
3 1761 06349613 7

Digitized by the Internet Archive
in 2010 with funding from
University of Toronto

http://www.archive.org/details/conversationslex03kofo

Conversations-Lexicon,

eller

encyclopædisk Haandbog

over

de i selskabelig Underholdning og ved Læsning forekommende Gjenstande, Navne og Begreber, med Hensyn til Folke- og Menneske-Historie, Politik, Diplomatik, Mythologie, Archæologie, Jordbeskrivelse, Naturkundskab, Fabrik- og Manufacturvæsen, Handel, de skjønne Kunster og Videnskaber, indbefattende tillige de ældre og nyere mærkværdige Tidsbegivenheder,

oversat

efter

den tydske Originals tredie Oplag, med adskillige Forandringer og Tillæg,

af

H. A. Kofod,

Overlærer ved Kjøbenhavns Kathedralskole.

Tredie Bind,

indeholdende D. E. F.

Kjøbenhavn 1817.

Forlagt af A. Soldin.

Trykt hos C. Græbe.

LIBRARY
JUL - 5 1982
UNIVERSITY OF TORONTO

bnd
AE
0047134
V.3

Conversations-Lexicon,

eller

encyclopædisk Haandbog

over

de i selskabelig Underholdning og ved Læsning forekommende Gjenstande, Navne og Begreber, med Hensyn til Folke- og Menneske-Historie, Politik, Diplomatik, Mythologie, Archæologie, Jordbeskrivelse, Naturkundskab, Fabrik- og Manufacturvæsen, Handel, de skjønne Kunster og Videnskaber, indbefattende tillige de ældre og nyere mærkværdige Tidsbegivenheder,

oversat

efter

den tydske Originals tredie Oplag, med adskillige Forandringer og Tillæg,

af

H. A. Kofod,

Overlærer ved Kiøbenhavns Kathedralskole.

Tredie Binds første Hefte.

Kiøbenhavn 1817.
Forlagt af A. Soldin.
Trykt hos C. Græbe.

D.

D. betegner i Musikken den anden diatoniske Grad i Tonesystemet, Blandt de romerske Tal betyder det 500. Paa romerske Indskrifter betyder det mangfoldige For- og Tilnavne f. Ex. Decius, Divus ꝛc., ved Dedicationer betyder et tredobbelt D Dat, Donat, Dicat eller Dat, Dicat, Dedicat. D er ogsaa en Abbreviation, Juristerne bruge til at citere de romerske Pandecter (Digesta).

Da Capo eller forkortet da Cap. eller d. C. forfra, fra Begyndelsen, betyder, naar det sættes ved Enden af Nodestykket, at Musikken skal igjentages fra Begyndelsen til en vis Afsats, som betegnes ved Finis eller Ende. Ligeledes er det et Tilraab til Sangeren eller til Instrumentalisten at gjentage sit Stykke.

Dacien, Dacia (Daciernes og Geternes Land) førte i de ældre Tider Navnet Pastinac. De ældre Skribentere ere ei enige om Daciens Grændser, da de undertiden med dette Navn betegne Landene paa begge Bredder af Donau til Hæmus, undertiden Landstrækningen fra de carpathiske Bjerge til Scodrus. Bestemtere angives Daciens Grændser paa Trajans Tider, da dette Land strakte sig fra Carpatherne til Ister og fra Tibiscus (Theis) til Tyras (Dnister) og følgelig indbefattede en Deel af Ungarn, hele Siebenbürgen, Wallakiet, Moldau og Bessarabien. I de ældste Tider havde Dacierne deres egne Konger, vare et vildt, krigerst Folk, bevæbnede med Buer og Pile og skaffede deres Naboer selv Romerne meget at bestille, indtil Trajan (fra 102 til 105 ef. Chr.) bragte Landet under Roms Herredømme. Siden tjente det som en Formuur imod Barbarerne og blev forsynet med Stæder, Casteller og stærk Besætning. Da Aurelian 270 trak de romerske Tropper ud af Dacien, sloge Indbyggerne sig til Gotherne, udmærkede sig ved deres ødelæggende Indfald i Bulgarien og Thracien, trak under Keiser Valens over Donau og underkastede sig tilsidst Ottomannerne. Omendskjønt de ei stode meget længe under romersk Herredømme, har dog det romerske Sprog tildeels vedligeholdt sig i deres Land og de omliggende Egne. Dacia Aureliani kaldtes Endeel af Moesien, efterat Aurelian havde rømt Dacien og ladet Endeel af sammes Beboere nedsætte sig paa den høire Donaubred i Moesien.

A

Dacier (André) født i Castres i Øvrelanguedoc Aar 1651, studerede først i sin Fødebye, derpaa i Saumur under den berømte Tannegun le Fevre (Tanaquil Faber), hvis Datter ligeledes med Iver og Smag drev de gamle Sprog. Efter hans Død 1672 gik Dacier til Paris for at gjøre sin Lykke. Hertugen af Montansier, som lærte at kjende hans Lærdom, paalagde ham at forklare Pompejus Festus til Dauphinens Brug (in usum Delphini). Samme Tilbøielighed til Videnskaberne forbandt ham med Anna le Fevre og begge gik to Aar efter over til den catholske Religion. De fortsatte derpaa hæderligen deres lærde Arbeider i Paris og erholdt ved Hjelp af deres høie Velyndere, nysnævnte Hertug og Biskoppen af Meaux betydelige Pensioner, som senere forøgedes. Akademiet for Indskrifterne optog ham til Medlem 1695 og det franske Academie ved Slutningen af samme Aar. Det sidste valgte ham senere til dets bestandige Sekreteer. Han fik tillige Opsyn over Cabinettet i Louvre og døde den 18de Sept. 1722. Dacier har leveret mange Oversættelser af latinske og græske Autorer. Meest bekjendt er hans Oversættelse af Horats; men den romerske Digters skjønneste Blomster falme under den franske Oversætters Haand, og i den tilføiede Commentar træffer man saa mange besynderlige Forklaringer, at Boileau spotviis kaldte dem Daciers Aabenbaringer. Foruden Horats har han oversat Marcus Aurelius, Epictet, Aristoteles's Poetik m. m.

Dacier (Anna le Fevre), gift med ovennævnte Lærde, var født i Saumur 1651. Efter sin Faders Død begav hun sig til Paris, hvor hendes Lærdom snart blev bekjendt ved en Udgave af Callimachus, og Hertugen af Montansier paalagde hende at udgive adskillige af de gamle Forfattere til Brug for Dauphinen. Først udgav hun Florus, som hun med et latinsk Brev sendte Dronning Christine af Sverrig. Dronningen svarede hende egenhændig og fik hende til efter sit Exempel at antage den catholske Religion. Hun har ogsaa oversat adskillige af de Gamle, især gjorde en Oversættelse af Homer med Anmærkninger stor Opsigt og foranledigede en Striid mellem hende og la Motte. I sine Considerations sur les causes de la Corruption du Goût forsvarede hun Homer med en grundig Commentators Skarpsindighed, men la Motte svarede henne med Viddets og Blidhedens Vaaben. Ligesaalidet skaanede hun i sin Homère défendu Pater Hardoin, som havde skrevet en ironisk Apologie for denne Digter. — Hun oversatte ogsaa Terents og tre Stykker af Plautus. Da Moliere havde ladet opføre sin Amphictryon, skrev hun en Commentar, hvori hun søger at bevise, at Plautus's Original staaer langt over Molieres Efterligning. Dog tilba-

geholdt hun denne Commentar, da man meldte hende, at Moliere havde isinde at lade opføre sine Femmes savantes. Foran sidstnævnte Oversættelse findes en ei uinteressant Fortale, hvori hun taler om den dramatiske Kunsts Uddannelse og sammes forskjellige Forandringer og hæver Plautus med Hensyn til komisk Kraft og Frugtbarhed i Opfindelse over Terents. Hun oversatte først Plutus og Skyerne af Aristophanes. Hendes Oversættelse af Anacreon og Sappho med en Apologie for den sidste, gjorde paa den Tid Lykke. Hun skrev og Anmærkninger over den hellige Skrift, som hun dog ei gav ud. Hendes Liv var gandske helliget Videnskaberne og hendes huuslige Virkekreds og ophørte den 17de Aug. 1720. Lige agtværdig ved sin Character og sine Talenter, fandt hendes Dyd og Fasthed ligesaa mange Beundrere som hendes Skrifter. Hun var Medlem af flere Akademier.

Dactyliographik (see Steenskjerekunst).

Dactyliothek. Med dette græske Ord betegner man en Samling af skaarne Stene, moderne og antike, dog især de sidste; thi deres Kunstværdie gjør dem særdeles vigtige. Intetsteds bragtes Steenskjerekunsten til en saa høi Grad af Fuldkommenhed som hos Grækerne, hvor man ei blot bar skaarne Stene i Ringe (deraf Navnet, da δακτύλιος betyder en Ring) man brugte dem og til Segl og prydede Pokaler og andre slige Kar med dem. Langt tilbage for de græske Kunstnere bleve de romerske, dog vare rige Romere de første, der anlagde Samlinger af slige Stene. Scaurus, Sullas Stedsøn gjorde Begyndelsen Plin. h. n. 37, 5). Den store Pompeius bragte Mithridats Samling til Rom og opstillede den paa Capitolium; Cæsar en endnu større i Venus Genitrix's Tempel, og under August opstillede Marcellus en Samling i den palatinske Apollos Tempel. I nyere Tider kappedes Italiens ædle Fyrstehuse at samle ogsaa dette Slags Kunstskatte. Huset Gonzaga anlagde det første Dacthyliothek, derpaa Huset Este i Modena, Huset Farnese og Lorenzo den prægtige af Familien Medicis i Florents. De Stene, som han besad, findes nu adspredte i flere Cabinetter, men, ere desuagtet kjendelige, da Lorenzo havde den Skik at betegne den med Lor eller Lor de M eller blot et M. Hans Samling blev forstyrret, men en nye anlagt af Mediceerne, Grunden til den nuværende florentinske, den betydeligste af alle, da den indeholder henimod 4000 Stene. I Rom fik man først under Julius 2 og Leo den 10de ubetydelige Samlinger. Maria Piccolomini, en romersk Prælat, havde her det bedste,

Siden havde Rom Samlinger i det vatikanske Bibliothek (mere samlet ved Tilfælde end efter Plan), i Palladset Barbarini og Strozzi; endnu udmærke sig den ludovisiske Samling og Cardinal Borgias i Velletri, berømt ved sine ægyptiske Stene og Scarabaer. Neapel har skjønne udskaarne Stene i Cabinettet i Portici og i Capo di Monte. I Catanea i Sicilien sammenbragte Prinds Piscari en stor Samling af lutter enkelte i Sicilien fundne Stene. Ogsaa i andre af Europas Lande lagde man sig efter slige Samlinger. I Frankerig anlagdes allerede en under Frants den 1ste, men adspredtes igjen under de borgerlige Krige. Grunden til det nærværende mærkværdige Antikcabinet lagde Louvois under Ludvig 14de. England har adskillige berømte Samlinger, tilhørende Hertugerne af Devonshire, Besborough, Carlisle, Bedford og Marlborough. I Sans Souci ere flere Samlinger forenede, blandt hvilke den af Winkelmanns Beskrivelse berømte af Muzel Stosch. Wien har et eget Gemmecabinet; Samlingen i Dresden er ei ubetydelig. I München findes skjønne Stykker. I Holland er Prindsen af Oraniens Cabinet betydeligt. I Kjøbenhavn findes Endeel Drikkekar med indlagde skaarne Stene og desuden Privatsamlinger. I Petersburg er foruden den efterhaanden meget forøgede Keiserlige ogsaa en tilhørende Greve Poniatowsky. For at lade fremmede Kunstyndere deeltage i Brugen af slige Kabinetter har man udfundet trende Midler, Kobberstik og Aftryk. Foruden dem, som gjorde enkelte af slige Billeder bekjendte ved Kobberstik, havde de fleste den Hensigt at sammenstille alle af et Slags eller levere dem, som hørte til et Cabinet. Billedværker af et vist Slags samlede Adskillige: Bellori Billeder af Philosopher, Chefflet Abraxas, Gori Stene med Stjerner, Ficoroni Stene med Indskrifter, Stosch Stene med Kunstnernes Navne. Afbildninger af hele Samlinger leverede Gori i Museum Florentinum, Wicar og Mongez af Galleriet i Florents, Mariette af det kongelige franske, Leblond og Lachaux af det, som tilhørte Hertugen af Orleans, Eckhel af det wienske. Desuden høre herhid Museum d'Odescalchi, Granvelles, Stoschs, Bossis og Hertugen af Marlboroughs Cabinetter. Hvor skjønne og flere af disse Afbildninger ere, fortjene dog Aftrykkene Fortrinnet. Man har ligeledes flere Samlinger af slige Aftryk, som man pleier at kalde Dactyliotheker. Disse saavelsom Catalogerne herover ere et vigtigt Hjelpemiddel til at studere denne Green af Antikerne.

Dactylologie eller Dactylonomie er den Kunst at regne paa Fingrene, og i vidtløftigere Forstand Fin-

gersproget eller den Kunst at udtrykke sine Tanker ved Fingrene.

Dactylus, dactylisk. Dactylos heed en Finger paa Græsk, og man har givet en metrisk Fod dette Navn, fordi den ligesom Fingeren bestaaer af een lang og to korte Leder. Et trestavelses Ord, hvoraf den første Stavelse er lang, de to andre korte giver en Daktylus. Bevægelsen heri er rask fremskridende. Vers, hvori Dactylus er herskende, kaldes dactyliske Vers og have den rask fremskridende Bevægelses Characteer, men den modificeres ved Fodmaalet, hvormed den er blandet og bliver forskjellig, eftersom Daktylus forekommer oftere i en Rhythmus, saavelsom og ved de længere og kortere Stavelsers forskjellige Vægt: der gives sværere og lettere dactyliske Vers, hvorefter ogsaa Hexametret bliver forskjelligt.

Daendels, en hollandsk Genereral, flygtede ved Revolutionen 1788 til Frankerig og ansattes ved Expeditionen imod Holland. Han tjente som Brigategeneral i den Division, som Moreau commanderede og bidrog til Erobringen af Courtray, saavelsom Seieren ved Tournay &c., bemægtigede sig Den Bommel, forfulgde Fienden paa hiin Side Waal og fratog ham 60 Kanoner og mange Fanger. Den 20de Juni 1795 traadde han igjen i sit Fædrenelands Tjeneste. Ved Slutningen af 1797 begunstigede han de Forandringer, som medførte Oprettelsen af det bataviske Directorium. Senere blev han anklaget som Aristocratiets Tilhænger og skulde arresteres efter Direktoriets Befaling. Han gik derfor til Paris, beklagede sig for Direktoriet og blev bemyndiget at udføre en nye Revolution. Med denne Fuldmagt begav han sig hemmelig til Haag, angreb i Spidsen af nogle Compagnier Grenaderer Directoriet ved lys Dag, lod Medlemmerne sætte i Forvaring, afsatte og indsatte Embedsmænd og erholdt den franske Regjerings Bifald. 1799 commanderede han den bataviske Armee ved Engellændernes Angreb og viste Indsigt og Mod. Siden faldt han i Mistanke hos Regjeringen for at pønse paa nye Planer, hvorfor han længe blev uden Ansættelse. Ved Ludvig Bonapartes Thronbestigelse blev han meget udmærket, overøst med Hæder og udnævnt til Generalgouverneur af Batavia. Efter Hollands Forening med Frankerig kaldte Napoleon ham tilbage fra denne vigtige Post, som blev overdraget til General Janssen. Daendels ankom til Europa i Sommeren 1812.

Dagobert den 1ste formedelst sine Krigsbedrifter kaldet den store, Frankernes Konge, var en Søn af Clothar 2den. Han førte lykkelige Krige mod Slavonier,

Sachser, Gasconier og Bretagner, men han besmittede Glandsen af sine Seiervindinger ved Grusomhed og Vellyst. Saaledes fortælles om ham, at han efter en Seier over Sachserne lod alle dem henrette, hvis Bært overgik Længden af hans Sværd. En særdeles Fortjeneste har han deraf, at han gav Frankerne bedre og fuldstændigere Love. Han døde 638 i Epinay i en Alder af 36 Aar og blev begravet i St. Denis, som han 6 Aar i Forveien havde lagt Grunden til.

D'Aguesseau (Henry François) en af den franske Lovgivning og Veltalenhed høist fortjent Mand, var født i Limoges den 27 Nov. 1668 og viste tidligt de lykkeligste Anlæg. Hans Fader, Intendant af Languedoc var hans første Lærer. Omgang med Lærde, især med Racine og Boileau var hans største Fornøielse og herved dannedes hans Talent for Digtekunsten. 1691 blev han Generaladvokat i Paris og i en Alder af 32 Aar Generalprocurator i Parlamentet. I denne Post traf han mange Forbedringer i Lovene og Retspleien og antog sig særdeles Hospitalernes Forvaltning. Da man Engang formanede ham til at sørge mere for sin Rolighed; svarede den ædle Mand: „Kan man hvile, saalænge der endnu ere saa mange Mennesker der lide?" Ved en skrækkelig Hungersnød i Vinteren 1709 anvendte han alt Muligt for at hindre Aagren med Korn og formindske Elendigheden. Modigen forsvarede han Nationens og den gallicanske Kirkes Rettigheder og standhaftig forkastede han Ludvig 14des og Kantsleren Voisins Beslutninger til Fordeel for Bullen Unigenitus: denne Modstand understøttede hans Gemalinde, der tilraabte ham, da han gik til Versailles, hvorhen Kongen havde kaldt ham for at underhandle om disse Gjenstande: Allez, oubliez devant le roi, femme et enfans. Perdez tout, hors l'honneur! (Gaae, glem for Kongen Kone og Børn, tab Alt uden Æren!). Efter Ludvig 14des Død blev han under Hertugen af Orleans Regentskab, Kantsler, men faldt i Unaade, fordi han standhaftig modsatte sig Laws Finanssystem og maatte trække sig tilbage til sit Landgods i Fresnes. Her nød han, som han selv senere sagde, sit Livs skjønneste Dage, beskjeftigede sig med Bibelens Læsning, med Planen til en Lovgivning og med sine Børns Underviisning. Mathematik, Agerdyrkning, Kunster og Videnskaber opfyldte hans ledige Timer. Da den pavelige Nuntius, Quirini, besøgte ham her og sagde til ham: „Her smedes Vaaben mod det romerske Hof;" svarede d'Aguesseau: „Siig heller de Skjolde, som beskytte mod Roms Vaaben." Da Law 1720 havde vakt hele Frankerigs Misfornøielse, troede han at behøve en Mand som d'Aguessau, der besad hele Nationens Kjerlighed, man

kaldte ham derfor tilbage og indsatte ham i sin forrige Værdighed. Dette Tidsrum er det mindst hæderligste i d'Aguessaus Liv, thi han gav sit Bifald til visse skadelige Projetter, som dog Parlamentet forkastede, og taalte endog tilsidst, at Parlamentet forvistes til Pontoise: derfor hestede man paa Døren af hans Huus en Seddel med de Ord: Et homo factus est. Ikke deste mindre mistede han i Aaret 1722 anden Gang sin Plads, fordi han havde modsat sig Cardinal Dubois med mere Standhaftighed end Law, blev dog igjen tilbagekaldet af Fleury 1727, men erholdt først sit Embede 1737. I øvrigt beskyldes denne saa retskafne Mand for en alt for vidt dreven Omsorg for de Retslærde og deres Indtægter. Til Beviis anfører man, at, da der engang i hans Nærværelse blev talt om Processernes Langvarighed, svarede han: „Jeg har længe tænkt paa at afhjelpe disse Misbrug og allerede villet gjøre Skridt derimod, men er bleven afholdt ved den Betragtning, at Jeg derved vilde ødelægge en Mængde Procuratorer og andre." Han havde den Hensigt at bringe Eenhed i Fuldbyrdelsen af de gamle Love uden at ryste deres Basis. Men dette Arbeid overgik et enkelt Menneskes Kræfter. Omendskjønt han beklædede de første Embeder, tænkte han dog blot paa at gavne uden at berige sig og efterlod Intet uden sit Bibliothek, hvortil han dog kun aarlig bestemte en vis Summa. D'Aguesseau forstod foruden sit Modersmaal, Latinsk, Græsk, Hebraisk, Arabisk, Italiensk, Spansk, Engelsk og Portugisisk. Hans Maadehold og Sjeleroe bragte hans Alder til 81 Aar med en varig Sundhed. Sin Kantslerværdighed nedlagde han 1750 og døde den 9de Febr. 1751. „Hans Værker," siger Bouterweck, „ere i deres Slags Mønstre paa sand Veltalenhed." Hans Værker ere udkomne i Paris 1759 — 1774 i 10 Bind 4.

Dairi, Dairo (Dayro) kaldtes i Japan Ypperstepræsterne og Landets uindskrænkede Beherskere. Men Statholderne gjorde sig lidt efter lidt uafhængige af dem. Derved adskiltes den høieste verdslige Magt som Keiser i Japan (Kubo) fra den høieste geistlige Værdighed: det geistlige Overhoved kaldes Dairo, vælges af Dairis Slægt og residerer i Jeddo.

Dalai-Lama ɔ: umaalelig Sjelemoder, benævnes Overhovedet for den geistlige og verdslige Magt i Thibet, hvilket Rige kan betragtes som en Kirkestat (Theokratie) og dets Overhoved som Pave, kun med den Forskjel, at det ei ansees som Guddommens Statholder, men tænkes som en blandt Menneskene boende Guddom, skjøndt ei som den høieste Gud, som kaldes Fohi. Troen paa hans evige Vedvaren grunder sig paa den der herskende Mening om Sjele=

vandringen. Man troer, at Guddommen, saasnart den forlader Dalai Lamas Legeme, som den hidtil beboede, strax igjen paa en overnaturlig Maade tager Besiddelse af et andet Legeme, saaledes, at kun det Udvortes, ei Væsenet selv, forandres. Lamas sædvanlige Bolig ere to i Nærheden af Hovedstaden Lassa liggende Klostre, hvori han vexelviis opholder sig. Overalt er han omgiven af en Mængde Geistlige; men intet Fruentimmer tør overnatte, hvor han opholder sig. Ufeilbarlig skeer dette for den ham tillagde Reenheds Skyld; han er den Ubesmittede. Ei alene de Indfødte men en utrolig Mængde Fremmede (thi selv alle mogeliske Folkeslag i Rusland antage ham), der foretage sig lange og besværlige Reiser i denne Hensigt, tilbede Lama, der modtager denne Tilbedelse paa et Slags Altar siddende med Benene krydsviis paa en prægtig Pude. Efter Thibetanerne bevise Tatarerne ham den største Agtelse. Fra de fjerneste Egne begive de sig til ham og Fyrsterne underkaste sig samme Ceremonier som Folket; men Lama beviser dem ei mere Agtelse end de andre. Han hilser ingen, bletter ei sit Hoved for nogen, staaer ei op for nogen og nøies med at lægge Haanden paa sine Tilbederes Hoved, hvilke derved troe at erholde Tilgivelse for deres Synder. De ere overbeviste om at Fohi lever i ham, at han veed og seer Alt, læser i Hjertets Inderste og ei behøver at indhente Kundskab om Noget. Gjør han det desuagtet, saa skeer det kun for ei at give den Vantroende og Ildesindede Aarsag til Klager. Undertiden uddeler han smaae Kugler af indviet Meeldeig, med hvilke Tatarerne drive megen Overtroe, men det er Falsk, at man af hans Excrementer skulde forfærdige smaae Kugler, uddele dem, forvare dem i gyldne Æsker og blande dem i Maden. Hans Magt var forhen, da han afsatte og indsatte Chaner mere uindskrænket endnu, da han er afhængig af Keiseren i China, skjøndt denne i religiøs Hensigt staaer under ham. I hans Hovedstad residere nu to chinesiske Mandariner med en Garnison af 1000 Chineser og Keiseren i China underholder i Palladset i Peking en Underlama, der sendes som Nuntius fra Thibet. Er en Dalai Lama død, kommer det kun an paa at opdage hvor det har behaget ham at lade sig føde paa nye. Heri maae man forlade sig paa nogle Lamaer, som alene ere underrettede om de Tegn, hvorpaa man skal kjende, eller rigtigere som vide, hvilket Barn den Afdøde har valgt til sin Efterfølger.

Dalayrac (Nicolas), født i Murat i Languedoc, nedstammede fra en adelig Familie og kom meget ung til Paris, hvor han tog Tjeneste i Garden. Han havde en afgjort Tilbøielighed for Musiken og den dramatiske Kunst og besøgte derfor meget hyppig Forestillingerne af Gretrys

Operaer, hvilke vakte Lyst hos ham til at forsøge sine Kræfter paa lignende Arbeider. Under Langlés Veiledning lærte han Compositionens Grundsætninger. I hans Værker finder man mindre Originalitet end i Monsignys og mindre komisk Lune end i Gretrys, men han udmærker sig fra begge ved Naivitet, Ynde og Ømhed i Følelsen. Aar 1782 debuterede han paa den comiske Operas Theater med sin Eclipse total. Siden forfattede han et betydeligt Antal. Meest Bifald erholdt Adolph et Clara eller de to Arrestanter, Azemia eller de Vilde, de to smaae Savoyarder, Huuskjøbet ec. Ved Forsømmelsen af en Catarrh paadrog Dalayrac sig Døden den 27 Nov. 1809. Skuespillerne ved den comiske Opera besluttede at opreise ham en Buste i deres Forsal.

Dalberg (Familien) ogsaa Dalburg. „Er ingen Dalberg her?" maatte fordum ved enhver tydsk Keiserkroning, den keiserlige Herold spørge, og den tilstedeværende Dalberg bøiede sit Knæe for Keiseren og modtog Ridderslaget som første Rigsridder. Saa store vare de gamle Dalbergers Fortjenester. Da den tydske Keiserværdighed ophørte, bød Napoleon, at der for Fremtiden ved de franske Keiseres Krøning skulde gjøres før nævnte Spørgsmaal. Af denne Familie findes mange Mæcener for den tydske Litteratur og Kunst. Johan von Dalberg, Kæmmerer i Worms født 1445 død 1503, stiftede Societas literaria Rhinana, som havde sit Sæde i Heidelberg. Adolph, Friherre af Dalberg, stiftede 1734 det katholske Universitet i Fulda. Wolfgang Heribert Rigsfriherre af Dalberg, døde 1806 i sit 85de Aar. Saalænge det tydske Selskab i Manheim blomstrede, var han dets første Præsident, og Theatret i denne Stad, Planteskolen for Tydsklands første Skuespillere, skylder ham sin Stiftelse og Vedligeholdelse. Han er ogsaa bekjendt som Skribent og har forfattet Cora, et Drama med Sange og Munken af Carmel. Johan Frederik Hugo, Broder til den forrige og til Carl Dalberg (forhen Storhertug af Frankfurt) født 1760 og død 1813, var et høist genialt Menneske og forfattede vigtige Værker over Musikens Æsthetik og Archæologie.

Dalecarlien, Dalarne eller store Kopparbergs Lehn, er den nordligste Provinds i det egentlige Sverrig. Den er vidtløftig og bjergfuld, har faa Byer, men vigtige Jernværker. Indbyggerne, Dalekarlene ere et stærkt, kraftigt Slags Mennesker, af skjøn Legemsdannelse, tapre Soldater og berømte for deres Patriotisme. Deres Dragt er graa eller sort; deres Huse ere simple som deres Sæder. De have istedet for Vinduer, et Hul i Taget, som vender mod Syd og tillige tjener istedet for Uhr,

thi de bestemme deres Middagsmaaltid efter den Tid, da Solstraalerne falde paa en Kiste under dette Hul eller paa en lige overfor staaende Ovn. Deres Antal beløber sig til 110000, der hænge ved deres gamle Sædvaner.

Dalin (Olaus) en mærkelig Mand i den svenske Literatur i det 18de Aarhundred, var født i Halland 1708 og døde som svensk Hofkantsler 1763. Han virkede paa det større Publikum ved sit indholdsrige Tidsskrift, den svenske Argus (1733 — 1734), men endnu mere ved sine Poesier nemlig: Satirer, et herligt Digt til den svenske Frihed, mange Epigrammer, Sange og Fabler. (Den bedste Udgave af hans poetiske Arbeider er udkommen i Stokholm 1782 og 1783 i 2 Bind). Lignende Fortjenester erhvervede han sig af sit Landes Historie. (Man har af ham Svea Rikes Historie, Stokholm 1777, 3 Vol. 4. hvorfor han og blev udnævnt til Rigets Historiograph.)

Dalmatica en lang, hvid Overkjole med vide Ærmer, som fordum Dalmatierne brugte; dernæst den Kaape, som Diakonerne i den romerske Kirke fra Sylvester den førstes Tid bare over deres Stola. Videre kaldte man saaledes et Stykke af den keiserlige Kroningsklædning, som gjemtes i Nürnberg og iførtes i Frankfurt.

Dalmatien, en stor Landstrækning langs det adriatiske Hav, indeholder med tilhørende Øer, efter Nogle 312, efter andre henved 400 □ Mile. Det er bjergfuldt men sundt og frembringer Korn, Viin, Olie, Faar og har betydelige Fiskerier. Det var fordum deelt mellem Venetianer, Tyrker, Østerrig og Ragusa, stod en tidlang under Kongeriget Italien derpaa under Frankerig og tilhører nu Østerrig alene. Indbyggerne, for det meste Morlacher, ere næsten alle af den græske Kirke, hvorvel den catholske Religion har Overhaand i Stæderne; det herskende Sprog er slavonisk. 1805 aftraadde Østerrig Dalmatien til Keiser Napoleon, som forenede det med Kongeriget Italien. Senere besatte de Franske ogsaa Ragusa og i Aaret 1810 blev det Hele lagt til de illyriske Provindser, som ved de seneste Forandringer ere tilfaldne Østerrig. Folket lever fattigt under gamle Sædvaners Tryk; Jorden er kun lidet dyrket, Stæderne ere forfaldne, Søehavnene tilstoppede. Bjergværksvæsenet frembringer nu blot noget Jern og de traguriske Marmorbrud ere nu gandske ubekjendte.

Dal segno ɔ: fra Tegnet. I Musiken tilkjendegives derved at man igjen skal spille derfra, hvor det samme Tegn staaer.

Dalton (John) en berømt Physiker og Chemiker i Manchester, som har anstillet mange vigtige Forsøg f. Ex. over Dampenes Expansivkraft og har udgivet adskillige Skrifter blandt andre et System i den chemiske Philosophie.

Damascenus (Johannes, ogsaa kaldet Joh. Chryso rhoas) Stifter af det første System af den christelige Theologie i Orienten eller af den videnskablige Dogmatik. Han forsøgte først at fremstille Dogmatiken, som et Heelt, grundet paa Fornuft og Bibel. Hans Udvikling af den orthodoxe Lære i 4 Bøger har nydt en classisk Anseelse i den græske Kirke. Videre skrev han en Dialektik efter Aristoteles's Grundsætninger, en Samling af philosophiske Steder af gamle Skrifter i alphabetisk Orden. Han var først i Tjeneste hos en Kalif, men blev siden Munk i Klosteret Saba ved Jerusalem og døde ved 730.

Damaskere er at give Jern eller Staal et flammende Udseende, deels belægge det med Guld eller Sølv. Damaskeret Arbeid er flade eller halv ophøiede Sirater af Løvværk paa Staal eller Jern med Guld eller Sølvtraad. Allerede Ægypterne forfærdigede, i det mindste under deres græske og romerske Beherskere, saadanne Arbeider; man seer af dem paa det berømte Isis Tempel. Ogsaa Grækerne kjendte dem og tillægger Opfindelsen Glaukos fra Chios; det største damaskerede Bæger, som Alyattes sendte til det delphiske Tempel, var hans Værk. Hos Latinerne kaldtes denne Kunst ferruminatio. De meest udmærkede Arbeider af dette Slags kom i Middelalderen fra Levante fornemmelig Damaskus, deraf deres Navn. I Frankerig naaede den en stor Fuldkommenhed under Henrik 4de, og **Cursinet** udmærkede sig især deri. I Carlsbad forfærdiger man fortræffeligt Arbeid af dette Slags. Ved Damascener-Klinger forstaaer man Sabel- eller Kaardeklinge af Staal, som ere særdeles hærdede, flammede og prydede med Guld-Løvværk eller Figurer. De ere saa haarde at man kan hugge et Søm over med dem.

Damask, det sydligste Paschalik i Syrien, indeholder det gamle **Phoenicien**, **Palæstina** og Endeel af det egentlige **Syrien**. Mod Vesten findes Bjergene **Libanon** og **Antilibanon**, mod N. store Ørkener. Hovedfloden er **Barady** (Chrysorrhoas), som med sine Bifloder danner en stor Søe. Hovedstaden af samme Navn under 33° 42′ 30″, ligger paa en stor Slette ved Barady, har 200000 Indb., vidtløftige Forstæder 200 Moscheer, to katholske Klostre, et Hospital for Pillegrime af enhver Nation, store Kaffehuse, Bazarer og Cha-

ner. Den er Sædet for en Pascha, under hvis Anførsel den store Karavane med Muhameds Fane gaaer til Mekka, og for Patriarchen af Antiochien. Den er berømt af sin Handel med Silke- og Bomuldsvarer, Kaardeklinger, Sæbe m. m. Damascener-Blommer en stor og fortræffelig Blommeart, som er kommen fra Damaskus. Damascener-Roser, et Slags Roser, hvis Stamme er 8 til 10 Fod høi og som lugte fortræffeligt. De kaldes og Muskatroser. Damascener-Druer kalder man saadanne Druer, som man lader torre paa Viinranken ved at gjøre et Indsnit i Stilken, og disse give de bedste Rosiner.

Damask kalder man et kunstigt vævet Tøi paa en glindsende Bund, hvori man har indvævet Ranker, Blomster og Figurer. I Begyndelsen gjordes der blot Silke-Damask; siden forfærdigedes den og af Bomuld og Hør, saaledes fik man Dækketøi af Damask. Efter Nogle skal dette Tøi være opfundet af Babylonierne, efter andre senere i Tiden af Indbyggerne i Damaskus, af hvem det har Navn. De egentlige Damasker ere kun af een eneste Farve; væves de med flere Farver, forandre de Navn og kaldes paa Fransk Ras de Cécile. I de nyere Tider have først Italienerne og Hollænderne forfærdiget dette Tøi, og endnu i det 17de Aarhundred fik man det kun fra Italien, især fra Genua. Franskmændene kom dog snart med og forfærdige nu bedre Damask end Italienerne. Ogsaa fra China og Indien faaes Damask, som Englænderne gjøre meget godt efter. Nu forfærdiges ogsaa dette Tøi i Tydskland, især i Leipzig og Berlin.

Damespil (Damspil, Dambræt) spilles paa et firkantet Bret med 64 Afdelinger, vexelviis mørke og lyse. (Paa et lignende spilles ogsaa Schach). To Personer spille med hinanden, hver har 12 Brikker, hvormed de trække efter visse Regler. Naar Een af de Spillende kan bringe een eller flere Brikker over til sin Medspillers yderste Rum, lægger denne een af sine Brikker ovenpaa, hvilket kaldes Dame eller Dam og har betydelige Fortrin i Spillet. Den har vundet, som først faaer alle sin Modstanders Brikker bort af Brettet. Man veed intet vist om dette Spils Oprindelse. Romerne synes at have kjendt noget Lignende.

Damiat, Damiette, en Handelsstad i Nedreægypten under 31° 25 N. B., ved Nilen i en meget frugtbar Egn. Den skal have 80000 Indb (Efter Andre færre), 12 Moskeer og er Sædet for en coptisk Biskop. Den har en betydelig Handel med Lærreder, Halvsilketøier, Caviar

Liinfrøe, Bomuld, sydst Silke, Riis (hvoraf europæiske Kjøbmænd aarlig udføre 600000 Sække for 1½ Mill. Daler) Kaffe, Salmiak m. m.

Damiens (Robert Frants), berygtet ved sit snigmorderske Foretagende mod Ludvig 15de; var født 1715 i en Landsbye ved Navn Tieulov i det forrige Artois, hvor hans Fader var en fattig Forpagter. Allerede i sin Ungdom udførte han ondskabsfulde Streger og fik Navn af Robert le Diable. Han lod sig to Gange hverve til Soldat og var ogsaa ved Beleiringen for Philipsburg. Efter sin Tilbagekomst blev han Betjent i Jesuitercollegiet i Paris, men forlod 1738 denne Tjeneste for at gifte sig. Derpaa tjente han i forskjellige Huse, forgiftede Een af sine Herrer, stjal 240 Louisd'or og tog Flugten. Derpaa levede han 5 Maaneder et ustadigt Liv i St. Omer, Dünkirchen og Brüssel og yttrede sig allevegne paa en udsvævende Maade om Stridighederne mellem Kongen og Parlamenter. I Poperingue, en lille Stad ved Ypres, hørte man ham engang sige: „Naar jeg kommer til Frankerig, skal Jeg døe, men Landets Fornemste skal og døe og I skulle høre tale om mig." I December 1750 var han i Falesque ei langt fra Arras hos en af sine Slægtninge, hvor han bar sig ad som en Fortvivlet og sagde, at Kongeriget, hans Kone og Datter vare forlorne. Han var i et Slags Aandsforvirring, da han vendte tilbage til Paris, hvor han ankom ved Slutningen af Aaret 1756. Han viste sig de første Dage af det følgende Aar i Versailles, tog to eller tre Dage Opium og forberedede sig til sit Foretagende som han fuldførte den 5te Januar. Da Ludvig 15de vilde stige i Vognen for at kjøre til Trianon, gav Damiens ham et Stik i den høire Side med en Kniv, omendskjønt Kongen var omgivet af Hoffolk. Damiens blev strax greben og efter nogle Forhør i Versailles bragt til Paris, hvor han blev holdt i Forvaring i Taarnet Montgomery, lige over det Kammer, hvor Ravaillac havde siddet. Man anlagde Proces imod ham. Med de grusomste Piinsler, som han taalmodig taalte, var man ei istand til at bringe nogen Bekjendelse udaf ham, hvoraf man kunde formode, at han havde Medskyldige. Han forsikrede, at han ei vilde begaaet denne Forbrydelse, hvis man havde aareladet ham saameget som han forlangte, og, at han troede at have gjort en fortjenstlig Handlig. Efterat man forgjeves havde anvendt alle Grader af Tortur, blev han dømt til samme Død som Henrik 4des Morder. Den 28de Marts 1757 blev Dommen fuldbyrdet paa Grevepladsen. Under de frygteligste Smerter, som varede næsten 1½ Time, beholdt han sin Bevidsthed og hævede nogle Gange Hovedet for at betragte sine mishandlede Lemmer.

Damon og Pythias, to ædle Syracusaner, der ere blevne berømte som sjeldne Mønstre paa urokkeligt Venskab. Pythias var uskyldig dømt til døde af Tyrannen Dionysius, men havde paa sin Vens Caution erholdt Tilladelse at reise bort for personlig at bringe nogle Sager i Rigtighed. Damon blev imidlertid holdt i Fængsel og havde lovet at gaae i Døden for sin Ven, hvis han ei inden den bestemte Tid kom tilbage. Uventede Hindringer udtrak Tilbagereisen: allerede vandrede Damon, overbeviist om sin Vens Redelighed til Retterstedet, allerede begyndte Folket at knurre og beklage den lettroende Damon, da pludselig Pythias styrter frem mellem Folket og i sin Vens Arme. Ved den ædleste Væddekamp, da begge ville døe for hinanden, udgyde alle Tilstædeværende Taarer, og Dionysius selv træder til, benaader dem og beder at de ville optage ham som den tredie i dette Venskabsforbund. Schiller har brugt denne Begivenhed til Emne for en fortræffelig Ballade.

Dampe. Naar man udsætter Legemer, især flydende for en stærk Grad af Hede, udbrede deres samtlige Dele sig i et større Rum og erholde derved en høiere Grad af specifik Elasticitet. Noget af deres Bestanddele synes saa at sige at forene sig med Ild- eller Varmestoffet og ligesom opløses i Ild og i denne Tilstand kaldes de Dampe. De elastiske Materier, som saaledes udgaae af Legemerne, ere egentlig af to Slags. Nogle blive nemlig elastiske ogsaa, naar de blive kolde og kaldes derfor permanent-elastiske, Luft- eller Gasarter; men de, som ved den blotte Paavirkning af Kulden tabe deres elastiske Form kaldes især Dampe eller elastiske Dunster. Deres Frembringelse kan man endog iagttage ved en almindelig Theekjeddel; men endnu bedre ved en Dampkugle (Æolipile) d. e. en Metalkugle, med et aabent Rør, hvori Vand bringes til Kogen. Ved en vis Grad af Varme begynder Vandet eller hvilken flydende Materie man ellers tager, at koge og forvandler sig til en høist elastisk og flydende Substans, til Dampe, der udstrømme af Røret som en heftig Vind og optagne i et Kar af samme eller endnu større Hede, beholde Gjennemsigtighed, Elasticitet og alle øvrige mechaniske Egenskaber ved Luften. Men støde disse Dampe uden for Karret paa den koldere atmosphæriske Luft, vise de sig deri som en Taage, blande sig med samme og forsvinde endelig uformærkt. Støde de paa Overfladen af et koldt Legeme f. Ex. et Glas, en Steen, samle de sig i Draaber. Dampenes Elasticitet et overordentlig (man har paastaaet, at Vandet, opløst i Dampe optager et 14000 Gange større Rum) og frembringer utrolige Virkninger, som de vi see ved Vulcaner og Jordrystelser, naar de ind-

stuttes i et snævert Rum, som hindrer deres Udbredelse. Denne Egenskab ved Dampene er ogsaa brugt til adskillige vigtige Opfindelser som Dampmaskiner, Dampbaade rc. Man betjener sig og af Dampe i Lægekunsten.

Dampbad bruges til Opvarmelsen af syge Lemmer, som man bringer i Sveed ved at lade Dampe af hede Lægemidler stige op imod dem. Det betyder ogsaa det samme som Svedebad, Opvarmelsen af det hele Legeme i en stærkt hedet Stue.

Dampmaskine kaldes en Maskine, som sættes i Bevægelse ved Dampene af kogende Vand. Den bevægende Kraft er egentlig Luftens Tryk mod det lufttomme Rum, der fremkommer ved Dampenes hurtige Afkjøling. Man bruger dem sædvanlig til at hæve store Masser Vand, paa Steder, hvor det dertil nødvendige Brænde kan haves lettere og for bedre Kjøb end de Foranstaltninger, som andre bevægende Kræfter udfordrer. Dampmaskinens Mekanisme beroer overhovedet paa en Hævert eller Bjelke, der paa den ene Ende er forbunden med en Pumpe, der skal hæve Vandet, paa den anden med en Kolbe, der gaaer op og ned i en Cylinder. Cylindren staaer i Forbindelse med en Kobberkjeddel over en Ovn, hvis Ild forvandler Vandet til Dampe, der drive Maskinen. Over de forskjellige Arter og Indretninger af denne mærkværdige Opfindelse kan man læse i Büsch's Handbuch der Erfindungen 3ter Theil 2ter Abth. Den oprindelige første Idee til en Dampmaskine tilskrives Marquien af Worcester. Omtrent 40 Aar efter bragte Capitain Savary den i Udøvelse for at udpumpe Vandet af Tingruberne i Cornwal. Han beskreev den i en Bog med Titel The miners friend. Dog var den endnu meget ufuldkommen. Newcomen en Isenkræmmer og Crawley, en Glarmester, fortsatte Forsøgene med Savary og erholdt 1705 et Patent for den Maskine, der for sine vigtige Forbedringers Skyld er bekjendt under Navn af Newcomens Engine. Dog var den endnu ubeqvem og havde mange Vanskeligheder at kjæmpe imod, indtil Beighton, en duelig Kunstner 1717 simpelgjorde de underordnede Bevægelser, og gav Maskinen den Form, som den uden væsentlige Forandringer har beholdt til vore Tider. Mange af disse Maskiner bruges i Bjergværkerne. Een af de største Hindringer derved var, at der brugtes en uhyre Mængde Steenkul. James Watt, der længe havde anstillet Forsøg med Dampmaskinerne, bestræbte sig fornemmelig for at forøge Dampens Kraft. Dette lykkedes ham. Han forbandt sig 1773 med Boulton i Birmingham, og disse levere fra den Tid de fuldkomneste Dampmaskiner, hvoraf man betjener sig ei alene i Bjerg-

værkerne, men og til Spindemaskiner, i de store Bryggerier, i London og i andre Fabrikker med overordentlig Nytte. Man kalder Dampmaskinen almindelig Watts eller den engelske Dampmaskine. Man har beregnet at Dampmaskinerne dagligen spare den brittiske Nation 75000 Pd. Sterl. En vis Miller fra Dumfries i Skotland faldt paa at bruge Dampmaskiner til at sætte Skibe i Bevægelse, hvilket ogsaa indtraf. Man har siden gjort flere Forsøg, og for nærværende Tid drives mange Skibe paa denne Maade især paa Floderne. Den største Fordeel herved er at de kunne gaae imod Strømmen og Vinden.

Dampmaaler kalder man forskjellige Instrumenter, hvorved man har stræbt at maale Størrelsen af Vandets Expensivkraft.

Dampier (William) en berømt engelsk Søefarende født 1652. Han nedstammede fra en anseet Familie i Grevskabet Sommerset og gjorde 3 Reiser omkring Verden. Den første endte han 1691, og begyndte den anden den 14de Jan. 1699. Han kom tilbage 1701, foretog sig en nye Fart 1704 og endte denne 1711. Paa sine forskjellige Tog ødelagde han de spanske Besiddelser og berigede sig overordentlig. Dampier udgav 1699 en Samling af sine Reiser fra 1673 til 1691. Den er flere Gange oplagt og oversat og indeholder en Mængde nyttige Iagttagelser for Skibsfarten og til Jordbeskrivelsens Berigelse. Han undersøgte Vestkysten af Nyholland, beskrev Ny-Guinea, opdagede det efter ham kaldte Stræde mellem Ny Guinea og Ny-Brittanien og gav den sidstnævnte Øe Navn.

Danae, en Datter af Kong Acrisius af Argos, blev af sin Fader indsluttet i et Kobbertaarn, fordi et Orakelsprog havde erklæret, at hans Dattersøn skulde skille ham ved Livet. Men hans Forsigtighed var forgjeves, thi Jupiter blev forelsket i den skjønne Printsesse og steeg som en Guldregn gjennem en Aabning af Taget ned i hendes Skjød. Da Acrisius erfarede, at hans Datter skulde være Moder, satte han hende i en Baad og gav hende til Priis for Bølgerne. Men Havgudinderne, bekymrede for det guddommelige Barn, bragte Baaden i Sikkerhed til Øen Seriphos, een af Cycladerne, hvor Moder og Søn stege i god Behold i Land. Øens Behersker, Polydectes, eller rettere hans Broder, Diktus, modtog dem og opdrog Barnet, som blev kaldet Perseus. Polydectes blev siden forelsket i hende, men hun forsmaaede hans Kjerlighed og flygtede til et Alter; hendes Søn forvandlede Polydectes til en Steen. Danae vendte derpaa tilbage med Per-

seus til sin Fader. Ved en Fest blev Acrisius truffen af Perseus's Discus og døde deraf.

Danaer kaldtes Grækerne af Danaus, som kom omtrent 1500 Aar før Chr. med en Colonie fra Ægypten til Argos.

Danaer, Danaus's 50 Døttre. Danaus var en Søn af Belus og beboede Libyen tilligemed sin Broder Ægyptus, som havde 50 Sønner. De bleve uenige, og Danaus flygtede med sine Døttre til Argos. Ægyptus's Sønner fulgte ham derhen, tilbøde Forsoning og forlangte Danaus's Døttre til Ægte. Disse villigede heri af Tvang. Men, da Danaus ei troede sin Broders Sønner vel, og et Orakel havde forkyndt at Een af hans Svigersønner skulde dræbe ham tog han en høitidelig Eed af sine Døttre, at de paa Bryllupsnatten skulde ombringe deres Mænd. De gjorde det alle undtagen Hypemnestra, som lod sin Mand Lynceus beholde Livet. Til Straf for deres Forbrydelse dømtes de i Underverdenen til at øse Vand i et Kar, hvis Bund var fuld af Huller. — Allerede de Gamle gave dette Sagn den historiske Forklaring, at Danaiderne i det vandbare Argolis, havde opdaget Brønde og anlagt Cisterner.

D'Ancourt, en berømt Skuespiller og Skuespildigter, var født den 1ste Nov. 1661 i Fontainebleau. Hans Lærer, Pater la Rue, en Jesuit, satte meget Haab til ham, thi D'Ancourt viste allerede som Dreng megen Skarpsindighed og overordentligt Liv. La Rue vilde vinde ham for Jesuiterordenen, men han gik til Theatret, hvor især deleshed det lavkomiske lykkedes ham. Han havde et særdeles Talent at tale som Bonde, hvorfor næsten alle hans Stykker forestille landlige Scener. For sig selv valgte han sjelden andre Characterer. Dog maae man herfra undtage hans Chevalier a la mode, som kan ansees for hans vigtigste Stykke, hvorvel hans Fiender paastaae at han skyldte St. Yon en stor Deel af samme. I alle hans Stykker er Dialogen utvungen, levende, henrivende og fuld af Vittighed og Lune, kun Riim vilde ei lykkes ham. Han besad en stor Færdighed i at bringe Latterligheder, som vare begaaede i hans Tid, paa Theatret. Ludvig 14de yndede ham, og han maatte ofte forelæse ham sine Stykker før de bleve bragte paa Theatret. Dette forlod han 1718, trak sig tilbage paa sit Landgods og døde den 16de Dec. 1726 i en Alder af 65 Aar. Hans fleste Værker ere udkomne under Titelen: Chef d'oeuvre d' Ancourt 3 Vol. 12; desuden hans Oeuvres, Paris 1760. 12 Vol, 12.

Dandolo (Andr.), Doge af Venedig, skrev i det 14de Aarhundred en upartisk og meget nøiagtig Krønike, som er udførlig til 1280 og i Udtog til 1342, aftrykt i Muratori Scriptores rerum italicarum T. 12. Endnu før gjorde Dogen Henrik Dandolo sig bekjendt som Statsmand og Kriger; han havde stor Deel i Constantinopels Erobring 1203, uagtet han dengang var meget gammel og næsten blind.

Daniel, Prophet, Ezechiels Samtidige, af fornemme hebraisk Slægt, blev i sin Ungdom (600 f. Chr.) ført fangen fra Palæstina til Babylon og blev tilligemed 3 andre Drenge opdragne ved Hoffet til Nebucadnezars Tjeneste. Efter tre Aars Forløb tiltraadde han sit Embede, som han forvaltede med Hæder. Et Edikt af Kongen som han ifølge sine Religionsgrundsætninger ei kunde opfylde, bragte ham i Løvekulen. Dog slap han lykkelig derfra og levede siden i stor Anseelse, da han opsvingede sig til Statholder og første Minister ved den persiske Konge Darius's Hof. Endelig tilstod Cyrus ham og hans Landsmænd Tilladelse at vende tilbage til Palæstina. Daniel var en Mand af Indsigter og Retskaffenhed; i den Kunst at forklare Drømme overgik han alle Rigets Vise. Derhos var han en Mand af megen politisk Klogskab, og som man antager begavet med overordentlig Kraft til at skue ind i Fremtiden, hvorfor man har givet ham Navnet Prophet, omendskjøndt dog de fleste Jøder ei erkjende ham blandt deres Propheter. Hvad det Værk angaaer, som findes i det gamle Testamente under hans Navn, da er det rimeligt, at kun den anden Deel deraf er af ham. Det er overalt symbolisk, fuldt af Drømme og Syner.

Daniel (Gabriel), Een af Frankerigs første Historieskrivere, født i Rouen 1649, begav sig i sit 18de Aar til Jesuitercollegiet, gav paa flere Stæder Underviisning med megen Berømmelse og døde 1728. I sin Frankerigs Historie (Paris 1756-1757, 17 Vol. 4) fortalte ham med en Mine af den ærligste Upartiskhed sit Fædrenelands Begivenheder, saaledes som det var overeensstemmende med Hoffets og Geistlighedens Fordele. Hans Fremstillelsesmaade er behagelig, men man savner ofte Kildernes Studium og historisk Troskab, og den høiere historiske Fremstillelseskunst er ham aldeles fremmed. Han har foredraget sin Mening om hvorledes historiske Værker bør skrives i en temmelig kjedsom Afhandling, der staaer foran hans Værker. Han har desuden skrevet Histoire de la milice francoise; mindre bekjendt er hans Recueil de divers ouvrages, philosophiques, theologiques, historiques, hvoriblandt hans Voyage du monde

de Descartes et skarpsindigt satirisk Skrift imod denne Philosophs Meninger.

Daniel (Sam.) en engelsk Historieskriver og Digter, Shakespeares Samtidige, født 1562, erholdt en Betjening hos Jacob 1stes Gemalinde Dronning Anna, men levede sædvanlig paa Landet, beskjeftiget med litteraire Studier. Han viste sig her især som historisk Digter og Lucan synes at have været hans Mønster. Med meget Talent søgte han at behandle de mærkværdige Begivenheder af sit Fædrenelands Historie episk. Den meste Flid synes han at have anvendt paa et Digt, som i 8 Bøger indeholder Historien om Borgerkrigen mellem Husene York og Lancaster. Hans poetiske Værd ligger som Lucans i hans skjønne Diction og virtelige Begivenheders interessante Udsmykkelse. Han har virket priisværdigen til at uddanne det poetiske Sprog i Engelland; hans Stanzer, der med megen Flid ere dannede efter de italienske Ottaver, have mere Værdighed og Vellyd end de fleste Vers af dette Slags i den engelske Litteratur fra det 17de Aarhundred. Han mangler heller ikke rhetorisk Skjønhed eller Kraft, men hverken Plan eller Udførelse er poetisk. Han efterlod ogsaa poetiske Epistler, 57 Sonnetter og nogle Skuespil. De første synes især at have vakt Opmærksomhed hos det engelske Publikum. Hvad hans historiske Værker angaaer, da skrev han under Elisabeth et Afrids af Engellands Historie indtil Edvard 3die, uden Pral, klart oglærerigt, ei uden pragmatiske Blik og sandsynlig det første Værk i den engelske Litteratur, som forbinder en simpel Fortælling af vigtige Begivenheder med Præcision og Værdighed i Stilen, men temmelig kort. Den agtes meget af Englænderne (den staaer i Samlingen a compleat history of England, Lond. 1706, Fol. Vol. 1.) Daniel døde 1619.

Danischmend, en tyrkisk Geistlig af nedre Rang, der forretter Tjeneste i en Dschami.

Dankelmann (Eberh. Christof. Balth. Friherre af) en berømt preussisk Minister af en gammel adelig Slægt, der nedstammer fra det münsterske, født 1643 i Lingen, studerede i Utrecht, gik paa Reiser og blev 1663 kaldet til Berlin som Opdrager for Frederik, der siden blev første Konge i Preussen. Han forstod at erhverve sig fuldkommen Yndest hos Prindsen, som han engang reddede Livet, og denne ansatte ham ved sin Regjeringstiltrædelse 1688 i Spidsen af Statsforretningerne. Han erholdt en Overpræsidents Værdighed og kunde betragtes som Principalminister, der i Churfyrstens Navn styrede Alt. Han

foretog sig ikke engang i Privatanliggender Noget uden Dankelmanns Raad. Men Misundelsen forstod lidt efter lidt at uddrage ham sin Herres Yndest og bevægede ham til at forlange sin Dimision, som han og i de naadigste Udtryk erholdt. Han gik derpaa til Neustadt an der Dasse, hvor han neppe havde opholdt sig nogle Dage, før han blev arresteret om Natten, Morgenen derpaa ført til Spandau og derfra til Fæstningen Peiz. Ved Prindsen af Oraniens Fødsel 1707 erholdt han tilligemed en aarlig Pension af 2000 Daler, Tilladelse at turde begive sig fra Peiz til Cotbus. Ved Frederik Wilhelm 1stes Thronbestigelse erholdt han sin fuldkomne Frihed, begav sig til Berlin og og døde der 1722 den 31te Marts. Han var en Mand af kraftig fremstræbende Aand, og besjelet af den Stolthed, som Følelsen af egen Kraft og overlægne Talenter giver. Berlins Forskiønnelse, Kunsternes og Videnskabernes Akademie, Oprettelsen af Uniersitetet i Halle samt af Bibliotheker og Kunstkamre, ere for Størstedelen hans Værk.

Danmark, Dannemark, eet af Europas nordlige Kongeriger, mellem 54 og 58° N. B. (med Undtagelse af Island, som gaaer til den 65°) grændser mod V. og N. til Nordsøen, mod Ø. til Kattegat, Sundet og Østersøen, mod S. til Tydskland. Det bestaaer af Halvøen Jylland, Hertugdømmerne Schlesvig, Holsteen og Lauenburg, Øerne Sjelland, Fyen, Laaland, Falster, Langeland og flere. Disse Lande, der udgjøre 7 Stifter og 2 Generalsuperintendentskaber indbefatter det egentlige Danmark, der har omtrent 1 Mill. og 100000 Indb. paa næsten 1000 [] Mile; desuden eier Kongen af Danmark den store Øe Island 1400 [] Mile, Færøerne, Colonier paa Grønland, nogle Øer i Vestindien, samt Colonier paa Guinea og Coromandelkysten. Jordbunden er for det meste frugtbar, især i de saakaldte Marsklande ved Holsteens og Schlesvigs vestlige Grændse. Igjennem en Deel af Jylland og Schlesvig gaaer en stor temmelig ufrugtbar Hede. Island er meget bjergfuld. Climaet er i den sydlige Deel temmelig mildt, i Nordjylland er Luften almindelig raae og kold, paa Øerne er den mildere, men Veirliget meget foranderligt. Paa Grændsen af Holsteen løber Elben og mellem Holsteen og Schlesvig Eideren, der er forenet med Østersøen ved en Canal. De øvrige Floder ere ei meget betydelige. Produkterne ere især alle Slags Kornarter, Bælgfrugter, Havefrugter, Kartofler, Rhabarbar, Heste, Qvæg (især i Jylland og Hertugdømmerne) og andre tamme Dyr. De vigtigste Næringsveie ere 1) Manufacturer og Fabrikker. Der forfærdiges Jern, Glas og Porcellainsvarer, Klæde, Silketøier, Papiir; her findes Suk-

kerraffinaderier, Sæbesyderier, Potaskesyderier. 2) Handelen drives med Korn Qvæg, saltet Kjød, Smør, Ost, Fiskevarer, som udføres, hvorimod der indføres alle Slags Colonialvarer, samt Luxusvarer, hvorved Landet taber i sin Handel. Agerdyrkningen er betydelig, saavelsom Fiskerierne paa nogle Stæder. Landmagten bestaaer af omtrent 40,000 Mand. Sømagten er siden Engellænderne bortførte den danske Flaade 1807 ubetydelig. Oplysningen udbredes stedse mere, og Videnskaberne finde megen Understøttelse af Regjeringen, og drives ved Universiteterne i Kjøbenhavn og Kiel. Desuden findes der Latinskoler i de fleste vigtige Steder, et Videnskabersselskab i Kjøbenhavn, Malerakademiet, det chirurgiske Akademie, det medicinske Selskab, Landhuusholdningsselskabet, det store kongelige Bibliothek, Universitetsbibliotheket, det classenske Bibliothek rc. Kongen herster siden 1660 med aldeles uindskrænket Magt. Han kalder sig Konge til Danmark, de Wenders og Gothers, Hertug til Holsteen, Stormarn, Ditmarsken og Oldenburg. Rigets Arving kaldes Kronprinds; der gives to Ridderordener Elephant- og Dannebrogordenen. — Det egentlige Danmark er deelt i 7 Stifter og Island indbefatter eet; Hertugdømmerne har to Generalsuperintendenter. Stifterne staae under Stiftamtmænd og i geistlige Sager under Biskopper, hvoraf hvert Stift har een. Statsforvaltningen er deelt imellem forskjellige Collegier. Statsraadet, hvori Kongen selv præsiderer er det øverste. Desuden gives der det danske- og tydske Cancelie, Rentekammeret, det udenlandske Depart., Generalitets- og Admiralitetscollegiet, Finantscollegiet rc. Den herskende Religion er den lutherske. De andre taales og have i visse Steder frie Gudstjeneste. — Navnet Danmark antager man at komme af Daun ɔ: flad og Mark Land, fordi det for det meste bestaaer af fladt Land. Andre have deriveret det af en Konge ved Navn Dan. Landets Historie gaaer langt tilbage i Tiden, men vi kjende dog kun lidet til den for Christi Fødsel. Noget før indvandrede Othin og foraarsagede store Forandringer i Norden. Jylland skal i den ældre Tid have været beboet af Cimbrer, hvorfor den og kaldes det cimbriske Chersonnes. Danmarks øvrige Beboere vare af gothisk Herkomst. Fra Othins Tid til Gorm den Gamle 883 er Danmarks Historie endnu meget fabelagtig. Gorm den Gamle (†941), en Descendent af Othins Søn Skjold, efter hvem de danske Konger ere kaldede Skjoldunger, samlede de smaae danske Riger til een Stat og førte Krig med den tydske Keiser Henrik 1ste. De følgende danske Konger udvidede deres Herredømme, og Svend Tveskjeg indtog Engelland,

hvilket ogsaa hans Søn Knud den store (†1036) beherskede. Denne bemægtigede sig ligeledes Norge og gjorde sig fortjent ved Christendommens fuldkomne Indførelse. Den var aleerede prædiket af Munken Ansgarius før Gorm den Gamles Tid. Engelland og Norge tabtes igjen efter Knuds Død, og Danmark selv stod en Tid under den norske Konge Magnus den Gode. Ved hans Død kom Knud den stores Søstersøn, Svend Estridsen (†1076) paa den danske Throne. Fem af hans Sønner regjerede derpaa efter hverandre, hvorpaa blodige Successionsstridigheder begyndte, og Venderne et sørøverst Folk, plagede tillige Kysterne. Waldemar den store (†1182) bragte Riget igjen i Anseelse og tugtede Venderne, deels ved den store lundiske Erkebisp Absalon. Under Waldemar 2den Seier (†1241) beherskede Danmark eller Landene ved Østersøens sydlige Bredde, men disse Erobringer tabtes endnu før hans Død, og Riget forfaldt aldeles under hans Efterfølger. Efter et Interregnum af 6 Aar besteeg Waldemar 3die Atterdag (†1376), Thronen og bragte igjen Orden og Kraft i Forvaltningen. Hans Datter Margrethe seirede over den svenske Konge Albrecht ved Falkjøping 1388 og forenede derpaa de 3 nordiske Riger (Danmark, Norge og Sverrig) i Foreningen til Calmar 1397. Dog opkom der snart Misfornøielse. Foreningen var af liden Varighed og ophørte aldeles ved Christian den 2dens voldsomme Adfærd mod de Svenske i det stockholmske Blodbad. Imidlertid havde den oldenburgske Stamme besteget Thronen 1448 med Christian den 1ste, der stiftede Universitetet i Kjøbenhavn. Christian 2den blev for sin Strænghed ogsaa afsat af de Danske 1523 som i hans Sted satte hans Farbroder, Hertug Frederik af Holsteen paa Thronen. Dennes Søn Christian 3die maatte, før han kom i rolig Besiddelse af Thronen, stride mod et mægtigt Partie, der ved Lybekkernes Hjelp vilde sætte den fangne Kong Christian 2den paa Thronen igjen. Efterat Christian 3die havde endt denne Krig, almindeligt kaldet Grevens Feide, indførte han Luthers Reformation 1536. Frederik 2den undertvang Ditmarsken og førte en temmelig heldig Krig mod Sverrig. Hans Søn Christian den 4de (†1648) hører til Danmarks fortræffeligste Konger, gjorde en Mængde nyttige Indretninger og opførte mange Stæder. men var uheldig i Trediveaarskrigen, hvori han understøttede Protestanterne og i en paafølgende Krig imod Sverrig. Under ham fik de Danske Tranquebar i Ostindien ved Kjøb. Hidtil havde de danske Kongers Magt været meget indskrænket især ved Adelen. Eftet en ulykkelig Krig mod Sverrig, som endtes i Freden til Kjøbenhavn 1660, erholdt Frederik

3die for sig og sine Descendenter Arve- og Enevoldsretet i Danmark og Norge, i hvilken Henseende Kongeloven blev forfærdiget. Kronen skulde være arvelig baade paa Mands- og Qvindelinien. Kongen erkjender ingen over sig uden Gud, kan give Love og ophæve dem efter Godtbefindende; han er myndig i sit 14de Aar og skal bekjende sig til den evangelisk lutherske Religion. Christian 5te udgav den danske og norske Lov, hvori den bekjendte ulykkelige Statsminister Greven af Griffenfeldt, havde megen Deel. Søhelten Niels Juul vandt under denne Konge det store Slag i Kjøgebugt 1677. Frederik 4de tog Deel i Krigen mod Carl 12te, blev tvungen til Freden i Travendal 1700, men begyndte igjen Fiendtligheder efter Carls Nederlag ved Pultava. I Freden til Fredensborg beholdt Danmark Schlesvig, og Sverrig tabte Toldfrihed i Sundet. Christian 6te ophjalp Flaaden og byggede Slottene Christiansborg og Hirschholm, men bragte Riget i Gjeld. Denne forøgedes betydeligt under Frederik den 5te som nær var bleven indviklet i en Krig mod Rusland, da den holsteenske Hertug Carl Peter Ulrich besteeg den russiske Throne. Dennes Afsættelse og pludselige Død standsede vel Krigen, men Udrustningerne havde foraarsaget store Udgifter. I øvrigt var Frederik den 5tes Regjering velgjørende for Oplysning og Videnskaber. Under Christian den 7de blev Bondestandens Kaar betydeligt forbedrede og den ældre Bernstorf frigav Bønderne paa sit Gods, hvorfor de reiste ham en Mindestøtte. Stridighederne med Rusland bilagdes nu derved, at Danmark overlod det Oldenburg og Delmenhorst mod den hertugelige Andeel af Holsteen. Da Kronprinds Frederik var bleven myndig tog han vigtig Deel i Statsbestyrelsen og blev kraftigen understøttet af den sjeldne Minister Andreas Peter Greve af Bernstorf. Der gjordes meget for Bondestanden for Oplysningen og for Handelen, som blomstrede fortrinlig. En kort Misforstaaelse med Sverrig under Krigen med Rusland, bilagdes snart. Farligere bleve Stridighederne med Engelland. I Forening med Rusland og Sverrig paastod Danmark Neutralitet til Søes; Englænderne fordrede Ret til at visitere convoyerede Skibe. Den engelske Admiral Nelson angreb Forsvarsflaaden paa Kjøbenhavns Rhed, og Danmark blev tvungen til en Vaabenstilstand, hvorpaa snart fulgte Fred. Engelland tilbagegav de erobrede vestindiske Øer, men afstod Intet af sine forhen gjorde Fordringer. Endnu engang maatte Danmark føle Engellands Overmagt 1807. Det engelske Ministerium fordrede den danske Flaades Udlevering indtil en almindelig Fred, og denne Fordring blev understøttet af en mægtig Flaade. Paa Afslag, sattes Tropper

i Land paa Sjelland. Kjøbenhavn blev paa det frygteligste bombarderet og Commandanten saae sig nødsaget til at give efter for de Engelskes Fordringer, hvorpaa Flaaden med alt Skibsforraad blev dem udleveret. Danmark forbandt sig nøiere med Frankerig, men Følgerne af Krigen var Handelens Standsning, Coloniernes Tab og Finansernes Forvirring. Ligeledes indtoge de Engelske Øerne Anholt og Helgoland. Christian 7de døde imidlertid 1808 i Marts hvorpaa Frederik 6te besteeg Thronen. Foruden Krigen med England førtes nu og en Krig mod Sverrig. Et Angreb af de Svenske paa Norge blev tilbagedrevet og efterat Gustav 4de var afsat, sluttedes en Fred til Jontjøping, hvori Intet tabtes. Krigen med Engelland fortsattes og ved de Franskes Uheld i Rusland og efter deres Tab ved Leipzig udsattes Danmark for et Angreb af de med Frankerig allierede Magter. I Spidsen af en allieret Hær rykkede Kronprindsen af Sverrig ind i Holsteen og Frederik 6te blev i Freden til Kiel nødt til at overlade Sverrig Norge mod den svenske Andeel af Pommern; denne er siden aftraadt til Preussen mod Lauenburg og en Pengesum. Danmark har siden tiltraadt Forbindelsen imod Frankerig, og et danskt Troppecorps ligger under Hertugen af Wellingtons Overcommando i det nordlige Frankerig. De Engelske have tilbagegivet Danmark alle de erobrede Colonier, men beholdt Øen Helgoland. I Danmarks Historie har ingen arbeidet med saa megen Flid som den lærde P. F. Suhm. Dog have mange flere Lærde Fortjenester af den danske Historie; Hvidtfeldt, Gram, Holberg, Schønning, Langebek, Sneedorf og mange endnu levende Lærde.

Danebrog-Orden (see Orden).

Danneker Prof. i Stutgard og Ridder af den kongelige würtembergske Civilfortjenesteorden, født i Stutgard 1758 er Een af de meest berømte nu levende Billedhuggere, som i sine Arbeider følger de Gamles simple Stiil. Fra 1771 blev han dannet paa Akademiet i Stutgard og reiste 1782 paa Hertugens Bekostning til Paris hvor han nød Pajous Underviisning. 1784 blev han kaldet til Rom, hvorfra han begav sig tilbage 1790. I og omkring Stutgard findes adskillige af hans mesterlige Arbeider. Eet af de nyeste er en paa en Leopard ridende Ariadne i collossal Størrelse af carrarisk Marmor.

Dansk Sprog Cultur og Litteratur. Det danske Sprog hører med til de skandinaviske eller nordiske Mundarter, der rimeligviis har samme Nedstammelse

som det tydske, hvormed det har saa megen Lighed. Det gamle nordiske Originalsprog har udentvivl bedst vedligeholdt sig paa Island. De gamle Skjalde besang Heltenes Bedrifter og fulgte dem ofte paa deres Tog, ja deeltog endog med i deres Foretagender. I den ældre Tid betjente man sig af Runeskrift, som indhuggedes i Stene, hvoraf man endnu har adskillige. Man mener endog at Othin skal have indført Ruiner. Ved Christendommens Indførelse af Ansgar og andre bleve de Danske ogsaa nøiere bekjendte med Skrivekunsten. Knud den store bidrog saavelsom hans Gemalinde Emma meget til Christendommens Fremme; han sendte angelsachsiske Lærere til Danmark og stiftede nye Bispedømmer. Han fremmede ogsaa Handelen og Industrien, lod præge nye Mynter, gav flere og mere bestemte Love. Strax efter Christendommen, kom og Riddervæsenet til Norden og fandt let Adgang hos Folk, der havde saa megen naturlig Lyst til dristige Foretagender. Ridderspil øvedes ved Hoffet De Danske deeltoge ligeledes i Korstogene. Denne Ridderaand havde vist nok betydelig Indflydelse paa den danske Poesie, som vi kan see af de gamle Kæmpeviser af hvilke de fortjente Litteratorer R. Nyerup og K. L. Rahbek have nyligen foranstaltet en interessant Udgave med vigtige Bemærkninger. Vel er disse Kjæmpevisers poetiske Værdie meget forskjellig, men de fleste indeholde dog nogen naturlig Poesie og udtrykke den originale Nationalitet. De nyere danske Digtere have ofte taget Stof af Kjæmpeviserne til deres Arbeid. — De første danske Historiker ere Svend Aagesen 1188 og Saxo Grammaticus (1204), som begge efter Erkebiskop Absalons Opmuntring forfattede Fædrenelandets Historie paa Latin. Den Førstes Værk er en kort Historie fra 300–1186 (SuinonesAggonis opuscula, Sora 1642 8). Den sidste er en udførlig Danmarks-Historie fra de ældsteTider, flere Gange oversat. Island havde ogsaa en ypperlig Historieskriver at opvise paa samme Tid: Snorro Sturleson, der som Forfatter af Heimskringla og Edda har gjort sig udødelig. I en lang Række af Aar gjordes lidet eller intet for Videnskaberne, og Culturen skred langsomt frem. Paa denne havde Reformationens Indførelse (1536) en afgjort Indflydelse. Den gav Anledning til adskillige Æmners Drøftelse, dog var det almindelig blot theologiske Materier. Universitetet, som Christian den første stiftede var sat i en bedre Stand af Christian 3die, og Bogtrykkerkunsten viste sig ogsaa virksom i Danmark, desuagtet varede det længe inden den danske Litteratur vilde trives. De Lærde skreve paa Latin, ved Hoffet taltes Tydsk. Reformationen kom fra Tydskland og befordredes tildeels ved Tydske. Herved erholdt det Tydske en afgjort Indflydelse. De danske Skrifter vare endnu yderst faa og indskrænkede sig

til en Oversættelse af Bibelen og Endeel ubetydelige theologiske og Moerskabsbøger. Først længer hen i det 16de og i det 17de Aarhundred uddannedes det danske Sprog til Bogsprog og udmærkede sig ved sin melodiske Blødhed og Vellyd, forenet med betydningsfuld Kraft. Danmark havde vel imidlertid havt udmærkede Lærde, men de havde ei skrevet Noget paa Dansk; saaledes levede den berømte Tycho Brahe (see ham) under Frederik 2 og Christian den 4de og berigede Astronomien overordentlig ved sine Jagttagelser. Resenius, Brochmand og Hvidtfeldt ere ogsaa betjendte fra denne Tid. Den sidste har skrevet en Danmarks Historie. Ogsaa den ældre Bartholin, Ole Worm og Longomontanus levede under Christian 4des Regjering. Den store Mediciner Th. Bartholin blev bekjendt ogsaa for Fremmede, ligeledes den fortjente Mathematiker og Astronom Ole Rømer. Til Videnskabernes Fremme stiftedes nu og Bibliotheker, saaledes var Grunden lagt til det store kongelige Bibliothek og Universitets Bibliotheket under Frederik 3die. Paa det danske Sprogs Opkomst arbeidede en Dr. Kingo, Biskop Arreboe og Peder Syv, der har gjort sig fortjent ved Kjæmpevisernes Udgave og ved sine Ordsprog, saavelsom ved sin Grandskning over Sproget. Men af alle danske Litteratorer har vel ingen virket meer til Almeenoplysning, Tænkning og Almuedannelse end vor fortræffelige Ludvig Holberg (see denne Art). Han skrev næsten i alle Litteraturens Grene og næsten i Alt med uopnaaelig Originalitet. Hans Comoedier røber den ægte Menneskekjender og spilles endnu med almindeligt Bifald; hans Peder Paars er et Mesterstykke i den comiske Epopoe; hans Niels Klim, hans Breve, hans historiske Værker vise os alle Holbergs Genie, omendskjøndt de have forskjelligt Værd. Rahbek har nyelig foranstaltet en Udgave af hans samtlige Værker. Videnskaberne havde ved Holberg faaet et Stød; og et Exempel var givet, som maatte vække Lyst til Efterligning, hvor vanskeligt det og var blot at komme det nær. Holberg naaede vel ingen, men der arbeidedes især i den sidste Halvdeel af det 18de og Begyndelsen af det 19de Aarhundred med Held i Videnskabernes forskjellige Grene. — I Philosophien har Danmark ikke mange Lærde at fremvise. Til de udmærkede høre den patriotiske, kraftige T. Rothe, der har skrevet om Christendommens Virkninger, Lehnsvæsenet m. m. Birckner, Forfatter af et Værk om Trykkefriheden, fortjener her en Plads. Treschow, der som Professor ved Kjøbenhavns Universitet, gjorde sig fordeelagtig bekjendt. Bastholm har forfattet adskillige Værker i den populære Philosophie. Lovkyndigheden har adskillige Navne at

erpvise. Kofod Ancher har skrevet den danske Lovhistorie, Kongslev, Stampe, Edvard Colbjørnsen, Ørsted have store Fortjenester af det Juridiske. — Medicinen har alerede i det forrige Aarhundred været heldigen dyrket. En Mængde Forelæsninger af de medicinske og chirurgiske Professorer samt practiske Jagtagelser befordre særdeles dens Studium. Til dens Fremme er det chirurgiske Akademie og det medicinske Selskab stiftede. Winsløw, Callisen, Sartorf ere bekjendte Navne. En stor Mængde af vore nu levende Læger bidrage særdeles meget til at fremme medicinske og chirurgiske Kundskaber. – Theologien har havt mangfoldige Dyrkere i Danmark. Blandt dem bør nævnes Nold, Worm, Rosenstand, Hersleb, Balle, Münter, Hornemann, E. og J. Moller. Som geistlige Talere ere Clausen, Pavels Hjort, Holm, Plum, Gutfeldt, Mynster, Grundtvig, og flere bekjendte, og tildeels udmærkede. I Physik og Chemie har Danmark havt Kratzenstein og Abildgaard og har endnu Professor Ørsted. — Naturhistorien alerede dyrkede af Pontopidan og Gunnerus; siden have Oeder, Holmskjold, Vahl beriget den. – Botanikens Studium er befordret ved Anlæggelsen af den botaniske Have. Alerede tidlig havde Danmark sin Tycho Brahe og Longomontanus. Ole Rømer, havde og store Fortjenester i Mathematik og Astronomie, siden have Kraft, Horrebow, Geus, Bugge m. fl. arbeidet for Astronomien og Mathematiken. — Historien og Antiquiteterne have havt heldige Dyrkere. Foruden de ældre før nævnte som en Resen, Hvidtfeldt, Holberg have vi en Gram, Torfæus, Langebek, den utrættelige og grundlærde P. F. Suhm, Luxdorph, Carstens, Rothe, Sneedorf, Malling, R. Nyerup, Kall, Engelstoft, Münter, E. og J. Møller, Werlauf, W. Simonsen, Molbech, G. Baden. Høst og flere. Den gamle Philologie er grundigen dyrket af en Baden og Thorlacius. Blandt flere Dyrkere af det islandske Sprog fortjener Hr. Rask at nævnes, Han er Forfatter af en islandsk Grammatik og har bereist denne Øe for at gjøre sig nøiere bekjendt med dens Sprog og Mærkværdigheder. De skjønne Videnskaber have havt heldige og talentfulde Dyrkere i den senere Tid. Den danske Prosa er bearbeidet af Sneedorf i hans patriotiske Tilskuer, Wielandt, Rothe, Suhm, Baden, Rahbek i sine prosaiske Forsøg og i andre Værker, Malling, Baggesen, Øhlenschlæger, Nyrup m. fl. Digtekunsten har blomstret særdeles, Alerede før Holberg havde den en Arreboe, en Bording,

Helt, Kingo, Sorterup. Efter Holberg uddannedes Poesien til større Fuldkommenhed. Fasting, Tullin, Friman, Troilerne, Storm, Riber men fornemmelig den store Tragiker og høie Sanger Ewald og Comikeren Wessel forherligede deres Tidsalder. I deres Fodspor gik en Mængde Nyere. Tode, Thaarup, Pram, Sander, Rahbek, og flere. I Vid og Originalitet staaer Baggesen høit; som frugtbar Drammatiker har ingen af de Nyere udmærket sig som Adam Ølenschlæger, Forfatter af Hakon Jarl, Axel og Waldborg, Correggio og flere fortrinlige Værker, Göthe siger om ham, at han blandt alle nu levende Tragiker selv de tydske er den meest originale. Ingeman henhører til Danmarks elskværdigste Digtere. — Fr. Schlegel (D. Museum Febr. 1812) dømmer saaledes om den danske Digtekunst: „I den sidste Deel af det 18de Aarhundred, da Poesien syntes at uddøe hos andre Folk, har ingen Nation uden den tydske, frembragt saa udmærkede Digtere som den danske.

Til Kunsternes Fremme er stiftet et Maler- og Billedhugger-Academiet. Blandt Danmarks meest udmærkede Kunstnere maae man tælle en Juul, Abildgaard, Høier, Lorentzen, Stub Krazenstein, Eckersberg og flere som Malere; Wiedewelt, Dajon og den nu levende Thorwaldsen, der opholder sig i Rom, have arbeidet i Billedhuggerkunsten. — Videnskabernes og Kunsternes heldige Dyrkelse have bidraget til Udbredelse af Smag og almeen Oplysning, hvori den danske Nation ei staaer tilbage.

Dante (egentlig Durante) Alighieri, denne ældste og største blandt de nyere italienske Digtere, hvis dristige Aand naaede Middagshøiden, medens Videnskabernes Morgenrøde neppe var brudt frem over Europa, blev født i Florents 1265. Om hans Dannelseshistorie vide vi kun lidet, uden at han som han selv siger, var en Discipel af Brunetto Latini, en som Digter, Lærd og Statsmand berømt Florentiner. Tidlig vakte Kjerlighed til Beatrice Portinari hans Aand og nærede den hans hele Liv igjennem. Han studerede Philosophie i Florents, Bologna og Padua, siden Theologie i Paris og dyrkede tillige den latinske Litteratur. Medens han saaledes var beskjeftiget med at udvide sine Kundskaber unddrog han sig dog ikke Fædrenelandets Tjeneste; han opofrede sig samme baade som Kriger og Statsmand. I Aaret 1289 fægtede han ved Campaldino imod Aretinerne og 1290 ved Caprona imod Pisanerne. Desuden gik han som sin Republiks Gesandt til Rom og forskjellige andre Hoffer. Han giftede sig med

en Datter af Manetto Danati og blev 1300 ophøiet til Prior eller øverste Magistratperson i sin Fædrenestad, dog til hans egen Ulykke. Florents var dengang forstyrret ved en indvortes Trist imellem Bianchi et neri (de Hvide og Sorte). Det første Partie, som det svageste, søgte Hielp hos Pave Bonifacius 8de. Denne besluttede at sende Carl af Valois, Philip 4 af Frankerigs Broder, dengang i Rom, til Florents for at bilægge Urolighederne. Dante modsatte sig som Prior dette Forehavende, fordi han frygtede farlige Følger for Statens Fribed og blev derfor tilligemed Hovederne for Partiet Bianchi forviist 1302 og berøvet sine Godser. da han ei kunde betale den ham paalagte Pengestraf af 8000 Livres. Hans følgende Levnet var en næsten uafbrudt Kiede af Modgang. Han tilligemed de øvrige Forviste sloge sig til Keiserens Partie, da de alene paa denne Maade kunde vente at blive indsatte i deres Fædreneland igien. Talrige Stæder i hans Digte bevise dette og indeholde de bitreste Angreb mod Kirkens Overhoved. Dante levede nogen Tid i Arezzo; først, da man forgieves havde forsøgt 1304 at tilvinge sig Optagelse i Florents, forlod han Toscana og begav sig til Alboin della Scala i Verona, som ved den udmærkede Understøttelse han viste Lærde og Videnskaber havde faaet Tilnavnet den store. Men Dante havde intetsteds Roe. Foruden adskillige italienske Steder besøgte han og Paris og Sachsen, Han forsøgte ved Henrik 7des Hjelp at komme til tilbage til Florents, men ogsaa dette slog Feil. Sine sidste Aar tilbragte han i Ravenna hos Guido Novello da Palenta, Stadens Herre, der som en Ven af Videnskaberne gjerne tilstod ham et Fristed hos sig. Her døde han den 14de Sept. 1321 og blev begraven i Minoriternes Kirke, hvor den venetianske Patricier, Bernhardo Bembo, Fader til den bekjendte Cardinal, 1483 lod ham oprette et prægtigt Minde. Florentinerne, som havde forfulgt Dante, medens han levede, bestræbte sig nu for at gjøre deres Forseelse god igjen, ved at vise hans Erindring den Hæder, som de havde nægtet ham selv. De opstillede offentlig hans af Giotto malede Billede, reclamerede, skjøndt forgieves hans Aske af Indbyggerne i Ravenna og lønnede en Lærd for at holde offentlige Forelæsninger over hans Digt. Boccaz skildrer ham i sit Vita di Dante, som en Mand af alvorlig men blid Characteer. Giovanni Villani derimod gandske anderledes. Af 6 Børn, han efterlod, have hans to ældste Sønner Pietro og Jacopo gjort sig bekjendte som Lærde og blandt andet skrevet en Commentar over deres Faders Digt, hvilken dog ei er kommen for Lyset. Dette Digt divina Comoedia, der fra 1472 har oplevet 60 Udgaver og en Mængde Commentarer, bestaaer af 3 Dele, Helvede, Skjersilden,

og Paradiis, af hvilke man har kaldet det første plastisk, det andet pittoresk og det tredie musikalsk. Benævnelsen Comoedia grunder sig paa Dantes Forestilling. Han siger i sit Værk de eloquentia vulgari: Tragoedien skal i Begyndelsen være roelig, men tilsidst skrækkelig, med Comoedien derimod er det omvendt; den begynder alvorlig og haardt, men skrider frem til et lykkeligt Udfald. Tillægget divina føiedes først senere til af andre; Digteren selv kaldes i de ældste Udgaver il divino, il theologo. — Ingen Digter bærer sin Tids Præg saa synligt ved sig som Dante, men ingen staaer tillige saa høit over den. Med Rette betragte Italienerne ham som Skaber af deres poetiske Sprog og deres Poesies Fader. Den bedste Udgave af Dante er af Lombardi (Rom 1791 i 3 Bind.) Dante har desuden skrevet lyriske Digte, der ei ere ham mindre værdige end hiint store Digt. — Endnu bør nævnes hans prosaiske Værk il convito (Gjestebudet) hvorom Bouterweck siger, at det kan stilles ved Siden af Oldtidens berømteste Værker. — Navnet Dante har man og tillagt Pietro Vincenzio af Familien Rainaldi, fordi han stræbte at efterligne Dante i Poesien, Han og hans Familie er meget berømt i Mathematiken. — Johan Baptista Dante fra Perugio, ogsaa bekjendt under Navnet Dædalus, besad en stor mechanisk Færdighed. Han gjorde alerede i det 15te Aarhundred Forsøg paa at flyve og fløi nogle Gange over Søen Perugia.

Danton (George Jacques) født den 26de Oct. 1759 var først Advokat og spillede derpaa en vigtig Rolle i den franske Revolution. Allerede hans Udvortes var usædvanligt og paafaldende. Hans Væxt var collosal, hans Omrids athletisk, hans Træk haarde, stærke og modbydelige, hans Stemme rystede Salens Hvælvinger, hans Veltalenhed var heftig, hans Billeder kjæmpemæssige og hans Indbildningskraft ligesaa gigantisk, som hans Udvortes, for hvilket enhver skrækkedes tilbage og som St. Just udtrykte sig, Friheden selv sitrede. Disse Egenskaber erhvervede ham Indflydelse i Begyndelsen af Revolutionen, og man saae ham som Robespierre med Stadighed stræbe efter Dictaturet. Efter Ludvig 16des Paagribning i Varennes præsiderede han i Marsmarkens Forsamling, hvor man forlangte Kongens Afsættelse. Hans Anseelse tog til i Paris og han tog Deel i de vigtigste Begivenheder. Efter Ludvig 16des Fald den 10de Aug. blev Danton Medlem af det fuldbyrdende Raad, erholdt Justitsdepartem. og tilrev sig Udnævnelsen af Agenter ved Armeerne og i Departementerne, hvorved han erhvervede sig mange Creaturer. Penge flød ind paa ham fra alle Sider og bort-

ødsledes igjen som Sold for Forbrydelse til hans Haandtlangere. Man beskyldte ham vist ikke med Uret for af Fanatismus at have forberedet Septemberscenerne. Preussernes Indmarsch i Champagne udbredede almindelig Bestyrtelse i Hovedstaden. Alle Ministrene, de meest udmarkede Deputerede og Robespierre selv, der dengang frygtede Brissot, forsamlede sig hos Danton, som alene beholdt Mod, rev hele Bestyrelsen til sig, ordnede Forsvarsvæsenet, hvorved alle vaabendygtige Franske bleve drevne til Grændserne og hindrede Forsamlingens Flytning paa hiin Side Loire. Danton viste ved denne Leilighed et ophøiet Mod. „Betragter mig, udbrød han, Naturen har givet mig Frihedens mørke og stærke Udseende. Jeg har Hjelpemidler i Hjernen, der kunde bringe Jordkloden til at skjelve. Fædrenelandet er i Fare; for at redde det behøves Dristighed, stedse Dristighed og Intet andet end Dristighed." Fra dette Tidspunkt skriver det indgroede Had sig, som Robespierre nærede imod ham, han kunde aldrig tilgive ham den Overlægenhed, han ved denne Leilighed havde lagt for Dagen. Nødt til at gjøre Regnskab for sit Ministeriums hemmelige Udgifter, paastod han at Udgifterne i Revolutionstiden kun lode sig beregne i Masse. Han stemte for Dødsstraf mod de tilbagevendte Udvandrede og paatog sig Gudstjenestens Forsvar. Kampen mellem Gironde- og Bjergpartiet antog hver Dag en alvorligere Characteer. Danton syntes at frygte Følgerne af denne Uenighed. I Anledning af Gudstjenesten forbandt han sig nøiere med Robespierre for at bringe Hebert og hans Tilhængere paa Schaffottet; men deres Forening var ei af lang Varighed; det hemmelige Fiendskab, som fandt Sted imellem dem, faldt snart i Øinene. Danton vilde tilintetgjøre den Despotismus, som Robespierre udøvede i begge Commiteerne, og Robespierre arbeidede paa at styrte ham for at skille sig af med en farlig Medbeiler. St. Just indgav en Beretning om ham i Velfærdscommissionen, og Danton blev hæftet om Natten den 31de Marts tillige med dem, man kaldte hans Medskyldige. Han blev bragt i Forvaring i Palais-Luxemburg, viste en tvungen Munterhed og tilstod Lacroix, at han i Forveien var bleven underrettet om sin Heftelse, men ei havde kunnet troe den. Da han kom til Conciergeriet blev hans Mine mørk, og han syntes at skamme sig over at være bleven bedragen af Robespierre. Alle hans Taler vare en afstikkende Blanding af Fortrydelse og Stolthed. Ved sit Forhør svarede han med fuldkommen Rolighed: „Jeg er Danton, bekjendt nok i Revolutionen; min Bolig vil snart være et Intet, og mit Navn vil leve i Historiens Pantheon. Den 5te Apr. dømte Revolutionsretten ham til døde, som Medskyldig i en Sammensværgelse til Monarkiets Gjenoprettelse. Han

besteeg Karren med Mod; hans Hoved var opløftet og hans Blik, fuldt af Stolthed. Selv ved Schaffottets Fod syntes han at byde over Mængden. Med Følelse erindrede han sig sin Familie og var et Øieblik rørt. O min Kone, o mine ømt Elskede, saa skal Jeg da aldrig see Eder mere, udbrød han." Derpaa afbrød han sig hurtig: „Danton, ingen Svaghed! og besteeg Schafottet." Fattig og forgjeldet før Revolutionen, efterlod han en anseelig Formue, som fornemlig hans Sendelse til Belgien havde forøget. I øvrigt bliver Danton een af de mærkværdigste Characterer der fornemlig have udviklet sig i den franske Revolution; enhøist eiendomlig Blanding af Storhed, Kraft og Mod med Grusomhed, Egennytte og Svaghed.

Danzig, en vigtig Handelsstad og Fæstning ved Weichselens Udløb i Østersøen, ligger i en smuk Egn. Forstæderne fraregnede er den noget over en halv Miil i Omkreds, men den er hverken regelmæssigt eller smukt bygget, har 5 til 6000 Huse og 48000 Indb. Dens skjønne Havn og fordeelagtige Beliggenhed skaffede den tidligt stor Indflydelse paa Land- og Søhandelen og den var alerede et vigtigt Medlem af den gamle Hanse. Dens Navn forekommer alerede i det 10de Aarhundred, Gedance, Gedanſk. Danske, som maaskee have givet Staden Navn, Svenske, Pommeraner og tydske Riddere strede om Landet, hvori den ligger. Staden tiltog efterhaanden saaledes i Velstand og Kraft, at den i Aaret 1454 erklærede sig uafhængig af den polske Krone og blev snart erklæret selvstændig af samme. Staden havde sin egen Lovbog og erhvervede sig et betydeligt Distrikt. Kongen af Polens Magt repræsenterede et Medlem af Statsraadet, som aarlig afvexlede og blev kaldet Burggreve. Staden slog sin egen Mynt med Kongen af Polens Billede holdt sin Sekreteer i Warschau og gav ved Rigsdage og Kongevalg sin Stemme ved Deputerede. Aar 1557 havde Danzig erklæret sig for Maximilian 2den. En Beleiring, der ei var af synderlige Følger, straffede Staden derfor. Dette var den første man kjender. Danzig kaldtes Nordens Kornkammer og havde store svære Fæstningsværker, var omgivet med høie Volde og mod V. og Norden af Høie, der rakte over Statstaarnene. Blandt disse Høie udmærke Bischofsberg og Hagelberg sig. Til Weixelen er Staden næsten utilgjengelig formedelst Skove og Moradser, og de lavere Steder kunne sættes under Vand. Disse Omstændigheder gave Staden en politisk- og militær Værdie. Hiin tabte den ved Preussens Udvidelser, og denne var kun Staden til Besvær. Fra 1772 var Staden ligesom omgivet af Preussens Distrikt, den stærke Told trykkede overordentligt. Handel, Kunstflid og Folkemængde tage af og det Ønske at

komme aldeles under Preussens Herredømme syntes det fornuftigste. Det gik ogsaa virkelig for sig, og Danzigs Udenværker blev efter Convention besat af Preusserne den 28 Mai 1793. Folket greb dog til Vaaben, en kort Kamp opstod, der endte sig efter faa Dage med Stadens fuldkomne Underkastelse. Kongen havde lovet at gjøre Alt for at befordre Stadens Velstand og den opblomstrede virkelig igjen under Preussens Herredømme. Den nød sin Rolighed med Klogskab indtil Udbruddet af den preussisk-franske Krig. Den 7de Marts 1807 blev den indsluttet af et franskt Beleiringscorps, og maatte efter at have i 4 Uger udholdt et frygteligt Bombardement overgive sig den 24de Mai. Kun Mangel paa Munition og et menneskekjerligt Blik paa Stadens og dens Indbyggeres Tilstand, kunde bevæge den heltemodige Commandant, Greven af Kaltreuth, til at overgive Fæstningen til Marschal Lefebvre, siden Hertug af Danzig, paa samme hæderfulde Betingelser som han engang havde tilstaaet denne ved Mainzes Erobring. Ved Tilsitfreden blev Danzig erklæret for en fri Stad under preussisk og sachsisk Beskyttelse og erholdt et Distrikt af 10 tydske Miles Gjennemsnit fra Stadens Udenværker. Efter Fredsslutningens Ord skulde Staden styres efter egne Love, men en fransk General-Gouverneur ledede siden Stadens Anliggender, og Napoleons Lovbog blev indført den 1ste Juli 1808. Ved Antagelsen af Continentalsystemet ophørte aldeles Danzigs Handel med Engelland, dog havde Staden endnu en ubetydelig Handel med Hertugdømmet Warschau og det nordlige Preussen. Staden havde skjønne Manufacturer og Fabriker af Guld- og Sølv Border, Klæde, uldne Tøier og Karduan, Farverier, Sukkersyderier, Brændeviins- og Liqueurbrænderier, Vitriolfabrik, Potaske- og Salpetersyderier ꝛc. De fortrinligste Handelsartikler vare dog stedse Korn, som førtes til Danzig fra Polen ned ad Weichselen, Træe, Læder, Pelsværk, Smør, Tælle, Vox, Honning, Potaske, Hamp og Hør. For Kunster og Videnskaber saavelsom for Underviisningen var tilstrækkeligt sørget. — Ved de Franskes Tilbagetog i Begyndelsen af 1813, kom Staden paa nye i Beleiringstilstand og derved saavelsom de herskende Sygdomme i en beklagelsesværdig Tilstand. I den sidste Halvdeel af Aaret blev Beleiringen dreven med mere Alvor og i Januar 1814 blev Staden overgivet til de preussiske og russiske Tropper under Hertugen af Würtembergs Commando.

Daphne, en Datter af Flodguden Peneus, blev uophørlig forfulgt med Kjerlighed af Apollo, ved hvis List hendes Elskede Leucippus var omkommen. Den for hans

Bønner ufølsomme Nymphe anraabte endelig Jorden (efter andre sin Fader Peneus) at optage hende i sit Skjød. Hendes Bøn blev hørt: I det Øieblik Apollo med udstrakte Arme vilde omfavne hende, standsede hun pludselig i sin Flugt, hendes Fødder rodfæstede sig til Jorden, hendes Arme bleve til Grene og Apollo omarmede istedet for Daphne det ham siden helligede Laurbærtræe.

Daphnis, Søn af Hermes og en Nymphe, roses efter siciliske Hyrdesagn, som Opfinder af det bukoliske Digt og for sit Spil paa Hyrdefløiten. Han vogtede sine Køer ved Ætna. En Nymphe *Echenais*, der elskede den skjønne Yngling, truede ham med Blindhed, hvis han vovede at elske en anden. Beruset i Viin af en siciliansk Fyrstedatter, forglemte han sig og paadrog sig den lovede Straf. Nogle lade ham døe af Kummer, Andre af Nymphen forvandle til Steen. Alle Nympher begrædte hans Død og Hermes hævede ham til Himmelen. Paa det Sted, han var død, udflød en Kilde, ved hvilken Sicilianerne siden aarlig ofrede.

Dardanos, Dardanus, Stamfader til de trojanske Konger, en Søn af Zeus og som nogle Fabler fortælle af Electra, vandrede fra Samotrace (efter Andre fra Arkadien, Creta ꝛc.) til Phrygien og nedsatte sig i den Egn, som siden kaldtes Troja. Her byggede han en Stad, der efter ham blev kaldet Dardanum eller Dardanus. Han avlede med Bateia, Teukros's Datter, som alerede forhen var vandret herhid fra Attika, Erichtonius. Hans Efterkommere kaldes hos Digterne Dardaner. Dette er og Navnet paa en arkadisk Stamme, hvis Historie man fortæller i en Fabel om en anden Dardanos.

Dardanellerne kaldes de fire faste Slotte ved Hellespont, hvoraf to ligge paa den europæiske og to paa den asiatiske Side og beherske Canalen eller Strædet som ogsaa kaldes *Strædet ved Dardanellerne* og forener Archipelagus med Marmorahavet. De kunne ansees som Nøglen til Constantinopel. Den første Indgang i Dardanelcanalen forsvares af to ligeoverfor hinanden paa hver sin Kyst liggende Slotte, som kaldes *de nye Slotte*, fordi de bleve anlagde i Midten af det 17de Aarhundred under Muhamed 4de, for at sikkre de tyrkiske Flaader mod Venetianerne. Afstanden mellem disse Slotte beløber sig næsten til 2000 Favne Efter disse følge *de gamle Slotte*, som Muhamed 2den lod opføre strax efter Constantinopels Erobring og hvilke ei ligge over 750 Toiser fra hinanden. Længere hen bliver Canalen end-

nu smallere og halvanden Miil fra de gamle Slotte nærme Landspidserne sig hinanden til 375 Toiser og danne det Smalleste af Strædet, som er bekjendt af Leanders natlige Overgang til Hero, af Xerxes's Broe og af Solimans Overgang paa en simpel Flaade. Det er ei befæstet og fører ud i det aabne Hav, men 60 Mile derfra ligger det osmanniske Riges Hovedstad ved en anden Canal, som forener det sorte Hav med Soen Marmora. De sorgløse Tyrker have i Tillid til Dardanelslottenes Rygte, holdt dem i saa maadelig Forsvarsstand, at de alerede 1770 vare gandske forfaldne og paa den asiatiske Side var kun eet eneste Batterie, som var halv nedfaldet. Da derfor den russiske Admiral Elphingstone med en Eskadre af 3 Linieskibe og 4 Fregatter forfulgte 2 tyrkiske Linieskibe og den 26de Juli 1770 seilede forbi Dardanellerne fyrede man vel paa ham, men man kunde af Mangel paa Munition kun gjøre et Skud med hver Canon, saa han begunstiget af en stærk Sydvind kom igjennem uden at træffes af en eneste Kugle. Da han imidlertid til sin Ærgrelse saae at de øvrige Skibe ei fulgte ham, lod han sig nøie med at seile videre i Strædet, værdigede de tyrkiske Batterier ei et Skud og vendte derpaa under Paukers og Trompeters Lyd tilbage. Advaret ved dette uventede Tilfælde antog Porten Baron Totts Tilbud, som lovede at sætte Slottene istand igjen og opfyldte dette Løfte saa fuldkomment at de efter nogle Uger befandt sig i en ubetvingelig Tilstand. Men Tyrkernes Lethargie sørgede ei for deres Vedligeholdelse og i Aaret 1798 dømte Eton, der længe havde været engelsk Resident i Tyrkiet i sin Skildring af dette Rige, at en Flaade lettelig kunde passere de saa frygtede Dardaneller. Paa hver Bred, fortæller han, staae 14 Kanoner, som man lader med Haubitzgranater; Stykkerne ere af Metal, med Løb som Morsere, 22 engelske Fod lange og 28 Tommer i Gjennemsnit. De ligge næsten lige med Vandets Overflade i hvælvede Skydehuller med Jerndørre, som man aabner naar man vil fyre dem af. Kuglerne række fra Europa til Asien og omvendt. Disse uhyre Stykker ligge ei paa Lavetter, men paa Jorden med Bagdelen imod en Muur; de kunne ei stilles, men Kanonerne maae vente, indtil Skibet, man vil træffe kommer lige for Mundingen, man behøver en halv Time for at lade eet af disse uhyre Stykker. — At denne Skildring var rigtig beviste Admiral Duckworth, som med 8 Linieskibe og 4 Fregatter foruden Brandere og Bombardeerskibe, den 19de Febr. 1807 om Morgenen, gik igjennem Dardanelstrædet uden Tab og viste sig med en fiendtlig Flaade for Constantinopel den 20de. Denne skulde ved sin Nærværelse understøtte de begyndte Underhandlinger, men udrettede Intet, hvorimod

Tyrkerne imidlertid med den franske General Sebastianis Hjelp vare saa ivrigt beskjeftigede med at sikkre Constantinopel mod Angreb og sætte Dardanelslottene i Stand, at Duckworth den 2den Marts ei uden Tab kunde vende tilbage, hvilket efter hans egen Tilstaaelse 8te Dage sildigere vilde været umueligt.

Darien, en Deel af Terra-Firma i det spanske Sydamerika, danner en frugtbar, kun ved Kysterne bjergig og og skovrig Landtunge, der ogsaa kaldes Landtungen ved Panama. Deraf ogsaa Bugten ved Darien.

Darius, Navnet paa flere persiske Konger, efter Andres Mening Kongetitelen selv. De meest mærkværdige af dette Navn ere følgende: 1) Darius, den fjerde Konge i Persien, Søn af Hydaspes, Statholder i Persien, tiltraadde Sammensværgelsen mod den falske Smerdis der havde bemægtiget sig den persiske Throne. Efterat have ryddet Usurpatøren af Veien bestemte de Sammensvorne, at ville komme sammen før Solens Opgang og, at den skulde være Konge, hvis Hest først vrinskede mod den opgaaende Sol. Darius's Staldmester hørte dette og bragte om Natten sin Herres Hingst sammen med en Hoppe paa det Sted, hvor Forsamlingen skulde gaae for sig. Hingsten erindrede sig Sammenkomsten om Natten og vrinskede først. Darius blev saaledes erkjendt for Konge. Hans Regjering er mærkelig af flere store Begivenheder. Babylon gjorde Opstand i hans Regjerings femte Aar, deels fordi man havde paalagt den svære Skatter, deels fordi den kongelige Residens endnu under Cyrus var flyttet fra Babylon til Susa, hvorved Staden havde tabt meget. Darius beleirede den med en mægtig Hær; to Aar var alerede forløbne og Darius i Færd med at drage bort, da Zopyrus, Een af hans Generaler, ved heltemodig Selvopofrelse satte ham i Besiddelse af Staden. Han lemlæstede sig selv paa det Skrækkeligste, gik over til Babylonierne og foregav at Darius havde gjort det og at han derfor havde svoret ham den alvorligste Hævn. Babylonierne gave ham en vigtig Anførerpost og, da han havde udført adskillige heldige Foretagender, betroede de ham Commandoen over hele Staden, som han ufortøvet overgav Darius. Efter Babylons Underkastelse, samlede Darius en Hær af 700,000 Mand og gik imod Scytherne ved Donau, hvilke ved en forstilt Flugt lokkede ham saa dybt ind i deres Land at han havde Møie med at redde sig selv og Endeel af sin Hær. Derpaa vendte han sine Vaaben mod Indien, hvoraf han underkastede sig en Deel 508. Kort derpaa indtraf en Be-

givenhed, der foranledigede den berømte Krig mellem Grækker og Perser. Urolighe der paa Naxos havde foraarsaget en Opstand i Jonien, hvilken Athenen befordrede, men Darius dæmpede den efter at have indtaget og straffet Milet, hvis Statholder Aristagoras stod i Spidsen af Opstanden. For at hævne sig paa Athenerne, samlede Darius en talrig Hær. En stor Hær og Flaade udsendtes under Anførsel af Mardonius for at tugte Athenen, men den største Deel af Flaaden ødelagdes ved en Storm, da den vilde omseile det macedoniske Forbjerg Athos, og Landarmeen blev pludselig overfaldet og nedsablet af Thracierne, igjennem, hvis Land den skulde marschere. Kongen fordoblede nu sine Anstrængelser. Han udrustede en mægtig Hær paa 600 Skibe under Anførsel af Datis og Artaphernes imod Grækenland. Naxos blev indtaget og Eretria paa Euboea plyndret. Derfra gik Armeen over til Attika og blev af Hippias ført til Sletterne ved Marathon. Forgieves søgte Athenerne Hjelp hos deres Naboer; kun fra Platæa fik de 1000 Mand. Deres hele Armee bestod af 10,000 Mand, med hvilke de rykkede imod den langt overlægne persiske Hær og tilkæmpede sig under Miltiades (490) en afgjørende Seier over deres Fiender. Darius besluttede nu selv at sætte sig i Spidsen af en nye Hær, men indvortes Urolighe der og hans kort derpaa indtrufne Død hindrede Udførelsen af denne Beslutning. I øvrigt havde Darius store Fortjenester af sit Riges indvortes Organisation. Han lod og sin Admiral Scylax (fra Karyanda i Lilleasien) gjøre en Søreise igjennem Middelhavet og undersøge Indusfloden og dens Bredder, som han overhovedet befordrede Kunster og Industrie ved hensigtsmæssige Indretninger. 2) Darius 3 eller Codomannus, en Søn af Arsanes og Sysigambis. Han nedstammede fra Darius den Nothus og var den 12te og sidste Konge i Persien. Eunuchen Bagoas havde sat ham paa Thronen for selv at regjere under ham, men, da han saae sig skuffet i sit Haab, vilde han dræbt Kongen med Gift. Kongen fik itide Efterretning herom, og Bagoas maatte selv tømme det Giftbæger, han havde bestemt for Kongen. Da han kom paa Thronen 336 var Riget svækket ved Qvindagtighed, Overdaadighed og Satrapernes Herredømme under hans Formænd og kunde ei modstaae en dristig Erobrers Fremtrængen. Denne var Alexander, der trængte ind i Persien med en Hær og slog Perserne først ved Floden Granikus. Darius besluttede selv at føre en nye Armee mod Alexander. Han samlede en Hær af 4 til 600,000 Mand ved Babylon; de græske Leietropper raadede til at oppebie Fienden paa Mesopotamiens Sletter, hvor Perserne bedre kunde bruge deres overlægne Antal, men

Darius forkastede dette Forslag og ilede Alexander imøde i det bjergfulde Cilicien. Curtius beskriver udførlig dette Togs Pragt. Her blev Darius slagen ved Issus. Selv reddede han sig med Nød af Trængselen, besteeg en Hest og undkom, beskyttet af Natten til Bjergene. Hans Moder, Gemalinde og tre Børn tilligemed de medbragte Skatte faldt Seierherren i Hænder; Alexander behandlede Darius's Familie paa det ædelmodigste. Med det Bytte, han kort derpaa gjorde i Damascus, belæssede han 700 Kameler. Darius var saalidet ydmyget ved disse Tildragelser at han endog skrev Alexander et stolt Brev til, hvori han tilbød ham Løsepenge for de Fangne og et nyt Slag, hvis han ei heller vilde vende tilbage til Macedonien. Alexander beleirede imidlertid Tyrus. Darius skrev ham nu et andet Brev til, hvori han ei alene tillægger ham den før nægtede Kongetitel, men tilbyder ham 10,000 Talenter i Løsepenge, Landene i Asien indtil Euphra og sin Datter S t a t i r a til Gemalinde. Disse Forslag bleve ei antagne, Krigen fortsattes og Darius samlede en Hær, som de fleste Skribentere anslaae til henved en Million. Med denne mødte han Alexander, som var gaaet over Tigris mellem Arbela og Gaugamala, men efter et blodigt Slag 331 saae han sig nødt til at flygte. Han reddede sig til Medien, hvor han begyndte at samle en nye Hær, medens Alexander bemægtigede sig Hovedstaden Susa, erobrede Persepolis og derpaa hele Persien. Darius var ankommen til Ecbatana og havde endnu 30000 Mand hos sig, blandt hvilke vare 4000 Grækere, der bleve ham troe til det Sidste. Desuden havde han og 4000 Slyngekastere og 3000 Ryttere, som Bessus Statholder i Bactrien anførte. Med disse vilde han nok engang gaae Fienden i Møde, da en Sammersværgelse af Nabarzanes og Bessus tilintetgjorde hans Planer. Den ædelmodige Fyrste vilde ei troe Efterretningen derom og erklærede at han ei snart nok kunde døe, hvis hans Undersaatter holdt ham uværdig til at leve. Kort derpaa bemægtigede Forræderne sig hans Person og førte ham fængslet til Bactrien. Da Darius vægrede sig ved at følge dem, gjennemborede de ham med deres Pile og overlode ham til sin Skjebne. En Macedonier, ved Navn Polystratus, saae Darius's Vogn og hørte en Døendes Suk i det han gik hen til en Kilde for at lædske sin Torst. Han ilede til og fandt Kongen i Dødskamp. Denne bad ham om en Lædskedrik, som Polystratus rakte ham, hvorpaa Darius bad ham at takke Alexander for den Høimodighed, hvormed han havde behandlet sine Fanger. Neppe havde Darius opgivet Aanden før, Alexander selv kom tililende. Ved Synet af Liget udgjød han Taarer, lod det balsamere og i Sysigambis bisætte blandt de øvrige persiske Monarker. Darius døde 330 f. Chr.

Darmstadt (Hessen). Da Philip den høimodige, Landgreve af Hessen, som havde forenet alle de hessiske Lande og er Stamfader til alle nu blomstrende Linier af dette Huus, var død 1567, deelte hans fire Sønner Hessen imellem sig. De to af dem døde uden Børn, saa der kun bleve to Hovedlinier tilbage, Cassel og Darmstadt. Stifteren af den sidste Stamme var Georg 1ste, Philips yngste Søn (død 1596). Endnu før den preussisk-franske Krig, som fordrev Churfyrsten af Cassel fra sine Lande, var Landgreven af Darmstadt bleven Medlem af Rhinforbundet (1ste Aug. 1806) og havde med Udvidelse af sine Lande faaet Titel af Storhertug og Hertug af Westphalen med kongelig Rang. Den nuværende Regent er Ludvig 10de født i Prenzlau den 14de Juni 1753, succederede sin Fader 1790, stiftede 1807 den hessiske Fortjeneste- eller Ludvigsorden og forenede sig i Slutningen af 1813 med de øvrige allierede Magter imod Frankerig. Han ægtede den 19 Febr. 1777 Louise Henriette Caroline, en Datter af Landgreve Georg Wilhelm af Hessen. Arveprindsen heder Ludvig, født den 25de Dec. 1778. — Storhertugdommet er deelt i 4 Kredse og udgjør omtrent 200 □ Mile med over 500000 Indb. Indkomsterne beløbe sig til 2 Mill. Daler og den hele Krigsmagt bestaaer af 10,000 Mand. Residensen er Darmstadt i det øvre Grevskab Katzenellenbogen, ved Begyndelsen af den berømte Bjergvei imellem Main og Neckar med 700 Huse og 11,400 Indb. I Giessen, en Stad ved Lahn med 405 Huse og 6000 Indb., er et Universitet stiftet af Ludvig 5te. Den herskende Religion er den evangelisk-lutherske. Storhertugen har nylig overladt Hertugdommet Westphalen til Preussen og derfor erholdt Stæderne Mainz og Worms med det mellemliggende Land.

Daru (Pierre Greve bekjendt som Skribent ved en fortrinlig, frie Oversættelse af Horats, betraadde tidligt den militaire Løbebane, udnævntes til Krigscommissair, bivaanede flere Feldttog, og blev Overkrigscommissair i Feldttoget i Schweitz 1799. Efter den 18de Brumaire udnævnte den første Consul ham til Divisionschef, derpaa til Generalsekreteer hos Krigsministeren og til Medlem af Tribunatet. Den 25de Nov. 1803 blev han optagen i Æreslegionen og Aaret derpaa blev han Commandant af samme. 1805 traadte han i Statsraadet, blev derpaa Generalcommissair ved den store Armee og medens de Franske holdt Wien besat, var han Generalintendant i Øvre- og Nedre Østerrig. I Feldttoget mod Preussen 1806 erholdt han igjen en Generalintendants Post, som og i den nye Krig

mod Østerrig 1809. 1811 blev han udnævnt til Minister Statssekreteer og ledsagede Napoleon 1812.

Darwin (Erasmus), en berømt engelsk Læge, Naturforsker og didaktisk Digter, var født 1731 i Elston ved Newark i Grevskabet Nottingham og levede tilsidst i Derby, hvor han døde pludseligt den 10 Apr. 1802. Han er Forfatter til adskillige Værker. 1) Zoonomie eller Lovene for det organiske Liv. 2) Phytologia or the philosophy of agriculture and gardening &c. (Agerdyrkningens og Havekunstens Philosophie m. m.) Han har ogsaa oversat Lineés Systema Vegetabilium paa Engelsk. 3) den botaniske Have eller Planternes Kjerlighed, et Digt, fuldt af philosophiske Ideer og en varm Indbildningskraft. Det lineeiske Sexualsystem tiener til Basis for hans Malerie. Man har og et Læredigt af ham: Naturens Tempel eller Selskabets Oprindelse. — Desuden tillægger man ham en Bog over Qvindekjønnets Opdragelse (A plan for female education in boardingschools. Lond 1797, 4to.) hvori man finder fortræffelige philosophiske Ideer om denne Gjenstand.

Dasymeter (Dasymetrum) et Instrument, hvormed man kan maale Luftlagenes Tæthed, opfundet af Otto v. Guerike og forbedret af Fouchy og Gerstner.

Daubenton eller D'Aubenton (Jean Louis Marie) en berømt Naturforsker og Læge, var født den 29de Mai 1716 i Montbar. Han er berømt formedelst sin Deeltagelse i sin Ungdomsven og Landsmand Buffons Fireføddede Dyrs Naturhistorie, hvori han med beundringsværdig Nøiagtighed, Klarhed og Skarpsind udarbeidede den anatomiske Deel. Han vægrede sig siden ved at deeltage i Fortsættelsen, da han ansaae det som en Fornærmelse, at Buffon havde foranstaltet en Udgave med Udeladelse af det anatomiske. Det naturhistoriske Cabinet i Paris, hvorved han var Directeur 1745, blev ved hans og Buffons forenede Bestræbelser, een af Hovedstaders mærkværdigste Indretninger. Som Medlem af Videnskabernes Akademie, hvori han traadde 1744, berigede han dette Selskabs Memoirer med en Mængde anatomiske Opdagelser og Undersøgelser over Dyrearterne ꝛc. Mineralogie, Plantelære og Oekonomie skylde ham meget. Han bekjendtgjorde en Methode at classificere Mineralier. I Encyclopedien havde han bearbeidet den naturhistoriske Deel. Desuden er han Forfatter af en Mængde andre almeennyttige Skrifter som Instruction pour les Bergers &c. Frie for Buffons phantastiske Hypotheser var han Natu=

rens troeste Iagttager. I Terrorismens Tid behøvede han et Certificat for sit Borgersind og blev forestillet sin Section som en Faareh yrde, der sysselsætter sig med at indføre de spanske Faar i Frankerig. Han fortsatte ogsaa rolig sine Studier. Uagtet han af Naturen havde en svag Legemsconstitution, bragte han det dog ved Maadehold og Munterhed til en Alder af 84 Aar. Han bivaanede den 31 Dec. 1799 førstegang Senatets Forsamling, da han blev rørt af et Slag og sank bevidstløs ned i sine Venners Arme. Hans Liig begravede man i den Have, som han havde forskjønnet ved sin Omsorg.

D'Aubigné (Theodor Agrippa) en ædel, frimodig Mand ved Henrik 4des Hof og en tidlang hans Yndling, var født 1550 i St. Maury ved Pors, Han besad stor Indsigt, hvorfor Henrik 4de ophøiede ham til Viceadmiral i Saintonges og Poitou. Efter Henriks Død udgav han sin Histoire universelle depuis 1550 jusqu'en 1600, hvilken for sin Frimodigheds Skyld og Forsvaret for de Reformeertes Sag blev offentlig brændt i Paris af Bøddelen 1620. Derfor gik han til Genf, hvor han blev modtagen med mange Æresbeviisninger. Han døde 1630. Man har og af ham adskillige Satirer og et Digt (Tragique) i 7 Bøger. Han har selv fortalt sit Livs Tildragelse i sin Mém. de la vie &c. Amsterd. 1731.

Daun (Leopold Joseph Maria, Rigsgreve af), en fortjent østerrigsk Feldtherre, blev født 1705 og døde 1766. Hans Forfader og Onkel havde tjent det keiserlige Hof som Generalfeldtmarschaller saavelsom hans Fader, Wirich Philip Lorenz, hvis meest glimrende Bedrifter udførtes i den spanske Arvefølgekrig. Leopold fordunklede alle sine Forfædre. Han tilkjæmpede sig de første Laurbær i Tyrkekrigen fra 1737 til 1739, og bidrog i den østerrigske Arvefølgekrig til Baierns Erobring og til at fordrive de Franske over Rhin. Hans kloge Opførsel ved et Tog over Rhin og hans Giftermaal med Grevinde Fur, Maria Theresias Favoritinde, skaffede ham en Generalfeldttøimesters Post, hvorpaa han 1757 blev Generalfeldtmarschal og commanderede de østerrigske Hære i Syvaarskrigen. Han gik imod Kongen af Preussen, som dengang beleirede Prag, og leverede ham det vigtige Slag ved Collin den 18de Juni 1757, hvorved han tvang Kongen til at ophæve Beleiringen og romme Bøhmen. Dog var Lykken ham ei altid gunstig; saaledes leed han store Nederlag ved Leuthen, Torgau og flere Steder, uagtet han allevegne gik frem med største Klogskab og Forsigtighed. Derimod seirede han over Frederik ved Hochkirken den 31 Oct. 1758 ved et natligt Overfald. Den preussiske Armee vilde bleven gandske tilintetgjort, hvis ei Prindsen af Durlach var ankommen

for silbigt med sin Colonne. Ogsaa ved Torgau var han nær ved at seire (3 Nov. 1760) men Ziethens Bestemthed og det Uheld at Daun blev saaret, bragte Lykken paa Preussernes Side. Aaret før den 21 Nov. havde han indsluttet den preussiske General Fink ved Maxen og taget 11,000 Preusser til Fange. — Man har dadlet Dauns forsigtige og langsomme Maade at føre Krigen paa, men denne reiste sig hverken af Ukyndighed, Ubestemthed eller Feighed; Grunden var en fuldkommen rigtig Bedømmelse af hans store Modstander. Frederik behøvede ei at aflægge Rozen Regnskab; hans Fienders Mængde nødte ham til at angribe dem saa hurtigt som mueligt og slaae dem; han maatte ile fra den ene til den anden. Daun derimod var indskrænket i sin Virkekreds og indsaae at han skadede Frederik meest ved at efterligne Fabius Maximus Cunctator. Frederik erkjendte meget vel, hvilken farlig Fiende han havde i Daun. Mere grundet er den Dadbel, at han ei benyttede sig nok af et vundet Slag til at forfølge og tilintetgjøre sin Fiende. — Det østerrigske Infanteries Forbedring tilskrives ham. Han fortjente Maria Theresias Naade saavel for sin Krigsbæder, som retskafne Characteer.

Daunou (P. C. F.) udmærkede sig under den franske Revolution, som Een af de bedste Talere. Han blev Medlem af Conventet 1792, men indviklede i Girondisternes Proscription og blev arresteret, dog kom han 1794 igjen i Conventet blev Medlem af Lovcommissionen for at organisere Forfatningen af 1795, blev 1798 afsendt for at indrette den romerske Republik, beførdrede Revolutionen af 18de Brumaire og blev Medlem af Commissionen til en nye Constitutions Indretning. Han afslog en Plads i Statsraadet, som Bonaparte tilbød ham og lod sig nøie med at blive Tribun, hvilken Post han forlod 1802 for at paatage sig Opsynet over Pantheons Bibliothek. 1804 blev han Archivar i det lovgivende Corps. Han har skrevet Analyse des opinions diverses sur l'origine de l'imprimerie.

Dauphin, den Titel som Kronprindsen af Frankerig fører. Denne Benævnelse kommer af Provindsen Dauphiné som Humbert den 2den 1343 aftraadte til Philip 6te af Valois under den Betingelse, at Kronprindsen af Frankerig for Fremtiden skulde have Titel af Dauphin.

Davenaut (Sir William) en frugtbar engelsk Dramatiker, født i Oxford 1605, erholdt efter Ben Johnsons Død en Hofpoets Plads, men kom ved Englands politiske Revolutioner i høist besynderlige Stillinger. Han faldt to Gange i Rebellernes Fangenskab; Milton reddede ham Livet. Derpaa fremtraadde han

som Directeur for musikalske Underholdninger og for Skuespilvæsenet. Han forsøgte at forbinde dramatisk Deklamation med Musikken, hvorved han frembragte et Slags Opera, forbedrede Skuepladsens Indretning og lod de qvindelige Roller ei længer spilles af Drenge, men af Fruentimmer. Hans dramatiske Produkter udmærke sig fremfor de øvrige paa den Tid ved Liv og Korrekthed, dog har intet af hans 30 Skuespil vedligeholdt sig paa Theatret. Han skrev og et episk Digt, Gundibert. Efter hans Død 1668 blev han hædret ved et Gravminde i Westminsterkirken.

D a v i d, Konge i Israel, den yngste Søn af Isai, en anseet Mand i Bethlehem af Juda Stamme, levede omtrent 1050 før Christi Fødsel. Han udmærkede sig ved Klogskab, Mod og Bestemthed, saaledes at Ypperstepræsten S a m u e l, endnu i Sauls levende Live salvede ham til Konge. Hjemme passede han sin Faders Hjorde, derhos var han vel underviist i den Tids Videnskaber og selv i Tonekunsten. Han udmærkede sig i Krigen mod Philisterne ved at nedlægge den stærke Goliath med sin Slynge, men Saul betragtede David som sin Fiende og forfulgte ham, hvorfor David maatte redde sit Liv ved Flugten. Ved Sauls Død kom David til at herske over Juda Stamme, de øvrige erkjendte Sauls Søn I s b o s e t h, efter hvis Mord David kom i Besiddelse af hele Riget. Herpaa var hans første Foretagende en Krig imod Jebusiterne midt i Palæstina. Han erobrede J e r u s a l e m, som han gjorde til sin Residens og byggede Zions Borg. Han udvidede derpaa sit Rige til alle Sider, undertvang Philister, Amalekiter, Edomiter, Moabiter, Ammoniter og Syrer. Derved blev Judæa blomstrende, folkerig og mægtig. Han befordrede ogsaa Skibsfart og Handel og ophjalp Bygningskunsten. Han gjorde Gudstjenesten høitideligere ved at ansætte hellige Sangere og Digtere. Det prægtige Tempel, han gjorde Forberedelser til, kom først istand under hans Efterfølger. Selv havde han i sine Psalmer hævet den lyriske Digtning til den høieste Grad af Fortræffelighed, den naaede blandt Israeliterne. Han forbedrede ogsaa Krigs-Justits-, og Finansvæsenet. Dog forledede hans Udsvævelser i Kjerlighed ham til mange Grusomheder, som hans Fortrydelse ei kunde gjøre godt igjen. Og Iversyge mellem hans Sønner af forskjellige Mødre gav Anledning til Oprør i hans egen Familie. Hans Søn A b s a l o n søgte at styrte ham fra Thronen, men omkom i den derover opkomne Krig. David overgav endnu i levende Live sit blomstrende Rige til sin Søn S a l o m o og døde omtrent 2969 efter Verdens Skabelse.

D a v i d (Jacob Ludvig) en berømt fransk Maler, født i Paris 1756. Han gik tidligt (1774) til Rom, op-

holdt sig der flere Aar og helligede sig fornemmelig det Heroiske i Historiemaleriet. Hans Talenter udviklede sig snart, og Italienerne saae sig tvungne til at yde ham det Bifald, de ei gjerne tilstaae Udlændinge. Endnu høiere steeg deres Beundring, da David 1784 kom tilbage til Rom og for deres Øine fuldførte sit Mesterstykke, Horatiernes Eed, som Ludvig den 16de havde overdraget ham at male efter en Scene af Corneilles Horatier. Kjendere paastode i den første Enthusiasmus, at dette Stykke var uovergaaeligt og i en Rafaels Aand. Hans Roes steeg derved ualmindeligt i Paris, og David, der nu ogsaa begyndte at gjøre Opsigt som Portrætmaler, kunde have levet et glimrende Liv, hvis han ei ulykkeligviis havde paataget sig en Rolle i Revolutionenen. Henreven af Iver for den, begyndte han alerede 1789 paa et stort Malerie: Brutus, som fordømmer sine Sønner til Døden, hvilket mange foretrække hans Horatier og Curiatier. Han angav og de fleste Ideer til den Tids talrige Monumenter og republikanske Fester. 1792 blev han Valgherre i Paris, derpaa Deputeret ved Nationalconventet og Medlem af Sikkerhedscommissionen. Under Skrækperioden var han Een af de meest rasende Jacobinere og Robespierre gandske hengiven. Han foreslog af Kongestatuernes Ruiner paa Pontneuf at opreise et Monument, der forestillede Folket som Kjæmpe. I Januar 1794 præsiderede han selv i Conventet. Efter Robespierres Fald var han i stor Fare, og kun hans store Nytte som første Maler i den franske Skole, reddede ham fra Schaffottet. Til de Revolutionsscener, som David ved sin Pensel søgte at forevige, høre: Marats og Pelletiers Mord, men fornemmelig Eeden i Boldhuset og Ludvigs Indtrædelse i Nationalforsamlingen den 4de Febr., hvilket Malerie han 1790 forærede den lovgivende Forsamling. Efterat hans Pensel nogentid havde hvilet, udstillede han sine Sabiner, lod dem adskillige Aar see for en vis Priis og skal derved have erhvervet sig en betydelig Formue. Aar 1804 udnævnte Keiseren ham til sin første Maler og lod ham male 4 Stykker, hveriblandt især det der forestiller Keiserkroningen udmærker sig. Man har desuden af ham forskjellige Afbildninger af Keiseren, især hvorledes han som Consul paa Bernhardsbjerget til Hest viser Tropperne Veien til Hæder. Davids Udvortes skal være hæsligt og ubehageligt. Dommene over denne Kunstner ere meget forskjellige. Under den forrige franske Regjering udnævntes han til Ridder, Medlem af Æreslegionen og Nationalinstitutet saavelsom mange udenlandske Kunstakademier. Han har i Moreau fundet en fortræffelig Kunstner, der gandske i hans egen Smag har foreviget hans Værker ved Gravstikken.

Davila (Arrigo Caterino) en berømt italiensk Statsmand og Historieskriver, Søn af en Cyprier af anseet Familie, blev født 1576. Hans Fader var efter Øens Erobring af Tyrkerne flygtet til Venedig. Sønnen kom allerede i sin Barndom i Forbindelse med det franske Hof, blev Page, traadde i fransk Militairtjeneste, og udmærkede sig priseligt, men vendte paa sin Faders Forlangende igjen tilbage til Italien 1599, traadde i venetiansk Tjeneste, steeg fra en Post til en anden, blev endelig Gouverneur i Dalmatien, Friaul og Øen Candia og ansaaes i Venedig for den første Mand efter Dogen. Han blev snigmorderisk skudt paa en Reise 1631 i Anledning af en ubetydelig Striid. Meest berømt er hans Historie om de borgerlige Krige i Frankerig fra 1559-1598, hvilken kan staae ved Siden af en Macchiavels og Guicciardinis Arbeider. See Bouterweck Geschichte der Poesie, ater Bd. S. 516.

Davis (John) en berømt engelsk Søefarende, som paa sine Reiser ved det nordlige Amerika 1585 opdagede det efter ham kaldte Stræde (Davisstrædet) mellem Grønland og det nordlige Amerika. Navnet Davis har og en duelig engelsk Critiker og Philolog, bekjendt ved adskillige Udgaver af de Gamle f. Ex. Cicero.

Davoust (egentlig D'Avoust) Hertug af Auerstedt og Prinds af Eckmühl, Rigsmarschal, født den 10 Marts 1770 i Annou i det forrige Burgund af en anseelig Familie, studerede tilligemed Bonaparte ved Militairskolen i Brienne. 1785 var han Sekond-Lieutenant i Cavalleriregimentet Royal Champagne. 1790 blev han udnævnt til Chef for den tredie Volontair-Batallion af Yonne. Han udmærkede sig i Slagene ved Jemappe og Neerwinden under Dumouriez ved dristig Tapperhed. Da Dumouriez efter Slaget ved Neerwinden underhandlede med Coburg, udkastede Davoust den dristige Plan at bemægtige sig Dumouriez midt i hans Hær, og der manglede lidet i at det lykkedes. Dette Træk gjorde Opsigt og erhvervede Davoust de Regjerendes Yndest. I Aaret 1793 blev han General, men ved det Dekret, som satte alle Adelige ud af Virksomhed, nødtes han til at tage sin Afskeed. Efter den 9de Thermidor kom han igjen i Tjeneste, og blev først brugt i Moselarmeen ved Beleiringen af Luxembourg. Han tjente derpaa under Pichegrů ved Rhinarmeen, blev fangen i Manheim, men kort derpaa udvexlet og befandt sig ved den berygtede Rhinovergang 1797 og udmærkede sig saavel ved klog Anførsel som ved personlig Tapperhed. Ved det italienske Feldttogs Aabning under Bonaparte, fængsledes han snart til denne ved uopløselige Baand og han blev Gen

af Bonapartes troeste Vaabenbrødre. Han ledsagede ham til Egypten, udmærkede sig ogsaa her ved Mod og Tapperhed, angreb og erobrede Abukir og indskibede sig efter Conventionen til El Arisch med General Desaix for at vende tilbage til Frankerig De saae alerede de hieriske Øer, da de bleve opbragte af en engelsk Fregat og førte til Admiral Keith til Livorno. Keith, som endnu ei havde faaet Conventionens Bekræftelse fra sit Hof, behandlede dem som Krigsfanger og først efter een Maaned erholdt de Tilladelse at begive sig hjem. Bonaparte udnævnte Davoust til Divisions-General og gav ham Anførselen over Cavalleriet ved den italienske Armee. Til Belønning for den Tjeneste, Davoust viste især ved Marengo, udnævnte Bonaparte ham til Chef for Consulargardens Grenaderer, som i dette Slag havde erhvervet sig stor Hæder og erholdt Navn af Granit-Støtter. Efterat Napoleon var bleven Keiser ophøiede han Davoust til Rigsmarschal, Storkors af Æreslegionen og Oberstgeneral for den keiserlige Grenadeergarde. I Slaget ved Austerlitz commanderede han den høire Fløi og erhvervede sig nye Hæder. Efter Presburgerfreden blev han staaende med sit Corps i Tydskland. I Slaget v d Auerstedt den 14de Oct. 1806 anførte han igjen den høire Fløi og bidrog i en isoleret Stilling til Preussernes Nederlag. Da han ved sine fortrinlige Dispositioner næsten alene bidrog til Seieren, udnævnte Napoleon ham efter Freden i Tilsit til Hertug af Auerstedt. Han blev i Warschau, gik derfra til Breslau, og blev, da den store Armee var opløst, Overanfører for den saakaldte Rhinarmee. Ved Krigens Udbrud med Østerrig 1809 forenede han sin Armee med Napoleon og tog vigtig Deel i Begivenhederne, fornemmelig i Seieren ved Eckmühl. I Slaget ved Aspern kunde blot een af hans 4 Divisioner deeltage, og den største Deel af samme tilligemed Generalen St. Hilaire omkom paa den venstre Donaubred. I Slaget ved Wagram commanderede han den høire Fløi, hvis Bevægelser fornemmelig bevirkede Østerrigernes Tilbagetog. Efter Freden i Wien ophøiede Napoleon ham til Prinds af Eckmühl, og, da Hansestæderne vare blevne forenede med Frankerig, blev han Generalgouverneur i de tre hanseatiske Departementer. Han var ogsaa med i Feldttogene 1812 og 1813, foranstaltede den skjønne Elbbroe ved Dresden sprengt og besatte siden Hamburg med et betydeligt Corps. Han forsvarede denne Stad med Standhaftighed imod de Allierede og rømmede den først efterat Napoleon var afsat og Bourbonnerne beherskede Frankerig. Uagtet sin Hengivenhed for Napoleon er denne udmærkede General dog bleven i Frankerig under den nye Regjering.

Dazincourt (Joseph Jean Baptiste) født den 11te Dec. 1747 i Marseille, var een af de meest udmærkede franske Skuespillere paa sin Tid. Han blev i Førstningen bestemt til Handelen, men forlod snart samme for at tiltræde en Post hos Richelieu, som sysselsatte ham i sit Cabinet, i sit Bibliothek og med Udarbeidelsen af sine Memoirer. Her udviklede han paa et Privattheater sin Kjerlighed og sit Talent for Skuespillerkunsten og gik snart ind i et Skuespillerselskab, hvor han fornemmelig spillede comiske Elskerroller med overordentligt Bifald. Hans egentlige Navn var Albouis, men i denne Epoke af sit Liv kaldte han sig Dazincourt. Han gik nu til Brüssel, hvor han blev engageret. Ved den Yndest, hvori han stod hos Fyrsten af Ligne, kom han herfra til Paris og erhvervede sig megen Berømmelse. 1785 blev Dazincourt kaldet af Maria Antoinette til Trianon for at organisere et Selskabstheater, hvor hun selv spillede Soubretteroller. Han gav Dronningen Underviisning og erholdt rigelige Gaver. Han skulde netop havt en Pension fra Hoffet, da Revolutionen forstyrrede hans Lykke og berøvede ham tilligemed de øvrige Medlemmer af det franske Theater Friheden i 11 Maaneder. Den 9de Thermidor reddede dem. Det lykkedes endeligt hans utrættede Bestræbelser paa nye at organisere det franske Skuespillerselskab 1799. 1807 blev han Professor i Deklamationen ved Conservatoriet og derpaa udnævntes han af Keiseren til Direkteur ved Hofskuespillene. I denne Egenskab var han ogsaa med ved den berømte Keisercongreß i Erfurt. Den 18de Marts 1809 røvede Døden ham fra Theatret og sine Venner i en Alder af 62 Aar. Dazincourt spillede alle Roller godt; hans Sprog var reent, hans Foredrag naturligt, hans Spil fiint og utvunget. Beaumarchais overgav ham Figarros Rolle, hvilken særdeles grundede hans Roes; og man kan tilskrive ham og Contat, der ligesaa mesterligt spillede Susanne, Endeel af det overordentlige Bifald, Stykket nød.

Débandade (a la) kaldes i Krigssproget at fægte i adspredte Hobe, enkelt, ei i sluttede Geledder og at angribe Fienden i adspredt Orden. Angreb en débandade kaldes derfor alle de, som skee ved Tirailleurs, Jægere, Skarpskyttere rc. dog med Eenhed og Orden. Flugt en débandade derimod betyder et forvirret Tilbagetog, hvor Alt gaaer om hinanden.

Debatte (Ordvexel eller Striid, især om en politisk Gjenstand) kaldes især i det engelske Parlament de Undersøgelser og Indvendinger, der fremføres over et gjort Forslag.

Decade af det græske Ord Deka betyder Tallet 10 eller hvad der har ti Dele. Saaledes kaldtes i den nye franske Calender $\frac{1}{3}$ af Maaneden, der bestod af 30 Dage. En saadan Dekade (10 Dage) traadde isteedet for Ugen og hver 10de Dag, Decadedag (Decadi), var Hviledag. — Derfor kalder man og vort Talsystem, der gaaer til 10 og sammensætter alle øvrige Tal deraf, decadisk-System. I det franske Decimalsystem betjener man sig af Ordet Deca til Forstørrelse f. Ex. Decagramm, en Vægt af 10 Grammer ($2\frac{1}{4}$ Qvintin). — Decalitre, et Maal af 10 Litre, Decametre, et Maal af 10 Metres, 30 Pariser Fod 9 Tommer $6\frac{1}{2}$ Linie eller en Rode. Decare er et Maal af 10 Arer, omtrent 20 Quadratroder.

Decagon (Decagonum) en Figur af 10 Hjørner og Vinkler i Geometrien, en Tikant.

Decan (Decanus) Dechant, en Titel, som fordum adskillige Embedsmænd førte, hvilke have flere (fornemmelig 10 efter Etymologien af Ordet) under sig; saaledes var der i det lombardiske Rige en Underøvrighed, hvis Distrikt kaldtes et Decanie. I de geistlige Collegier og ved Universiteter er Ordet Decan endnu brugeligt. Decanat betyder den øverste Værdighed i Cardinalernes og Chorherrernes Collegier, deraf Domdechant. Paa Universiteterne ere Decaner Direkteurerne for de fire Faculteter, hvilket Embede for det meste vexler mellem Medlemmerne.

Dechifrerekunst, den Kunst at opløse Indholdet af en hemmelig, med vilkaarlige Tegn (Ziffre) udsat Skrift.

Deciare &c. Franskmændene betjene sig af det latinske Talord i Sammensætninger for at betegne Delene af et større Maal f. Ex. Deciare, den 10de Deel af en Are; Decigramme den 10de Deel af en Gramme &c.

Decimalregning kalder man den, hvori ingen andre Brøk forekomme end med 10, 100, 1000 Dele &c. hvilke man derfor kalder Decimalbrøker. Regiomontanus betjente sig først af dem i sine Sinustabeller. De skaffe uendelige Fordele og Lettelser. Efter vor Maade at skrive Tallene paa, bestemmer Pladsen Tallets Værdie, saa at et Tal til venstre altid bliver 10 Gange høiere end det nærmeste til Høire og omvendt, ligeledes angiver Tællerens Plads Brøkens Nævner saaledes, at man ei behøver at sætte den til. Man betegner blot Brøkens Begyndel-

ke med et Comma f. Ex 5, 36 betyder 5 Hele og 36 Hundrededele $5\frac{36}{100}$; 5,009 er $5\frac{9}{1000}$ ꝛc.

Decime er 1) en fransk Mynt $\frac{1}{10}$ af en Franke, to Sous efter gammel Regning; 2) i Musikken den 10de Tone, egentlig den 9de, men man pleier i Musikken at regne den Tone med, fra hvilken man gaaer ud, regnet fra en vilkaarlig Grundtone.

Decimere, Decimation. Det første betyder at tage Tiende (en Afgift i Penge eller Natura'ier). Inddrivelsen kaldes Decimation. I Krigsvæsenet betyder Decimation, ved Lodkastning at udtage hver tiende Mand, almindeligt af et Regiment for at lade dem henrette. Dette skeer for at straffe saadanne Tropper, som have begaaet en Forbrydelse mod Staten f. Ex. revolteret. Denne Straf forekommer alerede tidligt hos Romerne.

Decision (af decidere, bestemme) en Afgjørelse, især af stridige og tvivlsomme Retstilfælde ved Lovene; Decisum er Afgjørelsen ved Dommeren, som har med Sagen at bestille.

Decius Mus (Publius), en Romer, der som Consul med Titus Manlius Torquatus 340 før Chr. i et Slag med Latinerne frivillig opofrede sig Døden, et Exempel siden hans Søn og Sønnesøn fulgte. Denne Handling kaldte man at devovere sig og den skeete med stor Høitidelighed, da den Devoverede efter Iagttagelsen af visse religiøse Ceremonier i sin skjønneste Vaabenprydelse styrtede imellem Fienderne for at vise Soldaterne, hvorledes den Tappre kan falde for Fædrenelandet. Decius var ogsaa Navnet paa en romersk Keiser (reg. fra 250 til 252 ef. Chr.), der omkom i Moesien i et blodigt Slag imod Gotherne.

Declamation er den Kunst fuldkommen at foredrage en Tale, et poetisk Værk ꝛc. saaledes at Smag og Følelse rigtig tilfredsstilles. Denne Kunst har i den senere Tid fundet meget Bifald. Derfra saa mange Deklamatorier; dog ere Fordringerne saa mangfoldige, at en ret Declamation endnu er temmelig sjelden. Kunsten fordrer nemlig ei alene legemlige Fortrin, som et godt bøieligt Sprogorgan og en ædel Anstand, men og en dannet Forstand, en fiin Smag og videnskabelige Kundskaber, hvoraf Savnet letteligt mærkes. — I det gamle Rom og Grækenland stod Veltalenheden i saa stor Anseelse, at ingen letteligt i de græske Fristater, især Athenen, kunde opsvinge sig

D

til Æresposter, uden han var en god Taler. Derfor ansaaes og Talekunsten som en vigtig Deel af Opdragelsen. Declamation, forbundet med Mimiken, udgjorde en særdeles vigtig Deel af Musikken, som i de Gamles Forstand omfattede Alt hvad der lærte at vække, øve og skjerpe den høie Sands for det Skjønne. Det Hele fik Navn af Hypokritik, hvilket man beqvemmest kan give ved Fremstillelseskunst. Det synes imidlertid som den Declamation især Græcerne fordrede kun passer lidet for vort Sprog, vort Øre eller vor Tidsalder. Talernes Foredrag i Oldtiden nærmede sig mere Sang. Under Foredraget lod Taleren almindelig en anden træde bag ved sig og paa et musikalsk Instrument fra Tid til anden angive Grundtonen og Tonernes betydeligste Forandringer. Grundtonen i Declamationen maae naturligviis rette sig efter Stykkets Beskaffenhed. Med Declamation forbindes ogsaa almindelig Gesticulation, da det næsten ikke er muligt andet end at forene Legemets Bevægelse med Sindets.

Declination, Declinator, Declinatorium. Declination kaldes enhver Bøining, Afvigelse, Forandring f. Ex. ved Endestavelserne i et Navneord i Grammatiken, Magnetnaalens Afvigelse i Naturlæren, thi dens Vegen imod Norden er ei til alle Tider og paa alle Steder eens. I forrige Tider var Magnetnaalens Afvigelse i vore Egne mere østlig, men nu er den noget over 15° vestlig. Ligeledes forandrer den sin Retning i forskjellige Verdensegne. Jo længere man kommer imod Østen, desto mere aftager Afvigelsen imod Vesten og forforsvinder endelig gandske i Siberien. Det Instrument, hvormed man bemærker Magnetnaalens Afvigelse kaldes et Declinatorium. I Astronomien kaldes Declination Stjernernes Afstand fra Æquator, hvilken maales ved et eget Instrument, som kaldes Declinator.

Decoration, Decorateur. Decoration kalder man vel enhver Prydelse ved en Gjenstand, hvis Hensigt er at give den en behageligere Form, dog betjener man sig især af denne Benævnelse i mere indskrænket Forstand om Theatrets Forskjønnelse eller de Theatermalerier, som tjene til at forestille det Sted, hvorpaa Scenerne forefalde. Hertil høre fornemmelig Coulisserne, Gardinerne, som slutte Udsigten for Enden af Skuepladsen ꝛc. Decorationsmaleren, som skal arbeide i grovere Stoffer, maae især forstaae det lineariske og Luftperspectivet for at kunne frembringe en skuffende Virkning; dernæst maae han ogsaa forstaae rigtig at beregne Lysets (Lampelysets) Effect og de fremtrædende Figurers Længde. Derfor tage de

fortræffeligste Decorationer sig slet ikke ud ved Dagens Lys.

Decresc (Decrescendo) et italiensk Kunstudtryk i Musiken, som tilkjendegiver at Tonerne stedse blive svagere.

Decretaler ere Afgjørelser af Paven eller Bisskopper i tvivlsomme Retstilfælde, hvilke efter den canoniske Rets Grundsætninger have lovmæssig Kraft. De mærkværdigste Decretaler ere Pseudoisidorus's, d. e. en Samling af for Størstedelen opdigtede pavelige Love og Forordninger, som en Bedrager under Navnet Isidor udgav i Slutningen af det 8de Aarhundred for at understøtte Hierarkiets Fordringer ved Exempler fra ældre Tider (See Pseudoisidorus). Samlingerne af Dekretalerne udgjør den anden Deel af corpus iuris canonici eller den romerske Kirkeret. — Decretister kaldes paa de catholske Universiteter offentlige Lærere i den pavelige eller Kirkeretten. — Annus decretorius eller normalis det mellem Catholiker og Protestanter i Tydskland og Lutheraner og Reformeerte i Schweitz ved den vestphalske Fred til Afgjørelse bestemte Aar, hvorefter alle, som Aar 1624 den 1 Jan. vare i Besiddelse af deres Godser eller Religionsøvelse ogsaa for Fremtiden skulde beholde samme.

Decreter kalder man: 1) i Privatretten Afgjørelse i en stridig Sag mellem to Partier, Udstædelser af Øvrigheden; 2) i den forige tydske Statsret Keiserens Beslutninger ved en Rigsdag eller hans Andragende til de forsamlede Stænder. Foregik Keiserens Underhandlinger med Stænderne skriftlig kaldtes de Hofdecreter; skeedte de ved Commissarier Commissionsdekreter. 3) I den franske Statsret keiserlige Beslutninger overhovedet. Blandt dem ere især Decreterne af Berlin og Mailand vigtige og skulde være Repressalier for det storbrittaniske Hofs Beslutninger angaaende Skibsfarten, Søhandelen, Søkrigen og især den neutrale Skibsfart og Blokadesystemet.

Decretet i Berlin (givet den 21 Nov. 1806 fra den keiserlige Leier i Berlin) erklærer de brittiske Øer i Blokadetilstand, forbyder al Handel og Forbindelse med England og befaler at confiskere alle engelske Varer og gjøre alle engelske Undersaatter i de indtagne Provindser til Krigsfanger. Dette var Repressalier for Englands Erklæring af 16de Mai 1806, hvorved alle Frankerigs Kyster sattes i Blokadetilstand. Derpaa fulgte et skjerpet Blokade Reglement fra brittisk Side af 11te Nov. 1807.

Vel erholdt de Neutrale Tilladelse at fare paa Søen, men de maatte kun gjøre Brug heraf til Fordeel for den engelske Handel. „Alle Skibe, heder det, skulle løbe ind i en brittisk Havn og betale Told, og de, som ei underkaste sig denne Foranstaltning skulle betragtes som gode Priser. Alle Havne, i alle Verdensdele erklæres derfor blokerede, saalænge Krigen mod Frankerig vedvarer". Herimod udstædedes Dekretet i Mailand (hvor Napoleon opholdt sig fra den 24de Nov. 1807) den 17de Dec. 1) Hvert Skib, som har underkastet sig engelsk Befaling har tabt sit Flags Garantie, er ei længer nationalt og betragtes som engelsk Eiendom. 2) Indløbe saadanne Skibe i franske eller med Frankerig allierede Magters Havne eller falde de i franske eller allierede Kaperes Magt ere de gode Priser. 3) Alle brittiske Øer erklæres til Vands og Lands i Blokadetilstand. Hvert Skib, som gaaer derhen er, saasnart det opbringes, god Prise. 4) Disse Forholdsregler ophøre, saasnart Engelland kalder sine tilbage. Disse to Decreter vare Basis for Continentalsystemet. (See dette).

Deduction (af deducere, udlede, bevise) 1) egentlig ethvert Beviis, fornemmelig en udførlig Fremstillelse af Grundene for en Sag; dernæst 2) et særdeles Slags Beviis i Logiken og Philosophien dog afvige Philosopherne i Brugen af dette Udtryk meget fra hverandre; 3) et juridisk Beviis eller Beviisførelse, fornemmelig et udførligt, og derfor ogsaa det Skrift, hvori en stridig Retssag udførlig fremsættes, forsvares eller gjendrives.

Defension, Forsvar, især i Criminalsager Forsvar for en Person, der er anklaget for en Forbrydelse. Den Advokat, der skal forsvare den Anklagede, kaldes Defensor. I Fortificationen kaldes Defension den Hjelp, som en Linie eller et Værk kan give et andet, der beskyttes. Herpaa maae tages Hensyn ved en Fæstnings Anlæggelse. Defensionslinie er en lige Linie ved Forskandsninger eller Fæstninger, efter hvilken Skytset ved Forsvaret maa stilles.

Defensiv-Alliance, en Forbindelse mellem to eller flere Magter for i Tilfælde af Angreb gjensidig at staae hverandre bie, og en Defensivkrig, en Krig, der føres for at beskytte sig mod et uundgaaeligt eller alerede begyndt Angreb. Man kan følgelig ved en Defensionskrig gjerne gjøre det første Angreb.

Defilé kaldes ethvert trangt Pas, Vei eller Sted, som Tropper blot kunne passere med smal Front; saaledes danne alle mellem Bjerge og Klipper indsluttede Veie, alle

over dybe Floder gaaende Broer 2c. Difilêer. Da enhver dyb eller Colonnestilling, hvortil de snevre Pasle nøde ved Gjennemmarschen, kan ved det fiendtlige Artillerie blive meget farlig, da den desuden svækker et Corps's Kraft ved at skille den gjennemmarscherede Deel fra den tilbage blevne, saa søger man, i det mindste, naar Fienden er nær og det er mueligt, at undgaae dem. Gaaer det ei an, maae man være Herre af Ud= og Indgangen, samt have passeret Defiléen og sat sig i Slagorden, før Fienden kan angribe. Forposterne maae besætte det snævre Pas paa begge Sider med tilstrækkeligt Skyts og Infanterie; naar Armeen er passeret forene Forttropperne sig med den og danne nu Bagtropperne. Defilere er derfor at passere et snævert Pas, marschere forbi Nogen eller dele større Afdelinger i mindre.

Definere betyder i vidtløftigere Forstand at forklare, tydeliggjøre et Begrebs Indhold og angive det, dernæst især deleshed bestemme et Begrebs Grændser, eller hvilket er det samme, fremstille en Sags væsentlige Kjendemærker fuldstændigt og tydeligt. Den Gjenstand som skal forklares eller tydeliggjøres, kaldes Definitum. Dens Egenskaber kunne deels være saadanne, som den har tilfælles med andre, deels eiendomlige. En Definition maae angive begge og er altsaa en saadan Bestemmelse eller Forklaring af et Begreb, som tilkjendegiver Slægtskjendemærket (nota generalis s. genus) og det eiendomlige som adskiller Begrebet fra Slægten (nota specialis s. differentia specifica) noie og tydeligt — altsaa en fuldstændig Angivelse af et Begrebs væsentlige Kjendemærker. Den er analytisk, naar et Begreb ved Definitionen kun opløses i sine Kjendemærker og fremstilles fuldstændigt, men synthetisk, naar et tydeligt Begreb først frembringes ved Forbindelsen af visse Kjendemærker. En Tings blotte Beskrivelse er derved forskjellig fra Definitionen, at i hiin kun nogle Kjendetegn anføres, hvilke dog ei strække til at skjelne Tingen fra alle andre.

Degen, en berømt Uhrmager og Mekaniker fra Wien, som 1807 opfandt en Flyvemaskine, hvormed han ei allene paa det derværende Raadhuus, men og i Paris har gjort Forsøg med forskjelligt Held.

Degerando (J. M.) Een af de fortrinligste nu levende franske Philosopher, har 1804 udgivet en histoire comparée des systemes de philosophie, relativement aux principes des connaissances humaines i 3 Bind, det bedste franske Værk i Philosophiens Historie. For nogle Aar siden fore=

lagde han Nationalinstitutet, hvis Medlem han er, en Afhandling over den kantiske Philosophie.

Degradation (efter Krigsretten) er en Straf, hvorved en Militair nedsættes i en lavere Grad, og inddeles i ærerørig og ikke ærerørig. Den sidste finder Sted ved ringere Feil i Tjenesten og bestaaer deri, at en Stabsofficeer nedsættes til Subalternofficeer, en Subalternofficeer til Underofficeer og en Underofficeer til Gemeen. Den vanærende Degradation foretages for at straffe Feighed, Forræderie, Tyverie, Sniamord ꝛc. og holdes med adskillige Ceremonier. Efter holdt Krigsret eller Standret slaaes en Kreds, og efterat Auditeuren har aabnet Dommen, sammenvikles en Fane eller Standart over Delinquenten, som derpaa af Stokkneuten med et Knæstød kastes ud af Kredsen og overgives til Skarpretteren. Denne fratager ham derpaa Kaarden, brækker den i Stykker, slaaer ham disse om Hovedet og kaster ham dem derpaa for Fødderne. Denne Maade at straffe paa er dog ei eens overalt.

Deidameia (Deidamia) en Datter af Lykomedes. Under sit Ophold paa Scyros avlede Achilles med hende Pyrrhus og Onites.

Deïphobe, af Virgil kaldet Glaucus's Datter, Tricias og Apollos Præstinde i Hulen ved Cumæ, hvor hun spaaede. Derfor anseer Heyne hende for den samme som den cymæiske Sibylla.

Deïsmus eller Theismus er det System, hvorefter Gud antages som den øverste og sidste Grund til alle Ting. Det Modsatte af Deïsmus er Atheismus eller Gudsfornægtelse. Undertiden modsætter man Deismus Aabenbaringstroe og forstaaer ved en Deist, den, som vel antager en Guds Tilværelse og Verdens Bestyrelse, men forkaster Aabenbaringen og bygger sin Troe paa Gud og de guddommelige Ting blot paa Fornuftens Grunde, ei paa Aabenbaringens Vidnesbyrd. I denne Betydning taler man f. Ex. om engelske Deister, som bestride Aabenbaringen. Kant skjelnede imellem Deismus og Theismus saaledes, at den første vel antog en høieste og sidste Aarsag til alle Ting, som den kalder Gud, men ikke et frit fornuftigt Væsen som den første Grund til alle Ting, men den sidste Tilværelsen af en levende Gud, et med Forstand og Frihed begavet Væsen, som er Verdens Skaber og Styrer. Dog er denne Forskiel gandske vilkaarlig og derfor kun antaget af faa. Deismus og Theismus er egentlig det samme, det første Ord kommer af det Latinske, det andet af det Græske.

Defterdar eller Tefterdar betyder Storskatmester eller første Finansminister ved det tyrkiske Hof og overhovedet i de orientalske Stater. Navnet udledes af Tefter en Rolle, en Fortegnelse paa Indtægter og Udgifter.

Defter-Emir, en tyrkisk Embedsmand, som fører Regnskabet over Land- og Lehnsgodserne.

Dejanira (Dejaneira) en Datter af Deneus Konge af Calydon i Ætolien, men efter andre af Dionyses og Althæa. Hun blev forlovet med Flodguden Achelous, som derover kom i Kamp med Herkules og tabte. Herkules vilde nu føre hende til sit Fædreneland, men han blev opholdt ved Floden Evenus, som var steget høit. Da han var uenig med sig selv, om han skulde vende tilbage, kom Centauren Nessus og tilbød at bringe Dianeira paa sin Ryg over Floden. Herkules antog Tilbudet og gik først over Floden; men, da han var kommen over til den anden Bredde, saae han, at Centauren, langt fra at bringe hende over, anvendte alt for at tvinge hende til Utroskab. Forbittet over denne Frækhed, afskjød han en Piil imod ham, som var forgiftet i den lernæiske Slanges Blod og gjennemborede ham. Nessus, som følte Døden nærme sig, gav Dianeira sin blodige Kjortel med den Forsikring, at, naar hun kunde bringe Herkules til at bære den vilde han fængsles til hende før stærkere. Dejaneira tog lettroende imod Foræringen i det Forsæt at bruge den. Nogen Tid efter, da hun havde erfaret, at Herkules var forelsket i Jone, Datter af Eurites paa Euboea, sendte hun ham Nessus's Kjortel med en ung Slave ved Navn Lychus, som hun paalagde at hilse ham paa det ømmeste. Herkules, som ei anede sin Gemalindes Hensigt, trak den ulykkelige Kjortel paa; men neppe havde han faaet den paa før en saadan Smerte overfaldt ham, at han kom i Raserie, greb Lychus og kastede ham i Havet, hvor han blev forvandlet til en Klippe. I samme Raserie omhuggede han Træer paa Bjerget Oeta, opreiste et Baal, lagde sig derpaa og bad sin Ven Philoktet at antænde det. Da Dejaneira erfarede Herkules's Død, blev hun saaledes plaget af Fortrydelse og Smerte, at hun dræbte sig selv. Digterne sige, at der af hendes Blod fremkom en Plante ved Navn Nymphea eller Herakleon.

Déjeuné. Frokost, Dejeuné a la fourchette, en Frokost, der dog ei begynder før Kl. 11 eller 12. Regelmæssig er derfra udelukket Suppe, varme Stege, Grønt og — Damer; nødvendige ere derimod kolde Stege, Østers, Salat og Gelee, forskjellige Slags Maverine m. m.

Dejoces, Konge i Medien og den første, der er os synderlig bekjendt, efterat Medien havde løsrevet sig fra Assyrien. Efter Herodot byggede han Staden Ecbatana eller gjorde den til sin Residens, samt befæstede og forskjønnede den. Den Retfærdighed, han havde viist før han blev Konge ved at afgjøre Stridigheder blandt Folket, hævede ham paa Thronen. Han udvidede Riget, gjorde adskillige gode Indretninger og paabød en streng og meget ceremoniel Hofetikette, som siden blev herskende ved det mediske og persiske Hof. Han døde 656.

Dejotarus, Tetrarch af Galatien, erholdt af det romerske Senat Kongetitel over dette Land og Lillearmenien, fordi han gjorde Romerne vigtige Tjenester i de asiatiske Krige. I de borgerlige Krige tog han Pompeius's Partie. Cæsar fratog ham Lillearmenien, nødte ham til at drage med imod Pharnaces, og lod ham Intet beholde uden Kongetitelen. Man beskyldte ham for et Angreb mod Cæsars Liv, hvorfor Cicero forsvarede ham i en Tale, vi endnu have. Efter Cæsars Mord vendte han tilbage til sine Stater og forbandt sig først med Brutus, siden med Augustus. Han døde i en høi Alder 30 Aar f. Chr.

Delaware, en Provinds i Nordamerika, har sit Navn af Lord Thomas Delaware, der paa sin Reise til Virginien havde seet Delavare-Bugten og dens Kyster. Dette Land var indbefattet med under Virginien i det Frihedsbrev, som Jacob 1ste tildeelte et Selskab. Først ved Coloniernes Adskillelse fra Moderlandet blev Provindsen kaldet Delaware. De ældste Colonier der anlagdes af Svenske 1635, efterat Carl 1ste havde frasagt sig alle Fordringer derpaa. Hollænderne protesterede mod de Svenskes Nedsættelse, satte sig selv fast i Nærheden og bleve 1654 Herrer deraf. Efter ti Aar tilfaldt det igjen Engelland. Wilhelm Penn erholdt det 1680 tilligemed Pensylvanien, hvorfra det dog siden blev adskildt. Hovedstaden i Provindsen er Newcastle, dog er Wilmington mere betydelig. En Flod har og Navnet Delaware.

Delegatus, en Tilforordnet, en Udsendt. Delegation, Paalæggelse af Noget. I Retssproget betyder det Paatagelsen af en andens Rettighed, eller den Anviisning, som en Skyldner giver sin Creditor paa en anden. Den som overdrager en Anden sin Rettighed heder Delegant, og den, paa hvilken Anviisningen skeer Delegat. Den som erholder Anviisningen Delegator. Delegationer kaldes flere Provindser i Kirkestaten.

Delft. 1) En Provinds og Stad i Sydholland. Staden ligger ved Schie, ei langt fra Haag og har 5000 Indb. Den skal være bygget 1075 af Hertug Gotfred af Lothringen og er den berømte Hugo Grotius's Fødestad. Her fabrikeres et Slags Fajance, som har Navn af Staden. 2) Navnet paa nogle berømte hollandske Malere især Jacob og Wilhelm Delft (i det 16de Aarhundred) begge fødte i Delft, begge Portraitmalere og Slægtninge af den berømte Mirevelt.

Delia (see Delos).

Delille (Jacques, ogsaa Delisle, de Lille) født 1732 i Aigue-Perse, en lille Stad i Limagne, er Een af Frankerigs berømteste Læredigtere. Saavel i Herlighed af Skabning som i Versekunst lignede han Pope, som han ogsaa havde taget til Mønster i sit endnu utrykte Forsøg over Mennesket. Han kom meget ung til Paris og udmærkede sig tidligt ved sin Tilbøielighed til Digtekunsten. Herpaa kom han i Collegiet Amiens. Thi just paa den Tid vare Jesuiterne fordrevne fra Frankerig og adskillige Stæder, som ingen Professorer havde, vendte sig til Universitetet for at faae deres Tab erstattet, Delille blev derfor sendt til Amiens. Gresset havde her alerede vakt Yndest for Poesien, og her var det at Delille begyndte sin metriske Oversættelse af Virgils Georgica, hvilken han fuldførte i sit 23 Aar, omendskjøndt han filede paa den i mange Aar. Den gjorde megen Opsigt i den lærde Verden, da man ei troede at det franske Sprog var skikket til dette Slags Poesie. Den udkom først 1770 og er siden udgivet mange Gange. Den prægtige Quartudgave af Didot har først givet denne Kunstner et Navn. I denne findes discours préliminaire og en Mængde Anmærkninger, hvorved Forfatteren har erhvervet sig en hæderfuld Plads ogsaa iblandt de franske Prosaiker. Delille blev nu kaldet til Paris, først som Professor ved Collége de la Marche og siden ved Collége de la France. Senere oversatte han Virgils Æneide, da denne Forfatter var især hans beundrede Mønster, som han endog sætter over Homer. 1774 blev han optaget i Akademiet, og det fortjener at bemærkes, at Voltaire, som ei personlig kjendte ham, drev derpaa. — Efter et langt Mellemrum fulgte 1782 hans eget Læredigt les jardins, ou l'art d'embellir les paysages i 4 Sange. Her viste han vel ligesaa megen Talent, men Digteren havde ingen Leder mere. Vel var man mindre tilfreds med hans les jardins end med Oversættelsen af Georgica, dog antage de fleste Kunstdommere, at de Franske i Læredigte ei besidde noget Værk af lige poetisk Værdie. Det er oversat i de fleste Sprog, selv paa Polsk. Delille var ei egentlig Geistlig

men antog dog den nedre Ordination for at kunne erholde en rig geistlig Indkomst. Heraf saavelsom hans Gage som Professor og Renterne af hans egen Formue havde han en aarlig Indkomst af 30000 Livres, hvoraf han efter Revolutionen kun beholdt 600. Den Ære, Nationalinstitutet viste ham ved at vælge ham til Medlem af den tredie Classe, frabad han sig som Tilhænger af den gamle Tingenes Orden; men Institutet erklærede, at det vilde lade hans Plads staae aaben og ei besætte den, før efter hans Død. Siden valgtes han til Medlem af anden Classe og modtog Tilbudet. Det er mærkværdigt at Robespierre skaanede ham ved enhver Leilighed. Denne Demagog ønskede at Delille vilde forfatte de Hymner, der skulde afsjunges ved den berygtede Fest til Guddommens offentlige Erkjendelse. Digteren skrev i 24 Timer Dithyrambe sur l'immortalité de l'ame, som rystede selv Velfærdscommissionen og blev usjungen. Derpaa fjernede han sig fra Paris og opholdt sig adskillige Maaneder i de vogesiske Bjerge, beskjeftiget med Eftertanken over de store Naturscener. I Schweitzes maleriske Omgivelser digtede han sin l'homme des champs, et Læredigt over Landlivets Yndigheder, ogsaa kaldet Georgiques françaises. Delille arbeidede i 20 Aar paa dette Digt, dog meest 1794 under Rædselsperioden. Denne Tids sørgelige Begivenheder have havt stor Indflydelse paa samme og man finder deri en melancholsk Følelse, der ei har Sted i hans les Jardins. Synet af hans Fædrenelands Lidelser frembragte Digtet: Le malheur et la pitiè, poéme en 4 Chants, London 1803. Fra Basel begav han sig til London 1802 og ægtede der Dem. Vaudchamps, som længe havde fulgt ham og som han ofte kaldte sin Antigone. Han oversatte her Miltons tabte Paradiis, og har maaskee heri allermeest viist sig som Digter. Dette Arbeid fuldførte han i 5 Maaneder, og den Aanstrængelse, han viste, paadrog ham et Slagflod, der tilsidst gjorde Ende paa hans Liv. Efterat de politiske Storme i Frankerig vare stillede, vendte han tilbage og skrev sit Digt over Naturens tre Riger, saave som det i Frankerig med overordentligt Bifald optagne Digt: la Conversation. Her havde han valgt et Stof, han forstod at behandle som Mester. Thi efterat han med Hr. Choiseul havde gjort Reisen til den classiske Oldtids Egne og var kommen tilbage, saae han sig optaget i Hovedstadens meest glimrende Cirkler og uddannede til Fuldkommenhed sit Talent at underholde. I Delilles Værker findes imidlertid ei nogen høi poetisk Aand, og Bouterweck siger: „et didaktisk Værk som den høist elegante Landmand, Abbed Delilles, kan have megen Ynde i Udtryk og Diktion uden derfor at være et Digt." Delille udarbeidede Alt i Hukommelsen og gjemte det der ligesaa sikkert som paa Papiret. Uagtet hans Aandskraft syntes

stedse at tage til, svækkedes hans Legeme; han mistede Synet og døde den 1ste Mai 1813, almindelig agtet og elsket, hvilket og hans høitidelige Liigbegjængelse vidnede om.

Dellamaria (Domenico), en berømt fransk Componist, nedstammede fra en italiensk Familie og blev født i Marseille. Her componerede han alerede i sit 18de Aar en stor Opera, som blev givet med Bifald. Derpaa begav han sig til Italien hvor han componerede 6 Operaer. Efterat være kommen tilbage til Frankerig begyndte han med den comiske Opera Le prisonnier (Arrestanten), der ogsaa blev givet uden for Frankerig med Bifald. I alle hans Værker finder man en let og behagelig Smag, en reen og skjøn Stiil og Sandhed i Udtrykket. Desto mere er det at beklage, at denne Kunstner døde alerede i sit 36te Aar 1800. Foruden den før nævnte Opera Le prisonnier, vakte en anden: l'opera comique (Operetten) den største Enthusiasmus, og næsten alle Arier deri bleve Folkesange.

Delos, een af de mellemste Cyclader i det ægæiske Hav berømt efter Sagnet som Apollos og Dianas, Fædreneland. Delos, fortælle Digterne var dengang kun en nøgen ufrugtbar Klippe, der svømmede omkring i Havet og tilfældig blev dreven hen i Midten af de cycladiske Øer. Jorden havde svoret Here (Juno) ei at tilstaae den flygtige Latona noget Tilflugtssted til sin Nedkomst. Den Ulykkelige vankede omkring uden at finde noget Sted, hvor hun kunde sætte sin Fod. Da fik hun Øie paa den svømmende Øe, der ei kunde henføres under Jordens Eed, da den ei var noget fast Sted. Latona fattede Haab, og Delos skaffede hende et Fristed ved Inopus's Bredder. Hun lovede derfor med een Eed, at et Tempel skulde bygges paa dens Klippebund, hvortil alle Nationer skulde bringe Gaver. Under et skyggefuldt Træe fødte hun her Apollo og Diana, som og kaldes Delios og Delia og fortrinlig dyrkedes her. Delos blev nu ei længer en Leeg for Vindene, fra Jordens Grundvold fremstege Støtter, der holdt Øen, hvis Rygte udbredede sig over hele Kloden. Saavidt Sagnet. I Begyndelsen havde denne Øe egne Konger, der tillige udøvede Præsteembedet; siden kom den under Athenens Herredømme. Intet taaltes paa den, som medførte Billedet om Forstyrrelse eller Krig. De Døde begravedes paa den hosliggende Øe Rhenea, hvorhen man og bragte frugtsommelige Qvinder. Efter Corinths Indtagelse, 146 f. Chr., flygtede de rigeste Corinthier herhid og gjorde Delos til et blomstrende Handelssæde. Dens største Mærkværdighed var Apollos Tempel og Orakel. Grunden til Templet var lagt af Erisichthon, en Søn af Cecrops.

Det forskjønnedes siden af flere græske Stater, var opført af parisk Marmor og indeholdt foruden Gudens skjønne Billedstøtte et Alter, der ansaaes for et af Verdens Underværker. Af samme har og det saakaldte deliske Problem (deliske Opgave) sit Navn. Da Pesten, fortælles der, engang rasede paa Delos, og Indbyggerne spurgte Oraklet om et Middel imod den, erholdt de til Svar, at de skulde gjøre Apollos Alter, der bestod af en Terning engang saa stort. Dette siden i Geometrien berømt blevne Problem forsøgte flere gamle Philosopher og Mathematiker paa forskjellig Maade at løse. Ogsaa fandtes i Templet det Træ, hvortil Latona efter Sagnet, støttede sig i Fødselstimen. De Orakler, Apollo her meddeelte, holdt man for de tydeligste og tilforladeligste af alle. De bleve kun givne om Sommeren; om Vinteren meddeelte Apollo sine Svar i Patara i Lycien. — Nu fører Delos Navn af Sdilli, er ubeboet og et Tilflugtssted for Sørøvere. Dog ere der endnu prægtige Ruiner af dens forrige Herlighed.

Delphi, Sædet for det gamle Grækenlands berømteste Orakel, laae i Phocis ved den sydligste Side af Bjerget Parnassus. Mythen fortæller Stadens Oprindelse saaledes. Efterat Apollo havde dræbt Dragen Pytho (andre kalde den Delphyne) og besluttede at lægge Grundvolden til sin Helligdom, saae han et Handelsskib, der kom seilende fra Creta. Strax sprang han i Skikkelse af et uhyre Marsviin (deraf Tilnavnet delphinsk) i Havet styrtede sig ombord paa det cretensiske Skib og tvang det til at seile forbi Pylos, hvorhen det var bestemt og løbe ind i Havnen ved Crissa. Da Cretenserne vare stegne i Land, viste han sig for dem i en herlig Ynglings Skikkelse og forkyndte dem, at de aldrig mere skulde vende tilbage til deres Fædreneland, men tjene ham som Præster i hans Tempel. Begeistrede fulgde Cretenserne ham med Lovsange til Parnassets Skraaning. Men de skrækkedes, da de saae Egnens Ufrugtbarhed og anraabte Apollo om Hjelp imod Fattigdom og Nød. Guden smilede, forklarede dem deres tilkommende Bestemmelse som hans Præster samt hvilke Fordele, de deraf vilde erholde. De byggede nu Delphi, som i Begyndelsen kaldtes Pytho af Dragen, Apollo her havde nedlagt. Stedet, hvor Orakelsvaret meddeeltes, var en Hule og kaldtes Pythium. Dens Opdagelse tilskriver Sagnet en Hyrde, der vogtede sit Qvæg ved Foden af Parnas og kom i en prophetisk Begeistring af den berusende Damp der udgik af Hulen. Denne Hule indsluttede man i Templet og satte derover en Trefod hvorpaa Præstinden, Pythia kaldet, af hvis Mund Apollo troedes at tale, satte sig for at modtage Begeistringen af den dampende Hule. Deraf Talemaaden ex tripode (tale fra Trefoden) om

mørke Svar, der dog udgives for ufeilbare. Efter først at have badet sig og især vasket sit Haar i den castaliske Kilde, bekrandset sig med Laurbær, sat sig ned paa den med Laurbærblade prydede Trefod, rystet det hosstaaende Laurbærtræe og plukket nogle Blade deraf, kom hun i en Henrykkelses Tilstand. Hendes Ansigt forandrede Farve, en Gysen foer igiennem hendes Lemmer og af hendes Mund tonede Klageskrig og lang Stønnen. Denne Tilstand steeg til Raserie. Øinene funklede, Munden skummede, Haarene reiste sig og Præsterne maatte holde hende, som næsten var qvalt af den opstigende Damp paa Trefoden, hvorpaa hun under frygtelig Hylen udstødte nogle Ord hvilke Præsterne optoge med Omhyggelighed, ordnede og overleverede skriftlig til den Spørgende. I Begyndelsen vare Orakelsvarene paa Vers, men, da siden Oraklets Anseelse tog af, lod man sig nøie med at give dem i Prosa. Orakelsvaret var stedse mørkt og tvetydigt, dog var det en tidlang af Vigtighed, da Præsterne kunde styre Grækenlands religiøse, borgerlige og politiske Anliggender: de stode en tidlang i stor Anseelse. Dorerne, som vare de første Beboere af disse Egne, udbredede sig siden over hele Grækenland og med dem Oraklets Anseelse. I Forstningen gav Oraklet kun Svar een Maaned i Aaret, siden bestemtes een Dag i hver Maaned. Ingen, som spurgte Apollo til Raads maatte komme uden Foræringer. Derfor besad Templet uhyre Skatte, og Staden var prydet med talrige Statuer og andre Kunstværker, som vare opreiste af Taknemmelighed. De Gamle holdt Delphi for Jordens Middelpunkt. Digterne fortælle, at Jupiter for at bestemme Jordens Midte udsendte to Ørne en fra Østen og een fra Vesten, som her traf sammen. I Delphi fandtes et Gravminde over Neoptolemus (Pyrrhus) Achilles's Søn som her blev dræbt af Orestes. Paa Sletten imellem Delphi og Cirrha holdtes i Maaneden Targelion de pythiske Lege, først hvert 9de og siden hvert 5te Aar. Ved disse Nationallege og Amphyctionernes Beskyttelse forøgedes end mere Stadens Anseelse. Nu fører Delphi Navn af Castri og tilhører Tyrkerne.

Delta er det græske Bogstav, som svarer til vort D. Den nedre Deel af Ægypten, der var indsluttet mellem Nilens yderste Arme, kaldes ogsaa Delta formedelst den Lighed den havde med det græske Bogstav Δ. Man skielnede mellem det store og lille Delta.

Demagog (et græsk Ord, der betyder Folkeleder) kaldes den, som i en Fristat, leder Folket i dets Beslutninger og Foretagender. De Talenter, som satte i Besiddelse af Folkets Yndest hos de Gamle, vare især Veltalen=

hed, Statsklogskab og Tapperhed. Man forbinder almindelig ei den bedste Betydning med dette Ord, da de fleste saavel den ældre som nyere Tids Demagoger almindelig handlede egennyttigt og snarere forraadede end befordrede Folkets Fordele f. Ex. under den franske Revolution Marat, Robespierre og deres skjendige Tilhængere.

Demarcationslinie (Begrændsningslinie) egentlig enhver Linie, der trækkes til Bestemmelse af en Grændse, der ei maae overskrides af en fremmed eller fiendtlig Magt. Videre kalder man Demarcationslinie en Linie som efter Overeenskomst trækkes for at sikkre et Lands Neutralitet; saaledes blev i Freden til Basel 17de Mai 1795 afgjort, at det nordlige Tydskland ved en saadan Linie skulde sikkres mod Troppemarscher og Angreb.

Demerary en fordum hollandsk Colonie ved den seilbare Flod af samme Navn i Guiana. Egnens Frugtbarhed lokkede 1740 adskillige Hollændere fra Essequebo og siden mange Engellændere til at benytte sig af dens fordeelagtige Beliggenhed. 1769 talte man allerede 130 Plantager, og disse have siden taget til, saa Udførselen af Sukker, Caffe og Bomuld 1778 beløb sig til 15 Skibsladninger. 1797 gav Colonien sig under Storbrittaniens Beskyttelse, men den blev tilbagegivet i Freden til Amiens. 1803 toge Engellænderne den uden Modstand og have siden beholdt den.

Demeter (see Ceres).

Demetrius Navnet paa flere berømte Personer, fornemmelig en Række Konger i Macedonien og Syrien. De mærkeligste blandt dem ere følgende: 1) Demetrius med Tilnavnet Poliorcetes (Stadbetvingeren), Søn af Antigonus og en kort Tid Konge i Macedonien. Han deeltog i sin Faders Krige i Asien fornemmelig mod Ptolemæus Lagi Søn med forskjelligt Held. Han viste sig med en Flaade for Athenen, fordrev Demetrius Phalereus og gjengav Folket den gamle Regjering. Han var med i det berømte Slag ved Issus 301 imod Seleucus og Lysimachus. Herfra flygtede han til Ephesus og siden til Athenen, hvor man dog ei vilde modtage ham. Siden gav han sin Datter Stratonice til Seleucus, med hvem han dog kom i Uenighed formedelst sine ærgjerrige Planer. Under Uenighederne mellem Cassanders Sønner bemægtigede han sig Macedonien, som han og beholdt i 7 Aar, men under idelige Stridigheder med sine Naboer Lysimachus og Pyrrhus. Forladt af sine Soldater og uden sikkert Tilflugtssted, overgav han sig endelig til sin

Svigersøn, der holdt ham i et Slags Fangenskab i Arameo (ogsaa kaldet Pella) i Syrien, hvor han døde 284 f. Chr. 54 Aar gammel. 2) Demetrius 2den, en Sønnesøn af Poliorcetes og Søn af Antigonus Gonatas, som han fulgte paa Macedoniens Throne. Da hans Fader formedelst Macedoniernes Troløshed maatte flygte til Grækenland, bragte han en Hob Soldater sammen og satte ham igjen paa Thronen. Efter sin Faders Død regjerede han 10 Aar i bestandig Striid med Naboerne. 3) Demetrius 1ste, Konge i Syrien, en Søn af Seleucus 4de, der sendte ham som Gidsel til Rom. Ved sin overdaadige og svage Regjering tabte han en stor Deel af sit Rige og faldt 150 f. Chr. i et Slag mod Alexander Balas, som rev Riget til sig. 4) Demetrius 2, Nicator (den seierrige) erobrede igjen de tabte Lande fra Partherne, men faldt siden i deres Fangenskab. Efter sin Befrielse regjerede han endnu fire Aar, men hans Stolthed foraarsagede Oprør, og han blev myrdet i Tyrus af en Statholder 126 f. Chr. 5) Den førnævnte Demetrius Phalereus, en berømt græsk Taler og Discipel af Theophrast, blev macedonisk Statholder i Athenen og Archont (309 f. Chr.) Han forskjønnede Athenen ved prægtige Bygninger og Athenerne viste ham deres Taknemmelighed ved at opreise ham saa mange Støtter som der vare Dage i Aaret. Men, da Demetrius Poliorcetes kom til Athenen, blev han dømt til Døde, hans Støtter bleve omstyrtede og han selv reddede sig ved Flugten til Egypten, hvor han blev modtagen ved Ptolemæernes Hof. Ved hans Omsorg stiftedes Bibliotheket i Alexandrien. Han skal siden være falden i Unaade og være bleven forviist til Districtet Busiris, hvor han endte sit Liv ved et Slangebid 247 f. Chr. 6) Demetrius (den falske) see Pseudometrius.

Demiurg, Værkmester, Kunstner. Verdensskaberen kaldes fornemmelig saaledes af de Gamle.

Demokratie er den Regjeringsform, hvori Folket selv (samtlige Borgere) udøve den høieste Magt. Dette kan skee umiddelbar ved samtlige Borgere ved Stemmeflerhed. Dog er en saadan Forsamling ei tænkelig undtagen i meget smaae Stater og selv der forenet med særdeles mange Ubeqvemmeligheder og leder til Anarkie. Almindelig udøver Folket sin Magt middelbart (repræsentativt Demokratie) ved Repræsentantere. I den ældre Tid finde vi Demokratiet, fornemmeligt i smaae Stater. Dets Fortrin bestaaer i den store og opofrende Fædrenelandskjerlighed, som vækkes derved at enhver Borger føler sin Værdighed og Uafhængighed og deeltager med i den offentlige Forvaltning. Ved Ophævelsen af den paa

Borgerdyd grundede og ved Love styrede Lighed f. Ex. ved Luxus og Havesyge, gaaer denne Regjeringsform til Grunde. Til dens slemme Følger høre Factionsaand i det Indre, Forvirring ved for vidt dreven Lighed, Misundelse over Fortjenesten og lidenskablig Toilesløshed, Mangel paa Eenhed og Hurtighed i Udførelsen af nødvendige Beslutninger og deraf følgende Svaghed. Demokratiet gaaer tit over til Aristokratie eller Despotie.

Demokrit, en Philosoph af den atomistiske eller nyere eleaiske Skole, født 94 f. Chr. i den bernatede Stad Abdera. Xerxes, hos hvem Demokrits Fader stod i Yndest, lod, da han vendte tilbage til Asien, nogle Mager og Chaldæer blive hos ham, hvilke indviede Ynglingen i deres Hemmeligheder og vakte den første Tilbøielighed til Philosophien hos ham. Efter sin Faders Død reiste han til Ægypten, hvor han studerede Geometrie og besøgte maaskee tillige nogle andre Lande for at udvide sine Kundskaber. Blandt de græske Philosopher hørte han Leucipp. Derpaa vendte han tilbage til sit Fædreneland, hvor han blev sat i i Spidsen af de offentlige Anliggender. Men fortrædelig over Abderiternes Daarskaber, frasagde han sig dette Embede og trak sig tilbage i Eensomhed for gandske at opofre sig Philosophien. Vi forbigaae en Mængde Eventyr, man har opfundet om Demokrit, blandt andet at han bestandig loe over Menneskenes Daarligheder, hvorfor man har anført ham som det Modsatte af Heraklit, der bestandig græd over dem. — Han forklarede Verdens Oprindelse ved den evige Bevægelse af en Mængde udelelige Smaaelegemer (Atomer), der vare forskjellige i Figur, Stilling og Orden og som ved deres Bevægelse i det uendelige Rum snart adskildtes, snart igjen sammensattes. Saaledes fremkom Universet ved et Tilfælde uden nogen første Aarsag. Atomernes Evighed beviste han derved, at man ei kan forestille sig Tiden uden som evig og uden Begyndelse. Af hans Paastand om Atomernes bestandige Adskillelse og Forbindelse, fulgte ogsaa den, at der gaves utallige Verdener, som snart fremkom, snart igjen gik under. — Ilden bestaaer efter hans Mening af virksomme, lette Smaakugler, der som en lys Indfatning omgive hele Jorden. Luften bliver ved Smaalegemernes bestandige Opstigen fra de lavere Egne sat i Bevægelse og til en rivende Strøm, der drager de i dens Skjød dannede Stjerner afsted med sig. Sjelen bestaaer for saavidt den er virkende Kraft af Ildatomer. Han nægtede derfor dens Vedvaren efter Døden. Han deelte den i to Dele, den fornuftige, som havde sit Sæde i Brystet og den ufornuftige, som var fordeelt over hele Legemet. Men begge udgjøre kun eet Væsen. Hans practiske Princip var Velbefindende ved Jevnmodighed. —

Sol og Maane lod han bestaae af glatte Atomer, der bleve drevne omkring i en Hvirvel. Maanen ansaa han for en Ildskive, forresten lig Jorden forsynet med Bjerge og Dale og beboet. Melkeveien erklærede han for en Mængde smaae Stjerner. Stjernernes Orden efter deres Høide var følgende: Først Fixstjernerne, dernæst Planeterne, derpaa Solen, efter den Morgenstjernen, tilsidst Maanen. Alle Stjerner bevæge sig fra Vesten mod Østen. Cometerne ere to Stjerner, som staae nær ved hinanden og derfor synes kun at være een eneste. Jorden er en bred, i Midten huul Skive, der bæres af den under samme indsluttede Luft. Havet tager bestandigt af og vil eengang gandske udtørres. Mennesket er fremkommet af Vand og Dynd. Selv Guderne vare efter hans Lære fremkomne af Atomer og forgjengelige som Alt Andet. Demokrit skal have skrevet meget, hvoraf dog Intet er kommet til os. Han fortjener ustridig den første Plads blandt Naturforskerne, som have anvendt Virkningerne paa Aarsagerne. Han døde i en meget høi Alder.

Demonstration betyder i Krigssproget en Bevægelse mod et Sted, en kunstig Manøver, man gjør mod et Sted for at vildlede Fienden og skjule sin sande Plan. I Philosophien bruger man Demonstration om et strengt eller egentlig logisk Beviis o: et saadant, af hvilket Umuligheden af det Modsatte bliver indlysende. Andre f. Ex. Kant, kalde kun det mathematiske Beviis saaledes.

Demontere forekommer i flere med hverandre beslægtede Betydninger. Saaledes betyder det at nedskyde Volde og Brystværn ved en Forskandsning eller Fæstning, gjøre Skytset ubrugbart ved at skyde Lavetterne i Stykker. Ligeledes kalder man det at demontere Skyts naar man efter Krigen tager Canoner og Mørsere ned af Lavetterne. I vidtløftigere Forstand er det og at fratage Een Monduren; lade en Rytter stige af Hesten.

Demosthenes, Oldtidens berømteste Taler, nedstammede fra en anseelig Familie i Athenen. — Han var født 375 f. Chr. i Pæanium, en Flække i Attica. Hans Fader, som døde tidligt, efterlod ham en betydelig Formue, som hans Formyndere vilde skille ham ved. Men han førte selv, skjøndt kun 17 Aar gammel, Processen imod dem og vandt den lykkeligt. For at studere Veltalenhed og Philosophie besøgte han Callistratus's, Isæus's, Isokrates's og Platos Skoler. Men Naturen havde lagt store Hindringer i Veien for ham. Han havde ei alene af Na-

turen et meget svagt Bryst, men han kunde endog slet ikke udtale Bogstavet R., hvilken Naturmangel han ved de største Anstrængelser søgte at faae Bugt med. Dette lykkedes ham derved, at han efter Skuespilleren Satyrus's Raad tog Smaastene i Munden og saaledes declamerede Vers selv paa de steileste og besværligste Veie. For at styrke sin Stemme øvede han sig i at tale høit ved Strandbredden, naar Bølgerne bruste. Han indsluttede sig hele Maaneder i et underjordiskt Værelse, og lod sit Hoved rage for ei at kunne gaae ud. Ved Skinnet af en Lampe skrev han sine mesterlige Taler, om hvilke hans Misundere sagde at de lugtede af Olie, men Efterverdenen har anviist dem den første Plads blandt Veltalenhedens Værker. I disse Taler yttrede han sig høit mod Mængdens daarlige Ønsker, dadlede offentlig Athenienserernes Feil og opflammede dem til Mod, Æresfølelse og Patriotisme. Han tordnede mod den macedoniske Philip og indgjød sine Medborgere det Had, hvoraf han selv var besjelet. Den første af disse under Navn af philippiske bekjendte Taler holdt han, da Philip havde bemægtiget sig Paset ved Thermopylæ. Han krev paa strax at udruste en Armee og en Flaade og flytte Krigsskuepladsen til Macedonien og ei ende den uden ved et fordeelagtigt Forlig eller efter en afgjørende Seier. Athenienserne gave vel hans Forslag deres Bifald, men udførte dem ikke. Den berømte Phocion, som kjendte Athenernes Svaghed, raadede bestandig til Fred. Demosthenes gik imidlertid to Gange til Philips Hof uden at være heldig i sine Underhandlinger. Ved sin Tilbagekomst raadede han hver Gang til Krig og søgte ei alene at bringe Athenen, men hele Grækenland i Vaaben mod Philip. Endelig, da Philip var trængt igjennem Passet ved Thermopylæ og til Athenens Stræk havde bemægtiget sig Staden Elatea, bevirkede Demosthenes en Folkebeslutning strax at udruste en Flaade af 200 Skibe bringe Landarmeen til Eleusis og sende Gesandtere til alle Grækenlands Stæder for at bringe en almindelig Forbindelse imod Philip i Stand. Han var selv blandt Gesandterne og bevægede Thebanerne til at modtage en atheniensisk Armee inden deres Mure. Hans Iver bragte en talrig Hær sammen imod Philip. Det kom til et Slag ved Chæronea 338 f. Chr. og Grækerne bleve overvundne. Demosthenes, der fægtede med, skal have været blandt de Første, der toge Flugten. Desuagtet vilde han holde Liigtalen over de i Slaget faldne Krigere. Æschines, hans Medbeiler, undlod ikke at angribe ham herfor. Denne Strid mellem disse Talere var Demosthenes's Triumph og paadrog hans Modstander Landsforviisning. Da Philip kort derpaa blev myrdet, troede Demosthenes, at Staten nu lettere kunde holde over sin Frihed. Men Alexanders skrækkelige Hevn over Theben

satte Athenienserne saaledes i Frygt at de bade om Naade. Kun med Møie fik man Alexander til at afstaae fra sin Fordring at udlevere Demosthenes og nogle andre Talere. Demosthenes blev for sin Bestikkelighed, som han havde viist i Harpalus's Sag, dømt i en Straf af 50 Talenter, og, da han ei strax betalte, blev han kastet i Fængsel, hvorfra han dog undkom og flygtede til Ægina, hvor han blev til Alexanders Død. Nu tog Krigen mod Antipater sin Begyndelse. Demosthenes viiste sig igjen offentlig og søgte at overtale de smaae græske Stater til en Forbindelse mod Macedonien. Athenienserne kaldte ham nu hæderfuldt tilbage. Men, da Krigen tog en ulykkelig Vending og Antipater forlangte ham udleveret, flygtede han paa nye og tog sin Tilflugt til Neptuns Tempel paa Øen Calaurea. Men heller ikke her saae han sig sikker og tog Gift, som han bestandig bar hos sig. Han døde 313 f. Chr. 62 Aar gammel. Cicero erklærer ham for den fuldkomneste af alle Talere. Stedse talede han som Tid, Omstændigheder og Tilhørere fordrede. Snart var han blid, snart heftig, snart ophøiet; hans Action svarede til hans Ord og henrev uimodstaaeligen. Det græske Sprog dannedes ved ham til en Fuldkommenhed, det ei forhen havde naaet. I Eftertryk og overbevisende Kraft i Skarpsind og Fiinhed i at opsøge og fremstille Grunde, Delenes Harmonie til et Heelt, Udtrykkets Skjønhed og Styrke, Sprogets Kraft og Velklang overgik han alle sine Forgjengere. Alt er i hans Taler naturligt og stærkt; Intet overflødigt. Vi have under hans Navn 61 Taler, 65 Indledninger og 6 Breve, hvoraf nogle ere uægte.

Demoustier (Charles Albert), Medlem af Nationalinstitutet, det polytechniske Selskab ꝛc. var født i Villers-Coterets den 11te Marts 1760. Tidlig udmærkede han sig ved store Fremskridt i Videnskaberne; han var en tidlang Advokat, men opgav snart igjen dette Liv for gandske at opofre sig Videnskaberne og Landlivet. Her skrev han de fleste af sine Skuespil, Operaer og Digte. De ere fulde af Vittighed, der dog ofte er søgt. Hans Breve til Emilie om Mythologien, have gjort ham bekjendt over hele Europa. Omendskjøndt man med Rette kan beskylde dem for Affectation ere de dog skrevne med saa megen Aand, Fiinhed og Lethed, at de ere en særdeles behagelig Lecture. Af hans Skuespil have Le Conciliateur, les femmes og le Tolérant holdt sig paa Theatret. I det første har han træffende fremstillet sin egen elskværdige Characteer.

Et quand il peignit l'homme aimable,
Il étoit devant son miroir.

Han døde i sin blomstrende Alder den 2 Marts 1801.

Denar (Denarius) en Sølvmynt hos Romerne, som i Begyndelsen udgjorde 10 As (deraf dens Navn). Denaro er en lille italiensk Koobbermynt (fransk Denier).

Dendriter ere trælignende Tegninger af forskjellig Skikkelse, som man finder hyppig paa Kalkstene og andre. Man har ei anseet disse Tegninger for Aftryk af virkelige Planter; snarere kunne de være et Naturspil. Mange af dem f. Ex. de florentinske modtage ved Slibning en god Politur, og man kan forfærdige alleslags Kunstsager af dem.

Dendrométer, Træmaaler. Den fornemste Brug, man gjør af dette Værktøi, er at maale Træernes Længde og Tykkelse, hvad enten de staae lodret eller skjevt, paa en horizontal Flade eller i en anden Stilling. Büsch beskriver forskjellige i sin Handbuch der Erfindungen 3 Thl.

Denham (John) efter Bouterweck den første irlandske Digter, der forekommer i den engelske Poesie og fornemmelig udmærker sig i den beskrivende Poesie. Han var født i Dublin 1615, studerede Jura paa Universitetet i Oxford, skrev først en Afhandling om Spil (essay upon gaming) som han selv var lidenskablig hengiven til, og oversatte den anden Bog af Æneiden. Meest berømt gjorde han sig ved sit 1643 udgivne Digt Cooper's hill (Coopers Høi) hvorved han lagde Grunden til Engellændernes Forkjerlighed for dette poetiske Landskabs- og Naturmalerie. Det anbefaler sig ved Elegans og Liv i Skildringerne, men har forresten alle den beskrivende Poesies Mangler. Han blev ogsaa brugt i adskillige Forretninger ved Hoffet, og hans Hengivenhed til det stuartske Huus belønnedes med Embeder og Hæder. Hans ulykkelige andet Ægteskab bragte ham i nogen Tid til Raserie. Efter at have erholdt sin Sundhed igjen besang han i en Elegie Cowleys Død, hvilken nogle holde for hans skjønneste Digt. Hans Værker udkom i London 1684. 8, og 1704 og findes i Johnsons og Andersons Samlinger. Han døde 1668 og blev begravet i Westminster ved Siden af Chaucer, Spencer og Cowley.

Denina (Giacome Carlo) en berømt Litterator og Historieskriver, født 1731 i Revel i Piemont, studerede de skjønne Videnskaber i Turin og erholdt et Professur i Humaniora ved den kongelige Skole i Pignerol. Da Læresstolen i Rhetoriken blev ledig ved det høiere Collegium i Turin, blev Denina udnævnt til Professor der saavelsom ved

Universitetet. Han udgav efterhaanden sin Historie om Revolutionerne i Italien (Turin 1769, 3 Vol. 4), hvorover han maatte erfare nogle Ubehageligheder af Forsvarerne for den geistlige Stand. 1777 begav han sig for sin Sundheds Skyld til Rom, opholdt sig en tidslang i Florents, blev kaldet til Preussen og reiste 1782 til Berlin, blev Kongen forestillet ved Marquis Lucchesini og beæret med en Plads i det berlinske Akademie og 1200 Daler Gage. Han skrev ogsaa siden om Frederik 2den og hans Regjering, saavelsom la Prusse littéraire sous Frederic 2 (3 Vol.) 1791 gjorde han en Reise til Piemont og udgav sin Reise efter sin Tilbagekomst under Titel Guide litteraire. Endnu før (1760) havde han udgivet sin for Litteraturhistorien vigtige Værk Discorso sopra le vicende della litteratura, 8. Han har skrevet sine fleste Værker i Berlin blandt andet hans Piemonts Historie, Grækenlands Historie, hamburgske Breve etc. Efter Slaget ved Marengo blev han udnævnt til Bibliothekar ved Universitetet i Turin. Før han tiltraadte dette Embede skrev han sit Værk Chef des langues, som han tilegnede den første Consul; han erholdt derfor et smigrende Brev og en Gulddaase, som Marschal Duroc tilstillede ham i Berlin. Da han derpaa blev udnævnt til keiserlig Bibliothekar, begav han sig til Paris. Ved Slutningen af 1805 udkom hans historisk-statistiske Malerie af Overitalien. Han døde den 6te Dec. 1813.

Denis eller Denys (Abbediet St.) en ved mangehaande Erindringer mærkværdig Kirke. Den Helgen, Kirken er opkaldet efter og indviet til, blev udsendt fra Rom for at prædike Evangelium i Gallien, men døde under Bøddelens Haand ved Slutningen af det 3die Aarhundrede. Catulla, et hedensk Fruentimmer, blev rørt ved Martyrens grusomme Behandling og Standhaftighed og vidste at tilvende sig hans Liig, som just skulde kastes i Seine. Hun begravede det i sin Have, antog Christendommen og opbyggede paa Helgenens Grav et lille Capel, som siden opførtes fornyet efter en større Plan af den hellige Genoveva og voxte til eet af de meest blomstrende Abbedier. I de vidtløftige Hvælvinger under Choret af denne anseelige Kirke, hvilede en stor Deel af de franske Konger af den første og anden Linie af Capets Slægt og alle af den tredie. Under Revolutionen bleve de opgravede. Netop i det Øieblik, da Dronningen 1793 blev henrettet i Paris opgravede man i St Denis Ludvig 15des Liig og efter heftige Debatter blev det afgjort, at man skulde kaste alle Kongernes Liig i en Grav og smelte deres Blykister saavelsom det øvrige Blye der fandtes i Kirken; saaledes afrev man Taget og smeltede de samme til Kugler. Efter Napoleons Dekret

af 20 Febr. 1805 blev det igjen bestemt til Regent-Familiens Begravelse og prydet paa det Skjønneste.

Denner (Balthasar) en berømt Maler, født 1685 i Hamburg og død i Rostok 1749, var en stor Mester i Portraiter. Alle Fyrster i Norden kaldte ham til deres Hof for at lade sig male af ham. Keiser Carl den Sjette kjøbte en gammel Kones Hoved, malet af denne Kunstner, for 5875 fl. og hængte det i et Kammer, hvortil han alene havde Nøglen. Denner malede siden Hovedet af en gammel Mand som et Sidestykke til det forrige. — Joh. Christian Denner, Opfinder af Clarinetten, født 1655 i Leipzig, kom i sit 8de Aar med sine Forældre til Nürnberg, hvor han blev og beskieftigede sig med at forfærdige Blæse-Instrumenter især Fløiter. Clarinetten opfandt han ved at forbedre Skalmeien. Han døde 1707.

Dennewitz, en Landsbye i Amtet Jüterbock i Sachsen, hvor den tydske Nordarmee under Anførsel af Kronprindsen af Sverrig den 6 Sept. 1813 tilkæmpede en Seier over Marschal Ney, hvori de Franske lede et betydeligt Tab.

Denon (Vivant) en berømt fransk Archæolog og Opsynsmand over Kunstsamlingerne i Paris. Han greb ivrig Leiligheden til at lære at kjende Ægyptens Mindesmærker og ledsagede Bonaparte paa hans Expedition derhen. Her understøttedes han i sine Undersøgelser og Excursier fornemmelig af den ædle Kunstven Dessaix. Resultaterne af hans Undersøgelse findes i hans Pragtværk Voyages en Egypte, Paris 1800 og 1807 i stor Folio, hvilken han dedicerede til Napoleon. Siden ledsagede han den franske Keiser til de erobrede Stæder for at gjøre Valg af de fortrinligste Kunstsager, der bleve bragte til Frankerig.

Departement, et fransk Ord, som egentlig betyder en Tings Fordeling mellem flere f. Ex. Departement des Billes (Statternes Fordeling 2c. Heraf er det andet Begreb udledet og betyder Embedskreds, et Amt, en Afdeling af Landet. I denne Betydning har Ordet erholdt en Hovedrang i den nyere Statistik, da Frankerigs Revolution foranledigede en nye Territorialinddeling, hvorved de gamle Provindser afskaffedes, og en nye indførtes efter Departementer, hvilke vare beregnede paa Menneskeantallet, paa Fladeindholdet og de directe Contributioner. Beslutningen hertil blev tagen den 4 Nov. 1789 og Abbed Sieyes udkastede Planen dertil. I Forstningen

var hele Riget deelt i 83 Depp., men ved de store Erobringer steeg siden Antallet til 130, hvilket dog igjen ved de sidste Forandringer er nedsat til 83. Hvert Dep. deles i Cantoner og hver Canton i Menigheder. Denne Slags Inddeling har man og efterlignet i andre Stater.

Dephlogisticere efter den stahlske Chemie at berøve et Legeme sit brændbare (Phlogiston) enten gandske eller tildeels. Efter hiin Chemies Grundsætninger skeer det ofte derved, at man udsætter Legemerne for den frie Luft f. Ex. ved Jerneploesninger. Undertiden skeer det ved Hede og ved Gjæring ved Luftens Tilkomst; ogsaa ved at blande to findende Materier sammen, hvoraf den ene trækker det brændbare af den anden til sig. Dephlogisticeren er aldeles udelukket af den nyere franske eller antiphlogistiske Chemie. — Dephlogisticeret Luft, Luft, som er fri for brændbart Væsen, kaldes og Livsluft, reen Luft, Oxygen. Priestley opdagede den 1774.

Deployere, udvikle, udbrede, betyder i Militairsproget at udvikle en Colonne, hvis Afdelinger ere fjernede i Svingafstand med straae Duplerskridt og formere den en front. Da Deployeren er en Hoveddeel af Manoevreringen og meget ofte maae udføres lige for Fienden, saa udfordrer den en særdeles Opmærksomhed og Hurtighed. Deployeren blev først indført ved den preussiske Armee 1748; vel var den brugt i Slaget ved Hohenfriedberg 1745 men kun tilfældigt.

Deponens kaldes i den latinske Sproglære et Verbum, som har en passiv Form, men en activ Bemærkning f. Ex. hortor, precor. — Deponnent, Een der nedlægger noget i Sikkerhed; ogsaa Een der aflægger Vidnesbyrd for Retten, et Vidne. Deponere henlægge noget i sikker Forvaring. Depositar, den som noget er henlagt i Forvaring hos. Depositor, den som nedlægger noget 2c.

Depositopenge kalde Kjøbmændene de Penge, som de optage paa Renter for at føre en mere udbredt Handel. De Vexler, som i den Anledning udstædes kaldes Depositovexler. Depositobank en Laanebank, som modtager og igjen udlaaner Capitaler til maadelige Renter.

Deportation var en alerede hos Romerne brugelig af August indført Forviisningsmaade, ifølge hvilken den Fordømte blev ført til en fremmed øde Egn, sædvanlig paa en Øe, hans Gods blev confiskeret og han selv berøvet

romersk Borgerret. Denne Maade at straffe paa fornyedes under den franske Revolution uden at man bestemt veed, hvo der bragte den i Forslag. Som det lod, valgte man denne Straf for at spare Blod og desto sikkrere at kunne bringe de Riges Formue til sig. I Begyndelsen bragtes de Forviste til Cayenne eller Fort Marat (Dauphin) paa Madagascar, men siden ryddede man dem ofte af Veien for de kom til deres Bestemmelsessted. Paa Bunden af Skibet vare anbragte Falddøre, hvorigiennem de Ulykkelige pludselig styrtedes i Havet. Mod Slutningen af Robespierres Regiering vare slige Deportationer hyppigst.

Depot, i Militairsproget 1) et Oplag af Krigsfornødenheder f. Ex. Vaaben, Munitions- og Proviantdepot; 2) af Mandskab og Regimenter kalder man saaledes den Deel, der bliver tilbage for at øve Recruter og giøre dem fuldtallige.

Derwisch, Derwysch (af det Persiske, hvor Ordet betyder fattig) er i Tyrkiet Benævnelsen paa visse Geistlige, som leve efter Ordensregler. De ere det samme blandt Muhamedanerne som Munkere blandt de Christne, søge deres Hæder i Fasten og Iagttagelsen af strænge Ceremonier og staae i stor Anseelse hos Folket som Hellige. De leve tildeels sammen i Klostre, tildeels enkelte. Af dem, saavelsom Imamer og Emirer, ligeledes geistlige Personer, vælges Præsterne. De have allevegne frie Adgang selv hos de Fornemste i Tyrkiet. Hos Araberne have disse Munke Navn af Fakirer.

Desaix (Louis Charles Antoine) født den 17de August 1768 paa Slottet Begou ved Riom af en adelig Familie, traadde 178 til det Militaire som Lieutenant og begyndte 1793 at udvikle sine militaire Talenter i Feldtoget i Elsas. I December bidrog han fornemmelig til Erobringen af Hagenauer-Linierne, hvor den venstre Fløi, hvorved han stod, først trængte ind. Efter nogle andre Fordele ved Rhinen 1794 gik han til Nordarmeen under Pichegru og tjente nogen Tid ved samme med Udmærkelse. Han blev kaldet tilbage til Rhinarmeen og tjente 1796 under Moreau, hvis Seire han deeltog i. Moreau betroede ham i Nov. Commandoen paa Brohovedet ved Kehl, der blev ligesaa tappert forsvaret som angrebet. Desaix blev ved et Udfald let saaret og mistede sin Hest under sig. Efter Freden til Campo Formido blev han ansat ved Armeen mod England, og, da Bonaparte engang var borte, commanderede han en Chef. Han fulgte derpaa Bonaparte til Ægypten, havde Deel i de første

Seire, sendtes derpaa til Overægypten, hvor han uden Ophør maatte fægte med Murad Bey, som uagtet sine Nederlag vedblev at forurolige Seierheren. Dessaix lagde ved dette nye Slags Krig en utrættet Virksomhed og Standhaftighed for Dagen. Elphi Bey blev dreven tilbage, Cherif Han mistede Livet i Benout. Murad Bey flygtede paa den anden Side af Nilens Cataracter til det skrækkelige Landskab Bribe. Bonaparte ilede tilbage fra Ægypten og ifølge Conventionen til El Arisch kunde ogsaa Dessaix vende tilbage. Ved sin Tilbagekomst til Frankerig fik han at vide at Bonaparte som Førsteconsul var afgaaet til Italiens Erobring: han ilede til ham og erholdt Commandoen over to Divisioner. Uagtet en besværlig Marsch af 10 Mile og trods den fiendtlige Artilleriild, dannede han sin Slagorden, vendte sig til Høire mod San Stephano og afskar derved den venstre østerrigske Fløi. Men i dette afgjørende og hæderlige Øieblik faldt han truffen af en Kanonkugle og kunde blot fremføre de Ord: „Siig den første Consul at Jeg døer med den eneste Kummer ei at have gjort nok for at leve i Efterverdenens Erindring." Hans Liig blevført til Mailand, indbalsameret og derpaa bragt i Hospitalet paa St. Bernhard, det høieste beboede Sted i Verden, hvor man satte ham et Monument. Blandt Indskrifterne paa Piedestalen finder man og „les ennemis l'appelloient le juste, ses soldats, comme ceux de Bayard sans peur et sans reproche." (Fienden kaldte ham den retfærdige; hans Soldater ligesom Bayards: uden Frygt og uden Lyde). Med Tapperhed forenede Dessaix den største Retskaffenhed og Uegennyttighed. Denne Dyd erhvervede ham hos Indbyggerne i Cairo Navn af den retfærdige Sultan.

Descartes (René des, lat. Renatus Cartesius) en berømt Selvtænker og Reformator i Philosophien, med hvem den nyere Philosophie begynder og tillige den første og eneste strængsystematiske Philosoph blandt de Franske. Han var født 1596 i la Haye i Tourraine og døde i Stockholm 1650: han var af meer end Middelstørrelse, men regelmæssigt bygget. Han havde en bred, noget fremstaaende Pande, mørke Øine og en mørk Farve. Hans Blik var fuldt af Ynde, hans Aasyn muntert, hans Stemme indtagende og hans Opførsel elskværdig. Hans Sundhed var ei den stærkeste. Allerede i Jesuiterskolen i la Fleche, hvor han studerede Philosophie, Mathematik og Astronomie, viste han stor Skarpsindighed. Hans Fødsel saavelsom hans Tilbøielighed bragte ham til det Militaire; han tjente som Volontair ved Beleiringen af Rochelle og siden i Holland under Prinds Morits. Medens han tjente i Holland blev engang et mathematisk Problem opslaget paa

Gaden i Breda; en Mængde Mennesker bleve staaende for at læse; ubekjendt med Sproget bad Descartes en Mand, som stod ved Siden af ham at forklare ham det. Denne Mand, Forfatteren af Problemet, Professor Beecman, smilede over den unge Officeer, og blev meget overrasket, da denne Dagen derpaa indfandt sig med Opløsningen. Descartes forlod det Militaire 1624 og opofrede sig gandske Videnskaberne; fornemmelig Philosophie og Mathematik. Efterat han havde læst meget uden at komme til sikkre Resultater, gik han paa Reiser for at udvide sine Kundskaber og Erfaringer. Men heller ikke paa denne Maade blev han tilfredsstillet. Han vendte tilbage i det Forsæt at glemme alle Systemer og lede et af sin egen Tænken, skabe sig selv et nyt. Han begav sig derfor til Holland, hvor han omarbeidede sine første Skrifter (1629 — 1649) trak mange Disciple til sig og indvikledes i lærde Stridigheder især med Theologerne. Hans System, som blev meget berømt er vel fuldt af Synderligheder, men, da det overalt vidner om Selvtænkning, har han bidraget meget til at vække samme Aand hos andre. Det har for Aarhundrede givet Philosophien en nye Retning og fundet mange Tilhængere fornemmelig i England og Tydskland. I dette strængt systematiske System gik han fra Tvivl til Vished, som han alene fandt i Tænken. Herfra sluttede han til det tænkende Væsens Tilværelse efter hans Systems Hovedsætning: Jeg tænker, følgelig er Jeg til (cogito ergo sum). Denne nye Rationalismus uddannede han med megen Skarpsindighed i Modsætning af Englændernes Empirismus og den aristotelisk-skolastiske Philosophie, som han levende bestreed, og han anvendte den strængt systematiske (den mathematiske) Methode paa samme med megen Consequens. Descartes har og store Fortjenester i Mathematik og Physik. Han benyttede fremmede Opdagelser og Iagttagelser, bestemte dem nøiere og anviste dem en Plads i Systemet. Den høiere Geometrie, hvorpaa han lykkeligt anvendte Analysis, Optik, Dioptrik og Mechanik ere betydeligt udvidede af ham. Han forberedede de store Opfindelser, en Newton og Leibnitz siden gjorde i disse Videnskaber. I Cosmophysiken var han mindre heldig. Han fremsatte den besynderlige Hypothes om de himmelske Hvirvler (cartesianske Hvirvler) eller uhyre Strømme af ætherisk, Rummet opfyldende Materie, hvoraf han forklarede Planeternes Bevægelse. I Astronomien virkede han meget for at udbrede det copernicanske System. Hans Værker ere udkomne flere Gange, enkelte og samlede. Baille og Tepelius have beskrevet hans Levnet etc. Descartes elskede Uafhængighed; desuagtet lod han sig overtale til at gaae til Stockholm til Dronning Christine. Her døde han

1650. Hans Liig blev der til 1666, da det blev ført til Paris og begravet i den hellige Génévieve-Dumonts Kloster. Descartes var ei gift, dog havde han en Datter ved Navn Franciska, som døde i sit 5te Aar i hans Arme. Han var utrøstelig over hendes Død og tilstod at han aldrig havde følt en lignende Smerte.

Deserteur kalder man en Soldat, som uden Tilladelse eller Ordre forlader sin Post eller sit Regiment og hans Forbrydelse kaldes Desertion. Denne Forbrydelse, hvormed ftedse Overtrædelse af Soldatereden er forbunden, straffes haardt, dog strængere eller mildere med Hensyn til Omstændighederne.

Deseze, Ludvig 16des berømte Forsvarer for Nationalconventets Skranker. Man maae erindre sig at denne vanskelige Forretning blev ham overdraget først, da begge de andre Forsvarere Malesherbes og Tronchet forudsaae Umuligheden af alene at ende den. Til Forfærdigelsen af det egentlige Forsvarsskrift havde han kun fire fulde Nætter. Dagene gik hen med Undersøgelse af de fornødne Acter og Samtaler med hans Colleger. Deseze leverede desuagtet i sit Forsvarsskrift et Mesterværk, som selv de meest opbragte Medlemmer af Conventet ei kunde nægte deres Beundring. At Følgen ei vilde svare til hans Bestræbelser kunde man forudsee, thi den Anklagede skulde opofres, om selv Demosthenes eller Cicero havde forsvaret ham. Han overlevede Skrækperioden og vedblev at fremtræde som den forfulgte Uskyldigheds Forsvarer.

Deshoulières (Antoinette) født du Ligier de la Garde, levede i Paris fra 1638 til 1694. Med en indtagende Skabning forbandt hun et fortrinligt Talent til lette selskabelige Sange, som hun uddannede under Digteren Hainaults Veiledning. Hun forstod Latin, Italiensk og Spansk, og beskjeftigede sig mod Slutningen af sit Liv, da hun var plaget af svære Sygdomme, med Philosophien. Voltaire meente, at hun blandt alle franske Digterinder fortiente den største Opmærksomhed. Adskillige lærde Selskaber gjorde sig en Ære af at regne hende blandt deres Medlemmer, ligesom hendes indtagende Sæder og muntre Vid, der kun sjelden gav Plads for en blid Tungsind, gjorde hende til en Prydelse for den Tids Selskaber. Af en ubekjendt Aarsag blev hun i Febr. 1657 sat fast af Spanierne i Brüssel, men lykkelig befriet af sin Mand, en Officeer, som havde fundet Midler til at snige sig ind i Fængslet. Hendes Værker saavelsom hendes Datters, der ogsaa beskjeftigede sig med Poesien, ere fuldstændigst udkomne i Paris 1753, 2 Bind 12, og i Brüssel 1740, 2 Bd. 8. under

Titel: Oeuvres de Mad. et Mademoiselle Deshoulières. Hendes Idyller ere bedst lykkede.

Desiller, en Adelsmand fra Bretagne, befandt sig som Officeer i Nantes den 31 Aug. 1790, da Bouillé i Spidsen af nogle Tropper drog imod Staden for at bringe Orden mellem den oprørske Garnison. Da Desilles saae, at denne vilde fyre paa Generalens Tropper, kastede han sig paa Kanonerne og rev adskillige Gange Lunten af Haanden paa Kanonererne. Endelig blev han et Offer for sin Tjenstiver, Oprørerne skiøde paa ham og han fik adskillige Saar, hvoraf han døde sex Uger efter. Hans ædle Opofrelse blev erkjendt af hele Frankerig med den største Enthusiasmus, hans Familie overøst med Hædersbeviisninger, og hans Heroismus paa alle Theatre en Gjenstand for patriotisk Hylding.

Desmoulins (Camille) Parlamentsadvokat, født i Guise 1762, var en Søn af en Overdommer der paa Stedet. Han blev opdragen med Robespierre og flere unge Mennesker, som siden optraadde i Revolutionen. Hans Udvortes var uædelt, hans Ansigtsfarve sort, og i hans Blik laae noget Ulykke bebudende. Fra Begyndelsen af Revolutionen forbandt han sig med sin fordums Ven Robespierre. De natlige Sammenkomster han dengang havde i Mousseaux med Hertugen af Orleans lade slutte, at han i Begyndelsen ei var andet end denne Prindses Agent. Han valgte Palais royal til den sædvanlige Skueplads for sit Borgerapostolat. Man saae ham der uophørlig omringet af en Mængde Talere, der med ham forberedede Bastillens Erobring. Efter denne første Triumph arbeidede han paa at ophidse Folkeaanden, snart ved sine Taler, snart ved sine Skrifter og antog Titelen Laternens Generalprocurator. Derpaa var han Een af Stifterne af Cordelier-Klubben, forbandt sig inderlig med Danton og blev ham tro til det yderste. Efter Ludvig 16des Flugt til Varennes bidrog han til Forsamlingen paa Marsmarken. Han viste sig ved Opstanden af 20 Juni 1792 da man indledede Monarkiets Omstyrten og udmærkede sig den 10de Aug. Ved denne Tid blev han Sekreteer hos Justitsministeren Danton og organiserede med ham Septemberscenerne. Som Deputeret fra Paris ved Nationalforsamlingen forsvarede han den 1ste Dec. Hertugen af Orleans; den 16de Jan. 1793 voterede han Ludvig 16des Død. Hans Hengivenhed for Danton bragte ham Fordærvelse. Robespierre nærmede sig Tyranniet med stærke Skridt. Danton vilde modsætte sig ham understøttet af Anførerne for Cordeliers, og Camille skulde begynde Angrebet i sin Journal den gamle Cordelier. Han erklærede sig imod Skræksystemet og

vovede endog at bruge Ordet Mildhed (Clémence). Med dette Ord var hans Dødsdom underskrevet. St. Just, som Camille havde persifleret i sin Journal, bevirkede, at han tilligemed dem, man kaldte hans Medskyldige, blev paagreben Natten efter den 31te Mai 1794. Den 4de Juni blev han bragt for Revolutionstribunalet, for at dømmes, og man dømte ham til Døden, fordi han havde spottet Revolutionssystemet og havde i Sinde igjen at indføre Monarkiet. Den 5te blev han, ei uden Vanskelighed, ført til Retterstedet; han vilde ei bestige Karren. Hans Skjorte var sønderreven og hans Axler blettede: hans Øine funklede, hans Mund skummede, og, da han saae Schaffottet, udbrød han: „det er den Løn, man har forbeholdet Frihedens første Apostel. — De Uhyrer, som myrde mig, ville ei længe overleve mig." Hans Kone, som han tilbad, og som elskede ham inderlig, en skjøn modig og aandrig Kone, forlangte at dele hans Skjæbne. Robespierre lod hende 10 Dage efter bringe paa Schafottet. Hun viste under sin Proces en beundringsværdig Rolighed og døde med langt mere Standhaftighed end sin Mand.

Desorganisere ophæve, forstyrre en Organismus, en vis Orden; Handlingen kaldes Desorganisation.

Despotismus kalder man den Regjeringsmaade, ifølge hvilken en Enkelt gjør sin umotiverede Villie til Lov for andre. Den udtaler sig ganske i det latinske Vers: Sic volo sic jubeo; stat pro ratione voluntas. I mere indskrænket Forstand betegner man dermed hiint Slags Eneherredømme, der overskrider de af Naturen satte Grændser for den høieste Magt. Den retfærdige Regent tilstaaer at han er til for Staten, Staten ei for ham; Despoten derimod betiener sig af Staten som blot Middel til at naae vilkaarlige Hensigter. Oprindeligen brugte man Ordene Despot og Despotie i en god Mening om et uindskrænket Monarkie.

Dessalines, Negergeneral, tilsidst Keiser paa Hayti, født i Afrika paa Guldkysten (hans egentlige Navn var Jean Jacques), blev ført til Domingo og blev der Slave hos en frie Neger, Dessalines, hvis Navn han antog. Han udmærkede sig allerede i den første Opstand 1791 imod de Franske. Hans Virksomhed og Mod hævede ham til Adjutant hos Negergeneralen Jean François; men, da der opkom Uenigheder mellem denne og Tousaint Louverture, tog Dessalines den sidstes Partie og blev hans første Lieutenant, da han blev Herre af Domingo, hvorpaa Dessalines udsendtes for at bekrige Mulatten Rigaud i den sydlige Colonie. Han ar-

greb ham med saadan Kraft, at han snart overvandt ham. Da en vis Moyse i Oct. 1801 vilde afkaste Toussaints Aag, understøttede Dessalines Christoph for at bilægge disse Uroligheder. Ved den franske Armees Ankomst til St. Domingo fægtede han med Toussaint og underkastede sig med ham. Siden virkede han tilligemed Christoph til at fange Toussaint, som blev ført til Frankerig. General Leclerc ansatte ham i Quarteret St. Marc og gav ham det Vidnesbyrd at han var tilfreds med den Iver, hvormed han arbeidede paa at afvæbne Negerne, men nogen Tid før Leclercs Død traadde Dessalines over til Negerne, fordrev de Franske, lod sig udnævne til Generalgouverneur af Hayti. (St. Domingo) og kort derpaa til Keiser under Navn af Jacob 1ste. I Begyndelsen af 1805 gjorde han et nyt Forsøg at forjage de Franske ogsaa af den spanske Deel af Øen, men Beleiringen for St. Domingo mislykkedes og han blev slagen tilbage med Tabet af General Ferrand. Hans Regjering var af kort Varighed. Den 6te Oct. 1806 udbrød et Oprør imod ham og hans egne Generaler, Christoph og Pethion, som havde hjulpet ham paa Thronen, styrtede ham igjen fra samme, utilfredse med hans Grusomheder. Han tilsatte Livet i denne Krig.

Dessau (Anhalt) mellem Saale, Mulde og Elben er 17 □ Mile stor med 45000 Indbyggere. Den nuregjerende Hertug heder Leopold Frederik Frants født den 10 August 1740. Han har store Fortjenester af Skolevæsenet. Han betjente sig herved af Basedow, Campe og Tillich. Residensstaden er Dessau ved Mulde paa en skjøn Slette; den har 800 Huse og 3600 Indb. Det nærliggende herlige Wörlitz, berømt af sin skjønne Park, skaffer Staden meget Besøg af Fremmede, der nyde Natur og Kunst. Desuden er Staden berømt af tre Instituter, som dog nu ei længer ere til, nemlig Basedows Philantropin, de Lærdes Boghandling og det chalcographiske Selskab.

Dessert kalder man de ved Enden af et Dejeuner, Diner eller Souper fremsatte Confiturer, Frugter ꝛc. Man har især i Frankerig anvendt megen Kunst herpaa. En meget berømt Dessert prydede Ludvig 15des Bord ved hans Formæling med Maria Lezinska 1725.

Destillere, Destillation er en chemisk Operation, ved hvilken man ved en vis Grad Varme i lukkede Kar forvandler flydende Sager til Dunster, hvilke stige op, forene sig og samles igjen som flydende Legemer i andre kolde Kar, der modtage dem. Man adskiller ei alene visse Substanser ved Destillationen, men man forener dem og. Destillationerne inddeles i vaade og torre. Hiin foregaaer med Le-

gemer, som alerede ere flydende, denne med tørre, hvis Dampe først ved Afkjøling danne en draabeagtig flydende Materie. — Ved Substanser, der ei angribe Metallerne, kan man bruge Kobberkar til Destillationen, ellers maae man bruge Glaskar.

Destouches (Philipe-Nericault) Een af Frankerigs første Lystspildigtere, født i Tours 1680 og blev opdraget i Paris. Han var først Volonteur ved et Infanterieregiment, men forlod Militairtjenesten og vendte sig til Marquisen af Puisieur, Gesandt i Schweitz, som fattede megen Yndest for ham. I Schweitz udviklede han sit Talent for Theatret og skrev adskillige Skuespil, som erholdt meget Bifald. Dette saavelsom hans Kundskaber og Duelighed i Diplomatiken erhvervede ham Regentens Yndest og han besluttede at ansætte en Mand, hvis Retskaffenhed og Indsigter anbefalede ham saa meget. Han sendte ham derfor 1717 med Abbed Dubois til Engelland for at hjelpe denne i sine Forretninger, og, da Dubois vendte tilbage til Frankerig, blev Destouches i London, hvor han giftede sig. Han udførte sine Forretninger paa en saa udmærket Maade, at Regenten lovede, at give ham Beviser paa sin Tilfredshed, hvorover Frankerig skulde forbauses; men, da Hertugen døde, mistede han med sin Beskytter sit Haab og sin Løn. Han trak sig tilbage til sit Landgods Fort-Oiseau ved Melun og søgte at glemme sit Uheld i Landvæsenets og Philosophiens Studium og Omgang med Muserne. Cardinal Fleury vilde sende ham som Gesandt til Petersburg, men han afslog dette Tilbud. Han døde den 4de Juli 1754 paa sit Landgods og efterlod en Søn, der paa Ludvig 15tes Befaling besørgede en Udgave af hans Værker. Voltaire skrev ham følgende Vers over hans Comoedie Le Glorieux, som endnu har holdt sig paa Theatret:

Auteur solide, ingénieux,
Qui du théâtre est, le maître,
Vous, qui fites le Glorieux,
Il ne tiendroit qu'à vous de l'être.

Efter Moliere og Regnard, ansees Destouches for den bedste franske Lystspildigter. Hans største Talent viste sig i en fiin Characteertegning, en let Opfindelse, behagelig Vittighed, Elegans, Liv og Anstand i Dialogen.

Detachement, en fra Hovedcorpset udsendt Troppeafdeling. Bestaae disse Afdelinger kun af 20, 30 Mand kaldes de Partier, men stige de til 1000 Mand og derover, kaldes de Detascherte Corpser. Man betjener sig sædvanlig af disse sidste til at borttage saadanne Poster, som Fienden efter et tabt Slag endnu holder besat, eller til un-

der Slaget at angfalde Fienden i Flankerne (Siden) eller i Ryggen; og i andre Tilfælde. Detacherte Værker, Udenværker, ere de Værker ved en Fæstning, som ligge udenfor samme og vanskeliggjøre en Fiendes Nærmelse, saadanne ere Revalies, Contregarder, Lunetter og ved gamle Fæstninger, Hornværker &c.

Detail kalder man de enkelte Dele af et større Heelt, de smaae og nøiagtigere Omstændigheder ved en Sag. Gaae i Detail, detailere, betyder derfor at omtale smaae Omstændigheder. I Kiøbmandssproget modsættes Detail En Gros. En Detailhandler kalder man den, som handler med smaae Quantiteter. I Kunsten betyder Detail enkelte Partier og Dele af et Heelt.

Determinere, bestemme, begrændse, deraf Determineret, et bestemt, fast Menneske. Et Begreb bestemmes ved at tilføie eet eller flere Kiendemærker eller Forbindelse med andre Begreber, hvori ingen Modsigelse maae finde Sted. Logisk bestemt bliver et Begreb, naar man af to contradictorisk modsatte Kiendemærker tillægger det een efter Udelukkelses eller Bestemmelses Loven. Denne Bestemmelse af et Begreb kaldes i Logiken Determination og er modsat Analyse eller Abstraction, ved hvilken man gaaer ud fra de almindeligere Begreber og af sammensatte danner enkelte.

Determinismus i Metaphysik og Moral det System, hvorefter alt hvad der skeer, følgelig enhver menneskelig Handling er bestemt ved den udvortes Nødvendighed af alle Tings Causalforbindelse. Determinist kalder man den, som antager denne Friheden ophævende Lære.

Detmold (Lippe) en Linie af det fyrstelig Lippiske Huus, der residerer i Staden Detmold. Dens Lande udgjøre 26 [] Mile med 80000 Indb., den nuværende Fyrste er Alexander Leopold, født den 6te Nov. 1796.

Deukalion, Fader til Hellen, en Søn af Prometheus og Pandora, førte en Colonie til Grækenland og nedsatte sig i Lykorea paa Bierget Parnas; herfra gjorde han siden et Indfald i Thessalien og fordrev Pelasgerne. Her var det den Deukalionske Vandflod indtraf 1526 f. Chr. Den opkom ved Floden Peneus og Fablen fortæller den saaledes. Da Jupiter havde besluttet at ødelægge Menneskeslægten ved en Vandflod, og denne foraarsagede de frygteligste Oversvømmelser reddede Deukalion sig med sin Gemalinde Pyrrha paa Toppen af Parnas. Efter at

Vandet var bortløbet, spurgte de Themis's Orakel, hvorledes de bedst igjen skulde befolke Jordkloden. Dette svarede, at de skulde kaste deres Moders Been bag ove sig. Dette mørke Svar forklarede de saaledes, at Jorden var deres Moder og dens Been Stenene. De gjorde efter Orakelets Befaling, og de Stene, Deukalion kastede, bleve Mænd, de, Pyrrha kastede, bleve Qvinder. I øvrigt anføre de gamle Skribentere mange Omstændigheder ved denne Vandsflod, der har megen Lighed med hvad de hellige Bøger fortælle om Noah.

Devalvation kalder man Nedsættelsen af Mynter, der ere prægede for høit, hvorved de erholde en ringere Værdie end de ere prægede til.

Deviser ere Valgsprog, for det meste udtrykte i Billeder. De ere fremkomne af Billeder, hvortil man for større Tydeligheds Skyld føiede en Paaskrift og bestaae almindeligt af to Dele: en allegorisk Figur, som man kalder Devisens Legeme og et tilføiet passende Valgsprog, som man kalder dens Sjel. Naar Marmontel siger den er en Opfindelse af Chevaleriet, har han neppe erindret sig at i Æschylus's Tragoedie: de 7 Helte for Theben; — alle disse Helte komme frem med Deviser paa deres Skjolde. I Chevaleriets Tid var det rigtig nok Skik at alle Riddere fremtraadde saaledes. Deviserne paa Skjoldene vare ofte ei ander end blot Galanterie. Ved alle Slags Fester saae man dem paa Triumphbuer, Faner og Tapeter, i Grotter og paa Skibe. De anbragtes og paa Bygninger og var meget i Brug i Italien i det 16de Aarhundred.

Devolution hedder i Retssproget Hjemfald eller en Arvs Henfalden til en anden. Ved Devolutionsret forstaaer man 1) især delesHed en Ret, ifølge hvilken, efter den ene Ægtefælles Død, den hele Formue tilfalder Børnene, og den Overlevende beholder blot Brugen af den. 2) Naar Patronatsretten, den Ret at besætte et ledigt Embede, især geistligt formedelst Forsømmelse, efter en vis Frist, tabes og falder til den høiere Øvrighed, Biskop, Fyrste &c. Devolutionsmidler ere saadanne Retsmidler, hvorved en Sag, der er bragt for Retten, henføres fra Underdommeren til Overdommeren. Devolvere, afvælte, bringe over til en anden.

Dey kaldes i de nordafrikanske Røverrepubliker Algier og Tripolis den Overstbefalende, som vælges af Officerer og hersker med næsten uindskrænket Magt. I Tunis har han Navn af Bey.

Diaconus, Diacon, egentlig Tiener, især Kirketiener. Sædvanlig kaldtes den anden eller tredie Præst ved en Kirke Diaconus. I første Fald bedder den første Hjelpepræst Archidiaconus. Diaconat er den Plads, han forestaaer. Diaconisse kaldes i de catholske Klostre Fruentimmer, som gjøre Tjeneste i Kirken f. Ex. ved at besørge Alteret. I den gamle christne Kirke vare Diaconissæ bedagede Fruentimmer, hvis Forretning bestod i at undervise andre, som vilde lade sig døbe, pleie de Syge, anvise Qvinderne deres Plads i Forsamlingerne 2c. Diaconicon kaldes i den græske Kirke de Collecter, som Diaconus synger, saavel som den Bog, hvori hans Forretninger findes optegnede.

Diadem, et Baand om Panden, som efter Regle Bacchus skal have opfundet for at formilde Hovedvine, Følgen af for megen Drik. Rimeligviis har han bragt Diademet fra Indien. Det blev siden en Udmærkelse for Konger og ligebetydende med Krone uagtet begges Form er væsentlig forskjellig. Det bacchiske Diadem, som man ofte seer paa gamle Fremstillinger, især ved den indiske Bacchus og som og kaldts Kredemnon, bestod af et bredt, foldet Bind, der omgav Panden og Tindingen og var bundet bagtil med nedhængende Ender. Naar det var udfoldet dannede det et virkeligt Slør og kaldtes derfor ogsaa ofte af Grækerne Kalyptra. I de ældste Tider var det meget smalt; Alexander den store antog de persiske Kongers brede Diadem, hvis Ender faldt ned paa Skuldrene, og hans Efterfølgere beholdt dette Tegn paa den kongelige Værdighed. Paa Mynterne seer man og Dronninger med Diadem, hvilket et Slør er tilføiet. De første romerske Keisere afholdt sig fra denne Prydelse, fordi den var Folket, der endnu ei gandske havde glemt Republiken, forhadt. Constantin den store var den første, som betjente sig deraf. Fra denne Tid blev det prydet med en enkelt eller dobbelt Rad Perler og Ædelstene. Damerne have og en Hovedpynt, som de kalde Diadem.

Diagnosis, Diagnose i Lægevidenskaben, er Sygdommens Erkjendelse og Bestemmelse af de Symptomer og Tilfælde, som ere forhaanden. Diagnostik er den Kunst at skjelne mellem lignende Sygdomme og bestemme enhver, rigtigt.

Diagnostisk kalder man det, som tjener til at oplyse Sygdommens Natur eller Sæde.

Diagonallinie, Diagonal kaldes den lige Li-

nie, som i en firesidet Figur drages fra Spidsen af en Vinkel til en anden, den modsat.

Diagoras fra Melos med det sildigere Tilnavn Atheisten, en Philosoph og berømt lyrisk Digter. Man fortæller, at han i Førstningen var meget overtroisk, men blev Gudsfornægter, da en Ven, som han havde laant et af sine Digte, udgav dette for sit og gjorde Eed for Retten ei at have modtaget det. Guderne burde efter hans Mening have straffet denne Meeneed. Hans atheistiske Tænkemaade, som han overalt lagde for Dagen ved Spot, paadrog ham en haard Forfølgelse af Areopagus og en haanlig Forviisning. Hans Skrifter bleve brændte. Han levede 416 Aar før Chr. Fødsel og døde i Corinth.

Diakustik Læren om Klangens Gjenlyd eller den Kunst at anvende samme.

Dialect eller Mundart er den Maade, hvorpaa et og samme Sprog tales i forskiellige Egne. De enkelt. Dialecters Afvigelse i et Sprog bestaae deels i Udtalen, deels i visse eiendomlige Ord, Vendinger og Udtryk. Saaledes kjender man let Forskjellen mellem en Jyde, en Fyenboe, en Sjellænder; mellem en Sachser og Bayrer &c.

Dialectik, det ældre Navn paa Logiken eller Tænkelæren (af διαλεγεσθαι, tale); fordi Tænkningen udtrykker sig i Sproget og først ved det bliver iagttaget og bestemt, som overhovedet Aanden altid gaaer frem fra det Særdeles og Concrete til det Almindelige. Logiken var altsaa ifølge dette Navn, Talekunst, Disputerekunst. Da Logiken antog en mere videnskablig Form blev Dialectiken en Deel af samme og som anvendt Deel af Logiken, modsat Analytik, ligger den især til Grund for den Deel af Logiken, som vi kalde Disputerekunst. Nu forstaaer man derved blot Disputerekunsten, i hvilken man ved alle Slags Grunde og Slutninger, selv Skingrunde, søger at faae Bugt med sin Modstander. I den kantiske Philosophie skjelnes mellem den logiske, trancendentale og naturlige Dialectik. Dialectiker, en Lærer i Dialectik eller den, som forstaaer den logiske Disputerekunst, og dialectisk, hvad der har Hensyn til denne Kunst.

Diallele et Slags falsk Slutningsmaade, eller en saakaldet Cirkel i at demonstrere, hvori den Sætning, som skal bevises forekommer som Beviisgrund f. E. Helvedstraffen er evig fordi Synderens Skyld er evig (fordi han har fornærmet en evig Gud) og Skylden er evig fordi Helvedstraffene ere evige.

Dialog er Samtale mellem to eller flere Personer. Dernæst kalder man og den Stiilart Dialog, hvor flere Personer i Samtale afhandle en Materie. De Gamles især Grækernes Philosopher gjorde meget af denne Form, betjente sig af den til Meddelelse af deres Undersøgelser over videnskabelige Gjenstande og gjorde disse klarere ved en flersidet Fremstillelse. Platos philosophiske Dialoger ere ligesom philosophiske Dramaer. Den sokratiske Dialog indklæder Spørgsmaalene og Svarene saaledes, at den Spurgte ved Spørgsmaalene lidt efter lidt ledes til den Spørgendes Mening. Den Spørgende maae her besidde den største Kundskab om den menneskelige Natur og især større Kundskab end den han spørger. Overhovedet gjelder det meer eller mindre om den philosophiske Dialog hvad der gjelder om den fingerede; kun med særdeles Hensyn paa det philosophiske Foredrags Maal at udvikle Sandhed i Begreberne. Erasmus fra Rotterdam og senere Lessing, Moses Mendelsohn, Engel, Schelling have bearbeidet den blandt de Nyere. I den comiske og satiriske Dialog efterlignede Wieland heldigen Satirikeren Lucian. Blandt Italienerne have Petrarca, Machiavelli, Gelli, Algarotti og Gozzi udmærket sig i denne Stiilart: blandt de Franske Sarasin, Malebranche, Fenelon, Fontenelle og St. Mard; blandt Engellænderne efterlignede Berkeley og Hurd Platos og Harris Ciceros Maneer. Bevirker Samtalen Handling fremkommer det dramatiske, hvor der i Tankegangen hersker levende Bevægelse og Spænding efter Udfaldet. Man seer lettelig, hvorledes Kunsten kom til at fremstille meget i Form af Samtale. Ved disse Fremstillinger er den bunden til Betingelserne for den virkelige Samtale. Dialogen maae imidlertid være mere filet, dog ikke søgt. I Dramaet modsættes Monolog Dialogen i mere indskrænket Forstand. (See videre Drama).

Diamant eller Demant, den kostbareste og haardeste af alle Ædelstene. De sædvanlige Former, hvori de naturlige Diamanter findes, ere runde og stumpkantede, sjeldnere dobbelte firesidede Pyramider eller rundagtige tolvsidede Chrystaller, som ligne lave sexsidede Søiler, tilspidsede ved Enderne med tre Flader. Raae finder man Diamanterne overtrukne med en Jordskorpe, hvilken dog er afreven paa dem, man finder i Floderne. Den polerede Overflade og herlige Glands faae de ved Slibning. En raa Diamants sædvanlige Farve er bleggraae, der ei sjelden falder i det Gule. Mange ere citrongule, faa rosenrøde og endnu sjeldnere ere de blaae og grønne. De skjønneste ere uden Pletter og af een Farve. I Haardhed overgaaer Diamanten alle bekjendte Legemer og det haardeste

Staal kan ei ridse i den. Formedelst dens store Tæthed brækker den Lysstraalerne meget stærkt og kaster derfor en stærk mangefarvet Glands fra sig, især naar man ved Slibning har givet den mange Flader. Den uovertræffelige Glands har især bestemt dens Værdie. Rene Diamanter ere slebne saa gjennemsigtige som det klareste Vand og egentlig uden Farve. De orientalske eller asiatiske Diamanter ere de skjønneste, og de berømteste Diamantgruber findes i Visapur i Golconda og Dekan; der gives og nogle paa Borneo. De amerikanske Diamanter, som findes i Mængde i Brasilien, ere langt fra ei saa smukke som de orientalske. De europæiske ere endnu af ringere Værdie. Man finder dem i Sachsen, Böhmen og andre af Tydsklands Provindser i Bjerge og Floder. En Diamants Værdie beroer ei blot paa dens Farve, Reenhed og Størrelse men og paa dens Form og øvrige Beskaffenhed. Diamanten lader sig kun slibe og polere i sit eget Støv, hvilket man tager af de sletteste Stene især de mørke, som ere haardere end de øvrige. Dette Støv befugtes med Bomolie og stryges paa et glat poleret Jern eller Staal-Hjul. Diamanten sættes fast i et Futteral som befæstes i en Quadrant. Den ene Side af Diamanten holdes derpaa imod Hjulet og man dreier dette omkring: er den tilstrækkelig sleben, vender man en anden Side til og bliver saaledes ved til Stenen er færdig. De fortrinligste Diamantslibere findes i Amsterdam. Man deler de slebne Stene i 4 Slags, hvoriblandt de fortrinligste ere *Brillanter* og *Rosetter*. Brillanten er ophøiet neden og oventil og sleben med Facetter. Den er meget kostbar deels for Arbeidet Skyld, deels fordi kun faa Stene kunne bruges dertil. Halve Brillanter ere saadanne, hvis underste Deel bestaaer af Chrystal eller en anden Steen, som er befæstet til Diamanten ved Mastix. Ukyndige kunne let bedrages ved dem, fordi man ei bemærker Sammensætningen naar de ere fattede. — Omendskjøndt Cosmus 3 af Toscana ved Slutningen af det forrige Aarhundred og siden Keiser Frants 1ste lod Diamanter forbrænde den første ved et Brændspeil og den sidste ved blot Ovnhede, saa synes disse Forsøg ei vigtige nok til at anvise disse Ædelstene en anden Plads blandt Mineralierne. Først ved de af D'Arcet 1768 bekjendtgjorte Forsøg, hvorved man fandt, at to Diamanter, som i PorcellainsDigler udsattes for Ilden, forsvandt som Vanddraaber, blev man mere opmærksom paa dette forunderlige Minerals sande Natur. Flere Forsøg beviiste, at Diamanten var forskjellig fra andre Steen- og Jordarter og hører til de forbrændelige Materialier, blandt hvilke den udgjør en egen Slægt. I øvrigt angribes Diamanten hverken af Viingeist, Vand eller nogen Slags Syre. Tilhængerne af den nye franske Chemie regne den til de simpleste Substanser og

holde den forgandske reen, paa en forunderlig Maade haardgjört Kulstof. Man kan skjere Glas med Diamantens mindste Spidser. De störste og prægtigste Diamanter, man nu kjender ere 1) den store Moguls, 279 Karat i Vægt og over 11 Mill. Livres i Værdie. 2) To i Frankerig, hvoraf den ene kaldet Regenten, skal være 5 Mill. værd. 3) En i Rusland, som Catharina den anden betalte med 2,250,000 Livres og 100.000 Livr. Livrenter. Den veier 179 Karat og er af Størrelse som et Dueæg. See Büschs Handbuch der Erfindungen. — Den Kunst at skjere Diamanten skal være opfunden af en Mailænder i Philip 2dens Tjeneste i det 16de Aarhundred.

Diameter, Gjennemsnit, kaldes den Linie, som trækkes igjennem Middelpunktet af et rundt Legeme og hvorefter man angiver dets Størrelse. En Cirkels Diameter er en lige Linie, som gaaer igjennem dens Centrum fra et Punkt af Omkredsen til det modsatte og saaledes deler Cirkelen i to lige store Dele. Radius kaldes det Halve af Diametren og er Afstanden mellem Centrum og Omkredsen.

Diana, hos Grækerne Artemis, en Datter af Jupiter og Latona, Apollos Tvillingsøster. Da hun endnu var Barn, fortæller Callimachus i sin Hymnus, bad hun sin Fader, at han vilde forunde hende evig at blive Jomfrue, thi hendes Moders Smerter havde gjort hende Kjerligheden forhadt. Tillige bad hun ham, at han vilde forære hende Bue og Pile, en Stad og alle Bjerge, 60 Oceanider, og 20 Flodnympher og tillade hende at bære en Fakkel og gaae paa Jagt. Jupiter tilstod hende mere end hun bad om. Han forærede hende 30 Stæder til hendes Tjeneste alene og mange andre, hvor hun skulde tilbedes tillige med andre Guddomme. Nu begav hun sig til det skovrige Leukus paa Creta og derfra til Oceanet, hvor hun udvalgte sig et talrigt Følge af niaarige Nympher. Derpaa gik hun til Cycloperne paa Øen Lipara og forlangte af dem en cydoniſk Bue, Kogger og Pile. De opfyldte Gudindens Befaling, hvorpaa hun bevæbnet forføiede sig til Pan i Arkadien, hvor hun fik skjønne Jagthunde til Foræring. Ved Hjelp af disse fangede hun ved Foden af Bjerget Parrhasius 4 skjønne Hjorte med gyldne Takker, spændte dem for sin Vogn og foer afsted til det thraciske Hæmus. Paa Olymp i Mysien spaltede hun en Fakkel fra et Træe og antændte ved Jupiters Lynstraale. Naar hun kom tilbage fra Jagten til Gudernes Bolig med sit gjorde Bytte, gik Merkur og Apollo hende i Møde i Forgaarden; den første tog hendes Vaaben, den anden Vildtet. Nympherne spændte Hjortene fra Vognen, lod dem græsse paa Ju-

nes Marker og gave dem Vand af gyldne Kar. Derpaa traadde Artemis ind i Gudesalen og satte sig ved Siden af Apollo. Ligesom han styrer Solens Vogn, styrer hun Maanens. Amor og Aphrodite søgte forgjeves at faae Bugt med hende; kun Dands, Musik og Jagt forlyste hende. Uden Skaansel straffede hun de Jomfruer, der overtraadde det hende givne Kydskheds Løfte. Aktæon, som belurede hende i Badet, blev af hende forvandlet til en Hjort og sønderreven af sine egne Hunde. Desuagtet lykkedes det endeligt den skjønne Jæger Endymion at lade hende føle Kjerlighedens Magt. Naar hun om Natten lyste som Luna og saae den skjønne Yngling træt af Jagten slumre i Skoven, nedlod hun sig fra Himlen, kyssede de blomstrende Læber og lod ham saaledes nyde en Lykke, der foruden ham ei blev nogen Gud eller nogen Dødelig til Deel. Uagtet hendes Had til Kjerligheden hjalp hun dog de Fødende, som i deres Smerte anraabte hende. Derimod var hun og ligesom Apollo Dødens Gudom. Den qvindelige Slægt var Gjenstanden for hendes Pile, hvormed hun mild nedlagde de Gamle og Mætte af Livet for at give Plads for den opblomstrende Slægt. Men i sin Vrede dræbte hun som Apollo ved Sot og Sygdomme. Fornærmelser hevnede hun uden Barmhjertighed. Hun dræbte Jægeren Orion af Misundelse fordi Aurora havde forelsket sig i ham; ligeledes Niobes Døttre, fordi Niobe havde ophøiet sig over Latona, videre Chiane, der holdt sig for skjønnere end Gudinden rc. Da den Calydoniske Konge Oeneus glemte at ofre til hende, lod hun et Vildsviin ødelægge hans Land. Alcestes havde glemt at ofre til Gudinden ved sin Formæling, hun sendte derfor en Mængde Slanger i begges Brudekammer, hvorfra dog Apollo befriede hende. Ved sin Broders Hjelp dræbte hun Kjæmpen Tityus, da han efterfatte Latona. I den trojanske Krig hjalp hun saavelsom Apollo Trojanerne, og i Krigene mod Giganter og Titaner viste hun sig som Heltinde. Dianas Dyrkelse var udbredet over hele Grækenland. Hun blev tilbedet som Nattens og Maaneskinnets Gudinde og var saaledes den samme som Hekate, som Lucina, Lysbringerske, Fakkelbærerske, som Fødselshjelperske (Eileithya) Jægerinde og landlig Gudom. Artemisierne vare Feste hende helliget og holdtes fornemmelig i Delphi. I Begyndelsen afbildede man hende med et Diadem, siden med en Halvmaane paa Hovedet, med Bue og Pile, Koggeret paa Skuldrene, i en let Jagtdragt med sine Jagthunde. Hendes berømteste Tempel var i Ephesus, hvilket blev regnet for et af Verdens Underværker. Man tilbad hende her som Symbol paa den frugtbringende Natur med mange Bryster.

Dianatræet eller Sølvtræet en vækstformig

Sammenføielse af Sølvdele, som opløses i Salpetersyre. Det kaldes Dianatræet, fordi Sølvet i Chemien har Maanens (Dianas) Tegn. Der gives flere Methoder at frembringe Dianatræet ved chemiske Operationer. Man kan tilberede et koldt Amalgama af 4 Qvintin Sølvfiilspaan og to Qvintin Qviksølv opløser denne Amalgama i fire Unzer eller en tilstrækkelig Qvantitet maadelig stærk Salpeterspiritus, fortynder Opløsningen med omtrent 1½ Pund destilleret Vand, ryster denne Blanding og gjemmer den i en ti proppet Flaske. Ved Brugen tager man en Unze deraf og gyder den i et Bæger, sætter dertil et Guld eller Sølv Amalgama saa stort som en Ært, hvilket er saa blødt som Smør og lader Karret staae stille. Om kort Tid seer man smaae Traade udvikle sig af Massen; de blive stedse større, blive til alle Sider ligesom Grene og danne smaat Buskværk. Dette Phoenomen grunder sig paa Egenskaberne af de Substancer man bruger og paa deres gjensidige Slægtskab med hverandre.

Diaphanometer, et physikalsk Instrument, som tjener til at udmaale Uddunstningernes Størrelse i en begrændset Deel af den os omgivende Luft.

Diatonisk kalder man en Følge af Toner, som skride frem i hele og halve Toner. Derfor kaldes den sædvanlige Tonestige Diatonisk Scala.

Diaz. Under dette Tilnavn ere tvende Søfarende bekjendte. 1) Michael Diaz, en Aragonier, som fulgte Columbus, opdagede 1495 Guldminerne ved St. Christoph i den nye Verden og bidrog meget til Anlæggelsen af Ny Isabella (siden St. Domingo). Han døde 1512. 2) Bartholomæus Diaz, en Portugiser, der udsendtes af Kong Johan 2den i Portugal for omkring Afrika at søge en Vei til Ostindien. Han seilede modigen imod Syd, opdagede en Landstrækning af over 200 Mile og fandt lykkelig Sydspidsen af Afrika 1488. Men hans Soldaters Mytterier og de farlige Storme, som her rasede, nødte ham til at vende tilbage til Lissabon. Han kaldte Afrikas sydlige Spidse Cabo di tormentos (Angestens Forbjerg) men Johan kaldte det det gode Haabs Forbjerg, fordi han nu ikke længer tvivlede om at finde den forønskede Vei til Indien.

Dichotomie en toleedet Inddeling f. Ex. Menneskene ere onde og gode.

Dictator den høieste Øvrighedsperson i det republikanske Rom, hvilken kun udnævntes i overordentlige og trængende Tilfælde som fordrede en stor Energie hos

den fuldbyrdende Magt. Dictatorens Magt var uindskrænket saavel i Statsforvaltningen som ved Armeen og ei underkastet nogen Appellation (sine provocatione). Den tog sin Begyndelse strax efter hans Udnævnelse, men varede kun sex Maaneder. Sædvanlig nedlagde Dictatorerne deres Embede endnu før denne Tid, naar deres Forretning var tilende. Der findes kun faae Exempler paa et Dictatur af længere Tid som Sullas og Cæsars. Alle Øvrighedsembeder, som havde Deel i de egentlige Statsforretninger, ophørte strax ved en Dictators Valg undtagen Folketribunernes. Consulerne vedbleve vel deres Embedsforretninger, men vare Dictatorens Befaling underkastede og i hans Nærværelse uden Tegn paa Autoritet; derimod havde Dictatoren, saavel i som udenfor Staden 24 Lictorer til Ledsagere. Han havde Magt over Liv og Død, dog var han indskrænket deri at han ei vilkaarlig turde bruge de offentlige Penge, ei forlade Italien og ei bestige nogen Hest i Rom. Ligeledes kunde han, efterat have nedlagt sit Embede, kræves til Regnskab. Dictatorens Valg blev ei afgjort ved Folkets Stemmer, men Een af Consulerne udnævnte ham efter Senatets Befaling vilkaarligt. Dictatoren valgte sig derpaa en Anfører over Rytteriet, ligeledes vilkaarligt. Ved visse høitidelige Forretninger valgtes og Dictatorer f. Ex. til Bestemmelsen af Festdage, af Comitier til nye Consulers Valg ꝛc. Ordet Dictator bruges og om Een, som paa sit blotte Magtsprog fordrer Lydighed og Tiltro; deraf igjen dictatorisk, bydende.

Diction, see Stiil, hvormed den ofte er synonym. I indskrænket Forstand beroer Dictionen mere paa Udtrykket af Tankerne og Følelserne og Valget af Udtrykkene, men Stilen i indskrænket Forstand paa deres logiske og grammaticalske Forbindelse.

Didaktik den Deel af Pædagogiken eller Opdragelsesvidenskaben, som handler om Reglerne, hvorefter man kan udvikle Menneskets Aandskraft til Frihed og den muligste Fuldkommenhed. Med Didaktiken staaer Methodiken i Forbindelse, hvilken handler om Undervüsningens Beskaffenhed som Opdragelsesmiddel eller den hensigtsmæssigste Fremgangsmaade ved samme efter Læregjenstandenes og Subjecternes Forskjellighed.

Didaktisk Poesie (see Læredigt).

Didaskalier kaldtes hos Grækerne snart et Skuespils Opførelse, snart skriftlige Opsatse, hvori gaves Efterretning om Forfatterne og Skuespillenes Indhold, om Forestillingernes Tid, Sted og Held, om Stykkerne

virkelig ere blevne opførte eller ei, om de virkelig vare af de Digtere, de tilskreves ꝛc. Mange gamle Skribentere have forfattet slige og det synes som om de ei have indeholdt blotte Theaterangivelser, men og dramatisk Critik, Planens Fremlæggelse, Udvikling af Skjønheder og Feil; see Dramatürgie.

Diderot (Denys) blev født 1713 i Langres i Champagne. Jesuiterne, i hvis Skole han var opdragen, vilde gjøre ham til Medlem af deres Orden, men hans Fader, som bemærkede Utilbøielighed hos ham til den geistlige Stand, bestemte ham til det Juridiske. Men heller ikke hertil følte Ynglingen nogen Lyst og beskjeftigede sig med belletristisk Lecture, naar han skulde læse Acter. Selv hans Faders Misfornøielse og Mangel paa Understøttelse som var en Følge deraf, ledede ham ei vild; han søgte Hielpekilder i sine Talenter og fandt dem. Han lagde sig med Iver efter Mathematik, Physik, speculativ Philosophie og skjønne Videnskaber og skaffede sig snart et Navn blandt Hovedstadens skjønne Aander. Grunden til sin Hæder lagde han ved sine pensées philosophiques 1746, en mod den christelige Religion stilet Broschüre, der fandt mange Læsere. Han kom paa eet Aar i Taarnet i Vincennes og Parlamentet lod hans Skrift brænde af Bøddelen. Paa samme Tid udgav han med Eidous og Toussaint en Dictionnaire universel de Médicine, 6 Bind i Fol. Det Bifald, hvormed dette Værk, saa feilfuldt det og var, blev optaget, bragte ham paa den Tanke at udarbeide et encyclopedisk Lexicon. Han udkastede Planen hertil og forenede sig med flere Lærde (Encyclopedister) blandt andre med Daubenton, Rousseau, Marmontel, Le Blond, Le Monnier, men især med D'Alembert, som næst Diderot havde den vigtigste Deel i dette vidt omfattende, hæderfulde Arbeide. Han selv paatog sig Udarbeidelsen af alle de Artikler, som angik Kunster og Haandværker og opfyldte som Redacteur manget Hul i de andre Fag. Fordelen af den tyveaarige Anstrængelse, som dette møisommelige Arbeide kostede ham, var saa liden, at han saae sig nødt til at sælge sit Bibliothek. Keiserinden af Rusland kjøbte det for 50000 Livres, men lod ham beholde Brugen deraf paa Livstid. Medens han var beskjeftiget med Encyclopediens Redaction og maatte erfare mange Ubehageligheder, der ofte hele Aar standsede Trykningen, udgav han adskillige andre Værker, som den sindrige men lasive Roman les bijoux indiscrets, og de for deres populære Characteristik yndede Skuespil: Le fils naturel og le père de famille. Begge ere trykte tilsammen under Navn af Theatre de Diderot og ledsagede med et Forsøg over den dramatiske Kunst, som indeholder

mange skarpsindige Bemærkninger. Diderot døde 1784. Om hans Character er man ikke enig. Hans Venner skildre ham som en aabenhjertig, uegennyttig Mand, hvorimod hans Fiender dadle ham for List og Egennytte. Mod Slutningen af sit Liv indlod han sig i en Strid med Rousseau af hvem han troede sig dadlet. Hver ugrundet denne Mistanke var viiste den anden Deel af Rousseaus Confessions, hvor han omtales paa det meest Haderfulde. Der er udkommet adskillige fortræffelige Værker af ham efter hans Død. Dertil høre hans Essai sur la peinture, Abdication d'un roi de la feve, hvilket røbede en meget democratisk Tænkemaade, la Religieuse, Jacques le fataliste et son maitre. Marmontel caracteriserer Diderot saaledes; „Hvo der kun har kjendt Diderot af sine Skrifter har ikke kjendt ham. Hans System at skrive godt over Kunsten, fordærvede hans herlige Natur. Men, naar han ved mundtlig Underholdning blev levende og forglemte sine Theorier flød Tankerne fra ham som en Strøm og han var henrivende og mageløs. Diderot var een af sit Aarhundreds meest oplyste Mænd og tillige en af de elskværdigste. Hans Følelses Veltalenhed havde en gandske eiendomlig Ynde i hvad der angik Hjertets Godhed. Hans hele Sjel laae i hans herlige Øine, paa hans skjønne Læber, og aldrig prægede Hjertets Reenhed sig klarere paa nogens Physiognomie end hans.

Dido, Carthagos berømte Stifterinde, var efter Nogle en Datter af Agenor (Belus) efter Andre af Tyrieren Carchedon, efter hvem og Carthago skal have faaet Navn. Atter Andre kalde hendes Fader Mutgo eller Mutinus. Hendes Broder var Pygmalion, Konge i Tyrus. Historien om hendes Flugt herfra fortælles saaledes. Hendes Fader havde giftet hende med Sichæus eller Sicharbas, Een af de rigeste Phoeniciere, der tillige var Herkules's Præst. Hun elskede ham ømt og krænkedes derfor saa meget mere over hans Mord, som hendes Broder havde ladet begaae for Alteret for at bemægtige sig hans Rigdomme. Hendes Gemals Aand viiste sig for hende i Drømme, opdagede hende den begangne Forbrydelse, raadede hende til Flugt og tilkjendegav hende det hemmelige Sted, hvor han havde skjult sine Skatte, hvilke Pygmalion forgieves havde søgt. Efter dette gik hun med sine Skatte, og sine troe hengivne til Søes til Afrika, efterat hun først paa Cypern havde taget et Antal unge Qvinder ombord, hvilke hun behøvede til Anlæggelsen af en nye Colonie. De landede paa den afrikanske Kyst ei langt fra Uttika, en tyrisk Colonie, hvis Indbyggere modtoge dem paa det Bedste og gave dem det Raad at sætte sig ned paa det Sted, hvor de vare landede. De kjøbte dertil af Indbyggerne

et Stykke Land (see Carthago) og opbyggede først Fæstningen Bursa og siden Carthago, som snart fremblomstrede til en anseelig Stad. Derved bragtes en Naboe-Konge Hjarbas paa at tilbyde Dido sin Haand, og, da hun ligesaalidet vilde modtage dette Tilbud, som hun kunde undslaae sig derfor ofrede hun frivillig sit Liv paa Baalet. Virgil angiver Æneas's Utroskab som Aarsagen til hendes Død; men den hele Fortælling om Æneas's Ankomst til Afrika og Sammenkomst med Dido er Digt, da der er over 200 Aar imellem deres Tid.

Didot (François Ambroise), født 1730 i Paris, er Een af de Mænd, som have erhvervet sig store Fortjenester af Bogtrykkerkunsten. Han var en Søn af en duelig og kyndig Bogtrykker og arvede sin Faders Kjerlighed og Enthusiasme for sin Kunst. Ved nøiere Betragtning af Baskervilles Mesterstykker opstod det Ønske hos ham, om muligt endnu at overgaae den engelske Kunstner. Hans Hovedøiemeed var Forbedringen af de franske Lettrer ved Hjelp af det af ham opfundne Typometer, hvorved han bragte dem i det skjonneste Forhold til hverandre. Ogsaa Papirets Forbedring sørgede han for, især var dette Tilfældet med Velinpapiret, som han skal have opfundet, og hvorpaa han alerede 1781 kunde trykke: han anlagde en skjøn Papiirfabrik. I øvrigt ere hans skjønne og høist correcte Udgaver, som han paa Ludvig 16des Befaling trykkede til Brug for Dauphinen (in usum Delphini) tilstrækkelig bekjendte. Han døde den 11te Juli 1804 hædret som brav Mand og fortræffelig Fader. Han opdrog næe to Sønner Pierre og Firmin ganske for sin Kunst, og de ere blevne Frankerigs berømteste Bogtrykkere. Disse (især Firmin tilligemed Bogtrykker Herhan, forbedrede Stereotyperne, deres Faders Opfindelse. Af den ældre Didot har et Slags Lettrer, som han opfandt, faaet Navn.

Didymæus (egentlig Tvilling) eet af Apollos Tilnavne, enten fordi han var Dianas Tvillingbroder eller af det dobbelte Lys, Solens og Maanens, som han giver Menneskene. Apollo havde under dette Tilnavn et af de største og berømteste Templer og et Orakel i Didyma hos Milesierne.

Dieter, Dietpenge, Døgpenge (af dies) kaldes de Penge, som tilstaaes Embedsmænd paa offentlige Reiser for deraf at bestride Udgifterne for deres Fortæring.

Dieppe, en Stad og Havn ved Floden Arques i Normandiet, i en frugtbar Egn, nu Hovedstaden i et Ar-

rondissement i Nedre=Seines Departement. Den har henved 3000 Huse med 20000 Indb., hvoraf 6000 leve i den store Forstad Pollet. Staden har skjønne Fabriker i Horn= og Elphenbeensarbeider, Knivlingsmanufacturer, hvormed den største Deel af Qvindekjonnet er beskjeftiget, Sukkerraffinaderier rc. Overhovedet er Handelen og fortrinlig. Fiskeriet meget betydeligt, 4-0 Bødkere ere beskjeftigede blot med at forfærdige Tønder til Sild, Makreel, Stokfisk, Østers, hvilke bringes hertil fra Canalen og de nordlige Farvande. Havnen er temmelig god, dog kan den ei modtage meget store Skibe. Her var anlagt en Skole til Matrosers Underviisning i deres Forretninger.

Dietrich (Joh Wilh. Ernst), som af Lyst til det Synderlige ofte skrev sig Dietericy, kongelig polsk og churfyrstelig sachsisk Hofmaler, Professor ved Kunsternes Akademie i Dresden, Direktør af Malerskolen ved Percellainsfabriken i Meissen, Medlem af Akademierne i Augsburg og Bologna, Een af de berømteste tydske Malere i det sidst forløbne Aarhundred, var født i Weimar 1712. Hans Fader var Hofmaler der og underviste selv Sønnen i sin Kunst til hans tolvte Aar. Hvor meget Haab, han allerede dengang gav, viser en drikkende Bonde i nederlandsk Smag, som gjemmes i det kongelige Kobberstik=Cabinet blandt hans Haandtegninger. For at han endnu mere kunde uddanne sine Anlæg sendte Faderen ham til Dresden, hvor han nød den berømte Alexander Thieles Underviisning. I sit 18de Aar blev han forestillet Kong August den 2den og, da han efter Kongens Opgave, i hans og hans Ministres Nærværelse inden to Timer gjorde Udkast til et Dianabad med 9 Figurer, fik han Gage. Efter Kongens Død fandt han en Beskytter i Grev Brühl, ved hvis Understøttelse Kunstneren sattes istand til at reise og stedse mere uddanne sit Talent. Han besad en utrolig Færdighed i at copiere og copierede med samme Held Malerier af Raphael og Mieris, Correggio og Ostade. Til Mønstre valgte han fornemmelig Rembrandt, van der Neer, Everdingen, Bergheim og Claude=Lorraine. Dog blev han ei staaende ved Efterligninger, men erhvervede sig stor Roes ved egne Værker. Hvad han formaaede i historiske Stykker vise hans bibelske Historier; blandt Bondestykkerne udmærkede sig hans Musiciens ambulans. Her gjenkjender man dog Rembrandts Smag, som Watteaus i hans Selskabsstykker; eiendomlig viser han sig derimod i Landskabsmaleriet, hvori han arbeidede med Held. Sine bedste Værker forfærdigede han fra Aarene 1730 til 1760, efter hvilken Tid man sporer Aftagen. Dog ophørte ei hans overordentlige Flid, som i hans sidste Aar gjorde ham syg og u=

duelig til Kunsten. Han døde 1774 af Svækkelse. Hans Malerier findes næsten over hele Europa.

Djezzar (Achmet med Tilnavn Djezzar ɔ: Slagteren) Pascha af Syrien, var Statholder i denne Provinds da Bonaparte erobrede Ægypten. Han bekymrede sig kun lidet om Portens Overmagt og oppebiede ei Divanets Befaling for at erklære sig mod Republikanerne. Han sendte en Officeer, som Bonaparte lod afgaae til ham, uden Svar tilbage og lod alle Franskmænd, der befande sig i Acre lægge i Lænker. Imidlertid var han af Storherren bleven udnævnt til Pascha af Ægypten, besluttede at forene sine Tropper med Storvesirens, hvortil han allerede gjorde Foranstaltninger. Men Bonaparte forekom ham, slog ham overalt, fordrev ham af alle faste Pladse og trængte ham tilbage til Acre. Ogsaa denne Stad havde Achmet i Sinde at forlade og havde allerede ladet bringe sine Qvinder og Skatte i Sikkerhed, da Sidney Smith bevægede ham til at forsvare Staden, som han ved Hjelp af en emigreret fransk Officeer reddede. Denne satte Fæstningsværkerne istand og forsvarede Staden med ligesaa meget Mod som Tapperhed. Djezzar gjorde selv adskillige levende Udfald under Beleiringen, som de Franske hævede den 21 Mai 1799 efter 2 Maaneders frugtesløse Anstrængelse. Da Storvesiren mod Enden af samme Aar ankom til Syrien opkom mellem ham og Paschaen saa heftige Stridigheder, at selv deres Hære kom i Haandgemæng og leverede hinanden adskillige blodige Træfninger, hvorved den ægyptiske Expedition blev udsat Saasnart Bonaparte var bleven første Consul, søgte han igjen at bringe Handelsforbindelsen istand mellem Frankerig og Levante, og den Modtagelse, General Sebastiani fandt hos Diezzar, beviser at denne Pascha var meget tilbøielig til at nærme sig de Franske. Da man anbefalede ham de Christne og Klostrene i Nazareth og Jerusalem lovede han at vise dem den største Agtelse og gjentog flere Gange, at hans Ord gjaldt mere end Tractater. Han døde i Mai 1804 og efterlod umaadelige Skatte.

Diffamationsklage (af diffamere, bringe Een i ondt Rygte) en Klage, som udbreder et slemt Rygte om den anklagede Person.

Differenzial-Regning er den Regnemaade, ifølge hvilken man af en given endelig Størrelse finder en uendelig lille Størrelse, som uendelige Gange tagen er lig den givne Størrelse, som altsaa ved Sammenligning bestemmer Forholdet mellem forskjellige Størrelser, — Det er endnu tvivlsomt om Leibnitz eller Newton er Op-

finder af denne Regning. Naar de uendelig smaae Størrelser betragtes som Forskiel mellem to endelige Størrelser, kaldes de Differenzialstørrelser.

Diffession i Retssproget den Handling, hvorved Nogen erklærer et imod ham produceret Dokument for falsk: deraf Diffessionseed, den Eed som i slige Tilfælde aflægges.

Digesta, det latinske Navn paa Pandecterne eller den anden Deel af Justinians Corpus juris, hvilken i 50 Bøger indeholder de gamle romerske Retslærdes Domme. See Pandecter, Corpus juris.

Digestion, Fordøielse. Digestiv Fordøielsesmidler.

Dignitarier (af dignitas, Værdighed) de som beklæde en Værdighed, især høie Stats og Hofembeder. Stordignitarier fandt Sted i Frankerig under Keiserregjeringen og brugtes om de fornemste Ministre, Prindser og Statholdere.

Digte er at fremstille ved sandselige Billeder og modsættes Tænken i mere indskrænket Forstand. I særdeles Betydning, anvendt i Kunsterne er det at opfatte Ideer i tilsvarende Billeder eller fremstille i et harmonisk Heelt af sandselige Anskuelser, hvorved Digten er forskjellig fra den blotte Opdigten, opfinde Gjenstande, der ei ere grundede i Virkeligheden. I indskrænket Forstand er digte at fremstille Phantasiens ideale Billeder i Sproget, og denne Fremstillelseskunst kaldes Digtekunst ꝛc.

Dijambus er en dobbelt Jambe, det er en Versfod, der bestaaer af to korte og to lange Stavelser, som ere saaledes indrettede, at en kort Stavelse begynder og en lang ender.

Dijon, fordum Hovedstaden i Hertugdømmet Burgund ved Floden Ouche, nu Hovedstaden i Departementet Côte d'Or. Den er stor, velbygget, befæstet og indeholder omtrent 21000 Indb. Den er et Bispesæde som staaer under Erkebiskoppen af Besançon. Blandt de offentlige Bygninger udmærker sig de gamle burgundiske Hertugers velbyggede Residensslot. Staden har Hue-, Strømpe-, Spillekort-, Uldentøi- og Vorlysfabriker; desuden betydelig Viinhandel. Videnskabernes Akademie i Dijon er oprettet 1725 og bekræftet af Kongen 1740. Egnen, hvori Staden ligger, kaldes Le Dijonnois. I Landsbyen Fontaine les Di-

jon, en fransk Miil fra Staden, er den hellige Bernhard Abbed af Clairvaux født.

Dike (δίκη) see Astræa.

Dilemma, en Slutning i Logiken, hvori man antager den Sætning, man vil gjendrive som Forudsætning og af denne udleder man to (Dilemma) eller flere (Polylemma) falske og urimelige Følger for at gjendrive Hovedsætningen. F. Ex. Gud kan forandre sine Beslutninger, gjendrives saaledes. Hvis Gud kan forandre sine Beslutninger, har han enten ei overlagt Alting fra Evighed, eller han har ei overlagt det rigtig eller han handler vilkaarlig. Men alt dette er urimeligt (hvilket ved denne Leilighed tillige maae bevises) følgelig kan Gud ei forandre sine Beslutninger.

Dilettant kalder man efter det Italienske En som finder Behag i Kunster og Videnskaber. Man bruger dette Ord modsat Mester, Een som har Kunsten fuldkommen inde.

Diligence, en i Frankerig indført vel indrettet og bedækket Postvogn, som meget hurtigt bringer Passagerne fra et Sted til et andet.

Dimension, et Legemes Udstrækning til alle Sider. I denne Betydning tages og Ordet i Bygningskunsten. I de tegnende Kunster forstaaer man derved den forholdsmæssig rigtige afmaalte Størrelse af den efterlignede Gjenstand ved Jagttagelsen af Proportion og Perspectiv.

Dim. det er diminuendo, et Udtryk i Musiken, som tilkjendegiver, at Tonernes Styrke lidt efter lidt skal aftage.

Diner, Middagsmaaltid (jo sildigere, desto fornemere) bestaaer af 3 Hovedafdelinger: Suppe med Forretter, Fisk, Steeg og Dessert med Tilbehør af forskjellige Slags Vine.

Dio Cassius, født i Nicæa i Bithynien Aar 155 efter Chr.; af andre kaldes han en Romer, fordi han havde erholdt romersk Borgerret, beklædet mange Æresembeder i Rom og opholdt sig der længe. Hans Fader Cassius Apronianus var Statholder i Cilicien. Han ledsagede sin Fader derhen for at dannes til Statsforretninger, efterat han i Forveien havde studeret Veltalenhed og Philosophie. Aar 180 kom han i Senatet og beklædede fra

Pertinax's Regjering de høieste Værdigheder i samme, erholdt Proconsulatet i Afrika og derpaa i Dalmatien og Øvre-Pannonien. Efter hans Tilbagekomst vilde de prætorianske Soldater myrde ham, men Keiser Alexander Severus tog ham i Beskyttelse, udnævnte ham 229 anden Gang til Consul og tillod ham endelig at trække sig tilbage fra Forretninger og ende sit Liv i Roe i Nicæa. Han beskrev i 80 Bøger den romerske Historie fra Æneas's Ankomst til Italien indtil 228 Aar efter Chr. og anvendte 22 Aar paa dette Arbeid, hvoraf Tiden har berøvet os næsten det Halve. Han har den Fortjeneste at have ordnet Begivenhederne godt chronologisk, og fortalt dem rigtig især saavidt han selv har oplevet dem, men han viser sig ofte uretfærdig mod store Mænd, overtroisk og smigrende; hans rhetoriske Stiil passer ei til Historien.

Dioces kaldtes hos Romerne efter Constantin den stores Tid et vist Antal Provindser, som stode under een Præfect; men i de Christnes Kirkeforfatning betyder det en Landstrækning, som i Kirkeanliggender staaer under en Erkebisp. Siden har man og kaldet et Bispestift og hos Protestanterne de Sogne, som staae under en Superintendent, et Dioces.

Diodorus, født i Agyrium paa Sicilien og derfor kaldet Siculus, en berømt Historieskriver i Julius Cæsars og Augusts Tid. For at give sin Historie den muligste Fuldstændighed og Nøiagtighed gjennemreiste han en stor Deel af Asien og Europa. Det er at beklage at den største Deel af dette Værk, som han kaldte historisk Bibliothek, er tabt. Det bestod af 40 Bøger, hvorpaa han havde arbeidet i 30 Aar, og indeholdt næsten alle bekjendte Folkeslags Historie. Af de 20 første have vi 15, men de sidste 20 ere aldeles tabte. Den bedste Udgave er af Wesseling og Eichstädt.

Diogenes Laertius fra Laerte paa Sicilien, levede ved 250 efter Chr. og samlede med Flid, men uden Critik og philosophisk Aand en Mængde Data til berømte Philosophers Levnet og Meninger. For Philosophiens Historie er denne Samling (i 10 Bøger) uundværlig, kun maa den bruges med Forsigtighed. Udførligst er Epicurs Levnet fortalt (i den hele 10de Bog) og Forfatteren synes at have været en Tilhænger af denne Philosoph.

Diogenes fra Sinope en Stad ved Pontus, født 414 før Christi Fødsel, den berømteste af de cyniske Phi-

losopher (See Cyniker). Da han tilligemed sin Fader, som man havde anklaget for Mynts Forfalskere, var forviist fra sin Fødestad, gik han til Athenen og bad Antisthenes at antage ham som Discipel. Han afviste ham først endog med Slag, men antog ham endelig, da han vedblev sit Forlangende. Diogenes helligede sig ganske sin Lærers Underviisning, hvis Grundsætninger han endnu strængere opfyldte. Han foragtede ei alene som denne al philosophisk Viden og ivrede ligesaa frimodig mod sin Tids fordærvede Sæder, men han drev ogsaa Anvendelsen af sine moralske Lærdomme til det Yderste. Antisthenes's mørke Alvorlighed mishagede; Diogenes derimod forstod med Munterhed og Vid at vise sine Samtidige deres Daarligheder. Tillige forstod han paa den meest utvungne Maade at anvende sin Grundsætning, den at skille sig ved alt det unødvendige. Han lærte, at den Vise for at være lykkelig maa søge at holde sig uafhængig af Lykken, andre Mennesker og sig selv, derfor maa han foragte Rigdom, Ære, Kunster og Videnskaber og alle Livets Behageligheder. Han selv vilde være sine Samtidige et Mønster paa cynisk Dyd. Derfor underkastede han sig de haardeste Prøvelser og løsrev sig fra enhver Tvang. Ofte kjempede han med Hunger, tilfredsstillede den med de sletteste Spiser og viste den største Afholdenhed, ved Maaltider, hvor der herskede Overflødighed. Om Dagen gik han uden Skoe, uden Kjole, med et langt Skjæg, en Stok i Haanden og en Tværsæk over Ryggen, om Natten laae han i en Tønde. Han træadsede alle Veirets Ubeqvemmeligheder og taalte Folkets Spot og Fornærmelser med den største Rolighed. Da han engang saae en Dreng øse Vand med Haanden og drikke, bortkastede han sit Træbæger, som overflødigt. Han skaanede aldrig Menneskenes Daarligheder, han talede høit mod Laster og Misbrug og betjente sig derved af Satiren og den endnu frygteligere Ironie. Folket og selv de Dannede hørte ham gjerne og forsøgte deres Vid paa ham, men, naar de mærkede hans Overlægenhed gik de ei sjelden over til Fornærmelser, som dog ei bragte ham ud af sin Fatning. Ofte gjorde han dem Bebreidelser over Udtryk og Handlinger, hvorover Undseelsen rødmer og det er derfor ei troligt, at han har gjort sig skyldig i de Udsvævelser, som hans Fiender beskylde ham for. Hans Opførsel fornærmede mere Vedtægt og Skik end Sæderne; dog er vist nok mange Anekdoter om ham opdigtede og selv hans Ophold i Tønden tvivlsom. Paa en Reise til Øen Ægina blev han fangen af Sørøvere og solgt som Slave til Corinthieren Xeniades. Denne gav ham sin Frihed og overlod ham sine Børns Opdragelse. Denne Forretning forestod han med største Omhyggelighed og opholdt sig sædvanlig om Sommeren i Corinth og om Vinteren i Athenen. Paa første Sted var det Alexander

kom til ham, forundredes over hans Foragt for al Beqvemmelighed og gav ham Lov til at udbede sig en Naade. „Jeg forlanger intet Andet, svarede Philosophen end at du gaaer af Veien at Solen kan skinne paa mig." Dette Beviis paa den hoieste Nøisomhed bragte Kongen til at udbryde: „Var Jeg ikke Alexander vilde Jeg være Diogenes." Plato havde erklæret Mennesket for et tobenet Dyr uden Fier; Diogenes, som hørte dette, bragte en levende plukket Hane paa Platos Forelæsninger og kastede den hen imellem Forsamlingen med de Ord: „Der er Platos Menneske." En anden Gang gik han om Middagen med en Lygte igjennem Athenen. Paa Spørgsmaalet hvad han søgte, svarede han: „Jeg søger Mennesker." Hos Spartanerne troede han at finde de bedste Anlæg til saadanne Mennesker, som han ønskede. Derfor sagde han engang, Mennesker har Jeg vel intetsteds funden, men dog Børn i Lacedæmon. Man spurgte ham hvilket er det farligste Dyr? „Blandt de vilde, svarede han er det Bagtaleren, og blandt de tamme Smigreren. Han døde 324 f. Chr. i en hoi Alder. Da han mærkede Dødens Nærmelse satte han sig ned paa Veien til Olympia, hvor han døde med ægte philosophisk Rolighed for den tilstrømmende Mængdes Oine.

Diokletian, (C. Valerius) med Tilnavnet Jovius af lav Fødsel, blev 284 ef. Chr. af Armeen udnævnt til romersk Imperator. Han var lykkelig med sine Fiender, slog Carinus i Moesien, overvandt Alemannerne og gjorde sig yndet ved sin Mildhed. Dog tvang nye Oprør og Angreb paa det romerske Rige ham til at antage en Medregent, Valerius Maximianus, en herskesyg raa og grusom Kriger, men god General, der medens Diokletian fægtede heldigt imod Perserne trængte frem i Tydskland til Donaus Kilder og seirede i Gallien. Siden antog endnu Diokletian, C. Galerius og Maximian, Constantius Chlorus til Cæsarer eller underordnede Medregenter, hvorved Riget deeltes i 4 Dele. Saalænge Diokletian deeltog i Statens Bestyrelse herskede Overeensstemmelse. Men denne ophørte efterat han havde nedlagt Keiserværdigheden i Nicomedien 305. Maximian fulgte hans Exempel i Mailand. Diokletian begav sig til Salona i Dalmatien, hvor han beskjeftigede sig med Havedyrkningen og levede i Rolighed til 313, uagtet Maximian søgte at overtale ham til igien at antage Keiserværdigheden.

Diomedes, en Søn af Tydeus og Deipyle og Konge i Argos. Han mistede sin Fader for Theben og var Deeltager i det andet Tog mod Theben; siden var han

blandt Helenas Beilere og deeltog i Grækernes Tog mod Troia, hvor han anførte Archiver, Thrinther og andre Folkeslag. Forvovent Mod gjorde ham til Een af de første Helte; efter Nestors Vidnesbyrd overgik han deri alle sine Jevnaldrende. Beskjermet af Pallas fægtede han ei alene mod de tapreste Fiender og nedlagde mange af dem, men han vovede sig endog i Kamp mod de Udødelige. Da Venus kom sin Søn Æneas til Hielp imod ham saarede han hende med sit Spyd i Haanden og vilde have frataget hende Æneas, hvis ei Apollo var ilet til hans Redning. Men selv imod denne rykkede han tre Gange kamplysten frem indtil den frygteligste Guds Trudsler skrækkede ham tilbage. Opmuntret af Pallas vendte han sig nu mod Mars, saarede ham i Underlivet og nødte ham til at vende tilbage til Olymp. Paa samme Maade udmærkede han sig i Raadsforsamlingerne. Han modsagde dristigt Agamemnons Forslag at forlade Troia med uforrettet Sag og blev ved sin Mening, selv da Achilles vægrede sig ved den tilbudne Forsoning. Derved at han røvede Rhesus's Heste opfyldte han een af de Betingelser, under hvilke Troia blot kunde indtages. Tilligemed Ulysses hentede han ligeledes de til Stadens Erobring nødvendige Herkules Pile og Philoktet fra Lemnos og befandt sig med i Træhesten, hvorved endelig Troias Erobring bevirkedes. Vel kom han lykkelig hjem, men Venus forfulgte ham med sin Hevn. Hun havde indgydet hans Gemalinde Ægialea en utilladelig Lidenskab til Cometes, og Diomedes maatte ved sin Tilbagekomst love at forlade Argos og aldrig mere komme tilbage. Han seilede derpaa med sine troeste Venner til Italien; der fortælles meget Fabelagtigt om hans Ankomst der. Nogle berette, at han døde der i en høi Alder, andre at han blev ombragt af en Konge Daunus; andre fortælle at han forsvandt fra de Øer, der føre hans Navn. Efter hans Død viste man ham guddommelig Ære.

Dion, en berømt Syracusaner, som i denne Stats Historie har erhvervet sig udødelig Roes. Han levede paa begge Dionysiers Tid, med hvilke han var beslægtet og paa hvem han en Tidlang havde nogen Indflydelse. Men, da han forsøgte at forbedre den yngre Dionys ved Philosophiens Lærdomme, lykkedes det hans Fiender at gjøre ham mistænkt og bevirke hans Forviisning. Han begav sig til Grækenland, hvor hans skjønne Udvortes og hans fortræffelige Forstands og Hjertes Egenskaber skaffede ham saa mange Tilhængere, at han besluttede at bruge Magt mod Dionysius og befrie sit Fædreneland. Han indskibede sig derfor med 800 modige Krigere, landede paa Sicilien og ilede, da Dionysius nogle Dage før, var reist til Italien, til Syracus, hvor han ankom under Indbyggernes Fryde-

skrig. Dionys vendte tilbage, gjorde nogle forgjeves Forsøg paa igjen at bemægtige sig den øverste Magt, hvilken han endelig maatte give Slip paa og flygte med sine Skatte til Italien. Men ogsaa Dion, med hvem hans Medborgere nærede uretfærdig Mistillid, saae sig nødt til at forlade Staden. Da nye Uordener udbrøde, kaldte man ham tilbage og han var just beskjeftiget med igjen at oprette den republikanske Regjering, da hans forræderske Ven Calippus fra Athenen myrdede ham 354 f. Chr. Plato var denne ædle Mands inderlige Ven. Plutarch og Cornelius Nepos have beskrevet hans Levnet.

Dionæa (Venus Fluefænger) Dionaea mascipula. Denne mærkværdige Plante verer vild paa fugtige og skyggefulde Steder i det nordlige Amerika, fornemmelig i Sydcarolina. Sætter et Insect f. E. en Flue sig paa et af Rodbladene, lukker den strax Bladet sammen og Insektet fanges som i en Fælde. Smaae Børster paa Bladets Rand hindre Insektet fra at komme ud, og man maa rive Bladet i Stykker for at befrie det. Kun naar Insektet er død og ei mere ved sin Bevægelse pirrer Bladet, aabner det sig og lader Insektet falde Insekterne synes iøvrigt at lokkes af Bladenes sødagtige Saft.

Dione, Venus's Moder, hvorfor denne Gudinde og har Tilnavnet Dionæa.

Dionysier eller Bacchanalier af Dionysos eller Bacchus (see denne Artikel).

Dionys fra Halicarnas i Carien, født 55 Aar. før Chr. kom som lærd Kunstdommer og Lærer i Veltalenheden til Rom og strev til sine Landsmænds Underviisning en romersk Archæologie i 20 Bøger, hvori han fortæller Roms ældre Historie og Forfatning indtil hvor Polybius begynder. Vi have deraf de 11 første Bøger og nogle Fragmenter af de øvrige. Hans to og tyveaarige Ophold i Rom, hans Omgang med de lærdeste Romere og Benyttelsen af de ældre Annalister gjør ham meget vigtig for den critiske Historieforsker. Ogsaa som æsthetisk Skribent har Dionysius nogen Værdie, kun maa de herhid hørende Værker underkastes en critisk Drøftelse. Saaledes tilhører Ars rhetorica kun tildeels Dionysius og er efter dens nuværende Sammensætning sandsynlig fra det tredie Aarhundred efter Christi Fødsel.

Dionysius den ældre opsvingede sig fra ringe Stand til Feldtherre og derpaa til Tyran ɔ: Behersker i Syrakus ved 406 f. Chr. De, ved Agrigents Erobring af

Carthagerne flygtede Agrigentiner, anklagede de syracusanske Feldtherrer for Forræderie. Dionysius understøttede deres Klager og bragte det dertil, at det forbittrede Folk valgte andre Generaler, hvoriblandt han selv var. Snart forstod han og at gjøre sine Medkommanderende mistænkte og blev udnævnt til Overanfører. Paa denne Post var det ham ikke vanskeligt ved Hjelp af Tropperne, som han havde vundet, at bemægtige sig Fæstningen i Syracus og de deri værende Vaaben og Levnetsmidler, hvorpaa han i sit 25de Aar lod sig udnævne til Konge (Tyran). For endnu mere at befæste sin Magt ægtede han en Datter af Hermokrates, hvis Slægt var den fornemste i Syracus. Efterat han havde endt en kort Krig med Carthago og lykkelig dæmpet adskillige Oprør og underkastet sig flere af Siciliens Stæder, rustede han sig til en vigtigere Krig med Carthago. Vaabenlykken, som i Førstningen var ham gunstig vendte sig siden imod ham og han blev selv beleiret i Syracus, da en Pest, udbrød i den carthaginensiske Leier og anrettede store Ødelæggelser. Dionysius, som paa samme Tid erholdt en Forstærkning af 30 Skibe, benyttede sig af Fiendernes Modløshed, angreb dem til Lands og til Søes og vandt en fuldkommen Seier, hvorpaa fulgte en fordeelagtig Fred. Paa sine Feldttog i Italien erobrede han Staden Rhegium ved at hungre den ud. Efter en nye kort Krig med Carthago levede han nogen Tid i Ro og beskjeftigede sig med Digtekunsten, hvori han ogsaa vilde glimre. Han vovede endog at stræbe efter Prisen derfor ved de olympiske Lege, og sendte i denne Hensigt et høitideligt Gesandtskab dertil med de bedste Deklamatorer, som skulde forelæse hans Digte, men med al sin Kunst kunde han dog ei forhindre, at hans Telte bleve nedrevne og plyndrede af Folket. Med endnu mere Haan modtog man et andet Gesandtskab fra ham. Han blev næsten rasende herover. Dog vilde han ei opgive sin Indbildning og pleiede at pine Digtere og Lærde paa den Tid ved Forelæsningen af sine Værker. — Endelig begyndte han en nye Krig med Carthagerne for gandske at uddrive dem af Sicilien; dog naaede han ei denne Hensigt og maatte slutte en ufordeelagtig Fred. Derimod lykkedes det ham nu i Athenen at see eet af sine Sørgespil kronet. Efterretningen derom opfyldte ham med en saa umaadelig Glæde, at han blev syg heraf: paa hans Søns Anstiftelse gave Lægerne ham en saadan Sovedrik, at han ei mere vaagnede op. Saaledes døde han efter 25 Aars Regjering. Ham fulgte hans Søn, som er bekjendt under Navn af *Dionysius den yngre*. For at afholde ham fra de Udsvævelser, hvortil han overgav sig, gjorde Dion ham opmærksom paa Platos Lærdomme og forestillede ham, at denne Philosoph alene var istand til at lære ham den Kunst at regjere, paa hvilken

hans og Undersaatternes Lykke beroede. Dette bevægede Dionys til at kalde Plato til sit Hof. Denne modtog Indbydelsen og forstod virkelig at vække Lyst hos Tyrannen til Dyd og Videnskaberne og give det hele Hof en anden Skikkelse. Men et Modpartie, i hvis Spidse Historieskriveren Philistus stod, vidste at gjøre Dions Troskab mistænkt og bevirke hans Forviisning. Forgjeves søgte Plato at faae ham tilbagekaldet og forlod endelig, efterat han længe med nogen Tvang var holdt tilbage, Syracus, da en udbrudt Krig beskieftigede Dionysius andre Steder. Efter sluttet Fred vendte han dog paa Kongens gjentagne Bønner tilbage. Ogsaa nu søgte han at bevirke Dions Tilbagekaldelse, men forgjeves. Han ønskede derfor igjen at forlade Hoffet, men Dionys vandt ham ved at foreslaae et Forlig med Dion, ifølge hvilket denne skulde have sin Formue, men tillige love ei at ville foretage sig noget mod Thronen. Men heller ikke dette Løfte opfyldte han, hvorpaa Plato forlod ham efterat han havde erfaret adskillige bittre Krænkelser. Nu viste Dion sig med en Hær og bemægtigede sig Staden Syracus, hvorhen Tyrannen først efter Dions Mord kunde vende tilbage. Hans Ulykke havde gjort ham endnu mere grusom og umenneskelig. De Fornemste flygtede for hans Undertrykkelser. Imidlertid begyndte Carthagerne en nye Krig mod Syracus og forbandt sig fornemmelig med Icetas, hvis Hensigt det var at bemægtige sig Staden. Men endnu forstillede denne sig og billigede endog den Forholdsregel at søge Hjelp i Corinth. Denne blev lovet og T i m o l e o n skulde afgaae med en Flaade til Syracus for at fordrive saavel Fienden som Tyrannen. Dette udførte han og lykkeligt. Dionys, som havde overgivet sig til ham, blev bragt til Corinth, hvor han tilbragte sin øvrige Tid kummerlig.

D i o n y s o s see B a c c h u s.

D i o p t r i k kaldes Læren om de brudte Lysstraaler eller om Lyset, som gaaer igjennem adskillige Materier (Luft, Glas og Vand), som brække. Dioptriken udgjør altsaa Endeel af Optiken eller Læren om Synet overhovedet. Den forklarer først Læren om Lysstraalernes Brækning, hvoraf de Veie lade sig bestemme, som Lysstraalerne tage, naar de brækkes af lige eller krumme Flader. Heraf udleder man Lindseglassenes Egenskaber, Straalebrækningens Beskaffenhed i det menneskelige Øie, Lindseglassenes Sammensætning, følgelig Theorien om Kikkerter, Forstørrelsesglas 2c. De gamle kjendte ei denne Videnskab. Den nyere Tids astronomiske og physiske Kundskaber skylde den meget. Ved den eller ved de Glas, den har opfundet, har det menneskelige Øie kunnet betragte Gjenstande, hvorom man fø=

ei anede. Keppler, Willebrord, Snellius fra Leiden. Cartesius, Newton ꝛc. udvidede ei alene denne Videnskab, men grundede endog en stor Deel af deres Opdagelser paa den. I vore Tider har fornemmelig Dollond ualmindeligt beriget Dioptriken ved sine vigtige Opfindelser. Kästner leverede først en fuldstændig Anvendelse af den almindelige Arithmetik paa Dioptriken. Dioptrisk kalder man hvad der har Hensyn paa denne Videnskab. — Diopter kalder man paa Astrolabiet eller andre mathematiske Instrumenter to lige imod hinanden befæstede Traade eller Sprækker, hvorved man kan søge et Object, og bringe det paa lige Linier og derved bedre see det. Diopter Lineal er et Instrument, man bruger ved Udmaalinger, hvormed man opsøger Gjenstandene.

Dioscurer, Jupiters to Tvillingsønner, Castor og Pollux (see disse).

Diphtong, et dobbeltlydende Bogstav der fremkommer af to sammensatte Vocaler som au, ei, eu ꝛc.

Diplom (af διπλοω Jeg lægger dobbelt sammen) egentligt et Brev, der kun er lagt engang sammen og saaledes deelt i to Halvdele. Men man forstaaer alletider ved Diplom et ved Underskrift og Segl bekræftet Dokument, hvori Rettigheder, Friheder og Værdigheder tildeles Nogen f. Ex. et Adelsdiplom, et Brev, hvori Een tilstaaes adelige Rettigheder; videre Doctordiplom ꝛc. Diplomatarium er en Samling af Afskrifter af gamle Originaldocumenter.

Diplomatie har man i den nyere Tid kaldet den Videnskab, der lærer Gesandterne at underhandle mellem Staterne, og den, som kjender denne Videnskab theoretisk kaldes en Diplomatiker i Ordets nyere Betydning. Diplomatie er en meget sammensat Videnskab, er en Deel af Statsvidenskaben og fordrer Kundskab om Staternes politiske Forhold, individuelle Fordele og Rettigheder. Gesandtskabsvidenskaben lærer især hvorledes en Gesandt i sine Forhold ved skriftlige eller mundtlige Underhandlinger skal virke for den Stat, fra hvilken han er sendt. Den maa derfor 1) gjøre bekjendt med de ved Erfaring bestemte Forhold for Gesandterne og deres Personale; 2) lære at kjende Staternes Forhold til andre, deres forskjellige Interesse og Rettighed; 3) give Anviisning til mundtlige og skriftlige Underhandlinger. Men alt dette forudsætter Kundskab i flere Videnskaber, hvilke enhver Statsmand mere eller mindre behøver, hvorfor man og bør skjelne mellem de diplomatiske Videnskaber og Diplomatien. Til hine hører nødvendig den almindelige Statslæ-

re (Politik i vidtløftigere Forstand) og især a) Stats- og Folkeretten, og b) Politik i mere indskrænket Forstand, det er Indbegrebet af de practiske af Erfaring og Historie abstraherede Regler, hvorledes man paa bedste Maade kan naae et eller andet politisk Maal. Foruden disse almindeligere Videnskaber behøver desuden Diplomatikeren Kundskab om Staternes nærværende Forhold, deres positive Ret og deres nærværende Tilstand overhovedet (Statistik), og for saavidt det nærværende grunder sig paa det Forbigangne maa han og kjende Historien og især dens Hjelpevidenskab Diplomatiken.

Diplomatik eller Kundskab om gamle Documenter er Videnskaben om de offentlige Breve, der ere udstædede over Rettigheder eller Gjerningssager paa en høitidelig og forbindende Maade. Den udgjør saaledes en Deel af Kundskaben om de historiske Kilder. Efter de tre Hovedafsnit i Historien skulde der egentlig gives en ældre, en midlere og en nyere Diplomatik, især da der næsten fra den Tid, Bogstaver kom i Brug, ogsaa gives Documenter. Ægypter, Phoenicier, Babylonier, Perser, Hæbræer, Græker og Romere, kort ethvert af den gamle Verdens cultiverede Folk, forfattede Dokumenter, gjemte dem i Archiver og gjorde historisk, juridisk og politisk Brug af dem. Dog fører man Diplomatiken ei saa langt tilbage, fordi man seer mindre paa Tingens Væsen end paa Formen, mindre paa Indholdet end Materien, hvorpaa der er skrevet. Fordi man hidtil ei har kunnet finde noget Diplom paa Pergament eller ægyptisk Papiir, der er ældre end det 5te Aarhundred efter Christi Fødsel, saa har man bestemt dette Tidspunkt til Diplomatikens Begyndelse. Man hører derfor i det høieste tale om en ældre og en nyere Diplomatik. Ved den ældre Diplomatik forstaaer man den Videnskab eller Færdighed at kunne læse og forklare Skriften i gamle Dokumenter eller Bøger og af denne Skrift saavelsom andre Egenskaber bedømme deres sande Alder for at kunne anvende dem. Den nyere Diplomatik derimod eller Diplomatie er noget gandske forskjelligt, nemlig Kundskab om Staternes Forhold og Færdighed i at drive de Forretninger skriftlig, som angaae disse Forhold, der for en stor Deel beroe paa skriftlige Documenter og Underhandlinger. Den ældre Diplomatik synes derfor blot at angaae den Lærde, den nyere Stats- og Forretningsmanden. Virkelig skildte man tilsidst begge fra hinanden, ansaae den ældre Diplomatik for en Deel af Antiquiteterne, den nyere for en Green af Statsvidenskaberne, og tilsidst erklærede man at kun den ældre var egentlig Diplomatik. Grunden til Diplomatiken som Videnskab lagdes i den første Halvdeel af det 17de

Aarhundred, og den antwerpiske Jesuit Papebruch leverede det første Forsøg til en Diplomatik 1675. Han bestemte Regler til Diplomernes Bedømmelse. Maaskee, fordi disse vare strenge beskyldte man ham for at han derved vilde skade Benedictiner og Carmeliter og undergrave Støtterne, hvorpaa deres Eiendomme grundede sig. Omendskjøndt dette vel ei var hans Hensigt, foranledigedes dog en Benedictiner derved til nøiere at undersøge Diplomatiken og nu udkom Mabillons udførlige og grundige Værk: de re diplomatica libri 6. 1681. Men blandt alle de Værker, der udkom over Diplomatiken, udmærkede sig fortrinlig Chronicon Gottwicense (1732) og i den udførtes først Læren om Diplomernes indvortes og udvortes Kjendetegn. Efter denne udkom flere Compendier og endelig det store Hovedværk for denne Videnskab af Toustain og Tassin, to af Mabillons Ordensbrødre, nemlig nouveau traité de Diplomatique (6 Bd. 4. med 100 Kobbere) 1750-1765. Næsten paa samme Tid udkom Heymans Comentariis de re diplomatica Regum et imperatorum germanicorum, hvori han viste Diplomatikens praktiske Anvendelse. Gatterer, Diplomatikens anden Reformator, bragte den i en fuldkommen systematisk Form og afhandlede den i forskjellige Værker. Han bragte den hele diplomatiske Theorie under tre Hovedvidenskaber 1) Skriftkundskab (Graphik), 2) Tegnkundskab (Semiotik), 3) Formularkundskab (Formularia). Efter adskillige andre fremtraadte nu en tredie Reformator i Diplomatiken, Schönemann, der først betragtede den med et friere Blik og behandlede den overeensstemmende hermed. Men selv hos ham bleve dog Sporene til dens Oprindelse synlige. Diplomatiken var opkommet over Stridigheder om Territorialrettigheder. Fyrster og Stæder, Adel og Borgere søgte at bevise deres Rettigheder til visse Eiendomme af gamle Documenter; der smededes endog falske Skrifter for at komme i Besiddelse af en eller anden Eiendom. Derfor var Diplomatikerens Hovedøiemed rettet paa Skrifttrækkene og paa den udvortes Form. Herved bleve alle senere Diplomatiker staaende. Diplomatiken kunde hensigtsmæssigere betragtes som en historisk Videnskab om de skriftlige med høiere Autorisation forsynede Troværdigheds og Bekræftelsesmidler og sammes Udfærdigelsesmaade fra den Tid, den første Spire til det nuværende europæiske Statssystem begyndte at udvikle sig. Diplomatiken kunde deles i den almindelige og specielle. Den almindelige handler om Documenterne overhovedet, om deres Udfærdigelse og Udfærdigere, deres forskjellige Beskaffenhed i forskjellige Perioder og deres Opbevarelse (Archivvæsenet). Den specielle deles igjen i Stats- og Folkerets-, Kirkerets-, Privatrets- og privat Diplomatik. Paa denne Maade

seer man og Sammenhængen mellem den ældre og nyere Diplomatik. Da Statspraxis deler sig i to Hovedgrene, den indenlandske og den udenlandske, gives der og indenlandske og udenlandske Stats-Documenter. De sidste kunne kaldes diplomatiske i indskrænket Forstand. Til de første høre Cancellie- og Cabinetsskrivelser, Circulærer, Declarationer, Rescripter, Patenter, Protestationer 2c. til de sidste Creditiver, Statsfuldmagter, Instructioner, Relationer, Depescher 2c. Hertil maa man endnu føie Udfærdigelser angaaende Kirke- og Privatretten, og da først er Diplomatikens Omfang nøie bestemt. Som Hjelpevidenskab i den ældre Diplomatik maa man dog endnu tilføie en diplomatisk Graphik, Sprog- og Fortolkningskunst og Critik. Leibnitz har i sin Fortale til Codex juris gentium diplomaticus omtalt Vigtigheden af diplomatiske Samlinger, hvilken vilde blive mere indlysende endog for Uindviede, naar vi besad flere saa interessante Skrifter som Flessans histoire diplomatique de la France. Diplomatisk Corps kaldes samtlige Gesandtere ved et Hof, fordi disse beskjeftige sig fornemmelig med Diplomatiken.

Dipodie eller Syzigie, i Metriken et Affnit af Metrum, som indeholder en Forbindelse af to Fødder f. Ex. en Dijambus.

Dippel (Joh. Conr.) en Sværmer, født i Frauenstein ved Darmstadt den 10 Aug. 1693, studerede først Theologie i Giessen, men derpaa Medicin, fordi han ei kunde finde sig i Orthodoxiens Lænker. Han vandrede omkring i forskjellige Egne af Holland og Tydskland, holdt Forelæsninger i Strasburg og gik, da han intetsteds kunde have Ro til Danmark. Her yttrede han sit Had imod Geistligheden med saa liden Forsigtighed at han blev sat fangen paa Bornholm. Da han igjen kom løs begav han sig til Sverrig og satte sig der ved lykkelige Curer i en saadan Anseelse, at Kongen i en svær Sygdom kaldte ham til sig til Stockholm. Paa Geistlighedens ivrige Forlangende maatte han dog forlade Riget som Religionsspotter, gik derpaa til Berleberg og døde 1734 paa Slottet Wittgenstein. I hans Ungdomsaar var hans Sædelighed noget tvetydig. Med alt sit Sværmerie og Theosophie, hvortil den flittige Læsen i Jacob Bøhm havde bragt ham, var han Een af de lærdeste Mænd, der lykkelig men dristig viste Urimeligheden af mange Dogmer i det christelige System. Han havde og betydelige Indsigter i Chemien og skal være Opfinder af Berlinerblaat; i det mindste kjendte han dets Sammensætning theoretisk; ligeledes har han opfundet to vigtige Lægemidler. Han udgav sine talrige Skrifter under Navn af Christianus Democritus.

Diptychon eller Diptychum, et græsk Ord, som etymologisk betyder det samme som Diploma, noget dobbelt sammenlagt. Grækerne og Romerne havde nemlig blandt flere Former for deres skriftlige Arbeider ogsaa den, at de lagde smaae Tavler af Metal, Elphenbeen eller Træe af een Størrelse paa hverandre, og befæstede dem med en Hage eller gjennemtrukken Ring, for desto beqvemmere at kunne bære dem eller lade dem gaae fra den ene Haand i den anden. Disse kaldtes oprindeligen Diplomata eller Diptycha. Hiin saavelsom denne Benævnelse fik i de nyere Tider en anden Betydning. Diptycha bleve vigtige i den christelige Kirkeforfatning og vare tre Slags, Biskoppernes, de Levendes og de Dødes. De første indeholdt de af Kirken fortjente Biskoppers Navne og Levnet; begge Dele forelæstes paa Helligdagene og gav Anledning til Canoniseren. I de Levendes Diptycher fandtes Navnene paa de af Kirken fortjente levende Paver, Patriarcher, Biskopper og andre Geistlige, Keisere, Konger, Fyrster og andre Store til Brug ved Kirkebønnerne; i de Dødes Diptycher anførtes de i Herren Afdøde, ligeledes til Brug ved Kirkebønnerne. Man finder og Diptycha med de Døbtes Navne.

Directorialcanton kaldtes efter Schweitzes Forfatning fra 1803 den af de 6 Hovedcantoner, i hvis Hovedstad Landamanen for Schweitz opholdt sig.

Directorium kaldes den øverste Bestyrelse af en Forretning ved en selskabelig Forening, ligeledes det Udvalg eller de Personer, som samme er overdraget. Under denne Benævnelse forstod man i Frankerig fra 1795 til 1799 et Collegium af 5 Statsembedsmænd, der havde den udøvende Magt; dette efterlignedes i adskillige andre Stæder som stode i Forbindelse med Frankerig f. Ex. Holland. Begge Raadene valgte Directoriets Medlemmer; hvert Aar afgik et og et andet kom i dets Sted. Et Medlem havde Forsædet i tre Maaneder under Navn af Præsident og besørgede alle Statssendelser i sit Navn. Talrige Æresvagter, prægtige Statsdragter og Overflødighed af Alt, hvad der kan befordre den udvortes Glands, forskaffede dette Fuldbyrdelsesraad i Folkets Øine, en endnu større Anseelse end dets meget udvidede Magt allerede gav det. Det vaagede over Lovenes Fuldbyrdelse, havde at byde over den bevæbnede Magt, sørgede for Statens indvortes og udvortes Sikkerhed, underhandlede med fremmede Magter, udnævnte og modtog Gesandtere og bestyrede overhovedet alt hvad Constitutionen af 1791 havde overdraget den kongelige Magt. De syv Statsministre stode umiddelbar under Direktoriet, som havde Lov til at ind- og afsætte dem. Ingen Borger kunde iøvrigt vente en Plads i Di-

rectoriet, hvis han ei forhen havde været Medlem af den lovgivende Forsamling eller Minister. Ved Revolutionen af 18de Brumaire 1799 blev Directoriets Magt tilintetgjort af Bonaparte.

D i s (see Pluto).

D i s c a n t (see Sopran).

D i s c i p l i n, 1) den Deel af Opdragelsen, som bestaaer i at styre og indskrænke lovstridige Tilboieligheder og Begjerligheder, hvorved Tvang spiller en Hovedroll; og 2) Tvangen selv; deraf disciplinere, vænne til Tugt og Orden. I de positive Religioner modsætter man Disciplin, Doctrin (Troeslærdomme og Underviisning i samme) og den indbefatter den saakaldte Kirketugt, Opsyn over Kirkens Medlemmer med Hensyn til Handlinger, som angaae Gudstjenesten eller stride mod Religionen, og Haandthævelse af Tvang ved denne Leilighed. I Videnskaberne kalder man hvert særdeles Fag Disciplin.

D i s c o n t e r e, afregne, fradrage; det vil sige, betale en Vexel, som først er forfalden til en vis Tid, strax med rede Penge, mod en vis forholdsmæssig Fordeel og saaledes kjøbe den; eller og afstræde en Vexel mod rede Betaling til en anden med Tab af nogle Procent. Ordet bruges i begge Betydninger. Disconto kaldes Fradraget af visse Procent af en før Forfaldstiden med rede Penge betalt Vexel. Man siger Discontoen er stegen eller falden, det er, der tilstaaes større eller mindre Afdrag, hvilket retter sig efter den større eller mindre Summa rede Penge, der er i Omløb i en Handelsstad. Ved Vexeldisconto pleier man ei at følge den antagne Rentefod. I store Handelsstæder, der have Banker, som beskjeftige sig med at discontere, har man vel en bestemt Disconto, men den følges ei altid. Paa mange Steder f. Ex. fordum i Amsterdam tillod den strenge Kjøbmandsære ei at discontere, men Kjøbmanden var forpligtet til at beholde sin Vexel hos sig til Forfaldstiden. Disconto-Casse (Caisse d'Escompte) var en Seddelbank i Frankerig, der oprettedes i Paris 1776 af et Selskab Privatpersoner med en Capital af tolv Millioner Livres. Under Revolutionen ophævedes den. I dens Sted indrettedes i den senere Tid Banque de France.

D i s c o r d i a (see Eris).

D i s c o r t i o n s p e n g e kaldes det Qvantum, som egennyttige Creditorer ved Udlaaning af deres Capita-

ler lade sig give over de tilladte Renter eller og lade sig forskrive med, som laant Capital.

Discretionsdage ere i Vexelretten Eftergivelses- eller Fristdage, som tilstaaes efter Vexelens Forfaldstid. De ere ei lige i alle Handelsstæder. Amsterdam f. Ex. giver 6, Hamburg 11, Leipzig ingen. Man kalder dem sædvanlig Respectdage. Det betragtes almindeligt som Mangel paa Soliditet, naar Acceptanten benytter Respectdagene, og det er derfor Skik, at den acceptered Vexel betales strax ved den første Præsentation.

Discursiv modsættes i Philosophien det Intuitive og betyder det, som har Hensyn til Begreber og deres Sammenligning. Saaledes kalde vi den Erkjendelse discursiv som vi først umiddelbar komme til ved Sammensætning af Kjendemærkerne til Begreb og Domme og disses Sammenligning; intuitiv eller anskuelig Erkjendelse er den, som vi umiddelbar komme til ved blot Betragtning.

Discus var hos Grækerne og Romerne en Kasteskive af Steen eller Metal, flad indhulet, i Midten gjennemboret og med en Rem befæstet til Haanden.

Discuskasten hørte med til de gymnastiske Øvelser og det ansaaes for en stor Ære ved de olympiske og andre Lege at vinde Prisen i Discuskasten. Perseus skal have opfundet Discus, hvormed Apollo dræbte Hyacinth. Paa mange Steder kaldes den Talerken, hvorpaa Hostierne ligge, Discus. Ligeledes den midterste Deel af en Blomst.

Disjunction, disjunctiv. Disjunction kaldes i Logiken Forholdet af modsatte, hinanden udelukkende Begreber med Hensyn til en tredie Tanke, i hvis Sphære de dele sig; og hine Begreber kaldes da disjunctive (adskildte). De ere forskjellige og kunne ei tilsammen være Kjendemærker af et tredie Begreb, men kunne blot saaledes bruges om det, at enten det ene eller andet tilkommer det. De ere Kjendemærker, hvorved de til en Slægt hørende Arter skjelnes og have Slægtsbegrebet, hvorunder de staae og hvis Arter de udgjøre, tilfælleds. En disjunctiv Dom er en saadan, hvori dette Begrebernes og Kjendemærkernes Forhold fremsættes f. Ex. Metal er enten Guld, Sølv eller Kobber &c.

Disparat kalder man i Logiken saadanne Begreber, som vel ere forskjellige fra hinanden, men dog kunne tillægges et tredie Begreb som Kjendemærker, følgelig ei

udelukke hinanden. Nogle bruge dette Udtryk i samme Betydning som Disjunctivt.

Dispensation er Fritagelse fra en Forbindtlighed, især Lovgiverens Bestemmelse, hvorefter en enkelt Person fritages i et enkelt Tilfælde for Opfyldelsen af en gieldende Lov. Dertil høre Ægteskabsdispensationer ꝛc. Lovenes Værdighed fordrer, at en saadan Fritagelse fra en gieldende Lov ei skeer uden tilstrækkelig Grund.

Dispensatorium en Apothekerbog eller Lægebog, hvori alle de for virksomme anseete Lægemidler angives af et Collegio medico eller Sundhedsraad og Maaden at tilberede Lægemidlerne foreskrives Apothekerne. Næsten ethvert Land og mange store Stæder have Dispensatorier, hvorefter Apothekerne ere forpligtede at rette sig.

Dispondæus; en Dipodie som bestaaer af en dobbelt Spondæus eller to Gange to lange Stavelser f. Ex. admiserunt. ‒

Disputation er en mellem to eller flere anstillet lærd Strid, hvori det ene Partie (Opponent) søger at bevise det Modsatte af hvad det andet (Respondent eller Defendent) antager. Den Sidstes Bestræbelser gaaer ud paa at forsvare sin fremsatte Mening. Hovedhensigten af en saadan Vaddestrid skulde stedse kun være den, ved methodisk Fremsættelse af Beviis og Modbeviis, at bringe Sandhed for Dagen; en Bihensigt er Øvelse i Tænke- og Sprogfærdighed. Reglerne for Disputerekunsten fremsætter den anvendte Logik. Inauguraldisputation kaldes en saadan, der holdes for at faae en akademisk Værdighed Det Skrift, som lægges til Grund for Disputeren kaldes en Disputats.

Dissenters (ordret Modsigende, anderledes Tænkende) kaldes i Storbrittanien alle de, som ei høre til den bisk=ppelige Kirke, men dog taales. Allerede under Henrik 8de, Luthers Samtidige, og Edvart 6te, begyndte Reformationen at udbrede sig i England og Calvins Lære fandt især Bifald. Dronning Marias Forfølgelser kunde ei standse dens Fremgang og under Elisabeth blev den antagen som Statsreligion. Henrik 8de og hans Efterfølgere betragtede sig istedet for Paven som Kirkens øverste Beherskere; de lode vel Erkebisper og Bisper beholde deres Værdighed, dog saaledes at de vare Kongerne og ei Paven underkastede. Mange derimod paastode, at den ældste Kirke ei stod under Biskopper men Ældste, Presbyteri o: Præster uden bispelig Magt, og underkastede sig derfor

blot de af dem selv valgte Eldste. Der opkom saaledes to Partier. De Episcopale og Presbyterianerne, hvilke man og, fordi de ei fulgte det af Regjeringen antagne System, kaldte Non-Conformister og fordi de søgte at gjenindføre den ældste rene Lære, Puritaner. Det første af disse Navne ere især brugeligt i Skotland; det sidste var før brugeligt i England. Omendskjøndt Puritanerne havde liden Fremgang i England, bleve de dog haardt trykkede i Begyndelsen af det 17de Aarhundred under Jacob 1ste og især under Carl 1ste; denne Konge gjorde dem til sine heftigste Fiender, og de bidroge meest til hans Afsættelse og Henrettelse. Med ham faldt den biskoppelige Kirke og Puritanerne triumpherede. Af dem udgik nu en nye Sekt, der dog siden igjen forenede sig med dem, Independenterne, som antoge, at hver enkelt Kirke i en Provinds var aldeles uafhængig af de andre og kunde have sin egen Liturgie. Efter Cromwels Død blev den biskoppelige Kirke igjen herskende under Carl 2den og man krænkede de anderledes tænkende paa alle mulige Maader. Under Wilhelm 3 og hans Efterfølgere have vel alle Forfølgelser ophørte, dog udgjøre Presbyterianerne kun i Skotland den herskende Kirke. I England saavelsom Irland hersker Episcopalsystemet og de talrige irske Catholiker ere ofte af de Biskoppelige blevne ophidsede til at begynde farlige Uroligheder. Foruden disse Partier, der alle meer eller mindre have fjernet sig fra de Reformeertes Lære, gives der endnu mange Lutheraner, Socinianer, Qvækere, Gjendøbere, der ligeledes taales. Alle disse anførte Religionspartier, der ei ere Episcopale, kaldes Dissenters. Blandt dem ere mange oplyste Hoveder; og, fordi Kongen er den biskoppelige Kirkes Overhoved, forene de sig gjerne med Oppositionen. Overhovedet hersker der i Storbrittanien uagtet den store Samvittighedsfrihed, megen religiøs Uenighed.

Dissidenter kaldes i Polen alle de, der ei bekjende sig til den herskende (catholske) Kirke, men dog have fri Religionsøvelse; altsaa Græker, Lutheraner, Reformeerte og Armenier, men med fuldkommen Udelukkelse af Gjendøbere, Socinianer og Qvækere. Allerede i Luthers Levetid fandt Reformationen Indgang i Polen og udbredede sig saa meget under Sigismund Augusts Regjering (fra 1548 til 1572) at mange af Folket, Halvparten af Senatet og meer end Halvparten af Adelen var luthersk eller reformeert. Kongen var deres Beskytter og de ucatholske dannede en egen Kirke, fik Adgang til alle Embeder og sattes lige med de Catholske. Men man begik den store Feil ei bestemt at fastsætte Forholdet imellem begge Religioner og foranledigede derved blodige Tvistigheder. Deres siden

flere Gange bekræftede Rettigheder bleve dem efterhaanden berøvede, især 1717 og 1718 under August 2dens Regiering, da man fratog dem Stemmeret paa Rigsdagene. Endnu mere tavte de 1733 under August 3die: og paa Pacificationsrigsdagen 1736 blev en gammel Lov fornyet, ifølge hvilken enhver Konge skulde være catholsk. Dissidenterne benyttede sig af den sidste Konge Stanislaus Poniatowskis Thronbestigelse til at fremkomme med deres Besværinger, hvilke de forebragte paa Rigsdagen 1766 og understøttedes af Rusland, Danmark, England og Preussen. Rusland, som nyttede denne Leilighed til at udvide sin Indflydelse paa de polske Anliggender, tog sig især af dem, og bragte 1767 en Tractat istand, hvorved de fik samme Rettigheder som de Catholske. Rigsdagen af 1768 ophævede tillige de for Dissidenterne skadelige Beslutninger. Men, da Krigen med Modconfoederationerne udbrød og Riget blev deelt, gik Intet i Opfyldelse, indtil endelig Dissidenterne 1775 igjen erholdt alle deres Friheder med Undtagelse af den Ret at beklæde Senator- og Ministerpladse.

Dissonanz kalder man Foreningen af to eller flere Toner, hvis Forening er Øret modbydeligt; man kalder ogsaa en Tone eller et Interval, som frembringer en lignende Virkning saaledes.

Distanz, en Gjenstands Frastand fra en anden hvilken egentlig maales efter den korteste Linie, der kan drages imellem dem. Hertil betjener man sig af visse givne Midler, som f. Ex. til at maale Solens og Planeternes Afstand fra Jorden, benyttede man sig siden det 18de Aarhundred af Venus's Gang forbi Solen. Distanzmaaler er et mathematisk Instrument, hvorved man kan bestemme en Distanz fra det Sted man befinder sig paa.

Distesa (Canzone distesa) en Sang i den gamle italienske Poesie, der bestaaer af 7 eller 8 Stavelses-Vers.

Distichon et metrisk Liniepar, der bestaaer af et Hexameter og et Pentameter. Da denne Verseart uden tvivl er den meest passende Form for Elegien har man og kaldt den det elegiske Versemaal. Grækerne indklædede næsten udelukkende deres sentimentale, satiriske og didaktiske Epigrammer i denne Form.

Distonere eller Detonere heder i Tonekunsten at angive en bestemt Tone for høit eller for lavt, især i Sang, synge urigtigt.

Distribution, Uddeling. I Retssproget er Distributionsdom, en Overrets Beslutning, hvorledes en

Skyldners Concours-Eiendomme skulle deles mellem hans Creditorer.

Dithyrambus, eet af Bacchus's Tilnavne, som han fik fordi han var to Gange født. Eengang af sin Moder Semele, en anden Gang af sin Fader Jupiters Hofte, eller fordi man tillægger ham flere Mødre. Dernæst betyder det et Digt, som blev sjunget til Gudens Ære paa hans Fæstdage. Da man høitideligholdt disse Feste med en Støi, som skulde behage den drukne Gud, kunde det ei feile at den til slig en Fest hørende Dithyrambus maatte aande et Slags drukkent Raserie. Derfor vare Ordene i samme indviklede paa en næsten uopløselig Maade, samt dristigt og forvovent sammensatte. Jo mere tilsyneladende Uorden, jo nærmere den Druknes Dristighed desto mere dithyrambisk sandt. Den blev sjungen efter den vilde phrygiske Melodie. Arion fra Methymna paa Lesbos holdes for dens Opfinder (i den 28de Olympiade) og Lasos fra Hermione indførte den først i de offentlige Lege. — Dernæst betyder og et dithyrambisk Digt, et lyrisk Digt, fuldt af vild, stormende Begeistring, som mange af Pindars Oder og Schillers Ode til Glæden.

Ditters von Dittersdorf (Carl) Een af de meest yndede tydske Theatercomponister, fuld af Characteer, Lune, naiv Opfindelse, Færdighed i musikalsk Declamation og Behandling af sine Texter, selv Digter og maaskee den meest comiske Theatercomponist blandt de Tydske. Han er født 1730 viste sig allerede i sit 12te Aar som Virtuos paa Violin, paa hvilket Instrument han lod sig høre i Tydskland og Italien med meget Bifald. For sine Fortjenester af Musikken blev han af Keiser Joseph 2den ophøiet i Adelstanden og tillige til Forstmester i den keiserlige Andeel af Schlesien, og af Fyrstbiskoppen af Breslau til Capeldirectør. Blandt hans Theatercompositioner erhvervede hans Opera, Doctoren og Apothekeren ham det meest udmærkede Bifald. Selv Italienerne have sadt italiensk Text til hans tydske Musik og opført hans Operaer i Italien med stort Bifald. Han døde i temmelig trængende Omstændigheder paa Friherre von Stillfrieds Gods den 31 Oct. 1799, efterat han to Aar forhen havde faaet 500 Gylden i Pension. Hans Selvbiographie til Bedste for hans efterladte Familie udkom i Leipzig 1801 og give yderst interessante Efterretninger om ham og flere Componister.

Divan 1) det høieste Statscollegium hos Tyrkerne som forsamler sig ugentlig paa bestemte Dage og bestaaer for nærværende Tid af 12 Personer, for hvilke Storvesiren og Mufti have Forsædet. Det store Divan holdes alletider

om Tirsdagen af Storherren selv. Desuden er der sat enhver Pascha et Divan ved Siden. 2) Man kalder og et lavt en Fod fra Jorden ophøiet Sæde, som man finder i alle Paladser og i alle Privatpersoners Værelser i Tyrkiet, en Divan. Dette Sæde er bedækket med kostbare Tapeter og mange stukkene Puder, som stilles hen imod Væggen. Paa denne Divan hviler Huusherren og modtager Visiter. Et Slags Sopha kaldes derfor hos os Divan.

Diversion i Krigssproget et Afvendelsesangreb o: det er et Angreb fra en anden Side, hvis Hensigt er at tilintetgjøre Fiendens Planer, vende hans Opmærksomhed paa et andet Punkt og nøde ham til at dele sin Magt. Det kommer af divergere (afvige), tage en forandret afvigende Retning; derfor betyder og Diversion en Tverstreg.

Divertissement, ital. Divertimento, et fordum meget sædvanligt Tonestykke, bestaaende af nogle lidet udførte med Dandsemelodier afvexlende Satse, sædvanlig ei af nogen bestemt Characteer men blot til Ørets Forlystelse. I Frankerig forstaaer man ved Divertissement de Dandse og Sange, som sædvanlig anbringes mellem Acterne af Operaer og Skuespil. Da de ei staae i nogen Forbindelse med Hovedhandlingen, divertere de ofte den dannede meget slet.

Dividende kalder man den Fordeel, som en Actiehaver ved et Handelscompagnie erholder af sin Actie. I Arithmetiken kaldes saaledes et større Tal, som skal deles, divideres ved et mindre og denne Regnemaade kaldes Division.

Division, en Troppeafdeling, almindelig en større. I Felten udgjør almindelig to Brigader (eller 10 til 12 Batailloner) Infanterie eller to til tre Brigader (18 til 30 Escadroner) Cavallerie en Division. Den General, der anfører en saadan, er den næste efter den Overstcommanderende og kaldes Divisionsgeneral. Man bruger og Ordet Division om mindre Afdelinger. I Arithmetiken betyder Division den bekjendte Regnemaade af to Tal at finde et tredie, som ved sine Eenheder tilkjendegiver hvor ofte det ene givne Tal indeholdes i det andet. Divisio i Logiken er den logiske Inddeling.

Dnieper, en stor Flod i Rusland, som udspringer ovenfor Smolensk fra en Sump, gaaer i mange Krumninger igjennem flere Gouvernementer og falder endelig mel-

lem Oczakow og Kinburn i det sorte Hav. Den danner vel 70 Øer og er meget fiskerig; fordum heed den Borysthenes.

Dniester ligeledes en betydelig Flod, der udspringe ved Carpatherne i Gallizien, løber igjennem en Deel af Rusland forbi Bender og danne ved sit Udløb i det sorte Hav en stor Havbugt.

Dobéran, et Slot og en Flække, som tilhører Meklenburg-Schwerin. Det er opkommet af et fordums Cistercienser-Kloster, og i sammes Kirke kan man see de gamle meklenburgske Hertugers Begravelse. En Fjerdingvei derfra er den saakaldte hellige Dæmning, hvor Østersøen opkaster besynderligt farvede Stene. Det forrige Kloster er nu et fyrsteligt Jagtslot og af sammes Indkomster trække Professorerne i det derved liggende Rostock en Deel af deres Besoldning. For kort Tid siden anlagdes her et Søbad, der som det første i Tydskland vakte megen Opmærksomhed og drog mange Fremmede dertil.

Doctorværdighed, Promotion. Doctornavnet opkom gandske naturligt tilligemed Høiskolerne. Den dermed forbundne Værdighed erholdt først ved Høiskolen i Bologna mellem 1128 og 1137 offentlig Autoritet, da den berømte Irnerius (Werner) blev bekræftet af Keiseren som Lærer i Retsvidenskaben. Han skal have bevæget Keiser Lothar den 2den til at indføre Doctorpromotionen (Ophøielsen til Doctor med anstillede Prøvelser). Fra det juridiske Facultet gik denne Indretning til det theologiske og man paastaaer at Facultetet i Paris først har tildeelt Petrus Lombardus, der 1159 blev Biskop i Paris, den theologiske Doctorværdighed. Aar 1329 blev Wilh. Gordenio ved Collegiet i Asti først creeret til Doctor artium et medicinæ. Til Philosopherne kom denne Værdighed sidst, fordi de sildigt forbandt sig til et særskildt Facultet. Doctorpromotionerne ere enten høitidelige og offentlige eller uden Høitidelighed (ved Diplomer). I Oxford og Cambridge creeres ogsaa Doctorer i Musikken. Den store Haydn erholdt denne Ærestitel fra Oxford.

Doctrin, Lære, Underviisning i en Videnskab, er forskjellig fra Scienz, Videnskaben selv eller Kundskaberne i samme. Ofte bruges Doctrin og Disciplin i Flæng og betyder en særdeles Deel af en Videnskab eller en enkelt Videnskab.

Dodona, et berømt efter Sagnet af Deukalion opbygget Sted i Epirus hvor et af Grækenlands ældste Orakler fandtes. Oraklet var helliget Jupiter, ved hvis Tem-

pel var den hellige Lund med den phrygiske Eeg. Efter Sagnet havde Jupiter foræret sin Datter Theba to Duer, som havde den Evne at kunne tale. Disse vare engang udfløine fra Theben i Ægypten, den ene var kommen til Libyen og havde der stiftet Jupiter Ammons Tempel, men den anden til Epirus, hvor den satte sig paa et Egetræe og sagde med tydelig Stemme til Indbyggerne paa Stedet: Opretter her et Orakel til Jupiters Ære. De spaaende Præstinder gave Svarene paa forskjellig Maade. Undertiden stillede de sig nær ved det prophetiske Træe og gave Agt paa Bladenes Susen eller de traadde tæt til den ved Træets Fod udspringende Kilde og lyttede paa det opsprudlende Vands Lyd. De spaaede ligeledes af den Lyd, som fremkom af adskillige om Templet hængende Kobberbækkeners Sammenstøden.

Doge Navnet paa Overhovedet i de to fordums italienske Fristater Venedig og Genua. Han valgtes af Adelen, i hvis Hænder Regjeringen var. I Venedig beklædede han sin Værdighed paa Livstid, i Genua kun 2 Aar. Hans Magt var indskrænket og bestod for det Meeste kun i det Udvortes (See Venedig og Genua).

Dogma, 1) en synthetisk Sætning i Philosophien, der i sig selv, ifølge sit Indhold, fører Vished med sig. Den kantiske Philosophie nægter dem, fordi den rene Fornuft et gaaer ud over Begreber; 2) Troessætning i Religionen, uden mindste Forbindelse med det philosophiske Begreb. Dogmatisk hvad der angaaer Troeslærdomme.;

Dogmatik er den videnskabelige eller systematiske Fremstillelse af de christelige Troeslærdomme. Denne Videnskabs Forretning er at samle de i de hellige Bøger adspredt foredragne religiøse Ideer, udvikle og bevise dem samt forbinde dem til et Heelt. Hvo, der vil behandle denne vanskelige Videnskab med Held, maae være kyndig saavel i Fortolkningsvidenskaben som i Philosophien. Det første Forsøg paa at foredrage den christelige Troeslære fuldstændiggjorde Kirkefaderen Origenes i det 3die Aarhundred, ham fulgde Augustinus i det 4de, Isidorus Hispalensis i det 6te og Joh. Damascus i det 8de Aarhundred. Scholastikerne i Middelalderen anstillede vel mange skarpsindige Undersøgelser over Gjenstande i den christelige Troeslære, men forfaldt ogsaa til spidsfindige Spørgsmaal og overlæssede denne Videnskab med urnyttige Subtiliteter. Da man ofte forklarede Bibelens Udtryk aldeles vilkaarligt og indtvang egne Meninger i samme, blev det dogmatiske System sjelden Bibelens tree Lære, meget Uvedkommende og Urimeligt paabyrdedes

de Christne som Religionslærdomme, der blot var Opfindelser af egennyttige og spidsfindige Theologer. Blandt Protestanterne var Melanchton den første, der skrev en med Rette bifaldet Lærebog i den christelige Dogmatik. Fra det forrige Aarhundred have især mange protestantiske Theologer behandlet Dogmatiken heldigt.

Dogmatismus eller Dogmaticismus kaldes 1) den strengt videnskabelige Fremgangsmaade, ved hvilken man som i Mathematik hvori Grundsætningerne ere evidente Sandheder, gaaer ud fra Grundsætninger og Definitioner og af disse ved Beviser udleder Læresætningerne og saaledes skrider frem fra det Almindelige til det Særdeles. (deraf og den progressive eller synthetiske Methode). Denne Fremgangsmaade er kun anvendelig, hvor man alerede er vis paa Grundsætningerne eller har udfundet dem paa lovmæssig Maade. 2) Dogmatismus eller dogmatisk Methode kaldes efter Formen den, som antager eller forudsætter noget, hvorpaa den grunder sit hele System, især forsaavidt denne Forudsætning er antaget uden foregaaende Prøvelse; eller efter Materien den Synsmaade, som paastaaer Muligheden af en systematisk Erkjendelse af Tingenes Væsen. Dogmatiker kalder man derfor den, som følger hiin Methode i Philosophien og antager tillige, at der gives philosophiske Sætninger, der i og for sig selv have objectiv Gyldighed. Herved erholder Udtrykket Dogmatiker en dobbelt Bibetydning, saa at man derved forstaaer en Lærer, der antager visse Grundlærdomme som ubedragelige og apodictiske; deels og den der sætter en ubegrændset og overdreven Tillid til Definitioner, Inddelinger og Beviser, som om man ved disses rigtige Anvendelse, med Hensyn til det forudsatte almindelige Princip, kunde erhverve en levende Indsigt i Tingenes Væsen. Modsat Dogmatismus i Philosophien er deels Scepticismus, som nægter eller betvivler den objective Vished i den menneskelige Erkjendelse, eller Criticismus, som fordrer Prøvelse og gaaer ud fra Principiernes Undersøgelse, til det som derpaa skal bygges.

Dohm (Christian Conrad Wilh. von) født i Lemgo den 11te Dec. 1751, lige udmærket som Lærd og Statsmand, studerede i Göttingen og gjorde sig der betjendt ved en Mængde Oversættelser og egne Arbeider. Han blev alerede 1776 Professor i Statistiken, Cameral- og Finansvidenskaberne i Cassel. Her udgav han i Forening med Boie det tydske Museum fra 1776 — 1778. Aar 1779 blev Dohm kongelig preussisk Krigsraad, geheime Archivarius og Sekreteer i Berlin. Hans Historie om den bayerske Arvefølgestrid beviste, at han ei blot var

Statistiker, men og Publicist, Historiker og Diplomatiker. Han skrev og over Jødernes borgerlige Forbedring. 3 Dele, Berlin 1781—1783. Han steeg nu fra en Post til en anden, blev ophøiet i Adelstanden og udnævnt til Resident i Rigsstaden Cölln. Han skrev paa denne Tid over det tydske Fyrsteforbund og gav siden en Beretning om Lütticher Revolutionen 1789, hvilken han som preussisk Commissær til denne Strids Bilæggelse kunde have rigtig Kundskab om. Siden tjente han Preussen i adskillige diplomatiske Forhold, som Gesandt ved Rhinkredsene og siden som Deeltager ved Congressen i Rastadt 1797—1799. I Aaret 1804 blev han kongelig preussisk Kammerpræsident i Heiligenstadt i Eichsfeld og deeltog i dette Landes Skiebne 1807. Kongen af Westphalen optog ham i sit Statsraad, meddeelte ham sin Orden og udnævnte ham til sin befuldmægtigede Minister ved det sachsiske Hof. Sygelighed bevægede ham 1811 at tage sin Dimission. Han levede siden for sin Familie og Videnskaberne paa sit Gods Pustleben ved Nordhausen. Den nyeste Frugt af hans Liv og Studier er: Denkwürdigkeiten seiner Zeit, seit 1763, hvoraf 1ste Bind udkom 1814. Han har desuden leveret mange Bidrag til Meusels Litteratur- und Geschichtskunde, algemeine deutsche Bibliothek, deutsche Monatsschrift 1796 og vigtige Materialier til Statistik og den nyeste Statshistorie. I alle fremlyser den klartænkende og sagkyndig Mands Aand. Endnu bidrager han alt til at fremme Oplysning hos andre og sig selv.

Dohna Burggreve af, en gammel adelig Familie, som udleder sin Oprindelse fra Aloysius von Urpach, som Carl den store skal have sat paa Rigets Grændser ved Elben mod Venderne (806) og iøvrigt have bebygget Dohna og andre Steder i Sachsen. Hans Søn skal Keiser Ludvig den fromme have tilstaaet Titelen Burggreve af Dohna. Den af Aloysius opbyggede mægtige Borg ved Pirna, stod i det 12te Aarhundred under Hertugerne af Bøhmen, derefter under Keiser Henrik 5 og kom tilsidst under Markgreverne af Meissen. I det første Aar af det 15de Aarhundred blev den forstyrret af Markgreve Wilhelm af Meissen, og der blev blot det lille Sted af samme Navn tilbage. Familien udbredede sig især i Preussen og Schlesien. Til den hørte Christopher, Greve af Dohna der udmærkede sig som preussisk General i Syvaarskrigen.

Dokke kaldes 1) i Skibsbygningskunsten et Sted, hvor Skibene med Bequemhed kunde henbringes for at calfatres og sættes istand eller gandske ombygges. I disse Dokker ere i Almindelighed store Sluser anbragte, ved hvilke

Vandet kan bringes ud, efterat Skibet er bragt til sit Sted, for at Arbeiderne ei skulle hindres deraf. Er Arbeidet endt og Skibet skal løbe ud, aabnes igjen Sluserne, Vandet trænger ind i Dokken, hæver det paa Stabelen staaende Skib og fører det ud i Havnen. Dokkerne ere forskjellige efter deres Bestemmelse. Enten ere de tørre og erholde først Vand ved Sluserne (la forme) eller de ere ordinaireligen fulde af Vand (la Bassin) eller de faae Vand ved Floden (le Chantier). 2) I Bygningskunsten kaldes Dokker smaae tykke Søiler med en Krands eller Gesims, hvilke tilsammen danne en Balustrade.

Dolci (Carlo) andre kalde ham Carlino Dolce, en berømt Maler af den florentinske Skole, født i Florens 1616 og død sammesteds 1686. Han var en Discipel af Jacopo Vignali, og hans Værker have efter Fiorellos Dom den Characteer, som hans Navn betegner. De bestaae for det Meste af halve Figurer af Madonner og andre Hellige, der ere fulde af henrykkende Andagt og Mildhed. Man har endog bebreidet ham characteerløs Blødhed. Ved Flid i Udførelsen nærmer han sig den hollandske Maneer. I sine Madonner har han gjentaget sig selv; og saa seer man i hans Arbeider hiin Frygtsomhed og Tungsind, der beherskede ham til hans Død. Hans Værker ere udbredte i hele Europa; hans Mesterstykker findes i hans Fødestad. Til hans vigtigste Stykker høre tre, som findes i Dresdener Gallerie. 1) Den af Napoleon beundrede Cacilie; 2) Christus, som velsigner Brød og Viin; 3) Herodias med Johan den Døbers Hoved.

Dolgorucki, een af de ældste og fornemste fyrstelige Familier i Rusland, hvis Forfædre Engang vare Beherskere af Ukraine. Flere af denne Familie ere bekiendte af deres Værdigheder, deres Indflydelse og deres Ulykke f. Ex. Alexius Feodorowitz, hvis Datter blev forlovet med Keiser Peter den, der havde bestemt at ægte hende, men Døden tilintetgjorde denne Plan, og Keiserinde Anna forviste Dolgorucki med hans Familie til Siberien.

Dollar en engelsk Mynt, som især er brugelig i de forenede nordamerikanske Stater og gielder omtrent saa meget som en Speciedaler eller 4 Skilling og 6 Pence Engelsk.

Dollond (John) en Engellænder, som har gjort sig fortjent ved Kikkertens Forbedring. Han opfandt 1756 Kikkerter med et tredobbelt Objectivglas, hvilket er sammensat af to Slags Glas, Flinte- og Kronglas, hvortil en Beregning af Euler havde givet ham Anledning. Han op-

fandt og Kikkerter med 6 Lieeglas, hvorved de Feil formindskes, som komme af Glassets Kugleform, især Farvebrækningen. Man kalder derfor og en saadan Kikkert er Dollond. Med Hensyn til Objectiv-Mikrometret og det saa kaldte Heliometer har Dollond gjort en særdeles Opfindelse, som bestaaer deri, at han istedet for to hele Objectivglas, har indført to halve. Han døde 1761.

Dolomieu (Gratet af) født den 24 Juni 1750 Medlem af Videnskabernes Akademie og Commenthur af Maltheserordenen, gjorde sine første Tog i sit 18de Aar. I Metz erholdt han sin første Underviisning i Chymie og Naturhistorie. Hans Fremskridt vare saa hurtige at Videnskabernes Akademie meddeelte ham Titel af Correspondent. Denne Udmærkelse bestemte ham for Naturvidenskaberne; han forlod Militairtjenesten og foretog sig strax en Reise til Sicilien. Ved sin Tilbagekomst til Frankrig 1780 slog han sig høitideligt til Revolutionspartiet og udgav adskillige Værker, der forøgede hans Roes. Men, da Proscriptionen ogsaa traf ham, vandrede han fra et Sted til et andet, blev siden i et roligere Tidspunkt kaldet til Skolen for Minerne, gjorde paa denne Tid nye Fremskridt i Videnskaberne og var i Færd med at kundgjøre Resultaterne deraf, da Bonaparte tog ham med sig til Ægypten. Ved sine Forbindelser paa Maltha bidrog han meget til denne Øes Overgivelse. Efter Nederlaget ved Abukir saae han sig nødt til at lande paa Calabriens Kyst, blev grebet paa Kongen af Neapels Befaling og kastet i et Fængsel i Messina; ved Freden 1800 kom han igjen paa frie Fod. Han begyndte nu igjen paa sine gamle Beskjeftigelser og besøgte Overalperne. Han døde i Nov. 1801 i sin Families Skjød. Efter sin Tilbagekomst var han bleven udnævnt til Medlem af senat conservateur.

Dom er egentligt et rundt, høit, hvælvet Tag (Kuppel), eller et rundt, hvælvet Taarn. Da man fornemmelig havde slige ved Kirkerne, saa kaldte man de Kirker, hvorved slige fandtes, Domkirker og siden gav man og andre Kirker, især Cathedral- og Stiftskirker dette Navn. Rimeligst kommer Ordet af det græske δῶμα (Tag).

Domainer, af domaine, domania (ogsaa Kammer- eller Krongodser) ere Godser, der ere forbundne med forskjellige Rettigheder og Privilegier og tilhøre Regenten som Regent og ere forskjellige fra Patrimonialgodser, der tilhøre ham som Privatperson. De høre saaledes til Statsformuen. Indkomsterne af Domainerne, oprindeligen bestemte til Fyrstens, hans Families og Hofstats Underholdning, ere det ældste Slags kongelige Indkomster (Regalier). En stor Deel af dem erhvervedes

af Statens Overhoved ved Grundstykkernes første Besættelse, men bleve siden fra Tid til anden forøgede ved Kjøb, Hjemfald af adelige Lehnsgodser, Secularisationer, Gaver og Arv. Kun i meest trængende Nødstilfælde eller, naar Staten sikres en ligesaa vis Indkomst, kunne de afhændes. Dette paastaae de Retslærde. Physiokraterne derimod paastaae, at Domainerne bør forvandles til Bønders Eiendom, da Regenten selv ei kan have Opsyn med dem og de, det overdrages til, altid vil see paa deres egen Fordeel, men ikke paa Eiendommens Forbedring.

Dombrowsky, fransk Divisionsgeneral, var i Begyndelsen Ritmester ved Churfyrsten af Sachsens Garde du Corps, gik siden til sit Fædreneland Polen, tjente 1794 imod Russerne og udmærkede sig ved Mod og Indsigt. Han commanderede een af de Linier med hvilke Kosciusko i August forsvarede Warschau imod Preusserne. Denne General forærede ham en Ring men den Indskrift „Fædrenelandet til sin Forsvarer." Da han siden blev sendt til Storpolen, tilkæmpede han sig adskillige Fordele, men saae sig efter Warschaus Erobring indsluttet af den russiske Armee og nødt til at overgive sig. Man førte ham til Warschau og gav ham i Dec. sin Frihed igjen. General Suwarow behandlede ham endog med megen Agtelse. 1796 gik han til Cölln for at tage fransk Tjeneste og fandt en gunstig Modtagelse hos Jourdan. Man overdrog ham derpaa at oprette et polsk Corps og han udstædede et Slags Proclamation til sine Landsmænd for at faae dem til at forene sig under hans Faner. Virkelig befandt han sig 1797 i Spidsen af en anseelig Legion, gjorde betydelig Tjeneste under Bonaparte i Italien og siden ved Neapels Erobring 1799, hvorpaa han blev udnævnt til Divisionsgeneral. 1806 commanderede han mod de neapolitanske Insurgenter, blev derpaa af Napoleon kaldet til at bevirke en Insurrection blandt sine Landsmænd, hvilken han bragte istand og hvormed han aabnede Feldttoget mod Rusland. Ved Krigens Udbrud 1809 anførte Dombrowsky et Corps imod Erkehertug Ferdinand. Han udmærkede sig i dette Feldttog ved stor Virksomhed og erholdt efter at det var endt, Commando over en Division i Hertugdømmet Warschau. Han ledsagede Napoleon 1812, forled Frankerig med Levningerne af den polske Armee og gjorde 1814 en Opfordring til Gjenoprettelsen af en polsk Armee paa Keiser Alexanders Forlangende.

Domcapitel, et Selskab af Chorherrer (Domherrer) i en Cathedralkirke, der vel staaer under Biskoppen men dog regjeres af dets egne Prælater og have særdeles Rettigheder. De hjelpe Biskoppen i Kirkebestyrelsen

og i deres capitulariske Forsamling (ogsaa kaldet Domcapitel) afgiøre de deres Anliggender ved de fleste Stemmer. Naar en Bistop døer føre Domherrerne den verdslige Regiering i Stiftet og vælge en nye Bistop eller Erkebistop.

Domicilium, Bolig. Hos Romerne og endeel af de Nyere, især i England og Holland havde og har Domiciliet særdeles Rettigheder. Domicilierede Vexler ere saadanne, hvis Betaling naar den Bye, hvor Udstæderen boer ei er nogen Vexelplads, andetsteds paa en i Nærheden værende Vexelplads.

Dominante kaldes i Musiken den herskende Node.

Dominicalskat kaldes i det Østerrigske den Skat som Adel og Geistlighed maae betale. Modsat den er Rusticalskat, som Bønderne efter Afdrag af Tiende og andre Herskabs-Afgifter maa svare.

Dominium Herskabsret, ogsaa Eiendom eller Eiendomsret. I Retssproget er Dominium directum Herskabsret, virkelig Eiendom, modsat dominium utile Benyttelsesret, for Ex. naar en forpagter en Eiendom, har han Lov til at bruge den, men har ei Raadighed over den (ei Proprietet).

Domingo (St.), een af de store Antiller i den mexicanske Havbugt henved 1300 □ Mile stor. Heden er overordentlig stor, men formildes dog noget ved de kjølige Søevinde. Landet er særdeles frugtbart paa Sukker, Indigo, Bomuld, Cacao, Caffe, Tobak, Salt, Vox, Honning, Farvematerialier ꝛc. Der findes og ypperlige Træfrugter og fortræffelig Qvægavl. Denne skjønne Øe kaldtes af Indbyggerne Hayti og opdagedes den 6te Dec. 1492 af Columbus paa hans første Reise. Han kaldte den Hispaniola og anlagde en nye Stad, som han til sin Faders Ære kaldte Domingo, hvilket Navn siden hele Øen fik. Endnu før Revolutionen, da Frankerig kun eiede ⅓ af Øen, overgik dens Værdie alle de øvrige franske Besiddelser. Den spanske Andeel udgiorde ⅔ og havde St. Domingo til Hovedstad; i den franske Deel var Cap François Hovedstad. Efter nøie Regning, sagde Dufay i Nationalconventet (12te Febr. 1795), leverede samtlige Frankerigs Besiddelser i Vestindien 1789 Produkter for 201,000000 Livres, og af disse kom ¾ paa St. Domingo. Ved Freden i Basel 12te Juli 1795 afstraaede Spanien sin Deel af St. Domingo til Frankerig. Endnu for denne Tid kunde Frankerig ei alene forsyne sig selv med Sukker, Caffe og Farvetræe derfra, men og udføre til Barbariet, Levante og de forenede Stater i Amerika for 150 Mill. Livres aarlig. Befolkningen i den franske Deel regnede man til 30000 Hvide, 24000 Mulatter

og 480000 Negerslaver. Men i den senere Tid er denne skjønne Øe frygtelig medtaget af en indvortes Krigs Rædsler. Den 15de Mai 1791 havde Nationalconventet i Paris forkyndt alle Slavers Frihed i Republikens Besiddelser. Neppe kom denne Efterretning til Domingo før Negerne, opmuntrede ved de Hvides Uenighed, overfaldt deres tildeels haarde og grusomme Herrer, og med Hævngjerrighedens længe tilbageholdte Raserie ødelagde mange Plantager med det vildeste Barbarie. Spanierne traadde i Forbindelse med deres Anførere. 1793 satte Toussaint sig i Spidsen af Negerne og førte en rædsom Krig mod de Hvide. Men, da de republikanske Tropper seirede, og Spanierne nægtede de Sorte deres Bistand, gik Toussaint over til de Franske. Han blev af den franske Regiering først udnævnt til Divisionsgeneral og derpaa til Overgeneral over alle de franske Tropper paa Øen, men viste sig fra 1798 som Øens uafhængige Herre og Frankerigs Fiende, ja han lod endog den spanske Deel af Øen tages i Besiddelse. Efter Revolutionen af 18de Brumaire søgte han igien at vinde den franske Regiering. Imidlertid lod han den 9de Mai 1801 af de Deputerede fra alle Øens Departementer forfatte en egen Constitution for St. Domingo, hvorved han blev valgt til Statholder paa Livstid og Slaveriet for stedse afskaffet. Denne lod han sætte i Kraft uden at vente den franske Regierings Bekræftelse. Bonaparte udsendte den 14de Dec. en Flaade af 23 franske og spanske Skibe med 25000 Mand under Anførsel af hans Svoger Leclerc, der ankom ved Øen den 4de Febr 1802. Toussaint havde imidlertid sat sig i tilbørlig Forsvarsstand med 60000 Sorte. Amerikanerne understøttede ham tillige med Munition og Levnetsmidler. Leclerc deelte sin Flaade i fire Divisioner for paa engang at lande paa fire forskjellige Steder af Øen, selv vendte han sig mod Cap Francois. Men, da Christoph, een af de Sortes Hovedanførere modsatte sig hans Landing, og truede at myrde alle Hvide og stikke Staden i Brand, hvis man brugte Magt, og Leclerc tillige forgjeves havde sendt Bonapartes Opfordring i Land ved en Parlamentair, seilede han bort derfra, landede hemmelig paa forskjellige Punkter i nogen Frastand fra Cap, adspredede lettelig de Negerhobe, der satte sig imod ham og marscherede iilsomt til Staden for at hindre dens Ødelæggelse. Men Negerne antændte Krudttaarnene og i faa Timer var Staden en Askehob. De Hvide vare for Størstedelen flygtede bort, og, da de franske Tropper vare saa nær, iilede de Sorte fra den brændende Stad til Bjergene. Et heelt Aar til Ende var Øen en Skueplads for Rædsler. Frygteligt kjæmpede de Ulykkelige for deres Menneskerettigheder og tillige anrettede Klima og Sygdom store Ødelæggelser ved den franske Hær, hvorfor Leclerc maatte bede om Forstærkning. Vel

havde de Franske indtaget faste Pladse paa fire forskjellige Punkter af Øen, men Krigen blev saa meget vanskeligere, da Negerne trak sig tilbage til Bjergene, hvor de kjendte hver Krog, og hvorfra de bestandig plyndrede Sletterne og gjorde de franske Tropper, som de vare overlægne i Antal, stort Afbræk. Allerede i Midten af April begyndte Regntiden, som varer i 5 Maaneder og maatte gjøre Ende paa Feldttoget, da Toussaint pludselig begyndte Underhandlinger. Christoph overgav sig; afskedigede sine Tropper og den 1ste Mai 1802 underkastede og Toussaint sig. Dessalines gjorde det Samme saavelsom de øvrige Negeranførere, omendskjøndt de kunde have tilintetgjort den franske Armee, hvis de havde været enige. Leclerc søgte nu igjen at bringe borgerlig Orden tilveie. Dog varede Roligheden ikke længe. Man beskyldte Toussaint for ærgjerrige og oprørske Planer og lod ham hefte. Leclerc sendte ham med sin hele Familie til Frankerig, hvorfra han blev deporteret til Øen Elba. Man heftede tillige nogle hundrede andre, som man ansaae for Toussaints Tilhængere og Krigen brød ud med nyt Raserie. Hertil kom den nye Beslutning, af den franske Regjering, at Slaveriet ei skulde ophæves og at man skulde tage de strengeste Forholdsregler imod Negerne. Det blev til en Kamp paa Liv og Død. Snart bleve de syge og uvillige franske Tropper trængte til den smalle nordlige Rand af Øen ved Cap François og St. Mole, hvor de leed uophørlig af Mangel og Sygdomme. Endeel af de franske Colonietropper gik nu over til Negerne, , som hverken manglede Penge eller Forraad. Dessalines og Christoph satte sig nu igjen i Spidsen af de Sorte. Dog var Franskmændenes frygteligste Fiende den gule Feber. Af 30000 landede Europæer levede i Nov. neppe 6000. I denne Tingenes sørgelige Tilstand døde General Leclerc selv den 1ste Nov. og de Sortes Mod tog herved til, saa de nu Tid efter anden angrebe Capstaden selv. General Rochambeau paatog sig Commandoen over den svækkede franske Armee. Forstærkningerne fra Frankerig vare saa ubetydelige at de Franske blot kunde holde sig i Stæderne ved Kysten og selv her bleve de tit angrebne. Endog smaae Seire vare de Franske farlige. Den nyudbrudte Krig med Engelland hindrede den nødvendige Tilførsel, og Rochambeau saae sig endelig nødt til at rømme Cap Francois med Levningerne af sine Tropper. Han sluttede en Capitulation med Dessalines den 19de Nov. og lovede inden 10 Dage at seile bort med sine Tropper. Men, da Engellænderne spærrede Havnen, saae de Franske sig nødt til at overgive sig til Admiral Duckworth som Krigsfanger den 30te Nov. og bleve deels bragte til Jamaica, deels til Engelland. Kort derpaa erklærede Negernes Overhoveder Dessalines, Christoph og Clervaux Øens Uafhængighed, og

med den 1ste Dag af 1804 begyndte en uafhængig Negerregjering. Den 30te Mai sanctioneredes en Constitution og Dessalines blev udnævnt til Generalgouverneur af Hayti paa Livstid. Alle Generaler og Officerer svore ham Troskab og evigt Had mod de Franske. Negerne øvede nu en frygtelig Hevn mod alle Franske paa Øen. Kun faa undkom paa amerikanske Skibe. Dog kom ei den spanske Deel af Øen under Dessalines, og, da han vilde bemægtige sig Staden St. Jago, underkastede Spanierne sig den franske General Ferrands Befaling. Han slog Dessalines med stort Tab og beholdt Overherredømmet over den spanske Deel af Øen og fik tillige ubetinget Fuldmagt fra Frankerig. Paa denne Maade var det ham muligt, forsynet med Levnetsmidler at forsvare de tre Hovedpunkter St. Domingo, St. Jago og Azu mod Dessalines. Denne erholdt ved sin Handel med engelske og nordamerikanske Skibe stedse Midler til Krigens Førelse, lod Øen befæste i det Indre og blev den 8de Oct. 1804 udraabt til Keiser af Hayti under Navn af Jacob 1ste. I Febr. 1805 faldt han med en stor Magt ind i den forrige spanske Deel af Øen. St. Jago havde maattet overgive sig og alle Grændseposter være adsplittede. De Sortes Armee nærmede sig med deres sædvanlige Vildhed Staden St. Domingo. General Ferrand besluttede med sin lille Hob at vove et Slag med de rasende Sorte. Han angreb dem den 28de Nov. Allerede vare det franske Corpses to første Forskandsninger tagne, da en fransk Flaade, Rocheforter Eskadren, viste sig og de nye Tropper stege i Land. Negerne flygtede i Norden og deres Anslag tilintetgjordes. Imidlertid havde der dannet sig Factioner iblandt dem, som rystede den nye Fristat. Den 13de Oct. udbrød en Revolution. Dessalines blev myrdet og Christoph fremtraadte som hans Efterfølger, dog ei erkjendt af alle, meget mere vedvarede den anarkiske Tilstand en tidlang. Engellænderne erkjendte Christoph for Regjeringens Overhoved, men Pethion, hans Medbeiler fortsatte Krigen imod ham med al muelig Grusomhed; den franske General begyndte Underhandlinger med Mulatterne, som han haabede at vinde. Uafgjørende Kamp vedblev at ødelægge Øen. Pethion, som i Begyndelsen ei kunde holde Stand imod Christoph, var ham 1808 saa overlægen, at han seirede i 23 Træfninger, der leveredes i et Tidsrum af 10 Uger og slog ham i April i et Hovedslag ved Grandmerne. Christoph flygtede til Cap, hvor hans Grusomhed foraarsagede mange Sammensværgelser og Oprør. Forvirring herskede overalt og man manglede de uundværligste Levnetsmidler; Negerne rasede mod hverandre indbyrdes, og de engelske Kjøbmænd traf alerede Anstalter til Afreise. Dog forandrede Sagerne sig snart. Den 7de Juni 1809 afseilede den engelske General Carmi-

chael med et betydeligt Antal Tropper fra Jamaica og landede den 28de paa Domingo. Dette Angreb kunde de Franske under General Barquier ei modstaae, især da den fra Porteticco komne spanske General Sanchez befalede sine Tropper at adlyde den engelske Anfører, og Communicationen mellem St. Domingo og det stærke Fort Jerome snart blev afskaaret. Barquier saae sig nødt til at capitulere den 6te Juli, Garnisonen blev bortført som Krigsfanger, og saaledes kom de sidste Levninger af de Franskes Besiddelser paa St. Domingo i Engellændernes Vold. Dog vare de ei Øens Herrer. Christoph indskrænkede deres Handel paa den Deel af Øen, han beherskede: hans Kamp med Pethion vedvarer endnu med lige Forbittrelse. I Freden til Paris blev det afgjort, at Spanien skulde have sin Deel af St. Domingo tilbage, og de Franske beholde hvad de havde før Freden til Basel.

Dominicaner (see geistlige Ordener).

Dominicus de Gusman, af adelig Familie, født 1170 i Calarvejo i Gammel-Castilien, lagde sig i sin Ungdom med Talent og Iver efter Videnskaberne og blev siden Canonicus og Archidiaconus i Osma. Fuld af Had imod Kjettere, reiste han med nogle af sine Kammerater til Frankerig, bestreed og forfulgte Albigenserne og Kirkens øvrige Fiender med Prædikener, Vaaben og Skrifter og ved den skrækkelige Inquisitionsret, der skylder ham sin Indretning. Derpaa gik han til Italien og erhvervede sig stor Yndest hos Paverne Innocens den 3die og Honorius 3die: den sidste tillod ham 1216 at stifte en Munkeorden, der efter ham blev kaldet Dominicanerordenen, hvis Hensigt ei gik ud paa Øvelser og Anstalter til høiere egen Fuldkommenhed, men paa at virke blandt Folket ved Prækener og Underviisning uden at indskrænkes til noget vist Dioces. Dominicus har bidraget meget til den almindelige Brug af Paternostret og holdes af nogle for den første Opfinder af Rosenkrandsen. Han døde i Bologna den 6te August 1221 og blev erklæret som Helgen af Gregor den 9de 1233.

Dominique, Dominica, een af de caraibiske Øer i den mexicanske Bugt. Columbus opdagede den paa sin tredie Reise den 2 Nov. 1493 paa en Søndag, hvoraf den fik Navn. Den inddeles i det høie og lave Land og er meget frugtbar. Der dyrkes Tobak, Cassavarod m. m. Rosseau er Hovedstaden paa Øen, hvor de Franske havde nedsat sig, men 1761 erobrede Engellænderne Øen og beholdt den i Freden til Paris. Den har siden flere Gange skiftet Herrer, men staaer nu under Engellands Herredømme. Der boe endnu nogle indfødte Vilde eller Caraiber. Aar 1788

beløb Indbyggernes Antal sig til 1236 Hvide, 75 frie Negere og 14,967 Negerslaver.

Dominere bruges i Krigssproget om et over en heel Egn ophøiet Sted, saaledes siger man om en Fæstning: den behersker Staden, den kan bestryge Staden.

Domino fordum en Dragt, som de Geistlige brugte om Vinteren, især for at beskytte Hovedet og Ansigtet imod Veirliget. Nuomstunder kalder man en Maskeradedragt saaledes. Det er en lang Silkekappe med vide Ærmer og bruges baade af Herrer og Damer.

Domitianus (Titus Flavius Sabinus) en Søn af Vespasian og Broder til Titus, een af de afskyeligste Tyranner, der nogensinde beherskede det romerske Rige, født Aar 51 efter Chr., overgav sig allerede i sin Ungdom til de skiendigste Laster og forsømte al Aandsdannelse. Uvirksomhed, Vellyst, Mistænkelighed, Avindskab og Hang til Grusomhed gjorde ham Alle forhadt og Rom skielvede, da han efter sin Broder Titus erholdt Diademet 81 ef. Chr. Men han skuffede i Begyndelsen Folket ved hyppige Velgjerninger, fortræffelige Love og tilsyneladende Retfærdighedskjerlighed, saa at Frygten en kort Tid forsvandt. Snart overgav han sig dog igjen til sine gamle Udsvævelser, og hans Grusomhed yttrede sig paa det Skrækkeligste. Det første Beviis herpaa gav han ved snigmorderisk at lade myrde sin Fætter Flavius Sabinus, som ei havde begaaet den mindste Forbrydelse. Ligesaa forfængelig som grusom begyndte han et latterligt Tog mod Catterne, vendte hurtig tilbage uden at have foretaget sig noget imod dem, og førte en Hob Soldater, der vare klædte som Tydske, med sig til Rom i Triumph. Da Agricola ved glimrende Seire i Brittanien vakte hans Skinsyge, kaldte han ham tilbage og satte denne store Feldtherre i fuldkommen Uvirksomhed. Tillige vedblev han i Rom at lade henrette et stort Antal Fornemme og allevegne udbrede Skræk: han overgav sig tillige til de skjendigste Udsvævelser og den nedrigste Gjerrighed. Endeligt faldt han paa det afsindige Indfald at lade sig tilbede som en Guddom, lod sig kalde Dominus og Gud og paastod at være en Søn af Minerva. I hans tolvte Consulat bleve de capitolinske Lege indførte i Rom. Samme Aar begyndte en blodig og farlig Krig med Dacerne, som endtes med at Domitian kjøbte Freden, for en aarlig Tribut. Desuagtet holdt han en glimrende Triumph i Rom. Elendigheden steeg stedse høiere. Ingen var sikker paa Formue og Liv. Hvilken Fornøielse Domitian fandt i Grusomhed beviser hiint berygtede Gjestebud, som han anrettede for at sætte Senatorerne og Ridderne i

Skræk. De bleve forsamlede i en sort Sal, hvor der for hver stod en Liigkiste med hans Navn paa, derpaa aabnedes pludselig Dørene og en stor Hob nøgne, sortfarvede Personer traadde ind med blotte Sværd og brændende Fakler, og dandsede omkring med de forskrækkede Gjester, indtil Keiseren, efterat have tilstrækkelig gottet sig ved deres Dødsangest lod dem løbe. Den Frygt, hvori Tyrannen bestandig levede, forøgede hans Grusomhed, indtil endelig hans sidste Time slog. Ved et Tilfælde fik hans Gemalinde Domitia fat paa en Seddel, hvorpaa hun fandt sig og begge Anførerne for den prætorianske Garde bestemte til Døden. Denne Opdagelse bevægede dem til at sammensværge sig imod ham og myrde ham i hans Værelse (96). Han var 45 Aar gammel og havde regjeret i 15 Aar.

Don, fordum Tanais, Grændsefloden i Rusland mellem Europa og Asien, kommer fra Johannessøen ved Tula og udgyder sig i tre Arme, efterat have løbet over 200 Mile i mange Krumninger, i det assovske Hav.

Donatister, en christelig Sekt i Afrika i Begyndelsen af det 4de Aarhundred. Den ansaae sig alene for rettroende, døbte om igjen og foraarsagede store Uroligheder, hvilke først ophørte, da Saracenerne bemægtigede sig Landet. Stifteren af denne Sekt var Donatus, Biskop i Carthago.

Donativpenge, frivillige (saa heed det i det mindste) Afgifter af Ridderskabet til Lehnsherrerne. See, Don gratuit.

Donatus (Aelius) en berømt romersk Sproglærer og Commentator, levede i det fjerde Aarhundred. Han skrev en latinsk Grammatik, eller de barbarismo og de octo partibus orationis (ogsaa kaldet Donaten) hvilken brugtes meget i Middelalderen, som Ledetraad ved den latinske Sprogunderviisning og holdt sig i stor Anseelse indtil den i de nyere Tider er fortrængt af mere hensigtsmæssige Lærebøger. Den var een af de første Bøger, Guttenberg trykte.

Donau, den største Flod i Tydskland og een af de største i Europa, udspringer fra tre Kilder, Brega, Brigach ei langt fra Schwartswald og en lille uden Navn, som udspringer paa Slotsgaarden i Donauschingen. Den bliver seilbar ovenfor Ulm og gjennemløber Schwaben, Bayern, Østerrig, Ungarn og Tyrkiet. Den gjennemløber efter Büsching 700 Mile, efter andre kun 400 Mile og optager

paa Veien 60 seilbare og over 100 mindre Floder og styrter sig ved Bessarabiens Kyst igjennem 6 Arme i det sorte Hav med en saadan Magt, at Strømmen kan sees flere Mile i Havet. De mange Klipper, der findes i Donau saavelsom den rivende Strøm, gjør Skibsfarten paa den mange Steder farlig. Donau er og bleven vigtig i Historien. Romerne kjendte den under Navn af Danubius; neden for Wien kaldtes den Ister, et Navn, Romerne havde laant af Grækerne, der kjendte bedre til dens nedre Deel og Udløb i Pontus Euxinus. Romerne lærte at kjende dens øvre Deel ved Tiberius's Tog mod Vindelicierne og optagede dens Kilder. Ve dens Bredder maatte Romerne udholde mangen haard Kamp mod Germannerne. I Middelalderen er den bekjendt af den Seier Rudolph af Habsburg tilkægtede sig over Ottocar af Bøhmen mellem March og Donau. I den nyere Krigshistorie forekommer Donaulandene meget ofte f. Ex. Ulm, Aspern, Silistria, Rustschuk &c.

Don Carlos (see Carlos).

Don gratuit, en frivillig Gave, er et Slags overordentlig, dog frivillig Afgift, som Regenten ved overordentlige Leiligheder pleier at forlange af Stænderne. Den finder fornemmelig Sted i saadanne Lande, hvor Regenten ei uden Stændernes Medvirkning kan paalægge nye Skatte, f. Ex. fordum i de franske Provindser, der endnu havde Landstænder, nemlig Bourgogne, Provence, Languedoc, Bretagne, Artois og Navarra. I de østerrigske Nederlande pleiede man ogsaa at tilstaae en Don gratuit.

Donner (Georg Raphael) en berømt Billedhugger, født i en Landsbye i Stiftet Heiligenkreuz i Nedre-Østerrig 1695, erholdt sin første Dannelse i Kunsten af Johan Giuliani, en Billedhugger, der opholdt sig i samme Stift. Donners Mesterstykker findes i mange af Østerrigs Palladser og Kirker; især beundrer man de herlige Billedstøtter, der ere en Prydelse for Springvandet paa det nye Torv i Wien. Her døde han den 16de Febr. 1741.

Don Quixote (see Cervantes.)

Dorat (Claude-Joseph) blev født 1734 i Paris. Hans Forældre bestemte ham til Retslærd, men de alvorligere Studeringer behagede ham ikke. Han tog Krigstjeneste, men den var heller ikke efter hans Smag, hvorpaa han gandske overlod sig til sin Tilbøielighed for de skjønne Videnskaber. Til hans første Produkter høre hans Sørgespil og Heroider. Saa meget Bifald han og høstede, især for Heroiderne, var dette Slags Digte dog ei hans egent-

lige Fag. Han skildrer sig derfor selv meget rigtig i følgende Ord:

Entre l'amour et la folie
Ce pauvre globe est balotté,
Sentir l'un est ma volupte,
Rire de l'autre est mon génie.

Derimod lykkedes hans Fortællinger, Sange og poetiske Epistler ham bedst, og han hører i disse Fag til de frugtbareste og meest yndede franske Digtere. Kun Skade at den uudseelige Læser ofte nødtes til at rødme. Han døde i Paris i sit 46 Aar 1780 af Svækkelse. Hans samtlige Værker ere udkomne i 17 Bind i Paris 1779, hans Oeuvres choisies udkom i tre Bind 12, 1786. De fortrinligste af hans Værker ere: et didaktisk Digt i fire Sange La déclamation, hvori handles om Sørgespil, Lystspil, Opera og theatralsk Dands. Laharpe, som forresten dømmer meget strængt om Dorat, tilkjender dette Læredigt, Prisen blandt hans Arbeider. 2) Adskillige Heroider blandt hvilke Héro à Léandre og Abelard à Héloise ere meest udmærkede. 3) Adskillige Lystspil og Sørgespil. Blandt de første gier man meest af La Feinte par amour og le Célibataire, og blandt de sidste af hans Regulus. 4) Poetiske Breve, som gandske ere skrevne i den behagelige og lette Maneer som denne Stiilart fordrer. 5) Fortællinger og Fabler. Blandt de sidste ere adskillige heldigt fortalte og versificerte; dog udholde de fareste en Sammenligning med deres Mønstre af Lessing, Gleim, Gellert, Hagedorn &c. Dorat læste de tydske Digtere, dog formodentlig kun i Oversættelse. Han havde selv skrevet en Idée de la poésie Allemande, hvor han lader dem vederfares fuldkommen Ret.

Dordrecht eller Dortrecht en stor og rig Handelsstad i Sydholland ved Maas. Den har den fordeelagtige Ret, at alle paa Maas og Rhin ankommende Skibe skal losse der og betale Told, ligeledes har den Stapelret for Rhinskviin. Indbyggerne, hvis Antal beløber sig til 20000, drive en stærk Handel med Viin, Korn og Træe. I Aaret 1618 og 1619 holdtes her en Kirkeforsamling, bekiendt under Navn af den dordrechtske Synode, hvori Arminianerne eller Remonstranternes Læresætninger forkastedes og den belgiske Confession tilligemed Heidelberger Cathechismus bekræftedes. Dens Beslutninger bleve antagne som en Kirkelov i den hollandske reformeerte Kirke.

Doria (Andreas) af en berømt genuesisk Slægt, født i Onaglie 1468, udmærkede sig allerede som Yngling i

Krigene mod Sørøverne og Corsicanerne, og blev af Frants den 1ste 1524 ophøiet til Admiral over de franske Galeier. Formedelst en Fornærmelse fra fransk Side gik han over til det spansk-østerrigske Partie og hindrede derved de franske Vaabens Fremgang i Italien. Men Skjebnen havde ei blot bestemt ham til en stor Søhelt, han blev og sit Fædrenelands Befrier. Genua havde vel fra 1339 havt et Overhoved paa Livstid, kaldet Doge, men Forfatningen var saa forvirret, og Partiekampen saa heftig, at Staten ofte saae sig nødt til at søge fremmed Beskyttelse, der almindelig udartede til trykkende Overherredømme. Saaledes havde Genua været snart under mailandsk eller østerrigsk, snart fransk Aag. Frankerig havde Overherredømmet 1528, men Doria overfaldt Staden, fordrev de Franske uden Sværdslag og blev belønnet med det hædrende Tilnavn Fædrenelandets Fader. Han gav Staten nu og en forbedret Forfatning. Kun 28 adelige Familier fik Adgang til de høieste Embeder og valgtes aarlig. Dogen og hans Raad førte Directoriet, men der bleve nye valgte efter to Aar. Dog afhjalp Doria herved kun tildeels Aristokratiets Undertrykkelser og Mangler og mange af hans Indretninger maatte forandres ved en Grundlov 1576, hvorpaa den senere Forfatning grundede sig. Uagtet Doria valgtes til Doge paa Livstid, gik han dog igjen i Søetjeneste hos Carl 5te, streed med udmærket Lykke mod Tyrkerne og Corsarerne og døde endelig 1560 i en Alder af af 93 Aar. Hvor fortræffelig og ædel denne uforglemmelige Mands Characteer var, og hvormeget Genueserne agtede ham, var han dog ei istand til at undgaae mange Stores Misundelse; ja der opkom endog Sammensværgelser imod ham, blandt hvilke een af Fiesco, Greve af Lavagna 1547 var den farligste; han dæmpede den dog ved Lykke, Klogskab og Strenghed.

Dorisk kaldes alt hvad der hører til Dorernes Stamme. Denne var een af de fire Hovedgrene af den græske Stamme og, skal have sit Navn af Dorus, Hellens Søn. Dorerne boede først i Estiæotis, bleve af Perrhæberne trængte til Macedonien, gik siden til Creta, hvor Lovgiveren Minos nedstammede fra dem, anlagde ved Foden af Oeta mellem Thessalien, Ætolien, Lokris og Phocis de doriske fire Stæder (Dorica Tetrapolis) og trængte senere med Herakliderne ind i Peloponnes og beherskede Sparta: doriske Colonier gik til Italien, Sicilien og Lilleasien. Den græske Stammes fire Hovedgrene vare tydelig adskildte fra hverandre ved Eiendomlighed i Sprog, Sæder og Forfatning, men især vare Dorerne det Modsatte af Jonerne. Hos Dorerne vedblev stedse det Gamle og med dette noget Fast og Alvorligt, men tillige Raat og Haardt. Saaledes var

den doriske Dialect, den joniske derimod blød og mild; dog havde hiin noget ærværdigt ved sig, hvorfor den bruges ved høitidelige Sange f. Ex. Hymner og Chorsange, som hørte til Grækernes Liturgie. Den cretensiske eller spartanske Lovgivning af Minos og Lycurg, havde en langt strengere Characteer end den atheniensiske af Solon. I Klædedragten beholdt Spartanerinderne den opbundne lette Jægerdragt, imedens de joniske Fruentimmer anlagte vide, foldede Kjoler. Kunsten har idealiseret begge, hiin i Diana og hendes Nympher, denne i Pallas Athene og Canephorerne. Ei mindre afstikkende vise Modsætningerne sig i Bygningskunstens Værker. Den doriske Soile er stærk og uden Prydelse; den joniske skjøn og herligt prydet. Endelig gaves der og i de Gamles Musik en dorisk Toneart.

Dorpat eller Dorpt en russisk Kredsstad i Statholderskabet Riga, fordum Hertugdømmet Lifland ved Floden Embach, har omtrent 4000 Indb. og 534 Huse og er bekjendt af sit nylig her igjen anlagde Universitet. Vel stiftedes her alerede 1632 et Universitet af Gustav Adolph, Konge i Sverrig, som 1625 havde erobret Staden fra Polen, men det blev 1695 flyttet til Pernau og gik derpaa gandske ind. Den 7de Februar. 1803 udkom en Ukase hvorefter der i Dorpat saavelsom i 5 andre Stæder skulde oprettes Universiteter. Det i Dorpat skulde især være for Provindserne Esthland, Lifland og Curland og fik 126000 Rubler i aarlig Indkomst. De Studerendes Antal beløber sig omtrent til 150. I øvrigt var denne Stad fordum i en meget blomstrende Tilstand og Medlem af Hansestædernes Forbund.

Dorset (Charles Sackville, Greve af) en bekjendt engelsk Statsmand og Digter. Han spillede en glimrende Rolle ved Carl den 2dens. Jacob 2dens og Wilhelm 3dies Hof og ledsagede Hertugen af York 1665 som Frivillig i Krigen mod Hollænderne. Hans Mod og hans Vittighed beundredes lige meget, da han samme Dag som et stort Søslag leveredes, hvori Engellænderne seirede, digtede en jovialsk Sang, som snart blev de brittiske Søofficierers Yndlingssang. Hans øvrige letversificerte Digte vidne om hans muntre og cultiverede Vittighed og hans Satirer spotte over enkelte Individuers Svagheder og Daarskaber. Johnson har givet Efterretninger om ham tilligemed andre engelske Digtere i sit Værk: Lives of english poets. Dorset døde 1705 anseet som een af de meest dannede Mænd.

Dortmund, fordum en frie Rigsstad i den forrige westphalske Kreds, var derefter Hovedstaden i det bergske

Dep. Ruhr, og tilhører nu Preussen; den ligger i Grevskabet Mark ved Floden Ems, har 800 Huse, 5 til 6000 Indb. og er noget befæstet. Henrik 1ste slog Hunnerne (Ungarerne) ved denne Stad. Henrik 2den holdt en stor Rigsdag der. Her var og den meest berømte hemmelige Ret eller Vehmgericht i Vestphalen. Staden har et berømt Gymnasium, stiftet 1543. Der gives mange Lærredsmanufacturer og fortrinlige Øl- og Viinæddikebryggerier. Indb. ere lutherske.

Dosso, Dossi, en berømt Maler fra Ferrara, meget agtet af Hertug Alphons og forevigaet af Ariost, i hans Orlando. Hans Maneer ligner Tizians i Selskab med hvem han og malede nogle Cabinetter i det hertugelige Pallads. Hans Billeder der forestille Bacchanalier med Lege af Fauner, Satyrer og Nympher. I andre Billeder efterlignede han Raphael. Til hans Mesterværker hører Striden mellem de fire Kirkelærere: det findes nu i Dresden og udmærker sig ved nøiagtig Tegning og Kraft i Coloriten gandske i Tizians Stiil. Hans Brødre ere mindre bekjendte.

Douane, Douaniers Douane betyder et Toldsted, Toldvæsen og endelig Tolden selv, som svares af ind- og udgaaende Varer. Det franske Toldvæsen erholdt stor politisk Vigtighed, med Hensyn til det mod England antagne Continentalsystem. Man angiver Antallet af Toldbetiente (Douaniers) til 28 eller 30000 Mand, der vare ordnede paa militair Maade i Afdelinger af 6 Mand for at bevogte Grændsen, at intet Contrabande blev indført. Efter den franske Finantsministers Beretning over Aarene 1809 og 1810 vare Indkomsterne af Douanerne for 1809 ei ringere end 55,714,393 Fr. og dog blev der kun i reen Beholdning 11,552,151 Fr., det øvrige var gaaet til Lønninger og Omkostninger. I Aaret 1810 var Bruttobeløbet af Douanerne 1 6,413,950 Fr. og forøgedes ved Decreterne fra Trianon og Fontainebleau, som og ved Hollands og Hansestædernes Indlemmelse i den franske Stat. De senere Tidsomstændigheder have betydeligt formindsket den franske Douanelinie.

Dover, en lille engelsk Søstad i Grevskabet Kent med en berømt Havn, hvorfra afgaae Paketbaade til Calais i Frankerig

Dow eller Douw (Gerard) født i London 1613 var Søn af en Glarmester og Maler. Han gjorde betydelige Fremskridt under den store Rembrandt i Lysets skjønne Fordeling og i en kraftig Colorit, men overgik sin Mester i Flid. Man kan ei see noget mere Fuldkomment end hans smaae

Malerier, som han lod sig betale i Forhold til den Tid, han havde anvendt derpaa. Man maatte bruge Forstørrelsesglas for ret at iagttage Mærke til Arbeidet; men saa fine og hans Figurer vare, vare de tillige fulde af Liv og Udtryk og af frisk, kraftig Colorit. Hans Navn var blevet til et Ordsprog, og, naar man vilde betegne et Værks Fuldkommenhed, sagde man: „det er fuldkomment som Gerard Dows." Se v næsten usynlige Detail i Naturen overſaae han ikke. For at give sine Farver mere Glands, rev han dem paa Chrystal og gjorde sig sine Pensler selv. Hans fortrinligste Malerier ere: en gammel Mand, som skjær en Pen; en gammel Kone, som leger med sin Kat; den vattersottige Kone (dette Stykke er betalt med 30000 Gylden). Hans skjønneste Stykker forestiller hans Moder læsende i Bibelen og hans gamle Kone, som hører til. For det meste har han i sine Arbeider fremstillet det borgerlige Livs og den idylliske Naturs Virkelighed med stor Flid og indtagende Troskab og Liv. Man har og et stort Malerie af ham: den hellige Johannes's Halshuggelse. Dow døde 1680 og efterlod en stor Formue, thi hans Værker bleve betalte meget dyrt og regnes endnu til de bedste af den nederlandske Skole. I Aaret 1809 blev et lille Malerie af ham betalt med 17000 Gylden til det kongelige hollandske Museum; og ved en Auction i Amsterdam solgtes flere af Dows Stykker til en Priis fra 5 til 10000 Gylden. Hans Disciple, Metzu, Schalken og Mieris vare deres Mester værdige. Fortræffelige Kunstnere, som Wille, Frigl o. fl. have stukket dem i Kobber.

Doyen (Gabriel François) en Historiemaler født i Paris 1726. I sit 12te Aar kom han i Carl van Loos Skole, som dengang var Kongens første Maler. Drengens Talenter erhvervede ham hans Lærers Velvillie. I sit 20de Aar erholdt han det kongelige Akademies store Priis. Fire Aar tilbragte han paa en Reise i Italien. Efter hans Tilbagekomst til Paris, holdt han sig to Aar skjult paa sit Værksted og Frugten af dette eensomme Studium var hans berømte Værk: Virginies Død, som han fuldførte 1759, Med det begyndte Doyens Rygte. Alle vilde see dette Mesterstykke. Digtekunsten høitideligholdt hans Triumph. Endnu mere berømt gjerde han sig ved et andet Malerie Miracle des Arelons. Carl van Loo var imidlertid død og Doyen blev Maler ved Invalidehuset, hvor han prydede den hellige Gregorius Capel med adskillige Malerier. Man dadler hans Colorit og Didot medtager ham skarpt i sine essays sur la peinture. Han havde et stort Antal Disciple, men hans Utaalmodighed gjorde ham uskikket til Underviisning. Han var netop beskjeftiget med Ludvig

16des Kroning, da Revolutionens Udbrud hindrede ham i Fuldførelsen af dette Materie. Han forlod nu sin Lærerplads ved det kongelige Akademie 1791 og gik til Petersborg, hvorhen Catharina 2den havde kaldet ham og hvor siden Keiser Paul gjorde meget af ham. Doyen levede 16 Aar i Petersborg og blev Forstander for Kunsternes Akademie der indtil hans høie Alder nødte ham til at nedlægge denne Post. Han døde i Petersborg 1806 og gjorde een af sine Disciple til sin Universalarving.

Drachma hos Grækerne en Mynt, hvoraf der gik 100 paa en Mine og var omtrent $\frac{1}{11}$ Specie Drachme er ogsaa en Vægt, noget over eet Qvintin. Hos os bestyder det en Apothekervægt af eet Quentin.

Draco, Archont og Lovgiver i Athenen, noget meer end 600 Aar før Chr., er bleven bekjendt af sine overordentlig strenge Love; den ringeste Forbrydelse for Ex. at stjele Frugt. Lediggang ꝛc. straffede han med Døden ligesaavel som Tempelran, Mord og Forræderie; man sagde derfor at hans Love vare skrevne med Blod. Intet var naturligere end at denne Strænghed hindrede Lovenes Fuldbyrdelse og gjorde dem forhadte. Man overdrog derfor Solon at give nye Love. — Sagnet fortæller, at, da Draco viste sig paa Theatret i Ægina, hvorhen han skal have bragt sine Love modtog Folket ham med Jublen og kastede efter den Tids Skik Klæder, Kapper og Hatte over ham saaledes at han qvaltes. Han skal være begravet under samme Theater.

Drage, saaledes kaldes 1) et berømt Stjernebillede paa den nordlige Himmel, om hvilket allerede Virgil synger (Georg 1. 242). Fabelen beretter at Juno satte Dragen, der bevogtede Hesperidernes Æbler, men blev dræbt af Herkules, paa Himmelen. 2) Den fabelagtige Drage. Om dette bevingede Uhyre tales der allerede i de ældste Tider. Man skildrede dens Skikkelse saa skrækkelig som muligt og gav den til Bolig næsten alle bekjendte Lande, men især det dengang endnu temmelig ubekjendte Indien og Afrika. Dens Størrelse angav man ikke let under 20 Alen og satte den ofte til 70. Af sidste Slags var den Drage, som efter Ælian levede i Indien i Alexander den stores Tid og fik guddommelig Tilbedelse. Efter denne Beskrivelse havde den ingen Fødder, men bevægede sig som Slangerne ved Bugter Det hele Legeme var bedækket med Skjel og paa Halsen fandtes efter mange en Manke. I øvrigt modsige disse Beretninger hverandre og kun deri stemmede de overeens, at Dragerne havde fortræffelige Sandsered-

skabor, især et skarpt Syn. Man tillægger den en saadan Styrke, at det var den en let Sag at dræbe en Elephant. Dens Næring var Blodet og Kjødet af allehaande Dyr; den aad og forskjellige Frugter. Det besynderligste var, at dette frygtelige Dyr kunde fanges og gjøres tamt, hvorom de gamle Skribentere vide meget at fortælle. Det synes dog som et virkeligt Dyr ligger til Grund for disse Fabler og rimeligviis er det den store Afgudsslange (Boa constrictor) der lever i Indien og Afrika og bliver 30 til 40 Fod lang. Den besidder en uhyre Styrke og dræber, ved at qvæle dem, Faar, Hjorte, Gazeller &c., ja tør vel endog binde an med unge Elephanter. Middelalderens Drage er igjen et andet fra dette forskjelligt Foster af Indbildningen. Den har fire Løvefødder, en lang, tyk Slangehale, og et uhyre Gab hvoraf udstrømmede Ildflammer. I Riddertiden spillede denne Drage en Hovedrolle og hørte til de Uhyrer, som gave Ridderne meget at bestille. Disse Sagn foranledigedes maaskee ved Efterretningen om Nilcrocodilen, som ved Korstogene blev bekjendt i Europa og ved overdrevne falske Beskrivelser af vore store Slanger. 3) Den elektriske Drage, det Legetøi, som Børn kalde en Drage, har givet Anledning til en meget vigtig Opfindelse. Franklin betjente sig af den 1752 som en Leder for at bevise Electriciteten i et Tordenveir. Denne Drage var af Pap som den Drenge almindeligt bruge, men oventil var befæstet en Metalspids. Han lod den stige op ved et Seilgarn af Hamp, ved hvis nederste Ende hængte en Nøgle. For at kunne holde paa Seilgarnet uden at bortlede den electriske Materie var nedentil anbragt en Silketraad. Naar Dragen kom op i Luften, blev den electriske Materie, som Metalspidsen havde modtaget, langs Snoren ledet til Nøglen. Uden at have erfaret Franklins Opdagelser, anstillede Romas i Frankerig lignende Forsøg og bragte med sin langt større Indretning en saa betydelig Mængde Electricitet tilveie, som Ingen siden har tilveiebragt. I Begyndelsen betragtede man de electriske Drager blot som Midler til at undersøge Tordenskyernes Electricitet; men i de nyere Tider begyndte man og ved dem at iagttage den daglige Luftelectricitet.

Dragoman kaldes i Orienten især ved det tyrkiske Hof en Tolk. Portens Dragoman, som staaer i Hoffets Tjeneste og ved hvem Storsultanen modtager de christne Gesandters Andragende, er altid en Christen af den græske Nation og bliver ikke sjelden Fyrste i Moldau eller Wallachiet.

Dragoner et Slags let Cavallerie, først brugeligt hos de Franske; deres egentlige Bestemmelse var at fægte saavel i som udenfor Linien, sluttet eller enkelt, til Hest eller til

Fods. Herefter ere og deres Vaaben indrettede. Navnet Dragoner have de maaskee erholdt ved Sammenligning med Drager, for kaldte man den Arquebuseerryttere eller Rytterskytter. Af dem kommer Navnet Dragonader (Dragonomvendelser) Omvendelser som skeedte ved Dragoners Hjelp ɔ: ved militair Tvang. Ludvig 14de udsendte 1684 i denne Hensigt Dragoner for at tvinge Hugenotterne til at antage den catholske Lære.

Drake (Frants), Een af de største Søemænd i sin Tid, født 1541 ved Tavistock i Grevskabet Devon af en bekjendt Familie. Hans Fader som var Præst overgav ham til en Lods han kjendte, denne testamenterede Drake et lille Skib. Ynglingen fortsatte en tidlang sin Velgjørers Haandtering. Men, da han fik at vide, at der i Plymouth udrustedes en Flaade til Amerika, solgte han sin Barke og tilbød Flaadens Anfører John Hawkins sin Tjeneste. Paa denne sin første Reise mistede han Alt hos Spanierne. Efterat han havde oprettet sit Tab, udrustede han to Skibe, for tog sig Streiferier imod Spanierne og kom i August 1573 med store Rigdomme tilbage til Plymouth. Fire Aar efter løb han ud med 5 Skibe, fuldførte inden tre Aar den af ingen Engellænder før ham foretagne Reise om Jordkloden og tilføiede Spanierne betydelig Skade ved at fratage dem rigtbeladne Skibe og rige Handelspladse. Han gik igjennem det magellanske Stræde, seilede igjennem Sydhavet og vendte tilbage forbi Ostindien og omkring det gode Haabs Forbjerg. I sin Dronnings Navn tog han Californien i Besiddelse og kaldte det Nye-Albion. I Aaret 1580 kom han tilbage. Elisabeth slog ham til Ridder og holdt Middagsmaaltid ombord paa det Skib, hvormed han havde omseilet Jorden. Tillige befalede hun at bevare Mindet om denne mærkværdige Reise til Efterverdenen ved Indskrifter. Skibet, hvorpaa Reisen var gjort blev saaledes hædret af hans Landsmænd, at da det blev ophugget, forfærdigede man et Catheder deraf, som blev foræret Universitetet i Oxford. En nye 1585 foretagen Expedition bragte ham nye Roes. Han bemægtigede sig nogle Steder paa de canariske Øer og det grønne Forbjergs Øer, paa St. Domingo, i Provindsen Carthagena ꝛc. og Dronningen udnævnte ham til Viceadmiral. Tre Aar efter sendte Elisabeth ham mod Spanierne. Det første Aar 1588 nedsænkte han 23 Skibe af Philip den 2dens uovervindelige Flaade i Havnen ved Cadix, næste Aar udmærkede han sig under Admiral Howard til denne Flaades Ødelæggelse. Imidlertid vilde det ei lykkes Engellænderne at sætte Anton af Crato paa Portugals Throne, og man skjød Skylden paa Drake, fordi han havde forsømt med sin Flaade at trænge frem til Lissabon. Aar 1594 løb han igjen ud

med 28 kongelige Skibe. Han bemægtigede sig adskillige Stæder, men hans Hovedplan at tage Porterico mislykkedes. Ærgrelse herover paadrog ham et Slagflod, som endte hans hæderfulde Løbebane i Porto-Bello i Amerika den 28 Jan. 1596. Han har bidraget betydeligt til det engelske Søevæsens Forbedring. Det var Drake, som først (1586) bragte Kartofler og Tobak fra Amerika til sit Fædreneland.

Drama, dramatisk. Det græske Ord Drama betyder Handling; oprindelig tager man det nu ligebetydende med Skuespil. Naar man fremstiller en Handling i dens successive Udvikling med dens Motiver og Forandringer fra Beslutningens Øieblik til Hensigtens Opnaaelse, som virkelig gaaende for sig, kalder man denne Fremstilling dramatisk, ligemeget hvad Form man bruger. Saaledes er Göthes Werther et Drama. Tankerne maa ved Beslutninger udvikles til Handling: Beslutninger forudsætte Situationer, som bevirkede dem og herved bliver man begjerlig efter at vide Udfaldet, hvortil det hele stræber i stedse fremskridende Bevægelse. Deraf den store Interesse ved vor dramatiske Poesie. — Drama i indskrænket Forstand er det samme som Skuespil o: Fremstillingen af en menneskelig Handling, som nu foregaaende. Det synes bestemt at forestilles paa Skuepladsen. Smaa Dramaer med mindre Forvikling kalder man Dramoliter.

Dramaturgie kalder man den Videnskab, der lærer Regler for Kunsten at digte et Drama (saavidt dette overhovedet lader sig bringe under Regler) og forestille samme paa Skuepladsen. Den omfatter altsaa Dramaets Poetik og hele Skuespilkunsten. I denne Omfang eie vi endnu intet Værk af denne Titel, og de, som vi have kunne maaskee rigtigere hede Didaskalier. Den første, der udgav et saadant Værk, var Lessing, som man kaldte til Hamburg ved Oprettelsen af et nyt Theater 1767 for ved hans Indsigter at fremme den dramatiske og theatralske Kunst. I sin hamburgske Dramaturgie brød han Banen for den dybere dramatiske Kritik, løste de Lænker, de Franske havde lagt paa Smagen, vakkede Sands for de Gamles Mønstre og for Shakespeare, og fremsatte rigtige Bemærkninger over den theatralske Kunst. Nogle Skuespilleres Forfængelighed var Aarsag i at han snart taug. Bode og Claudius have ogsaa skrevet Dramaturgier, dog naae de langtfra ei Lessing. A. W. Schlegels Forelæsninger over dramatisk Kunst og Litteratur (Heidelberg 1809) ere mesterlige.

Draper (Elisabeth) mere bekjendt under Navnet Elisa ved den berømte Sternes Breve, Yorick til Elisa

og ved den berømte Raynal, som har helliget hende et elegant Afsnit i hans philosophiske Historie over begge Indierne. Hun var født i Bombay i Ostindien af engelske Forældre og ægtede Daniel Draper, Raad i Bombay. Hun synes at have staaet i de nøieste Venskabsforbindelser med de to ovennævnte Forfattere, saavidt Dyden tillader det. Yoriks Breve ere dog blevne uden Svar, og Udgiveren tilstaaer selv at han i denne Henseende aldrig kunde faae Bugt med Mad. Drapers Bestedenhed. Det bliver derfor uvist om de senere Udgaver tilføiede Svar virkelig ere ægte. Iøvrigt kunde Elisa skrive skjønt for sig og Abbé Raynal roser hende meget i denne Henseende. Man veed Intet om hendes Fødsels eller Døds Tid; Raynal paastaaer at hun døde i sit Fædreneland i sit 33te Aar.

Draperie (af Drap, Klæde, i technologisk Betydning Klædehandel) betyder fornemmelig i de dannende Kunster 1) i vidtløftigere Forstand enhver Fremstilling af Dragter og Tøier, der tjener til en Gjenstands Prydelse f. Ex. et Værelses. Dette Draperie beroer især paa et let og mangfoldigt Foldekast og 2) i Malerie i mere indskrænket Betydning en Figurs Klædning. Draperiet er en af de sværeste Opgaver i Maler- og Billedhuggerkunsten.

Drayton (Michael) en frugtbar og af sine Samtidige meget roest engelsk Digter, der af Nogle har faaet Navn af den engelske Ovid. Blandt hans mange, for største Delen historiske Digte, gjorde hans store Digt Polyalbion i 30 Bøger meest Opsigt. Han beskriver deri England topographisk og indvæver som Episoder Romernes, Sachsernes, de Danskes og Normannernes Erobringer. Dets poetiske Værd er ei betydeligt; han havde Phantasie og forstod færdigt at behandle de italienske Ottaver. Han døde 1631 og blev begravet i Westminsterabbedie. Hans samtlige Værker ere udkomne i London 1643 Fol. og siden i Andersons Samling, 3die Bind.

Drebbel (Cornelius) en berømt Physiker og Mechaniker, født i Alkmar i Nordholland 1572. Omendskjøndt han var blot Landmand, besad han dog megen Iagttagelsesaand og en Formue, der tilstrækkelig understøttede ham i hans mechaniske og optiske Forsøg. I kort Tid blev han saa bekjendt, at Keiser Ferdinand 2den overdrog ham sine Sønners Underviisning og udnævnte ham til keiserlig Raad. I de bøhmiske Uroligheder 1620 toge Frederik 5tes Tropper ham fangen og berøvede ham hans hele Formue, dog blev han igjen givet frie og sendt til Frederiks Svigerfader, Jacob 1ste af Engelland, som yndede Lærde. Fra denne Tid levede han ene sysselsat med sin Videnskab i Lon-

don, hvor han døde 1634. I Mechanik og Optik besad han sieldne Kundskaber og opfandt adskillige mathematiske Instrumenter f. Ex. det sammensatte Mikroscop og Thermometret, som siden Halley, Fahrenheit og Reaumur gjorde fuldkomnere. Teleskopets Opfindelse, der tillægges ham, er sandsynligviis ældre og tilskrives Zacharias Janson 1580. Af Skrifter har han efterladt: Tractatus de natura elementorum et quinta essentia; Epistola de machina astronomica perpetuo mobili.

Dreg, et Slags Skibsanker med fire Hager og befæstet til et Toug hvilket man kaster ud for at opfiske noget, man har tabt i Søen, f. Ex. en Tønde, en Kiste 2c.

Dresden, Kongen af Sachsens Residens, ligger i den meisniske Kreds ved Elben, som adskiller det egentlige Dresden fra Neustadt, hvilke forbindes ved den 710 Alen lange Steenbroe, der gaaer over Floden. Saavel Stadens Beliggenhed som Bygningsmaade er skiøn. Den bestaaer af Residensen eller det egentlige Dresden (fordum kaldet Nye-Dresden) af Neustadt (kaldet saaledes fra 1732 og skiønt opbygget fra August den 2dens Tid, før Gammel-Dresden) og Friederichsstadt (fordum Ostra, anlagt 1670). Folkemængden i Dresden angives til 60000. Til Dresdens Seeværdigheder høre: Elbbroen med 18 Buer og Trottoirs for Fodgjengere. (1813 blev den sprængt af General Davoust); August den 2dens paa Promenaden i Neustadt 1736 opsatte, forgyldte Metalstatue til Hest; den catholske Kirke, et Mesterstykke i Bygningskunsten, med et herligt Orgel af den berømte Silberman og adskillige fortræffelige Malerier; Fruekirken, hvis Bygning har kostet 300000 Daler: det 1726 anlagde Ridderakademie; Billedgalleriet med ypperlige Malerier, blandt andre Correggios berømte Nat; det 1764 fornyede Akademie for de dannende Kunster, som udstiller sine Arbeider den 5te Mai: den kongelige Bogsamling, som indeholder de grevelige bunauiske og brühlske Bibliotheker: Antikcabinettet, begge i det japanske Pallads; adskillige skjønne Haver m. m. Blandt Spadseregangene ved Dresden er den plauiske Grund og seifersdorfer-Dalen af romantisk Skjønhed. I Nabolauget ligger det kongelige Lystslot Pillnitz, Fæstningen Königsstein, Fæstningen Sonnenstein og de berømte Høie ved Kesseldorf, bekjendte af Preussernes Seier. (See umständliche Beschreibung Dresdens von Hasche; Beschreibung der vorzüglichsten Merkwürdigkeiten der königlichen Residenzstadt Dresden und einiger umliegenden Gegenden von Daßdorf). Syvaarskrigen var høist fordærvelig for Dresden, især leed den af Bombarde-

mentet i Juli 1760, da Frederik den store beleirede Staden. Den gamle Korskirke og 212 Huse bleve nedskudte. Overhovedet er Dresden af Vigtighed ved krigerske Operationer. Dette har formodentlig givet Anledning til dens første Anlæggelse i det 9de Aarhundred. Paa Napoleons Befaling bleve Fæstningsværkerne demolerede. Østerrigernes Jndmarsch 1809 var uden vigtige Følger. Aaret 1813 var skrækkeligt for Dresden. Om Foraaret marscherede den russisk-preussiske Armee derigjennem og trak sig siden samme Vei tilbage; derpaa opholdt Størstedelen af den franske Armee sig i den iilsomt befæstede Stad i Mai og under hele Vaabenstilstanden: de Allierede angrebe derpaa Staden og i det der forefaldne Slag den 26 Aug. faldt Moreau. Marschal St. Cyrs af de Franske tilbageladte Corps beleiredes derpaa i Dresden, og capitulerede den 10de Nov. med Russerne og Østerrigerne. Den 27 Juni 1814 leed Dresdens Neustadt meget ved en Krudtexplosion.

Droits réunis kaldte man i det nyere franske Finanssystem Afgifterne af Postvæsenet, den indenlandske Skibsfart, Viin- og Brændeviinsbrænderierne, Ølbryggerierne, Tilberedelsen af Æble- og Pæremost, Spillekorts- og Tobaksfabrikationen 2c. De bleve ved en Lov af 25de Febr. 1804 indførte i Begyndelsen som Erstatning for de i det hele franske Rige ophævede betydelige Chaussée Penge. Disse Afgifter bleve meget trykkende fordi Commissarerne, som man derfor spotvis kaldte rats de cave (Kjelderrotter) havde Lov til at undersøge Oplagene paa ethvert Sted af de Varer, der vare underkastede denne Afgift, som maatte betales paa nye hvergang Varerne bleve overladte til en Anden. Betjenterne bleve derved meget rige og i Aaret 1810 beløb disse Afgifter sig til 107 Mill. Franker. Siden steeg de endnu høiere. Ludvig 18de lovede i sit Opraab til Nationen fra Nancy at ophæve denne trykkende Skat.

Drost er i visse Egne af Tydskland, især i Westphalen, ved Nederrhin og i Nederlandene en Øvrighedsperson paa Landet, der omtrent svarer til vore Amtmænd. Forestaaer han en heel Egn eller Provinds kaldes han Landdrost. — Drost var ogsaa en af de fornemste Embedsmænd ved de gamle nordiske Hoffer. Han forestod fornemmelig Hoffet og havde meget at sige.

Drot kaldtes Regenterne i Norden før Kongenavnet kom i Brug. Deraf endnu hos os Dronning, de Svenskes Drotning.

Drottingholm, Drotningholm, et

prægtigt kongeligt Lystslot i Sverrig, bygget omtrent en Miil fra Stockholm paa en Øe i Mælaren efter Modellen af Slottet i Versailles. Der findes et af de fuldstændigste Naturaliecabinetter i Europa, et betydeligt Billedgallerie og herlige Anlæg. Kong Adolph Frederik lod her 1753 anlægge et chinesisk Huus og pryde med det skjønneste Porcellain. Han forærede Dronningen det paa hendes Geburtsdag og hun stiftede ved samme Leilighed et Akademie for de skjønne Videnskaber.

Drouais (Jean Germain), en ung talentfuld Maler af Davids Skole. Lyst til at see Rom bevægede ham til at concurrere om den store Priis, som bestod i et Stipendium paa fire Aar. Hans egen Utilfredshed med sit Arbeide gjorde at han rev det i Stykker og saaledes erholdt en Anden Prisen. Da hans Lærer, som saae Stykkerne, gjorde ham Bebreidelser, spurgte han: „Er de tilfreds med mig?" Fuldkommen forsikrede David. Nu saa har Jeg jo Prisen, udbrød Drouais henrykt; lad saa Akademiets Belønning tilhøre en Anden, som det maaskee er nyttigere end mig; næste Aar haaber jeg at fortjene den ved et bedre Værk. Næste Aar 1784 concurrerede Drouais igjen. Den cananitiske Qvinde ved Christi Fødder var Frugten af hans uafbrudte Studium og Aftrykket af hans inderligste Følelser. Offentlig kronet blev han af sine Meddisciple bragt som i Triumph til sin Lærer. Denne ledsagede ham nu til Rom, hvor han begeistret studerede og copierede de største Mestre. Hans døende Gladiator og fornemmelig hans 1795 fuldførte Marius i Minturnæ erhvervede ham og Davids Skole nye Triumph ved Udstillingen i Paris. Nu udkastede han sin Philoktet paa Lemnos og beskjeftiget med Billedet af C. Gracchus, da han faldt i en hidsig Feber, som endte hans ideelske Liv før han endnu var 25 Aar gammel. (Han var født 1763 i Paris). Hans Medbeilere og hans Venner forenede sig om at oprette ham et Minde i Mariekirken i Rom.

Drouet (J. B.) Postmester i St. Menehould. Det var ham som kjendte Ludvig 16de paa hans Flugt, ilede efter ham og anholdt ham i Varennes. I Sept. 1792 blev han derfor optaget som Deputeret for Marnedep. i Conventet, hvor han stemmede for Ludvigs Død. Man sendte ham i Sept. 1793 til Nordarmeen. I Oct. samme Aar indsluttedes han i Maubeuge af Prindsen af Coburgs Armee. Han forsøgte om Natten mellem 2den og 3die at slippe ud for at skynde paa den Hjelp, Staden behøvede, men han blev fangen af de Keiserlige og bragt til Fæstningen Spielberg i Mæhren. Den 6te Juli 1794 sprang han ned fra Vinduet af sit Fængsel for at undløbe, men brak et Been

og blev igjen fangen. I Nov. 1795 blev han tilligemed Camus, Bournonville og Andre i Basel udverlet mod Ludvig 16des Datter og tog derpaa sin Plads i de 500des Raad. Maadeholdssystemet, som dengang herskede i Frankerig, mishagede ham; han traadde i Forbindelse med Baboeuf og blev Een af Hovedmændene for den Jacobinersammensværgelse, som Baboeuf organiserede. Herfor blev han arresteret Natten mellem den 10de og 11te Mai 1796 og bragt i Forvaring i Abbediet, men han undveeg og flygtede til Schweitz. Da den høie Domsteel frikjendte ham i Henseende til Baboeufs Sammensværgelse, vendte han tilbage til Frankerig og lod sig ansætte af Directoriet som Commissar i sit Departement. Efter den 18de Brumaire udnævnte Consulerne ham til Underpræfect i St. Menehould hvilket Embede han forestod 1805.

Druider kaldtes Celternes eller Galernes Præster. De udgjorde ligesom Braminerne i Indien en egen Kaste og vare ligesom disse i den største Anseelse, da de vare Nationens Lærde og Philosopher og havde tillige stor Indflydelse paa Statsbestyrelsen. Julius Cæsar giver os de vigtigste Efterretninger om deres Lærdomme og deres Embedsforretninger. De besørgede alle offentlige og private Ofringer, forklarede deres Religions Grundsætninger, uddeelte alleslags Belonninger, sadde paa bestemte Tider af Aaret i Retten og bestemte Straffene for begangne Forbrydelser. Hvo, der vilde modsætte sig deres Afgjørelse, blev straffet med Bann, hvorved han udeluktes fra Deeltagelse i Gudstjenesten. Selv et heelt Folk kunde de sætte i Bann, deres Magt havde saa at sige ingen Grændser, de valgte i hver Stad de høieste Øvrighedspersoner og disse turde Intet foretage sig uden Druidernes Raad og Bestemmelse. De vare befriede fra alle Byrder og Afgifter. Underviisningen saavel i Religionen som i andre Videnskaber undtagen Krigskunsten var i deres Hænder, de meddeelte den mundtlig i Vers, som ofte havde en skjult Betydning, og vedligeholdt den i Hukommelsen. Efter Cæsar antoge de Sjelens Udødelighed og Sjelevandringen. Desuden gave de Underviisning om Naturen og Stjernernes Bevægelse, om Verdens og Jordens Størrelse, om Tingenes Væsen og Gudernes Magt. De udøvede tillige Astrologie og Sandsigerie. Efter Plinius vare de ei uerfarne i Naturlæren og Lægekunsten: men den sidste forqvaklede de ved Overtroe. Særdeles mærkværdig var deres Mening om Mistel-Planten, som de ansaae for det Helligste i Naturen og som en Universalmedicin, ligesom de overhovedet ansaae Egen for hellig og skal have faaet deres Navn af den. Druiderne havde et fælleds Overhoved, som valgtes iblandt

dem ved Stemmeflerhed og beholdt sin Værdighed paa Livstid.

Druser, et Folkeslag i Syrien, blandt Libanons Bjerge, som beboe et District af omtrent 55 [] Mile, hvorpaa findes 160000 Indb. og deriblandt 50000 stridbare Mænd. De nedstamme efter deres Foregivende fra Franskerne, der i Korstogenes Tid kom til disse Egne. Ved Slutningen af det 16de Aarhundred begyndte dette lille Folk at vække Opsigt i Europa, især ved deres Religion, hvoraf de gjorde en stor Hemmelighed. Denne var Intet videre end en Blanding af sadducæiske, samaritanske og muhamedanske Lærdomme. Druserne havde hidtil staaet under forskjellige Scheicher eller Herrer; Ibrahim vilde bringe dem under et Overhoved. Derved fik denne Høvding sin Nations hele Magt i sine Hænder og blev paa denne Maade farlig for Tyrkerne, saa at Druserne i de første Aar af det 17de Aarhundred under den berømte Emir Fakredin (sædvanlig Fakkardin) naaede den høieste Spidse af Magt; men, da denne 1631 var bleven stranguleret i Constantinopel, kom de, uagtet man gav dem andre Fyrster ei mere til deres forrige Anseelse. Vel gjorde de 1773 i Forening med Russerne et Forsøg paa at løsrive sig; men maatte snart vende tilbage til deres gamle Forhold til Tyrkerne. De staae nu under Emirer og disse under en Stor-Emir, ere Tyrkerne skatskyldige, men forresten næsten gandske uafhængige og drive Agerdyrkning, Viin og Silkeavl. I Henseende til Religionen inddeles Druserne i to Slags: Vise (Akales, Lærde eller Indviede) og Verdslige (Djabel, Lægfolk, Uvidende, Uindviede); de have ingen offentlig Gudstjeneste, men besøge christelige og muhamedanske Kirker, men have egne Symboler og Personer til Gudstjenestens Bestyrelse, og nærme sig iøvrigt meest de Christne. Hvo som ønsker at læse noget mere om dem, vil finde Tilfredsstillelse i Worbs Geschichte und Beschreibung des Landes der Drusen (Görlitz 1799).

Druser (Kirtler) kaldes 1) visse bløde, løse og svampagtige Dele i de dyriske Legemer, hvilke affondre egne Fugtigheder (glandulæ). I Sønderlemmelseskunsten skjelner man imellem sammenhobede (conglomeratæ), som ligge sammen og bestaae af smaae, rundagtige ved Næthinden med hinanden forbundne Legemer, og sammenviklede (conglobatæ), bestaaende af blotte Sammenviklinger af fine indsuende Kar. De faae og forskjellige Navne efter deres forskjellige Stilling og Bestemmelse, som Spytdruser, Øredruser, Tungedruser 2c. I Plantelæren er Druse et rundt Legeme ved Planterne paa Bladene

eller Stilkene, som tjener til Uddunstning og Affondring. 2) En Sygdom hos Hestene, hvorved en hviid eller guulagtig seig Vædske flyder ud af Næse og Mund. Tillige ere Kirtlerne ved Kindbakkerne opsvulmede og der vise sig Byldet

Drusus. 1) Marcus Livius, en Søn af Marcus Drusus, der var Folketribun tilligemed Cajus Gracchus 631 ef. R. B. Fra Ungdommen af urolig og uvirksom, viste han sig i en modnere Alder som en Mand af Aand og Kraft og besad tillige en henrivende Veltalenhed, men han iagttog i sin Virksomhedsiver alt for lidet Livets Forhold og de af Loven bestemte Statsformer. Følelsen af hans Værd og hans overdrevne Gavmildhed, der ei sjelden bragte ham i Forlægenhed, forledede ham undertiden til uoverlagde Handlinger. Paa hans Tid var Rom deelt i to Partier ved Stridighederne mellem Senatet og Ridderne. De Sidstes Magt, som fornemmelig siden Gracchernes Tid var steget betydeligt, vakte Iversyge hos Senatet, som kjempede ivrigen for sin gamle Anseelse. Efterat han havde søgt at bringe Folket paa Senatets Side ved den af Raadet kun med yderste Mishag tilstaaede Fordeling af Landgodserne og de Bundsforvandte ved Løftet om romersk Borgerret, fremtraadde han i Tillid til denne som Mægler mellem Partierne. I denne Hensigt foreslog han at besætte de ledige Senatorpladse med Riddere og tilstaae disse Ret til Undersøgelser for Domstolene, som siden Gracchernes Tid havde været i Riddernes Hænder, uagtet den før havde været i Senatorernes. Han fandt Modstand af begge Partier, men drev sit Forslag igjennem. Dog forbittrede han mange imod sig, tildeels ved den til Voldsomhed grændsende Maade, hvorpaa han bragte denne Forening istand. Da han derfor ifølge sit forhen gjorte Løfte drev paa at skaffe de Bundsforvandte romersk Borgerret, modsatte Senatet sig med et saadant Eftertryk, at han Intet kunde udvirke, og, da han engang ledsaget af en Mængde Latiner, der vare komne til Rom for at understøtte ham, vendte tilbage fra Folkeforsamlingen til sit Hjem, blev han dræbt af en ubekjendt Morder (formodentlig leiet af Senatet). Efter faa Timer døde han med de Ord: „Siger, vil Republiken nogensinde mere faae en Borger som mig." Hans Død 661 ef. R. B. bragte den allerede længe gjærende Borgerkrig til Udbrud. 2) Nero Claudius Drusus, en Søn af Tiberius Nero og Livia, som siden blev Keiser Augustus's Gemalinde, og Broder til Keiser Tiberius. Da han var Quæstor blev han Aar 13 før Chr. udsendt tilligemed sin Broder paa et Tog imod Rhætierne, hvilket han lykkeligt udførte. Derpaa gik han til Gallien og dæmpede en Opstand, som var

udbrudt i nogle Provindser, slog de Tydske, som boede paa hiin Side Rhinen, overvandt Sicambrer og Bructerer og gjorde Friserne skatskyldige. Han var den første romerske Feldtherre, der vovede sig paa det nordlige Ocean. Da han efter disse Feldttog Aar 11 før Chr. igjen kom til Rom, blev han Prætor, men vendte alerede om Foraaret tilbage til Tydskland, overvandt adskillige Folkeslag indtil Weser og anlagde Fæstninger. Derfor tilstod man ham i Rom den lille Triumph (Ovation) og han udnævntes til Proconsul. Armeen tillagde ham Titel af Imperator, hvilken Augustus dog ei fandt for godt at bekræfte. Aar 9 før Chr. blev han Consul, gik nok engang til Tydskland og trængte frem til Elben, men fandt det umuligt at sætte over denne Flod. For dog at tilkjendegive at han var kommen hertil lod han opreise Seierstegn. Paa sit Tilbagetog til Rhinen døde han samme Aar i sin Alders 30te efter nogles Beretning af Følgerne af et Fald fra Hesten. Den Canal, som forener Rhin med Yssel, var hans Værk, og Stedet Drusenheim i Elsas, hvor han nogen Tid havde sin Leier, har Navn af ham. Med sin Gemalinde Antonia havde han tre Børn, Livia, Germanicus og Claudius, som siden blev Keiser. Rom tabte i Drusus en tapper Feldtherre og en duelig Statsmand og tillige Een af sine redeligste og ædleste Borgere.

Dryader, i de arkadiske Grækers Mythologie Skovnympher, som man gjorde til Træernes, fornemmelig Egenes Skytsgudinder (deraf Navnet). Dog antage Nogle, at Dryader vare Skovnympher overhovedet, men Hamadryader saadanne, som vare enkelte Træers Skytsgudinder og levede og døde med dem.

Dryden (John) Esq., een af de frugtbareste engelske Digtere, dog mere berømt ved sin correcte, bøielige og smagfulde Stiil end ved poetisk Kraft og Originalitet, og et Mønster for mange senere engelske Digtere. Dryden var født 1631 i Auldwinkle, en Flække i Northamptonshire. Han besøgte Westminsterskolen og Universitetet i Cambridge, hvor han 1653 tog Baccalaur-Graden. Hans første Forsøg, heroic stanzas til Cromwells Roes, udkom 1658 efter Protectorens Død. Monarchiets Restauration 1660 havde samme Indflydelse paa ham som paa de fleste Britter, thi han skrev kort derpaa: Astræa redux, a poem on the happy restoration and return of his sacred Majesty King Charles the 2d. Aar 1663 begyndte han at arbeide for Skuepladsen for at skaffe sig Indkomster. Hans første Stykke, the wild galland, blev koldt optaget. Dette afholdt ham dog ikke fra endnu at levere 27 andre Stykker,

deels Tragoedier, deels Comoedier, Tragicomoedier og Operaer. Man anseer hans dramatiske Arbeider for hans sletteste Værker, fordi de ere skrevne i Datidens Publikums mindre rene Smag. 1667 udkom hans annus mirabilis et historisk Digt, som efter D. Johnsons Dom hører til de meest filede af hans Værker, som han overhovedet besad mere Talent til Udførelse end til Opfindelse. Paa denne Tid skrev han Polybius's, Lucians og Plutarchs Biographier, som ere trykte foran den engelske Oversættelse af disse Forfatteres Værker. 1668 erholdt han den lidet indbringende Post som poet-laureat eller Hofdigter. Paa denne Tid udkom hans elegante og lærerige Dialog Essay on dramatic poetry, det første Forsøg af en Engellænder i den finere Kritik. Dette Værk saavelsom hans Afhandlinger og Fortaler i Prosa, der ere skrevne med Aand og Correcthed have erhvervet ham Navn af den engelske Critiks Fader. (Hans critiske og blandede prosaiske Skrifter har Malone 1800 udgivet i 3 Bind). Dryden erhvervede sig en saa stor Anseelse, at den Tids dramatiske Digtere f. Ex. Lee erkiendte ham for Skuepladsens Voldgiftsmand og lode skrive Prologerne og Epilogerne til deres Stykker af ham. 1681 bekjendtgjorde han sin mærkværdige Satire Absalon and Achitophel. Den er stilet mod Hertugen af Monmouths Partie og spotter mange af den Tids betydeligste Personer under opdigtede Navne. Efter Jacob 2dens Thronbestigelse gik han mindre af Overbeviisning end Politik over til den catholske Kirke, hvorfor Kongen udnævnte ham til sin Historiograph. Af Iver for sin nye Religion og til sit Forsvar skrev han den berygtede Fabel: the hind and the panther, hvori han lader den romerske Kirke under Billedet af en melkhvid Hind forsvare sine Rettigheder mod den protestantiske, der forestilles som et Pantherdyr. Den catholske Religions gyldne Tider i Engelland forsvandt med Jacob 2den; og Dryden maatte tage sin Tilflugt til Forfatterskabet som Næringsvei. Han arbeidede ivrigere end før, dog undertiden noget fabrikmæssigt, som en af Johnson anført Contract beviser, hvori Digteren lover at levere Boghandler Johnson 10,000 Vers for 250 Guineer. Imidlertid bære dog alle hans senere Produkter Præget af hans store Talent. 1693 udkom hans Perseus og Juvenal. 1697 udgav han sin Virgil, der hører til de mesterligste Oversættelser nogen nyere Nation kan opvise. Hans sidste Værk vare hans af Homer, Ovid, Boccaz og Chaucer deels laante, deels moderniserede fables ancient and modern, translated into verse with original poems. I denne Samling staaer hans priste Ode: Alexanders feast, or the power of Music, in honour of St. Cicilias day, der er fortræffeligt componeret af Händel og overgaaer langt Popes og Congreves Arbeider af samme Slags. Overhovedet ere hans

lyriske og satiriske Digte ustridig de meest udmærkede i den engelske Litteratur fra denne Tid, emendskjøndt han sang mere af Hovedet end Hiertet. Alle hans poetiske Værker findes i Johnsons Samling og i Derricks Udgave (Lond. 1760, 4 Vol. See om ham, den brittiske Plutarch 4de Bind, Side 204. Dryden døde den 1ste Mai 1701 og blev bisat i Westminsterabbedie mellem Chaucer og Cowley. Paa hans Monument staaer Intet uden Navnet Dryden.

Dschingis-Khan, een af Verdens meest bekjendte Erobrere, var født 1163 i Dilun og en Søn af Mogulkharen Yesu Kai. Han tiltraadde Regjeringen i en Alder af 13 Aar. En næsten almindelig Forbindelse af alle de mogoliske Horder, som hans Fader havde forenet, tvang ham til at flygte til en tatarisk Fyrste Aveek-Khan. Han understøttede denne, saavel i Krigen med hans Naboer, som hans Broder, der havde berøvet ham Kronen og gjorde sig saaledes værdig til den Beskyttelse, han erholdt. Dschingis-Khan satte ham igjen paa Thronen og erholdt hans Datter til Gemalinde. Aveek-Khan viste sig utaknemmelig imod ham og besluttede hans Undergang. Dschingis-Khan tog igjen Flugten, men blev forfulgt af Aveek-Khan og hans Søn Schokun, hvilke han dog begge overvandt. Denne Seier vakte hans Herskesyge: i mindre end 22 Aar undertvang han Riget Tangut og en stor Deel af China, bragte det mægtige chowaresmiske Rige i Indien og Persien under sin Magt og gjorde Erobringer til dybt ind i Rusland og til Dnieper. Ingen Erobrer har underkastet sig saa mange Folkeslag. Hans Herredømme strakte sig over et Land, der fra Syd til Nord udgjorde 500 Mile og fra Øst til Vest det dobbelte. Af denne Grund antog han 1206 Navnet Dschingis-Khan ɔ: den største Khan, under hvilket Navn han er mere bekjendt end under sit egentlige Navn Temudschin. Hans fire Sønner, som han udnævnte til sine Generalstatholdere, kappedes om paa det nøiagtigste at udføre hans Befalinger og bidroge til hans Seire. Han rustede sig til et Tog mod China, da en Sygdom bortrev ham midt i hans Triumpher. Han døde 1227. Han forstod ligesaa godt at beherske Folk som at underkaste sig dem. Han gav Tatarerne Love: Ægteskabsbrud blev straffet saa meget haardere som Polygamie var tilladt. En streng Disciplin indførtes ved Armeen. Desuagtet var hans Regjering en næsten uafbrudt Kjede af Ødelæggelser. Stæder forstyrredes uden at opbygges igjen; dog lagde han Grunden til Bokhara og tillod at gjenopbygge nogle andre Stæder. Han deelte sine Stater mellem sine fire Sønner. Han erklærede sin tredie Søn Otkai for Stor-Chan af Tatariet, og dennes Efterkommere regjerede i det nordlige China til Midten af det

14de Aarhundred. Tschuschi fik Turkestan, Bactriana, Astrakan og Usbekernes Land. En Søn af denne ved Navn, Batu-Khan trængte frem i Polen, Dalmatien og Ungarn, ja selv til Constantinopels Porte. Tatarfyrsterne paa Krim og Usbekernes Khaner nedstamme fra ham. Tuli en anden af Dschingis-Khans Sønner, erholdt allerede i sin Faders Levetid Persien, Korasan og en Deel af Indien. Dschagatai, den fjerde Søn herskede i Transoxiana, en Deel af Indien og Thibet. — Gaubel har forfattet Dschingis-Khans Historie med megen Lærdom.

Dualismus, Dualist. 1) Den philosophiske Synsmaade, som grunder og henfører Tingenes Væsen paa to uligeartede Principer, hvoraf det ene ei kan udledes af det Andet, nemlig det Ideale og Reale eller den materielle og tænkende Substans, kaldes Dualismus. Den kan være dogmatisk, critisk eller skeptisk. Den (metaphysisk) psychologiske Dualismus indskrænker sig til at antage to forskjellige Principer hos Menneskene. Hvo, der antager denne Synsmaade kaldes Dualist. Hvo, der kun antager begge Principiers Forskjellighed og Modsætning, for saavidt samme viser sig for Bevidstheden, kaldes empirisk Dualist; hvo der anseer denne Modsætning for virkelig selv uden for vor Bevidsthed, er transscendental Dualist. Dualismus modsættes Monismus, som er enten Idealismus eller Realismus, Spiritualismus eller Materialismus. Dualismus var alerede før Chr. Fødsel herskende i Orientens Religioner. 2) I Theologien kaldes deres Lære Dualismus, som kun tilkjende nogle faa Salighed, men alle andre evig Fordømmelse.

Dublin (irsk Balacleigh) Hovedstaden i Kongeriget Irland, i et Grevskab af samme Navn ved Udløbet af Floden Liffey. Vicekongen eller Stadtholderen i Irland (Lord Lieutenant of Ireland) residerer her. Staden er velbygget, driver betydelig Handel og har 200000 Indb. Hovedgaden Sackville kaldet, er ½ engelsk Miil lang og en af de prægtigste i nogen europæisk Stad. Dublin har et Universitet, et Arsenal, et Invalidehospital, en Børs og andre offentlige Bygninger og Anstalter. De herboende Kræmmere ere for det meeste kun Agenter for engelske Kjøbmænd, som de dog kun overlade nogle faa Procent. — 1711 afbrændte hele Skatkammeret med alle Brevskaber og Documenter.

Dublone ogsaa Duplone, Doublon, Doppia, en spansk Guldmynt af 2 Pistoler, gjelder omtrent saa meget som en Louisd'or eller 4 Specier.

Du Boccage, Madame, (see Boccage).

Dubois, egentlig Du Bois (Guillaume) var en Søn af en Apotheker i Brive-la-Gaillarde i Nedre-Limousin (nu Correzze Dep.) og blev født 1656. Han kom tidligt til Paris og blev halv Sekreteer og halv Betjent hos Præsten til St. Eustatius, derpaa Forelæser og siden Hofmester hos Hertugen af Chartres. Han vidste at erhverve sig hans Fortrolighed ved at sørge for hans Forlystelser. Dette var vist nok ogsaa den eneste Maade for ham at erholde den paa, thi mere frastødende Egenskaber end Dubois havde, lade sig neppe tænke. Med et ildeskabt Legeme forbandt han den meest uædle Anstand, hvori hans forrige lave Forretninger og Gemeenskab udtrykte sig; en stærk Stammen gjorde ham næsten uduelig til Conversation, og aldrig var han mere modbydelig end naar han vilde behage. Da det var ham umuligt at vise en fiin Opførsel blev han lav og krybende. — Desuagtet blev han 1693 Abbed i St. Just til Belønning, fordi han havde bevæget sin Elev til Ægteskab med en Frøken af Blois. I Mad. Maintenons Memoirer fortælles, at Kongen, da man sagde ham at Dubois var meget hengiven til Fruentimmer, Viin og Spil, skal have svaret: „det kan vel være; men han binder sig aldrig, bliver aldrig perialiseret og taber aldrig." Tager man disse characteriserende Ord i Betragtning, vil man mindre forbauses over den glimrende Lykke, som Dubois naaede. Han opsvingede sig til Statsraad, blev 1715 Kongens befuldmægtigede Minister i London, blev 1720 Erkebiskop af Cambrai, 1721 Cardinal og Aaret derpaa første Statsminister og udnævnt til Æresmedlem af Videnskabernes og de skjønne Kunsters Akademie. Fontenelle, La Motte, Voltaire og Flere kunde dengang ei noksom ophøie ham. Dubois havde foruden Erkebispedømmet Cambrai endnu 7 Abbedier, en aarlig Indkomst af 2 Millioner og Uforskammenhed nok til at modtage fra Engelland en Pension af 1 Mill., der blot kunde være en Belønning for Forræderie. Dubois var imidlertid mere begjerlig end gjerrig: han holdt et prægtig Huus, hvor Alt var indrettet paa det Kostbareste. Dog blev han undertiden plaget af Utilfredshed, og da ønskede han hellere at leve i fjerde Etage med 400 Dalers Indkomster end være den første Mand i Riget næst Kongen. Hvor kunde og en Minister være lykkelig, der var fræk nok til at indprænte Regenten den skrækkelige Grundsætning: „For at være stor maa man være en stor Forbryder." En anden af hans Grundsætninger var, at der gaves ingen Retskaffenhed blandt Mænd og ingen Dyd blandt Qvinderne, og at man i Forretninger burde foretrække duelige og kloge Hoveder for ærlige og retskafne Mennesker. Han døde den 10de Aug. 1723 af

Følgerne af sine Udsvævelser. Han var en Mand af en omfattende Aand, Bøielighed, Rigdom paa Ideer og Energie i deres Udførelse, men tillige udmærket ved de hæsligste Laster, fornemmelig Vellyst, Irreligiositet, Heftighed, Æresyge ɛc. og vanærede ved sin personlige Characteer det franske Cabinet ved at betjene sig af offentlige Løgne og Bedragerier, Bestikkelser og de skjendigste Personer og Midler, naar han blot derved kunde naae Maalet. Imidlertid skyldte man ham og en trediveaarig Fred med Engelland, der var meget fordeelagtig for Frankerigs Vel. Han blev begraven med megen Pragt i Kirken St. Honoré i Paris, hvor hans Mausoleum, et Værk af den berømte Coustou, er at see.

Dubos, egentlig Du Bos (Jean Baptiste) een af de første franske Æsthetiker som berigede Kunsternes Theorie blandt de Franske ved sin Sammenligning mellem Poesie og Malerie (Reflexions sur la Poésie et la peinture, Paris 1719). Han var født i Beauvais 1670, studerede her og i Paris, blev 1695 ansat i Bureauet for de udenlandske Sager under Ministeren Torcy, som lod ham besørge vigtige Forretninger i Tydskland, Italien, Engelland og Holland. Paa disse Reiser samlede han sine Erfaringer om Kunsterne og fremsatte dem i hiint ovenomtalte Værk. Efter sin Tilbagekomst erholdt han et Canonicat, en Pension og en Plads som bestandig Sekreteer ved det franske Akademie. Han har og gjort sig bekjendt som Historieskriver ved sin Histoire de la ligue de Cambrai (Paris 1721. 2 Vol. 12) og sin Histoire critique de l'établissement de la monarchie, françaife dans les Gaules (Amst. 1743, 2 Vol. 4. Voltaire tegner ham blandt de Skribentere, som have forherliget Ludvig 14des Regjering. Han døde i Paris 1742.

Ducange eller rigtigere Du Cange see Dufresne.

Ducas, en fornem græsk Familie, som gav den byzantinske Throne to Keisere, nemlig Constantinus Ducas, der regjerede fra 1059 til 1067 og hans ældste Søn Michael Ducas, der regjerede fra 1071 til 1078. Fra denne Familie nedstammer og den byzantinske Historieskriver Johannes Ducas, som efter Constantinopels Erobring 1453, begav sig til Lesbos, hvor han traadde i Tjeneste hos denne Oes christelige Beherskere. Efter Oens Erobring af Tyrkerne helligede han sig den byzantinske Historie, som han har fortsat til 1462.

Ducat, en Guld og en Sølvmynt. Hos os er det

en Guldmynt af næsten 2 Speciers Værdie. I Italien og Spanien gives der Sølvducater af ringere Værdie. I Rusland og Norden vare de hollandske Ducater fordum meget gangbare. Exportationen af hollandske Ducater var derfor en vigtig Handelsgreen. Navnet skal have sin Oprindelse af en vis Longino, Duca, Fyrste i Ravenna i det 6te Aarhundred eller af de venetianske Ducaters Omskrift: sit tibi, Christ, datus, quem tu regis, iste Ducatus. Vist er det, at de først ere prægede i de italienske Hertugdømmer, især i Apulien.

Ducaton. 1) En hollandsk Guldmynt omtrent 5 Specier og en Sølvmynt omtrent 1 Specie. 2) En fransk Sølvmynt af ½ Dukats Værdie. 3) En italiensk Mynt, lidet ringere i Værdie end den hollandske Sølv-Ducaton.

Duchesne eller Du Chesne (André) lat. Chesnius, Duchenius, en berømt fransk Historieforsker og Samler, som man derfor ofte har kaldet den franske Histories Fader. Han blev født 1584 i Isle Bruchert i Touraine, studerede i London og Paris, blev ophøiet til kongelig Geograph og Historiograph og døde 1640. Fortrinlig vigtig er hans store Samling af franske Historieskrivere (Scriptores rerum francicarum in 4 Tom. Fol., hvilke hans Søn tilføiede den femte af sin Faders efterladte Papirer), til hvis Fortsættelse den franske Regjering flere Gange har opfordret; hans Scriptores rerum normannicarum ab a 838-1220 og hans mange genealogiske Værker, hvorved han oplyste Frankerigs Historie. Antallet af hans Skrifter er meget stort; nogle udgav hans Søn efter hans Død. Han skal have efterladt meer end hundrede Folianter i Haandskrifter.

Duclos (Charles Dineau), en berømt fransk Skribent, Søn af en Hattemager, blev født 1705 i Dinant i det gamle Bretagne. Han erholdt en god Opdragelse i Paris og viste tidlig sine lærde Kundskaber. 1739 blev han Medlem af Indskrifternes Akademie og 1748 Medlem af og kort derpaa bestandig Secreteer ved det franske Akademie. Omendskjøndt han havde nedsat sig i Paris, valgte hans Fædrenestad ham dog af Agtelse til Maire 1744. Endnu større Ære vederfaredes ham 1755. Stænderne i Bretagne erholdt nemlig til Belønning for den Iver, de havde viist for Kongerigets Vel, Befaling at nævne den iblandt dem, som havde viist sig meest værdig til den kongelige Naade. Duclos blev eenstemmig nævnet af tredie Stand og ophøiet i Adelstanden. Ei længe før sin Død udnævntes han i Voltaires Sted til Historiographe de France. Han døde i Paris 1772. Duclos er roesværdigt bekjendt som Roman-

digter, Characteristiker, Memoireskriver og Grammatiker. Til hans bedste Romaner hører Confessions du Comte de B** (1741 12). Blandt hans Memoirer ere de vigtigste. Mémoires sur les moeurs du 18me siécle (1751 12). Dette Værk indeholder mange fine og træffende Bemærkninger især over Qvindekjønnet og Kjerlighed: dog mangler det i det Hele Interesse. Hertil høre hans Considerations sur les moeurs de ce siècle (1749. 12) i samme Maneer som Bruyeres Characterer, fulde af træffende Characteertegning og dyb Menneskekundskab. Begge ere ofte trykte. Ogsaa hans Histoire de Louis XI (først udgivet 1745. 3 Bind 12) er et fortrinligt Værk, der dog staaer langt tilbage for hans Mønster Tacitus og indeholder mere Ræsonnement over Europas politiske Tilstand end Fremstillelse og Detail. Den største historiske Værd have hans Memoires sécrets sur les regnés de Louis XIV et XV. Dette Værk udarbeidede Duclos som Frankerigs Historiograph, da han ei som Boileau og Racine vilde nyde Indkomsterne af denne Post uden at gjøre noget derfor. Det udkom først 1791 og bærer det umiskjendelige Stempel af Forfatterens Sandhedskjerlighed. Stilen er i dette Værk bedre end i Forfatterens øvrige Skrifter. Endelig har han og udmærket sig som Sprogforsker i hans Remarques sur la Grammaire générale de Port royal (1754. 12). Desessart har samlet hans Værker: Oeuvres complètes de Duclos, Paris 18 6, 10 Vol, 8. Det sidste Bind indeholder Fragmenter af en Selvbiographie.

Du Deffand (Marie de Vichy Gamrond, Marquise) født 1697 af en adelig Familie i Burgund, blev opdragen i Klosteret Magdalena von Tresnel i Paris, og udviklede alerede i sin tidlige Ungdom de elskværdige og glimrende Egenskaber, som gjorde hende berømt. Hendes Forældre giftede hende 1718 med Marquis du Deffand, dog var dette Ægteskab kun af kort Varighed. Det Paaskud, at hun ei kunde befinde sig vel hos en Mand af saa megen Characteersvaghed, var tilstrækkeligt for hende til at skille sig fra ham, men den sande Grund skal have været en tidligere Kjerlighed. Da hendes Bedstemoders Død skaffede hende en aarlig Indkomst af 4000 Livr., sønderrev hun det forhadte Baand, men havde dog den Krænkelse at see sig tilsidesat af sin forrige Elsker og udsattes for Publikums Spot. Man frikjender hende ei gandske for Deeltagelse i de udsvævende Galanterier, som dengang herskede ved det franske Hof; nogle paastaae endog, at hun var en Gjenstand for Regentens (Hertugen af Orleans) udsvævende Lidenskab. Hun levede siden i et fortroligt Forhold med Præsidenten Henault, hvilket vedvarede til hans Død 1770. Ved den aandrige Hertuginde af Maines glimrende

Hof kom him i Forbindelse med Voltaire, Polignac, Fontenelle, La Motte, Mad. de Lambert, Mademoiselle Delaunay og Mad. de Staal. Siden begav han sig igjen til Hovedstaden og forsamlede om sig de meest udmærkede franske saavelsom fremmede Lærde som Diderot, Henault, Hertugen af Choiseul, David Hulme, Horace Walpole Montesquieu &c. Men et stort Onde mødte hende; hun blev blind. Allerede i Aaret 1752 kunde hun ei mere skrive; en Reise til Gamrond til hendes Broder blev uden Virkning. Endnu før hendes fuldkomne Blindhed var bekjendt, skrev Voltaire til Formont: „Hvad de siger mig om Mad. du Deffands Øine, forurolliger mig meget. De vare før saa straalende og ubeskrivelig skjønne. Hvorfor skal man da netop straffes ved det, hvormed man har syndet! Hvilket Raserie af Naturen at tilintetgjøre sit skjønneste Værk. Dog den stakkels Du Deffand beholder jo sin Aand, og denne er endnu langt skjønnere end hendes Øine.“ Yndigheden i hendes skjønne Træk vedblev uagtet hendes Blindhed og man fandt hende endnu elskværdig, da hun var gammel. Det var først i det 11te Aar af hendes Blindhed at Walpole gjorde Bekjendtskab med hende. Man kan intet mere indtagende tænke sig end hendes Breve til denne Ven. Med Lespinasse sluttede hun et skjønt Venskabsbaand; hun gjorde hende det Forslag uagtet deres ulige Alder at leve sammen, men efterat have levet 10 Aar sammen, skildtes de ad 1764, efter Marmontel paa en ei gandske venskabelig Maade. En blid Død bortrykkede hende den 24 Sept. 1780 i hendes 84de Aar. Hun blev efter sit eget Ønske begravet i Kirken St Sulpice uden alle Høitideligheder. Allerede i sit 16de Aar yttrede hun Tvivl imod det christelige Religions-System, hvilket dengang meget foruroligede hendes Forældre; de sendte den berømte Massillon til hende for at bringe hende til en anden Mening. „Men, skriver Walpole, Prælaten forbauses mere over hendes Forstand og Skjønhed end over hendes Kjætterie.“ Mad. Neckers Memoirer indeholder særdeles interessante Anecdoter om Du Deffand. Hendes Breve, Digte, Epigrammer og andre Smaating ere paa flere Maader samlede. Hendes Breve til Walpole, der erfarede hendes inderste Tanker, og nogle andre gode Venner, ere udkomne 1812 i Paris i 4 Bind og skjenke en stor Nydelse. Mange af dem skrev og dicterede hun i sine søvnløse Nætter, derfor sagde hun og: mes insomnies deviendront mes bonnes nuits.

Duegna, Duenna, hos Spanierne en bedaget Dame, som har Opsigt over unge Fruentimmer og ledsager dem overalt for at passe paa dem.

Duel eller Tvekamp er den Skik, ved Vaaben selv at afgjøre en Uenighed, der er opkommet mellem to Personer. Skeer det efter en foregaaende Udfordring er det en forsætlig eller egentlig Duel; er dette ei Tilfældet og Personerne gaae lige fra Ordvexel til Voldsomheder, kalder man Tvekampen en Rencontre. Da Fyldestgjørelse i Staten for tilføiet Fornærmelse kun kan gives ved Retten, saa ere Dueller en Forbrydelse mod Statslovene, som derfor og bestemme Straf for Dueller, hvilken dog sjelden udføres. Hverken Straffen eller det Urimelige i Dueller, har kunnet hæmmet denne fra Middelalderens Barbarie nedstammende Skik; saa dybt have den falske Æres Fordomme slaaet Rødder. Almindeligst ere Dueller i Militairstanden.

Duero eller Douro, fordum Durius, een af Hovedfloderne i Spanien og Portugal, udspringer paa Grændsen af Aragonien ved Bierget Zubeda i Gammel-Castilien, ei langt fra det gamle Rumantia; den adskiller Castilien fra Leon, løber omtrent 120 Mile, optager en Mængde mindre Floder og falder ud i det atlantiske Hav ei langt fra den portugisiske Stad Porto.

Duet, et lille Tonestykke, som har to forskjellige Hovedstemmer. Er det et Instrumentalstykke, enten det accompagneres af een eller flere Stemmer, kaldes det en Duo. Duet i indskrænket Forstand kalder man i Operaer, Cantater &c. et Tonestykke med to Hovedsyngepartier.

Dufresne eller Du Fresne (Charles) Herre af Cange, derfor ofte kaldet Ducange, en berømt fransk Litterator, meget fortjent af Middelalderens, men især sit Fædrenelands Historie, saavelsom den byzantinske Historie, da han har udgivet og oplyst adskillige byzantinske Historiker. Han blev født 1610 paa et Landgods ved Amiens og nedstammede fra en fornem Familie. Han lagde sig efter Videnskaberne i Jesuitercollegiet der, siden i Orleans og Paris. Her blev han 1631 Parlamentsadvokat og 1645 kongelig Skatmester i Amiens, hvorfra en Pest 1668 fordrev ham til Paris. Her helligede han sig gandske Litteraturen og udgav sine store Værker fornemmelig sine Glossarier over Middelalderens og den nyere Tids Græcitet og Latinitet, hans historia byzantina illustrata (Paris 1680), Zonaras Annaler, Middelalderens Numismatik m. m. Han døde 1688. Renaudot har beskrevet hans Levnet. — Abraham Alexis Quinault Dufresne, een af de største franske Skuespillere, debuterede meget ung som Lærge i Crebillons Electra (1772). Herlig udrustet af Natu-

ren, fuldkommengjorde han sit Talent i Ponteuils Skole og gjenoprettede den efter den store Barons Bortgang forfaldne Smag i Declamationen.

Dufresnoy eller Du Fresnoy (Charles Alfons) Maler og Digter, var født i Paris 1611, studerede de gamle Sprog, Anatomie og Perspectiv og lærte Begyndelsesgrundene til Maleriet i Skolerne Perriers og Vouets. Ei begunstiget af Lykken gik han 1633 til Rom og fandt der i Mignard en uadskillelig Ven, i hvis Selskab han nød den italienske Skoles største Mesterværker. 1653 gik han tilbage til sit Fædreneland og levede der i stedsevarende Forbindelse med Mignard til sin Død 1665. Hans Malerier ere blevne sjeldne. Han søgte at forherlige Malerkunsten ved et latinsk beskrivende Digt, der er bleven berømt og flere Gange trykt, uagtet det i det Hele er tørt.

Dufresny (Carl Riviere) født i Paris 1648. Man holdt ham for en Descendent af Henrik 4de, som han og virkelig lignede. Han besad udmærkede Talenter og Smag for Kunsterne især Musik og Tegning. Uden Stift, Pensel eller Fjeder forstod han at forfærdige de skjønneste Billeder, ved at sætte dem sammen af Kobberstykker, hvoraf han tog enkelte Grupper og Dele af Mennesker, Dyr og Planter. Ingen overgik ham i Haveanlæg. Herfor blev han ansat som Opsynsmand over de kongelige Haver og fik Tilladelse at anlægge et Speilfabrik. Den ubeskrivelig ødsle Dufresny afstod dette Embede for en ubetydelig Sum til en anden og solgte paa samme Tid en Livrente, Ludvig 14de havde udsat for ham, for 3000 Liv. Derfor sagde ogsaa Kongen: ,,der er to Mennesker, Jeg ei kan gjøre rige, Dufresny og Bontems." Begge vare Kongens Kammertjenere. Dufresny forlod dog Hoffet, efterat han havde solgt alle sine Embeder. Han kunde ei finde sig i Hoffets Tvang, thi han elskede Friheden i den Grad, at han altid havde fire Værelser for at man ei skulde faae ham fat, naar han vilde være alene. I Paris arbeidede han tilligemed Regnard for Theatret, og man kan ei frakomme ham stor Kundskab om Mennesker og Sæder saavelsom Fiinhed; dog naaede han ei den Munterhed og det Liv i Foredraget og den Styrke i det Comiske som Andre paa hans Tid. Hans Lystspil høre desuagtet til de fortrinligste franske Conversationsstykker og udmærke sig ved den Kunst at udpege det Latterlige ved Characterene, selv hvor det ei bemærkes i det virkelige Liv. Aar 1710 fik han Privilegium paa den galante Merkur; han bearbeidede den med megen Vittighed og munter Lune, men opgav den igjen mod en Pension. Hans Værker ere udkomne i 6 Bind i Paris og skjenke en opmuntrende Lecture. Han var to Gange gift og man

kan sige at han gjorde det begge Gange for at hjelpe sig paa Fode igjen. I øvrigt havde han en ubyre Lykke i alle sine Forlægenheder. Da han endelig var uden alle Hjelpemidler, overrakte han Regenten (Hertugen af Orleans) et Bønskrift, og Law maatte paa Prindsens Befaling udbetale ham 200000 Franker. Herfor opførte han den nydelige Bygning, som er bekjendt under Navn af Plinius's Huus. Han døde i Paris den 6te Oct. 1724.

Dughet (Caspar) af de Franske kaldet le Gaspre, ogsaa Poussin, fordi han var en Discipel og Slægtning af Nic. Poussin. Han var født 1613 i Rom og alle hans Malerier ere Udsigter fra Rom og den omliggende Egn. Heri var han saa udmærket, at han tilligemed den samtidige Salvator Rosa og Claude Geleé eller Lorrain, regnes til Triumviratet af de største Landskabsmalere. Han døde 1675.

Duguay Trouin (René), een af sin Tids største Søemænd. Han var født i St. Malo den 10de Juni 1673 og var Søn af en rig Kjøbmand og duelig Søemand. Aar 1689 gjorde han som Volonteur sit første Feldttog. Hans derved udviste Mod bevægede hans Familie til at betroe ham et Skib paa 14 Canoner 1691. Han var dengang 18 Aar gammel. Dreven til Irlands Kyster, nyttede han Tilfældet, tog et Skib og opbrændte to, uagtet et betydeligt Antal fiendtlige Tropper søgte at hindre det. — Engang blev han fangen og bragt til Plymouth; der vandt han de engelske Fruentimmers Kjerlighed; de skaffede ham hans Frihed, og Frankerig fik sin Helt tilbage. Kort derpaa gjorde han nok et Krydstog mod de engelske Kyster og tog to Krigsskibe. Han opvakte nu Regjeringens Opmærksomhed. Ludvig 14de sendte ham en Kaarde. Han vedblev at tage engelske og hollandske Skibe ved Irlands Kyster. Aar 1696 erobrede han en stor Deel af en under Wassenär udløben hollandsk Flaade. Han befæstede sig stedse mere i Kongens Yndest. Da han Engang ved en Beretning om en Træfning fortalte, at han havde befalet Skibet Hæder at følge sig, sagde Kongen: den vil altid blive Dem tro. Aar 1697 indtraadde han i den kongelige Marine under Titel af Capitain. I den spanske Krig udmærkede han sig paa nye saaledes, at Kongen ophøiede ham i Adelstanden, „thi han havde, saa heed det i Patentet, erobret flere end 300 Koffardieskibe og 20 Krigsskibe. Ved Erobringen af Rio Janeiro indbragte han Kronen over 25 Mill. Han var bleven Nationens Mand; Alle vilde see ham. Han erholdt en aarlig Besoldning af 2000 Livres; 1000 havde han iforveien. Duguay skrev Ministeren til: „Jeg er belønnet nok, naar mine Officerer ere det,“ og bad at de

2000 Livres maatte tilstaaes hans anden Capitain. Under Ludvig 15de gjorde han sit Fædreneland vigtige Tjenester i Levante og det middellandske Hav. Han døde i Paris den 27de Sept. 1736, og hans Memoirer udkom 1740 i Paris i 4 Bind.

Dugommier, fransk General, født 1736 paa Øen Martinique. 1789 blev han udnævnt til Oberst for Øens Nationalgarder og forsvarede Fæstningen St. Pierre mod Béhague. Nogen Tid efter sendtes han til Frankerig for at søge om Understøttelse for Patrioterne. Han ankom 1792 og afslog at indtræde i Conventet som Coloniens Deputerede. Aar 1793 ansatte man ham som Brigadegeneral og siden som General en Chef ved den italienske Armee, hvor han tilkæmpede sig adskillige Seire over den østerrigsk-sardiniske Armee. Ved Beleiringen af Toulon, som var ham overdragen, opførte han sig med største Tapperhed og aabnede sig efter uafbrudte Fægtninger og 5 Dages og Nætters vedvarende Anstrængelser Portene. 1794 blev han Overanfører ved Østpyrenæerarmeen og erholdt lige saa hurtige som afgjørende Fordele over Spanierne; men han faldt den 17de Nov 1794 i Træfningen ved St. Sebastian i det Øieblik han begyndte at tilbagetrænge Spaniernes venstre Fløi. Det var Dugommier, som først gjorde Velfærdscommissionen opmærksom paa den unge Bonaparte. „Han er en Officier af store Talenter, skrev han Regjeringen til, og hvis man ei sørger for at befordre ham, vil han selv sørge derfor.

Duhamel du Monceau (Henri Louis), Inspecteur ved Marinen og Medlem af Videnskabernes Akademie i Paris, var født i Pithiviers i Frankerig 1700 og helligede sit hele Liv til at udbrede de Kundskaber, som fremme Agerdyrkning, Handel, Søvæsen og Kunster. Han gjorde mange nye Iagttagelser og nyttige Erfaringer i denne Kreds og var Een af de første i Frankerig, som hævede Agerdyrkningen til Videnskab. Han gjorde mange Forsøg, hvilke Produkter der især passe for ethvert Clima og hvorledes man bedst kunde plante dem; han opfandt varigere og mindre kostbare Redskaber og meddeelte sine Erfaringer i mange Skrifter f. Ex. over Skibsbygningskunst, Agerdyrkning, Forstvidenskab og Technologie. Han døde 1782.

Dujardin (Carl) en hollandsk Maler, født 1640 i Amsterdam og død 1674 i Venedig. Han var en Discipel af Berghem og uovertræffelig i Landskaber, Dyrstykker og Bambocciader. I Italien beskjeftigede han sig med sin Kunst og med Fornøielse. Han var Medlem af et lystigt

akademisk Selskab i Rom, kaldet „Bukkeskjegget," og hans Bambocciader bleve i Italien foretrukne alle andre af hans Nations. Hans Malerier have Aand og Harmonie og hans Colorit har hans Lærers Tone. De bleve dyrt betalte f. Ex. hans Malerie af Charlataner med 18300 Livr. Der gives en Samling af ham af omtrent 50 Blade. Hans Stykker ere ligesaa vanskelige at bekomme, som de ere søgte.

Dulon, en blind Fløitespiller, født i Oranienburg ved Havel. Allerede i den første Uge af sit Liv mistede han Synet ved en uduelig Qvienlæges Behandling; desuagtet udviklede han sit musikalske Talent saa hurtigt og lykkeligt, at han allerede i sit 13de Aar kunde lade sig høre med Bifald paa Fløite i Tydsklands betydeligste Stæder. Han componerede selv ved at dictere i Pennen med den yderste Noiagtighed uden at bruge noget Instrument. Hofraad Wolke lærte 1796 den blinde Virtuos et ham gandske fremmed Alphabet og Taltegn, saa han kunde læse og sammensætte de følelige Letrer, angive Tal, som vare satte af andre og gjøre Regneexempler. En meget interessant, skjøndt noget vidtløftig Levnetsbeskrivelse af denne mærkværdige Fløitespiller har man i to Bind, udarbeidet af ham selv, men udgivet af Wieland, Zürich 1807 og 8.

Dumas (Mathieu) var i Begyndelsen Officier ved Regimentet Languedoc Infanterie, ansattes derpaa i Krigsraadet og siden som Oberst i Amerika. I Begyndelsen af Revolutionen kom han under Lafayette til Parises Nationalgarde. I Sept. blev han af Seine og Oise Dep. udnævnt til Deputeret ved Lovgivningen og blev een af Hovedmændene for Feuillantismens Klubber. Han hørte til de Moderate. I Januar og April 1792 anvendte han Alt for at hindre Krigserklæringen imod Keiseren. Den 6te Apr. 1793 blev han ved et Dekret sat under Opsigt af Fuldbyrdelsesraadet. Han forsvandt under den hele revolutionere Regjering. I Sept. 1795 kom han i de Gamles Raad og havde Deel i nogle Militærdekreter. Den 3die Nov. 1796 afgav han en Beretning om de Krigsraad, som skulde oprettes i Armeen, og omtalte ved denne Leilighed General Moreaus Tilbagetog med den tilbørlige Roes. Den 28de Juli 1797 talte han stærkt mod de Troppers Nærmelse, som Directoriet kaldte til Egnen af Hovedstaden og blev den 5te September af det seirende Triumvirat dømtes til Deportation. Den 4 Sept. flygtede han fra Paris under Masken af en vagthavende General, der undersøgte Posterne og gik til Tydskland. Aar 1799 udgav han en Journal i Hamburg under Titel: Précis des événemens milit., hvilken var meget vel skreven og bekræftede hans dybe Kundskaber i

Krigskunsten. Efter den 18de Brumaire vendte han tilbage til Frankerig. 1800 begav han sig til Leiren ved Dijon, blev Chef ved Generalstaben, for den anden Reservearmee og bivaanede i denne Egenskab Feldttoget i Schweitz 1801. Den 20 Juli traadde han i Statsraadet for Krigsdepartementet. Det var ham, som i August 1802 forelagde Planen til Æreslegionen. Fra denne Tid blev han ophøiet til Divisionsgeneral. Derpaa til Chef for Generalstaben i Leiren ved Brüges fik Titel af Commandant ved Æreslegionen og blev valgt til Prinds Josephs Kammerherre. Ved Slutningen af 1805 kom han til den store Armee i Tydskland, ved hvilken han og tiente 1809 i Generalstaben. 1812 ledsagede han Napoleon til Rusland og blev Krigsfange ved Dresdens Capitulation 1813.

Dumesnil (Marie) en berømt Skuespillerinde, født i Paris 1711. Aar 1737 debuterede hun der som Clyntemnestra i Iphigenia. Hendes Udvortes var ei noget fordeelagtigt, men hendes Spils Varme og Sandhed henrev uimodstaaeligen. Uovertræffelig var hun i fortvivlede Mødres Roller. Som Clytemnestra, Agrippina, Merope, Cleopatra satte hun i Forbauselse. Da hun Engang i den 5te Act af Cleopatra i det høieste Raserie udbrød:

„Je maudirais les dieux s'ils me rendoient le jour" gav en bag ved hende staaende Soldat hende et Slag med Næven i Ryggen med de Ord:

„Va, Chienne, à tous les diables."

Vel havde hendes Stemme med al sin Styrke ingen Boielighed, og hendes Bevægelser ingen fuldkommen Ynde, men den uefterlignelige Sandhed i hendes Spil, som lod glemme at hun var Skuespillerinde, skjulte alle hendes Feil. Hun døde i sit 91de Aar næsten i Nød. For nogle Aar siden udkom et Bind af hendes Memoirer. Hun var en bestandig Medbeilerske af den endnu mere berømte Clairon og beskjeftigede sig i sine Memoirer at berigtige de af Clairon udgivne.

Dumouriez (C. F.) født i Cambray den 26de Jan 1739. nedstammer efter sine Memoirer fra en Parlamentsfamilie i Provence. Han blev først opdragen i Collegiet Louis le Grand, men for sin Svagligheds Skyld udtagen af samme af sin Fader, og blev i Faderens Huus, indtil han 1757 blev udnævnt til Krigskommissar ved D'Estrés Armee. Siden tjente han som Kornet ved et Regiment Cavalerie. Dagen før Slaget ved Kloster Seven blev han saaret og faldt i Fangenskab, erholdt 1761 en Cap-

tainsplads, fik sin Afskeed 1763 og tillige Ludvigskorset. Hans urolige Aand tillod ham ikke at blive stille. Han gik til Italien, tilbød Genueserne og derpaa Paoli sin Tjeneste og begav sig, da begge afslog hans Tilbud paa egen Regning til Corsica; derpaa gik han tilbage til Frankerig og forelagde Planen, hvorledes man kunde bemægtige sig Corsica, men blev ei hørt. Han gik nu til Spanien, besøgte Portugals Grændser og udgav 1766 et Værk under Titel: Forsøg over Portugal. Da man 1768 havde besluttet Corsicas Erobring, bragte han det endelig dertil at blive ansat som Generalquarteermester ved den lille Armee, man lod gaae derhen. Han blev derpaa Oberst og kom i Uenighed med alle Generaler, især med Marboeuf. Da den franske Regjering 1770 vilde blande sig i Polens Anliggender, overdrog den ham at intriguere ved Confoederationen i Bar imod det russiske Hof. Han bivaanede 1771 Feldttoget imod Russerne og vendte derpaa tilbage til Frankerig. 1773 sendte man ham til Hamburg i en Sag med Sverrig; men, da han overskred de givne Forskrifter blev han arresteret og sat i Bastillen. 1776 blev han udnævnt til een af de Comissarer, der skulde undersøge om man kunde anlægge en Krigshavn paa Kysten af Canalen, og han bragte det dertil at man gav ham Comandoen i Cherbourg. 1788 blev han Brigadeer ved de kongelige Tropper. I Vinteren 1789 begav han sig til Paris, erklærede sig i en lille Broschure for de dengang herskende Grundsætninger, men kunde dog ei bringe det til at udnævnes som Deputeret i Nationalforsamlingen. Han gik derfor tilbage til Cherbourg blev Commandant for Nationalmilitsen i denne Stad og Gouverneur i Nedre-Normandie. Ved Aarets Slutning begav han sig nok Engang til Hovedstaden og lod sig optage i Jacobinerclubben. Han søgte siden at træde i Forbindelse med Mirabeau, som han forhen i sin Broschure havde angrebet. Ved denne Tid blev han ansat som Maréchal-de-Camp i den 12te Armeedivision; men lidet tilfreds med en Post, hvor der ingen Leilighed var til at udmærke sig, blev han i Hovedstaden, smigrede Jacobinerne mere end nogensinde og fik en Commando i Elsas under Luckner. Derfra traadde han den 15 Apr. 1792 i Spidsen af Ministeriet for de udvortes Anliggender. Under hans korte Ministerium blev Krigen mod Østerrig erklæret. Kort derpaa blev han Krigsminister, men forlod denne Post inden fire Dage, da Lafayette i Troppernes Navn fremførte Klager over alle Ministrene. Herpaa traadde han igjen ind i Luckners Armee som Generallieutenant. I Juli gik han til Armeen i Flandern under Arthur Dillon, derpaa til den under Lafayette, over hvilken han fik Commandoen den 10de August. Han maatte stille sig imod de forenede Preusser,

Østerriger og Emigrerede, som alerede dengang havde bemægtiget sig Longwy og Verdun og rykkede frem med Champagne. Han tog sin Stilling ved Grandpré og lod de fem Passer af Argonnerskoven besætte, men, da Passet Croix aux lois med Magt blev gjennembrudt af Østerrigerne, trak han sig tilbage til St. Menehould og havde en Fordeel ved Valmy. Han aabnede derpaa Underhandlinger med Kongen af Preussen. I Løbet af Oct. begav han sig til Paris og udarbeidede med Fuldbyrdelsesraadet en Plan for Vinterfeldttoget. Ved sin Tilbagekomst til Armeen udstædede han den 24de Oct. en Proclamation til Belgierne opfordrede den til Opstand mod Østerrig og angreb den 6te Nov. Østerrigerne i deres Leir ved Jemappe. De Keiserlige forsvarede sig med Mod og overlode ham først Seiren efter en lang og blodig Fægtning. Han lod derpaa sine Tropper gaae i Vinterquarteer ved Maas og Roer. Nu udbrød hans Fortrydelse imod Ministeren Pache, med hvilken han under hele Feldtoget havde ligget i aaben Feide, da Ministeren lod Armeen lide Mangel paa alle Nødvendigheder. Kort derpaa begav han sig til Hovedstaden for, hvis man kan troe hans Memoirer, at gjøre et Forsøg til Ludvig 16des Redning, hvis Proces dengang tog sin Begyndelse. Ved sin anden Reise saae han langt flere Deputerede paa Girondens Side, men han fik liden Indflydelse og blev endog denunceret for Conventet. Den 15de Febr. 1793 befalede han Miranda at aabne Feldttoget med Maastrichts Bombardement, og gjorde selv fra Breda, som han havde erobret, et Angreb paa Holland. Men den største Deel af hans Tropper, som laae adspredte i Vinterquarteer under General Valence kunde ei gjøre Prindsen af Coburg nogen Modstand. Denne angreb den 1ste Marts de franske Forposter ved Roer, kastede dem og viste sig den følgende Dag for Maastricht, hvis Beleiring ophævedes. Dumouriez maatte ile General Valence til Hjelp, trak alle sine Tropper sammen paa Sletten ved Tirlemont og leverede Østerrigerne Slaget ved Neerwinden, som han efter sin Angivelse tabte ved Mirandas Forseelse, der commanderede den venstre Fløi. Han leed et nyt Tab ved Løwen og saae sig nødt til at trække sig tilbage. Disse Uheld vare Signalet til hans Fald; alle, som ønskede dette, brøde nu løs imod ham. Ved sin Ankomst paa den franske Grændse, leverede han fire Comissarier og Ministeren Bournonville, der vare komne for at arretere ham, i Østerrigernes Hænder, udstædede en Proclamation, hvori han lovede Gjenopretteelsen af den constitutionelle Kongemagt i Kronprindsens Person; men han blev anfaldt af Versailles Frivillige med ladte Geværer og tvungen til at flygte over Schelde til Prindsen af Coburg. Conventet havde udelukket ham

fra Lovenes Beskyttelse og tilstaaet en Belønning af 30000 Livres til den, som leverede ham levende eller død. Først begav han sig til Brüssel, derpaa til Cøln, hvor Churfyrsten dog nægtede ham Tilladelse at opholde sig i Mergentheim. Han begav sig derpaa til Schweitz og i Juli Maaned til England, men saae sig paa Lord Greenvilles skjerpede Befaling nødt til næsten strax igjen at forlade Landet. Han levede ustadigt i Schweiz og Tydskland og nedsatte sig endelig paa dansk Grund ved Hamburg. Nu udgav han sin Levnetsbeskrivelse. Der gaves næsten ingen Faction, undtagen Bjergets, for hvilken han ei erklærede sig som en sand politisk Proteus, i en eller anden af de forskjellige Pamphlets, han udgav under sit Exil. 1805 befandt han sig i Teschen, da Slaget ved Austerlitz holdtes. Det er vist at han 1803 var sat Hertugen af York ved Siden som Krigsraad, dog beholdt han ei længe denne Plads. Hans senere Skjebne er ei synderlig bekjendt. Efter offentlige Blade aflagde han et Besøg hos Keiser Alexander 1814 under hans Ophold i London.

Dumpler, Dunker, en christelig Sværmersect i den nordamerikanske Fristat, et Slags Gjendøbere, der have deres Navn af den ved Daaben indførte Skik at dykke under. De helligholde den syvende Dag, samles to Gange om Dagen og to Gange om Natten til Opbyggelse, nyde kun Kjød ved deres Agaper (Kjerlighedsmaaltider) og føre en streng klosterlig Levemaade. De som gifte sig blive vel i Menigheden, men adskilles fra de andre. Deres Hovedstad er Ephrata.

Düna, en stor Flod som udspringer i det nowgorodske Gouvernement i Rusland, løber igjennem Litthauen og falder neden for Riga og Dünamünde (en lille Fæstning og Havn ved den liflandske Bugt) ud i Østersøen. En Mængde mindre Floder udgyde sig i Düna; adskillige Søer staae i Forbindelse med den. Dog finder ingen ret Skibsfart Sted paa den, da den ei er meget dyb og fuld af Klipper og Banker. Selv tæt ovenfor Riga er et farligt Vandfald over en Klippe. Om Foraaret stiger Vandet betydeligt og da kunne Baadene gaae over Klipper og Sandbanker. Isen tøer almindeligt op i April og da voxer Vandet overordentligt. Dens Udspring er en Søe hvoraf der i Rusland gives mange formedelst Vandets ringe Fald — Dünasøen. Først hvor Toropa, en lille Flod, falder i den, kan den beseiles af Barker. Witepsk, Polozk og Riga ligge ved dens Bredder. Den flyder 200 Mile før den falder ud i Østersøen. Ved dens Bredder forefaldt mange Træfninger 1812 og 1813.

Dünerne (engelsk the Downs) kaldes endeel Sandbanker, som Havet danner ved Bredden. Fornemmelig kaldes saaledes Søekysterne ved de engelske Provindser Kent og Eussex, hvor Skibe kunne ligge sikkre til Ankers.

Dünkirchen, Duynkirchen (fr. Dunquerque) egentlig en Kirke ved Dünerne (Sandbakkerne) 6 Mile fra Calais, en beroemt See- og Handelsstad i det forrige franske Flandern, nu i Norddepartem. og i fordum Tid en bestandig Gjenstand for Iversyge mellem Frankerig og Engelland. Ludvig 14de, der 1662 kjøbte det tilbage fra Engelland for 5 Mill. Livres, opbød alt for at gjøre Staden ubetvingelig, og Havnen, som er saa rummelig at 200 Skibe deri kunne ligge for Anker, til een af de beqvemmeste i Europa. I Krigene mellem Frankerig og Engelland have Fribytterne fra Dünkirchen tilføiet den engelske og hollandske Handel stor Skade. Dette saavelsom Stadens tiltagende Blomstren bevægede Engellænderne til, at fordre som en Hovedbetingelse i Utrechterfreden 1713, at Frankerig paa egen Bekostning skulde tilintetgjøre Fæstingsværkerne. Man søgte fra fransk Side ved at grave en nye Canal ved Mardyk, een Miil fra Staden, at holde sig skadesløs; Dünkirchens Indbyggere arbeidede ogsaa paa at sætte Havnen istand igjen; men Engellænderne dreve fra Tid til anden paa dette Arbeides Tilintetgjørelse. I Pariser = Freden 1763, som Engelland dicterede, blev Utrechter = Fredens Betingelser fornyede, med Hensyn til Dünkirchen *). Der blev endog ansat en engelsk Commissar, som Frankerig maatte underholde for at paasee Betingelsernes Overholdelse. Men i Freden til Versailles 1783, der var det modsatte af den forrige, ophævedes igjen denne Betingelse. Siden arbeidedes stedse paa at sætte Staden og Havnen istand igjen, saavidt Frankerigs daværende Stilling tillod det. Stadens Vigtighed bevægede Hertugen af York 1793 til imod Coburgs Raad, med et eget Corps at fjerne sig over ti Mile fra den østerrigske Hovedarmee, og træffe de ivrigste Anstalter til dens Beleiring. Man ventede daglig Stadens Overgivelse, da General Houchard ufermodet nærmede sig med en overlægen Magt, og de Beleirede gjorde paa samme Tid et saa rasende Udfald, at Hertugen saae sig

*) Lord Chatam svarede den franske Underhandler Greven af Bussy, som forgjeves bestræbte sig for at erholde andre Bestemmelser med Hensyn til Dünkirchen: „det engelske Folk betragter Dünkirchens Sløifning, som et evigt Minde paa Frankerigs Ydmygelse, og den Minister vilde vove sit Hoved, som tillod sig deri at gjøre andre Bestemmelser."

nødt til saavelsom den østerrigske Feldtmarschal Freitag, som fin:ede Beleiringen, at drage bort. I Fredstider har Dünkirchen som Frihavn en meget udbredt Handel. Den havde forhen betydelige Tobaksfabriker.

Dunois (Johan af Orleans, Greve af) og af Longueville født den 23 Nov. 1407, død den 24 Nov. 1468, var en naturlig Søn af Ludvig Hertug af Orleans. Dunois satte Priis paa Navnet Bastard af Orleans og vilde gjøre det berømt ved Krigsbedrifter. Han begyndte sin Løbebane med Warwiks og Suffolks Nederlag, hvilke han forfulgte lige til Paris. Beleiret af Engellænderne forsvarede han Hovedstaden med det største Mod, indtil Pigen fra Orleans, den berømte Jeanne d'Arc bragte ham Undsætning. Ophævelsen af denne Beleiring var af vigtige Følger. Dunois havde næsten alene Æren for at uddrive Engellænderne af Guienne og Normandie. Aar 1441 vandt han et afgjørende Slag ved Castilloen, og man kan vel sige at Carl den 7de skyldte Dunois Sværd sin Throne. Men Carl var ogsaa taknemmelig. Han tillagde ham Titelen Fædrenelandets Befrier, forærede ham Grevskabet Longueville og udnævnte ham til Overkammerherre af Frankerig. Ludvig 11te gjorde ei mindre af ham. Desuagtet var Dunois Sjelen i den Faction, der fremstod mod Ludvig under Navn af Forbund for det almene Vel (Ligue du bien public).

Duno (John) en berømt Scholastiker af Franciskanernes Orden, ved Slutningen af det 13de Aarhundred, var enten fra Staden Dunston i Northumberland eller Staden Duns i Sydskotland, hvorfor han og kaldes Scotus og hans Tilhængere Scotister. Han var Een af de fineste og skarpsindigste Tænkere, hvorfor han har faaet Tilnavnet Doctor subtilis. Han var en Modstander af Thomas af Aquino. fra hvem han fornemmelig afveeg ved den Paastand, at det Almindelige var ei blot grundet i Objecterne efter Muligheden, men og efter Virkeligheden og at det gives Forstanden som Realitet. Han var født 1275, studerede i Oxford Philosophie, Mathematik, Jurisprudens og Theologie og fremstod der som Lærer med det største Bifald. Hans Ordens Forstandere sendte ham 1304 til Paris, hvor han ligeledes lærte offentlig og siden til Cøln, hvor han døde 1308. Han commenterede Aristoteles i sine Værker. Alle hans Værker, over hvis Utydelighed man har klaget, er udgivne i Lyon 1639 Fol. af Wadding tillige med hans Levnet.

Dunster kalder man de ved Legemernes Uddunstning i Luftkredsen opstigende Vanddele, som undertiden

fuldkommen opløste findes usynlige i Luften, men ofte ei fuldkommen opløste vise sig som Taage og Skyer eller og falde ned som Regn, Snee eller Hagl. Dunster ere forskjellige fra Dampe, fornemmelig ved deres ringere Elasticitet; de fremkomme og ved en langt ringere Grad af Varme, og ere gandske opløste usynlige, hvorimod Dampene altid kunne sees i den atmosphæriske Luft. Man holder Dunsterne deels for Vandets Opløsning i Luften, deels efter De Luc for Vandets Forbindelse med Ilden. De i Skikkelse af Smaablærer i Luften svævende Dunster antoges forhen af Naturforskerne kun som Hypothese, for at forklare Dunsternes Opstigen, uden at man kjendte deres virkelige Tilværelse. Ved Saussure har man endelig faaet at vide, at der virkelig gives slige smaae Dunstblærer. For at overbevise sig derom kan man udsætte heed Caffe, eller hedt med Blæk blandet Vand paa et Sted hvor Luften er rolig, for Solen eller Daglyset, saa vil man see en Damp stige op og forsvinde, saasnart den naaer en vis Høide. I samme kan man tydeligt skjelne smaae hvide, fra hinanden adskildte Kugler. Ved Hjelp af et Mikroskop paa 1 eller 1½ Tommer Brændvidde, seer man endog at Smaakuglerne ere af forskjellig Størrelse, at de finere stige hurtigt op, men de større falde ned igjen paa den flydende Materie uden at blande sig med den og svømme gandske let ovenpaa. Disse Smaakugler ere hule og ligne Sæbebobler. Naar disse Smaablærer forene sig i Luften blive de til Dug eller Regndraaber. Vandet bliver saavel ved Opløsningen som ved igjen at falde ned befriet fra alle fremmede Dele; derfor er Regnvand saa reent som om det var destilleret.

Dunstkreds kalder man enhver med Dunster fyldt Kreds der omgiver et Legeme, fornemmelig den Deel af Atmosphæren, der rækker saa langt som de af Jorden udviklede Dunster stige op, ogsaa Atmosphæren selv (see denne Artikel.)

Dunstmaaler, see Hygrometer.

Duodecimalsystem, see Talsystem.

Duodecime i Tonekunsten et Interval, hvis to Toner afvige 12 diatoniske Trin fra hinanden.

Duodrama, see Melodrama.

Du Paty (Jean Baptiste Mercier) blev født 1746 i Rochelle. Han var fra 1767 Advocatgénéral ved Parlamentet i Bourdeaux og siden Præsident ved samme, en redelig, oplyst og veltalende Mand. Han gjorde sig først be-

kjendt ved at faae Akademiet i Rochelle til at lade udarbeide en Lovtale over Henrik 4de og overlade det en Capital, hvis Renter skulde være Prisen. Hans strænge Retfærdighedskjerlighed paadrog ham Forfølgelser af den Ministerialdespotismus, som i Ludvig 15tes sidste Aar trykkede Frankerig. Du Paty, som i sit Parlaments Navn havde strevet mod Aiguillon, blev, da denne traadde i Ministeriet 1770 sat paa Pierre en Cise (et Fort, der brugtes til Statsfængsel) og efter sin Løsladelse forviist indtil Ludvig 16de besteeg Thronen. Bekjendt med Justitsvæsenets store Mangler, hvorfor Jean Calas og saa mange andre Uskyldige vare blevne Ofre, søgte han ved enhver Leilighed at lægge disse Mangler for Dagen, hvorved han tiltrak sig Voltaires Opmærksomhed. Fortrinlig mærkværdig er en Memoire, hvorved han reddede tre til Radbrækning uskyldig fordømte Borgere fra Chaumont. Desuden har man af ham Reflexions historiques sur les criminelles, et fortrinligt Værk, adskillige Discours académiques og Lettres sur l'Italie en 1785 som først udkom 1788 i to Dele 8. I disse Breve viser han sig som en fiin Kunstkjender, følende Beundrer af Naturen og varm Ven af Menneskeheden. Kun Skade at hans Stiil ofte er affekteert i Udtryk og Vendinger. Han døde 1788 i Paris, hvor han havde tilbragt de to sidste Aar af sit Liv.

Dupleix (Joseph François) en berømt fransk Kjøbmand (Negociateur) og den berømte La Bourdonnayes Medbeiler i Indien. Han var sendt derhen 1730 for at dirigere Colonien Chandernagor, som af Mangel paa tilstrækkelige Fonds var kommen i Forfald. Dupleix bragte Liv i den igjen. Han udbredede denne Colonies Handel til alle den store Moguls Provindser indtil Thibet, fragtede Skibe til det røde Hav, den persiske Havbugt Goa og de maldiviske og philippinske Øer. Han erholdt 1742 Statholderskabet i Pondichery. Aar 1745 faldt Madras ved Capitulation, i Bourdonnayes Hænder; Dupleix's Iversyge vaagnede: han casserede Capitulationen, bemægtigede sig Bourdonnayes Skibe og vilde lade ham selv hefte. Han sendte en saa ufordeelagtig Beretning om Bourdonnayes Foretagender til Paris, at denne blev sat i Bastillen ved sin Tilbagekomst. Dupleix forsvarede Pondichery 1748 i 42 Dage ved aabnede Løbegraver imod to engelske Admiraler: hvorved to Naboer understøttede ham. Han var selv Alt: Ingenieur, Artillerist, Proviantsforvalter. Det røde Baand og Titel af Marquis belønnede ham for dette Forsvar, som erhvervede det franske Navn Agtelse i Indien. Da han havde indsat Dekan Saiabetzinque i Besiddelsen af sine Stater, gav den store Mogul ham Patent som Nabob. Dog var denne glimrende Lykke ei af lang Varig

hed. Dupleix faldt som han selv havde styrtet Bourdonnaye. I Aaret 1751 fremstode to Prætendenter til Nabobskabet Arcot. Engellænderne understøttede den ene og de Franske den anden. Det engelske og franske Compagnie førte nu formelig Krig med hinanden uden Held for det sidste. Pondichery leed Mangel paa Alt: der herskede Mismod og Frygt. Man sendte nu Klager mod Dupleix til Paris. Han blev hjemkaldt 1753, ankom det følgende Aar til Paris fuld af Fortvivlelse og havde isinde at begynde en Proces mod Compagniet, af hvilket han forlangte Erstatning for adskillige Millioner. Disse gjorde man ham stridig; og Compagniet var desuden ei istand til at betale om det og virkelig skyldte ham disse Penge. Han udgav n vidtløftig Memoire, der læstes begjerligt, men ei er kommen til os. Ei længe efter døde han af Græmmelse over sit Fald. Hans Stolthed saaredes især derved, at han, som forhen havde været Hersker nu maatte møde som Supplikant for Dommerne. Saaledes hævnede Nemesis la Bourdonnaye.

Duplicat, et dobbelt udfærdiget Document; ogsaa det andet Exemplar eller Afskriften af Originalen.

Duplicitet betyder to Kræfters Modsætning (f. Ex. den tiltrækkende og tilbagestødende Krafts Modvirken) eller og en Tings Yttring paa en dobbelt Maade, derfor er det synonymt med Tvetydighed, Falskhed.

Duplik (duplica) i Retssproget den Anklagedes andet Svar, eller Svaret paa Repliken eller Klagerens andet Klageskrift. Har Klageren endnu Indvendinger at gjøre, saa er det ham tilladt at indgive sit tredie Klageskrift; og det er da forundt den Anklagede endnu engang at forsvare sig (Quadrupsik). Disse Benævnelser anvender man og i litteraire Stridigheder.

Dupont de l'Etang, Divisionsgeneral, Storofficeer af Æreslegionen og Greve under Napoleon, under den nuværende Regjering Krigsminister, gik tidlig i Krigstjeneste og blev ansat ved de bataviske Tropper. Carnot, som opdagede Talenter hos ham for det administrative Fag, ansatte ham under sig i Velfærdscommissionen og i Directoriet og gjorde ham til Chef for sit nyoprettede militærisk-topographiske Bureau. Dupont beholdt under Bernadottes korte Ministerium sin hele Indflydelse og blev i Scherers Tid ansat som Chef ved Bureauet for Infanteriets Bevægelser. Med megen Iver understøttede han Revolutionen af 18de Brumaire. I Aaret 1800 blev han sendt til Turin som befuldmægtiget Minister. Derfra gik han

til den italienske Armee, trængte ind i Toskana og bemægtigede sig Hovedstaden Florenz den 15de Oct. og organiserede der en provisorisk Regjering. Han erholdt nu Titel af Storofficeer ved Æreslegionen. I Aaret 1805 var han ved den store Armee og befordrede sammes Fremskridt; i Slaget ved Austerlitz commanderede han en Division. I Feldttogene 1806 og 1807 udmærkede han sig hæderligt. Efter Slaget ved Jena førte han Prindsen af Ponte Corvos Avantgarde til Halle og drev Prinds Eugen af Würtemberg ud af denne Stad. Ogsaa i Beretningerne om Slaget ved Friedland nævnes han. Men i Feldttoget i Spanien havde han det Uheld at blive tagen til Fange tilligemed sin hele Armee af Castannos og Reding. Han sad derpaa, efterat han var kommen tilbage, nogen Tid fangen i det sydlige Frankerig, indtil Ludvig 18de i Mai 1814 udnævnte ham till Krigsminister.

Duquesne (Abraham) en berømt fransk Admiral under Ludvig 14de, var født i Dieppe 1610. Han lærte at kjende Søkrigen under sin Fader, en duelig Skibscapitain. I sit 17de Aar bivaanede han Seieren ved La Rochelle. I Krigen mod Spanien udmærkede han sig særdeles fra 1637 til 1643. 1644 tjente han Sverrig, først som Major, siden som Viceadmiral. Aar 1647 blev han kaldet tilbage til Frankerig og commanderede en Expedition til Neapolis. Bourdeaux, som havde gjort Oprør, tvang han til at overgive sig uagtet Spaniernes Modstand. I den sicilianske Krig slog han tre Gange den forenede hollandske og spanske Flaade under Ruyter. I det andet af disse Slag faldt den hollandske Admiral; Skibet, som skulde bringe hans Hjerte i en Urne til hans Fædreneland, blev taget og bragt til Duquesne. Han modtog ei den Faldnes Kaarde, gik ombord paa det hollandske Skib, omfattede Urnen og udbrød: „See her Levningerne af en stor Mand, Døden fandt ham under Farer, han saa ofte havde trodset. Opfyldt De Hr. Capitain deres Pligtærende; det er for helligt til at man deri skulde forstyrre dem.“ Og den fiendtlige Capitain erholdt et Pas af ham. Da han havde tvunget Algier og Genua til at anraabe Ludvig 14des Naade, tildeelte denne ham et af de skjønneste Landgodser, Bouchet og ophøiede det til et Marquisat under Navn af Duquesne for saaledes at forevige Admiralen. Mere kunde han ikke gjøre, da Duquesne var Calvinist. Dog var han den Eneste, som efter Ophævelsen af det nantiske Edict blev fritagen for at forlade Frankerig. Han døde i Paris den 2den Febr. 1688 og blev begraven paa sit Landgods. Mildhed og Beskedenhed prydede hans Heltedyder. Ruyter var hans Mønster, men kan ei udholde Sammenligningen med ham. Han efterlod 4 Sønner, blandt hvilke Hen-

ri, Marquis af Duquesne udmærkede sig som Søemand og Kriger.

Dur (durus, haard) kalder man de Tonarter, som den haarde eller Durakkorden ligger til Grund for; den kaldes og den haarde Tone.

Durante (Francesco) Een af de største Kirkecomponister, var født 1693 i Neapel og skyldte den berømte Alessi. Scarlatti sin første Dannelse. Endnu meget ung gik han til Rom, hvorhen Pasquinis og Pittonis Rygte drog ham. Her arbeidede han under disse Kunstneres Veiledning. Derpaa gik han som Capelmester til Neapel og componerede næsten udelukkende for Kirken. I dette Slags Composition naaede han den største Fuldkommenhed og hans Værker vilde blive classiske for tilkommende Kunstnere. Han dannede det 18de Aarhundreds berømteste Tonekunstnere i Neapel: Pergolese, Sacchini, Piccini, Terradeglias, Guglielmi, Traetta &c. og døde i Neapel 1755 i en Alder af 62 Aar.

Durchlaucht. Med dette Ord har man villet udtrykke det latinske Serenus. Vi bruge endog paa dansk Durchlauchtig om visse fyrstelige Personer. Kong Athalarich kaldte sig selv Serenitas nostra. Man finder Prædikatet durchlautig i Dokumenter fra det 14de Aarhundred. Carl den 4de gav samme først til de verdslige Churfyrster 1376. Under Keiser Carl 5te var det allerede almindeligt. Siden tillagde man det og de Fyrster, som havde Sæde og Stemme paa Rigsdagen.

Dürer (Albrecht) den tydske Maler og Kobberstikkunsts Fader, var født i Nürnberg den 20 Mai 1471. Hans Fader var en duelig Guldsmed og underviste selv sin Søn, som han holdt meget af for sin Flid i denne Kunst. Endnu tidligere udvikledes hans Talent for Tegnekunsten, og Faderen, gav skjøndt ugjerne, efter for hans store Tilbøielighed til Malerkunsten. Michael Wohlgemuth, dengang Nürnbergs bedste Maler, fik ham i Lære 1486; hos ham øvede han sig i Tegnen, Malerie, Kobberstikkerie og Træsnit. Aar 1490 reiste igjennem Tydskland og Nederlandene til Venedig; 1492 reiste han hjem igjen igjennem Elsas, Colmar og Basel. For at føie sin Fader ægtede han den beberømte Mekaniker, Hans Fritzes Datter; men dette uvenlige Væsen forbittrede ham hans Liv og bidrog maaskee til hans Død. Han gik endnu engang til Venedig, hvor han opholdt sig næsten eet heelt Aar og besøgte Nederlandene nok Engang 1520. Hans Roes var allerede vidt og bredt bekjendt i Landet. Keiser Maximilian den 1ste

udnævnte ham til sin Hofmaler; Keiser Carl 5te bekræftede ham i denne Værdighed og tilstod ham desuden et Vaaben for Malerne nemlig tre hvide eller Sølv-Skjolde i lasurblaa Feldt. Albrecht Dürer nød Høies og Laves Agtelse; den Tids Lærde og Kunstnere elskede og agtede ham. Saa meget mere beklagedes hans Død i hans Alders Blomstren. Hans Ven Birkheimer forfattede ham følgende Gravskrift (paa Latin): „Fred med den Hengangne. Til Minde for Albrecht Dürer, den bedste Mand og fuldkomneste Maler paa sin Tid, der ei alene var den Første blandt de Tydske, der forbedrede og forædlede den tydske Malerkunst og indskrænkede den inden strengere Love men og ved sin Skrifter anbefalede den Efterverdenen. Han var derfor, men fornemmelig for sine Sæder, Klogskab og særdeles Beskedenhed, hoit agtet af sine nürnbergske Medborgere, ja selv af alle Fremmede og meget yndet af Keiserne Maximilian og hans Sønnesøn Carl den 5te saavelsom af Ferdinand, Konge i Ungarn og Bøhmen, hvilke tilstode ham en rigelig Besoldning og vare ham hoiligt bevaagne. Han døde til største Bedrøvelse for sine Venner; den 6te i Paaskemaaneden 1528 i en Alder af 57 Aar. Vilibald Birkheimer har sat sin oprigtige Ven dette Minde. Dürers Fortjenester af sin Kunst kan man ei gjøre nok af. Han var den Første, som i Tydskland lærte Reglerne for Perspectiv og Proportion efter Mathematikens Regler; han opfandt den Kunst at ætse Jernplader og Messing med Skedevand: han opfandt Maaden at trykke Træsnit med to Slags Farve og Copiereskiven af Glas. Ved Hjelp af hans store mathematiske Kundskaber var det ham muligt at udkaste et formeligt System for Tegne- og Malerkunsten. Han skrev den første Bog om Fæstningsbygningen i Tydskland. Han var især stor i Portraitmalerier; med beundringsværdig Kunst forstod han at frembringe en skuffende Lighed, og udtrykke enhver Lidenskab. Ogsaa hans Landskaber, hans Kobberstykker og Træsnit, fortjene Beundring. Han arbeidede og som Skribent paa det tydske Sprogs Forædling og Renselse. Hans Skrifter der ere oversatte i det latinske, Franske etc. ere udkomne i Arnheim hos Jansen 1603 i Fol. Hans Levnet har J. F. Roth beskrevet, Leipzig 1791 8.

D'Urfé (Honoré) see Urfé.

Durlach fordum et Markgrevskab i Schwaben, der udgjorde den nordlige Deel af Markgrevskabet Baden. Dets forrige Hovedstad, ogsaa kaldet Durlach, ved Pfinz, har et berømt Pædagogium, alle Slags Manufacturer og gode Steenbrud i Nærheden.

Duroc, Søn af en Notar i Pont-a-Mousson. Den første Udskrivning bragte ham i Militairstanden, og hans Kundskaber, Mod og Talenter bragte ham snart i Veiret. Han var Adjutant hos Bonaparte, derpaa Brigadechef og udmærkede sig især den 19de Marts 1797 ved Overgangen over Lisonzo (i Krain). Han ledsagede Bonaparte til Ægypten, kom lykkeligt tilbage med ham 1799 og blev i Slutningen af Nov. sendt til Hoffet i Berlin i et overordentligt Anliggende. Han blev modtagen med Udmærkelse af Kongen af Preussen. Ved Slutningen af Dec. kom han igjen tilbage og blev siden for sit diplomatiske Talent, sit behagelige Udvortes og sin Hengivenhed til Napoleon brugt i adskillige Sendelser. I Oct. 1801 begav han sig til Sverrig, derfra til Petersburg, hvor ogsaa Keiser Alexander modtog ham meget vel. 1803 ledsagede han den første Consul til Brüssel. Den 8de Juli 1804 blev han udnævnt til Palladsets Stormarschal og erholdt den preussiske sorte Orns og den bayerske St. Hubertusorden. I Oct. 1805 gik han fra Leiren ved Boulogne til Berlin for at vedligeholde den gode Forstaaelse mellem Frankerig og Preussen og reiste derfra ved Keiser Alexanders Ankomst efter een Maaneds Ophold. Han begav sig nu til den store Armee og afløste General Oudinot, der var bleven saaret i Anførselen af Grenadeerbatallionen. Han fulgde ligeledes Napoleon i Feldttogene 1806 og 1807, befandt sig ved Sammenkomsten paa Niemen, blev udnævnt til Hertug af Friaul, var med Napoleon 1809 og ved Angrebet paa Rusland 1812, vendte med Napoleon tilbage til Frankerig, deeltog i Slaget ved Lützen og fandt sin Død Dagen efter Slaget ved Bautzen den 22 Mai 1813. Arrieregarden af den preussisk-russiske Armee, som trak sig tilbage, leverede den franske Avantgarde en lille Fægtning ved Reichenbach, hvor en Kanonkugle dræbte Generalerne Kirchner og Duroc tæt ved Napoleon.

Dürrenberg, eller det tørre Bjerg, kaldes 1) et berømt Saltbjerg i Hertugdømmet Salzburg, een Miil fra Hallein 1067 Fod over Staden, hvoraf aarlig tilberedes 300000 Centner Salt. Det er 1633 Fod høit, 4083 Fod bredt og 8983 Fod langt, har 17 Indgange og en Mængde Gruber og Saltstuer. 300 Mennesker arbeide heri daglig. 2) Dürrenberg kaldes og et Saltværk i Sachsen, tre Mile fra Merseburg ved Saale, det yngste i Sachsen og anlagt af den berømte Bjegraad Borlach. Salinen i Dürrenberg forsyner tilligemed Saltværkerne ved Teuditz og Kötzschau hele Kongeriget med Salt i Overflødighed.

Dusch (Joh. Jacob) dansk Justitsraad og Professor i Philosophie og Mathematik i Altona, var født i Celle

den 12 Febr. 1725, studerede i Göttingen Theologie, men endnu mere de skjønne Videnskaber og den engelske Litteratur. 1766 blev han Rector ved det akademiske Gymnasium i Altona, hvor han havde privatiseret siden 1756 og døde den 17de Dec. 1787. Tydsklands skjønne Litteratur og den tydske Prosa har ham meget at takke. Han var hjemme i flere Digtearter, men især i den didaktiske, hvori han havde taget Pope til Mønster. Med Sandhed i Tankerne forbandt han et behageligt Foredrag men han manglede levende Phantasie. Hans Prosa er i adskillige af hans tidligere Skrifter svulstig. Hans Romaner (f. Ex. der Verlobte zweier Bräute, die Pupille) udmærke sig ved at undgaae det Unaturlige, Usædelige, Groteske og overdrevent Følsomme. Af hans samtlige poetiske Værker, der skulde bestaae af fem Dele, er kun den første og tredie trykt. Blandt hans Skrifter roses især hans Breve til Smagens Dannelse (6 Dele Leipz. og Bresl. 1764). Nutidens Critik dømmer mindre gunstigt om Dusch end hans Samtidige, Lessing undtagen, som stedse spotter ham i sine Litteraturbreve. Dusch har oversat adskillige gode engelske Værker paa Tydsk.

Dussek (Johan Ludvig) en Bøhmer, født 1760, var Een af de betydeligste Claveerspillere og Compositeurer for dette Instrument. Først udmærkede han sig som Virtuos paa det dengang saa yndede Harmonica; han opholdt sig nogen Tid i Paris og London, kom derpaa til Berlin og blev en Fortrolig af Prinds Ludvig af Preussen, der faldt i Slaget ved Saalfeld 1806. Han skrev i den Anledning en Sonet under Titel af Elegie, hvori han udtrykte sine Følelser. Han blev derpaa ansat i Fyrsten af Isenburgs Tjeneste, men gik siden med Fyrsten af Benevent til Paris. Som Compositeur viser han megen Eiendomlighed, Reenhed, Rigdom og en Ild, som man gjenkjender i hans fortræffelige Spil. Han er død 1812.

Düsseldorf, Hovedstaden i Hertugdømmet Berg, har omtrent 1600 Huse og 13000 Indb. Uagtet den gunstige Beliggenhed ved Düssels Indløb i Rhinen var Stadens Handel i ældre Tider ei af nogen Betydenhed. I den senere Tid er Handelen betydeligere. Düsseldorf har en Frihavn og et Handelskammer. Meget berømt er Düsseldorfs Sennop, som udføres vidt og bredt. Til Düsseldorfs fordums Mærkværdigheder hørte et berømt Billedgallerie. Ved Begyndelsen af Revolutionskrigen kom det til Holsteen, og da Berg blev afstaaet til Frankerig, kom det til München. Det herværende Universitet er temmelig ubetydeligt.

Duumvirat kalder man det Slags Regjering, især i en Fristat, hvor to regjere paa Engang. Disse to kaldes Duumviri. Hos Romerne var det Titelen for to Personer, som i Fælledsskab forvaltede visse Embeder f. Ex. de høieste Magistratspersoner i Provindserne.

Duval. 1) Valentin Jameray Duval, Bibliothekar hos Keiser Frants den 1ste, var en fattig Bondes Søn i Landsbyen Artonay i Champagne og født 1695. I sit 10de Aar mistede han sine Forældre, og, da han i sit 14de blev nødt til at forlade sit Fødested af Mangel paa Tjeneste, var han gandske hjelpeløs. Plaget af Hunger og Sygdom vankede han omkring uden Bolig i den skrækkelige Vinter 1709, men Forsynet tog sig af ham. Ved at vandre mod Østen kom han til Eremitboligen i Champagne, hvor Eremiten Palemon tog sig af ham og deelte med ham. Her blev Duval from uden at blive overtroisk. Han ombyttede dog snart dette Fristed med et andet St. Anne ved Luneville. Fire uvidende Eremiter og sex Køer, der vare overgivne til hans Bevogtning, vare hans eneste Selskab; nogle Bind af det „blaae" Bibliothek dannede ham. Det lykkedes ham endelig og uden Hjelp at lære at skrive. En kort Arithmetik, som faldt i hans Hænder, interesserede ham paa nye. I Skovens Stilhed fik han de første Ideer om Astronomie og Geographie; nogle Kort og et Stykke Rør som Tubus befæstet paa en Eeg, var den videbegjerlige Ynglings hele Apperat. Kun Penge manglede ham for at skaffe ham den Underviisning, han tragtede efter. Han pønsede paa Midler: han forkyndte Skovens Dyr Krig og forfulgde dem med et utroligt Mod. Salget af disse Dyr skaffede ham i nogle Maaneder en lille Formue af 40 Daler. En lykkelig Begivenhed forøgede hans Skat. Han fandt et Guld-Signet og lod det bekjendtgjøre ved Præsten. En Engellænder, ved Navn Forster meldede sig som Eier, men han fik det kun tilbage under den Betingelse, at han nøie forklarede Finderen Vaabenet. Forster belønnede ham saa rigelig, at han for disse Penge, saavelsom for sin Jagtskat forøgede sit Bibliothek til 200 Bind, hvorimod han ei satte det mindste paa sit Udvortes. Under sine Studeringer bekymrede Duval sig rigtig nok kun lidet om sin Hjord, hvorover Eremiterne bleve utilfreds. Ja Een af dem truede endog med at ville opbrænde hans Bøger. Dette oprørte Duvals Sind; han tog en Ildskuffe drev dermed Eremiten ud af sin egen Bolig og indsluttede sig i samme. De andre Brødre og Superioren kom til, men Duval aabnede ei Døren, før de havde sluttet en formelig Capitulation med ham, hvori hans Herrer tilstode ham fuldkommen Forglemmelse af hvad der var skeet og daglig to Timer til Studeren, hvorimod han lovede at tjene dem for Klæd-

ning og Kost endnu i 10 Aar. Nu var Duval sikkret og fortsatte ivrig sine Studeringer i Skoven, hvor han vogtede sit Qvæg. I denne Tilstand fandt engang de unge Prindser af Lothringen ham, omgivet af Landkort. Man gjorde ham paa Stedet det Forslag at fortsætte sine Studeringer hos Jesuiterne i Pont-a-Mousson men han antog kun dette Tilbud under den Betingelse at hans Frihed ei derved skulde indskrænkes. Han gjorde saa hurtige Fremskridt, at Erkehertug Leopold besluttede at bringe ham sig nærmere; han tog ham med sig til Paris 1718 for at iagtage det Indtryk, som denne nye Verden vilde gjøre paa ham. Men Duval yttrede med megen Frimodighed, at hele Hovedstadens Pragt stod langt tilbage for Solens Op- og Nedgang. Efter hans Tilbagekomst udnævnte Leopold ham til sin Bibliothekar og til Professor i Historien ved Akademiet i Luneville. Denne Plads og den Underviisning, han der gav studerende unge Engellændere, blandt hvilke ogsaa den berømte Lord Chatam (Pitt den ældre) befandt sig, skaffede ham Midler til at opbygge sin gamle Eremitbolig i St. Anne. Da Lothringen blev aftraadt til Frankerig, gik han uagtet alle de Tilbud, der gjordes ham, med sit Bibliothek til Florents, hvor han opholdt sig i 10 Aar. Keiser Frants kaldte ham til Wien for at indrette en Medaillesamling ved hans Hjelp. Her døde han den tredie Nov. 1775. Med al sin Lærdom var han yderst beskeden. Meget ofte svarede han paa de ham gjorte Spørgsmaal med en Undskyldning for sin Uvidenhed, og, da Engang Een sagde til ham, „at Keiseren betalte ham for at han skulde vide det,“ svarede han gandske kort: „Keiseren betaler mig for hvad jeg veed, skulde han betale mig for hvad Jeg ikke veed, saa strakte alle hans Skatte ei til. Man har af ham: Oeuvres précédées des memoires sur sa vie. St. Petersbourg et Strasb. 1784. 2 Vol. 4. Hans interessante Levnet er beskrevet paa Tydsk af A. B. Kaiser, Nürnberg 1788, 8. — 2) Alexander Duval, en yndet fransk Skuespildigter, af hvis Arbeider adskillige ere oversatte paa Tydsk og Dansk f. E. Henrik 4des Ungdom.

Dyarchie (see Regjeringsform).

Dyer (John) en bekjendt engelsk Digter, fornemmelig berømt ved sine Læredigte. Han var født 1700 i Aberglanny, studerede paa Westminsterskolen, blev derpaa Maler og maatte hjelpe sig frem ved denne Kunst under meget indskrænkede Omstændigheder. Han reiste derfor omkring i Engelland og havde paa disse Reiser Leilighed til at iagttage og studere Naturen. Fra en Reise til Italien, kom han sygelig tilbage, lagde Penselen bort, helligede sig den geistlige Stand, erholdt nogle smaae Embeder og

anvendte sin Flid i sit Livs sidste Aar paa det ved sit Æmne mærkværdige Læredigt: The fleece, (Ulden) Lond. 1754. Meest skatter man hans Beskrivelse af Grongar-Høi (Grongar-hill), som langt overgaaer Denhams Coopers-hill ved usøgte Tanker, Varme i Følelsen, indtagende Naturmalerie og Ynde i Stilen. Hans ruins of Rome kunne langt fra ei sættes ved Siden af dette lyriske Landskabsmalerie. Han døde 1758. Hans Digte ere udkomne i London 1757, 8.

Dyk, (Anton van) Een af de første Mestre i den af Rubens stiftede nederlandske Skole, var født i Antwerpen 1599 og en Discipel af Rubens, som han endog overgik i Portraitmalerie, men ei naaede i hans historiske Stykker. Rubens raadede ham at gaae til Italien for at studere Tizians Værker. Han opholdt sig længe i Genua og bragte det saavidt, at man siden kaldte ham Portraitmaleriets Konge. Han udførte sine Portraiter med megen Flid. Fornemmelig udmærkede hans Hoveder og Hænder sig; de ere fulde af Natur, Aand, Ild og Liv, hans Colorit fuld af træffende Sandhed. Efter sin Tilbagekomst arbeidede han for adskillige Fyrster, opholdt sig en Tid ved Prinds Frederik Henrik af Oraniens Hof; gjorde derpaa en Reise til Frankerig og siden til England, hvor Carl 1ste viste ham megen Agtelse og hvor han smykkede det kongelige Pallads og andre offentlige Bygninger med sine Billeder. Siden arbeidede han mere flygtigt, da han havde ægtet en Datter af en Grev Gorre. Han levede fyrsteligt og døde i London 1641 af Podagra.

Dykkere kaldes øvede Svømmere, som kunne gaae til Bunden af Havet og deraf optage tabte Sager. De bruges især ved Perlefiskerierne, og have en Indretning, hvori de gaae ned i Vandet, som kaldes Dykkerklokken, i hvis øverste Ende et Toug er befæstet ved hvilket de give Signal, naar de ville op. De trække Luft ved Hjelp af en Svamp med Æddike.

Dynamik, er den mechaniske Videnskab, som undersøger Legemernes Bevægelse efter dens høieste Principier, som ligge i Legemernes Kræfter. Den er overordentlig vigtig saavel for Physiken som for Kunsterne og det practiske Liv. Galilæi har først lagt Grunden til den; efter ham have fornemmelig Leibnitz og Newton, J. Bernoulli og Euler bragt den videre. I den kantiske Philosophie modsættes dynamisk det mathematiske, og man forstaaer derved hvad der blot beskjeftiger sig med en Tings Tilværelse og sammes Aarsager uden Hensyn til dens Størrelse. I

Naturvidenskaben modsatte Kant den dynamiske Beskuelse af Naturen den atomistiske. Den sidste forklarer Alt af Massen og selv Bevægelsen af absolut haarde Smaalegemers Uigjennemtrængelighed. Derimod blev den kantiske Lære om al Bevægelses Causalitet ved Materiens oprindelige Kræfter kaldet Dynamik. Flere nyere Philosophers dynamiske Synsmaade har overseet Massen og villet sammensætte Alt af blotte Kræfter. Den sande dynamiske Synsmaade eller et dynamisk Natursystem forbinder begge, uagtet den erkjender Kraftens og Materiens Eenhed i Naturens Virkninger eller Naturphoenomenerne, som Følger af en dannende Kraft i Naturen, der med Hensyn til de dyriske Legemer kaldes Livsprincipet. Dynamister kaldes de, som udlede Phoenomenerne af et saadant Princip. Endelig modsættes i Naturvidenskaben selv Naturens dynamiske Virkemaade f. Ex. i Lys og Lyd, den mechaniske (ved Berørelse) og den chemiske (ved Bestanddelenes Forbindelse og Adskillelse).

Dynast, en Fyrste overhovedet, som hos de gamle ogsaa kaldtes Despot; dernæst i Middelalderen en Friherre, Rigsbaron. Dynasterne nedstammede tildeels fra fyrstelige Huse; de havde Sæde og Stemme paa Rigsdagen og besad deres Eiendom med fuldkommen Landshøihed. —

Dynastie, en Regentfamilie, en Række af Regentere af een og samme Slægt; ogsaa Herredømmet selv.

Dyr kalder man alle levende Skabninger fra Mennesket til Polypen. Da der findes en uhyre Mængde Dyr og af meget forskjellig Beskaffenhed, har man søgt at ordne dem i visse Classer, hvilke man tilsammen kalder Dyreriget. Linnés Inddeling af Dyrene i 6 Klasser er den ordentligste. Til 1ste Classe høre Pattedyrene, som have varmt rødt Blod, et Hjerte med to Hjertekamre og to Øren. De føde levende Unger. Til 2den Classe høre Fuglene, der ligeledes have rødt varmt Blod, men lægge Æg. Den 3die Classe udgjøre Amphibierne, der have rødt koldt Blod, et Hjertekammer med eet Øre og Lunger. Fiskene høre til den 4de Classe og ligne Amphibierne undtagen at de istedet for Lunger have udvendige Luftredskaber. Et Hjertekammer uden Øren og en kold hviid Saft istedet for Blod have Insekterne og Ormene; de første, som udgjøre den 5te Classe, have Følehorn og de sidste (6te Classe) Følettraade. Man inddeler og Dyrene i fornuftige og ufornuftige; til første Classe regner Mennesket sig selv og til den anden alle de øvrige Dyr.

Dyrekredsen, Zodiacus, kalder man det Strøg paa Himlen, hvori Planeterne bevæge sig. Den er

indsluttet mellem to Kredse, der løbe parallel med Ecliptika, fra hvilken de afvige 10 °. Dyrekredsen er altsaa 20 Grader bred og Ecliptika findes i dens Midte; den deles i 12 Dele eller Stjernebilleder, hvoraf de fleste kaldes efter visse Dyr: deraf Navnet Dyrekredsen.

Dædalien, Dædalos (Daidalien, Daidalos). Figurer med Lemmer, eller Billeder, som sees i fremskridendende Bevægelse med Fødderne kalder man Dædalier, dædaliske Figurer. Hvoraf denne Benævnelse kommer veed man ikke. Winkelmann som heri følger Palæphatus og Diodor, siger: Dædalus begyndte at adskille den nederste Halvdeel af Hermerne i Skikkelse af Been fra hinanden og efter ham skulde de første Statuer være kaldte Dædali." Det er og den almindelige Mening, at Dædalus først forestillede Benene ved Statuerne som fremskridende (hvoraf man kan forklare Sagnet, at hans Statuer bevægede sig), da alle ældre Billedhuggere havde dannet Billedstøtterne med nedhængende og i Midten ei afdeelte Arme og Been, ligesom Ægypternes mummeartige Statuer. Efter Pausanias derimod erholdt Dædalus sit Navn af sine Statuer (af δαιδαλλειν kunstigt udarbeide). Dette Pausanias's Udsagn stemmer overeens med Bøttigers Hypothese, at Dædalus ei var et eget Navn, men et Fællesnavn for alle Architekter og Billedhuggere saavelsom alle andre Kunstnere i den græske Oldtid. Efter den almindelige Mening levede Dædalus tre Menneskealdre for den trojanske Krig og var en Kunstner af udmærkede Talenter i Architectur, Billedhuggerie og Steenskjærerkunst og var Opfinder af flere dertil nødvendige Værktøier. Som Billedhugger arbeidede han i Træe, thi man forstod dengang endnu ikke at hugge i Steen, og var den første, som gav sine Billeder aabne Øine. Dette gjorde han i Athenen, som han dog snart maatte forlade, fordi han af Jversyge dræbte Een af sine Disciple. I Creta byggede han den berømte Labyrinth, forfærdigede for Minos's Datter Ariadne en Gruppe Dandsere og Dandserinder af hvid Steen, men og for Pasiphae, Minos's Gemalinde den berygtede Træoxe ɔc. hvorved hun tilfredsstillede sin unaturlige Lyst til en Tyr og blev Moder til Minotaurus. Indsluttet med sin Søn Ikarus tænkte han paa Midler til Flugt. Sagnet beretter, at de gjorde sig Vinger af Lærred og fæstede dem fast med Vor, men Ikarus fløi for høit, Solen smeltede Voxet og han faldt ned i det ikariske Hav, som fik Navn af ham. Dædalus kom lykkeligt til Sicilien, ved hvis sydlige Kyst en Stad efter ham blev kaldet Dædalium. Ogsaa holdtes i Boeotien, især i Platæa en Fest, som blev kaldet Billedfesten (daidalia). Man maae ei forverle ham med en senere Kunstner af samme Navn, Dædalus fra Si-

cyon. Dædalisk, kunstmæssigt fornemmelig med Hensyn paa dannende Kunst.

Dæmon kaldte de Gamle et høiere Væsen, som havde stor Indflydelse paa Menneskenes Skjebne. Navnet viser os at Læren om dem er af græsk Oprindelse. Allerede hos den ældste græske Digter, vi have, omtales Dæmoner. Hos ham bruges Ordet kun om Guderne; disse tiltale hverandre med denne Benævnelse og dæmonisk er ligebetydende med guddommeligt. Hesiodus betragter dem fra et andet Synspunkt. Plutarch siger at han antog fire Classer fornuftige Væsener. Guder, Dæmoner, Heroer og Mennesker. Egentlig Classification af Dæmonerne finder først sildigere Sted, efterat Folketroen er gaaet igjennem Philosophernes Skole. Aristoteles inddeler de Udødelige i Guder og Dæmoner, de Dødelige i Heroer og sædvanlige Mennesker. I den græske Philosophies Regioner spillede disse Dæmoner allerede tidlig en betydelig Rolle. Thales og Pythagoras, Sokrates og Xenophon, Empedokles og de alvorlige Stoiker digtede meget om dem; men frem for alle den poetiske Plato. I hans Gjestebud erklærer Diotima sig saaledes om Dæmonerne: Alt Dæmonisk er imellem Gud og den Dødelige og Dæmonernes Forretning er at forklare og overbringe Guderne hvad der kommer fra Menneskene og Menneskene hvad der kommer fra Guderne; Guderne Bønner og Ofre og Menneskene Befalinger. I Midten af Guder og Mennesker er det Dæmoniske, altsaa Forbindelsesmidlet mellem begge. Ved dette dæmoniske foregaaer al Spaadom, Præsternes hele Kunst med Hensyn til Ofring, Indvielse og allehaande Sandsigen. Thi Gud omgaaes ei selv med Menneskene, men al Gudernes Omgang og Samtale med Menneskene skeer ved Dæmoner. Af dem gives der mange og mange Slags. Paa andre Steder beretter han os om dem, at de ere klædte i Luft, vandre over Himmelen, svæve over Stjernerne og dvæle paa Jorden; de skue ind i Fremtidens Hemmeligheder og bestyre dem efter Behag; hver Dødelig erholder med hvert nyt Liv en egen Dæmon, der ledsager ham til Enden og fører hans Sjel til Renselsens og Straffens Sted. Folket tænkte sig i dem Udførerne af Guddommens Vilie, og med Hensyn, til de Virkninger, man tilskrev dem, inddeeltes de i ἀγαθοδαίμονες (Skytsaander, gode Aander) og κακοδαίμονες (onde Aander). Romerne uddannede den græske Dæmonologie videre i deres egen mindre poetiske Characteer og blandet med etruskiske Forestillinger. Hos dem betydede Genius det individuelle Livs Aand. I alt dette erkjender man let den oprindelige Idee: Hvor en uforklarlig Magt virker i Naturen eller Friheden er noget dæmonisk; men denne

Idee uddannedes ved Philosophien, som vilde berigtige Folketroen og bringe den i Overeensstemmelse med Fornuften. Den egentlige Oprindelse til Læren om Dæmonerne maa man dog udentvivl søge i Orienten, hvor vi overalt gjenfinde den. Hinduerne tælle foruden det høieste Væsen 33000 Guder og en utallig Mængde af Gudernes Tjenere. Den høieste Rang blandt hine Guder har Treenigheden Brama, Wischnu og Ruddren, som i en evig Afvexling skabe, opholde og forstyrre. Naar Forstyrrerens Tilbedere døe udsender han sin Engel efter dem for at de kunne nyde hans Salighed hos ham. Dæmonerne kaldes her Doveta. Mere systematisk uddannet finder man denne Lære i Zoroasters Religion eller den chaldæisk-persiske Magismus, der ogsaa ustridig kan ansees for en Hovedkilde til Dæmonologien. For at forklare det Ondes Oprindelse antog Zoroaster tilligemed et godt ogsaa et ondt Princip, som Kilden til alt Godt og alt Ondt og uddannede denne Idee saaledes: der gives et Lysets og et Mørkets Rige; i hiint hersker Ormuzd, fra hvem alt Godt udspringer, og i dette Ahriman, Kilden til alt Ondt, baade moralsk og physisk. Omkring Ormuzds Throne staae de 7 Erkeengle (Amschaspand) Lysets Fyrster, blandt hvilke han selv er den første. Dem underordnede ere Ized, Genierne for alt Godt, og under disse staae igjen Feruer. Paa samme Maade er Mørkets Rige organiseret under Ahriman. Hans Throne er omgivet af 7 Diws, det Ondes Fyrster og en utallig Mængde underordnede Væsener staae igjen under disse. Ormuzds og Ahrimans Rige ere i evig Strid med hinanden, men endelig bliver Ahriman overvunden og Mørkets Rige ophører aldeles. Alle fornuftige og ufornuftige, levende og livløse Væsener hørte til eet af hine to Riger; de rene Mennesker, Dyr og Væxter til Lysets; de urene (giftige, skadelige) til Mørkets. Paa denne Maade fik Dæmonologien i Zoroasters Lære (Parsismus) en Udstrækning og systematisk Sammenhæng, den intet andet Sted havde. Om Horn har Ret, at Ægypterne have laant af Perserne kan ei her undersøges, men fortjener en nøiere Prøvelse. Vel finde vi hos Grækerne Maanen, Vandet, Jorden og Luften opfyldte med Dæmoner, som forestaae Elementer og Legemer, have Indflydelse paa Stene, Metaller og Planter og Menneskenes Sjele i deres Magt, altsaa et vidt udbredt Rige; dog ikke hiin paafaldende Dualismus (som dog yttrer sig i Osiris og Typhon) og Parallelismus i det zoroasterske System. Men om og den ægyptiske og persisk-chaldæiske Dæmonologie ei have een Oprindelse, berøre de dog hinanden siden i et Punkt for fælleds at danne en nye. Omendskjøndt nemlig Læren om Dæmonerne paa forskjellige Veie kom fra Forasien til Grækenland, var dog Ægypten Hovedkilden for Græ-

kernes høiere Dæmonologie, som udbrededes ved Orphikerne og Mysterier og uddannedes af Philosopherne til efter Christi Fødsel. Medens den saaledes kom til Grækerne, fik Hebræerne den paa to andre forskjellige Veie. I det babyloniske Fangsels Tid øste de umiddelbart af den chaldæisk-persiske Magismus's Kilde, og, om de og tidligere skulle have kjendt Elohim og Engle, blev dog Theorien om dem ret uddannet i og efter det babyloniske Fangenskab. Mærkværdigt er det at Engle først forekomme i Chaldæeren Abrahams Historie; hos de ældre Propheter omtales de slet ikke, men desto mere hos Daniel. — Den samme Dualismus som vi bemærke i Zoroasters System, ytrer sig og i Jødernes Lære; der gives gode og onde Engle (Dæmoner); de classificeres og erholde Navne. Syv gode Dæmoner udgjøre Jehovas Statsraad og staae stedse for hans Throne (Tob. 12, 15). Paa den anden Side kom og denne Nation under Seleuciderne og Ptolemæerne i nøiere Forbindelse med Ægypter og Græker især i Alexandrien, og til de af Magismen antagne Forestillingsmaader kom nu og de ægyptisk-grækiske hvilket man især iagttager i det nye Testamente. Det var umuligt at afværge de græske Philosophemers Indtrængen. Under Esra og Nehemia forstummede Propheternes Stemme; i Lærernes Sted traadde Lærde; Studium og Spekulation begyndte, Folketroe og Philosophie adskildtes og Philosopherne selv deelte sig i flere Secter. I Henseende til Læren om Aander brugtes Ordet Dæmon stedse mere bestemt om en ond, plagende Aand. Heraf udsprang nu hine Begreber om Dæmonerne som onde Menneskers Aander, der fore i deres Legeme og plagede dem og om Midler derimod f. Ex. Underurter, hvorved man kan uddrive disse onde Aander. Saaledes betragtedes Dæmonerne som Aander, der stode under en høiere (Satanas), der fandt sin Fornøielse i det Onde og i at plage Menneskene. Paa den anden Side gav et Udtryk af Christus Anledning til Antagelsen af den Sætning, at hvert Menneske havde sin Skytsaand eller Engel. De christelige Skribentere bruge stedse Ordet Dæmon om onde Aander, modsat Engle, som vare gode Væsener. I denne Modsætnig uddannedes nu Læren om Aanderne til Angelologie Læren om gode Engle og Dæmonologie, Læren om onde Engle. Ved denne videre Uddannelse sammensmeltede i Christendommen den jødiske og græsk-philosophiske Forestillingsmaade ofte underligt. Som Platos Mythus blev en uudtømmelig Kilde for Nye-Platonikerne, blev den det og for Kirkefædrene; og den christelige Dogmatik, som man med Ret adskiller fra Christendommen, blev det Punkt, hvori alle Grene af Orientens og Occidentens Dæmonologie forenede sig. See Artiklen Engle &c.

Conversations-Lexicon,

eller

encyclopædisk Haandbog

over

de i selskabelig Underholdning og ved Læsning forekommende Gjenstande, Navne og Begreber, med Hensyn til Folke- og Menneske-Historie, Politik, Diplomatik, Mythologie, Archæologie, Jordbeskrivelse, Naturkundskab, Fabrik- og Manufacturvæsen, Handel, de skjønne Kunster og Videnskaber, indbefattende tillige de ældre og nyere mærkværdige Tidsbegivenheder,

oversat

efter

den tydske Originals tredie Oplag, med adskillige Forandringer og Tillæg,

af

H. A. Kofod,

Overlærer ved Kjøbenhavns Kathedralskole.

Tredie Binds andet Hefte.

Kiøbenhavn 1817.
Forlagt af A. Soldin.
Trykt hos C. Græbe.

E.

Ebbe og Flod er den mærkværdige Bevægelse i Havet, hvorved Vandet i samme daglig to Gange til bestemte Tider falder og stiger. Vandets Stigen kaldes Flod, dets Falden Ebbe. Floden eller det opstigende Vand bedækker en stor Deel af de lavt liggende Søkyster og standser Floderne i deres Løb ei alene ved deres Mundinger, men et langt Stykke op i Landet. I Ebbetiden faae de igjen bederes fuldkomne Løb. Vandet stiger og falder lidt efter lidt. Det naaer den største Høide omtrent 6 Timer 12′ efterat det har havt sin største Dybde og omvendt. Ebbe og Flod følge altsaa regelmæssig paa hinanden i en Tid fra 6 til 6 Timer. I store og dybe Have, især i hede Jordstrøg, staaer Vandet i saadanne Egne, hvor ingen Biomstændigheder forandre Sagen, beist efterat Maanen er gaaet igjennem Stedets Middagskreds. Naar Vandet har staaet nogle Minutter begynder det igjen at løbe af imod Vesten. Efterat denne Afløben (Ebbe) har varet i 6 Timer, naaer Vandet sin største Dybde. Denne varer ligeledes kun nogle Minuter, hvorpaa Vandet igjen strømmer til fra Østen. Denne afvexlende Stigen og Falden vedvarer uophørlig, dog med den Forskjel, at Flodens Høieste, den følgende Dag indtræffe 49′ sildigere end den foregaaende, ligesom Maanen hver Dag gaaer 49′ sildigere igjennem Middagskredsen. Paa saadanne Stæder, hvor Vandets Bevægelse ei hindres ved Øer, Forbjerge eller Stræder, viser Ebbe og Flod tre regelmæssige Forandringer, en daglig, maanedlig og aarlig. Af alle Iagttagelser er det klart, at Ebbe og Flod hidrøre fra Solens og Maanens Indflydelse paa vor Jord. Dette erkjendte alerede de Gamle, omendskjønt deres Kundskab ei kunde være saa fuldstændig som vor, da deres Iagttagelser for det Meste kun strakte sig til det middellandske Hav, hvor Ebbe og Flod langt fra ikke er saa mærkelig som i andre Have. Blandt de nyere fremsatte Galilæi, Descartes, Kepler, Newton og mange andre forskjellige Hypotheser, der dog ei fuldstændigt forklarede alle Phoenomener. Daniel Bernouilli, Euler og La Lande have endelig ved deres Skarpsindighed afhjulpet disse Mangler og saa tilfredsstillende forklaret alle Phoenomener, at der er intet tilbage at ønske i den Henseende.

N

Eberhard (Johan August) hører til de Mænd, hvis Fortjenester ere større end deres Rygte. Han blev født den 31te Aug. 1739 i Halberstadt, hvor han erholdt sin første Underviisning og gik derfra til Halle for at studere Theologie. I Aug. 1763 blev han Conrector ved Martiniskolen og anden Præst ved Hospitalskirken i Halberstadt. Men samme Aar nedlagde han sine Embeder for at følge Friherre von der Horst, hos hvem han var Huuslærer, til Berlin, hvorhen denne var kaldet som Præsident ved det churmarkske Kammer. Forbindelsen med van der Horstes Familie havde en høist velgiørende Indflydelse paa Eberhards videnskabelige og selskabelige Characteer. Her fandt han et anseeligt Bibliothek, Roe til at studere, Omgang med dannede Forretningsmænd og Privatpersoner, hvorved han saae sig nødt til at udtrykke sig anstændigt og levende, og saaledes dannedes hans Stiil, som siden blev et Monster for hans Samtidige. I Berlin blev han bekjendt med Nicolai og Mendelsohn, med hvilke han snart forenedes ved det inderligste Venskab. I øvrigt levede Eberhard mere som Philosoph og Verdensmand end som Geistlig. Dog traadde han efter to Aars Forløb igjen ind i den geistlige Stand og blev Præst ved det berlinske Arbeidshuus. Men, da hans Beseldning herved var overordentlig ringe, fik han i den kongelige Bestalling det udtrykkelige Løfte, at han efter to Aar skulde faae en bedre Befordring. Han haabede at blive i Berlin og skrev paa denne Tid sin nye Apologie for Socrates. Anledning til dette Værk gav Præsten Hoffstede i Amsterdam, da han i sin Bedømmelse af Marmontels Belisar, gjorde Udfald mod de fortræffeligste Hedningers Dyd og Salighed. Dette Værk erholdt de Fornuftigeres Bifald, men mange fandt det anstødeligt, at en Præst paa denne Maade philosopherede over Religionssager. Denne Fordom havde saa alvorlige Følger, at han ei længer turde gjøre Regning paa en fordeelagtigere Ansættelse i Berlin. Da han havde i Sinde at gifte sig, maatte han selv sørge for sin Befordring. Efterat han havde tjent næsten 6 Aar istedet for to ved Arbeidshuset i Berlin, blev han ansat som Præst i Charlottenburg. Men ogsaa her lagde Cabalen ham Vanskeligheder i Veien; tilsidst blev han dog indsat efter en udtrykkelig Befaling af Frederik 2den, som gjennemskuede Cabalen. 1778 blev han efter G. F. Meiers Død Professor i Philosophien i Halle. Han forestod sit Embede med Troskab og udgav til Brug ved sine Forelæsninger adskillige Lærebøger. 1786 blev han optaget som Medlem i det berlinske Videnskabs-Akademie. Han døde den 6te Jan. 1809 næsten 70 Aar gammel. Han var en skarpsindig Philosoph og en behagelig og underholdende Skribent. Han har skrevet: Sittenlehre der Vernunft; Vorbereitung zur naturlichen Theologie; Theo-

rie der schönen Künste und Wissenschaften og Geschichte der Philosophie; desuden Apologie des Sokrates; Amyntor; Handbuch der Esthetik og Versuch einer allgemeinen deutschen Synonymik.

Ebersberg, en lille Stad ved Traun i Erkehertugdømmet Østerrig, er bleven berømt i den store Kamp mellem Frankerig og Østerrig 1809 ved en skrækkelig Begivenhed. Østerrigerne havde der 35000 Mand stærke under den tapre Hiller taget en fast Position. For at fordrive dem derfra forenede den 3die Mai Hertugen af Istrien (Bessieres) og Marschal Oudinot sig med Massena, Hertug af Rivoli (siden Prinds af Eslingen). De østerrigske Vagtropper bleve angrebne og tvungne til at trække sig tilbage gjennem Staden og over Broen, hvorhen Divisionen Claparede fulgte dem. Dette skeete under den heftigste, meest forbittrede Fægtning. I Staden skjøde Østerrigerne uophørlig fra Husene og Tagene paa de Franske, som trængte frem i sluttede Rækker og derfor maatte lide meget. Paa Engang stod Staden i Flamme og saavel Ind- som Udgangen spærredes. Kanoner og Vogne rullede frem over halvforbrændte Liig, Døende og Saarede. Ilden tændte nu ogsaa Broen, og den hele Division Claparede, som var kommet over, blev saaledes afskaaret fra den øvrige Armee og uden Understøttelse udsat for Østerrigernes rasende Angreb. I tre Timer udholdt den tre Angreb med Bajonetten; imidlertid var Ilden ved Broen slukket og Broen igjen sat istand, da banede General Legrand sig Veien med det 18de og 25 Regiment, og 1000 Mand Cavallerie under Durosnel forenede sig med ham for at storme Slottet ved Ebersberg, hvor 800 Østerriger forsvarede sig heltemodigen. Imidlertid var Napoleon selv rykket frem med Divisionerne Nansouty og Molitor, og der var Intet at gjøre for Østerrigerne uden at trække sig tilbage. Tabet paa begge Sider var betydeligt: Natten havde vel gjort Ende paa Fægtningen, men Luerne vedbleve at rase i Ebersberg og forvandlede Staden til en Askehob.

Ebert (Johan Arnold) berømt som Digter og fortræffelig Oversætter, især af engelske Værker, blev født den 8 Febr. 1723 i Hamburg. Hans Bekjendtskab med Digteren Hagedorn var meget vigtig for hans Aands og Kundskabers Uddannelse. 1743 gik han til Leipzig for at studere Theologie, men maatte opgive Haabet om geistlig Befordring, da Geistligheden forargedes over en Serenade, der var bleven opført ved en offentlig Concert. Han opofrede sig nu gandske de humanistiske Studier og tog i Forening med Giseke og Cramer Deel i Maanedsskriftet Ynglingen. Aar

1748 blev han af Abbed Jerusalem kaldet til Braunschweig som Lærer ved en Pensionsanstalt der stod i Forbindelse med Collegium Carolinum. Han oversatte paa denne Tid Youngs Natteranker mesterligt. Aar 1753 blev han Professor ved Collegiet. Han naaede en Alder af 72 Aar og døde den 19de Marts 1795. Hans Skrifter udkom samlede af ham selv medens han endnu levede under Titel: Eberts Epistler og blandede Digte.

Ecce homo (See hvilket Menneske!) kalder man et Crucifix, fordi efter Joh. 19, 5 Pilatus udbrød i disse Forundrings Ord, da han saae med hvilken Taalmodighed Christus taalte Hudflettelsen.

Echelon, et Trin i en Stige. En Hær marscherer en échelon eller par échelon, naar den trækker op i smaae lige langt fra hinanden følgende Afdelinger. Man bruger Angreb en échelons, naar man kun vil begynde Træfningen med Endeel af Tropperne og holde de andre tilbage.

Echiniter ere Forsteninger af Søedyr af Ormenes Slægt. Dasaa disse bevise en stor Jordrevolution, hvorved det som Engang var Havbund blev fast Land. Disse Forsteninger træffes hyppigt. Af Farve ere de brune, graae, guldgule og sortagtige. Man finder ogsaa enkelte Dele af disse Dyr forstenede f. Ex. Stykker af deres Skaller og deres Pigge.

Echiquier, (en) i Troppernes Skakbrettavler lignende Stilling, naar de bageste Afdelinger støde sammen med Mellemrummene af de forreste. Den bruges sædvanlig ved Tilbagetog.

Echo, Luftens og Jordens Datter, om hvilken Fablen fortæller, at Juno forvandlede hende til en Steen, fordi hun ved sin Snaksomhed hindrede Gudinden i at belure Jupiter hos Nympherne. Dog lod Juno hende beholde Stemmen for at gjentage de sidste Ord hun hørte af Andre. En anden Fortælling beretter, at Echo forelskede sig i Narcissus, men græmmede sig saaledes, da hendes Kjerlighed blev forsmaaet, at hun blot beholdt Stemmen tilbage.

Echo. Naar Lyden støder imod en Flade i nogen Frastand, gaaer den tilbage, og man hører den efter en kort Mellemtid igjen. Dette kalder man Echo. Undertiden gjentages Lyden flere Gange, hvilket skeer, naar den støder paa Gjenstande, der ei ere lige langt fra hverandre. Det kan dog ei skee blot ved de lydende Luftdeles Tilbage=

kasten, ellers maatte ethvert haardt og fast Legemes Overflade frembringe et Echo, men der behoves formodentlig en hvælvet Form hos det Legeme der tilbagekaster Lyden, hvorved dens divergerende Linier forenes og kastes tilbage. Dog er man ei kommet til fuldkommen Vished i Theorien om Lydens Tilbagekasten. Ifølge Iagttagelser tilbagelægger Lyden 1080 Pariser-Fod i et Secund. En Iagttager, som stod 310 Alen fra det tilbagekastende Legeme og tæt ved det lydende Legeme vilde altsaa høre Echoet et Secund sildigere end Lyden. Et saadant Echo vilde gjentage saa mange Ord eller Stavelser som kunde høres i et Secund. Dette kaldes et mangestavelses Echo. Er Frastanden kortere, gjentager Echo færre Stavelser; ofte hører man kun een eneste Stavelse. Heraf seer man hvorfor hvælvede Gange og Sale gjenlyde uden at give nogen Echo. Murene ere tildeels for nær. Da Lyden kastes tilbage efter samme Love som Lyset, hvorpaa Læren om Catoptriken beroer, saa have Nogle kaldet Læren om Echo Lydens Catoptrik, bedre Cataphonik eller Catacustik. Stedet, hvor det lydende Legeme findes kaldes det phoniske og det tilbagekastende Sted eller Gjenstand. Det phonokamptiske Middelpunkt.

Eckhell (Joseph) een af de største Numismatiker, født i Enzersfeld i Østerrig 1731, traadte 1757 i Jesuiterordenen, beklædede forskjellige Læreembeder, erholdt 1772 Opsigt over Myntcabinettet i det Wiener-Jesuitercollegium, gjorde samme Aar en antiquarisk Reise til Italien og bragte det storhertugelige Myntcabinet i Florents i Orden. Efter Jesuiterordenens Ophævelse blev han 1773 Professor i Numismatiken ved det wienske Universitet og Direktør for det keiserlige Antik- og Myntcabinet; 1797 blev han keiserlig Raad og døde den 16de Mai 1798. I alle sine Skrifter viser han sig som en Mand af megen Læsning, Kundskab om Oldsager og Dømmekraft, som en streng Critiker og et skarpsindigt Hoved. Man har af ham: Nummi veteres anecdoti, ex Museo Cæsareo Vindobonensi &c. Vienn. II. E 1774. 4. Catalogus Musei Cæsarei Vindob. nummorum veterum ibid. 1779 Fol. Descriptio nummorum Antiochiæ Syriæ. ibid. 1786. 4. og især hans Doctrina nummorum veterum Vol. VIII. ib. 1792 — 1798. 4. I det sidste Værk har han først bragt den gamle Myntkundskab i et velordnet System og til faste Grundsætninger.

Eckmühl (Slaget ved) leveret mellem Østerrigerne under Erkehertug Carl og de Franske, Bairerne og Würtembergerne under Napoleon den 22de April 1809. Slaget ved Abensberg (20de Apr. 1809) havde banet de Franske Veien til Landshut og til Inn. Men Følgerne af dette Slag

traf blot den venstre Fløi af den store østerrigske Armee, medens den høire under Erkehertug Carl trængte frem til Regensburg, tog denne Stad, fangede det 65de franske Infanterieregiment, bemægtigede sig Høiene ved Abach, uagtet den heftigste Modstand og var saaledes Mester af Donau paa et meget vigtigt Punkt. Hvis Østerrigerne bleve i Besiddelse af denne vigtige Position vare de Franskes Anstrængelser de foregaaende Dage forgjeves. Østerrigerne vilde forcere de Franskes Stilling imellem Peising og Dimpling, trænge frem til Abensberg og Kloster Ror og gaae løs paa Donauwerth, da Besiddelsen af dette Punkt afgjorde Besiddelsen af hele Baiern. Napoleon anvendte Alt for at hindre dette og det lykkedes ham. Formiddagen den 22de Apr. forløb med Marscheren og smaae Fægtninger, mod Middag begyndte Slaget med Heftighed. Et Angreb af de Franske paa den venstre østerrigske Fløi, nødte Østerrigerne til at udvikle denne for ei at omgaaes, og gjøre en Bevægelse tilbage, hvilket skeedte med den største Orden. Indtil Middag havde adskillige østerrigske Corps besat Omgivelserne af Landsbyen Eckmühl. Imidlertid var Napoleon, som Dagen forhen var trængt frem indtil Landshut, brudt op tidlig den 22de og viste sig ved Eckmühl ligeoverfor Erkehertug Carl. De Franske Cuirasseer udgjorde den høire Fløi, Würtembergerne Avantgarden og Centrum og Bairerne den venstre Fløi. Angrebet var frygteligt saavelsom Modstanden. Alt kom an paa at tage Eckmühl. Dette kunde kun skee ved at overmande den venstre østerrigske Fløi. Hertugen af Montebello tilligemed Davoust og flere angrebe og forcerede denne Fløi. Østerrigerne bleve vel herved trængte tilbage i en anden Position, men holdt og her Stand. Da befalede Keiseren at storme Eckmühl. Det würtembergske Infanterie havde den vigtigste Deel i dette skrækkelige Foretagende. Eckmühls Erobring afgjorde Kampen. Østerrigerne trak dem ilsomst tilbage mod Regensburg, thi 16 friske Cavalleriregimenter brøde paa Engang ind imod Østerrigerne og kastede Alt ned for sig. Kun med den indbrydende Nat endte Slaget. De Franske vedbleve at forfølge Østerrigerne, som om Natten passerede Donau ved Regensburg for ved denne Stad at samle sig til et nyt Slag. Man kan antage at over 200000 Mand fægtede i Slaget ved Eckmühl. Napoleon selv blev truffen af en mat Kugle paa Benet, just som han var beskieftiget med sine Kort. Slaget var eet af de vigtigste i den hele Krig.

Eclectiker, Een der af Alt udvælger det Bedste. Derfor kalder man og de Philosopher, der ei gandske antage noget vist philosophisk System, men vælge af alle det Bedste og Fornuftigste, Eclectiker. I den philosophiske

Historie forstaaer man ved eclectiske Philosophie den, som søgte at forene Pythagoras's Platos og Aristoteles's Meninger i et harmonisk System.

Ecole polytechnique (polytechnisk Skole) en militær Skoleanstalt i Paris, hvori 300 unge Mennesker erholde Underviisning af adskillige Professorer i mathematiske, physikalske og chemiske Videnskaber samt Tegning. Eleverne have Rang og Sold som en Sergeant ved Artilleriet, bestemme sig ved Indtrædelsen for en Green af Krigstjenesten og blive efter erholdt Underviisning enten satte i de enkelte for Artilleriet, Marinen 2c. bestemte Underviisningsanstalter eller og de efter Prøveise strax komme i Tjeneste.

Edam, en Stad i Nordholland, omtrent 6 Mile fra Amsterdam, ved Zuydersøen, har henved 1100 Huse og 3000 Indb. Handelen med Oste er betydelig og Edammer Oste ere bekjendte over hele Verden. De hollandske Oste inddeles almindeligt i søde Melkoste og sure Melkoste. De sidste kalder man og Kommenoste, fordi de ere krydrede med Kommen og Nelliker. Af begge disse Hovedslags gives der flere Sorter. Edammerostene høre alle til de søde Melkoste og inddeles efter Farven af deres Skorpe i rød- og hvidskorpede. Der gives af dem fra $3\frac{1}{2}$ til 20 Pund. Den fortrinligste af alle er den saakaldte Præsentost, der maae forene alle den bedste Osts Fuldkommenheder. Der gaaer en overordentlig Mængde til Engelland, saavelsom til Spanien, Amerika og Colonierne. Man regner den hele Ost-Production i Holland til 30 Mill. Pd.

Edda. Under dette Navn gives der to Samlinger af gamle islandske Digtninger, der udgjøre Hovedkilden til den gamle nordiske Gudelære og Heltehistorie. Den første af disse Samlinger som man kalder den ældre eller Sæmunds Edda skal være foranstaltet af Sæmund Sigfusson en lærd islandsk Geistlig og Are Frode, Nordens ældste Historieskriver, som levede fra 1056 til 1133 og havde studeret i Paris. (Hans Levnet har Arne Magnæus udførlig beskrevet foran den første Deel af Edda. Den bestaaer af en Række Skaldesange og gamle Sagn. (Deraf den gamle Edda, Poesiens Stammoder). Denne gamle Edda laae næsten 400 Aar skjult og glemt i Island. I Aaret 1643 reddede Brynjolf Svensen Biskop i Skalholt en fortrinlig og endnu den bedste Pergaments-codex. Fra denne Tid blev Edda ivrigere bearbeidet og adskillige Dele deraf bekjendtgjorde som Voluspa, Havamaal m. m — Af disse dergang fuldstændigere Sange og adskillige andre er (maaskee 120 Aar senere) det prosaiske Udtog gjort, som fører Navn af den yngre Edda og tilskrives den bekjendte Historieskriver Snorro Sturle-

son. Dette Udtog danner et Slags System og en Cyklus af hine Sange. Værket er siden omarbeidet og udvidet. Det bestaaer ligeledes af tre Dele, hvoraf den første er dogmatisk, den anden fortællende og den tredie som kaldes Skalda indeholder i et alphabetisk Udtog de Talemaader, som forekomme i de to første. Resenius har udgivet Eddas islandske Text med Oversættelser. Havniæ. 1665. 4. Nyerup, der har saa store Fortjenester af de nordiske Oldsager, har leveret en dansk Oversættelse, Kjøbenhavn. 1808. Rühs har leveret en tydsk Oversættelse (Berlin 1812). Den første Deel af den ældre eller Sæmunds Edda blev udgivet af det magnæiske Institut 1787 i Originaltexten med en latinsk Oversættelse og Glosser, begge forfattede af Gudmund Magnæus. Adskillige ere fremkomne med Tvivl mod den ældre Eddas Ægthed, som Adelung, Schlözer, Rühs, hvilke dog andre, grundigen have gjendrevet, blandt den især E. Müller der har skrevet over Asalærens Ægthed og den snorriske Eddas Værd etc. Ei alene indvortes Sandhed og Eddalærens eiendommelige Uddannelse, men og historiske Spor tale for dens Alderdom og Ægthed.

Edelink (Gerard) født i Antwerpen 1641, en Maler og Kobberstikker, der vel lærte Kunstens Elementer i sin Fædrenestad, men siden fuldkommen udviklede sine Talenter i Frankerig. Ludvig 14de fængslede denne Kunstner til sig ved Belønninger. Han stak Rafaels **hellige Familie** og **Alexanders Besøg hos Darius's Familie** af Le Brun i Kobber, efter den sidste stak han og **den bodfærdige Magdalene**. Disse tre Stykker findes i Musæet i Paris. Han har ogsaa heldigen forfattet originale Stykker og malede en stor Deel Portraiter af den Tids berømte Mænd. Hans Arbeider udmærke sig ved en let og correct Tegning, tro Natur og en uefterlignelig Harmonie i Udførelsen. Edelink døde som Kongens ordentlige Kobberstikker og det kongelige Malerakademies Raad 1707 i en Alder af 66 Aar.

Eden en Lysthave, efter Moses det første Menneskepars Opholdssted. Digterisk pleier man at kalde en meget smuk Egn, saavelsom de Saliges tilkommende Opholdssted et Eden.

Edenburg, Edinburgh, Hovedstaden i Skotland i Provindsen Lothian, ved Floden Forths Udløb i Nordsøen, er stor og folkerig og var fordum de skotske Kongers Hovedstad. Det gamle anseelige Residensslot findes endnu i den østlige Deel af Staden. Den har over 90000 Indb. og et meget berømt Universitet, hvor der almindelig findes 2000 Studerende; desuden en Børs, et Maler- og Billedhug-

huggeracademie og et offentligt Bibliothek, hvori findes sjeldne og kostbare Værker. Her er desuden to kongelige Banker forskjellige almeennyttige Selskaber, tre Hospitaler og en Mængde Manufacturer og Fabriker. Al Edinburghs Handel drives over Leith, der kan ansees som Stadens Havn.

Edderduun de bløde, fine Brystfiedre af Edderfuglen (anas mollissima). Denne nyttige Svømmefugl beboer de nordlige Egne og opholder sig især ved Irland og Grønland. Den er over to Fod lang og med udbredte Vinger 3½ Fod. Den lægger første Gang Æg ved Enden af Juni eller Begyndelsen af Juli. Hunnen indretter dertil en ukunstlet Rede af Græs, Mos ꝛc. paa en steil Klippe ved Søkysten eller en øde Landspids; For at beskytte Æggene og Ungerne mod Kulden, plukker den Duun af Brystet og beklæder dermed Reden, saaledes at man neppe kan see den selv, naar den ligger paa Æggene. I Nordens beboede Dele, hvor Menneskene vide at sætte Priis paa Dunet, bliver dette den frataget og den maa lægge paa Nye. Dette gjør den tre forskjellige Gange. Indbyggerne i de nordlige Egne tage derfor Edderdunen bort de to første Gange eller i det mindste den første Gang Æggene tilligemed Dunen og lade Fuglen kun beholde den sidste eller de to sidste Lægninger. Edderfuglens Kjød gjør man ei meget af; det er desuden i visse Lande forbudet at dræbe den; desto mere søger man efter de velsmagende Æg. Disse saavelsom Dunene søger man endog med stor Livsfare, da Kystbeboerne i Touge lade sig hidse ned til de paa steile Bjerge byggede Reder. Med 5 Pund af det bedste Edderduun har man nok til en heel Seng. Grønlænderne bruge og det aftrukne Skind, hvorpaa Fjedrene endnu sidde til Underklæder paa den blotte Krop.

Edgeworth de Fermon, en fransk Præst, der nedstammede fra Irland. Han var Ludvig 16des Skriftefader og fulgte ham til Retterstedet. Man paastaaer temmelig almindeligt, at han i det Øieblik Ludvig lagde Hovedet ned, skal have sagt: „Søn af den hellige Ludvig stiig til Himmelen" Han begav sig siden til Tydskland, hvor han blev meget vel modtagen af den henrettede Konges Brødre.

Edict, en Udstædelse eller Bud, Befaling, Kundgjørelse af Landsherren.

Det nantiske Edict er en berømt Forordning af Henrik 4de, hvori han tilstaaer sine forrige Troesforvandte de Reformeerte frie Religionsøvelse, adskillige Sikkerhedsstæder og lige Ret med de Catholske. Det var en Tidlang af de lykkeligste Følger for de

Reformeerte og for Frankerigs Rolighed. Men alerede under Ludvig 13de fik de Reformeerte grundet Aarsag til at frygte at man igien vilde undertrykke dem. Dog først, da Kongen berøvede dem deres Kirker og de dertil hørende Godser i Landskabet Béarn, grebe de til Vaaben, anførte af Rohan og Soubise, dog uden Fordele, hvorpaa Kongen bevilgede dem et Forlig 1622. Det hørte til Richelieus Planer at ydmyge de Reformeerte og derved røve de urolige Store en Støtte, derfor benyttede han sig af den første Leilighed til at erobre Hugenotternes stærkeste Fæstning Rochelle 1629 og saaledes afvæbne dem. Dog forfulgde Richelieu dem ikke videre og lod dem beholde frie Religionsøvelse; heller ikke tog de Reformeerte siden nogen Deel i de indvortes Uroligheder og saavel Ludvig 13de som Ludvig 14de gav dem det Vidnesbyrd at de vare troe Undersaatter. Saa meget mere oprørende var den Grusomhed, den sidste udøvede imod dem og som endtes 1685 med det nantiske Edicts fuldkomne Ophævelse. Ludvig 14de havde den Hensigt ved alle mulige Midler at tvinge de Reformeerte til at forlade deres Religion, men ei at fordrive dem. Fem fulde Aar fra 1680 til 1685 var han virksom til Hugonotternes Undertrykkelse. Allerede 1681 befalede han at Børn paa 7 Aar kunde ansees som Omvendte. Dog hindrede Colbert til sin Død Anvendelsen af voldsomme Forholdsregler. Men, da Ludvig 14de siden blev afhængig, deels af svage, deels af ildesindede Personer maatte de Reformeerte taale de meest uhørte Voldsomheder. Man udsendte Dragoner for at tvinge dem og Louvois skrev til Provindserne: Hans Majestæt vil at man skal lade dem føle den yderste Strenghed, der ei ville antage Kongens Religion. Paa samme Tid lod han Grændserne bevogte paa det strængeste for at hindre Udvandringer. Desuagtet skal Frankerig i tre Aar have mistet 50000 af sine flittigste og tildeels rige Familier, hvilke man modtog med aabne Arme i England, Holland og paa adskillige Steder i Tydskland, især i Brandenburg. Mange tusende havde beqvemmet sig til i det mindste for et Syns Skyld at lade sig døbe. De til Kongen sendte Fortegnelser angave ei saa stort Antal af disse, at hans Smigrere let kunde overtale ham til at troe at der nu kun fandtes faa Reformeerte i Frankerig; og saaledes blev det nantiske Edikt udtrykkelig ophævet den 22de Oct. 1685 med Anførelse af den Grund at Kongen havde faa Undersaatter der kunde nyde Fordeel deraf og det desuden var overflødigt at holde derover. Frankerig leed derved et ligesaa betydeligt Tab, som adskillige andre Magter vandt ved Modtagelsen af de franske Flygtninge.

Eduard eller Edward (den gamle), Konge i England, fulgte sin Fader Alfred i Aaret 900. Han erhver-

vede sig megen Hæder i sine Krige med Skotterne og de Danske og havde store Fortjenester af sit Riges Forvaltning. Han oprettede 3 Bispedømmer, grundede Universitetet i Cambridge og var en stor Ynder af Videnskaberne. Han døde 934 og blev eftersulgt af sin uægte Søn Athelstan, som han havde avlet med en Hyrdepige.

Eduard (den unge, hellige) Konge i England, født 962, kom til Regjeringen 975 altsaa kun 13 Aar gammel. Hans Moder Elfride, der ønskede sin egen Søn Ethelred paa Thronen, myrdede Eduard. Da han engang kom tilbage fra Jagten befandt han sig i Nærheden af et Slot, som Elfride beboede; meget beed fjernede han sig fra sit Følge, begav sig til Slettens Port og forlangte en Drik. Elfride modtog ham med tusinde Smigrerier, men medens han drak blev han paa hendes Befaling gjennemboret bagfra og styrtede død fra Hesten. Dette skeedte den 18de Marts 978 i hans 15de Aar. Den romerske Kirke erklærede ham for hellig uagtet han ei døde for Religionen.

Eduard Confessor (Bekjender) en Søn af Ethelred, fulgte Hardeknud 1042 i Englands Regjering og var den sidste angelsachsiske Konge i dette Rige. Han havde længe opholdt sig i Normandiet, medens de Danske beherskede England, hvorfor han og havde megen Forkjerlighed for Normannerne. Folket troede, at han ved Hænders Paalæggelse kunde curere Sygdomme, hvorfor han og blev anseet for hellig. Man tilskriver ham en Samling af Love, som fører hans Navn og endnu gjelder. For sin Død 1066 skal han have testamenteret sit Rige til den normanniske Hertug Wilhelm, der ogsaa indtog England og stiftede en nye Stamme.

Eduard 1ste, Konge i England, født i Winchester 1240, død i Carlisle den 5te Juli 1307 i sit 68de Aar var en Søn af Henrik 3die og Eleonora af Provence og een af Englands mærkværdigste Konger. Han befandt sig netop paa et Tog mod de Vantroende, da hans Faders Død kaldede ham til Englands Throne 1272. Paa sin Hjemreise hyldede han Philip 3die af Frankerig for Guienne. Han erobrede derpaa Wales 1283 og bilagde ved et Forlig med Philip den smukke Stridighederne om Saintonge, Limousin, Quercy og Perigord. Under ham fik England et gandske andet Udseende end det forhen havde havt. Han forstod at holde de urolige Store inden deres Skranker, oplive Industrien og hæve Handelen. Da Alexander 3die af Skotland var død 1286 blev det overdraget Eduard 1ste at bestemme hvilken af de 12 Prætendenter Kronen skulde tilfalde. Han

fordrede først Riget til Lehn og udnævnte derpaa John Balliol til Konge som sin Vasal. Dog opkom der snart Uenighed imellem dem, da Eduard opførte sig som Skotlands Konge. Han fordrede Balliol for sin Domstoel og tillod ham ei engang at lade sin Sag forsvare ved en Procurator. Balliol besluttede nu at afkaste det overerende Aag og forbandt sig derfor med Frankerig. Eduard gjorde nu sin Sag til hele Nationens; han sammenkaldte Deputerede for at bevilge de nødvendige Paalæg. „Det er billigt, sagde han, at hvad der angaaer Alle ogsaa billiges af Alle.“ Men ved denne Leilighed lærte og Folkets Deputerede at kjende deres Kraft. De fordrede Afskaffelse af deres Besværinger og Bestemmelsen af deres Rettigheder. Eduard erholdt kun de nødvendige Bevilgninger og saae sig snart i Spidsen af en Armee. Nu forlangde han af Balliol at han skulde stille sit Troppecontingent for at afvende det Indfald, hvormed England truedes af Frankerig; men Balliol som af Paven var fritagen for sin Lehnseed, nægtede Eduards Forlangende og blev slagen af Eduard og tagen til Fange ved Dunbar, hvorpaa Skotterne underkastede sig Seierherren. Den ulykkelige Konge tilbragte to Aar som Fange i Tower og gik derpaa som Privatmand til Frankerig. En ubetydelig Strid mellem en engelsk og fransk Skipper foranledigede 1293 en Krig mellem begge Nationerne, hvilken dog bilagdes ved et dobbelt Giftermaal, mellem Eduard og Margrethe af Frankerig og mellem hans Søn og Isabella, Philip 4des Datter. Skotterne havde imidlertid benyttet sig af Eduards Fraværelse til at gjøre sig frie. Han angreb dem nu med sin hele Magt, overvandt dem aldeles og fangede den tapre William Wallace, der med saa megen Kjekhed havde forsvaret sit Fædrenelands Uafhængighed. Dog blev ei Eduard heller dennegang i langvarig Besiddelse af Riget. Robert Bruce satte sig i Spidsen af sine Landsmænd, fordrev Englænderne og blev udnævnt til Skotlands Konge. Eduard var i Begreb med at falde ind i Skotland, da Døden overumplede ham i Carlisle. Døende anbefalede han sin Søn Skotternes Underkvinaelse, hvilken han dog ei saae sig istand til at udføre. Han besad Mod, en skarp Dømmekraft, Reenhed i Sæder og i Almindelighed megen Billighed, naar ei Ærgjerrighed forledede ham. Han var tillige hevngjerrig og grusom. Hans Indflydelse paa Englands Statsforfatning var meget vigtig. Parlamentet fik ved ham en nye Skikkelse, som ligner den nuværende. Titelen Pair og Baron fik kun de, som kom i Overhuset. Han anordnede at hvert Grevskab skulde sende to Riddere og hver Stad to Borgere til Parlamentet; Underhuset skulde deeltage i Skattepaalæg og Eduard tilstod det en vis indvortes Kraft for ved det at holde de Store Ligevægten. Man har kal-

det Eduard 1ste den engelske Justinian, dermed gjør man ham ikke stor Ære, da han langt overgik hiin romerske Keiser i store Egenskaber.

Eduard 3die, en Sønneson af den foregaaende, født i Windsor 1312, døde den 23 Juli 1377. Han udmærkede sig særdeles i sine Krige mod Frankerig. Eduard gjorde Fordring paa den franske Throne efter sin Moder Isabella, Philip 4des Datter, forbandt sig med den tydske Keiser, og med Flandern, og antog Titel af Konge i Frankerig. Englænderne vandt Søeslaget ved l'Ecluse og siden det berømte Slag ved Crecy, hvori de Franske tabte over 30000 Mand. Sex Canoner, som de Engelske skal have havt i dette Slag og hvis Brug var Fienden ubekjendt, havde stor Deel i denne Seier. Aaret efter erobredes Calais, der dog forsvarede sig med udmærket Tapperhed under Jean de Vienne og overgav sig først, da Hungersnøden var stegen til det Høieste. Medens Eduard heldigt førte Krigen med Frankerig havde hans Gemalinde Philippa overvundet David Bruce Konge af Skotland, der var tagen til Fange af Henrik Piercy Greve af Northumberland i Slaget ved Nevils Cross. — Den sorte Pest, som udbrød kort derpaa foranledigede en Vaabenstilstand, der varede til efter Philips Død 1350. Krigen begyndte paa nye under Johan den gode og Prinds Eduard (kaldet den sorte Prinds) slog og fangede den franske Konge ved Poitiers 1356 og førte ham fangen til England I Freden til Bretigny, som derpaa kom istand, maatte Frankerig afstaae vigtige Besiddelser; men, da Fredsbetingelserne ei bleve holdte, vendte Johan tilbage til sit Fangenskab i England, hvor han døde 1364. Krigen udbrød igjen med Carl den 5te men ei med den forrige Lykke for Eduard, hvis Tropper bleve slagne af Bertrand du Guesclin. Tilsidst mistede England alle sine Erobringer i Frankerig paa Calais nær. I sine sidste Aar lod Eduard sig styre af Yndlinge; især misbrugte Alir af Pierce Kongens Kjerlighed ved at forlede ham til uhyre Udsjen. Forresten udmærker Eduard sig fortrinlig ved sin Retfærdighed, sin Iver for at ophjelpe Handelen og befæste Nationens Rettigheder. Iversyg paa Nederlændernes blomstrende Tilstand opmuntrede han ved alle muelige Midler sine Undersaatter til Industrie og til selv at forarbeide de Materialier, som de ellers tilførte Fremmede. Han fik ogsaa nederlandske Arbeidere til at nedsætte sig i England og gav fortræffelige Love til Industriens og Handelens Fremme. Han lagde Grundvolden til de siden saa vigtige engelske Uldmanufacturer. Han stiftede ogsaa Hosebaandsordenen for Militair-Fortjeneste. Under ham levede Johan Wiclef, der vovede at tale imod Pavemagtens Misbrug.

Eduard meest bekiendt under Navn af den sorte Prinds, var en Søn af Eduard 3die og udmærkede sig særdeles i Krigene i Frankerig. Han bidrog meget til Seieren ved Crecy og var de Engelskes Anfører i Slaget ved Poitiers, hvor han kjæmpede med en overlægen Fiende, seirede og fangede den franske Konge Johan den gode, som han dog behandlede med en Grad af Agtelse, der lod ham mindre føle sit Uheld. I Aaret 1362 modtog han af sin Fader Grevskabet Poitou og Fyrstendømmerne Aquitanien og Gascogne som Lehn og giftede sig med Johanna, en Datter af Eduard Plantogenet, Greve af Kent. Kort derpaa tilstod han Peter den grusomme af Castilien et Fristed ved sit Hof, da denne var bleven fordreven fra sit Rige af sin Halvbroder Henrik af Trastamara. Løfter om betydelige Domainer bevægede Eduard til at understøtte Peter for igjen at sætte ham paa Castiliens Throne. Han erholdt af sin Fader et Forskud paa sin Apanage af 100000 Daler i Guld, lod indsmelte sit Bordtøi, gik over Pyrenæerne, slog Henrik ved Navarette og indsatte Peter, som lønnede ham med Utaknemmelighed. Midlertid var Krigen fornyet imellem England og Frankerig. Eduard kom tilbage til Guienne og uagtet en tærende Feber, lod han sig i en Bærestol bringe til Beleiringen for Limoges, som hidtil ei havde villet overgive sig; Staden erobredes og Seierherren lod foruden den franske Besætning ogsaa 300 af Indbyggerne springe over Klingen. For at samle nye Kræfter gik han til England, hvor han døde 1376 i sit 46de Aar. Efter hans Død tabte de Engelske lidt efter lidt deres fleste Besiddelser i Frankerig. Nogle antage at Navnet den sorte Prinds hidrører fra hans sorte Rustning: andre udlede det af den Skræk, han udbredede blandt Fienden.

Eduard 4de, Søn af Hertug Richard af York, var født 1441 og blev efter sin Faders Fald i Slaget ved Wakefield sat paa den engelske Throne ved Hjelp af Greven af Warwick. Denne, som troede sig fornærmet af Eduard, forbandt sig siden med den afsatte Konge Henrik 6te og det lancasterske Partie for igjen at afsætte Eduard. Kongen maatte ogsaa virkelig flygte til Flandern kom med en ubetydelig Understøttelse tilbage og fandt snart Tilhængere nok til at byde sine Fiender Spidsen. Hans egen Broder Georg af Clarence, som havde taget Warwicks Partie, gik nu igjen over til Kongen, som overvandt Warwick i et blodigt Slag ved Barnet og kort derpaa Dronningen Margrethe af Anjou ved Teukesbury. Henrik den 6te blev derpaa myrdet i Fængslet af Eduards Broder Richard af Glocester og Eduard regjerede fra denne Tid til hans Død 1483. Han vanærede sin tappre Characteer ved Vellyst og

Grusomheder; saaledes lod han sin Broder, Hertugen af Clarence henrette for en ubetydelig Forbrydelse. Dog gav han ham Tilladelse at vælge hvad Dødsmaade han ønskede. Hertugen valgte at drukne sig i et Fad Malvasierviin. Hans Søn Eduard 5 skulde regjere efter Faderens Død under Formynderskab af sin Farbroder Hertugen af Gloucester, men denne ryddede ham kort derpaa af Veien og satte sig selv paa Thronen.

Eduard 6te, en Søn af Henrik 8de og Johanne Seymour, blev født den 12te Oct. 1537 og kom ved sin Faders Død 1547 paa den engelske Throne. Hans Morbroder Eduard Seymour, Hertug af Sommerset var hans Formynder og forestod tillige Regjeringen under Navn af Protektor. Han fremmede den protestantiske Religion, som under Eduard meget udbredes i England. Sommerset blev styrtet af Hertugen af Northumberland, beskyldt for Statsforræderie og henrettet; Northumberland fik nu stor Indflydelse og søgte endog at bringe sin Familie paa Thronen ved at lade sin Søn Guildford Dudley ægte Johanne Gray, som var nær beslægtet med Kongefamilien og af Eduard bestemtes til hans Efterfølgerske, hvis han døde uden Arvinger. Eduards hurtige Død 1553 tilintetgjorde Northumberlands Planer.

Eed er et med Guddommens som et alvidende og helligt Væsens Paakaldelse forbundet Udsagn, som ved denne Paakaldelse faaer en desto større Vægt. Man forudsætter nemlig at den, der anvender Eeden har den tilbørlige Følelse af Agtelse for det høieste Væsen og Sandheden til at give en bevidst falsk Erklæring ved denne Lejlighed. Der er stridt meget om Eedens Nødvendighed og om dens Brug burde tillades: vist nok er det at den ofte misbruges og at den kun høist sjelden burde bruges for ei at tabe sin Kraft. De mærkværdigste Slags Eeder ere følgende: Embedseed, hvorved Een lover samvittighedsfuldt at ville opfylde Pligterne i et betroet Embede; Renselseseed, hvorved Een forsikkrer at være frie for en Forbrydelse, for hvilken han anklages; Vidneeed, hvorved Een forsikkrer som Vidne at ville fremsætte Sandheden saavidt den er ham bekjendt 2c.

Eenhed ved et Værk er dets Deles Overeensstemmelse eller deres gjensidige Bestemmelse ved hverandre til et Heelt. Den er nødvendig ved ethvert Værk af den skjønne Kunst, fordi det ellers vilde ophøre at være et Kunstværk.

Effect-Handel kaldes i Holland Handelen med Statspapirer, hvilken er af stor Vigtighed. Den inddeles i Handelen med indenlandske og Handelen med udenlandske Effecter. Den hollandske Statsgjeld bestod i Aaret 1800 af 1254 Mill. fl., hvortil udfordredes en Sum i Renter af 38,888,332 fl. Desuden høre til de indenlandske Effecter, Laanebanken, Vexelbanken 2c., samt talrige Negociationer i Stæderne og de hollandske Colonier i Ost og Vestindien. Man kan paa denne Maade maaskee regne to Milliarder hollandske fl. i indenlandske Negociationer, hvorover der existere Obligationer, som roulere i Handelen. De udenlandske Effecter ere ligeledes af høi Beløb og man kan maaskee antage for 300 Mill. udenlandske Obligationer. Disses forskjellige Rentefod, de forskjellige Hypotheker, Præmier, Statens politiske Sikkerhed, hvorpaa de lyde give disse Papirer en afvexlende Priis eller Cours. Der vindes og tabes ofte meget paa disse Papirer og man har Exempel paa at de rigeste Huse have tabt deres hele Formue ved ubeldig Spekulation med disse Papirer. Dog befatter den strengt solide Kjøbmand sig sjelden med dette Slags Handel. Paa Børsen i Amsterdam er et eget Sted, hvor de forsamle sig, som tage Deel i denne Handel.

Effendi (egentlig Herre) en Hæderstitel hos Tyrkerne, som Stats og Civil-Betiente, til ogsaa andre Statspersoner tillægge sig og som sædvanlig forbindes med Navnet paa deres Embede. Saaledes kaldes den første keiserlige Livlæge Hakim-Effendi, Præsten i Serailet Iman-Effendi 2c. Den mærkværdigste af dette Navn er Reis-Effendi, Rigskantsleren, der tillige er Minister for de udenlandske Sager og underhandler med fremmede Nationers Gesandtere.

Egbert, den første angelsachsiske Konge, der regjerede over hele England, var først Konge i Vestsex, men forenede siden de 7 angelsachsiske Riger under sig. Han opholdt sig en Tid lang i Frankerig ved Carl den stores Hof, underkastede sig derpaa først det sydvestlige England, derpaa Mercia og det øvrige af Landet indtil Northumberland, som dog ogsaa tilsidst maatte erkjende hans Overherredømme. I Northumberland havde mange Danske nedsat sig og bleve under adskillige af hans Efterfølgere Riget farlige, især ved deres Landsmænds gjentagne Angreb. Egbert døde 837.

Egede (Hans) bekjendt af sin Iver for Grønlændernes Omvendelse, var født i Danmark 1686, blev 1707 Præst i Vogen i Nordlandene og følte et overordentligt Kald til at prædike Christendommen i Grønland. 1718

nedlagde han sit Embede gik med kongelig Understøttelse til Grønland og blev i dette kolde og ufrugtbare Land i 15 Aar beskjeftiget med at oplyse de raae Indbyggere og forbedre deres Tilstand. Selv efter sin Tilbagekomst vedblev han med utrættet Iver at sørge for den grønlandske Mission og døde 1758 i Stubbekjøbing paa Falster. Han har selv beskrevet sin Missionshistorie, ligeledes har han udgivet Grønlands Naturhistorie. — Hans Søn Paul Egede, var fra sit 12te Aar sin Faders ivrige Medhjelper og gjorde Grønlændernes Vel til sin Hovedbeskjeftigelse. Han var ligesom hans Fader almindelig elsket for sit ædle og gode Hjerte. Han har forfattet Grammatica groenlandico-danico-latina Hafn. 1756, 8. Dictionarium groenl. dan. lat. 1766 8. Novum testament. groenl. samt Efterretninger om Grønland af hans Dagbog. Han døde den 3die Juni 1789.

Egennytte den herskende Bestræbelse ei at lade nogen Fordeel undgaae sig selv om og andre lide derved. Hermed er sædvanligt Frygt for at tabe forbundet. Egennyttig kan egentlig kun det sandselige Menneske være, der blot stræber efter udvortes Ting og tillægger dem fortrinlig Værd. Egennytten søger sin Fordeel ogsaa til Andres Skade, og qvaler derfor Venskabs og Kjerligheds blide Følelser og forbitrer den frie Nydelse af Livet.

Egenskab er et Kjendemærke forsaavidt det tillægges en Sag (Character). Egenskaberne ere eiendommelige, naar de udelukkende tilkomme een Gjenstand, Egenskaber i indskrænket Forstand eller fælleds. De kunde være væsentlige eller uvæsentlige. De Sidstes Fraværelse forandre Intet i Sagens Væsen. De første ere Grundegenskaber, eller constitutiv-væsentlige (essentialia. constitutiva) naar de ere Bestanddele af Væsenet og afledede, consecutive Egenskaber, Attributer. Den sidste Forskiel gjordes fornemmelig ved Locke. Efter Berkeley ere Egenskaberne blotte Ideer, efter Kant blotte Phoenomener.

Eger et lille Herskab i Bøhmen, hvori Staden Eger berømt af en Suurbrønd, der ligger omtrent en Miil fra Staden, som er velbeboet og befæstet.

Egeria er Navnet paa en Nymphe, som Romerne viste guddommelig Tilbedelse. Numa Pompilius foregav at staae i hemmelig Forstaaelse med hende og af hende at have erholdt de Love, han gav Romerne. Efter nogle skal Egeria have været Numas Gemalinde.

Eginhard, Secreteer hos Keiser Carl den store, efter Nogles Beretning hans Svigersøn og Overopsynsmand over de keiserlige Huse. Efter Carls Død blev han Munk. Ludvig den fromme overlod ham adskillige Abbedier, men han frasagde sig dem for at ende sit Liv i Seeligenstadt, et af ham stiftet Kloster, hvor han døde 839 — Der fortælles om hans Forbindelse med Keiserens Datter Emma, at han en Nat havde forføiet sig til Prindsessen, men at der imidlertid var falden Endeel Snee. For at ingen skulde lægge Mærke til at Nogen havde været hos hende ved at iagttage en Mands Fied i Sneen, tog hun ham paa sine Skuldre og bar ham bort. Den aarvaagne Carl havde imidlertid fra sit Vindue været Vidne til denne Scene, og forenede de to Elskende med hinanden. — Som Munk beskjeftigede han sig med at forfatte Carl den stores Historie. Frankerigs Annaler fra 741 til 829 af Eginhard, ere udkomne i Utrecht 1711. 4. Videre har man af ham vigtige Breve for hans Tidsalders Historie, udkomne i Frankfurt 1714. Fol.

Egmont (Lamoral Greve af) var af en fornem hollandsk Familie og blev født 1522. Han opofrede sig Krigsstanden og erhvervede sig stor Roes under Carl den 5te, som han 1544 fulgte til Afrika. Under Philip den 2den udmærkede han sig som General for Cavaleriet i Slagene ved St. Quentin 1557 og ved Gravelines 1558. Da Philip var reist til Spanien, tog Egmont Deel i de Uroligheder, som opkom i Nederlandene, men bestræbte sig dog for at stifte Fred mellem Statholderinden og de forenede Store. Han gjorde endog Prindsessen den Eed, at han vilde understøtte den romersk-catholske Religion, og bidrage til at udrydde Kjetteriet. Men hans Forbindelser med Prindsen af Oranien og dennes fornemste Tilhængere gjorde ham mistænkt for Hoffet i Aranjuez. Han og den ædle Philip af Montmorency, Grev Horn, bleve Ofre for Fanatismen og Hadet. Hertugen af Alba, som Philip havde sendt til Nederlandene for at tugte Oprørerne, lod dem begge henrette i Brüssel den 5 Juni 1563 i Egmonts 46de Aar. Han døde med megen Resignation og med det Mod, der sømmer Helten. Den franske Gesandt meldede denne Begivenhed til sit Hof med de Ord: „Jeg har seet det Hoved falde, som to Gange bragte Frankerig til at skjelve!" Egmont havde forhen skrevet til Philip 2: „at han aldrig havde foretaget sig Noget mod den catholske Religion og aldrig overtraadt sine Pligter som god Undersaat;" men man agtede ei derpaa. Man vilde give et skrækkeligt Exempel, og Philip 2dens egne Ord tolke bedst hans Mening herover: han havde ladet disse to Hoveder falde, fordi saadant et Par Laxehoveder ere mere værd end

mange tusende Frøers." Egmonts Søn, der dog vedblev at være Philip tro, blev sendt Mayenne til Hjelp med 10000 Mand. Ved hans Indtog i Paris smigrede denne Stads Indbyggere ham og Magistraten talte blandt andet om hans Faders Fortjenester: Tier om ham, udbrød Egmont, han fortjente Døden som Rebel. Den ulykkelige Egmonts Familie uddøde med Procobius Frants Greve af Egmont, der var General ved Cavaleriet hos Kongen af Spanien og Brigadeer ved Kongen af Frankerigs Armeer. Han døde i Aragonien 1707 i sit 38te Aar. — Den bekjendte Maximilian af Egmont, Greve af Buren, General en Chef hos Carl 5te, var af en anden Famili og udmærkede sig som brav Soldat i Krigene mod Frants den 1ste.

Egoismus. Naturen har indplantet hvert Menneske Selvkjerlighed. Ifølge denne betragter det Tingene med Hensyn paa sig, for saavidt de vække behagelige eller ubehagelige Følelser, ere nyttige eller skadelige. Men Selvkjerligheden gaaer ofte over endog til Egennytte, hvorved den herskende Begjerlighed efter sine personlige Fordeles Tilfredsstillelse tilsidesætter Pligter mod Andre og er ubekymret om deres Vel. Denne Begjerlighed kalder man egentlig Egoismus. Den grove sandselige eller dyriske Egoismus har blot dyriske Nodvendigheders Tilfredsstillelse til Maal og er afskyeværdig, hvad enten den er aabenbar eller skjuler sig under Beskedenheds Skin, da den nedværdiger Personen; den finere betragter Menneskehedens høieste Gjenstande som Nydelsesmidler. Kant skjelner mellem en logisk, æsthetisk og practisk Egoismus. Den logiske Egoist holder det for unødvendigt at prøve sin Dom ogsaa i Andres Forstand. Han viser sig i Egensindighed og Paradoxsyge. Den æsthetiske Egoist lader sig nøie med sin Smag, hvormeget og Critiken retmæssig dadler ham. Den moralske Egoist er endelig den, som indskrænker alle Hensigter til sig selv, som ingen Nytte seer undtagen i hvad der gavner ham selv, vel og som Eudæmonist sætter Bestemmelsesgrunden for sin Villie i egen Lyksalighed. Da nu ethvert andet Menneske gjør sig andre Begreber om hvad der hører til hans Lyksalighed saa er det just Egoismen der bringer det dertil ingen Prøvesteen at have for det ægte Pligtbegreb, som dog bør være et almeen gjeldende Princip. Modsat Egoismus er den Tænkemaade ei at indslutte den hele Verden i sig selv men kun betragte sig og opføre sig som en Verdensborger. Kant kaldte dette Pluralismus, dog kan det næsten gjelde som en Indvending herimod, at Regenternes Sprog til Folket i vore Dage almindeligt er pluralistisk f. Ex. Vi af Guds Naade.

Ehrenbreitstein, Herrmannstein, en vigtig Bjergfæstning paa en Klippe paa denne Side Rhinen ligeover for Coblenz i det forrige Erkestift Trier. De Franske holdt den blokeret under Fredscongressen 1798 indtil den endelig af Mangel paa Levnetsmidler maatte overgive sig, da den blev sprengt 1801. Ved Foden af Bjerget ved den lille Stad Thal-Ehrenbreitstein er det fyrstelige Residensslot, som ved Beleiringen for Størstedelen blev ødelagt. Staden er velbygget, meget nærsom, tildeels ved sin Skibshandel med Coblenz, med hvilken Stad den er forenet ved en flyvende Broe.

Ehstland (Esthland) eller Statholderskabet Reval, N. O. for Liefland, hvoraf det og betragtes som en Deel er meget sandig, dog frugtbar paa Korn, Hamp, Hør, Hornqvæg, Heste 2c. Provindsen har 180 til 200000 Indb. Ehsterne, en russisk-finsk Folkestamme hørte allerede i de ældste Tider til det russiske Rige under Navn af Tschuder. Siden søgte de at unddrage sig dette Overherredømme og fra 1346, da dette Land blev solgt til den tydske Orden, udgjorde det Endeel af den liflandske Stat, tilligemed hvilken det efterat have staaet 100 Aar under Sverrig igjen kom til Rusland 1721 og under Catharina 2den fik Navn af det revalske Statholderskab, men 1797 igjen erholdt Navn af Gouvernementet Ehstland. De russiske Regenter have sat stor Priis paa Besiddelsen af disse Provindser. Der er skrevet meget om de Livegnes ulykkelige Tilstand i Lief- og Ehstland fra den Tid Merkel i sit Værk die Letten og Petri i sit Værk die Ehsten bragte denne Sag paa Bane. Forresten have Ehsterne for det meste slette Boliger, ere raae og hærdede til Strabadser og bekjende sig til den christelige Troe.

Eichsfeld ogsaa Eisfeld, et fordums Fyrstendømme 36 [] Mile med 80000 Indb. og 4 Steder, hvoriblandt Duderstadt og Heiligenstadt ere de vigtigste, mellem Thyringen, Hessen og Grubenhagen. Preussen erholdt dette Land i Freden til Luneville, men tabte det siden i Freden i Tilsit, da det blev lagt til Kongeriget Westphalen. Ved de senere Forandringer har Preussen erholdt det igjen. I Over Eichsfeld, den største og sydlige Deel forfærdiges meget Lærred. I Nedre Eichsfeld den nordlige og frugtbareste Deel avles Korn, Hør og Tobak. Indbyggerne ere for Størstedelen catholske.

Eiendom, Eiendomsret kaldes Ret til udelukkende Behandling og fuldkommen Brug af en Ting. Ved Benævnelsen Eiendom betegner man og den udvortes Ting, som er Gjenstand for denne Ret. Forsaavidt som

Udelukkelse er nødvendig til den fuldkomne Brug af en Ting, for saavidt er Eiendom retlig nødvendig. Men den udelukkende Behandling er ei mulig uden Besiddelse, følgelig er Besiddelse en Betingelse for Eiendom, men tillige Besiddelsesret. Eiendom omfatter og 1) Dispositionsret eller Proprietet ɔ: Ret til udelukkende at bestemme Tingenes Anvendelse; 2) den Ret at overlade andre Tingens Accidenser, for saavidt det lader sig gjøre. Disse Rettigheder kan Eieren overdrage Andre. Heraf opkommer fuldstændig eller ufuldstændig, indskrænket eller uindskrænket Eiendom. Lærerne i Naturretten have stedse ligget i Strid om Eiendoms retlige Oprindelse. Nogle erklære Besiddelsestagen af Ting, som ingen Eier have for tilstrækkelig til at grunde Eiendomsretten. Andre fordre Overeenskomst og gjensidig Erkjendelse. Kun i et retligt Selskab kan Eiendomsret finde Sted, derfor afhænger Eiendomsretten af Indtrædelsen i et saadant Selskab, og den blotte Besiddelse bliver først da til Eiendomsret. I Staten bestemmes Maaderne at erhverve Eiendomme paa nøiere for derved at forebygge Stridigheder og disse Bestemmelser udgjøre en vigtig Gjenstand for Lovgivningen. I øvrigt lader og Eiendom sig tænke i Fællebsskab. Dette passer sig kun paa et mindre Folk; Handel, Industrie og en friere Cultur synes ei at vinde derved.

Eisenach et lille Fyrstendømme i Thyringen med en Hovedstad af samme Navn, har siden 1741 tilhørt Sachsen Weimar. Det har paa $7\frac{1}{2}$ [] Mile 38000 Indb. Paa et høit Bjerg, foran Staden Eisenach ligger det berømte Wartburg, hvor Luther en tidlang opholdt sig 1521. Staden Eisenach leed meget 1809 af en Krudtexplosion.

Eisleben forhen Hovedstaden i Grevskabet Mansfeld, Luthers Fødebye. Man viser endnu det Huus hvor denne store Reformator blev født og som for nærværende Tid er en Fattigskole. Staden tilhører nu Preussen.

Ekhof (Conrad) Een i den tydske Theaterhistorie mærkværdig Kunstner, var født 1720 i Hamburg, Søn af en Soldat, der siden var Lysepudser ved det Schønemanske Theater. Han blev Poststriver hos den svenske Postcommissair i Hamburg, i hvis Tjeneste han udmærkede sig ved Flid og Orden, men forlod samme, da han fandt det fornedrende at staae som Tjener bag paa Fruens Karet. Han kom til Schwerin til en Advocat, der var en erklæret Ven af Muserne og besad et anseeligt Bibliothek især af theatralske Skrifter. Herved fik Ekhof, som læste flittigt,

Smag paa denne Lecture og der opstod snart den Tanke hos ham at blive Skuespiller. Han blev bekjendt med Schönemann, traadde 1740 ind i hans Selskab og debuterede i Lüneburg. Ved Eftertanke og Flid uddannede Ekhof sine naturlige Talenter, men uden noget Mønster maatte han blive Alt ved sig selv. Han var den første Skuespiller, som Naturen tro forestillede det virkelige Liv paa Skuepladsen. De fleste den Tids Skuespillere havde endnu meget af den gamle Stivhed og overdrev almindeligt deres Spil. Ekhof traf den rigtige Middelvei ved Efterligningen. Han opfattede enhver Characteer, han skulde fremstille med alle dens Egenheder og Nuancer og gav den saaledes igjen. Lige stærk i det Tragiske og Comiske forstod han at skjule sine legemlige Feil f. Ex. sine hoie Skuldre, sin ufordeelagtige Bygning og selv sin Mangel paa tro Hukommelse saaledes at Publikum aldrig bemærkede dem. Ualmindelig Kundskab om det menneskelige Hjerte og enhver Stands Sæder, Ild og Rigtighed i Deklamationen, en passende Action, en kraftig, fuld og boielig Stemme gjorde Ekhof til een af de første dramatiske Kunstnere. Længe nød han derfor det tydske Publikums Yndest og døde som Skuespildirecteur i Gotha den 16de Juni 1774. Man beundrede ham som Kunstner, som fortræffelig Taler og Digter som kritisk Kjender af det tydske Sprog, man agtede ham som sædelig, ordentlig og religiøs Mand, der ved disse Egenskaber gav den tydske Skuespilkunst Betydning, Værd og Anseelse.

Eclipse kaldes Himmellegemernes Formørkelse. Allerede de Gamle havde Kjendskab til Sol- og Maaneformørkelsernes Aarsag. Man tilskriver Thales den første Forudsigelse af Solformørkelser og Anaxagoras skal først have opdaget den sande Grund til Maaneformørkelser. Der gives tre Slags Formørkelser nemlig Solens, Maanens og Planeternes Drabanteres, især Jupiters. Maaneformørkelser indtræffe, naar Jorden træder saaledes imellem Maanen og Solen, at den unddrager Maanen Solens Lys. Det synes som en mork Skive gleed hen over Maanen. Denne Skive er intet Andet end Jordens cirkelformede Skygge, hvis Bredde der, hvor den træffer Maanen er tre Gange bredere end Maanens, hvoraf følger at denne gandske kan formørkes. Der gives partielle Maaneformørkelser, ved hvilke kun en Deel af Maanen formørkes; totale, da Maaneskiven et Øieblik gandske formørkes og centrale, naar Jordskyggens Centrum træffer sammen med Maanens. En Formørkelse af det sidste Slags kan vare 11 Qvarteer. Af de angivne Betingelser følger, at en Maaneformørkelse kun kan indtræffe ved Fuldmaane. — En Solformørkelse

indtræffer, naar Maanen saaledes kommer imellem Solen og Jorden at den bedækker Solen. Den finder kun Sted i Nymaane. Solens Formørkelse er kun tilsyneladende, det er Maanens mørke Side vi see, da den hindrer Solstraalerne ved sin Mellemkomst at række Jorden. Ved denne Leilighed er egentlig hverken Solen eller Maanen formørkede, men Jorden som ved en Solformørkelse er i samme Tilfælde, hvori Maanen befinder sig ved en Maaneformørkelse. Solformørkelserne ere enten partielle, naar Solfladen kun tildeels bedækkes eller totale, naar Maanen bedækker hele Solens Flade. Total og tillige central kan kun en Solformørkelse være, naar Solen er længst borte og Maanen nærmest Jorden, da Maanens tilsynelabende Gjennemsnit er 2′ 7′′ større end Solens Flade. En saadan Solformørkelse kan vare 3′ 41′′. Er Maanens tilsynelabende Diameter i andre Tilfælde mindre end Solens, kan der blive en lys Rand uden om den mørke Kreds. Ved totale Solformørkelser bliver det næsten ganske mørkt, man kan see Stjerner paa Himmelen, Fugle og andre Dyr blive forvirrede. Slige Formørkelser ere høist sjeldne. Formørkelsen af Planeternes Drabantere ere af Vigtighed i Astronomien, da man ved den beqvemst kan bestemme et Steds Meridian og dets geographiske Længde.

Ekliptik (Ecliptika) Solbane, er den store Kreds paa Himmelkuglen, som Solen aarlig tilsynelabende beskriver. Da man iagttog at Sol- og Maaneformørkelser pleiede at foregaae i Nærheden af den, foranledigede dette Grækerne til at kalde denne Kreds Ecliptika. Den Bevægelse, som Solens Middelpunkt synes at gjøre i denne Kreds finder Sted fra Vesten mod Østen. Ved endog kun liden Opmærksomhed seer man, at Solen foruden den tilsynelabende daglige endnu har en anden aarlig Bevægelse paa Himlen, thi den gaaer ei hver Dag i lige Høide igjennem Meridianen, men synes at bevæge sig ligesom i Skruegang omkring Jorden; ligeledes bemærker man daglig i Nærheden af Solen andre Stjerner ved dens Op og Nedgang o. s. v. Man finder videre at Solen to Gange om Aaret nemlig den 20 Marts og den 22de Sept. staaer i Æqvator selv. Paa disse Dage er Solen over hele Kloden 12 Timer over og 12 Timer under Horisonten, derfor kalder man dem Jevndøgnsdage og Punkterne, hvori Solen findes paa Himlen Jevndøgnspunkter (Æquinoctia). I disse to Punkter skjeres Æquator af Ecliptika. Endelig gives der to Dage, paa hvilke Solen er længst borte fra Æqvator den 21 Juni og 21 Dec. Paa disse Dage synes Solen ligesom at staae stille og derpaa at vende sig; vi kalde dem Solhvervsdage (solstitia, stationes solis).

Disse fire Punkter (Æqvinoctial og Solstitialpunkterne) ere 90° fra hverandre. Hver af disse Fierdedele, inddeles igien i tre lige store Buer hvoraf hver indeholder 30°. Herved deles den hele Solbane i 12 lige store Buer. Disse kalder man efter de Stjernebilleder, hvorigjennem Ecliptiken gaaer og som omtrent ere fjernede 30° fra hverandre. Ecliptiken selv kalder man af disse Stjernebilleder ogsaa Dyrekredsen. Disse Stjernebilleder ere og bekjendte under Navn af de 12 Himmeltegn og følge paa hverandre i følgende Orden mod Østen fra Foraarspunktet.

Vædderen 20 Marts.
Tyren 20 April
Tvillingerne 21 Mai.
Krebsen 21 Juni.
Løven 22 Juli
Jomfruen 23 Aug.
Vægten 23 Sept.
Skorpionen 23 Oct.
Skytten 22 Nov.
Steenbukken 21 Dec.
Vandmanden 19de Jan.
Fiskene 18 Febr.

De tilføiede Maanedsdage tilkjendegive naar Solen ved dens aarlige Omløb træder ind i Begyndelsen af ethvert Tegn. Omendskjøndt de nyere Mathematiker inddele hver Kreds i 360°, saa har man dog beholdt den gamle Inddeling. De 30° der komme paa hvert Tegn inddeles i Minutter og Sekunder, dog ei i en fortløbende Række igiennem hele Ecliptica. En Bue af Ecliptica, der regnes mod Ø. fra Vædderen og er 97° 15′ 27″ lang, siges at være 3 Tegn, 7° 15′ 27″, eller hvilket er det samme, den endes i 7° 15′ 27″ af Krebsen. Paa samme Maade angives Stjernernes Længde. Ecliptiken har som alle Cirkler to Poler, der hver 24 Time bevæge sig om Verdens Poler og herved danne Polarcirklerne. Den Vinkel, under hvilken Ecliptika skiærer Æquator, kaldes Ecliptikens Skraahed. Hvad der forekommer os som Solens Bane er imidlertid Jordens Bane. Planeterne og Maanen løbe i andre Flader, som dog kun gjøre smaae Vinkler med Ecliptikas Flade hvorfor og disse Legemer kun lidet kunne fjerne sig fra Ecliptika.

Ekloge (Ecloge) betyder i Poesien et udvalgt Stykke, ligemeget af hvad Slags. Man forstod under Navn af Ekloger enten udvalgte Stykker overhovedet eller og flere Digte af en og samme Form som Horatses Satirer, der ogsaa bleve kaldte Ekloger. Fra den Tid Virgils bukoliske Digte (sandsynlig af Grammatikerne, ei af Digteren selv) fik dette Navn, forstod man ved Ekloger omtrent det samme som Theokrit ved Idyller, udsøgte, veludarbeidede Smaadigte meest af bukolisk Indhold, og af Misforstaaelse vel og Hyrdedigte i Særdeleshed. See Idyl.

Ekstatiker (af Ekstasis Henrykkelse) vilde Inspirerede, som ved deres Prædikener og Sandsigen komme i en Slags Henrykkelse.

Elasticitet, Spændkraft, betegner den Egenskab ved Legemerne, ifølge hvilken deres Dele, naar de ved en fremmed paavirkende Kraft enten betydelig fjernes fra hverandre eller og sammentrykkes i et snævrere Rum, antage deres forrige Stilling igjen saasnart den fremmede Kraft ei mere virker paa dem. En Bue som man ved Senen giver en krummet Form, antager igjen den forrige, saasnart Spændingen ophører. Lader man en Elfenbeens Kugle falde paa en Marmorplade, trykkes den sammen ved Stødet og faaer for Øieblikket en fladere Figur, men afrunder sig strax igjen, saasnart Stødets Heftighed ophører, og heri ligger Grunden til dens stærke Tilbagespringen fra den haarde Flade. Fuglenes Fjere besidde Elasticitet i en høi Grad. Ved den atmosphæriske Luft iagttager man denne Egenskab tydelig. Slutter man den inde i et Kar, saa lader den sig vel temmeligt sammenpresse ved en Stang (Kolbe), men saasnart ingen Kraft mere holder denne, støder Luften den med Heftighed tilbage. Herpaa beroer Indretningen af Vindbøsser. Der er en betydelig Forskjel mellem faste og flydende Legemers Elasticitet. Hine yttre en Stræben efter at antage den forrige Skikkelse; disse at udbrede sig i et større Rum. Til Forskjel kan man kalde de faste Legemers Elasticitet den attractive og de flydende Legemers den expansive. Elasticitetens Grad hos Legemerne er meget forskjellig og mange Legemer antage først ved Kunst en høiere Elasticitet. Legemer, ved hvilke den er gandske umærkelig, kalder man uelastiske. Man har forklaret Aarsagerne til disse Egenskaber meget forskjelligt og Gren antager at Aarsagen til den attractive Elasticitet er Delenes Sammenhæng eller den tiltrækkende Kraft (Attractionen), den expansive derimod beroer paa Delenes tilbagestødende Kraft i Materien. Et fast Legemes elastiske Kraft bliver saa meget større, jo mere Delene udvides. Ere nu alle Legemets Dele saaledes udvidede at deres Elasticitet staaer i Ligevægt med den udvidende Kraft, tør man ei gaae videre, hvis ei Delene skulle skilles ad. Lovene for de flydende Legemers Elasticitet ere forskjellige fra den for de faste Legemer. I tunge elastisk-flydende Materier bære de nedre Lag de øvre Lag. Man gjør og Forskjel mellem absolut og specifik Elasticitet. Ved hiin forstaaer man den Styrke, hvormed Elasticiteten modstaaer een sammentrykkende Kraft i og for sig uden Hensyn til Varme og Tæthed. Denne maa altid ligne den trykkende Kraft. Men, da forskjellige Materier ved ulige Varme og Tæthed kunne trykke lige stærkt, saa

kalder man dem specifik mere elastiske, som ved mindre Tæthed kunne trykke lige stærkt, og ved lige Tæthed stærkere. Ved alle elastisk-flydende Materier tager den specifike Elasticitet til ved Varmen. Større Tæthed forøger ogsaa den: gjør man f. Ex. Luften tættere under en Klokke, tager den specifike Elasticitet til i Forhold til Tætheden. — Elasticitetsmaaler eller Dampmaaler kalder man en egen Indretning ved Dampmaskinen for at bedømme Graden af Dampenes absolute Elasticitet. — Elasticitetsviser eller Barometerprøve er et Barometer, som anbringes ved Luftpumpen for at vise hvor stor den absolute Elasticitet er af den efter Udpumpningen under Klokken endnu værende Masse.

Elba, en lille Øe ved den toscanske Kyst, har erholdt Interesse derved, at den 1814 med al Souverainitet blev overladt Napoleon Bonaparte, der opholdt sig her indtil han den 28de Febr. 1815 igjen forlod den. Den ligger omtrent 9 Mile fra Corsika og 11½ fra Livorno og indbefatter 7¼ [] Mile. Den har et sundt Clima; dens Hovedrigdom er Bjergværker; dog drives kun Jernminerne ved Rio, som aarlig levere 36000 Centner Erts, der i det mindste give 50 p Ct. reent Metal, samt nogle mindre betydelige. Af Søesalt erholdes aarlig ved 600000 Sække. Ogsaa Fiskefangsten er betydelig. Derimod er Agerdyrkningen og Qvægavlen høist ufuldkommen saa der aarlig maae indføres Korn. Indbyggernes Antal beløb sig efter den sidste Tælning til 13,764. De vigtigste Stæder ere Porto Ferrajo med en sikker Rhede, mere end 3000 Indb. og stærke Fæstningsværker; og Porto Longone ligeledes med en god Rhede og 1600 Indb. I Freden med Neapel kom Øen under Frankerig med Undtagelse af Porto Ferrajo, som Storhertugen af Toscana besad og beholdt. Den udgjorde først et eget Departement; blev derpaa forenet med det corsicanske Dep. Liamone og endelig med General Gouvernementet Toscana. Ved de sidste store Forandringer i Europa er Øen forenet med Storhertugdømmet Toscana.

Elbée (Giaot van) Royalisternes Generalissemus i Vendee. Han nedstammede fra en adelig Familie i Poitou, var født 1752 i Dresden og tilbragte sine første Ungdomsaar i Sachsen. Han tog derpaa Tjeneste, men steeg ei saa hurtig som hans Talenter gav ham Haab om; han gik derfor til Frankerig, hvor han blev Lieutenant i Regimentet Dauphin Cavalerie. Da han intet Compagnie kunde erholde, tog han sin Afskeed og begav sig til sit Landgods Beaupreau. De første Uroligheder i Vendee udbrød uden at Elbée tog Deel i dem, da han ansaae dem for overilede; men da Royalisterne havde indtaget Beaupreau

stillede han sig i Spidsen af dem. Hans Hensigt var at spille Krigen til de sydlige Provindser, men han saae sig stedse hindret af de andre Commanderende især Charette. Som en duelig Anfører havde han indrettet sit Corps i Vendee paa en med Localet og Folkets Aand passende Maade. Den 14 Marts 1793 forenede Elbée sig med Cathelineau og Stofflet. Med deres Hielp tog han Bihiers. Ved denne Tid stod han alerede i Spidsen af næsten 30000 Mand, kun var det vanskeligt at forene disse Tropper. Da han forbandt sig med Bonchamp, havde de 21 Stykker svært Skyts og sloge Republikanerne flere Gange, men fornemmelig Generalerne Santerre og Menou ved Bihiers med Tabet af næsten 10000 Mand. To Dage derpaa angreb han Republikanerne i Saumur; Træfningen varede i 36 Timer og Royalisterne seirede. Efter denne Begivenhed besatte han Angers, men rømte den snart igien og begyndte at beleire Nantes, dog saae han sig snart nødt til at ophæve denne Beleiring og trække sig tilbaage til Mortagne. Ved denne Tid udnævnte man ham til Generalissimus, men hans Befalinger bleve slet udførte. I August mislykkedes hans Foretagende mod Luçon. Den 20de samme Maaned angreb han med 25000 Mand General Le Comte og slog ham, saavel som siden General Santerre og en Division af Republikanerne, der havde taget Stilling ved Beaulieu. Da Vendeetropperne ved Slutningen af Sept. ingen Fiende mere saae for sig vægrede de sig ved at blive i Feldten og vendte tilbage til deres Hjem. Republikanerne benyttede sig af denne Sorgløshed bragte nye Tropper sammen, gjorde sig til Herrer af Chatillon og Mortagne og afbrændte dem. De viste sig derpaa for Chollet hvor Elbée befandt sig, men bleve slagne tilbage af ham. Da de kort derpaa angreb med en større Magt kom det til et almindeligt Slag. To Timer havde Elbée Overhaand og tvang Republikanerne til at vige, men, da han saavelsom Bonchamp og flere af Anførerne blev saaret, tabte Royalisterne Slaget. Elbée blev bragt til Charettes Division, der dengang havde Mochecoul og Lég i Besiddelse. Da denne ved Slutningen af October bemægtigede sig Noirmoutiers flygtede Elbée derhen. Men hans Saar blev dødeligt formedelst den ringe Omhue han viste det og formedelst hans Ærgrelse over Anførernes Misforstaaelse, hvilke dagligt afstedkom nye Uheld. Efter Indtagelsen af Noirmoutiers ved General Thureau blev Dødsdommen fældet over ham og strax fuldbyrdet. Han var dengang i sit 42 Aar og saa svag at man var nødt til at bære ham til Retterstedet. Han blev skudt i en Lænestoel ved Foden af Frihedstræet. Samme Skjebne havde og hans Gemalinde.

Elben, een af de anseeligste Floder i Tydskland, udspringer fra Kjæmpebjergene i det schlesiske Fyrstendømme Jauer i Herskabet Kynast fra en ubetydelig Kilde, kaldet Elbbrønden, løber derpaa igjennem Bøhmen, Over- og Neder-Saxen, optager paa Veien mange andre Floder som Moldau, Eger, Mulde, Saale, Havel og Spree, bliver seilbar alerede over Schandau i Meissen og falder endelig i Nordsøen ved Ritzebüttel 18 Mile neden for Hamburg. Den er meget fiskerig, har endog paa enkelte Stæder Guldsand og er meget vigtig for Tydsklands Handel. Fra Pirna til Hamburg ere over 30 Toldstæder. Den skjønneste Broe over Elben er ved Dresden.

Elberfeld, en folkerig Handelsstad i Hertugdømmet Berg. Der findes ved 1200 Huse og over 20000 Indbyggere. For omtrent to hundrede Aar siden levede her neppe 800 Mennesker. Tæt til Elberfeld grændser det folkerige Amt Barmen, for hvis betydelige Industrie Gemarke er Hovedstedet. Dette Amt tæller 10000 Indb. Det hele Elberfeld medberegnet, danner een af de længste og behageligste Dale, som ved den omhyggeligste Dyrkelse af et velhavende og virksomt Folk frembyder de mangfoldigste Afvexlinger og er især af høiest Interesse for Fabrikanten og Kjøbmanden. Lærredsblegen er ustridigen Oprindelsen til denne Egns Industrie. Den klare Bjergflod Wipper med sine beqvemme Bredde have især bragt Indbyggerne til at lægge sig efter Lærredsblegen. De fik det første Privelegium paa Garnblegerie 1527. Det raae Garn kommer fra Hessen, Braunschweig, Hildesheim og Hannover. Der opkom nu Baand- og Snor-Manufacturer. Disse Artikler bleve af stor Vigtighed og befordrede Indbyggernes Velstand. Disse Varer føres til Italien, Frankerig, Spanien og næsten over hele Verden. Der gives desuden mange andre Slags Manufacturer. I Begyndelsen af det 18de Aarhundred begyndte man og at forfærdige Halvsilketørklæder. I den nyere Tid har man indført engelske Spindemaskiner og lagt sig efter at farve tyrkisk Garn. Omsætningen af samtlige Fabrikata i Elberfeld og Barmen skal beløbe sig til 10 Mill. Daler. Elberfeld, som Hovedsædet for det bergske Fabrik og Manufacturvæsen, driver Vexelforretningerne for hele Berg og Mark og Vexelcirkulationen paa dette Sted skal beløbe sig til 15 Mill. Daler.

Elbeuf, en betydelig Fabrikstad ved Seine i det franske Nedre-Seines Dep. med 1000 Huse og omtrent 6000 Indb. Det er især bekjendt af sit Klæde (drap d' Elbeuf) som bæres over hele Frankerig. Disse Klædevarer førtes ogsaa forhen

over Spanien til Amerika og over Marseille til Levante. I den senere Tid er Handelen her betydelig formindsket.

Elbing, en Handelsstad i Vestpreussen ved Floden Elbing, er stor og befæstet. Den driver stærk Handel med Korn saavelsom og med Ost og Smør. Raadet og de fleste Indbyggere ere lutherske, dog have og Catholiker, Reformeerte og Mennoniter fri Religionsøvelse. Indbyggernes Antal er henved 20000 i 2200 Huse. Den omliggende Egn kaldes Elbinger Werder.

Eldorado, et fabelagtigt Land, hvori Guld og Ædelstene skulle være ligesaa almindelige som Stene og Sand hos os. Frants Orellano, en Ledsager af Pizarro, bragte først denne Fabel til Europa, og en Engelænder udgav endog ved Slutningen af det 16de Aarhundred en Beskrivelse over dette Land, hvilken endog var forsynet med et Kort.

Electra, en Datter af Agamemnon og Clytemnestra. Egentlig skal hun have hedet Laodice men af Tragikerne faaet Navnet Electra. Hendes Stedfader Ægist vilde ei gifte hende med Nogen af de mange, der friede til hende, for at hendes Børn ei skulde hevne Agamemnons Død, men giftede hende med en Mand af ringe Herkomst fra Argos, hvilken lod hende uberørt. Hendes Broder Orestes reddede hun fra Ægisths Forbittrelse, og, da han siden formedelst Mordet paa sin Moder plagedes af Furierne, og hun paa sin Forespørgsel hos Oraklet i Delphi fik det Svar, at han var ombragt i Taurien af en Dianas Præstinde, var hun iførd med at dræbe sin Søster Iphigenia, der som Dianas Præstinde traadde ind i Templet, da Orestes kom til og hindrede dette Mord. Siden giftede Electra sig med sin Broders hengivne Ven, Pylades. Hendes Navn fører en berømt Tragoedie af Sophocles.

Electricitet er den Egenskab hos visse Legemer, hvorved de, naar de gnides stærkt imod hverandre og blive varme, drage andre lette Legemer, der komme dem nær til sig, eller ved Berørelse med andre give knitrende Gnister fra sig. Naar man gnider et Stykke Bernsteen, Lak, et tørt Glasrør ꝛc. paa Haanden eller paa en tør ulden Lap, drager det smaae Papiirstrimler, Straa, Haar til sig og støder dem derpaa igien tilbage imod andre Legemer, der bringes dem nær. Er Glasrøret eller et andet saadant Legeme af betydelig Størrelse eller man gnider det stærkere og bringer det derpaa tæt til Ansigtet frembringes en Følelse paa Huden, som om den blev overtrukken med Spindelvæv og Haarene reise sig. Dreier man ved Hielp af en

mechanisk Maskine et Glasrør eller en Cylinder hurtigt omkring, saaledes at den ydre Flade gnides mod Flonel, Læder, Guldpapiir &c. mærker man ei alene en viis Lugt, men der strømmer en gnistrende, knitrende Ild nisk af blaaagtig Farve ud af Cylindre, saasnart man holder Fingerspidsen til den. Ordet Electricitet kommer af det græske Ord ἤλεκτρον, Electrum, Bernsteen, fordi man især lagde Mærke til Electricitet ved den. Man bruger og Ordet i den Betydning at det er den electriske Materie selv. Substanser, i hvilke en mærkelig Grad af Electricitet frembringes ved Gnidning, dog ei ledes gjennem hele Massen, men kun bliver paa Overfladen, kaldes electriske Legemer, i sig selv electriske (idioelectriske). Man regner hertil Glas, alle Ædelstene, Harzer, Fjer, Silke, Bomuld, Uld, Papir, Sukker, tør Luft, Olie, Metalkalke, Aske af Dyr og vegetabiliske Substanser, haarde Stene, haardfrossen Iis i en Kulde af 13° under o efter Fahrenheit eller 20° efter Reaumur &c. Electrisk Ild kalder man den Ild, som fremkommer ved to Legemers Gnidning mod hinanden. Alle de Legemer, der ei ved Gnidning sættes i den Tilstand at de vise Electricitetens Phoenomener kaldes uelectriske, men de kunne blive electriske ɔ: erholde Electricitet ved et andet electrisk Legemes Meddelelse f. Ex. Metaller, Vand m. m. Fordi de modtage Electriciteten ved Berørelsen med et andet electriseret Legeme og lede den igjennem deres hele Masse, kaldes de Electricitetsledere eller ledende Legemer. De som vel ved Gniden blive electriske, men ei mærkeligen modtage Electriciteten ved Berørelse med andre electriske Legemer, kaldes ikke ledende. De i sig selv uelectriske Legemer eller Ledere lade sig electrisere ved Gnidning, saasnart man anvender Midler, der hindre den ved Gnidningen opkomme Electricitet at forlade dem. Mange Legemer ere snart ledende snart ikke; man kalder dem derfor halvledende f. Ex. tørt Træe og tørt Marmor. Andre derimod lede Electriciteten kun under visse Omstændigheder som sydende Beeg, heed Olie og gloende Glas. Den atmosphæriske Luft er i tør Tilstand ikke ledende, fugtig og ved aftagende Tæthed ledende. Et Legeme som er omgivet med ikke Ledende kalder man isoleret. Den electriske Materies Tiltrækken og Frastøden er et mærkværdigt Phoenomen og lade med Ret slutte til to forskjellige, hinanden modsatte Kræfter. Begge vise sig meget paafaldende, thi naar en Person gnider et Glasrør og er isoleret, blive begge electriske og vise electriske Phoenomener, kun med den Forskjel at hvad der tiltrækkes af Røret stødes tilbage fra Personen. Det samme er Tilfældet med alle Legemer, som bruges til det electriske Legemes Gnidning. Disse to forskjellige Kræfter betragtes som to hinanden modsatte Electriciteter. Den ene kalde Physikerne

den positive, den anden den negative Electricitet, hvilket udtrykkes ved algebraiske Tegn: + E og ÷ E. Heraf udleder man den Grundsætning at ligeartede Electriciteter frastøde hverandre, uliaeartede eller modsatte trække hverandre til sig. Franklin, som Physiken skylder de største Opdagelser i Electricitetslæren, antog kun et Slags og udledede den omtalte Forskjel eller Tiltrækken og Frastøden af det Meer eller Mindre eller af Plus- og Minus-Electriciteten (+ og — E) hvilket efter ham er det samme som positiv og negativ Electricitet. Naar den electriske Gnist meddeles let antændelige Substanser f. Ex. Krudt, Viingeist m. m., saa virker den paa dem som Ild og antænder. Det Rum, hvori Electriciteten virker, kaldes den electriske Virkekreds eller den elektriske Atmosphære. Man kjender vel kun de Love, efter hvilke den electriske Materie virker for saavidt at man kan forklare hvad der skeer og forud bestemme hvad der maa skee, men desto mere uvidende ere vi med Hensyn til Beskaffenheden af Grundstoffet, der udgjør Electriciteten. Dette er ei at undre over, thi denne Materiens Fiinhed er saa stor at den langt overgaaer Luftens og her kan den alt opløsende Chemie Intet udrette. Man antager almindelig følgende Sætninger i Henseende til den positive og negative Electricitet: 1) Igjennem den hele legemlige Verden er udbredet een eneste fiin Materie, som indeholder Grunden til alle electriske Phoenomener. 2) Denne Materies Dele støde hverandre fra sig, men tiltrækkes af Legemernes Dele. 3) Hver Deel af et Legeme kan optage en vis Mængde af denne Materie i sig uden at den viser sig paa deres Overflade. Har den netop denne Mængde, er den ikke electriseret. 4) Har den meer end denne naturlige Mængde er den positiv, har den mindre er den negativ electriseret. 5) Alle electriske Phoenomener fremkomme ved denne Materies Overgang eller proportionerte Fordeling. — Omendskjøndt mange formodentlig overdrive Electricitetens Indflydelse, kan man dog ei nægte dem Virksomhed i Medicinen og man har heldigen anvendt den ved Lamhed, Døvhed, Øiensvaghed, Hovedpine ꝛc. Hvad Electricitetens Historie angaaer seer man at den ældre Plinius alerede har kjendt den ovennævnte Egenskab hos Bernstenen (Hist. nat. 37, 3 S.) Men det var og Alt hvad de Gamle vidste om Electriciteten og omtrent ligesaa meget vidste man i Begyndelsen af det 17de Aarhundred, Ved denne Tid fandt Englænderen William Gilber den electriske Virken hos flere Legomer og tilliae at den kunde forøges ved Gnidning. I den anden Halvdeel af det 17de Aarhundred anstilledes Forsøg af Flere og derved opdagede man stedse mere. I Begyndelsen af det forløbne Aarhundred forøgede Stephn

Gray Kundskaben om Electriciteten særdeles meget ved sine Opdagelser. Desaguliers samlede derpaa Alt hvad man vidste om Electriciteten, bragte det under almindelige Love og indførte Kunstudtryk. I de nyeste Tider har denne Videnskab som Physiken overhovedet gjort de hurtigste Fremskridt. Benjamin Franklin har store Fortjenester af den.

Dyrisk Electricitet, see Galvanismus.

Electriseermaskine kalder man en mechanisk Indretning, hvorved man vækker et electrisk Legemes oprindelige Electricitet ved Gnidning og meddeler andre Legemer for at electrisere dem. De væsentligste Dele i en saadan Maskine ere først det electriske Legeme, som ved en beqvem Mechanismus hurtigt omdreies og gnides stærk mod et andet Legeme, hvorved Electricitet frembringes; dernæst et Gnidningsredskab eller det Legeme hvorimod det electriske gnides; endelig en isoleret Leder, som og kaldes Hovedleder eller Conductor. Denne meddeler det electriske Legeme sin Electricitet. Til det electriske Legeme vælger man Glas, enten i Kugleform, som Skive eller Cylinder, hvorefter man benævner de forskjellige Maskiner. Dette Glaslegeme stilles saaledes at det kan hurtig omdreies. Gnidningsredskabet, som det electriske Legeme berører ved Omdreiningen, er en Silkepude udstoppet med Hestehaar, over hvilket er et Læderbetræk, som er besmurt med det saakaldede Kirnmayerske Amalgama, en Blanding af to Dele Qvikfølv, en Deel Zinck og en Deel Tin, forvandlet til en Salve ved Svinefedt, for derved at forstærke Electriciteten. Den første Leder, Conductor, er en Blikcolinder, ved Enden forsynet med en Hjelpeleder (Collector), der strækker sine Spidser ud imod det electriserede Legeme for at modtage og lede Electrisiteten. Medens nu det electriske Legeme hurtig dreies omkring som en Slibesteen, gnider det sig imod Puden og bliver derved electriseret. Det meddeler nu den første Leder som det nærmeste Legeme sin Electricitet, hvilken man kan benytte til forskjellige Forsøg. Otto von Guerike havde allerede i det 17de Aarhundred opfundet et Slags Electriseermaskine. De rette Maskiner indførte dog først Hausen i Leipzig i Midten af det sidste Aarhundred og fra denne Tid bleve de almindeligere og stedse forbedrede. Man har nu meget kostbare Kunstværker af dette Slags. Een af de største, maaskee den største af alle Electriseermaskiner findes i det teylerske Museum i Harlem. Den er af Cuthbertson og bestaaer af dobbelte Glasskiver, hvoraf hver er 65 engelske Tommer i Gjennemsnit. De staae parallele 7 Tommer fra hinanden ere befæstede med en fælleds Axel og gnides imod 8 Puder, der alle ere befæstede med egne

Indretninger og ere 15½ Tommer lange. Til at dreie denne Maskine behøves to, og naar det varer længe fire Mænd. Dens Virkninger sætter i Forbauselse. En meget skarp Naalespids, som man holdt mod den første Leder udtrak en Funke af ½ Tommes Længde; af den samme Spidse befæstet saaledes ved Lederen at den ragede 3 Tommer frem udstrømmede 6 Tommer lange Straaler. En 6 Fod lang Traad holdt i en Frastand af 38 Fod fra Lederen, blev tiltrukken af den. Naar man bragte en anden Leder til den første, kunde man i en Minut uddrage 300 Funker af 24 Tommers Længde og en Pennefjers Tykkelse. Luften electriseres 40 Fod omkring denne Maskine. Et Batterie, der bestaaer af 225 Flasker ledes ved 150 Omdreininger af Skiven, og et Slag af dette Batterie splittede en Cylinder af Buxbomtræe 4 Tommer høi og ligesaa tyk, hvortil efter van Marums Beregning udfordredes en Kraft af 9840 Pund.

Electrometer eller Electricitetsmaaler kalder man en Indretning, som skal maale og bestemme Electricitetens Styrke og Beskaffenhed hos et Legeme. Du Fay hængte en Traad om det Legeme, som skulde electriseres og bemærkede, hvorvidt begge Ender af Traaden fjernede sig fra hinanden, hvoraf han sluttede sig til Electricitetens Styrke. Nollet bragtes herved paa den Tanke nøiere at bestemme Electricitetens Grad paa denne Maade. Der er siden opfundet forskjellige Electrometre, men de ere egentlig ei hvad deres Navn udtrykker. Man kan vel see af dem, om Electriciteten er stærkere eller svagere, men ei hvor stor den egentlig er.

Elegante Zeitung (Zeitung für die elegante Welt, Tidende for den elegante Verden). Planen til denne Tidende, der kan ansees som den første i sit Slags, udkastede den bekjendte Hofraad Spazier i Leipzig og begyndte med den Aar 1801. Han besad i en høi Grad de Egenskaber, der ere uundværlige for Redacteuren af et Blad, der skulde være Toiletlecture for den fornemmere qvindelige Slægt og en let Underholdning for dannede Mænd. Den elegante Tidende valgte efter sin første Plan til sit Indhold Alt hvad Conversationen i de høiere Cirkler mellem Mandfolk og Fruentimmer pleier at udbrede sig over. Den udkom ugentlig tre Gange og blev optagen med stigende Bifald. Da de skjønne Kunster overhovedet og fornemmelig alt hvad der angik Theatret laae inden for dette Blads Grændser og Spazier fik begge Schlegeler til Medarbeidere, kunde det ei feile at die elegante Zeitung blev alle dem en Torn i Øiet, som havde noget imod den schlegelske Skole, som uden al Skaansel søgte at gjøre sine

P

Kunsttheorier gjeldende. Til disse hørte især den af Mængden priste og af den strængere Kritik fordømte A. v. Kotzebue, som kom paa den Idee selv at udgive et Blad, hvilket han haabede ved Mængdens Bifald at skulle fortrænge die elegante Zeitung. Han forbandt sig derfor med sin Ven og Forsvarer G. Merkel og i Aaret 1803 udkom under Begges Redaction der Freimüthige (den Frimodige). Spazier indsaae Kotzebues Hensigt og frygtede maaskee den Anseelse, hvori han stod hos Mængden; han troede at maatte gaae der Freimüthige imøde med de samme Vaaben den brugte mod ham, og saaledes begyndte en Feide, der under idelige Angreb og Forsvar naaede en høi Grad af Forbittrelse. Man forøgede nu paa begge Sider de ugentlig udgivne Blades Antal til fem. Publikum fandt noget Pikant i denne Striid, og, da det ene ei kunde forstaaes uden det andet holdt man begge Blade, som saaledes, uvillig befordrede hinandens Fordeel. Denne Pennekrig vedvarede til 1805, da Kotzebue, som blev uenig med Merkel overlod denne alene Redactionen af den Frimodige. Spazier fortsatte imidlertid Feiden med den mindre frygtelige Merkel til sin Død 1805. Først paa Dødssengen forsonede han sig med ham. Derpaa udgav Mahlmann, som havde talrige Venner i den dannede Læseverden, Zeitung für die elegante Welt uden at fortsætte den ved Spaziers Død ophørte Strid. Begge Blade gik fredelig ved Siden af hinanden indtil Merkel traade bort af Skuepladsen i Efteraaret 1806, da der Freimüthige ophørte. Vel levede dette Blad op igjen næste Aar i en anden Skikkelse og med en anden Tendens. Den lange Feide havde imidlertid mærkelig forandret den elegante Tidendes oprindelige Characteer, da den fordrede en Grundighed, som ei mere gandske passede til den elegante Cirkel. Den nye Udgiver tog ogsaa mere Hensyn til de virkelig dannede end til de Elegante.

Elegie. Sædvanlig tænker man sig ved Elegie Klager eller Sørgedigte: men Grækerne og Romerne havde Elegier, som kun førte dette Navn af Versemaalet, men forresten vare af det meest forskjellige Indhold. De Gamles elegiske Versemaal var Distichon, som de brugte ei alene ved sørgelige Gjenstande, men og til at besynge Kjerlighed, til Krigssange &c.

Elementer, Grundstoffer, betyde Legemernes Grundbestanddele, der ei ere sammensatte af uligeartede Bestanddele og altsaa enkelte. De Legemer, som Naturen leverer os, indeholde meget forskjellige Bestanddele, som Chemien adskiller. En Materie, som Kunsten ei længer kan adskille, kaldes et Grundstof, et Element eller

bedre et uopløst Stof, thi man kan ei sige om Kunsten i Fremtiden kan bringe det til at opløses. Tropisk bruger man Ordet Elementer om Begyndelsesgrundene til Noget f. Ex. en Videnskab; deraf Elementarunderviisning. — For nogen Tid siden holdt man Vandet for et Element og dog fandt Lavoisier Middel til at opløse det i sine Bestanddele. De Gamle antoge fra Aristoteles's Tid fire Elementer: nemlig Ild, Vand, Luft og Jord. Nyere Undersøgelser have beviist, at kun Ilden er af et virkeligt Element, men de øvrige ere sammensatte. Foruden Ilden kjende de nyere Chemiker over 40 uopløste Stoffe.

Elephantorden, (see Orden).

Elephantiasis er en Hudsygdom, der forekommer hyppigst i de varme Zoner og allerede var Araberne bekjendt. Den angriber enten det hele Legeme eller enkelte Dele, begynder almindelig med Feber, som og ofte finder Sted under Sygdommen, og endes for det Meeste med Døden. Fødderne svulme især stærkt op og blive mørkerøde. Føddernes Tykkelse, der kunne sammenlignes med en Elephants har givet Anledning til Navnet.

Eleusis næst Athen den vigtigste Stad i Attika og mærkelig af de der holdte Mysterier, som af Staden kaldtes de eleusinske. Man kjender ligesaalidet deres Stifter som Tiden, naar de bleve stiftede, vist er det, at de vare de ældste og tillige de ærværdigste i hele Grækenland og vare helligede Ceres og Proserpina. Oprindeligen vare de sandsynlig en National eller Høst-Fest, hvis Hensigt var at takke Ceres for den skjenkede Afgrøde, erindre det Forgangne og glæde sig ved det Nærværende, ophæve alle Fiendtligheder og aftale nye Love og Foretagender. Spiren til Mysterierne laae vist nok i hine ældre Høitideligheder. De varede i 9 Dage, hvilke man sandsynligviis anvendte til at fremstille Ceres's og Proserpinas vigtigste Begivenheder og Virken. Stedet, hvor Mysterierne holdtes var Cerestemplet i Eleusis, som Perikles havde ladet opbygge og som rummede 20 til 30000 Mennesker. Omkring Templet fandtes en med en Muur omgivet Gaard. Bag Templet var en Forhøining i Klippen, hvorpaa det stod, hvilken ragede 8 til 9 Fod frem over Templets Grund, var 270 Fod lang og paa nogle Steder 44 Fod bred og ved hvis nordlige Ende man endnu seer Spoer af et Capel. De Personer, som forestode Eleusinierne vare 1) Hierophanten, som altid blev tagen af Eumolpidernes Slægt. Han viste sig ved de hellige Mysterier som Skaber og var udrustet med Almagtens Attributer; 2) Fakkelbæreren, som var Billedet

paa Solen. Hans Forretning var at rense dem, som skulde indvies og den femte Nat, da man forestillede Ceres's Omvanken paa Ætna, anføre de øvrige Fakkelbærere. 3) den hellige Herold, der paabød Taushed og fjernede alle Uvedkommende; 4) Altertjeneren, der bar Maanens Sindbillede. Foruden disse Personer sørgede den anden Archont, Basileus, for den udvortes Orden, foredrog Guderne Folkets Bønner og befalede de Uindviede og dem, som vare betyngede med svære Forbrydelser, at bortfjerne sig. Rolighedsforstyrrerne dømte og straffede han siden. Der var og Præstinder tilstede, om hvis Forretninger vi dog Intet vide. Mysterierne selv deles sædvanlig i de store og smaae. De fleste Skribentere fortælle følgende derom: da Herkules kom til Athenen for at lade sig indvie havde ingen fremmed Græker Adgang. Men for ei at fornærme denne ligesaa frygtede som hædrede Heros, og heller ikke overtræde de gamle Love, indførte man de smaae Mysterier, med hvilke han maatte lade sig nøie. De smaae Mysterier tjente som Forberedelse til de store, men til hine beredede man sig ved alleslags Andagtsøvelser, hellige Skikke og symboliske Handlinger, hvis Hensigt var at afholde dem, som skulde indvies i det mindste en tidlang fra Verden for at vække en fortrinlig Grad af Andagt hos dem samt Længsel efter de forventede Aabenbaringer. Denne Renselsestid varede et heelt Aar, og Ingen turde under Dødsstraf tage Deel i Mysterierne uden Renselse. Men ei Enhver kunde blive antaget til den. I Førstningen kunde blot Athenienser blive optagne, men siden ogsaa andre Græker og i Ciceros Tid endog fremmede, dog maatte de være frie for Mord, Ugudelighed og andre grove Forbrydelser. Indvielsen skeete ved Nattetid; de, som skulde indvies havde deres Hoveder omkrandsede med Myrther og maatte ved Indtrædelsen vaske deres Hænder i indviet Vand. Der forkyndtes Alle offentlig at de kun maatte nærme sig Mysterierne med rene Hænder, reen Sjel og reen græsk Mundart. Mysteriernes høitidelige Holdelse begyndte med den 15de Dag i Maaneden Boedromion og varede 9 Dage. Den første Dag forsamledes de, der skulde indvies; den anden maatte de vaske og rense sig i Havet; den tredie bragtes Offer; den fjerde fandt en høitidelig Procession Sted, hvorved Ceres's hellige Kurv blev ført omkring paa en indviet Vogn. Den femte Dag kaldtes Fakkeldagen, fordi de, der skulde indvies, gik Natten efter parviis omkring med brændende Fakler. Ofte vendte de paa deres Vandring tilbage til det hellige Sted og hver Gang de begyndte Toget paa nye skyndte de sig mere. De byttede tillige Fakler og vilde med alt dette antyde Ceres's Omvanken, da hun søgte sin Datter med en ved Ætna tændt Fakkel. Den sjette Dag var den høi-

tideligste. Den begyndte med en Procession, ved hvilken de, som skulde indvies og Tempeltjenerne førte Bacchus's Billedstøtte fra Athenen til Eleusis. Toget bestod ofte af 30000 Personer, bevægede sig afmaalt efter Instrumenters Lyd og hellige Sange, holdt fra Tid til anden inde, medens der bragtes Offer eller opførtes Dandse. Før man drog ind i Eleusis maatte alle vaske sig i en Proserpina helliget Kilde foran Staden; Billedstøtten blev derpaa bragt til Templet. Med Nattens Anbrud begyndte Indvielsen i Mysterierne. Efterat den anden Archont havde forrettet de foreløbige Bønner og Ofringer, traadde de, der skulde indvies, ind i Helligdommen, hvor de forefandt Templets Tjenere i deres Smykker. Herolden raabte nu med høi Stemme: Bort alle Uindviede, alle Ugudelige, alle, hvis Sjel er betynget med Laster! hvorpaa alle maatte bortfjerne sig under Dødsstraf, som ei havde nogen Ret til at blive. Derpaa bleve de, der skulde indvies, nok Engang rensede. Indvielsens Ritual forelæstes, og der istemmedes hellige Lovsange til Ceres's Ære. Derpaa fulgde Forestillinger af de Bortdødes Skjebne, Mørkets og Lysets Hjem, de Saliges Glæder og de Fordømtes Qval og disse endte dermed at Hierophanten borttog Forhænget fra det Allerhelligste og viste Gudindens Billede i et glimrende Lys og prydet med sine rigeste Zirater. Naar de havde seet alt dette og hørt Hierophantens Forklaringer var Indvielsen fuldbyrdet. Paa den syvende Dag anstilledes Lege til Gudindens Ære, ved hvilke Prisen var en Maade Byg, der var høstet paa Markerne ved Eleusis. Paa den 8de Dag blev Indvielsen gjentaget med dem, som ei endnu vare optagne. Den niende Dag bragtes et Takoffer. — Hensigten af alle disse mystiske Forestillinger af Ceres's og Proserpinas Historie, Tartarus's Qvaler og Elysiums Glæder var vel ingen anden end den ved sandselige Midler at udbrede Overbeviisningen om Sjelens Udødelighed saavelsom Belønninger og Straffe blandt Folket. De Indviede stode under Gudernes særdeles Beskyttelse og de alene vare visse paa det tilkommende Livs Glæder. — Gandske forskjellige fra disse smaae vare de store Mysterier, der egentlig indeholdt de hemmelige Lærdomme, der vare Hovedhensigten af den hele Indretning og i det Inderste af Helligdommen kun meddeeltes nogle Faa af Hierophanten. Der var paabudet Hemmelighed under de frygteligste Straffe; Forbandelse og Død traf den, der brød Tausheden.

Eleutheronomie, Læren om den sædelige Frihed (det er Frihed at handle overeenstemmende med Fornuftloven). Efter Kant er den det Modsatte af Eudæmonie eller Lyksalighedslæren.

Elias, en berømt Prophet fra Thisbe i Galilæa, levede under Ahabs Regjering, da den sande Religions og Sædelighedens Forfald var steget til det Høieste. Ved sin Iver for den sande Gudstjeneste paadrog han sig mange heftige Forfølgelser. I Bibelen fortælles mange underfulde Begivenheder om ham. Paa hans Flugt for Ahab blev han næret af Ravne; paa hans Bøn lukkede Himmelen sig og det regnede ikke i lang Tid m. m. Tilsidst fortælles der, at han blev levende ført til Himmelen i en Ild-Vogn. Elias stod i særdeles stor Anseelse hos sine Landsmænd.

Elisabeth, Dronning af England, en Datter af Henrik 8de og Anna Bulleyn, var født den 8de Sept. 1533 og døde den 3die April 1603 i hendes 44de Regjeringsaar. Pave Sixtus den 5te sagde, at kun tre forstode at regjere, nemlig Henrik 4de af Frankerig, Dronning Elisabeth og Sixtus selv. I den Bann, hvori han satte hende som Kjetterske kaldte han hende uno grande cerebello di principessa. Fra Fængslet steeg hun paa Thronen, hvilken hun aldrig deelte med en Gemal, hvorfor hun og Engang sagde i Parlamentet „min meest smigrende Gravskrift vil være den: her ligger Elisabeth, der levede og døde som Jomfrue og Dronning.'' Hendes grusomme Søster Marie havde en lang Tid holdt hende fangen i Tower under sin Regjering. I denne Adskillelse fra Verden dannede hun sin Aand: hun studerede Sprog og Historie og forstod at vinde Catholiker og Protestanter for sig. Efter Marias Død 1558 blev hun Dronning i sit 25de Aar og lod sig krone 1559 og det af en catholsk Biskop for ei at vække Misfornøielse, men i Grunden var hun protestantisk og indførte ogsaa denne Lære i England. Kort efter hendes Krøning anholdt Philip 2den af Spanien om hendes Haand, men hun afslog hans Tilbud saavelsom mange andre mægtige Fyrsters. Elisabeth sammenkaldte et Parlament for at bringe Fasthed i Religionsvæsenet, og Frugten af hendes Bestræbelser var Indførelsen af den biskoppelige Kirke, som endnu finder Sted. Viselig valgte hun efter sit Folks Fornødenheder dette System, der er en Blanding af Calvinismus og Catholicismus i Lære og Form. Biskopper, Chorherrer, Kirkernes Decorationer, Orgler og Musik vedbleve, men Tiender, Annater og Privelegier afskaffedes; Skriftemaal tilstodes, men befaledes ikke, Christi Legemes virkelige Nærværelse i Nadveren antoges, dog uden Forvandling (Transsubstantiation). Elisabeths Politik vilde, at den øverste Magt i Kirkesager skulde tilhøre Kronen, og hævede derfor Regenten til Religionens Overhoved. De Prælater, der vilde modsætte sig disse Forandringer, bleve berøvede deres Embeder. Men de fleste gave godvilligen efter. Hun lod udgaae Forbud mod den catholske Religions Udøvelse og

straffede Overtræderne med Strænghed. Alle engelske catholske Præster bleve forbudne at opholde sig i England eller vende tilbage dertil under Straf som for Majestætsforbrydelse: mange endte deres Liv i Fængsel, andre under Pinsler. Alle Jesuiter som vilde gjøre Proselyter i England døde under Bøddelens Haand. Man kaldte i England Jesuiterne et blottet Sværd, hvis Greb var i Rom. — Elisabeth troede at see en farlig Medbeilerske i den unge Dronning af Skotland Maria Stuart, der var bleven endnu farligere ved sit Giftermaal med den franske Konge Frants den 2den og havde antaget det engelske Vaaben for at tilkjendegive sine Fordringer paa dette Rige. Da Maria efter Frantses Død kom tilbage til Skotland, nærede Elisabeth ved sine Intriguer de der herskende Uroligheder, hvortil og Marias Uforsigtighed væsentlig bidrog. Skotterne grebe endog til Vaaben imod deres Dronning, som tog sin Tilflugt til England, hvor hun ventede Beskyttelse hos Elisabeth. Denne lod hende bevogte som Fange, og, da der skedte adskillige Forsøg til hendes Befrielse, holdt den engelske Dronning hende stedse strængere. Hertugen af Norfolk blev henrettet for Marias Skyld; tilsidst beskyldtes hun for Deeltagelse i en Sammensværgelse, en vis Babington havde opspundet mod Elisabeths Liv, og henrettedes. Den spanske Konge Philip den 2den, som havde Aarsag til at være misfornøiet med den Understøttelse, Elisabeth tilstod de oprørske Nederlande, brød nu offentligt med hende. Han udrustede en Flaade med en betydelig Landarmee for at erobre England. Flaaden blev kaldet den uovervindelige Armade. Allerede ved sit Udløb leed den af en heftig Storm, blev derpaa angreben i Canalen af en engelsk Flaade der anførtes af Howard under hvem igjen de tappre Søehelte Drake Hawkins og Frobisher stode. Da Spanierne ei turde vende tilbage igjennem Canalen, besluttede de at gaae Norden om Skotland, men bleve her paa nye angrebne af en Storm, saa kun omtrent Halvparten af denne kostbare Udrustning kom tilbage til de spanske Havne. I England slog man Medailler, paa hvis ene Side stod „Venit, vidit, vicit." og Dux foemina facti;" paa den anden saae man en ødelagt Flaade med den Omskrift; Afflavit Deus et dissipati sunt. — Da hun erholdt Efterretningen om hine uhyre Rustninger, viste hun sig for de ved Tellebury samlede Soldater og sagde til dem: „Jeg selv Soldater vil føre Eder imod Fienden; vel har jeg kun en Qvindes svage Arm, men en Konges Sjel og det som mere er en engelsk Konges opliver mig. Før vil jeg bukke under i Kampen før jeg vil overleve mit Folks Undergang og fiendige Slaverie." — Da et Oprør udbrød i Irland sendte hun sin Yndling, Greven af Essex derhen, men hans Opførsel svarede hverken

til hendes eller Folkets Forventninger; han kom tilbage uden Elisabeths Tilladelse, fornærmede hende ved sin Stolthed, hvorfor hun forviste ham Hoffet. Hans heftige Characteer bragte ham til at begaae en overilet Handling. Han ophidsede til Oprør mod Elisabeth, blev dømt til døde og henrettet. Hans Død smertede hende saaledes at hun faldt i en Melancholie, der ei mere forlod hende. Da man foreslog hende Læger, sagde hun endnu kort før sine sidste Øieblikke; „Jeg vilde ei bruge deres Hjelp da jeg var ung, og de vilde vist rose sig af at have bragt mine Dage til den nuværende; hvorfor skulde Jeg nu bruge dem, da Lampen ingen Olie længer har og man vel endog kunde lægge dem min Død til Last?" Med samme Oprigtighed svarede hun Erkebispen af Canterbury, som for at indgyde hende Mod til det sidste Skridt fortalte hende alt det Roesværdige, der var i hendes Liv: „Mylord, den Krone Jeg saa længe har baaret har gjort mig forfængelig nok, formerer ei denne Følelse saa kort før min Død." Physiske Grunde skulle have hindret hende i at gifte sig, men Elisabeth besad desuden sikkerlig Styrke nok til at opofre enhver Tilbøielighed sin Politik, saasnart hendes Souverainitet derved skulde været i Fare. Den skotske Gesandt sagde Engang til hende: Gift vil de blot være Dronning, nu er de baade Konge og Dronning paa Engang." — Elisabeths Regiering var uforglemmelig for Storbritanien. Ved hendes Understøttelse gjorde Frants Drake en Reise omkring Verden og underkastede hende adskillige Besiddelser i Amerika. Den engelske Marine erholdt en Styrke, den aldrig før havde havt. Englænderne erobrede Cadix og opbrændte den spanske Flaade, under Howard (1596). Et Handelsselskab opkom og fik udeelukkende Privilegium paa Ostindien. Englands Handel var allerede dengang meget udbredet. Elisabeth gjorde meget for Manufactur- og Industrievæsenet i Almindelighed, for Lovenes Overholdelse og Politiets Forbedring. Hun var en erklæret Fiende af al Luxus. Dog lod hun bringe de første Silkestrømper til England. Hendes Finanssystem var simpelt. Alle Indkomster bleve anvendte til Statens Tarv og aldrig berigede hun sine Yndlinge, af hvilke hun havde adskillige, paa sine Undersaatters Bekostning. Uden ligefrem at tilstaae Religionsfrihed, forstod hun dog viseligen at undgaae de Religionskrige, som forstyrrede næsten hele Europa paa den Tid. Under hende begyndte ogsaa den engelske Nationallitteratur ret at blomstre. Hun besad dyb Politik, utrættelig Opmærksomhed paa Alt, Duelighed, Sparsomhed og mange Kundskaber. Hun forstod fem til sex forskjellige Sprog, hvoraf hun talte adskillige; hun har oversat adskilligt af Latin, Græsk og Fransk. Man gjorde meget af hendes

engelske Horats. Hun var og forfængelig nok til at gjøre sig tilgode med sit Forfatterskab. Dog tilfredsstillede man hende kun halvt, naar man roste hendes Talenter uden tillige at rose hendes Skjønhed. I hendes 68 Aar havde denne Svaghed ei endnu forladt hende. Den største Plet i hendes hele Liv var hendes Opførsel med den ulykkelige Maria Stuart.

Elisabeth (Philippine Marie Helene) af Frankerig, Søster til den ulykkelige Ludvig 16de, født i Versailles den 3die Mai 1764, døde under Guilletinen den 10de Mai 1794 som et Offer for den Revolutionsraserie, der dengang ødelagde Frankerig. Hendes Liv er et Billede paa den ømmeste Søsterkjerlighed, de elskværdigste Dyder, den høieste Resignation og qvindelige Værdighed. Hun var det yngste Barn af sine Forældre (Dauphinen Ludvig og hans anden Gemalinde Marie Josephine af Sachsen) som hun alerede mistede i sit tredie Aar. Hun dannedes af Frue von Mockau og erholdt alleslags Kundskaber, især i Historie og Mathematik. Skilsmissen fra hendes Søster Clotilde, som ægtede Prindsen af Piemont, var hendes første Smerte. Hendes bestemte Giftermaal med Hertugen af Aost, anden Søn af Kongen i Neapel, gik overstyr og hendes Hierte, som havde meer Følelse for Venskab befandt sig vel derved. Hun besøgte ofte sin Tante Louise hos Carmelitinderne i St. Cyr, og hendes Broder, Kongen, saae dette gjerne; dog sagde han engang til hende: under den Betingelse, at du ei følger hende i hiin Ensomhed, thi jeg kan ikke undvære Dig.'' Da Ludvig 16de lod sig inoculere gjorde hun det samme og lod med det samme 60 fattige Piger inoculere, paa hvilke der anvendtes samme Omsorg som paa hende selv. Da man indrettede hendes Huusholdning, anviste man hende blandt andet 25000 Livr. aarlig til Diamanter, men paa hendes Forlangende blev denne Sum udbetalt i 6 Aar til et Menneske, som hun holdt af, men som var uformuende. Paa et Landgods, som Kongen havde kjøbt hende, tilbragte hun sit Livs skjønneste Øieblikke med landlige Forretninger, med Velgjørenhed og i de søde Følelser, som Naturens Nydelser giver Sjelen. Revolutionens Begyndelse forstyrrede denne Lykke. Notablernes Forsamling satte hende i Skræk, men, da de havde begyndt deres Forhandlinger, anvendte hun Alt for at mildne den Kummer, som plagede hendes ulykkelige Broder. Det var hende, som den 6te Oct. indgjød ham den Fasthed, han viste; hun ledsagede ham næste Morgen til Paris. Da den kongelige Familie blev bragt til Tuillerierne, skrev hun til een af sine Veninder: ,,Man har bragt os til Tuillerierne; der var vel Intet forberedet, men vi see leg godt efter vor overvættes

Udmattelse. Saa meget er vist, at vi ere her som Fangne, min Broder vil ikke troe det, men Tiden vil lære ham det. Vore Venner mene som Jeg, at vi ere forlorne. Vi have nu kun Haabet til Gud, som ei forlader sine Udvalgte. Min Broder har gandske overgivet sig i sin Skjebne. Hans Fromhed foreger hans Ulykke. Da Ludvig flygtede ledsagede Elisabeth ham og blev bragt fra Varennes tilbage med ham; det var hende, som en Rasende saae ved Kongens Side den 20de Juni 1792 og tilraabte: „See der Østerrigerinden! til Døden med hende. Da en Gardeofficier iilede til og sagde hvem hun var, udbrød hun: O hvorfor lader man ham ikke blive i den Mening at jeg er Dronningen, maaskee vilde derved en større Forbrydelse undgaaes. Den 10de Aug. var hun ved Iatet, selv ei Kongens Bønner at bevæge til at forlade Slottet; hun fulgte ham i Forsamlingen. Der skjelvede hun for den skrækkelige Vaabenlarm, for de døende Schweitzeres Jammerskrig, der erfarede hun sin Broders Afsættelse og var to Dage Vidne til hvorledes man raadslog om Valget af det sikkreste Fængsel til den kongelige Familie. Hun blev bragt med til Temple. Her glemte hun aldeles sig selv for at leve for andre. Havde hun ved Hoffet været Beskedenhed og Godhed, var hun her Taalmodighed og Hengivenhed. Da saavel Ludvig som hans Dronning for lange siden vare opofrede førte man ogsaa hende for Rædselsretten. Den 9de Mai 1794 om Aftenen Kl. 7 bragte man hende fra Temple til Conciergeriet. Hun blev strax forhørt inden lukkede Døre. Næste Morgen førtes hun igjen for Tribunalet, og, da man spurgte efter hendes Navn og Rang, svarede hun med Værdighed: „Jeg hedder Elisabeth af Frankerig og er eders Konges Tante." Dette modige Svar satte hendes Dommere i Forbauselse og afbrød Forhøret et Øieblik. Man havde tillige med hende fordømt endnu 24 andre Slagtofre og var grusom nok til at lade hende være Vidne til alle disses Henrettelse, før man bragte hende under Guillotinen. Med Rolighed og Hengivenhed endte hun sit skjønne Liv. Ei en Klage med hendes Dommere og Bødler undslap hendes Læber. Uden at være skjøn var hun indtagende og livlig; hendes Haar var kastaniebruunt: hendes blaae Øine havde et rørende Anstrøg af Tungsind; hun havde en deilig Mund, skjønne Tænder og en særdeles hvid Teint. Hun var beskeden ved Hoffet, modig i Ulykken og dydig under alle Livets Omstændigheder.

Elisabeth (Christine), Frederik 2den af Preussens Gemalinde, en Datter af Hertug Ferdinand Albrecht af Wolfenbüttel-Bevern født Prindsesse af Braunschweig Wolfenbüttel, var født den 8de Nov. 1715 i Braun-

schweig og døde den 13de Jan. 1797. Hendes herlige Characteer, Dyder og dannede Forstand erhvervede hende almindelig Agtelse. Frederik 2den ægtede hende af Trang (12 Juni 1733) og levede adskildt fra hende til sin Faders Død 1740, men, da han selv havde besteget Thronen gav han de utvetydigste Beviis paa hvormeget han agtede sin Gemalindes udmærkede Egenskaber, omendskjøndt hun aldrig besad hans Kjerlighed. Da skrev han til hende: Hele Kongeriget veed, at Jeg har ført dem til Alteret, men kun de alene veed, hvorledes Jeg siden den Tid har levet med dem. Betragtningen heraf kunde maaskee sætte dem i Frygt, at Jeg nu, da Jeg er gandske Herre over mine Handlinger, vilde frasige mig de Forpligtelser, Jeg kun tvungen har indgaaet og aldrig har opfyldt. Men, Mad. deres Taalmodighed, deres Ydmyghed, alle deres elskværdige Egenskaber og Dyder have allerede aabnet mig Øinene. — Der er Jeg veed ikke hvad i min Characteer, som har afholdt mig fra at gjøre denne Tilstaaelse før i det Øieblik det maatte være hele Verden vitterligt, at den flød af min Overbeviisning. Dette Øieblik er kommet og Jeg indbyder dem Mad. at dele en Throne med mig, som de er saa værdig at beklæde!" Hun blev derpaa af sin Gemal bragt til Berlin den 1ste Juni og forestillet Hoffet med de Ord: Her er Eders Dronning!" Han forærede hende Slottet Schönhausen, hvor hun tilbragte Sommeren. Døende gav han hende endnu Beviser paa sin Agtelse. Han bestemte i sit Testamente foruden 40000 Daler aarlig Pension endnu en aarlig Rente af 10000 Daler; thi hun har, sagde han, under min hele Regjering ei givet mig den mindste Anledning til Misfornøielse, og hendes urokkelige Dyd fortjener Ærefrygt og Kjerlighed." Hendes Liv var en uafbrudt Kjede af Velgjerninger og hun bestemte aarlig 24000 Daler, Halvparten af sine Indkomster til Gaver og Pensioner for fattige Familier. Den 12te Juni 1783, fire Aar før hendes Gemals Død havde hun den Lykke at holde sit Guldbryllup. Hun deeltog i den Interesse, Frederik viste for Videnskaberne i en høi Grad og var selv Skribentinde. Hun oversatte adskillige tydske Skrifter paa Fransk og skrev i dette Sprog følgende Værker: La sage revolution; Méditation a l'occasion du renouvellement de l'année sur les soins que la providence a pour les humains. Reflexions pour tous les jours de la semaine &c. Dyb Følelse og et lyst Blik characterisere disse Værker.

Elisabeth (Petrowna) Keiserinde af Rusland, var en Datter af Peter den store, født den 19 Dec. 1710, død den 5te Jan. 1762 i sit 21 Regjeringsaar. Hun besteg Thronen ved en Revolution Natten mellem den 24 og 25de

Nov. 1741, da den unge Keiser Iwan og hans Forældre bleve arresterede i deres Seng og tilligemed Ministeren Ostermann og General Münnich bragte i sikker Forvaring. Elisabeths Livlæge L'Estoque havde ledet denne hele Begivenhed. Hun havde givet Slip paa Hymens alvorlige Baand, efterat Hertugen af Holsteen Gottorp tolv Dage efter sin Forlovelse med hende var død. Man siger dog at hun var hemmelig gift med Overjægermesteren Alexis Rasumowsky. I øvrigt vare alle hendes Yndlinge tillige hendes Elskere. Ved disses Indflydelse foregik meget, der var ufordeelagtigt for Staten, Finanserne kom i Uorden, da Statens indvortes Bestyrelse ei var den meest huusholderske og Krigene mod de Svenske og Tyrkerne kostede uhyre Summer. I Freden til Abo (7de Aug. 1743) erholdt han en Deel af Finland indtil Floden Kymene; i den østerrigske Successionskrig befordrede hun Freden ved at lade 37000 Mand marschere til Rhinen. I Syvaarskrigen bragte Russerne Frederik den store i den største Forlægenhed og kun Elisabeths Død reddede ham ud af samme. Elisabeths Characteer var en egen Blanding af Blødhed og Haardhed. Hun ønskede at Ingen under hendes Regjering maatte straffes paa Livet, men hun fordømte blot paa hendes Yndlingers Forlangende til Fængsel og til Forviisning til Siberien uden Barmhjertighed. Da hun var forfængelig kunde man let opægge hendes Iversyge, som tit blev misbrugt. Hun havde det Indfald, at ingen Mode, hun kunde lide og intet Tøi hun bar, maatte efterlignes eller bæres af nogen Dame ved Hoffet før hun selv havde aflagt den. Hun vexlede heri meget tit og som man forsikrer fandtes der ved hendes Død ei mindre end 30000 Klædninger i hendes Garderobe. Sandsynligviis for at forsone sig med Himlen og kjøbe sig et længere Liv befalede hun i sin sidste Sygdom Løsladelsen af 13 til 14000 Ulykkelige, der sad fangne for Snighandel, saavelsom og Formindskelse i Afgifterne af Salt, hvorved de aarlige Indkomster formindskedes $1\frac{1}{2}$ Mill. Rubler. Hun befriede og alle dem, der sad i Fængsel for Gjeld, der ei beløb sig til mere end 500 Rubler ved at tilfredsstille Creditorerne af sin egen Kasse: man angiver Antallet af de Ulykkelige, der befriedes paa denne Maade til 25000. Elisabeth lignede sin Moder, men var endnu smukkere; hun var meget vel proportioneret, og, omendskjøndt hendes Træk vare temmelig store, havde hendes Physiognomie dog en ubeskrivelig Mildhed, som endnu mere forhøiedes ved Underholdning med hende, hvilken stedse var munter og ofte smigrende fra hendes Side. Men hun besad langt fra ei Catharinas Sjelsstyrke. Elisabeth tilhørte stedse andre og havde ingen bestemt Villie for sig selv.

Elisabeth den hellige eller Elisabeth af Thyringen, een af Middelalderens fortræffeligste Characterer et Ideal af Qvindesind, høi Religiositet, fordringsfrie Mildhed parret med fast Mod i Ulykken. Hun var en Datter af Andreas 2den i Ungarn og Gjertrud, en født Hertuginde af Meran. Elisabeth blev født 1207 i Presburg. Alerede i sit fjerde Aar blev hun bestemt til Brud for den elleveaarige Ludvig Landgreve af Thyringen, ført fra Ungarn til Wartburg og der opdraget ved Hermanns Kunst- og Sang elskende Hof. Uagtet hendes Svigermoders og flere Hoffolks Intriguer, der ønskede at ophæve den sluttede Forbindelse, gik dog Formælingen for sig 1221 efterat Ludvig alerede 1215 efter sin Faders Død havde tiltraadt Regjeringen. Begge Ægtefolk vare hinanden hengivne med den ubrødeligste Troskab og Kjerlighed. Medens han paa Ridderetog viste sin Manddom for Keiser og Rige, udøvede hun hjemme Velgjørenhedens stille Dyder. Hungersnød og Sygdomme, der dengang rasede i Tydskland og fornemmelig i Thyringen, gave hende Anledning til at stifte Hospitaler, lade en utallig Mængde Fattige daglig spise ved sit Taffel og forære dem Penge, Klæder og andre Nødvendigheder. God imod andre var hun streng mod sig selv; hun fastede, bad og gjennemvaagede hele Nætter og forsmaaede alle de Beqvemmeligheder og Fortrin, som hendes Rang skjenkede hende. Hun opdrog tillige sine Børn med den største Omhyggelighed. I Aaret 1227 tog Ludvig Deel i et Korstog, overdrog i sin Fraværelse Regjeringen til sin Broder Henrik Raspe, men døde den 11te Sept. i Otranto af en hidsig Feber. Henrik fordrev den sørgende Elisabeth fra Wartburg, berøvede hende al Understøttelse og forbød endog Eisenachs Indbyggere at modtage hende. Saaledes vankede den blomstrende Enke midt om Vinteren med sine Børn omkring i den største Nød, indtil Biskoppen af Bamberg, hendes Moders Broder, tog sig af hende og anviste hende Slottet Bottenstein til Opholdssted. Hans Forslag til et nyt Giftermaal afviste hun med Fasthed; men klagede over sine Krænkelser for de fra Palæstina tilbagevendende thyringske Adelsmænd. Disse talede hendes Sag med saadan Eftertryk for Landgreven, at han forsonede sig med hende og satte hende i Besiddelse af sine Indkomster. Da hun ønskede at tilbringe sine øvrige Dage i hellig Eensomhed, indrømmede han hende Staden Marburg med alle tilhørende Landsbyer, Indkomster og Rettigheder og her begav hun sig hen 1229. Her stiftede hun et Hospital og levede gandske for Andagt og Velgjørenhed, men tillige i alt for stor Afhængighed af hendes Skriftefader Conrad af Marburg. Et Gesandtskab fra hendes Fader bad hende indstændig at vende tilbage til sit Fædreneland, men hun afslog det med

Fasthed, begav sig i det af hende stiftede Hospital og døde der 1231. Allerede fire Aar efter hendes Død erklærede hendes Samtidiges Beundring hende for hellig, og hende til Ære byggedes en skjøn Kirke paa hendes Begravelsessted, og der oprettedes tillige et kostbart Monument, som hører til de ærværdigste Mindesmærker af den gothiske Kunst i Tydskland. Ved sin Datter Sophie, der blev formælet med Hertug Henrik ̶ste eller den høimodige Hertug af Brabandt, blev Elisabeth Stammoder til det fyrstelig hessiske Huus.

Elision i Versekunsten er Bortkastelsen af et Bogstav for Versemaalets Skyld.

Elite et Udvalg, deraf Elitecorps, udsøgte Tropper, især de, som have gjort mange Feldttog med. Allerede hos Romerne havde de visse Forrettigheder.

Elleviou en udmærket Skuespiller ved den franske comiske Opera i Paris. Han er født i Rennes i Bretagne og Søn af en Saarlæge. Han betraadde Skueplatsen 1790, hvormeget og hans Familie modsatte sig. Hans herlige Figur og den uefterligneiige Ynde og Lethed i hans Spil erhvervede ham mere end hans Sang, Anseelse som den første Kunstner i sit Slags. Han dannete sig paa Vaudevilletheatret og var en Elev af St. Aubin. Hans Rolle-Fag som første Elsker, Etourdi, Galning, ung Officier betegnes i hele Frankerig med hans Navn. Han kappedes i Kunst, Talenter og Ynde med den ligesaa fortræffelige Skuespillerinde St Aubin. 1812 har han forladt Theatret.

Elliot (Georg August) Lord Heuthfield, Een af Englands største Helte, udødelig ved Gibraltars Forsvar, var født i Stobbs i Skotland 1718 og nedstammede fra en meget gammel adelig Familie. Han viste tidligt store Talenter og et levende Temperament. Efterat han to Aar i Edinburgh havde studeret Mathematik og de beslægtede Videnskaber, besøgte han Militairskolen i la Fere i det forrige Piccardie, studerede her Krigskunsten og tog 1733 Tjeneste ved Ingenieurcorpset i Woolwich, men, uagtet han havde gjort store Fremskridt i Ingenieurvidenskaben forlod han dog Corpset 1737 og blev Cornet ved den ridende Grenadeergarde. Han steeg snart til Oberstlieutenant, fulgte med Georg den 2den til Tydskland 1743, da Kongen ilede Maria Theresia til Hjelp imod Frankerig, bidrog i Juni Maaned til at vinde en Træfning over de Franske og uagtet han var saaret opmuntrede han sine Folk til Tapperhed, hvorfor Kongen udnævnte ham til Generaladju-

dant. Efter Freden til Aachen vendte han tilbage til sit Fædreneland, levede i Stilhed til Syvaarskrigens Udbrud, kom i April 1757 igjen til Tydskland og fægtede under Prinds Wilhelm af Cumberland, Prinds Ferdinand og Arveprintsen af Braunschweig. I Vinteren 1758 gik han til England for at drive paa Hvervingen af et Rytteriregiment hvilket blev overdraget ham og han blev udnævnt til Chef for det af ham hvervede Regiment. Under Krigen blev han Generalmajor og efter Freden Generallieutenant og levede igjen i sin Familiens Skjød, hvis Lykke dog forstyrredes ved Tabet af hans Gemalinde, der gjorde et saadant Indtryk paa ham, at han gav Slip paa alle Æresposter. Gandske uventet blev han 1775 udnævnt til Generalcommandant over alle Tropperne i Irland; men nogle Fortrædeligheder bragte ham til at resignere, hvorpaa han blev sendt som første Gouverneur til Gibraltar. Spanien som fra 1779 tog Deel i Krigen mellem England og Nordamerika rettede især sit Øiemeed paa Gibraltar og endnu før den formelige Krigserklæring blev det indsluttet til Lands og til Vands af Franske og Spanier, og Staden berøvedes al Tilførsel. I et Tidsrum af meer end tre Aar havde man truffet de frygteligste Anstalter til Beleiringen. Men, medens Beleirerne holdt sig sikkre, lod Elliot en Novembermorgen (1781) Kl. 3 et anseeligt Detaschement marschere udaf Fæstningen og i en halv Time vare 2 Batterier af 10 Mørsere og 3 Batterier, hvert af 6 Kanoner aldeles ødelagde; de fiendtlige Tropper bleve rolige Tilskuere. Dog var dette kun et Forspil til de paafølgende Begivenheder. Elliot havde i Juni 1782 mistet sin første Ingenieur og samme Maaned kom den øverste Anfører for de spanske Armeer, Hertugen af Crillon, som just havde erobret Øen Minorka fra Englænderne, med en Forstærkning for Gibraltar; en Armee af 30000 Mand stod nu ved Bjergets Fod. Svømmende Batterier, der vare opfundne af den franske Divisionsgeneral D'Arçon, skulde fuldføre Erobringen. De vare saaledes beskyttede ved tvende Tag, at Bomber og Kugler ei kunde tilføie dem nogen Skade; der vare 10, som tilsammen førte 147 Metal- og 150 Jern-Kanoner, ved hver Kanon vare 36 Mand. Den 13de Sept. 1782 om Morgenen Kl. 8 nærmede de sig Fæstningen og begyndte at skyde. Mandskabet bestod af forskjellige Slags Forbrydere, som man for at de skulde gjøre deres Pligt havde lovet en aarlig Pension af 200 Livr. Elliot, som længe havde havt Kundskab om dette frygtelige Angreb modsatte det et ligesaa frygteligt Forsvar; kun vidste han i Førstningen intet Middel til at berede de gloende Kugler, hvormed han vilde hilse Batterierne, i tilstrækkelig Mængde. En tydsk Nagelsmed, ved Navn Schwänkendiek, hjalp ham af denne Forlægenhed ved at bygge en Ovn, hvori Kuglerne

kunde gjøres gloende. Over 4000 gloende Kugler regnede nu ned paa de fiendtlige Batterier og anrettede den skrækkeligste Ødelæggelse. Allerede om Eftermiddagen steeg Røgen op fra Hovedbatteriet og to svømmende Batterier og forgjeves søgte Fienden at slukke Ilden med Sprøiter og tilstoppe Hullerne. Klokken 1 om Natten stode de tre Batterier i fuld Lue og nogle andre begyndte at brænde. Forgjeves gav Mandskabet paa dem den spanske Flaade Signal ved Raketter, de kunde ei komme de befæstede Batterier til Hjelp og søgte blot at redde Mandskabet. Men 12 Kanonbaade, som vare løbne ud fra Fæstningen under Capitain Curtis hindrede Beleirernes Baade fra at komme til og gjorde tillige en stærk Ild paa de svømmende Batterier. Ved Dagens Anbrud saae man, hvilken Skade de Beleirede havde tilføiet deres Fiender, da Mandskabet paa de svømmende Batterier deels paa Træstykker fløde omkring i Søen, deels frygtelig raabte om Hjelp paa de svømmende Batterier. Nu ilede Beleirerne selv, saa farligt det og var, det ulykkelige Mandskab til Hjelp og Curtis reddede med sit eget og sine Folks Livsfare 13 Officierer og 344 Gemene. Endnu blev Beleirerne et Hovedangreb fra Landsiden tilbage, men ogsaa dette tilintetgjorde Elliot og, da desuden en Orkan anrettede en stor Skade paa den spanske Flaade, saa forvandledes Beleiringen i Midten af Nov. 1782 til en Blokade, som den i Versailles den 20de Jan. 1783 undertegnede Fred gjorde Ende paa. For at belønne Elliots tapre Forsvar og hans Fienders ædle Behandling, sendte Kongen ham Bathordenen, som Overbringeren paahængte ham paa samme Sted, paa hvilket han havde udsat sig for den fiendtlige Ild og truffet Forsvarsanstalterne. De tre Batailloner som under Beleiringen stode i Gibraltar, erholdt en Regimentsfane med Devise: Hæder og Seier med Elliot. Elliot selv lod slaae en Sølv-Medaille med Kongens Tilladelse, og tildeelte hver af de Soldater, der havde deeltaget i Forsvaret en saadan. For ham selv var det vel den største Belønning at Hertugen af Crillon i et Brev takkede ham for de fangne Spaniers menneskekjerlige Behandling. Strax efter Fredsslutningen gik Elliot tilbage til England og blev udnævnt til Lord Heathfield og til Medlem af Parlamentet. En Svaghed, der overfaldt ham i hans Alderdom, nødte ham 1790 til at reise til Badet i Aachen, men neppe havde han været her i tre Uger før et Slagflod traf ham paa hans Yndlingsopholdssted Kalkofen ved Aachen, og heraf døde han den 6te Juli. Hans Liig blev ført til England, og Kongen gjorde selv Udkast til det Monument, som skulde opreises ham i Gibraltar. Faa Helte have overgaaet Elliot hvad enten man betragter hans Tapperhed, hans Høimodighed med sine Fiender eller hans Beskedenhed.

Eloges, Elogia, Lovtaler, udgjøre især i det franske Sprog en egen Green af Veltalenheden. De kom i Ludvig 14s Tidsalder i Brug istedet for de egentlige Biographier, dog uden at herved blev vundet noget, da Lovtalen ofte gjorde Sandheden ukjendelig. Fornemmelig søgte Medlemmerne af det franske Akademie paa denne Maade at hædre Fortjenesten ved slige Lovtaler, og, omendskjøndt man her bestræbte sig for at gjøre dem til blotte Mindetaler, var dog kun lidet vundet for den ægte Biographie. Elogernes egentlige Epoche begynde med Fontenelle, som 1731 udgav 2 Bind af dem. I den senere Tid søgte de at imponere ved deklamatorisk Glands. Nogle af dem af Thomas, D'Alembert og Laharpe udmærke sig fremfor de øvrige.

Elsas, en fransk Provinds, efter den nyere Inddeling af Frankerig Depp. Over- og Neder-Rhin, er et skjønt, frugtbart Land med over 300000 Indb. Det grændser mod Østen til Rhinen, mod S. til Schweitz og Mömpelgard mod V. til Lothringen og mod N. til de baierske Besiddelser paa den venstre Rhinbred. Den sydlige Deel kaldtes Over-Elsas og den nordlige Neder-Elsas. Det var før et tydsk Hertugdømme og den ulykkelige Conradin af Schwaben var den sidste Besidder af samme saavelsom Hertugdømmerne Franken og Schwaben. Som den sidste af sit Huus havde han ingen Efterfølger i disse Hertugdømmer, hvilken Omstændighed flere Fyrster benyttede til deres Fordeel. Saaledes blev Elsas adsplittet. I den münsterske Fred 1648 blev det aftraadt til Frankerig med Alt hvad Huset Østerrig der havde besiddet; men man forbeholdt de øvrige Rigsstænder, som havde Besiddelser der, deres Forbindelse med det tydske Rige. Siden søgte Frankerig at udvide sine Besiddelser i Elsas, og i Freden til Ruswick beholdt virkelig Frankerig Staden Strasburg tilligemed det Øvrige, der var taget i Besiddelse paa den venstre Rhinbred. Imidlertid vedbleve dog adskillige Rigsstænder at have Besiddelser i Elsas. Ved Revolutionens Udbrud tog Frankerne disse i Besiddelse, og dette var een af Grundene med til den mod det tydske Rige opkomne Krig. Indbyggerne have gandske antaget franske Skikke og fransk Levemaade.

Elysium, elyseiske Marker betyder 1) de Egne, som efter de Gamles Tro de Salige beboede. Man beskrev dem som yndige Marker eller som Øer og satte dem ved Jordens yderste Ende mod Vesten, og rykkede dem stedse længere frem, jo nøiere man lærte at kjende Jorden paa denne Side. De Glæder, som de Salige nøde der, bestode

i et fuldkomment roligt og behageligt Liv. De Billeder, hvormed man skildrede det derværende Opholdssteds Lyksalighed, vare tildeels tagne af Forestillingen om Olymp, tildeels af Forestillingen om den gyldne Alder. De skjønneste grønne Enge afvexlede med de yndigste Lunde, Luften var klar og uden Skyer, og en blid overjordisk Klarhed udbredede et magisk Lys over alle Gjenstande. Heroerne gjentoge her de Beskieftigelser, som vare dem de kjereste i Livet. De øvede dem i Bryden og andre Væddekampe, dandsede efter Lyrens Melodie, som Orpheus aflokkede de yndigste Toner, eller vandrede i vellugtende Laurbærlunde ved Eridanus's smilende Bredde i de yndige Enge, som bleve gjennemskaarne af Bække, ved Fuglenes muntre Sang, snart enkelte snart i Selskab. Her levede et evigt Foraar; Jorden frembragte ubearbeidet Frugter tre Gange om Aaret, og alle Sorger, alle Smerter og alle Alderdoms Svagheder vare forviste fra dette Lyksalighedens Opholdssted. 2) Sammenligningsviis have Pariserne kaldet een af deres Yndlingshaver og Forlystelsessteder Elysée. Den ligger ved Montbrillant i de saa kaldte elysæiske Marker. Den er forbundet med et prægtigt Pallads, hvor der gives Concerter og Spil og beværtes prægtigt. Haven er kun lille, men meget smagfuld med fremmede Værter og prydet med skjønne Statuer især en nydelig Copie af den herlige Gruppe Amor og Psyche af carrarisk Marmor. Den har mange smaae Pavillons, hvor man tager Forfriskninger, der findes Dandsepladse under en Cirkel af Træer, ved hvilke findes Bænke og Stole for Tilskuerne og Dandserne og Orchester for Musikanterne; videre adskillige murede Parke, en grøn Mark, en Legeplads, der aldrig er tom eller uden Munterhed.

Elzevir Navnet paa en berømt Bogtrykkerfamilie i Amsterdam og Leiden, der har gjort sig særdeles berømt ved skjønne Udgaver. Dens Virksomhed indtræffer mellem Aarene 1595 og 1680. Af denne Familie har især to af Navnet Ludvig, Isaak, Abraham, Johan, Daniel og Peter udmærket sig. Den sidste levede i Utrecht, de andre deels i Amsterdam, deels i Leiden. Den første Ludvig var den første Bogtrykker, der gjorde Forskiel mellem Consonanten V og Vocalen U. Isaak valgte en Devise, der forestillede en Orn med et Bundt Pile og Underskriften: Concordia res parvae crescunt, hvilken han dog snart ombyttede mod en anden, da han foran sine Bøger satte et Træe og over samme en opretstaaende Mand med Omskriften: Non solus. Denne Devise har Familien Elzevir beholdt. Daniel i Forening med Bonaventura foranstaltede en lille Udgave af Classikerne i 12mo og 16mo, hvilken endnu søges. Daniels Død

var et sandt Tab for Litteraturen. Han var een af de virksomste, men og den sidste Boghandler af denne Familie. — Elzevirerne vare uovertræffelige i Valget af deres Værker og i Skrifternes og Lettrernes Elegans. Deres Udgaver af Virgil, Terents, det nye Testamente, Psalmerne ꝛc. prydede med røde Lettrer, ere sande Mesterstykker i Typographien, saavel for deres Correcthed som Skjønhed. De have udgivet adskillige Cataloger af deres Udgaver.

Email, en i Venedig opfunden Glasart, hvorved man overtrækker Metaller med en Glasur af Porcellain. Det tilberedes ved Smeltning af det fineste Crystalglas med en Tilsætning af Tin eller Blyaske og af forskjellige Slags Farver. Emaillemalerie, kaldes det, naar man maler med glasagtige i Ilden smeltede (metalliske) Farver, som indbrændes paa en ildfast Grund, der er overtrukken med Email. Disse Malerier ere meget varige og fordærves hverken af Varme eller Kulde. Men Arbeidet er meget vanskelig. De Gamle malede alerede paa Kar af brændt Jord; men det egentlige Emaillemalerie begynder først med det 16de Aarhundred.

Emanation, Udflyden, Udstrømmen, derfor betyder Emanationssystem i de Gamles Theologie og Philosophie Læren om alle Tings Udstrømmen af et høieste Princip. Denne Lære nedstammer fra Orienten og var der særdeles herskende. Fornemmelig findes den i Zoroasters System. Han antog som høieste Princip en reen, fuldkommen og besjelet Ild, hvis Billede og Symbol Solen var. Af denne uendelige og absolute Ild, der oplivet sig selv og alt Andet, vare alle materielle og immaterielle Ting udstrømmede som af en Hovedkilde, og fra den udstrømmede al Varme og Bevægelse. Under den staaende to Principer, der først udbløde af den og gjensidig stride mod hinanden, Lys eller Aand, Oromasde, (Ormuzd,) og Mørke eller Materie, Ahriman. Af hiin udstrømmede Aanderne, af denne Materien. Jo nærmere en Aand er sin oprindelige Kilde, en desto renere Ild er den. Denne Lære havde stor Indflydelse paa de gamle græske Philosophers Sætninger, hvilket man bemærker hos Pythagoras. I Læren om Treenigheden er og Emanationssystemet anvendt, da man har betragtet Sønnen og den hellig Aand som Emanationer af Guddommen. I Naturlæren begriber man derunder Newtons Mening at Lysstraalerne ere Smaadele, som udflyde af lysende Legemer. I sidste Tilfælde bruger man og Emissionssystem.

Emancipation kaldtes hos Romerne en Slaves

Frigivelse af sin Herre og en Søns Fritagelse fra den faderlige Magt. Man har i den nyere Tid brugt Udtrykket Emancipation om Catholikerne i Irland og forstaaer derved Ophævelsen af de borgerlige og kirkelige Indskrænkelser, som dette Lands catholske Indbyggere vare underkastede og tildeels endnu ere underkastede. Irland blev erobret af Englænderne under Henrik 2den 1171 og blev af Seierherrerne behandlede med Strenghed, hvorfor det gjorde flere Forsøg paa at unddrage sig Englands Herredømme. Dette bevægede igjen Englænderne til stedse at tage strengere Forholdsregler. Kun faa af Irlands Beboere antoge den protestantiske Lære og saaledes vare de fleste af Irlands Indb. som Catholiker udelukkede fra alle offentlige Embeder og fra at sidde i Parlamentet. I denne Tilstand befandt de irske Catholiker sig indtil Aar 1793. Den Gjæring, Revolutionen i Frankerig bevirkede overalt, vakte ogsaa hos de irske Catholiker levende det Ønske at erholde samme Rettigheder som deres protestantiske Landsmænd. Et anseeligt Partie i England selv understøttede dem. Den veltalende Burke talte gjentagne Gange i Parlamentet for de irske Catholikers Emancipation, og denne Gjenstand blev et Modethema for Parlamentstalerne. I Aaret 1792 overgave de irske Catholiker Kongen et Bønskrift, hvori de foresloge en fuldkommen Ophævelse af alle de forrige Indskrænkelser. Det engelske Hof befalede nu det irske Parlament at tage Catholikernes Sag i Overveielse. Der skedte derfor og hvad der efter Forfatningen kunde skee. Det irske Parlament erklærede nemlig 1793, at Catholikerne for Fremtiden skulde have lige Rettigheder med Protestanterne, ei alene med Hensyn til Religionens Udøvelse, men og med Hensyn til deres borgerlige Rettigheder og bevilgede dem tillige Ret at stemme ved Parlamentsvalg. Kun fra 30 Statsembeder og fra Parlamentet bleve Catholikerne udelukkede, da dette ei kunde tilstaaes uden hele Constitutionens Forandring. Den fornuftige Deel af de irske Catholiker var fuldkommen tilfreds med de skeedte Forandringer og glædede sig over deres væsentlig forbedrede Tilstand. Men en anden Deel som var besjælet af den franske Revolutions Grundsætninger nærede det Haab at Irland ved Frankerigs Understøttelse kunde løsrive sig fra det brittiske Herredømme; der udbrød et Oprør, som Vicekongen Lord Camden undertrykte med Strænghed. Men i Aaret 1798 udbrød Oprøret paa nye, og Irland blev Skuepladsen for en blodig Borgerkrig, hvori de irske Catholiker udøvede de skrækkeligste Grusomheder mod deres protestantiske Medborgere og de engelske Soldater igjen imod Oprørerne. Indsigtsfulde Mænd i England saavelsom i Irland overbevistes nu om at ingen sand Forening imellem England og Irland kunde finde Sted, saalænge Indbyggerne i begge

disse Riger troede at have forskjellig Interesse. Man besluttede derfor noiere at forene Irland med England, og tre Aar efter hiin Rebellion 1801 kom Unionen istand, da begge Rigers forenede Parlament begyndte den 22de Jan. Om de kirkelige Anliggender bestemtes i Unionsacten intet videre end at den bisk̄oppelige Kirke, som hidtil var den herskende, skulde vedblive at være det. Angaaende Catholikernes Forhold blev Intet bestemt og Pitt bemærkede, at dette Anliggende bedre kunde forbeholdes en tilkommende særdeles Raadslagning. Neppe havde det forenede Parlament varet nogle Dage før der udbredte sig Rygter, som vakte Bekymringer. Catholikerne i Irland sagde man, beklagede sig over ei at see et Haab opfyldt, som man havde givet dem for at gjøre dem tilbøielige til Unionen. Man havde lovet dem fuldkomment Emancipation som en uudeblivelig Følge af Unionen. Pitt, som Ophavsmand til Unionsudkastet, og hans Colleger havde forbundet sig til at fremme Opfyldelsen af dette Catholikernes Ønske. De havde nu, efterat Unionen var kommen istand fundet uovervindelige Hindringer i at opfylde deres Løfte, derfor havde de forladt Ministeriet; men Catholikkerne vare skuffede. Virkelig havde og Pitt saavelsom hans Colleger vækket dette Haab i den Tanke at kunne opfylde det. Derfor søgte de at bevirke at et vist Antal Irlændere ved en Parlamentsbeslutning kunde fritages for Testeeden og saaledes blive deelagtige i en engelsk Borgers fulde Rettigheder. Kongen modsatte sig denne Forholdsregel, fordi han i sin Samvittighed var overbeviist om at den streed imod hans Kroningseed. Derved bevægedes Pitt tilligemed de af hans Colleger, der tænkde ligedant, til at resignere 1801. Pitt forudsaae, at om og begge Huse billigede den foreslagne Forholdsregel, vilde dog Kongen nægte sit Bifald og herved vilde Catholikernes Misfornøielse ledes mod hans Person. Dette vilde han som en viis Statsmand forebygge og af denne Grund talede han endnu 1805 imod Emancipationen, da Oppositionen paa nye fremkom med Forslag om den. Flere Gange have siden de irske Catholiker, især 1808 fornyet deres Ansøgning om fuldkommen Emancipation, men stedse forgjeves. Dog leve de irske Catholiker for nærværende Tid ei under nogen sand Undertrykkelse. Kun deri staae de tilbage for deres protestantiske Brødre, at de ei kan blive Parlamentslemmer eller ansættes i de 30 Statsembeder, hvortil Testactens Antagelse er nødvendig.

Emanuel den store, Konge i Portugal, regierede fra 1495 til den 15de Dec 1521, da han døde i sit 53de Aar. Hans Regjering er især bleven mærkværdig ved Vasco de Gamas Opdagelse af Søeveien til Ostindien

1498. To Aar efter opdagede Peter Alvarez Cabral Brasilien, da han med en Flaade af 13 Skibe skulde seile til Ostindien, men kom temmelig langt mod Westen og saaledes stødte hændelseviis paa Sydamerikas Østkyster, som siden bleve nøiere bekjendte og tagne i Besiddelse af Amerigo Vespucci. Portugiserne erholdt Besiddelser i Indien og forsvarede dem med overordentlig Tapperhed under Anførsel af Mænd som Pacheco, Almeida og Albuquerque. Goa blev Hovedsædet for den portugisiske Magt i Indien. Magellan opdagede de molukkiske Øer og tillige det Stræde, som fører hans Navn. Portugals Handel steeg under Emanuel til en hidtil ukjendt Høide og man har kaldt hans Regjering Portugals gyldne Alder. Emanuel forfulgte Maurer og Jøder, hvilke sidste han med megen Strænghed lod tvinge til Christendommen. Til Erindring om de store Opdagelser lod Emanuel bygge Klosteret i Belem, hvor han ligger begraven. Han var en Ven af Videnskaberne og de Lærde og efterlod selv Memoirer over Indien.

Embden eller Emden, Hovedstaden i Fyrstendømmet Ostfriesland ved Floden Ems, er befæstet, stor og rig og har omtrent 12000 Indb. Alle tre christelige Religionspartier have her fri Religionsøvelse. Staden driver betydelig Søehandel, har vigtigt Sildefiskerie, Traad-, Strømpe-, Bomulds- og Lædermanufacturer. Under Napoleons Regjering var den Hovedstaden i Dep. Øst-Ems. Nu tilhører den Hannover.

Embargo, et spansk Ord, som betyder Arrest eller Beslag paa de i en Havn liggende fiendtlige Handelsskibe i Tilfælde af en Krigserklæring.

Emblem betyder 1) indlagt Arbeide og 2) et Sindbillede; deraf emblematisk.

Embryo. Den menneskelige eller dyriske Livsfrugt i dens første Oprindelse, naar den (hos Mennesker) endnu ikke er tre Maaneder gammel, eller det i Moderen indbragte Æg, der endnu ei er saa vidt udviklet at man kan kjende de Dele, som betegne Kjønnet; naar dette er Tilfældet hedder det ei længer Embryo, men Foetus. Tiden, inden hvilken dette skeer, er forskjellig hos de forskjellige Dyrearter Det menneskelige Embryo kan først bemærkes i den tredie Uge, ved Enden af den fjerde iagttager man en hoppende Bevægelse, der ansees for Hjertets Slag; det har nu Størrelsen af en Flue og er gjennemsigtigt; efterhaanden faaer det Øine, Næse, Mund og Øren, ogsaa de øvrige Lemmer blive kjendelige og det er saa stort som en Bie

I den tredie Maaned faaer Alt mere Udtryk, Kjønnet bliver tydeligt, det bliver Foetus og kommer endelig til Verden som Barn.

Embs, en Flække med 500 Indb. i Grevskabet Diez under Hessen-Darmstadts Høihed, bekjendt af de derved liggende varme Bade. Her forsamlede Erkebiskopperne af Mainz, Trier, Cøln og Salzburg dem i Aaret 1786 og bragte embser Punktationen istand o: et Udkast over forskjellige Punkter, som havde Gjenoprettelsen af de oprindelige biskoppelige Rettigheder i Tydskland og Afskaffelsen af pavelige Indgreb til Gjenstand.

Emeritus kaldtes hos Romerne en Soldat, som havde tjent sin Tid ud og ei behøvede mere at lade sig enrollere. De stode i stor Anseelse under Keiserne, saavelsom Veteranerne. Siden har man ogsaa overført denne Benævnelse paa borgerlige Forhold.

Emeticum et Brækmiddel.

Emigranter Emigrés, Udvandrede. Historien giver mange Exempler paa at et Lands Beboere (alle eller Endeel enten formedelst Regjeringens Undertrykkelse, Religionsforfølgelse eller af andre Aarsager, have nødtvungne fattet den Beslutning at forlade deres Fædreneland f. Ex. Hugonotterne i Frankerig, Protestanterne i Salzburg (1732) og andre; dog forstaaer man almindelig ved Emigranter dem, som i Begyndelsen af Revolutionen og især under Skrækperioden forlode Frankerig. I talrige Hobe, vandrede de til Naboelandene, Qvinder og Børn, Unge og Gamle, Præster, Adelige og Borgerlige. De flygtede tildeels i det Haab snart at kunne vende tilbage til deres Fædreneland og opholdt dem derfor i de Frankerig nærmest liggende Lande. Paa mange Steder nærede man Fordomme mod disse Ulykkelige, hvorfor man og i nogle Egne bortviste dem og i andre kun under visse Indskrænkelser tillod dem at blive. I Spidsen af Emigranterne stode Prindserne af Condé, Provence og Artois, af hvilke den første dannede en Armee af Emigranter, der skulde agere i Forening med de tydske Hære for igjen at indføre den gamle Tingenes Orden i Frankerig. I Coblenz havde de oprettet en egen Domstoel der skulde afgjøre deres Justitssager. Men Udfaldet svarede ei til deres Forventninger; Dumouriez, Indtrængen i Nederlandene fordrev dem fra disse Provindser midt om Vinteren, i den beklageligste Tilstand, og Skrækscenerne i det Indre af Frankerig forøgede daglig deres Antal. De adspredede sig lidt efter lidt i alle Europas Lande og grebe til forskjellige Erhvervsgrene. Det condéeske

Corps tog russisk Tieneste og opløstes i den russisk-østerrigske Krig 1799. Da Napoleon traadde i Spidsen af Regjeringen bleve Emigranterne paa nogle Faa nær udstrøgne af Listen og fik Tilladelse at vende tilbage til deres Fædreneland, hvoraf dog mange, som havde nedsat sig andre Stæder, ei gjorde Brug.

Eminens Titel for Cardinaler og andre Prælater.

Emir eller Emyr (bogstavelig, ædel, fyrstelig) et Hædersnavn, som de tillægge sig i Tyrkiet, der udlede deres Slægt fra Muhamed og hans Datter Fatime. Man finder Emirer i Arabien, hvor de ere Anførere for de omstreifende Horder eller Bedouiner. Deres Herkomst er dog tvivlsom. Der gives og Emirer i Tyrkiet. De have nogen Lighed med vor Arveadel, ansees af Folket for særdeles hellige (hvorfra de og kaldes Sherifs o: Hellige) men have ei større Fordring paa Statsembederne end enhver anden Osman og lever for Størstedelen i trykkende Armod. — Ordet Emir bruges og foran visse Embeder og Forretninger f. Ex. Emir Hadschy, Anfører for Pilegrimene ved Caravaner.

Empedokles een af den joniske Skoles berømteste Philosopher, var født 460 før Chr. i Agrigent i Sicilien. Han stod i saa stor Anseelse hos sine Medborgere at de tilbøde ham Kronen, men som en Fiende af Undertrykkelse og Ophøielse over andre, afslog han den og formaaede dem til at afskaffe Aristokratiet og indføre et Demokratie. Uagtet hans Rigdom og Pragt var han dog ei misundet af sine Landsmænd, der i ham hædrede deres Friheds Beskytter, den almindelige Velgiører, den store Digter, Taler og Lærde, Guddommens Fortrolige. Han skal tilsidst have styrtet sig i Bjerget Ætna. — Han foredrog sin Philosophie i poetisk Indklædning. Fyrige og dristige Billeder udmærkede hans Vers ligesaa meget som Vellyd og Ynde. Lucrets var heri hans Efterligner. Det ham tillagde Digt over Sphæren i Jamber, ansees for uægte. Levningerne af hans Digte har Fr. Wilh. Sturz udgivet (Leipz. 1805) tillige med en Afhandling om hans Levnet og Philosophie. Han antog fire uforanderlige, men ei uopløselige Elementer Ild, Vand, Luft og Jord, blandt hvilke Ilden spillede Hovedrollen. Al Oprindelse lærte han var kun Sammensætning af Dele, der allerede vare til, og al Undergang eller Død Opløsning af det forhen forenede. De derved virkende Grundkræfter kaldte han Venskab, Fiendskab og Tilfælde. Den hele materielle Verden er guddommelig og holdes sammen ved Venskab, som det forenende Prin-

cip. Jorden holdt han for ubevægelig. Himmelen, sagde han, som omgiver Jorden, bevæger sig saa hurtigt, at den hindrer Jordens Fald og Omveltning som den hurtige Omdreining af en Spand hindrer Vandet fra at fare ud. Himlen holdt han for en fast Crystalmasse. Solen for Gjenskinnet af det guddommelige Lys eller Gjenskinnet af en anden Sol, ligeoverfor vor og som oplyse Himlen. Han talede om to Halvkugler, der bestandig bevægede sig om Jorden, en lys og en anden, der bestod af Luft og en liden Tilsætning af Ild. Denne sidste var Natten. Et Jorden lignende Legeme var Maanen, der var ligesom sammenfrossen af den af Ilden forladte Luft og erholdt sit Lys fra Solen. Lyset, der gjør at vi kunne see de udvortes Gjenstande, lod han udflyde af Øinene som Ildkilder; undertiden forestillede han sig det som en Ildmaterie, der opfyldte Rummet mellem Himlen og Jorden. En anden Gang sagde han endog, at vi saae Legemerne derved, at Dele af dem fløde ind i vore Øine. Guderne lod han som Menneskene og Dyrene fremkomme af de evige Naturlegemer ved blinde Kræfter og igjen opløses; dog lignede de ei Menneskene i Skikkelse. De vare udflydte af det aandige Væsen, som er Aarsag til Liv, Følelse, Tænkning, dog i større Masser end Menneskenes Sjele. Dæmonerne vare forskjellige fra Guderne derved at de kunde synde. Han lærte at de menneskelige Sjele vare faldne Dæmoner, der maatte gjennemvandre forskjellige Legemer, indtil de rensede igjen kunde naae deres forrige Salighed. Sjelens Væsen sagde han bestod af alle fire Elementer og de to Grundaarsager, da den ellers ei var istand til at erkjende de deraf sammensatte Ting. Følelsesevne og Forstand vare efter ham det samme. Fornuften alene kunde kjende og prøve det Sande og Falske; Kundskab ved Sandserne forkastede han som bedrageligt Skin. Efter Døden gik den menneskelige Sjel ei alene over i Dyr, men og i Planter og Vexter, hvilke han forestillede sig som fornuftige Væsener. Efter denne Vandring kom den endelig i Gudernes Forsamling og til deres Bord og levete der befriede fra alle Besværinger og fra det dødelige Legeme i fuldkommen Salighed, hvilken han forestillede sig ligesaa legemlig som Sjælen.

Emphasis, Eftertryk, større Kraft: deraf emphatisk, eftertrykkelig. Emphasis er efter Quintilian et Udtryk, der medfører en høiere Betydning end Ordene i og for sig selv betegne.

Emphyteus (Emphytheusis) Ret til at gjøre Brug af en ubevægelig Ting f. Ex. et Stykke Jord, som Eieren har overladt paa visse Betingelser. 2) Grundeien-

dommen som overlades paa disse Betingelser til Nogens Afbenyttelse kaldes ligedan saavelsom 3) Contracten desangaaende.

Empirie, Erfaring kalder man Erkjendelse ved sandselig Jagttagelse. Den kaldes og Erkjendelse a posteriori, empirisk Erkjendelse, modsat Erkjendelse ved den blotte Fornuft som kaldes Erkjendelse a priori. Empirismus, en Tænkemaade, der blot hylder Erfaringen; empirisk hvad der er ost af Erfaringen og Empiriker kaldes den, hvis Kundskab blot beroer paa Jagttagelser og Forsøg og derfor er uden Sammenhæng og Principier.

Encriniter Søelilier ɔ: visse Forsteninger af Dyr, som man ei mere finder levende.

Encyclopædie betegnede oprindelig Indbegrebet af alle de Kundskaber og Færdigheder den gamle Verden fordrede til et fribaaret Menneskes Dannelse (Romernes artes liberales). Skjøndt Ordet er af græsk Oprindelse kjendte dog Grækerne det ei i den Sammensætning men brugte παιδεια εν κυκλω istedet. Siden blev dette Ord anvendt paa Videnskaberne og brugt om enhver sammenhængende Oversigt saavel af al menneskelig Videnskab (Universalencyclopædie) som af sammes enkelte Afdelinger (Particular- eller Partialencyclopædie). Dog skjelner man imellem encyclopædisk Fremstilling af enkelte Videnskaber, som bestaaer i en kort Fremstilling af Videnskabens Hovedgrundsætninger eller sammes vigtigste Gjenstande og en Videnskabs eller Videnskabernes Encyclopædie, det er, en videnskabelig Oversigt over sammes Indhold. Det første er egentlig kun den kortere foredragne Videnskab selv. Trangen til en saadan Oversigt følte man tidligt og den forfattedes snart i systematisk, snart i alphabetisk Form. Den Lyst til at samle og compilere, der herskede i den alexandrinske Skole, førte snart til videre Forsøg af dette Slags, og selv hos Romerne leverede Varro og Plinius den ældre (hiin i sine tabte Skrifter rerum humanarum et divinarum antiquitates og disciplinarum libri IX, denne i sin historia naturalis) lignende Værker. Herhen kan man og regne de senere Samlinger af Stobæus og Suidas og fornemmelig af Marcianus Capalla, som hyppig brugtes i Middelalderen. Dette var imidlertid kun Forarbeider. Den Roes at have udarbeidet Encyclopædier tilkommer Middelalderen, som ei alene leverede Encyclopædier i enkelte Videnskaber (summae eller specula) men og en Universalencyclopædie, som man endnu ei havde seet Mage til. Det var den virksomme og værdige Vincents de Beauvais (Bellovacensis), som i Midten af det 13de Aarhundred, samlede den hele Masse af Middelalderens Kundskaber. Et Værk af betyde-

lig Størrelse speculum historiale, naturale, doctrinale, hvortil en Ubenævnt faa Aar efter tilføiede et speculum morale) i Udtoge af Skribenternes egne Værker med deres egne Ord — en sand Skat for Middelalderens litteraire Characteristik. I det 17de Aarhundred leverede den skarpsindige Frants Baco, Lord af Verulam i sine indholdsrige Værker novum organon scientiarum og de augmentis scientiarum (Leiden 1645. 12) Grundlaget til en Encyclopædie fuld af de dybeste Forskninger og dristigste Ahnelser, som hans Tidsalder ei forstod. Fra denne Tid formeredes Encyclopædierne i umaadelig Mængde, men ingen havde Bacos reenvidenskablige Hensigt. Til de større Værker fra den ældre Tid kunde man regnet Coronellis Galeria di Minerva, hvis det heelt var udkommet, da det var bestemt til 45 Foliobind. Heldigere i Henseende til Fuldførelsen var: Große und vollständige Universallexicon aller Wissenschaften und Künste (almindelig kaldet det zedleriske, Halle og Leipzig 1732 — 1750. i 64 Bind med Supplem. ibid. 4 Bd. Fol.) hvilket dog i det Hele er en maadelig Compilation og blot har enkelte gode Dele f. Ex. i Genealogien. Englænderne have en ofte oplagt Cyclopædia or a universal dictionary of arts and sciences by Chambers; Italienerne have Pivati Dizionario scientifico e curioso sacro profano. Venez. 1746 — 1751. X. Fol. Fornemmelig have de Franske og Tydske bearbeidet Encyclopædien. Fornemmelig mærkeligt er det store franske Værk: Dictionaire encyclopédique, Paris et Neufchatel, 17 Tom. Fol. og 6 Bind Kobbere. Men saa fortræffelige Artiklerne af begge Udgiverne Diderot og d'Alembert ere, saa middelmaadige ere mange af de andre. Efter den kom Felice med en endnu vidtløftigere encyclopædisk Ordbog, og endnu mere vidt udseende er Encyclopédie méthodique, som fra 1782 er udkommet i Paris og nu indeholder 185 Quartbind med mange Kobbere. Blandt de tydske Værker af dette Slags udmærkes især Krünitzes Encyclopædie sig, og af denne har man igjen et temmelig vidtløftigt Udtog.

Encyclopædister kaldte man fortrinsviis i den franske Litteratur Udgiverne og Medarbeiderne af den store Dictionaire encyclopedique, saavelsom alle de, der bekjendte sig til dens philosophiske og critiske Grundsætninger. Disse fik en uhørt Indflydelse og man kan uden Overdrivelse paastaae at Encyclopædisterne meget have bidraget til den franske Revolutions Fremme.

Endemie (af ἐν og δῆμος. hjemme blandt Folket) en vis Slags Sygdom, som paa hver Tid af Aaret pleier at overfalde Indbyggerne af en vis Stad, Egn eller Distrikt og som har sin Grund enten i den physiske Beliggenhed

eller i Beskjeftigelse og Levemaade. Saaledes har hver Verdensdeel, hvert Clima sine eiendomlige Sygdomme. Saaledes finder man i visse Egne af Norge den fæle Radesyge. Hede og fugtige Egne frembringe farlige Forraadnelsessygdomme, som den paa de vestindiske Øer og Amerikas Søeegne endemiske guleFeber. I Bjergegne, som ere meget udsatte forLufttræk findes almindelig Rheumatismus, Catarrh ꝛc. I store Steder findes de fleste Svindsottige ꝛc. Der kan gjøres meget til at hæve slige Sygdommes Aarsager. Da f. Ex. Pave Clemens 11tes Livlæge Lancisi lod rense og udtørre Sumpene i Egnen af Pesaro ophørte de Sygdomme, der før fremkom ved deres Uddunstninger.

Endossere ogsaa indossere (af dosso Ryggen), overlade en anden en Vexel og derved gjøre ham til sammes Eier, hvilket skeer naar Ihændehaveren skriver paa Bagsiden af Vexelen: for mig til N. N., eller blot sætter sit Navn og Overleveringsdagen. Man bruger derfor og Ordet girere, omskrive. Den, som overdrager Vexelen hedder Indossant og den samme overdrages Indossat.

Endymion efter Nogle en Jæger, efter Andre en Hyrde og efter andre igjen Konge i Elis. Han udbad sig af Jupiter, som Nogle have udgivet for hans Fader stedsevarende Ungdom og Udødelighed. Hans Skjønhed gjorde Indtryk paa den kydske Luna (Diana). Dog tillod hun sig blot at trykke et stjaalet Kys paa hans skjønne Læber, naar han træt af Jagten slumrede paa Bjerget Latmus (hvorhen hun havde bragt ham. Efter Andre skal hun have født 50 Døttre med ham.

Energie, indvortes virkende Kraft, levende Virksomhed, for saavidt den viser sig i dybe og varige Virkninger, der røbe en udmærket Grad af Kraft hos det virkende Subject. Energisk kalder man derfor hvad der er stærkt og eftertrykkeligt f. Ex. i Udtrykket.

Engel (Johan Jacob) Een af de fortrinligste tydske Prosaister, var født i Parchim, i det Mecklenburg-Schwerinske 1741. Han nød den første Underviisning hos sin Fader, som var Præst, i Byens Skole, kom derpaa til Rostock først i Skolen og siden til Akademiet, hvor han gjorde de theologiske Videnskaber til Gjenstand for sit Studium. To Aar efter gik han til Butzow, hvor han lagde sig mere efter Philosophie og fornemmelig Physik. Siden begav han sig til Leipzig, hvor han underholdt sig ved Oversættelser, Forelæsninger og Underviisning. Derpaa blev han kaldet til Berlin som Professor ved det joachimsdalske Gym-

nasium, hvor han lærte med stort Bifald, blev kort efter Medlem af det kongelige Videnskabers Selskab og forfærdigede her den største Deel af sine yndede og bekjendte Værker. Som Lærer for den nuværende Konge af Preussen blev han nøiere bekjendt med Frederik 2den og af ham udnævnt til Overdirecteur ved det berlinske Theater, hvilken Post han deels af Fortrædeligheder, deels for sin Sundheds Skyld nedlagde 1794 og begav sig til Schwerin. Ved den nu regjerende Konges Thronbestigelse blev han paa nye kaldet til Berlin og gjorde sig der meget fortjent af Videnskabernes Akademie og bidrog ved sine almeennyttige Skrifter til almindelig Oplysning. Han nøt de fortrinligste Mænds Agtelse og Omgang, lod sig ei afholde ved sin Svagelighed fra at arbeide og døde i sin Fødeby paa en Reise til sin Moder den 28de Juni 1802. Smagens Critik og Kunstens Theorie skylder Engel ligesaa meget som den practisk populære Philosophie. Hans Forsøg til en Methode at udvikle Fornuftlæren af platonske Dialoger, hans Philosoph for Verden, hans Fyrstespeil skaffe ham en høi Plads blandt Tydsklands philosophiske Skribentere; hans Begyndelsesgrunde til en Theorie af Digtearterne udviklet af Mønstrene, hører til de første lykkelige Forsøg af dette Slags blandt de Tydske; hans Ideer til en Mimik med oplysende Kobbere af Meil vise saa megen Skarpsindighed og Smag og udbrede saa meget Lys over denne Kunst, at man kan betragte dette Værk, som en Lærebog for Skuespillere. Som dramatisk Skribent er han bekjendt af Pagen og den taknemmelige Søn ꝛc. Han er Forfatter af Lorenz Stark, et herligt Malerie af Sæderne, hvori han sætter sin Bedstefader Brasch, en rig Kjøbmand og Raadsherre i Parchim, et varigt Minde. Hans Værker ere samlede udkomne, Berlin, 1801 ꝛc. 6 Bd. 8.

Engelsburg, en gammel, rund, stærk og til et formeligt Citadel indrettet Bygning i Rom, hvortil gaaer en Broe. Keiser Hadrian bestemte dette Pallads til sit Gravminde, hvorfor det og paa Latin kaldes moles Hadriani. Crescentius forsvarede sig her imod Keiser Otto 3 (985). Pave Alexander 3de lod det indrette til et ordentligt Citadel. Paa Italiensk hedder det: Castello di St. Angelo.

Engelsk Litteratur, Videnskab, Poesie og Theater. Englændernes Cultur og Videnskabelighed uddannedes vel alerede tildeels i deres mythiske Periode, saavelsom af Scholastikerne, dog vælges her til Begyndelsespunkt, den Tid, da Kjøbmanden William Caxton, ved sin Tilbagekomst fra en vidtløftig Reise

bragte Bogtrykkerkunsten til England og udøvede den omtrent fra 1474. Han bekjendtgiorde først mythisk = religiøse Værker og endeel Classiker, og fra disse udgik i England som andre Steder Videnskabernes Udvikling. De engelske Litteratorer antage tre Perioder i den engelske Litteraturhistorie, først under Huset Tudor fra 485=1603, den anden under Huset Stuart indtil Dronning Anna 1702 og den 3die fra 1702 til vore Tider. a) Philologie. Som ovenfor er anført var Beskjeftigelse med Grækernes og Romernes Clasſikere Midvelet til Brittaners saavelsom andre Nationers Dannelse. I Italien studerede man endnu før de Gamles Værker og alerede 1490 udbredede William Grocyn, John Collet, Thomas Linacre og William Lilly de der erhvervede Kundskaber især i det Græske i deres Fædreneland. Men de første frugtbare Sædekorn til philologisk Dannelse udstrøede 7 Aar efter Erasmus fra Rotterdam i Oxford trods alle de Hindringer der lagdes ham i Veien. Omendskjøndt disse bevægede ham til at forlade England, fik dog de to flittige og talentfulde Englændere William Montjoy og Thomas Gray ham til at komme igjen. Han blev nu bekjendt med adskillige udmærkede Mænd, dog fandt han ei den Understøttelse, som var nødvendig til et varigt Ophold. Dog giordes ei store Fremskridt før Begyndelsen af det 16de Aarhundred. Adskillige Classiker bleve udgivne og Ordbøger forfattede. Man indskrænkede sig ei blot til det latinske og græske Sprog, men studerede foruden det hebraiske, ogsaa andre asiatiske Sprog. Bedwell, Pococke, Greaves, Clarke, Thomas Hyde, Loft Selden og flere undersøgte og oplyste det arabiske fra flere Sider, William Bevridge skrev en syrisk Sproglære. Rob. Huntington forstod Samaritansk, Greaves, Castle, Hyde Persisk. I det 17de Aarhundred var Sprogstudiet kommet saavidt at Ed. Bernard kunde opstille Alphabeter af 29 Sprog, dog trivedes det endnu mægtigere i det 18de Aarhundred. Richard Dawes og Thomas Burges gave sig af med den græske Mettrik. Mich. Mattaire med Mundarterne og John Toup med de græske Grammatiker og Lexicographer. Rich. Bentley udmærkede sig ved sine philologiske Kundskaber saavelsom sin høiere Critik. Classiker bleve udgivne af Baxter, Bentley, Cunningham, Wakefjeld, Daves, Hearne Barnes, Clarke, Heath. Bekjendte Oversættere vare Pope, Macpherson, Potter, West, Garth Dryden, Colmann. Den nordiske Sprogkundskab befordrede Hikes og Pryce; den koptiske Wilkins og Woide, den armeniske William og Whiston, den phoeniciske og palmyrenske Swinton. Lowth og Kennicott lagde sig med Flid og Smag efter det Hebraiske i Channing, White, Jones, Okley, Sale o. fl. studerede arabisk; Richardson, Jones, Dow, Gladwin, Davy, Suliwan, Gaudin, Ousely, Champion, Scott, Hadeley lagde sig efter det Persiske. I det Indiske er aabnet skjønne Ud=

sigter til en Skat af Kundskaber ved Holwell, Halhed, Jones, Wilkins, Colebrooke, og det calicuttiske Selskab, b) Theologie. Henrik 8de skrev som bekjendt mod Luther de septem sacramentis, men blev siden uenig med Paven og opkastede sig til den engelske Geistligheds Overhoved. Efter mange Stridigheder fik endelig Protestantismen Overhaand under Elisabeth. Den engelske Frihedsaand yttrede sig siden i Puritanernes og selv de Episcopales Partier, men deres lidenskablige Stridigheder synes ei at være synderlig skikkede til Udvikling af from Andagt. De engelske Theologer udmærkede sig fornemmelig i Patristik og Kirkehistorie saavelsom i Fortolkningen; i de første Videnskaber finde vi Fell, Beveridge, Wharton, Durell, Cave, Usher, Bingham, i den sidste Poole, Pococke og andre. Jacob 1ste lod udarbeide den saa kaldte Kongebibel af 47 Lærde. Deismen udbredede sig tidligt i England ved Hobbes og Cherburg, hvilke fandt Modsigelse af John Templer, Grev Clarendon og William Hovel. I det 18de Aarhundred fremtraadde Deisterne Tindal, Tolland, Collins, Woolston, Morgan, Chubb, Shaftesbury, Bolingbroke, men Christendommen fandt Forsvarere i Chandler, Buttler og Lardner. Uagtet Patriks, Lowths, Clarkes, Dodriges, Lockes og andres Bestræbelser, uddannedes dog ei Fortolkningsvidenskaben grundigt. I det 18de Aarhundred samlede John Mill først Varianter og efter ham Kennicot. — c) Jurisprudens. Den romerske Ret blev kun beskyttet og dyrket af de Geistlige, som en Støtte for deres Overherredømme; Nationen derimod bekymrede sig kun om den indenlandske Ret. Denne lærtes i begge Inns of Chancery, Læresale for Begyndere i den almindelige Ret og i den of Court for den høiere Dannelse. Ogsaa her gik Alting ud paa hvad der var brugbart i Livet, og Theorien var forbeholden Privatfliid, der ei fandt megen Næring eller Understøttelse i Nationens Tænkemaade. Common lan gjaldt alene og blev allerede 1440 anpriist af John Fortescun i et ofte oversat og udgivet Skrift. Edv. Littlelon skrev et Conpendium deraf 1645 og Edv. Coke Institutioner. Lærestole gaves endnu ikke. Nationallivets Forhold bragte Selden til Undersøgelse af Søe- og Statsretten. Filmer og Hobbes vare Monarchister, Milton, Sidney, Harrington, Locke Republikaner. Selv i det 18de Aarhundred skeedte Lidet for den theoretiske Retslære. Kun Viner oprettede en Lærestoel i Oxford som Blackstone først betraadde. Ellers beskjeftigede man sig meest med Samlinger af Retstilfælde og de store engelske Domstoles Afgjørelser, meest uden Orden og Idee. Practiske Retslærde af Vigtighed gaves der mange som Holt, Somers, Cowper, King, Parker, Gilbert, Ryder, Murray, Thurlow, Eden, Wedderburne, Erskine. Af alle har kun Taylor skrevet i anti-

quarisk Hensigt over de 12 Tavler og tillige en Lærebog og Hylis nye Pandecter. — d) Ei bedre gik det med Medicinen, som ogsaa indskrænkede sig til det Practiske. Dog har det i denne Videnskab, som i de fleste andre ei manglet Englænderne paa lyse Hoveder, der især have giort vigtige Opdagelser i Anatomien. Alerede under Carl 1ste gjorde Harvey betydelige Jagttagelser i Henseende til Blodets Omløb. 1651 beskrev Wharton alle Druserne og opdagede Spytgangene i Kjævedruserne, Francis Glisson Irritabiliteten. Bidloo udgav Afbildninger af det menneskelige Legeme med Text af Cowper. Hunter og Cruikshank vare store Læger. Edinburgh organiserede først en fuldstændig Underviisning. Mærkværdige Anatomiker vare begge Monros, Praktiker: Mead, Huxham, Pringle, Heberden, Baker, Darwin, Brown, Jenner, Opfinder af Koekoppeindpodningen. Chirurgien blev først 1745 adskildt fra Barbeerforretningaerne og underkastet Prøvelser. Der gives nu en Mængde Skoler for samme, hvori Cheselden, Poll, Nourse, Sharp, Hunter, Bell etc. have dannet sig. I Fødselsvidenskaben var Smellie berømt (1763) og Aitkin (1789 ved sin Lærebog. — e) Naturvidenskab. Alerede 1518 havde Cardinal Wolsey, hvis Billede Shakespeare fremstiller saa træffende i sin Henrik 8de oprettet en Læresteel i Oxford i Naturvidenskaben, to Aar efter udkom en Urtebog (Botanik), hvorpaa Turners fulgte 1550 og John Gerards 1597. Gandske i den engelske Aand virkede Frants Baco af Verulam paa den 1605. Han henviste aldeles til Erfaringen og vilde ei vide af nogen Methode; dog fandt han Modsigelse af Bodley, som henførte Alt til Maximer. Hans Samtidige Will. Gilbert, beskjeftigede sig især med Magneten og gjorde vigtige Opdagelser f. Ex. Glaselectriciteten, ligeledes Will. Barlow. 1645 opkom de Usynliges Selskab i London og Oxford, hvilket gjorde Naturvidenskaben til Gjenstand for sine Undersøgelser. Her kom man efter meget Mærkværdigt men Frygten for Autoritet (nulli s in verba) var dets Motto og Hensyn til det Virkelige foraarsagede og her en Spliid imellem Theorie og Praxis og foranledigede allehaande Hypotheser. Robert Boyle, Isaak Newton, Hook, Halley, som gjorde mange Jagtagelser over Magnetnaalens Afvigelse og John Woodward udmærkede sig især. Dauby stiftede en botanisk Have i Oxford 1632, Tradescant et Naturaliecabinet 1662, William Courton nok eet. 1629 beskrev John Perkinson 3800 Planter og næste Aar udgav Thomas Johnson en Fortegnelse over engelske Planter. Will. Horns brittiske Flora udkom 1650 og blev senere omarbeidet af John Hill. Med Botaniken beskjeftigede sig desuden Rob. Morison, John Ray, Thom. Millington, der opdagede Støvtraadenes befrugtende Kraft, som siden

Nehem. Grew og Sam. Mortand beviste. I Zoologien arbeidede Walter Charlton (1668 = 1671) med Held, ligeledes Fr. Willoughby (†1672) og John Ray (fød 1628 †1705). I det 18de Aarhundred lærte Wilson Electricitetens Forstærkninger, Watson og Franklin opdagede den positive og negative Electricitet. Ogsaa Priestley gjorde heri herlige Opdagelser og var egentlig Fader til den antiphlogistiske Chemie ved Opdagelsen af Oxygenet, hvilken dog de Franske tilskreve sig. Crawford gav en nye Theorie af den dyriske Varme. Imidlertid rettedes dog alle Opfindelser især paa det Empiriske. Saaledes lærte Stephan Hales at gjøre Søevandet drikkeligt, opfandt Luftkasser for Krigsskibe, Fængsler 2c. I Chemien bestemte Will. Higgins sig for det antiphlogistiske System. Chaptal udgav Begyndelsesgrunde i Opløsningskunsten. Kirwan og Cawendish gjorde mange Experimenter. John Hill og Miller vare Forskere i Naturhistorien. Elisabeth Blackwell drev Botaniken. Kun lidt efter lidt fulgte man Linné. John Hill var den første 1756 og efter ham John Miller. Endelig kjøbte Smith Linnés Cabinet og stiftede det linéeske Selskab. Aiton, Gartner i Kew opelskede som Kjender de skjønneste exotiske Planter. Curtis udgav et botanisk Magasin, George Edwards Fuglenes Naturhistorie 1743 — 1751, Thomas Pennant en Zoologie 17.3 — 1783, John Latham alle Fugles Natursystem. Adams skrev om Infusionsdyrene og beskrev 359 forskjellige af dem. John Ellis skrev om Coraller og Zoophyter, Thomas Mertyn en Conchyliologie, Trembley Maderas og Lawson Carolinernes Naturhistorie. — f) M a t h e m a t i k og A s t r o n o m i e dyrkedes meget af Englænderne formedelst deres Anvendelighed paa det practiske Liv, især paa Skibsfarten. Allerede Thomas Harriet skrev 1579 over algebraiske Ligninger skjøndt ubemærket. 1614 bekjendtgjorde John Nepen Logarithmer, hvilke Henry Briggs forbedrede 162?. Smile stiftede 1622 en Lærestol i Oxford for Geometrie og Astronomie, Cutler een for Mechanik. 1655 skrev John Wallis over Læren om det uendelig lille og opfandt Adskilligt i Geometrie og Algebra. Barrow var en stor Kjender af den græske Geometrie og Udgiver af adskillige græske Mathematiker, han udgav og 1662 de første Grunde af det Uendeliges Analyse. Han var Newtons Forgjenger; Newton opfandt 1669 Theorien om de uendelige Rækker, Fluxionsregning 2c. I den practiske Mechanik udmærkede Wren, St Paulskirkens Bygmester sig. I Optiken ere Gregori, Barrow og Newton. 1675 iagttog Halley paa St. Helena Længden og Bredden af Stjernerne under Sydpolen. Hook henfyndede allerede paa den newtonske Attraction. Flamsteed kjendte 2866 Fixstjerner,

R

Men alt gik stedse ud paa Skibsfartens og Fabrikkernes Forbedring og Theorien blev tilsidesat. Dog var Mac. Laurin stor Algebraist, Smith (1738) Optiker saavelsom Bradley (1762). Wollaston udgav en Fortegnelse over Stjernerne, Maskelyne gjorde sig fortjent af den practiske Astronomie. Barrow og Robertson vare berømte Theoretiker i Skibsbygningskunsten og 1792 oprettedes et Selskab heri. — g) Philosophie. Mangel paa Sands for det Ideale viser sig fornemmelig i Philosophiens Bearbeidelse, denne Centralvidenskab for alle de øvrige. I Oxford herskede Scholastik, i Cambridge Nyplatonismus, Thomas Gale sammensmeltede den 1677 med Theologie, Henry Moore 1687 med Cabalá. Cudworth var Nyplatoniker og Christen. Baco er ovenfor omtalt. Hobbes beskjeftigede sig især med Statsret og Politik og fandt Modstandere i Algernon Sidney og James Harrington. Alt var Empirismus og saaledes maatte Locke 1690 komme meget beleiligt. Paleys Grundsætninger i Politik og Moral, som nu har oplevet 19 Udgaver, roses meget af White i den spanske Journal el Espanol, hvori findes Udtog af dem. — h) Historie. Englands bedre Historieskrivere gik for det meste ud fra den patriotiske Interesse, næsten kunde man sige Nationalstolthed. Raph. Holinshead samlede fra 1577 til 1587 Englands, Skotlands og Irlands Krøniker. 1587 forfattede Harrison af strevne Dokumenter en Englands Historie og Commelin samlede Middelalderens engelske Historieskrivere; efter ham Henry Smile og Will. Camden. Walther Raleigh havde 1614 begyndt en almindelig Verdenshistorie, men ei fortsat den formedelst dens kolde Modtagelse. Usher udgav 1650 det gamle og nye Testamentes Annaler, Edv. Simson 1652 en Krønike og Thomas Pierce Robinsons Annaler. John Marsham gjorde sig fortjent af Chronologien (1649). Clarendon skrev Historien om Opstanden mod Carl 1ste. Imidlertid samledes stedse flere Kilder til den engelske Historie af Reger, Twysden, Selden, Fell, Gale. Cave bearbeidede 1674 den engelske Kirkehistorie i synoptiske Tabeller og Kirkeskribenternes Litteraturhistorie. Burnet forfattede den engelske Reformations Historie og tillige sin egen Tids Begivenheder. Wartons Anglia sacra gav Efterretning om engelske Bisskopper og Erkebisskopper. Fuller skrev om berømte Englændere og Wood Athenæ oxonienses. Herhid høre og Beveridge, Warton, Durell, Usher, som mangfoldigen oplyste Kirkeforsamlinger, Kirkelove, Skikke og Antiquiteter. 1730 leverede et Selskab en almindelig Verdenshistorie, hvoraf Guthrie og Gray 1764 — 1767 gjorde et Udtog. Ferguson bearbeidede den romerske Historie, mesterligt beskrev Gibbon det romerske Riges Forfald, Gillies og Mitford have forfattet Græken-

lands Historie, Robertson Carl den 5tes Historie, Amerikas Historie og Skotlands Historie under Maria og Jacob 6te. For den indenlandske Historie samlede Rymer (†1714) Dokumenter saavelsom Manning, Astle, Fenn, Lodge, Morgan, Howard, Harley, Sommer, Macki; Romernes Krigsantiquiteter i Brittanien Leron. Disse raae Materialier behandlede Though, Carle og Smollet. Hume overgik meget sine Forgjengere, men fuldførte sin Historie kun til Wilhelm den 3die. I den nyere Tid ere udkomne Dalrymples Memoirer af Storbrittanien, Cunninghams Englands Historie og Foxes Jacob 2dens Histore (ei fuldført). I Biographie har man Biographia britanica, den brittiske Plutarch, Will. Bowyers Levnet af Nichols, engelske Digters Levnet af Johnson, Swifts Levnet af Sheridan, Grays Biographie af Mason ꝛc. Burney udgav Musikens Historie. Tanner, Granger og Berrenhout skreve om de Lærde i alle tre Riger, Mackenzie om de lærde Skotter, Irwing om deres Digtere, Campbell om Irland, Aikin om Lægekunstens Skjebne, Pultney om Botanikens Fremskridt. Bolton, Guillim og Gore vare Heraldiker, Evelyn Numismatiker, Indlandets Geographer Camsden, Purchas, Harcour. Deres Reisebeskrivere ere meget talrige, som Herbert, Gage, Brown, Josselyn, Fryer, Burnet, Ovington, Maundrel, Waser, Smith, Churchill, Campbell, Streens, Dalrymple, Hawkesworth, Biron, Wallis, (Carteret), Cook, Banks, Mulgrave, Portlock, Dixon, Vancouver, Mungo Park, Bruce, Mackenzy ꝛc. Andersons Handelshistorie er berømt. Kortforbedrere vare Moll, Jeffery, Faden, Dury, de la Rochette, Kitchim, Dalrymple. For den indenlandske Statistik arbeidede Pennant og Sinclair for Statshuusholdningen Smith, Stewart og Price. — Englændernes Patriotisme og Velstand have været Videnskaberne til stor Fremme. Mange Lærde ere blevne rige, som Pope, Hume, Blackstone, Hawkesworth, Gibbon, Paley. Mange og betyde ige Cabinetter ere stiftede og vedligeholdte af Private som det brittiskeMuseum ꝛc.; ligeledes Lærestole til mange Videnskabers Fremme, lærde Selskaber, Bibliotheker ꝛc. Regjeringen har derimod kun gjort lidet til Videnskabernes Befordring, og Indretningen ved Universiteterne i Oxford og Cambridge er høist maadelig. — II. Engelsk Poesie. Den udødelige eneste Shakespeare maae her nævnes som den ypperste, der opfattede sin Nations Eiendomligheder og især det af den meest uddannede Humour. Hans Menneskekundskab fremlyser i alle hans Værker uovertræffeligt. Længe før havde Englands Digtere, blandt hvilke Chaucer (see ham) er een af de meest bekjendte. Henrik 8de gjorde selv Vers, især Sonnetter, dette blev

nu Heftone, og Wyatts og Surrey skreve Vers endnu før 1547. Borde og Heywood skreve 1556 Epigrammer og lystige Indfald, Sackville poetiske Levnetsbeskrivelser; Ch. Tye bragte endog Apostelhistorien i Vers. Dog bleve disse Forsøg raae indtil Spencer og Waller fremtraadde i den sidste Halvdeel af det 16de og første af det 17de Aarhundred. De arbeidede i Idyllen og erhvervede sig Fortjenester af Sprogets Blødhed og Melodie, ligesom Sidney alerede havde forsøgt sig heri. Samme Fortjeneste havde Cowley og Milton, Forfatter af det tabte Paradiis; Han søgte at give Sproget mere Veiklang, hvorpaa ogsaa Dryden arbeidede. Donne var Satiriker. Denham beskrivende Digter. Buttler forfattede det comiske Heltedigt Hudibras. I det 18de Aarhundred har England havt et betydeligt Antal Digtere. Pope og Young skreve Læredigte: den sidstes Nattetanker ere meget bekjendte; Thomson har skrevet Aarstiderne. Glover det episke Digt Leonidas; Swift er bekjendt som mesterlig Satiriker i Gullivers Reiser til Lilliput 2c; Gray var Elegiker, Gay Fabeldigter, Collins Odedigter. Ved Oversættelser af spanske og italienske Digte vandt Sproget betydeligt, og den engelske Prosa uddannedes ved en Mængde aandrige og mesterlige Skribenter som Pitt, Burke, Fox, Sheridan, Mansfield, Erskine, Sherlock, Drydale, Blair, der har skrevet et classisk Værk on Rhetorick and belles lettres, Hume, Robertson, Gibbon, Addison, Udgiver af The Spectator, Steele, Shaftesbury, Chresterfjeld, Sterne bekjendt af Yoricks følsomme Reise og Tristram Shandy. Richardson, Fielding, der har skrevet den mesterlige Roman Tom Jones, Goldsmith, den berømte Critiker Johnson, Miß Burney og flere. — III. Engelsk Theater. Som næsten overalt udgik ogsaa i England Skuespillet af Religionen. Saaledes havde man den hellige Catharinas Under. I Henrik 8des Tid anføres Every man (hver Mand) som det første, hvorpaa fulgte adskillige andre, ogsaa Tragikomoedier. Der blev og gjort svage Forsøg i den gamle Comoedies Form. Forrex og Perrex eller Sørgespillet fra Gorboduc fra de første Tider af Elisabeths Regjering var uden Aand. Den sparske Tragoedie var det første alvorlige Stykke, men bombastisk. Maclows Eduard 2den var kunstløs, men tro og simpel. Det gamle engelske Theater havde vel Maskinerier, men ingen egentlige Decorationer. I nogen Frastand fra Væggene hængte Tæppener. I Baggrunden var een over den første ophøiet Skueplads. Man spillede om Dagen. Parterret var under frie Himmel. Dragten var den sædvanlige, undtagen nogle Fjerbuske paa Hattene og Roser paa Skoene. Drenge spillede Fruen=

timmeroller og der var ingen Musik mellem Akterne. Saaledes fandt Shakespeare Skuepladsen. At hans Tidsalder var uddannet tør man vel ikke paastaae. Elisabeths Regjering bragte England til at blomstre ved Handel og Skibsfart. Man begyndte at faae Smag paa de Gamles Værker saavelsom Spaniernes og Italienernes Frembringelser. Selskabelighedsaanden var kraftig, munter og vittig, og efter Shakespeares Skildringer gaves der en fiin Hoftone. Shakespeare viste sig tidlig som dramatisk Digter og nød almindelig Agtelse. Det Bifald, hvormed hans Stykker bleve optagne beviser tilstrækkelig, at hans Tidsalder ei var gandske raa. Den fandt Smag i ham, den store Hjertekjender, hvis Characteristik er saa dybt indgribende og saa sand. Det Skrækkeligste som det Ommeste viser sig hos ham i sin eiendomlige, forunderlig harmoniske Colorit. Han er stedse nye og frisk og ingen Gjenstand formaaer at fængsle denne Proteus, der vandrer om i alle Skikkelser. Foruden de 34 Stykker der almindeligt tillægges ham, gives der endnu mange andre, som mere eller mindre erfarede hans Indflydelse. Om andre er man næsten vis paa at Shakespeare har skrevet dem og Tieck har begyndt at drage flere af dem frem. Dertil regner Schlegel, Perikles, Prinds af Tyrus den Londoner forlorne Søn, Thomas Lord Cromwell, Sir John Oldcastle, et Sorgespil i Yorkshire. Manget Æmne synes han at have omarbeidet. Decker, Marston og Webster ere rene Efterlignere af Shakespeare. Chapman, Oversætter af Homer, skrev Enkens Taarer ei uden comisk Talent. Heywood skal have skrevet 220 Stykker, blandt dem et borgerligt Sørgespil, den ved Godhed dræbte Kone; Ben Johnson var meget agtet af Shakespeare, som understøttede og opmuntrede ham, men han troede at kunne hæve sig over sin Mester fordi han besad mere Skolelærdom end denne. Han var flittig, critisk og arbeidsom, men uden Ynde og Pathos, som hans Sorgespil Catilina og Sejanus bevise. I Lystspillet var han noget bedre. — Beaumont og Fletcher havde allerede i Shakespeares Tid skrevet over 50 Stykker. Ogsaa de vare meest fortrinlige i det Comiske, havde et naturligt Udtryk, men vare ofte for frie og uanstændige. Dem meget lige vare Massinger og Shirley. Fra 1647 vare Skuepladsene ved Puritanernes Indflydelse lukkede i 13 Aar. Derpaa blev Tonen ved Carl den andens Hof Mode og gik ogsaa over paa Theatret; den var uanstændig og usædelig. Ved Davenant blev Operamusik indført og Decorationsvæsenet forbedret. Dryden var med mange Feil en lang Tid Publikums Yndling. Ham efterlignede i Forstningen Otway, der i egentlig Forstand sultede ihjel; hans reddede Venedig, hans Don Carlos, Alcibiades, Venskab efter Moden, Soldaterlykken 2c.

røbe mangt et godt Anlæg, megen Følelse og original Tegning med megen Uanstændighed og Mangel paa Composition. Nu gjorde Wicherley sig fortrinlig bekjendt ved: Kjerlighed i Skoven, Adelsmanden som Dandsemester, Bondekonen 2c. Men de forplantede ogsaa paa deres Efterfølgere i Lystspillet meer eller mindre Uanstændighed, uskjøn Form og Mangel paa Stedscenhed. Til deres Efterfølgere høre Vanbrugh, Cibber, Steele, Farquahar. Anstændigere blev Lystspillet under Anna, og Colman, der fra 1768 — 1775 var Meddeeltager af Theatret i Conventgarden og 1777 Eier af Skuepladsen paa Heymarket, gjorde sig bekjendt som duelig Characteristiker ved den Iversyge, den musikalske Pige, den engelske Kjøbmand, Selvmorderen 2c. Garrick omarbeidede Shakespeare ofte efter en meget forfængelig, indskrænket Synsmaade og skrev tillige selv for Theatret. Footes Lystspil ere vel efterladne i Plan og Udførelse, men Characterere ere originale og lunefuldt individualiserede. Cumberland har Verdenstone og Omgangssprog, men er flygtig og hjerteløs. Murphey, Sheridan og Mistreß Cowley og Inchbald have ligeledes skrevet for Theatret. Hertil maae føies adskillige, som have arbeidet i Tragoedien. Nicol. Rowe død 1718 forfattede den ærgierrige Stedmoder, den skjønne Bodfærdige, Tamerlan, Ulysses, Jane Shore, Lady Jane Gray. Han beundrede Shakespeare og var fuld af Følelse. Addisons Cato er et koldt Stykke i den franske Smag, der Intet har af det Romerske. Thomsons Sophronisbe, Agamemnon, Eduard og Eleonora 2c. skulle være meget correcte og skjønne, men mere for Læsere end Tilskuere. Ligesaa lidet udmærkede ere Youngs Stykker: Hevnen, Brødrene 2c. Lillo fremstiller huuslige og borgerlige Scener i et kunstlet, blomstrende Sprog. Hos Moore, Forfatter af Spilleren, roser man Characteristik og Situationer, hos Brooke et lidenskabeligt, men tidt declamatorisk Sprog, hos Claron Hill Regelmæssighed og Correcthed dog uden lidenskabelig Styrke. Home, Glover, Mallet, Robinsons have ei kunnet erholde megen Indflydelse: Glover skrev Medea med græske Chore i Mellemacterne. Som det synes er den dramatiske Kunst for nærværende Tid i Forfald i England.

Engelsk Sprog. Galernes eller Celternes Sprog, som egentligt havde hjemme i Brittanien, fortrængtes saa aldeles ved Landets Skjebne, at vi i det nu brugelige Sprog kun finde faa Spoer deraf. Det nuværende engelske Sprogs Historie begynder med Angelsachserne som ved Aar 450 begyndte at vandre til Brittanien og har siden gjennemløbet fire Perioder: 1) den angelsachsiske fra 450 til 780, som kommer sammen med

det tydske Sprogs Periode fra Folkevandringen til Carl den store. Men, da Augustin 570 kom fra Rom indbragte han med den christelige Religion ogsaa Spiren til Videnskaber og Kunster og det romerske Alphabet, saaledes som det alerede havde dannet sig til smaa Currentskrift. Efter Warton har fra denne Periode kun vedligeholdt sig et eneste Mindesmærke, et lidet metrisk Stykke af Caedmon i Alfreds Oversættelse af Bedas Kirkehistorie. Med de Danskes Indfald 780 begynder 2) den dansk-sachsiske Periode. Det danske flod saa meget lettere sammen med det Angelsachsiske, da begge Sprog vare nær beslægtede. Hvad man sædvanligt kalder angelsachsisk er egentligt dansk-angelsachsisk, hvoraf der endnu gives adskillige skriftlige Mindesmærker, nemlig Kong Alfreds Skrift, to bogstavelige Oversættelser af de fire Evangelister og den uægte Caedmons Omskrivning af Genesis. 1066 ophørte denne Periode og med Normannernes Indvandring begyndte 3) den normannisk-sachsiske Periode. Den normannisk-sachsiske Mundart, siger Warton (History of the engl. poetry I, 2.) var et yderst barbarisk, uregelmæssigt og uboieligt Sprog. Dets Grundvold var det sachsisk-danske som nu var blandet med noget Fransk. Det sachsiske Sprog var dog nogenlunde uddannet af Digtere og Theologer og beholdt, selv, da det var blandet med det Danske megen Klarhed, Styrke og Harmonie. Det af Vilhelm Erobrer indførte Franske var en Blanding af Tydsk, Gallisk og fordærvet Latin. Med Begyndelsen af det 13de Aarhundred begyndte 4) den fransk-sachsiske Periode. Det i forrige Periode med det normanniske blandede dansk sachsiske Sprog forenede sig nu med det nyere franske og senere med det latinske og dannede ved Begges Hjelp 5) det nuværende engelske. Mærkelige Fremskridt til denne Uddannelse gjorde det fornemmelig i den anden Halvdeel af det 14de Aarhundred, da det, alt for indskrænket, ved Ideernes Tiltagen stedse berigede sig mere af det Franske. Hos Chaucer, den nyere engelske Poesies Fader er denne Forandring mærkeligst, hvorfor man og undertiden har tilskrevet ham den. Saaledes blev det engelske Sprog en Blanding af det brittiske, latinske, angelsachsiske, gammeltydske, danske, normanniske og nyere franske; ved de religiøse Forhold, hvori England en rum Tid stod med Italien kom ogsaa italienske Ord i Sproget ligesom og ved Kunsters og Videnskabers Udbredelse alle Slags græske Kunstord og ved Handelen en Mængde andre udenlandske Ord, saa det engelske Sprog paa denne Maade er et af de meest blandede, der kan gives. Det tales for Størstedelen i hele England og i de lavere Egne af Skotland. I Skotlands Bjergegne derimod saavelsom i Irland i Wales og Cornwallis tales Sprog, som ere forskjellige fra det

egentlige engelske og beslægtede med det gamle brittiske. Som ethvert levende Sprog deler ogsaa det engelske sig i mange Mundarter, der ere meget forskjellige i Landets forskjellige Provindser, tildeels og efter den Grad af Cultur de besidde, som tale Sproget; det meest uddannede er tillige Nationens Skriftsprog og kaldes i meest indskrænket Forstand det engelske Sprog. Ved en glimrende Række af fortrinlige Digtere, Talere og Skribentere af alle Slags, er dette Sprog efterhaanden saaledes uddannet, at det hører til det meest dannede i Europa. Det er rigt ikke blot paa Udtrykt overhovedet, men og paa Ordenes betydende Kraft. Dets gyldne Tidsalder sætter man almindelig under Dronning Annas Regjering i Begyndelsen af det 18 Aarhundred, da fornemmelig Swift, Addison og Steele skabte den engelske Prosa. Samuel Johnson har erhvervet sig en stor Fortjeneste af det engelske Sprogs Studium ved sin Dictionary of the english language. 2 Vol. Fol. 1745; dog kan han ingenlunde gjøre Fordring paa Fuldstændighed. Det engelske Sprog er ligesaa betydningsfuldt som det latinske og staaer i Ordsammensætning kun lidet under det græske.

England, Engelland, beboedes alerede for nogle tusinde Aar siden af et Folk, der handlede med Phoenicer, Græker og Carthager, som de overlode deres overflødige Tin. Det nuværende England og Skotland blev kaldet Albion af de hvide Kridtbjerge, der findes ved Kysterne eller Brittania (af brit, broget) fordi Beboerne pleiede at male sig med en blaa Farve. Cæsar blev bekjendt med Øen ved de massiliske og venetiske Kystbeboere som dreve en levende Handel med Brittanien. Cæsar gjorde to Tog til Brittanien (55 og 54 f. Chr.), men fik ei Tid til at befæste sit Herredømme der. Uenigheder mellem Brittaniens Smaakonger gave Romerne under Claudius Leilighed til at tage Endeel af Øen i Besiddelse (43 ef. Chr.). Agricola udstrakte Erobringen til Caledonien (Skotland). Den erobrede Deel (Brittania romana) fik efterhaanden saavidt det kunde gaae an, romerske Love, romersk Sprog og Cultur og forvandledes til en romersk Provinds. Germannernes idelige Indfald nødte Romerne til at drage deres Tropper fra Brittanien, som nu blev kraftelig plaget af Caledonierne (Picter og Scoter). De ængstede Britterne saaledes at disse indkaldte Angler, Sachser og Juter til Hjelp (449). Disse kom under Anførsel af Hengist og Horsa, fordreve Picter og Skotter, men satte sig nu selv fast i Landet, som de lidt efter lidt efter en haard Kamp med de Indfødte, endelig bemægtigede sig og oprettede 7 forskjellige Kongeriger (Heptarkiet) nemlig Kent (455), Sussex (491), Wessex (519), Essex (525), Northumberland (547), Ostangeln (571) og Mercia (584). De gamle Indbyggere

vare deels undertvungne, deels flygtede til Cambria (Wales) og Armorika i Frankerig, som siden blev kaldet Bretagne. Hvert af de syv angelsachsiske Riger havde sin Konge dog var der stedse een Overkonge, Overanfører for de fælles Hære og Præsident i Forsamlingerne. Egbert Konge af Westsex, forenede 819 alle 7 Riger under sig til Eet og kaldte sig Konge af England. Den christelige Religion, der begyndte at udbredes i Kent, var allerede dengang indført i hele Landet. Normannernes eller de Danskes Indfald bragte Alfred den store til at udruste den første Flaade. Han overvandt dem heldigt og gav sit Folk en Lovbog. Under Een af Alfreds Efterfølgere Ethelred 2den lykkedes det den danske Konge Svend at erobre England, som ogsaa beherskedes af Knud den store og hans to Sønner Harald Harefod og Hardeknud. Efter dennes Død 1042 kom Edward Confessor, Ethelreds Søn paa Thronen, men med ham uddøde den angelsachsiske Kongerække. Hans Efterfølger Harald 2den blev overvunden ved Hastings 1066 af den normanniske Hertug Wilhelm, der erobrede hele England. Han regjerede med Strænghed og ophidsede derved Englænderne til idelige Opør. Han indførte Feudalsystemet i England og tildeelte Normannerne de fleste Lehne. Alting blev organiseret reen militærsk endog Kirken og der blev kun lidet tilbage af den meer liberale angelsachsiske Forfatning. Efter Wilhelm fulgte hans Søn af samme Navn med Tilnavnet Rufus og efter ham hans Broder Henrik 1ste, der gav Englænderne det første Frihedsbrev, hvori han afhjalp Endeel af deres Besværinger og lovede at bekræfte og iagttage de ældre Love. Han fratog sin ældre Broder Robert Normandiet og forenede med sit Rige, hvorved Englands souveraine Konger, som Hertuger af Normandiet tillige bleve Vasaller af Kongen i Frankerig. Under Henrik blev Jagten bekræftet som Regal. Tyverie og falsk Mynten bleve Dødsforbrydelser. Staden London fik Jagtfrihed og et særdeles Forsikkringsbrev over adskillige Forrettigheder, hvorved den første Grund lagdes til en egen Corporation. Efter Henriks Død bemægtigede Stephan af Blois, hans Søsterson, sig Thronen om hvilken han maatte føre en bestandig Strid med Henriks Datter Mathilde og siden med hendes Søn Henrik af Anjou, der ogsaa blev bestemt til Stephans Efterfølger. Med Henrik 2den begyndte (1154) Regentere af Familien Plantagenet eller Anjou. Henrik besad næsten en Trediedeel af Frankerig, nemlig Anjou, Touraine, Maine, Normandie, Guienne, Poitou og Bretagne. Han indtog Irland, som han søgte at cultivere. Han er bekjendt af sin Strid med Erkebispen i Canterbury, Thomas a Becket, en ivrig Forsvarer af Geistlighedens Rettigheder, som Henrik søgte at indskrænke ved Constitutionerne til Clarendon. Efter Henrik

fulgte Richard Løvehjerte (1189 — 1199) bekjendt af sit Korstog, sit Fangenskab og Folkets Opofrelse for at betale hans Udløsning. Han indførte eens Maal og Vægt i hele Kongeriget og befæstede Lehnssystemet. Johan uden Land, Richards Broder, førte idelige Krige med Frankerig, kom i Strid med Paven og tog sit Land til Lehn af ham. Dette vakte igjen indvortes Stridigheder, hvorved Johan nødsagedes til at udstede magna charta. Grundstenen for den engelske Frihed, 1215. Under hans Søn Henrik 3die toge Stædernes Deputerede førstegang Deel i Parlamentet. Under Eduard 1ste bestemtes at disse Deputeredes Stemme var nødvendig ved Skattepaalæg. Han forenede Wales med England og ligeledes Skotland, som dog igjen blev uafhængigt. Eduard 2den regjerede uden Kraft (1307 — 1327), Eduard 3die derimod hører til Englands mærkeligste Konger; han bragte igjen Orden og Kraft i Statsbestyrelsen; den lavere Landadels Forening og Stædernes Deputerede gav Underhuset en mere selvstændig Form. Han førte vigtige Krige med Skotland og Frankerig, vandt Slagene ved Crecy og Poitiers og stiftede Hosebaandsordenen; under ham hævede Wiclef sin Stemme mod Hierarkiets Misbrug. Hans Efterfølger Richard 2den, en Søn af den sorte Prinds, blev tagen til Fange og afsat af sin Fætter Henrik 4de af Huset Lancaster. Næsten eet Aarhundred varede Arvefølgestriden mellem den røde og hvide Rose eller Familierne York og Lancaster, indtil det lykkedes Henrik 7de af Familien Tudor at gjøre Ende paa den 1485. De Erobringer, Henrik 5te havde gjort i Frankerig, tabtes igjen under Henrik 6te. 1497 opdagedes Newfoundland ved Cabot; de Stores Overmagt indskrænkedes under Henrik 7de og Justitsen forbedredes. Under Henrik 8de begyndte Luthers Lære at udbredes i England; selv skrev han imod Luther og erholdt af Paven Titnavnet Troens Forsvarer. Siden blev han uenig med Paven i Anledning af sin Ægteskabsskilsmisse fra Catharina af Aragonien og erklærede sig selv for den engelske Geistligheds Overhoved. Under hans Søn, Eduard 6te (fra 1547 — 1553) havde den reformeerte Religion stor Fremgang især ved Erkebiskop Cranmers Bestræbelser. Hans Søster Maria derimod arbeidede ved haarde Forfølgelser paa igjen at indføre den catholske Religion. Under hende mistede England sin sidste Besiddelse i Frankerig Calais. Med Elisabeth uddøde Familien Tudor 1603. Industrie, Handel, Søemagt og indvortes Beistand naaede under hende en hidtil ukjendt Høide. Reformationen indførtes med Klogskab og Kraft. Virginien opdagedes ved Walter Raleigh, den saakaldte uovervindelige Flaade blev slagen af Elisabeths Søehelte, en Howard, Frants Drake, Hawkins og flere, som lagde Grunden til

Englands Herredømme til Søes. Før sin Død udnævnte Elisabeth Maria Stuarts Søn Jacob 6, Konge af Skotland, til sin Efterfølger. Som Konge i England kaldes han Jacob den 1ste og med ham begynder den stuartske Families Regjering. Da han ei begunstigede Catholikerne efter deres Forventning, sammensvor de sig for at sprænge Parlamentet og Kongen i Luften (Krudtsammensværgelsen). Oppositionspartiet i Parlamentet begyndte at danne sig under ham. Hudson opdagede Spitsbergen og Nova Zembla; forresten var hans Regjering kun lidet mærkelig. Hans utesværdige Opførsel i Anledning af hans Svigersøn Frederik af Pfalzes Uheld bragte Uenighed mellem ham og Parlamentet. Hans Søn og Efterfølger (1625) Carl den første fulgte Faderens religiøse og politiske Grundsætninger og maatte bøde derfor med Livet. Hans Stridigheder med Parlamenterne, hans vilkaarlige og ubestemte Opførsel, hans tildeels slette Raadgivere og hans Krig mod Skotterne bragte ham lidt efter lidt i en Labyrinth, hvorudaf han ei var istand til at redde sig. En aabenbare Krig udbrød imellem Kongen og Parlamentet hvori han blev overvunden af Cromwell, flygtede til Skotterne, blev af dem udleveret til det engelske Parlament, forsøgte at flygte til Frankerig og blev derpaa dømt til Døde og henrettet den 30 Jan. 1649. Skotter og Irlænder erklærede sig nu vel for Carl den 2den; men Cromwell seirede baade i Skotland og Irland; Carl maatte flygte til Frankerig, hvorpaa Cromwell styrede England i Spidsen af et Parlament, han selv havde skabt. Den 12 Dec. 1653 udnævntes Oliver Cromwell til Protector efterat han havde afslaaet den tilbudne Krone. Cromwells Regjering var af stor politisk Vigtighed. Soefarten befordredes ved Navigationsacten, som Hollænderne maatte erkjende i Freden 1654. Englands Soemagt tiltog endnu mere i den paafølgende Krig med Spanien ved Erobringen af Jamaica, samt Erhvervelsen af Dünkirchen. Cromwells Søn Richard forestod kun 8 Maaneder den af Faderen arvede Værdighed. Han nedlagde Regjeringen; en Sikkerheds-Commission af 23 Medlemmer traadte i hans Sted, og ved den skotske General Monks Medvirkning sattes igjen Carl den 2den paa den engelske Throne (the restoration) 1660. Han indførte igjen den episcopale Kirkeform, som var afskaffet. Han afstaaede Dünkirchen til Frankerig og førte siden til Nationens Misfornøielse tvende Krige med Holland. Hans Kjerlighed til den catholske Religion, som han dog ei offentlig bekjendte sig til, og hans Hang til Despotismus foranledigede mange Uroligheder, selv Sammensværgelser. Parlamentet bevirkede til Religionens og Frihedens Sikkerhed Testacten og Habeas corpus. Under ham optom Partierne Torys og Whigs. Ved Carls Død 1685 kom hans Broder

Jacob 2den, skjøndt erklæret Catholik, paa Thronen. Hans Bestræbelser for at indføre den catholske Religion gjorde ham forhadt. Hans Svigersøn Wilhelm den 3die blev erkjendt for Englands Konge efter at Jacob var flygtet til Frankerig. Den engelske Constitution blev nu nøie bestemt ved the act of settlement. Riget fik under ham Trykkefrihed, Parlamentet skulde sidde 3 Aar og Banken i London blev oprettet. Wilhelm viste sig stedse som Ludvig 14des ivrigste Fiende og forbandt sig med Østerrig mod Frankerig for at hindre Philip af Anjou fra at blive Spaniens Konge. Først under Dronning Anna udbrød Krigen 1702 og endtes i Freden til Utrecht 1713, hvori England erholdt Minorka og Gibraltar af Spanien, Nyfoundland og Nyskotland af Frankerig og der bestemtes at Dünkirchens Havn skulde sløifes, tillige sluttedes en saakaldet Assientotractat med Spanien. Ved Marlboroughs Fald styrtedes Whigpartiet og Torypartiet kom til Statsroret med Bolingbroke. Under Anna blev England og Skotland forenede ved eet Parlament (1707) og begge Riger bleve kaldte Storbrittanien. Adskillige af de forrige Regenter havde vel forsøgt paa at indføre denne Titel, men Parlamentet havde ei antaget den. Da Annas 19 Børn alle vare døde før hende; besluttede hun at erhverve sin Broder Prætendenten Thronfølgen, men døde 1714 før hun kunde udføre sine Planer. Efter en 1701 antagen Successions-Act kom Georg den første af Huset Hannover paa den engelske Throne. Vel gjorde Jacob den 2dens Søn et Forsøg at støde ham fra Thronen, men det mislykkedes. Ved Walpoles Bestyrelse formindskedes Statsgjelden i 18 Aar 7 Mill. Pund Sterling. Georg den første bidrog ved sine Underhandlinger meget til at vedligeholde Freden i Europa og deeltog i Quadrupelalliancen mod Spanien. Efter hans Død 1717 fulgte hans Søn Georg den anden samme Regjeringsmaximer med Walpoles Hjelp. Som Garant for den pragmatiske Sanction understøttede han Maria Theresia i den østerrigske Successionskrig (1740 — 1748). Under denne Krig landede den yngre Prætendent Carl Eduard i Skotland, havde i Begyndelsen stor Fremgang, men blev siden slagen ved Culloden af Hertugen af Cumberland og reddede sig med største Nød ved Flugten. Ved Freden til Aachen vandt England ei det mindste, men Gjelden var forøget med 31 Mill. Siden opkom en nye Krig med Frankerig angaaende Grændsebestemmelserne i Nordamerika, og med denne forenedes Syvaarskrigen i Tydskland. Under Krigens Løb døde Georg 2den (1760) og blev efterfulgt af sin Sønnesøn Georg 3die, der sluttede Freden til Paris 1763, hvori England erholdt Canada, Senegal, Lerne Grenada, St. Vincent, Dominique og

Tabago. Men Nationalgjelden havde Krigen foroget fra $74\frac{1}{2}$ til $146\frac{1}{2}$ Mill. Pund Sterling. Handelen paa Ostindien og Englands Erobringer der fortjene en vigtig Plads i den engelske Historie, saavelsom Cooks Opdagelsesreiser. Ved Lord Norths falske Forholdsregler fornemmelig ved Stempelacten og siden Theeacten foranledigedes en Opstand i de engelske Colonier i Nordamerica, som endtes ved Freden i Versailles, hvori England maatte erkjende de 13 amerikanske Provindser for en uafhængig Stat, tabte de ovenfor nævnte vestindiske Øer til Frankerig igjen og saae Statsgjelden foroget til 240 Mill. Pund Sterl. — Georg 3dies Utilfredshed med Ludvig 16des Henrettelse gjorde Nationalconventet mistænkeligt og det erklærede England Krig. I denne sloge de Engelske de Franske overalt til Soes og bemægtigede sig de fleste af deres Colonier, derimod vare deres Landgange ei heldige undtagen den i Ægypten. Efterat et femaarigt Oprør i Irland var dæmpet 1799, blev dette Rige difinitivt forenet med England 1800. Med Frankerig sluttedes 1802 Freden til Amiens, hvor England beholdt Trinidad og Ceylon. Pitt var fort før gaaet ud af Ministeriet. Denne Fred var af kort Varighed, da Englænderne ei vilde romme Maltha før Bonaparte havde opfyldt Fredsbetingelserne med Hensyn til Italien. Krigen udbrod igjen allerede 1803 og de Franske besatte Hannover. England søgte nu at vække Frankerig nye Fiender og bragte forskjellige Coalitioner istand (1805—1809), vel vare deres Allierede i lang Tid uheldige, men de engelske Flaader seirede overalt, bemægtigede sig alle Fiendens Colonier og beherskede Havene uden Medbeilere. Alle Napoleons Bestræbelser at tilintetgjøre Englands Handel mislykkedes, hvorimod Englands Standhaftighed forenet med hans alt for dristige Foretagender tilsidst befordrede hans Fald. I Fredene til Paris 1814 og 1815 har England erholdt Øerne St. Lucie og Tabago af Frankerig saavelsom Isle de France og Sechelles; det er blevet i Besiddelse af Maltha og har tillige Beskyttelsesret over de joniske Øer. Danmark har aftraadt Øen Helgoland og Hannover er ophøiet til et Kongerige. — Som ovenfor er anført blev England og Skotland nøiere forenede 1707 under Navn af Storbrittanien. England ligger mellem 50 og 56° N. B. og mellem 11 og 19° Ø. L. fra Ferro, er paa tre Sider omgivet af Have og grændser mod N. til Skotland. Størrelsen er henved 3000 [] Mile. Climatet er tempereret og Atmosphæren temmelig sund uagtet den megen Taage. England har ingen betydelige Bjerge; dog er Fyrstendømmet Wales meget bjergfuldt. Themsen flyder i Nordsøen efterat have optaget Medway, ligeledes flyder ogsaa Humber derud efterat have forenet sig med Trent. Severn

falder i det atlantiske Hav i den saa kaldte Bristoler-Canal. Ved Kysterne findes en Mængde fortræffelige Havne, som: Portsmouth, Plymouth, Falmouth ved Canalen, Newcastle, Hull, Yarmouth og Cochester ved Nordsøen, Liverpool og Bristol ved det irske Hav. Landet er i det Hele meget frugtbart, har fortræffelige Heste, Qvæg, Faar, af Mineralier ypperligt Tin, Jern og Kobber, god Valkjord, Marmor, Allun og Vitriol. Der findes og mineralske Vande, og Steenkullene erstatte Mangelen paa Brænde. Af de mange Havefrugter der dyrkes tilberedes Most. Den engelske Jordbund er fortræffelig til Agerdyrkning. Skotland, som ligger mellem 55 og 59° N. B. og 11 til 15° østlig Længde, har et mere koldt og raadt Clima og mindre Frugtbarhed. Den nordlige meget bjergige Deel kaldtes Høilandene, hvor næsten intet Korn findes uden Havre. Derimod er der Overflødighed paa Bygningstømmer og Brænde saavelsom uædle Metaller. Der gives og Ædelstene. Det lave Land frembringer alle Slags Kornarter, Hør og Hamp. Der er Mangel paa Saltkilder hvorfor man syder Salt af Søevand. England er deelt i 40, Wales i 12 og Skotland i 31 Shires, Grevskaber. Til Skotland høre desuden to Stewartier, hvoraf det ene indbefatter Orkenøerne og Shetlandsøerne. Paa England og Wales regner man henved 10 Mill. Indb. og paa Skotland 1½ Mill. England og Wales har 29 store, 707 mindre Stæder, 117 Flækker, 9293 Sogne. Englænderne ere en Blanding af Britter, Sachser, Danske og Franskmænd. Det skotske Høiland beboes af de gamle Galer, Brittaniens Folkestag. De have vedligeholdt deres gamle Sæder og det Sprog, hvori Ossian sang. I Lavlandene tales Engelsk. I Wales leve Efterkommere af de gamle Britter eller Kymrer, som Angelsachserne fordreve derhen. Det engelske Folk deler sig i Adel og Ikkeadel. Egentlig kjender man i England kun et Slags høi Adel (nobility). Denne bestaaer af Lorder eller Peers ɔ: dem som have en arvelig og personlig Stemmeret i Parlamentet og have Titel af Hertug (Duke), Marquis, Greve (Earl), Viscount og Baron, hvilke den ældste Søn arver. Men, da en Adelsmand foruden sin egentlige Titel har Ret til alle de lavere saa hedder f. Ex. den ældste Søn af en Hertug i Faderens Levetid, Greve, den anden Baron, men den tredie blot Esquire og betitles Master, medens de andre kaldtes Mylord. Til Lorderne høre og Prindserne af Blodet som Kongen almindelig giver Titel af visse Hertugdømmer eller Grevskaber. Kongen kan ved Adelsbreve udnævne saa mange nye Lorder, som han vil. De høie Statsembeder saavelsom Biskopperne have ingen arvelig Adel. Foruden denne Adel gives endnu en anden uegentlig (gentry) uden

Adelsbreve, Stamtræer eller Forrettigheder. Alle Eiere af nogenlunde betydelige Godser lade sig kalde Esquirer, i Skotland kaldes de Lairds. Til Gentry regnes desuden de rigere Kjøbmænd, Lærde, alle unge Sønner af Lorderne; alle disse kalde sig Gentlemen, som ethvert veiklædt og dannet Menneske gjør Fordring paa at hede. En Middelklasse mellem Nobility og gentry udgjør Ridderne (knights) og Baronetterne. Dette er Titler, som Kongen skjenker ved Breve, som ingen Forrettigheder tilstaae uden personlig Udmærkelse og Ære. Det egentlige Folk udgjør foruden Borgerne ogsaa Bønderne. Da de fleste Landeiendomme ere i store Eieres Besiddelse, ere de ofte bortforpagtede. Forpagteren (Farmer) lade Jordene dyrke ved et Slags Dagløønnere af Bondestanden (peasantry). De kjende intet til Hoverie og nyde fuldkommen personlig Frihed. Desuden gives der nogle faa som have deres egne Grundstykker (Yeomen, freeholders eller og have deres Godser efter Lehns- og Arveret (Copyholders). Grundvolden til den engelske Statsforfatning udgjøre kun nogle faa og ofte temmelig ubestemte Rigsgrundlove. Dertil hører: 1) det gamle Frihedsbrev af Henrik 1ste (Charta libertatum) hvortil endnu komme adskillige mindre vigtige af Stephan og Henrik 2den. 2) Magna Charta (the great Charter) som blev Johan uden Land aftvunget 1215. 3) Petition of rights en til Carl den 1ste 1628 overgivet Adresse, hvis Indhold han med sin Villie maatte antage. 4) Declaration of rights eller the act of settlement, den Capitulation ifølge hvilken Wilhelm 3die besteeg Thronen. 5) Successionsacterne af 1701 og 1705. 6) Unionsacten 1707 mellem England og Skotland. 7) Unionsacten med Irland fra 1800. — Montesquieu roser især den brittiske Constitution for det hensigtsmæssige Forhold mellem den lovgivende, udøvende og dømmende Magt. Den lovgivende Magt saavelsom den at paalægge sig selv Skatter udøver Folket ved sine Repræsentanter. Disse danne Parlamentet, der bestaaer af Underhuset (House of Commons) hvori Shirernes og Stædernes Deputerede (513 fra England og Wales, 45 fra Skotland, og 100 fra Irland) have Sæde og Stemme og Overhuset Chamber of Peers), hvori foruden Lorderne Erkebiskopperne og Biskopperne have Sæde og Stemme. Parlamentet er ei bestandig samlet, men Kongen har Ret til at sammenkalde og ophæve det. Hverken dette eller hiint maae han opsætte længer end 7 Aar. Sammenkaldelsen skeer ved en skriftlig Indbydelse til hver Lord og ved Befaling til Grevskaberne og Stæderne at vælge deres Deputerede. Ret at stemme i Valgforsamlingerne har i Stæderne enhver Borger og i Grevskaberne enhver Freeholder, som har 40 Shilling aarlige Indkomster. Valgdygtige ere kun Folk,

som aarlig have 500 Pund Sterling af deres egne frie Godser og ei have noget Embede eller nogen Pension af Kronen for at de kunne være aldeles uafhængige af Ministrene. Kongen kan udskrive Parlamentet hvor han vil, nu holdes det bestandigt i det gamle kongelige Pallads i Westminster, hvor hvert Huus har sin Sal. Den første Samling bivaaner Kongen personlig, kronet og kongelig smykket og aabner Parlamentet med en Tale i Overhuset, hvorpaa hvert Huus især svarer ham i en skriftlig Takadresse. Efter at nu Parlamentslemmerne have svoret Kirkeeden (Oath of Supremacy) indført af Henrik 8de, hvorved Kongen erkjendes for den engelske Kirkes Overhoved, Testeden, og Medlemmerne af Underhuset desuden Undersaatseden (Oath of Allegiance) vælger Underhuset en Taler (Speaker) saavelsom en Committee af 2 Personer, hvorpaa Underhandlingerne begynde. I Overhuset fører Lordkantzleren Ordet og sidder saavelsom de øvrige Ministre paa en Uldsæk. Hvert Parlamentslem har Ret at foredrage noget. Et Forslag til en Lov kaldes Bill og maa tre Gange paa tre forskjellige Dage forelæses før der kan stemmes derover. Hvo som ei er tilstæde, har tabt sin Stemme. Lorderne kunne dog stemme ved Befuldmægtigede (Proxies). Er Forslaget antaget (passed) af det Huus, hvori det er gjort, overgives Billen til det andet Huus, og, hvis den ogsaa antages der, sendes den Kongen til Bekræftelse, hvilken han dog kan afslaae. Kongen har altsaa ingen anden Medvirkning ved Lovgivningen end et veto. Bekræftelsen skeer ved Formularer, som endnu fra ældre Tider ere franske. Ved den kongelige Bekræftelse erholder Billen Lovskraft og kaldes nu Parlamentsact. Kongen besidder den fuldbyrdende Magt. Hans Rettigheder indbefattes under Navnet the kings prerogative. Han besætter alle Stats-, Krigs-, Hof- og geistlige Embeder og uddeler Rang og Titler. Han fører Krig og slutter Fred, og Flaaden kan betragtes som hans Eiendom. Han sender Gesandtere og slutter Fred efter Behag. Han har og Ret at benaade Forbrydere. Til Kongens og Hofstatens Underholdning har Parlamentet bevilget en vis Sum, Civiliste, Kongens eneste Indtægt, thi af Krongodser veed man Intet i England omendskjøndt Kongen har adskillige Lystslotte, som Privateiendom. Thronfølgen retter sig efter Førstefødselsretten; i Mangel af Sønner succedere Døttrene, og først naar deres Afkom er uddød Sidearvinger. Kongen er efter Henrik 8des Testamente myndig i det 18de Aar; Regentskabet i Mindreaarigheden bestemmer Kongen i sit Testamente eller, hvis dette ei er skeet, Parlamentet. Thronarvingen er fra Eduard 3dies Tid født Hertug af Cornwallis og fra Eduard den 1stes Erobring af Wales ved et aabent Brev erklæret for Prinds af Wales. Kroningen gaaer for

sig i Westminsterabbedie ved Erkebispen af Canterbury; Erkebispen af York kroner Dronningen. De høie Rigsembeder, hvoraf der fordum gaves 9, besættes af Kongen paa to arvelige aar. De ere: 1) Stordommerens (Lord chief justice, Lord high Steward, magnus Seneschallus Angliæ hvis Embede dog ei nu er besat. Fra Richard 2dens Tid udnævntes han kun paa kort Tid, enten for at bivaane Kongekroningen eller have Forsædet, naar en Lord skulde dømmes til Døde. Den første af de permanente Rigsembedsmænd er derfor 2) Storkantsleren (Lord high Chancellor) der tillige er Storseglbevarer (Keeper of the great Seal. 3) Storskatmesteren (Lord high Treasurer. Præsident i Skatkammeret. Dette Embede bestyres fra Georg 1stes Tid af 5 Commissarer, hvoraf den første kaldes Premierminister eller første Skatkammerlord. 4) Præsidenten i Stats- eller Geheimeraadet (Lord President of the privy Council) 5) Geheime-Seglbevareren ((Lord privy Seal) trykker Kongens hemmelige Segl paa hans Udstædelser, der først siden forsynes mod det store Segl. 6) Storkammerherren (Lord high Chamberlan) hvis Værdighed er arvelig, selv paa Qvindelinien, for Hertugerne af Lancaster. 7) Storconnetablens Værdighed Lord high Constable) er siden den 1521 halshugne Stor-Connetable Hertugen af Buckingham ei tildeelt Nogen. 8 Stor-Marschal (Lord Earl Marshal) eller Overdommer i Slægtsager. Dette Embede tilhører arveligt Hertugerne af Norfolk, som dog, fordi de ere catholske, lade det bestyre ved en Vicarius. 9) Storadmiralen (Lord high Admiral eller Overdommeren i alle Tilfælde, der forekomme paa Floder og Søer. Dette Embede besættes almindeligt ikke, men bestyres af Comissarier, hvis Præsident heder første Lord i Admiralitetet. I Skotland vare før Foreningen 8 Rigsværdigheder; 4 høie, nemlig: Storkantsleren, Storskatmesteren, Geheime-Seglbevareren og Statssekreteren og fire lavere, nemlig: Overarchivaren (Lord Register), Overprocureuren (Lord Advocate,) Underskatmesteren (Lord Treasurer Deputy og Overretssekreteren (Lord Justice Clerk). Siden Foreningen besættes begge Skatmesternes og Statssekreterens Plads ei mere. Desuden gives flere Collegier og Embeder, hvorigjennem Kongen udøver sin Magt. Geheimeraadet (the privy Council) bestaaer af Kongens Geheimeraader, som han udnævner. Aarlig forfærdiges en nye Liste over dem og hvo, der udelades af denne, ophører derved at være Geheimeraad. Geheimeraaderne maae edelig love Taushed og at de efter bedste Villie skulle raade Kongen. Deres Antal er fuldkommen ubestemt. I Geheimeraadet sidde de tre Statsse-

S

kreterer. Den ældste af dem besørger de udenlandske Anliggender i det sydlige Europa; den anden de i Norden, begge tilsammen de indenlandske. Den 3die Statssekreteer er blot for Amerika. Under Statssekretererne staaer Statsarchivet (Paper office) og Seglamtet (Signet office) Befalinger, der grunde sig paa Kongens Prærogativer, kaldes Geheimeraads Forordninger, urigtig Cabinetsordre. Statkammeret er Collegiet for Finanssagerne. Foruden Lordcantsleren, den første Statkammer Lord og Admiralitets Lord, Geheimeraadets Præsident og Geheime-Seglbevareren høre endnu til Ministeriet, Statkammerkantsleren, Krigsministeren, Feldttøimesteren, Ministeren for det Indre og for de udenlandske Sager. Disse Ministre udnævnes af Kongen paa ubestemt Tid og faae deres Afskeed naar det behager ham. De ere Nationen ansvarlige for alle deres Forholdsregler og Handlinger, hvorimod Kongen ei som hellig Person kan kræves til Regnskab. Den dømmende Magt besiddes over hele Riget i Kongens Navn og Partimonialjustits er ubekjendt, undtagen i nogle ubetydelige Tilfælde. Den første Instans danne Fredsdommerne (Justices of Peace, hvilke Kongen efter Behag udnævner i hvert Shire. Deres Magt henhører dog snarere til Politievæsenet end til Domstolene. De vaage over den offentlige Rolighed, modtage Klager, hæfte Forbrydere &c. Den egentlige Justits forrette the Quarter Sessions eller Great Inquests. Hvert Fierdingaar forsamles nemlig Fredsdommerne i hvert Grevskab og sammenkalde de Edsvorne (the jury) hvilke dømme i de af Fredsdommerne forebragte borgerlige og piinlige Sager. En Anklaget eller Een af Parterne har Lov til at protestere mod de Edsvorne, hvorpaa andre maae vælges. Efterat Forsamlingen er ophævet, opløses tillige denne Ret. Varigt er derimod Sherifeur Embedet i hvert Grevskab. Han udnævner de Edsvorne og fuldbyrder Dommene. Stædernes Øvrigheder bestaae af en Major, som nogle Steder kalder Bailif og 12 Aldermen. Majoren i London er altid Lord. Fra disse lavere Domstole gaae alle borgerlige Sager til de almindelige Processers Ret (Court of common pleas), de criminelle Sager til Kings bench (den kongelige Bænk) saa kaldet, fordi Kongen fordum havde Forsædet paa en ophøiet Bank; Finantssager gaae til Statkammerretten (court of the Exchequer) der er forskiellig fra Statkammeret, som ei tillige kan være Dommer og Part. Alle tre afgjøre i visse Tilfælde og i første Instans, og fra den første kan appeleres til Kings bench. Enhver af disse Retter har fire Dommere, hvilke tilsammen kaldes Englands 12 Dommere. Den ældste, som har Forsædet kaldes i den første Ret Lord chief Justice of the common pleas, i den anden Lord chief Justice

of England den tredie Lord chief Baron. De øvrige Bisiddere i Skatkammerretten kaldes Barons of the Exchequer, fordi de forhen maatte være Friherrer. Men disse høie Dommere dømme ikke selv. De reise aarlig ligesom de gamle frankiske Sendegrever omkring i Riget, nemlig to i hver af de 6 Retskredse (Circuits), hvori det egentlige England er indbeelt og holde i Forening med de 12 Eedsvorne deres Sæder (the Assizes) hvori afgjøres hvad der inden 6 Maaneder bringes for dem. I Wales, som har to Circuits reise ei Dommerne selv men fire dertil beordnede Advocater. Ved Siden af de tre nævnte Domstole staaer Cancelieretten (Court of Chancery) som undersøger Besværinger over hine og er den eneste, som er i bestandig Virksomhed og dømmer uden Eedsvorne, som den og er den eneste, der har Lov til at udlægge Lovene efter Billighed, da alle de andre fortolke dem bogstavelig. Til Cancellieretten høre alle Arvedelingssager; den har og Jurisdiction over sit eget Personale. Dette bestaaer af Storcantsleren, som har Forsædet, 12 Bisiddere (Masters of the Chancery) som ere Doctores juris, 6 Sekreterer (Clerks) og mange Subalterne. Overadmiralitetsretten dømmer i Havarie-, Bodmerie- og andre Sager, der angaae Søefarten; Overhofmarschalsretten i genealogiske og heraldiske Stridigheder. I Skotland ere ligeledes tre høie Domstole: den borgerlige Session or College of Justice med en Præsident og 14 Bisiddere (Lords of the Session), den criminelle (the justice court) med en Overdommer (Lord Justice General) og 5 Dommere, og Finansretten (Exchequer Court) indrettet 1707 efter den engelske. Den høieste Ret i Storbrittanien og Irland er Overhuset, hvortil de sidste Appellationer gaae. For det kunne Lorder alene tiltales i criminelle Sager. For det fremføres Klager mod Ministrene, Stadtholderne i Colonierne og andre Embedsmænd. Underhuset er i slige Tilfælde den offentlige Anklager, og Kongens Benaadningsret ophører her. Blandt de Love, som henhøre til Privatretten er the common Law, samlet af Eduard Confessor af gamle sachsiske og danske Vedtægter. Den blev forøget af Wilhelm Erobrer, som lod den oversætte paa Fransk og forbedret af Eduard 1ste. Parlamentsbeslutningerne, som have forandret mange Steder i denne Lov kaldes Statute Law, Nogle Stæder have og locale Love (peculiar Laws, by Laws). De criminelle Love ere meget strenge ofte grusomme. — Tiden har medført adskillige Misbrug i Henseende til Folkerepræsentationen; saaledes sender ubetydelige Byer, eller endog Eieren af et enkelt Værtshuus, hvor fordum en Stad har staaet, som Old Sarum. Deputerede til Parlamentet, medens Stæder som Leeds, Birmingham og andre mangle denne Ret. Man har beregnet at 254

Parlamentslemmer, altsaa næsten de halve, vælges af ikke meer end 5723 Valgberettigede. Det er begribeligt at Bestikkelser saaledes let kunne finde Sted ved Valgene. Hvad Bestikkelser ei formaaer bevirker alle Slags Rænker. Kongen stræber stedse at faae Ministre, der har saa mange Venner i Parlamentet at de kunne drive igjennem hvad de ville. Derfor har Oppositionspartiet (det som modsætter sig Ministrenes Forholdsregler) næsten stedse Minoriteten: thi saasnart Fleerheden hælder til det, optager Kongen de vigtigste Medlemmer af Oppositionen i Ministeriet og de forandre da almindeligt meget hurtigt deres politiske Troesbekjendelse. En anden Hovedfeil ved den engelske Forfatning er de ubestemte Grændser mellem Kongens og Nationens Magt. Saaledes opkommer dee hyppig Tvivl om en Sag er Gjenstand for en Geheimeraads Beslutning eller en Parlamentsact. Men om og Englænnernes politiske Frihed ei er hvad de selv troe; saa have de dog et vigtigt Fortrin, Frihed nemlig til at tale og skrive hvad de ville Og denne Frihed er vist nok ei af liden Betydenhed, thi den offentlige Mening og Enkeltes Domme er Despoten ofte frygteligere end den stærkeste Opposition. Hvor lidet en Konge af England tør vove at tilsidesætte den offentlige Dom, beviser Stuarternes Exempel tilfulde. Foruden denne hellige Rettighed og en Retsforfatning, der sømmer frie Mænd, bestaaer Britternes personlige Frihed fornemmelig i den Rettighed ifølge hvilken Ingen uforhørt maae bringes i Fængsel. Denne grunder sig saavel paa magna charta, som paa en ved Carl 2dens vilkaarlige Opførsel foranlediget Parlamentsact 1679, af sine Begyndelsesbogstaver kaldet Habeas corpus. Statsreligionen i Storbrittanien er den evangelisk-reformerte, til hvilken enhver offentlig Embedsmand ved en Religionseed maae betjende sig; thi Catholicismen blev anseet for det samme som Hengivenhed til det stuartske Huus. Derfor ere Catholikerne udelukkede fra Statsembederne. Den skotske Kirke har ogsaa i sin udvortes Form antaget Calvins Grundsætninger og kaldes den presbyterianske. Ogsaa i England gives der mange Presbyterianer, som dog i deres Grundsætninger afvige fra de skotske Puritaner, Nonconformister, nu kaldte (Protestant Dissenters). Den herskende engelske Kirke har beholdt det catholske Hierarkie med Biskopper. Dens 25 Biskopper staae under Erkebisperne af Canterbury og York, 20 under hiin og 4 under denne. Hiin har Rang for, denne strax efter Lordcantsleren. Biskopperne have som geistlige Lorder Rang over de verdslige. De vælges ligesom i de catholske Stifter, af Capitlerne, og have til Medhjelpere Archdiacons og Ruraldecans. Der gives i England 9293 Sogne. Præsten ved et Sogn med store Tiender, kaldes Rector. Ofte tildeles et saadant Embede en verdslig Per-

son, som lader Embedet bestyre ved en saa kaldet Vicar, som han betaler derfor. Den engelske Nationalrigdom beroer deels paa Jordbundens Frembringelser, deels og fornemmelig paa Industrie og Handel. Agerdyrkningen, som let kunde underholde alle Englands Indbyggere er bleven meget opmuntret og er virkelig af indsigtsfulde Landmænd bragt videre end noget andet Sted, men Manufacturer og Fabriker unddrager den for mange Hænder: der bruges for meget Land til Qvægavl og de store Godseieres Jagtforlystelser; herfor er en aarlig Indførsel af Korn for 7½ Mill. Pund Sterling nødvendig istedet for at England for 50 Aar siden udførte $\frac{1}{10}$ af sit Korn. Af 30 Millioner Acrer i England og Walis regner man 8 Mill. øde og 14 Mill. ere tilstrækkeligt nyttet Land. Dog lider England intet Tab ved denne Kornindførsel, da der vindes tre Gange saa meget ved Fabrikflid og Handel for Nationalrigdommen som ved Agerdyrkningen. Manufacturer og Fabriker beskjeftige de fleste Hænder og have bragt deres Arbeider i alle Slags Toier og Metaller til en overordentlig Fuldkommenhed. London, Birmingham, Manchester, Leeds og mange flere Steder ere i denne Henseende berømte. — Den engelske Handel er udbredt overalt. Englands insulariske Beliggenhed og dens mange Havne, saavelsom dens fortrinlige Industriearbeider, bidrage særdeles meget til Handelens Fremme. For nærværende Tid indføres i Storbrittanien aarlig i Gjennemsnit for 30 Mill. Pund Varer og 10 Mill. rede Penge, hvorimod der udføres for over 40 Mill. Pund i Varer og 6 Mill. rede Penge. Den udenlandske Handel er tildeels i Hænderne paa Handelscompagnier, blandt hvilke det fortrinligste er det ostindiske. Blandt de øvrige Compagnier har det levantiske og russiske ei havt nogen betydelig Fremgang. Vigtigere er det afrikanske, Sydsøe- og Hudsonsbugtselskabet. Den engelske Bank, som er grundet paa Actier, hører og til Handelsselskaberne. Det er en Sæddelbank o; den udgiver flere Papiirpenge end dens Capital beløber sig til, hvorfor den og ved en Intrigue af den franske Regjering, som i Aaret 1797 gjorde Bankens Creditorer mistroiske, kom i Forlægenhed, hvoraf den kun reddedes ved de engelske Kjøbmænds Patriotismus, der understøttede den med Forskud. England har betydelige Colonier, fornemmelig i Ostindien og Amerika, ogsaa nogle i Afrika og selv paa Nye-Holland er Colonien Ny-Syd-Wales. De gamle Colonier have en Forfatning, som ligner Moderlandets. Planterne danne et Slags Parlament og Gouverneuren er i Kongens Sted. Den uhyre engelske Nationalrigdom er imidlertid meget ulige fordeelt. Da de Rige anvende Størstedelen af deres Penge paa den udenlandske Handel, Colonierne og Statspapirerne, have en stor Deel Mennesker Intet at bestille. Deraf de mange

Fattige i England og de mange Udvandringer. Den hele Masse af den brittiske Nationalindkomst beregnede man i Aaret 1810 til 132,470,000 Pund. De rede Penge kan man anslaae til 100 Mill. Pd. Af de ovenanførte 132 Mill. ere 51 nødvendige til Nationens nødtørftige Underholdning, saa der i Fredstider bliver et Overskud af 81 Mill. — Nationalgjelden er deels funderet, deels ikke funderet. I Forstningen blev enhver nye Gjeld, som contraheredes, funderet paa en nye paalagt Skat, det er til en Skat, der ei maatte anvendes til noget andet end til at betale Renterne af denne Gjeld. Formedelst denne Indretnings Ubeqvemmelighed bleve 1787 alle disse Taxter forenede i den saa kaldte consoliderede Fonds, der nu dækker Renterne af al funderet Gjeld. Beviserne for denne Gjeld hedder Stocks og give 3 Pct. Fonden forøges med en nye Taxe, saasnart enten nye Gjeld contraheres eller en gammel endnu ei funderet, funderes: Skjøndt man under en Krig ei kan tænke paa nogen virkelig Formindskelse af Gjelden afbetales dog aarlig noget af Gjelden for at vedligeholde Statscrediten. Aar 1717 vandt man et betydeligt Overskud ved at nedsætte Nationalgjeldens Renter til 5 fra 6 (siden til 3) og deraf dannede man en synkende Fond (sinking fund): denne var 1785 steget til tre Mill. aarlig Indtægt. Nu faaer den foruden andre Tilstød aarlig 1 Mill. af den consoliderede Fond. — Taxterne (Skatterne) ere enten aarlige, som hvert Aar paa nye maae bevilges eller permanente, der ere bevilgede for stedse. Til hine hørte forhen Malttaxten og Landtaxten eller Grundskatten. Denne er af Pitt 1798 gjort permanent paa 20 Aar, eller rettere forudsolgt og og anticiperet. Den udgjør for England 1,997,763 Pund og for Skotland 48000. De gamle permanente Skatter ere Tolden, Accise, stemplet Papiir, Vinduesskatten, Skat paa Hyrekarether og Pensionsskatten. Blandt de nyere Skatter, som Krigen har frembragt, er Indkomst- eller som den nu hedder, Eiendomsskatten, bestaaende af 10 Pct. af enhver Indkomst over 200 Pd. og en ringe Afkort af enhver over 160 Pd. Hertil kommer en er utallig Mængde Skatter paa alle mulige Luxus- og Consumtions Gjenstande. Den engelske Søemagt er steget til en uhyre Høide og bestod 1808 af over 1000 Krigsskibe, hvoriblandt 253 Linieskibe, 38 Skibe paa 50 Kanoner og 258 Fregatter. Denne uhyre Flaade er deelt i tre Eskadrer af forskjelligt Flag og forskjellig Rang nemlig det røde, hvide og blaae. Landarmeen bestod samme Aar af 204,815 Mand regulære Tropper, foruden 24781 Mand Artillerie, 25023 Mand Voluntair Cavalerie, 261,821 Voluntair Infanterie, 9825 Mand Voluntair Artillerie og 77,164 Mand Milits. Baade Søe- og Landmagten er siden Krigen stærk reduceret: Da den brittiske Constitution ei tillader Tvangsmidler ved Hverving eller Conscription, saa lønnes Ar-

meen overordentlig vel. En Gemeen erholder daalig 1 Stilling, en General aarlig 2074 Pd, en Generallissimus 3157 Pd. 2c.

Engle. Under Artiklen Dæmonologie er viist paa hvilken Maade Læren om Engle er kommen ind i Christendommen; her skal vises, hvorledes den er uddannet. Man forstaaer ved Engle et Slags gode Aander, der staae i nøiere Forbindelse med Menneskene. Allerede den jødiske Theologie skjelnede imellem forskjellige Classer af dem, men Ingen har saa nøie vidst at classificere dem, som Forfatteren af det himmelske Hierarchie, hvilket man tilskriver Dionysius Areopagita. Efter Nogles Mening bleve de skabte længe før den synlige Verden, efter Andre paa samme Tid som Himmelen og Jorden, paa den Tid Gud skabte Lyset og Guds Aand svævede over Vandet. Deres Forretning er at tjene Guddommen, der bruger dem til at befordre gode Hensigter, til at foretage hele Nationer og Riger, til enkelte Menneskers Beskyttelse 2c. De tænkes som Aander med et ætherisk Legeme, hvilket blev antaget paa Synoden i Nicæa (787); Synoden i Lateran 1215 modsiger dette og antager at de ere ulegemlige. De, der ansee Legemet blot for en Byrde eller et Fængsel for Sjelen og gjøre sig et synderlig høit Begreb om rene Aander, ansee Englene for slige, og forklare deres Aabenbarelser af den Evne vilkaarlig at antage menneskelig Skikkelse; andre, der ei troe den aandelige Natur mindre fuldkommen ved Legemet, tillægge dem dette. Som endelige Væsener maae de og have et Opholdssted. De Gamle, der forestillede sig Himlen, som en stor blaae Sal, hvori Gud boede med Englene, havde ingen Vanskelighed hermed; andre, der troe Engle, antage at de boe usynlige blandt Menneskene. Hvad deres Navne angaaer, saa lader den catholske Kirke kun de tre i den hellige Skrift forekommende Michael, Gabriel og Raphael gjelde. Blandt Aldebertus's Kjetterier, som bleve fordømte paa en Synode i Rom 704 under Pave Zacharias, var og det, han havde anraabt Engle under ubekjendte Navne, som Uriel, Raguel, Tubuel 2c. Der erklæredes udtrykkeligt at dette ei var Navne paa Engle, men paa onde Aander, som han havde anraabt om Bistand. De nyere Catholiker have dog ei bekymret sig herom, men tillagt Englene Navne.

Enkaustik, Voxmalerie, opkom uden Tvivl af de Gamles Skik at skrive paa Voxtavler. Men Voxtavlerne til Tegning maatte være anderledes end de til Skrivning, thi det med Jordfarve blandede Vox var ei tyndt og flydende, men en tyk Masse, som derfor maate udjevnes med et hedt og fladt Redskab. Dette kaldtes hos Grækerne Kestron,

hos Romerne Viriculum eller veruculum. Fremgangsmaaden med den hede Griffel paa det farvede Vox kaldtes Enkaustik af det græske εγκαιω, Jeg brænder ind. Siden fik dette Ord en stor Almindelighed og brugtes ei alene om Voxmalerie paa Træe, Muure, og Elfenbeen, men og paa Leerkar, paa Metalarbeider, hvor Guld eller Sølv blev lagt paa eller smeltet ind, desuden om Alt, hvad der blev forgyldt eller forsølvet i Ilden, hvilket man kaldte Guld- eller Sølvenkaustik. De Nyere kaldte Porcelainmalerie og Emaille Enkaustik og med samme Ret kan man kalde Middelalderens Glasmalerie, som man finder paa Vinduerne af de gothiske Kirker, saaledes. Det følger af sig selv, at dette har kun liden Lighed med de Gamles Voxmalerie. Om dette vide vi i Grunden meget lidet. Plinius (H. N. 35. 11) beretter os kun at der gaves et tredobbelt Slags. Paa den første Maade blev Voxet smeltet, blandet med fiint revet Jordfarve saamegen det kunde modtage, hvorpaa denne Masse blev lagt paa Træe eller Muur med det hede Griffel. Afkjølet var dette den Grund, hvorpaa Tegneren med en spids Griffel indgravede Linierne, og saaledes var det egentlig ikke Maleriet, men Voxgrunden som blev indbrændt og denne Indbrænden gav Maleriet kun uegentlig Navn af Enkaustik. Om den anden Maade at indbrænde paa Elfenbeen herskede længe de meest vildfarende Meninger. Den rigtigste synes Professor Grund i Florents, der selv gav sig af med enkaustisk Malerie, at have havt. Da man havde bragt Kunsten til nogen Fuldkommenhed paa Tavler af haardt Vox vilde man gjøre dette Arbeid i det mindre paa Elfenbeen, som dengang stod i høi Værdie. Elfenbeenstavler bleve derfor overtrukne med sort eller rødt Vox, og Tegningerne bleve indgravne deri med Griffelet, da man troede at de ville tage sig bedre ud paa det hvide glatte Elfenbeen. Den tredie Maade er at paamale Vandfarver med en Pensel. Om Maaden, hvorpaa dette skeedte, ere ogsaa Meningerne deelte, da efter Nogle Voxets Opløsning skeedte ved Ild efter andre ved Vand. Rimeligt synes det at Voxet blev vaadt opløst, Farverne blandede dermed og paamalede med en Pensel, hvorpaa det Hele fuldførtes ved Ild, hvorved dette Slags Malerie blev til Enkaustik. — Efterat Voxmaleriets hele Kunst havde været tabt fra det femte Aarhundred, fornyedes det igjen i Midten af det forrige Aarhundred ved Grev Caylus, 1752. Ligeledes have Bien og Bertscher gjort Forsøg af dette Slags.

Ennius (Quintus) een af de berømteste romerske Digtere fra den ældre Tid og en Efterligner af Grækerne. Han var født i Rudiæ i Calabrien 239 f. Chr. Cato Censorius lærte at kjende ham i Sardinien, blev

hans Discipel og bragte ham tilbage med sig til Rom, da han som Qvæstor vendte tilbage fra Afrika. I Rom erhvervede han sig de meest anseete Mænds Venskab og underviiste i det Græske. Med store Indsigter i det græske Sprog og Litteratur forbandt han nøie Bekiendtskab med det oscifke og latinske Sprog, hvorved hans store Indflydelse paa det Sidstes Dannelse blev mulig. Han forsøgte sig næsten i alle Arter Poesie og efterlignede Grækerne snart mere snart mindre. Saaledes skrev han sit episke Digt Scipio; romerske Annaler fra de ældste Tider i Hexametre, 18 B; Tragoedier og Comoedier, af hvilke der endnu ere nogle Fragmenter tilovers, Satirer og Epigrammer samt Oversættelser. Hans Fortjenester af det romerske Sprog og Prosodie bevirkede at Romerne betragtede ham som deres Poesies Fader (Horat. ars poet.) Hesselius har samlet hans Fragmenter (Amst. 1707 4.) og tilføiet Efterretninger om hans Liv.

Ensemble, det Hele uden Hensyn til dets enkelte Dele. Naar man ved Bedømmelsen af en Gjenstand af de skjønne Kunster, seer til Virkningen, som alle Dele sammtlig gjøre paa os uden at tage Hensyn til det Enkelte, siger man: Ensemblet er godt iagttaget eller ei. Ofte er det Tilfældet i Værker af Kunsten at Virkningen af det Hele er Hovedhensigten, f. Ex. i visse Landskabsmalerier, hvor de enkelte Gjenstande slet intet Indtryk gjøre, men tilsammen give en skjøn Udsigt. Omvendt gives der Værker, hvori det enkelte er Hovedsagen f. Ex. ofte Comoedier, hvor det Hele ei er synderlig Opmærksomhed værdt, men dog vigtigt for de enkelte Characterers Skyld.

Entre kalder man med Magt at bestige et Skib i aaben Søe for at bemægtige sig samme. Det angribende Skib hænger sig ved Hjelp af Entrehager fast til det fiendtlige, Mandskabet springer over paa samme for at tvinge det andet til Overgivelse. Entren bruges almindelig kun af Capere og Corsarer imod Koffardieskibe, som for det meste kun have lidet Mandskab og faa eller slet ingen Kanoner. Ved Krigsskibe er det sædvanligere at afgjøre Kampen ved Kanonild. Entreøxen er en lille Haandøxe som man ved Entringen betjener sig af til Haandgemæng og til at sønderhugge Touge. Den er paa den ene Side dannet som en Øxe, paa den anden spids.

Enthusiasmus, Begeistring, Henrykkelse eller en vis ophøiet overordentlig Sjelens Virksomhed, ved hvilken alt er i usædvanlig Bevægelse. Enthusiast kalder man derfor den, som af visse Gjenstande let bringes i Be-

geistring, Dog tages dette Ord næsten altid i en god Mening.

Entomologie, Læren om Insecterne. Entomolog, en Insectkjender; Enthomolither forstenede Insecter.

Envoyes ere Gesandtere af anden Classe. Titelen Envoyé ordinaire er ei længer brugelig; man skjelner mellem Envoyé, Envoyé extraordinaire og Envoyé extraordinaire et plenipotentiaire, hvilken sidste er den meest udmærkede.

Eon de Beaumont (Charlotte Genoveva) Thimothée af) berømt under Navnet Chevalier d'Eon, født i Tonnere den 5te Oct 1728, var mærkværdig blandt sit Kjøn. Forælorene ønskede at have en Søn, hvorfor de skjulte hendes Kjøn, klædede og opdrog hende som en Dreng. Hendes naturlige Egenskaber understøttede Forældrenes synderlige Ønske. Hun blev Retslærd, kongelig Censor, Helt, Gesandt og politisk Skribent. Da hun i Paris, hvor hun blev opdragen hos en Tante, havde studeret Jura, blev hun Parlamentsadvocat. Hendes Talenter bleve snart bekjendte for Prindsen af Conti, som dengang havde Forsædet i Ludvig 15des geheime Ministerium; han troede hende især skikket til diplomatiske Forretninger og foreslog hende hertil for Kongen. Nu begyndte d'Eons glimrende Løbebane. 1756 blev hun sendt til Petersburg med Chevalier Douglas for at bevirke Udsoning mellem Hofferne. D'Eon var heldig: følgende Aar bragte hun en Alliancetractat tilveie mellem Frankerig og Rusland til Versailles, og 24000 Russer skulde forene sig med de franske og østerrigske Armeer imod Frederik den store. Eon overleverede ogsaa Maria Theresia den første Plan til den russiske Armees Feldttog og Ludvig 15de den russiske Ratification af Fordraget den 30te Dec. 1758 og af Søeconventionen mellem Rusland, Sverrig, Danmark og Frankerig imod England. Syvaarskrigens Udbrud gjorde d'Eon til Helt. Hun skjulte endnu stedse sit Kjøn, som kun Kongen kjendte, og fulgte Marschal Broglio som Generaladjutant i Marken. I Træfningen ved Ultrop blev hun saaret; hendes Forbindelse skede uden at hendes Kjøn blev opdaget; ved Horte reddede hun Krudtvognene midt under den fiendtlige Ild. Marschallen og hans Broder Greven af Broglio agtede begge Generaladjutantens Fortjenester og ved dem erholdt d'Eon Secreteriatet ved Fredsunderhandlingerne, der vare aabnede i London og ledede af Hertugen af Nivernois. D'Eons Stilling var ofte meget critisk, thi hun stod midt imellem Hertugen af Choiseuls og Broglios modsatte Partier, men hen-

des Klogskab og Duelighed førte hende lykkelig over hver Klippe og vandt Kongens Fortrolighed i en stedse høiere Grad. Ei mindre yndet gjorde hun sig ved Hoffet i London, saa Georg 3die imod al Sædvane valgte hende for at overbringe Ratificationen af Fredsbetingelserne til Paris. Ved denne Leilighed tilstod Ludvig 15de hende den hellige Ludvigs Kors og paalagde hende umiddelbar at sende ham Efterretninger fra London. Hun blev fransk Resident, ja endog befuldmægtiget Minister i Hertugen af Nivernois Fraværelse, og denne Post vilde hun ei opgive efter Grev Guerchi Ankomst i denne Egenskab. For at krænke denne lod hun Endeel af de Breve og Memoirer, som vare hende meddeelte, trykke. Ved dette uforsigtige Skridt bleve de meest ansete Mænd og selv Ministrene compromitterede; Eon blev afsat og var bleven heftet i London og bragt i Bastillen, hvis Kongen ei selv havde advaret hende. For at formilde hende, tilstod han hende endog en Pension af 12000 Livres. I Paris var hendes Undergang besluttet. Hertugerne af Choiseul og Praslin, som havde villiget i en haanlig Fred, vare alt for interesserede ved Bestyrelsen af det franske Gesandtskab i London. D'Eon passede ei til deres System, og Grev Guerchi blev udseet til hendes Efterfølger. D'Eon maatte styrtes og herpaa arbeidede Hertugen af Choiseul ved Smigrerier, Praslin ved Forhaanelse og Grev Guerchi ved Vold. Hun blev kaldet tilbage, men, da hun ei havde Lyst til at lade sig indspærre i en Fæstning, vægrede hun sig ved at gaae til Frankerig. Hun kjendte Kongens Svaghed og vidste hvor let hun kunde blive opofret Ministrene. Saaledes satte hun sig i London i en sand Insurrectionstilstand mod sine Fiender, og udviklede derved en Fiinhed, Dristighed og Menneskekundskab, der gjøre hendes Aand og Hjerte lige stor Ære. Hun smigrede Hertugen af Choiseul, bød Hertugen af Praslin Spidsen. Grev Guerchi angreb hun modig, Broglio gav hun efter for, mod Georg 3die viste hun en dyb Ærefrygt og viste den høieste Agtelse for Englændernes Sæder og Indretninger; men i enhver Stilling viste hun tillige en urokkelig Troskab mod sin Konge, som hun vedblev at correspondere med. Hun beviste at hun var født for den diplomatiske Bane. Nu kom det Øieblik, da hendes Kjøn ei længere kunde være nogen Hemmelighed. I Rusland havde man først fattet Mistanke, i London blev denne endnu sandsynligere. Ludvig 15de, der saae sin Hemmelighed i Fare, men ei vilde synes at vide noget herom, befalede Generalsekreteren i det geheime Ministerium at undersøge Sagen og give Efterretning derom. Dreuet begav sig til London og opfordrede Chevalier d'Eon at dokumentere Sandheden. D'Eon saae den kongelige Ordre og aabenbarede til hvilket Kjøn hun hørte. Efter denne

Opdagelse fratog man hende alle Gesandtskabspapirer. Da hun maatte udlevere Kongens Papirer, sagde hun: Beretter Kongen, at min Dyd, som Qvinde er ligesaa urokkelig som min Troskab som Politiker, at Jeg evig vil gjemme Erindringen om hans Majestæts Ordrer; Jeg skal aldrig ophøre at være fransk." Ludvig 16de kaldte hende tilbage til Paris, hun ankom der 1777, beundret af England som af sit Fædreland. Dog maatte hun nu aflægge sin Mandsdragt. Hun betragtedes ved Hoffet som et Phoenomen; i Damernes Kreds talte hun som en Viis, og udtrykte sig stedse meget passende, men i en Mands Tone, hvilken hun aldrig kunde aflægge. Aar 1792 skrev hun til den lovgivende Forsamling og forlangte en Plads ved Armeen med Tilladelse at bære sin forrige Dragt. Hun døde 1795 næsten i Nød. Kort i Forveien havde hun afslaaet den betænkelige Forretning at redigere Londoner-Cabinettets diplomatiske Actstykker paa godt Fransk. Hendes Skrifter ere udkomne i 13 Bind 8. 1775 under Titelen: Loisirs du Chevalier d'Eon. Blandt dem er især hendes „Memoires" mærkværdige for Diplomatikerne formedelst de Efterretninger, deri gives om Forhandlingerne mellem Hofferne i London og Paris. Et andet meget mærkværdigt Skrift er: Des pensees sur le célibat et les maux, qu'il cause à la France Hun har og skrevet om Rusland og dets Handel med England; om Englands amerikanske Besiddelser og om Frankerigs Stilling i Indien.

Eos Gudinden for Morgenrøden (see Aurora).

Epacter kaldes 1) de 11 Dage, som Solaaret har flere end Maaneaaret; 2) i Tidsregningen de Tal, som tilkjendegive hvor mange Dage den sidste Nymaane haver forud for Aarets Begyndelse: Indfalder f. Ex. den sidste Nyemaane for Nytaarsdag den 16de Dec. som i Aaret 1800, saa er Epacten 15. Falder Nyemaane 1ste Jan. selv, saa er Epacten for dette Aar Nul og tilkjendegives i Kalenderen ved en lille Stjerne. Man indførte dem for desto lettere at beregne Paaske; men de bleve forkastede 1700 ved de evangeliske Stænders Calenderforening, og til Paaskefuldmaaneds Bestemmelse foreskreves umiddelbar den astronomiske Regning efter de rudolphinske Tabeller; hvorfor de bevægelige Feste af den forbedrede Calender i mange Aar afvige fra den gregorianske Calender.

Epaminondas en berømt thebansk Feldtherre der for en kort Tid hævede sit Fædreneland til den høieste Grad af Magt og Lykke. Født af fattige Forældre levede han ubekjendt til sit 40 Aar. Han nød imidlertid Underviisning af Pythagoræeren Lysis, der begeistrede ham til

de høie Ideer, som siden forskjønnede hans Liv. Han traadde først offentlig frem i Sparta, hvorhen Thebanerne havde sendt ham tilligemed nogle andre efter Lacedæmonernes Forlangende for ved Underhandlinger at bringe den Krig tilende, der allerede var udbrudt imellem Staterne. Her viste han ligesaa megen Værdighed som Veltalenhed og afslog med Bestemthed at give Slip paa Thebens Herredømme over Stæderne i Boeotien. Krigen blev fortsat og Epaminondas fik Overanførselen over Thebanerne. I Spidsen af 6000 Mand skulde han fægte mod en dobbelt saa stor fiendtlig Hær. Man forkyndte ham et ugunstigt Udfald, men han lod sig ei afskrække fra at vove et Slag ved Leuktra. Selv gjorde han Hovedangrebet paa den fiendtlige Phalanx medens hans Ven Pelopidas i Spidsen af den hellige Skare tog den i Flanken. Spartanerne mistede deres Konge Cleombrotus med 4000 Mand og maatte rømme Valpladsen. To Aar efter bleve Epaminondas og Pelopidas udnævnte til Bøotarcher. Epaminondas trængte ind i Peloponnes, bevirkede et Frafald af adskillige med Lacedæmon forbundne Stæder og sønderbrød Messeniernes Aag og opbyggede deres Hovedstad. Derpaa viste Epaminondas sig i Spidsen af en talrig Hær for Sparta, hvilken Stad dog Agesilaus forsvarede saa dueligt at Epaminondas maatte forlade den: og da Vinteren nærmede sig og Athenienserne havde erklæret sig mod Thebanerne, trak han sig tilbage efterat have ødelagt Lakoniens aabne Land. I Theben blev han anklaget fordi han saavelsom Pelopidas havde beholdt Bøotarchatet imod Loven fire Maaneder over eet Aar. „Vel, sagde han, Jeg har fortjent Døden, dog forlanger Jeg følgende Indskrift paa min Grav: Thebanerne lod henrette Epaminondas, fordi han tvang dem til ved Leuktra at angribe og overvinde Lacedæmonierne, som de forhen ei havde turdet see under Øinene, fordi han reddede Fædrenelandet og befriede Grækenland, fordi Thebanerne under hans Anførsel beleirede Lacedæmon, der maatte være fornøiet med at undgaae sit fuldkomne Fald, fordi han igjen opbyggede Messene og forsynede det med stærke Mure.“ Disse Ord vakte en almindelig Enthusiasmus for ham, saa han blev frikjendt. Efter at han havde befriet Pelopidas, som var bleven fangen af Tyrannen i Pheræ, fortsattes Krigen mellem Sparta og Theben. Epaminondas rykkede igjen ind i Peloponnes og viste sig pludselig for Sparta, som han troede blottet for Soldater. Men Agesilaus havde faaet Efterretning om hans Tog og var færdig at modtage ham. Thebanerne trængte vel vidt ind i Sparta, men Borgernes kjekke Forsvar tvang dem til igjen at drage bort. Derpaa drog Epaminondas med 33000 Mand ind i Arkadien, hvor de forenede Spartaner og Athenienser stode samlede. Her kom det til det berømte

Slag ved Mantinea. I Spidsen af den ene Fløi styrtede han imod den lacedæmoniske Phalanx, og slog den paa Flugten, men blev i det samme saaret af et fiendtligt Kastespyd i Brystet. Efter en haard Kamp reddede Thebanerne ham og hans Skjold. Paa den anden Fløi var Slaget uafgjort og begge Parter havde paa Efterretningen af Epaminondas's Død trukket sig tilbage efterat have opreist Seierstegn. Epaminondas levede vel endnu, men Lægerne havde erklæret, at, saasnart man drog Jernet ud af Saaret maatte han døe. Da man bragte ham Efterretning om Seieren, udbrød han: Jeg har levet længe nok! og trak selv Spydstumpen ud af sit Bryst. Hans Venner klagede, at han ei efterlod nogen Børn. Jeg efterlader svarede han, to Døttre, Seirene ved Leuktra og Mantinea som skulle giøre mit Navn udødeligt. Paa Valpladsen oprettedes ham to Mindesmærker. Man roser ligesaa meget hans Sæders Reenhed, hans Godhed og Blidhed, som hans Feldtherretalent. Hans Ubestikkelighed beviste han ved sin Armod, denne var saa stor at han kun havde een Kappe.

Epaulette, Skulderbaandet paa Officierernes Uniform. Epauletter have deres Oprindelse fra Ludvig 14des Tider. Under denne Konge bar man Kaarden i brede Bandeleerer, der hængte over den høire Skulder og tit vare meget prægtige. De bleve befæstede paa Skuldren ved Epauletter hvilke man siden beholdt som en Prydelse.

Epée (Charles Michael, Abbé de l') ved sit de Døvstummes Opdragelse og Pleie helligede Liv, Menneskehedens Velgjører, var født i Paris 1712. Hans Fader, som var kongelig Architekt, gav ham en omhyggelig Opdragelse og paalagde hans Tilbøielighed til den geistlige Stand ingen Tvang. Biskoppen af Troyes udnævnte ham til Capitular. Dette gav ham Leilighed til paa det inderligste at forbinde sig med Soane, dog skal han være bleven suspenderet, da man beskyldte ham for vrang Lære. Ved denne Tid levede to døvstumme Piger i Paris hos deres Moder; deres indtagende Skikkelse, den Forstand de viste, Moderens Kummer, der saae dem fordømte til evig Taushed, bragte ham paa den Idee at anvende sin Tid paa at skaffe dem Midler til at meddele sig. Før ham havde Wallis gjort nogle Forsøg at meddele de Døvstumme Andres Tanker. Det samme havde Ponce, en spansk Geistlig og efter ham en Læge Amman prøvet Ogsaa Pereyre beskjeftigede sig i Paris med samme Gjenstand: men Abbed L'Epée, der nu gandske opofrede sig de Døvstummes Underviisning og oprettede et Institut, der gjorde ham berømt i i hele Europa, overgik snart sine Forgjengere. Talrige

Disciple erholdt under ham de nyttigste Kundskaber og sattes istand til at meddele deres Tanker. Man saae dem, der forstode sex forskjellige Sprog, andre, som bleve grundige Mathematiker og atter andre, som vandt Priser der vare udsatte for poetiske og litteraire Værker. Uden al Understøttelse bestreed den menneskekjerlige Lærer Omkostningerne ved sit Institut alene med en aarlig Rente af 12000 Livres Han nægtede sig Alt for at hans Disciple ei skulde mangle noget. Den haarde Vinter 1788 undværede han endog Brænde og Klæder, som han behøvede. Da Keiser Joseph 2den kom til Paris skjenkede han Abbed L'Epées Underviisning sin Beundring, men endnu mere hans Simpelhed. Han bad om Tilladelse at sende en talentfuld Mand til ham, der kunde udbrede Opfindelsens Velgjerning til Indskland. Aar 1780 lod den russiske Keiserinde ham hilse ved sin Gesandt og tilbød ham en anseelig Foræring. Siig de Keiserinden, svarede Abbeden ham, at Jeg ingen Penge modtager, men, hvis mine Bestræbelser have nogen Fordring paa Agtelse, saa er mit eneste Ønske, at hun af sit vidtløftige Rige sender mig en Døvstum til Opdragelse. Hans ubetænksomme Iver i en Døvstums Anliggende, hvilken han ansaae for en forskudt Søn af Grev Solar, havde nær været skadelig for Uskyldigheden. Den endelige Dom, som paafulgte 1792, erkjendte vel Uskyldigheden, men forbød den Døvstumme at føre Navnet Solar for Fremtiden. Denne Begivenhed gav Anledning til et bekjendt fransk Drama, som Kotzebue bearbeidede. Abbed L'Epée oplevede ei Sagens Udfald, men døde i Paris i Febr. 1790. Hans Efterfølger var Abbed Sicard. Vi have af ham følgende Skrifter: Rélation de la maladie et de la guérison de Marie Anne Pigalle, 1759 og la véritable manière d'instruire les sourds et meuets, confirmée par une longue expérience.

Epernay, en Stad i det franske Dep. Marne ved Floden af samme Navn, ei langt fra Reims med 750 Huse og 5000 Indb. Dette Sted er især mærkværdigt, fordi det er Hovedstedet for Handelen med fiin Champagne, som sendes herfra i overmaade store Qvantiteter til alle Verdens Kanter. I Kjelderne hos det eneste Handelshuus Moet finder man stedse et Forraad af meer end 500000 Bouteiller.

Ephemerider kaldes Skrifter, hvori Data optegnes efter Dagenes Orden, Tidender og andre periodiske Blade, Skrifter, hvori Veirliget for hver Dag er optegnet; ligeledes astronomiske Tavler, hvorpaa Stjernernes daglige Stilling og Himmellegemernes Forandringer findes optegnede. Ephemerisk er hvad der kun varer een Dag. Ephemeron i Plantelæren, en i det sildige Efteraar blom=

strende Giftplante. I Dyrelæren ere Ephemerer Døgnfluer. Der gives nemlig smaae Fluer eller Myg, der have en saa kort Tilværelse, at flere Slægter fødes og døe paa een Dag.

Ephesus, Joniens Hovedstad, var Engang Middelpunktet for hele Forasiens Handel, hvortil den meget rummelige Havn især bidrog. Omendskjøndt Ødelæggelser og Jordskjelv flere Gange forstyrrede den, bragtes den dog op igjen. Den havde flere udmærkede Bygninger; fortrinligst var det mellem Havnen og Staden liggende og til Verdens Under regnede Dianas Tempel eller Artemisien, som hvis første Bygmester Chersiphon eller Ktesiphon nævnes. Det var af jonisk Bygnemaade. Lilleasiens forsamlede Folk skulle i 220 Aar have arbeidet paa dette Tempels Bygning, hvis Længde var 425 Fod og som var prydet med 127 Søiler, hver 60 Fod høi. Mærkværdige vare og de deri værende Billedstøtter og Malerier af de berømteste græske Mestre. Ved Plinius's Tid var det ødelagt 7 maaskee 8 Gange, blandt andre af den berygtede Herostrat, 356 Aar før Chr. Fødsel, der stak det i Brand for paa denne Maade at forevige sit Navn. Desuagtet opbyggedes Templet af Epheserne paa nye prægtigere end før; de gave ei blot deres Penge hertil, men Qvinderne endog deres Smykker. Ja Begjerligheden efter at forevige sig ved dette Værk af den skjønne Kunst var saa stor, at de afsloge Alexander den stores Tilbud at betale alle Omkostningerne, naar de vilde tillade ham at sætte en Indskrift paa Templet til hans Minde. Nu er dette Tempels Ruiner et Opholdssted for Hyrder med deres Hjorde; det samme er Tilfældet med den prægtige Stad, der nu er en ringe Landsbye Aja Soluk eller Aja Juni. Hirt har skrevet om dette Tempel.

Ephorus. Ephorer vare i Lacedæmon Øvrigheds-personer, som 745 f. Chr. bleve indsatte af begge Kongerne Theopompus for at besørge den indvortes Statsbestyrelse i Kongernes Fraværelse, fornemlig skulde de beklæde Domstolene, hvortil en egen Bygning var dem anviist, Ephorion. Een af deres fortrinligste Forretninger var Opsigt over Ungdommens Underviisning. De bleve valgte af Folket 5 i Tallet og vare kun eet Aar i deres Embede. Snart begyndte disse Ephorer selv at indskrænke Kongernes Magt. Derfor pleier man og at bruge Benævnelsen Ephorer om Personer, der have Opsyn med visse Personer eller Indretninger. Saaledes kaldes hos os dem, som i Provindserne have Tilsyn med de latinske Skolers Bestyrelse ꝛc.

Epictet, Epiktetos, en berømt Stoiker, var

født i Hieropolis i Phrygien og levede ved 90 Aar før Chr. Fødsel. Han levede i Rom i den yderste Elendighed, thi han var Slave hos Een af Neros Frigivne, der behandlede ham med grusomt Overmod, hvilket han taalte med ægte stoisk Sjelsstorhed. Som et Exempel fortæller man at hans Herre Engang gav ham et hæftigt Slag over Benet. „Du vil slaae mig Benet i Stykker" sagde Epictet. Strax fordoblede han Slaget og knækkede virkelig Benet. Har Jeg ikke forudsagt det, sagde Philosophen med rolig Mine uden den mindste Klage. Siden blev han frigiven, men levede bestandig i den største Armod. Basis for hans Moral var at taale og undvære. Hans Læresætningers Fortræffelighed erhvervede ham almindelig Beundring. Et Edikt af Domitian forviste ham og flere Philosopher fra Rom, thi Tyrannen maatte hade Mennesker, hvis Grundsætninger trodsede Tyranniet. Epictet nedsatte sig i Epirus; efter Domitians Død vendte han tilbage og stod i stor Anseelse hos Hadrian og Marc Aurel. Hadrian spurgte ham Engang, hvorfor Venus afbildedes nøgen. Fordi, svarede han, hun blotter dem, der overgive sig til hendes forføriske Tillokkelser. Arrian samlede sin Lærer, Epictets Udsagn, hvilke vi endnu have i hans Enchiridion. Den indeholder den rene stoiske Moral. Foruden denne Haandbog have vi endnu af ham fire Bøger philosophiske Discurser. Som et Beviis paa den store Agtelse, man almindelig tildeelte Epictet, fortæller man at en rig Dosmer kjøbte hans Studerelampe for dog at have noget tilfælleds med ham.

Epicur (Epicurus) født i Gargettus ved Athenen Aar 342 f. Chr. Denne berømte græske Philosoph har af mange været udraabt for en sandselig Vellystning. Han var født af fattige Forældre og fattede allerede i sit 14de Aar en saa heftig Tilbøielighed til Philosophien, at han begav sig til Athenen til Grammatikeren Pamphilius's Læresal. Da han Engang hørte denne recitere Hesiods Vers, hvori Chaos anføres som det første af alle skabte Ting, opkastede han det Spørgsmaal, hvo der da havde skabt Chaos, da det havde været det Første. Grammatikerne henviste ham til Philosopherne, som han fra nu af med Iver besøgte. Han lod sig ei nøie med Athenen: for at danne sin Aand og indsamle Kundskaber, gjennemreiste han adskillige Lande og vendte derpaa tilbage til Athenen. Her aabnede han i sit 36te Aar sin Skole i en Have, og snart tilstrømmede talrige Discipler fra alle Lilleasiens og Grækenlands Stæder. Han lærte, at Velbefindende var det høieste Gode, men dette skulde ei være blot sandseligt, men og aandeligt, paa Dyd grundet Velbefindende. Saaledes

forkastede han vel Lasten og hyldede Dyden, men ikke for dens egen Skyld, kun som et uundværligt Middel til Lyksalighed. Han anbefalede Viisdom, Maadehold, Fredsommelighed, Eftergivenhed, Sjelsfasthed, Nydelse af anstændige Fornøielser og Foragt for Livet. Han priste vel Smerteløshed som noget kosteligt, men taalte selv med Standhaftighed de største Legemssmerter. Saa klart han ved sit eget dadelfrie Liv, som nogle dog beskyldte for Stolthed og Misundelse, viste Meningen af sin Lære, blev den dog hyppigt misforstaaet eller mistydet af ond Villie. Hans Moral er eudæmonistisk og hans Lære om Verdens Oprindelse atomistisk og materialistisk. Han gik ud fra den Grundsætning at Intet fremkommer af Intet og antog to nødvendige, evige og uendelige Grundprinciper, det tomme Rum og Atomerne, udelelige og paa uendelig mange Maader dannede Legemer. Atomerne bevægede sig ifølge deres naturlige Tyngde i Rummet og blandede sig med hverandre. For at gjøre denne Blanding mulig lod han dem ei falde i lige, men i krumme Linier. Ved denne Bevægelse stødte de imod hverandre paa mangfoldige Maader, og af de uendelige Forbindelser fremkom Legemer og Væsener af alle Slags. Omendskjøndt Atomerne ingen andre Egenskaber havde end Form og Tyngde, frembragte de dog de forskjellige paa Sandserne virkende Egenskaber hos Legemerne som Farve, Tone, Lugt &c. Videre lærte han at ligesom Alt fremkom ved Atomernes Forening saaledes forstyrredes Alting ved deres Adskillelse; der gaves utallige Verdener, som Tilfældet havde dannet og som uophørlig fremkom og gik under. Verden havde havt en Begyndelse, derfor maatte den og have en Ende; af dens Ruiner vilde en anden fremkomme. Han fandt ingen Forskjel mellem Mennesker og Dyr og forklarede Sjelens Oprindelse paa samme sandselige Maade. Denne Lære, som man ei med Uret beskyldte for Atheismus og Materialismus, paadrog ham mange Modstandere. Han naaede en Alder af 72 Aar og døde 270 f. Chr. Omendskjøndt hans System ogsaa i Rom fandt Tilhængere, blandt hvilke Celsus, den ældre Plinius og Lucrets vare de berømteste, naaede den dog aldrig den Anseelse som den stoiske eller platoniske Skole. Af hans talrige Skrifter er kun lidet blevet tilbage. Et af hans Værker skal for kort Tid siden være fundet ved Eftersøgelserne i Herkulanum. Før kjendte man hans Philosophie kun af Lucretses Digt og de Efterretninger, som Cicero, Plinius og andre have opbevaret os og af to Breve, som Schneider har udgivet (Leipzig 1813).

Epicuræer kalder man 1) en Discipel af Epicur og 2) en Fraadser, fordi man misforstod Epicurs Lære og antog hans Princip at være sandselig Nydelse. Epicurismus

er Epicurs Synsmaade i Philosophien, modsat Stoicismus; man forstaaer ogsaa derved en forfinet Materialismus, der er bygget paa Empirie.

Epicykel, Epicyklus, i Astronomien en Cirkel, hvis Middelpunkt dreier sig om i en anden Cirkels Peripherie.

Epidemie eller epidemisk Sygdom (af ἐπι og δῆμος blandt Folket), betyder en Sygdom, som er herskende paa et Sted eller paa en heel Landstrækning, og efterat den har hersket en Tid igjen ophører. En Epidemie fremkommer altid af udvortes Aarsager, der vare en Tid, virke paa hele Folket, og frembringe lidt efter lidt slige Forandringer, hvorved den bestemte Sygdom opkommer. Aarsagerne ligge fornemmelig i den atmosphæriske Luft, Næringsmidlerne, Veirliget og andre Omstændigheder, der kunne virke paa hele Folkemasser. Hertil maa man regne hurtig Forandring af Luftens Temperatur, altsaa pludselig Overgang fra langvarig Varme til Kulde eller omvendt; Uddunstninger, lang vedholdende Væde eller Tørke m. m. Saaledes synes mange Epidemier at fremkomme af et eget med visse Vinde hidbragt Stof i Luften, som den saakaldede Influenza; videre af Mangel paa Næringsmidler, af disses slette Beskaffenhed, skadelige Blandinger ꝛc. Slette Korn- og Frugtaar nøde Menneskene til andre Næringsmidler, til Surrogater f. Ex. i Sverrig og Norge til at bruge Bark til Brod, hvoraf Sygdomme opkomme. I Begyndelsen er en Epidemie almindelig mild, men jo længere den varer og desto mere den udbreder sig, desto farligere bliver den, dog bliver den gjerne svagere mod Slutningen. Mange Mennesker angribes slet ikke af herskende Epidemier. Sandsynlig ligger dette i deres Legemsconstitution, som sætter dem istand til at modstaae Sygdommen. Man finder og tit Mennesker, der have chroniske Sygdomme, Hypochondrister og andre at blive frie for epidemiske Sygdomme. Ei sjelden forvexler man Begrebene om Epidemie og smitsomme Sygdomme. Den epidemiske Sygdom er oprindeligen ei smitsom; kun under særdeles Omstændigheder, naar Sygdommen bliver meget ondartet, og mange Syge findes sammen i et snævert Rum, kan et smitsomt Stof avles hos dem og danne en Dunstkreds om den Syge, hvorved samme Sygdom kan frembringes hos andre.

Epidermis, den yderste, ufølsomme tynde Hud paa Legemet.

Epiglottis, Strubedækker, det knudrede Laag over Luftrøret.

Epigoner (see Theben og Alcmæon.)

Epigram. Dette græske Ord betyder egentlig Paaskrift, Overskrift. Efter den første Bestemmelse en poetisk Indskrift paa Templer, Gravminder, Kunstværker o. s. v. enten til Forklaring eller til at frembringe en vis Følelse. Denne Bestemmelse udfordrer aandrig Korthed, hvor det poetiske Product er virkelig Paaskrift; men hvor det tillige omfatter Paaskriftens Gjenstand, som ei er nærværende, men maa tænkes, en poetisk Idee fremstillet i aandrig beskue ig Korthed. I øvrigt kan Fremstillingen skee paa forskjellig Maade, didactisk, satirisk, comisk for Forstanden, lyrisk, elegisk for Følelsen. Sædvanligt sætter man det vittige Epigram mod det sentimentale, hvilket vel kan skee, naar man ei troer dermed at have omfattet den hele Sphære. Endnu mere feile de som kun i deres Theorie tage Hensyn til det ene af disse Slags, en Feil hvorfor Lessing selv ei er frie. I Epigrammets Theorie har han kun det vittig-satiriske for Øie, og for saavidt har han vist nok Ret, at der hører et interessant Indfald til, som spænder Forventningen og tilfredsstiller paa en overraskende Maade. Men Herder har viist, at denne Epigrammets vittige Tendens ei er væsentlig. Sandsynlig fordi Viddet var overveiende i de nyeuropæiske Epigrammer saavelsom hos Romerne, hvorimod de fleste hos Grækerne vare sentimentale, har det vittige og comiske fortrinligviis faaet Navn af Epigram, indtil Herder ved Bearbeidelsen af den græske Anthologie fortrængte hiin Fordom. Hvad det sentimentale Epigram var for Grækerne var Madrigalet for Italiener, Spanier, Portugiser og Franskmænd.

Epigraphe Overskrift eller Paaskrift f. Ex. paa en Bygning. Epigraphisk Kundskab om Indskrifter. Den epigraphiske Side paa en Mynt kaldes den, hvorpaa Billedet og Indskriften findes, monnepigraphisk, naar der kun er Skrift og anepigraphisk, naar der kun er Billede paa den.

Epilepsie, faldende Syge, en langvarig af meget forviklede Aarsager afhængig, ofte ulægelig periodisk Nervesygdom. Mennesket falder som oftest pludselig hen sædvanlig med et Skrig, Tommelfingeren trykkes ind i Haanden, andre Dele af Legemet bevæge sig meer eller mindre, og en fuldkommen Mangel paa Bevidsthed finder Sted; Aandedrættet bliver hurtigt, afbrudt, ængsteligt, stønnende, Munden skummer, Ansigtet fordreier sig, Øinene staae

aabne og ere ufølsomme ved Synet. Anstødet varer sædvanlig fra 10 til 20 Minuter; den Syge vaagner op som af en dyb Søvn uden at vide noget af hvad der er skeet; heller ikke føler han nogen anden Ubehagelighed end Mathed og undertiden Smerte i Lemmerne. Undertiden indtræffe Anstødene 18, 20 ja flere Gange i et Par Timer, dog forekomme de hos de fleste kun hver Maaned, hvert Halvaar eller efter i længere Tidsløb. Forkjølelse, Ærgrelse, Skræk synes at være de sædvanligste Aarsager til denne Sygdom.

Epilog, Slutningstale for ved Enden af Værket endnu at meddele Læserne eller Tilhørerne nogle Bemærkninger. Epilogen saavelsom Prologen (Indledningstalen) forekomme meest ved Skuespil. Adskillige shakespeariske Stykker have baade Prolog og Epilog, hvori Digteren deels beder sine Tilskuere om Eftergivenhed mod Stykkets Mangler, deels antyder det rigtige Synspunkt, hvorfra de skulle betragte hans Værk. I en anden Betydning kalder man og den Tale Epilog, hvori et Skuespillerselskab ved sin Afreise fra et Sted tager Afskeed med Publicum.

Epimetheus, see Prometheus.

Epiphania, Aabenbarelse; deraf Epiphaniafesten, Christi Aabenbarelsesfest.

Epiphonem, Epiphonema, i Rhetoriken en Slutningssætning, der eftertrykkelig slutter flere Leed i en Periode eller en heel Skildring og indeholder en Bemærkning der ligesom hentyder paa det Hele, som Virgils Udbrud: tantæ molis erat romanam condere gentem.

Epiphora, den rhetoriske Figur, ifølge hvilken flere Sætninger eller Afsnit af en Tale endes med samme Ord eller samme Ordforbindelse.

Epirus et Landskab i Grækenland, der er mærkværdigt i den gamle Historie. Det ældste Orakel i Grækenland, det i Dodona, fandtes her. Ogsaa Mythologien erholdt herfra Underverdenens Floder Acheron og Cocytus. I øvrigt var Landet temmelig bjergigt, men mod Søekysten behageligt og frugtbart. I de ældste Tider vare Chaonierne de mægtigste i Epirus. Epiroterne fik deres Frihed af Deidamia, som nedstammede fra Pyrrhus, og fra de macedoniske Kongers Undertrykkelse bleve de befriede af Romerne efter Seieren over Philip 2den (3); lidt efter lidt bleve de saa mægtige, at de understøttede Antiochus og Perseus mod Romerne, men just derved befordredes deres Under-

gang. Paulus Æmilius overvandt dem, gav deres Steder til Priis for sine Soldaters Plyndring. 70 Steder bleve ødelagde og 150000 Mennesker solgte som Slaver. Nu var Epirus forenet med det romerske Rige indtil det blev erobret af Tyrkerne under Amurath 2den 1432. Aar 1447 foraarsagede Castriota eller Scanderbeg, den sidste Green af den kongelige Stamme i Epirus og opdragen ved det ottomanniske Hof, et Opror. Hans Foretagende lykkedes, men efter hans Død blev hans Land igjen erobret af Tyrkerne under Muhamed 2den 1466. Nu omstunder kaldes Epirus Albanien og hører til Paschaliket Janina. Det er gjennemskaaret af Bjerge og lidet frugtbart. Arnauterne beboe det.

Episk Digtning eller episk Poesie kaldes den fortællende Digteart, som rolig fremstiller for Indbildningskraften den poetiske Begivenhed som noget Forbigangent. Den har flere Underafdelinger, der ere forskjellige efter Omfang og Betydning. Den høieste er den, som man for nærværende Tid fortriinsviis kalder Epos eller Epopee, et fortællende Digt, hvis Indhold er en poetisk Begivenhed, som har Hensyn til Verden, Menneskeheden, Nationers eller et Folks Liv, herligst naar dets Stof er Sagn, som hænger sammen med et Folks ældste Historie og dets Oprindelse. Af ringere Omfang og mere indskrænket Betydning er det episke Digt, hvis Indhold mere angaaer enkelte Menneskers Liv, hvorved og det Heles Tone bliver mere indskrænket og lyrisk. Man kunde bedre kalde dette end det Første Heltedigt. Herhid høre de fleste romantiske Heltedigte og selv Homers Odyssee i Forhold til Iliaden og de fleste nyere Epopeer, som have behandlet et religiøs, mythisk eller historisk Stof. Videre hører Romanen til den episke Poesie, poetiske Fortællinger, Noveller Ballader, som alvorligt eller spøgende skildre Begivenheder, Skjebner, Situationer, ja endog enkelte Momenter af et Individs Levnet, og ved deres Tone gaae mere eller mindre over i den lyriske Poesie. Den episke Poesies almindelige Egenskaber lade sig let udlede af den ovenanførte Bestemmelse. Men hvad der sædvanligt anføres som det episke Digts Characteer, tilkommer kun de enkelte episke Digte i den Grad, de i Omfang og Indhold nærme sig det vidtomfattende Epos eller Heltedigtet.

Episcenium den forreste Deel af Theatret.

Episcopale (see anglicansk Kirke, England, Dissenters) de som hører til den saakaldte biskoppelige Kirke i England.

Episode (Episodion) forekommer hos Aristoteles i en dobbelt Betydning, der er ganske forskjellig. Et Sted betyder det alle de Dele af et Drama, som findes imellem Chorsangene, dernæst og en Behandling, som Digteren har knyttet til Hovedhandlingen, men som ei væsentlig hører til den. De nyere Kunstdommere have indskrænket den techniske Betydning af Ordet blot til det sidste. Hos virkelig gode Digtere ere Episoderne ei blot unødvendig Fyldekalk, men de tjene til at oplyse Handlingen, vise dens vigtige Følger eller udvikle skjulte Aarsager. Af dette Slags er f. Ex. Fortællingen om Trojas Erobring i Virgils Æneis. Dette var een af Aarsagerne, hvorfor Digtets Helt maatte forlade sit Fædreneland og vandre omkring paa Havet; men Digteren begynder ei dermed, fordi han vil sammenpresse Handlingen i et kortere Tidsrum for at gjøre den mere beskuelig og levende, han skyder den ind i Løbet af Fortællingen, dog saa heldigt at vi netop vente den paa dette Sted, og at den her ei alene oplyser det Forbigangne, men og forbereder paa det Tilkommende, Didos Kjerlighed. Paa denne Maade bliver Episoden en væsentlig Deel af det Hele. Med Eventyret i Oberon har det samme Beskaffenhed; det synes tilfældigt, men forklarer os Grunden til Oberons Deeltagelse i Huons Skjebne. I de episke Digte har naturligviis Episoden større Spillerum og kan hyppigere anvendes; mindre i det Dramatiske, hvor alt forener sig til en nærværende Handling. Man har og overført dette Udtryk paa Maleriet og benævner dermed et Bipartie, især ved historiske Malerier i det almindelige Liv bruger man Udtrykket om enhver Afvigelse fra Hovedsagen i Tænken og Talen.

Epistel. Herved forstaaer man sædvanlig 1) det poetiske Brev, som ei kan regnes til nogen særdeles Digteart, da det snart er fortællende, snart lyrisk, men sædvanligt didactisk. Tonen, hvori det skrives lader sig ei angive i Almindelighed, fordi det stedse maae rette sig efter Indholdet og den Skrivendes Forhold til Modtageren. Saaledes nærme Ovids Breve fra Pontus sig til Elegien, Horatses Breve til Satiren, andre af Jacobi, Gleim ere lyriske Udbrud af spøgefuld Lune, i hvilken Tone man kun skriver til Venner, ei til sine Overmænd, naar disse ei høre til Forfatterens fortrolige Venner. Til Brevformen er det ei nok at Modtagerens Navn nogle Gange nævnes deri eller findes i Overskriften. Brevet maa overalt have Hensyn til en vis Person som skriver og til en anden, til hvem der skrives. Herved vinder et saadant Digt i Sandhed, Individualitet og Liv. Men denne ene, hvortil der skrives, maae om han og er en virkelig Person, omdannes af Digteren til et poetisk Væsen. Digteren henvender sig

som Porschek siger til et enkelt Menneske for at tale til hele Menneskeslægten. Et almindeligt Brev gaaer kun ud paa Forholdene mellem den Skrivende og Brevets Læser og har blot Privatgyldighed; Meget maae i et saadant Brev være uforstaaeligt for alle andre Mennesker, thi for dem er det ei skrevet. Anderledes er det med den poetiske Epistel. Men, naar Claudius mener, der er et Slags Spøg ved i Livets fortrolige Situationer at antage den poetiske Tone og derfor erklærer det Spøgefulde for herskende æsthetisk Characteer, er hans Synsmaade eensidig og indskrænker denne Digteart. Hvad Fremstillingsmaaden angaaer, forstaaer det sig af sig selv, at et Brev ingen Afhandling er. Gjenstander behøver derfor ei at udtømmes, men skal vises fra et interessant Synspunkt og oplyses. Gangen kan være frie og Sammenhængen mindre streng, dog maae man ei tænke sig fuldkommen Planløshed. Ogsaa Heroiden hører til den poetiske Epistel. 2) Epistler kaldes og fortrinsviis Apostlernes i det Nye-Testamente indeholdte Breve saavelsom de enkelte Afsnit af dem, der bruges som Texter til at prædike over paa visse Søn- og Helligdage.

Epistolæ obscurorum virorum (Breve af ubekjendte Mænd) kaldes et satirisk Værk fra det 16de Aarhundred, hvilket indeholder satiriske Breve med den Tids theologiske Stridigheder og theologiske Talere, skrevne i et barbarisk Latin. De skulle for Størstedelen være af den berømte Hutten.

Epithalamium, Bryllupssang, Bryllupsdigt i en høiere Stiil.

Epoche kaldes det Tidspunkt, hvorfra man begynder en Tidsregning. Man tog sædvanlig en eller anden vigtig Begivenhed til Standpunkt, hvorfra man gik ud og regnede Aarene f. Ex. fra Christi Fødsel, Roms Bygning, Muhameds Flugt o. s. v. Deraf kalder man og en saadan Begivenhed Epoche. Figurligt kalder man ethvert mærkeligt Tidspunkt Epoche. Ofte betyder det og det samme som Periode, Tidsrum.

Epode kaldtes ved de Gamles Chorsang den sidste Afdeling, hvilken blev sjungen, naar Choret efter Strofe og Antistrofe var kommet tilbage paa sin egentlige Plads (see Chor) altsaa Eftersang, Finale. Denne Epodes havde sit eget Stavelsemaal og et vilkaarligt Antal Vers. Desuden forstaaer man ved Epoder et Slags satiriske Oder; efter Hephæstions Bemærkning den, hvor sædvanlig en længere Jambus afvexler med en kortere. Den femte Bog af Horatses Oder har denne Titel. Dog ere ei alle Oder i denne Bog satiriske, og Scaliger finder i denne

Benævnelse intet andet end et Anhang til Oderne; det blev efter Digterens Død tilføiet hans øvrige Værker.

Epopoe, eller rigtigere Epopoie, see Epos.

Epopter, egentlig Beskuere, det er Indviede, som turde bivaane alt hvad der foregik ved de store Mysterier eller Religionshemmeligheder hos de gamle Grækere.

Epos er Benævnelsen paa en vis Classe Digte af det fortællende Slags eller rigtigere et fortællende Digt af en vis Beskaffenhed. Ingen Digteart er paabyrdet mere vilkaarlige og tilfældige Regler af Theoristerne end den episke. Med Rette siger Wilhelm von Humboldt: Ved ingen anden Digteart er man saa forlægen for en tilfredsstillende Definition som ved den episke. De mangfoldige Arter fortællende og beskrivende Digte ere saa nær beslægtede med hverandre, at det er vanskeligt al bestemme hvad der characteriserer den egentlige Epopoe. Denne Vanskelighed tiltager derved, at de Mønstre, man har i denne Digteart, nøie undersøgte, kun have lidet tilfælles med hverandre, undtagen for saavidt de alle indeholde Fortællinger om Begivenheder. Man har derfor almindeligt blandet mindre væsentlige Bibegreber i Definitionen og derimod ei nok udhævet det, hvori egentlig Epopoiens Væsen bestaaer og hvoraf de vigtigste Love for denne Digteart udflyde." — Spørger man nu videre, hvori dette egentlige Væsen da bestaaer og hvorledes man kan finde det, vil man gjøre vel i først at erindre sig det ledende Princip som samme Digter har opstillet for rigtig at skjelne mellem Digtearterne. Humboldt definerer Epopoien saaledes. „Den er en saadan digterisk Fremstilling af en Handling i Fortælling, der sætter vort Sind i en Tilstand af den meest levende og almindelige sandselige Betragtning. Man behøver kun, siger han, nøie at udvikle denne Tilstand for at komme til alle Epopoiens øvrige væsentlige Egenskaber. Hovedkjendemærkerne i denne Definition er Begrebet om Handling og om Fortælling. Fornemmelig er det sidste vigtigt og deraf har det hele Slags sit Navn. Strengt taget kan man deraf udlede dens hele Væsen." Egentlig er det dog ingen Handling, som nu foregaaer, et Epos fremstiller, men Begivenheder. Disse ere noget som er skeet og dette lader sig blot fortælle. Hvad der kun fortælles er derved hensat i et formildende Fjerne, virker ei saa kraftigt paa Følelsen som det Nærværende i Dramaet, lader Betragtningen mere Spillerum og tilstaaer mere Roe. Saaledes bliver Epopoiens Character rolig Fremstilling af det Fortskridende (thi Fortælling kan ifølge sit Natur ei blive staaende stille, men skrider stedse fremad). Derfor viser Digteren sig i hele Fremstil

stillingen i betænksom Fatning og rolig Holdning, og denne hans Sjelstilstand afpræger sig igjen i hans Digt, der aldrig, som Dramaet ryster Sjelen, men virker paa den med mere Rolighed. For at give Digtet den tilbørlige Kraft udfordres den meest levende Anskuelighed, der ei kan naaes uden ved fuldkommen Omstændelighed og skjøn Udvikling. Epopoiens Gang er ingen Reise, hvorpaa man med urolig Utaalmodighed stræber efter det foresatte Maal, men ligner snarere en Lystfart paa en rolig Søe en behagelig Sommerdag, da man i blid Tilfredshed beskjeftiger sig med de omgivende Gjenstande i Roe, saafremt disse ei ere af en ubehagelig Natur og ei mangle hvad der kan tiltrække Aanden eller røre Hjertet. Saaledes holder Epikerens Omstændelighed os fast ved enkelte Punkter. Men skal det skee paa den rette Maade, maae Omstændeligheden ei være død eller blot have et pittoresk Anstrøg, men Alt maa fremstilles som tilblivende for vore Øine. Saaledes beskriver Homer ei Achilles's Skjold, men bringer os til Kunstnerens Værksted, hvor vi see det frembringes. „Langsom Vidtløftighed tilstaaer Epopoen (siger Jean Paul). Hvor længe vredes ei Achilles? Hvor længe døer ei Christus? den nødvendige Mængde af Medspillende, gjør ligesom Mængden af Hjul i en Maskine det Heles Gang langsommere; thi hver Figur maa have Plads til sin Bevægelse. Den saa kaldte raske Gang passer sig for Theatret, ei for Epopoen. Yoricks hele Reise varer tre Dage; den hele femte Bog af Don Quixote optager en Aften i et Værtshuus. Kun da kryber Handlingen, naar den gjentager sig selv og kun da gaaer den i staae, naar en Fremmed træder i dens Sted, men ei da, naar den store Handling deles som Dagen i Timer." I dette sidste ligger Fordringen paa Eenhed og med Rette gjøres denne saavel til Epopoen som til ethvert andet Kunstværk. Efter A. W. Schlegel skal Eenheden i det episke Digt ei være saa skarpt begrændset som i Dramaet; men tør Digteren udstrække sin Plan vilkaarligt i det ubestemte. Der maa vel være et Maal, hvis Fortællingen ei skal blive ubehagelig. I det mindste maae alt runde sig i klare Omrids for Indbildningskraften, om og den dramatiske Eenhed, der stedse har eet Hovedmaal for Øie, hvilket alt er underordnet, ei skal herske i det episke Digt. Derfor er, som og Humboldt bemærker, Slutningen af det episke Digt ei altid eller nødvendigt nogen virkelig Ende, efter hvilken Intet mere lod sig tilføie: men alle enkelte Dele af det Hele maae deri komme sammen paa en tilfredsstillende Maade. Med den strenge dramatiske Eenhed falder og Forviklingen, Udviklingen og Opløsningen af Knuden bort; i Epos er derfor ingen stedse stigende Spænding, men Forventning og Tilfredsstillelse er udbredt over det Hele. Derfor bemægtiger ingen Følelse i det mindste ikke

med paafaldende Overvægt sig vor Sjel i Epopeen, og deraf igjen den rolig betragtende Stemning, hvori dette Digt sætter. Kampens vilde Spil imellem to Partier af modsat Interesse maa raise nok fra frygteligt og sætte alle Kræfter i Bevægelse; Fortælleren og med ham Høreren og Læseren svæver med Jevnmod over den bevægede Verden uden egen Lidenskab. Rolig som han lader Skjebnen udvikle sig, fremstiller han, uden forgribende Deeltagelse i det Enkelte, alle Characterer og Individuer og lader dem handle, thi han veed, at Bestemmelse boer i hans Verden, denne Bestemmelse bruger mangehaande Hjul og Værktøier, og den maa det Hele være underordnet. Saaledes fører han os i rolig Bevægelse eller i fast lige Gang, stedse langsomt og betragtende, sit Maal imøde. Fremstillingen er jevn og rolig som han selv, Udtrykket simpelt, saa at det Hele og her ei ligner det stormbevægede Hav, men den rolige Strøm der paa sin speilende Overflade bortbærer Sorger og Glæder, medens den uendelige Himmel gjenskinner i den. Af denne Art er Epopoen og den homeriske i det mindste er ei denne Theorie imod. Vist nok ligne andre den desto mindre. I Epopoens moderne Theorie og Praxis har man fornemmeligt tillagt den som væsentligt det Heroiske, det Forunderlige og den store Omfang. Kun een Bemærkning endnu. Vantroe til det Himmelske har, som Herder siger, næsten gandske berøvet os Epopoen; kan der en vilkaarlig Mythologie, kan Henriadens kolde Allegorie hjelpe os! Men hvad skulle vi gjøre? Naar ei alle Digtere gaae frem som Göthe i hans Herman og Dorothea, tage Troen fangen under Poesiens Lydighed. I den skal Alt kun synes mueligt. Fornærmes derfor ei enten den psychologiske eller hiin Sandsynlighed, der beroer paa Begivenhedens indvortes Sammenhæng, saa kan man vel og tilstaae hiint. Imidlertid bliver det vist at det Forunderlige i Epopoen ei fornemmelig ligger i høiere Væseners Medvirken og at fremtvinge denne, hvor ingen Folketroe mere bekræfter den er ei andet end Misforstaaelse.

Erasmus (Desiderius, som han selv kaldte sig) født i Rotterdam 1467, døde i Basel 1536. Han var en uægte Søn af en ung Hollænder ved Navn Peter Gerard Gheeraeds fra Gouda og en Lægés Datter. Til sit 9de Aar var han Chordreng i Domkirken i Utrecht, derpaa kom han i Skolen i Deventer hvor han allerede paa en saa glimrende Maade begyndte at udvikle sit Talent, at den lærde Sintheim sagde om ham, at han vilde blive den lærdeste Mand i sin Tid. Efter hans Forældres Død, som han mistede i sit 14de Aar tvang hans Formyndere ham til at gaae ind i den geistlige Stand og i sit 17de Aar træde ind i Klosteret Emaus ved Gouda. Biskoppen af Cambray befriede ham fra denne Tvang. Efterat han 1492 havde

ladet sig indvie til Præst, reiste han 1496 til Paris for der at fuldkommengjøre sig i Theologie og Humaniora. Han underviste der iblandt andre og nogle rige Englændere, hvoraf en betalte ham en Pension saa længe han levede. Med denne gik han til England 1497, hvor Kongen modtog ham meget naadigt. Dog vendte han snart tilbage til Paris, og gik derpaa for at berige sine Kundskaber end mere til Italien. I Bologna, hvor han antog den theologiske Doctorværdighed blev han for sin hvide Scapulier Skyld holdt for en Læge for Pestsyge og forfulgt med Steenkast, hvorved hans Liv sattes i Fare. Dette Tilfælde gav Anledning til at han hos Paven søgte om Dispensation fra sit Ordensløfte, hvilket han og erholdt. Han besøgte Venedig, Padua og Rom; men saa glimrende Udsigter her ogsaa tilbøde sig for ham, fulgte han dog heller sine Venners Indbydelse til England, hvor den Yndest og Anseelse, hvori han stod hos Henrik 8de levede ham endnu større Fordele. Da han besøgte den berømte Storcantsler Thomas Morus, uden at give sig tilkjende for ham blev denne saaledes indtagen af hans Underholdning at han udbrød: „I er Erasmus eller en Dæmon." Man tilbød ham et Præstekald, men Erasmus var lidet tilbøielig til at lade sig fængsle heraf. Derpaa vendte han igjen tilbage til Frankerig og kom nok Engang til England, hvor han en tidlang forestod det græske Professur i Oxford. Derpaa gik han til Basel, hvorfra han gjorde adskillige Reiser og hvor han døde 1536. Erasmus hørte ustridig til sin Tids meest udmærkede Lærde. Med udbredt og grundig Lærdom forenede han en renset Smag og træffende Vittighed. En medfødt Tilbøielighed til Uafhængighed lod ham foretrække lærd Rolighed for glimrende Høihed. Denne fine Verdensmands langsomme Fremtræden gjorde ham mange af de Bedre i hans Tid f. Ex. Hutten til Fiender. Store og varige ere de Fortjenester, han har erhvervet sig til Videnskabernes Gjenoprettelse. Skjøndt han af Utilbøielighed til al Strid ei tog nogen Deel i Reformationsforretningen, bestred han dog Munkevæsenet og Overtroen og befordrede allevegne Sandhedens Sag. Han ønskede en almindelig Kirkeforsamling, som skulde bestaae af de lærdeste og oplyseste Mænd, hvilken dog ei kom istand. Han indskrænkede sig til at gavne Verden ved Skrifter, der endnu agtes og læses for deres vigtige Indhold og behagelige Stiil. (Den bedste Udgave af hans Værker er af Le Clerk, Amsterdam 1703. 10 Bd. Fol., hans Levnet er skrevet af Burigny, forbedret paa Tydsk af Henke, Halle 1782, 2 Bind 8.) Foruden hans Udgaver af forskjellige Classiker, anføres kun her hans bekjendte Bog til Daarskabens Priis (Encomium moriæ) og hans satiriske Skrif-

ter, der endnu ere en behagelig Læsning for enhver Dannet.

Erato, Een af Muserne, hvis Navn forkynder noget Elskværdigt eller en Elskende. Hun har meget tilfælleds med Terpsichore, samme Attributer, samme Costum, men endnu oftere en Lyra. Hun forestaaer Kjerlighedssange og rører, som Ovid i sin Kunst at elske beretter, ved sine ømme Sange selv de vildeste Pigers Hjerter.

Ercila y Zuniga (Don Alonso de) var den tredie Søn af en berømt spansk Retslærd ved Navn Fortunio Garcias. Hans Moder, af hvem han arvede Navnet Zuniga, begav sig efter sin Mands Død til Keiserinde Isabellas, Carl den 5tes Gemalindes Hof. Den unge Alonso blev Page hos Infanten Don Philip, og ledsagede ham i en Alder af 14 Aar paa den Reise, som han efter sin Faders Befaling maatte gjøre igjennem de fornemste Stæder i Nederlandene samt nogle Dele af Tydskland og Italien Aar 1551 vendte han med Infanten tilbage til Spanien, hvor han blev i tre Aar og fulgte derpaa Philip 1554 til England for at bivaane hans Formæling med Maria Her erholdt Philip Efterretning om et Oprør i Arauco, en Landstrækning ved Chilis Kyst. For at dampe dette affendtes Generalen Aldarete og Ercilla ledsagede ham. Aldarete døde. Don Hurtado de Mendoza, Vicekonge i Peru, sendte i hans Sted sin Søn Don Garcias med en Hær imod Araucanerne. Ercilla tog Deel i denne Krig og udmærkede sig meget i de blodige Slag, som forefaldt. De Vanskeligheder, mod hvilke Spanierne havde at kjempe, det Heltemod, hvormed Araucanerne udholdt den ulige Kamp, og den Mængde udmærkede Handlinger som fulgte heraf, begeistrede den unge Ercilla til at skrive et Epos derover, som han kaldte la Araucana. Han begyndte dette Digt paa Stedet, og Stykker af Læder maatte undertiden erstatte ham Mangelen paa Papiir. Efter at Krigen var endt havde en rask Befaling af Don Garcias nær kostet ham Livet. Ercilla kom i Uenighed med en ung Spanier ved en offentlig Fest, som var anstillet til Ære for Philip den 2dens Thronbestigelse. Begge trak Kaarden. Tilskuerne blandede sig i Striden, og en Ildesindet udspredede, at denne Tvist havde et Oprør til Hensigt. Uden at ville høre de Anklagede fordømte Don Garcias dem til Døden. Ercilla stod alerede paa Schafottet, da hans Uskyld blev erkjendt. Denne Krænkelse smertede ham meget. Han forlod Chili og gik tilbage til Spanien, hvor han ankom i sit 29de Aar. Efter et kort Ophold i Madrid, gjorde han en Reise igjennem Frankerig, Italien, Bøhmen, Tydskland og Ungarn. Aar 1570 var han igjen i Madrid og giftede sig med Maria Bazan. Hen-

des Yndigheder og Dyder roses paa flere Steder i hans Digt. Rudolph 2den skal have givet ham Kammerherrenøglen; men om hans Forhold til denne Keiser er Intet videre bekjendt. Aar 1580 levede Ercilla i stor Tilbagetholdenhed og Fattigdom i Madrid. Hans Dødstid og Omstændighederne derved ere ubekjendte; dog maae han endnu have levet 1596, da Mosquera i sit Værk mod Krigstugten taler om ham, som sin Samtidige. Han efterlod ingen ægte Børn, men to naturlige Sønner og een Datter. Philip 2den gjorde ham til Ridder af Santjagoordenen. Dette var den eneste Belønning der blev ham til Deel for hans mange Tjenester. Araucana er et historisk episk Digt, hvori Ercilla, enkelte Episoder og Fictioner fraregnede, har holdt sig nøie til Historiens Sandhed og meget ofte antager Historiens Tone. Det bestaaer af 37 Sange. Voltaires Dom over dette Digt finder man i det 8ve Capitel af hans Essai sur la poésie épique; hvad han siger derom beviser at han aldrig har læst det. Cervantes Dom kan man læse i det 6te Capitel af hans Don Quixote. Han sætter hans Digt ved Siden af de bedste italienske Epopoeer. – En vis Don Diego de Santistevan Osorio fra Leon, har fortsat Ercillas Digt i 33 Sange, som indeholde de følgende Krige med Araucanerne.

Erdmannsdorf (Fried. Wilhelm Friherre af) blev født 1736 i Dresden, og begav sig efterat han havde studeret Philosophie i Wittenberg, til Dessau. Fyrsten af Dessau lærte snart at skatte en Mand af saa fortræffelige Aands- og Hjertes-Egenskaber og valgte ham til Selskaber og Ledsager paa sine Reiser til England, Frankerig, Schweitz og Italien, hvilket sidste Land Erdmannsdorf allerede havde besøgt 1761. Hans Smag for Kunsten fandt allevegne rig Næring og udviklede sig især for den skjønne Bygningskunst. Efter sin Tilbagekomst benyttede han sig af de indsamlede Kundskaber til Landet Dessaus Forskjønnelse, og Slottet i Wørlitz, Fyrst Dietrichs Miade der samt Fyrstindens Lyststed i Luisium vidne om Bygmesterens dannede Smag; ligeledes bidrog han meget til Egnens Forskjønnelse omkring Dessau. Stiftelsen af det chalkographiske Selskab 1796 var hans Værk, og Skylden var vist nok ei hos ham, hvis det ei i Alt svarede til Kunstnernes Forventninger. Blandt de Værker, der udgik af dette Institut, indtage hans i Rom tegnede architectoniske Studier en fortrinlig Plads. Han døde i Marts 1800. Rode har skrevet denne fortræffelige Mands Biographie, der fremstiller hans Fortjenester paa en værdig Maade.

Erebus, en Søn af Chaos og Mørket, ægtede

sin Søster Natten og avlede med hende Ætheren og Dagen. Ogsaa Parcerne ere hans Døttre. Han blev forvandlet til en Flod og styrtet i Tartarus, fordi han havde understøttet Titanerne; af ham har Tartarus faaet Navnet Erebus.

Eremit. Allerede tidligt fandtes der Mennesker, som ved at bortfjerne sig fra alt Selskab søgte at vedligeholde deres Dyd, især skeedte dette i Orienten, fornemmelig kalder man de Christne Eremiter eller Eneboere, som fra det 3die Aarhundred valgte deres Opholdssted i eensomme Egne. Eremitage kaldes derfor et afsides liggende Anlæg i en Have.

Erfaring (Empirie) Erkjendelse ved sandselig Iagttagelse, Beskuelse eller Følelse. En enkelt Erkjendelse af dette Slags kaldes en Erfaring. Indbegrebet af saadanne Erkjendelser Erfaringen. Den kaldes og Erkjendelse a posteriori. Modsat den er Erkjendelse af blotte Begreber eller af Fornuften, a priori, rational Erkjendelse. Den almindelige Erfaring beroer paa Iagttagelser som tilbyde sig i det menneskelige Livs sædvanlige Gang, hvorved altsaa ingen bestemt Hensigt og ingen høiere Grad af Opmærksomhed finder Sted. Den lærde eller videnskabelige Erfaring derimod beroer paa Iagttagelser, som med Hensigt ere anstillede og gjøres med den største Opmærksomhed. Slige Iagttagelser skee ved Betragtninger og Forsøg (Experimenter). Ved blot Betragtning lader man Iagttagelsens Gjenstand uforandret, enten fordi man ei efter Behag kan forandre den f. Ex. naar man betragter en Solformørkelse; eller fordi man ei vil virke paa den for at see, paa hvilken Maade den selv vil yttre sig, som naar man betragter et til sig selv overladt Menneskes Handlinger. Men ved Forsøg forandrer man Gjenstandens Tilstand ved at sætte den i Stillinger og Forhold, om hvilke man troer, at de mere bestemt og tydelig kunne vise os dens Beskaffenhed; f. Ex. naar Chemikerne anstille Forsøg med den atmosphæriske Luft eller Pædagogen gjør Forsøg med et Barn, hvis Characteer han endnu ei rigtig kjendte. Saadanne Forsøg anstilles altid i Forbindelse med Betragtninger, da man iagtager Gjenstandene under Forsøget. Erfaringen deles og i den egne og fremmede, for saavidt man enten selv har iagtaget noget eller ved andre har faaet Efterretning om hvad de havde iagttaget. Historien beroer for det meste paa fremmed Erfaring, da den oftest beretter Ting, som ere langt fra os i Tid og Rum. Kredsen af egen Erfaring er derfor langt mindre end hvad vi lære ved fremmed Erfaring. Men egen Erfaring gjør et langt stærkere Indtryk paa os end den fremmede. Derfor bliver Mennesket sædvanligt kun klogt ved egen Erfaring. Et

videnskabeligt Indbegreb af egne og fremmede Erfaringer kaldes Erfaringsvidenskab (empirisk Doctrin)), men et saadant Indbegreb af Fornuftserkjendelse en Fornuftvidenskab (rational Doctrin). Af det første Slags er Historien af det andet Philosophien. I denne maae Erfaringen ei herske. Forresten understøtte fornuftig Tænken og Erfaring hinanden overalt og skulde egentlig aldrig adskilles.

Erfurt, en stor og temmelig fast Stad i Thyringen i en skjøn og frugtbar Egn, var i det 15de og 16de Aarhundred fortrinlig blomstrende ved sin Handel. Den hørte til Hansestæderne, havde Stapelret og havde store Fordele af Speditionerne og Landhandelen i Tydskland, da den just ligger i sammes Midte. Mod Slutningen af det 16de Aarhundred havde Staden henved 60000 Indb. Men ved den forandrede Gang af Handelen, som efterhaanden trak sig til Leipzig, ved Stridigheder om Stadens Besiddelse er Staden saaledes sunket at den for nogle Aar siden kun talte 14000 Indb. Der er neppe nogen Stad i Tydskland, hvis Distrikt er saa vel dyrket og har saa megen Handel med alle Slags Havevæxter som Erfurt. Hovedgrenen for Industrien er dog Uldmanufacturerne. Denne Stads Indb. tilligemed Raadet og det derværende Universitet (stiftet 1392) ere deels catholske, (der gives og Klostre i Erfurt) deels lutherske; dog bekjende de fleste Indb. sig til den lutherske Religion. Blandt Staden Erfurts Mærkværdigheder ere Citadellet paa Petersbjerget tilligemed det forrige Benedictinerkloster, hvori Grev Gleichen med begge sine Gemalinder ligger begraven; Domkirken med den 275 Centner svære Klokke, Maria kaldet. det forrige Augustinerkloster, hvor nu det lutherske Gymnasium er med Doctor Luthers Celle, hvilken han beboede fra 1505 til 1512. Denne Thyringens Hovedstad blev tilligemed dens Distrikt af 16 □ Mile samt Eichsfeld taget i Besiddelse af Preussen som Skadesløsholdelse for Lande, der vare aftraadde til Frankerig. Ved den ulykkelige fransk-preussiske Krig og efter Slaget ved Jena overgav Erfurt sig ved Capitulation, hvorved blandt flere Feldtmarschal Mollendorf, Prindsen af Oranien ꝛc. bleve gjorde til Krigsfanger. Erfurt blev under fransk Herredømme. I Oct. 1808 holdtes her en mærkværdig Sammenkomst mellem den russiske og franske Keiser, Kongerne af Baiern, Sachsen og mange andre høie Personer. Efter Begivenhederne 1813 og 1814 har Preussen igjen taget Staden Erfurt i Besiddelse.

Erhard (Christian Daniel) Overhofretsraad og Professor ved Criminalretten i Leipzig, blev født 1759 i

Dresden. Sin første Ungdomsdannelse skyldte han sin Moder, een af de ædelste og aandrigeste Qvinder paa hendes Tid og efter hendes Død Professor Welker, en værdig Discipel af Ernesti. Af denne blev han ved flere Medlæreres Bistand forberedet til Akademiet. Tilligemed den juridiske Videnskab, som han i Aarene 1778 — 1781 studerede i Leipzig lagde han sig og efter Historie, Philosophie og Kunstens Studium, hvilken han lærte at kjende ved Omgang med Fædrenelandets berømteste Kunstnere Oeser og Dietrich og lagde saaledes Grunden til en vel mangesidet, dog tillige noget overfladisk Aandsdannelse, der udmærkede ham og ytrer sig i alle hans Værker. 1782 blev han Doctor Juris og academisk Docent i Leipzig; den practisk juridiske Løbebane begyndte han som Consulent ved Overhofretten og Consistoriet i Leipzig. 1783 blev han Assessor i Landretten i Markgrevskabet Nederlausitz og 1787 overordentlig Professor i Retten. 1793 blev han ordentlig Professor og Medlem af det juridiske Facultet; 1795 blev han Assessor i Overhofretten, 1809 Overhofretsraad og samme Aar Professor i Criminalretten og Domherre i Høistiftet Naumburg. Ogsaa udenlandsk Udmærkelse blev ham til Deel. 1805 udnævnte Keiser Alexander den 1ste ham til Correspondent ved Lovgivningscommissionen i Petersborg med Gage. Academiet i Erfurt, det kongelige Videnskabers Selskab i Warschau og Overlausitz, saavelsom Universitetet i Wilna udnævnte ham til Æresmedlem. Han har som Skribent, akademisk Lærer og Forretningsmand erhvervet sig de meest udmærkede og mangfoldigste Fortjenester. Hans akademiske Skrifter udbrede sig over vigtige Gjenstande i den philosophiske og positive Ret, Retsveldsagerne, Retshistorien og Lovgivningens Theorie: overalt betragter han Tingene fra nye Synspunkter. Hans tydske Skrifter have fornemmelig Criminalretten og Lovgivningen til Gjenstand. Den sachsiske Criminalret bragte han først i et System og hans Anmærkninger til Pastorets Oversættelse have bragt mange vigtige Spørgsmaal i Criminallovgivningen for Dagen. Hans første vigtige Skrift over Lovgivningen var hans berømte Værk om Leopold den 2dens Lovgivning i Toscana. Hans Forsøg om Lovenes Anseelse gav Anledning til at den kongelig-preussiske Storcantsler Carmer officielt opfordrede ham til en Critik af den almindelige Lovbog for de preussiske Stater. I det første Bind af denne Critik (hvis Fortsættelse til Videnskabernes Tab af forskjellige Aarsager udeblev) har han gjort et vigtigt Fremskridt i den videnskablige Behandling af Lovgivningskunsten. Han har desuden skrevet en Mængde andre Afhandlinger og oversat Code Napoleon. Hans sidste og vigtigste Arbeid var Udkastet til en criminal Lov bog

for Sachsen. Han døde i Aaret 1813. Hans Lærdoms Characteer havde den franske Culturs fordeelagtige og svage Side. Han forbandt mangesidet Lærdom med de fortræffeligste Hjertets Gaver.

Erich eller rettere Erik er Navnet paa en stor Mængde Regentere i de nordiske Riger Danmark, Sverrig og Norge. Blandt de danske Konger af dette Navn ere følgende de mærkeligste.

Erik Eiegod, en Søn af Svend Estrithsen og een af Danmarks fortræffeligste Konger. Han regjerede fra 1095 til 1103 bekrigede Venderne heldigt og satte Riget i en blomstrende Tilstand, hvortil ogsaa de gode Aaringer der fandt Sted under ham bidroge. Han begik et Mord og gjorde derfor en Reise til det hellige Land, men døde paa Øen Cypern før han endnu naaede Jerusalem 1103. Hans Gemalinde, som fulgte med ham paa denne Reise døde i det hellige Land.

Erik Emun, Søn af Erik Eiegod, kom paa Thronen efter Kong Niels og regjerede fra 1134 til 1137. Da hans Broder Hertug Knud Laward var bleven dræbt af Nielses Søn Magnus, greb Erik Emun til Vaaben og var vel længe uheldig, men slog tilsidst Magnus og Niels ved Fodevig i Skaane 1134. Magnus faldt i Slaget og Niels flygtede til Schleswig, hvor han blev myrdet af den hellige Knuds Gildesbrødre, hvis Formand Knud Laward havde været. I sine Krige mod Venderne førte Erik Emun først Rytterie over Havet, fire Heste paa hvert Skib. Han blev dræbt paa et Tog af en fornærmet Adelsmand Sorteplog. Om Betydningen af Tilnavnet Emun er man ei enig. Rimeligt betyder det den mindeværdige. Erik Lam, Erik Emuns Efterfølger og en Dattersøn af Erik Eiegod skal have faaet sit Tilnavn af sin svage Characteer. Hans hele Regjering fra 1137 – 1147 var en Række af indbyrdes Krige, hvorfor han tilsidst nedlagde Regjeringen og døde i Klester samme Aar.

Erik Plougpenning, en Søn af Kong Waldemar den 2den Seier, besteeg Thronen efter sin Faders Død, men kom strax i Uenighed med sin Broder Abel, Hertug i Schlesvig. Da Erik paa et Tog mod de holsteenske Grever ankom til Schlesvig, lod Abel ham myrde og kaste i Slien, men gjorde siden Eed paa ei at være deelagtig i hans Mord. Erik regjerede fra 1241 til 1250 og fik Navnet Plougpenning fordi han lagde Skat paa Plougene. — Erik Glipping en Søn af Christopher den 1ste altsaa en Sønnesøn af Valdemar den 2den. I hans Mindreaarighed blev Riget bestyret af Margrethe Sambiria, Kongens Moder. Hertug Erik af Schlesvig gjorde For-

dring paa Riget og blev understøttet af Hertug Jarimar af Rugen. Vel blev Erik Glipping erkjendt for Konge, men kom i nye Strid med Hertugen, der vilde have sine Lande som arveligt Lehn. Det kom endog til aabenbar Krig og Kongen blev tagen til Fange ved Lehede, dog kom han siden løs ved den brandenborgske Markgrev Ottos Underhandlinger. Erkebiskoppen Jacob Erlandsen, der havde foranlediget de voldsomste Optrin under den forrige Regjering, vedblev ogsaa under Erik at forurolige Riget indtil Døden skilte Kongen ved denne urolige Mand. Erik Glipping deeltog i de paa den Tid herskende Stridigheder i Sverrig mellem Brødrene Magnus og Waldemar. Under denne Krig fornærmede han sin Marsk Stig Andersen saaledes ved en alt for nøie Forstaaelse med hans Kone at Marsken ved sin Tilbagekomst stiftede Partie mod Kongen, som blev overfaldet og myrdet i en Lade i Landsbyen Finderup ved Viborg Aar 1286. Han havde regjeret fra 1259. Ham fulgte hans Søn Erik Menved, hvis Regjering var ligesaa urolig som Faderens. Dennes Mordere bleve erklærede fredløse og flygtede til den norske Konge Erik Præstehader, som beskyttede dem, og plagede Danmarks Kyster ved Angreb paa Kysterne og ødelæggende Plyndringer. Erik maatte tilsidst slutte et haanligt Forlig og indsætte sin Faders Mordere i deres forrige Rettigheder. — Erkebiskop Grand foruroligede ogsaa meget denne Konges Regjering, hvorfor Kongen lod ham gribe og fængsle. Erkebispen saae Leilighed til at undkomme, Kongen blev sat i Bann og nødtes til at ydmyge sig for Paven, som dømte ham til at betale Grand 50000 Mark Sølv. Eriks slette Huusholdning og Forsøg paa at vedligeholde Danmarks Lehnshøihed over de vendiske Stæder, bragte Riget i en Gjeld, der havde de sørgeligste Følger. Erik Menved døde 1319. — Den sidste Regent i Danmark af Navnet Erik var den berømte Dronning Margrethes Søsterdatterssøn, Erik af Pommern, der alerede ved Calmarforeningen var bestemt til Margrethes Efterfølger i de nordiske Riger og regjerede en tidlang under hendes Formynderskab. Efter Margrethes Død kom han i en høist uheldig Krig mod de holsteenske Grever, som han uagtet Danmarks Overmagt maatte tilstaae deres Fordringer. Ogsaa de Svenske bleve høist utilfreds med Eriks vilkaarlige Regjering, især fordi han imod Calmarunionens Betingelser overlod de vigtigste Embeder til Fremmede. Særdeles grusomt opførte Statholderen i Dalarne Jens Eriksen sig imod sine Underhavende. En ædel Svensk Engelbrecht Engelbrechtson talte sine Landsmænds Sag for Kongen, men, da dette ei hjalp, greb han til Vaaben og tvang Erik til at fornye Calmarunionens Betingelser.

Tilsidst gik Misfornøielsen saavidt at baade de Danske og Svenske affatte Erik, som begav sig til Gulland (1439) hvor han nærede sig af Søerøverie. Da han ogsaa maatte forlade dette Land forføiede han sig til Pommern, hvor han døde 20 Aar efter sin Affættelse. — Blandt de svenske Konger af Navnet Erik ere kun faa mærkelige, nogle endog aldeles ubekjendte. — Erik 9de eller den hellige af Familien Bonde regjerede fra 1155 til 1161 og udmærkede sig ved Christendommens Udbredelse i Finland hvortil han dog brugte temmelig haarde Midler. Han indtog Endeel af Finland og blev tilsidst dræbt i Kirken af den danske Prinds Magnus Henriksen. Efter hans Død regjerede adskillige Konger af hans Familie afvexlende med den sverkerske Familie.

Erik 14de var en Søn af den berømte Gustav Erikson Vasa, og kom paa Thronen 1560. Han var lærd, men af en yderst ubesindig og voldsom Characteer, hvorved han fornærmede en Mængde fornemme Svenske saavelsom sine egne Brødre. Med den danske Konge Frederik 2den førte han en syvaarig Krig hvortil Besiddelser i Lifland gav Anledning. Denne Krig endtes først efter Eriks Affættelse i Freden til Stettin 1570. Efterat Erik havde med egen Haand dræbt Niels Sture, holdt sin Broder Johan i et haardt Fængsel og ægtet sin Frille, et Fruentimmer af lav Stand, stiftede hans Brødre et Partie imod ham, affatte ham med Stændernes Samtykke og holdt ham i Fængsel, indtil han efter 10 Aars Forløb blev dræbt ved Gift. Han agtede og fremmede Kunsterne og Haandværker og modtog derfor mange fra Frankerig flygtede Hugonotter, han afskaffede mange overtroiske Ceremonier i Religionen og bragte Handel og Skibsfart i Opkomst; fornemmelig fortjene hans Indretninger ved Justitsvæsenet at roses. — Navnet Erik forekommer ei saa ofte i Norges Historie som i de to andre nordiske Riger. Erik Blodøxe var en Søn af den berømte Harald Haarfager og dennes Gemalinde Rognhild. Faderen overdrog ham Regjeringen medens han endnu levede, men efter Haralds Død gjorde Erik sig saa forhadt ved sine Grusomheder mod sine Brødre at man affatte ham og indkaldte hans Broder Hagen Adelsteen, der var opdragen i England. Erik begav sig med sin berygtede Gemalinde Gunhild til Northumberland og omkom siden paa et Tog mod England. Hans Gemalinde og Sønner begave sig derpaa til Danmark, og ved den danske Konge Harald Blaatands Hjelp lykkedes det Harald Graafeld, Eriks ældste Søn, at sætte sig paa Norges Throne 963. — Erik Præstehader en Søn af Magnus Lagabæter regjerede fra 1280 til 1299. Han fik sit Tilnavn af sit fiendtlige Sindelaug mod Geist-

ligheden. Han var gift med den skotske Prindsesse Margrethe og efter at den kennetske Stamme var uddød bestemtes Skotlands Throne for hans Datter Margrethe (the maid of Norway), men hun døde paa Veien dertil. Ved at beskytte Erik Glippings Mordere kom han i Krig med Danmark, der førtes med ved ødelæggende Streiftog mod Kysterne. Først efter Eriks Død blev der sluttet Fred mellem Rigerne.

Erichthonius, en Søn af Dardanus og Batea og Jupiters Sønnesøn, var Konge i Troas. Han var overordentlig rig, og paa hans Græsgange fandtes alene 3000 Stutter med unge Føl. Boreas forelskede sig i nogle af disse Stutter og forvandlede sig til en Hest. De fødte ham 12 Føl, der i deres Løb over Marken sprang saa let paa Græsstraaene at de ei knækkede et eneste. De kunde endog gaae paa Havet, Erichthonius fik det trojanske Rige, da hans Broder Ilus døde uden Børn. Han ægtede nu Astyoche og avlede med hende Tros. Efter Andre avlede han denne Søn med Scamanders Datter Calirrhoe. — En anden Erichthonius var Konge i Athenen, hvor han skal have stødt Amphictyon fra Thronen. Han var efter Mythen en Søn af Vulkan og Arthis, Datter af Cranaus. Da Arthis havde født Barnet i Minervas Stad tog Minerva det til sig og besluttede at opdrage det skjult for de andre Guder. Derfor lagde hun det i en Æske og gav denne til Pandroses, en Datter af Cekrops med den Befaling ei at aabne den. Men Pandroses Søstre aabnede desuagtet Æsken og fandt deri Barnet tilligemed en frygtelig Drage, som dræbte Forbryderskerne eller efter Andre forfærdede dem saaledes, at de i Raserie styrtede sig ned af Borgen. Erichthonius blev nu opdragen i Athenes Tempel af denne Gudinde selv og, da han var voxen til stødte han Amphictyon fra Thronen og satte sig selv paa samme. Han lod opreise Minerva en Billed støtte eller efter Andre et Tempel paa Borgen og anordnede til hendes Ære Festen Panatheneia. Mythen om denne Erichthonius fortælles forskjellig. Efter Nogle forelskede Vulkan sig strax efter Minervas Fødsel saaledes i hende, at han bad Jupiter at give sig hende til Gemalinde. Men, da Minerva ei vilde give sit Jaord, søgte Vulkan at tvinge hende med Magt. Efter Andre forlangte han hendes Kjerlighed som Belønning for sin Umag ved hendes Fødsel, da han med en Øxe havde maattet spalte Jupiters Pande for at hun kunde komme ud. Erichthonius giftede sig siden med Pasithea og avlede med hende Pandion. Man beretter at han havde Dragefødder og, da disse hindrede ham i at gaae, opfandt han den bedækkede Vogn med fire Hjul, hvori han kun-

de skiule sine Fødder derfor satte Jupiter ham imellem Stjernerne hvor han endnu er at see som Kudsk.

Eridanus, en mythologisk Flod, som omtales ved Argonauternes Tilbagereise. Da Phaëton blev dræbt ved Jupiters Lynild, styrtede han i denne Flod og hans Søstre Heliaderne begræde ham saa længe indtil de forvandledes til Poppeltræer. Som saadanne græd de endnu og deres Taarer forvandlede sig i Flodens Vand til gjennemsigtig Ravsteen. Efter dette skulde man egentlig søge Eridanus i Norden, hvorhen Fabelen og satte Phaëtons Fald. Senere forstaaer man ved Eridanus Floden Po i Italien.

Erinnyerne, Furierne, som med Slangehaar, ombeltede med Viperslanger og bevæbnede med brændende Fakler og Pidske, stige frem af Tartarus for at martre Forbryderne med skrækkelige Qvaler. De hedde Megæra, Alecto og Tisyphone. Deres Forstanderske er:

Eriphyle, en Datter af Talaus Bias's Søn og Lysimach. Hun ægtede Amphiaraus og, da denne streed med sin Broder Adrast om Herredømmet og hun skulde afgjøre Striden, erklærede hun sig imod sin Gemal. Polynices, som forærede hende et Halsbaand, hvilket Venus havde givet Harmonia ved hendes Giftermaal med Cadmus, bevægede Eriphyle herved til at overtale sin Mand til Deeltagelse i Krigen mod Theben og forraade de forenede Fyrster hans skjulte Opholdssted, uagtet han som Sandsiger vel vidste at han vilde finde sin Død for Theben. Amphiaraus paalagde sin Søn Alcmæon, da han fik Efterretning om hendes Forræderie, at opofre Moderen til hans Maner, saasnart Sønnen fik Efterretning om hans Død. Dette gjorde Alcmæon saa meget villiger, som Oraklet billigede denne Hævn. Desuagtet forfulgte Furierne Alcmæon for dette Mord, men Eriphyle blev igjen kaldet til Live af Æskulap. Hiint Halsbaand var forfærdiget af Vulkan, som af Hevnelyst imod Harmonia, som Mars havde avlet med Venus, havde forhexet det saaledes at hvo der bar det maatte blive ulykkelig. Denne Skjebne traf Harmonia, Polynices Gemalinde, Semele og Agia. Tilsidst blev det ophænget i Minervas Tempel, men bragte i den senere Tid Aristons Gemalinde i Ulykke. Denne blev elsket af Tyrannen Phayllus og vilde paa ingen anden Maade overgive sig til ham end naar han forskaffede hende dette Halsbaand. Han gav hende det, men hun havde ikke længe baaret det før hendes Søn blev rasende, antændte Huset og opbrændte hende tilligemed alle som vare deri. Sophocles har skrevet et Sørgespil over Eriphyle, hvilket er tabt.

Eris, Tvedragts Gudinde, en Datter af Natten og Søster af Ares (Mars) som hun ledsagede i Slaget. Da hun ved Peleus's Formæling med Tethys ei blev indbudet, udkastede hun af Hevnelyst et Guldæble med den Paaskrift: for den Skjønneste, i det Værelse, hvor Guder og Gudinder vare samlede. Juno, Minerva og Venus strede om dets Besiddelse. Jupiter lod Hyrden Paris paa Bjerget Ida afgjøre Sagen. Han tilkjendte Venus Æblet og fik derfor til Belønning den skjønne Helena, hvorover den trojanske Krig opkom.

Erke (af det græske ἀρχι) sættes foran adskillige Ord for at udtrykke den høieste Grad af et Slags, saavel i ond som i god Betydning. Saaledes forstod man ved Erkeembeder, de høieste Rigsembeder, som Churfyrsterne ved Keiserkroningen lode bestyre ved deres Arveembedsmænd nemlig Erkekantzleren, Erkekæmmeren (Churfyrsten af Brandenburg), Erkemarschallen (Churfyrsten af Sachsen), Erkestatmesteren (Churfyrsten af Hannover), Erkeskjenken (Kongen af Bøhmen), Erketruchsessen (Churfyrsten af Pfalzbaiern. Churfyrsten af Würtemberg kaldte sig Erkekammerherre. — Erkebiskop (Archiepiscopus) Overbiskop — Erkehuus, egentlig enhver med Erkeværdighed beklædet Familie, fortrinsviis Huset Østerrig. — Erkehertug den fornemste blandt Hertugerne, en Titel, som blot Prindser af Huset Østerrig føre. — Erkepræst er en Prælat af høi Rang, som i geistlige Forretninger kan gaae i en Biskops Sted. Man tillægger og de preussiske Superintendenter dette Navn, men vist nok ikke i egentlig Forstand. — Erkestift, Hoistift et Bispedømme eller en biskoppelig Kirke og sammes Menigheder.

Erlach (Rudolph Ludvig von) Hovedanfører for de Confoedererede i den helvetiske Insurrection Aar 1802, var født i Bern 1749 af en adelig Slægt. Tidligt overgav han sig til Videnskaberne. Historien opflammede først hans unge Sjel, i hvilken en uudslettelig Tørst efter Ære snart begyndte at sættes i Bevægelse. I sit 16de Aar blev han ansat ved det franske Schweitzerregiment von Erlach, men fortsatte tillige sine begyndte Studier. I sit 21 Aar vendte han tilbage til Bern, hvor han giftede sig. Næsten alle hans Foretagender fulgtes af Uheld. Et Udkast til en militær Ordonants for den bernske Landmilits blev hverken læst eller antaget af Krigsraadet. Et Forsøg at prøve sin Lykke i Udlandet, da han lod sig ansætte som Major ved et nyt oprettet Schweitzerregiment i det engelskostindiske Compagnies Tjeneste i det sidste Aar af den nordamerikanske Krig, straffedes med et halvt Aars Forviisning til Murten, da man anklagede ham for mod Bernerregje-

ringens Forbud at ville hverve for engelsk Sold. Endelig blev han 1785 valgt til Medlem af det souveraine Raad i Bern og 1786 til Generalcapitain af Lujano. Aar 1789 kom han ved Lod i de Sextens Raad og blev udnævnt til Gesandt i de italienske Fogderier. Men han havde stedse den Fortrædelighed at see alle de nyttige Forslag, han gjorde, forkastede. Da man ei vilde høre ham i hans Fædreneland sendte han Ministeren Pitt en Forestilling til Fordeel for Negerslaverne i begge Indierne; men ogsaa herfor var man døv. Nu udbrød den franske Revolutions Storm. Dens Scener rystede ham som Menneske og Fader i enhver Henseende. Den 10de August 1792 blev hans yngste Broder Carl af Erlach myrdet i Paris af Folket, da han som Capitain havde Vagt hos Kongen; ved Menain i Flandern mistede han een af sine Sønner Ludvig. Alt dette saavelsom Religionens Tilsidesættelse i Frankerig oprørte hans Inderste og Krig var Themaet for alle hans Taler til Bernerne. Han var siden 1796 Schultheiß i Burgdorf, da Schweitz blev anfaldet. Det schomburgske Corps faldt ind; han vilde forsvare Burgdorf; med Møie fik han Munition for sine Kanoner, men uden Kanonerer. Desuagtet forsagede han ikke. Med 4000 Mand vilde han redde Bern; det var for sildigt. Bern havde alerede capituleret for det hele Land, han lod sin Hær skilles ad og levede i rolig Stilhed til 1801. Gjenoprettelsen af den gamle Statsorden var hans skjønneste Maal. Han indfandt sig ved den helvetiske Landdag 1801 og under ham blev indgaaet et hemmeligt Broderskab, som holdt sin første Sammenkomst den 18de Oct. 1801 i Artillerieobersten, Rudolph Carl Steigers Huus nær ved Thun. Snart gaves der i alle Cantoner og Hovedstæder Filialer af dette Forbund. I Aaret 1802 udbrød endelig den forberedede Opstand. Erlach udnævntes til Overanfører ved Insurrectionsarmeen, og begav sig til Baden, men stod der uden Officerer, uden Penge, uden Creditbreve, uden Gevær, Munition og Kanoner, midt imellem en Hob rasende, opbragte Bønder og ei langt fra ham hans Fiende Schweitzergeneralen Andermatt. Dog — han var selv Alt: Generallissimus, Compagnieskriver, Proviantsforvalter. Saaledes rykkede han frem med sin stedse voxende Hær. Imidlertid havde Insurrectionscomiteen overdraget Emanuel von Wattenwyl den hele Direction, da man af hans Bekjendtskab med Dolder, Landamen i Schweitz haabede mindelig Biilæggelse. Forstærket med hele Argau og Soluthurns Mandskab, rykkede Erlach imod Bern, hvorhen og Andermatt marscherede, i det Haab at man skulde aabne ham Portene. Men disse bleve lukkede og Garnisonen svarede med Kanoner. Wattenwyl gav Erlach Ordre til en Manoeuvre, men han fulgte den ikke og Wattenwyl fortsatte Beleirin=

gen alene saa ivrigt at Bern samme Dag capitulerede. Da Erlach gjorde Forestillinger mod Canonaden paa Stadsportene, opkom et rasende Skrig; man kaldte ham en Forræder og paa en Capitains Ordre var alerede et Gevær optrukket imod ham, da hans Venner drog ham ud af Tummelen for at redde hans Liv. Han kom tilbage til sit Corps. Den 20 Sept. var Bern rømmet af den helvetiske Regjering. Erlach drog i Spidsen af sine Skarer ind i sin Fædrenestad under sine Medborgeres taknemmelige Jublen. Men dette var og hans sidste Triumph. Stadens forrige souveraine Raad samledes den følgende Dag og Erlach var udelukket. Man udnævnte Emanuel von Wattenwyl til Overanfører for de bernske Tropper, og Erlach maatte aftræde ham den Hær, han selv havde skabt, thi, heed det, Erlachs Sundhedsomstændigheder tillade ham ei længer at anføre de argauske Tropper. I hans Afskeed tilbød man ham en Belønning som han afslog. Den franske Overconsul endte som bekjendt den hele Insurrection; Schweitzes Regjering kom tilbage til Bern. Erlach undgik ved syv Ugers skjulte Ophold i Bjergene den Skjebne, der var tiltænkt Insurrectionens Anførere. Da de nye Øvrigheds-personer valgtes efter den første Consuls Mediationsact, blev Erlach forbigaaet. Endelig blev han valgt af Emmenthals Menighed og traadte som Medlem i sit Cantons store Raad; ved Valget af det lille Raad blev Erlachs Navn ei nævnet. Den smerteligste Følelse af sine Medborgeres Utaknemmelighed og dog en evig Stræben mod det Høiere fulgte ham til hans sidste Dage. Hans Værk Code du bonheur, hans Précis des devoirs du Souverain, hans Lettres sur les fabriques et le commerce à M. de N. og hans Coup d'oeil impartial sur la guerre actuelle et sur l'issue, qu'elle peut avoir vidne om Forfatterens mangesidede Dannelse. Dog greb han med sin Heftighed kun alt for ofte Feil. Saaledes var Erlach, som hans Fiender gave Navn af Hudibras, og som selv i Dedicationen til den russiske Keiserinde Catharina 2den foran sin Code du bonheur, skildrer sig med de Ord: Citoyen d'une nation libre, qui ignore l'art de mentir et de flatter les rois.

Erlach (Carl Ludvig af) Marechal de Camp i kongelig fransk Tjeneste, bernersk General imod de Franske 1798, var født i Bern 1746, tog tidligt Krigstjeneste i Frankerig og udmærkede sig snart, saavel ved grundige Kundskaber som ved Mod og Kamplyst. Disse Egenskaber fremmede hans Befordring, Han blev Oberst ved Dragonregimentet Schomberg og Marechal de Camp. Ved Udbruddet af den franske Revolution forlod han fransk Tjeneste og gik tilbage til sit Fædreneland, hvor han alerede i Aaret 1785 var bleven valgt til Medlem af det souveraine

Raad i Bern. Aar 1791 commanderede han et Corps af nogle tusende Mand for at dæmpe de i Waadt udbrudte Uroligheder, og forstod paa dette Tog at erhverve sig Officierernes Kjerlighed og Fortrolighed i saa høi en Grad, at Berns Regjering fornemmelig herved bevægedes til at betroe ham Overanførselen i den ulykkelige Revolutionskrig. Da nemlig det franske Directorium alerede i Sept. 1797 begyndte at vende sin diplomatisk-politiske Virksomhed mod Schweitz og især mod Canton Bern og Krigsuveiret 1798 virkelig nærmede sig, fik Erlach Anførselen over Berns Armee, omtrent 25000 Mand, med hvilke han maatte besætte en Strækning af 55 Mile. Saa lille denne Magt var imod de store franske Hære, der havde forsamlet sig i Waadt og ved Jura, havde han dog ved det Mod, hans Krigere i Forstningen viste med den kunnet udføre betydelige Foretagender; men Intriguer ved de forehavende Underhandlinger vakte Misfornøielse. Han gik derfor den 26 Febr. 1798 til det store Raad i Bern og holdt en kraftig Tale, hvorved han vilde begeistre til Enighed og alvorlig Anstrængelse. Virkelig naaede han sin Hensigt for Øieblikket. Man tildeelte ham uindskrænket Fuldmagt, hvilken dog ved en senere tumultuarisk Deliberation den 28 igjen blev ham frataget. Fra dette Øieblik kunde Berns Fald ei hindres. De franske Generalers Kunstgreb lykkedes, halve Forholdsregler bleve tagne og andre udsatte. 36000 Franskmænd angrebe den 2den Marts Berns Hær, som var svækket betydeligt ved Dessertion. De lidet krigsvante Bernere bleve omsløiede og trak sig fægtende tilbage. Den 5te Marts leveredes en Træfning halvanden Miil fra Bern mellem Bernerne under Erlachs Anførsel og de Franske under Schauenburg. Bernerne tabte 500 døde og 100 Saarede, Bern capitulerede, og den ædle, patriotiske Erlach blev ved Wichtrach myrdet af en fra Overlandet dragende Landstormbataillon, som formedelst Berns hurtige Overgivelse mistænkte ham for Forræderie. Erlach var i det selskabelige Liv en elskværdig Hofmand, som Statsmand og Soldat var han af en ridderlig Tænkemaade og patriotisk Mod.

Erlangen, en Stad i Kongeriget Bayern i Rezatkredsen, hørende fordum til Fyrstendømmet Culmbach. Den har 800 Huse omtrent 9000 Indb. og hører i Regelmæssighed til Tydsklands skjønneste Stæder. Den har et Universitet, der fører Navn af Frederik Alexanders, stiftet 1743. Det talte forhen 2 til 300 Studerende. Indbyggerne som deels ere evangeliske, deels reformeerte, nære sig af Manufacturer, Bryggerie og Agerdyrkning. De herværende Cartun- og Hattemanufacturer vare fordum meget betydelige, men saavel disse som de for kort siden

meget blomstrende Handskefabriker have lidt meget i de nyere Tider. Man tilbereder og her Erlanger=Blaat, som har Lighed med Berlinerblaat. Af Stadens Bygmester Markgreve Christian Ernst kaldes Staden og Christian=Erlangen.

Ernesti (Johan August) den store Stifter af en nye theologisk og philologisk Skole, født i Tennstadt i Thyringen den 4de Aug. 1697, studerede Theologie i Pforta, Wittenberg og Leipzig og blev Magister 1730. Men efterat han 1731 var bleven Conrector og 1734 Rector ved Thomasskolen i Leipzig blev den gamle classiske Litteratur og hvad dermed stod i Forbindelse Gjenstand for hans Studeringer. 1742 blev han udnævnt til overordentlig Professor i den gamle Litteratur ved Leipziger Universitet, 1756 ordentlig Professor i Veltalenheden. Begge disse Lærerpladse forestod han til 1770, da han nedlagde den første. Lidt efter lidt blev han første Professor ved det theologiske Facultet, Domherre i Meißen, Bisidder i Consistoriet i Leipzig, Decemvir ved Universitetet, Senior for den meisniske Nation og Mandags Prækecollegiet som og Præsident ved det fyrstelig jablonowskiske Videnskabers Selskab i Leipzig. Han døde den 11te Sept. 1781. Ernesti besad omfattende Kundskaber i den gamle Litteratur, især i den latinske, saa han heri kan regnes for een af de Første. Ved grundig Studium af den profane Philologie havde han banet sig Veien til Theologien og ledsedes ved den første til en rigtigere Exegese af de bibelske Skribentere og overhovedet til en liberalere Sindsmaade i Theologien. Fra ham udgik for Størstedelen den theologiske Oplysning fornemmelig i Chursachsen, for saavidt den grunder sig paa Philosophie og rigtigere grammatisk Forklaring. Som grundig Critiker og Grammatiker viste han sig i sine Udgaver af Xenophons sokratiske Mærkværdigheder, Aristophanes's Skyer, Homers Værker, Polybius, Suetonius, Tacitus, men fremfor Alt ved sin fortræffelige Udgave af Ciceros Værker. Over hans særdeles fortrinlige Maade at behandle de gamle Classiker har han erklæret sig i sin Fortale til Fischers Ovid. Han var den første Gjenopretter af og Lærer i en sand mandig Veltalenhed. I alle hans Skrifter er Stilen ægte ciceroniansk. De vigtigste ere: Initia doctrinæ solidioris; nyt theologisk Bibliothek 10 Bind, nyeste theologiske Bibliothek 3 Bd., opuscula oratoria, orationes, prolusiones et elogia; opuscula Philologiæ criticæ; christelige Prækener; Archæologia liter; opuscula theologica; Opusculorum orat. novum volumen; opuscula varii argumenti &c. — August Wilhelm Ernesti, en Brodersøn af den forrige, født i Thyringen den 26de Nov. 1733, døde i Leipzig den 20de Juli 1801. Han var Professor i Philoso-

phie og Veltalenhed og ligeledes en udmærket Philolog, af hvem vi have en Udgave af Livius og adskillige andre latinske Classiker.

Ernst, Churfyrst af Sachsen, blev i sin Ungdom bortrøvet tilligemed sin Broder Albrecht og blev siden Stifter af den ernestinske Linie. Han blev født 1441 og døde 1486 efterat han havde udmærket sin Regjering med mange nyttige og velgjørende Indretninger. Mere om ham vil findes i Artiklen Sachsen.

Erobring, Erobringsret. Erobring kalder man den ved seierrige Fremskridt bevirkede Besiddelsestagelse af et fiendtligt Land eller fiendtlige Sager i Krigstilstand. For saavidt som Krig blandt civiliserede Folk kun har Afgjørelsen af en omtvistet Rettighed til Maal, for saavidt giver Erobringen ikke umiddelbar Erobreren Eiendomsret, men kun Ret til at bruge den til sin Sikkerhed eller til Skadesløsholdelse imod den fiendtlige Magt, indtil Afgjørelse finder Sted. Saaledes lød i det mindste den ældre europæiske Folkeret.

Eros, Kjærlighedens Gud, hos Romerne Amor: der hvor han først forekommer hos Hesiodus og Orphæus, er han ikke den letsindige Dreng, som man sædvanlig tænker sig under Amor meget ulig, thi der erkjende vi i ham en philosophisk Idee til Forklaring af Verdens Oprindelse. Denne forsvandt imidlertid snart og forvandlede sig til et blot Digterbillede. Hiin første Eros er ældre end alle de øvrige Guder; følgende Ideer ligge til Grund for hans Tilværelse: Kjerlighed opløste Striden mellem de første Elementer i Harmonie og Verden blev til. Den senere Eros er en Søn af Ares og Aphrodite (Mars og Venus) hvis Mythus først temmelig sildigt blev uddannet. Homer taler slet ikke om ham, Hesiodus kun i Forbigaaende; hos Dramatikerne forekommer han kun sjelden. Lyriker, Elegiker, Epigrammister, hvis meest yndede Sang var Kjerlighed og Spøg og som i deres Kreds oftest maatte træffe paa ham, have fornemmelig uddannet denne Mythus. At udvikle dens Characteer er unægtelig intet andet end at opsøge Kjendemærkerne af den Lidenskab, hvorpaa den er Sindbillede og fremstille disse i de Gamles Aand og Sprog. Dette er skeet af Manso i hans mythologiske Afhandlinger paa en Maade, som lader ingen utilfredsstillet. Man forøgede endog Venus's Følge og antog Eroter, Kjerlighedsguder i Fleertallet. — Erotisk kaldes alt hvad der har Hentydning paa Eros, altsaa paa Kjerlighed. Erotisk Poesie er altsaa Kjerlighedspoesie. Sædvanlig tænker man derved paa det lettere lyriske Slags f. Ex. Anakreons Sange, der nærme sig mere til Spøg end til Alvor, maaskee fordi Amor helst driver sin alvorlige Forretning som Spøg.

Naivitet er dens Hovedcharacteer. I øvrigt ere ogsaa Romaner og de saa kaldte Kjerlighedshistorier indbefattede under dette Navn og man kalder og deres Forfattere Erotiker, især Forfatterne af de græske Romaner eller milesiske Eventyrer.

Erpenius (Thomas) egentlig van Erpen, een af de lærdeste Orientallister, født i Gorcum i Holland Aar 1584. Hans Forældre havde forladt Frankerig for Religionens Skyld, Da deres Søn viste Tilbøielighed til Videnskaberne, sendte de ham 18 Aar gammel til Universitetet i Leiden; men neppe havde han her begyndt sine Studier for han fattede Mistillid til sig selv og var nær ved gandske at opgive dem. Dog fattede han snart bedre Mod og vendte med saa megen Iver tilbage til Studierne at hans Fremskridt vakte hans Læreres retfærdige Beundring. Efter Gerhard Vossius's Vidnesbyrd udmærkede han sig fornemmelig i Metaphysiken. Nu beroer hans Roes især paa hans Lærdom i de orientalske Sprog, som han begyndte at lægge sig efter paa Joseph Scaligers Raad. For at dyrke dem endnu bedre besøgte han England, Frankerig Italien og Tydskland og lærte her at kjende de lærdeste Mænd, der gave ham Raad og Anviisning. Med særdeles Venskab modtog den store Casaubonus ham. Han lærte nu og det persiske, tyrkiske og æthiopiske Sprog. Efter fire Aars Reiser kom han 1612 tilbage til Holland og blev udnævnt til Professor i det arabiske og andre orientalske Sprog med Udelukkelse af det hebraiske, som dengang beclædes af en anden. Erpenius forestod sit Embede med ligesaa megen Duelighed som Iver. Med betydelige Omkostninger lod han indrette en Presse for at lade trykke Værker i den orientalske Litteratur. Aar 1619 blev et andet hebraisk Professur oprettet i Leyden og overdraget Erpenius. Kort derpaa blev han og orientalsk Tolk for Generalstaterne for at oversætte de fra Asien og Africa indløbende Breve og forfatte de, der skulde sendes hen. De lærdeste Araber beundrede den Elegans, med hvilken han vidste at udtrykke sig i deres Sprog, der er saa rigt paa Fiinheder. Rygtet om hans store Kundskaber i det Arabiske var saa udbredt at Kongen af Spanien gjentagne Gange indbød ham for at forklare Endeel Indskrifter paa de mauriske Bygninger og Mindesmærker. Erpenius var Forfatter af forskjellige Værker, der deels udkom i hans Levetid, deels efter hans Død og staae i største Anseelse hos Kjendere. Desuden vilde han besørge en Udgave af Coranen med latinsk Oversættelse, en Thesaurus grammaticus for det arabiske Sprog og en arabisk Ordbog, men en smitsom Sygdom bortrev ham alerede 1624. Foruden hans Grammatica arabica, hans Grammatica hebraica og forskjellige andre grammatiske Værker er

hans vigtigste og berømteste Arbeide Elmaccini historia saracenica Fol. 1625.

Erskine (Thomas) er den tredie Søn af Greven af Bucham og for nærværende Tid een af de berømteste Retslærde og Statsmænd i England. Han tjente i sin Ungdom til Søes og til Lands, og opofrede sig siden til Jura og de skjønne Videnskaber. Hans lykkelige Forsvar for Capitain Bailly og siden i Underhuset for Boghandler Carnau, grundede hans Rygte og han fik siden Forsvaret for Admiral Keppel, Lord Georg Gordon og den famøse Hastings. 1783 traadde han ind i Pralamentet og gik til Oppositionspartiet. Senere udmærkede han sig ved Thomas Paynes Forsvar. For at tilkjendegive ham sin Velvillie udnævnte Prindsen af Wales ham til sin Cantsler, en Post, som i flere Aar havde været ubesat. 1800 giftede han sin ældste Søn med Washingtons Datter.

Erts kalde vi efter almindeligt Sprogbrug ethvert Metal, som det i sin naturlige Skikkelse findes i Jorden, i Mineralogien derimod kaldes Ertser saadanne Blandinger, i hvilke Metallerne ere nøie forbundne med andre mineralske Legemer. Ertsgangene ere ligesom Bjergets Aarer, der gjennemkrydse hverandre i alle Retninger.

Erycina, et Tilnavn, man gav Venus af Bjerget Eryx i Sicilien, hvor hun og havde et berømt Tempel.

Erymanthos Bjerge i Arkadien, hvoraf det erymanthiske Vildsvin har Navn, see Hercules.

Erysichthon eller Erisichthon, en Søn af Kong Triopas i Thessalien, begik den Forbrydelse at ville omhugge en Ceres helliget Lund; han gjorde Begyndelsen med en skjøn stor Eeg, der beboedes af en Dryade og under hvis Skygge de øvrige Dryader sædvanligt opførte deres Dandse. Trods de Advarsler, der gik iforveien, trods Nymphens Blod, der udstrømmede ved første Hug, holdt han ei op før Egen faldt og Dryaden havde tilsat Livet. Nu flygtede de øvrige Dryader til Ceres og anraabte om Hevn for denne Ugjerning. Gudinden udsendte den gyselige Hunger, som omfavnede den sovende Erysichthon med sine Vinger og indblæste ham sin giftige Aande, og fra nu af rasede en usluttelig Hunger i hans Inderste. Snart fortærede han sin hele Formue, afgnavede tilsidst, da han ei kunde erholde mere Næring sine egne Lemmer, saavidt

han kunde række dem og døde endelig i skrækkelig Fortvivlelse.

Erzgebirge (Ertsbjergene) en Bjergstrækning i Sachsen, hvoraf den erzgebirgiske Kreds har Navn. Denne Kreds grændser til Bøhmen; dens Fladeindhold regnes til 101 [] Mile og Folkemængden til mellem 450 og 500000 Mennesker. Sammes Hovedrigdom er Bjergværksvæsenet, som beskjeftiger 12000 Mennesker, og det er bekjendt, hvor vigtige flere af Bjergstæderne som Freiberg, Annaberg og Schneeberg ꝛc. ere formedelst Nærheden af Sølv- og Tingruberne ꝛc. Ogsaa Høravlen er betydelig, og i den nyere Tid har man begyndt at dyrke Korn, fornemmelig Havre med Fordeel. Qvægavlen er ligeledes meget god. I øvrigt kan man vel med Rette kalde disse Bjergegne Hovedsædet for det sachsiske Manufacturvæsen, fordi det i samme hersker en ualmindelig Industrie.

Eschen (F. A.) en med de skjønneste Aands og Hjertets Gaver udrustet Yngling, var født i Eutin 1777 og gav de skjønneste Forhaabninger om sig, hvilke en alt for tidlig Død tilintetgjorde. Han fuldførte sine Studeringer i Jena og begav sig derpaa til Bern for at være Hofmester for en ung Mand. Her fuldførte han sin Oversættelse af Horatses Oder, der ei er uden Fortjenester. Forskjellige egne Digte fulde af Ynde og Ømhed lovede ham en udmærket Plads blandt Tydsklands Digtere. Paa en Reise til Genfersøens Bredder i Aaret 1800 fandt han sin Død, da han besteeg Buet. Benzenberg meddeler herom Details, der ere samlede paa Stedet: Eschen kommer fra Genf og træffer underveis en Mand, der tilbyder sig at føre ham op paa Buet, hvis Spidse er 9600 Fod over Havet. Ledsageren kjendte ei den rette Vei, som hverken er farlig eller ubeqvem og førte Eschen op ad den urette Side. Eschen gaaer over Gletscherne og forsvinder. En tynd Sneebroe, hvorover han gik, brast og han faldt i et Iissvælg af 100 Fods Dybde. Hans Reiseselskaber Simschen løb til Servoz, som er omtrent 6 Mile derfra for at faae Hjelp, da de ingen Strikke havde hos sig. Næste Nat gik fire Førere hen til Stedet og lode sig hidse ned i Iissprækken. De fandt den ulykkelige Eschen indeklemt i Iissprækken med Hænderne over Hovedet og ganske ihjelfrossen. Han var uden Beskadigelse, men havde i Dødsangsten kradset Neglene af Fingrene. Alle Omstændigheder forenede sig til denne ulykkelige Begivenhed. Eschen, som bemærkede at hans Fører ei var fuldkommen veikyndig, vilde endnu tage en anden med, men denne havde Forfald. Han viste ham til en anden, men Folkene forstode ei Eschen, da han spurgte efter Buet, da Bjerget i

Landets Sprog har et andet Navn og saaledes maatte han med sin første Fører gaae sin Død imøde. En Granit Mindesøile med Marmor-Postament skjuler hans Been. Dette simple ædle Monument hæver sig tæt ved Landeveien ei langt fra Servoz. Departements Profecten Eymar i Genf har ladet den opreise og sat en Indskrift paa den til den Afdødes Priis.

Eschenbach (Wolfram von) hvis Blomstren indtræffer i den første Halvdeel af det 13de Aarhundred er blandt alle Digterne af det schwabiske Tidsrum eller blandt alle Minnesangerne ei alene een af de frugtbareste, men og den fortrinligste. Rig og nye i Fremstillingen og en Mester i Sprog og Versebygning hæver han sig til en episk Høide, der før og efter ham ei er opnaaet. Om hans personlige Omstændigheder vide vi ikke mere, end at han nedstammede fra en adelig Slægt sandsynlig fra Overpfalz. Han modtog Ridderslaget i Henneberg og tilbragte sit Liv paa Riddertog, hvorved han levede af Poesien og Fyrsternes Gavmildhed. Mod Slutningen af sit Liv trak han sig tilbage til sin Faders Opholdssted. Hans Legeme hviler i Fruekirken i Flækken Eschenbach. Han har sandsynligen overlevet Aaret 1207. Han var sin Tidsalders Mester i Sangen. Hans Digte ere deels af hans egen Opfindelse, deels udarbeidede efter franske og provençalske Mønstre. De fortrinligste af hans mange Værker ere: Percival, Titurell, den trojanske Krig, Wilhelm af Oranse og Gotfred af Bouillon.

Eschenburg (Johan Joachim) fra 1767 Hofraad og Professor ved Carolineum i Braunschweig, var født i Hamburg den 1ste Dec. 1743, hvor hans Fader drev Handel. Denne med den elskværdigste Characteer og en udbredt Lærdom udrustede Veteran i Litteraturen har erhvervet sig varige Fortjenester som Lærer og Skribent. Hans rastløse Fliid, som han rettede paa forskjellige Grene af den menneskelige Viden skyldes især en nøiere og grundig Kundskab i den engelske og tydske Litteratur. Hans Oversættelser af det Engelske, blandt hvilke især Shakespeare fortjener en udmærket Plads, forraade en dyb og grundig Sprog og Sagkjender, og hans Entwurf einer Theorie und Literatur der schönen Wissenschaften, den dertil hørende Exempelsamling saavelsom hans Handbuch der classischen Literatur, viser ham som en smagfuld Litterator, der kjender den ældre og nyere Tids Værker i deres hele Omfang.

Escorial (El Escurial) en i den spanske Provinds Segovia, i en raae bjergig Egn liggende Flække 6½ Miil fra Madrid, hvor Philip 2den efter Slaget ved St. Quen-

tin 1557 ifølge et Løfte opbyggede hiint berømte Kloster og Slot, som man almindeligt forstaaer ved Navnet Escorial. Da Slaget ved St. Quentin blev holdt den 19de Aug. paa den hellige Laurentius's Festdag, blev og Escorial indviet denne Helgen. Det indeholder en Mængde Bygninger, Gaarde og Haver, som ere forsynede med Alt hvad den ød-sleste Pragt kan forene. To hundrede Munke af den hellige Hieronymus's Orden beboe Klosterbygningerne og drive en meget indbringende Faareavl. I den prægtige Hovedkirke, som indb fatter 24 Altere og 8 Orgler, findes under Hoialteret et Capel kaldet Pantheon, hvor Spaniens afdøde Regenter bisættes. Carl 5te gjorde Udkastet til denne Bygning, som Philip 2den, 3die og 4de udførte; den skal have kostet 5 Mill. Dukater. Philip 2den stiftede tillige Escorials berømte Bibliothek, og hans Søn forøgede det anseeligt. Det indeholder store tildeels endnu ubenyttede Haandskrifter, hvoraf dog en stor Deel ødelagdes ved en Brand 1671.

Eskimoer, et Folkeslag, der beboer Kysterne af det nordlige Labrador og utvivl er af samme Herkomst som Grønlænderne, med hvem de have Sprog tilfælles. Eskimoerne ere af meget indskrænkede Aandsgaver, og ei smukke af Skabning; deres Hænder og Fødder ere meget smaae. Deres naturlige Farve er hvid, men Ureenlighed og Tran gjør den ukjendelig. De føre et høist usselt Liv og nære sig af Fiskerie og Jagt: naar de Intet have at tilfredsstille Hungeren med, sue de deres eget Blod. Deres enkelte Tal gaae til 6 og de sammensatte til 21. Hvad der gaaer over kalde de en Mængde. Paa samme Maade ere de indskrænkede i deres øvrige Begreber. De leve i fuldkommen Lighed uden Regjering, undtagen at den Stærkere, Mægtigere eller den, som har de fleste Koner og Børn, paa en vis Maade har Fortrinet. Ligesaa lidet have de Love; den eneste Straf er almindelig Dadel. Alle religiøse Begreber ere dem fremmede; de mæhriske Brødre have forsøgt at indføre Christendommen iblandt dem og 1777 blev den første Eskimoer døbt.

Esmenard (J.) Een af de fortrinligste nyere franske Digtere og Medlem af Institutet, var født i Pelissanne i Provence og kom 1790 med et Ærende fra Staden Aix til Paris, hvor han forbandt sig med nogle kongelig sindede Journalister. Dette bragte ham paa Proscriptionslisterne. Han flygtede, gjennemvandrede Italien, Tydskland og England og kom 1796 igjen til Paris, hvor den bataviske Gesandt Schimmelpenning ansatte ham i sit Bureau. Desuagtet blev han forfulgt som Emigrant og igjen

deporteret til Tydskland. Først efter Revolutionen af 9de Nov. 1799 vovede han sig tilbage og nød Sikkerhed. Nu arbeidede han med Chateaubriant og Fontanes først paa den franske Mercur, dernæst i det Indres Ministerium som Chef i i Bureau des Spectacles. Aar 1803 gik han med Leclerc til St. Domingo, kom igjen og reiste til Martinique, hvor han blev Regjeringens Generalsekreteer. Men allerede ved Slutningen af 1804 var han igjen i Paris. Han blev ansat i Politieministeriet som Medlem af Censurcommissionen og fornemste Redacteur af Gazette de France. Tilsidst gik han i Statens Ærender til Italien. Paa Veien fra Neapel til Rom mellem Itri og Fondi, havde han det Uheld at Vognen væltede og han blev kastet med Hovedet imod en Klippe. Man trepanerede ham i Fondi, men han døde 8 Dage efter 42 Aar gammel 1811. Han er fornemmelig bekjendt ved sit større didaktiske Digt: la navigation. Ogsaa i den lyriske Poesie har han forsøgt sig med Held; i dette Slags haves af ham: Le triomphe de Trajan og Fernand Cortez. Hans Sprog er ædelt og hans Fremstilling fuld af Værdighed.

Esoterisk, hemmeligt, hvad der blot er for Indviede. Ved de Gamles Mysterier eller hemmelige Selskaber havde man esoteriske og exoteriske Lærdomme, hine for de Indviede, disse for de Uindviede. Siden har man brugt denne Benævnelse i Videnskaberne og kaldet de Forestillings- og Læremaader, der passe for lærde Kjendere esoteriske; de derimod som passe sig for de Ulærdes Fatteevne, exoteriske.

Espagnolet (egentligt Joseph Ribeira) var født 1589 i Xative i Kongeriget Valencia. Denne fortrinlige blandt de spanske Malere, studerede især Correggio og stræbte ved sine Arbeider at fordunkle Dominicos Værker. Han behandlede skrækkelige og ugyselige Gjenstande heldigst, dog manglede han Smag og Adel. Han levede længe i den Fattigdom, hvori han var født, og, omendskjøndt en Cardinal vilde uddrage ham af samme, vendte han dog frivillig tilbage til den, fordi han havde bemærket at Magelighed røvede ham Lyst til Arbeid. Neapel, hvor han havde nedsat sig, betragtede ham som sin førsteMaler. Han døde der, 165 . Andre berette at hans Død indtraf paa et ubekjendt Sted, hvorhen han havde begivet sig af Kummer over det Forhold, som Don Juan, Philip 4des naturlige Søn, havde begyndt med hans Datter, Der er Intet at dadle paa hans Characteer undtagen hans Iversyge mod Dominico, der ofte bragte ham for vidt. Hans Hovedværker findes i Neapel og Spanien. Musæet i Pa-

ris besidder blandt andet hans af ham selv malede Portrait.

Espinasse (Julie de l') beundredes Engang i Frankerig, som Indbegrebet af Alt hvad der var Eskjærdigt. Hun forenede de meest glimrende Aandsgaver med et Hjerte, der var istand til at føle den heftigste Kjerlighed og glimrede i de fineste, meest dannede og udvalgte Cirkler i Paris. Hun var født i Lyon 1732, og omendskjøndt hendes uægte Fødsel aldeles ikke var ubekjendt blev hun dog anseet for en Borgers Datter og førte stedse hans Navn uden nogentid at gjøre Fordring paa sin sande Herkomst. Herved opfyldte hun trolig det Løfte, hun havde givet sin Moder Mad. d' Albon paa hendes Dødsseng, hvor mod denne havde testamenteret hende en lille Arv. Paa denne Tid forsamlede Mad. Deffand ligesom en Hofstat af de meest dannede og aandrige Mænd omkring sig, hvilke kappedes med hverandre i Vid og Galanterie og fældte Domme i Videnskaberne og Politiken. Denne Dame antog Julie l' Espinasse til Selskaberske, da hun i en ældre Alder stedse var i ondt Lune og havde havt det Uheld at miste Synet. L'Espinasse modtog gjerne hendes Tilbud, da hun levede i en trængende Tilstand. Uden Fordringer traadde hun ind i Mad. du Deffands Huus og anede ei, at hun snart vilde blive den glimrende Stjerne, hvorom de meest dannede Aander i hendes Tid skulde samle sig. I Førstningen levede begge Damer i den bedste Harmonie, Mad. Deffand uden Mistanke og Julie uden Fordringer i lykkelig Ubevidsthed om de Fortrin, der skulde gjøre hende ligesaa berømt som ulykkelig. Men Forskjelligheden mellem den unge ved Skjønhed ei mindre end ved Aandsfuldkommenheder indtagende Skabning, og hendes vel aandrige, men tillige aldrende ofte heftige og i ondt Lune værende Herskerinde gav Anledning til Sammenligninger, der ei kunde falde ud til den Sidstes Fordeel og hvis Virkninger dennesaasnart hun erholdt Kundskab derom saa meget mindre kunde blive ligegyldig ved, som hun endnu i sin Alder ei vilde opgive de Fordringer, hvortil alene Ungdom og Skjønhed berettige. Kun alt for snart bleve Julies Fortrin erkjendte, Alles Hjerter hyldede hende, selv d'Alembert, Mad. Deffands meest prøvede Tilbeder, følte sig overvunden af hendes Yndigheders Magt og tilstod hende sin Kjerlighed. I Førstningen lykkedes det at skjule de nye Forhold, saa store og Vanskelighederne vare. Thi ei alene om Dagen var Julie hos sin Herskerinde hun havde og den plagende Forretning at forkorte de lange søvnløse Nætter ved Forelæsen. Kun de faa Eftermiddagstimer, der vare forundte hende til Hvile, kunde hun benytte til hemmelige Sammenkom-

ster eller skriftlig Underholdning med sine Venner. Denne Tvang medførte Opdagelsen, hvorpaa øieblikkelig fulgte Skilsmisse. Men den Forstødte havde allerede alt for talrige Tilbedere til at finde sig forladt; kja man bevirkede endog ved Hertugen af Choiseul at Kongen udsatte hende en anstændig aarlig Indkomst. Fra denne Tid traadde hun ind i den store Verden, og de meest glimrende Cirkler kappedes om Ærea af hendes Nærværelse. D'Alembert forlod gandske Mad. Deffand for at opofre sig til den, som holdt hans Hjerte fængslet og af hvem han, skjønt forgjeves anraabte om Gjenkjerlighed. Kun det inderligste Venskab var hun istand til at føle for ham, og dette viste hun ham, da han blev overfalden af en svær Sygdom, ved den omhyggeligste Pleie. D'Alemberts inderlige Længsel stedse at være sin elskede Veninde nær, formeredes herved, og hun tilsted ham det Ønske at beboe samme Værelser som hun. Ingen ilbesindet Dom dadlede dette rene Forhold. Men nu opkom samme Lidenskab, hun havde indgydet d'Alembert hos hende for en anden. Hun skulde lære at kjende alle de Henrykkelser, men og alle de Lidelser, som Kjerlighed skjænker. Marquien af Mora, en spansk Yngling, der forenede mandig Adel med den høieste Ynde og et varmt Hjerte med den meest dannede Forstand, blev elsket af hende og elskede hende igjen. Den redelige d'Alembert, der skjulte sin Smerte ved sig selv, opofrede ei alene sin Kjerlighed for hendes Villie, men var og høimodig nok til at mægle imellem begge. Allerede vare de Elskendes inderligste Ønster Maalet nær, da Mora pludseligt blev syg. Julie var nær ved at forgaae af Kummer, og i samme Øieblik — uforklarlige Qvindeubestandighed — paalægger en nye Kjerlighed hende Lænker og udslætter den døende Vens Billede af hendes Sjel, endnu før hans Død. Oberst Guibert, betjendt af sine Forhold til Frederik 2den, drog hende med uimodstaaelig Magt til sig. Han var vant til at betragte Qvindernes Yndest som en Tribut, der skyldtes hans Egenskaber, og Kjerlighed var ham blot et Galanterie-Spil. I sine Breve til ham udtrykker hun det ømmeste Hjertes Følelser og røber den meest dannede Forstand. La Harpe siger om hende: „Jeg har aldrig kjendt nogen Qvinde med mere naturlig Forstand og mindre Glimrelyst, med større Talent til at udpege andre Aandsgaver. Hun gav Enhver sin Plads og hver var tilfreds med sin. Med stor Bøielighed besad hun den elskværdigste Artighed, der antager Deeltagelsens Tone. Denne Tone var hende let, hun fængslede uimodstaaelig, og saa mange Venner hun og havde, troede Enhver at han var det alene. Ingen var mere virksom end hun, naar det gialdt at forbinde sig nogen. Hun døde 1775 eller 1776.

Esplanade, en frie, jevn Plads foran en stor Bygning; i Militair'sproget betyder det den frie Plads mellem Citadellet og Fæstningens Huse. Videre bruger man denne Benævnelse om Brystværvets Straaning ved den saakaldte bedækkede Vei (See Glacis).

Espremenil (Jacques Duval d') født i Pondichery 1746, udmærkede sig tidlig ved en fyrig Aand og en glimrende Veltalenhed. Han betraadde den juridiske Løbebane som kongelig Advocat og blev siden Parlamentsraad i Paris. Her havde han Leilighed til at udvikle sine Talenter paa en glimrende Maade, men forraadede tillige en urolig, til politiske Forandringer tilbøielig Aand. Da Mesmer fremtraadte med sine Opdagelser i Magnetismen, blev han en Tilhænger af ham og lokkede en Mængde Syge til sig. Ved en overveiende Forstand vare hans Critiker stedse saa meget bittrere som de syntes blot indgivne af Kjerlighed til det Almindelige og af Retskaffenhed. Især var han Dronningen imod; han dømte om hendes Smag og hendes store Udgifter med en Frihed, saa Dronningen engang sagde til en Modehandlerske, som tilbød hende en nye Hovedpynt, Jeg kjøbte den gjerne, men jeg maae først have Hr. Espremenils Tilladelse. Hans haardnakkede Angreb paa Hoffet og Ministrene bevirkede endelig hans Forvisning til Øen St. Margaretha. Herved blev han endnu mere afgjort Hovedmand for alle Hoffets Fiender og Folkets Afgud, som ansaae ham for sin meest uforfærdede Forsvarer. Da han kort efter sin Tilbagekaldelse bivaanede et Skuespil i Lyon, vederfaredes ham den Udmærkelse offentligt at blive kronet med en Laurbærkrands. Saasnart han var ankommen til Paris foresloeg han Rigsstændernes Forsamling, og han erholdt selv den farlige Ære at vælges til Deputeret. Mod Forventning hørte man ham her med ligesaa megen Iver forsvare Kongens Forrettigheder, som han før havde bestridt Ministrenes Paastag; han modsagde dette Forslag, at afgjøre de Tilfælde, ved hvilke Monarken kunde have forbrudt sin Throne og understøttede alle mod Constitutionsacten gjorde Protestationer. Herved drog han Folkepartiets Had paa sig, og, da han den 17de Juli 1792 i Tuilerierne befandt sig iblandt en Mængde Mennesker, blev han kjendt, bortslæbt med Magt og bragt til Palais Royals Haver. Her berøvede man ham sine Klæder for at kaste ham i et Bassin. En Soldat af Nationalgarden udrev ham halvdød af Mængdens Hænder og bragte ham i Sikkerhed. Han vilde ei adlyde sine Venner, der raadede ham til Flugt, og, da han endelig for sildigt greb til dette Middel, haabede han forgjeves at leve glemt paa et Landgods, han havde i Normandiet. Proscriptionerne naaede ham snart. Han blev trukken

for Revolutionstribunalet, fordømt og døde med meget Mod den 23 Apr. 1794. Ved et besynderligt Tilfælde blev den samme Chapelier, som i den constituerende Forsamling havde været hans Collega og ivrige Modstander paa samme Tid fordømt og paa samme Karre ført til Døden.

Esquire (abbrevieret Esq., kommer af Escurier, Vaabendrager) en engelsk Titel, om hvilken Küttner siger, at det er vanskeligt at opregne alle dem, som den egentlig efter Lovene, tilkommer. Baronetters Sønner, Advokater og sagførende Retslærde ere Esquirer, ogsaa mange andre i forskjellige offentlige Embeder have med Rette denne Titel; men man giver den og af Høflighed til mange, som den ei egentlig tilkommer, som Lærde, Kunstnere 2c. Besiddelsen af Grundeiendomme giver ei denne Titel, omendskjøndt man almindelig og fortrinlig kalder Eiere af Godser saaledes. De engelske Bønder kalder deres Godsherre Esquire.

Eslingen, et keiserligt Herskab med et Slot og en Bye af samme Navn i Østerrig under Ens O. for Wiener-Donaubroerne. Dette Sted blev berømt ved Krigsbegivenhederne i Aaret 1809. Mellem Eslingen og Aspern leveredes de store Slag den 20de og 21 Mai, som Østerrigerne almindeligt kalde Slaget ved Aspern, men de Franske Slaget ved Eslingen. Denne sidste Bye var besat af de Franske og dannede deres hoire Fløi. Byen var godt befæstet og et stort med Skydevuller forsynet Magasin tjente til Citadel. Marschal Massena havde Forsvaret af denne vigtige Post, som maatte udholde flere heftige Storme af Østerrigerne. Efterat de franske Skibsbroer vare ødelagde, den venstre Fløi havde trukket sig tilbage fra Aspern og Armeen endelig igjen forsamlede sig paa Lobau, tjente Eslingen med sit Magasin til at dække Tilbagetoget. Massena, som havde anvendt alt muligt til dette Steds Forsvar fik ogsaa derfor Titelen Prinds af Eslingen (See Aspern).

Esra, en berømt jødisk Præst af de Ypperstepræsters Slægt, levede i det babyloniske Fangenskab. Da en jødisk Colonie under Artaxerxes den Langhaandede vendte tilbage til Jerusalem, blev Esra Anfører for samme og han gjorde meget til den mosaiske Religions Gjenoprettelse. Han var en heldig Fortolker af Jødernes Nationalskrifter og skal have havt den vigtigste Deel i Samlingen af det gamle Testamentes Bøger. Om han har bragt dem i den Orden, hvori de nu findes er uvist. Man tilskriver ham 4re Bøger, hvoraf dog kun den første antages af Protestanterne men den 2den og af den romersk-catholske Kirke. De to andre

ere uægte. Maaskee er og Esra Forfatter af Kongernes og Krønikernes Bøger. Det er uvist naar han døde.

Essen (Hans Henrik Greve af) bekjendt af den 1810 med Frankerig sluttede Fred, nedstammer fra en gammel liflandsk Familie, og blev født i Kaliks i Westgothland 1755. Med en sjelden Legemsskjønhed forraadede han tidlig en fast og standhaftig Characteer. Han besøgte først Universitetet i Upsala og gik derpaa til Göttingen 1771. Aaret derpaa traadde han i Militairtjeneste og blev Officier ved de mornerske Husarer. Da Kong Gustav 3die 1777 foranstaltede en Ridder=Carousfel, blev ogsaa Essen indbudet dertil, og Kongen fattede ved denne Leilighed en saadan Godhed for ham at han snart befordrede ham til Generalmajor og udnævnte ham til sin Hofstaldmester. Aar 1783 ledsagede Kongen Essen til Italien og 1788 til Feldttoget i Finland. Da Aaret derpaa hiin ulykkelige Conspiration udbrød, var han Kongens eneste Ledsager til Stockholm og Gothenburg. I utrolig kort Tid samledes ved hans Iver som Generaladjutant Landeværnet i Westgothland; han traf Tropperne fra Skaane og Gothenburg blev undsat. Han steeg daglig i Gustavs Yndest, som 1792 udnævnte ham til Oberst og Chef for Garden til Hest. Forgjeves søgte Essen, hvem adskillige Rygter vare komne for Øre, at afholde Kongen fra den Maskerade, som kostede denne Livet; maatte endog ledsage ham derhen og blev overstænkt af Kongens Blod. Men heller ikke ved dette overordentlige Tilfælde tabte han sin Fatning og befalede at lukke Huset. I de følgende Aar blev han ophøiet i Rigsherrestanden og udnævnt til Seraphinridder og Commandeur for alle svenske Ordener. Aar 1795 ledsagede han Hertugen af Sødermanland (nu Carl 13de) til Petersburg, blev derpaa Gouverneur i Hovedstaden Stockholm og trak sig 1797 tilbage til sine Godser i Upland. Paa Rigsdagen i Norrkjøping, hvorhen Kongen kaldte ham Aar 1800, forestod han en Rigsstaldmesters Embede, samme Aar blev han Gouverneur af Pommern og Rügen og 1806 fik han Overcommandoen over den i Pommern samlede Armee. Han forsvarede Stralsund i en ti Ugers Beleiring og sluttede endelig en fordeelagtig Vaabenstilstand med de Franske. Nu udnævntes han til General af Cavaleriet. Da Kongen af Sverrig selv paatog sig Commandoen over den pommerske Armee, trak Essen sig igjen tilbage til sine Godser, hvorfra dog den svenske Nation igjen kaldte ham til Hovedstaden og udnævnte ham til Statsraad. Carl den 13de ophøiede ham for hans mange Fortjenester i Rigsgrevestanden og sendte ham tilligemed Statsraad Lagerbjelke som Fredsunderhandler til Paris, hvor han var

saa heldig at udvirke Tilbagegivelsen af Svensk-Pommern og tilveiebringe Freden.

Essex (Robert d'Evreux Greve af) en berømt engelsk Statsmand af en oprindelig normannisk Familie, var født i Nethewood i Grevskabet Hereford 1567. Lykken hævede ham snart til Dronning Elisabeths første Yndling. Men Essex forstod ei at fængsle Skjebnens Yndest. Henreven af den Forblindelse, som saa ofte følger Lykken, styrtede han sig selv og bekræftede de Gamles Udsagn, at det er vanskeligere at finde sig i Lykke end i Ulykke. Essex havde alerede tjent i Holland ved de engelske Hjelpetropper, da han viste sig ved Dronning Elisabeths Hof. Hans Skjønhed, der sattes i et endnu fordeelagtigere Lys ved hans ridderlige Galanterie, vandt ham Dronningens Hjerte, hvortil følgende Begivenhed skal have givet Anledning. Dronningen var Engang paa en Spadseretour og kom til et Sted, hun ei kunde komme over uden at tilsmøre sine Fødder. Essex, som var i hendes Følge, udbredede strax sin guldbroderede Kappe paa Jorden. Den ædle og yndige Anstand, hvormed han udførte dette, rørte Dronningens Hjerte, thi hun var endnu i sit 58de Aar ei frie for sit Kjøns Svagheder. Som Essex steeg i Dronningens Yndest, steeg han og til de første Hædersposter, men i den Indbildning uindskrænket at beherske Dronningen lod han sig selv beherske af fordringsfuldt Overmod. Hans Opførsel i Irland, hvor han anførte en Armee af 20000 Mand mod Rebellerne, bevægede Dronningen til at afsætte ham fra sine Embeder og forvise ham Hoffet. Efterat han forgjeves havde forsøgt ved Bønner at gienvinde Elisabeths Yndest, vaagnede hans Stolthed og han fattede den Beslutning at hevne sig. Han forsamlede et Partie omkring sig, ophidsede Catholikerne og andre Misfornøiede og gik saa vidt, at han lovede Kong Jacob af Skotland den engelske Throne. Elisabeth blev underrettet om Alt; selv de Forhaanelser, han tillod sig imod hendes Person bleve hende forebragte. Dette sidste gjorde rimeligviis meest Indtryk paa den forfængelige Dronning. Da derfor Essex i Spidsen af 200 Tilhængere viste sig i Staden og forgjeves havde opmuntret Folket til Oprør, blev han greben og dømt til døde som Forræder. Længe tøvede Dronningen, hos hvem den forhen følte Kjerlighed igjen syntes at opvaagne, med at underskrive hans Dødsdom. Følelsen af hendes krænkede Forfængelighed fik dog Overhaand, og Essex blev halshugget i Tower 1601 i sit 34te Aar. Men neppe var dette skeet, før Elisabeth overvældet af sin Lidenskab, overgav sig til den dybeste Smerte, som hun hverken søgte eller formaaede at skjule og som fulgte hende til Døden. Man fortæller, at Dronningen Engang i en fortrolig Time gav Greven en

Ring med det Løfte at, hvis han nogentid faldt i Unaade, kunde han blot forevise Ringen, da Dronningen vilde tilgive ham. Dronningen ventede forgjeves dette Tegn paa Grevens Fortrydelse og først efter hansDød fik hun at vide, at Greven havde sendt Ringen, men at den var bleven tilbageholdet af een af hans Fiender.

Essæer, en Sekt iblandt Jøderne, af hvilken allerede findes Spoer i det første Aarhundred før den christelige Tidsregning. Deres Hensigt synes fornemmelig at have været ascetisk. De trak sig tilbage i Ensomhed og havde indført Fællesskab af Eiendomme. For at optages iblandt dem vare Prøvelser nødvendige. Blodige Offre bragte de ikke. Istedet for mange Ceremonier opofrede de sig Bønner og stille Andagtsøvelser, iagttoge Sabathen med Strenghed og curerede alleslags Sygdomme med Urter, Rødder 2c.

Estaing (Jean Baptiste Charles, Greve af) kongelig fransk Admiral og Generallieutenant, een af de meest fortjente franske Krigere, som erhvervede sig stor Roes i den nordamerikanske Krig. Han nedstammede fra en gammel Familie og var født omtrent 1730 i Ravel i Auvergne. Han tog tidlig Krigstjeneste og aabnede sin Løbebane under General Lally i Ostindien, men blev fangen af Englænderne, og, da han sit Løfte uagtet før sin Udvexling igjen tog Krigstjeneste og paa nye blev tagen, kastede man ham i Fængsel i Portsmouth. Forbittret over denne Behandling svoer han Englænderne evigt Had. Han steeg 1761 til Marechal deCamp, Generallieutenant og blev 1763 Gouverneur af St. Domingo, hvor han gjorde sig forhadt ved sin militære Strenghed. Ogsaa her viste han sin Forbittrelse mod Englænderne, da han 1764 vilde anlægge et Fort paa de saa kaldede Tyrksøer i Vestindien, hvilket tildeels kunde beherske Farten til St. Domingo. Da Englænderne ei vilde tilstaae dette, fordi Øerne, ifølge sluttede Tractater ei skulde bygges, men staae enhver Nation aaben for der at hente Salt, kom det til aabenbare Voldsomheder, d'Estaing bemægtigede sig en engelsk Fregat og Mandskab, bragte den til Cap François paa Domingo, men lod den gaae igjen næste Dag med den Ordre ei mere at komme til Domingo. Paa Englands Besværinger herover misbilligede det franske Hof d'Estaings Fremgangsmaade og lovede fuldkommen Skadeserstatning. Estaing blev endelig 1766 kaldet tilbage til Frankerig, da hans Strenghed foraarsagede en Opstand paa St. Domingo. Man havde lært at kjende ham som en tapper og virksom Mand og overdrog ham derfor, da Søekrigen udbrød mellem England og Frankerig 1778 Anførselen over Toulon-

nerflaaden, som seilede til Antillerne. I Begyndelsen var han ikke lykkelig, da han med de Tropper, som han satte i Land for at gjenerobre den af Englænderne tagne franske Øe St. Lucie, blev tilbageslagen og igjen maatte indskibe sig. Desto hæderfuldere var det følgende Aar for ham. Den 4de Juli erobrede han Grenada og slog den engelske Admiral Byron, som den 6te Juli vilde tilbageerobre Øen. Aar 1787 blev han ved Notablernes Sammenkaldelse Medlem af deres Forsamling og 1789 Nationalgardens Commandant, men sandsynligviis mere for at tjene den kongelige Familie end for at deeltage i Revolutionens Rædsler. Da Rygtet om Kongens forestaaende Flugt udbredtes, fraraadede han i et Brev af 14de Sept. Dronningen dette Forehavende, bragte det og dertil at Municipalitetet i Versailles lod Regimentet Flandern komme derhen for at forebygge Uroligheder, som han frygtede af den franske Garde. Imidlertid lagde man ham at dette og meget mere til Last. I Aaret 1792 blev han udnævnt til Admiral af Frankerig; men den 28de April 1794 mistede han Livet under Guillotinen. Adskillige Skribentere skildre d'Estaing som en Mand af en god og fast Character, som Hertugen af Orleans forgjeves søgte at trække paa sit Partie og derfor skal have fremmet hans Død, da Estaing ei vilde føie sig efter ham.

Este, en gammel fyrstelig italiensk Familie hvis Medlemmer have erhvervet sig et glimrende Navn i Historien ved deres Tapperhed og Kjerlighed til Kunsterne. Blandt dem fortjene at nævnes Borso af Este, den første Hertug af Ferrara, Modena og Reggio, Alfonso, Tassos Beskytter og den berømte af Ariost paa mange Maader priste Hippolyt af Este.

Esther, Esthland see Ehster.

Estocq (Johan Herman l') een i den russiske Historie mærkværdig bleven Mand, som i sit lange og virksomme Liv maatte erfare Lykkens hele Foranderlighed. Den ophøiede ham to Gange for to Gange at styrte ham, men selv de haardeste Stød formaaede ei at tilintetgjøre den Munterhed, som fulgde ham til det Sidste. L'Estocq var født i det Hannoverske 1692 af franske Forældre, som vare flygtede under Ludvig 14. des Religionsforfølgelser. Han lærte Chirurgien af sin Fader, og da han ved Hjelp af en lys og virksom Aand haabede at gjøre sin Lykke, begav han sig til Rusland, hvor det var lettere for duelige Fremmede at hæve sig dengang endnu. Han traadde i Peter den stores Tjeneste som Chirurg, og nød Keiserens Yndest og Fortrolighed. Men Peters Tænkemaade forandrede sig plud-

feligt og L'Estocq blev forviist til Casan. Hvad der har paadraget ham Monarkens Unaade er hverken blevet bekjendt ved ham selv eller nogen anden. Selv har han aldrig sagt mere herom end at Bagtalelse har styrtet ham. Catharina 1ste der erindrede sig hans Tjenester, kaldte ham efter Peters Død tilbage og udnævnte ham til Læge ved sin Datter Elisabeths Hof. Her fandt L'Estocq en viid Skueplads for sin virksomme Aand. Sin Herskerinde hengiven med ubrødelig Troskab, tilbød han hende alerede efter Peter 2dens Død sin Tjeneste for at sætte hende paa Thronen, men dengang bleve hans forvovne Planer forkastede. Men, da en gunstigere Leilighed tilbød sig 11 Aar senere under den umyndige Iwan 4de, fornyede han sit Forslag, som nu og blev antaget. Med Smidighed og Statsklogskab ledede L'Estocq alene det dristige Foretagende, tabte selv i de farligste Dieblikke aldrig sin Roe eller Koldblodighed, og naaede lykkeligt Maalet. Elisabeth blev sat paa Thronen ved l'Estocq's Hjelp. Keiserindens Taknemlighed syntes i Førstningen ei at kjende nogen Grændser; han blev virkelig Geheimeraad, første Livlæge og Directør for de samtlige medicinske Cancellier. Kongen af Polen, som kjendte hans vigtige Indflydelse, ophøiede ham i Grevestanden og sendte ham sit Billede for at bære det som en Orden i Knaphullet. Men L'Estocq maatte efter Keiserindens Villie ogsaa blande sig i Anliggender, som laae uden for hans Virkekreds. Herved saavelsom ved sin Frimodighed forøgede han sine Fienders og Misunderes Antal, disse lykkedes det endelig at gjøre ham mistænkt for Keiserinden ved at forestille hans Hengivenhed for Thronfølgeren (siden Peter den tredie) som farlig og strafværdig. L'Estocq blev arresteret 1748 og bragt i Petersburgs Fæstning. I Førstningen taalte han denne Lykkens Omvexling med Jevnmod og Munterhed, men, da han ved Pinebænken skulde bringes til Bekjendelse, erklærede han sig for skyldig. Han blev berøvet alle sine Hæderesposter og Godser og forviist til Uglitsch, hvor han tre Aar taalte den yderste Elendighed med det fasteste Mod. Derpaa blev han bragt til Ustiug Weliki, hvor han endnu tilbragte 9 Aar i samme Forfatning. Hans værdige, tredie Gemalinde Maria Aurora, ledsagede ham overalt og deelte hans Skjebne med exemplarisk Opofrelse. Da Peter den 3die besteg Thronen, blev L'Estocq kaldet tilbage og erholdt sine Æresposter igjen. Vanskeligere var det at sætte ham i Besiddelse af sin Formue, som var falden i fremmede Hænder. Catharina 2den gav L'Estocq sin hele forrige Gage, men bortfjernede ham fra alle Forretninger, da hans Alder behøvede Rolighed. Han døde 1767 uden at efterlade Børn.

Estrêes (Gabriele d') født ved 1576, almindelig kaldet den skjønne Gabriele, havde først Hertugen af Bellegarde til Elsker. Da denne Engang i Henrik 3des Selskab aflagde hende et Besøg, blev Kongen saa indtagen af hendes Yndigheder, at han besluttede at besidde hende hvad det og skulde koste. For at besøge hende, klædte han sig i Bondeklæder, sneeg sig med Livsfare igjennem de fiendtlige Poster og efter mange Bestræbelser lykkedes det ham at overbevise hende om sin Kjerligheds Oprigtighed og vinde hendes Yndest. Henrik elskede hende gandske i Ridderalderens Aand. „Bliver Jeg overvunden, skrev han hende Engang til før et Slag" kjender de mig vel nok til at vide, at Jeg ei vil flygte, min sidste Tanke skal være til Gud, min næst sidste til dem." Kongens Kjerlighed til hende var ligesaa varm som ædel og uudslukkelig; for desto friere at kunne nyde sit Forhold til hende, havde han givet hende Nicolasl'Amerval, Herre af Liancourt til Gemal. Men Henrik tænkte endog paa selv at ægte hende; men hertil behøvedes en dobbelt Skilsmisse, da han var gift med Margrethe af Valois. De første Skridt vare alerede gjorde og Endeel af Vanskelighederne ryddede af Veien, da Døden pludseligt tilintetgjorde hans Planer. Gabriele døde den 10de April 1599, efter en ei gandske ugrundet Mistanke af Gift, som efter Margrethes Anstiftelse skal være bleven hende bibragt af Financieren Zamet. Sporene af Giften viste sig snart paa Gabrieles skjønne Legeme ved de skrækkeligste Forstyrrelser. Henrik havde ingen Elskerinde, som han med en saa ubegrændset Tilboielighed hængte ved; dog tillod han hende ei at blande sig i Statens Anliggender, og da hun Engang faldt paa at forlange Sullys Afskeed, erklærede Kongen oprigtig, at han hellere vilde miste 10 Elskerinder end een eneste Ven som Sully. Hun døde sam Hertuginde af Beaufort og efterlod 3 Børn med Henrik.

Estrées (Louis Cesar, Hertug af) Marschal af Frankerig og Statsminister, blev født i Paris den 1ste Juli 1695. Han fægtede først i Spanien under Marschallen af Berwick, og udmærkede sig saa fordeelagtigt at han steeg til Maréchal de Camp og Generalinspecteur ved Cavaleriet. Ei mindre udmærkede han sig i Krigen 1741; Overgangen over Main ved Seligenstadt, Dagen ved Fontenoi, Beleiringen af Mons og Charleroi ꝛc. forherligede hans Navn og skaffede ham Marschallen af Sachsens Tillid. 1756 modtog han Marschalsstaven og Aaret derpaa ved Udbruddet af Syvaarskrigen stod han i Tydskland i Spidsen af 100,000 Mand. Han havde forladt Ludvig 15de med de Ord: I de første Dage af Juli skal Jeg have jaget Fienden over Weser og sat mig istand til at trænge ind i Hannover. Ei tilfreds med at holde sit Ord, leverede han Hertugen af

Cumberland den 26 Juli Slaget ved Hastenbeck, hvori han tilfægtede sig en fuldstændig Seier. Hannoveranerne vare allerede ifærd med at romme Churfyrstendommet, da Marschallen ved Hoffets Intriguer blev tilbagekaldet og Richelieu kom i hans Sted. Efter Nederlaget ved Minden blev han sendt til Giessen, dog antog han ingen Commando, men lod sig nøie med at understøtte Contades med Raad. Ved Slutningen af Krigen blev han ophøiet til Hertug og døde den 2den Jan. 1771 uden Børn. Alle Værdigheder, hvormed han var beklædet, havde han erhvervet ved Fortjeneste og Tapperhed og man agtede i ham ei mindre Statsborgeren og Helten.

Ethik, Sædelæren eller Læren om Pligterne, hos de Gamle det Samme som practisk Philosophie. Man forstaaer derved især Læren om de Pligter, som ei bestemmes ved udvortes Love, den egentlige Dydelære, som grunder sig paa Samvittighedens Bud. Læren om de Pligter, som staae under udvortes Love, kaldes til Forskjel fra hiin Retslæren. Ethisk kaldes hvad der hører til Sædelæren.

Ethnographie Folkehistorie. Ethnographisk efter Folkeslagenes Historie. Historien behandles nemlig enten chronologisk, det er efter Tidsfølgen, eller ethnographisk, det er saaledes, at hvert enkelt Folks-Historie foredrages. See Historie.

Etienne (Ch. Guillaume) Medlem af det franske Nationalinstitut og Een af de fortrinligste nyere franske dramatiske Skribenter, blev født 1777 i Dep. Haute-Marne ei langt fra St. Dezier og kom i sit 21 Aar til Paris. Her beklædede han forskjellige Poster og blev tilsidst Geheime-Sekreteer hos Hertugen af Bassano, Minister for de udenlandske Anliggender, hvem han ledsagede til Italien, Østerrig, Preussen og Polen. Efter Tilsitfreden udnævnte Keiser Napoleon ham til Redacteur for Journal de l'Empire, hvilken Post han beklædede til Napoleons Fald. Han fremtraadde først som dramatisk Digter med en af Gresnick componeret comiske Opera le Rêve. Opmuntret af det Bifald, der blev ham til Deel, skrev han adskillige Stykker for Theater Feydeau og for Theater Louvois. Alle hans Stykker bleve optagne med overordentligt Bifald især Cendrillon, som ogsaa er oversat paa Dansk.

Etikette kaldes fornemmelig den ved Hoffet foreskrevne strenge Ceremoniel, hvorefter Enhver, som der viser sig, maa rette sig. Dernæst bruger man og Ordet om al Slags Hoftvang og stivt Ceremoniel.

Etrurien eller Hetrurien, nu igjen Toscana grændser mod V. til det middellandske Hav, mod O. til Appeninerne, mod N. til Floden Magra og mod S. til Tiberen. Aar 1801 blev Storhertugdømmet Toscana ophøiet til et Kongerige og overdraget Prinds Ludvig af Parma, siden blev det indlemmet i det franske Keiserrige og endelig har det faaet sin forrige Titel af Storhertugdømme under sin forrige Regent. Det gamle Etrurien var en velindrettet Confoederation, regjeret af Overhovederne for de 13 eller 14 Hovedstæder, af hvilke hver udgjorde en egen Republik. Disse Folkerepræsentantere, der tillige vare Offerpræster og Feldtherrer, holdt deres Forsamlinger ved Vulkans Tempel, hvor de almindelige Landsanliggender bleve tagne i fælleds Overveielse. Een Forbindelse forenede dem alle; under den vare de lykkelige; dens Opløsning var et Forbud paa deres Undergang. Etrurien stod alerede i sin høieste Blomstren, da Rom blev bygget. Kun Grækerne overgik Etrurerne i Architectur, Skibsbygningskunst, Lægevidenskab, Tactik og især i ethvert Slags technologiske Færdigheder. De dreve en udbredet Handel med deres Kunstprodukter og havde paa forskjellige Steder betydelige Colonier. Overhovedet var Handelen den vigtigste Kilde til deres Indkomster, og de naaede som Handelsfolk snart en Grad af Cultur, der lod dem kappes med Grækerne, som Handelen bragte dem i mangehaande Beroringspunkter med. For Archæologer og Kunstkjendere ere især de Fremskridt interessante, som Etruskerne gjorde i Malerie og Plastik; og Studiet af de Mindesmærker, man endnu har, giver endog vigtig Opløsning i Mythologien. Fra Grækenland og Ægypten erholdt de Spiren til deres Smag, der er vigtig nok til selv at gjøre Epoche i den nyere Tids Smag. De etruriske Kar (Vaser) med deres characteristiske Basreliefs og Malerier ere især underkastede nøiagtig Undersøgelse i den skarpsindige Böttigers Afhandling over Vasemalerier. Dog kjendte de etruriske Malere ei Farveblandingen, Skyggen eller Lysets Fordeling; sort eller rødt vare deres sædvanlige Farver. Theaterspil, Musik og Poesie vare dem ikke fremmede, og deres Alphabet var den nærmere Typus til alle europæiske Alphabeter. Men ligesom deres Kunstforvandte Grækerne, saaledes gik og Etrurerne til Grunde endnu før de havde naaet deres største Høide, deels ved indvortes Tvedragt, deels ved fremmede Folks Paatrængen. Etrurerne selv, som høist sandsynligt vare Celter fra Gallien, forjagede de i Etrurien tidligere nedsatte Pelasger, medens de gjorde sig deres Sæder, Indretninger, Sprog og Mythologie egen. Romerne fik først af dem deres religiose Ceremoniel, deres tidligere Bygningskunst ꝛc. Ved Slutningen af deres Hæltesperiode kom et andet Folk fra Gallien og fordrev dem

fra deres Plantestæder i Ovreitalien; en Deel af dem flygtede til Alperne, og Rhætierne erholdt derved deres Tilværelse. Endelig bleve de et Offer for den romerske Herskesyge, og bleve efter det romerske Riges Fald et Bytte for germanniske Folk. Siden spillede Etrurien under Navn af Toscana en ei ubetydelig Rolle blandt Italiens Stater. Hele Ovreitalien syntes at ville opvaagne til et nyt Liv, og Toscana steeg især til en høi Grad af Cultur. De skjønne Kunster blomstrede fornemmelig i det rige Florents og fandt megen Beskyttelse af den medicæiske Familie. Efter at denne var uddøed 1737 kom Toscanas Throne til Huset Lothringen-Østerrig. Indtil Aaret 1801 eiedes den af det lothringske Huus, men ved Freden til Luneville blev den ophøiet til et Kongerige og overgivet Prinds Ludvig af Parma. Denne hele Regjeringsrevolution var Følgen af en, den 21 Marts 1801 mellem Frankerig og Spanien sluttet Tractat, ifølge hvilken Kronen Spanien i Tilfælde at Etruriens nye Dynastie skulde uddøe i den mandlige Affkom, tilstodes dette Rige for sin Secundogenitur, men Frankerig sikkredes Hertugdømmet Parma efter Hertug Ferdinand den 1stes Dod. Frankerig tog ogsaa virkelig Parma i Besiddelse, da Ferdinand døde den 9de Oct. 1802, og da ogsaa hans Søn, Kong Ludvig af Etrurien døde den 27de Mai 1803 paatog hans Enke Marie Louise, en Datter af Carl 4de i Spanien sig Regjeringen for sin umyndige Søn Carl Ludvig, født den 23de Dec. 1799. Uagtet den indviklede politiske Forfatning udrettedes dog meget til Borgernes Aands Dannelse. Et Dekret af 20 Febr. 1807 aabnede et Lyceum for Toscana og bestemte det kongelige Museum for Physik til offentlig Underviisning. Der oprettedes tillige Læreskole for Astronomie, Physik, Chemie, Anatomie, Mineralogie, Zoologie og Botanik. Allerede i Slutningen af Aaret 1807 frasagde Marie Louise sig Regjeringen for sig og sin Søn til Fordeel for den franske Keiser. Samme Dag reiste den kongelige Familie over Bologna til Spanien og Etrurien blev en fransk Provinds. Dog ansaaes det endnu ei indlemmet i Frankerig. Denne Indlemmelse skeede først ved en Senats Beslutning af 30te Mai 1808, hvorved Landet blev inddeelt i tre Depp. Arno, Ombrone og Middelhavets og lagte til General-Gouvernementet paa hiin Side Alperne, hvilket Napoleons Svoger, Fyrst Borghese var bestemt til, efterat allerede forhen en overordentlig Junta var nedsat under Menous Forsæde. — Aaret derpaa den 6te Marts 1809 afgjordes Etruriens Skjebne. Napoleons Søster Elisa fik Generalgouvernementet over de toscanske Depp. under Titel af Storhertuginde i Toscana, Civil- og Militair Organisationen i det nye Storhertugdom blev nøie bestemt ved et særdeles Statut. Efter de sidste poli-

tiske Forandringer 1814 er det igjen kommet til sin forrige Besidder.

Etymologie er den Deel af Sprogløren, som beskjeftiger sig med Ordenes Nedstammelse og fører dem tilbage til deres Stammeord: deraf Etymolog og Etymologist.

Eucharistie, det ældre Navn paa Nadverens Sacramente, Helligholdelsen af Nadveren.

Euclides. 1) Een af de berømteste Mathematiker hvem man med Rette kalder Mathematikens Fader. Født i Alexandria i Ægypten omtrent 300 Aar før Christus, studerede han i Athenen under Plato, gav under Ptolemæus Soter Underviisning i Geometrie med stort Bifald og udvidede Mathematikens District med stor Skarpsind. Strengheden i hans Methode er ei siden overtruffen. Hans Elementer (στοιχεια) eie vi efter en i det 4de Aarhundred foranstaltet Revision. Som det skarpsindigste af hans Værker roser man hans Skrift om den geometriske Analyse. Hvad han skrev over Musiken giver os de beste Begreb om denne Videnskabs Tilstand hos Grækerne. 2) Euclides fra Megara var Stifter af den megarensiske Skole. Omendskjøndt Megara var temmelig langt fra Athenen og det var Megarenser under Livsstraf forbudet at betræde Athenens Distrikt, kom han dog om Aftenen i qvindelig Dragt til Athenen, nod nogle Timer Sokrates Underviisning og vendte med Dagens Anbrud tilbage. Desuagtet afveeg han senere fra sin Lærers simple Grundsætninger og indførte igjen Misbrugen af de forrige Eleaters og Sophisters Dialektik, hvorfor hans Skole er bleven kaldet den eristiske. Han døde 424 før Chr. Fødsel.

Eudæmonismus, Eudæmonologie, Lyksalighedslæren eller det System, som gjør Lyksaligheden til Menneskets Hovedbestemmelse, til høieste Bestemmelsesgrund for Pligterne og dydig Vandel og saaledes til Moralens høieste Grundsætninger. Denne Eudæmonismus modsættes Moralismus eller den rene Dydelære, hvorefter man gjør Dyden til sit Hovedøiemeed, vil og gjør det Gode, fordi det er Godt af Pligtfølelse og Agtelse for Sædelighedsloven uden egennyttige Hensigter. Eudæmonist kaldes den, som antager Lyksalighedslæren.

Eudiometer bogstavelig Luftsundhedsmaaler: herved forstaaer man et, først af Priestley opfundet, men siden af forskjellige andre forbedret Instrument, ved hvil-

ket man kan bestemme Luftens Godhed, og hvorvidt den er mere eller mindre brugbar til Indaanding. Det er endnu i en meget ufuldkommen Tilstand og kan saa meget mindre svare til sin Hensigt som de Egenskaber, der udfordres til en fuldkommen sund, for Aandedrættet passende Luft ei ere tilstrækkelig bestemte.

Eudocia eller Eudoxia, en Datter af Philosophen Leontius fra Athenen (død 460 efter Chr.) kaldtes i Førstningen Athenais og var ligesaa aandrig som lærd. Hun reiste til Constantinopel for at beklage sig over sin Broders Uretfærdighed; her saae Keiser Theodosius den 2den hende og giftede sig med hende 421. Efter sin Ophøielse viste hun sig meget høimodig mod sin Broder. Hendes Throne var stedse omgivet af Lærde, blandt hvilke Paulinus stod i fortrinlig Yndest hos hende. Keiseren blev saa iversyg over en Frugt, hun gav Paulinus, at han lod ham ombringe og Eudocia bringe til sin forrige Privatstand. Hun døde i Jerusalem, efterat have tilbragt sit øvrige Liv med religiøse og lærde Beskieftigelser, med den Forsikring at hun var uskyldig.

Eudoxia Feodorowna, Peter den stores første Gemalinde, var en Datter af Bojaren Feodor Lapuchin. Peter ægtede hende 1691 og fik det følgende Aar en Søn ved hende. Marquien af Luchet angiver følgende nærmere Omstændigheder ved denne Prindsesses mærkværdige Historie. Czar Peter lod i hele sit Riges Omkreds bekiendtgjøre, at han havde bestemt sin Krone og sit Hjerte til det Fruentimmer, som i hans Øine forenede de fleste Fuldkommenheder hos sig. Hundrede unge Piger bragte deres undseelige Ønsker og Haab til Moskau. Czarens Valg faldt paa Eudoxia, men den Lykke Peter drømte, forsvandt snart. Trættet af og forbittret over de uophørlige Bebreidelser om hans Utroskab, forskiød han hende 1696. Eudoxia steeg uden Knurren fra Thronen og ombyttede den med Sløret. Dog vaagnede Smerten over hendes forrige Høiheds Tab igjen i hendes Eensomhed og gjorde hende tilbøielig til at høre paa en Munks Tilskyndelser, der forudsagde hende Keiserens nære Død. Hun viste sig igjen i Verden, antog paa nye Titel af Keiserinde og gjorde sig mistænkt for at være i Forstaaelse med General Gleboff og have lovet ham sin Haand. Hun blev derfor heftet, paa Czarens Befaling bragt til Moskau og efter en haard korporlig Straf sat i Fængsel paa Schlüsselburg, hvor hun endnu befandt sig, da hendes Sønnesøn Peter den 2den besteeg Thronen. Af ham erholdt hun igjen sin Frihed og

en anstændig aarlig Indkomst. Hun døde 1731 i Klosteret i Dewitz

Euduranion eller det gjennemsigtige Solsystem er en af Engellænderen A. Walker, opfunden Maskine, hvorved Verdensbygningen fremstilles meget tydeligt i sine astronomiske Forhold. Denne Maskine, der er 20 Fod i Gjennemsnit, staaer i vertical Retning for Tilskuerne og Globerne ere saa store, at man tydeligt kan skjelne dem endog paa Skuepladsens videste Frastand. Hver Planet eller Drabant svæver som det synes gandske frit og gjør uden tilsyneladende Aarsag sit aarlige og daglige Omløb. Sønnen af Opfinderen holdt i London med meget Bifald korte Forelæsninger derover.

Eugen (Frants Eugen af Savoien, mere bekjendt under Navnet Prinds Eugen) blev født i Paris den 18de Oct. 1663 og nedstammede fra Carl Emanuel den store Hertug i Savoyen. Lige stor paa Kamppladsen og i Cabinettet hørte Eugen til de sjeldne Mennesker, hvis store Dyder ei fordunkles af nogen Last. Østerrig erholdt denne udmærkede Mand ved et Tilfælde ligt det, hvorved det siden kom i Besiddelse af en anden stor Feldtherre, Laudon. Man havde bestemt Eugen for Kirken, men hans Tilbøielighed drog ham uimodstaaelig til Soldaterstanden. Han henvendte sig til Ludvig den 14de med Begjering om at ansættes ved hans Hær. Kongen, som syntes at Eugens svage Legemsbygning passede bedre til Fredens Nydelser end til Krigens Besværligheder, afslog hans Bøn. Men dette kunde ei nedslaae Eugens efter krigersk Daad begjerlige Hjerte. Da hans Fædreneland forsmaaede ham, vendte han sig til Tydskland, tog som Volonteur Tjeneste imod Tyrkerne og svingede sig i det første Feldttog op til Chef for et Dragonregiment. Med Ærgrelse hørte Ministeren Louvois, hvis Cabaler egentlig havde spærret Prindsen Veien i Frankerig, hans glimrende Bedrifter og sagde vred: „Han skal ei komme tilbage til sit Fædreneland." Prindsen, som man forebragte disse Ord, svarede: „Sikkerlig skal Jeg komme, Louvois til Trods;" og virkelig stod han faa Aar derefter med en seierrig Hær i Frankerig. Allerede 1697 blev han til Belønning for sin Tapperhed udnævnt til General-Lieutenant, som dengang var den høieste Titel ved Armeen. Den 11te Sept. samme Aar tilfægtede han sig den store Seier ved Zeutha over Tyrkerne. Storvesiren faldt tilligemed 17 Paschaer og 20000 Tyrker. Denne Dag styrtede Osmannernes Stolthed og tvang dem til i Freden til Carlowitz at modtage Seierherrens Love. Hele Europa hædrede Helten, og dog vidste Misundelsen at have en Klage imod ham. Han var neppe ankommen i Wien før

man forkyndte ham Arrest og hans Kaarde affordredes ham. „Her er den, sagde Helten, thi Keiseren har forlangt den, endnu ryger den af hans Fienders Blod: Jeg forlanger den ei igjen uden til hans Tjeneste.“ Denne Sjels Høimodighed rørte Keiser Leopold saaledes, at han ei vilde høre mere om nogen Bestyldning og autoriserede ham til for Fremtiden at handle efter eget Godtbefindende, uden at være ansvarlig derfor. Den spanske Successionskrig kaldte snart Prindsen til nye Bedrifter. Italien blev Skuepladsen for hans Feldtherretalenter. Han trængte derind med uimodstaaelig Hurtighed igjennem Tyrols Bjergpasser i Spidsen af 30000 Mand. Forgjeves søgte Marschal Catinat at modstaae ham; endnu uheldigere var Villeroi, som Prindsen overraskede i Cremona og tog til Fange. Hertugen af Vendome ilede til for igjen at oprette Frankerigs Tab og slog de Keiserlige to Gange. Eugen forlod Armeen i Italien i den bedste Tilstand og gik til Tydskland, hvor Keiseren betroede ham Commandoen over Armeen. Eugen, Marlborough og Heinsius, der vare paa det nøieste forenede, dannede et for Frankerig forfærveligt Triumvirat. Deres forenede Tropper frembode et sjeldent Syn, hvilket opfyldte Eugen med Henrykkelse og lod ham udbryde i de Ord: „Gode Heste og vel monterede Soldater kan man vel have for Penge, men ei den tillidsfulde Mine, vore Tropper vise“ Det er Dem Prinds, sagde den engelske Feldtherre, som indgyder dem en slig Tillid.“ Den 13de Aug. 1704 kom det til hiint blodige Slag ved Hochstädt, hvori begge Helte vandt en afgjørende Seier over Churforsten af Baiern og Marschal Tallard. Halvparten af den fiendtlige Armee blev tilintetgjort, og den anden Halvpart reddede sig i største Iil over Rhinen. Derpaa gik Eugen 1705 igjen til Italien, blev vel i Forstningen slagen tilbage af Vendome, men ilede næste Aar Turin til Undsætning, passerede Pofloden i Vendomes Paasyn og Tanaro for Hertugen af Orleans Øine, afvandt de Franske en Marsch og tvang dem til at ophæve Beleiringen, efterat han den 1ste Sept. havde stormet deres Linier og bibragt dem et fuldkomment Nederlag. Med lige Lykke befriede han 1707 hele Lombardiet fra de franske og spanske Hære og trængte selv ind i Frankerig, som han dog snart igjen maatte forlade. De følgende Aar fægtede han ved Rhinens Bredder, erobrede Lille og slog Marschallerne Villars og Bouflers ved Malplaquet, hvor han selv blev farligt saaret. Hvor gandske han her vedligeholdt hiin kun store Sjele egne Sindsroe, viser det Svar, han gav Officiererne, da de bade ham at sørge for sin egen Sikkerhed: „Hvortil Forbindelse, sagde han, hvis vi skulle døe her, og komme vi herfra, saa er der Tid nok i Aften.“

Efterat Marlborough havde mistet Anførselen, og Eugen selv i London forgjeves havde bestræbt sig for ham, satte han alene Frankerig og Spanien i Skræk. Men General Albemarles Nederlag, hvem han ei hurtigt nok kunde komme til Hjelp, standsede hans seierrige Løb og befordrede Freden til Rastadt 1714. Neppe var der Fred paa denne Side, før den tyrkiske Storvesir viste sig paa Rigets Grændser med en Hær af 150,000 Mand, Eugen ilede ham imøde, slog ham ved Temeswar og Peterwardein og bragte sine seierrige Vaaben for Belgrad. Forgjeves rykkede Tyrkerne til Undsætning, Staden maatte overgive sig til Seierherren. Passarowitzerfreden 1718 var Frugten af hans Seiervindinger. I de 15 Fredsaar, Østerrig derpaa nød, arbeidede Eugen med samme Iver i Cabinettet, og, da de polske Anliggender 1733 afstedkom en nye Krig, viste han sig i sin høie Alder endnu ved Rhinen, men gik uden at have foretaget sig noget Afgjørende tilbage til Wien, hvor han døde pludseligt 1736.

Eugen (Beauharnois) indtil 1814 Vicekonge i Italien, er en Søn af Generalen Alexander Beauharnois og Josephine (siden Keiserinde) og blev født den 3die Sept. 1780. Efterat hans Fader var død paa Shaffottet, ægtede hans Moder General Bonaparte, hvem han ledsagede som Adjutant til Italien og Ægypten. Da Bonaparte efter at være kommen tilbage fra dette sidste Tog, erholdt Consulværdigheden, steeg hans Stedsøn lidt efter lidt til Brigadegeneral, Colonel-General ved Jægerne, og i Aaret 1805 ophøiede Napoleon ham til fransk Prinds, Storofficier af Æreslegionen og faa Maaneder efter til Vicekonge i Italien. I Krigen mod Østerrig 1805 lykkedes det ham meer ved Godhed end Magt at dæmpe de mellem Bjergboerne af Parma udbrudte Uroligheder, og efter Presburgerfreden formælede han sig i München med den baierske Prindsesse Augusta. Senere adopterede Napoleon ham, erklærede ham for sin Efterfølger i Kongeriget Italien og tillagde ham Titel af Prinds af Venedig. Aar 1809 anførte Eugen den italienske Armee, tabte vel i Begyndelsen, men rykkede siden frem, forenede sig heldigen med Napoleons Hær og leverede en lykkelig Træfning ved Raab i Ungarn. Da Napoleon 1810 stiftede Storhertugdømmet Frankfurt, udnævnte han Eugen, som efterat den franske Keiser havde faaet en Søn ei vel kunde blive Konge i Italien, til Arvestorhertug af Frankfurt. I den fransk-russiske Krig 1812 var Eugen med, antog efter Kongen af Neapels Bortgang Overanførselen ved Posen og viste sig sin Post værdig. Han tog en afgjørende Deel i Slaget ved Lützen 2den Mai 1813, commanderede siden i Italien imod Hiller og Bellegarde, med hvilken sidste han sluttede en Vaaben-

stilstand 1814. De forenede Magter have viist hans Characteer den skyldige Agtelse, og Pariserfreden har bestemt ham et passende Etablissement.

Euler (Leonhard) den nyere Tids berømteste Mathematiker, født 1707 i Basel, nød der Underviisning af den store Johan Bernoulli, erholdt alerede tidlig en Adjuncts Plads og blev 1727 Professor ved Akademiet i Petersburg, fulgte 1741 Frederik den stores Kald til et Professur i Mathematiken, vendte 1766 tilbage til Petersburg, hvor han døde 1783 som Directeur for Akademiets mathematiske Classe. Man beundrer ei alene hans overordentlig udbredte Kundskaber i Mathematik, Mechanik, Astronomie, Naturlære og andre Videnskaber, men og hans mageløse Flid. Han strev langt mere end Voltaire, een af de frugtbareste nyere Skribenter; Hirsching anfører i den i hans Haandbog fremsatte Biographie 45 større Værker og 681 Afhandlinger, der flode fra Eulers Pen. Selv den Ulykke, i sin Ungdom at miste sit ene og i sin Alderdom sit andet Oie kunde ei afholde ham fra utrættet Studeren. Til Lecture for Ulærde fortjene især hans fortræffelige Breve til en tydsk Prindsesse over forskjellige Gjenstande i Naturlæren, at anbefales. Som et Beviis paa hans uhyre Hukommelse, anføres at han vidste hele Æneiden udenad og kunde gjøre de største Regninger i Hovedet. Med al sin Lærdom var den store Mand gandske uden Fordringer, den meest underholdende Selskaber og et Mønster paa Retskaffenhed.

Eumenider (hos Romerne Furier) vare i den græske Mythologie Hevnerinder af Blodskyld, af Børns Forbrydelser imod Forældre og af Meeneed. Skrækkelig fremvoxede de af de Blodsdraaber, der faldt fra Uranus, da hans Søn Chronos berøvede ham Mandddommen. Senere Mythographer satte deres Antal til tre og nævne dem: Alecto, Megæra og Tisiphone. Æschylus havde i det Sørgespil, som fører deres Navn, bragt 50 og med dem Skræk og Rædsel paa Skuepladsen. De forestilles i sorte Gevandter, med Slangehaar og udrakt Tunge; af deres Oine dryppede sort Blod, naar de bleve vrede udflød Gift af dem og denne berøvede Jorden enhver Spire til Frugtbarhed hvor den faldt. „Vi ere listige, vi ere stærke, udbryder deres frygtelige Chor hos Digteren; frygteligt vaagner hos os Erindringen om Forbrydelsen. De Dødeliges Bønner rører os ikke. Hvilken Dødelig kan uden Ærefrygt og Gysen tænke sig den Magt, Guderne efter Skjebnens Villie tildeelte os. Ældgammel er vor Vigtighed, ingen Haan kan træffe os, skjøndt vi leve under Jorden i dæmrende Mørke.“ Virkelig havde man stor Gru for dem, thi

Athenerne vovede neppe at udtale deres Navn og kaldte dem kun de ærværdige Gudinder. Dog tænkte man dem ei stedse som slige gyselige Uhyrer. Med den moralske og æsthetiske Dannelses Fremskridt hos Hellenerne, erholdt og Mythen om disse moralske Guddomme mange Forandringer. De dannende Kunstnere gik ud fra Ideen om Menneskejægerinder og forestillede dem som de skjønneste Jagtnymphet, der kun ved den høie Alvor i deres Miner, ved Fakkel, Dolk og lignende Attributer forkyndte deres Bestemmelse. Den onde Samvittigheds Qvaler saae i dem først den philosophiske Forklaring, dernæst og Folketroen. Nu først fortjente de Navn af Eumenider ɔ: velvillende. Et lille men fortræffeligt Skrift over denne Gjenstand er Bettigers: Furiemasken i Sørgespillet og paa de gamle Grækers Billedværker, Weimar 1811.

Eunomia (Lovmæssighed) er Navnet paa een af de tre Hore, hvilken man skildrer som en beskedent prydet Skionhed, der afværger Kjedsomhed, formilder Overmod, stiller Tvedragt og gjør den bøiede Ret lige. See Horene.

Eunuch en Gilding. Disse bruges hyppigt ved de orientalske Hoffer, fornemmeligt som Tjenere i Haram.

Eupen (fr. Neaux) en Flække i det forrige Lüneburgske nogle Mile fra Aachen med 10000 Indb. er et meget vigtigt Fabriksted: de herværende Klædemanufacturer, der udgjøre Stedets Hovednæring levere i de senere Aar saa skjønt og fint Klæde at det i Handelen ansees for ligesaa godt som det franske. Af lige Godhed ere de Kasimirer her forfærdiges, hvilke for Størstedelen gaae til Frankerig. Paa den Tid, den levantiske Handel blomstrede var Eupen i særdeles Flor; men endnu tæller den 20 store og 30 mindre Huse, som drive Klædehandel,

Euphemismus kaldes Omskrivningen af en anstødelig eller ubehagelig Sag i mildere Udtryk. Saaledes betjente de Gamle sig for at udtrykke Begrebet at døe, af en mangesidet Euphemismus; ogsaa vi bruge herom forskjellige formildende Udtryk f. E. samles med sine Fædre, hensove, forlade Verden. Euphemismus er en Figur i Talekunsten.

Euphon. Ved videre Fortsættelse af sine acustiske Forsøg kom den dybtforskende D. Chladni i Wittenberg paa Opfindelsen af et nyt musikalsk Instrument, hvilket han formedelst dets behagelige Lyd gav Navnet Euphon. Udvendig seer det ud som en lille Skriverpult, indvendig fin-

des 40 horizontaltliggende Glasstave, hvis nederste Ender i Midten af Resonansbunden ere omgivne med rød Fries; de forreste Ender ligge paa en Tværbjelke under rød Fries. Væder man disse Stave, paa hvilken de halve Toner ere gjorde kjendelige ved en anden Farve, med en Svamp og bevæger sine vaade Fingre frem og tilbage derover, give de en Lyd, der er langt behageligere og renere end en Harmonicas, der ei er af fortrinlig Godhed. Alt hvad der kan spilles paa Harmonica kan og spilles paa dette Instrument, ogsaa hurtigere Stykker. Det har følgende Fortrin for Harmonica, at det er mere velklingende, lettere at spille, behageligere for Øiet, bedre Kjøb, stærkere, lettere at sætte istand ꝛc. 1789 begyndte Chladni paa dette Instrument og 1790 fuldførte han det.

Euphonie, Tonernes Vellyd, bruges i Musikken og hører til Sprogets Fortrin.

Euphrat, Euphrates, ogsaa kaldet Phrat, een af de største og mærkværdigste Floder i Orienten. Den adskilte en tidlang det romerske Rige fra det parthiske og persiske og udgjorde Grændsen imellem For- og Høiasien. Den udspringer i Armenien af to Floder, trænger igjennem Bjergstrækningen Taurus og falder tilsidst forenet med Tigris i den persiske Havbugt. Efter Foreningen kaldes den Schat-el-Arab. (Arabernes Flod). Den var fordum ligesaa velgjørende for Babylonien som Nilen for Ægypten, da den fra August Maaned oversvømmede Landet og gjødede det med sin Dynd.

Euphrosyne, een af de 3 Grazier; see Grazier. Oprindelig betyder dette Ord Glæde og Munterhed.

Eurhythmie det skjønne Forhold i Bevægelsen f. Ex.: Dands, i Musik og fortrinlig i Ordene som Sprogtoner (af Rhythmus). Ogsaa det sidste er et Hovedfortrin ved Sproget i og for sig selv, at Ordforbindelserne tillader mangfoldige og skjønne Bevægelser. Dernæst kalder man og Eurhythmie overhovedet Delenes skjønne Overeensstemmelse, skjønne Forhold.

Euripides. I det første Aar af den 75de Olympiade (480 f. Chr.) paa samme Dag Grækerne seirede over Xerxes ved Salamis blev Euripides født paa dette Sted, og Grækenlands tre største Tragiker fandtes her paa en Maade samlede; thi Æschylus stod i de Seirendes Rækker og den unge Sophokles dandsede omkring Trophæerne. Vi vide Intet sikkert om Euripides's Forældre og om hans Opdragelse kun saa meget, at hans Fader efter falsk udtyde-

de Spaadomme vilde danne ham til Athlet. Men Ynglingen blev af Naturen dragen til andre Kunster. I Førstningen øvede han sig i Malerie, derpaa studerede han Rhetoriken hos Prodikus og Philosophien hos Anaxagoras (ei hos Sokrates); begge disse Studier havde en saa mægtig Indflydelse paa hans Poesie, at man med samme Ret, hvormed man har kaldet ham den philosophiske Tragiker ogsaa kunde kaldet ham den rhetoriske. Euripides blev tilligemed Sophokles Nationens Yndling, hans Tragoedier bleve opførte tilligemed hiins og bleve dem endog nogle Gange foretrukne. Vist nok stemmede Critikerne ei altid overeens med Publikums Dom, og Aristophanes gav ved bidende Parodier Yndlingsdigteren ofte til Priis for Latter. Af hans 123 Tragoedier ere 19 komne til os; vi kunne deraf selv dømme om ham. A. W. Schlegel dømmer saaledes: „Naar man betragter Euripides for sig selv uden Sammenligning med sine Forgjengere, naar man gjør Valg blandt hans Stykker eller udtager enkelte Steder af de andre, maa man tildeele ham overordentlig Roes. Opstiller man ham derimod i Kunsthistoriens Sammenhæng seer man i hans Stykker stedse paa det Hele og paa hans Stræben overhovedet, der har aabenbaret sig i alle de Stykker der ere komne til os saa kan man ei andet end dadle ham meget og strengt Om faa Skribentere kan der med Sandhed siges saa meget Godt og Ondt. Han var et særdeles sindrigt Hoved, øvet i Aandens mangfoldigste Kunster; men denne Fylde af de meest glimrende og elskværdige Egenskaber styredes ei af hiin ophøiede Aands Alvor eller strenge Kunstviisdom, som vi beundre hos Æschylus og Sophocles. Han stræber stedse kun at behage, ligemeget ved hvilke Midler. Derfor er han sig selv saa ulig: mange Gange har han henrivende skjønne Steder; til andre Tider er han gandske almindelig. Med alle sine Feil besidder han en beundringsværdig Lethed og en vis indsmigrende Ynde." En Hovedtendens hos Euripides var at røre. „Han kjendte, siger en anden Kunstdommer Lidenskabernes Væsen, og forstod at finde Stituationer, hvori de paa det Fuldkomneste kunde udvikle sig (deraf maaskee kaldet ὁ τραγικωτατος, den meest tragiske Tragiker). Tillige har han en elegisk Tone, som sielden eller aldrig forfeiler sin Virkning. De fleste af hans Personer have forhen levet i Nydelsen af en udmærket Lykke, og Tilbageblikket paa samme. Deres nærværende Tilstand standser Lidenskabernes Heftighed og stemmer dem til Veemod. Derfor yttrede Lidenskaberne hos Euripides sig oftere i ømme Klager end hæve sig til en mærkværdig Storhed; derfor er han saa rig paa Sentenser og philosophiske Tirader, da hans Personer stedse have Eftertanke nok til at philosophere over deres Tilstand. Euripides forstod me-

get godt at finde hvad der gjorde Virkning for Øieblikket. De dristige Tider vare forbi, i hvilke Æschylus digtede og Statens gamle Kraft begyndte lidt efter lidt at synke. Nu behagede Digterens rørende Tone. Meget lader sig indvende mod hans usammenhængende Planer, ofte uforklarlige Characteerforandringer, uvæsentlige Chorsange og tildeels mod hans Æmner selv, dermod er han fortrinslig i Lidenskabens sande og naturlige Udtryk, interessante Situationer, originelle Characteergrupperinger, mangesidig Iagttagelse af den menneskelige Natur. Han er en Mester i den Kunst at behandle Dialogen, passe Talen og Svarene til Characteer, Kiøn og Stand, den Talendes aabenbare eller hemmelige Hensigter, nærværende Stilling og Øieblikkets Krav. Desuden er der udbredet en vis Ømhed og Ynde over hans Tragoedier, der ei kunne andet end indtage. Man har tit kaldet ham Qvindefiender, sandsynlig formedelst den store Mængde Sprog om Qvindekiønnets Svagheder. Desuagtet var han ei dette Kiøn fiendsk, og det synes som om han havde havt Leilighed til at kiende deres forføriske Kunster af Erfaring; han skal have havt to Koner paa Engang. Dog mangler ei heller hos ham Fremstillelsen af skiøn Qvindelighed; og hans Følelse for qvindelig Sædeligheds ædlere Ynde kan ei miskiendes. Ei sandsynligt er det, at hans Qvindehad og hans egen Kone har fordrevet ham fra Athenen til Macedonien: han fulgte Kong Archelaus's Indbydelse, hvis Yndest og Fortrolighed han besad i lige Grad. Desværre fandt han hos ham en ulykkelig Død; han blev sønderreven af Hunde eller døde i det mindste af Følgerne af deres Bid. Monarken lod ham opreise et prægtigt Minde med den Indskrift: Aldrig skal dit Minde forgaae Euripides." Endnu mere hæderfuld var den Indskrift Athenerne satte paa det Cenotaphium, de oprettede". Hele Grækenland er Euripides's Minde; Macedoniens Jord bedækker kun hans Been." Sophokles, som overlevede ham, begræd offentlig hans Tab. I Bothes Oversættelse kan man temmelig nøie gienkiende ham. Man bør heller ikke oversee hvad Wieland har sagt om ham i sit attiske Museum.

Euripus, et smalt Stræde mellem Øen Negropont (fordum Eubæa) og Livadien (det gamle Hellas). Det er meget mærkværdigt derved, at det har en dobbelt Ebbe og Flod; i begge de første Maanedsskifter (Qvarteer) en gandske regelmæssig, i de to sidste en aldeles uregelmæssig, saa at Vandet undertiden paa een Dag tyve Gange stiger og falder.

Europa, en Datter af Kong Agenor i Phoenicien og Nymphen Mella og Søster til Cadmus. Fabelen for

tæller, at een af Junos Terner borttog en Sminkekrukke fra Gudindens Natbord og gav Europa den. Hendes derved endnu mere forhøiede Skjønhed vandt hende Jupiters Kjerlighed; for at besidde hende forvandlede han sig til en skjøn hviid Tyr og kom til hende ved Søens Breddcr, hvor hun spadserede med sine Selskabssøstre. Hun fandt Tyren saa herlig og tam at hun vovede at bestige den, hvorpaa den ilede med sit skjønne Bytte til Havet, og svømmede over til den Verdensdeel, der har faaet Navn af hende. Her forvandlede han sig til en skjøn Yngling og avlede med Europa Minos og Rhadamanthus.

Europa er 170,000 Quadratmile stor i en Udstrækning fra 36 til 71° N. B. og 8 til 80° Ø. L. Befolkningen er 170 Mill. og Europa er den interessanteste Verdensdeel, naar vi betragte hvad den er og hvorledes den er bleven det. Kan Asien kaldes Menneskeslægtens Vugge, forkjener Europa at æres som Vuggen for al Cultur; thi alerede Aarhundreder før Christi Fødsel havde Etrusker og Græker naaet, en høi Grad af Cultur, som lidt efter lidt er meddeelt det øvrige Europa og er endog vandret til de andre Verdensdele. Europa befolkedes fra Asien, først fra dens vestlige Deel. En anden Folkestrøm styrtede sig fra Caucasus og forplantede sig med stedse tiltagende Styrke til Herkules's Støtter, men brækkedes paa det Skillerum, Romerne havde opreist mellem sig og Barbarerne. Dog faldt tilsidst Rom overvældet af den brusende Strøm, ligesom Eengang Etrurien og Grækenland vare faldne for Rom. Ruinerne af hiin Cultur, der fra Toscana og Hellas var bragt til Rom sank i Ruiner med Verdens Hovedstad og man anede nu neppe Europas Stolthed, Grækenlands Fuldkommenhed. En mørk Nat laae over Europa, men den forsvandt lidt efter lidt, da Carl den stores skabende Aand styrede Occidenten og Christendommen udbrededs der medens Halvmaanen fortrængte Korset fra Byganzes Taarne. Korstogene forenede Nationerne, gjorde dem bekjendte med fremmede Lande og fremmed Cultur og oplivede Handelen, dette mægtige Vehikel for Frihed og Cultur. En uimodstaaelig Trang, driver Menneskets Aand, naar det første Skridt er gjort til Opfinden, Opsøgen, Opdagen. Ligesom Staternes Forfatning erholdt en politisk Characteer, ligesom Forholdet mellem Lehnsherrer og Vasaller var uddannet, uddannede sig nu en tredie Stand, hvis Virkekreds omfattede de nye fremblomstrende Videnskaber, Kunster, Industrie og Handel. Denne Kreds udvidede sig til uoverskuelige Grændser, da Amerika og Ostindien modtoge europæiske Colonier. Havde Europæerne fra Philip af Macedonien og hans store Søn Alexander behersket den gamle Verden, bleve de nu Beherskere af den

nye og i hurtig Flugt hævede sig Europas Cultur, da Europas Handel udvidede sig til Sydhavets Bredder. Den opvaagnede Begjerlighed til videre Opdagelser foranledigede i det Enkelte som i det større, nye Collisioner, hvoraf stedse skjønnere Resultater fremkom. Sekternes Kamp, foranlediget ved Wicleff og Huß, Zwingli og Luthers store Reformationsværk gav Culturen et nyt Sving. Sprogene naaede en Grad af Fuldkommenhed, der gjerde det muligt at sandseliggjøre Begrebet om det Classiske ved Værker af første Rang; Grundighed førte til en Consistens i det Videnskabelige, der blev Grundstøtten for Nutidens Aandsdannelse. Denne Grundighed førte tillige til de kostbare Resultater, som de Gamles Studium, især Studiet af de græske og romerske Forfatninger, Mythologier, Videnskaber og Kunster har skjenket. Med uendelig Indflydelse paa Lovgivning, Politik, Moral og selskabelige Forhold hævede Philosophien sig, hvis Renselse fra al skolastisk Væsen Tidsaanden fra Aarhundred til Aarhundred stedse mere bestræbte sig for. Om og Luther og hans Lige ei vare regelmæssige Philosopher saa fortplantede de dog Undersøgelsens og Prøvelsens Aand ved deres Exempel paa Philosopherne. Bogtrykkerkunsten, denne det christelige Europas Triumph, der ligeledes var udflødt fra Tydskland, rivaliserede i sine Virkninger med Vaabenernes og de politiske Kunsters Magt, og hvad ingen Bulle, intet Pergament-Document bevirkede, det skeedte ved denne egentlige Kunsts Hexe Mechanik, der i Forening med det nyligt opfundne Krudt yttrede en uimodstaaelig Magt. Medens store politiske Begivenheder, blandt hvilke Hierarchiets Fald og den westphalske Fred, staae øverst, gik Haand i Haand med hine Opfindelser, medens Polynesien blev en nye Gjenstand for den europæiske Speculationsaand; medens Statsforforfatningerne gjennemløbe alle mulige Former og mere end Engang grændsede næsten til Ideen om Universalitet, havde Europa gjort sin Indflydelse paa de andre Verdensdele saa meget mere gjeldende, som Handelen fra Hansens ældste Kommerceanstalter indtil det brittiske Søeherredømmes høieste Flor stedse have trukket det Net snævrere sammen, hvori endelig den hele bekjendte Verdens Interesse indvikledes. Havde Tyrkerne tidligt sat sig fast i Asien og Afrika, saa er nu og Afrika bleven nøiere bekjendt ved Portugiser, Spanier, Hollænder, Englænder, Franske og Danske, som der have nedsat sig. De samme Nationer have og sat sig fast i Asien og Amerika, og de fleste af Europas søfarende Nationer have ligeledes havt Deel i Australiens Opdagelse. Man behøver kun at kaste et Øie paa Nordamerika for at see hvad Indflydelse Europa har havt paa de andre Verdensdele. Betragte vi hele Jordkloden efter sin kugleformige

Skikkelse, finde vi at $\frac{2}{3}$ bestaae af Vand og $\frac{1}{3}$ af Land. Af dette sidste kommer $\frac{2}{3}$ paa den østlige og $\frac{1}{3}$ paa den vestlige Halvkugle. Landet ligger i tykke Masser omkring Nordpolen, hvorimod det løber ud i 5 store Spidser imod Sydpolen. Denne Omstændighed har givet Anledning til den Formodning at Jordens nuværende Skikkelse er Følgen af en Oversvømmelse fra Syden mod Norden, hvilken har trængt Landet sammen ved Nordpolen. Europa adskilles fra Asien ved Ural, Caucasus, det sorte Hav, Bosporus, Marmorhavet og Dardanellerne, fra Afrika ved Middelhavet. Hovedbjergkjederne, som gjennemløbe Europa, gaaer fra det vestligste Forbjerg de la Roca mod Nordost; deres høieste Spidser ere Alperne (Montblanc og Hospitiet paa St. Bernhard med Desaix Grav), hvorfra en Mængde mindre Grene gaae ud, Sevennerne, Pyrenæerne, Sudeterne, Apenninerne, Hæmus, Schwarzwald, Fichtelbjerget, som forbinder de bøhmiske og Kjæmpebjergene med Carpatherne, saa man næsten kan regne Bjergene til $\frac{1}{10}$ af Jorden. Ved Bjergene dannedes Landsøer og Flodernes Løb anviistes. Af deres Indsøer i det nordlige Europa ere Ladoga, Onega, Mælar, Wener, Wetter, i Midten Bodensøen og Genfersøen med flere. Af Floder falde Petschora og Dwina i Jishavet; Newa, Pirnau, Düna, Memel, Pregel, Weichsel, Oder, Motalastrømmen og Dalelven i Østersøen; Elben, Ems, Weser, Rhin, Maas, Schelde, Themß, Humber, Forth, Tay i Nordsøen; Storelven og Gothaelven i Kattegat; Seine i Canalen; Loire, Garonne, Minho, Duero, Tajo, Guadiana, Guadalquivir, Shannon og Severn i det atlantiske Hav; Ebro, Rhone, Arno, Tiber og Voltorno i Middelhavet; Tagliamento, Piave, Etsch, Po i det adriatiske Hav; Mariza og Strymon i Archipelagus; Donau Dnister, Dnieper i det sorte Hav; Don i det asovske. Europas Beliggenhed mellem 36 og 71° N. B. bestemmer dets Clima. I den sydlige Deel fra 36 til 45°, i Portugal, Spanien, Syd-Frankerig, Italien og Grækenland bliver ingen Snee liggende, ingen Frost finder Sted der, Træerne blomstre i Januar og Februar, Frugterne modnes fra April og Mai og det regner i October og November. Det midlere Clima fra 45de til 55de° indslutter Frankerig, Helvetien, Tydskland, Holland, Ungarn, Gallizien, Preussen, Syd-Danmark, Syd-Rusland og Storbrittanien. I disse Lande er Climatet meget forskjelligt. I Helvetien, Bjerg og Dalluft, i England, Holland, Kysterne af Nordsøen og Danmark Søeluft; i det sydlige og vestlige Tydskland og Ungarn en mild Luft, hvor Viine og Træfrugter kunne trives. I dette Clima er det Foraar fra Marts til Mai, Sommer fra Juni til Sept. Den største Hede gaaer til 26°, hvorimod den i det sydlige Clima stiger til den 33te°. Det nordlige Clima, der gaaer

fra 55 til 71° indbefatter Skotland, Norddanmark, Norge, Sverrig og Nordrusland. Her er det Foraar først i Mai eller Juni, Sommeren varer kun til Slutningen af August eller Begyndelsen af Sept.; Vinteren giver megen Snee og Frost, de lange Sommerdage ere meget hede, men paa den anden Side af den 60de Grad i Norge, Sverrig og Rusland er næsten ingen Vegetation. Climatet i Europa er saaledes for det meste tempereret, og, omendskjøndt man i Europa ei finder de varmere Zoners fortrinlige Produkter, har Naturen ei behandlet denne Verdensdeel stedmoderlig: Jordens Inderste giver Guld, Sølv, Kobber, Tin, Jern, Blye, Qviksølv, Ædelstene, Marmor, Steensalt, Steenkul, Torv, Porcellainjord, Bernsteen. Dens Overflade er prydet med Skove, Marke, Enge og Haver; der findes endog i Europas Sydlande Riis, Mais, Bomuld og Sukkerrør, i den mellemste Deel findes fortræffelig Hør og Hamp, alleslags Kornarter og Havefrugter. Europa har derimod kun faa eiendomlige Dyr. Af vilde Dyr gives Steengeeder, Iisbjørne, Zobler, Uroxer, Bjørne, Elensdyr, Rensdyr, Bøfler, Kameler, Pindsviin, Murmeldyr. Af tamme Dyr gives der en betydelig Mængde, som Heste, Hornqvæg, Muuldyr, Æsler, Faar, Sviin, Hunde, Fugle, Fiske, Amphibier, Insekter, blandt hvilke Silkeormen og Bien især fortjene Opmærksomhed. — Europa indbefatter Portugal og Spanien, Frankerig, Tydskland, Schweitz, Italien, Østerrig, Ungarn, Preussen, Polen, Rusland, Sverrig, Danmark, Storbrittanien og Irland, Tyrkiet, Øerne i det middellandske Hav og Irland. Disse Lande beherskes af tre Keisere og adskillige Konger og andre Fyrster, som Storhertuger, Hertuger, Grever ꝛc. Der gives i Europa nu kun de to Fristater, Schweitz og San Marino. — Det hele Europas Indkomster kunde man maaskee omtrent anslaae til 900 Mill., Gjelden til 6000 Mill. og Militairmagten til 3 Mill. Soldater. Disse Stater ere saa vel befolkede at der kommer omtrent 1000 Mennesker paa hver Quadratmiil, dog ei lige fordeelte; saaledes er Holland bedst befolket og der findes 4000 Mennesker paa Quadratmilen; Sverrig og Rusland slettest, da der kun findes 450 og 217 Mennesker paa Quadratmilen. — Efter deres Herkomst kan man dele Nationerne i ublandede og blandede; til de første høre Tydske, Slaver, Finner, Jøder, Zigeuner; til de sidste høre Portugiser, Spanier Englænder, Sydskotlænder, Italiener og Wallacher; dernæst Beboerne af Irland, Høilandene og Hebriderne, der ere af celtisk og galisk Oprindelse, Walliserne, som ere af kymrisk-brittisk, Albaneserne, som ere af arnautisk, Beboerne af Nordpyrenæerne, som ere af baskisk og Øebeboerne i Archipelagus, som ere af nye-græsk Oprindelse. De dele sig egentlig i to store Slægter, den tydsk romerske i Vesten

og den slavisk-finske i Østen. — Den første Slægt gjorde tidligere Fremskridt til Cultur og her udvikledes Ideen om politisk Ligevægt, den indbildte Ægide for Europas Selvstændighed. Denne Idee, der er Europa eiendomlig, er derfra gaaet til andre Verdensdele. I denne Idealismes Brændpunkt trives Industriens Anstrængelser, der har frembragt den utallige Mængde Manufacturer og Fabriker, og Handelen vedligeholder den Flor, hvori den Engang har vist sig. Saaledes blev det muligt ved de forskjellige Troesbekjendelser, at Toleransens milde Genius kunde tage alle under sin beskjermende Vinge, og at hele Europa kan betragtes som een Menighed, uagtet Portugal, Spanien, Italien, Frankerig og en stor Deel af Sydtydskland er catholsk, Nordtydskland, Danmark, Sverrig, Siebenbürgen luthersk, Vesttydskland, England, Skotland, Holland reformeert, Rusland græsk, Tyrkiet mohamedansk, at Jøderne have deres Synagoger og at man taaler selv Levningerne af Hedenskabet blandt Samojederne ved Ishavet, fordi alle ere Mennesker. Ved slig Stræben hævede Videnskaber og Kunster sig. Universiteter stiftedes af hvilke der nu gives 50, Societeteter og Akademier dannede sig under Thronens Beskyttelse, store Samlinger anlagdes for alle Grene af den menneskelige Viden af alle Naturriger, af alle Kunstprodukter. Saaledes blev Europa hvad den nu er og den øvrige Verdens Genius.

Eurotas (nu Basilipotamo) see Lacedæmon.

Eurus (vor Sydostvind) efter Sagnet en Søn af Typhon.

Euryale, een af Gorgonerne, see disse.

Eurydice, i Fabellæren Orpheus's Gemalinde, der døde af en Slanges Bid. Rørte af hans Sørgetoner tilstode Guderne ham at hente hende tilbage fra Underverdenen, dog under den Betingelse, at han ei maatte see sig om efter hende, før han var ankommen til Oververdenen. Men Orpheus saae sig tilbage og hun blev ham for stedse berøvet.

Eurynome efter Hesiodus Oceanus's Datter og Hørernes Moder.

Eurystheus (see Herkules).

Eusebia var hos de Gamle Gudinden eller Forstanderske for Religionslærdomme.

Eusebius med Tilnavnet Pamphili, den christelige Kirkehistories Fader, var født i Palæstina 270 og døde 340 ef. Chr. Han var den lærdeste Mand paa sin Tid, først Presbyter og siden Biskop i Cæsarea i Palæstina. Understøttet ved betydelige Hjelpemidler, selv af Keiser Constantin, skrev han sin græske Kirkehistorie i 10 Bøger fra Christi Tid til 324, derpaa sin Krønike, som kun har vedligeholdt sig i latinske Oversættelser og i Fragmenter. Desuden have vi endnu af ham 15 Bøger af hans præparatio evangelica, hvilken er af fortrinlig Vigtighed, da den indeholder mange Steder af tabte philosophiske Skribentere. Af hans Demonstratio evangelica i 20 Bøger, hvori han viser Christendommens Fortrin for Jødedommet have vi de 10 ei gandske fuldstændige Bøger, endelig og en Levnetsbeskrivelse eller rettere en Lovtale over Keiser Constantin. Efterretninger om hans Levnet findes i Valesius's Udgave af hans Kirkehistorie (Paris 1659 Fol.).

Eustachi (Bartholomæus) en berømt Anatom fra det 16de Aarhundred, som ivrig forsvarede Galen imod Vesalius og lod forfærdige mange kostbare anatomiske Tegninger. Han fuldførte ei sit Hovedværk over Anatomernes Stridigheder. De dertil hørende 29 Kobbertavler bleve opdagede 1712 og udgivne 1714 med Forklaringer af Lancisi Avri, som og har givet Efterretninger om hans Levnet. Hans opuscula anatomica, som vi endnu besidde, udkom førstegang 1564, 4. Han har opdaget det efter ham kaldte Eustachs Rør (tuba Eustachii) der ligger bag ved den bevægelige Gane. Han var født i Sanseverino og døde som Professor i Rom 1570.

Eustathius, berømt som Homers og Dionysius's Commentator, var født i Constantinopel, først Munk, siden Diaconus og endelig 1155 Erkebisp i Thessalonica. Han døde efter Aaret 1194. Saa liden og hans theologiske og religiøse Oplysning var, saa stor var hans Læsning i de gamle Classiker og Indbegrebet af hans lærde Kundskaber, som hans Commentarier bevise, af hvilke især den over Homer er en uudtømt Mine af philologisk Lærdom.

Euterpe Musikens Muse; Fløitens Opfindelse tilskrives hende. Hun forestilles som en med Blomster bekrandset Jomfrue med en Fløite og et Musikblad i Haanden og adskillige Instrumenter ved Siden af sig. Hun er Glædens Giverske. See Art. Muser.

Euthanasia, en blid let, lykkelig Død. Wieland gav et af sine Skrifter dette Navn.

Eutin, en lille Stad, forhen Biskoppen af Lübecks Residens med et evangelisk Collegialstift. Særdeles berømt er Stadens Skole, som har havt tre særdeles berømte Rectorer Dr. Eckermann (siden Professor i Theologien i Kiel), den fortræffelige Johan Henrik Voß der i 20 Aar virkede velgjørende her som Skolemand og efter ham hans Discipel Bredow.

Eutropius (Flavius) en latinsk Historieskriver, der som han selv beretter førte Vaaben under Ju ian. Hans Fødested er ubekjendt saavelsom hans Levnetsomstændigheder. Han levede ved 360 ef. Chr. Han har skrevet en kortfattet romersk Historie, der gaaer til Jovianus, men hvori det latinske Udtryk ei er reent.

Eva (see Adam.)

Evalvation, Vurdering. Især bruge Kjøbmænd det om Vurdering af et Vareoplag, hvilket finder Sted, naar et saadant Oplag tages i Besiddelse af en anden, eller Handlende som have staaet i Forbindelse skilles ad. I Regnekunsten betyder det en Brøks Indretning efter sit sande Beløb.

Evan, eet af Bacchus's Tilnavne (see Bacchus).

Evangelium er et græsk Ord, som efter Etymologien betyder et glædeligt Budskab. Sædvanligt bruges det deels om den christelige Lære, som begyndte med det glædelige Budskab om Messias's Ankomst og om den af Fædrene forjettede Befriers Fødsel, deels om de Skrifter, hvori Mathæus, Marcus, Lucas og Johannes have optegnet Efterretningerne om Jesu Begivenheder og Skjebne. Evangelister kaldtes i den apostoliske Kirke de Christne, som pleiede at reise fra en Menighed til en anden og fortsatte Apostlernes Underviisning. Men den senere Sprogkundskab har indskrænket dette Ord til Forfatterne af Jesu Levnetshistorie; Evan.elisk kaldes hvad der er overeensstemmende med Jesu Lære; derfor kalde Lutheranerne sig den evangeliske Kirke, evangeliske Christne.

Evergeter, Evergetæ betyder egentlig Velgjørere. Dette Navn erholdt et lidet Folk, Ariaspæ i den persiske Provinds Drangiana især i sammes sydlige Deel, fordi det Engang ved stærk Tilførsel af Levnetsmidler reddede Cyrus og hans Armee fra Hungersdød i Ørkenen. Denne lille Republik havde en ret god fra de øvrige omkringboende Barbarers forskjellig Forfatning. Denne lod Alexander dem ei alene beholde tilligemed deres fuldkomne

Frihed, men tildeelte dem og adskillige Lande, der laae dem beqvemt. Ogsaa nogle Fyrster have faaet Tilnavnet Euergetæ.

Evidenz, anskuelig Vished; see Mathematik.

Evig, tilkjendegiver snart en meget lang, snart en uendelig Varighed. Det Evige sættes derfor meget ofte for det Uendelige. Men begge Udtryk ere ei det samme. Thi ved Tanken om Evigheden hæve vi os blot over Tidens Grændser, ved Tanken om Uendelighed baade over Rummets og Tidens. Hvo der altsaa erklærer Verden for evig, paastaaer, at den hverken har havt Begyndelse eller Ende, hvor der erklærer den for uendelig antager at den er ubegrændset ogsaa i sin Udstrækning. Evighed er iøvrigt ufattelig for den menneskelige Forstand saavelsom Uendeligheden. — Evige Indkomster ere saadanne, som trækkes af Grundeiendomme og som ei ophøre. Evige Lamper kaldes de, som brænde Dag og Nat i de catholske Kirker og Capeller uden at slukkes. Evige Messer kaldes de, som i den catholske Kirke læses aarlig paa visse Dage. At overgive Godser til Evigheden er at skjenke dem til Kirker eller Klostre, fordi de da aldrig igjen komme i verdslige Besidderes Hænder. Dog gjør undertiden Secularisation Ende paa denne Evighed.

Evig Fred, er Ideen om en uafbrudt lovmæssig Tilstand blandt Nationerne, hvori de afgjøre deres Stridigheder ei ved Vaabens Magt, men efter Fornuftens Love. Denne Idee ligger til Grund for næsten alle Fredsslutninger; thi i samme love alminbelig de stridende Partier evig Fred og evigt Venskab. Men, da Venskabet sjelden er oprigtigt bliver Freden alminbelig snart igjen brudt. Derfor have Philosopher og Politiker stridt meget om en evig Freds Mulighed. St. Pierre var den første, som gjorde et almindeligt Udkast til en evig Fred, hvilket Rousseau siden gjorde betjendt. Siden er denne Gjenstand meget ofte drøftet, blandt andre af Kant i hans Skrift: Om den evige Fred. De almindelige Midler til at virkeliggjøre en evig Fred, hvilke ere bragte i Forslag af forskjellige philosophiske og politiske Skribentere, vare snart den politiske Ligevægt, snart et Universalmonarchie, snart en almindelig Folkeforening eller Statsforbund, der ved en permanent Congres, som høieste Tribunal skulde afgjøre alle opkomne Stridigheder. Men, da alle disse Midler ere befundne utilstrækkelige, fordi en evig Fred selv med Forudsættelse af hiin politiske Tilstand vilde mangle tilstrækkelig Garantie, saa erklære andre den evige Fred

ligefrem for et Hjernespind og træde vel endog frem som Forsvarere af Krigen, for saavidt som den er et til menneskelig Culturs Befordring nødvendigt Onde, Da Fornuften desuagtet maa afskye Krigen som en retløs Tilstand, der forstyrrer Tusendes Liv og Velfærd, saa maa den og stedse fremstille Ideen om en evig Fred, som en retmæssig Fordring til Natione og Stater Dog maae man her lade sig nøie, hvis Evigheden bliver til en meget lang Vedvaren af Freden.

Evolutioner, kalder man et Troppecorpses Bevægelser, Stillinger og Vendinger enten ved Exerceren eller i Fægtning med Fienden. De fleste Tactiker kalde en Bataillons eller et Regiments Bevægelser Evolutioner og Bevægelser af hele Corps Manœuvrer. Andre bruge det første Navn om alle Bevægelser uden Hensyn til Troppernes Antal, saalænge de udføres eensidigt, og man siger en Armee eller et Troppecorps manœuvrerer, naar det staaer lige over for Fienden. Ogsaa en Flaades Bevægelser til Søes kaldes Evolutioner.

Evolutionseskadre, en Flaade der gjør Bevægelser til Søes og tager snart denne, snart hiin Stilling for at gjøre Fienden Afbræk.

Evolutionstheorie er den Lære om Forplantelsen, efter hvilken man antager, at Sjelene ligesom Legemerne forplante sig ved sig selv og at Spirerne til alle følgende Menneskesjele alerede laae i den første.

Evremont (Charles de St. Denys Sieur de St. Evremont) en af de meest aandrige Skribentere i Begyndelsen af det 17 Aarhundred, som mere beskjeftigede sig med det selskabelige Livs Philosophie end med Gjenstande for dyb Speculation og Lærdom. I Selskab udmærkede han sig ved Vittighed og lys Forstand, og hans Munterhed forlod ham ei før hans Død. Han spillede en glimrende Rolle blandt hiin Tids vittige og aandrige Epicuræer, som snart erholdt en saa stor Indflydelse paa den franske Philosophie, men bødede for de Uforsigtigheder, han havde tilladt sig i Selskaber saavelsom i sine Skrifter, i Bastillen og undgik nok et Fangenskab kun ved en hurtig Flugt til England. I hans Skrifter er ofte Lethed, Fortrolighed og Munterhed forenet med Dybsindighed. Hans Oeuvres melées udkom i i Paris 1690, 2 Bind 4. og siden i Amsterdam 1706 5 Bd. 12 og 1750, 12 Bind.

Ewald (Johannes) een af Danmarks største Digtere, født i Kjøbenhavn 1743, blev opdragen i Schlesvig og kom i sit 15 Aar til Kjøbenhavns Akademie. Fuld af sværmerske Planer drog han bort, forat søge Even-

tyr og udmærke sig ved Heltebedrifter, blev i Magdeburg preussisk Soldat, gik kort derpaa over til den østerrigske Armee og blev først Tambour og siden Underofficier. Han bivaanede et Feldttog i Bøhmen og var med i adskillige Fægtninger, saavelsom siden i Dresden, da denne Stad var beleiret af Preusserne og blev undsat af Daun. Han fandt imidlertid, at der hørte meget til for en Gemeen at erhverve sig Heltenavn; han deserterede derfor nok Engang og vendte tilbage til Kjøbenhavn, hvor han i Førstningen studerede Theologie, men opofrede sig siden gandske de skjønne Videnskaber efter sin Tilbøielighed. Han levede kummerligt og ernærede sig især ved Leilighedsdigte; endelig fik han en kongelig Pension paa 100 Rdlr., faldt i en svær Sygdom, tilbragte sine sidste Aar i en sørgelig Tilstand og døde 1781. I hans Oder og Sange hersker den fyrigste Phantasie; særdeles udmærket er hans: Rungsteds Lyksalighed. Hans dramatiske Digte have betydeligt Værd: til dem høre Balders Død, et Sørgespil, digtet i Shakespeares Aand, Rolf Krage, Adam og Eva; Fiskerne, et idyllisk Drama; Harlequin Patriot og de brutale Klappere, satiriske Lystspil, hvori Forfatteren lægger ægte Vid for Dagen. Blandt hans Leilighedsdigte udmærke de fleste sig ved stærke og skjønne Tanker og nye Vendinger og vise Rigdommen af hans Digtergenie i sin hele Fylde. Hans samtlige Værker ere udkomne i Kjøbenhavn fra 1781 — 1791, 4 Bind 8. Hans Portrait som udtrykker Genie og Tungsind, staaer foran det første Bind af denne Udgave.

Exanthemer ere Huudsygdomme, forenede med Feber. De almindeligste ere Kopper, Mæslinger, Frisler, Skarlagensfeber, Neldefeber. De to første ere især hyppige i Barndomsalderen.

Exarchat af Exarchus, et Stykke Land i Italien, som tilhørte Keiseren i Orienten, efterat Narses havde overvundet Østgotherne; Longobarderne bemægtigede sig siden en stor Deel af Italien, og kun en Stykke Land langs det adriatiske Hav vedblev at staae under Constantinopels Keisere. Hovedstaden i dette Land var Ravenna. Hos Nutidens Græker bruges Exarchus om en Deputeret fra Patriarchen, som reiser omkring i Provindserne og visiterer Bispedømmer og Kirker.

Exception, Udflugt, Undtagelse især i Retssager.

Exchequer, det kongelige Rente eller Skatkammer i England. — Exchequer-Bills, Skatkammerbeviser

eller Obligationer til hvis Udstædelse det brittiske Finansministerium, er autoriseret af Parlamentet ved et Creditvotum. De ere ei udstedede til en vis Betalingstermin, saa længe de ere i Omløb bære de 3½ Pence daglig Rente af 100 Pund, og staae sædvanligt noget bedre end rede Penge, fordi Banquierer og Kjøbmænd gjerne ville have deres Kassebeholdning i dette rentebærende Papiir. Renterne ere dog ei funderede, men udredes af de almindelige Revenuer. For at hindre en alt for stor Tilvært af slige Obligationer, indkalder Staten aarlig Endeel af dem for at afbetale dem eller fundere dem under bestemte Betingelser i Stocks, det er forvandle dem til en permanent Gjeld, hvis Renter ere sikkrede ved bestemte dertil henlagte Afgifter. Tvungen skeer dog denne Forvandling ikke; hvo der ei ønsker den, kan naar Raden kommer til ham, forlange contant Betaling.

Excommunication, Udelukkelse fra Menigheden fornemmelig i religiøs Forstand, altsaa egentlig Kirkebann, især den af det mildere Slags.

Excommunicere, sætte i Bann (see Bann).

Excussion, Hovedskyldnerens Tiltale, deraf beneficium excussionis, den Rettighed for Een der er gaaet i Borgen for en anden, at kunne fordre at Hovedskyldneren først skal anklages.

Execution, Udførelse (f. Ex. i Musikken) Fuldbyrdelse (f. Ex. af en Dom), Afgifters Inddrivelse. Executor, den som fuldbyrder f. Ex. et Testamente. Executiv fuldbyrdende, udøvende Magt i Statsforvaltningen.

Exegese, er et græsk Ord, som betyder Forklaring, men fortrinligviis bruges om de hellige Bøgers Forklaring. Ved Forklaringen af Profanskribenterne bruger man hyppigere Ordet Interpretation. En Exegeter, en lærd Skriftfortolker og exegetisere betyder først overhovedet at forklare, udlægge, dernæst at fortolke de hellige Skrifters Mening ved Hjelp af Sprogkundskaber og andre Midler. Den Videnskab, som fremstiller Grundsætningerne i Fortolkningskunsten, kan man kalde Exegetik, men sædvanlig benævnes den med et andet af det Græske laant Ord Hermeneutik. Da de hellige Bøger ere skrevne i et fremmed Sprog, af Forfattere fra en fjern Tid og blandt et fremmed Folk, et det klart, at der for at forstaae dem behøves ei alene dyb Sprogkundskab, men og en Mængde historiske, antiquariske og geographiske Kundskaber, og da Kundskaben om den christelige Dogmatik og Moral maa øses af de hel-

lige Bøger følger deraf at det hele theologiske Studium grunder sig paa Exegesis. De berømteste Exegeter blandt Kirkefædrene vare Origines, Chrysostomus, Theodoret, Diodorus fra Tharsus og Hieronymus. I Middelalderen, dal man næsten udelukkende holdt sig til Vulgata, ɔ: til den latinske Bibeloversættelse, der var almindeligt i Brug da de fleste Theologer manglede Sprogkundskaber, var Exegesen meget forsømt. Ved Reformationen oplivedes dens Studium paa nye; og de sidste Aarhundreder have frembragt en Mængde fortrinlige Exegeter især i den protestantiske Kirke.

Exequier eller Exsequier, Begravelseshoitidelighe der. I den catholske Kirke forstaaer man derved ei saa meget Liigbegjengelsen selv som de høitidelige Sielemesser, der almindeligt nogle Uger efter læses over de Afdøde. Ved fornemme, især fyrstelige Personers Exequier opreises tillige en Sørgestillads, en hoitidelig Musik opføres, Kirken behænges med Sort 2c.

Exil, en Straf, hvorved en Person nødes til at forlade den Stad, den Provinds eller det Land, hvor han opholdt sig som Statsmedlem, følgelig en borgerlig Bann eller politisk Forviisning. De gamle Fristater exilerede ofte berømte Mænd paa den blotte Mistanke, at de kunde blive den republikanske Frihed farlige. I dette Tilfælde var Exilet ingen Straf, men en Forsigtighedsregel. Babylonisk Exil, see, Hebræer og Jøder.

Exorcismus er et græsk Ord, som betyder Besværgelse, ligesom exorcisere at besværge fornemmelig onde Aander. I den gamle Kirke herskede den Mening at visse Syge fornemmelig Vanvittige og Epileptiske, vare besatte af onde Aander. Over slige læste man Besværgelser for at uddrive Aanderne. Der gaves endog et eget Slags Personer Exorcister, som udførte denne Forretning. Fra det tredie Aarhundred udbrededes den Mening, at Hedninger og Heretiker vare besatte af onde Aander, og deraf kom det at Exorcismen nu blev forbundet med Daabshandlingen. Og efterat Augustins Lære om Arvesynden havde fundet almindeligt Indpas, pleiede man fra det 5te Aarhundred ogsaa at bruge den ved Barnedaab. Luther lod denne Skik vedblive; den reformeerte Kirke ophævede den tidligt, og selv blandt de lutherske Geistlige gaves der i det 16de Aarhundred mange, som misbilligede den. Desuagtet vedvarede den i den lutherske Kirke til de nyere Tider, men man gav den en fornuftigere Betydning, og erklærede at den ei skulde betragtes som en ond Aands Uddrivelse, men som en Erkjendelse af den medfødte Fordærvelse og

Forløsningens Nødvendighed. Desuagtet er det en upassende Skik, der giver Overtroen Næring, hvorfor den og i nyere Tider næsten overalt er afskaffet.

Exoterisk (see Esoterisk).

Expansion, Udstrækning, Udvidelse; deraf Expansivkraft Materiens Udvidelseskraft, ifølge hvilken den fra sit Middelpunkt udstrækker sig i Rummet, modsat Contractivkraft eller sammentrækkende Kraft.

Experiment, see, Erfaring og Physik.

Explorator er en 132 Fod lang Traad, hvis isoleerte med smaae Tinknapper forsynede Ender ere befæstede ved en Stang over en Skorsteen eller ved Toppen af et Træe. Fra denne ledes en anden igjennem et med Lak overtrukket Glasrør i et Bærelse. Ved Traaden i Bærelset findes en Electricitetsmaaler, ved hvis Hjelp man kan iagttage den daglige Luftelectricitet. Opfinderen af dette Instrument er Beccaria.

Explosion er en pludselig og voldsom Udvidelse af en elastisk Materie, som virker til alle Retninger, gjennembryder de Hindringer, der foresindes paa de svageste Stæder og almindelig er ledsaget med et Knald. Krudtet, Knalguldet avle ved deres Antændelse eller Opheden pludselig en stor Mængde elastiske Materier, som stræbe voldsomt at udvide sig. Ere disse Materier tillige indsluttede, saa driver den frembragte elastiske flydende Materie Proppene, som indslutte den, ud med overordentlig Kraft, eller splitter de Legemer ad, hvori den indeholdes. Paa slige Explosioner beroer Virkningen af alle Skydegevær, Miner, Bomber ꝛc. De Dampe, som Heden frembringer af Vandet, ere i en høi Grad elastiske. Naar man derfor heder Vand i et tilstoppet Kar, saa virke disse Dampe med en overordentlig stor Kraft paa Karrets Sider eller paa Proppen, som indslutter dem.

Exponent kaldes i Mathematiken Forholdsviseren, Rodangiveren. Naar nemlig en Størrelse een eller flere Gange multipliceres med sig selv, saa sætter man istedet for ligesaa mange Gange at gjentage Factoren, oventil ved høire Haand et mindre Tal, der tilkjendegiver, hvor ofte Gjentagelsen skal skee. Dette Tal kaldes Exponenten f. Ex. $9^3 = 729$.

Exposition, Sætten fra hinanden, bruges især i Skuespil om Indledningen, der gjør Tilskuerne bekjendte

med Handlingens Oprindelse, dens Gjenstand og Stykkets Personer. (See Skuespil.)

Extension, naturlig Udstrækning, Omfang.

Eyk (Hubert og Johan van). Disse to berømte nederlandske Malere, Stiftere af den nederlandske Skole, hvis Fader og Søster ligeledes med Held opofrede sig til Kunsten, arbeidede for det meste med hinanden og levede i den fuldkomneste Enighed. Hubert døde 1426 i sit 60de og Johan 1441 i sit 71de Aar. Johan overgik sin ældre Broder og man tilskriver ham, skjøndt urigtigt Opfindelsen af Oliefarve, hvilken han bragte paa nye i Gang og forbedrede. Han afveeg fra den aldeles ideale Stiil og begyndte at fremstille det Individuelle. Gent eiede mange af hans Malerier. — To Brødre af samme Navn Caspar og Nicolas levede i Midten af det 17de Aarhundred og udmærkede sig fordeelagtigt som Bataillemalere.

Eylau (Slag ved preussisk Eylau). I Krigene 1806 og 1807 mellem Preussen og Rusland paa den ene Side og Frankerig paa den anden, var Slaget ved Eylau den 8 Febr. 1807 eet af de blodigste, men dog uafgjørende. Den russiske General Benningsen med 70000 Russer og et preussisk Hjelpecorps under General L'Estocq kjæmpede her med mageløs Tapperhed imod Keiser Napoleon, der stod lige over for med 90000 Mand. For om muligt at befrie Kongeriget Preussen fra de Franske og kaste dem hen imod Weichselen, havde Benningsen, som fulgte Kamensky i Overcommandoen, besluttet at angribe Linien af de franske Vinterquarterer langs Østersøen i Flanken. Men Fægtningerne ved Bergfried, Waterdorf, Deppen og Hof havde blot til Følge at de russiske Tropper bleve trængte tilbage til preussisk Eylau, om hvis Besiddelse man kjæmpede med megen Haardnakkenhed den 7 Febr. til langt ud paa Natten. De Franske bleve endelig Mestre af Byen og Russerne trak sig i tre Colonner bag Eylau, hvor de bleve optagne af en fjerde frisk Division. Begge fiendtlige Armeer stode hele Natten neppe tusinde Skridt fra hinanden. Tidlig om Morgenen Kl. 5 den 8de Febr. begyndte Slaget. De Franske søgte i Begyndelsen at kaste den russiske høire Fløi, hvorhen Marschal Ney havde alerede Aftenen før sat sig i Marsch for at omgaae den, ligesom Davoust havde samme Hensigt med den venstre Fløi. Men begge Manoeuvrerne og Angreb saavelsom Angrebet paa Centrum vare frugtesløse. 800 Kanoner kappedes paa begge Sider efter Ødelæggelse. Endelig maatte dog den russiske venstre Fløi trække sig noget tilbage og Slaget syntes alerede afgjort, da General L'Estocq med 5600 Preusser ankom til den russiske høire Fløi,

angreb de Franske paa deres høire Flanke og drev dem ud af den brændende Landsby Kuschitten. Russerne fattede nyt Mod, og modsatte sig endnu Engang den forbausede Fiende: Kl. 9 om Aftenen var det franske Angreb gandske tilbagedrevet, dog havde ingen af Parterne seiret. Tabet var paa begge Sider overordentligt stort, skjøndt forskjelligt efter de Franskes og Russernes Beretninger. Efter Benningsens Beretning beløb Russernes Tab sig til 6000 Døde og Blesserede, men det franske til 12000 Døde og Blesserede og 1000 Fanger, hvorimod Russerne efter fransk Beretning havde 7000 Døde, 16000 Saarede, 15000 Fangne og skulle have mistet 24 Kanoner. Ingensinde fægtedes der med større Raserie. Armeerne vare i det heftigste Handgemæng under det tykkeste Sneefog; de Saarede kjæmpede endnu liggende paa Valpladsen Ved Midnat ophørte Blodbadet og Benningsen trak sig tilbage fra Valpladsen og tog sit Hovedquarteer i Bartenstein. De Franske nødtes tre Dage efter Slaget til at forlade Positionen ved Eylau og trække sig bag Passarge. — Eylau selv, hvis Huse næsten alle vare nedskudte, blev flere Gange plyndret og næsten gandske ødelagt. Indbyggerne døde af Hunger mellem de ubegravne russiske og franske Liig.

Conversations-Lexicon,

eller

encyclopædisk Haandbog

over

de i selskabelig Underholdning og ved Læsning forekommende Gjenstande, Navne og Begreber, med Hensyn til Folke- og Menneske-Historie, Politik, Diplomatik, Mythologie, Archæologie, Jordbeskrivelse, Naturkundskab, Fabrik- og Manufacturvæsen, Handel, de skjønne Kunster og Videnskaber, indbefattende tillige de ældre og nyere mærkværdige Tidsbegivenheder,

oversat

efter

den tydske Originals tredie Oplag, med adskillige Forandringer og Tillæg,

af

H. A. Kofod,

Overlærer ved Kjøbenhavns Kathedralskole.

Tredie Binds tredie Hefte.

Kjøbenhavn 1817.
Forlagt af A. Soldin.
Trykt hos C. Græbe.

F.

Fabel betyder i vidtløftigere Forstand det samme som Eventyr, Fortælling af en opdigtet Begivenhed. I Poetiken tages Ordet i en dobbelt Betydning: man forstaaer nemlig ved Fabel i episke og dramatiske Digte Begivenhedernes Væv (Sujet); ellers har en egen Digteart Navn af Fabel. Til Forskjel pleier man at kalde denne den æsopiske Fabel, ogsaa Apolog. — Naar man taler om Fablen i episke og dramatiske Digte, skeer det i Modsætning af Historien. Den sidste maa være troe. Begivenhederne maae følge saaledes paa hverandre og fremstilles saaledes som de virkelig ere. Maalet for Digterens Fremstilling er Skjønhed, og efter dette Maal ordner han Begivenhederne. Han skal ei fremstille det Virkelige men det mulige; ei som det var, men som det er Sandsynligt; ei med historisk Troskab, men med poetisk Nødvendighed. Digteren udelader hvad der ei væsentligt hører til det Hele, forandrer og sætter til for bedre at naae sin Hensigt. Ogsaa det historisk givne Stof bliver saaledes et Værk af hans Opfindelse; han skaber noget Nyt af det Gamle. Hvad enten Stoffet er laant af Historien eller nyt opfundet underkaster Digteren det Lovene for den poetiske Form. — Den æsopiske Fabel eller Apologen regner man med Ret til de didaktiske Digte, Den er tillige et Slags Allegorie. Man kan kalde den en practisk Leveviisdomsregel under eet af den physiske Verden taget Sindbillede. Den bestaaer følgelig af to væsentlige Dele, Billedet og Anvendelsen eller den i Fabelen liggende Lærdom, som man med Uret har kaldet Moralen. Med Hensyn til dens Maal ligger Fablen paa Grændsen mellem Poesie og Prosa; sjelden er den reen poetisk og behager uden Hensyn til dens Bestemmelse. Clodius siger meget rigtig, den er en Oplivelse af den døde Natur, Prosopoie. De gamle Fabeldigtere vare jevne og alvorlige i deres Fremstillelsesmaade; Lafontaine indførte Spøg i dem og talede i den selskabelige Verdenstone; Lessing, Pfeffel o. a. blandede den med Satiren. Fabelens

Form kan iøvrigt være fortællende og dialogiseret. I Reinecke Foß har man en heel Fabel-Epos.

Fabius Maximus (Quintus) med Tilnavnet Cunctator, Nøleren, een af det gamle Roms største Feldtherrer, reddede sit Fædreneland, da det efter det ulykkelige Slag ved Thrasymenus syntes sin Undergang nær og Hannibal med sin seierrrige Hær var i Anmarsch mod Hovedstaden. Fabius traadte ved denne Tid som Dictator i Spidsen af de romerske Legioner og udkastede den vise Plan at undgaae enhver Træfning, svække og matte sin Fiende ved Marscher og ved at trække Krigen ud. Hannibal, som erkjendte hvor farlig Fiendens Plan var ham, lod Fabius sige for at opmuntre ham til Slag: „Hvis Fabius er en saa stor en Feldtherre, som han vil vi skal troe, saa stige han ned paa Sletten og modtage det Slag, Jeg tilbyder ham." Men Fabius svarede ham koldt: „Hvis Hannibal er saa stor en Feldtherre som han troer, saa tvinge han mig til at antage det." Romerne, der vare utilfreds med hans lange Nølen: hvortil de ei saae Grunden og som de tydede falsk, kaldte Fabius til Rom under Paaskud at bivaane et høitideligt Offer og overdrage Halvparten af Dictatorens Magt til hans Magister Equitum, Minutius Felix, der var ligesaa forvoven som Fabius var forsigtig. Minutius var alerede falden i et Baghold, som Hannibal havde opstillet og et Nederlag nær, da Fabius endnu tids nok ilede til og reddede ham. Gjennemtrængt af Taknemmelighed overgav Minutius Dictatoren igjen den hele Commando for af ham at lære at slaae og at seire. Da han var bleven enig med Hannibal om Løsepengene for de i Slaget ved Cannæ fangne Romere, men Senatet ei vilde antage dette Forlig, solgte han sine Eiendomme for ei at bryde sit Ord og godtgjorde herved ligesaa meget sin ubestikkelige Redelighed som han i Feldten havde beviist sin Duelighed som General. Han døde i Aaret 552 i en høi Alder.

Fabius (Numerius, med Tilnavnet Pictor) den ældste romerske Historieskriver i Prosa, forfattede græske og latinske Annaler men er os kun bekjendt af Fragmenter. Han udøvede først Malerkonsten i Rom.

Fabiers og Fabliaux, see fransk Poesie og Troubadours.

Fabre d'Eglantine (Philippe-François-Nazaire) var født i Carcassonne den 28 Dec. 1755, og valgte, da Ødselhed havde styrtet ham i Nød, Skuespillerbanen. Men han gjorde liden Lykke; med mere Held gjorde han sine mangfoldige Kundskaber gjeldende i de Huse, hvor han

havde Adgang. Han tegnede en miniature, spillede forskjellige Instrumenter, var Componist og Digter. Med disse Talenter, hvoraf han dog ei besad noget i udmærket høi Grad, var han saa heldig ei alene at behage Damerne men endog aandrige Mænd. Han vandt i Jeux floraux (Blomsterlegene) en Viinrose (eglantine) som var den første offentlige Priis for hans litteraire Arbeider og tjente ham siden som Tilnavn. Maaskee var det lykkets ham at udmærke sig paa denne Mark, hvis ei hans Lidenskabers Heftighed havde styrtet ham i en Hvirvel af Udsvævelser. Hans urolige, rænkefulde Aand kunde ei lade sig nøie med Musernes fredelige Laurbær. Som Deputeret i Nationalconventet deeltog han i de ivrige Jacobineres overdrevne Meninger, declamerede heftigt mod Financierer og Aagrere, og, omendskjønt den Beskyldning at han paa utilladelig Maade havde bragt en stor Formue til sig og levede i overdaadig Ødselhed, synes at være ugrundet, kan man dog ei paa lige Maade forsvare hans Opførsel i Skrækperioden. Man beskylder ham for at have havt stor Deel i Septembermordene, da han paa denne Tid var Generalsekreteer i Justitsministeriet under Danton. Han skal og have været Ophavsmand til hiint skrækkelige Dekret, der forbød at give nogen Englænder eller Hannoveraner Pardon. Fabre var vel svag og smigrede stedse det seirende Partie, men grusom af Letsindighed og istand til ethvert Foretagende, hvorved der var Rigdom og Magt at vinde. Hans store Ideer skrækkede Robespierre, der ei forsømte at udfinde en Grund for at styrte ham. Saaledes blev han i April 1794 anklaget for at have forfalsket et Dekret og dømt til Døde. Høist nedslagen besteeg han Schafottet, efterat han i Forveien havde uddeelt nogle af sine Haandskrifter blandt de Fangne i det Haab saaledes at bringe dem til Efterverdenen. Lystspillet Les Précepteurs skal paa denne Maade være bevaret. Det var Fabre d' Eglantine, som foreslog den nye Decimalcalender, men i sin Beretning derom yttrede han en paafaldende Uvidenhed ei alene i de fleste astronomiske Ideer, men og i det latinske Sprog. Dog kan han gjøre Fordring paa Navn af en talentfuld Digter. Hans dramatiske Arbeider ere simple, aandrige og vel udtænkte, hans Characterer ere skarpt og kraftigen tegnede; Tendensen stedse moralsk. Hans Stiil mangler Correcthed, da hans utilstrækkelige Kundskaber og den Hurtighed, hvormed han arbeidede, hindrede dens Fuldkommenhed. Hans bedste Lystspil ere: Le Collatéral, Le Présomptueux ou l'heureux imaginaire, l'intrigue épistolaire, Philinte ou la suite du Misantrope, les Précepteurs o. s. v. I Aaret 1802 er udkommet en Samling uden Valg af alt hvad

han havde efterladt under Titel: Oeuvres mêlées et posthumes de Fabre d'Eglantine.

Fabricius (Cajus) med Tilnavnet Luscinus, et Mønster paa gammelromersk Dyd, udmærkede sig fornemmelig ved sin Ufrygtsomhed, Afholdenhed, Retskaffenhed og Tapperhed. Efterat han havde slaget flere af Roms Fiender og beriget sit Fædreneland med et uhyre Bytte, blev han sendt til Kong Pyrrhus af Epirus for at udløse de fangne Romere. Pyrrhus vilde ved Foræringer vinde Fabricius, hvis Fattigdom var ham bekjendt, men Fabricius afslog dem, uagtet man tilføiede, at man ei skulde fordre det mindste Uædle af ham; ligesaa lidet lod han sig derpaa skrække af en Elephant, som Kongen havde opstillet bag et Tæppe og lod pludselig række Snablen frem med et Brøl over Fabricius. Med Beundring lod Pyrrhus ham drage bort, og tillod de Fangne at begive sig til Rom for at helligholde de indtræffende Saturnalier med det Løfte efter Festen at vende tilbage til deres Fangenskab, hvilket de og holdt. Pyrrhus blev snart saa indtagen af Fabricius at han tilbød ham den første Plads i sit Rige, naar han efter sluttet Fred vilde komme til ham, hvilket Tilbud Fabricius frimodig afslog. Under sit Consulat (475 a. u. c.) aftvang han Pyrrhus nye Beundring ved at give ham den Efterretning at hans egen Livlæge havde tilbudet sig at forgive ham mod en Belønning af Romerne og sendte ham tillige Brevet. Kongen skal ved denne Leilighed have yttret at Solen lettere kunde bringes til at forlade sin Bane end Pyrrhus bringes fra Retfærdighedens Vei. Af Taknemmelighed frigav han nu de romerske Fangne. — Samme Aar indtraf Slaget ved Asculum, hvori Pyrrhus vel seirede, men tabte den bedste Deel af sin Armee og skal have udbrudt: Vinder Jeg endnu en saadan Seier, er det ude med mig." Pyrrhus modtog nu med Glæde Indbydelsen at komme over til Sicilien for derfra at fordrive Carthagerne. I Roms Aar 478 beklædede Fabricius tilligemed Æmilius Papus, med hvem han alerede to Gange havde været Consul, Censorembedet og udstødte som Censor Cornelius Rufinus af Senatet, fordi han eiede 10 Pund Sølv i Bordtøi. Fabricius døde saa fattig at det offentlige Skatkammer maatte udstyre hans Døttre. For at hædre ham blev der gjort en Undtagelse fra de 12 Tavlers Love, som forbøde at begrave nogen i Byen, hvilket dog skeede med ham.

Fabricius (Johan Albert) var født i Leipzig den 11te Nov. 1668 og her studerede han. Derpaa begav han sig til sine Slægtninge i Hamburg, hvor han efter Vincent Placcius's Død blev Professor i Veltalenheden. I Aaret 1719 tilbød Landgreven af Hessen Cassel ham det første

theologiske Professur i Gießen og Superintenduret over de protestantiske Menigheder i sine Lande. Fabricius havde isinde at modtage disse glimrende Tilbud, men Magistraten i Hamburg holdt ham skadesløs for de tilbudte Fordele. Denne Velvillie holdt ham i Hamburg, hvor han døde den 3die April 1736 i en Alder af 68 Aar. Et Mønster paa en fornuftig og aandrig Behandling af den græske Litteratur er hans Bibliotheca græca, hvis Fuldførelse den lærde Harles har paataget sig. Ei mindre brugbart er hans Bibliotheca latina og Bibliotheca mediæ et infimæ ætatis, samt Bibliographia antiquaria. Hans grundige og udbredte Kundskaber bevise desuden hans Udgaver af Sextus Empiricus og hans Anmærkninger til Dio Cassius. Han besad en utrolig Læsning og en uudtømmelig Skat især af philologisk Lærdom. Schröckh har skildret denne literaire Polyhistors Levnet i sine Biographier (2det Bind S. 344 2c.)

Fabrik kaldes et Værksted eller en Indretning hvor Varer forfærdiges ved Hjelp af Ild og Hammer. Ved denne sidste Bestemmelse adskilles Fabrik fra Manufactur. Man siger derfor egentligst Geværfabrik, Klædemanufactur; dog iagttager man ei altid den rigtige Grændse mellem disse Benævnelser, man bruger dem tit i Flæng. Fabrikat er hvad der forfærdiges i en Fabrik.

Façade kalder man Udsiden af en Bygning: en fritstaaende Bygning har fire, blandt hvilke den er fortrinlig*, ved hvilken Hovedindgangen findes. Ved de fleste Bygninger seer man ei alle Siderne, oftest kun een, den som vender til Gaden, derfor har man fortrinsviis kaldet denne Side med Hovedindgangen Façaden. Som et Værk af den skjønne Bygningskunst, maae den danne et Heelt, hvis Dele have et skjønt Forhold og en symmetrisk Stilling imod hinanden og Harmonie i det Hele; her maa fornemmelig Bygningens Characteer vise sig.

Facette, den rudeformig slebne Side, Spidse eller Hjørne af et Glas eller Ædelsteen.

Fac simile kaldes en Copie, der i alle eiendomlige Træk ligner Originalhaandskriften. Man pleier at levere slige i Kobberstik af gamle Manuskripter eller af berømte Mænds Skrift: i første Tilfælde, fordi Skrifttrækkenes Beskaffenhed bestemmer deres Alder, men i sidste fordi man er tilbøielig til efter Lavaters og andres Mening at finde noget Characteristisk i Haandskriften.

Factor er i Aritmetiken et Tal, som man multiplicerer med et andet; i Kjøbmandsvæsenet er det en Opsynsmand, Forstander for en vis Handel, Fabrik, Manu;

factur eller et andet Foretagende f. Ex. en Bjergværksfactor. Factorier kalde Englænderne alle i Ostindien værende Europæerne tilhørende Contoirer. Factoriehandel, Commissionshandel, naar man for fremmed Regning indkjøber og sælger Varer, modtager og forsender Penge og Varer.

Factur (ital. fattura, fr. facture) Regning paa saadanne Varer, som ere indkjøbte for en andens Conto, eller en Fortegnelse paa Varer, som en Factor sender sin Principal, en Commissionær sin Commitent eller den ene Kjøbmand den anden.

Faculteter. De samtlige Videnskaber, som læres ved Universiteter, ordnes efter fire Afdelinger eller Faculteter, som opkom lidt efter lidt i følgende Orden: først det philosophiske, dernæst det theologiske, senere det juridiske og tilsidst det medicinske. Pave Gregor den 9de er den 1ste som omtaler alle fire Faculteter. De første Lærere kaldtes Magistri og Lectores, først senere Professores. Alle til et Facultet hørende Professorer danne Collegium facultatis, og de virkelige Assessorer hedde Facultister, især i det juridiske Facultet. Saa ufuldkommen denne Inddeling er har den dog vedligeholdt sig paa alle Universiteter.

Fagot er et Blæseinstrument, der nærmer sig Tenorens høiere Toner og fordum brugtes til at accompagnere Hoboen, hvorfor det og kaldtes Basson de hautbois; nu er det ved flere Klapper saaledes forbedret at man og kan spille Soloer paa det. Det danner sædvanligt Bassen ved Harmonien af blæsende Instrumenter. Langt dybere staaer den stærkere Quartfagot, hvoraf man nu betjener sig ved Feldtmusik istedet for den før brugelige Serpent.

Fahrenheit (Daniel Gabriel) fra Danzig, var først bestemt til Handelen, men hans Tilbøielighed drog ham til Physiken, som han studerede med Iver. Han beskjeftigede sig med at forfærdige Barometre og Thermometre og bragte der deri til en stor Fuldkommenhed. Istedet for Viinspiritus betjente han sig 1720 af Qviksølv, hvorved Instrumentet vandt betydeligt i Nøiagtighed. Han gik til Holland og England, hvor han døde 1740. Vi have af ham en Afhandling om Thermometret som han udgav 1724. Om Indretningen af det Thermometer, som har Navn af ham (see Thermometer.)

Fakir eller Senassey, er i Ostindien et Slags Tiggermunke, der forlade Verden og opofre sig til Betragtninger. De bestræbe sig for at vinde Anseelse blandt Folket

ved grusom og tildeels latterlig Mishandling af deres Legemer. Nogle vælte sig bestandig i Snavset, andre holde en Arm saa længe ubevægelig i en vis Stilling indtil den bliver stiv for stedse. Andre holde Hænderne saa længe sammentrykte i hinanden indtil Neglene voxe ind i den flade Haand og komme ud paa den anden Side; andre igjen dreie Ansigtet til Siden eller hefte Øinene saa længe paa Næsespidsen indtil de for stedse beholde denne Retning. De kjemme og vaske sig aldrig og gjøre Løfte om bestandig Fattigdom for at leve paa de fromme Troendes Bekostning.

Falconet (Etienne) een af de dueligste og lærdeste Billedhuggere i sin Tid, født i Canton Waadt i Schweitz. Hans første Værk var hans Onkels den berømte Læge Camille Falconets Büste. Paa hans udbredte Rygte blev han 1766 af Catharina 2den kaldet til Petersburg for at forfærdige Peter den stores Statue til Hest. Han udførte dette Værk med dristig Genialitet. Hesten, der synes med et Spring at svinge sig op paa den uhyre Granitmasse, der tjener den til Piedestal og træder Misundelsens Slange under sine Fødder, hviler med hele sin Byrde paa begge Bagbenene og er fremstillet med megen Lethed; ligesom den hele Statue hører til det fortræffeligste, den nyere Kunst har at fremvise af dette Slags. Efterat han havde anvendt næsten 12 Aar paa dette beundringsværdige Værk, vendte han tilbage til Paris og beskjeftigede sig med sin Kunst indtil sin Død 1791. Han var dengang kongelig Billedhugger, Professor ved Pariserakademiet og Æresmedlem af Akademiet i St. Petersburg. Diderot, der ivrer saa strengt og eftertrykkeligt mod sin Tids slette Smag, tildeler Falconet billig Roes. Efter hans Dom besad Falconet ligesaa meget Genie som Dannelse, en fiin Smag og megen Sandhed i Udtrykket; kun dadler han, at Samtidiges Bifald gjaldt mere hos Falconet end Efterverdenens Roes. Han gjorde ei meget af de Gamle og componerede mere som Maler end Billedhugger. Desuagtet hævede han sig langt over sin Tidsalder. Hans Skrifter utmærke sig ligesaa meget ved Skarpsindighed og Vid som ved heftig Lidenskabelighed. Blandt dem ere hans Réflexions sur la sculpture og hans Observations sur la statue de Marc-Aurele et sur d'autres sujets relatifs aux beaux-arts. Man har flere fuldstændige Samlinger af hans Værker.

Fald (Legemernes). Alle Legemer stræbe, ifølge deres Tyngde og ifølge Attractionen imod Jordens Middelpunkt. Virker denne Stræben frit fremkommer et Legemes Fald, opholdes den ved en Hindring, fremkommer Trykken; er den tildeels ophævet og tildeels virksom ytre Tryk og

Fald sig paa Engang. En Kugle som bæres paa Haanden trykker; slippes den, falder den lodret ned; lagt paa en skjev Flade ruller den ned, hvorved den tillige trykker Fladen med en Deel af sin Kraft. Forhen fandt de meest vildfarende Forestillinger Sted i Henseende til Lovene, hvorefter Bevægelsen skeete. Efter den aristoteliske Physik forholder Faldets Hurtighed hos forskjellige Legemer som deres Vægt. Ifølge dette skulde et 10 Gange tungere Legeme falde 10 Gange hurtigere end et 10 Gange lettere. Denne Vildfarelse bestreed alerede Galilei, paa den Tid han studerede i Pisa. Neppe var han bleven Lærer der før han offentlig erklærede sig imod denne og andre Sætninger i den peripatetiske Philosophie. Han besteeg Kuppelen af det derværende høie Taarn og lod Legemer af meget ulige Vægt falde ned, hvilke, naar deres Materier ei vare for meget forskjellige i Tæthed næsten paa een Tid naaede Jorden. Disse Forsøg paadrog Galilei saa heftige Fiender, at han maatte forlade Pisa og antage en Lærerplads i Padua. Han beviste siden Rigtigheden af sin Sætning ved to Penduler, af lige Længde, men meget ulige Vægt, der desuagtet fuldbragte deres Svingninger omtrent paa samme Tid. Til ligesaa vildfarende Forestillinger havde den Iagttagelse givet Anledning, at Faldets Hurtighed tiltager med Veiens Længde. Aristotelikerne sagde, at alle Legemer havde en indvortes Stræben efter Jordens Middelpunkt og hastede saa meget mere, jo nærmere de kom den. Andre forklarede Faldets tiltagende Hurtighed af Luftens tiltagende Tryk; i denne Henseende var den almindelige Mening at Hurtigheden tiltog i Forhold til det tilbagelagde Rum, at altsaa et Legeme, naar det var faldet fem Favne havde faaet fem Gange saa stor Hurtighed, som ved Enden af den første Favn; en Mening, som ved dens tilsyneladende Simpelhed, dog indeholder noget Umueligt. Selv Galilei havde Møie med at rive sig løs fra den. Men endelig lykkedes det ham at bevise dens Urigtighed, ved at bevise at den ved Anvendelsen paa Legemernes Fald streed mod sig selv, da deraf maatte følge at et Legeme faldt fem Favne i samme Tid som det faldt een Favn. Derimod kom denne skarpsindige Naturforsker paa den lykkelige og rigtige Tanke, at Hurtigheden ved Faldet maatte tage til i Forhold til den forløbne Tid, og viste at, da Legemerne aldrig forlades af Tyngden og altsaa i ethvert Dieblik erholde et nyt Indtryk af samme, der forbinder sig med Virkningen af den forrige, saa maae Hurtigheden, som Tyngden meddeler i den første Tiddeel være enkelt, i den anden dobbelt, i den tredie tredobbelt og følgelig overhovedet forholde sig som den fra Faldets Begyndelse forløbne Tid. Er Hurtigheden i den første Tiddeel 1, saa bliver den i den

anden 4, i den 3die 9, i den fjerde 16, i den 5te 25 2c.

Faldskjerm, (Parachûte), et Skjerm af Taft omtrent 20 Fod i Gjennemsnit, ved vis Hjelp man langsomt kan nedlade sig fra en vis Høide til Jorden. Den er af største Vigtighed for en Luftseiler i det Øieblik hans Ballon kommer i Fare. Blanchard gjorde dermed det første lykkelige Forsøg i London 1785. Opfindelsen synes at tilhøre ham uagtet andre tilskrive den Etienne Montgolfier. Ogsaa Garnerin opfandt et eget Slags Faldskjerm.

Falerner-Viin, en gammel italiensk Viin, som Romerne gjorde meget af og som ofte roses af Horats. Den voxede i Falerner Distriktet i Campanien, nu Terra di Lavoro.

Falk (Joh. Daniel) født i Danzig 1770, lever endnu som hertugelig Legationsraad i Weimar. Hans tidlig opvakte Lærebegjerlighed maatte kjempe mod store Vanskeligheder, thi hans Fader, som var en fattig Parykmager, havde neppe ladet ham lære at læse og skrive før han brugte ham ved sin Profession og søgte at undertrykke hans store Tilbøielighed til at læse. Men denne tiltog mere ved den Modstand, han fandt, og, da ingen mere lod ham faae Bøger, bragte han sine Sparepenge til Leiebibliotheket og læste Gellerts, Wielands, Lessings og Andres Værker, Dag og Nat, eftersom han fandt Leilighed. Ofte stod han om Vinteren og læste under en Lygte paa Gaden, og, naar man satte ham i Rette for hans lange Udebliven foregav han at han havde været hos sin Bedstefader. Denne var en Franskmand ved Navn Chalion og af ham lærte Falk Fransk. Med Aarene tiltog hans Ulyst til sine Forretninger, der saa meget vanskeliggjorde ham Tilfredsstillelsen af hans kjereste og eneste Ønske og han fattede den Beslutning at forlade sine Forældres Huus og gaae til Søes for at forsøge sin Lykke i fremmede Egne. Virkelig gav han sig paa Veien og vankede nogle Dage omkring i Skovene ved Weichselmünde; men da ingen Skipper vilde tage ham med, fordi han ei forstod Engelsk, maatte han vende tilbage. Nu arbeidede han fremfor alt paa at afhjelpe denne Mangel og vendte sig derfor til en Sprogmester, som tillod ham uden Betaling at bivaane sine Collegier. Men Undværelsen af alle Hjelpemidler hindrede ham ligesaa meget i at gjøre hurtige Fremskridt som hans fornemme og rige Meddesciples Spot forbittrede ham denne Underviisning. Dog seirede hans Standhaftighed, og, da han Engang ved en Prøve endog erholdt Prisen, tiltrak han sig sin Lærers Opmærksomhed og Deeltagelse i den Grad, at denne bevægede

hans Forældre til at lade ham studere. Saaledes kom han i sit 16de Aar til Gymnasiet og lærte nu Latin og Græsk. Under den lærde Trendelenburgs Veiledning studerede han nu de gamle Digtere og Prosaister, af Grækerne fornemmelig Homer, Aristophanes og Lucian. Men han manglede ei alene de nødvendige Bøger, han maatte endog daglig meddele Underviisning 5 til 7 Timer for at faae sit Ophold og kunde blot anvende Nætterne til sine Studeringer. Den Svækkelse, der fulgte paa en slig unaturlig Anstrængelse søgte han at raade Bod paa ved kunstige Vækkelsesmidler, hvorved han skadede sin Sundhed. Efter i 6 Aar at have besøgt Danzigs Gymnasium, gik han til Halle, hvor han uddannede sig ved Underviisning af og Omgang med Wolf, Forster, Klein og Andre. 1793 forlod han Halle og begav sig til Weimar, da han foretrak Privatlivets Uafhængighed. I Aaret 1806 havde han ved de Franskes Indmarsch Leilighed til at gjøre Staden Weimar væsentlige Tjenester, hvilke Hertugen belønnede ved at udnævne ham til Legationsraad og tilstaae ham en bestemt Gage. Falk traadde nu først op som Satiriker og blev af Wieland selv indført paa en Maade, der vakte de største Forventninger. Man haabede og forlangte intet mindre end at see Lucian og Juvenal, Rabelais og Swift, kort alle den nyere og ældre Tids satiriske Aander leve op i ham. Virkelig vare og hans første Satirer Gravene i Rom &c. rige paa træffende Vid, men de alt for store Forventninger skadede ham. Man fandt at disse ei opfyldtes og Varmen for ham afkjøledes lidt efter lidt. Dette var og Aarsagen, hvorfor Falk sluttede sin Taschenbuch für Freunde des Witzes und der Satire, som han havde begyndt 1797, med den syvende Aargang. Derimod udgav han 1804 en Samling af smaae Satirer og Fortællinger, hvori findes meget godt. Desuden har han forsøgt sig i dramatiske Arbeider, hvortil høre hans Prometheus, hans Amphitryo. — Han har og ladet trykke adskillige smaae Afhandlinger over Poesie og Kunst 1803.

Falkejagt, en Fuglejagt, hvorved man fanger Fuglene ved dertil afrettede Falke. Denne Maade at jage paa er meget gammel og alerede i Brug hos Indianer og Græker. I Middelalderen hørte den til Fyrsternes og Adelsmændenes Hovedfornøielser og var underkastet egne Love og Regler. Falken, hvis Hoved var bedækket med en Hue, blev af Falkeneren baaren paa Haanden. Viste sig et Bytte, tog han Huen fra Oinene, og paa Oieblikket hævede Falken sig i Luften, greb sit Bytte og vendte efter Jægernes Lokken tilbage dermed. De hvide Falke ansaaes blandt alle for de skjønneste og ædleste. De vare den koste-

ligste Foræring, en Vasal kunde gjøre sin Lehnsherre og man pleiede at pryde dem med gyldne Ringe.

Falklandsøerne ere en Gruppe af to store og adskillige smaae Øer, Ø. for Patagonien i Sydamerika under 62 — 68° V. L. fra Paris og 51 — 52° 30′ S. B. Begge de større Øer adskilles ved Falklandscanalen eller Carlislesundet. Den Første, der saae dem, var Amerigo Vespucci paa hans Reise i Aaret 1502. Efter ham kom hyppig Englændere derhen. Ogsaa en hollandsk Søefarende Sebald de Wert kom 1598 til disse Egne og kaldte Øerne efter sig Sebaldinerne. Da den engelske Admiral Strong i Aaret 1689 først gjennemseilede Strædet, som adskiller begge Hovedøerne, gav han dette Navn af sin Patron Lord Falkland, og denne Benævnelse blev siden udstrakt til alle Øerne. I den spanske Successionskrig bleve Øerne bemærkede af franske Søefarende fra St. Malo og erholdt af dem Navnet Malouiner, som Franske og Spaniere endnu give dem. I Aaret 1764 anlagdes en Colonie paa den østligste Øe af Verdensomseileren Bougainville. Den blev kaldet Port Louis og lykkedes temmelig vel; men tre Aar efter solgte Frankerig Øen til Spanien for omtrent 600000 Livres. Port Louis fik nu Navnet Puerto de Solidad (Eensomhedens Havn). Paa samme Tid tænkte Englænderne paa et Etablissement her for at skaffe deres Skibsfart til Sydhavet mere Sikkerhed og Beqvemmelighed, og i Aaret 1765 ankom Commodore Byron dertil og tog Øen i Besiddelse i sin Konges Navn uden at kjende Frankerigs tidligere Ret. Strax i det følgende Aar viste Capt. Macbride sig med Fregatten Jason, lod opreise et fra England medbragt Blokhuus ved en rummelig Bugt og lagde Grunden til en Colonie, som til Ære for Lord Egmont som især havde drevet paa denne Expedition blev kaldet Port Egmont. Derpaa omseilede Macbride Øen og blev meget forbauset over at finde en fransk Besætning i Port Louis, hvis Tilværelse han ei kjendte. Imidlertid kom Salget til Spanien istand, og i Aaret 1769 fandt Cap. Hunt, dengang engelsk Commandant i Egmont, en spansk Besætning i Port Louis. Man protesterede fra begge Sider, men imedens Hunt berettede Sagen viste sig pludselig 5 spanske Fregatter med 16 til 1700 Mand Landtropper for Port Egmont og tvang Englænderne til at drage bort. Denne Tildragelse truede med et Brud mellem Spanien og England; dog blev Sagen ved Frankerigs Mægling forligt 1771 saaledes, at England skulde igjen erholde den vestlige Øe og Port Egmont, Spanien derimod skulde blive i Besiddelse af den østlige Øe. Begge opgave imidlertid ei længe efter frivillig Besiddelsen, thi disse af Klipper og Torv bestaaende Øer ere et elendigt Opholdssted for Menne-

sker, der kun for Hvalfiskefangsten nu opholde sig der en kort Tid.

Falliment kaldes en Skyldners contesterede Insolvens og kaldes Banquerot, naar den foranlediges ved megen Efterladenhed eller Bedrag. Den er en Hovedgjenstand for alle Handelslegislationer. Hensigten af Concursproceduren er for det Første Berigtigelse af den active og passive Masse og dernæst sammes rigtige Fordeling. At begge Dele kunne skee saa hurtigt som muligt fordrer Sagens Natur, fornemmelig ved et merkantilsk Creditvæsen. Efter de franske Love maa Fallenten inden 3 Dage fra han har ophørt at betale angive sin Insolvens for Handelsretten, som strax lader hans Boe forsegle og udnævner en Commissar og nogle Agenter og sætter Fallenten enten i Fængsel eller under Bevogtning, hvis han ei i Forveien har skaffet sig et salvum Conductum. Disse Forfald opslaaes offentlig og indrykkes i Aviserne. Comissaren og Agenterne drive nu Processen og de sidste bestyre Fallentens Forretninger. Han maa inden 24 Timer efter deres Embedes Tiltrædelse overgive dem en Bilans. Agenterne, hvis provisoriske Embedsforretning ei maa vare længer end 14 Dage, overgive derpaa Bilancen til Commissaren, som inden tre Dage opsætter en Fortegnelse paa Crediterne og sammenkalder disse ved Breve og i de offentlige Blade. Creditorerne maae nu forsamle sig paa bestemt Tid og Sted i Comissairens Nærværelse og overrække denne en Liste, der indeholder tre Gange saa mange Navne, som der efter deres Mening bør udnævnes provisoriske Curatorer i Massen, og disse udnævnes efter denne Liste af Handelsretten. I de næste 24 Timer efter de provisoriske Curatorers Udnævnelse nedlægge Agenterne deres Forretninger og aflægge Curatorerne Regnskab, hvorpaa disse tage Creditvæsenets Bestyrelse paa sig. De maae inden 8 Dage fra deres Embeds Tiltrædelse indgive til Politieøvrigheden en pragmatisk Oversigt over Creditvæsenet. Alle indkommende Penge lægges nu i en Casse med en dobbelt Laas, hvortil den ældste Curator har den ene Nøgle og en af Commissaren valgt Creditor den anden. Hver Uge faaer Commissaren et Udtog af Creditvæsenets Cassetilstand, for hvis Udsættelse han maae sørge. Curatorerne skulle inddrive alle Activa og sikkre dem; derfor ufortøvet give alle Creditorerne Efterretning at de inden 40 Dage maae indfinde sig enten personlig eller ved Befuldmægtigede hos Curatorerne og liqvidere in quali et quanto, indgive Beviserne eller nedlægge samme i Handelsrettens Cancellie. Liquidationen skeer mundtlig mellem Creditorerne og Curatorerne inden 14 Dage efter hiin Frist af 40 Dage, hvorved enhver Creditor kan gjøre sine Bemærkninger og Indvendinger. Efter paafulgt Drøftel=

se inden 8 Dage maa enhver Creditor for Commissaren afslægge en Eed at hans Fordring er sand og rigtig. Handelsretten afgjør om der skal føres Beviis ved omtvistede Fordringer. Efter Forløb af den for Fordringernes Verification fastsatte Frist, optegner Curatorerne de udeblevne Creditorer. Handelsretten bestemmer nu en nye Frist for Verificationen, der bestemmes efter Frastanden af de Creditorers Opholdssted som ei have indfundet sig, saaledes at der regnes een Dag for hver Afstand af 3 Mile. Creditorer paa Corsika, paa Elba, i England eller andre til Frankerig grændsende Stater faae to Maaneder; 2) i andre europæiske Stater 4 Maaneder; 3) uden for Europa paa denne Side det gode Haabs Forbjerg 6 Maaneder; 4) paa hiin Side Cap eet Aar. Efter Forløb af denne Frist udelukkes de udeblevne Creditorer fra Distribution, dog staaer det dem frit for at indkomme lige til den sidste Distribution og tage Deel i den sidste Dividende, omendskjøndt de foregaaende ere tabte for dem. Tre Dage efter den fastsatte Frists Udløb kaldes de retmæssig erkjendte Creditorer sammen af Curatorerne, og man forelægger dem i Commissarens Nærværelse Creditvæsenets Tilstand. Derpaa skrides til Accord, som dog ei kan sluttes, naar der er Præsumtion om Banquerot. Den, som er imod Accorden, maae inden en Nødfrist af 8 Dage angive sine Indvendinger for Curatorerne. Accorden maae retligt bekræftes og retablerer Fallenten i sin Qualitet som Kjøbmand. Kommer ingen Accord istand, maae de forsamlede Creditorer efter personlig Stemmefleerhed udnævne definitive Curatorer og en Casserer, som maanedlig giver Commissaren en Oversigt over Creditvæsenet og Cassebeholdningen. Commissaren bestemmer derefter Distributionen og Dividender. Før den sidste Distribution sammenkaldes Creditorerne under Commissarens Forsæde og det sidste Regnskab aflægges af Curatorerne — Den simple Banqueroteur o: den som blot overbevises om Efterladenhed, bliver straffet med Fængsel, ei under een Maaned og ei over to Aar. Den bedragerske Banqveroteur dømmes paa bestemt Tid til offentlige Arbeider (travaux forcés). Efter ældre franske Love blev Fallenten dømt til at bære en grøn Hue (bonnet verd). Efter engelske Love gives kun Falliment i Ordets lovmæssige Betydning; og der ere visse Handlinger (Acts of bankruptcy) bestemte, der giver en Creditor Ret til at erklære sin Skyldner for insolvent. Dertil hører Skyldnerens Flugt fra England, naar han lader sig nægte hjemme. En Creditor, som vil bringe sin Debitor til Falliment, maa bevise Rigtigheden af sin Fordring, at Debitor er en Handelsmand og, at en Act of bankruptcy er forhaanden for at faae en Comission bragt tilveie hos Lord Chancellor. Gjelden maa i det mindste være 100 Pd., naar een Creditor, 150,

naar to og 200 Pund, naar flere Creditorer forlange en Commission. Lord Chancellor nedsætter derpaa en Commission, som tager alle Skyldnernes Effecter i Beslag og undersøger om der kan erklæres Fallit. Umiddelbart efter denne Erklæring sammenkalde Commissarerne Creditererne (i London i Guildhall) og skride til Curatorernes Valg, hvilke tages mellem Creditorerne, dog kun af dem som have 10 Pund eller mere tilgode. Curatorerne maae fire Maaneder efter og inden 12 Maaneder fra Commissionens Nedsættelse andrage et Dividende i Aviserne og inden 18 Maaneder foretage et andet Dividende, i hvilken Tid de Creditorer, som endnu melde sig, kunne antages. Debitor maae fra den Tid, hans Falliment er erklæret og indtil en vis Tid overgive sig til Commissarierne og underkaste sig det strengeste Forhør. Findes hans Angivelse tro og han selv uden Bedrag, kan han efter det sidste Forhør faae et Certificat af alle sine Skyldnere og begynde sine Forretninger paa nye. Dette Certificat behøver til sin Gyldighed at $\frac{4}{5}$ af Creditorerne, der ei have under 20 Pund at fordre, have undertegnet deres Consens, at Curatorerne have tiltraadt det og Lord Chancellor bekræftet det. Uden et saadant Certificat er Falliten uretmæssig (uncertificated). I Holland fandtes fra 1643 i Amsterdam og andre hollandske Handelsstæder en særdeles Concursret, bestaaende halv af Jurister og halv af Kjøbmænd, som samledes to Gange om Ugen for at afgjøre de løbende Bankerotsager. Denne Ret deputerer to Commissarier, en Kjøbmand og en Jurist til Creditvæsenets Direction; disse begive sig tilligemed en Sekreteer til Fallenten, forsegle, tage Bøgerne til sig 2c. Næste Dag kalde de de tilstedeværende Creditorer sammen og opsætte en Beretning derom saavel som om Creditorernes følgende Forsamlinger. Nu udnævnes to eller tre Creditorer for at forsikre sig Fallentens Effecter, administrere dem og bringe dem til Liquidation. Fra nu af har Fallenten Tid en Maaned at forelægge sine Creditorer en Accord, hvilken bekjendtgjøres de ind- og udenlandske Creditorer af Commissarierne. Har en Creditor noget herimod maae han driftig anføre det. Skal der tages noget Hensyn dertil maa han enten være en Hovedcreditor, som har $\frac{1}{5}$ eller $\frac{1}{5}$ at fordre eller i det mindste to Creditorer, som i det mindste have $\frac{1}{20}$ at fordre hver. Kommer ingen Accord i Stand bliver Fallenten af Commissarierne erklæret for insolvent, hans Masse bragt til Curatelet, hvorpaa Curatorer antages, som ved en Bogholders Hjelp skride til Liquidation. Curatorerne berigtige nu Massen og distribuere samme, dog maa det sidste Dividende være berigtiget 18 Maaneder efter Curatelets Erkjendelse. Erklæres Fallenten uden Skyld kan han erholde et Certificat og retableres i sin forrige Stand.

Falsarius, Een, der begaaer et Falsum, en bedragersk Forfalskning til Skade for en Tredie f. Ex. efterligner Underskrifter, forfalsker Documenter 2c.

Falsk kalder man almindeligt det der synes at være hvad det dog ikke er og saaledes bedrager ved sit Skin. Hvor dette Skin frembringes med Hensigt, der er Bedrag altid Maalet. Falskhed i moralsk Betydning er modsat Oprigtighed, og er som Last den til Færdighed blevne Bestræbelse, ved sine Ytringer at bestemme andre til en usand Forestilling om sine Egenskaber, Handlinger, Tænkemaade, Følelse og Forhold. I alle disse Tilfælde er det Falske modsat det Sande, ofte bruges det dog blot istedet for det Urigtige og det er vel næsten overalt Tilfældet hvor man omtaler det Falske i det Æsthetiske og Logiske, som falsk Dom, falsk Vid 2c. I Musiken bruger man Udtrykket Falsk i tre Betydninger: 1) naar en Tone ei intoneres reent; 2) naar der er en Feil ved Intervallernes Fortskriden, 3) som Prædikat for den lavere satte Quinte.

Falskt Lys (Faux jour) et Kunstudtryk i Maleriet Naar et Malerie stilles saaledes at Lyset falder paa det fra en anden Side end den, fra hvilken Maleren lader Belysningen gaae ud, eller naar en blændende Glands udbreder sig derover og hindrer Gjenstandenes tydelige Skjelnen, siger man, at Maleriet staaer i et falskt Lys. Det følger af sig selv, at det herved taber meget af sin Virkning.

Fama Rygtets Gudinde, var en Datter af Jorden, som hevnede sig ved hendes Frembringelse paa Guderne for sine Sønners Giganternes Mord. Den snaksomme Fama bekjendtgjorde Gudernes Daarligheder. Hun afbildes med Vinger; videre ti skriver man hende ligesaa mange Øine, Øren og Tunger som Fjedre, at hun om Natten gjennemflyver Verden og om Dagen nedskuer fra høie Taarne og Tage, at hun i Begyndelsen var lille, men voxte i sit Løb 2c.

Fanal kaldes 1) overhovedet enhver Ild, som underholdes om Natten paa høie Taarne og Bierge, vel og ved Indløbet til en Havn eller ved Kysterne for at tjene til Signal. Dernæst kaldes 2) saaledes et Fyrtaarn for Søefarende (Pharus); og endelig 3) paa Skibene en stor Skibslaterne, som er anbragt paa Bagdelen af Skibet eller Mastkurven.

Fanatismus eller Fanaticismus er Sværmerie i religiøse Meninger, en Vildfarelse hos Mennesker, der i deres Dom om Gud og de guddommelige Ting

ei følge Fornuften og Skriften, men deres Indbildninger og Følelser og af samme henrives til rasende og forfølgende Religionsiver, hvilken man fornemmelig kalder Fanatismus. Undertiden bruges og Ordene Fanatismus, Fanatiker og Fanatisk om andre Sværmerier og Sværmere, som yttre sig med Heftighed. Der gives forskjellige Arter og Grader i Fanatismus efter Meningernes Forskjellighed, hvorfra den gaaer ud og efter den større eller mindre Styrke, hvormed Phantasien virker. En egen Art Fanatismus er den, naar Een troer at staae i Forbindelse med høiere Væsener og føle deres Indflydelse. Snart troer Fanatikeren at omgaaes med Engle eller de Afdødes Sjele, snart bilder han sig ind at skue Jesus og Gud selv med legemlige Øine, snart kjemper han med onde Aander, snart føler han sig hensat i uudsigelig Henrykkelse. De Træk, som characterisere Fanatikeren ere en gløbende Indbildningskraft forbunden med en dyb og inderlig Følelse, stolt Foragt for dem, der ei kunne følge hans Phantasies dristige Sving, haardnakket Paastaaenhed, fordi Beviser intet formaae over ham, Foragt for Lærdom og møisommelig Granskien, ofte en blid Sielsroe, der gjør ham indtagende og elskværdig, men og ofte Intoleranse og Forfølgelsessyge.

Fandango en gammel Nationaldands i Spanien, hvor den især paa Landet dandses med Skjønhed og Ynde. Den skrider frem fra en eensformig til en levende Bevægelse, der ryster hele Legemet. Takten dertil markeres med Castagnetter.

Fanfare, et lille for det Militaire bestemt Tonestykke for Trompeter og Pauker, altsaa et larmende Stykke (deraf Udtrykket Fanfaron Praler og Fanfaronade Pralerie). Saaledes kaldes og hos os smaae ved Jagten indførte Tonestykker for to Horn af munter Bevægelse.

Fantasie, Fantom, see Ph.

Farao og Faro eller Pharao, et Hasardspil, ved hvilket Een holder Bank og de øvrige udsætte Penge (punctere) paa selvvalgte Kortblad. Banqueuren har et fuldstændigt Spil Kort i Haanden og kaster to Kort op efter hinanden, det ene til høire Haand og det andet til venstre Haand. Er det første Kort eet af dem hvorpaa de Medspillende (Pointeurs) have sat, saa vinder han de derpaa staaende Penge: er det det andet Kort maa han betale til den, der har sat paa det. Ikke sjelden lader den Spillende sin Gevinst staae og lader den stige til det dobbelte

Tredobbelte og Serdobbelte. Farao hører i de fleste Stater til de forbudne Spil. See Hasardspil.

Farce (Farse) et Lystspil, hvis Hensigt blot er at vække Latter. Det lavt Comiske hersker deri og mange Nationer have egne staaende Characterer for Farcen, saaledes have Spanierne Gracioso, Gallego, Italienerne Arlechino, Scaramuz o. A., Tydskerne Hanswurst. Udtrykket Farse kommer af det italienske Farsa og dette af det latinske farsum (stoppet) og betyder egentlig en Blanding af alle Slags. Lessing vil at man skal skrive Ordet Farse for at vise det er taget af det Italienske og ei Farce som Franskmændene, der ogsaa have det fra Italienerne. Adelung bemærker at Farsa i Middelalderen var et Slags Sang, der blev afsiunget mellem Bønnerne. Deraf kunde man slutte at dette Ords oprindelige Betydning, anvendt paa Comoedien, kunde være det samme som Intermezzo, Mellemspil. Efter Provençalen Abbed Paolo Bernardys Mening skulde det udledes af en provençalsk Ret Farsum.

Farinelli (Carlo Broschi) en udmærket Virtuos, der ved sit sieldne Talent erhvervede sig Roes som den fuldkomneste Sanger ei alene fra forrige Aarhundred, men for alle Tider, var født i Neapel den 24 Jan. 1705. Hans Fader underviste ham i Musikens første Elementer; derpaa nød han Porporas Veiledning og fulgte ham paa adskillige Reiser. Han var 17 Aar gammel, da han begav sig til Rom og indlod sig i Veddestrid med en berømt Virtuos paa Trompette. Begge Medbeilere opbøde i denne som det syntes saa ulige Kamp deres hele Talent, men Farinelli begyndte, da hans Modstander allerede forstummede, sin Sang paa nye med saa megen Kraft og Ynde og udførte den med saa skarpe Toner, at hans Stemme syntes at overstige alle Mulighedens Grændser og vandt Prisen. Kort derpaa gik han til Bologna for at høre Bernacchi dengang Italiens første Sanger. Han erholdt Underviisning af ham. Aar 1728 reiste han til Venedig og derfra til Wien, hvor Keiser Carl 6 hædrede ham med sin Godhed og overøste ham med Beviser paa samme. Den samme Keiser sagde Engang til ham, at han vel ved sin Stemmes Omfang og Skjønhed vakte Beundring, men at det og stod til ham at røre og interessere, hvis han vilde lægge sig efter en mere naturlig Sang. Farinelli nyttede denne Erindring og fortryllede siden sine Tilhørere ligesaa meget som han overraskede dem. Da Porpora 1734 førte et Theaterselskab til London, kaldte han Farinelli til sig, og denne tiltrak sig saaledes Publikum ved sin uforlignelige Sang at Händel, der stod i Spidsen for et andet Selskab forgjeves opbød alle

sit Genies Hjelpemidler for at hindre dettes Opløsning. Laborde indestaaer for Sandheden af følgende Anecdote. Senesino og Farinelli vare begge paa samme Tid i England men engagerede ved to forskjellige Theatre, og, da de stedse sang paa samme Dage, havde de ei Leilighed til at høre hinanden. Et Tilfælde førte dem Engang sammen. Senesino skulde forestille en blodtørstig Tyran, Farinelli en ulykkelig i Lænker smægtende Helt. Men Farinellis første Arie blødgjorde den grusomme Tyrans haarde Hjerte saaledes, at Senesino, forglemmende sin Rolles Characteer, styrtede sig i hans Arme for henrykt at trykke ham til sit Bryst. Man anslog hans Indkomster til 5000 Pund Sterling. Aar 1737 gik han til Frankerig og opholdt sig nogen Tid i Paris. Han sang for Kongen, der forærede ham sit rigt med Diamanter indfattede Portrait og 500 Louisd'orer. Omendskiøndt de Franske dengang endnu ingen Smag fandt i den italienske Musik, saa behagede denne store Sanger dog almindeligt. Fra Frankerig gik han til Spanien hvor Hoffet engagerte ham med en Besoldning af 40000 Livres. I hele 10 Aar sang han hver Aften for Philip 5te og Dronning Elisabeth. Da denne Fyrste var hensunken i en dyb Melankolie, der bragte ham til at forsømme alle Forretninger, forsøgte Dronningen Musikens Magt for at helbrede ham. Hun lod hemmelig foranstalte en Concert tæt ved Kongens Værelse, og Farinelli sang pludselig een af sine skjønneste Arier. Kongen blev heftig rørt herover. Ved Slutningen af den anden Arie kaldte han Virtuosen til sig og spurgte ham hvad Belønning han forlangte og svoer at ville tilstaae ham alt. Farinelli bad Kongen, at lade sig barbere og gaae i Conseilet. Fra dette Dieblik blev man istand til at anvende Lægemidler mod Kongens Sygdom, og Farinelli havde hele Æren for hans Helbredelse. Dette var Grunden til hans uindskrænkede Yndest. Han blev første Minister og Ridder af Calatravaordenen men forglemte ei at han forhen havde været Sanger. Herrerne ved Hoffet kunde aldrig bevirke at han satte sig ved deres Taffel. Paa hans virkelig ædelmodige og vise Maadehold giver følgende Anecdote talende Beviis. Da han Engang begav sig til Kongens Værelse, sagde en Garde-officier til en anden, som havde Tjeneste. „Æresbeviisninger regne ned paa en ussel Theaterhelt og Jeg som har tjent i 30 Aar er uden Belønning. Farinelli beklagede sig hos Kongen, at han forsømte sine Tjenere, og Kongen lod undertegne et Patent, som han overgav til Officieren med de Ord: „Jeg hørte dem nylig sige at de havde tjent i 30 Aar; de havde Uret i at føie til, uden Belønning. Et ikke mindre characteristisk Beviis paa han Hjertes Godhed giver følgende Anecdote. En Skræder i Madrid, der havde syet ham en Kjole, vægrede sig at

modtage Betalingen og erklærede at han vilde ansee det for rigelig Betaling, hvis en saa stor Mester vilde synge ham en Arie. Farinelli, som forgjeves havde søgt at overtale ham til at modtage Betalingen, tilstod ham sit Ønske. Skræderen takkede ham hjertelig og var isærd med at gaae bort, men Farinelli holdt ham tilbage. „Jeg har føiet dem, sagde han, nu er det billigt at de og føier mig. Han tog sin Pung frem og betalte ham hans Fordring dobbelt. Overalt betjente Farinelli sig af Kongens Naade til at giøre vel. Deraf kom det og at tre spanske Konger efter hverandre, Philip 5te, Ferdinand 6te og Carl den 3die beærede ham med deres Yndest. Da den sidste gav ham den Forsikring at han vilde vedligeholde den Velvillie hans Forgjengere havde viist imod Farinelli lagde han til: „Jeg gjør det saa meget hellere, da Farinelli aldrig har misbrugt mine Forgjengeres Yndest og Gavmildhed. Efterat Farinelli i 20 Aar havde nydt de største Hæversposter i Spanien, saae han sig 1761 nødt til at vende tilbage til Italien. Han valgte Bologna til sit Opholdssted og lod sig en Miil fra Staden bygge et smagfuldt Lyststed, paa hvilket han lod sætte den Indskrift: Amphion Thebas, ego domum. Her havde han den Fortjeneste at bevæge P. Martini til at forfatte Musikens Historie, hvilken denne lærde Literator dog ei kunde fuldføre. Farinelli satte ham istand til at samle det anseeligste Bibliothek for Musiken, som man havde seet i Europa. Han døde 1782 stedse beskjeftiget med Literaturen og Musiken; han nød en lyksalig Alder, modtog i rigt Maal sine Medborgeres Hylding og blev hædret med Besøg af alle forbireisende udmærkede Fremmede.

Farnese (Peter Ludvig) var den ældste Søn af Pave Paul den 3die, som havde avlet ham i et hemmeligt Ægteskab, der var indgaaet før hans Ophøielse paa Pavestolen. Paven tildeelte ham i Aaret 1545 Hertugdømmerne Parma og Piacenza, hvilke denne nye Fyrste beherskede med Stolthed og Udsvævelser. Han forbittrede derved sine Undersaatter i den Grad at han blev myrdet i Florents. Hans Efterkommere eiede disse to Hertugdømmer indtil Cardinal Antonio Farnese som døde 1731. Hans Broderdatter Elisabeth Farnese den spanske Konge Philip 5tes Gemalinde, fik disse Hertugdømmer for sin anden Søn, som i Aaret 1735 overlod dem til Keiser Carl 6te men erholdt derfor begge Sicilierne. Peter Ludvigs Sønnesøn var den berømte spanske Feldtherre Alexander Farnese, der udmærkede sig som Statholder i Nederlandene. Han var med i Slaget ved Gemblours, erobrede siden Antwerpen, giorde tvende Tog i Frankerig mod Henrik 4de og døde i Nederlandene 1592.

Farnesisk Pallads i Rom, opbygget af Michael Angelo efter Modellen af Marcellus's Theater, er ligesaa berømt for sin Skjønhed som for de herlige Kunstværker, den indbefatter. I sammes berømte Gallerie have Brødrene Carracci i 8 Aar forfærdiget deres fortrinlige Mesterstykker. I Gaarden saae man den fortræffelige farnesiske Herkules, en beundringsværdig Flora og Cæcilia Metellas Urne; til dette Pallads hørte og den uhyre Gruppe, der er bekjendt under Navn af den farnesiske Tyr, som bestaaer af een Tyr, fem Mennesker og een Hund og ustridig er den største Marmor-Gruppe i Verden. Den forestiller Dirkes Afstraffelse ved Amphion og Zethos, Antiopes Sønner. Plinius omtaler denne Gruppe som et Arbeid af Apollonius og Tauriskus fra Rhodus, hvorfra den er bleven bragt til Rom. Her blev den funden i Midten af det 16 Aarhundred og bragt i Pallads Farnese. Over Hensigtsmæssigheden i Sammensætningen og Restaurationen ere Meningerne forskjellige. Dette skjønne Pallads tilhørte Kongen af Neapel, hvem det var tilfaldet ved Arv.

Farquhar (George) en engelsk Drammatiker var født 1678 i Londonderry i Irland. Han forled Dublin, hvor han gik i Skole for at slaae sig til et Skuespillerselskab. Men, da han ei gjorde nogen Lykke paa Skuepladsen, gik han til London og traadde som Lieutenant i Grev Orrerys Regiment. Hans Tilbøielighed til Theatret havde dog ei forladt ham og han tilfredsstillede den ved Arbeider for samme. I Aaret 1698 fremkom han med sit første Lystspil, Amor i en Flaske, og fandt Bifald. I Aaret 1700 gav han de standhaftige Elskende og kort derpaa: Sir Harry Wildair, den Ubestandige og Officeren paa Hverving. Hans sidste med stort Bifald optagne Stykke, var Krigslisten. Han døde midt i sin Løbebane og erhvervede sig et fordeelagtigt Navn ved sine muntre Theaterstykker.

Farve er en Egenskab ved Lyset, der ei kan tydeliggiøres ved nogen Beskrivelse, men blot erholdes ved Synet. Legemlige Farver eller Pigmenter kalder man de farvede Legemer, hvoraf man betjener sig for at give andre en bestemt Farve, enten ved Overstrygen eller ved Blanding. Hvidt og Sort regner man vel til Farverne i første Betydning, men ei altid i Sidste og man kalder ofte et hvidt Legeme farveløst. Sort er Mangel paa alt Lys. Farverne have ved deres forskjellige Virkning paa Følelsen ei allene hver for sig, men og forenede ved Harmonie eller Contrast, forskjellige Egenskaber, som især Maleren rigtig maa bedømme, hvilket dog mere er en Sag for Følelsen end for

Ord. Skarlagenrødt er f. Ex. en brændende Farve, der støder Øiet, hvorfor ogsaa mange Dyr forbittres ved at see den. Grønt er en mild Farve, der virker behageligt paa Øiet. Guult er den kraftigste af alle Farver, rødt den hedeste, mørkebruunt og violet den kiøligste. Den ene Farve gaaer over i den anden ved Blanding.

Farveblanding (Colorit) en Hovedbestanddeel ved Maleriet, har sin techniske og æsthetiske Deel. Til den techniske Deel høre Malerens Haandgreb til Farvernes Tilberedelse. Den udgjør Malerens egentlige Haandværk, som Disciplen maa lære af Mesteren. Videre kan man regne hertil Kundskaben om Lovene for Lyset og Farverne og hvad der af Iagttagelsen af deres Virkninger i Naturen kan opstilles som Regel i Udøvelsen. Leonardo da Vinci har handlet derom i sin Afhandling om Maleriet, Mengs i sin practiske Underviisning og Andre. Göthe giver os i sin Farvelære ligesom en aandig Historie af Coloriten. Men herved er endnu ei opnaaet hvad der skal opnaaes; der er endnu tilbage, hvad der alene er afhængigt af Kunstnerens Følelse og Smagen, den æsthetiske Deel, der har at bestille med Farveblandingens Sandhed og Skjønhed. Hertil udfordres et særdeles i Følelsen grundet Anlæg, der er en væsentlig Bestanddeel af Kunsttalentet, det Anlæg nemlig med Følelse at opfatte Gjenstandenes eiendomlige Stof og Farve under Lysets og Luftens Indflydelse, og udtrykke i Efterligningen characteristisk Sandhed. Maleren maa herved iagttage Gjenstandens Farve saaledes som den viser sig i en vis Afstand og tillige vide at give den rigtig Lys og Skygge. For saavidt Farveblandingen beskjeftiger sig med Efterligning af Kjødets Farve og Beskaffenhed kaldes den Carnation eller Incarnation. Kommer nu til den nøiagtige Overeensstemmelse med den naturlige Farve af Gjenstanden, som den er i Naturen endnu veltruffet Udtryk af Stoffets eiendomlige Characteer, hvoraf Gjenstanden bestaaer, kaldes Farveblandingen sand. Men hertil skal endnu komme Skjønhed, der erholdes ved den harmoniske Forening af alle Maleriets Toner til en Hovedtone. Coloriten maa svare til Fremstillingens æsthetiske Hensigt og understøtte denne, ved Localfarvernes Sandhed ved Farvernes Harmonie og Belysningen udgjøre et kunstmæssigt skjønt Heelt.

Farveclavier, et foreslaaet, men aldrig udført Instrument til Frembringelsen af en saa kaldet Farvemusik, hvorved Øiet skulde glædes ved Farvernes Mangfoldighed og Afvexling paa samme Maade som Øret ved Tonernes Mangfoldighed i Musiken. Newtons Opdagelse, at Forholdet af Farvernes Brækning havde Lighed med Forholde-

ne i de musikalske Toner, bragte Pater Castell paa den Tanke at angive et sligt Instrument. Under Titel af Clavecin oculaire udgav han 1725 et Skrift, hvori han udpynter sin Idee med megen Vid og en fyrig Indbildningskraft og vil i Farverne finde haarde og bløde Tonarter, Consonanser og Dissonanser, Melodie og Harmonie ꝛc. Sagens Nyhed gjorde i Førstningen Opsigt og fandt endog Bifald, men van Mairan gotgjerde tilstrækkeligt, at denne Pater Castells Idee blot var et Phantasiespil, der ei lod sig udføre.

Farvelære (Lære om Farverne) er Læren om Farvernes Oprindelse Blanding og Virkninger som Egenskaber af Lyset. Hvoraf kommer det, at noget Lys viser sig farvet, noget hvidt og efter hvilke Love foregaaer denne Forandring? Glasprismaet er det første Værktøi, der leder til grundigt Svar paa disse Spørgsmaal er og Isaak Newton, den første Physiker, der har forstaaet at aflokke Naturen dette Svar. Lader man i et mørkt Kammer en Solstraale falde igjennem et lille rundt Hul paa et tresidet lodret, prismatisk Glaslegeme, saa seer man tydeligt: 1) at Lysstraalen ved Indtrædelsen i Glaslegemet og igjen ved Udgangen af samme afviger fra sin Gang og brækkes i en anden retlinet Bane, og 2) at Lysstraalen, der foran Prismaet dannede en fuldkommen hvid Kreds paa et Stykke Papiir man holdt for den, bag ved Prismaet paa et ligedan holdt Papiir forestiller et farvet Billede, der er omtrent fem Gange saa langt som bredt og viser Regnbuens Farver i samme Orden og paa samme Maade som vi see samme i Luften. Man kalder dette Billede det prismatiske Farvebillede eller Farvespectrum. Længden af samme befinder sig i en paa Primaets Axel lodret staaende Flade: ved den Ende, som ligger mod Prismaets brækkende Vinkel er det rødt, ved den modsatte Ende violet, derimellem orangefarvet, guult, grønt, blaat og indigofarvet. Newton har af denne og mange andre Iagttagelser sluttet, at disse farvede Straaler ere de simpleste og at alt hvidt Lys er sammensat af dem i samme Forhold, som de vise sig i det prismatiske Farvebillede. Enhver hvid Lysstraale indeholder efter ham alle syv ovennævnte Farver. Men disse erkjende vi ikke fordi de i deres Sammenvirken paa Næthinden frembringe det Indtryk, vi kalde hvidt. De kastes alle tilbage fra Legemerne efter samme Lov, hvorfor hvidt Lys ved Tilbagekastningen bliver hvidt. Men de have en forskjellig Brækkelighed, de røde Straaler den mindste, de violette den største, de blive derfor, saa ofte hvidt Lys brækkes, adskildte fra hinanden, fordi de ifølge deres forskjellige Brækkelighed, omendskjøndt de falde parallelt ind, dog afvige i forskjellige Grader og brækkes i forskjellige Re-

ninger, den røde mindst, den violette stærkest. Naar disse syvfarvede Straaler igjen samles og falde parallele i Øiet see vi dem som hvidt Lys. De fleste Legemer have den Egenskab at binde og opsluge nogle af de farvede Straaler, som falde paa dem og kun tilbagekaste et Par eller lade dem gaae igjennem sig; deraf fremkommer efter Newton Legemernes Farver. Blaat Silke f. Ex. opsluger de sex Lysstraaler og tilbagekaster kun det blaae. Herfor tale en Mængde Forsøg. Newton har sat denne Theorie fra hinanden i sin Optik; den er uagtet al den Skarpsindighed, han viser ei tilfredsstillende. Flere have gjort Forandringer heri, især hvad Antallet af de simple Farver angaaer, hvilke nogle have formindsket til 3, andre til to. — Göthis Farvelære. I 1810 udgav Göthe et nyt Værk om Farvelæren, som viser Forfatterens æsthetiske Genie. Det bestaaer af to Dele, en theoretisk, for det meste af polemisk Indhold og en historisk, fuld af herlige Notiser. I hiin forkaster Göthe Newtons Theorie om Farverne og vender tilbage til den gamle Forestilling, efter hvilken Farverne fremkomme ved Blanding af Lys og Mørke, eller som han udtrykker sig ved Blanding af mørke og lyse Midler. Efter ham er Sollyset og det i Livsluften brændende Phosphor det meest energiske Middel. Det er farveløst som Mørket, men seet igjennem et mørkt Middel, bliver det guult og nærmer sig mere det røde, jo mørkere Middelet er. Sees derimod Mørket igjennem et lyst Middel bliver det blaat, naar vi f. Ex. skue mod den skyefrie Himmel see vi mod Mørket, men fordi Sollysets klare Middel kommer derimellem, synes det blaat. Seer man det Blaae igjen gjennem et lyst Middel viser det sig grønt. — Denne Theorie beroer for det meste paa Grunde, der ere tagne af udvortes Phoenomener, hvorimod Newtons støtter sig paa mathematiske Love. Omendskjøndt ingen Physiker endnu har bifaldt Göthes Theorie finder man dog deri en Rigdom af Bemærkninger og Antydelser, der indeholde frugtbare Spirer til videre Undersøgelse.

Fasanerier kalder man Indretninger til at opføde Fasaner. Man skjelner mellem vilde og tamme Fasanerier. I de første er Fasanen overladt til sig selv og fores kun om Vinteren. De tamme Fasanerier fordre mere Omhyggelighed, Fasanhuus og Opvartere. Da deres Kjød ansees for meget lækkert ere Fasanerne i de fleste Lande Regentens Eiendom, og ham tilkommer det allene almindeligt at anlægge Fasanerier. Til de prægtigste Fasanarter hører den chinesiske Guldfasan og Sølvfasan, der dog ogsaa ret godt kunne leve i vort nordlige Clima.

Fasces et Hæderstegn for visse romerske Øvrig-

hedspersoner, bestode i Bundt af glatte Stave i hvis Midte fandtes en Øxe til Tegn paa Øvrighedspersonernes Magt over Liv og Død. Disse Fasces, hvis Antal var forskjelligt bestemt, bleve baarne foran de høiere Øvrighedspersoner af Lictorer. Dog maatte disse bøie Fasces for Folket som Erkjendelse af dets Overmagt; i Hovedstaden blev Øxen ogsaa borttaget.

Fasch (Carl Frederik Christ.) Kammermusikus hos Kongen af Preussen, var født i Zerbst, hvor hans Fader var Capelmester, den 18 Nov. 1736. Hans musicalske Talent udviklede sig tidligt. Fra sit 14de Aar levede han i Strelitz, kom 1756 i Frederik den 2dens Capel i Berlin og døde der den 3 Aug. 1800. Han var en stor Musikus, i hvis Værker den dybsindigste Kundstab i den musikalske Kunst var forenet med Smag og inderligt Udtryk. I mangestemmige Satser viser han en Fuldkommenhed, der ei var opnaaet før ham. Man finder deri den kunstigste Contrapunkt, forenet med den største Simplicitet og med den meest udtryksfulde Melodie i alle Stemmer. Især udmærker sig i denne Henseende hans aatestemmige Miserere som et fuldendt Mesterstykke. Hans sextenstemmige Kyrie og Glorie blev anmeldt af Hiller som et Værk, der i Dybhed og Smag overgaaer alt hvad man i dette Slags har hørt af Benevoli, Antonio Lotti, Orazio Vecchi; og denne store Mesters Dom have Kjendere underskrevet. Man maae beklage som et sandt Tab, at Fasch, der i Alt stræbte efter den høieste Fuldkommenhed, før sin Død lod opbrænde sine fleste Compositioner, saa vi nu kun besidde faa i Tallet. Hans største Fortjeneste er ustridig Stiftelsen af det i sit Slags eneste Berliner-Syngeakademie, som efter ham Zelter har bestyret med megen Hæder.

Faschiner ere egentligt et Bundt af Qviste, der bruges til at opfylde Grave, forbedre Veie og til Skandskurve.

Fastelavn, Fastetid. De samme Hensigter, der bevægede Menneskene til at eftertragte de usynlige høiere Magters Bifald med Ofre, Gaver og Renselser, bragte dem og til Fasten, Afholdenhed og Bod. Ved Faste forstaaes Afholdenhed fra de sædvanlige Næringsmidler, hvilken man paalægger sig enten for at forsone eller behage Guddommen. Man finder intet betydeligt Folk uden dette Slags Skikke. Oprindelsen dertil ligger i Orientens Religionscultur, hvor Præsterne oprindeligen ogsaa vare Folkets Læger og gjorde den i hede Lande saa vigtige Diæt tillige til en Religionssag. Endnu er Fasten uadskillelig fra Orientalernes Religion, Perserne, Hinduerne, Lamas

Tilbedere, Muhamedanerne, Jøderne gjøre meget af Faste, og den fastende Østerlænder finder sig derved aandeligt og legemligt restaureret. I den nordiske Fortids Religion finder man derimod faa Speer til Fasten; og det vilde neppe bekomme en Nordlænder, der almindeligt spiser mere end en Sydlænder ret vel, hvis han stedse skulde udøve sin Religion paa Mavens Bekostning. Fasten gik over til de christelige Nationer fra Jødedommet og Hedenskabet, da Christi Lære oprandt af Jødedommet og uddannedes især i det hedenske Rom. De ældste Christne fastede ved de saa kaldte Vigilier, det er Nætterne før de store Feste, hvilke Faster maaskee tjente til værdig Forberedelse paa Festen. Bodfaster vare derimod de paa jejuniis quatuor tempestatum, der hvert Fjerdingaar varede tre Dage, paa de saa kaldte 40 Dage (før Paaske) hvilke udelukkende kaldes Fasten, men om vis Oprindelse man har forskjellige Meninger. Sædvanlig siger man, at Telesphorus, som var romersk Bisskop i Midten af det andet Aarhundred har først forordnet denne Faste ved en Kirkelov. Pave Gregor den store fastsatte ved Aar 600 Askeonsdag til Fastens Begyndelse. Foran denne strænge Faste gik 3 Daags Lystighed, som de strenge Ivrere kaldte en Djevels Fest og Bachanalier. Da de Christne heder det, paa disse Dage rasede forsætligt, bandt de Masker for Ansigtet, ombyttede deres Kjøn, overgave sig til Bacchus og Venus og ansaae al Galskab for tilladt." Ved denne Beskrivelse falder man let paa Carnevaler, en Lystighedstid, der varede fra Juul til Askeonsdag. Ordets latinske Navn ville nogle udlede af Carne (Kjød.) og avallare gaae ned ad, fordi man naar hiin Tid var forbi maatte afholde sig fra Kjødspise; andre udlede det af carne og vale (Farvel) fordi man ligesom siger Farvel til Kjødspisen. Derfor vilde man og i Forveien gjøre sig tilgode og dette skedte især i Carnevalets tre sidste Dage. I øvrigt er Carnevalet ei andet end det nyere Roms Saturnalier; Saturnalierne bleve holdte for levende at vedligeholde Erindringen om den Frihed og Lighed, der herskede i Saturns Guldalder blandt de ældste Mennesker; de helligholdtes aarlig i December med al Slags kaad Lystighed. I Rom selv er det især, hvor man gjenkjender de gamle Saturnalius i Carnevalslystighederne. Fordi man i denne Tid ansaae alle Narrestreger for tilladte, har man optaget Udtrykket Fastelavnsløier og at løbe Fastelavn for alleslags udsvævende Narrerier. Fra Italien gik den nyere Tids Saturnalier over til de andre christelige Lande, der ligeledes i Fastelavnen overlade sig til alleslags Lystigheder. Mærkværdigt er det at den dramatiske Poesie herved udvikledes i Tydskland, hvilket først kunde skee efterat Stæderne vare blevne velhavende. I det 13 Aarhundred træffer man de første Speer af dem. Carnevalets Maskerader

bragte paa Ideen at udføre en Rolle. For at behage Mængden copierede man det almindelige Livs Character med Caricatur for desto sikrere at vække Latter. Hvad der i Førstningen blot var et Fastelavnsindfald blev siden uddannet. „Ved Fastelavn, siger Fløgel i sin Geschichte der comischen Literatur (4 Bd. S. 292) trak undertiden forklædte Personer fra et Huus til et andet for at moere deres Venner og Bekjendtere. Et saadant lystigt Selskab kom paa det Indfald i denne Forklædning at forestille noget og spille en Rolle, der passede til Maskeringen. Dette Forsøg lykkedes; man roste de ubekjendte Skuespillere, beværtede dem vel og gav dem endog Foræringer. Opmuntrede ved dette Bifald, forøgedes disse Hobe, deres Fabler og Samtaler bleve længere indtil de voxte til ordentlig Efterlignelse af menneskelige Handlinger. I Nürnberg var det, hvor Mestersangerens Broderskab kom frem med de første Fastelavnsstykker, kraftige og lystige, som Rigsstædernes borgerlige Smag fordrede. Barberen Hans Fols og Vaabenmaleren Hans Rosenblut almindelig kaldet der Schnepperer: den kaade Svadser, indførte først dette Slags i den tydske Litteratur. Den sidste er neppe overgaaet af Nogen i hans Fastelavns Spøgs Frækhed. Mere tugtig og ærbar fremtraadde Hans Sachs, der har digtet Stykker af dette Slags, hvori hans glade Lune, muntre Vid, hjertelige Fremstilling og beundringsværdige Characteristik vil more til alle Tider. Disse Stykker ere beslægtede med Englændernes Masks, de Franskes Farces og de geistlige Fastelavnsstykker, religiøse Burlesker, Mystères og Moralités. Efter gammel Skik begyndte og endte disse Fastelavnsstykker med en Herold. I de nyere Tider har man paa mange Steder forviist Fasten fra Religionen til Medicinen. Dog holdt de Catholske endnu Faste Onsdag, Fredag og Løverdag i Quatemberugen og Dagene før Festene, hver Fredag og Løverdag som Afholdenhedsdage, paa hvilke kun Kjødspiser ere forbudne.

Fasti kaldtes i Rom visse Marmortavler, hvorpaa enten de aarlige Feste og Høitidsdage eller Navnene paa Consuler, Dictatorer rc. vare indhugne. Hine, der kaldtes fasti minores vare ei andet end Calenderen, hvoraf man kunde vide, naar Festdagene indfaldt; ingen kjendte dengang disse uden Pontifices, som forkyndte Folket dem, almindeligt efter deres egne eller andre af de Fornemmes Statshensigter. I Aaret ef. R. B. 550 bragte C. Flavius, som var Skriver hos Pontifex max. Appius Claudius dem iblandt Folket.

Fatalismus Troen paa et Fatum, en absolut eller ubetinget Bestemmelse, eller en af Gud uden Hensyn

til de menneskelige Forhold bestemt Nødvendighed, som man med al Forsigtighed og Klogskab ei kan undgaae. Tyrkerne have denne Troe, hvorfor de heller ingen Anstalter træffe mod Pest eller Qvægsyge. Fatalist kaldes en Tilhænger af denne Troe.

Fata Morgana kaldes visse Luftsyn, der vise sig over Havet ved det sicilianske Stræde i klart, varmt og stille Veir, danner sig ofte til besynderlige Billeder af Taarne, Skibe, Slotte rc. og let bedrage endog den Naturkyndige. De fremkomme af de Dunster, som Solvarmen udvikler af Havet.

Fatum siger Minucius Felix er intet andet end hvad Gud har besluttet og afgjort om Enhver af os. Siden forbandt man dermed Begrebet om uundgaaelig Nødvendighed. Alt hvad, der møder Mennesket kan man betragte, enten som ubetinget Nødvendighed uden Hensigt til den guddommelige Raadslutning, eller som betinget Nødvendighed, afhængig af Guddommens Raad, eller som fuldkommen Tilfældighed. I Almindelighed forstode de gamle Philosopher ved Fatum i indskrænket Forstand en vis uundgaaelig Nødvendighed i Hændelserne og Begivenhederne i Verden, hvorved de rigtig nok kom i den største Modsigelse med deres egne Systemer, med Læren om den menneskelige Frihed og selv med Guddommens Natur. Men det er vanskeligt at afgjøre, om alle Philosopherne, fornemligt Stoikerne have antaget Fatum i den Betydning, man tillægger dem det. Man skielner almindelig følgende Slags Fatum: det fornuftige, spinozistiske, astrologiske, tyrkiske og stoiske. Hiin Begivenhedernes uundgaaelige Nødvendighed kan beroe derpaa, at Verden har Grunden til sin Virkelighed i sig selv og erkjender ingen Aarsag uden for sig. Dette er det spinozistiske. Den kan have samme fra et Væsen, der ei hører til Verden, og det enten middelbart ved Stjernernes Indflydelse, hvori frie Væsener Intet kunne forandre (Chaldæernes) eller umiddelbart, og dette igjen, enten uden Hensyn til visse Mellemaarsager, saaledes at det, som engang er besluttet maa skee, hvad enten Begivenhederne have en Aarsag eller ikke (det tyrkiske) eller med Hensyn paa visse Mellemaarsager, enten saaledes at disse Aarsager og deres Subordination hidrører fra en absolut Beslutning, hvorpaa forstandige Væseners Handlinger af Bevæggrunde ei have nogen Indflydelse (det stoiske), eller at Aarsagernes Subordination fremkommer ved Guddommens frie Beslutning, og objectivt med Hensyn til fornuftige Væseners frie Handlemaade (det fornuftige Fatum). Som sandseligt Væsen er Mennesket underkastet physiske Love. Da det

ei er Herre over Naturen, maa det underkaste sig dens Indflydelse paa sin Stilling og Omstændighederne. Naar, af hvem og hvor det skal fødes, staaer ei i dets Magt at bestemme. Naar det altsaa siger, at Skjebnen har villet det saaledes, troer det derfor ei paa et blindt Tilfælde, men beraaber sig paa Aarsager, der ere over dets Kræfter og Indsigter. Troer det herved 1) at en Foranstaltning og Subordination af alle foregaaende Aarsager er anlagt af et høiere Væsen, der ei hører til Verden, 2) at dette Væsen ved en frie Beslutning har realiseret denne store Verdensplan og 3) at det selv i Forhold til sin sædelige Opførsel og sine Kræfters Quantitet og Qualitet er optaget i denne Plan saaledes, at det har faaet den Plads i Verden, ved Sammenstødet af vel naturlige, men ofte uigjennemtrængelige og ubegribelige Aarsager, at det efter sine Kræfter kan virke det Meste for det Hele og tage Deel i en sædelig Orden: saa statuerer det et fornuftigt Fatum. Menneskets Forhold kommer herved i Betragtning som objectiv Grund. Thi det var urimeligt, at antage en Skjebne i den Betydning, at alt hvad der møder skulde være uafhængigt af Menneskets egen Handlemaade og uden foregaaende Grund. Det er falsk at sige at hvad der er bestemt, maa skee, hvordan man handler men det skeer, fordi man giør Noget, hvorved det foranlediges. Er det Tilkommende skrevet i Skjebnens Bog, maa og Aarsagen dertil være optegnet. Der gives følgelig ingen absolut, men blot en hypothetisk Nødvendighed.

Fauna er Indbegrebet af de i et Land eller en Verdensdeel hjemmeværende Dyreklasser eller og en Fortegnelse over dem.

Fauner ere Skovguder, det er et Slags Dæmoner som troedes at boe i Skove og Lunde og fornemmelig tilbades af dem, der dyrkede Jorden. De forestilles almindeligt gandske i Menneskeskikkelse, kun med en lille Gjedehale, spidse Oren og fremstikkende Horn. Deres Klædning er et Gjedeskind eller et andet Dyreskind. Man seer dem bekrandsede med Viinranker, fordi de ligesom Satyrerne høre til Bacchus's Følge. Digterne skildre dem som vanskabte sandselige Guddomme, og denne Characteer erkiende vi og i de Statuer, der ere komne til os. De betragtes som Sønner af Faunus. Denne ansees for een af de ældste Konger i Latium og tilbedes som en Spaadoms Gud og er Romernes Pan, ligesom og hans med Fatua eller Fauna avlede Sønner, som de græske Paner, tilbedes som Beskyttere af Hjordene, som Skov- og Markguder.

Faust (Johan) eller Fust var en Guldarbeider i

Mainz, der har store Fortjenester af Bogtrykkerkunstens Fremme. Guttenberg, som havde opfundet Kunsten i Strasburg, manglede Formue til at drive Kunsten; han gik til Mainz, og Faust, der, som man formoder, ogsaa alerede havde trykt med udskaarne Træformer, understøttede ham med sin Formue. Deres første store Foretagende var Trykningen af en latinsk Bibel 1455. De bleve ved denne Leilighed uenige, det kom til en Proces, som Guttenberg tabte, hvorfor han begav sig tilbage til Strasburg. Faust beholdt Trykkeriet for sin Fordring og drev det nu selv i Forening med Schäffer, der bragte den nye Kunst til større Fuldkommenhed ved Opfindelsen af Matrizerne og Bogtrykkersværten. Naar den første trykte Bog af dem er udkommen er uvist, men vist nok ei før 1457; i Aaret 1462 udkom Bibelen først heel trykket af dem. — Forskjellig fra denne er den berygtede D. Johan Faust, der levede i Begyndelsen af det 16de Aarhundred og ansaaes for Sortkunstner. Om han var fra Knittlingen i Schwaben, fra Anhalt eller Mark-Brandenburg er uvist. Det første er det Sandsynligste. Han var en Søn af en Bonde, der sendte ham til sine Slægtninge i Wittenberg, hvor han lagde sig efter Videnskaberne. I sit 16de Aar gik han til Ingelstadt, studerede Theologie, blev tre Aar efter Magister, men forlod Theologien for at lægge sig efter Medicin, Astrologie og Magie, hvori han og underviste sin Famulus, Joh. Wagner, en Præstesøn fra Wa erburg. Efter at han havde tilsat sin Onkels rige Arv, betjente han sig, som der fortælles af sin Kraft til at besværge Aander, kaldte Djevelen til sig og indgik en Pagt med ham i 24 Aar. Han fik en Aand Mephistopheles til sin Tjener, med hvilken han nu reiste omkring, levede lystig og satte Verden i Forbauselse ved sine Underværker, indtil endelig Djevelen ombragte ham paa det rædsomste i Landsbyen Rimlich om Natten mellem 12 og 1; hvilket udførlig berettes i den sandfærdige Historie om D. Joh. Fausts gyselige Synder af Georg Rudolf Wiedeman, Hamb. 1599, og i den yndede Folkebog: Den i den gandske Verden bekjendte Erke-Sort-Kunstner og Troldkarl Johan Faust og hans med Djevelen oprettede Forbund, forundringsfulde Levnet og skrækkelige Endeligt, beskrevet af en christelig Menende See Nyerups almindelig Morskabslæsning i Danmark og Norge P. 183 — 193. Der har været megen Strid, om der i denne Beretning er noget Sandt eller ikke. Nogle, der forvexlede denne Faust med den forrige, vare af den Meaning at Munkene, som ei fortjente lidet ved Bøgers Afskrivning og ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse saae deres Næring standset, havde udskreget denne nye Opfindelse, som Djevelens Værk og derfor paatrykt Fausts Navn et evigt Brændemærke. Men denne Mening gjendrives derved, at den ene Faust le-

vede i det 15de den anden i det 16 Aarhundred, da han forsvandt ved 1560. De, som gandske ville nægte hans Tilværelse, have Tritheims, Melanchtons og andres Vidnesbyrd imod sig, hvilke selv have seet ham. Saaledes maa man vel antage, at han var et usædvanligt Menneske, med physikalske Indsigter, hvilke hans Tidsalder betragtede som Underværker og følgelig som Djevelens Værker. Som det lader har han draget omkring for ved Taskenspillerkunsten og naturlig Magie at forblinde Mængdens Øine. Fortællingen om Fausts Eventyr har foranlediget en anden Bogs Tilblivelse: „Fausts Höllenzwang oder der schwarze Rabe." (Fausts Helvedtvang eller den sorte Ravn). Denne Bog tilskrev Overtroen fordum Under. Den indeholder alerede paa Titelbladet, hvorefter den skal være trykt 1404, en Løgn, og er opfyldt med lutter betydningsløse Characterer og Figurer og skjendigt misbrugte Bibelsprog. Hiint Sagn bliver os imidlertid vigtigt, fordi det har leveret Stof til mere end eet Mesterværk. Efterat dette Stof i lang Tid blot havde været benyttet til Farcer og Marionettheatre (see Görres om de tydske Folkebøger, sammenlignet med Spittlers Tillæg til Mosers würtemb. Bibliothek) fattede Lessing den Idee at benytte det til høiere Hensigter og udkastede to Sørgespil om Johan Faust, hvoraf der desværre, kun er et kort, men mesterligt Fragment tilbage. Fra samme Idee som Lessing gik siden to andre store Digtere ud, nemlig Klinger i Fausts Leben, Thaten und Höllenfart; og Göthe i hans uovertræffelige Faust.

Faustina Navnet paa to romerske Keiserinder. Antoninus Pius's Gemalinde og hendes Datter, der blev gift med Marcus Aurelius. Den Tids Historieskrivere have fortalt mange forargelige Anecdoter om disse to berømte Keisers Gemalinder. Dog har Marcus Aurelius i sine Betragtninger over sig selv tildeelt Faustina Roes som en fortræffelig Ægtekone. Wieland har og forsøgt paa at redde hendes Ære mod den romerske Keiserhistories Forfattere.

Favart (Charles Simon) blev født i Paris den 3die Nov. 1710 og døde der den 18de Mai 1793. Det var ham, som vakte Vaudevillens muntre Lune og behagelige Ynde blandt Pariserne. Hans comiske Operaer ere rige paa pikante og ukunstlede Træk. Blandt hans smaae Operaer udmærke sig især Le coque du village, Cythère assiégée, Aca ou, la noce interrompue, Raton et Rosette, la Bohémienne, Annette et Lubin &c. I Almindelighed ere alle Favarts Smaastykker uovertræffelige i Ynde, Munterhed og Lethed. Ogsaa hans store Operaer have vundet udeelt Bifald. Dertil høre L amitié a l épreuve (Ven-

skab paa Prøve). Ninette à la cour (Bondepigen ved Hoffet) la belle Arsène (den skjønne Arsene), la Fée Urgelle Feen Ursel) og flere. La Harpe siger i sin Dom om denne Digter: „Favart er den første, som drog den comiske Opera frem af sin gamle og lange Lavhed. Denne Skribent, der er saa frugtbar uden dog at være efterladen, har i sine gode Stykker, hvoraf der gives et stort Antal, lykkelig forenet Naivitet, Ynde, Ømhed og Følelse. Fortræffeligt maler han landlig Kjerlighed og forstaaer med megen Indsigt at udhæve det behagelige ved Landlivet, men undgaae det Stødende. Vanskeligheden ved en meget afvexlende Rhythmus hindrer aldeles ikke Letheden i hans levende og raske Stiil og Dialog. I denne Egenskab er han bleven uopnaaet. Hans Kone var født i Avignon 1727 og vakte allerede i sin tidligste Alder de største Forhaabninger engang at blive Skuepladsens Prydelse. Hun fremtraadde først 1749 paa det italienske Theater i Paris og nød uafbrudt Publikums høieste Yndest og spillede de første Roller af alle Slags og i alle Characterer. Tilllige var hun en ligesaa yndig Dandserinde som smagfuld Sangerinde. Den femte Deel af hendes Mands Værker er udkommen under hendes Navn, fordi hun havde betydelig Deel i de Stykker, deri findes. Hun døde den 20 Apr. 1772 Hun forfærdigede selv sit Epitaphium og satte det i Musik for paa denne Maade at vænne sin Mand og sine Venner til Tanken om sin Død.

Faxardo (Diego de Saavedra), berømt som en talentfuld Statsmand og som een af de meest aandrige spanske Prosaister. Han var født ved Slutningen af det 16de Aarhundred af en adelig Familie i Provindsen Murcia, studerede 5 Aar i Salamanca, blev der Doctor Juris og erholdt derpaa et Canonicat tilligemed andre Præbender. Som Secreteer for de neapolitanske Forretninger, gik han til Rom med den spanske Gesandt Borgia, blev derpaa spansk Gesandt ved det romerske Hof og var som saadan tilstæde ved Gregor den 15des og Urban den 8des Valg, men begav sig 1637 til Regensburg til det romerske Kongevalg. Herpaa bivaanede han 8 Congresser for Schweitzercantonerne, gik som det burgundiske Huses og den burgundiske Kredses befuldmægtigede Gesandt paa Rigsdagen i Regensburg, blev udnævnt til Ridder af den hellige Jacobs Orden og Bisidder i Raadet af Indien og derpaa af Philip 4de sendt til Fredscongressen i Münster. Herfra blev han 1646 kaldet tilbage til Madrid, hvor han døde 1648. Hans Vid og Aand visende Skrifter ere følgende: Idea d'un principe politico Christiano, represendado en cien Empresas (et Fyrstespeil i Emblemer) Monaco 1640, videre Corona Gotica, Castellana y Austriaca, Politicamente illu-

strada. Han vilde udgive tre Dele af dette i de historiske Undersøgelser ucritiske og flygtige, men classisk strenge Værk, dog udkom blot den første Deel. Alphons Nunez de Castro leverede en slet Fortsættelse; Republica litteraria (en lunefuld ofte bidende Critik af ældre og nyere, fornemmelig spanske Skribenter); Locuras de Europa, dialogo posthumo 1748. 8. og Obras 1683. 4.

Fayance, Halvporcellain eller uægte Porcellain, er et Slags fine Kar af en hvid Jord og adskiller sig fra almindelige Leerkar ved Fiinhed og Glasur. Det har faaet sit Navn af Staden Faenza i Romagna, hvor det efter den almindelige Mening skal være opfundet 1299. At man paa den Tid der forfærdigede et Slags fine Leerkar, som Italienerne kaldte Majolica, kan vel ikke betvivles. Nogle Stykker bleve prydede af de dengang levende store Kunstnere, som Raphael, Julius Romanus, Tizian o. a. med Malerier og staae i høi Værd som Mindesmærker af gammel Kunst. Kongen af Würtemberg eier en kostbar Samling af dem. Men Opfindelsen af det egentlige nu brugelige Fayance synes først at være gjort i Midten af det 16de Aarhundred i Faenza, og fik Navnet Fayance i Frankerig, da en Mand fra hiin Stad fandt en til dette Kar brugbar Jord ved Nevers og forplantede Kunsten til Frankerig. I Midten af det 17de Aarhundred udmærkede Staden Delft i Holland sig ved Fabrikation af Fayance, hvilket man og kaldte delftisk Porcellain. Det holder ei godt ud i Ilden. I den nyere Tid har Brugen deraf mere og mere aftaget. Derimod opfandt man i Delft for nogle Aar siden et Middel til at eftergjøre det engelske Melkefarvede Fayance i sin fulde Godhed. I Faenza selv er Kunsten nu gandske glemt. Det engelske Steentøi, som forfærdiges af stødte Flintestene, ligner, vel Fayance, men er dog væsentlig forskjellig derfra.

Fayette (Gilbert Mottier, Marquis de la) født den 1ste Sept. 1757 i det gamle Auvergne, udmærkede sig især i den franske Revolution. Opfyldt af høie Ideer om Menneskets sande Bestemmelse og Nationernes naturlige Forhold blev han paa det høieste begeistret, da Nordamerika søgte at afryste de Lænker, hvori Moderlandet stræbte at lægge det. Selv Besiddelsen af en ung elsket Gemalinde kunde ei afholde ham fra at tilbyde Amerikas Agent Benjamin Franklin, som dengang opholdt sig i Paris, sin Tjeneste for Friheden. Da Franklin havde tilstaaet hans Begjering, overvandt han med megen Skarpsind alle de Vanskeligheder, der vare hans Plan i Veien. Den engelske General Howes Seier over Amerikanerne opflammede endnu mere hans Beslutning at understøtte Amerikanerne af alle

Kræfter. Han tilsatte sin halve Formue paa Udrustningen af en Fregat og paa Overfarten, og han befandt sig alerede i rum Søe før man i Frankerig erfarede hans Beslutning. Saaledes landede den tyveaarige heltemodige Yngling i April 1777 i Charlestown, hvorfra han strax ilede til den nordamerikanske Congres i Philadelphia. „Jeg udbeder mig en dobbelt Gunst, sagde han, nemlig at maatte tjene som blot Frivillig og uden Løn." Udnævnt til Generalmajor af den taknemmelige Congres gik la Fayette til Armeen. Washington tilbød ham Bolig hos sig; efter nogle Dage angreb Howe Armeen: Washington havde Ordre at antage et Slag, hvilket begyndte. La Fayette blev farlig saaret i Benet, og den seirende Fiende fordrev ham endog fra Philadelphia: han maatte redde sig blandt Bjergene. Endnu ei fuldkommen helbredet paatog han sig Anførselen over et Jagttagelsescorps: han vilde forene sig med General Green i Jersey, men en Afdeling af Englændere og Hessier stillede sig i Veien for ham: brændende af Begjerlighed efter Seir angriber og slaaer han den overlægne Fiende. Til Belønning vilde man overdrage ham Erobringen af Canada, hvortil han selv havde givet Raad og Plan, men Congressens egen Uvirksomhed hindrede Udførelsen. Derimod lykkedes det ham at stifte indvortes Fred, som var afbrudt derved, at nogle Fanatiker troede at Washington tragtede efter Eneherredømmet. Han havde vigtig Deel i den store Seier, Washington tilfægtede sig ved Monmouth; General Sullivans critiske Tilbagetog fra Rhode-Island lykkedes blot ved La Fayettes dristige og kraftige Medvirkning, og han erholdt derfor i Coloniernes Navn en med allegoriske Figurer prydet Kaarde. Efterat Frankerig havde erkjendt Amerikanernes Uafhængighed, begav han sig tilbage til sit Fædreneland for at udvirke den unge Republik tilstrækkelig Understøttelse. Han erholdt og Tropper, Klæder og Penge. Intet kunde holde ham fra at vende tilbage til Amerika. Under Kanonernes Torden og alle Klokkernes Lyd blev han modtagen i Boston, hvor man overgav ham Anførselen over Infanteriet og de lette Dragoner. Coloniernes Stilling var just ikke den bedste. Vel vare Englænderne i Norden indskrænkede til Besiddelsen af Ny-York, derimod havde de endnu de tre sydlige Provindser; kom Virginien i deres Magt saae det farligt ud for de øvrige Colonier. Den engelske General Cornwallis fik Ordre at erobre Virginien. Han troede alerede at have Seieren i Hænderne og skrev fuld af Foragt for sin Modstander til England: „Drengen skal nu ei undgaae mig." Men La Fayettes og de øvrige amerikanske Generalers Tapperhed og kloge Manoevrer nødte ham til Capitulation. Han vilde kun underhandle med La Fayette og

kun overgive ham sin Kaarde, men han afslog denne Ære. I Triumph blev nu La Fayette modtagen i Philadelphia; Staterne i Virginien oprettede ham en Büste med de hæderfuldeste Indskrifter. Endnu Engang begav han sig til Frankerig for at hente ny Understøttelse; han blev Congressens vigtigste Agent i Europa, og den addressirede sine Ministre til ham. Allerede var han i Færd med igjen at gaae under Seil til Amerika, da Freden i Versailles 1783 gjorde Ende paa Kampen. For at kunne fryde sig ved Nordamerikas Lykke begav han sig derhen 1784. Efter en Fart af 34 Dage ankom han til Ny-York den 4de August. Her modtog hans Hjerte de skjønneste Belønninger. Amerikas Fane vaiede fra Taget af Huset, som han boede; Kanoner og Klokker forkyndte overalt hans Nærværelse. Staternes lovgivende Selskab lod ham ved en særdeles Deputation overrække en Tak- og Hædersaddresse og erklærede at en Provints skulde hede la Fayette. Høist mærkværdige ere de Taler, han paa sin Reise fra Mont Vernon, holdt til de allerede vilde Folk og deres Svar til ham. Den 25de Dec. efter et Ophold af 5 Maaneder forlod han igjen Staterne, hvis Taknemmelighed fulgte ham til hans Hjem. Aar 1786 (den 28de Sept.) blev med Kongens Tilladelse La Fayettes Büste opstillet med store Høitideligheder paa Raadhuset i Paris, som Minde om Nordamerikanernes Taknemmelighed. Han levede lykkelig i sin Familiens Skjød, da Revolutionen brød ud, i hvilken han var bestemt til at spille en saa betydelig Rolle. Som Medlem af Notablernes Forsamling forsvarede han sin Overbeviisning med meget Mod. Endnu var Bastillen ei forstyrret, endnu kunde Artois tilintetgjøre ham; men med urokkelig Standhaftighed erklærede han sig for Folket og dets Rettigheder. Ved hans jevne, men tillige kraftige Opførsel, ved hans Grundsætningers Sandhed, ved den Ædelmodighed, der besjelede ham og alle de skjønne Egenskaber, han udviklede i Nationalforsamlingen saavelsom i det daglige Liv vandt han Folkets Kjerlighed, Nationens Fortrolighed, Troppernes og selv den ulykkelige Konges Agtelse. Som Overanfører for Parisers Nationalgarde blev han Frankerigs Skytsengel. Med al Følelse for Republikanismus, med al Iver for Nationens retfærdige Sag, som dengang vilde repræsentere hele Menneskeheden, var han tillige opfyldt af den høieste Agtelse for Loven og Thronen; Antagelsen af en fornuftig, Alles Rettigheder sikkrende Constitution var hans eneste Ønske og, da han saa dette opfyldt 1791, trak han sig tilbage til sine Godser, som han soigte paa eet eneste nær i Auvergne. Her dyrkede han sin Jord stedse med Washingtons Mønster for Øiet. Da han ved Revolutionen havde mistet en stor Deel af sin Formue, tilbød man ham betydelig Skadeserstatning for sig og sin

Familie; man vilde gjøre ham til Maire i Paris. Beskeden afslog han Alt, og lod ei sin Rolighed forstyrre, enten herved eller ved Jakobinernes idelige Anfald imod ham. Den 1792 udbrudte Krig kaldte ham i Spidsen af Soldaterne. Hans Afreise til Metz var Signalet for hans Modstandere, der vovede at anklage ham som Forræder mod Nationen. Hans Skjebne var afgjort, da Jacobinerne traadde i Ministeriummet. Blottet for alle Nødvendigheder til Krigens Førelse, uden Gevær, Kanoner, Krudt, Kugler, Penge, Brod, Furage, Heste, skulde han stille sig imod veludrustede Armeer. Han sendte sin Adjutant la Colombe til Paris for at gjøre de nødvendige Forestillinger; ogsaa dette blev uden Virkning, thi man vilde ei tillade ham at blive virksom, for at kunne beskylde ham for Troløshed. Da Uordenerne i Paris stedse mere tog Overhaand, da man endog vovede at haane den ulykkelige Konge paa sit Slot, ilede han fuld af Utilfredshed til Paris og for Nationalforsamlingens Skranker; da hævede han høit sin Stemme mod Jacobinernes Rædsler, fast som en Klippe i Havet, urokket af de rasende Bølger. Gandske alene uden Frygt og uden Dadbel forlod den Ædle sine glubske Fiender for selv at trøste den krænkede Konge. Ingen vovede at angribe ham thi Dydens Magt er stor. I fuld Bevidsthed om sine rene Hensigter gik han tilbage til Armeen. Neppe var han ankommen der, før Tildragelserne den 10de August overtydede ham om, at han ei kunde virke mere godt og at Jacobinismens frygtelige Ondskab triumpherede. Han skulde nu selv stille sig for sammes blodige Tribunal, underkaste sin Opførsel en Undersøgelse og gaae en skjendig Død imøde. Da vendte han sit Blik mod hine Egne, hvor hans Navn endnu dagligt nævntes med Velsignelse og han besluttede at flygte over Holland og Engelland til det lykkelige Amerika. For at sikkre sig, befalede han at arrestere Nationalsamlingens udsendte Commissarier, udstedede en Proclamation til Tropperne, og forberedede Alt til sin Afreise, da han saae sin Indflydelse paa Soldaterne tabt. Nogle Officierer, blandt hvilke Latour-Maubourg, ledsagede ham, og allerede troede de sig reddede, da de paa Lütticher-Districtet, uagtet en skriftlig Erklæring om deres Hensigter, bleve anholdte af en østerrigsk Post og som Krigsfanger overgivne til Preusserne. Indtil 1794 var La Fayette indspærret i Magdeburg, men blev derpaa udleveret til den tydske Keiser, der anviste ham et Opholdssted paa Fæstningen Olmütz i Mæhren, hvilket siden hans Gemalinde og hans to Døttre deelte med ham. Disse havde før næsten slet Intet vidst om hans Tilværelse, da enhver Correspondens imellem dem var gjort umulig. Amerikas og Englands forenede Bestræbelser vare ei istand

til at bevirke hans Frihed. Amerikas Borgere udstedede i deres Tidender Adresser til deres hædrede Ven, hvori de sagde blandt andet: „Vi ere overbeviste om at du, ophøiet over Ulykken, vil glimre endnu mere, naar Uveirsskyerne ere borte. Gik det efter vore Ønsker, vilde vi føre dig over til vore Bredder, hvor vore Hierter slaae fulde af Fryd i vor Barm og bede dig hjertelig velkommen. Her i Olmütz var det at Doctor Bollmann og den unge Huger, Søn af den Mand, hos hvem La Fayette første Gang var landet i Amerika, fattede den dristige Plan at befrie ham i det Øieblik man lod ham tage frisk Luft. Imidlertid havde man i Paris sat ham paa Emigrantlisten og confiskeret hans hele Formue. Dog lykkedes det General Bonaparte at bevirke hans og hans Medfangnes Frihed, hvilket han gjorde til en uddrykkelig Fredsbetingelse. La Fayette gik nu fra Olmütz til Hamburg og derpaa til Kiel. Under sit Ophold der giftede han sin ældste Datter med Latour-Maubourg, og erholdt ved to Londoner Damers Testament et Legat af 40,000 Pund Sterling for sig, sin Kone og Børn. Senere erholdt han sit Gods i Frankerig tilbage og blev endog valgt til Departementspræfect; dog afslog han denne Ære, som Latour-Maubourg derpaa modtog. Han levede siden paa sit Landgods Lagrange i Auvergne og arbeidede i sin Rolighed paa sine historiske Memoirer. Ved et Ophold i Paris brækkede han Benet og maatte udstaae en smertelig Cuur. Hans fortræffelige Gemalinde berøvedes ham 1807 ved Døden.

Fayette (Marie Magdelaine Piocho de la Vergne Grevinde af) var en Datter af Feldtmarschallen Aymar de la Vergne og erholdt ei alene en omhyggelig, men og en lærd Opdragelse, hvorved hun fik en saa stor Kjerlighed til Videnskaberne, at hun ei alene beskyttede dem med Iver, men selv arbeidede i dem med Held. Aar 1655 ægtede hun Greve Frants la Fayette og nu blev hendes Huus en Samlingsplads for de meest udmærkede Aander paa den Tid. Den berømte Hertug af Rochefaucauld stod i den inderligste Venskabsforbindelse med hende: det lykkedes hende ved en anstændig Kjerlighed at udrive ham af den Hvirvel af Udsvævelser og Adspredelser, hvori han havde kastet sig. Blandt de Lærde, der forsamlede sig om hende, vare især Huet, Menage, Lafontaine og Segrais. Mad. Sevigné fælder i et af sine Breve til sin Datter følgende gunstige Dom om Mad. La Fayette: „Hun er en elsk- og agtværdig Qvinde, som man elsker fra det Øieblik, man befinder sig hos hende; jo nærmere man lærer at kjende hende desto inderligere føler man sig trukken til hende.“ Hun døde i Aaret 1693. Hendes Skrifter have med Ret erhvervet hende en hæderfuld Plads blandt Frankerigs meest dannede

og aandrige Damer. De fortrinligste ere: Zaide, la Princesse de Clève og la Princesse de Moutpensier.

Fea Carlo, een af de meest fortjente italienske Archæologer i vor Tidsalder, der fortplantede Winkelmanns Kunsthistorie paa italiensk Grund.

Feber er en Sygdom, som angriber den hele Organismus, rystter den i sit Inderste og ytrer sig hvergang i følgende væsentlige Symptomer: 1) Forandring af Varmefølelsen i forskjellige Grader; i Førstningen Kulde, der undertiden er saa heftig at den ryster den Syge f. Ex. Koldfeber Undertiden indfinder Kulden sig kun i en ringe Grad, f Ex ved mange saa kaldte nervøse, hectiske og andre Febre. Efter Kulden følger Hede, som undertiden er brændende, undertiden mindre heftig, men dog ei altid staaer i Forhold til den foregaaende Kulde. 2) Forandring i Blodets Omløb; Pulsslaget bliver hurtigere end i sund Tilstand. 3) Den Syge føler sig mat; hans Lemmer ere ligesom sønderslagne. Mange af Legemets Forretninger, især Afsondringerne forandres og forstyrres tildeels; Urinen har i Kulden en bleeg og i Varmen rød Farve, Huden er snart gandske tør, snart drivende af Sveed. Fordøielsen standser, Smagen er ubehagelig, Tungen belagt. 5) Disse Tilfælde tage til og af i visse Perioder. Foruden disse væsentlige og bestandige Ytringer af Feberen komme endnu andre til, som ere afhængige af Feberens Grad, af Aarstiderne og andre Tings Indflydelse, af Clima, Levemaade, af det fortrinligt lidende Organ og af den Syges Constitution. De fædrangligste ere Hovedpine, Mangel paa Søvn eller for megen Søvn, Forvildelse, Trækninger, enkelte Deles Betændelse, en pirret Tilstand i Fordøielsesorganerne, derfor en overordentlig Mængde Sliim eller Galde i Maven, Ækkelhed, Brækning, kort Aande ꝛc. Man kan inddele en Febers Gang i forskjellige Afsnit eller Tidsdele (Stadier) 1) I Forbudenes Tid, naar Feberen vel ei er fuldkommen udbrudt, men den Syge dog føler en Forandring i sin Sundhedstilstand. Dette Stadium er ved mange Febre meget kort eller mangler aldeles. f. Ex. ved Betændelsesfebre, som tit indfinde sig gandske pludselig. Ved andre f. Ex. Nerve- og Forraadnelsesfebre varer dette Stadium undertiden 8 og flere Dage. 2) Sygdommens Begyndelse, naar de første væsentlige Fébersymptomer indfinde sig. 3) Derpaa tiltager Sygdommen indtil den 4) har naaet sin største Høide. I dette har Feberen naaet sin høieste Kraft. Tilfældene ere heftigst, nye komme til de forrige, Oprøret i Organismen er steget til det høieste. Nu gaaer Feberen over til det femte Stadium hvori den aftager. Tilfældenes Heftighed formindskes, mange for-

svinde hurtigt; Feberens enkelte Angreb ende sig med gavnlige og afgjørende Udtømmelser, komme senere, blive stedse kortere og ophøre tilsidst ganske saaledes at den Syge bliver frisk. For at udgrunde Feberens Væsen, eller hvilket er det samme dens nærmeste Aarsag maatte vi kunne gjennemskue det Mørke, som omgiver Naturens Inderste, finde Organismens enkelte Stoffe, deres Forhold til hverandre i deres Sammensætning og de mulige Forandringer, de kunne lide, hvilket ei er nogen Gjenstand for Erfaring, men for Speculation. Denne har derfor og stedse forsøgt sig herpaa. Den hippocratiske Skole hos de Gamle saavelsom alle Læger fra den nyere Tid, der mere eller mindre kunne henføres til denne Række f. Ex. Sydenham, Selle o. A. holdt Feberen for en gavnlig Bestræbelse af Naturen at udkaste et i Legemet værende skadelig Stof ved forøget Anstrængelse og Virksomhed. Van Helmont havde næsten samme Idee, men satte istedet for Naturen Archæus, en Legemet iboende Livsaand, Livets indvortes Aarsag, der regjerer alt hvad der foregaaer i Legemet, fra hvem hver Symptom udgaaer, som bliver vred og opbragt, hvergang et fremmed Stof, han ei kan lide trænger ind i Legemet, da han opvækker Feber for at fordrive det. Stahl tænkte sig Sjelen som Livets Grundvold, som Legemets Beherskerinde, der ledede dets Forretninger og ved de opvakte Feberbevægelser søgte at bortdrive det Skadelige. Boerhave, Fred Hoffmann o. A., holdt Uvirksomhed og Standsning af Livsaandernes frie Omløb, Krampe i Nervesystemet, der fra Rygmarven udbreder sig over hele Legemet, for Feberens Væsen. Cullen kommer ustridig det Sande noget nærmere, naar han sætter sammes Aarsag i Hjernens og Nervesystemets formindskede Energie og derved bevirket Svækkelse i alle Functioner. Reich paastod at Mangel paa Suurstof frembragte Feber, Ackermann derimod søger at godtgjøre, at den er grundet i Overflødighed af Suurstof. Brown forkastede Forskningen efter Tingenes skjulte Aarsager, afskildte de hidtil antagne Begreb om Feberen, satte den almindelige Febertilstand blandt sine sthenniske Sygdomme, kaldte den Pyrexie, og forstod under Navnet Feber kun asthenniske eller Svagheds-Sygdomme, hvortil han regnede Koldfeber, Sliimfeber, Galdefeber, Nervefeber, Forraadnelsesfeber og Pesten. De Læger, saavel fra den ældre, som nyere Tid, der antage den saakaldte Humoralpathologie, søgte Aarsagerne til alle Sygdomme i en bestemt Forandring af Legemernes Safter. Sylvius, Stifteren af denne Lære, holdt Galden for Feberens nærmeste Aarsag og paastod at den blev enten suur eller alkalisk, og avlede i første Tilfælde ved sin Fortykkelse Standsninger, men i andet Tilfælde alle hidsige vedholdende Febre. Hoffmann forbandt den humoral-pathologiske Synsmaade med

en dynamisk, og paastod, at en raaden Forbærvelse af Safterne frembragte Feberen med alle dens Tilfælde. Marcus antager Betændelse og Feber for det samme. Feber er i det hele System, hvad Betændelse er i det enkelte Organ ꝛc. — Febrenes Inddeling var fordum ligesaa mangfoldig som Lægernes Definitioner, men den største Forvirring opkom heraf, at man antog forskjellige Inddelingsprincipier, nævnte og inddeelte Febrene derefter, ja endog kastede Classer og Arter blandt hverandre. Man kan ordne Febrene: 1) efter deres Varighed i acute (hidsige) der kunne vare fra een til 30 Dage og derfor igjen kunne modtage forskjellige Underafdelinger, og i chroniske, som vare længere og paa ubestemt Tid; 2) efter Typus eller den bestemte Orden i Symptomerne: i vedholdende febres continuæ) hvor Feberens væsentlige Kjendemærker ere tilstæde fra Begyndelsen af Sygdommen til Enden, enten i lige Grad, eller ved Af- og Tiltagen, og i Vexelfebre, hvor de væsentlige Febertilfælde undertiden gandske mangle. De sidste inddeles igjen efter Perioden af deres Symptomers Tilbagekomst i hverdags, andendags, trediedags, fjerdedags Febre ꝛc. Den tredie Inddeling er forhen meget brugt og selv nu bruges den af mange Læger i det daglige Liv, omendskjøndt den er af liden Værd og har foranlediget en stor Mangfoldighed af Benævnelser, da hvert, uvæsentligt, til Feberen stødende Sympton, saasnart det bliver fremstikkende og vedholdende kan benyttes til Bestemmelse af en egen Feberart. En fjerde Inddelingsmaade er efter Feberens fjernere Aarsager f. Ex. i Saarfeber, anstikkende, Ormefeber ꝛc. Den vigtigste Inddeling, der grunder sig paa de ved Medicinens naturphilosophiske Bearbeidelse erholdte Forbedringer er efter Organismens tre Hovedsystemer, Irritabilitetens, Sensibilitetens og Reproductionerne. Den positive Side af Irritabiliteten er Arterielliteten, hvis Repræsentant er Arteriesystemet fra Hjertet til Pulsaarens fineste Ender. Da nu Feberen henhører under Irritabiliteten og fornemmelig sammes positive Side (Arterielliteten), gives der tre Slags Febre: 1) Synocha (arterielle, electriske Febre; den svarer til det electriske Moment i Irritabiliteten selv. Til dette Slags høre Betændelsesfebre. 2) Synochus (venøse Febre), som svare til det electriske Moment i Reproductionen, hvortil de gastriske Febre (Galde-, Sliim-, Ormefeber ꝛc.) høre. 3) Typhus (nervøse Febre, som svare til det electriske Moment i Sensibiliteten, hvortil de egentlige Nervefebre høre. Betændelser og Febre ere de hyppigste Sygdomme, fordi Irritabilitetens System er det herskende, gjentager sig i alle Systemer, og fordi al climatisk Indflydelse, Contagier og Miasmer virke udelukkende paa dette System. — Blandt disse Sygdomme er i den nyere Tid den saa kaldte gule Feber især bleven mær-

kelig. Denne ved Handelen fra den nye Verden forplantede Sygdom, har fra umindelige Tider havt Hjemme i de vestindiske Colonier og alle tropiske Egne og yttrer sig som en heftig af Svækkelse fremkommet, med Guulsot og sort Brækning forbundet Feber. Den har været bekjendt i de engelske Colonier i Vestindien fra deres Stiftelse; den tilintetgjorde Cromwels Magt, da han 1655 havde erobret Jamaica. Særdeles ødelæggende yttrede den sig 1748; dengang blev den først bekjendt i Tydskland og først beskreven af Engelænderen Hughes. I Aaret 1793 viste den første Gang sine ødelæggende Virkninger uden for de tropiske Egne. Vestindiske Skibe havde bragt den til Philadelphia, Aar 1798 rasede den ligeledes i de amerikanske Fristater. Ved Begyndelsen af dette Aarhundred kom denne Pest ogsaa til Europa. Den bragdes med et til Cadix ankommet Skib og udbrød først i Nærheden af denne Stad. Fortrinlig stærk var Dødeligheden blandt unge Personer af Mandskjønnet. I kort Tid bortrev den henimod 100000 Mennesker. Ved Indtrædelsen af den kolde Aarstid ophørte den lidt efter lidt, men angreb derimod Malaga og andre blomstrende Egne indtil den formindskede Folkemængde satte Grændser for den og den ophørte af sig selv. Dog vendte den igjen tilbage 1804 med ødelæggende Kraft og bortrev i faa Maaneder ⅓ af Malagas Befolkning og udbredede sig over hele Middelhavet. Man bemærkede dengang at den virkede mindre paa svagelige Personer end paa stærke, og at Negre, Creoler, Amerikaner, farvede Mennesker og Spanier, som Engang havde havt Sygdommen, bleve gandske forskaanede. Qvindekjønnet var mindst udsat, og gamle Koner vare aldeles sikkre. Sygdommen ophørte ved Slutningen af Aaret, men blev ved et Skib fra Cadix bragt til Livorno, hvor Sorgløshed og Uvidenhed i Førstningen lode den frit Raaderum. Hensigtsmæssige Anstalter satte den ogsaa denne Gang Grændser. Sex Aar efter ved Slutningen af 1810 vendte denne skrækkelige Sygdom igjen tilbage og udbredede sig fra Mallaga og Carthagena langs Kysten til Roses. Selv Gibraltar blev ei frie for den. Hensigtsmæssige Indretninger hindrede dog dens videre Udbredelse. Paa samme Tid yttrede den gule Feber en usædvanlig Heftighed i de Egne, den har hjemme. Den udbredede sig fra Vestindien til det amerikanske Continent, angreb Georgien og Sydcarolina Fornemmelig bleve Fremmede, Europæer og Amerikaner fra de nordlige Egne, Ofre for denne ondartede Feber.

Febvre (Frants Joseph le) Hertug af Danzig, var Søn af en velhavende Møller i Ruffach i Elsas, og født den 25 Oct. 1755. Endnu meget ung opsfrede han sig Krigsstanden. Han traadde i det franske Garderegi-

ment, hvor han dog alle sine Talenter uagtet ei kunde bringe det videre end til Sergeant. Men Revolutionen aabnede sig en mere glimrende Løbebane for hans Genie, hvilken han betraadde med en varm Ynglings Heftighed, hvem Fædreneland og Hæder ere hellige. Ved sit Mod opsvingede han sig ved Moselarmeen, og efter udmærkede Tjenester, især i Træfningen ved Gaisbach, blev han 1793 udnævnt til Divisionsgeneral. Fra denne Tid hørte man stedse hans Navn blandt Fædrenelandets Helte. Det var ham, som commanderede Fort Vaubans Beleiring, trængte siden frem i Pfalz og holdt Broehovedet i Mannheim blokeret. I Spidsen af Moselarmeens Fortrav brød han i Mai 1794 igjennem Ardennerne ind i Hennegau; her dannede han den høire Fløi af Beleiringsarmeen for Charleroi og stod urokkelig mod Printsen af Coburgs heftigste Angreb. Charleroi faldt; Jourdan trængte dybere ind i Flandern. — Lefebvre udholdt i Positionen ved Fleurus Fiendens Angreb med beundringsværdigt Mod kraftigen understøttet af den under ham tienende Brigadegeneral Laval. Det blodige Slag ved Fleurus 26de Juni 1794 var Jourdans skjønneste Triumph. Ogsaa Lefebvre prydede sig her med Laurbær. Moselarmeen som kort derpaa fik Navn af Sambre- og Maasarmeen, saae ham siden stedse i Spidsen af sin Fortrav, og han bidrog ei lidet til Østerrigernes Nederlag, især paa Høiene ved Lüttich og Linnich. Det Mod, han beviste tvende Gange (1795 og 1796) ved den franske Armees Overgang over Rhin, samt det endnu større, han viste ved Hærenes Tilbagetog, gav ham allerede dengang Rang blandt Frankerigs fortrinligste Feldtherrer. Ogsaa i det ulykkelige Slag ved Stockach, hvor Erkehertug Carl seirede over de Franske (i Mai 1799 commanderede Lefebvre igjen Fortropperne. Alle hans Talenter og al hans Tapperhed kunde ei tiltvinge Seieren. Selv blev han saaret ved et Skud i Armen. Ikke desto mindre dækkede han Jourdans Tilbagetog med en Klogskab og Uforfærdethed, der indgjød selv hans Fiender Agtelse. Frankerig blev heller ikke ligegyldig med hans Fortjenester. Ved Revolutionen i Fuldbyrdelsesdirectoriet blev og denne General bestemt til Medlem af den høieste Magt i den dybtrystede Republik. Men Veltænkendes Ønsker bleve uopfyldte. Jacobinerne, som dengang (i Juni 1790) havde Overhaand i de Femhundredes Raad udnævnte Moulin istedet for ham. Derimod erholdt han Commandoen i Paris. Han beholdt samme til Bonapartes Tilbagekomst fra Ægypten, og aftraadde ham denne Post; tillige viste han ham vigtige Tjenester den 9de Nov. 1799 ved Opløsningen af Directoriet. Taknemmelig tog den første Consul fra denne Tid stedse Hensyn til Lefebvres Fortjenester, og denne hørte til de Generaler, som han viste særdeles Fortrolighed. Han udnævnte ham

alerede næste Dag til sin første Lieutenant, ansatte ham under sig i Hovedstadens Commando og lod ham i April 1800 vælge i Vedligeholdelsesraadet, hvis Vicepræsident Lefebvre blev i Juli 1803 og den 17de Sept. samme Aar dets Prætor. Han gav ham i Mai 1804 Rigsmarschalsstaven, gjorde ham til Storofficier og Commandant ved den 5te Cohorte af Æreslegionen. Den 1ste Febr. 1805 blev han decoreret med det røde Baand; Kongen af Spanien ophøiede ham til Ridder af Carl den 3dies Orden. Krigen mod Østerrig brød snart igjen ud: Marschallen commanderede dennegang Nationalgarden i det Indre. Virksommere viste han sig i det derpaa følgende Feldttog imod Preussen, hvor han kronede sit Værk ved Danzigs Beleiring og Erobring. Napoleon udnævnte ham herfor til Hertug af Danzig og gav ham en Indkomst af 100000 Franker. Kort derpaa kaldte den i Spanien udbredte Revolution ham paa den anden Side af Pyrenæerne, hvor han commanderede til Krigens Udbrud mod Østerrig 1809. I dette Feldttog stod han i Spidsen af Bayrerne. Efter Slaget ved Regensburg, til hvis Afgjørelse han væsentlig bidrog, trængte han ind i Tyrol, som havde gjort Opstand mod Bayern, og kun de uovervindelige Hindringer, Landet selv og dets Beboere lagte ham i Veien tvang ham til efter de skjønneste Prøver paa Mod og Tapperhed at trække sig tilbage. Siden commanderede han igjen i Spanien. 1814 erklærede han sig for Ludvig 18de, som derfor udnævnte ham til Pair af Frankerig.

Fecialer et Slags romerske Præster, der, som Heroldene hos de Nyere, forkyndte Krig og Fred, og tillige undersøgte og bestemte Retmæssigheden i at begynde en Krig for at den romerske Stat ei unødvendigt skulle indvikles i samme.

Federici (Camillo). Under dette Navn eie vi en Lystspilsamling af nogle hundrede Stykker, der udmærke sig fordeelagtigt; men hvis Forfatter efter en piemontesisk Lærds Forsikring egentlig heed Ogeri. Han var født i Pyremontferrat, studerede i Turin, blev Doctor Juris og opofrede sig Advokaturen. Aar 1784 blev han Dommer i Geron, en Flække i Provindsen Asti. Her lærte Victor Amadæus 3 at kjende ham og udnævnte ham til kongelig Dommer i Moncalieri, en lille Stad ei langt fra Turin. Uagtet han havde erhvervet sig almindelig Kjerlighed, opgav han dog af ubekjendte Aarsager sin Post, forandrede sit Navn og opofrede sig Theatret. Han døde i Turin 1803. Hans Stykker ere optagne med fortjent Bifald. De have en regelmæssig Gang og Rigdom paa interessante Situationer. Characterene ere træffende og tegnede uden Overdrivelse.

Dialogen er flydende og correct og det Fine i Spøget viser en Mand, som er dannet i den fornemme Verden.

Feer, Fee-Eventyr. Feerne ere, som de fleste have hørt i deres Barndom, et Slags Skjebnens Gudinder. Som bekjendt gives der to Slags, gode og onde; sædvanlig ere hine de skjønneste Damer i Verden, disse de hæsligste Vanskabninger, man kan forestille sig. Deres Indflydelse paa Menneskenes Liv er vigtig. Ofte indfinde de sig ved Vuggen eller i afgjørende Øieblikke, bestemme og vende Skjebnen, give og tage Gaver. Med et Slags Alvidenhed forene de en høi Magt, og deres Stav gjør Under som en Tryllestav. Dog er hverken deres Kundskab eller Magt uden Grændser, og andre Feer eller Troldmænd kunne ofte virke imod dem. Hvad en Fee har udrettet kan en anden ei strax tilintetgjøre; Feerne maae ofte give sig tabt for en Troldmands Magt, og man har Exempler paa at Feer, som ved deres egen Kraft bevirkede de underligste Forvandlinger, selv ere blevne udsatte for lignende. Indskrænket som deres Magt er og deres Stilling, kun under Betingelser, der ei staae i deres Magt kunne de virke, thi mægtigere end Feer og Tryllestav er den altregjerende Skjebne. Hvo erkjender ei i dette poetiske Væsen og dets Virksomhed et Forsøg paa at opløse den evige Gaade af det menneskelige Livs uforklarlige Begivenheder og lære at kjende Naturens usynlige Bevæger! Vist nok et Børneforsøg, der ei er frembragt ved Fornuften men Indbildningskraften, der isteden for et philosophisk System af naturlige Aarsager sætter et poetisk System af Mythologien. Jo behageligere det Forunderlige og Overnaturlige desto hellere griber Indbildningskraften det; Under er Troens kjereste Barn, især naar de smykkes af Poesien. — Denne Fee-Mythologies Fædreneland er Arabien, hvorfra den ved Troubadourerne forplantedes til Europa. Det europæiske Navn Fee kommer af Fatum, Skjebne, og hos Italienerne betyder Fee endnu Fata. I Italienernes historiske Sagn støder man oftere paa Feer, og der gives saavel hos dem som hos Araberne Sager, hvori paastaaes at hele Lande beboes af Feer. I Frankerig erholdt de deres poetiske Betræftelse ved Lancelot af Søen. Søedamens forunderlige Magt udbredede i Frankerig saavelsom i andre Lande Smagen paa Feevæsenet, hvortil Greve Philip af Flandern (1199) ei lidet bidrog. De Klogere troede paa dem i Romanerne, Folket saae Feer overalt især i forfaldne Slotte eller Skovslotte. I Slottet Lusignan herskede Feen Melusine; ogsaa ved Kilder og Træer opholdt de sig. De spillede en betydelig Rolle i Ridderromanerne og gave det christelige Riddervæsens romantiske Poesie en egen Ynde; de udgjorde Maskineriet i samme; og de romantisk-episke Digte af en Bojardo,

Ariosto og Andre vandt ei lidet herved. I England indførte ei blot Chaucer og Spencer dem (Fairy Queen), men Fortællinger om dem vare saa almindelige, at man ei fandt det unaturligt at Shakespeare bragte dem paa Skuepladsen. De kunde ret godt bestaae ved Siden af den christelige Lære om gode og onde Aander, og Tasso gjorde i sit befriede Jerusalem et Forsøg paa at bringe de Christnes og Hedenskabets aandige Væsener i Harmonie med hverandre. I den sidste Fjerdedeel af det 17de Aarhundred bleve fornemmelig de egentlige Fee-Eventyrer Mode, og det synes som Italienerne ogsaa her gik foran. Basilios Pentamerone, formerede af Alessia Abbatutis, brød Banen 1672. Af Aarsager, som havde deres Grund i Ludvig 14des Privathistorie, kom disse Eventyrer efter Ophævelsen af det nantiske Edikt 1685 i Mode i Frankerig og der udkom en Mængde af forskjellige Forfattere og Forfatterinder efterat Perrault, som man almindelig kalder Fee-Eventyrernes Opfinder, havde 1697 udgivet Contes de ma mère l'Oye. Seer man til Tirelens Aarstal synes det som den lærde Orientalist Galland foranledigedes til Oversættelsen af de arabiske Eventyrer Tusende og een Nat, som udkom 1704 ved den epidemiske Forkjerlighed, Publikum havde fattet for det Slags Fortællinger. — Med hvilken Begjerlighed Feehistorier bleve modtagne beviser den Mængde, som fra denne Tid udkom. Man har samlet de fortrinligste i Cabinet des Fees (Paris og Genf, 37 Bind 8.) hvis sidste Bind indeholder Efterretninger om Forfatterne. De alvorlige Smagsdommere af Boileaus Skole, der saa meget foretrak Forstanden for Indbildningskraften, rystede vel Hovedet herover, men Modesmagen brød sig ei herom før den alt for store Mæthed vakte Ækkel. Da saae man endelig at Hamilton, som selv kunde skrive saa fortræffelige Fee-Eventyrer, havde Ret til at gjøre sig lystig derover, og vilde billiget, hvis Wieland dengang havde strevet sin Don Silvio de Rosalva, al den vittige Spot, som i dette Sidestykke til Don Quixote, er udøst over disse usle Producters Urimeligheder.

Fehrbellin, en lille Stad i Mittelmark-Brandenburg berømt af en Seier, Churfyrst Frederik Wilhelm den store vandt over de Svenske 1675. Et Minde om dette Slag staaer paa en Høi ved Fehrbellin. Her reddedes Churfyrstens Liv af hans troe Staldmester Frobben. Churfyrsten reed paa en Skimmel og var deraf kjendelig for Fienden, Frobben bad sin Fyrste at bytte Hest med sig, under Paaskud at den var sky og havde neppe besteget den før han blev truffen af en Kugle. Churfyrsten kunde blot vise sin Taknemmelighed med den Ædles Familie, som han ophøiede i Adelstanden og overvældede med Æresbeviisninger.

Feldtmarschal, Generalfeldtmarschal er i visse Lande den øverste Anfører ved en Armee, naar ingen Generalissimus findes. Ved den keiserlige Armee er Feldtmarschallen mellem Generalen en Chef og Feldtmarschal-Lieutenanten.

Feldtslange er en (nu ei mere brugelig) lang Kanon, der skyder 18 Pund. Feldstykke er en Kanon af middelmaadig Størrelse, som let kan følge med paa Marschen. Feldttøimester i nogle Lande den øverste General ved Artilleriet. — Feldtvagt. Naar en Hær ligger i Leir maa den betids kunne have Efterretning om en Fiendes Nærmelse, for enten at modtage ham med Eftertryk eller, hvis man ei vil indlade sig, til rette Tid at kunne forlade Leiren. For at erholde disse Efterretninger udsættes overalt, men især til den Side, hvorfra man venter Fienden smaa Afdelinger af de letteste Tropper, hvilke igjen udstille deres Skildvagter og Vedetter (yderste Poster) saaledes, at Ingen uopdaget kan nærme sig Leiren. Men vil man tillige opholde en talrig og stærk Fiende i sin Fremtrængen, udsættes betydeligere Corps mellem Leiren og Feldtvagterne, der forskandse sig, og til hvilke Feldtvagterne trække sig, naar en fiendtlig Overmagt trænger ind paa dem. En vis Deel af Hæren i Leiren, som kaldes Piket beordres i Nødsfald til at rykke ud til Understøttelse.

Felicitas hos Romerne den forgudede Lyksalighed, der forestilles som en qvindelig Figur, der støtter sig paa et Overflødighedshorn, og har snart en Oliegreen, snart en Landse i Haanden. Symboliske Hentydninger paa samme ere to over hinanden lagde Overflødighedshorn, Kornax imellem dem, et Kornskib ꝛc.

Fellenberg (Philip Emanuel) var født den 27de Juni 1771 i Bern, hvor hans meget lærde Fader var Medlem af Regjeringen og sørgede iøvrigt for sin Søns Opdragelse. Dette var endnu mere Tilfældet med hans Moder, en Descendent af den berømte Admiral Tromp. Begeistret for alt, hvad der var ædelt, Ret og Skjønt, hadede hun med Lidenskab, Egennytten, denne Gift for al Sjelsstorhed. Hun var meget religiøs, de Fattiges Moder, Folkefrihedens Veninde. Samme Tænkemaade søgte hun at indprænte sin Søn. Paa sine Knæe besvoer hun ham Engang at blive bedre end hans Samtidiges almindelige Hob. „De Store sagde hun have deres Venner overalt og mangle Intet. Men vær Du de Fattiges, de Forladtes, de Undertryktes Ven." Ligeledes saae man hende Engang græde bitterligt, da hun frygtede at det for Friheden kjæmpende

Amerika skulde bukke under for Englands Magt. Saadanne Lærdomme og sligt Exempel maatte gjøre det dybeste Indtryk paa en Drengs bløde Hjerte, der var vant til at omfatte Alt med ungdommelig Hæftighed; de have endnu i hans mandlige Alder ledet hans Foretagender. I Aaret 1785 kom Fellenberg i Pfeffels Institut i Colmar og vendte derfra igjen efter nogle Aars Forløb tilbage til Schweitz. Hans uafbrudte Studeringer svækkede hans Sundhed, men ei hans Enthusiasmus for Arbeide, som var hans høieste Gode. For at tæmme sit alt for levende Temperament og øve enhver Selvfornægtelse i sin hele Virkekreds, gav han frivillig Slip paa de finere Spiser og Drikke i sin Faders Huus, lod sig nøie med Vand og Brød eller simpel Havregrødsuppe, hærdede sit Legeme og anvendte hvad han sparede til alleslags velgjørende Hensigter. Foruden sine Forberedelsesvidenskaber var det ham meest at gjøre om Kjendskab til Mennesker i alle Forhold og Stænder. For at fuldende Læreaarene begyndte han tidlig Vandreaarene. Men istedetfor at studere i større Stæder, levede han i ubekjendte Landsbyer med Folket, hvis Skikke, Nødvendigheder og Idéekreds han gjorde sig bekjendt med. Saaledes vandrede han lige til Revolutionens Udbrud i Schweitz omkring ei alene i alle sit Fædrenelands Cantoner og i Graubündten, men og i Frankerig, Tyrol, Schwaben og andre tydske Lande, ofte uden bestemt Maal. Saaledes bad ham Engang et Fruentimmer i Rigolsau, hvor han brugte en Brøndcur, at omvende hendes Onkel, der mistvivlede om sin Salighed, til en trøsteligere Tro. Denne Begjering opflammede den unge, attenaarige Menneskedanner saa meget mere, jo eventyrligere det forekom ham at han skulde omvende en 30 Aar ældre Mand. Onkelen var uheldigviis døv. Fellenberg gjorde sig ham forstaaelig ved Tegn. Manden fattede Godhed for ham og de bleve enige om at leve eet heelt Aar ganske alene med hinanden ved Zürichersøen for at forsøge om Een af dem kunde omvende den anden til sin Tro. Det lykkedes Ingen af dem. Men dette Forfald og Bekjendtskabet med en 28 aarig Genfer, der bad ham at vænne sig af med nogle slemme Vaner, bestemte Fellenberg, der desuden var meget velgjørende og gavmild, endnu mere afgjørende for Opdragelsesvæsenet. Paa sine Vandringer forsømte han dog ei sine Studier. I den bernske Landsbye Limpach lagde han sig efter den græske Litteratur, og i den argauske Landsbye Veltheim efter den kantiske Philosophie. Han talte ofte med Pestalozzi, undertiden i dennes Bolig Birrfeld, undertiden paa deres Reiser. Fellenberg hædrede den af sine Medborgere ofte miskjendte Mand med Enthusiasmus. Imidlertid nærmede sig det Tidspunkt at Fellenberg skulde nyde Frugten af sin lange Forberedelse og kalde sine Idealer til Virkelighed. Men

Gangen i den franske Revolution og de offentlige Anliggender i Schweitz truede hiint store Foretagendes Sikkerhed. Af Frygt for at tabe et Fædreneland, bevægede han sin Fader til at sætte Endeel af sin Formue i Amerikas offentlige Fonds. Hertil opmuntredes han endnu meer ved sit Bekjendtskab med Forfatteren af Calm Observer, Benjamin Baughan forhen engelsk Parlamentslem, hvis ene Broder John Baughan var Directør af den offentlige Bank i Ny-York, den anden Charles, Handelsmand i Boston. Men disse Amerikanere, isteden for at hensætte disse ei ubetydelige Capitaler efter Eierens Ønske, anvendte dem til eget Brug, og Fellenberg erholdt efter 10 Aars Forløb, selv af den franske Gesandt understøttet Fordring, ingen Tilbagebetaling. Dette havde vigtig Indflydelse paa Fellenbergs Stilling, hvis Fader døde den sidste Nat i Aaret 1801. Ved den i Aaret 1798 i hans Fædreneland opkomne Revolution virkede han hverken middelbar eller umiddelbar, men underkastede sig som en tro Statsborger de til enhver Tid gieldende Love. Han paatog sig endog for en Tid en Quarteercommandants Embede i Canton Berns øvre Distrikt og gjorde betydelige Tjenester ved Bondeopstanden i Overlandet. Men, da man ei holdt det Løfte, han havde gjort de oprøyske Bønder, tog han sin Afskeed og er siden bleven sin Beslutning tro ei at beklæde noget offentligt Embede, men leve for sit Yndlingsfag, Landvælenet. Gift med en elskværdig Kone, der gjorde ham til Fader af de meest haabefulde Børn, dyrkede han alerede 1799 en Have i Kersatz, ei langt fra Bern. Samme Aar havde han i Fællesskab med sin Fader kjøbt Godset Hofwyl, hvilket han efter Faderens Død gandske tilkjøbte sig af sin Svoger. Nu gik han modigere fremad til sit Maal, Agerbrugets og Menneskenes Forædling. Pestalozzi flyttede sit Institut til Hofwyl og Fellenberg forbandt Pensionsanstalter med sin Landoekonomie, hvori hver Elev betalte 40 Carol per aarlig og hver Lærling i hans Agerdyrkningsinstitut paa Slottet i Buchsen betalte 72 Caroliner. Indkomsten af begge kan aarlig beløbe sig til 1000 eller 1200 Caroliner. I øvrigt er Agriculturindretningerne uafhængige af de andre Anstalter. Meningerne om Fellenbergs Indretning og deres Vigtighed er iøvrigt yderst forskjellige.

Felloplastik egentlig Phelloplastik, et nyt af Hofraad Böttiger i Dresden kommet Udtryk til Betegnelse af en ny opfunden Kunst at fremstille Modeller, især gamle Bygningers Ruiner af Kork. (Af de græske Ord Pellos, Kork og Plastik, Dannen). Denne maaskee 40 Aar gamle Kunst øvedes først i Italien, hvor slige Modeller solgtes til Reisende. Opfinderen er ei bekjendt. Da Italienerne overhovedet behandlede denne Kunst som Hemmelighed,

saa kunne Tydskerne betragte den forrige Storhertug af Frankfurts Hofesjuciant Herr May for Opfinder.

Felonie kalder man 1) i Lehnsretten Overtrædelse af Lehnspligten; 2) enhver Forbrydelse, som har Dødsstraf til Følge (Felony hos Britterne) og 3) ethvert Slags Bedrag. Nogle udlede Ordet af det latinske fallere, andre af det tydske fehlen, andre af det franske Felons, Utroskab.

Fenelon (François de Salignac de la Motte) een af de ærværdigste franske Prælater, der ved et fordærvet Hof levede som Mønster paa Dyd. Han blev født den 6te Aug. 1652 paa Slottet Fenelon i det forrige Quercy og nedstammede fra en gammel Familie. Hans Onkel Marquien af Fenelon, Generallieutenant i fransk Tjeneste og en Mand af sjelden Tapperhed, dannet Aand og en uplettet Fromhed, behandlede ham som sit eget Barn og lod ham opdrage i Cahors under sin egen Opsigt. Ynglingen, som besad herlige Anlæg og en blid Character forenet med meget Liv, giorde uhyre Fremskridt; de vanskeligste Studier var ham kun en Leeg. Allerede i sit 19de Aar prædikede han med almindeligt Bifald. Marquien, som frygtede, at den store Roes og Mængdens Smigrerier skulde fordærve et saa godt Hjerte bevægede sin Broderson til at danne sig i Stilhed og Ensomhed. Han overgav ham til Abbed Troncons Veiledning, som var Superior ved St. Sulpice i Paris. I sit 24 Aar traadde han i den geistlige Orden og paatog sig de besværligste Forretninger i Menigheden St. Sulpice. Erkebiskoppen af Paris betroede ham tre Aar efter Opsigten over de Protestanter, der havde antaget den catholske Lære. I denne Post øvede han først sit Talent, at indtage, lære og overbevise. Da Kongen hørte det heldige Udfald af hans Bestræbelser, udnævnte han ham til Chef ved en Mission for at omvende Hugonotterne paa Kysterne af Saintonge, hvor hans simple og dybtgribende Veltalenhed, forbunden med de blideste Sæder frembragte de forventede Virkninger. Aar 1689 betroede Ludvig 14de ham Opdragelsen af sin Sønnesøn, Hertugen af Burgund, Anjou og Berry. Fenelon dannede med Held Hertugen af Burgunds Aand og udstrøde Sæden i hans Hjerte til alle de Dyder, der pryde en Fyrste; men en tidlig Død tilintetgjorde de Forhaabninger, man havde om den unge Prinds. Fenelons Tjenester bleve ei ubelønnede; 1695 blev han udnævnt til Erkebiskop af Cambray. Men, medens han glædede sig ved disse Kongens Gunstbeviisninger, trak uventet et Uveir sammen over ham. Det Venskab, hvori han stod med Mad. Guyon, indviklede ham i en theologisk Strid med Bossuet, der angreb denne Dames

religiøse Ideer og forlangte af Erkebiskoppen af Cambray, sin forrige Discipel, men nu hans Medbeiler, at han ogsaa skulde forkaste dem. Istedet derfor skrev Fenelon sin Explication des maximes des Saints, som endnu mere vakte Bossuets Ider. Alt hvad Fenelon forebragte til sit Forsvar og til at oplyse sine Grundsætninger, kunde ei holde Mad Maintenon fra at forlade hans Partie. Ludvig 14de forviste ham til sit Dioces, og Innocens 12te fordømte hans Lære. Fenelon bar dette Slag med Fatning og underkastede sig ubetinget og uden Forbehold. Han levede fra denne Tid i sit Dioces som en værdig Erkebiskop og christelig Philosoph, og glemte snart over videnskabelige Beskieftigelser de Krænkelser, den store Verden havde tilføiet ham. En Brystbetændelse endte hans Liv 1715. De forskiellige philosophiske, theologiske og belletristiske Værker, han har forfattet have gjort hans Navn udødeligt. Man erkjender i dem en ved de bedste ældre og nyere Skrifter næret, og ved en levende yndig og blomstrende Phantasie besjælet Aand. Hans Stiil er flydende, behagelig, reen og harmonisk. Hans fortrinligste Værker ere: 1) Les aventures de Telemaque, hvori han som Prindsens Opdrager vilde fremstille et Mønster paa en fyrstelig Opdragelse. Det skal hemmeligt være ham frataget af hans Kammertjener og saaledes befordret til Trykken; dog maatte det først udgives efter Ludvig 14des Død. Thi, da Kongen Engang var indtagen mod Forfatteren, saae han i denne historiske Roman en Satire paa sin Regjering og forbød at fuldføre den begyndte Trykning. Det var de Ildesindede ei vanskeligt at finde hvad de søgte. De saae i Calypso (hvilket Fenelon neppe tænkte paa) Madam Montéspan, i Eucharie Frøken Fontanges, i Antiope Hertuginden af Burgund, i Protesilaus Louvois, i Idomeneus Kong Jacob, og i Sesostris Ludvig 14de. Folk af Smag, der kun saae paa Værket selv, beundrede det som et Mesterstykke, der foredrager en fortræffelig Moral for Regenter i den behageligste Indklædning og forener alt det Tillokkende ved Fabelen med Dydens hele Kraft. Først to Aar efter Forfatterens Død udgave hans Arvinger den fuldstændige Telemach i to Bind; den er siden utallige Gange trykt. Man regner 140 Udgaver af den og 99 Oversættelser. 2) Dialogues des morts, 2 Bind. 3) Dialogues sur l'éloquence en général et sur celle de la chaire en particulier. 4) Abrégé des vies des anciens Philosophes, ufuldendt. 5) Traité sur l'éducation des filles, 6) Demonstration de l'existence de Dieu &c. La Harpes og d'Alemberts Eloger over Fenelon indeholde mangt interessant Detail.

Feodor, Navnet paa flere russiske Regentere. 1) Feodor 1ste, anden Søn af Iwan Wasiliewitsch den 2den, regjerede fra 1588 til 1594; under ham blev Siberien fuldkommen undertvungen, og man begyndte at gjøre Anlæg der. Han var sin Fader aldeles ulig. Iwan havde givet ham tre Bojarer til Raadgivere i vigtige Forretninger, men han agtede disse kun lidet og fulgte derimod ubetinget sin Gemalindes Broder, Boris Godunew. Han maatte afstaae Sverrig Esthland i Freden til Teucina. Med ham uddøede Ruriks Huus. 2) Feodor 2, en Søn af Boris Godunow, maatte efter 6 Maaneders Regjering vige for en falsk Demetrius. 3) Feodor 3die (1676 — 1 82) en Søn af Alexei af Huset Romanow. Under ham maatte Tyrkerne afstaae Ukraine til Russerne, og Kosakkerne kom under russisk Herredømme.

Ferdinand hede adskillige tydsk=romerske Keisere.

Ferdinand 1ste, Carl den 5tes Broder, hvem han og fulgte som tydsk Keiser 1558, efterat han forhen 1531 var valgt til romersk Konge og fra 1526 til Konge i Ungarn og Bøhmen. 1559 holdt han en Rigsdag i Augsburg, paa hvilken Tydskland fik en nye almindelig Myntorden, der dog ei stedse er bleven iagttaget, og Protestanterne fremkom med adskillige Religionsbesværinger. Ferdinand var meget tolerant og udvirkede paa det tridentinske Concilium, som var aabnet igjen 1562, sine Undersaatter adskillige religiøse Friheder, hvorfor han var meget elsket. Rigshofraadet erholdt og under ham sin bestemte Organisation. Hans korte Regjering tilled ham ei at udrette saa meget godt for Tydskland, som hans Tænkemaade lovede. Han døde alerede 1564. 2) Ferdinand 2den fulgte Mathias i Regjeringen 16 9 og var alerede nogen Tid i Forveien 1617 af sin Formand udnævnt til Arving af hans samtlige Stater. Han besteeg Keiserthronen, da Trediveaarskrigen var i Udbrud og det østerrigske Huus i stor Fare. Han var en mørk, i sig selv indsluttet Mand, opdraget af Jesuiterne i Ingolstadt og intolerant i Religionssager. Bøhmerne vil de ei erkiende denne ivrig catholske Fyrste for deres Konge. De vare under Thurns Anførsel trængt frem til Wien, men deres Tilbagetog gav ham Tid at drive sit Keiser Valg igjennem trods Unionens Protestationer og Bøhmernes Modstand. Liguens og Churfyrst Johan Georg 1ste af Sachsens Understøttelse, befæstede ham paa Bøhmens Throne. Desto haardere og vilkaarligere gik han nu frem i dette Land imod Protestanterne. Der flod Blod overalt; de protestantiske Lærere bleve fordrevne, og mange tusende flittige Bøhmer

vandrede ud; Jesuiterne kaldte han tilbage og sønderskar med egen Haand Bøhmernes Majestætsbrev. Han satte sine Uro stænd ꝛc. fornemmelig Frederik 5te af Pfalz, som Bøhmerne havde valgt til deres Konge i Alten, fratog Frederik Churfyrsteværdigheden i Pfalz, hvilken han 1622 overgav Maximilian af Bayern, der havde understøttet ham. Ved sine Generaler Tilly og Wallenstein seirede han og over Christian den 4de af Dannemark (ved Lutter am Baremberg), Christian af Braunschweig og Greven af Mannsfeld. Hertugerne af Meklenborg, som havde understøttet Kongen af Danmark, erklærede han i Achten og forlenede Wallenstein med deres Land. Han vilde og bemægtige sig Handelsherredømmet paa Østersøen, men dette Project strandede ved Beleiringen af Stralsund, der blev paa det kraftigste forsvaret af de øvrige Hansestæder. Nu fremtraadte han med Restitutionsediktet 1629, efter hvilket alle af Protestanterne seculariserede umiddelbare Stifter igjen skulde besættes med catholske Biskopper og Prælater, de Reformeerte skulde udelukkes fra Religionsfreden og de catholske Fyrsters protestantiske Undersaatter skulde igjen antage den catholske Troe: et Edict der blev udført med Magt i Augsburg, Ulm, Kaufbeuren og Regensburg. Men Wallensteins Afskedigelse, som næsten alle Rigsstænder forlangte, Richelieus Medvirkning, som satte Alt i Bevægelse for at indskrænke Østerrig, og endelig Gustav Adolphs tappre Virken for Protestanterne, hindrede Ferdinand i sine mørke Planers Udførelse, Gustavs Seiervindinger satte endog de østerrigske Arvelande i Fare, men Sverrigs Helt faldt ved Lützen 1632 og Lykken syntes igjen at ville vende sig til de Keiserlige, som under Erkehertug Ferdinand sloge de Svenske ved Nordlingen 1634, hvorpaa Sachsen sluttede en Particulairfred i Prag 1635. Churfyrsten af Trier, som havde søgt fransk Beskyttelse og modtaget franske Tropper i sine Fæstninger, blev paa Ferdinands og Philip 4des Befaling bortført af spanske Tropper efterat den franske Garnison var nedsablet. Dette gav Frankerig Paaskud til umiddelbar Krig imod Østerrig og Spanien. Sverrig kunde virke med mere Eftertryk; Banner slog den sachsiske Hær (Keiserens Allierede) ved Witstock 1636 og Keiseren døde den 15 Febr. 1637 uden at naae sin Hensigt at tilintetgjøre Protestanterne og Tydsklands politiske Frihed. 3) Ferdinand 3die fulgte sin Fader, efterat denne paa Congressen i Hamburg kort før sin Død havde faaet ham udnævnt til romersk Konge ved at vise sig tilboielig til Fred. Under hans Regiering blev Trediveaarskrigen bragt til Ende. Banner trængte hurtig fra Sachsen til Pommern; derfra til Bøhmen og satte 1641 Rigsdagen i Regensburg i Skræk. Hertug

Bernhard af Sachsen havde flere Gange seiret over de Keiserlige ved Reinfelden og Breisach. Alt dette gjorde Ferdinand 3die mere tilbøielig til Fred, dog kom denne ei istand paa den før nævnte Rigsdag i Regensburg, paa hvilken vel Ferdinand viste meget Mod, men drev mindre igjennem end han ønskede. Dog blev man enig om at fortsætte Underhandlingerne; Keiseren tilstod endog adskillige Rigsstænder, som havde taget svensk Partie, Amnestie. Af disse fortsatte Underhandlinger kom der endelig ud at en Fredscongres skulde aabnes i Münster og Osnabrück. Dog varede det nogen Tid inden denne Congres tog sin Begyndelse, og Krigen vedvarede, da der ingen Vaabenstilstand var fastsat. Torstenson, som i Banners Sted havde antaget Commandoen, trængte frem til Mähren, men gik derfra tilbage til Sachsen, slog Erkehertug Leopold Wilhelm ved Leipzig og trængte anden Gang ind i Mähren. Mod de Franske vare de Keiserlige mere lykkelige; og Torstenson marscherede til Danmark, hvor han havde stor Fremgang. Paa sit Tilbagetog slog han den keiserlige General Gallas, oversvømmede Mæhren og trængte næsten lige til Wien. Hans Efterfølger i Commandoen Wrangel forbandt sig med Turenne. De trængte begge igjennem Schwaben til Bayern (1646) for at adskille Churfyrst Maximilian fra Østerrig. Dette skeede 1647 i Vaabenstilstanden til Ulm. De maatte vel derpaa drage bort, men kom 1648 og hevnede sig paa de frafaldne Bayrer; de Svenske vilde til at bemægtige sig Böhmens Hovedstad, da Freden kom istand (See den westphalske Fred). Kort derpaa bragte Keiseren sin Søn Ferdinand 4des Valg til romersk Konge istand, men Sønnen døde Aaret derpaa. Paa Rigsdagen fra 1653 til 1654 bleve vigtige Forandringer foretagne i Justitsvæsenet. Ferdinand, der ei kunde glemme sit Fiendskab mod Sverrig, sluttede kort før sin Død (1657) en Forbindelse med Polen imod Sverrig.

Ferdinand 4de (1ste) Konge af Neapel og Sicilien er en Søn af Carl 3die af Spanien og blev født den 12te Jan. 1751. Han var endnu mindreaarig, da han efter sin Faders Død besteeg den neapolitanske Throne. Aar 1768 formælede han sig med Marie Caroline, en Datter af Maria Theresia, af hvilket Ægteskab endnu 6 Børn ere ilive. Han er en godmodig og svag Fyrste som med megen naturlig Forstand elsker og befordrer det Gode og Skjønne i Livet og Kunsterne; men han besad ei Energie nok under saa vanskelige Forhold, som hans Regjering kom i, at modstaae Dronningens og hendes Ministres, især Actons lidenskabelige Beslutninger. Han tog fra 1793 – 1796 Deel i den almindelige Krig mod Frankerig. Efter to Aars Fred gjorde Nelsons Seier ved Abukir ham igjen til Fran-

kerigs Fiende. Efter Neapolitanernes Nederlag under Mack bemægtigede de Franske sig hele Neapel og proclamerede den parthenopæiske Republik. Denne vár dog kun af kort Varighed. Russernes og Østerrigernes lykkelige Feldttog i Italien tillode Ferdinand at vende tilbage til Neapel, hvis Besiddelse blev ham sikkret i den følgende Fred. Men, da en russisk engelsk Flaate viste sig for Neapel i Nov. 1805 og 20000 Mand Russer vare landede, lod Napoleon, der i dette Skridt saae Neapels Deeltagelse i Fiendtligheder imod Frankerig, Landet besætte af sine Hære og nødte den kongelige Familie til at sætte over til Sicilien. Her holdt dog Ferdinand sig ved Englændernes Hielp, drog sig paa nogen Tid ud af alle Forretninger og overgav sin Søn Frants Regjeringen provisorisk 1812. Efter de sidste store Forandringer i Europa er han igjen vendt tilbage til Neapel og behersker nu begge Sicilierne eller Neapel og Sicilien under Navn af Ferdinand 1ste.

Ferdinand 5te (1ste) Konge af Aragonien, ogsaa kaldet den catholske, var en Søn af Kong Johan den 2den af Aragonien og blev født 1453. Ved sit Giftermaal med Isabella af Castilien lagde han Grunden til hele Spaniens Forening, som dog først kom fuldkommen i Stand 42 Aar efter. Ferdinand og Isabella levede med hinanden, bemærker en Historieskriver meget rigtigt, ei som to Ægtefolk, hvis fælles Eiendom staaer under Mandens Besatting, men som to Monarker, der for deres Interesses Skyld ere paa det nøieste forbundne med hinanden. Isabella tilstod sin Mand ingen anden Deel i Castiliens Regjering end at sætte sit Navn ved Siden af hendes paa Forordningerne og føie sit Vaaben til hendes. Begge foreenede dannede en Magt, som Spanien hidtil ei havde seet. De underkastede sig efter en lang og blodig Kamp Granada det eneste Rige, Maurerne endnu eiede i Spanien; men deres Regjering erholdt den høieste Glands ved Amerikas Opdagelse, hvortil Ferdinand havde gjort Udrustningen, og hvorved han blev Behersker af betydelige Lande. (See Columbus). Han erobrede ogsaa Navarra og sendte sin General Gonsalvo af Cordova til Italien, hvor han bemægtigede sig Neapel, uden enten for denne Erobring eller for Navarras Indtagelse at kunne anføre nogen tilstrækkelig Grund. Deraf kom det og at Ferdinand, som i Spanien kaldtes den vise og kloge og i Italien den gudfrygtige, i Frankerig og Engelland benævntes den herskesyge og troløse. Han syntes kun at have een Gjenstand for Øiet, sin Magts Forøgelse og Befæstelse; men denne uafladelige Bestræbelse og den ham egne Fanatismus ledede ham til store Misgreb. Han vilde udstrække sin Magt selv over sine Undersaatters Samvittighed og indførte Inquisitionens

frygteligt Tribunal, uden at indsee at han derved indrømmede Geistligheden en Magt, den snart vilde bruge imod Monarken selv. En anden falsk Forholdsregel var Jødernes voldsomme Fordrivelse, der var Landet til stort Tab. Efter sin Gemalinde Isabellas Død 1504 giftede Ferdinand sig paa nye med Germaine de Foix og døde 1516 af Vatersot, som skal være foraarsaget af en Drik, som hans anden Gemalinde gav ham for at sætte ham istand til at avle Børn.

Ferdinand 7de (Mar. Frants) forhen Prinds af Asturien, er født den 14de Oct. 1784. Han havde nydt en Opdragelse, der gjorde ham til et brugbart Værktøi for det Partie ved hans Faders Hof, som det var mere om at gjøre at tilfredsstille deres Had imod Fredsfyrsten Don Manuel Godoy, end indføre en bedre Tingenes Orden i Spanien. I Spidsen af Fredsfyrstens Modstandere stod Hertugen af Infantado. For at vinde Prindsen af Asturien betjente Hertugen sig af dennes forrige Opdrager Canonicus Don Juan Escoiquiz. Dette var en Mand af Verdenskundskab Intrigue og ei uden politisk Tendens. Han havde stor Forkjerlighed for Engelland og troede ved Hjelp af den brittiske Nationalkraft at kunne virke paa Spaniens politiske Gjenfødelse. Da ogsaa han hadede Fredsfyrsten blev han let trukken ind i Foreningen, hvis Hovedpersoner, foruden Infantado vare Marquien af Ayerbe, Prindsens Kammerherre og Greverne Orgoy og Bornas. Man forestillede Prindsen at Godoy efter Kongens Død vel kunde fortrænge ham fra Thronen, hvilket var saa meget lettere, da Prindsen var sat i en fuldkommen passiv Tilstand, næsten glemt af Nationen, miskjendt af sin Fader og hadet af Dronningen. Allerede 1806 begyndte man paa disse Intriguer, og allerede dengang bragtes Prindsen saavidt, at han i et egenhændigt Dekret udnævnte Hertugen af Infantado til Overanfører for Tropperne i Nye-Castilien i Tilfælde af Kongens Død. Tillige nedskrev Prindsen med egen Haand en Memoire, hvori Fredsfyrsten beskyldes for hemmelige Forbrydelser, hans Overmod og Gjerrighed skildres med de sorteste Farver og Kongen anmodes paa det indstændigste at bortfjerne denne Yndling og hans Tilhængere til Thronens og Folkets Held. Denne Memoire skulde overrækkes Kongen: man gik endnu videre. Da en fransk Armee rykkede ind i Spanien for at besætte Portugal, fik man den franske Gesandt i Madrid trukken ind i Partiet, og paa hans Raad skrev Ferdinand til Napoleon, og gav ham sit Ønske tilkjende at gifte sig med en fransk Prindsesse. Dette Skridt blev ei skjult for Fredsfyrsten. Hans Undersøgelser bragte ham snart paa nærmere Spoer: han saae Leilighed til at bemægtige sig Prindsens Papirer, og nu

laae dennes Plan ham klart for Oinene. Han ilede til Dronningen og begge søgte at overbevise Kongen, at hans Søn tragtede ham efter Liv og Krone. Ferdinand og hans hele Huus blev arresteret i Escorial. Forhørene over ham fandt Sted Natten mellem 28 og 29 Oct. i Kongens Værelser og i Ministerens og Præsidentens Nærværelse. En Proclamation af 30 Oct. 1807 gjorde Nationen bekjendt med dette Skridt og Aarsagerne til samme. Prindsen undertegnede i sin Arrest et Brev, hvori han bad sin Fader om Forladelse. Denne tilgav, men Undersøgelsen fortsattes med de Medskyldige, og Hertugen af Infantado saavelsom Escoiquiz forvistes. Men Fredsfyrstens Bekymring, som En gang var vakt, lod sig ei herved berolige. Den franske Regjerings Uvirksomhed ved disse Forfald og Folkets uvenlige Stemme syntes ham ugunstige Forvarsler. Saaledes fremdroges Revolutionen i Aranjuez den 19de Marts 1808 ved de forskjellige Hofpartier og ved Folkets Uroe og Spænding. Den 18de om Aftenen havde Prindsen sagt til en Gefreider af Garden: „I Nat regner jeg paa Eder!" Garden overfaldt derfor om Natten Fredsfyrstens Vagt, Folket forenede sig med den; Yndlingens Bolig blev stormet, man slæbte ham ud, og bedækket med Saar skjulte han sig under noget Straae i en Stald, hvorhen hans Garder havde reddet ham. Hans Afsættelse og Indkaldelse for en Criminalret, som Carl den 4de Dagen efter nedsatte, kunde ei længer berolige Folket, men Kongen frasagde sig endnu samme Dag Regjeringen og overdrog samme til Prindsen af Asturien, som antog Navnet Ferdinand den 7de og blev hilset af Folket Fædrenelandets Befrier. Hertugen af Infantado blev Commandant for den spanske Garde og Præsident i Castiliens Raad; Ferdinand udstædede en Befaling, hvorved Jagten i Madrids og Lystslottenes Omegn blev frigiven, og Statssecreteren Cevallos fik det Hverv at indgive Forslag til Forbedring af den indenlandske Communication. Mod Godoy anlagdes Proces. Men imidlertid forandrede, efter de franske Tidender, den gamle Konge sin Beslutning, erklærede sin Thronafstaaelse for tvungen og sin Søn for en Thronrøver og opfordrede den franske Keiser til at dømme i denne Sag. Dette skeedte under Beskyttelse af en fransk Armee, som under Storhertugen af Berg rykkede ind i Madrid den 23de Marts. Desuagtet drog Ferdinand den 7de som Konge ind i Madrid den følgende Dag. Han havde skrevet til Napoleon, gjort ham sin Thronbestigelse bekjendt og anholdt om en fransk Prindsesse; men tillige ved Bekjendtgjørelse af Acterne om Begivenhederne i Escorial søgt at fralægge sig sin Faders Beskyldninger. Napoleon havde imidlertid besluttet at benytte sig af den gamle Konges Svagheder: han meldte derfor Ferdinand at han befandt sig paa Reisen til Spanien

og indbød ham at komme sig imøde paa Halvveien for mundtlig at regulere disse Anliggender. Paa dette Brev begav Ferdinand sig afsted den 10de Apr. tilligemed Hertugen af Infantado, Statssekreteren Cevalles, Canonicus Escoiquiz og flere, blandt hvilke den fine Savary. Nær ved sit Riges Grændse erholdt han en Skrivelse fra Bajonne af 16 Apr., hvori Napoleon erklærede, at han kun vilde erkjende ham for Spaniens Konge, naar hans Faders Afstaaelse var skeedt frivillig og ei aftvungen ved Begivenhederne i Aranjuez. Ferdinand fortsatte imidlertid Reisen og ankom den 20 Apr. i Bajonne hvor den krænkede Fader og den forbittrede Dronning tilligemed Fredsfyrsten indfandt sig 10 Dage senere. Napoleon modtog den gamle Konge og Dronningen med megen Deeltagelse. Ferdinands Bestræbelser at forsone sig med sin Fader bleve frugtesløse; den 5te Mai frasagde Ferdinand sig Spaniens Throne, og fulgte efterat Carl 4de hoitidelig havde overladt sine Rettigheder til Spaniens Throne til Napoleon, sine Forældre til Bourdeaux, hvor han og hans Brødre tiltraadde Faderens Aftrædelsesact. Derimod erholdt han som Apanage: a) en aarlig Rente af 400000 Franker for sig og sine Efterkommere af Frankerigs Krenskat; b) Navarras Paladser, Parker ꝛc. gjeldfrie som fuldkommen Eiendom for sig og sine Arvinger og c) endnu en aarlig Rente af 600000 Franker ligeledes anviist af Frankerigs Skat. Han opholdt sig derpaa i Slottet Valencey og blev saa strengt beobgtet, at det engelske Ministeriums Plan at bortføre ham 1810, slog feil. Man havde sendt en vis Baron Kolly til ham, men Kolly blev greben og kunde ei skjule sin Plan. Prindsen vilde lade som han misbilligede denne Plan, gav selv en Efterretning derom, forsikrede Napoleon om sin ubegrændsede Hengivenhed og yttrede det Ønske, at blive adopteret af ham. Ferdinand paadrog sig paa nye almindelig Misbilligelse ved at slutte en Fred med Napoleon 1813, og vilde sig beredvillig til at indgaae Alt for igjen at erholde Thronen. Men, da Cortes ei bifaldt denne Fred, blev Ferdinand i Frankerig til Napoleons Afsættelse, da han vendte tilbage til Spanien og betegnede sin Regjerings Begyndelse ved Handlinger og Indretninger, der ei erhvervede ham den offentlige Stemme. I Aaret 1816 har han formælet sig med en portugisisk Prindsesse.

Ferdinand (Frederik Christian Ludvig) Prinds af Preussen, Søn af August Ferdinand var født d. 18 Nov. 1772 og blev i Affairen ved Saalfeld den 10de Oct. 1806. Denne Prinds er bleven mærkværdig for Preussen derved at Krigen imod Frankerig 1806 og 1807 var tildeels hans Værk og sammes ulykkelige Begyndelse ved Saalfeld tildeels

hans Skyld. Hans glimrende Talenter manglede blot det rigtige Maadehold. Da han i Preussens første Krig med det revolutionaire Frankerig aabnede sin militaire Løbebane, viste meget Mod og bar ved Mainz en stærkt saaret Østerriger ud af Slaget paa sine Skuldre, fattede man stort Haab om den unge Helt. Havde Prindsen stedse blevet i Feldten var han muligt bleven et andet Menneske. Men hans Virksomheds Indskrænkelse til som Generallieutenant at vise sig paa Vagtparaden, var ham trykkende og han forfaldt til mangen Udsvævelse. Heri laae Grunden til hans famøse Eventyr med Mad. de Saven i Hamburg, hvorhen han havde fulgt hende 1802; heri maa man søge Aarsagen til hans uhyre Gjeld, hans uforsvarlige Opførsel imod Kongen, med Grev Haugwitz, med den franske Gesandt, kort imod alle, der ei biligede hans excentriske Ideer, eller der ved politiske Forhold stode imod ham. Han følte en varm Kjerlighed til Friheden, hvilken dog ei var i Ligevægt med hans Indsigter, gav ham alt for megen Selvtillid og forblindede ham med Hensyn til den nye franske Keisers og hans Hæres Kræfter. Sværdet blev imidlertid trukket og Prindsen søgte en vigtig Post ved Armeen, længe blev til hans Ærgrelse, hans Bestemmelse uafgjort; endelig overgav Prindsen af Hohenlohe, uagtet Oberst Massenbachs kraftige Forestillinger, ham Anførselen over sin Avantgarde, og fra dette Øieblik gik Prinds Louis (Ludvig) Ferdinand med stærke Skridt sin Skiebne imøde. Hans Selvtillid gjorde ham saa ligegyldig, at han gjorde et Besøg hos en bøhmisk Greve for at dee tage i et Jagtpartie, da den preussiske Armee allerede rykkede frem imod Freiberg. Dette bevægede Fyrsten af Hohenlohe til at udstæde en alvorlig Forestilling til ham, hvori han sagde: „han haabede at Prindsen siden 1794 var modnet til en Mand, saa han ei vilde opofre Kongens Tropper til sin Forfængelighed eller Omtale i Aviserne; han maatte adlyde og vide at en Avantgarde alene ei var bestemt til at levere Slag. han skulde blot see rigtig, rigtig bedømme Fiendens Bevægelser &c.“ Følgen viste, hvor lidet Prindsen agtede denne Instruction. Da General Tauenzien var bleven tilbagekastet ved Schleitz den 9de Oct. vendte Marschallerne Lannes og Augereau sig imod Hohenlohes Avantgarde, som omtrent 8000 Mand stærk, stod ved Saalfeld. Den første Efterretning herom electriserede Prindsen til saa høi en Grad, at han glemte sit hele militaire Forhold og besluttede at maale sig med Fienden endnu før han havde givet Prindsen af Hohenlohe nogen Efterretning herom. Han traf strax sine Dispositioner og allerede Kl. 9 den 10 Oct. vare Tropperne engagerede. Da Prindsen blev overbeviist om, at han ei var istand til at modtage den næsten fire Gange stærkere Fiende, befalede han Tilbagetoget med

muligt Overlæg. Iſærd med perſonlig at bringe Artilleriet igjennem Saalfeld, opholdt han ſig ſaalænge ved en beſkadiget Kanon, at en Colonne franſk Cavallerie var trængt frem og kunde angribe det preusſiſke og ſachſiſke. I Spidſen af Huſarerne brød Prindſen løs paa dem; men formedelſt Mangel paa Eenhed mislykkedes denne Manøvre. Eſquadronerne bleve kaſtede i Norden tilbage, Prindſen blev indvitlet i Haandgemæng og omringet af fiendtlige Huſarer. Han afſlog med Heftighed den tilbudne Parden, og en Piſtolkugle knuſte hans Bryſt. Han blev ſaaledes det førſte Offer i denne Krig, ſom han med ſaa megen Utaalmodighed havde ønſket og tildeels fremvirket. Fyrſten af Hohenlohe erholdt paa ſin Marſch til det tauenzienſke Corps, en Fjerdingvei fra Casla ved en ſachſiſk Huſarofficier Prindſens Beretning, at han ventede at blive angreben; og neppe var Fyrſten ſtegen af Heſten i Casla for at expedere nogle Depeſcher før han fik Efterretning om Ferdinands Fald. Hans Levninger bleve biſatte i Kirken i Saalfeld. „Hans Død er hæderfuld, men beklagelig; han døde, ſom enhver god Soldat maa ønſke at døe;" ſagde den anden franſke Bulletin om ham. Hans to naturlige Børn, Louis og Blanche, bleve 1810 under Navn af von Wildenbruch ophøiede i Adelſtanden af Kongen af Preusſen — Prinds Louis Ferdinand var eet af de ſtørſte muſikalſke Genier og ei alene en fortræffelig Claveerſpiller, men og en ypperlig Componiſt.

Ferduſi (Haſſan BenSherifhah) Perſernes vigtigſte epiſke Digter, blomſtrede ved Aar 1020. Han var født i Thus, hvor hans Forældre levede ſom Agerdyrkere. Perſiens gamle Hiſtorie vakte hans Videbegjerlighed, og da han havde gjort ſig bekjendt med den, beſluttede han at forherlige den ved Digtekunſten. For at indgive nogle Beſværinger vandrede han til Gasno, hvor Sultan Mahmud holdt Hof og ſamlede Digtere og Lærde omkring ſig. Han traadde i en af det keiſerlige Paladſes Haver og fandt i et Lyſthuus to af Keiſerens Digtere, ſom underholdt ſig med at improviſere Vers. Ferduſi nærmede ſig dem og blandede ſig i deres Underholdning. Anſari, een af hine Digtere, berømt ſom Lyriker, forbauſedes ved at høre en Yngling i Bondeklæder yttre ſig med ſaa megen Aand og fortſatte Samtalen med ham. Han fik at vide, i hvad Henſigt han var kommen og fortalte Sagen for Sultanen, ſom gav Ferduſi Befaling, efter førſt at have prøvet ham, at beſynge de gamle Perſerkongers Bedrifter og lovede ham et Guldſtykke for hvert Vers. Ferduſi anvendte en Række af Aar paa dette Arbeid og bragte et ſtort hiſtoriſk Digt af 60000 Vers (kaldet Shahnameh, Kongernes Bog) tilveie, hvilket indbefatter Perſiens Hiſtorie fra Nuſhirvan indtil

Jesdegard og egentlig bestaaer af en Række historiske Epopoier. Helten Rustan, den persiske Herkules's Bedrifter udgjøre een af de skjønneste Episoder i samme. Ferdusi overgav sit Værk til Sultanen, som indtaget imod ham af en Bagtaler, kun lod ham udbetale en Sølvmynt for hvert Vers. Digteren, fortrydelig over at see sig saa uværdigt behandlet, forærede Pengene bort, udstreg en Mængde Vers til Mahmuds Roes, som han havde indflettet i sit Digt og hevnede sig ved en bitter Satire. Nødt til at flygte begav han sig til Thus, hvor han levede skjult. Imidlertid fortrød Mahmud sin Uretfærdighed, og, da han fik at høre Digteren levede i Mangel, lod han belæsse tolv Kameler med rige Foræringer til ham. Da de ankom for Portene af Thus mødte de Ferdusis Liigfærd. — Hans Shahnameh er eet af de meest udmærkede blandt Asiens Digterværker; det persiske Sprog har intet Værk, der kan sættes det ved Siden. For Historien er det af uskatteerlig Værdie, men endnu kun lidet brugt. En engelsk Oversættelse, som Champion begyndte paa 1790, blev ufuldendt. Enkelte Fragmenter findes oversatte i Jones's Commentarier i Wilkens persiske Chrestomathie, i Schlegels Europa og i tydske Merkur. Det hele skal nu udkomme, trykt i Ostindien. Et Fragment udkom i Calcutta 1814 under Titel af Sohreb.

Ferguson (Adam), født i Logierait i de skotske Høilande 1724, var en tidlang Feldtpræst, derpaa 1757 Hovmester i Lord Butes Huus, 1759 Professor i Naturvidenskaben og endelig fra 1764 Professor i Moralen i Edinburgh, hvilken Plads han igjen modtog efter halvandet Aar at have ledsaget den unge Lord Chesterfield paa en Reise. Fornemmelig har han gjort sig berømt ved sin Historie om den romerske Republiks Fremskridt og Undergang, London 1783, 3 Bind 4., ved sit Forsøg over det borgerlige Selskabs Historie og ved sine Begyndelsesgrunde i Moralphilosophien, det første gode Compendium i denne Videnskab, England kan opvise. Han nedlagde sit Professur 1784.

Ferment Gjæringsmiddel o: en Substans, hvorved man frembringer Gjæring i et andet Legeme.

Fernambuco, et Stadtholderskab i den østlige Deel af Kongeriget Brasilien i Sydamerika. Denne Provinds er særdeles riig paa Sukker, Bomuld, Pomeranser, Tobak og det bedste Brasilietræe, som derfor og føre Navnet Fernambuco. Befolkningen beløber sig endnu ei til flere end 10000 Mennesker af hvilke omtrent den femte Deel ere Hvide, de øvrige Indfødte eller Negere. Hoved-

staden heder ligeledes Fernambuco eller Olinda og er et Hovedoplagssted for europæiske Varer.

Ferney kun en lille ubetydelig Flække med et Slot, nær ved Genf, men berømt som Voltaires forrige Eiendom, hvilken han vilde gjøre til sit bestandige Opholdssted efterat han var vendt tilbage fra Frederik 2dens Hof. Dog forlod han siden dette fredelige Opholdssted og gik nok Engang til Paris, hvor han døde. Voltaires „nordiske Semiramis,“ Keiserinde Catharina 2den af Rusland lod forfærdige en nøiagtig Model af Voltaires Studeerekammer i Ferney i ophøiet Arbeid.

Fernow (Carl Ludvig) een af de grundigste og smagfuldeste tydske Kunstkjendere og Critiker var født den 19 Nov. 1763 i Blumenhagen en lille Landsbye ved Pasewalk i Uckermark, hvor hans Fader tjente som Karl paa et Gods, men erhvervede siden en lille Eiendom. Faderens Troskab og Duelighed tjente Sønnen til Anbefaling; han blev saa yndet af Godsets Herskab, Frue von Necker og hendes 3 Døttre, at den tredie Frøken i hans femte Aar tog ham til sig og sørgede med moderlig Omhed for hans Opdragelse. Drengen gav snart paafaldende Prøver paa sin lette Fattevne og man besluttede at opofre ham til Videnskaberne. Men Frue Necker blev tvungen til at forlade sit Gods og saae sig udaf Stand til længere at understøtte sin toaarige Elev og maatte villige i at han kom til Pasewalk i sin forrige Lærers Huus. Hos denne, som var Notarius, blev han Copiist. Her levede han i et trykkende Slaverie. Den tørre Beskjeftigelse med Afskrivning, som ei lod ham Tid til at lære noget, truede at lade ham gaae tilbage i Kundskaber, og kun paa hans Velynderskes Mægling der vedblev at tage Deel i hans Skjebne, blev det ham forundt regelmæssig at besøge Skolen. Han havde levet to Aar i Pasewalk, da en Ungdoms Forseelse, hvortil hans fremspirende Sands for Kunsten forførte ham, gav hans Skjebne en anden Retning, og bevægede hans Fader og hans Beskytterinde, til hvilke han var flygtet at sætte ham i Lære hos en Apotheker, da han alerede besad Endeel Kundskaber. Skjønt hans Herre var en haard streng Mand, holdt han dog af den unge Fernow, men uden derfor at behandle ham mildere eller mere skaansomt. Dog kom denne Mands Velvillie ham til Fordeel ved en Tildragelse, der kunde havt de sørgeligste Følger for ham. En Jægerdreng kommer en Morgen meget tidlig i Apotheket, da Fernow og en anden Dreng netop havde aabnet det. Fernow, som spøgede med Jægeren, tog hans Gevær, lagde an paa ham og trykkede af uden at ane at Geværet var ladt. Det ulykkelige Skud dræbte Jægeren paa Øieblik-

ket; Apothekeren ilede til, hørte hvad der var skeet og besluttede paa Øieblikket at redde Fernow. Han forpligtede den anden Dreng ved Eed til evig Taushed og man foregav at Geværet tilfældigt var gaaet os og havde dræbt Jægeren. Saaledes slap han for en langvarig criminal Undersøgelse; men først længe efter kunde han nogenlunde berolige sit Hjerte. Imidlertid endte han sine Læreaar, i hvilke han kun sjelden havde kunnet tilfredsstille sin Lyst til Tegning og Digtekunst, og begav sig til Lübeck for at undgaae Hververne. Her var han saa lykkelig at finde en god Condition som ved en tilstrækkelig Underholdning lod ham beholde Tid nok tilovers til at arbeide med Held paa sin høiere Dannelse. Han vedblev at øve sine Kræfter i Tegnen og Digten, gjorde Bekjendtskab med den fortræffelige Carstens og fik ved sin Omgang med denne originelle Kunstner høiere og rigtere Synsmaader i Kunsten, indtil endelig hans store voxende Kjerlighed for Maleriet og de Fremskridt, han gjorde deri, bevægede ham til at forlade Apothekerkunsten og gandske følge sin Tilbøielighed. Fra denne Tid levede han af Portraitmalen og Tegneundervisning og øvede sig tillige i Digtekunsten; men hans Arbeider saavel i denne som hiin Kunst beviste dog at han ei gandske havde Kald til sammes Udøvelse. I Ludvigslust hvorhen han havde begivet sig paa nogen Tid, lærte han at kjende et Fruentimmer, til hvem snart den reneste Kjerlighed bandt ham. Pigen var fra Weimar og bevægede Fernow let til at følge sig derhen ved at skildre ham de skjønneste Udsigter. Desværre fandt han sig skuffet Mismod og trykkende Nød tvang ham til at forlade Weimar for at gaae til Jena. Her gjorde han et fortroligt og lærerigt Bekjendtskab med den fortræffelige Reinhold, i hvis Huus han lærte at kjende Baggesen, som var i Begreb med at reise til Schweiz og Italien og gjorde Fernow det Tilbud at følge sig derhen. Denne uventede Lykke førte hurtig og uventet den efter høiere Udbannelse stræbende Yngling til sine dristigste Ønskers Maal. Dog havde de kun seet en ubetydelig Deel af Italien, da Baggesen blev nødt til at vende tilbage. Men Fernow fandt i Baron Herbert og Grev Burgstall to Velyndere, der satte ham istand til desuagtet at begive sig til Rom 1794 og opholde sig der i nogen Tid. Henrykt ved Oldtidens Kunstomgivelser, ledet og styrket ved sin faderlige Ven Carstens, som han fandt i Rom og boede hos, begyndte han nu med Iver at studere Kunstens Theorie og Historie samt Italiens Sprog og Digtere: hans Synskreds udvidedes og berigtigedes, og, da hans Velynderes Understøttelse ophørte, vidste han ved Forelæsninger at erhverve sig saa meget at han kunde blive i Rom. Efterat han i Rom havde anvendt meer end 8 Aar paa Kunstens ivrigste Studium og beriget sin Aand med de

skjønneste Kundskaber, havde i denne Tid seet sin Ven Carstens døe i sine Arme, og i sit 36te Aar giftet sig med en vel hverken riig eller skjøn, men ved Hjertensgodhed og Huuslighed udmærket Romerinde, vaagnede det Ønske hos ham at vende tilbage til sit Fædreneland for i et passende Embede at kunne skjenke sin Familie den nødvendige Underholdning, nyde Frugterne af sin Flid og meddele Verden samme. Et Kald som overordenelig Prof ssor til Universitetet i Jena svarede til disse Ønsker og bevægede ham i Aaret 1803 at forlade Rom med sin Familie. Som Frugter af hans Ophold i Italien maa man betragte hans romerske Studier. Men paa denne Reise over Alperne paadrog han sig den Sygdom, der siden bestandig gnavede paa hans Livskræfter. Vel modtagen i Weimar, begav han sig til Jena og begyndte sine Forelæsninger der. Hans ei aldeles gunstige Stilling der varede kun til Foraaret 1804, da an ved Jagemanns Død fik Bibliothekarpladsen hos Enkehertuginde Amalie og begav sig til Weimar. Dette Embede skaffede ham vel ei tilstrækkeligt Udkomme, men røvede ham og kun liden Tid, og vilde sat ham istand til i uforstyrret Rolighed at forelægge Verden sine Kundskaber i fortræffelige Værker, hvis ei hans stedse mere forstyrrede Sundhedstilstand som ofte st havde berøvet ham frie Aandsvirksomhed og paadraget ham mange legemlige Lidelser, hvilke han bukkede under for den 4de Dec. 1808. Han døde af en ulægelig Pulsaarehævelse i en Alder af neppe 45 Aar, efterat han alerede i de første Forsøg af sine grammatiske og æsthetiske Forskninger, havde leveret Værker af varigt Værd. Hans lærde og smagfulde Udgave af italienske Digtere, hans Grundighed og Fuldstændighed endnu uovertrufne italienske Sproglære ville vedligeholde hans Navn. En Veninde, af den afdøde Johanna Schopenhauer, har meddeelt Publikum hans Levnetsomstændigheder i en egen Biographie paa en Fernow værdig Maade.

F e r o n i a den romerske Gudinde for Lystlunde og for Friheden. I hendes Tempel modtoge de Frigivne en Hat til Tegn paa deres Frihed.

F e r r a r a, fordum et Hertugdømme i Italien, hvilket nu udgjør en Deel af Kirkestaten, grændser mod N. og V. til det lombardiske Kongerige, mod S. til det bolognesiske og Romagna og mod Ø. til det venetianske Bugt og har en usund Beliggenhed. Det gamle, fra Toscana nedstammende og alerede i det 9de Aarhundred berømte Huus Este havde Vicariatet over Ferrara. Azzo 6te blev kaldet bestandig Herre af Ferrara (1208). Men i Begyndelsen af det 14de Aarhundred havde Huset Este tabt flere af sine Besiddelser. Pave Clemens 5te blev 1310 Herre af Ferrara

men snart kaldte det undertrykte Ferrara Familien Este til Hjelp 1317, hvilken kjempede med Johan den 22de og endelig ved et Forlig erholdt Ferraras Vicariat mod en Rente. Markgreve Nicolaus 3die blev af Pave Nicolaus 3die erklæret for Herre af Ferrara. Hans naturlige Søn Borso fulgte ham og blev af Pave Alex ander 6te udnævnt til Hertug af Ferrara (1471). Han forlenede og siden Herkules 1ste, retmæssig Søn af Nicolaus 3die med Hertugdømmerne Ferrara, Massa 2c., uagtet han i Forveien havde berøvet ham Ferrara formedelst hans Forbindelse med Mailand. Hans Søn Alphons 1ste maatte udholde en lang Kamp med Venedig og Paven, fordi han havde taget fransk Partie i Ludvig 12tes Krige i Italien. Med hans Sønnesøn Alphons 2den uddøde Mandsstammen af Huset Estes Hovedlinie. Ham fulgte hans Fætter Cæsar, men denne berøvede Clemens 8de Ferrara 1598 og forenede det med Kirkestaten. Hertugerne af Modena have ei siden kunnet gjøre deres Fordringer derpaa gjældende Ferrara var flere store Digteres og Kunstneres Fædreneland og dets Hertuger vare ombyggelige Befordrere af Kunster og Videnskaber. — Staden Ferrara ligger ved Po, er stor og godt bebygt, fremviser endnu det gamle hertugelige Pallads, som er Cardinallegatens Residens; skjønnere er det nye saa kaldte Diamantpallads Staden havde forhen sædvanlig henved 24000 Indb. og mange Klostre og Kirker. I Benedictinerkirken er Digteren Ariosts prægtige Minde. Universitetet (stiftet 1391) var fordum meget berømt.

Ferro er den vestligste af de canariske Øer, hvilke tilhøre Spanien. De fleste Geographer drage den første Middagslinie (Meridian) igjennem denne Øe.

Fersen (Axel Greve af) kongelig svensk Rigsmarschal, nedstammede fra en gammel svensk Familie, der var i Besiddelse af mange Godser, fornemmeligt i Finland. Han spillede en udmærket Rolle ved Ludvig 16des Hof og hans indtagende Skabning gjorde ham til Kongens og Dronningens Yndling. Overalt heed han le beau Fersen (den smukke Fersen), og det var almindelig Mening at han nød Dronningens hemmelige Gunst. Da Revolutionens Storm brød ud, fulgte Grev Fersen ei andre Yndlinges Exempel, som forlode den ulykkelige Monark. Den styrtede Kongefamilie tro og hengiven udkastede han mange Planer til dens Redning. Paa Flugten til Varennes havde han sin Plads paa Kudskesædet. Samme Iver viste han, da den kongelige Familie var indsluttet i Temple. Engang søgte han at befrie Marie Antoinette ved at tilsende hende Nelliker, hvori Billetter vare indsluttede. Da alle hans Bestræbelser vare forgjeves begav han sig til Brüssel, hvor

han længe opholdt sig. Den Troskab han havde viist Bourbonnerne erhvervede ham Gustav 3dies og siden Gustav 4:des Yndest. Denne sidste ophøiede Fersen til de høieste Æresposter i sit Fædreneland. Han blev Ridder og Commandeur for den kongelige Orden, Generallieutenant, Kantsler for Akademiet i Upsala og Rigsmarschal. Ved Slutningen af 1797 gik han som Gesandt til Congressen i Rastadt, der blev uden Følger. Siden tog han ingen virksom Deel i Sverrigs offentlige Anliggender. Hvad der i Stockholm blev fortalt om hans hemmelige Planer og Virken, beroede paa Rygter, som, uagtet de bleve ubeviiste dog havde de blodigste Følger. Grev Fersen var nær det 60de Aar, da hans Plads som Een af Rigets høieste Embedsmænd den 20 Juni 1810 kaldte ham til en Sørgeceremonie der blev yderst sørgelig for ham selv. Kronprinds Christian Augusts Liig var bragt fra Qviddinge, hvor han var død d. 28 Mai til Lilienholm og skulde derfra bringes til Residensen. Anordningen ved dette Liigtog tilkom Grev Fersen som Marschal, hvorfor han befandt sig i en sexspændig Vogn tæt foran Liget, som blev trukket af 8 Heste. Synet af denne Sørgehøitidelighed henrev Folket, som enthusiastisk havde elsket Kronprindsen og af ham ventet Held og Lykke, til lydelige Udbrud af Smerte, hvori blandedes Forbandelser mod de Personer, man ansaae for Aarsag til Prindsen Død. Uden at kunne anføre nogen anden Grund end det Uventede i Begivenheden, talte dunkle Rygter om en voldsom Dødsmaade og nævnte Grev Fersens Navn. Da Toget var kommet til den med Mennesker opfyldte Adolph Frederiks Plads udraabte Folket med lydelige Trudsler Grev Fersens og hans Søsters Navne, og Steenkast søndersloge Vinduerne i hans Vogn. Marschallen flygtede ind i et Privathuus, medens Toget bevægede sig fremad; den oprørte Folkemængde omringede Huset og fordrede Kronprindsens Morder frem. Forgjeves søgte de tililende Generaler Adlercreutz og Silbersparre at bilægge Stormen: efter frugtesløse Bestræbelser førte Silbersparre den Ulykkelige selv ud af Huset, men forgjeves forsikrede han om hans Uskyldighed. Berøvet sin Orden, Kaarde og Kappe blev han Maalet for en almindelig Regn af Steen og Slag. Saaledes kom han til Raadhuset, men før han kunde redde sig derind, blev han greben, slæbt ved Haarene og saalænge mishandlet med Stød og Slag til han opgav Aanden. Hans nøgne Liig blev udstillet til Skue og først sildig lykkedes det at dæmpe Folkets Rasen, der endnu fordrede flere blodige Ofre.

F e s c e n n i s k e V e r s have deres Navn af Staden Fescennia i Etrurien, hvor de først vare brugelige.

Man forstod derved Vers af slibrigt og smudsigt Indhold, maaskee dramatiske Impromptuer.

Fesch, Cardinal og Erkebiskop af Paris, var født i Ajaccio den 3die Jan. 1763 og var Napoleons Onkel. Han var først Canonicus i St Miniato i det Toscanske, blev i Aaret 1802 Cardinal=Legat og Erkebiskop af Lyon og 1803 af Pius den 7de udnævnt til Cardinal. Kort derpaa gik han som Gesandt til Rom, hvor han blev modtagen af Paven med den største Udmærkelse og erhvervede sig Indbyggernes Kjerlighed ved sine Velgjerninger. Den 1ste Febr. 1805 traadde han ind i Vedligeholdelsessenatet, efterat han kort forhen var bleven Stor-Almoseuier af Frankerig og hædret med Æreslegionens røde Baand. I Juli samme Aar sendte Kongen af Spanien ham Ordenen af det gyldne Skind og i Mai 1806 udnævnte Fyrst Primas ham til sin Coadjutor og Efterfølger, hvilken Expectance han dog siden frasagde sig 1810, da Napoleon bestemte Vicekongen af Italien til Storhertug af Frankfurt efter Dahlbergs Død. Derimod udnævnte Napoleon ham til Erkebiskop af Paris, da den gamle Erkebiskop Debelloy døde. Efter den 30te Marts 1814 begav Fesch sig til Italien.

Feßler (Ignaz Aurelius) berømt ved sin Skjebne ei mindre end ved sine talrige Skrifter, blev født 1756 i Presburg i Ungarn, traadde 1773 i Capucinerordenen i Mødling og blev 1781 flyttet til Klosteret i Wien. Aar 1783 udnævnte Keiser Joseph ham, efterat han havde taget den theologiske Doctorværdighed til ordentlig Professor i de orientalske Sprog og det gamle Testamentes Hermeneutik ved Universitetet i Lemberg. Tillige fik han efter Forlangende sin Afskeed fra Capucinerordenen. Sit Læreembede forvaltede han til 1788; thi, da han 1787 havde bragt sit første Sørgespil Sidney paa Theatret i Lemberg, indviklede hans Fiender ham i en fiskalsk Proces desangaaende, denuncerede Stykket som forargeligt, ugudeligt, religionsstridigt og oprørsk og nødte Feßler, der betragtede sin Stilling for høist usikker ved Josephs 2dens snart ventede Død og ei haabe nogen gunstig Afgjørelse af sin Sag imøde, til at flygte til Schlesien efterat han havde nedlagt sit Embede. Her fandt han en venskabelig Modtagelse hos Boghandler W. G. Korn i Breslau og blev snart fordeelagtigt ansat hos Arveprindsen af Carolath, hvilken overdrog ham sine Sønners videnskabelige Underviisning, da han ved sin Faders Død var kommen til Regjeringen. Aar 1791 gik Feßler over til den lutherske Religion, begav sig 1793 til Berlin, hvor han privatiserede, blev udnævnt til Consulent for de

catholske Anliggender i de nyorganiserede polske Provindser med en passende Lønning og viste sig virksom, deels som Skribent, deels som Opdrager. Han giftede sig i Berlin, men forlod denne Stad 18 3 og kjøbte sig et Landsted i Kleinwall, et Par Mile derfra, hvor han i sin Familiés Skjød og i landlig Rolighed fortsatte sine litteraire Arbeider. Slaget ved Jena og sammes Følger tilintetgjorde hans stille Lykke. Han mistede sit Embede og maatte sælge sin Eiendom med betydeligt Tab og nedsatte sig i Nieder-Schönhausen ved Berlin og siden i Bukow. Omgiven af en talrig Familie, trykket af Krigens Byrder og uden anden Indkomst end den, hans litteraire Virksomhed skaffede ham, behøvede han meer end almindeligt Mod for ei at ligge under for Skjebnens Slag. Han har selv fremstillet et levende Malerie af sin daværende Stilling, som ingen Følende kan læse uden at røres Men og denne Nød havde sine Grændser. I Aaret 1810 blev han kaldet til Petersburg som Professor i de orientalske Sprog og Philosophien ved Alexander-Newsky-Akademiet med en aarlig Indkomst af 2500 Rubler og Titel af Hofraad, men han skal siden, efter offentlige Efterretninger have opgivet denne Plads, fordi hans philosophiske Synsmaade ei stemmede overeens med den der herskende; men er siden ansat som Correspondent ved Lovcommissionen med en Gage af 2500 Rubler. Derpaa har han begivet sig til Wolsk i det saratowske Gouvernement til den rige Kjøbmand og Collegieraad Slobin, som der har oprettet en Opdragelsesanstalt. Her giver han ugentlig 8 Timers Underviisning, hvorfor han har 1500 Rubler og frie Bolig. Hans Værker vise ham som en lærd, klartseende og fortræffelig Mand og duelig Iagttager, uagtet de betydelige Feil, som disse ei ere frie for.

Fest- og Hoitidsdage, helligede fælleds Gudstjeneste, inddeles i Søndage og egentlige Festdage; disse ere enten ordentlige eller overordentlige, bevægelige eller ubevægelige. Bevægelige ere Paaske, Pintse ꝛc., ubevægelige Juul, Helligtrekongersdag, Michelsdag, St. Hansdag ꝛc. I alle oplyste Stater har man arbeidet paa at afskaffe dem eller formindske deres Antal ved at henlægge dem til næste Søndag. Dog var det maaskee at ønske at visse Fæste enten til religiøs Opbyggelse eller til vigtige Nationalbegivenheders Erindring bleve holdte med Høitidelighed og Andagt. De gjøre ei sjeldent et fordeelagtigt og opbyggeligt Indtryk paa mange.

Feston (Frugtsnor) er en levende eller kunstig og i sidste Tilfælde enten malet eller i Steen ophøiet udarbeidet architektoniske Prydelse, af sammenbundne Grene, blandede med Blomster og Frugter, snart paa Bygningens

Udside især over Døtre og Vinduer, snart i dens Indre, i Værelser og Sale. Undertiden tager man og isteden for Blomster og Frugter, Muslinge, mathematiske og musikalske Instrumenter, Dyr etc. efter Stedets Bestemmelse, som Attributer for Fiskerie, Jagt, Musik, Aarstiderne. Maaden at ophænge disse Festons er forskjellig, thi snart hænge de lige ved den ene Ende, snart ere de befæstede ved to Ender og danne halve Cirkelbuer, snart ere begge disse Manerer blandede.

Feth-Ali-Shah eller Fath Ali Shah see Persien.

Fetischismus et Ord hvormed man betegner Tilbedelsen af naturlige og kunstige, levende eller livløse Væsener i Naturen som guddommelige. Ordet er nyt, Sagen gammel. De Brosses har i sit Skrift De culte des Dieux Fetiches først bragt Ordet Fetisch i Omløb. Det kommer enten af det portugisiske Fetisso, en Hexeklods, eller efter Winterbotton af Faticeira, Troldqvinde. Portugiserne kaldte Negernes Afguder ved Senegal og Manituserne andre vilde Nationer saaledes og siden fik Ordet en mere almindelig omfattende Betydning. Man kan skjelne mellem to Slags Fetischer: 1) Dele og Værker af Naturen og 2) Værker af Menneskehænder. Til de første høre Elementer og Bjerge, som Beboerne af Caucasus, Perser, Araber, de gamle Tydske, Mongoler, Peruaner, Negre, Burætee dyrkede; Hinduer, Parther og Kamschadaler tilbade Floder og Kilder; Slaver Tscheremisser og Jakuter Skove og Træer; Syrer, Phrygier, Tunkineser og Laplændere Stene; Ægypter, Ostiaker og andre tilbede Dyr; desuden brugte man Huder, Beenrader, Kløer, Hoveder, Fjere etc. som Fetischer. Den anden Classe er ei mindre talrig: Parcer, Scyther, Taurier tilbade Pile, andre derimod Kar, Pæle etc. Vigtigt er Spørgsmaalet hvorledes Mennesket er faldet paa at tilbede Fetischer. Ved nogle af disse Fetischer er det begribeligt, ved andre derimod maae man forundres over Antagelsen af et sligt Væsen som Gud. Kilden til al Fetischismus er den Naturmennesket eiendomlige Synsmaade af Naturen. Uden selv at vide det fører han sit Liv over i Naturen og hvad da uden for ham er ved ham blevet levende, det forekommer ham at være høiere og mægtigere end han selv er, og i det fremmede Væsen, finder han sit Eget og det Menneskelige guddommeligt. Dette er den renere og ædlere Fetischismus i Naturen. Men herved blev det ikke. Ligesom Naturmennesket havde givet det døde uden for sig Liv, saaledes gav det Levende, Dyrverdenen, sin Følelse og sit indvortes Liv. Dyrets Instinct forekom det Hensigt

og Overlæg, og, da det ved Kunstdrift, ved List i at undgaae sin Fiende, at søge Næring, overgik menneskelig Eftertanke, da det endog vidste det Usete, kunde langtfra lugte sin Føde, forudføle Veirliget, saa gav Dyrverdenen Mennesket deres egen Sands høiere og overmenneskelig tilbede. (Dyrfetischismus). Denne Fetischismus tilbad oprindelig ei Dyr men den levendegjorte Natur med Dyrenes Sandser og Skikkelse. Afrikas meest brændende og Nordens koldeste Climater frembragte den laveste Fetischismus af denne Slags. Fetischismens største Udartelse i Oldtiden fandt ustridig Sted i Ægypten: om den nyere Tids Vilde er det bekjendt, at de sælge, drukne, true, haane, prygle og sønderslaae deres Afguder, naar de ei høre deres Ønsker og Bønner. Fetischismen var meest forædlet i Grækenland, hvor en skjøn Gudeslægt gik frem ved Kunsternes og Sangens Hjelp. Den ædlere Fetischismus dannede Livet i Naturen til Naturaander med eiendomlig Personlighed i menneskelig Gestalt, med menneskelig Villie og Tænken.

Feudalsystem see Lehnssystem.

Feuillans. oprindeligen Medlemmerne af den 1577 af Johan de la Barriere efter Benedictiner Regelen stiftede Munkeorden (Barfodermunke), der bar en Green med Blade (feuilles) i Armeen. Ved den franske Revolutions Tid (1791) fik en politisk Club dette Navn fordi den samlede sig i en Klosterbygning for hine Munke. Den vaagede fornemmelig over den nye Constitutions Opretholdelse og blev det indskrænkede Monarkies Grundsætninger tro. Lafayette, Bailly og flere retskafne Mænd vare Medlemmer af denne Club, som siden blev styrtet.

Fiacre, en Leiekaret af hvilke der i flere Stæder stedse findes nogle til Afbenyttelse paa de offentlige Pladse. Efter Foregivende skulle de have deres Navn af den hellige Fiacre, en skotsk Konge i det 7de Aarhundred, hvis Billede den første Hyrekudsk i Paris gjorde til Skildt paa sin Bolig.

Fibrer kaldes de fine Trevler eller Traade, hvormed Dyrenes og Plantelegemernes faste Dele ere sammenvævede.

Fichte (Johan Gotlieb) var født i Rammenau ved Bischoffswerda i Øvre-Lausitz den 19de Mai 1762. Han fik en classisk Dannelse, studerede i Jena, Leipzig og Wittenberg, levede derpaa nogle Aar i Schweitz og i Preussen, hvor han i Königsberg havde Omgang med Kant. Først

ledede han det philosophiske Publikums Opmærksomhed paa sig ved sit: Versuch einer Critik aller Offenbarung (Königsberg 1792. 8.) Dette Værk skaffede ham 1793 efter Reinholds Afgang fra Jena Kald som overordentlig Professor i Philosophien ved det derværende Universitet. Her bekjendtgjorde han under Navn af Videnskabslære et philosophisk System, som han først byggede paa det kantiske, fra hvilket han dog siden stedse fjernede sig mere. Formedelst en i den af ham udgivne philosophiske Journal (8 B. 1 H.) indrykket Afhandling: Ueber den Grund unsers Glaubens an eine göttliche Weltregierung, faldt han i Mistanke for en irreligiøs Tænkemaade. Den Larm, hans Afhandling vakte, foranledigede en Undersøgelse. Fichte truede med at ville nedlægge sit Embede, hvilket en streng Sandheds-kjerlighed gjorde ham til Pligt, hvorpaa han erholdt sin Afsked. Han fandt en venskabelig Modtagelse i den preussiske Stat. Han privatiserede en tidlang i Berlin, og blev i Sommeren 1805 Professor i Philosophien i Erlangen med Tilladelse at tilbringe Vinteren i Berlin. Under den fransk-preussiske Krig gik han til Königsberg, hvor han en kort Tid holdt Forelæsninger. Efter Freden vendte han tilbage til Berlin, hvor han 1809 blev ansat som Professor ved det nye oprettede Universitet. Han døde den 29 Jan. 1814 af en heftig Nervefeber i sit 51 Aar. Fichte var en Mand af stor Skarpsindighed og høi Veltalenhed i sit Foredrag. I sine mindre videnskabelige Værker giver han et Mønster paa god tydsk Prosa. Han havde en betydelig Indflydelse paa sin Tids Tænken. Hans System er egentlig streng Idealismus, da det Reale eller Virkelige, som vi sætte uden for os, efter dette System kun er en Skabning af vor egen indre Virksomhed. At hæve Aanden over Materie og Sandselighed og opflamme Sindet til den høieste Reenhed, Dyd og Selvfornægtelse, var hans bestandige Stræben som Lærer og Skribent. Hans Hjerte var fyldt af Følelse for alt Skjønt og Godt, Venskab og Kjerlighed. Hans Retskaffenhed var urokkelig og hans Sandhedskjerlighed var ligesaa stor som hans Iver at forsvare Sandheden. Dog udartede denne ofte til Egensind, Haardnakkenhed og videnskabelig Intoleranse, hvilket ei sjelden paadrog ham store Ubehageligheder.

Fichtelberg er Navnet paa to forskjellige Bjerge. Det høieste er i Fyrstendømmet Bayreuth hvorfra adskillige Grene løbe ud til alle Egne; det er henved 7 Mile i Længden og over 4 i Bredden og er bevoxet med Gran. Hovedmassen af begge Spidser, hvoraf dette Bjerg bestaaer, er Granit, men Sidegrenene henimod Regnitz ere Kalksteen. Det er rigt paa Mineralier, som Jern, Vitriol, Svovl, Kobber, Blye, Marmor. Ved Wunsiedel seer

man endnu paa en stor Høide af dette Bierg, Surenburg, hvorpaa det forstyrrede Røverslet Rudolphstein stod. De mærkeligste Spidser ere Schneeberg 3682 høit, Ochsenkopf 3621 Fod, Fichtelberg 3521 Fod, Zinnberg 3316 Fod høit. Paa Schloßberg er Fichtelsee, et med Moos og Ror begroet Vand. Paa dette Bierg udspringer Saale, Eger, Nabe og Mayn. Det saakaldte lille Fichtelbierg ved Wiesenthal er det høieste blandt de sachsiske Erzgebirge. Dets Høide er 3731 Pariser Fod. Paa det udspringer Tschoppe, Sehme, Mitweyda ꝛc., der danne adskillige smukke Vandfald.

Fidalgo kaldes i Portugal en Person af almindelig Adel ligesom i Spanien Hidalgo. De unge Adelsmænd, der tjene som Pager ved Hoffet kaldes og Fidalgo.

Fideicommis, den Bestemmelse af Een, der efterlader en Arv, at Arvingen gandske eller tildeels efter en vis Tid eller ved indtrædende Tilfælde, skal aftræde den til en anden, dernæst det anbetroede Gods eller Arven selv og endelig en Eiendom, som Arvingerne blot maae benytte, men ei afhænde, da den stedse skal blive ved Familien.

Fides, Troskab blev af Numa indviet til Gudinde. Hendes sædvanlige Symboler ere sammenlagde Hænder, en Turteldue ꝛc.

Fidibus; som bekjendt en Papiirstrimmel til at antænde en Tobakspibe ved. Sindrig er i det mindste følgende Forklaring af dette Ord, hvilken, hvis vi ei feile, Ebert har givet. Paa den Tid Tobaksrøgen endnu var forbudet, indbøde Studenterne hverandre til Tobaks- og Øl-Selskaber ved smaae Sædler, hvorpaa stode: fidelibus (ɔ: fidelibus fratribus) og ved disse tændte de siden deres Piber.

Fielding (Henry) blev født den 22 April 1707 i Sharpham-Park i Sommersetshire; hans Fader, som havde fægtet med Hæder under Marlborough var stegen til en Generallieutenants Post. Sin første Underviisning modtog den unge Fielding i sin Faders Huus af en Lærer, hvis Characteer han har skildret i sin Roman Joseph Andrews under det opdigtede Navn Trullier med meget Liv. Siden blev han sendt til Eaton-College, hvor han levede i den største Fortrolighed med Littleton, Fox, Pitt ꝛc. Siden gik han til Leyden for at studere Jura, men forlod samme i sit 20de Aar, da hans mange Sødskendes Nødvendigheder ei tillode hans iøvrigt velhavende Fader at anvende betydelige Summer paa ham alene. Han begav sig derpaa til

London for at fortsætte sine Studier in the Inns of Court (Collegier), men den med en fyrig Indbildningskraft og et lidenskabeligt Hjerte fødte Yngling, havde endnu ei lært at kjende Verden nok for at modstaae Forførelsens Tillokkelser. Alleslags Udsvævelser og Adspredelser, som han overgav sig til, svækkede snart hans Sundhed og satte ham i den meest hjelpeløse Tilstand. Nøden lærte ham at udtænke nye Hjelpemidler og han begyndte at arbeide for Pressen og Skuepladsen. Det Bifald, hans to første Stykker: Love in several masques og the Temple bean, erholdt, bragte ham til at skrive flere og indtil Aaret 1736 havde han skrevet 18. De forraade alle megen Menneskekundskab og fremstille flere comiske Characterer med pikant Naturlighed, men have i det Hele lidet poetisk Værd, hvorfor og Publikums Bifald snart kjøledes. Ved denne Tid ægtede han en smuk, men fattig Pige og forlod London for at leve i Stowes i Dorsetshire, paa et Gods, der var tilfaldet ham ved hans Moders Død. Sammes maadelige Indkomster tilfredsstillede ei hans Hang til Yppighed, og da han efter tre Aars Forløb saae sig blottet for alle Midler til sin Underholdning, vendte han 1740 tilbage til London for at bringe sine Formuesomstændigheder istand ved den igjen fremdragne Jurisprudens og han blev snart regnet til Londons fortrinligste practiske Jurister. Han skrev og nogle moralske Afhandlinger. Han maatte dog snart forlade sin begyndte Bane, da han blev angreben af Podogra og leed næsten uafbrudt af denne Sygdom, som hans tidligere Udsvævelser havde paadraget ham. Nu blev Intet tilbage for ham uden igjen at gribe Pennen. Han arbeidede for et politisk Tidsskrift the Champion. Følelsen af hans Kraft til at fremstille den comiske Side i det menneskelige Liv og hans Iversyge paa Richardson bragte ham i hans egentlige Fag: de comiske Familieromaner. I denne Periode skrev han sine fortræffelige Romaner; Joseph Andrews, Tom Jones (hans Hovedværk) og Amelia, den engelske Literaturs Prydelser. Foruden disse litteraire Arbeider forestod han en tidlang en Fredsdommers Embede i Grevskabet Middelsex. Paa Lægernes Raad at gjenoprette sin Sundhed i en mildere Himmelegn, reiste han til Lissabon, men døde to Maaneder efter sin Ankomst der 1754. Dagbogen over denne Reise udkom næste Aar. Foruden de anførte Værker skrev han endnu: Essay on Conversation; Knowledge of the Character of men; Journey from this world to the next og History of Jonathan Wild. Fielding var af en kraftig Characteer og bei Vært. Hans Lidenskaber, Begjerligheder og Følelser henreve ham til Extremer. Han var urokkelig i Venskab, men heftig i Had, dog forstod han at dæmme dets Opbrusen. Som Mand og Fader følte han for sin Familles Lidelser, hvilke han dog kunde have sparet den, hvis han havde ladet sig mindre beherske af

Ubetænksomhed og Ødselhed. Hans skarpe og træffende Dom trængte ind i det menneskelige Hjertes skjulteste Folder og han viste dets Feil, Egenkjerlighed, Falskhed, Forfængelighed, Gjerrighed, Utaknemmelighed ꝛc. i alle deres Skatteringer.

Fiesco (egentlig Giovanni Luigi de Fieschi) Greve af Lavagna, en fyrig, virksom, stolt Mand, udsprungen af een af Genuas ædleste Slægter, var af Naturen udrustet med alle de Egenskaber, som ere istand til at fængsle Mængdens Kjerlighed og Beundring, men hans Hjerte var fuldt af umaadelig Herskesyge, der bragte ham Undergang. Han var født 1524 eller 1525; en fortræffelig Opdragelse uddannede hans store Anlæg og hans Faders tidlige Død satte ham i Besiddelse af en stor Formue. Men hans ligesaa tidligt opvaagnede Ærgjerrighed lod ham ei nyde den i Ro. Allerede i sit 11te Aar var han indviklet i et Foretagende mod sit Fædreneland, hvilket en i øvrigt fortjent Genueser af Utilfredshed med Regjeringen søgte at udføre; og kun hans Ungdom reddede ham for Straf. Aar 1544 tog han Deel i en anden Plan at overfalde Genua med franske Tropper, hvoraf der dog intet blev, da det franske Korps, som var bestemt hertil paa Veien blev slaget af Østerrigerne. Men Fiescos Ærgjerrighed blev ei den eneste Drivefjer, der bragte ham til nye Foretagender; hertil kom Iversyge mod Familien Dorias store Anseelse og et ved Fornærmelser opvakt Had mod den unge Johan Doria. Fiesco saa intet andet Middel at styrte Genuas tilkommende Regent end ved den hele Regjerings Kuldkastelse; og, da Frankerig og Paven vare utilfredse med Genua og Doria og overhovedet med Keiserens Magt i Italien, vendte han sig til begge. Han gik selv til Rom; dog antog han ei strax de ham af Paven foreslagne Betingelser, men kjøbte 4 Galeier, som Paven havde lovet at bemande under det Paaskud at lade det krydse mod Tyrkerne under hans Broder Hieronymus; desuden havde Hertugen af Parma lovet ham 2000 Mand Hjelpetropper. Opmuntret ved disse Forsikkringer, endnu mere forbittret ved Johan Dorias tiltagende Overmod, havde han allerede antaget de pavelige Betingelser, da han besluttede at spørge tre af sine fortroligste Venner, Vincentius Calcagno, Johan Verina og Rafael Sacco om Raad og Planens Udførelse. Meningerne vare forskjellige: den første fraraadede det hele Foretagende: den sidste raadede til at antage Frankerigs Understøttelse, men Verina, Fiescos Ven af Tilbøielighed og Egennytte, selv fuld af Mod til store Foretagender og en Fiende af Adelen og Dorias Familie, paastod, at Fiesco endog uden fremmed Hjelp kunde blive Herre af Genua. Hans Mening fik Overhaand. Man tog nu nær-

mere Forholdsregler. Doriernes Død besluttedes: Grevens tre Venner skulde uden at opdage nogen deres Forehavende, søge at hverve sig saa mange Tilhængere som muligt. Greven selv søgte mere end nogensinde at vinde Folkets Kjerlighed, men viste tillige den ældre Doria den største Ærefrygt og overøste den unge med Venskabsforsikringer. Sommeren tilbragte han paa sine Godser, øvede sine Vasaller i Vaaben under det Paaskud, at han frygtede et Angreb af Hertugen af Parma, lod ogsaa een af sine 4 Galeier komme til Genua under Paaskud at ville udruste den imod Tyrkerne. Dette meldte han i Fortrolighed den unge Doria, og lagde til at han lod komme et betydeligt Antal af sine Vasaller, for blandt dem at vælge de bedste til at bemande sine Galeier. Det blev derfor ei paafaldende at see saa mange Bevæbnede ankommen hos Greven. Verina havde imidlertid bragt nogle 100 Borgere paa sin Side og disse havde lovet at tjene ham. Udførelsen af deres Foretagende bestemtes til en Dag, paa hvilken Greven gav et Gjestebud i sit Huus i Anledning af sin Svogers Giftermaal med den unge Dorias Søster. Her skulde begge Doriar tilligemed nogle andre myrdes. Men, da begge, den ældre formedelst Sygdom og den yngre af en anden vigtig Aarsag afsloge Indbydelsen, bestemte man Sammensværgelsens Udførelse til Natten imellem den 1ste og 2den Jan. 1547. Saa omhyggelig man taug, havde dog Statholderen i Mailand, enten fra Frankerig eller Parma erfaret noget derom, og meddeelt dette den gamle Doria og den keiserlige Gesandt i Genua, men begge vare saa lidet mistroiske at de ei agtede derpaa. Den 1ste Jan. gik Fiesco til den unge Doria, aabenbarede ham, at han denne Nat vilde lade sin Galei løbe ud og bad om de dertil nødvendige Befalinger, med den Bemærkning, at han ei skulde forundres over, hvis han hørte nogen Larm om Natten. Doria, som fandt sig smigret ved denne Tillid, lovede Greven alt, hvad han forlangte og paatog sig at skaffe sin Onkels Bekræftelse. Verina havde imidlertid samlet Endeel af de fornemste Borgere hos een af sine Venner, som om det var tilfældigviis; disse indbød Greven til Aftensmaaltid hos sig i sit Pallads, hvor det blev enhver tilladt at komme ind, men ingen maatte gaae ud igjen. Greven meddeelte dem sin Plan at befrie Genua fra Dorias Herredømme og opfordrede dem at dele Æren af dette Foretagende med sig. Kun to af dem afsloge det, og disse bleve indesluttede i et Værelse paa Paladset. Nu først, medens de Sammensvorne nøde et kort Maaltid, opdagede Greven sin Gemalinde sit Foretagende, men hun besvoer ham at opgive det. Greven blev ubevægelig mod hendes og sin Ven Pansas Forestillinger og vendte tilbage til de Sammensvorne. Verina skulde lade affyre en Kanon paa Grevens Galei, som Sig=

nal, hvorpaa Fiesco skulde bemægtige sig Dorias Galeier, hans Brødre skulde sætte sig i Besiddelse af Portene, hvorpaa begge Doriar skulde myrdes i deres Pallats. Udfaldet var heldigt: de Sammensvorne bleve snart Herrer af Havnen, Galeierne og begge Hovedportene. Den store Larm vækkede Dorierne. Den unge, som formodede Aarsagen, ilede desuagtet for at hindre Uordener til Havnens Port. De Sammensvorne aabnede den, men i det samme blev han nedstødt med mange Stik. Andreas Doria blev imidlertid ved sine Betjente bragt til Hest igjennem een af Stadens Porte, som var ubesat til et Slot, der laae 15 italienske Mile fra Staden. I Begyndelsen af Allarmen havde Fiesco begivet sig til Havnen og raabt: „Friheden leve!" Udraabet blev gjentaget af Galeislaverne, men, da han frygtede Udsvævelser af disse, vilde han selv gaae ombord for at uddele Befalinger. Men i det han satte Foden paa en Planke, der gik fra Land til en af Galeierne, vippede dette og han faldt i Vandet. Skjøndt der ei var dybt, var der meget Dynd og, da han ei kunde befrie sig fra sine tunge Vaaben, ingen var tilstæde og man ei i den store Larm kunde høre hans Skrig, sank han ned i Dyndet og omkom der. Da man intetsteds fandt ham, anede man hans Død. Hans Broder Hieronymus var ubetænksom nok til at forraade Senatorerne, der kom for at tale med Greven, dennes Død, forlangte at man skulde overgive ham Republikens Pallads; men, da det imidlertid var bleven Dag og Grevens Død almindeligt bekjendt, skildtes Folket ad, som af Hengivenhed til ham havde grebet til Vaaben, og selv de Sammensvorne trak sig lidt efter lidt tilbage. Man indlod sig i Underhandlinger, de Sammensvorne maatte nedlægge Vaaben og erholdt derfor Generalpardon. Hieronymus Fiesco begav sig derpaa til sit Slot Montobio, og hans Broder Ottoboni, Verina, Calcagno og Sacco seilede paa Grevens Galei til Frankerig, hvor de lykkelig ankom. Grevens Legeme blev først fundet 4 Dage efter, men Senatet, som maaskee frygtede en nye Tumult, forbød at trække ham op af Dyndet. Først efter to Maaneders Forløb blev han hemmelig udtrukket og kastet i Havet. Hieronymus Fiesco havde imidlertid sat sit Slot i Forsvarstilstand, deels fordi han ei troede den Naade, man havde tilstaaet ham, deels fordi han arbeidede paa nye Planer. Snart indfandt Verina, Calcagno og Sacco sig hos ham; og saa Ottoboni Fiesco kom tilbage til Italien. Imidlertid anvendte Andreas Doria, som var trøstesløs over sin Brodersøns Død alt for at faae Senatets Benaadelsesact tilintetgjort. Dette skeedte, deels fordi man erklærede den for tvungen, deels fordi den ei var underskreven af et tilstrækkeligt Antal Senatorer. Fiescos Familie og de fornemste Sammensvorne bleve for evig forviste fra Genua;

Distrikt, Grevens Huse og Paladser bleve jevnede med Jorden, alle hans Godser confiskeredes og alle Slotte indtil Montebio tagne i Beslag. Da Hieronymus opholdt sig paa dette og derfra kunde gjøre megen Skade paa Genua, lod Senatet ham tilbyde 12000 Zechiner derfor. Da han vægrede sig skreed man til Slottets Beleiring, hvilket endeligt, da der var skudt Bresche og de slet betalte Soldater i Slottet vakte en Opstand, maatte efter 42 Dage overgive sig paa Naade og Unaade. Soldaterne bleve frigivne, men ingen af de Sammensvorne erholdt Naade. De bleve enten henrettede eller smed de til Galeierne, og Slottet blev sløifet. Ottoboni Fiesco havde endnu tids nok begivet sig tilbage til Frankerig og traadde i fransk Tjeneste. Men, da han 8 Aar efter faldt i spansk Fangenskab, bevirkede Doria, at han blev udleveret til ham, hvorpaa han lod ham sye i en Sæk og kaste i Havet. Grevens Enke var den eneste, der ei blev indviklet med i hans Families Undergang. Hun ægtede siden den berømte Chiappino Vitelli, der tilsidst tjente som spansk Generalfeldtmarschal i Krigen mod Nederlandene og døde 1575. Derimod mistede hun sin Broder paa Schaffottet, da han af Had til Doria og Keiseren, vilde bringe Genua i de Franskes Hænder, men hans Plan opdagedes. — Schiller har foreviget Fiesco i et Sørgespil, der bærer hans Navn.

Figur er et Udtryk, man betjener sig af ved adskillige Kunster, ved nogle i egentlig, ved andre i uegentlig Forstand. Den egentlige Betydning er udvortes Skikkelse, som fremkommer ved ethvert begrændset og omskrevet Rum, det være som Flader eller Legemer. Paa denne Maade bestemmes de mathematiske Figurer f. Ex. Cirkler, Triangler, Qvadrater efter Linier og Vinkler. I Dandsekunsten forstaaer man ved Figur, den efter visse Linier skrevne Vei som Dandserne skulle tage. I de dannende Kunster indskrænker man Begrebet Figur meest til Menneskefigur og betjener sig til andre af Udtrykket Form. Da enhver Figur tilhører Rummet, saa følger af sig selv, at der kun i Rummets Kunster kan være Tale om Figur i egentlig Forstand, og at Udtrykket tages uegentligt i Tidens Kunster. Dette er f. Ex. Tilfældet i Poesien. Sædvanlig taler man vel blot om theoretiske og ei om poetiske Figurer, men urigtig kun, fordi Rhetorikerne have taget tidligere Hensyn derpaa end Poetikerne. Vi ville overhovedet kalde dem Talefigurer, og nu spørges først, hvorledes man faldt paa at tillægge Talen Figurer. Adelung, som erklærer disse Figurer for Modificationer af Udtrykket for at frembringe Liv i Stilen, formoder, at Navnet Figur er laant af de stærkeste og meest levende Hjelpemidler af dette Slags, hvilke virkelig indeholde noget Billedligt og siden udstrak-

tes til de øvrige; men man kan sige i Almindelighed, at disse Figurer vare Maader, hvorpaa Sproget dannede sig og da forklarer Navnet sig selv. Men hvordan det er, saa er hiin særdeles Dannelse hvergang en Afvigelse fra det almindelige Livs Sprog i den Hensigt, derved mere levende at virke paa Indbildningskraft. Udtrykket er da ei mere egentligt for ved Begreber at betegne Gjenstanden for Forstanden, men uegentligt eller figurligt, billedligt for Indbildningskraften for at stemme denne. Om en Olding siger man f. Ex. hans Dages Aften, og derved bliver det tørre Begreb om Livets Ende indhyllet i en skjøn Indklædning, hvormed det Ubehagelige i dette Begreb meget formildes. Man kan i øvrigt dele Sprogfigurerne paa tre Maader: 1) Saadanne som have Hensyn til bestemte Ord (Ordsammenføiningen, Epitheta, Inversion, Gjentagelse, Apostrophe, Udraab; 2) saadanne som gaae ud paa en heel Vending i Tanken (Beskrivelse, Sammenligning, Lignelse, Personifikation, Antithese, Metaphor, Allegorie &c.); 3) saadanne, der gaae ud paa Lyden, musikalsk poetiske (Ordspil, Echo, Annomination, Alliteration, Assonans, Riim). Troperne ere Intet andet end underordnede Figurer. I Musiken betyder Figur en Række forskjellige, hurtigt paa hinanden følgende Toner i hvis Sted man ved en simplere Musik eller Sang kun vilde taget en Tone. Saadanne Toner have Navnet deraf, at de i Nodeformularerne ere forbundne ved Streger, der danne alleslags Figurer. Figuration er Talens Oplivelse ved billedlige Udtryk og forskjønnede Ordføininger. — Figuranter kaldtes ved Balletterne de Dandsere, der ei dandse Solo, men Troppeviis og tjene blot til at udfylde Rummet eller som Baggrund for Solodandserne; ved Skuespil kalder man dem Figuranter, der Intet have at sige, men komme blot frem for at udfylde det tomme Rum og gjøre Handlingen fuldstændig f. Ex. Soldater, Slaver, Bønder. Den Lighed disse have med en eller anden Forretningsmand, der vel fylder Pladsen med de andre, men Intet udretter, har foranlediget at man kalder en saadan en Figurant.

Figurine, kaldes en lille malet, skaaret eller i Metal støbt Figur fra Oldtiden. Ligeledes bruger man Figuriner om Bifigurer, der anbringes især ved Landskaber i det Fjerne. Figurere, gjøre Figur falde i Øinene, stikke frem; undertiden betyder figurere blot at opfylde en Plads. Figurerebænk en Dreierbænk for Kunstdreiere.

Filament Trevlerne ved Planter og Dyr, Støvbærerne eller Støvtraadene i Blomsterne, hvilke tjene Støvpungen til Understøttelse.

Filangieri (Gaetano), en berømt Publicist, blev født i Neapel 1752. Han fratraadde tidlig Militairtjenesten, hvori han var indgaaet efter sine Slægtninges Raad og begyndte at studere de Gamle, Historie og Philosophie. Senere valgte han Moral, Poetik og Lovgivning til sit Hovedfag. Fra 1774 arbeidede han som Advocat ved Domstolene, blev 1777 kongelig Kammerherre og Marschal, erholdt 1780 en Commende og 1782 Prioratet St. Antonio di Sarno. Med kongelig Tilladelse opholdt han sig fra 1783 med sin Ægtefælle paa et Lystssted ved Staden La Cava, fem tydske Mile fra Neapel for med mere Roe at kunne fortsætte sine Studeringer. 1787 traadde han som Bisidder i det kongelige Overfinanscollegium, men denne hæderfulde Post beklædede han ei længe. Hans ved stærk Studeren og vigtige Forretninger i Statens Tieneste svækkede Sundhed laae under for Hypochondrie, og Døden endte den 21 Juli 1788 hans priisværdige Liv. Resultaterne af hans mange Forskninger i alle Grene af Statsoeconomien ere nedlagde i hans udødelige Værk: La scienza della Legislazione; Nap. 1781 — 1785, 6 Vol. Deri giver han de fortræffeligste Regler til gode Loves Indretning, fremsætter passende Exempler, og foredrager de meest dybt udtænkte Gjenstande med ligesaa megen Frimodighed som Tydelighed.

Filial kaldes en Bikirke, som staaer i Forbindelse med en Hovedkirke; saaledes kaldes og ofte en Landsbye, som ingen egen Præst har.

Filtrere, sie igiennem, er den Operation hvorved man ved Hjelp af et passende Redskab, f. Ex. en Sigte, Klæde, Trækpapiir adskiller de grovere Dele af en flydende Materie. Til at filtrere Vand betjener man sig af en vis grov Steenart, som letteligt indsuer Vandet og lader det gaae igiennem, men holder de urene Dele tilbage. En saadan Steen kaldes Filtreersteen. Man har opfundet forskjellige Apparater og Maskiner til dette Brug.

Fin. abbreveret for Fine, Enden i musikalsk Betydning; fin'al §, betyder indtil Tegnet §, hvor Tonestykket ophører.

Finale kaldes Slutningssætningen i et Tonestykke Operaact, Ballet ꝛc. Det bestaaer af forskjellige Satse af forskjellig Characteer. For det Meste har Finalet i Instrumentalstykker Munterhedens Characteer og udfordrer hurtig Bevægelse og levende Foredrag. I Operaen bestaaer Finalet meest af flere til hverandre føiede Satser af forskjellig Characteer og forskjellig Tactart og Bevægelse.

Finansvidenskab. Det paaligger ethvert Medlem af Staten til dens Vedligeholdelse og Beskyttelse at afgive Endeel af sine Eiendomme og Kræfter som forholdsmæssigt Bidrag. Statens Ret at indkræve dette Bidrag er ved Constitutionen overdraget Regjeringen, som maa undersøge hvad Staten behøver og derefter bestemme hvad enhver har at afgive. Saaledes dannes af Endeel af Nationalformuen en Statsformue, hvorved Medlemmerne kunne sikkres i Henseende til Forgivning, Opsigt og Forsvar. Det vanskeligste herved er paa en lovlig og sikker Maade at bestemme det Forhold, hvorefter Statsformuen skal uddrages af Nationalformuen. Den Videnskab, der skal opløse dette for Stats- og Folkelykke saa vigtige Problem, er Finansvidenskaben, Kammeralistik, der af mange holdes for ligebetydende med Statshuusholdning, hvilke dog ved bestemte Grændser kunne skjelnes fra hverandre. Her tages Finansvidenskab i den mere indskrænkede Forstand, som System for de Grundsætninger, hvorefter Statsindkomsterne hæves paa den for Statsmedlemmerne mindst trykkende og Statshensigten sikkerst befordrende Maade. Den lærer 1) Statsindkomsternes Kilder, 2) Grændser, 3) Maaden at hæve dem paa og 4) deres Forvaltning. Kilderne ere egentlig kun to Slags. Benyttelse af en vis Statseiendom og Afgifter af Privatformue. Sædvanlig antager man dog en tredobbelt Kilde: 1) af Krongodserne, Domainerne, Kammergodserne 2c., hvilke man ei maa forvexle med Patrimonialgodser, som udgjøre Kongens Chatoulkasse; 2) af Regalierne som Toldregal, lagt enten paa Kjøretøi eller Varer, i Forstningen blot for at erstatte Udgifterne ved Veie, Broer 2c., Postregal, Jagtregal, Forstregal; 3) af Skatte paa Privateiendom. Denne udreder enten den liggende Grund (Grundskat af sin Værdie eller af hvad den yder, eller Personer (Kopskat, personlig Skat), eller Fortæringen, i hvilken Henseende den har flere Navne f. Ex. Accise, Consumptionsskat 2c. Endelig tager man 4) ogsaa i Betragtning tilfældige Indkomster, Lehnsindkomster, de, som Retten og Politiet indbringe af Confiskationer, Priviligier, Patenter, stemplet Papiir, Spillekort, Passer, Mulkter 2c. Ved disse Indkomster dækkes de ordentlige Udgifter; i Tilfældet af en overordentlig Statsnødvendighed behøves og overordentlige Midler, som enten bestaae i egne Skatter f. Ex. Vindue- og Karetskat, eller Forhøielse i de gamle Afgifter, Domainernes Pantsættelse m. m. Saadanne overordentlige Midler til Statsindkomsternes Forøgelse pleier man at kalde Finansoperationer, hvilke vist nok maae behandles med megen Forsigtighed om ei Staten ved dem skal bringes til Randen af Fordærvelse. — Nu opstaaer Spørgsmaalet, hvor høit skal man bringe Statsindkomsterne? Gives her in-

gen nødvendige Grændser. Den Classe af Financiers, som man kalder Plusmagere, og om hvilke Sonnenfels siger: „Disse Tyranniets foragtelige Leiesvende ligne Jagthunde, som bringe Jægeren Vildtet for selv at mætte sig af dets Indvolde;" disse erkjende vist nok ingen Grændser, men have heller ikke nogensteds bevirket noget andet end Forstyrrelse af Borgervel, Oprør og Staters Opløsning. Den Financier derimod, som tillige er en viis Statsmand, erkjender vist nok nødvendige Grændser, og disse bestemte ved de nødvendige Statsudgifter. Den Grundsætning heri maa følges er, at saa mange væsentlige Nødvendigheder, der virkelig behøves til at opnaae Statens Hensigt, saa mange maae og dækkes ved Financerne. De Udgifter, som hine Nødvendigheder fordre, kunne deles i ordentlige og overordentlige. Af hine antager man tre Classer: 1) Hofetats-Udgifter (fyrsteligt Chatoul, Prindsers og Prindsessers Apanager, Udgifter for Regentens Familie, Taffelpenge, Hofbetjentenes Underholdning, Penge til Bygninger, Reiser, Fornøielser, Naadepenge); 2) Civil-Udgifter (til Domainernes bedre Benyttelse, Statsbetjenternes Besoldning i Justits- og Politiefaget, Opdragelsesvæsenet, til Anlæg og Vedligeholdelse af offentlige Instituter, Universiteter, Skoler, Fattig-, Syge- og Tugthuse, Fængsler, til Gesandtskaber ꝛc.); 3) Krigsetats-Udgifter (til nye Regimenters Oprettelse, til Soldaternes Lønning, Klædning, Føde, til Skyts, Munition, Fæstningernes Vedligeholdelse, Invalidens Pleie, Cadetcorps Krigscollegier, Arsenaler, Flaaden ꝛc.) Til de overordentlige Udgifter høre 1) Krigsomkostninger. 2) Summer til Gjelds Afbetaling, 3) Overskud i Statskassen for at have noget ved Haanden i overordentlige Tilfælde f. Ex. Dyrtid, Ildebrand og Oversvømmelser. Disse Udgifters Overeensstemmelse med Indkomsterne bestemmer Grændsen for en Stats Finanser. Udgifterne maae ei overskride Indtægterne; enhver Udgift maa derfor dækkes ved en Indtægt. „Statskunsten siger Frederik den store, kan ei virke til det Heles Nytte, naar Finanserne ei holdes i den største Orden og naar Fyrsten ei selv er huusholdersk og viis." Regentens Huusholdning er saa meget vigtigere for Publikum, fordi, naar han ei har Penge nok i Forraad til at bestride Krigsomkostningerne uden at gjøre overordentlige Paalæg eller understøtte Borgerne ved almindelige Ulykkestilfælde, alle disse Byrder falde paa Undersaatterne, som saaledes i Ulykkens Tid ere uden al Hjelp. Kunsten at hæve Afgifter viser sig fornemmelig i at gjøre det saaledes at Borgerne ei trykkes derved. For at Paalæggene kunne fordeles lige og ei blive vilkaarlige, indretter man Skatteregistre, som maa være classificerede med Nøiagtighed, for at Byrderne kunne svare til de Enkeltes Evner. Dette er saa nødvendigt at det vilde væ-

re en utilgivelig Feil i Finanserne, naar Afgifternes slette Fordeling afskrækkede f. Ex. Agerdyrkeren fra sit Landarbeide ꝛc. Regenten bør ofte tænke paa de fattige Folkeclassers Tilstand og, saavidt det er ham muligt, sætte sig ind i deres Tilstand. — I Henseende til Finansernes Forvaltning, komme i Betragtning: 1) Finansetaten ɔ: den gjensidige Bestemmelse af alle Statens Indtægter og Udgifter; 2) Cassevæsenet og 3) Regnskabet. Man har brugbare Værker om Cameral- eller Finansvidenskaben af v. Løfeld, Jung, Müller, Losch, Eschenmayer ꝛc.

Fingal, Fin Mac Coul, eller Fionnghal, en tit besjunget caledonisk eller skotsk Helt; Første af Morbheim eller Morven, skal have havt sit Sæde i Selma, været Fader til Ossian og været død 283 Aar efter Chr. Hans Bedrifter besynges i det af Macpherson af gamle skotske Sange dannede og Ossian tillagde Heltedigt, der fører Navn af Fingal. Saa lidet vi have historisk Vished om alt dette, saa er dog saa meget vist, at Navnet Fingal staaer i stor Anseelse hos Bjergskotterne, og at meget Stort og Overordentligt af dem henføres paa Ossian og Fingal.

Fingalshule (Melodiehule, Ua-bhinn) en paa Basaltstøtter hvilende Grotte paa den hebridiske Øe Staffa, hvilken hører til de skjønneste underjordiske Naturmærkværdigheder. Den er 300 Fod lang, 150 Fod høi og 50 Fod bred og gjennemskjæres af en Søe, hvorpaa man kan seile. Paa begge Sider rage deels hele, deels afbrudte, men af Naturen meget regelmæssig dannede Basaltstøtter frem, hvilke med deres afstumpede Ender danne og bære Hvælvingen. De i Hulens Indre fra Klipperne nedfaldende Draaber, frembringer saa harmoniske Toner, at den Reisende, som besøger denne Grotte, finder sig pludselig overrasket ved en Slags usynlig Troldom lignende Musik hvorfor den og har faaet Navn af Melodiehule.

Finisterræ kaldes det vestligste Forbjerg i Spanien i Provindsen Gallicien. For Amerikas Opdagelse førte det med tilsyneladende Ret dette Navn, da det syntes ligesom her var Verdens Ende.

Fink, preussisk General i Syvaarskrigen, var født den 25de Nov. 1718 i Strelitz; traadde i sit 17de Aar i keiserlig, kort derpaa i russisk og 1744 i preussisk Tjeneste, hvor han strax blev Oberst og 1756 Generalmajor. I de schlesiske Krige anførte han en Grenadeerbattaillon, og var med i Slagene ved Prag og Collin. 1759 var han som Generallieutenant med ved Cunnersdorf, hvor han viste sig meget virksom i at samle Levningerne af den slagne Hær.

Frederik sagde ved denne Leilighed om ham, at der vilde blive en anden Turenne af ham. Siden ansatte han Endeel Tropper under Prinds Henrik og udmærkede sig især den 2 Sept. ved Corbitz, da han forsvarede denne Post mod en overlegen Magt og tilføiede Fienden stort Tab. Men den 21de Nov. 1759 havde han det Uheld ved Maxen at blive omringet af en overlægen fiendtlig Magt. Efterat han havde forsvaret sig een Dag, bortskudt al sin Munition og forgjeves søgt at undkomme om Natten, maatte han overgive sig med 8 Generaler og 14,000 Mand. Han blev i Fangenskab indtil Freden 1763, hvorpaa han blev sat i Fængsel i Berlin, casseret af en Krigsret og hensat i nogen Tid paa Fæstningen Spandau. Efterat hans Arrest var tilende traadde han som General for Infanteriet i dansk Tjeneste og døde i Kiøbenhavn den 24 Febr. 1766.

Finkenstein (Carl Wilhelm Rigsgreve af) Frederik 2dens Minister var født den 11te Febr. 1714. Fra sin tidligste Ungdom opofrede han sig det diplomatiske Fag og gik allerede 1733 som preussisk Charge d'Affaires til Stockholm og 1740 til Kiøbenhavn. Da Frederik 2den under critiske Omstændigheder behøvede en indsigtsfuld Minister ved Kong Georg 2dens Hof, faldt hans Valg paa Grev Finkenstein, hvis Underhandlinger frembragte det forønskede Resultat. Herpaa blev han sendt til Petersburg, hvorfra Kongen siden kaldte ham for at overdrage ham en Cabinetsministers Post; hveri han arbeidede 50 Aar med rastløs Virksomhed. Nedbøiet af Aarenes Vægt, udbad han sig, efter at have holdt sit 50de Aars Tjenestejubilæum, sin Afsteed 1799 og døde et Aar efter.

Finner kaldes en Hovedstamme af de Nordeuropæiske Folk, der boer fra det skandinaviske til dybt ind i det asiatiske Norden og er udbredet lige til Wolga og det caspiske Hav. Allerede Tacitus kjender denne Nation under Navnet Finner, hvis kjereste Opholdssteder fra de ældste Tider vare Moradser og Skove, hvorfor de og selv kaldte sig Moradsbeboere og levede fornemmelig af Jagt og Fiskerie. Iøvrigt er det fremdeles mærkeligt hvor lige de finske Folkeslag ere blevne hverandre i Legemsdannelse, Nationalcharacteer, Sprog og Sæder, saa man allevegne kan gjenkjende dem. Ved deres simple Nomade Liv blere de snart et sikkert Bytte for Nordmænd, Svenske og Russer. De Norske underkastede sig først Finmarken, og deres Tog til Permierne, et finsk Folk ved det hvide Hav, ophørte først, da Storfyrsterne af Nowgorod havde bemægtiget sig Permien og Handelen derpaa. Russerne udbredede sig nu i Finnernes Land. Carelen og hele Permien kom i deres

Magt, og i det 14de Aarhundred blev Christendommen prædiket ved det hvide Havs Bredder af Biskop Stephan, og den store Gud Jemalas vidtstraalende Tempel forstyrredes. Alle Finner mod Østen, ved Wolga og i Siberien bleve nu undertvungne af Russerne, der endog tilbagedreve Nordmændene, da disse vilde haandthæve deres usurperede Tributet i det nordlige Lapmark. De Svenske angrebe de finske Folkeslag, der boede dem nærmest. Erik den hellige omvendte i Midten af det 12 Aarhundred Beboerne af det nuværende Finland, og hundrede Aar efter indtoge de Svenske Tawastland og undertvang Kareler og Lapper forsaavidt som endnu ei tilhørte Russerne. Saaledes var den hele finske Nation i Norden undertvungen. Tolv af sammes Folkeslag høre enten gandske eller for en Deel til det russiske Rige, nemlig Lapper, Finner, Ester, Liver, Tscheremisser, Tschuwascer, Mordwiner, Wotjæker, Parmjaker, Surjaner, Woguler og condiske Ostiaker. Kun een har reddet sig fra denne Undergang, Madscharerne, Ungarernes Hovedstamme. Det Folk, som nu kalder sig Finner, Beboerne af Finland kalde deres Land i deres eget Sprog Suomen Sari (Sump eller Øeland) og sig selv Suoma Lainen; Russerne kalde dem Kinu, Tschuchonzü, Maimistü (skiøne Folk); Ingerne kaldes af dem Ischorzi af Ischora eller Ingerfloden, efter hvilken Ingermanland har Navn. Den største Deel af Finland tilhørte længe Sverrig, som deraf eiede 4550 □ Mile med 835000 Indb.; det øvrige som bestod af 781 □ Mile med 205,000 Indb, hørte til Rusland. Men den ulykkelige Krig, som Sverrig i Aarene 1808 og 1809 førte med Rusland, havde til Følge at Sverrig i Freden til Frederiksvamm maatte afstaae hele sin Deel af Finland med endnu mere. Landet frembringer meget Korn, har herlige Skove, Jern, Blye &c., megen Handel og vigtig Skibsfart. Fra Syd til Nord løbe adskillige Bjergkjeder, hvorfra betydelige Floder udspringe. Disse og Landets mange Indsøer forsyne det Indre af Landet rigeligt med Fiske. Indbyggerne bekjende sig til den lutherske Religion og udmærke sig ved legemlige Kræfter, Mod og Tapperhed. Omendskjønt de tale et eget Nationalsprog, saa forstaae og tale dog de Fleste ogsaa Svensk og Russisk.

F i r m a eller Raggione, er Navnet eller Underskriften, under hvilken et Handelshuus driver sine Forretninger, og som egentligt kun tør underskrives af Handelsherren eller den som træder i hans Sted. Give sit Firma er at meddele en Handelsbetjent Fuldmagt at handle og underskrive i sin Principals Navn.

F i r m a m e n t betyder i den sædvanlige Sprogbrug

den tilsynieladende Himmelhvælving eller Himmelbefæstning. Det er klart, at denne Benævnelse, som vi allerede finde i Jødernes ældste Religionsbøger, har sin Oprindelse i den alle raae og uvidende Folk almindelige Forestilling, at Himmelen er en fast Hvælving.

Firman 1) i Tyrkiet en Befaling, som Storvesiren udstæder i Keiserens Navn; 2) i Ostindien den skriftlige Tilladelse at drive Handel.

Firmian (Carl Joseph, Greve og Herre af) en fortjent Statsmand var født 1716 i Deutschmetz i det Trientske og nød sin første Opdragelse og Underviisning i Videnskaberne i Erthal, Inspruck og Salzburg. Efterat han havde fuldendt sine Studier, blev han i Holland en Tilhører af Vitriarius og indgik Venskab med Haverkamp, Boerhave, Bynkershoek og andre berømte Mænd i Leyden. Derfra begav han sig til Paris og kort derpaa til Italien, hvor han uddannede sin Smag for de skjønne Kunster. Da Frants 1ste besteeg Keiserthronen vendte Firmian tilbage til Tydskland og opofrede sig gandske Statsforretninger. Maria Theresia sendte ham som sin befuldmægtigede Minister til Neapel, hvor han ved sin indtagende og blide Opførsel ei mindre end ved sin Duelighed mesterligt at behandle de vanskeligste Forretninger, overtalede Kong Carl at tiltræde den italienske Alliance, hvoraf Joseph (2dens) Valg til romersk Konge var afhængig. Da han derpaa valgtes til befuldmægtiget Minister i det østerrigske Lombardie, aabnedes ham en ny Mark til at vise de Dyder, der pryde en af Religion, Philosophie og Videnskaber ledet Statsmand. Det var ham, som igjen i hine Egne vakte Kjerlighed til Videnskaberne, begyndte at fordrive geistlig Despotismus og Fordomme, oprettede Bibliotheker og søgte at bringe Universitetet i Pavia igjen paa Fode. Det forrige Hertugdømme og Staden Mailand skylder ham fra 1759 fornemmelig sin Befolkning, Anlæggelsen af forskjellige Manufacturer, Handelens Udbredelse, Landhuusholdningens Forbedring, tolerant Sindelaug i Religionen samt Videnskabernes og Kunsternes Dyrkelse. Alle disse og endnu flere Fortjenester forhøiede han ved den overordentlige Mildhed, hvormed han modtog enhver Kunstner og Lærd og ved de Indsigter, han selv viste i mange Litteraturens Fag. Han besad et udvalgt Bibliothek af mere end 40000 Bind og kostbare Kunstsamlinger. Hans Død indtraf den 20de Juli 1782. Han havde tre Brødre, der ligeledes have giort sig fordeelagtigt bekjendte; Lactants, Overhofmester ved det salzburgske Hof; Leopold, Cardinal og Erkebiskop af Passau: og Vigilius, Domprovst i Salzburg. Med

den sidste, een af det tydske Riges lærdeste Prælater, uddøede den firmanske Familie i Aug. 1788.

Fiscal, Fiskal er egentlig en offentlig Person der skal vaage over Fiscus's (de landsherrlige Indkomsters) Rettigheder. En criminel Fiskal kaldes den som i Fyrstens Navn skal anklage en Person paa Liv og Død. Fiskal kaldes i Almindelighed den Embedsmand, der skal paatale alle de Forbrydelser, der begaaes imod Regenten.

Fischart (Johan) kaldet Menzer, var efter nogle fra Mainz, hvoraf de forklare hans Tilnavn, efter andre fra Strasburg, Doctor juris og Rigskammeradvokat, Aar 1586 Amtmand i Forbach eller Forpheim ved Saarbrück og døde før 1591. Saa ubekjendte hans Levnetsomstændigheder ere saa mørkt, og meget med Hensyn paa hans Skrifter, der ere meest af satirisk Indhold, deels i Prosa, deels i Vers, deels blandede af begge Dele og næsten alle forsynede med de besynderligste Titler. Som Satiriker er han den toilesløseste fra sit og maaskee fra ethvert Aarhundred, uudtømmelig paa lystige, lunefulde og vittige, men ei sjelden tillige tvetydige og smudsige Indfald, paa det nøieste bekjendt med sin Tidsalders Daarligheder og aldrig uvis om den Tone, hvori disse skulle sættes og udlees. Han behandler det tydske Sprog med overordentlig Frihed, skaber sig Ord og Vendinger uden i mindste Maade at tage Hensyn paa Analogien, men viser selv i de vilkaarligste Sprogformer sin Lærdom og sit Vid. I stærkcomiske og burleske Udtryk er han uovertræffelig og selv af de meest skalkagtige Udgydelser af hans frugtbare Genie fremlyser overalt naturlig Munterhed og troehjertig Redelighed. Han forekommer under adskillige Navne foran sine Skrifter. Hans bekjendteste Arbeider ere en fri Bearbeidelse af Gargantua af Rabelais, das glückhaft Schiff von Zürich 1576, 4., Aller Practic Grosmutter; Bienenkorb des heiligen römischen Reichs Immenschwarms, 1579, 8. I det første af disse Værker findes de ældste tydske Hexametre. De ere rimede, men vilkaarlige i deres Dannelse. I Sprog, Billeder og sandselig Fremstillingsmaade, siger Jean Paul Fr. Richter om ham overgaaer han langt Rabelais og naaer ham i Lærdom og aristophanisk Ordskabning. Han er mere dennes Gjenføder end Oversætter, hans guldrige Strøm fortjente Sprogforskeres og Moralisters Guldvask. Hans 5te Cap. om Ægtefolk er et Mesterstykke af sandselig Beskrivelse og Iagttagelse, men kydsk og frie som Bibelen og vore Forfædre.

Fiscus er Landsherrens Formue eller hvad der hø=

rer til hans Casse. Dertil falder Efterladenskab, hvortil ingen Arving findes, Confiskation af mange Forbryderes Eiendom, Hjemfald af Legater, der fratages Uværdige, herreløse Sager, Deel i fundne Skatte &c. Meget upassende ville vore Finanscollegier tilegne sig alle de Rettigheder, der tilkom det romerske Fiscus; og paa mange passer Owens comiske Epigram.

Ut visco capiuntur aves (Fiscus quasi Viscus
Dicitur) a fisco sic capiuntur opes.

Fiskene udgiøre i de levende Skabningers systematiske Inddeling den fierde Classe, og ere væsentlig forskiellige fra alle andre Dyr derved, at de kun have eet Hjertekammer og eet Forkammer, at de have rødt og koldt Blod, bevæge sig ved Hielp af Finner og aande gjennem Gellerne, da de ingen Lunger have. Dette er og Aarsagen, hvorfor de ingen Stemme have. Hos alle Fiske hænge Hoved og Krop sammen uden at adskilles ved nogen egentlig Hals, deres Tænder findes anbragte paa forskiellig Maade. Størrelsen af Fiskene er overordentlig forskiellig: der gives Fiske, der ei er større end en Synaal og i Haien har en Hest Plads. De fleste Fiske ere bedækkede med Skjel, der bestaae af en hornagtig Substans og hos mange have en skjøn Glands, og for det meste ere overtrukne med en sliimagtig Materie. Nogle have ei Skjel, men en nøgen slibrig Hud. Mange Fiske have istedet for Skjel en gandske haard Skal. Finnerne bestaae af smaae Fiskebeen, der forbindes ved en egen Hud, ere befæstede ved egne Knokler og bevæges ved visse Muskler. De benævnes efter deres Plads, som Rygfinner, Brystfinner, Rumpefinner &c. De sidste have altid en vertical Stilling og tjene til Roer, ligesom Brystfinnerne til Aarer. Flyvefiskene have meget lange Brystfinner, ved hvis Hielp de kunne hæve sig over Havets Flade og flyve et kort Stykke. Et andet Bevægelsesredskab især til at stige og falde er Svømmeblæren, som ved en egen Canal er forenet med Maven eller Svælget. Vil Fisken ned ad trykker den Luften ud af Blæren ved Hjelp af visse Muskler, hvorved Legemet bliver tungt og synker. Ophører Trykningen stiger Fisken igjen i Veiret. I Henseende til Opholdssted inddeler man Fiskene i Saltvands- og Ferskvandsfiske. Nogle kunne endog forlade Vandet i nogen Tid, som Aalen og Muranen. De Fleste, men især Søefiskene ere i Virksomhed om Natten og holde sig rolige i Dybet om Dagen. De ere derfor lettere at fange om Natten. Mange Slags Fiske foretage sig til visse Aarstider lange Reiser; mange gaae for at lege op ad Flodernes Mundinger: andre som Sildene trække fra Nordpolen imod Syd. Fiskene ere for det meste kjødæden-

de Dyr og udrustede med mange Slags Redskaber for at fange deres Bytte. Nogle have lange Skjegtrævler i Munden, hvorved de kunde fange smaae Vanddyr; andre have et Sprøiterør, som de bruge mod de Insekter, der flyve over Vandet. Zitterfisken har en egen rystende Kraft; Haifisken og mange andre frygtelige Tænder; Saugfisken, Sværdfisken hver sit Vaaben 2c. Fiskenes Sandser have meget Eiendommeligt, og deres Følelse, Lugt, Hørelse og Syn er overordentligt skarpt. Meget faa have en daglig Vederqvægelsessøvn, men de fleste en Vintersøvn. Faa Fiske parres undtagen de, der føde levende Unger, som Aalen og Aalemoderen. Hos de fleste befrugter Hannen først Sæden, efterat Hunnen har givet den fra sig. Fiskenes Formerelse grændser til det overordentlige. I en Sild tæller man over 20 til 30000, i Karpen 200000, i Flyndren over en Mill. Æg. De unge Fiske have ei altid, naar de komme ud af Ægget deres fuldkomne Skikkelse, men undergaae ligesom Amphibierne en Forvandling, hvorved deres Finner lidt efter lidt udannes. Men de voxe meget hurtigt, nogle formedentlig deres hele Levetid og mange naae en høi Alder, saaledes kan Karpen leve 150 Aar. Deres Næring er meget forskjellig og bestaaer af Planter, Insekter, Orme, Dynd. Mange leve blot af at røve de Svagere af deres Slægt og af Rov. Nytten af Fiskene er mangfoldig. Deres Kjød spises, af nogle bruger man Ravnen, Skindet 2c., andre give Tran. Visse Arter ere giftige og Nydelsen af dem dødelig. Læren om Fiskene kaldes med et græsk Navn Ichthyologie.

Fiskerring, er Pavens Signet hvormed de apostoliske Breve i rødt Vox forsegles. Det forestiller Apostelen Petrus i en Fiskers Skikkelse.

Fistel er egentligt et Rør, dernæst en Aabning der ligner et Rør, et huult Saar, der ofte har en ubetydelig Aabning, men gaaer ofte i flere Canaler, ind under Huden mellem Musklerne, Senerne 2c og leder til en indvendig Huulhed, selv i Substansen af et indvortes Organ. Fistelen faaer almindelig Navn af den Deel, hvorfra den kommer som Brystfistel, Tandfistel 2c.

Fistelstone eller Falset kaldes i Sangen de høiere Toner af Menneskestemmen, der overstride den naturlige Stemme og frembringes ved Stemmeorganernes Sammenpræsning. Fordum kaldte man de høieste og dybeste Toner af Blæseinstrumenter, hvoraf man kun sjeldent betjente sig, Falsettoner.

Fix af det latinske Fixus, fast, urokkeligt; deraf

fixere, holde en Gjenstand fast eller fixere sig, tage en fast Bolig. Fix Idee kalder man en selv dannet Forestilling, der bestandig foresvæver Sjelen, eller dog vækkes ved de fierneste Ligheder, og bevirker en sindssvag Tilstand, da den uvilkaarlig behersker Sjelen. — I en modificeret Betydning er fix det samme som ildfast, hvorved vi betegne, at en Ting ved Heden ei lader sig forvandle til Dampe. Saaledes er Guld, Platina &c ildfaste Metaller.

Fix Luft den Luft som udvikler sig af raadne og stinkende Sager. Den kaldes af Physikerne Luftsyre, eller mephitisk Gas.

Fixstjerner kalde vi, i Modsætning af Planeter, der i deres Kredsløb om Solen bestandig forandre deres Plads, og Cometer, der bevæge sig i egen paraboliske Baner, de Stjerner, der stedse synes at blive i en Stilling til hverandre og stedse i samme Frastand, altsaa indbefatte vi under dette Navn alle Stjerner paa Firmamentet med Undtagelse af Planeter og Cometer. Foruden Fixstjernernes tilsyneladende Bevægelse, der fremkommer ved Jordens daglige Omdreining om sin Axel, Æquinoctialpunktets Fremrykken og Lysets Afvigelse, har man endnu iagttaget en egen, meget langsom Bevægelse ved samme, saa det altsaa ei fuldkommen rigtig kan siges, at Fixstjernene stedse beholde samme Stilling til hverandre. Saaledes har man f. E. fundet at Sirius fra Tycho Brahes Tid er rykket 2 Minuter fra sit Sted &c. Videre har man bemærket Stjerner, som pludselig have viist sig paa Himmelen og igjen ere forsvundne; ved andre har man iagttaget at deres tilsyneladende Størrelse afvexlende tager af og til. Deres Frastand fra vor Jord er i Ordets egentligste Forstand umaalelig; de stærkeste Telescoper ere ei istand til at iagttage eller bestemme nogen mærkelig Diameter ved dem; kun naar dette var Tilfældet vilde man ved den Vinkel, under hvilken de vise sig, kunne beregne deres Frastand. Et Begreb om deres Størrelse giver den Omstændighed, at, omendskjønt Jordbanen har en Diameter af 40 Mill. Mile og vi altsaa undertiden er dem 40 Mill. Mile nærmere og til andre Tider 40 Mill. Mile længere fra dem, kunne vi dog ei iagttage nogen Forskjel ved dem. Huygens har ved Sammenligning mellem Styrken af Sirius og Solens Lys, søgt at bestemme hiins Frastand fra Jorden, og under den Forudsætning, at Sirius ei er større end vor Sol, beregnet dens Frastand 27,664 Gange større end Solens. Saa usikkert dette Resultat ogsaa er, er det dog tilstrækkeligt til at overbevise os om, at Verdensrummet har et Omfang, der overgaaer al menneskelig Fatteevne. I samme Uvished ere vi angaaende Fixstjernernes Natur og Beskaffenhed;

dog kunne vi antage som vist, at de ere lysende Legemer eller Sole, og, at der om hver af dem ligesom om vor Sol, dreie sig egne Planeter, som modtage Lys og Varme fra dem. Fixstjernene inddeles efter Forskjelligheden af deres Glands som endog det blotte Øie kan iagttage, i Stjerner af 1ste, 2den, 3de og 6te Størrelse. Men foruden disse Stjerner opdaaer Øiet i de klare Vinternætter hist og her smaae, hvide Skyer adspredte blandt Stjernerne. Disse taageagtige Pletter, hvoraf det bevæbnede Øie endnu finder langt flere, ere hele Grupper af utallige Stjerner, som man tydelig finder ved Teleskoper. Og kun Ufuldkommenheden af vore bedste Instrumenter gjør, at vi ei kunne fortsætte disse Iagttagelser i det Uendelige. For lettere at kunne betegne de enkelte Fixstierne og skielne dem fra hverandre, har man alerede i Oldtiden givet dem egne Navne og inddeelt dem i visse Grupper eller Stjernebilleder. Astronomerne have gjort Fortegnelser af alle ved deres Plads bestemte Stjerner efter deres Navn, Størrelse rc. Saadanne Fortegnelser over Fixstjernerne have vi af Cassini, La Lande, Zach, Piazzi og Bode.

Flaade (Flode) kalder man et Antal Skibe, almindeligst bestemte til Kriger. Dog bruger man og Benævnelsen Coffardieflaade om et Antal Handelsskibe. En Flaade af Smaaskibe eller Galeier kalder man Flotille.

Flag, den fore almindelig fiirkantede Skibsfane af let uldent Tøi, som opstilles paa Spidsen af en Mast eller paa Bagdelen af Skibet. Alle Skibe have Lov til at sætte Flag op, men kun en Admiral heiser Flag paa Stormasten. Paa Toppen af Masterne er i Almindelighed et mindre smalt Flag, kaldet Vimpel. Flaggets Bane og Farve betegner Nationen, Officierens Rang som fører Skibet, eller og overordentlige Tilfælde, ved hvilke man heiser et eget Slags Flag paa Bagstavnen f. E. Rødflag, hvorved man forlanger Hjelp; Sørgeflag, naar et fornemme Liig befinder sig ombord; Fredsflag, som næsten hos alle Nationer er hvidt. At stryge Flag er den største Æresbeviisning et Skib kan vise et andet; at holde Flagget i Armen er en mindre. Kongeflagget, som kun kongelige Skibe fører, stryger for Ingen. At stryge Flag i et Slag er et Tegn til Overgivelse.

Flagellanter er Navnet paa en Sekt fra det 13de Aarhundred, hvilken troede ei bedre at kunne vise sin Bodfærdighed end ved at pidske sig. Man kaldte dem og Korsbrødre fordi de for og bag paa deres Klæder bare et Kors. Eneboeren Raineri i Perugia nævnes som Stifter af denne Sekt ved Aar 1200. Snart fandt han Tilhæn-

gere næsten overalt i Italien og i det følgende Aar udbredede hans Lære sig epidemisk over Alperne til Bayern, Sachsen, Thyringen ic. Gamle og Unge, Fornemme og Ringe, droge i Procession igjennem Stæderne, pidskede sig og formanede til Bod. Antallet af dem, der saaledes trak om, beløb sig til 10000 der anførtes af nogle Præster og bare Faner og Kors foran sig. De droge i tusindeviis fra Land til Land og indsamlede Almisser; 1261 brøde de i flere talrige Skarer over Alperne ind i Tydskland og viste sig i Elsas, Bayern, Böhmen og Polen. De fandt der mange Efterlignere, hvilke som Aventinus i sine Annal. Bojor. fortæller i Freisingen pidskede sig og sang Vers. Aar 1296 viste sig i Strasburg en lille Hob Flagellanter, som med bedækkede Ansigter pidskede sig rundt om i Staden og ved alle Kirker. Saa heftigt imidlertid Folket interesserede sig for dette nye Broderskab, saa lidet Bifald fandt det hos Fyrsterne og den høiere Geistlighed. Den offentlige skamløse Blottelse stødte gode Sæder, deres Omsværmen gav Anledning til oprørske Bevægelser og frække Udsvævelser af alle Slags, de aftvungne Almisser satte de rolige Borgere i en ei ubetydelig Contribution. Derfor udgik snart i Tydskland og Italien uttrykkelige Forbud imod dem, Kongerne af Böhmen og Polen forjagede dem med Magt og Biskopperne satte sig alvorligt imod dem. Desuagtet forplantede dette Uvæsen sig i en anden Skikkelse blandt Begharder og Lollarder (Beedere og Betlere) i Tydskland og Frankerig, og selv i Begyndelsen af det 15 Aarhundred blandt de i Thyringen omsværmende Korsbrødre, af hvilke 91 paa Engang bleve brændte i Sangerhausen 1414. Ogsaa Kirkeforsamlingen i Costnitz saae sig nødt til afgjørende Forholdsregler mod Flagellanterne. Fra den Tid har man ei hørt mere om nogen Sekt af dette Slags, og lidt efter lidt bleve baade Geistlige og Lægfolk kjede af Pidskningen. Fransiskanermunkene i Frankerig (Cordeliers) have længst beholdt denne Skik. At den uagtet sin Ueimelighed og de Fornuftiges Misbilligelse kunde vedligeholde sig saa længe, maa tilskrives de overordentlige Virkninger, man lovede sig af den. Pidskningen var efter Middelalderens Begreber et Surrogat for al Slags Bod, som Skriftefaderen paalagde for begangne Synder: 3000 Piskeslag under Afsyngelse af 30 Psalmer, gjaldt for eet Aars Bod, 30000 for 10 Aar ic. En italiensk Enke i det 11te Aarhundred roste sig af ved Pidskning at have gjort Bod for 100 Aar, hvortil ei hørte færre end 300,000 Slag. Desuden gav den Indbildning, at man selv ved den største Syndeskyld ved denne Selvpinsel kunde undgaae Helvede og erhverve sig Anseelse for særdeles Hellighed, Pidskningen i Synderes og Ærgjerriges Øine en Vigtighed, som saa længe overveiede

de legemlige Smerter indtil Overtroen veeg for en bedre Oplysnings Kundskab.

Flagskib, et Skib, hvorpaa en høi Officier befinder sig, som lader sit Flag vaie.

Flageolet 1) Navnet paa en lille Elfenbeens Fløite, hvormed man lærer Canariefuglene smaae Melodier; 2) en egen Maade at behandle Violinen, hvorved en saadan Fløites Toner efterlignes.

Flamme (Lue) Ei alle antændelige Legemer brænde med Flamme. Den viser sig kun ved saadanne hvis hele Substans er flygtig, eller med hvilke dog flygtige Bestanddele ere forbundne. Disse flygtige Dele stige i Veiret ved en vis Grad af Hede som Dampe, og i det de gaae i Brand vise de sig som Lue. Den Deel af disse Dampe, der ei opbrænder, danner den opstigende Røg, som, naar den lægger sig paa noget, bliver til Sod. De Luc bestemmer den Hedegrad, der skal frembringe Flamme til 650° Fahrenheit, Flammen slukkes, saasnart Varmegraden bliver mindre. Efter den nyere franske Chemie fremkommer Flammen af Lyset og Varmen, som ved Legemernes Forbrændelse fornemmelig og næsten alene udvikle sig af Suurstofgasset.

Flamsk eller flandersk Skole kaldes de Mestre i Malerkunsten, der vare fra de spanske Nederlande, fornemmelig Brabandt og Flandern. De have fornemmelig udmærket sig i Oliemaleriet, hvilket Joh. v. Eyk, en Nederlænder, skal have opfundet. Denne Skole udmærker sig ved Belysningens Skjønhed, rigtig Skyggefordeling og Coloritens Fortræffelighed. De efterlignede Naturen i alvorligere Betydning end den hollandske (den anden Green af den nederlandske) og har en Rembrandt, von Dyk og Andre at opvise.

Flanke (Flanque) kaldes alt hvad der er paa Siden. Saaledes er Flanken ved et Regiment Soldater Sidelinien i Modsætning af Fronten. Flanqueurer kaldes omstreifende Ryttere, som deels skulle iagttage, deels forurolige Fienden. Flanquere betyder i Krigskunsten at forsyne en Fæstning med Sideværker, dække Siderne; ogsaa bestryge eller beskyde fra Siden. Flanquere betyder og at streife omkring.

Flaske (den leydenske eller electriske). Naar man overtrækker en Glasflaske udvendig og indvendig med Staniol, stiller den paa et Bord, som leder Electriciteten og sætter Flaskebunden ved Hjelp af en Metaltraad i Forbin-

delse med Conductoren af en Electriseermaskine, derpaa dreier Maskinen og med den ene Haand holder paa Flaskens udvendige Overtræk, med den anden paa Traaden eller Conductoren, hvormed Flaskens indre Overtræk staaer i Forbindelse, saa viser sig en med Larm forbundet Funke, der ledsages af en Rystelse i Armledet. En lignende Virkning erfarer man, naar man efter Electriseringen, Ladningen, borttager Flasken fra Maskinen og berøver begge Overtræk. I den Tilstand, hvori Leydner-Flasken giver Funken tilligemed Rystelsen, kaldes den ladet; i modsat Tilfælde afføret. Bliver den overladet, saa tømmer den sig selv og gaaer ei sjelden i Stykker ved denne Leilighed. Det er at bemærke, at den ydre Belægning af leydner-Flasken, naar den er ladet, altid har den modsatte Electricitet af den indre Belægning; denne har negativ, naar hiin har positiv og omvendt. Isolerer man en leydner-Flaske og sættes dens ydre Belægning i Forbindelse med den indre Belægning af en anden ei isoleret Flaske, saa lades de begge. Dette kan man fortsætte med flere Flasker. Jo større Antallet af Flaskerne er, desto mere electrisk Materie optage de og desto stærkere er Virkningen ved AflADningen. De paa denne Maade forbundne Flasker kaldes et electrisk Batterie, hvis Virkninger kunne forstærkes til den Grad, at man dermed kan dræbe smaae Dyr, smelte Metaltraad &c. Den har faaet Navn af leydner-Flasken, fordi Cunæus, Allemand og Muschenbroek først anstillede disse Forsøg i Leyden. Andre kalde den efter Kleist, der paaret i Forveien gjorde samme Forsøg.

Flassan (Hr. von) nedstammer fra en fordum grevelig Slægt og erholdt sin tidligere Opdragelse i den samme Militairskole, hvorfra Napoleon, Champagny, Clarke, Bourgoing, Duroc og Andre gik ud. Med Held betraadte han en Løbebane, som Tilbøielighed og Talent kaldte ham til, den diplomatiske. Han blev Chef for det politiske Departement, og havde her den bedste Leilighed til at forene practisk Færdighed med sine sjeldne theoretiske Kundskaber. Reiser i fremmede Lande, Iagttagelsen af adskillige Hoffer, Forbindelse med forskjellige Ministre skjærpede hans Blik stedse mere og uddannede hans Anlæg. Da Napoleon som Førsteconsul yttrede for de Deputerede af Nationalinstitutets historiske Classe, at han ønskede et Værk som, sammenstillede Frankerigs diplomatiske Acter ved Siden af hverandre, var Ingen mere istand til at opfylde dette Ønske end Flassan, især da det saa meget lettedes ham ved hans Adgang til Acterne og Forbindelse med Personer, der kunde give ham Underretning og han tillige understøttedes af udmærkede franske Lærde f. Ex. Koch. Han leverede et mesterligt Værk i 6 Bind: Histoire générale et

raisonnée de la diplomatie française jusqu'à la fin du regne de Louis 16, avec des tables chronologiques de tous les tratés, conclus par la France. Paris 1811. Dette Værk, der er øst af Fordrag, Declarationer, Mannifester, Noter, Depescher og Beretninger af Samtidige, der vare medhandlende Personer, skiøndt maaskee er gandske upartisk, ved hvilket Kilderne ere benyttede med critisk Valg, Data combinerede med Skarpsind og det Hele interessant sammenstillet til en bedømmende Historie af Frankerigs diplomatiske Forhold fra Monarchiets Begyndelse til Ludvig 16des Afsættelse har skaffet Forfatteren et med Rette berømt Navn; thi vi have endnu intet andet Værk, vi kunne sætte dette ved Siden. Der gives faa Værker, der ere vigtigere i Henseende til Stoffet og interresaatere i Henseende til Formen. Efter Napoleons Fald har Hr. de Flassan lovet en Historie af den franske Diplomatie fra 1791 til Pariserfreden i 6 Bind. Som Historiegraph for de udenlandske Anliggenders Departement ledsagede han det franske Gesandtskab 1814 til Wienercongressen.

Flauto, Fløiten. Flauto traverso Tverfløiten, hvorfra maa skilles den klarere klingende militaire Tverpibe. Flauto piccolo, den lille Fløite, der har en meget klar, skrigende Tone, den kaldes og Flageolet.

Flaxman, en endnu levende ypdet engelsk Kunstner, bekjendt af sine Omrids til Homers Iliade og Odyssee, til Æschylus og Dante. Han besidder fortrinligt Talent og Dristighed i sine Omrids; nogle af hans Udkast indeholde skjønne Tanker, men intet er med Hensyn til Opfindelse og Anordning noget fuldendt Kunstværk. Desuden har han erhvervet sig Navn som Billedhugger og har forfærdiget flere berømte Mindesmærker, som over Lord Mansfield, Lord Howe, Abercrombie, Washingtons Buste, Reynolds Statue ꝛc.

Flechier (Esprit) en ærværdig Geistlig, hvem hans andrige Skrifter har erhvervet Efterverdenens Agtelse i samme Grad, som hans Hjertens Godhed og Vegjørenhed vandt ham hans Samtidiges Kjerlighed. Han var født 1632 i Pernes en lille Stad i Diocesed Carpentras, blev opdragen hos sin Onkel P. Hercule Audiffret i Videnskabernes og Dydens Skjød og traadde i Jesuiterordenen som han efter sin Onkels Død dog igjen forlod, for at vise sig i Paris som geistlig Taler og skjøn Aand. Han erhvervede sig megen Roes i begge Dele og blev af Ludvig 14de overøst med rigelige Velgjerninger. Opmuntret ved dette Bifald stræbte Flechier stedse efter høiere Fuldkommenhed og leverede i sine Liigtaler over Bossuet og Turenne to Mesterstykker, der henreve Tilhørerne og endnu læses

med Interesse. Hoffet belønnede hans Talenter 1685 med Bispedømmet Lavaur, og 1687 med Bispedømmet Montpellier, og Ludvig 14de ledsagede Udnævnelsen til det første med disse smigrende Ord: „Undre dem ei over at jeg belønner deres Fortjenester saa silddigt; Jeg frygtede før at berøves den Fornøielse at høre dem". Foruden hans geistlige Taler have vi af ham: Histoire de l'empereur Theodose le grand og Vie du Cardinal Ximenes. Han døde i Aaret 1710 i Montpellier.

Flemming (Paul) een af de fortræffeligste tydske Digtere i det 17de Aarhundred, blev født den 17de Jan. 1609 i Hartenstein i Vogtlandet. Hans velhavende Fader lod ham give en omhyggelig Opdragelse. Efterat han hjemme havde lagt en god Grundvold ved Privatunderviisning blev han sendt til den fyrstelige Skole i Meissen og derfra til Universitetet i Leipzig, hvor han studerede Medicin og rimeligviis havde isinde at blive. Men Trediveaarskrigens Uroligheder nødte ham til 1633 at vende sig til Holsteen, hvor Hertug Frederik just var i Begreb med at sende et Gesandtskab til sin Svoger, den russiske Czar, Michael Feodorowitsch. Flemming, der var fuld af Iver og Videbegjerlighed søgte om en Plads i Gesandternes Følge. Han erholdt den, gjorde Reisen med og kom lykkelig tilbage til Holsteen 1634. Kort derpaa besluttede Hertugen at sende et endnu mere glimrende Gesandtskab til Schach Sofi i Persien, i den Hensigt at skaffe sit Land Handelsfordele der. Flemming var strax færdig til denne Reise, der lovede ham Lyst til at udvide sine Kundskaber saa meget. Omstændighederne ved samme ere blevne os nøie bekjendte ved Olearius's Beskrivelse. Man gik til Seils den 27de Oct. 1635 fra Travemünde, og, efter mange Farer og Besværligheder, som Gesandtskabet maatte udstaae til Lands og Vands, ankom det den 3 Aug. 1637 i Ispahan, blev der een Maaned og ankom paa en anden Vei, ligeledes efter mange Besværligheder i Jan. 1639 til Moskau, som det igjen forlod i Marts. I Reval forlovede Flemming sig med en anseet Kjøbmands Datter, og, da det var hans Forsæt, efter sin Tilbagekomst til sit Fædreneland, at nedsætte sig i Hamburg som practisk Læge reiste han 1640 til Leyden, hvor han promoverede. Men neppe var han igjen kommen til Hamburg, før Døden bortrev ham den 2den Apr. 1640 i hans Alders Blomstren. Sandsynlig var denne tidlige Død Følgen af de Besværligheder han havde udstaaet paa sine Reiser. Saaledes tabte Tydskland en Digter, i hvis Sange og Sonetter et indtagende Sværmerie er blandet med megen øm Følelse, og hvis længere Digte tildeels besynge Reisens Eventyrer med høi og kraftig Begeistring, og som har paatrykt alle sine Værker ægte Genialitets Stempel.

Fletcher (John) see Beaumont.

Fleurus, Fleurs, Fleury, en Flække med 2000 Indb. i det forrige Dep. Jemappe, tet ved Sambre, er bleven bekjendt af flere Krigsbegivenheder men iliær af et mellem de Franske og Østerrigerne leveret Slag den 26de Juni 1794. Dette Slag gjorde Epoche i hiint Feldttog, da det paa nye satte de Franske i Besiddelse af Belgien og sikkred Frankrigs Hovedstad, som efter Fæstningen Landrecys Fald truedes. Den allierede Armee berørte allerede med sine Forposter Peronne (omtrent 18 Mile fra Paris) og sandsynligviis havde Intet opholdt den paa Marschen did, hvis ei de franske Generalers velberegnede Manoeuvrer havde trunget den til Tilbagetog. Pichegru havde omgaaet dens høire Fløi og taget en truende Stilling imod Flandern, Charbonnier havde med Ardenne Armeen trængt de Allieredes venstre Fløi tilbage og Jourdan sat sig i Marsch fra Luxemburg med Mosalarmeen. Ved Deraik toge endelig de Allierede igjen en fast Stilling; Pichegru vilde kaste dem ud deraf, men blev slagen tilbage af Keiser Frants selv. Først efter flere forgjeves Forsøg lykkedes det de Franske at gaae over Sambre. Fem Gange skeedte denne Overgang af den nu forenede Ardenne og Mosel = Armee, som nu under Navn af Sambre og Maas Armeen anførtes af Jourdan en Chef. Følgen af den femte Overgang var Charlerois Capitulation den 25de Juni, men dette Tab var blevet Østerrigerne ubekjendt. Prindsen af Coburg ilede til fra Nivelles for at undsætte Fæstningen og tillige vove et Forsøg til Nederlandenes Redning. Herved tilveiebragtes Slaget ved Fleurus den 26de Juni 1794. Medens Coburg lod Devay tage en Stilling for Tournay med et ei ubetydeligt Corps, angreb han Jourdan og Begyndelsen af Slaget berettigede til de skjønneste Forventninger. Allerede var Arveprindsen af Oranien med den høire Fløi seirende trængt frem til Marchienne au Port, allerede havde Beaulieu ved Angrebet paa Breen ved Auvelov og Redouterne ved Fleurus erobret 20 Canoner, da begge henimod Aften fik Befaling at trække sig tilbage, thi under Slaget havde Prindsen af Coburg erfaret Charlerois Erobring; denne Efterretning virkede saaledes paa ham at han opgav Haabet at redde Nederlandene og gav Slip paa de tilkæmpede Fordele. I dette Slag recognoscerte en fransk General den østerrigske Armee fra en Luftballon.

Fleury (André Hercule de) Cardinal og Premierminister i Frankerig, var født i Lodeve i Languedoc den 22 Juni 1653 og kom i sit 6te Aar til Paris. Han studerede Skolevidenskaberne i Jesuitercollegiet og Philosophie i Collegium Harcourt: paa begge Steder udmærkede han sig.

bestemt til den geistlige Stand blev han Canonicus i Montpellier. Ved Hoffet vandt han snart ved sin indtagende Skabning og sine Forstand almindelig Yndest og blev først Almosenier hos Dronningen og siden ogsaa hos Kongen. Aar 1698 gav Ludvig 14de ham Bispedømmet Frejus og udnævnte ham kort for sin Dod til Underviser for Ludvig 15te. Under Regentskabet vidste han at vedligeholde Hertugen af Orleans Velvillie, thi han søgte paa ingen Maade at gjøre sig gjeldende, fordrede ingen Naadesbeviisninger og afholdt sig fra alle Intriguer. Hertugen, som bemærkede den unge Konges Tilbøielighed til sin Lærer, tilbød denne Erkebispedømmet i Rheims, eet af de høieste geistlige Embeder i Frankerig, men Fleury afslog at blive første Duc og Pair af Frankerig for ei at skilles ved sin Elev. I Aaret 1726 blev han Cardinal og derpaa stillede den unge Konge ham i Spidsen af Ministeriet. Regjeringsforretningernes Byrde afskrækkede ei den 72 aarige Olding. Han havde i lang Tid lagt sig efter at kjende Statsforvaltningen og Frankerigs politiske Forhold, og ledede indtil henimod sit 90de Aar sit Fædrenelands Anliggender med udmærket Held paa den høie Post. Krigen mod Carl 6te angaaende det polske Kongevalg begyndte og endte han lykkeligt og bragte ved den Leilighed det skjønne Lothringen til Frankerig 1735. Den herved tilveiebragte Roulighed var ei af lang Varighed for Europa. En nye Krig brød ud med Østerrig, som Fleury ei oplevede Enden paa. Han døde den 29 Jan. 1743 i Issy ved Paris. Fredens Vedligeholdelse var stedse Basis for Fleurys Politik. Krigen, som udbrød 1740 var Hertugen af Belleisles Værk. Den Bebreidelse at Fleury ved Marinens Forsømmelse lagde Grunden til Englands Overmagt til Søes, træffer ei ham men Ludvig 14de og Hertug-Regenten, som under de fredelige Forhold med England ei troede at behøve den. Ligesaa lidet som han selv udmærkede sig ved fremstikkende og geniale Egenskaber, ligesaa lidet greb han i sine Foretagender til det Overordentlige; men han forstod at gjennemskue Alt med rolig Klarhed, kun manglede han ofte Kraft til at udføre eller lade udføre sin rigtige Dom af andre. Da han traadde i Spidsen af Staten befandt Frankerig sig i den betænkeligste Tilstand. Finanserne vare i Forvirring, Handelen forfalden, Crediten tilintetgjort, Nationen forarmet &c. Fleury lægede alle disse Saar og fremmede uden at bryde sig om et forfængeligt Navn, Frankerigs Lykke i Stilhed.

Fleury (Claude) Abbed, født 1640, død 1723, først Advokat, derpaa Geistlig. Opmuntret af Bossuet skrev han sin Kirkehistorie, hvorpaa han arbeidede 30 Aar, og som har erholdt classisk Rang i dette Fag hos de Franske.

Den er skreven med Critik og Sandhedskjerlighed og forraader ei blot Lærdom. I hans Bog om Valget og Methoden i Videnskabernes Studium viser han en ligefrem, sund Sands, og en levende og fornuftig Kjerlighed for Oldtiden uden Pedanterie. Alle Partier kaldte ham eenstemmig den indsigtsfulde Fleury.

Flibustier, ogsaa kaldede Buccanier, dannede en svømmende Søeroverrepublik i de vestindiske Vande i det 17de Aarhundred. De havde en virkelig constitutionel Forfatning og sikkredes ved de øvrige europæiske Magters Yndest imod Spanien. Den første Stamme til disse Fribyttere vare de vilde Tyrejægere paa Hispaniola (St. Domingo) hvilke kaldtes Buccanier, Colonister og andre Eventyrere. De vare for Størstedelen fra Normandiet. De havde deres Navn af de Pladse, hvor de havde deres smaae Hytter og dyrkede Marker, hvilke kaldtes Bucane. Uden Koner og Børn levede stedse to og to sammen for at hjelpe hverandre. Dette Sammenliv kaldte de Matelotage og sig selv Matelots. Den Overlevende arvede den Afdøde, men ogsaa de Øvriges Eiendom var for alle og Enhver; Forskjellen mellem Mit og Dit var dem fremmed. De erkjendte kun deres egne Bestemmelser for Love, og betragtede de Stadtholderen paa Tortuga, hvorhen de handlede i visse Maader, som deres Overhoved, vilde og ansees for Christne, dog uden at følge denne Religions Grundsætninger. En Bucaniers Giftermaal skildte ham fra Forbundet, han blev betragtet som Colonist og Tortugas Love fuldkommen underkastet. De vare klædte i en Skjorte, af grovt Lærred der var farvet og stiv af de slagtede Dyrs Blod, Buxer af samme Slags, Skoe af Svinehuder, men ingen Strømper; en rund Hat bedækkede Hovedet. I en Rem havde de nogle Knive og en kort Sabel; deres Skydegevær var en Flint, hvoraf de skjøde to Lod svære Kugler. Hver af dem havde een eller flere Karle og 20 — 30 Hunde. Tyrejagten var deres egentlige Forretning, Vildsviin jagede de for Fornøielse. Dyrenes raae Marv var deres Frokost, Kjødet deres ordentlige Maaltid. De holdt deres Maaltider siddende paa Jorden foran en Steen eller en Træstamme. Halvøen Samana, den lille Øe i Havnen Bayaha, Nordkysten af St. Domingo, Havnen Marget, Tortuga, den saa kaldte forbrændte Sacana, Mirbalea og Øen Vacca (Koeøen) vare deres Opholdssteder. Saaledes fortsatte de i lang Tid deres Levnet indtil det faldt Spanierne ind at tilintetgjøre dem. Heraf opkom en formelig Krig, der især førtes i Aarene 1660 — 1665 med megen Forbitrelse paa begge Sider. Da Spanierne ei kunde fordrive Bucanierne, gjorde de dem deres videre Tilværelse umulig ved næsten at ødelægge alle Tyre; mange af dem

bleve nu Colonister i Bayaha og paa andre Øer; men de fleste, ophidsede af Hevn, forenede sig med en Sidegreen af deres Stamme, som allerede havde gjort sig bekjendt under Navnet Flibustier (et af de Franske fordærvet Free booter, Fribytter). Disse Flibustier havde gjort sig meget vigtige for de Franske, af hvilke de brugtes imod Spanierne. Deres raae Levemaade, deres Legemers Hærdelse og Smidighed, deres Færdighed i at skyde, deres Kunst i at maneuvrere, selv naar de maatte hjelpe sig med Kanoer, deres Uadskillelighed fra hverandre og deres Grusomhed i Kampen havde gjort dem frygtelige. Seier eller Død var deres evige Feldtraab. Da Levningerne af Bucanierne forenede sig med dem, vare disse mindre grusomme, mindre lastefulde og synderligt nok mindre religiøse, thi Flibustierne hængte meget ved religiøse Ceremonier og gik aldrig i Kamp uden Bønner og Tegn paa Bod. Dog bleve begge Stammer snart hinanden lige. Jo stærkere de formerede sig desto alvorligere følte de Nødvendigheden af en lovmæssig Orden mellem sig; saaledes fremkom en Codex, der indeholdt flere Forordninger. De havde i øvrigt et Hovedprincip, som stedse foresvævede dem i Spøg og Alvor. „Vor Skjebne sagde de, er ved de bestandige Farer, gandske forskjellig fra andre Menneskers Skjebne; i Dag leve vi, i Morgen ere vi døde; hvorfor altsaa spare sammen? Vi regne vor Tilværelse kun efter de Dage, hvori vi have levet glade og tænke aldrig paa det uvisse Tilkommende. Vor hele Omhue gaaer mere ud paa at tilbringe det Liv, der er forhaanden end ved Sparen være betænkt paa dets Forlængelse.“ Saaledes vilde de ei lade Kongjerrighed gjelde for deres Hovedbevæggrund til deres bestandige Feider imod Spanierne men blot Hevnelyst mod hiin Nation, der havde betegnet hvert af sine Stridt i America med Grusomheder. Disse Kystbrødres (frères de la côte) Begyndelse havde vel været meget ringe, en vis Peter Legrand havde givet det første Exempel, og snart vare de vestindiske Vande bedækkede med hans Kammeraters Fartøier; en Englænder iblandt dem, ved Navn Lewis Scot, vovede den første Landgang paa fiendtlig Kyst og plyndrede Staden St. Francesco de Campeche, hævede der en stor Contribution og trak sig igjen tilbage. Dette Vovestykke havde store Følger, og man foretog vigtigere Expeditioner. L'Olonois een af deres Hovedanførere udkastede store Planer; i Forening med Franskmanden Vasco deelte han Stridskræfterne i Landmilitær og Marinehobe: 8 Skibe besattes med Kanoner og bemandedes og saaledes foretog man sig et Korstog mod Maracaibo. Dette skeedte 1666. Efter mange Vanskeligheder erobrede de den i det indre Land værende faste Stad Gibraltar og vendte tilbage med umaadeligt Bytte. Dette

første Foretagende af L'Olonois fulgtes af adskillige andre, indtil han med Flere ved en Landgang paa Kysten af Darien, blev fangen af de der boende Indianer, huggen i Stykker og opædt. I Aaret 1683 erobrede de under tre af deres Hovedmænd van Horn, Grammont og Larent de Graf Vera Cruz og bortslæbte rigt Bytte med sig da en spansk Flaades Ankomst bevægede dem til Afreise. Aar 1685 lykkedes Erobringen af Campeche; her holdt de Kongen af Frankerigs Navnedag, og deres Anfører Grammont befordredes til Kongens Lieutenant. Han forsvandt kort efter med et Skib, der var udrustet til et nyt Tog, og man hørte intet videre om ham. Een af deres berømteste Anførere var Morgan. Han erobrede Stæderne el Puerto del Principe, Puerto belle, Maracaibo, Gibraltar, og bragte sine Folk efter de største Farer og efter utallige begangne Grusomheder berigede tilbage til deres Hjem. Panamas Indtagelse kostede denne skrækkelige Røveranfører meget, men han overvandt alle Vanskeligheder. Under Anførerne Sharp, Harris og Sawkings gjorde de nye Angreb paa Panama og borttoge i adskillige Aar en Mængde rigtladne spanske Skibe, uagtet Kongen af England alerede tidligere havde taget strenge Forholdsregler mod Flibustiernes skrækkelige Udsvævelser. Men endnu længe og lige til det 18 Aarhundred dreve de deres frygtelige Haandværk, indtil de efter mangehaande Omvexling af Lykke og Ulykke især formedelst den forandrede politiske Retning i Europa tilsidst gandske ophørte. Deres Antal formindskedes og deres Uafhængighed tabtes fra den Tid de ophørte at have nogen politisk Vigtighed for andre Nationer; de vedbleve vel endnu en Tid med Kaperier, men vare ei meget farlige længer. Endelig ophøre endog Benævnelsen Flibustier med Utrechterfreden. Archenholz har i anden Deel af sine historiske Skrifter givet nøiagtigere Efterretninger om dem.

Flint et Skydegevær, som har sit Navn af det gamle alerede i det vendiske forekommende Ord Flins eller Blynz. Ordet Flint betyder egentlig en Kieselsteen, hvoraf man betjente sig ved det Slags Gevær, man brugte istedet for Musketten. Ludvig 14de var den første som 1671 lod bevæbne et Regiment med Flinter og gav det Navn af Fuselierregiment til Forskjel for Musketererne. Man har siden bestræbt sig for at forbedre dette Gevær og gjøre det fuldkomnere saaledes har een Kunstner i Frankerig foreslaaet en Flint med flere Løb, med hvilken man i et halvt Minut skulde kunde skyde 60 Kugler. Englænderen Jacob Widson har opfundet en Flint med 7 Løb. Aar 1794 opfandt en hessisk Dreier Philip Scheffer et Gevær, hvoraf man kan skyde 17 Gange efter hinanden. Man har og fo-

retaget sig mange Forandringer med Laasen, deels til større Sikkerhed ved Skydningen, deels for at hindre Geværet fra at gaae af i utide og Laasen fra Rust. I Førstningen bleve Geværene ligesom Feldtstykkerne afførede ved en Lunte paa frie Haand; siden opfandt man Hanen, hvori Lunten skruedes ind for ved et Tryk at bringe den til Fænghullet. Dette var Luntelaasen. Derpaa skruede man en Flintesteen i Hanen og anbragte derved et Staalhjul, der løb omkring og slog Ild mod Flintestenen. Dette er den gamle i Nürnberg 1517 opfundne tydske Laas. Nogle Mestre i Nürnberg saavel som den svenske Kong Gustav Adolph anbragte Forbedringer ved den. Denne Methode er imidlertid mere langsom, hvorfor man har antaget den franske Indretning med Pande og Pandehætte, hvorimod Flinten, der sidder i Hanen trykkes ved Hjelp af Fingeren, giver Ild og frembringer Skuddet.

Flinteglas er en Glasart, som udmærker sig ved fortrinlig Reenhed, hvilken skyldes Blykalken hvormed Glasset er blandet. Det forfærdiges især i England, dog nu og i Benedictbeuern i Bayern af Reichenbach: Dollond har brugt dette Glas til Forfærdigelsen af sine achromatiske Kikkerter ved at forbinde det med Kronglasset.

Flintestenen, som man nu bruger ved Geværene, findes fornemmelig i Frankerig i Berry og Champagne, saavel paa Jordens Overflade som i Lag under Jorden. Saasnart de ere tagne ud af Jorden bleve de bearbeidede og slagne med forskjellige Hamre, hvorved de faae deres regelmæssige Skikkelse.

Flod eller Strøm. Begge disse Udtryk bruges næsten uden Forskjel, dog synes det som man fornemmelig kalder de Floder Strømme, som ere af betydelig Størrelse og umiddelbart udflyde i Havet. Næsten alle Floder udspringe paa Bjerge af Kilder, nogle faa, som Missisipp, Don 2c. fremkomme af Søer: Vandets Natur medfører, at Floderne i deres Løb følge Jordoverfladens Skraaning. De fleste løbe mod Østen og Vesten, kun faa mod Syden og Norden. Det er mærkværdigt, at Flodernes Hurtighed ei altid retter sig efter Jordfladens større Skraaning. Saaledes løber Donau meget hurtigere end Rhinen; omendskjønt den sidstes Løb er mere skraaligt. Donau, Tiger og Indus ere de hurtigst løbende af de bekjendte Floder. Da Floden almindelig strømmer stærkest i Midten, saa staaer dens Vand der og høiere end ved Bredderne; ved Mundingen derimod er Floden lavest i Midten eller huul, fordi

Havvandet, som her blander sig med den, stiger stærkest op ved Siderne. Den Mængde Vand, som Floderne bringe til Havet er uhyre. Man har f. Ex. beregnet, at Wolga i en Time udgyder over 1000 Mill. Cubikfod Vand i det caspiske Hav.

Flodguder, Flodernes Skytsguder eller de personificerte Floder selv. De forestilles som Sønner af Oceanus med et Roer eller Overflodighedshorn i Haanden, kronede med Rør og liggende ved Siden af en Urne, hvoraf Floden løber. — Flod see Ebbe.

Flora Blomsternes, Kornets og Viinstokkens Gudinde. Hun var gift med Zephyrus (Vestenvinden) og afbildes som en skjøn qvindelig Figur, med en Blomsterkrands paa Hovedet eller i den venstre Haand: i den høire har hun sædvanligt et Overflødighedshorn. Til hendes Ære holdt man i Rom de floralske Skuespil. I Botaniken betyder Flora en Fortegnelse over Planterne.

Florentinerarbeid er et Slags musivisk Kunst, som ved Sammensætning af Ædelstene og Marmorstykker efterligner saavel Naturen selv som og Malerier i en vis Grad. Det har sit Navn af Florents, fordi Florentinerne især udmærke sig ved dette Slags Arbeider. Dog have disse som alle Musikarbeider deres store Mangler og kunne aldrig betragtes som Værker af sand Kunstværdie.

Florentinerlak en bekjendt Malerfarve, som en Franciskaner i Florents opfandt, da han havde forfærdiget en Tinctur af Cochenille med Sal Tartari imod Flekfeberen og af Feiltagelse ofte et opløst acidum derpaa. Det brusede op og der fremkom et høirødt Bundfald. Malerne fandt denne Farve fortræffelig, hvorpaa Opfinderen bestræbte sig for at levere den i Mængde og i større Fuldkommenhed.

Florents forvandledes i det 16de Aarhundred fra en blomstrende Fristat til et Storhertugdømme. Keiser Carl 5te (1530) udnævnte Alexander af Medicis, en Efterkommer af Cosmus, til arvelig Hertug af Florents og Paven gav 1569 Hertug Cosmus Titel af Storhertug. (See Toscana og Etrurien. Florents, Hovedstaden i Storhertugdømmet Toscana, kaldes fortrinsviis den skjønne og har store Fortjenester af Videnskabernes omhyggelige Dyrkelse. Landets rige Familier, blandt hvilke den medicæiske stod øverst, kappedes om at fremme Kunster og Videnskaber. Paladserne i Florents ere en Skole for Architecterne og ingen Kunstner af noget Slags vil forlade Italien

uden at have seet Florents. Flere Gader ere prydede med Billedstøtter, og omendskjønt de tildeels ere smalle og krumme, udmærke de sig dog ved Reenlighed og skjøn Brolægning. Florents har henved 80000 Indb., 17 store Pladse, 172 Kirker og 10000 Huse, der næsten alle kunne kaldes Paladser. Fire prægtige Steenbroer gaae over Arno og to Citadeller beskytte Staden. Blandt Bygningerne udmærke sig fortrinlig Metropolitankirken, Johannes- og Lorenzkirken; som indeholder Storhertugernes Begravelse, det gamle Slot og Paladset Pitti Der findes et Akademie et Lyceum og Læreskole i alle Videnskabernes Grene. En Mængde Fabriker og Manufacturer fremme Kunstfliden. Omegnen af Florents forhøier Stadens Fortrin endnu mere. Slottene Poggio imperiale og Pratelino med sin herlige Have og den deri værende Apeningudes colossale Statue, høre til de skjønneste Opholdssteder.

Florian (Jean Pierre Claris de), en ved talrige Skrifter, fulde af Ynde og Aand almindelig bekjendt Skribent, der var Capitain ved Dragonerne og tillige havde en Plads i det franske Akademie. Han blev født den 6te Marts 1755 paa Slottet Florian, ei langt fra Sauve i Nedre-Sevennerne, paa hvis Opbyggelse hans Bedstefader havde anvendt næsten sin hele Formue. Han skyldte sin Moder Gilette de Salgue, en indfødt Castilianerinde den levende Tilbøielighed, han stedse havde for den spanske Litteratur. Denne Aandsretning og en dermed forbunden Tilbøielighed til det gamle Chevalerie, spores tydelig i hans Værker. Det var dog især i Ferney, at han indsuede sin Lyst til Digtekunsten og Videnskaberne og uddannede sine Anlæg. Han var i Svogerskab med Voltaire; hans Fader var yndet af denne berømte Skribent; han bragte ham sin Søn, og Henriadens Forfatter fandt Behag i at udvikle Ynglingens medfødte Talenter. Han blev Voltaires Yndling og forlod først Ferney, da han som Page traadde i Hertugen af Penthievres Tjeneste, hvilken kort derpaa udnævnte ham til sin Kammerherre og ansatte ham ved sit Regiment. Florian tilbragte den største Deel af Aaret med Hertugen i Paris, hvor d'Argental, en Ven af Voltaire, der samlede Lærde og Kunstnere omkring sig havde ladet opbygge et Privattheater. Her fremtraadde Florian først med sine theatralske Arbeider, i hvilke han selv paatog sig Harlekins Rolle, Han havde maaskee ivrigere gaaet frem paa denne Løbebane, som han betraadde med stort Bifald, hvis ei Hertugen havde viist nogen Mishag dermed. Florian fortsatte sine litteraire Beskjeftiser og vandt Prisen af Akademiet for sine Stykker Voltaire et le serf du Mont Jura og Eklogen Boas et Rüth, hvor

ved saavelsom flere Værker han gjorde sit Navn bekjendt. Mindre Bifald erholdt hans Lovtale over Ludvig 12te. Aar 1788 blev han Medlem af det franske Akademie. Efter Hertugen af Penthievres Død havde han trukket sig tilbage fra Verden. Ifølge det Dekret, som forbød alle Adelige at opholde sig i Paris, begav han sig til Seaux, hvor han dog paa Sikkerheds-commissionens Befaling blev arresteret og hans Liv svævede længe i Fare. Robespierres Fald reddede ham fra Schafottet og tillod en af hans Venner at arbeide for hans Befrielse; men desværre var det for sildigt. De Lidelser og Krænkelser, han havde udstaaet, men fornemmelig den piinlige Uvished, hvori han længe maatte frygte det værste, havde nedtrykt hans Aand. Han gik kun ud af Fængslet for faa Dage efter den 15de Sept. 1794 at forlade Livet. Alle hans Værker udmærke sig ved Lethed, Ynde og Velklang; i de høiere Digtearter mangler han dog undertiden Liv, Kraft og Colorit. Hans Værker ryste ikke, men de henrykke Hjertet med blid Varme. Han var aldeles frie for Had og Hevngjerrighed. Han maatte, som enhver Skribent, der vinder Bifald, erfare Kritiker, men tillod sig aldrig noget Udfald mod sine Dommere. Alle hans Frembringelser læstes med Begjerlighed, thi han maler Sæder og Characterer vel ikke med Energie men med træffende Sandhed. Fremfor alt lykkedes ham Malerier af Hyrdeverdenen og Skildringer af Landlivets søde Rolighed Voltaire kaldte ham kun med det ømme Navn Florianet. Hans Hovedværker ere: Nouvelles, Numa Pompilius, les deux billets, le bon menage, le bon père, la bonne mère, le bon fils, Myrtil et Chloë, Jeannot et Colin, les jumeaux, Hèro et Léandre, le baiser, Blanche et vermeille, Estelle, Eliezer et Naphtaly, Précis historique sur les Maures, Gonsalvo de Cordove, Fables, Guillaume Tell, Don Quichotte, Galathée (efter Cervantes) Contes en vers o. a. m.

Florida, en spansk Provinds i Nordamerika, mellem de forenede Stater, det atlantiske Hav, den mericanske Havbugt og Louisiana af 3100 □ Miles Størrelse. Floden Apalachacola deler Landet i Øst- og Vestflorida: i hiint er Hovedstaden St. Augustin, i dette Pensacola. Missisippi løber paa Grændsen, desuden findes her Floderne Alebama, St. John, St. Mary. Mærkelige ere desuden Søen Mayaco, Bugten ved Pensacola, Apalache, den hellig Aands, Carlos og Chatain-Bugten og Forbjerget Cap Sable. Ogsaa i det Indre gives der Bjerge, som staae i Forbindelse med de apallachiske. Climaet er sædvanlig hedt men dog for det meste sundt. Landet er rigt paa alle Slags Produkter, fornemmelig af Dyre- og Planteriget. Indbyggerne, omtrent 10000 i Tallet, dele sig i

Indfødte, som staae under egne Overhoveder (Creeks-Indianer og Muscecolger) og Europæer (Spanier, Franske, Englænder og Græker). Disse sidste bleve bragte derhen fra Archipelagus for at cultivere Silkeavlen. Et og tyve Aar var hele Florida i de Engelskes Hænder, efterat Spanien, som igjen erholdt Louisiana af Frankerig, havde afstaaet det til Brittanien i Freden til Fontainebleau 1762. For England var Floridas Besiddelse yderst vigtig, da det derved blev sat ud af Forbindelse med farlige Naboer. Dog nødtes England til igjen at afstaae Landet til Spanien i Freden til Versailles 1783. Fra hiin Tid har Spanien været i Besiddelse af Florida, skjøndt de forenede Stater have gjort Fordring paa Vestflorida indtil Floden Pardido, fordi denne Deel forhen har været regnet til Louisiana. Floridas Beliggenhed sætter Landet og i en naturlig Forbindelse med de amerikanske Fristatter.

Florida Blanca (Don Joseph Monino, Greve af) Storkors af Carl den 3dies Orden, blev efter lang Tjeneste første spansk Minister. Den Iver, hvormed han modsatte sig den franske Revolutions Grundsætninger, gjorde ham forhadt og styrtede ham i Begyndelsen af Aaret 1792 fra sin Post. En fransk Chirurg havde alerede i Forveien søgt at myrde ham og havde bibragt ham flere Saar, der dog ei vare dødelige. Florida Blanca blev ved sin Afsættelse i kort Tid heftet, men, da man ved Undersøgelsen af hans Papirer Intet fandt, der kunde regnes ham til Brøde, fik han Tilladelse at begive sig til sine Godser i Murcia og beholde sine Titler. Kort derpaa blev han paa nye arresteret og bragt til Pampelona, men heller ikke denne Gang var det hans Fiender muligt at faae ham erklæret skyldig. Ved Udbruddet af den spanske Insurrection blev han i sit 76 Aar udnævnt til Præsident ved den spanske Central-Junta, som erklærede sig imod Frankerig, men nedlagde kort derpaa dette Embede og skal nu være død.

Flot er i Sømandssproget svømmende paa Vandet. At gjøre et Skib flot er, at faae det til at flyde, naar det staaer fast, f. Ex. paa en Sandbank.

Flue. Med dette Ord betegne vi almindelig en Mængde mindre og større Insekter med to Vinger, naar de paa nogen Maade have de egentlige Fluers Skikkelse. Den systematiske Naturhistorie, som indskrænker Begrebet, tæller dog henved 400 forskjellige Flueatter. Fluerne nære sig af animalske og vegetabilske Safter, som de ind sue ved Hjelp af en Snabel. De fremkomme af Æg, so-

Sædormen udklækker, og som hver Art, ifølge sit Instinct lægger paa saadanne Legemer, der tillige kunne tjene Ungerne til Næring. Disse blive sædvanlig først Maddiker, det er Larver uden Fødder. Mange Fluer udklække, især til visse Tider deres Æg i deres eget Liv og give saaledes virkelige Maddiker af sig. Disse som have en stor Slugenhed tilfælles med alle Insektlarver blive Pupper, saasnart de have naaet deres behørige Væxt. Først af denne Puppe udvikler Fluen sig. De fleste Fluer ere meget besværlige Dyr og vanskelige at fordrive. Den saa kaldte spanske Flue bør omtales for sin medicinske Brug, skjøndt den egentlig ei hører til Flueslægten. Navnet spansk Flue bruger man om en $\frac{3}{4}$ Tomme lang og smal Torbist, der er alindsende grøn med sorte Føleborn. Den findes fornemmelig paa det almindelige Asketræ og har den Egenskab at trække Blærer. Den indfinder sig hos os kun i visse Aar i Maanederne Juni og Juli i saa usigelig Mængde, at næsten alle Blade opæd es af den. Lugten af dette Insekt er ækel løgagtig og bedøvende, Smagen er i Forstningen umærkelig, men siden brændende og ædsende. Den er alle Dyr en dræbende Gift undtagen Iglen. I Apothekerne bruges de under Navn af Canthariden i blæretrækkende Plastre. Man samler dem i Regnveir eller ved Solens Opgang da de sidde ganske stille, kommer dem i en Glasflaske, som man holder saalænge tillukket indtil de ere døde af den af deres egne Uddunstninger fordærvede Luft, tørrer dem derpaa i frie Luft og gjemmer dem i fast tillukkede Flasker ustødte for at bruge dem. Ved Brugen til at trække Blærer, kommer man pulveriserede spanske Fluer paa et klæbende Plaster og lægger det paa. Uden Skade kan man ei lade det trække altfor længe; ligeledes maae man vogte sig for at bruge det indvortes.

Flydende er det, som i blid, jevn og uforstyrret Følge beskjeftiger vor Forestillings eller Følelsesevne. Lethed, Blidhed, Jevnhed og Umærkelighed i Overgangen er udmærkende Characterer ved det Flydende. Stilen i en Tale eller Digt er flydende, naar en Tanke leder os saa let til den anden at vi ei bemærke Overgangen, naar Udtrykket har en blid, vellydende Bevægelse; paa samme Maade er en Melodie eller et Tonestykke flydende. Derfor kan et Værk, som skal røre os stærkt, ei være flydende, thi dette frembringer kun blide Sindsbevægelser og passer derfor til det yndige.

Flyvende kalder man det som hurtig forandrer sit Sted, eller hurtigt kan bringes fra et Sted til et andet. Flyvende Broe er en mellem to Skibe liggende, paa Bjelker hvilende bevægelig Broe. En saadan Broe

har Roer og Robanker, men ingen Master. — Flyvende Corps eller Leir, et Corps, der er blot forsynet med let Skyts, saaledes at det hurtigt kan bevæge sig fra et Sted til et andet. Fornemmelig bruger man Benævnelsen om en lille Hær lette Tropper, som staae under en egen Anfører og hurtigt kan affendes til denne eller hiin Egn til visse Foretagender.

Flyvemaskine er en nyere Opfindelse af Uhrmager Jacob Degen i Wien. Ved opmærksom Iagttagelse af Fuglenes og Insekternes Flugt blev han bragt paa Ideen til sin Maskine. Den bestaaer af en Luftballon, to store Vinger, en Fodstillads, hvorpaa den Flyvende staaer og to Vingehævere, hvorved Vingernes Bevægelse bevirkes. Ved Hjelp af denne sammensatte Maskine er Kunstneren istand til, om just ikke at give Ballonen en vilkaarlig Retning til alle Sider, dog i det mindste bevirke dens Stigen og Falden, hvilket ingen Luftseiler før ham var istand til. Ballonen er nemlig ikke saa stor som de sædvanlige Luftballoner og ei istand til allene at bære Legemets Byrde. Ved Vingehævernes Bevægelse bevirkes Opflyvningen. Lader den Flyvende Vingerne hvile, saa daler Ballonen sagte ned. Paa denne Maade kan han forlænge og forkorte sin Flugt efter Behag og er ei udsat for den Fare at falde ned i et Vand eller paa en Bygning eller andre farlige Gjenstande. Vingerne tjene ham og til Faldskjerm, hvis Ballonen skulde komme til Skade. Disse kunstige Vinger bestaae af mange med Fernis overstrøgne Taftstrimler, der ere befæstede ved Rørstokke, forsynede med Klapper af fernisset Papiir og bevæges ved en Mængde Silke-Traadde. Meerweins havde alerede tidligere Ideen til en saadan Flyvemaskine. Han vilde ved to tilspidsede Vinger af Klæde, der var udspændt over en Indretning af Træe, og hvis Fladeindhold var 126 □ Fod, hæve et Menneske af 150 Pund. Bevægelsens Mechanismus lignede den degenske, men det Hele blev uudført og var uudførligt.

Flynz, Flinz, en af de gamle Tydskes Afguder, som efter Nogles Mening forestillede Døden, efter Andres Tiden og snart afbildedes som en Olding, som i den høire Haand holder en Fakkel eller en brændende Stav og paa Skuldren bærer en staaende Løve, snart som en Menneskebeenrad, hyllet i et let Gevandt, med de samme Attributer, snart som en kronet, kort, tyk Mand, der sidder paa en Throne og holder en Fakkel, ogsaa med korte Fødder og stygge Kløer.

Fløite (Flauto) et Blæseinstrument af Træe, Horn eller Elphenbeen; Aaret 1806 forfærdigede en fransk

Kunstner Lauriston en af Chrystal. Der gives forskjellige Slags: Fluto à bec (Flûte douce) er ei meer brugelig; den havde syv Tonehuller for Fingrene, et for Tommelfingeren og blev holdt som en Hoboe. 2) Den nu sædvanlige af Frederik den store meget yndede Tverfløite, Flauto traverso, der bestaaer af et Hovedstykke, to Mellemstykker og Fodstykket. Hovedstykket indbefatter Mundhullet og Propskruen, ved hvis Hjelp en i Instrumentets Huling over Mundhullet anbragt Prop kan skrues høiere eller dybere. Det øvre Mellemstykke har tre Tonehuller for Fingrene paa den venstre og det nedre, tre for Fingrene paa høire Haand og ved Fodstykket findes to Klapper for Tonerne es og dis. Tromlitz i Leipzig berigede Fløiten med flere Klapper for at variere Tonerne desto bedre. I Solo gjør Fløiten herlig Virkning, men den trætter i Længden og har ei Mangfoldighed nok. — Foruden disse to har man en Flute d'amour, en Terzfløite, en Quartfløite, en Octavfløite (Flauto piccolo). Det bedste Værk om Fløitespillet er Tromlitz's udførlige og grundige Underviisning at spille Fløiten.

Fo Fohé, Fohi er Navnet paa den i China guddommelig tilbedede Stifter af en fremmed Religion, som i det første Aarhundred af vor Tidsregning blev indført der og hurtig udbredede sig. Anledningen til denne Religions Indførelse fortælles paa følgende Maade. Keiser Ming-ti, den 15de af Dynastiet Han, erindrede sig foranlediget ved en Drøm Confucius's Udsagn: I Vesten finder man den sande Hellige; og sendte derfor to af Rigets Store Tsay og Tsin-king til hine Egne med Befaling ei at komme tilbage før de havde fundet den Hellige og lært hans Lov. De bragte Fo's Lære tilbage med sig fra Indien. Bekjenderne af denne Religion anføre følgende Omstændigheder om Stifteren. Fo var født ved Aar 1027 før den christelige Tidsregning i Kaschmire. Hans Fader Infan-wang var Konge i dette Land, hans Moder heed Moye. Hun fødte ham igjennem den høire Side og døde kort efter Fødselen. Ved denne skulle Stjernerne være blevne formørkede og ni Drager stegne ned af Himmelen. Ved Begyndelsen af sit Svangerskab drømte hans Moder hun havde opsluget en hvid Elephant: derfor skal man gjøre saa meget af disse Dyr i Indien. Efter Andres Beretning skal hans Moder have undfanget ham ved Lyset. I det Øieblik, han var kommen til Verden, stod han strax opreist paa sine Fødder; derpaa gjorde han syv Skridt fremad viiste med den ene Haand imod Himmelen og med den anden mod Jorden og talede saaledes med lydelige Ord: Ingen uden Jeg i Himmelen og paa Jorden er værdig Tilbedelse. Dengang heed han Sche-kia eller Schaka. Da han var 17

Aar gammel ægtede han to Qvinder og avlede en Søn; men i sit 19de Aar forlod han sin Familie og begav sig med sine Vise til et ensomt Sted i Ørkenen. I sit 30 Aar blev han opfyldt af Guddommen og forvandlet til en Fo eller et guddommeligt Væsen. Ved store og overordentlige Underbekræftede han sin Lære; et utroligt Antal Disciple forsamlede sig om ham og udbredede hans Lov i Orienten. Disse og hans Religions Præster kaldes i China Seng, i Tatariet Lama, i Siam Talapoiner og hos Europæerne Bonzer. Da den store Fo i sit 79de Aar følte sin Ende nær, erklærede han sine Disciple, at han hidtil kun havde talt til dem i gaadefulde og billedlige Talemaader, men, at han nu, da han skulde stilles fra dem, vilde aabenbare dem sin Læres Hemmeligheder. „I maa vide, vedblev han, at der er intet andet Grundvæsen til Alt end det Tomme og Intet, at alle Ting frembringes deraf og vende igjen tilbage dertil og at alt vort Haab endes deri. Dette Fo's sidste Udsagn deelte hans Tilhængere i tre Secter. Nogle stiftede overeensstemmende hermed en ateistisk Sekt, de fleste blive hans tidligere Lærdomme tro, andre skjelnede mellem en aabenbar og en hemmelig Lære og søgte at bringe begge i Harmonie. Fo's offentlige Lære indeholder Moralen. Den skjelner mellem det Gode og Onde; hvo der har gjort godt i Livet belønnes efter Døden, hvo, der har gjort Ondt, straffes: for begge Slags Sjele ere visse Pladse, og der bestemmes Enhver et Sted efter sine Fortjenester. Guden Fo var født for at redde Menneskene og vise de Vildfarende tilbage paa Salighedens Vei: han har forsonet deres Synder og skaffet dem en salig Gjenfødelse i den anden Verden. Kun disse fem Bud havde han givet dem: ei at dræbe nogen levende Skabning; intet fremmed Gods bringe til sig; undgaae Ureenlighed og Ukydskhed; ikke lyve og ingen Viin drikke. Særdeles dreve de paa Udøvelsen af visse Barmhjertighedsgjerninger og anbefale Gavmildhed med Præsterne. Man skal bygge dem Klostre og Templer for at de ved deres Bønner og Bodøvelser kunne befrie andre fra Syndernes Straf, som de ellers ere udsatte for. De erklære, at hvo der tilsidesætter Deres Bud efter Døden maae vente de grusomste Piinsler og at hans Sjel paa en lang Vandring skal fare selv i de ringeste og meest urene Dyr. Hovedgrundsætningerne i den hemmelige Lære, hvori kun faa ere indviede, ere følgende. Alle Tings Grund og Hensigt er det tomme Rum og Intet. Af Intet fremkom Menneskeslægtens Stamfædre, og til dette Intet ere de vendte tilbage. Det tomme Rum er det, som udgjør vort Væsen og vor Substans. Af Intet og af Elementernes Sammenblanding er Alt fremkommet, som er til, og derhen vender det tilbage. Alle Væsener, levende og livløse, ere kun forskjellige i Skikkelse og Egen=

skaber, de udgjøre tilsammen kun et Heelt og ere ei forskjellige fra deres Grundvæsen. Dette Grundvæsen er af forunderlig Natur. Det er en reen, for al Forandring frie Substans, høist fiin og simpel og derfor alle andre Væseners Fuldkommenhed. Det er høist fuldkomment og derfor i en bestandig Rolighed uden at have Dyd, Magt eller Forstand, uden Virksomhed og uden Begjeren. Hvo der vil leve lykkeligt, maa stedse anstrenge sine Tanker og sit Overlæg for at overvinde sig selv og blive hiint Grundvæsen ligt. Derfor maa man vænne sig til Intet at gjøre, Intet at ønske, Intet at føle og Intet at tænke. Man skal hverken bekymre sig om Dyd eller Last, hverken om Belønning eller Straf, Forsyn eller Udødelighed. Hellig er den, som ophører at være for at blande sig med Intet. Jo mere man ligner en Steen, desto fuldkomnere er man. Dyd og Lyksalighed bestaae i en fuldkommen Ufølsomhed og Uvirksomhed, i Udryddelsen af alle Begjerligheder, i Ophævelsen af alle Legemets Bevægelser, i Tilintetgjørelsen af alle Sjelens Kræfter og i en fuldkommen Rolighed i Tankerne. Hvo der har opnaaet denne lykkelige Tilstand, behøver ei at frygte for nogen Forandring, for nogen Vandren og overhovedet for slet Intet; han er egentlig selv Intet, og, er han noget, saa er han lykkelig, saa er han Guden Fo fuldkommen liig. Fo's offentlige Lære, som blev Folkereligion, kaldes i Indien den bramanske. Den er udbredt i Hindostan, Thibet og Tatariet, dog med mange Modificationer. Fo's øvrige Tilhængere fulgte Læren om Intet og det Tomme. Dog enedes de alle i Læren om Sjelevandringen. Naar en Sjel første Gang viser sig paa Jorden og opliver et Menneskes Legeme, beboer den en Bramins Legeme. Efter hans Død vandrer den, ifølge hans gode eller onde Handlinger i Mennesker eller Dyr, indtil den træder ind i Samanæernes Classe og tilsidst indtræder den i en fuldkommen Samanæers Legeme. En saadan har ingen flere Feil at udsone, de ere alerede afvaskede i de forrige Vandringer; han behøver ei mere at tilbede Guderne, der kun er den høieste Verdensguds Tjenere. Frie for Lidenskaber og ei længer istand til at modtage nogen Ureenhed, døer han kun for at vende tilbage til den eneste Guddom, hvorfra hans Sjel er flydt ud. Dette høieste Væsen, alle Tings Ophav, er fra Evighed, usynligt, ubegribeligt, almægtigt, godt, retfærdigt, barmhjertigt og har sin Oprindelse fra sig selv. Det kan ei forestilles ved nogen Afbildning, man kan ei tilbede det, da det er ophøiet over al Tilbedelse; men dets Egenskaber kan man afbilde og tilbede. Og herved begynder de indiske Nationers Billeddyrkelse. Men Samanæren, tabt i Betragtningen og Eftertanken om denne store Guddom, søger blot at tilintetgjøre sig selv og vende tilbage i Gud-

dommens Skjød og tabe sig i den, der har draget alle Ting frem af Intet og selv ei er noget Materielt. Da denne rene Haand vilde skabe Materien antog den selv en materiel Form og adskildte de hos sig værende mandlige og qvindelige Kræfter. Ved sammes Gjenforening blev Universets Skabelse mulig. Lingam er Symbolet paa denne Guddommens første Handling. Ved den blev Brama, Wischnu, og Iswara frembragte, hvilke ei saa meget ere Guder, som Guddommens Egenskaber eller Attributer.

Focus see Brændpunkt.

Foederativsystem, Statsforbund og Foederativstat Forbundsstat ere forskjellige, hidtil ei nøiagtigt nok bestemte Begreber. Ved hiint er Forbundet det Maal, hvorfor flere Stater forene sig frit og for stedse, saaledes at de med Hensyn til Forbundets Øiemeed, enkelt tagne, ophøre at være selvstændige. Ved denne er Staten ɔ: Alles i det Hele sikkrede Uafhængighed, Maalet hvorfor man har indgaaet Forbundet. Heri ligger Aarsagen, hvorfor hiint System efter sin Natur maa undertrykke Friheden, da det som i sig selv kun kan være Middel ophøies til Hensigt, denne Statsform derimod sikkrer Friheden. I Foederativsystemet nemlig er det hvert enkelt Medlem ubehageligt eller ubeqvemt, fordi det besidder fuldkommen Selvstændighed, at betragtes som Middel for andre. Den Mægtige vil rigtig nok mindre komme i dette Tilfælde end den Svagere; dette medfører Tingenes Natur: men heraf fremkommer nødvendigt en Ulighed og hver Ulighed er den politiske Frihed skadelig. Et politisk Forbund, der er sluttet for stedse, forudsætter flere selvstændige Legemer eller uafhængige moralske Personer, der med Hensyn til visse Rettigheder, som væsentlig hænge sammen med deres Selvstændighed, sætte en særdeles høieste Villie som Statsmagt over sig, og denne er enten alle tilsammen eller een iblandt dem. Følgelig ligger i Begrebet Foederativsystem, saavelsom Foederativstat en Indskrænkelse af den hver Deel tilkommende fuldkomne Uafhængighed og selvstændige Regjeringsmagt, kun med den vigtige Forskjel, at alle Staterne i Foederativsystemet, skjøndt En meer en Anden mindre underkaste sig Een iblandt dem (enten udtrykkelig eller stiltiende den Mægtigere); men i Foederativstaten adlyder hver enkelt Deel, den ene som den anden, Alle tænkt som Eenhed. Her adlyder altsaa Enhver sig selv; hist maa den Svagere følge Trækket mod Magtens Middelpunkt; her har Menigheden, hist almindelig den Mægtigste den høieste Forbundsmagt, vel efter Formen under indskrænkede Betingelser, men disse have for

liden Fasthed til at styre den Mægtigeres Indflydelse. I Foederativstaten finder derhos Lighed, men i Statsforbundet Ulighed Sted i de gjensidige Forhold. – En saadan Indskrænkelse kan kun da være en Stat nødvendig og nyttig, naar den ei anderledes er istand til at sikkre sin indvortes Uafhængighed, det er Selvstændighed i Landspolitie, Lov- og Finantsforvaltning end ved frivillig Opofrelse af sin udvortes eller selvstændige Ret, til efter eget Vilkaar at bestemme sine politiske Forhold til andre Stater. Sædvanlig træde flere Stater sammen i et politisk Forbund, naar gjensidig Nødvendighed, Svaghed, den Enkeltes farlige Stilling eller en Mægtigeres truende Naboskab nøder dem dertil. Ere disse enkelte Statslegemer hverandre lige i Oprindelse, Sprog og Skikke, saa forene de sig almindeligt til en Foederativstat. En Nødvendighed, der er lige stor for Alle og Enighed er Grundvolden til denne Forbindelse. Et Foederativsystem derimod fremkommer af forskjellige Hensigter og Nødvendigheder. Den Mægtige søger at omgive sig ved en Række Middelstater; den mindre Mægtige vil støtte sig til den Mægtigere for at faae nogen Betydning eller vinde noget; den Svage driver Frygt eller Tvang ind i denne betænkelige Forbindelse. Imidlertid kommer og her Alt an paa Forbundsformen, hvorvidt Alles udvortes Uafhængighed i Forbundet kan opnaaes uden at komme hver Enkelts udvortes Selvstændighed for nær. Men allerede af Foederativsystemets forskjelligartede Oprindelse følger, at Forbundsformen sædvanlig bliver ubestemt og i væsentlige Dele feilfuld, medens den i Foederativstaten har et fast, paa alle Statsdelenes Friheds og Ligheds Grundsætning hvilende Regjeringsprincip. Naar, som Erfaringen lærer, et Statsforbund tit ei har nogen ForbundsDag endnu mindre Forbunds-Lovgivning og Regjering saa ere derimod begge Dele fastsatte i Forbundsstaten ved fællesOvereenskomst. I hiin afgjør almindeligt den Mægtige, som Forbundets første Stifter, og Styrelsen af det fælleds Maal retter sig efter Tid og Omstændigheder, menFuldbyrdelsen beroer paa det styrende eller det mægtigste Forbundsmedlems Kraft og Anseelse. Her derimod afgjør Stemmeflerheden, og dens Beslutning fuldbyrdes lovmæssigen, uden at noget enkelt mægtigt Forbundsmedlem laaner ForbundetKraft ogVillie. Dette burde frarade Oprettelsen af et Statsforbund, saasnart det ei omfatter en heel Verdensdeel; men Erfaring og Historie lære, at de smaae Folkeslag og Stater langt hellere indgaae et Foederativsystem end indtræde i en Foederativstat, fordi ethvert Medlem i hiint stedse indbilder sig at forestille en egen Stat, i denne derimod udgiøre alle tilsammen kun een Stat; derfor troe de fleste at der er større Frihed og mere Værdighed i Statsforbundet end i Foederativstaten. Men hiin

Souverainitet, som Medlemmerne af et Statsforbund troe at redde, er intet andet end et Selvbedrag af politisk Forfængelighed. Alle disse souveraine Hoffer blive dog kun et Spil eller et Middel for en Mægtig i Forbundet, og, hvis denne taber sin Magt, da for en anden ꝛc. I Forbundsstaten er vel intet enkelt Medlem souverainet, men ethvert er frit og stolt med og i det Hele efter Hollændernes politiske Symbol: Enighed giver Magt. — Den ældre Historie bekræfter disse Bemærkninger som den nyere. De græske Folkestammer og Stater dannede imellem sig flere Forbundsstater; men alle tilsammen et Statsforbund. I hiin Form var Frihed, i denne herskede den Mægtige, som ofte med Haardhed undertrykte den Svagere. Saaledes opkom i Førstningen Athenernes Principalt; herpaa fulgte Spartanernes Hegemonie; tilsidst satte den macedoniske Philip sig i Spidsen af det græske Statsforbund. Alle Grækenlands klartseende Statsmænd fandt i Foederativsystemet Undertrykkelsesaanden. Sildigere vilde det achæiske Forbund ved de enkelte Staters nærmere Forbindelse til et Heelt redde Fædrenelandet; men de enkelte Stater vare for iversyge over deres fuldkomne Selvstændighed til at de paa een Maade kunde underkaste sig en fælleds Strategen. Det ætoliske Forbund udgjorde et Foederativsystem hiint Forbund modsat; da traadde Romerne imellem begge som Beskyttere af Foederativsystemet og benyttede og ledede sammes Politik saa længe indtil Grækenlands Selvstændighed forsvandt og Rom blev den eneste herskende Magt. — En lignende Skjebne havde Tydskland. I Førstningen traadde flere Folkestammer sammen i store Forbund og fulgte en mægtig og tapper Anfører til store Foretagender; men de forenede sig ei i nogen Forbundsstat; derfor opløstes i den store Folkevandrings Trængsel Svevernes, Frankernes, Markomannernes og Alemannernes Forbund saavelsom flere. Fire hundrede Aar før denne Tid havde Hermann og Marbod staaet i Spidsen af to store Folkeforbund men begge vare blevne Ofre for den germanniske Frihedsføleise, fordi slige Anførere i et Foederativsystem altid maatte blive enten mistænkte eller farlige. Fra Ludvig den Tydskes Tid blev Tydskland et indskrænket Monarkie; men snart fremspirede af Lehnsvæsenet Vasallerenes Stræben efter indvortes Selvstændighed. Denne blev dem endelig til Deel under Navn af Landshøihed. Ulykkeligviis satte den westphalske Fred alt i en Ordbestemmelse uden Hensyn til Begrebernes Væsen. Ellers havde den ei, i det den satte Landshøiheden under Keiser og Rige og kun erkjendte det Hele som en Stat givet den enkelte Landsherre frie Ret til at slutte Forbund mellem sig selv indbyrdes og med Fremmede til sin Sikkerhed;" altsaa og Ret til Krig og Fredsslut-

ning og saaledes udvortes Selvstændighed for Sikkerheds Skyld. Denne kunde altsaa Riget ei give dem. Men netop derfor kunde Riget ei bestyrke dem, fordi Fyrsterne paastode hiin udvortes Uafhængighedsret. Den Tilsætning: „dog saaledes at Intet skeer med den Eed, hvorved Enhver er Keiseren og Riget forpligtet.“ var uden Kraft, fordi Keiser og Rige ei gjaldt noget, saasnart den enkelte Rigsstand ved Forbund med Fremmede turde befæste sin egen Sikkerhed. Ved denne Medfølgelse opløstes det tydske Rige i et Foederativsystem, som kun i Navnet forestillede en Foederativstat. De Franske talte derfor i Presburgerfreden kun om en Confoederation germanique. I dette Foederativsystem havde siden 1648 Østerrig, Sverrig og Frankerig afgjørende Stemme indtil Frederik Wilhelm den store fortrængte de Svenske og Frederik den store de Franske. Nu stode Østerrig og Preussen som det tydske Statsforbunds bevægende Kræfter, men Frederik 2den og Joseph 2den indsaae letteligen at en for et indskrænket Monarkie udkastet Statsform ei passede for et Foederativsystem. Derfor vilde Frederik 2den sikkre sit Monarkies Varighed i det tydske Foederativsystems Varighed og skaffe sig Indflydelse paa det sidste ved en mere passende Form ved det tydske Fyrsteforbund. Imidlertid heldede Europa ved Ligevægtssystemet, som frembragtes ved flere Alliancer eller Statsforbindelser til et Slags fælleds Væsen, Republik, der bestod af Confoederationer. Hine Allianceer vare derved forskjellige fra et Foederativsystem, at man indgik dem for en bestemt Hensigt i den udvortes Politik, at de vare betingede ved denne Hensigts Opnaaelse eller Varighed og ved gjensidige Tilstaaelser sluttet med alle Deeltagernes fuldkomne Lighed uden en øverste ledende Magt og ofte eensidigt ophævede, selv imod Forbragets Bestemmelse. Den naturlige Modsætning mellem Storbritanien og Frankerig ledede Napoleons revolutionære Politik paa Continentalsystemet, hvorved han vilde tilintetgjøre det brittiske Søesystem. For klog til at antage Muligheden af et Universalmonarkie, valgte han Foederativsystemet som et Erstatningsmiddel, for at hæve Frankerig til Centralpunktet for det faste Lands politiske Kræfter og derved over England. Nu viste sig alle de Phoenomener, der, som ovenfor er viist, almindelig følge af Foederativsystemet. Den franske Keiser lokkede og skuffede hver enkelt Stat med Ordet Souverainitet, som han satte i sammes fuldkomne indvortes frie Statsmagt, men den udvortes som Krig, Fred, Forbund, Handel, underordnede han gandske Frankerigs Statshensigt, men selv hiin indvortes Selvstændighed kunde ei være andet end et Blendværk, da enhver Forbundsstats Handels og Finantvæsen maatte rette sig efter Napoleons Krige eller Statssystem og de fran-

ske Forvaltningsformer traadde mere eller mindre i Kraft i Forbundsstaterne. Napoleon knyttede enhver Stat paa forskjellig Maade til sit System; nogle nærmere som Familiestaterne Italien, Neapel, Holland, Spanien, Westphalen, de andre, som det lod, mindre fast, som Rhinstaterne, hvilke han holdt ved Ordet Forbund, fordi de skulde troe ei at have tabt noget i Eenhed og vundet i Magt og Sikkerhed ved at underkaste sig Frankerigs overste Styrelse istedet for Østerrigs. Endnu andre benyttede han gandske militærisk politisk som Schweiz, Warschau og Danzig, eller han gjorde dem umiddelbar afhængige af Frankerig som Illyrien og de joniske Øer. De øvrige Magter holdt han fast som Forbundsmedlemmer under Navn af Allierede; de maatte antage hans Continentalsystem og derved slutte sig til hans Foederativsystem eller de maatte frygte Krig og Undertrykkelse. Forgjeves var enhver politisk Forbindelses Hensigt ogsaa dette Systems Hensigt: Sikkerhed og Beskyttelse; men kun Frygt eller Tvang eller og Haab at vinde i Magt sluttede hiin Forbindelse, hvorved ingen vandt uden Frankerig, skjøndt dette og kun for en kort Tid. Rhinforbundet havde ingen Forbundsform, ingen Lighed i Rettigheder, ingen, der talte dets Sag og ingen dømmende Øvrighed. De enkelte Medlemmer bleve høist forskjelligt behandlede. Havde Herskesyge og Udvidelseslyst frembragt dette System, saa dannede derimod fælleds Modstand de europæiske Hovedmagters Forbund, hvori Formerne af en ved Hensigtens Opnaaelse betinget Alliance igjen levede op, dog saaledes at Hovedmagterne forbeholdt sig Bestemmelsen og Styrelsen af de af anden og tredie Rang tiltrædende Magters Stridskræfter. — Det nuværende tydske Forbund ligner mere et Foederativsystem end en Forbundsstat, da ingen Regjeringsmagt og ingen Forbundsret er bestemt uagtet, Østerrig har Forsædet ved Forbundsforsamlingerne; iøvrigt har man saavidt muligt taget Hensyn til alle Medlemmernes Frihed og Lighed og kun tildeelt den høiere Rang flere Stemmer. Efter den tredie Artikel i den tydske Forbundsact af 8de Juni 1815 have alle Forbundsmedlemmer som saadanne lige Rettigheder. Dog vil ifølge en naturlig Gravitationslov den Mægtigere bestemme og lede alle de Andres Villie. — Tydskland er altsaa ikke en Forbunds eller Foederativstat. Af slige Stater hvor hvert Forbundsmedlem i det Indre udøver sin Selvstændighed men i det Udvortes følger det Heles Bestemmelse og fælleds Villie — hvad enten denne er monarkisk arvelig eller tages og udføres ved Repræsentantere — gives nu blot følgende: 1) Nordamerikas Fristater; 2) Schweizernes femhundredaarige edelige Forbund (Eidgenossenschaft; 3)

Norge og Sverrig under een Arvekonge med to Forfatninger, der høre til de frieste i Europa, og i en vis Henseende Ungarn og Østerrig, saavelsom Polen og Rusland under en Arvemonark. I Asien og Afrika gives vel raae Foederativsystemer, men ingen Foederativstater.

Foix (Germain Francois Poullain de Saint) en bretagnisk Adelsmand, født i Rennes 1703. Efterat han nogen Tid havde tjent i Krigen, tilbragte han næsten 12 Aar i Tyrkiet, hvor han lærte det arabiske Sprog. Efter sin Tilbagekomst til Paris opofrede han sig Muserne og arbeidede for den comiske Skueplads. Han studerede paa samme Tid Historie, og hans Kundskaber heri skaffede ham en Plads som Historiograph ved den hellig Aands Orden. Hans Retskaffenhed saavelsom hans Indsigter erhvervede ham fornemme Beskyttere. Han var af en ligefrem og høimodig Characteer, men egensindig, fordringsfuld, urolig og pirrelig. Disse Egenskaber paadroge ham mange Ubehageligheder. De fortrinligste af hans Værker ere: 1) Lettres turques, i samme Smag som Lettres persanes, dog staae de langt tilbage for disse; 2) Essais historiques sur Paris, 7 Bind, hvoraf de sidste udkom efter Forfatterens Død, et vel lærerigt og underholdende Værk, men uordnet og uprøvet. Hans Formodninger om Jernmasken ere ubeviste, 3) Histoire de l'ordre du Saint Esprit, 3 Bind, en Samling af facta og Anecdoter, som bevise Forfatterens Skarpsind og Undersøgelsesaand; 4) Comedies, blandt hvilke les Graces, l'Oracle, Le Sylphe og les hommes have fundet meest Bifald. De ere smaae nydelige Malerier, fulde af Naivitet. Saint Foix døde i Paris 1776.

Folard (Chevalier Charles de) en berømt Tactiker, som derfor har erholdt Navn af den franske Vegetius, nedstammede fra en adelig Familie og blev født i Avignon den 13 Febr. 1669. Allerede som Barn viste han Tilbøielighed til Krigsvæsenet og denne forøgedes ved Læsning af Julius Cæsar. Allerede i sit 16de Aar tog han Tjeneste. Han var Secondlieutenant i Regimentet Berry, da han under Feldttoget 1688 traadde frem som Partigjenger. Denne Forretning blev for ham en Krigsskole. I Feldttoget 1701 fandt han nye Leilighed til at vise sine Kundskaber. Hertugen af Vendome gjorde ham til Generaladjutant og overlod ham kun ugjerne til sin Broder, som commanderede i Lombardiet. Folard svarede til de Forventninger, man havde fattet om ham og erholdt Ludvigsordenen og en Pension. I Slaget ved Cassano 1705 blev han farligt saaret, men midt under de heftigste Smerter, som tre Skudsaar foraarsagede ham, tænkte han efter over Slagets Anordning og uddannede siden sit Colonnesystem,

som han skylder en Deel af sit Rygte. Efterat han havde udmærket sig ved flere Beleiringer i Italien især Modenas gik han til Flandern, blev saaret ved Malplaquet og kort derpaa fangen. Eugen bestræbte sig forgjeves at vinde ham ved de fordeelagtigste Tilbud. Han indviklede Prindsen i en ufordeelagtig Manøvre, som trak Villars ud af en farlig Stilling. Efter sin Tilbagekomst til sit Fædreneland blev han Commandant i Bourbeurg. Aar 1714 gik han til Maltha, som Tyrkerne beleirede og gav der nye Prøver paa sit Talent. Det Ønske at tjene under Carl den 12te, drog ham til Sverrig. Carl vilde betjene sig af ham ved sin projecterte Landgang paa Skotland, men Kongens Død tilintetgjorde denne Plan og Folard vendte tilbage til Frankerig. Aar 17 9 gjorde han sit sidste Feldtog som Maitre de Camp under Hertugen af Berwick. Han havde helliget sit hele Liv Krigskunstens philosophiske Studium, og lagde sig endnu mere derefter, da han frie for alle Tjenesteforretninger kunde leve allene for Videnskaberne. Marschallen af Sachsen gik ud af hans Skole. Hans Hovedværk, hvori han nedlagde sine nye Opdagelser ere hans Commentarer til Polybius. Desuden har man af ham Nouvelles découvertes sur la guerre, Traité de la defence des places og Traite du metier de Parrisan. Den sidste eiede Marschallen af Belleisle i Manuskript. Folard døde i Avignon den 23 Marts 17 2, agtet som en Mand af ligesaa store Talenter som Dyder, og, at han ei gjorde en mere glimrende Lykke, var maaskee hans Forbindelser med Jansenisterne Skyld i, hvilke paadrog ham Cardinal Fleurys Mishag.

Folie (Blad) kaldes ethvert tyndt Blad af Metal, Papiir og desl., som lægges under gjennemsigtige Sager f. Ex. Ædelstene for at forhøie deres Glands, derved at det tilbagekaster de igjennem disse Legemer gaaende Lysstraaler. Deraf figurligt alt Uægte, som giver en Ting en høiere Glands eller Skin og maa tjene til at forhøie dens Værdie tilsyneladende. Ogsaa Speilglas behøver en Folie af amalgameret Metal, hvorved det først erholder den Egenskab at kaste Billedet tilbage.

Folie d' Espagne (spansk Naragtighed) en spansk Nationaldands af alvorligt Slags for een Person og fordum meget brugelig paa Skuepladsen. Musikken var meget simpel og fattelig og sat i $\frac{3}{4}$ Tact. Det Hele bestod af to Dele, hver Deel af 8 Tacter.

Folk (see Nation).

Folkevandring kaldes det mærkværdige Tids-

punkt i Historien hvori en Mængde Folkeslag fornemmelig fra Tydskland og Norden, tildeels og fra Asien trængte ind i de romerske Besiddelser, bevirkede det vestlige romerske Riges Opløsning og lagde Grunden til de fleste Stater, som siden opkom i Europa. Alerede paa Cæsars Tid var den tydske Feldtherre Ariovist trængt over Rhinen for at sætte sig fast i Gallien, men Cæsar drev ham tilbage. Keiser Augustus gjorde endog ved sine Feldtherrer Erobringer i Tydskland selv, men disse standsede, da Tydskeren Herman slog Varus og ødelagde den romerske Hær. Det nuværende Tydskland S. for Donau var ogsaa kommet i Romernes Hænder; men efter Varus's Nederlag gik Rommerne kun forsvarsviis tilværks mod de tappre Tydske, toge et stort Antal af dem i deres Tjeneste og søgte stedse at ophidse dem indbyrdes for at sikkre sig mod deres Indfald, hvortil de Tydske, der elskede Krig, vare meget tilbøielige. Fra Tid til anden vovede de at gaae over Rhinen og gjøre Indfald i Gallien, men bleve dog endnu stedse tilbagedrevne Men fra Aar 375 begyndte Hunnerne at trænge frem i Europa (see Hunner) og fordrive Gotherne og andre tydske Folkeslag fra deres Boepæle. Disse angrebe nu igjen det romerske Rige, som ei længer var istand til at gjøre tilstrækkelig Modstand, især efter at Theodosius den store havde deelt Riget mellem sine to Sønner (see Arcadius og Honorius). Honorius's Minister Stilico holdt sine Landsmænd endnu nogen Tid i Tømme, men, da han var myrdet kunde intet længer modstaae de indtrængende Nationer, som man kan inddele i to Classer: de der trængte ind i de egentlige romerske Lande og tildeels stiftede nye Riger og de, som udbredede sig i Tydskland og holdt sig som særskildte Folk. Til den første Classe hørte 1) Alaner, 2) Vandaler og 3) Svever, der vandrede igjennem Gallien til Spanien, hvor Sveverne snart bleve de mægtigste; men disse bleve, efterat Vandalerne vare gangne over til Afrika, fuldkommen undertvungne af Vestgotherne. 4) Østgotherne, der oprettede et Rige i Italien og 5) Vestgotherne der stiftede et i Spanien (see Gother). 6) Burgunderne, et lidet Folk som først boede i Bagpommern. Romerne nedsatte sig siden ved Rhinen, gik over denne Flod, og nedsatte sig med de øvrige tydske Folks Tilladelse ved Rhone. Chlodevig gjorde Ende paa det ældre burgundiske Rige. 7) Heruler og Rugier, gothiske Folkestammer, der boede i Pommern og Liefland; mange af dem toge romersk Krigstjeneste og tilintetgjorde under deres Anfører Odoacer det vestlige romerske Rige 476 (see Odoacer). 8) Longobarderne, et nordisk Folk, der oprettede et Rige i Italien (see Longobarder). Blandt de Folk, der udbredede sig i det egentlige Tydskland og der i det mindste en tidlang vedligeholdt sig som særskildte Folk, vare føl-

gende. 1) Alemannerne boede ved Overrhin og Main og toge, da de romerske Grændser var gjennembrudte, deres Sæde i Overtydskland og Endeel af Graubündten. De Svever, der kom tilbage til Tydskland, forenede sig med dem og de førte nu begge det fælleds Navn Alemanner og Svever. Da de 496 kom over Rhinen, angreb Chlodevig 1ste dem og slog dem ved Tolbiacum (Zülpich) hvorpaa de ophørte at være en egen Nation. 2) Thyringer (see Thyringen). 3) Friser havde deres Sæde mellem Rhinen og Ems og udbredede sig lidt efter lidt til Schelde (see Friser). 4) Bocorier, Bavarer eller Bayrer havde deres Sæde i det nuværende Bayern, men udbredede sig ind i det Østerrigske og til Alperne. 5) Sachser (see denne Artikel). Angler, Sachser og Jyder oprettede Riger i Britanien. 6) Frankerne vare egentligt et Folkeforbund, der bestod af Chamaver, Bructerer, Catter &c.; Nogle paastaae, at alle Folkeslag, der boede mellem Rhinen, Weseren og Elben hørte til dem. Navnet Franker betyder frie Folk. Man inddeelte dem i Salier og Ripuarier, der boede ved Rhinens Bred (ripa), hvoraf man troer de fik Navn (see mere om ved dem Artiklen Franker og Frankerig). I de Egne af Tydskland, især sammes nordlige og østlige Deel, som vare forladte af deres Beboere trængte slaviske Folk ind og satte sig fast (see Slaver) i Bøhmen, Mæhren, Schlesien, Brandenburg, Pommern og Meklenburg.

Fonds (offentlige) kaldes i England de Taxter og andre offentlige Afgifter, som ere bestemte til Betaling af Renterne eller Capitalen af Nationalgjelden. Da man nemlig greb til den Udvei at laane betydelige Summer til den offentlige Tjeneste anviste man Laaneren en eller anden Green af Statsindtægterne, som man kunde ansee for tilstrækkelig til Renternes eller Capitalens Betaling eller og til Begges. Saaledes havde hvert Laan sine Fonds. Men for at bortrydde Ubeqvemmelighederne som opkom deraf, at den ene Fond ei strakte til, medens der var Overflødighed i en anden, slog man flere Fonds sammen og bestreed af deres fælleds Indtægt, de Betalinger, hvorfor de vare bestemte. Saaledes opkom de samlede Fonds (Aggregate fonds) 1715, Sydsøefonds 1716, de almindelige Fonds 1716; Amortisationsfonden (sinking fond), hvori Overskuddet af de tre ovennævnte Fonds flyde og som oprindelig var bestemt til Nationalgjeldens Formindskelse, men i de sidste Aar anvendte til andre Statsnødvendigheder; endelig de consoliderede Fonds, under hvilken Benævnelse man forenede de samtlige offentlige Indkomster (med Udelukkelse af de aarlige Bevilgninger) da man ophævede de

ovennævnte Fonds. Heraf tages den hele Statsgjelds Renter, Civillisten, alle Pensioner, Gager og nogle andre aarlige Afgifter. Overskuddet anvises aarlig af Parlamentet for det løbende Aars Nødvendigheder. — Da nu hvert Statsgjeldsbeviis for Rente eller Capital er anviist paa en vis Fond, saa har man ved at anvise dette selv som en Deel af Fonden, ogsaa overført denne Benævnelse derpaa, og Udtrykket: „1000 Pund i de offentlige Fonds" betyr er nu saa meget som en Capital af 1000 Pund, der efter Forholdet af Laanets oprindelige Betingelser bærer visse aarlige Renter, der skulle betales af Staten. Statsgjelden, som indtil Capitalens Afbetaling bærer Renter, kaldes i Finanssproget vedvarende eller indløselige (perpetual or redeemable) Annuiteter, men i det almindelige Liv Fonds eller Stocks; en lille Deel af den offentlige Gjeld bestaaer af Annuiteter for en vis Række af Aar. Disse kaldes ligefrem lange eller korte Annuiteter; den langt større Deel udgjøre de vedvarende Annuiteter, som ere forskjellige efter de Renter, de bære. Men, saa ofte Regjeringen gjør et nyt Laan, slaaer den samme til den Deel af den offentlige Gjeld, der bærer lige Renter og de Paalæg, der ere anviste til Betaling af Renterne ved det nye Laan, til den Fond, der allerede findes til Afbetaling af Renterne ved den gamle Capital. Saaledes consolideres den gamle og nye Gjeld, og alle Renterne betales af Fondens fælleds Indkomster. — De Forretninger, der daglig foretages med disse Fonds, især de consoliderede 3 Pct., hvori den største Deel af Statsgjelden bestaaer, ere overordentlig betydelige og formeres ved et Slags Handel, som i England hedder Stock-jobbing.

Fontaine (Jean la) berømt af sine nydelige Fabler og Fortællinger, blev født i Chateau-Thierry den 8de Juli 1621, vilde i sit 19de Aar opofre sig til den geistlige Stand, men gav snart Slip paa denne Beslutning. Han var i en Alder af 22 Aar endnu fuldkommen ubekjendt med sine udmærkede Talenter for Poesie, da pludselig den hos ham slumrende Digterfunke opvaagnede, ved Declamationen af Malesherbes's skjønne Ode over Henrik 4des Mord. Opmuntret efter sit første Forsøg af een af sine Slægtninge, begyndte han at læse de bedste franske og fremmede Skribenter fra den ældre og nyere Tid. Rabelais Spøg, Marots Naivetet og d' Urfés landlige Malerier gjorde især Indtryk paa ham, og den samme Simpelhed, Trohjertighed og Naivetet, som han beundrede hos hine, characteriserede snart ham selv og hans Digte. Aldrig har nogen Skribent tegnet med mere Troskab end han Blid, oprigtig, naturlig, lettroende, eftergivende, frygtsom, uden Ærgjerrighed, uden Galde, vendende alt til det Bedste,

var han efter en aandrig Bedømmers Udsagn, simpel som Heltene i hans Fabler. Han talede lidet og forlægent, undtagen naar han befandt sig iblandt Fortrolige, eller naar Samtalen berørte en Gjenstand, der kunde opvarme hans Aand. Han ægtede et smukt og aandrigt Fruentimmer. Saa meget han og agtede hendes Egenskaber fjernede dog hans Forkjerlighed for Hovedstaden og hans Hang til Frihed ham fra hende. Hertuginden af Bouillon, som levede i Exil i Chateau-Thierry, havde lært at kjende la Fontaine og tog ham med sig til Paris, da hun blev tilbagekaldet. Her blev Intendanten Foucquet hans første Velgjører. La Fontaine har i en rørende Elegie beklaget denne Mands Ulykke, som traf ham ved Kongens Unaade. Han traadde derpaa i Tjenste hos den bekjendte Henriette af England, efter hvis Død flere Store regnede sig det til en Ære at sørge for hans Underholdning. Det fortjener at bemærkes, at La Fontaine ei havde nogen Deel i de Velgjerninger, som Ludvig 14de tildeelte sin Tids skjønne Aander. Hans kunstløse Simpelhed havde intet Tillokkende for Ludvig; heller ikke tænkte han paa at lade sig indføre ved Hoffet. Selskabets Glæder og Forbindelse med den Tids meest udmærkede Hoveder fængslede La Fontaine til Paris. Engang aarlig i Sept. gjorde han en Reise til sin Kone, og hver Gang solgte han en Deel af sine faste Eiendomme uden at bekymre sig om de øvrige. Han sluttede aldrig nogen Leie- eller Forpagtningscontract. Denne Apathie strakte sig til hans hele Opførsel og gjerde ham ufølsom selv mod Veirligets Besværlighed. Hertuginden af Bouillon saae ham en Morgen, da hun kjørte til Versailles sidde under et Træe ved Veien, og, da hun om Aftenen kom tilbage fandt hun ham paa samme Sted og i samme Stilling, skjøndt det havde regnet den hele meget kolde Dag. Hans adspredte Væsen gik saavidt, at det undertiden berøvede ham selv Hukommelsen og Dømmekraften. Som et Exempel paa hans pludselige Aandsfraværelse fortælles følgende Anecdote: Lafontaine spiste Engang med Boileau, Molire og to eller tre andre Venner; han paastod mod Moliere at det var taabeligt paa Theatret at tale for sig selv. Er det muligt sagde han at man i de fjerneste Loger forstaaer hvad Skuespilleren siger, og at den ei hører det, som staaer tæt ved ham? Neppe havde han sagt dette for han hensank i sin sædvanlige Adspredelse. Man maa dog tilstaae sagde Boileau, at Lafontaine er en stor Skjelm, og vedblev i denne Tone uden at den drømmende mærkede noget. Alle loe høit heraf. Endelig vækkede man ham af sin vaagne Slummer, og gjorde ham opmærksom paa, at han allermindst burde have noget imod den Skik paa Theatret at tale med sig selv, da han slet Intet havde hørt af alt hvad der blev talet tæt ved ham

og til ham Den tilsyneladende Enfoldighed, som viste sig i denne aandrige Mands Mine og hele Adfærd, foranledigede hans ophøiede Beskjøterinde Frue von Sabliere til at sige, da hun havde afskaffet alle sine Huusfolk, at hun blot havde beholdt tre Dyr, sin Hund, sin Kat og La Fontaine. Plaget af sine Creditorer, forlod han sig rolig paa en Ven, der var gaaet i Caution for ham. „Han har borget for mig, han maae betale, vare hans Ord; i hans Sted vilde Jeg og gjøre det." Nogle Tyve anfaldt ham paa Gaden, men satte ham ei i Forvirring. Man fordrede hans Liv eller hans Børs. „Mine Herrer, her er min Kappe, svarede han gandske relig; men de er ret tidligt ved deres Arbeide." Ligesaa ubekymret som om alt andet var han og i Henseende til Religionen. En Sygdom som overfaldt ham ved Enden af Aaret 1692 ledede hans Tanker derpaa. Abbed Poujet besøgte ham og bevægede ham ei alene til at skrifte, men og til at opbrænde et Skuespil, som han netop vilde bringe paa Skuepladsen og frasige sig alle de lystige Digte han havde skrevet, for saa meget mueligt at tilintetgjøre den derved givne Forargelse. Man siger imidlertid at han selv efter sin Omvendelse, ei har kunnet afholde sig fra endnu at digte nogle Fortællinger, blandt andre Clochette. Han døde i Paris den 13 Marts 1695, iført et Bodklæde. Han havde gjort sig selv følgende Gravskrift, der characteriserer ham nøie og træffende:

Jean s'en alla comme il ètoit venu,
Mangeant son fonds aprés son revenu,
Croyant le bien chose peu necessaire.
Quant à son tems, bien le sut dèpenser:
Deux parts en fit, dont il vouloit passer
l'une à dormir et l'autre à ne rien faire.

Blandt de herlige Værker, vi have af denne uefterligneligе Digter, staae hans Fortællinger og især hans Fabler øverst. Heri holdes han af sin Nation for et uopnaaeligt Mønster i Naivetet. Han er venlig, uden Kunst og Fordringer. Men hans Kunstløshed er kun tilsyneladende; ved nærmere Drøften finder man alt anordnet med Overlæg, og Skjødesløsheden som et yndigt Klæde, der er udbredt over et skjønt Legeme. Hans Tidsalders Sprog var ham allerede for slebent og rhetorisk; derfor læste han de bedste ældre Skribentere og gjorde sig deres Prunkløshed, Simpelhed og friske Farve egen, men overgik dem i Lethed, Liv og Ynde og Fiinhed. Foruden hans Fabler og Fortællinger fortjene at nævnes: Les amours de Psyche; de to smaae Lystspil L'Eunuque og Florentin; hans Poëme sur le Quinquina; et andet sur St. Malch og et lille, men me-

sterligt Digt Adonis. Chamfort har skrevet en Lovtale over La Fontaine, hvori han bestemmer hans Fortjenester med ligesaa megen Sandhed som Smag; hans Statue pryder Institutets Sal. Hans Aske hviler i de franske Mindesmærkers Museum i et Gravmæle, hvorpaa staae de Ord: Jean Lafontaine est dans ce tombeau (Jean Lafontaine er i denne Grav).

Fontainebleau en Stad med 7 til 8000 til Indb. i Dep. Seine og Marne. Det herværende Lystslot er rundt omgivet med Skove. Det bestaaer af fire Bygninger, hvortil Frants den 1ste lagde Grunden, hvorpaa Henrik 4de, Ludvig 14de og 15de byggede, hvor Mad. Montespan og Du Barry fortørstede Frankerigs Skatte. I Slottet er Hjortegalleriet, hvor den svenske Dronning Christina 1654 lod henrette sin Staldmester Grev Monaldeschi. I Fontainebleaus Slot undertegnedes den 3die Nov. 1762 Fredspræliminarerne mellem Frankerig, England, Spanien og Portugal og den 10 udvexledes Ratificationerne. Napoleon jagede efte heromtring, og undertegnede den 11te Apr. 1814 sin Thronfratrædelse. Pave Pius den 7de opholdt sig her fra 1809 i et Slags Fangenskab.

Fontana (Carlo) en berømt Architect og Discipel af Bernini, som han dog paa ingen Maade kom nær i Constructionens Correcthed og Nøiagtighed. Han var født i Brucciato 1634 og døde i Rom 1714. I Rom havde man overdraget ham Opsigten over de vigtigste offentlige Bygninger. Man har følgende gode Værker af ham: Il tempio Vaticano et sua origine con gli Edifici più conspicui antichi e moderni, Roma 1694. 2) Trattato dell' acque correnti, Roma 1696; og 3) l' amfitheatro Flavio, descritto e delineato, Haag 1725. Hans Søn Frants Fontana var ligeledes en god Architect og døde i Rom 1708.

Fontanelle, almindeligt Fontenell, en kunstig frembragt Aabning paa en eller anden Deel af Legemets Overflade, som stedse vedligeholdes for at bortføre usunde Vædsker og Safter. Den bløde Aabning paa nyfødte Børns Hjerneskal kaldes og med dette Navn.

Fontanes (C. af Niort, Greve) een af de meest udmærkede nu levende franske Lærde. I Skrækperioden havde han Mod nok til at indgive et Bønskrift for de ulykkelige Indbyggere af Lyon. Efter den 9de Thermidor blev han Professor ved Centralskolen i Paris og Medlem af Institutet. Derpaa tog han tilligemed La Harpe og Abbed Vauxcelles Deel i Redactionen af Clef du Cabinet og senere

af Memorialen. Det sidste Tidsskrifts Grundsætninger indviklede ham i 18de Fructidors Proscription. Han flygtede til England, hvor han blev til den 18de Brumaire. Herpaa vendte han tilbage til Paris og indtog igjen sin Plads i Institutet. Han blev udnævnt til Medlem af det lovgivende Corps og erholdt i Jan. 1804 Præsidentpladsen for eet Aar, hvori Napoleon bekræftede ham. Aar 1809 nedlagde han den og blev Stormester for det saakaldte keiserlige Universitet (ↄ: til Forstander for hele Opdragelsesvæsenet i Frankerig) og Commandant af Æreslegionen. Han hørte til Napoleons meest veltalende Forsvarere i Senatet, og man maa derfor tilskrive hans udmærkede Talenter, at han har fundet Naade hos Ludvig 18, der endog har udnævnt ham til Pair.

Fontanges (Maria Angelique de Scorialle de Roussille, Hertuginde af) født 1661, nedstammede fra en gammel Familie i Rouergue og blev Hædersdame hos Enkedronningen. Skjøn som en Engel, siger Abbeden af Choisy, men taabelig i en høi Grad, vandt hun Ludvig 14des Hjerte, da han var kjed af Mad. Montespans herskesyge, bizarre Lune. Saasnart hun lærte at kjende den Lidenskab, hun havde indgydet, overlod hun sig gandske til Stolthed og Ødslen, som udgjorde Hovedtrækkene i hendes Characteer. Hun gav Mad. Montespan hundredfuld de foragtende Blik tilbage, som denne kastede paa hende, ødede maanedlig hundrede tusinde Daler, bortskjenkede alle Naadesbeviisninger og angav Tonen for alle Moder. Da Vinden Engang paa et Jagtpartie havde bragt hendes Hovedpynt i Uorden, lod hun den igjen befæste ved et Baand, hvis Sløifer faldt ned over Panden; denne Mode udbredede sig under hendes Navn over hele Europa. Kongen ophøiede hende til Hertuginde, men hun nød ikke længe denne Rang, thi hun døde neppe tyve Aar gammel i Juni 1681 af Følgerne af en Nedkomst i Abbediet Port-Royal i Paris. Ugrundet er den Mistanke, at hun skulde have faaet Gift. Man anvendte paa hende følgende Vers af Malesherbes.

Et rose, elle a vecu ce que vivent les roses,
L'espace d'un matin.

(Ogsaa Rose levede hun Rosernes Tid, kun en Morgenstund).

Fontenai, en Flække i det forrige Bourgogne, hvor der den 25 Juni 841 forefaldt et blodigt Slag mellem Lothar, Ludvig den frommes Søn og hans Brødre, hvorpaa fulgte Delingsforliget i Verdun, som bestemte hvad

hver af Brødrene skulde have til sin Deel. Lothar fik de italienske Lande, samt hvad der laae mellem Floderne Rhin, Rhone, Saone, Maas og Schelde og erholdt Keisertitelen. Ludvig den tydske fik Landene Øst for Rhin tilligemed Stæderne Mainz, Worms og Speier, og Carl den Skaldede det egentlige Frankerig Vest for Rhone, Saone, Maas og Schelde.

Fontenelle (Bernard le Bovier de) blev født den 11te Febr. 1657 i Reuen og var en Søn af en Advokat og den store Corneilles Søster. Den Mand, som i hundrede Leveaar besad en sjelden Virksomhed, Aandskraft og usvækket Legeme og Sjelssundhed til sit Sidste, kom saa svag til Verden, at han paa sin Fødselsdag var Døden nær. Som Dreng begyndte han sine Studier i Rouen hos Jesuiterne, og, da han i sit 13 Aar var rykket op i Rhetorikens Classe, skrev han et lille Værk i latinske Vers, som erhvervede ham en Priis af Akademiet. Efterat han havde fuldført et Cursus i Physik og Jura, blev han Advokat, førte en Proces, tabte den og svoer, at han aldrig mere vilde føre nogen Sag. Han opofrede nu sin Tid paa Philosophiens og Naturens Studium. Aar 1674 kom han til Paris; hans allerede berømte Navn var gaaet ham iforveien. Flere i Mercure galant indrykkede Poesier lovede en øm og tillige sædelig Digter. Allerede i en Alder af neppe 20 Aar havde han forfærdiget en stor Deel af Operaerne Psyche og Bellerophon, der udkom under hans Onkel Thomas Corneilles Navn. Aar 1681 lod han opføre sit Sorgespil Aspar: det mishagede, og dets Fald gjorde saa megen Opsigt at selv Racine skrev Epigrammer mod ham. Iver for sin Onkels Ære og personlig Umfindtlighed bragte ham til at gribe et Partie, der var deres gandske modsat, som dengang herskede uindskrænket i Litteraturen. Han opstillede modsatte Grundsætninger. Men hans blide Characteer og hans Kjerlighed til Rolighed, som han stedse foretrak Forfængelighedens Tilfredsstillelse, hindrede ham i at paastaae nogen Mening med Lidenskab. I Stridigheden om de Gamle og Nyere, heldede han til de Nyeres Forsvarere, men stred uden Lidenskab. Saaledes opførte han sig stedse. Han besad den sieldne Forstand ei at lægge for megen Vægt paa sine egne Synsmaader, eller være saa indtaget af deres Rigtighed, at han vilde paanøde andre dem. Intet Partie kunde holde ham fast. Naar han havde nogen Tvivl i Religionssager, vidste han at holde dem inden for Skrankerne med Forsigtighed og Critik, som i Orakels Historie, der udmærker sig herved. I sin Ungdom var han bleven bekjendt med Cartesius's Philosophie, han blev den hengiven uden at ville forsvare den, heller ikke søgte han at angribe de Lærdes nye Skole, med

hvilke han levede i Fred. Hans Aands Meenhed erkjender man i hans Talent, der er fortrinlig mærkeligt ved aandrig Fiinhed og Upartiskhed. Han havde ingen Ild eller Indbildningskraft som Digter og som Lærd liden Opfindelsesaand. Han bragte Tørhed og Stivhed i de skjønne Videnskaber og gav de strenge Videnskaber et for letsindigt Anstrøg. To Aar senere end hiint Sørgespil udkom hans Dialogues des morts, som bleve gunstigere optagne, omendskjøndt man ei kan nægte, at de med store Fortrin have ligesaa store Feil og blive trættende og unaturlige ved den overdrevne Higen efter stedse at være aandrig, nye og usædvanlig. De lagde dog Grunden til hans Roes, som hans følgende Værker befæstede. De fortrinligste blandt dem ere 1) Lettres du Chevalier d'Her. 1685 2) Entretien sur la pluralité des mondes, 1686. Fontenelles beromteste Værk, hvori han var den første, der søgte at behandle philosophiske Værker med Elegans og Ynde. Det er rigtig nok ved de senere Fremskridt i Videnskaberne ei mere af nogen Vigtighed, da saavel Basis som de deraf udledede Slutninger ei gielde længere. 3 Histoire des oracles 1687, en lærerig og underholdende Bog. Mindre Roes erhvervede Fontenelle som Digter; hverken hans Poésies pastorales eller hans dramatiske Arbeider tilfredsstille Kjenderes Fordringer.

Fontinalier vare Feste, som Romerne holdt til Ære for Brøndnympherne og paa hvilke de bekrandsede Brøndene og kastede Blomster i dem.

Foote (Samuel) en berømt Comiker, der for sin bidende Vittighed og fordi han pleiede at bringe levende Personer paa Skuepladsen, kaldtes den engelske Aristophanes. Han var født 17 9 eller efter Andres Mening 1717 i Truro i Cornvallis og nedstammede fra en god Familie. Han studerede i Førstningen, men uden Lyst. Derpaa ægtede han et fornemt ungt Fruentimmer, men begges Tilbøieligheder stemmede lidet overeens. Foote overlod sig uden Maadehold til Forlystelser og styrtede sig derved snart i de største Forlegenheder, som han ei vidste anderledes at rede sig ud af end ved at tage sig Tilflugt til Theatret. Han debuterede med Othellos Rolle, hvori han umuligt kunde finde noget Bifald. Aar 1747 aabnede han en lille Skueplads paa Heymarket, hvortil Hertugen af Cumberland havde udvirket ham Tilladelse af Kongen, og Foote viste sig baade som Forfatter og Skuespiller. Han forfærdigede et Slags Skuespil, der vare et Mellemting mellem Lystspil og Farce og hvori han bragte Dagens Begivenheder og levende Personer med saa meget større Held paa Theatret, som han besad det sjeldne Held, paa det meest træffende at efterligne Andres Geberder og Sprog. Hans første Forsøg

er bekiendt under Navn af Morgenforlystelse. Aar 1748 fik han en betydelig Arv; han forlod strax Skuepladsen, som han først tyede tilbage til, da hans Penge vare opbrugte. Fra 1752 spillede han snart paa Drury-Lane, snart i Conventgarden, 1760 om Sommeren paa Hay-Market, hvor han fra 1762 spillede hver Sommer og erhvervede sig ligesaa megen Hæder som Penge. Aar 1766 brak han sit ene Been paa Jagten med Hertugen af York og maatte lade sig det afsætte. I de sidste Aar af sit Liv havde han mange Krænkelser. Hans Misundere anklagede ham for en hæslig Forbrydelse; Kummer derover foraarsagede ham en overgaaende Lamhed. Han fattede den Beslutning at begive sig til det sydlige Frankerig, overlod sit Theater til Colman, men Døden overrumplede ham allerede i Dover den 22de Oct. 1777. Han efterlod en naturlig Søn som Arving til sin Formue. Foote var en Mand af uudtømmelig Vittighed, saavel paa Theatret som i Omgang, men han gjorde sig frygtet derved, thi han sparede Jagen, og ingen af hans Venners tabres. Dog var Dyden ham hellig og gik kun uden Skaaniel løs paa Laster og Daarskaber. Som en Prøve paa hans stedse redebone Vittighed fortælles følgende Anecdote. Foote havde gjort Grev Sandwich latterlig; denne fik det at vide og, da han engang kom sammen med Foote sagde han for at krænke ham: „Jeg ønskede dog at vide Foote om De skal døe af Franzoser eller i Galgen." Mylord svarede Foote strax det vil komme an paa, om Jeg giver mig af med deres Maitresser eller deres Grundsætninger." Foote var allerede ved første Oiekast en løierlig, burlesk Figur, kort og firskaaren, med fulde Kindbakker og store lystige, levende Oine; han kunde paa sit Træbeen bevæge sig med en sjelden Bøielighed. Hans samtlige dramatiske Værker ere udkomne 1783 under Colmans Opsigt.

Forbans ere et Slags Søerøvere i det græske Archipelagus, som ligge med deres Fartøier mellem Klipperne og Oerne for at lure paa de forbiseilende Skibe og udplyndre dem. Lykkes det dem at bemægtige sig Skibet, ere Folkene forlorne. Disse ombringe de og bore Skibet i Grund for ei paa nogen Maade at forraades.

Forioso en Kunstnerfamilie fra Paris som og viste sin equilibristiske Færdighed i Tydsklands vigtigste Stæder og indhøstede megen Beundring og Bifald ved Dristighed og skjønne Stillinger.

Forkel (Johan Nicolaus) Doctor i Philosophien og Musikdirecteur ved Universitetet i Göttingen, blev født i Meeder ved Coburg den 12te Febr. 1749. Der gives Faa,

som have besiddet en saa udbredt Kundskab i Musikken. Han blev først Organist ved Universitetet og benyttede til sit Studium, deels Bibliothekers Skatte, deels sammenbragte han selv en meget talrig og udvalgt Samling af musikalske Skribentere, saavel theoretiske som practiske. Han har udmærkede Fortjenester som Skribent: af hans Skrifter nævnes her blot de fortrinligste nemlig hans Theorie i Musikken, Musikkens almindelige Historie og sammes almindelige Litteratur. Forkel er tillige en fortræffelig Virtuos paa Claveer i den bachiske Maneer. Ogsaa hans Compositioner skattes af Kjendere.

Form modsættes i Philosophien Materie og betyder Maaden, hvorpaa en Kraft virker, det Mangfoldiges Forbindelsesmaade til et Heelt; eller og er det det samme som Skikkelse. Formalismus i Videnskaben, fornemmelig i Philosophien den blotte Jagttagelse af formelle Fordringer, derfor og formal Philosophie. Formalphilosophie handler om den philosophiske Erkjendelses Form. I Bogtrykkerkunsten betyder Form den i sine Columner og Spalter inddeelte, i Jernrammer indsluttede Halvdeel af et Ark, som aftrykkes paa den ene Side af Papiret. Den indeholder i Folio 2, i Qvart 4, i Octav 8 Columner ꝛc.. hvilke paa Engang aftrykkes; til hvert Ark høre altsaa to Former.

Formale, modsat det Materiale, tyder paa en Tings Skikkelse eller Form. Formalier, Formaliteter ere udvortes, uvæsentlige Omstændigheder, hvormed en Handling er forbunden; dog er Jagttagelsen af dem af stor Vigtighed i Retssager, da disse ellers ei have tilstrækkelig Gyldighed. Formalisere sig, tage noget ilde op, finde sig fornærmet ved den Form, Art og Maade, hvorpaa noget skeer, yttre sit Misbag over Noget, ophołde sig over Noget. Formalist kaldes den, der nøie binder sig til de foreskrevne Formalier. Formularer kaldes Ord, Vendinger og Talemaader, der ere foreskrevne for særdeles Tilfælde eller indførte ved Brugen. I Bogstavregningen er det Forskrifterne til en Opgaves Opløsning.

Formey (Joh. Hen. Sam.) født i Berlin den 31 Mai 1711, hvor han efter fuldendte Studier 1729 blev Candidat i Theologien. Aar 1731 blev han Præst ved den franske Menighed i Brandenburg, samme Aar Præst i Berlin 1737 tillige Professor i Veltalenheden ved det derværende franske Gymnasium 1739 nedlagde han begge Poster og blev Professor i Philosophien i samme Anstalt, 1745 tillige bestandig Sekreteer ved det kongelige Viden=

skabers Akademie, 1782 Directeur for sammes philosophiske Classe og kongelig preussisk Geheimeraad. Han døde den 8de Marts 1797. Han var en kundskabsfuld, lærd og for Videnskaberne ivrig virksom Mand, som stod høit blandt det 18de Aarhundreds Polygrapher. Han søgte mindre at glimre end at stifte Nytte og bedømte næsten alle sine Skrifter efter denne Maalestok. De høre enten til det critiske eller didaktiske Fag. De sidste dele sig igjen i theologiske og philosophiske. Hans academiske Forelæsninger staae for det meste ind i den practiske Philosophie, eller ere Mindesskrifter over afdøde Akademiker eller Taler ved offentlige Forsamlinger. Den wolfiske Philosophie, som i ham tabte een af sine sidste Disciple og Tilhængere, skyldte ham og hans Skrifter dens videre Udbredelse i Frankerig og i Udlandet; han har omgivet den med en lettere og skjønnere Dragt og hans Belle wolfienne fandt i sine Ungdomsaar talrige Tilbedere. Man beretter, at han har prædiket over 1500 Gange og foruden sine mange trykte endnu efterladt Taler i Manuscript, af hvilke ingen var uden eiendomlig Værd. Hvor udbredet hans Brevvexling var beviser den Omstændighed at han i 50 Aar har samlet over 23000 Breve, hvoraf intet af ham er blevet ubesvaret i 24 Timer. Han skrev gjerne og gjentog sig aldrig; selv i daglig Omgang var dette sjelden Tilfældet. I sine Souvenirs d'un Citoyen giver han interessante Efterretninger om sig selv.

Formula Concordiæ kaldes een af de symboliske Bøger i den protestantiske Kirke. Den udkastedes paa Churfyrst Augusts Foranstaltning af flere af de meest anseete Theologer og fuldførtes endelig 1577 i Kloster Bergen ved Magdeburg. Allerede længe havde Churfyrst August Mistanke om hemmelige Tilhængere af Calvin; og da han endnu mere bestyrkedes heri ved den foranstaltede Kirkevisitation, holdt han en Foreningsbog (Formula Concordiæ) for det bedste Middel til at giøre Ende paa de forskjellige Religionsgjeringer. Tolv Theologer bleve kaldte til Lichtenberg, og ved den derpaa i Torgau foranstaltede Forsamlig blev det Nærmere undersøgt og afgjort og tilsidst fuldført i Forsamlingen i Kloster Bergen, hvorpaa fulgte en høitidelig Underskrift af flere Churfyrster, Fyrster, Grever, Rigsstæder 2c. Formulen blev trykt 1580. Denne Sag skal have kostet Churfyrsten 80000 Rdl.

Forst (Forest) betyder en Skovegn, eller en Landstrækning der er bedækket med Skov, Krat Græs 2c. og hvori almindeligt vilde Dyr og Fugle opholde sig.

Forstvæsen kaldes Alt hvad der har Opsyn med

eller Hensyn til Skovegnenes Bestyrelse og Skovenes Vedligeholdelse og Fortplantelse. Forstakademie er en Læreanstalt hvor Forstbetjentene underviises i de Kundskaber, der ere nødvendige til Forstvæsenets rigtige Bestyrelse. Disse Kundskaber ere Mathematik, Physik, Chemie, Naturhistorie, Botanik, Træers Opelskning ꝛc. Forstgeographien indeholder alle Efterretninger om Skovegnenes naturlige Tilstand og Beskaffenhed i de forskjellige Lande.

Forster (Johan Reinhold) kongelig preussisk Geheimeraad og Professor i Naturhistorien i Halle, nedstammede fra Lord Foresters Familie i Skotland. Nogle af Familien vare flygtede til polsk Preussen og Een af dem, Borgemester i Dirschau ei langt fra Danzig var Fader til Joh. Reinhold, som blev født 1729. Han voxte op uden synderlig Opdragelse, kom i sit 15de Aar til Berlin, hvor han traf sammen med Resewitz, Pallas og flere allerede dengang meget lovende Hoveder i det joachimsdalske Gymnasium og lagde en god Grund i Sprog, Chronologie og Menneskekundskab. 1748 gik han til Universitetet i Halle, hvor han lagde sig efter de lærde Sprog, da han skulde studere Theologie, kom derpaa 1751 til Danzig og blev Præst i Nassenhuben. Han forvaltede sit Embede kun saavidt som Nødvendigheden krævede og overlod sig derimod gandske til sine Yndlingsfag Mathematik, Philosophie, Land og Menneskekundskab og de gamle Sprog. Hans smaae Streiferier, som han gjorde i Selskab med sine to Sønner, fornemmelig med den siden saa berømt blevne Georg, for Naturhistoriens Skyld, saavelsom hans Jagtpartier, vakte hans Reiselyst stedse mere. Herved afveeg han stedse mere fra hvad Convention og Etikette fordre i det menneskelige Selskab, og han antog en vis Djervhed, der fandt Næring ved hans Omgang med Bønder. Disse tog han sig ved flere Leiligheder af som en kraftig, modig og virksom Mand, men desværre bragte hans Embede ham for lidet ind til at han ei skulde komme i Gjeld, især da han sad med en talrig Familie. Derfor var det ham meget velkomment, da man søgte en Mand, der var istand til at undersøge Colonievæsenet i Saratov, eet af det russiske Riges Gouvernementer. Han antog Forslaget og reiste i Marts 1765. Hans Beretninger tilfredsstillede, og Catharina 2den paalagde ham efter hans Tilbagekomst til Petersburg i Forening med flere Lærde at forfatte en Lovbog for Colonisterne. Men den flittige Mand erholdt for alle sine Arbeider og Reiser ei den forventede Løn; han reiste derfor uden mindste Belønning i Aug. 1766 til London. Her underholdt han sig og sin Søn, deels ved at sælge adskillige fra hans Reise medbragte Sjeldenheder, deels ved Oversættelser eller egne Afhandlinger, som han udgav.

Vel foreslog man ham adskillige Præsteembeder i Amerika, men han afslog dem, medens hansSøn 1767 antog en Plads paa et Contoir. Faderen gik nu som Professor i Naturhistorien og det franske og tydske Sprog til Warrington, hvorhen hans Kone og hans Søn Georg fulgte ham. Her underviiste han Ungdommen, selv efterat han havde nedlagt sit Embede, og tilbragte flere Aar i disse ei ubehagelige Forhold. Endelig gjorde man ham det Forslag som Naturforsker at ledsage Capt. Cook paa hans anden Opdagelsesreise; han betænkte sig ei længe og reiste med sin dengang 17 aarige Søn fra London den 26de Juni 1772. Denne interessante for Menneskeheden og Videnskaberne evig vigtige Reise har Sønnen Georg Forster vidtløftig beskrevet, i det berømte to Quartbind stærke Værk (London 1777); da man havde gjort Faderen til Betingelse at han intet maatte lade trykke om denne Reise og ved elendige Cabaler berøvet ham sin Andeel i den engelske Pragt Udgave af Reisen. Faderen udgav dog siden sine rige Bemærkninger over Gjenstande i den physiske Geographie, Naturhistorie og Philosophie, som han havde samlet paa denne Reise, London 1778. 4. Man var imidlertid saa langt fra at belønne denne brave Mand, at det endog gik saaledes tilbage med ham, at han blev kastet i et Gjeldsfængsel, hvor han smægtede indtil Frederik den store 1780 ligesom kjøbte ham ud af Fængslet og kaldte ham med Geheimeraads Titel til Professor i Naturhistorien i Halle, hvorhen han begav sig med Kone og Børn og hvor han blev i 18 Aar indtil sin Død. Ogsaa her skrev han meget flittigt og var beskjeftiget med Oversættelser af Reiser fra forskjellige fremmede Sprog, blandt hvilke fornemmelig var Cooks tredie Reise. Vist nok var han heller ikke her fri for Ubehagelígheder, som ofte hans Heftighed, Ligefremhed og Aabenhjertethed paadroge ham; især bragte hans Tilbøielighed til Spil og hans Ønske stedse at forøge sine Samlinger ham tit i stor Forlægenhed. Tabet af hans ædle Søn Georg og af en anden, der var Læge, forøgede hans Lidelser. Trangbrystighed, Brystkrampe og andre dermed forbundne Sygdomme lagde ham endelig i Graven; han døde den 9de Dec. 1798; og ventede Døden med største Rolighed og sand Forklaring. Skarpsindighed og hurtig Fatteevne vare hos denne mærkværdige Mand forbundne med den beundringsværdigste Hukommelse. Han talede eller skrev 17 levende og døde Sprog. Han besad en høist sjelden Kundskab i Litteraturen i ethvert Fag; i Botanikens og Zoologiens Historie vil han tilligemed sin Søn glimre som een af de første Opdagere i det forløbne Aarhundred. Omendskjøndt han var af et heftigt opbrusende Temperament, havde han desuagtet saa megen uhyklet Godmodighed, at han ei fornærmede. Han var

overordentlig tjenstvillig; ogsaa fremmed Fortjeneste lod han vederfare fuldkommen Retfærdighed. En uforanderlig Munterhed gav hans Omgang en egen Interesse. I hans talrige Skrifter, blandt hvilke hans Reise omkring Verden, hans Historie om Skibsfarter og Opdagelser i Norden og hans antiquariske Forsøg om de Gamles Byssus staae øverst, var hans Stiil vel kraftig og levende, men i det mindste i det Tydske, ei gandske correct.

Forster (Johan Georg Adam), født 1754 i Nassenhuben, død i Paris 1794. Faderen havde saa tidligt udviklet sin Søns heldige Kundsanlæg, at han allerede i hans 11te Aar kunde tage ham med paa den Reise, han gjorde paa Catharina den 2dens Opfordring igjennem Ruslands sydostlige Provindser. Han gjennemreiste paa denne Maade Rusland til Astrakans Grændser, og blev allerede dengang vant til at betragte Naturen med undersøgende og sammenlignende Blik. Men Joh. Reinhold skuffede sig i sine næsten altid for høit spændte Forventninger i Henseende til denne Reises Følger og allerede dengang lærte Georg at kjende Lykkens Ebbe og Flod, hvoraf han blev omtumlet hele sit Liv igjennem. Joh. Reinhold havde efterladt sin Familie i Nassenhuben, og hans Søn bidrog allerede i sit 13de Aar, ved at oversætte af det Russiske i det Franske til sammes Underholdning. Fra Petersborg begav Faderen sig tilligemed sin Søn Georg, uden bestemte Planer til London, hvorhen han lod sin øvrige Familie følge sig. Georg blev i Begyndelsen bestemt til Handelen; han blev sat i en Londoner-Bod, men kunde ei holde det ud, hvorfor hans Fader tog ham tilbage. I sit 15de Aar gav han Underviisning i nogle Opdragelsesanstalter i Omegnen af Warrington, hvor hans Fader var Professor, han nyttede tillige hans saavelsom de andre Professorers Forelæsninger. Johan Reinhold var ved sine Kundskaber og sine mange Fortrin kommen i Forbindelse med mange Londoner og andre Lærde. Herved saavelsom ved Nærheden af Verdens store Marked, London, erholdt Georg utallige Midler til at berige sine Kundskaber ved Beskuelse og Iagttagelse; og intet var tabt for hans efter Kundskab higende Aand. I sit 18de Aar ledsagede han sin Fader paa Cooks anden Reise om Jorden (1772 — 1775). Joh. Reinhold havde ventet deraf at høste den Skat, der skulde sikkre ham for hans øvrige Liv, men det gik ham her som i Petersborg efter hans Reise i Rusland; Lonnen udeblev. Georg blev i London til 1777. Dette Aar gjorde han en Reise til Paris, paa hvilken han blandt flere blev bekjendt med Buffon. Han var 24 Aar gammel, da han ved nogle brave Tydskeres Understøttelse fik Haab om at ansættes i Berlin. Han vilde reise over Holland og Hessen til Berlin, da han ved sit paa

faa Dage beregnede Ophold i Cassel blev ansat som Professor ved Ridderakademiet der. Han gjorde desuagtet Reisen til Berlin og benyttede den for at give sin Faders Skjebne en gunstigere Vending. Det lykkedes ham og nogle Venner at faae hans Fader ansat som Professor i Halle: Georgs Ophold i Cassel svarede aldrig fuldkomment til hans Ønske og blev ham endelig besværlig. I et Tidspunkt, da han meest behøvede udvortes Gjenstandes Paavirkning blev han kaldet som Lærer i Naturhistorien til Wilna i Lithauen. Paa sin Reise derhen, som han gjorde over Dresden, Prag, Wien, Warschau valgte han den Ægtefælle, som han til sin Død elskede med exalteret Kjerlighed. Hun fulgte ham til Lithauen. Hvorledes han følte sin Stilling i dette fattige Land, udtrykte han i et Motto i en Bog han dengang udgav, med Ovids Klager. Derpaa kaldte Catharina 2den ham til en nye Reise omkring Verden, hvorpaa man især skulde undersøge de nordostlige Kyster af det vidtløftige russiske Rige. Hun overdrog ham den hele videnskabelige Andeel i dette glimrende Foretagende. Fuld af Haab om nu at have fundet den rette Virkeplads i Livet tiltraadde han Reisen over Tydskland, hvor han vilde lade sin Kone og sine Børn blive i sin femaarige Fraværelse. Ruslands Krig mod Tyrkerne brød imidlertid ud. De Skibe, der skulde gaae ud paa Opdagelser maatte afgive deres Mandskab til Søe-Krigs Tjeneste. Uvis om sin Fremtids Skjebne tilbragte Forster nu et Aar i Göttingen. Han foretog en Reise til Berlin, hvor hans Omgang med Embedsmænd gjorde ham de politiske Forhold meer bekjendte og interessante. Han besøgte ogsaa Rhinegnene og bevirkede sin Ansættelse som første Bibliothekar og Professor i Mainz. Her nedsatte han sig i Efteraaret 1788. Som Fremmed omgikkes han her meest med Fremmede; mange af disse bragte politiske Forhold til Mainz; denne Omgang befordrede hans Andeel i almindelig interessante men især politiske Forfald. Hans Erfaringer dannede hans Tænkemaade, hans individuelle Følelse bearbeidede Tidens Begivenheder; en Reise, som han gjorde 1791 til Engelland og Frankerig bestemte hans Synsmaade af det Øieblikkelige. Forster erklærede sig for Friheden, thi hans Grundsætning var: at være frie er at være Menneske. Revolutionens glimrende Begyndelse i Frankerig begeistrede ham saa meget at han ventede alt borgerligt Gode alene derfra. Hertil kom de Emigreredes skjendige Opførsel i Mainz. Han blev i Staden til Republikanernes Indmarsch. Nu kunde han ei længer blive neutral. Han erklærede sig gandske for Revolutionen, blev Clubbist og tog levende Andeel i de i Mainz forefaldne For-

andringer. Men fra dette Øieblik var han og tabt for sit Fædreneland og adskildt fra sin Familie. Med nogle andre, der begeistrede havde erklæret sig for Nyfrankernes Sag, begav han sig 1793 til Paris. Men hans Haab forsvandt, da Jacobinerne, hvis Grundsætninger han deelte, selv og hele Frankerig maatte bøie sig under Robespierres Aag. Han saae nu at der intet mere var at gjøre for Friheden og skildrede sin Sjels kläglige Tilstand i mange læseværdige Breve. Kummer angreb hans Sundhed, og allerede i hans 40de Aar den 11te Jan. 1794 endte en skorbutisk Feber hans Liv. Om hans tidligere Livsperiode kan man sammenligne hans Faders Opsats i Jakobs philos. Annaler 1795. Af hans literaire Characteer findes en mesterlig Skildring i Brødrene Schlegels Characteristiker og Critiker (1ste Bind, Side 88). Forsters rige Aand udviklede sig uden megen fremmed Understøttelse, hurtig og yppig til mangesidet Betragtning af Naturen. Ved Naturens Betragtning udviklede sig videre den høie Sands for Frihed, der er Grundtonen, saavel i hans Skrifter som i hans hele Liv. Frie for Systemsygens Lænker og Stuelærdommens Støv betragtede han Naturen og Kunsten; fri for fremmed Efterlignelse, frisk og levende fremstillede hans rene Aand det Betragtede i eiendommelig Skikkelse, og herved hæver han sig til een af Tydsklands classiske Prosaiker. I hans Poesie forenes fransk Lethed med engelsk Vægt. Allerede i sin tidligste Ungdom besørgede han adskillige Oversættelser. Til hans vigtigste Værker høre Beskrivelsen af den Reise han gjorde med sin Fader omkring Verden; hans Smaaskrifter, et Bidrag til Kundskab om Lande og Folk, Naturhistorie og Levnetsphilosophie, 6 Dele. Leipzig 1789 — 1797. 8; videre hans indholdsrige Beskrivelser af Nederrhin, Brabandt, Flandern, og Holland 3 Dele. Desuden har han oversat Sakontala af Kalidas, paa Tydsk. Man sammenligne hermed Schlichtegrolls Nekrolog 1794, 2 Bind; og Strieders hessische Gelehrtengeschichte 4de Bd.

Fort (Frants Jakob le) Peter den stores mærkværdige og fortjente Yndling, var født i Genf 1652. Hans Fader, som var Kjøbmand der, sendte ham til Hamborg for at lære Handelen, men Ynglingens Tilbøielighed til Soldaterstanden bevirkede, at han i sit 14de Aar hemmelig gik til Marseille og traadde først i fransk, siden i hollandsk Tjeneste, hvilken han igien forlod 1675 for at gaae over Archangel til Moskau. Her blev han først Sekretair hos den danske Gesandt og havde den Lykke at vinde den unge Czar Peters Yndest, i hvilken han holdt sig til sin Død. Denne Forbindelse var heller ikke Tilfældets eller en flygtig Lunes Værk. Hos begge laae Spiren til de store og overordentlige Foretagender, som lidt efter lidt udvi-

klede sig. Peter folte, at han behøvede en Lærer og Medhjelper, og Le Fort fandt sig ved sine Talenter berettiget til at skjænke sin Fyrste den forventede Hielp. Den første store Tjeneste, Czaren havde af ham, var ved en Opstand af Strelitzerne i Aaret 1688. Le Fort hindrede Udførelsen af denne forræderske Plan, ilede med et anseeligt Korps til Klosteret, hvori Prindsen alerede var indsluttet for at myrdes og passede paa ham indtil Faren var forbi. Denne vigtige Tjeneste erhvervede ham Czarens ubegrændsede Tillid, og Le Forts Indflydelse viiste sig daglig mere virksom. Han organiserede Krigsvæsenet og lagde Grunden til den russiske Marine, som Peter siden bragte til en saa høi Grad af Fuldkommenhed. Han fulgte Czaren paa hans udenlands Reise for at lære at kjende fremmede Landes gavnlige Indretninger. Imidlertid saae de over den Fremmedes Anseelse iversyge Fornemme i Rusland i Czarens og Le Forts Fraværelse en gunstig Leilighed til at hevne sig. Strelitzerne bleve vundne for at understøtte Planen. Men Czaren viiste sig med Ørnens Hurtighed og tog blodig Hevn over Oprørerne. Czaren, Menzikof og Le Fort hjalp med egen Haand til at henrette de Skyldige. Le Fort døde 1699 i sit 46de Aar. Denne Yndlings geniale Talenter og hans Fortjenester af Rusland ere umiskjendelige. Han havde en omfattende og meget dannet Forstand, en skarp Dømmekraft, megen Aandsnærværelse og utrolig Færdighed i at prøve dem han vilde bruge, og ualmindelige Kundskaber om det russiske Riges Styrke og Svaghed, hvilke vare ham nødvendige til denne uhyre Colosses Dannelse. I Grunden til hans Characteer laae Fasthed, urokkeligt Mod og Retskaffenhed; men i sin Levemaade var han udsvævende og beførdrede derved sandsynligviis sin Død. Uden Grund dadler man ham vel heller ikke for at have forført Czaren til Utroskab mod sin Gemalinde og til mangen Uregelmæssighed i sin Levemaade.

Forte, stærk (abbreveret f) betyder det høie Foredrag i Musiken; dog maa Foredraget af Accompagnementet i Forte ei være saa stærkt som i Solo.

Fortepiano eller Pianoforte, et med Metaltraadstrenge besat musikalsk Slaginstrument, som er forsynet med Hamre, der bevæges ved Claves eller Taster, som slaae an imod Strengene. Schrøter fra Hoherstein i Sachsen (født 1699) Organist i Nordhausen, opfandt samme i Dresden 1717. Lidt efter lidt fik det de Forbedringer, hvorved det erholdt den Fuldkommenhed, det nu har. Især udmærke sig de engelske Instrumenter af dette Slags ved deres Fasthed, de wienske Fortepianoer af Floi- eller Taffelform

af Brodmann, Lauter 2c. ved deres Lethed, Præcision i Anslaget og sangrige Toner.

Fortinguerra (Nicolo) een af de bedste italienske Digtere fra den første Halvpart af det 18de Aarhundred, født i Rom 1674, forenede heldigen Ariosts, Bernis og Tassonis beslægtede Maneer. I hans episke Digt Richardett (Ricciadetto) vilde han vise, at Ariost ei var uefterlignelig. Den første Sang deraf skal han have begyndt og endt i een Nat. Paa sine Venners Forlangende fortsatte han dette Værk og saaledes voxte det til 30 Sange. Men han tillod ei at det blev trykt mens han levede og kaldte sig som Forfatter Carteromaco, under hvilket Navn Digtet udkom (1738) efter hans Død, som indtraf 1735. Dette Digt har sit Navn af een af Carl den stores Paladiner. Opfindelsen synes for Størstedelen at tilhøre ham. Med den virkelige Historie gaaer han saa vilkaarligt tilværks, at han lader Richardet efter Carls Død bestige Keiserthronen. Symmetrisk Eenhed bekymrede han sig kun lidet om. Situationsskildring var ham derimod Hovedsagen. Fortællingens Traad sønderriver han efter Lyst og Lune gandske vilkaarlig og knytter den igjen paa samme Maade ligesom Ariost. Men hans Fremstilling er mere comisk end Ariosts og mere satirisk end Bernis og Tassonis Værker. Spot over Christendommens Vanhelligelse ved det fordærvede Clerus var sammes kraftigste Salt og sandsynlig Grunden, hvorfor han var saa tilbageholden med det. Bouterweck erklærer dette Digt for det aandrigeste og meest underholdende af alle romantisk-comiske Digte.

Fortuna, hos Grækerne Tyche, Skjebnens Leder, var efter Hesiodus en Datter af Oceanus og efter Pindar en Søster til Parcerne. Hun havde Templer i Corinth, Elis og Smyrna. I Italien blev hun alerede tilbedet før Roms Opbyggelse. I Antium havde hun et berømt Tempel med to af hendes Billedstøtter hvilke man adspurgte som Orakler og som uddeelte sine Svar, enten ved Vink eller ved Lodkastning. Af et Tempel i Præneste blev hun kaldet dea praenestina. Ogsaa i Rom havde hun talrige Templer. Hun findes afbildet paa mange forskjellige Maader. Sædvanlig forestilles hun med et dobbelt Roer; med det ene styrede hun den gode, men det andet den onde Skjebnes Baad. I den senere Tid gav man hende et Bind for Øinene og lod hende sidde eller staae paa en Kugle. Sædvanlig er hun klædet som en Matrone. Paa forskjellige Gemmer finder man endnu særdeles Symboler f. E. en over en Globus udspændt Cirkel; en Verdens Kugle mellem et Roer og et Kornax, ovenpaa staaer et Hjul.

Paa en Mynt af Keiser Geta sidder hun med blottet Overliv paa Jorden, støtter sig med den høire Arm paa et Hjul og holder i den venstre et Overflødighedshorn, der staaer paa hendes Skjød. Sit Roer støtter hun snart paa en Kugle, snart paa et Hjul og snart paa en Skibsnæbel. Ofte afbildes hun med Vinger, dog aldrig af Romerne. Thi efterat hun havde gjennemfløiet hele Jorden og intetsteds hvilet, skal hun endelig have nedladt sig paa det palatinske Bjerg, aflagt sine Vinger og nedsteget fra sin Kugle for stedse at blive i Rom.

Forum kaldtes hos Romerne overhovedet enhver aaben Plads saavel i Stæderne som paa Landet, hvorpaa der holdtes Marked og Ret. I Rom var Forum en prægtig Plads, der tillige tjente til Spadseregang og for sin overordentlige Størrelse blev kaldet Forum magnum. Ved Roms tiltagende Befolkning valgte man egne Pladse til Markeder og andre til at holde Retten paa, og deres Antal beløb sig tilsidst til 17. Det store romerske Forum, som sydlig begrændsedes af den palatinske og nordvestlig af den capitolinske Høj og fortrinsviis kaldtes Forum, var allerede af Romulus bestemt til Folkets Sammenkomster. Tarquinius Priscus lod rundt omkring anlægge bedækkede Gange, for at man der kunde beskyttes imod Veiriget. Ved samme vare trappeformede Forhøjninger, hvorfra man før Theatres Indretning kunde see de Skuespil, der opførtes paa Torvet. Senere blev Forum prydet med en saa uhyre Mængde Statuer, der bleve bragte derhen fra Grækenland, at man siden maatte tage en stor Deel af dem bort. Særdeles prægtige vare de tolv forgyldte Statuer af de 12 øverste Guder. Nu bedder denne fordum saa glimrende, med de skjønneste Paladser og Pragtbygninger prydede Plads Campo Vaccino (Oxepladsen) og er næsten øde, men besaaet med mange Ruiner af sin fordums Herlighed. I vort juridiske Sprog kaldes Forum Domstole, hvor Sager føres; som og den dømmende Øvrighed.

Fossilier eller Mineralier ere alle de selvstændige, uorganiserede og livløse, naturlige Legemer, som tilsammen udgjøre den faste Masse af vor Klode og hvoraf en stor Deel erholdes ved at udgraves af Jorden til Benyttelse. De bestaae af lutter ligeartede Dele og ere uden Livskraft og Bevægelse. Deres Opkomst og deres Væxt eller rigtigere deres Forøgelse skeer ei som hos Dyrene og Planterne ved Avling eller Udvidelse indvendig fra, men der ved at ligeartede Dele udenfra sætte sig paa hverandre og

ifølge Cohæsionskraften danne et Heelt uden at derved foregaaer nogen Blanding eller nogen Forandring med dem. Man kalder denne Forbindelsesmaade en Sammenhoben (Aggregatio, Iuxtapositio.) Efter deres Opkomst blive disse Legemer uforandrede i samme Tilstand saalænge ei Menneskehænder virke paa dem. I Tydskland ere Ordene Fossilier og Mineralier ligebetydende; i Frankerig og flere Stæder kalder man de ved Bjergværksvæsenet erholdte og af Jorden gravede Legemer Mineralier, Fossilier derimod organiserede Legemer, som ved Mineralstoffes Tilkomst ere blevne forandrede og forvandlede til Mineralier f. Ex. Conchylier, Been af Fiske og fiirfoddede Dyr, Træe, Planter.

F o e t u s kaldes den dyriske Spire (Embryo) naar en Skikkelse, der ligner Arten har udviklet sig deraf. Dette skeer til forskjellig Tid, hos de forskjellige Dyrearter, ligesom Fødselen indtræffer tidligere eller sildigere. Hos Mennesker begynder det sædvanligt den 3die eller fjerde Uge, i den 6te og 7de Maaned kaldes det Frugt, indtil den 10de Maaned Barn.

F o u c h é Hertug af Otranto, Senator og Politieminister under Napoleon. Før Revolutionen var han Professor i Nantes. Han hørte til det fortræffelige Institut des oratoriens. Han antog Revolutionens Grundsætninger og blev Deputeret i Nationalconventet for Nedre-Loires Dep. Han var for det meste i Conventets Ærender i Nantes, Moulins og Lyon og voterede Ludvig 16des Død. I Aaret 1794 tillod han sig nogen Spøg ved Festene til det høieste Væsens Ære, som bleve Robespierre der var Stifter af denne nye Religion forebragte. Uagtet de forhen havde kjendt hverandre i Arras, besluttede dog Tyrannen paa Øieblikket at hævne sig og fandt Leilighed dertil tre Dage efter i Jacobinerclubben. Men den 9de Thermidor endte disse Farer, og Fouché ansaaes for Deeltager i det lykkelige Udfald af denne Dag, som befriede Frankerig fra hiint Uhyres Ondskab. Denne Formening beskyttede ham siden mod adskillige Klager. Nogle Aar tilbragte han derpaa i Tilbageholdenhed, indtil han 1799 afløste Ministeren for Directeriet Trouvé i Mailand. Han forlod snart denne Post for at gaae som Gesandt til Haag. Men han var neppe ankommen før han blev kaldet til Politieminister, i hvilken Embede han strax viste sig som en Fiende af Anarchisterne. Han bidrog til den lykkelige Udfald af 18de Brumaire. Som en Mand af Aand, stor Erfaring og Lethed i at udtrykke sig, blev han og i

Virksomhed under den keiserlige Regjering, og man kan ei nægte at han stod paa en meget passende Post. Han besad alle en Politieministers Egenskaber, var uden Lidenskab, en fiin rolig Iagttager og dybt indviet i alle Tidsbegivenhederne. Hvad man fortæller om det hemmelige Politie, han etablerede, grændser virkelig til det forunderlige, og kunde heller ikke opnaaes uden forhadte og trykkende Forholdsregler. Da Politie- og Justitsministeriet forenedes 1802 traadde Fouché den 15de Sept. i Vedligeholdelsessenatet og blev valgt til at bivaane den helvetiske Consultas Conferenser i Paris. Men, da Politieministeriet i Juli 1804 igjen erholdt sin forrige Organisation traadde Fouché paa nye ind i samme; den 1ste Febr. 1805 fik han Æreslegionens røde Baand og 1809 blev han ophøiet til Hertug af Otranto. I Aaret 1810 faldt han i Unaade, blev tilsyneladende udnævnt til Generalgouverneur i Rom, og General Savary traadde i Spidsen af Politieministeriet. Siden tog Napoleon hans Udnævnelse tilbage, hvorpaa Fouché gik til Florents og siden med sin Familie til Aix i Provence. 1814 var han fransk Gouverneur i Illyrien. Efter Napoleons Fald reiste han tilbage til Frankerig, tilkjendegav Kongen sin Fortrydelse, over de revolutionære Forbrydelse, hvori han havde taget Deel og synes at have nogen Indflydelse hos den nye Regjering.

Fouqué (Frederik, Baron de la Motte) kongelig preussisk Major og Ridder af Johanniterordenen blev født 1777. Han er en Sønnesøn af Generalen af samme Navn, der er bekjendt som Frederik den stores Ven, og har indhøstet Laurbær baade ved Sværdet og Lyren. Hans reenreligiøse Sindelaug sætter ham ved Siden af Klopstock og hans kraftig dybe meget omfattende Aand, der bevæger sig ligesaa frit i den frygtelige nordiske Jisverden, som paa Sydens Enge, anviser ham en høi Rang blandt alle Digtere. Sin Ungdomsdannelse skylder han den sokratiske Hülsen. I Rhinfeldttoget 1792 gjorde han Tjeneste som Lieutenant i det preussiske Cavallerie. Han levede herpaa i landlig Rolighed for Venskab, Kjerlighed og Muserne, indtil Kongen kaldte til Vaaben, da han bragte et Compagnie udvalgte Krigere til Hæren. Han tjente først som Lieutenant ved de Frivillige og siden som Capitain ved det brandenburgske Cuirassieerregiment: i Slaget ved Lützen blev Hesten skudt under ham. Han deeltog derpaa i de fleste Slag, var vel syg en kort Tid, men var dog saa heldig at komme med i Slaget ved Leipzig og marschere med til Rhinen, hvor Følgerne af hans Anstrengelse nødte ham til at tage sin Afsked og begive sig til sit Landgods. Han fremtraadde først som Digter under Navnet Pelle-

grin og digtede meest i den spanske Poesies Aand. Selv tilstaaer han at være indviet hertil af sin Ven A. W. Schlegel, hvem han og har tilegnet sine dramatiske Spil, hvori man ved al Fiinhed i Følelsen gjenfinder hiin sydlige Farveblanding. Ham skyldes og den tydske Oversættelse af Cervantes's Numantia. I samme Periode falder Romanen Alwin i to Dele, hvilken Jean Paul kalder et Værk fuldt af glimrende Auroraskyer, Historien om den ædle Ridder Galmy og en Prindsesse af Bretagne, Skuespil, 1815 og Schillers Dødshøjtid, (en Prolog i Forening med Sophie Bernhardi). Imidlertid syntes Aanden i de gamle nordiske Sagaer og i den gammeltydske Digtning bedst at svare til hans Characteer, hvilket han har beviist i mange Værker med beundringsværdig Frugtbarhed. Fremfor alt aander denne kraftfulde Nordens Aand i hans: Held des Nordens i tre Skuespil. Videre høre herhid de dramatiske Digte: Alboin, Longobarderkongen, Eginhard og Emma, Trylleringen, tre Dele, hvori han forener det Sydlige med det Nordiske. Heltene og Heltinderne i denne Roman fremstille almindelige Characterer med den meest levende Personlighed og tillige er den christelige Religions Triumph helligholdt paa en værdig Maade. Hans Muse omfattede saavel hans egen Tid som forbigangne Begivenheder. Herom vidne hans fædrenelandske Skuespil, de fortræffelige Sange til Dronning Louise, hans Krigssange, tildeels og hans Fortællinger (der streife om i den gamle og nye Tid saavelsom i Fabelverdenen). En særdeles Omtale fortjener endnu hans ømme, betydningsfulde Eventyr, Undine, maaskee den skjønneste Perle af hans rige Phantasie. Her forbigaaes den Mængde Bidrag, han har leveret til Almanacher og Tidsskrifter, især hans egne, som: Muserne og Aarstiderne, Almanach des Sagen und Legenden, og den nyeste Damealmanach. Han har nylig forfattet et romantisk Epos i Octaver, Corona i tre Bøger, som hver bestaaer af 12 Sange. Dette Værk, som i ariostisk Form nærmer sig mere Syden, tager ofte sine Indledninger saavelsom Slutninger af Tidshistorien; det begynder f. Ex. med Vaabenstilstanden i Sommeren 813. Denne Digters Løbebane, som behersker alle Former, er endnu ei fuldendt, og ved de Fremskridt, en saadan Aand maa gjøre, kunne vi stedse love os mere af ham. I det Hele kan man paastaae at Religiøsitet, Rideraand og Galanterie i Ordets skjønneste Betydning, ere Elementerne i denne Digteraand. Ogsaa hans aandrige Gemalinde, Caroline de la Motte Fouqué, er berømt som frugtbar Skribentinde. Man har adskillige Romaner af hende, som: Roderich, die Frau des Falkenstein, hvortil nu Fedore er kommen, desuden Fortællinger, Breve over den qvindelige Dannelses Hensigt og Retning saavel-

som en original Oversigt over den græske Mythologie efter de nyeste Forskninger i dette Fag.

Fouquier=Tinville (Antoine Quentin) et af de skrækkeligste Uhyrer, den franske Revolution frembragte, var født i Herouan ved St. Quentin og i Forskningen Procureur en Chatelet. Umaadelig Ødslen tvang ham til at sælge sin Post og spille Bankerot. Som udnævnt Edsvoren ved Robespierres Tribunal vakte han dennes Opmærksomhed ved sine blodtørstige Taler og sin Lyst til at fordømme, saa at Tyrannen holdt ham for værdig til at beklæde en offentlig Anklagers Embede, og Fouquier beflittede sig paa at svare til en slig Beskytters Tillid. Schaffottet modtog uden Forskjel enhver Anklaget, der havde et udmærket Navn og havde Fordring paa almindelig Agtelse. Utallige ere de Skjendigheder, som denne Ryggesløse udøvede. Nogle anføres her som Exempler. Gamache blev bragt i Forhør. Retsbetjenten bemærkede, at det ei var den forlangte Anklagede. „Siger Intet," udbrød Fouquier, denne er ligesaa god som den anden," og sendte ham til Retterstedet. Rosset de Fleury havde skrevet til Dumas og forlangte at døe for at dele sin Families Lod, hvis Mening han deelte. Da Fouquier havde læst Brevet, som Dumas rakte ham med de Ord: „Her Ven er en Billet doux," udbrød han: den Herre synes at have Hastværk, Jeg er lykkelig at kunne er[illegible]dere ham. Strax blev Fleury bragt for Retten som Medskyldig af Personer han aldrig havde seet, fordømt og henrettet. En Enke Maillet blev ført for Retten istedet for Hertuginden Maillé. Fouquier bemærkede Feiltagelsen under Forhøret. „Dig vilde vi ei dømme, sagde Fouquier, men det er det samme; ligesaa godt i Dag som i Morgen." Frue af Sainte Amaranthe havde forsvaret sig med megen Fasthed. Istedet for at røres ved denne Standhaftighed, som Dyden indgjød, blev Fouquier opbragt derover og raabte: „Hvilket Overmaal af Frækhed; man bringe hende til Schaffottet, at Jeg kan see om hun og der vil blive sin Characteer tro, skulde Jeg og forsømme min Middagsmad derover." En Olding, hvis Tunge var lam, kunde ei besvare de Spørgsmaal, man gjorde ham; Fouquier, som hørte Aarsagen til hans Taushed sagde: „Jeg vil ei have hans Tunge, men hans Hoved." Paa samme Maade opførte han sig med en Olding, der var døvstum. Robespierres, hans Beskytters Heftelse standsede ei hans Barbarie. Den 24 Juli 1704 sendte han 42 Personer til Døden, og, da man gjorde ham opmærksom paa at Forandringen i Velfærdscommissionen ogsaa maatte medføre en anden Fremgangsmaade, svarede han ironisk: „Ingen Forandring for os, Retfærdigheden maa stedse have sin Gang."

Hans Forbrydelser fandt endelig deres Maal. Fouquier blev arresteret og anklaget for at have ladet henrette en Mængde Franskmænd under Paaskud af en Conspiration, at han havde fordømt 80 Anklagede i 4 Timer, at han havde i Forveien underskrevet en Mængde Dødsdomme og siden tilsat Navnene vilkaarligt. Han blev fordømt den 7de Mai 1795 i en Alder af 48 Aar. Han viste under Forhøret, siger Mercier, en uforanderlig Aandsnærværelse. I Natten, hvor han havde fordømt saa mange Slagtofre, skrev han bestandig, men som en Argus var han gandske Øie og Øre, og under Skrivningen mærkede han hvert af Præsidentens, Vidnernes, Dommernes og den offentlige Anklagers Ord. Imedens den sidste endnu summarisk foreskillede Sagen, anstillede han sig som om han sov for at synes rolig, medens et Helvede kogte i hans Indre. Hans stive Blik tvang andre til uvilkaarlig at slaae Øinene ned; naar han skulde tale, saa bede han Panden og trak Øienbrynene i Veiret; hans Sprog var heit, raat og truende; han afsløg med fast Stemme sin Underskrift og skjelvede ei for den offentlige Anklager. Da han førtes til Døden, trodsede hans Pande, haard som Steen, alle Mængdens Blikke, man saae ham endog smile. Men ved Foden af Schaffottet synes han førstegang at føle Samvittighedsnag, og han besteeg det skjelvende for at lide en Straf, der synes for mild for de store Forbrydelser, han havde begaaet.

Fourcroy (Antoine François) een af de første nyere Chemiker, var født i Paris den 15de Juni 1755, hvor hans Fader var Apotheker. I sit 9de Aar besøgte han Collegium Harcourt og havde i sit 14de endt sine Studier. Musikken og Digtekunsten havde meget Tiltrækkende for ham og han forsøgte at arbeide for Theatret og havde et Øieblik den Idee selv at blive Skuespiller. Lykkeligviis blev han afskrækket herfra ved den ugunstige Modtagelse, een af hans Venner fandt derved. Han vilde derpaa lære Handelen, men fratraadde samme igjen efter to Aar. Vicq. d' Azir, som boede hos hans Fader og levede i den fortroligste Omgang med ham, bestemte ham til at studere Medicinen. Den unge Fourcroy opofrede sig nu gandske til Anatomiens, Chemiens, Botanikens og Naturhistoriens Studium. Efter to Aars Forløb udgav han en Oversættelse af Ramazinis Værk sur les maladies des artisans, hvilket han ledsagede med fortræffelige Anmærkninger (1776). I Aaret 1780 blev han Doctor i Medicinen og traadte for Facultetet, uagtet de øvrige Medlemmers Modstand og Partiskhed. Hans Forelæsninger over Chemien forøgede hans Rygte. En glimrende Indbildningskraft, en reen, let, ligesaa ædel som behagelig Diction, tiltrak

ham en Mængde Tilhørere. Efter Maquers Død 1784 erholdt han Lærestolen i Chemien ved den Botaniske Have, og Aaret derpaa traadde han som Medlem af Videnskabernes Akademie i Anatomiens Section, hvorfra han siden gik over i Chemiens, hvor han mere naturligt henhørte. Da Chemien fik en aldeles nye Skikkelse og et nyt System omdannede denne Videnskab i alle sine Dele, vare de franske Chemiker, hvis Værk denne Omskabning var, betænkte paa en mere hensigtmæssig Terminologie. Resultatet af deres fælleds Bestræbelser forelagde Fourcroy Verden og vedblev aarlig at udgive Skrifter over Medicin, Naturhistorie og Chemie. Aar 1789 blev han Valgherre for Paris og 1792 Medlem af denne Stads Valgcollegium, hvilket udnævnte ham til femte Substitut ved Nationalconventet, hvori han indtraadde det følgende Aar. Han bevirkede at man antog Udkastet til et Lovforslag om Lighed i Maal og Vægt. Kort derpaa blev han angivet hos Jacobinerne for hans Taushed i Conventet; han retfærdiggjorde sig, men undgik kun med Møie Proscriptionen. Saa længe Robespierres Tyrannnie vedvarede, var Fourcroy ene beskjeftiget saavel i Commiteen for den offentlige Underviisning som i Section des armes, med Arbeider, som havde Krigen og Videnskaberne til Formaal. Efter den 9de Thermidor blev han kaldet til den nye Velfærdscommission, hvor man overdrog ham Omsorgen for Artilleriet. Han organiserede Centralskolen for de offentlige Arbeider, hvoraf siden den polytechniske Skole opstod; han lagde Grunden til de tre store Specialskoler i Medicinen og medvirkede til Normalskolernes Indretning. Efter den 13de Vendemiaire forlod han Conventet for at træde i de Gamles Raad, hvori han havde Sæde i to Aar. Da han derpaa igjen kunde leve for sig selv, bestyrede han paa nye sit Embede som Professor og skrev sit System i de chemiske Videnskaber i 10 Bind. Dette Værk er det skjønneste Minde som hidtil har forherliget den franske Chemie. Efter den 18de Brumaire blev han udnævnt til Statsraad og udkastede en Plan for den offentlige Underviisning, som med nogle Forandringer blev antagen. Hans Embede som Generaldirekteur for den offentlige Underviisning, paalagde ham som Pligt i Aarene 1802 og 1804 at gjennemreise Depp. og fremme Indretningen af Lyceerne. Hans Iver og Virksomhed befordrede Læreanstalternes Flor, saa meget Tiderne tillode det, indtil de ved Oprettelsen af det keiserlige Universitet naaede en høiere Grad af Fuldkommenhed. Han blev siden Rigsgreve, Commandant af Æreslegionen og Medlem af Nationalinstitutet. Hans rastløs virksomme, Chemie og offentlig Underviisning helligede Liv ophørte den 16de Dec. 1809. Hans talrige Skrifter ere i mange Læredes Hænder.

Fourier er en Compagnieskriver med Underofficeers Rang eller en Underofficier, som besørger Quarteer for det Compagnie, hvorved han staaer, uddeler Billetter, sørger for at Soldaterne i deres Quarterer erholde de foreskrevne Fornødenheder af Verterne, uddeler Levnetsmidler, holder Compagniets Mønsterrulle etc. **Hoffourier** er en Underbetient hos Hofmarschallen, hvis Befalinger han skal udføre. **Kammerfourier** kaldes den, som bestiller Quarteer for det reisende Herskab.

Fox (Georg) født i Dreton i Grevskabet Leicester 1624, var 19 Aar gammel, da han pludselig troede sig begeistret af Gud og begyndte at prædike. De Lystigheder, hvorved hans Kammerater fornøiede sig, syntes ham Forbrydelser, og, da han dadlede dem uafladelig og med megen Heftighed, forviste de ham af deres Selskab. Det eensomme Levnet, hvortil han nu saae sig nødsaget og den bestandige Grublen foregede hans Aands Sværmerie. Han troede at høre himmelske Stemmer, som befalede ham at skye Menneskene; han havde Visioner og Henrykkelser og bildte sig ind at Himlen, som paa en synderlig Maade vaagede over ham, havde tilkjendegivet ham Christendommens sande Aand og udsendt ham til at gjøre Menneskene bekjendte dermed. Klædt i Skind fra Hoved til Fødder gik han fra Landsbye til Landsbye, ivrende imod Krig og Geistlighed. Hans Uvidenhed i alle menneskelige Kundskaber bekymrede ham ei. Skjøndt man ei havde ladet ham lære andet Haandværk end Skomagerprofessionen, havde han dog tidligt lagt sig efter den hellige Skrift og Controverser og benyttede sine faa Kundskaber til at opbygge et nyt Religionssystem. Jesus Christus, sagde han, har afskaffet den jødiske Religion; istedet for Jødernes ceremonielle udvortes Gudsdyrkelse, har han sat en aandelig og indvortes Dyrkelse. Istedet for Tyre og Bukke skulle vi ofre vore Lidenskaber og øve Dyden. Ved Bod, Kjerlighed, Retfærdighed, Velgjørenhed og Legems Piinsel har Christus lært os at tilbede Gud. Derfor er kun den en sand Christen, der tæmmer sine Lidenskaber, ei tillader sig nogen Bagtalelse, nogen Uretfærdighed, deler sit med de Fattige, tilgiver Fornærmelser, elsker alle Mennesker som sine Brødre og hellere døer end synder imod Gud. — Disse vist nok fortræffelige Grundsætninger, der blot manglede indvortes Sammenhæng, prædikede Fox overalt, paa offentlig Pladse, i Værtshuse, i Privathuse og i Kirker. Han græd og sukkede over Menneskenes Blindhed; han rørte, rystede og overbeviste: saaledes dannede han Disciple, der ligesom deres Mester bildte sig ind umiddelbart at være underviste af den hellig Aand, hvis Tempel de kaldte sig. Provindserne Leicester, Nottingham og

Derby vare de første Skuepladse for den fromme Reformator, som hverken Fornærmelser, Fængsel eller Slag kunde berøve hans Iver. Antallet af hans Discipler tog til, og man saae snart i hans Følge Personer af første Rang, Lærde af alle Slags og en Mængde af Folket. Han gav sine Tilhængere Navn af Lysets Børn. Da han Engang blev fremtrukken for Retten i Derby, og meget eftertrykkeligt talte om Nødvendigheden at skjelve for Gud, kaldte een af Dommerne ham en Skjelver (Qvæker) hvilket Navn hans Tilhængere siden have faaet. Efterat Fox havde giftet sig, gik han med sin Kone, som deelt Embedet med ham, i Aaret 1662 til Amerika. England sagde han er vædet nok af min Sveed, ogsaa den nye Verden skal bades deri. Han fandt ogsaa her en Mængde Tilhængere, og dette Held bevægede ham til den Indbildning, at alle Verdensdele endnu ei have antaget hans System, blot fordi det var dem ubekjendt. Han skrev i denne Indbildning taabelige Breve til alle Fyrster, hvilke kun besvarede dem med Foragt. Efter sin Tilbagekomst til Engelland, fortsatte han sine Bestræbelser og døde 1681. Abbed Pluquet har fuldkommen Ret, naar han siger: Fox var en uvidende og stridig Fanatiker, der i Førstningen blot forførte det endnu mere uvidende Folk. Den hvert Menneske medfødte Tilbøielighed til Nyheder og til Fanatismus skaffede ham siden Disciple, som vare istand til at forestaae hans Sekt med Viisdom. Saaledes forbandt hans Lære sig ufortmærkt med Aand og Lærdom og udmærkede Mennesker, som William Penn, Georg Keith og Robert Barcley, gave Qvækernes Sekt Anseelse ved at styre dem med Klogskab og Duelighed.

Fox (Charles James) een af Storbrittaniens første Statsmænd var født den 18 Jan. 1748. Han var den 2den Søn af Lord Holland, som igjen var den anden Søn af Sir Stephan Fox, som svang sig op ved Fortjenester og blandt andet stiftede Chelsea-Hospitalet med 18000 Pd. St, for Matroser der vare udygtige til Tjeneste. Fox's Moder Georgina Caroline var en Søster til Hertugen af Richmond og nedstammede fra Carl den 2den, saa han kunde ansee sig for beslægtet med den engelske Kongefamilie. De udmærkede Anlæg, som tidlig viste sig hos ham, søgte hans Fader tidlig at udvikle ved intellectuel Dannelse. Han vænnede ham til at sige sin Mening om Gjenstandene for Underholdningen, og vist nok bidrog denne tidlige Vane at tænke med Frihed og tale uforberedet, ei alene til at skierpe hans Forstand og Dømmekraft, men og til Uddannelsen af hans Veltalenhed, hvorved han siden udmærkede sig saa meget. Sædvanlig læste Charles sin Faders Depescher, som en tidlang var Statssekretair, og, end-

skjøndt han kun var en Dreng skal han tit have gjort træffende Bemærkninger derover. Engang sagde han til sin Fader, at en Statsact, som han just havde læst, var for kraftløs, og kastede den i Ilden. Statssekreteren, vant til at lade sin Søn fuldkommen Frihed tog en anden Afskrift og gjorde ham ei engang en Bebreidelse. Man fortæller flere Exempler paa den Eftergivenhed og Tvangløshed, hvormed han blev opdragen. Han besøgte Skolen i Westminster og siden i Eton og udmærkede sig begge Steder. Tie Aar gammel kappedes han med de meest øvede Disciple i latinske Vers, skrev Græsk og talte Fransk næsten med mere Færdighed end sit Modersmaal. Her forenedes han ved tidlige Venskabsbaand med Greverne Fitzwilliam, Lord Carlisle, Hertugen af Leinster og andre udmærkede Mænd. Da han var 14 Aar gammel, sendte hans Fader, som nu var ophøiet til Lord Holland ham til Spaa hvor de store Summer, der vare ham bestemte til Lommepenge, vakte Spillernes Opmærksomhed paa ham. Alerede i Eton viste han afgjort Hang til Forlystelser og Ødslen, og begik endnu mere opmuntret ved sin Faders Gavmildhed utallige Excesser og Udsvævelser. Han var opdragen som Tory og begav sig til Universitetet i Oxford for at fuldføre sine Studeringer. Her vakte hans Kundskaber og Talenter saa meget mere Beundring, som han syntes at opofre sin hele Tid paa Spil og andre Adspredelser. Dog blev han ei længe her, men foretog sig en Reise gjennem Europas Hovedlande; og, endskjøndt han overgav sig til alle Nydelser og Excesser, hvortil Sydens yndige Egne saa tit lokke Britterne i Ungdommens Ruus, erhvervede han dog en omfattende og dyb Kundskab i de gjennemreiste Landes naturlige Beskaffenhed, Sæder, Kunster, Regjeringesformer, Love og Forfatning. Som en fuldkommen Sprademasse kom han tilbage til England. Alerede paa hans Reise var hans Ødselhed gaaet saa vidt, at selv hans Fader, der var vant til at anvende sin store Formue til at føie sin Søns Ønsker, truede med, at lade hans Vexler og Anviisninger gaae tilbage. I sit 20 Aar betraadde Fox sin Løbebane som Statsmand. Flækken Midhurst valgte ham til sin Repræsentant i Parlamentet. Først slog han sig til Administrationens Side, som i ham fandt een af sine dueligste Forsvarere. Men medens han saaledes med Kraft og Indsigt greb ind i sit Fædrenelands offentlige Anliggender, underholdt han en meget nøie Forbindelse med aagrende Pengejøder, hvis Gavmildhed understøtte den udsvævende Londoner Ungdom mod 500 Procent. Han selv saavelsom disse Hædersmænd, ansaae det for vist at hans ældre Broder skulde døe uden Børn. Han befandt sig just i et Spillehuus, da han fik Efterretning om sin Brodersøns, den nuværende Lord Hollands Fødsel; spøgende

sagde han, der var født en Dreng, som er Forløber for Jødernes Forstyrrelse. Saaledes deelte denne overordentlige Mand sit Liv mellem de alvorligste Forretninger og de vildeste Udsvævelser. Han var tillige Commissar ved Admiralitetet, og efterat han frivillig havde nedlagt denne Post blev han Commissar i Skatkammeret. Da han 1774 modsatte sig Regjeringen fik han sin Afskeed. Han havde kort i Forveien forenet sig med nogle Medlemmer af Oppositionspartiet; især følte han sig hendragen til Burke. Forgjeves havde Lord North gjort ham Forestillinger og forkyndte ham sin Afskeed i et lakonisk Brev, som lød saaledes: „Hans Majestæt har fundet for godt at udnævne nye Commissarier i Skatkammeret, i Listen over disse seer Jeg ei deres Navn." Lord Holland var alerede forhen død og havde testamenteret sin Søn, foruden en betydelig Sum i rede Penge et prægtigt Landgods ved Kingsgate paa Østkanten af York, med et efter Modellen af Ciceros Villa Fornia opbygget Huus. Desuden var Fox Bogholder ved det kongelige Skatkammer for Irland. Alle disse betydelige Midler vare i kort Tid udtømte. Men istedet for at nedbøies ved de indstormende Ubeqvemmeligheder, udviklede sig nu først hele hans Aands-Styrke. De dengang begyndende Stridigheder med de nordamerikanske Colonier fængslede hele hans Opmærksomhed. Det Ophøiede ved Gjenstanden virkede saa mægtigt paa ham, at han til alles Forbauselse pludselig traadde frem som et gandske andet Menneske. Som forhen i alle Udsvævelser vilde han nu glimre i alle Dyder. Han forbandt sig med hine udmærkede Mænd, som talte mod den Uretfærdighed, hvormed man behandlede Colonierne og stod snart til Alles Forbauselse, som forhen neppe havde bemærket ham, hævet ved sin Veltalenhed og sine Talenter i Spidsen af Oppositionspartiet. Han bragte Intet af sin forrige vilde Leveperiode over i den nye uden Behagelighed i Omgang, Aabenhjertighed og Mandens dristige Bestemthed, som er sig sin Kraft bevidst. Hans Genie indsaae Ministrenes Feil, som havde begyndt Krigen med Colonierne. Forenet med Burke bestreed han stedse Norths Grundsætninger; de modsatte sig paa det meest afgjørende en Krig, som de kaldte uretfærdig og upolitisk, og hvis Udfald virkelig var det klareste Beviis paa Rigtigheden af deres Paastand. Fox, som 1780 efter en heftig Kamp var bleven valgt til Repræsentant for Westminster, medvirkede kraftigen til at ende denne for England ulykkelige Krig. Men alerede tidligere var Lord North fortrængt og Fox ved det rockinghamske Partie ophøiet til Medlem af Cabinettet og til Statssekreteer. Men, da Marquien af Rockingham døde 1784, og Lord

Shelburne, siden Marquis af Landsdown, traadde i Spidsen af Forretningerne, trak Fox sig med sine Venner tilbage til Privatlivet. Den shelburnske Administration sluttede Fred med Amerika, Frankerig og Holland, men var ei istand til at modstaae en stor politisk Forbindelse, der under Navn af Coalitionen kuldkastede dette Ministerium. Med Uret bebreidede man Fox hans Forbindelse med Lord North, hvem han forhen havde skildret som et Uhyre; han fortjener snarere Roes fordi han under trykkende Omstændigheder opofrede sit Had for det almindelige Bedste. Hertugen af Portland blev nu første Skatkammer-Lord og North og Fox bleve Statssecreterer. Under denne anden korte Administration bragte Fox den berømte ostindiske Bill i Huset, hvilken ei havde mindre til Hensigt end at bringe Bestyrelsen af det ostindiske Compagnie i Ministrenes Hænder. Dette Selskab blev rigtig nok dengang saa slet forvaltet, at det behøvede en fuldkommen Reform. Fox og North bøde hinanden Hænderne, og Billen gik igjennem i Underhuset. Nationen endnu mere opflammet af Oppositionspartiet, kom i Harme ved at see Englands Magt falde i Hænderne paa et Aristokratie. Dette bevægede Kongen til at tage de alvorligste Forholdsregler for ei at lade Billen gaae igjennem i Overhuset: Grev Temple erklærede offentlig at Kongen vilde holde den for sin Fiende, som stemte for den. Saaledes blev Billen forkastet; men den havde berøvet Ministeren baade hans Regents og Parlamentets Tillid og medførte hans umiddelbare Fald. Coalitionens Magt blev brudt og det hele Ministerium fik sin Afskeed og Fox blev Repræsentant for Flækken Tain, Dingwall ꝛc., og senere, skjøndt med megen Møie Repræsentant for Westminster. Fra denne Tid bestreed han uafladelig sin ligesaa store Modstander Pitt, der endnu næsten Yngling af umaadelig Ærgjerrighed, glimrende Talenter og seirende Veltalenhed som første Minister satte Verden i Forbauselse ved sine Foretagender. Kun med sin Nations Interesse for Øinene blev Fox ubestikkelig mod de Pengesummer, Titler, Æresposter, som Ministrene med ødsel Haand udstrøede for at naae deres Hensigter. Mere end Engang følte Pitt sin Modstanders Overlægenhed. Da Pitt ophidset af Preussen vilde begynde en Krig mod Rusland og siden bryde Freden med Spanien, var det Fox som begge Gange hindrede Krigen. Dog trættede Pitt tilsidst sin Modstanders Standhaftighed. Ledsaget af en Mistreß Armstead, som han siden erkjendte for sin Gemalinde, gjorde Fox en Reise til Frankerig, Schweitz og Italien. Den franske Revolution brød ud. Pitt og Fox billigede et Folks Bestræbelse at bryde Despotiets Lænker. Men, da den udartede i exempelløse Forbrydelser og Rædsler, tog begge deres fordeelagtige Meninger tilbage. Pitt

vilde nu Krig; Fox raadede at overlade den gjærende Nation til sin egen Skjebne. Fox, der stedse blev sine Grundsætninger troe maatte finde sig i at politisk Fanatisme skjeldte ham ud for en Jacobiner og Kongen udstrøg ham af Geheimeraadernes Liste. Havde han end Kraft til at bære denne Krænkelse, blev han dog tilsidst træt af uophørlig at præke de klareste Sandheder uden at høres. Han drog sig en tidlang ud af Forretningerne og vilde opgive sit Sæde i Parlamentet for som han dengang (1797) sagde at opmuntre sig ved den roligere Beskjeftigelse med Videnskaberne. Men hans Venner overtalede ham til ei gandske at fratræde de offentlige Forhandlinger, og være nøiet med et hyppigere Ophold paa Landet. I denne landlige Rolighed, som han helligede Videnskaberne og Digtekunsten, for hvilken han stedse nærede en ungdommelig Varme, opkom det Ønske hos ham at gjore sig berømt ved et betydeligt Værk og saaledes tillige undskylde sit Afhold fra Forretninger hos Efterverdenen. Men intet Værk kunde passe mere til hans Kundskaber eller være hans hele Liv værdigere end et historisk, og Fædrenelandets Historie laae ham som en Fædrenelands Ven og en Forsvarer af den gamle brittiske Frihed nærmest. Han kunde ei mere hensigtsmæssigt vælge nogen Epoche end den hvorved den engelske Nationalfrihed fik en fastere Bestemmelse ved Wilhelm af Oraniens Thronbestigelse. Dog maatte han for at fremstille denne Revolution gaae noget tilbage og i det mindste kortelig vise Tilstanden under Carl 2 og Jacob den 2. Fædrenelandets Anliggender og en tidlig Død hindrede ham i at udføre sin Plan saaledes som han havde bestemt, og han var istand til og vi have blot erholdt et Fragment, kun Begyndelsen af hvad han havde foresat sig at levere. (A history of the early part of the reign of James the second; with an introductory chapter 1808. Men dette Fragment er stort nok, til at vise hvor meget der er tabt i det Øvrige; fornemmelig da Fox overalt fremlægger Humes Partiskhed i denne Afdeling af Historien og overalt er simpel og lærerig.— Efter at Pitt i 18 Aar havde besiddet den høieste Post forlod han samme frivillig. Addington indtog hans Plads og sluttede understøttet af Fox og hans Venner Freden med Frankerig til Amiens (den 27 Marts 1802). Denne Freden haard, udbrød Fox, utallige Mennesker og utallige Summer kunde været sparede og Krigen med mere Hæder sluttet for 6 Aar siden, men begynder Krigen og I maae slutte en endnu bittrere Fred." Hans Advarsel var forgjeves. Pitt greb med øvet Haand igjen fat paa Statens Roer og tvang ved Fiendtlighedernes Udbrud ogsaa Spanierne til at deeltage i samme. Fox kaldte denne Forholdsregel en characteristisk Falskhed og Ministerenes Opførsel et Væv af Uretfærdighed og Uklogskab. Pitt saae ei Udfaldet af sit begyndte Værk; han døde og — Fox traadde

som Statssekreteer i hans Plads. En hæderfuld Fred med Frankerig var det skjønne Maal, han strar fattede i Oie, og, skjøndt Preussens dendang tvetydige Politik nødte til fiendtlige Forholdsregler mod dette Rige, saa havde han dog alerede gjort de første Skridt til at bevirke en almindelig Fred for hele Europa. Midt i sine for Menneskeheden velgjørende Bestræbelser efterat han havde søgt at hæve alle Hindringer, som Religionen lagde i Veien for den engelske og irlandske Interesse, efterat han havde bevæget Over- og Underhuset til at give høitidelige Erklæringer angaaende Slavehandelens Afskaffelse, døde han af Vatersot den 13de Sept. 1806 om Aftenen Kl. 6 i Lord Hollands sin Broderføns Arme, i Palladset Chiswick-House som tilhørte hans Ven, Hertugen af Devonshire. Hans Aske hviler ved Siden af Storbrittaniens Konger, Helte, Statsmænd og Kunstnere.

Fracastoro (Girolamo) en i Italien i sin Tid meget berømt Lærd, var født i Verona 1483 og døde i Padua 1553. Lynilden dræble hans Moder, medens hun holdt ham i sine Arme. Han blev Læge og helbredede med Held, men uden Betaling. Han blev af Pave Paul 3die ansat til ordentlig Læge ved Conciliet i Trident og maatte paa Pavens Befaling edelig bevidne, at den der herskende Sygdom var smitsom for at Paul kunde flytte Forsamlingen til Bologna. Tilsidst levede han paa et Landgods ved Verona. Man ærede ham som een af sin Tids største Philosopher, Physiker og Astronomer. Han brugte først et Teleskop. Opera philos. et med. Genf 1671. Blandt de nyere latinske Digtere er han een af de fortrinligste. Hans berømte Læredigt Syphilis som udkom i Verona 1530. 4, indeholder skjønne mythiske Episoder og besynger først Opdagelsen af Amerika. Gravina og Algarotti trak det igjen frem saa at det fra 1731 - 1760 blev udgivet fire Gange. Hans poetiske Malerier af Vinteren, Foraaret, Aftenen og Natten høre til de første Forsøg i den beskrivende Poesie. Han har og besjunget Amor og Psyche. Efter hans Død satte Veroneserne ham, som Engang Catul, en Marmorstøtte. Otte Fr. Mencke har beskrevet hans Levnet (1731).

Fractur kaldes den Skrift eller de skrevne Bogstaver, der see ud som trykte gothiske Bogstaver. I Bogtrykkerkunsten betyder det den brudte ɔ: kantede Skrift til Forskjel for den runde eller schwabacher Skrift.

Franc en fransk Sølvmynt omtrent det samme som en Livre eller Femtedelen af en Speciedaler. I det

nyere franske Myntvæsen deelte man disse Francs i Tiendedele (Décimes) og Hundrededele (Centimes).

Franciscus eller Frants af Assisi, født i Assisi i Umbrien Aar 1182 erholdt i Daaben Navnet Johan; siden blev han kaldet Frants for sin Færdighed i at tale det franske Sprog, hvilket var vigtigt for den italienske Handel hvortil Faderen havde bestemt ham. Han kom til Verden, siger Baillet med et Kors paa Skuldren og i en Stald, ved hvilken Omstændighed han kom til at ligne Frelseren. Hans Fader heed Peter Bernard, hans Moder heed Pica. Begge laae deres Forretninger mere end deres Søns Vel paa Hjertet. Uden særdeles lastefulde Tilbøieligheder, undlod ikke Frants hvis medfødte Characteer var blid, høflig og godgjørende at smage Verdens forfængelige Glæder; men midt under disse sandselige Nydelser havde han en Drøm, hvori han troede at see en Mængde Vaaben, der vare betegnede med et Kors. Paa Spørgsmaalet for hvem de vare bestemte lød Svaret for ham og hans Stridsmænd. Han tjente derpaa i Apulien, men en anden Drøm lærte ham at hans Krigsmænd skulde være Geistlige. Han forlod derpaa sin Faders Huus, solgte det Lidet, han havde, klædede sig i Klosterdragt og omgjordede sig med en Strikke. Hans Exempel fandt Efterlignere og han havde alerede et stort Antal Disciple da Pave Innocens 3die Aaret 1210 bekræftede hans Regler. Aaret derpaa erholdt den fromme Stifter af Benedictinerne en Kirke ei langt fra Assisi, og denne blev Franciskanernes eller Minoriterordenens Vugge. Ordenen udbredede sig snart i Italien, Spanien og Frankerig og paa dens første ved Assisi 1219 holdte Forsamling eller Generalcapitel vare henved 5000 Minoriter forsamlede. Kort derpaa fik den hellige Frants udvirket en Bulle af Pave Honorius den 3die til Fordeel for sin Orden. Atskillige af hans Disciple forlangte det Privelegium at turde prædike overalt og uden Biskoppernes Tilladelse, men han svarede dem: Lader os søge at vinde de Store ved Ydmyghed (derfor erholdt Franciskanerne Navn af Minoriter, de smaae Brødre) og Foragtelse og de Ringe ved Ord og Exempel; iøvrigt være det vort eiendomlige Privelegium slet intet af have. Ved denne Tid begav han sig til Palæstina og tilbød sig for at omvende Sultan Melchdin at bevise den christelige Religions Sandhed derved, at han styrtede sig i et Baal, men Sultanen frabad sig dette Skuespil og lod ham drage bort med Hæder. Efter sin Tilbagekomst forøgede han sin Orden, der bestod af to Classer Minoriter og Claristor, med en tredie, der bestod af de godgjørende af begge Kjøn. Efterat have truffet denne Indretning trak han sig tilbage til et Bjerg i Apenninerne. Der havde (som den hellige Legende fortæller) et Syn hvori han skuede en korsfæstet Seraph, gjennemboret han

Fødder, Hænder og høire Side. Dette var Aarsagen, hvorfor hele Ordenen fik Navn af den seraphiske. Han døde to Aar efter i Assisi den 4de Oct. 1226.

Franke (August Hermann) Stifter af det halliske Waisenhuus og mange dermed forbundne Anstalter, een af de virksomste og mærkværdigste Mænd i sin Tidsalder, ofte miskjendt ved falsk Roes og ubillig Dadbel, var født 1663 i Lübeck og Søn af den daværende Domsyndikus. Faderen blev 1666 kaldet af Ernst den fromme som Justitsraad til Gotha, hvorfor hans Søn paa det allerede dengang berømte Gymnasium der erholdt sin første Dannelse. Han viste saa sjeldne Evner at han i sit 14de Aar blev erklæret moden til Akademiet som en eximiæ spei juvenis. Herpaa besøgte han Universiteterne i Erfurt, Kiel og senere Leipzig og studerede fornemmelig Theologie, dog stedse i Forbindelse med de ældre og nyere Sprog. I Aaret 1681 promoverede han, holdt i Leipzig praktiske Forelæsninger over Bibelen, hvis simple Lære var ham mere værd end alle dogmatiske Spidsfindigheder, men blev for det store Bifald han fandt saaledes forfulgt, at den berømte Thomasius opsatte et Forsvarsskrift for ham, og Franke modtog et Kald til Erfurt som Præst. Her bleve igjen hans Prædikener, der udmærkede sig meget mere ved Hjertelighed og varm Iver end homilitisk Kunstlen, saa talrigt besøgt selv af Catholiker at man i Mainz frygtede Fare for den catholske Religion; og catholske Zeloter vidste at faae Hoffet til at befale Franke inden 24 Timer at rømme Staden, hvilket og skedte under bede Taarer af Borgerne og de Børn, han saa faderlig havde taget sig af. Han erholdt flere Indbydelser, men modtog den til Halle, hvor et nyt Universitet dengang oprettedes. Først blev han Professor i de orientalske Sprog og siden i Theologien. Tillige blev han Præst i den med Halle nøie forbundne Forstad Glaucha, hvilken er bleven Sædet for alle hans Stiftelser. Denne Menigheds store Uvidenhed og Forvildelse og mange af Indbyggernes store Armod gave hans Virksomhed det første Sving. Dette skedte især fra 1694. Han underviste de gandske forsømte Fattige og Børn hjemme hos sig og gav dem tillige smaae Foræringer. Snart antog han og et Par Faderløse, hvis Antal snart formerede sig. Veltænkende understøttede ham med smaae Bidrag. Da han Engang fik en Foræring af 7 Gylden, udbrød han: „Det er en ærlig Capital, med den kan man begynde paa noget Retskaffent" Naar man betragter hans Stiftelsers Omfang, maa man forbauses over en saa ringe Begyndelse. Fra nu af voxte hans Anstalter for Opdragelse og Underviisning med hvert Aar. Under hans Bestyrelse oprettedes Skoler for alle Stænder; der organiseredes en Opdragel-

skesanstalt for Faderløse, det egentlige Waisenhuus (som dog udgjør den mindste Deel af det Hele). Man begyndte at bygge, og 1698 lagdes den første Grundsteen til alle de Bygninger, som nu danne to over 800 Fod lange Gader. Man tager Feil, hvis man, skuffet af Regelmæssigheden, troer, Franke havde strax i Begyndelsen en saa stor Plan. Aldrig havde han kunnet forudsee at Rygtet om hans fromme Menneskekjerlighed fjærn og nær kunde vække saa megen Deeltagelse, at man fra alle Kanter sendte ham Summer af 50, 100 og 1000 Daler, at en Dyrker af Chemien og Pharmacien, som han besøgte paa Dødsfengen, gav ham Recepter til alleslags Medicamenter, som siden gjorde saa megen Opsigt, og hvis Salg en tidlang har indbragt en aarlig Sum fra 30 til 40000 Rdlr, hvoraf man alene kan forklare sig Muligheden af uden Regjeringens Understøttelse at indrette saa store Anstalter. Alt dette bestyrkede ham naturligviis selv i hans stærke Tro og urokkelige Tillid til det guddommelige Forsyn, især, da det ofte traf sig at netop i det Dieblik, da ingen Skilling var forhaanden til at betale de ventende Arbeidere, ankom det Nødvendige og ofte endnu en større Sum med Posten fra bekjendte og ubekjendte Personer. Han saae deri Guds Vink og at han havde bestemt ham til et Redskab for at udføre Meget og Stort. Man har derfor med Ret betragtet hans Stiftelser som et Værk af Tro og Kjerlighed og derfor over een af Hovedindgangene for flere Aar siden sat følgende Indskrift:

„Fremdling was Du erblickt, hat Glaub' und Liebe vollendet,
Ehre des Stiftenden Geist, glaubend und liebend wie Er."

(ↄ: Fremmede, hvad Du her skuer, har Tro og Kjerlighed fuldført, ær Stifterens Aand, i Tro og Kjerlighed som han.

Hvad der især lettede ham alt herved, var hans første Medarbeideres overordentlige og dog saa uegennyttige Iver. De forlangte ei mere end de første Nødvendigheder og udrettede derfor mere end rigtlønnede Mænd andre Steder, hvilke denne Aand var fremmed. Da han ved alle sine Foretagender gik ud fra Religionen og ansaae practisk Fromhed for Hovedsagen i al Opdragelse og Underviisning, og tilliae var af strenge Sæder og en Fiende af verdslige Fornøielser, saa søgte man at gjøre denne Tænkemaade foragtelig under Navn af Pietismus. Ham selv træffer vist nok ei Bebreidelsen af et tomt Skin. Men at der blandt hans Disciple gaves mange, som vare det

mere i Ord og Gebærder end i Aand, at de overdrevne Andagtsøvelser som fordum herskede i de frankiske Anstalter, kunne hos mange snarere have bevirket Mishag end Tilbøielighed til Gudsfrygt, kan ei nægtes og man har og siden fjernet sig mere herfra. Selv var han frie for al hykkelsk Fromhed; en munter, aaben venlig Mand; ædel og jevn i sine Sæder, indsigtsfuld, fast og mild som Ungdommens Opdrager. Derhos var han i høi Grad arbeidsom, punktlig i sine akademiske Forelæsninger, som i sine Prækener, saavel da han var i Glaucha, som da han siden blev forflyttet til Ulrichskirken i Halle. Ved hans Rygtes Tiltagen formeredes og hans Forretninger, især havde han stor Correspondence og modtog mange Besøg, saa han tit kun efter Aftensmaden kunde give sig af med litteraire Arbeider, hvis Indtægt han altid bestemte til velgjørende Hensigter. De fleste af hans Skrifter ere tydske og af ascetisk Indhold. Tidligere havde han og udgivet adskillige paa Latin, som han overhovedet var meget øvet i de gamle og nye Sprog. I Aarene 1727 bukkede han under for sine mangeaarige Anstrængelser. Han døde den 8 Juni 64 Aar gammel og efterlod Directionen af sine Indretninger til sin Svigersøn Joh. Anast Freylinghausen og hans eneste Søn Gottl. Aug. — Frankes Stiftelser pleiede man forhen alle at indbegribe under Navnet det halliske Waisenhuus, fordi alt gik ud fra en Indretning for faderløse Børn. Men dette er netop den mindste Deel af det Hele og der gives i mere indskrænket Forstand mange meget større Waisenhuse: men hvis man regner alt hvad der staaer i Forbindelse med det halliske, har det unægtelig den største Omfang Følgende ere de fornemste Instituter. 1) Det egentlige Waisenhuus. Deri ere siden Stiftelsen nær ved 4500 opdragne uden Betaling, af disse vare almindeligt ¾ af Mandkjønnet og ¼ af Qvindekjønnet. De første blive almindeligt Kunstnere og Haandværkere. Fortrinlige Hoveder bestemmes til Studeringer og blive i Anstalten indtil de gaae til Universitetet. Det høieste Antal, der paa Engang blev opdraget var 200. De meget formindskede Indkomster have nu reduceret den til 100. 2) det kongelige Pædagogium, Opdragelsesanstalt for unge Mennesker af de midlere og høiere Stænder. Siden Stiftelsen (1696) ere deri dannede 2790. 3) den latinske Skole existerer siden 1697 som et lærd Institut i 9 — 10 Classer for mindre Bemidlede. Den har Pensionairer (forhen ofte til 4 a 500) og Frequentere fra Staden og har stedse vedligeholdt sit gode Rygte for grundig Underviisning, især i de gamle Sprog. Siden 1809 ere de to Stadsgymnasier, der vare i stærk Aftagen, under Navn af den halliske Hovedskole i Waisenhuset forenede hermed; den deler sig nu i en latinsk og en Realskole. 4) de tydske eller Borger-

skoler. Oprindeligen stiftedes en Drenge og en Pigeskole, som laae inden Waisenhusets Distrikt og hvoraf hver lidt efter lidt vorte til 10 a 12 Classer. I begge underviistes ofte 150 Børn af Staden og Forstæderne. Hertil kom siden to Bskoler i Glaucha for dem, som boede paa den Kant. For nærværende Tid bestaae de tydske Borgerskoler af 4 Afdelinger, hvoraf to ere for Drenge og Piger, der betale nogle Skolepenge, to for gandske Fattige som Frisk ler. I Underviisningen tages Hensyn paa Middelstandens og de nedre Folkeklassers Nødvendigheder. I øvrigt kunne disse Indretninger tillige betragtes som Seminarier for Lærere, der her øve sig og lære Methode og blive saaledes dueligere til at lære i andre Kredse. Det er en betydelig Fordeel for de ved Universitetet i Halle Studerende. 5) som et Anner til de frankiske Stiftelser kan man endnu betragte det cansteinske Bibelanstalt. Den blev stiftet af Baron C. H. Canstein, een af Frankes fortrolige Venner og tog sin Begyndelse 1712. Hensigten var ved staaende Former af hele Bibelen i forskjellige Formater, hvorved Sætningen sparedes ved hver nye Udgave, at gjøre Prisen yderst let og saaledes befordre Bibelens Salg. Denne Hensigt er og opnaaet i en saadan Grad at der alerede ere solgte over 2 Mil. hele Bibler og 1 Mill. nye Testamenter. Directørerne for de frankiske Stiftelser ere ogsaa Forstandere for denne Anstalt, dog har Waisenhuset Intet af Indkomsterne, som alene anvendes for Bibelanstalten. I øvrigt høre endnu til Waisenhusets Besiddelse et stort Bibliothek i en egen Bygning og et Naturalie- og Kunstkammer af mindre Betydenhed. Hvad endelig Vedligeholdelseskilderne til disse meget omfattende Stiftelser angaaer, ere følgende de vigtigste. 1) I Grundeiendomme: et Meierie, Riddergodset Reideburg, Berga i det Schwarzburgske, adskillige betydelige Haver og det cansteinske Arvehuus i Berlin. 2) De Medicamenter, tildeels Arcana, som i den ældre Tid vare Hovedindtægtskilder, der dog nu meget er aftaget. 3) Apothekerne og 4) Boghandlingen, som fra en meget ringe Begyndelse er voret til een af den betydeligste i Tydskland. En Candidat Ehlers begyndte med Trykningen af een af Frankes Prædikener og ved hans Virksomhed vorte den frem. Den eier et eget Trykkerie og har fornemmelig leveret vidderskabelige, ascetiske og Skolebøger f. Ex. næsten alle classiske Autores, til en meget ringe Priis og sat sig i Forbindelse med hele Ind- og Udlandet. Det rene Overskud afgives aarlig til Hovedcassen og anvendes til de Faderløses Underholdning og Skolers Vedligeholdelse. 5) Skole- og Pensionspenge. 6) kongelig Understøttelse. Den nu regjerende Konge af Preussen var den første, der kom de aftagende Indkomster til Hjelp ved et Tilskud; 7) milde Gaver. Disse vare fordum

meget betydelige. Men siden Waisenhuset er kommet i Nye store Rigdomme, have de næsten gandske ophørt. Sjelden er det nu længer Tilfældet at taknemmelige Disciple testamentere Legater til Stiftelsen, hvilket før ofte var Tilfældet.

Franker er det Navn, som Østerlænderne tillægge alle christelige Europæer formodentlig fordi i Korstogenes Tid de Franske især bleve bekjendte, hvorfor deres Navn der har vedligeholdt sig. — Franker var og et af de mærkeligste tydske Folkeslag. De forekomme først i den tydske Historie 238 efter Chr. og boede imellem Nederrhin og Weser, streifede og undertiden over Weser og indtil Elben. De gjorde alerede i det 4de Aarhundred adskillige Indfald i Gallien men det lykkedes dem endnu ikke at erholde faste Boliger der. I Begyndelsen af det 5te Aarhundred trængte de for Alvor ind i det belgiske Gallien (see Frankerig). Af den store Landstrækning, som de senere fratoge Allemanerne ved Rhinen opkom en nye Provinds under Navn af det rhinske Franken (Francia rhinana). Det nuværende Franken tilhørte dengang slet ikke Frankerne, men var en Deel af Thyringen og det er endnu tvivlsomt, hvorledes det nuværende Franken er bleven skildt fra Thyringen. I det 9de Aarhundred finde vi Franken som Hertugdøm, hvilket gik ind ved den hohenstausiske Familie Undergang.

Frankfurt. Ved Lunevillerfreden bleve de fleste geistlige Fyrstendømmer sekulariserede, dog reddede Churfyrsten af Mainz, som Rigets Erkekantsler sin politiske Vigtighed. Vel opløstes den egentlige Churstat Mainz, men den erkebispelige Stol blev overført til Regensburg og Churfyrsten kaldtes Rigserkekantsler og var Tydsklands Primas. Hans Stater bestode af Fyrstendømmerne Regensburg og Aschaffenburg og Grevskabet Wetzlar. Regensburg var Sædet i de nye Erkebispedømme; Erkekantsleren forte Directorium i Churfyrsteraadet og havde den 7de og 102den Stemme. Da det tydske Rige opløstes og Rhinforbundet traadde i dets Sted ophørte Churværdighederne. Churerkekantsleren blev Primas af det rhinske Forbund og fik sit Distrikt udvidet ved Staden Frankfurt og adskillige smaae Fyrstendømmer. Freden til Wien gjorde en Forandring i Rigserkekantslerens Stilling. Hans Lande udvidedes og han blev verdslig Fyrste under Navn af Storhertug af Frankfurt. Det nye Storhertugdom bestod af de forrige primatiske Stater (med Undtagelse af det til Bayern aftraadde Fyrstendømme Regensburg) samt Fyrstendømmerne Hanau og Fulda. Dets Areal udgjorde 96 □ Mile med 302,092 Indb. og var inddeelt i 4 Depp. Ved de Allieredes Fremgang opløstes Storhertugdømmet

Frankfurt. Churfyrsten af Hessen fik hvad der forhen havde tilhørt, ham. Aschaffenburg faldt til Baiern, og Staden Frankfurt blev en fri Rigsstad.

Frankfurt am Main, en berømt fordums Rigsstad ved de frankiske Grændser i Wetterau, deles af Floden Main i to ved Mainbroen sammenhængende Dele, af hvilke den større heder Frankfurt, den mindre Sachsenhausen. Frankfurt er ingen egentlig Fæstning, men dog sikkret mod Overrumpling ved Mure og Volde og en bred med Vand fyldt Grav. Folkemængden beløber sig til 43000, 7000 Jøder uberegnede, som boe i en egen Gade. Frankfurt er en betydelig Handelsstad og der holdes aarlig to Messer, hvoraf den ene indtræffer ved Paaske den anden i August og Sept. Keiservalget og Keiserkroningen (hvilken efter den gyldne Bulle egentlig skulde holdes i Aachen) droge en stor Mængde Mennesker til Frankfurt. Den meest levende Beskrivelse heraf saavelsom af Frankfurts blomstrende Tilstand i den sidste Halvdeel af det forrige Aarhundred finder man i Göthes Selvbiographie (aus meinem Leben 1ster Theil). Frankfurt var nemlig Göthes Fødestad. Raadhuset, som ved Keiserkroningen var særdeles vigtigt, kaldes der Römer. Med Hensyn til Culturen har Frankfurt en fortrinlig Rang blandt Tydsklands Stæder; et Fortrin, der især skyldes de der boende Reformeerte, som ogsaa 1554 erholdt en Kirke der, hvilken dog blev dem fratagen 1561, fra hvilken Tid de have holdt deres Gudstjeneste i den hanauske Naboflække Bockenheim. I Nabolauget af Frankfurt findes Valpladsen ved Landsbyen Bergen, hvor de Franske vandt et Slag 1759, den skjønne Stad Hanau, det berømte Wilhelmsbad, saavelsom Badene Wisbaden, Schwalbach og Schlangenbad. To Gange i Revolutionskrigen blev Frankfurt besat af de Franske. Første Gang drog General Neuwinger ved Custines hurtige Fremtrængen i Tydskland ind i Frankfurt den 22de Oct. 1792, men, da Custine trak sig tilbage og efterlod kun en svag Besætning i Frankfurt, saa blev Staden igjen tagen den 2den Dec. af Østerrigerne og Preusserne. Anden Gang rykkede de Franske i Sommeren 1796 den 16de Juli i Frankfurt, efterat Jourdan forgjeves havde opfordret Raadet, som stod i den østerrigske Besætnings Magt til Overgave og 180 Huse vare blevne et Rov for Flammerne. Den gunstige Vending, Krigen i Tydskland tog for Østerrigerne, tvang de Franske igjen til at rømme Staden Natten mellem den 7de og 8de Sept. Ved Rhinforbundets Oprettelse blev Frankfurt overladt til Fyrst Primas, og siden blev den Hovedstaden i Storhertugdømmet Frankfurt. Den skulde tillige være Sædet for Rhinforbundets Forsamlinger.

Den 1ste Nov. 1813 rykkede de allierede Hære efter Slaget ved Hanau ind i Frankfurt, som igjen er bleven erklæret for en Fristad, hvor for nærværende Tid Rigsdagen holdes.

Frankfurt an der Oder, en betydelig Handelsstad i Mittelmark Brandenburg, har 12000 Indb. deels reformerte, deels lutherske. Den er befæstet efter gammel Maade. Der holdes aarlig 3 Messer ved Reminiscere, Margarethe og Martini; Staden har og alene Skibsfart paa Oderen indtil Breslau. Seeværdigt er Monumentet over den berømte Kleist, som Frimurerlogen satte ham, Monumentet over Leopold af Dessau, og i Nabolauget er Valpladsen ved Kunnersdorf. Universitetet er 1810 forlagt til Breslau.

Franklin (Benjamin) var født i Boston 1706 17de Januari af ubemidlede Forældre. Saa gjerne Faderen, der lagde Mærke til Drengens Evner, havde opofret ham til de theologiske Studier, maatte han dog igjen opgive denne Plan af Mangel paa de nødvendige Midler, thi han var dengang ei istand til at underholde sin Familie ved sin Profession, Farveriet, hvorfor han havde ombyttet samme med Lysestøberie og Sæbesyderie. Ved dette Arbeide maatte Sønnen hjelpe ham; denne søgte at holde sig skadesløs ved dette ham modbydelige Arbeide, ved i sine ledige Timer at tilfredsstille sin Lyst at læse. Rigtig nok kunde han ei faae fat paa andre Bøger, end de faa meest theologiske og ascetiske, som han fandt i sin Faders Bibliothek. Dog vare og Plutarchs Levnetsbeskrivelser og de Foe om Projecter deriblandt. Af den sidste øste Franklin Ideer, som efter hans egen Angivelse havde vigtig Indflydelse paa hans Liv. Saaledes naaede han sit 12 Aar og bestemte sig nu til at lære Bogtrykkerkunsten hos sin fra England tilbagekomne Broder Jacob. Han gjorde hurtige Fremskridt; sine Fritimer og selv en Deel af Natten, anvendte han paa Læsning, hvorved en velvillig Kjøbmand Mathiew Adam var ham behjelpelig med Bøger. Et Skrift af Tryon, hvori den vegetabiliske Spise anbefales, bragte ham til den Beslutning at forsøge denne Diæt. Medens de andre Arbeidere forlode Trykkeriet for at gaae til Middagsmaden, tilberedede han sit frugale Maaltid selv og sparede derved baade Penge og Tid, som han kunde anvende paa Læsning. Han læste dengang Lockes Forsøg, Xenophons Mærkværdigheder, Shaftesburys og Collins Skrifter. Endnu tidligere havde den unge Franklin forsøgt sig i egne Productioner. Han havde forfærdiget to Ballader paa den Tids Begivenheder, hvilke han selv bar omkring til Salg. Det Bifald

de erholdt, vilde bevæget ham til flere Arbeider af samme Slags, hvis ei hans Fader havde gjort ham opmærksom paa at alle Versemagere vare fattige. Men, da hans Broder i Aaret 1720 eller 1721 paatog sig en Tidende, hvor ogsaa indrykkedes underholdende Afhandlinger, opvaagnede hans Forfatterlyst igjen; han skrev et Stykke med forstilt Haand, lagde det ved Døren af Trykkeriet og havde den Glæde at see det optaget. Han vedblev dermed nogen Tid og gav sig endelig tilkjende. Uenigheder, han kom i med sin Broder bevægede ham til at forlade Boston og gaae til Ny-York og derfra til Philadelphia. Her fandt han Arbeid, gjorde nogle behagelige Bekjendtskaber og fortsatte sine Studeringer med Iver. Provindsens Gouverneur William Keith, der havde fattet de fordeelagtigste Tanker om Ynglingen ved Læsningen af eet af hans Breve, opmuntrede ham til at anlægge et eget Trykkerie og tilbød sig at forstrække ham med 100 Pd. for selv at kjøbe sig det nødvendige Apparat i England. Franklin nølede ei med at reise derhen, efterat han først havde forlovet sig med Miß Read sin Verts Datter, med fandt sig ved sin Ankomst til England skuffet i alt sit Haab. Hans ikke ringe Forlægenhed forøgedes endnu mere derved at han ogsaa maatte ernære et ungt Menneske, han havde taget med sig, ved Navn Ralph. Begge overgave sig til et temmelig uordentlig Liv. Franklin arbeidede ved denne Tid paa Wollastons Værk om den naturlige Religion; et Skrift han udgav i denne Anledning, bragte ham i nærmere Forbindelse med nogle engelske Lærde. Han blev 18 Maaneder i London og vendte 1726 tilbage til Philadelphia. Undervejs gjorde han Bekjendtskab med en Kjøbmand, som heed Denham og blev hans Bogholder. Dog fortsatte han tillige bestandig sine Studeringer stiftede ogsaa et litterairt Selskab af unge Mennesker under Navnet Junta, hvilket forsamlede sig ugentlig og anstillede Undersøgelser over Moral, Politik og Physik 2c. Endelig oprettede han et eget Bogtrykkerie i Compagnie med Meredith, som forestrakte Capitalen, men trak sig snart tilbage igjen. Franklin fortsatte Værket alene, understøttet af nogle Venner. Ved denne Tid fremtraadde han først som politisk Skribent og fandt det meest udeelte Bifald, Hans ovenomtalte Brud, Miß Read, havde giftet sig under hans Ophold i London, da hun saae sig meget koldt behandlet af ham, men levede i et ulykkeligt Ægteskab. Franklin iiede at gjøre sin Uret god igjen, tilbød hende sin Haand efterat hun var skildt fra sin Mand og ægtede hende 1730. Imidlertid drev han sine Forretninger, som han havde udvidet ved en Papiirshandel meget heldigt, herved tiltog den Agtelse man havde for ham. Hans pensylvaniske Tidende og hans aarlige Almanach viser hans sjeldne Indsigter. En

Følge deraf var at man paalagde ham 1743 at gjøre et nøiere Udkast til et philosophisk Selskab for Amerika. Franklin begyndte paa denne Tid at beskjeftige sig med Electriciteten, og det heldigste Udfald kronede hans Bestræbelser. Opfindelsen af Tordenlederen (1749) gjorde hans Navn bekjendt over hele Europa. Universitetet i Oxford creerede ham 1762 til Doctor juris. Imidlertid fik de nordamerikanske Coloniers politiske Forhold en stedse høiere Interesse; de amerikanske Patrioter og Tilhængerne af det engelske Ministerium dannede sig stedse mere til to modsatte Partier, og begge bestræbte sig for at vinde en Mand, hvis Indsigter og Indflydelse lovede dem den største Fordeel. Ved denne Tid havde Franklin gjort en Reise til London og blev efter sin Tilbagekomst General-Postmester for alle engelsk-amerikanske Colonier, men denne med anseelige Indkomster forbundne Post kunde ei bestikke ham til at handle mod sit Fædrenelands Fordeel eller imod Sandheden. Thi da ved de tiltagende Uroligheder i Colonierne, Underhuset i London indkaldte alle Provindsernes Agentere for sine Skranker for at undersøge Besværingerne, ankom og Franklin (1767) som Agent for Pensylvanien, talede med ligesaa megen Frimodighed som politisk Viisdom for den retfærdige Sag og oversendte sine Landsmænd opmuntrende Skrivelser, som allevegne vakte Enthusiasmus. Hoffet viste ham sit Mishag derover ved at afsætte ham fra sin Post, og Franklin var i Fare for at blive heftet. Han vendte derfor 1775 tilbage til Philadelphia, hvor Congressen var forsamlet. Ei tilfreds med at lede den forestaaende Crisis ved kraftig Medvirkning til et lykkeligt Udfald, paatog han sig i sit 71de Aar (1776) at gaae som Underhandler til Frankerig. I Førstningen boede han gandske stille i Passy, en Landsbye imellem Versailles og Paris og negocierede hemmeligt, men da Ludvig 16de 1778 efter Slaget ved Stratoga havde erkjendt de nordamerikanske Coloniers Uafhængighed, viste den simple, Ærefrygt bydende Olding sig som sit Fædrenelands befuldmægtigede Minister ved det glimrende Hof i Versailles og blev Gjenstand for almindelig Agtelse. Da han endelig den 20 Jan. 1783 havde undertegnet Freden i Paris med de engelske Commissarier og derved sikkret sit Fædreneland Uafhængighed vendte han tilbage til Philadelphia, hvor alt kappedes om at give ham Beviser paa Agtelse og Taknemmelighed Han beklædede endnu trods sin høie Alder Præsidentposten i Pensylvaniens Assembly og døde den 17de Apr, 1790. Foruden de anførte store Fortjenester af hans Fædreneland, har han stiftet sig et evigt Minde ved mange nyttige og velgjørende Indretninger. I øvrigt skylder Physiken ham mangen vigtig Opdagelse. Ei alene Tordenlederens Opfindelse er hans Værk; han har og først

forklaret Nordlysets Natur, og opfandt den electriske Drage. Han opfandt en egen Spareovn og gjorde Harmonica fuldkomnere, for hvis Opfinder han falskelig udgives. Nationalforsamligen anlagde paa Mirabeaus Forslag tre Dages Sorg for ham. Franklin kan regnes blandt sit Aarhundredes mærkværdigste Mænd. Med rolig Klarhed gjennemskuede hans skarpsindige Aand Livets Forhold i det Store som i det Smaa, uden nogensinde at glide fra Sandhedens Vei, og hans ædle Hjerte omfattede Menneskehedens Vel. Uden at gaae ind i en ufrugtbar Speculations Labyrinth, havde han dannet sig et System af Levnetsviisdom, der stedse vil være anvendelig. Uovertræffelig var han i den Kunst at udvikle Moralens Lærdomme og anvende dem. Man kan ei læse noget Skjønnere i dette Slags end den gamle Henriks Ordsprog eller den gode Richards Viisdom, som ved Indklædning og Indhold ere Mønstre paa sand Popularitet. En fuldstændig Samling af hans Skrifter ventes af hans Sønnesøn William Temple Franklin, der er i Besiddelse af hans samtlige Haandskrifter. D'Alembert modtog Tordenlederens Opfinder og Fædrenelandets Befrier ved hans Optagelse i det franske Akademie med det lige saa skjønne som sande Hemistich:

Eripuit coelo fulmen, sceptrumque Tyrannis (Han fraröv Himlen Lynilden og Tyrannerne Scepteret). Den Gravskrift Franklin selv satte sig fortjener at anføres for sin Celebritet; den lyder saaledes:

The body
of
Benjamin Franklin, Printer
(like the cover of an old Book
its contents torn out
and ſtript of its lettering and golding)
lies food for worms:
Yet the work itſelf ſhall not be loſt.
For it will (as he believed) appear once more
in a new
and more beautiful edition
corrected and amended
by
the author.

ɔ: Her ligger Bogtrykkeren Benjamin Franklins Legeme (lig Bindet af en gammel Bog, hvoraf Indholdet er udtaget og som er berøvet sin Titel og Forgyldning) en Føde for Orme: dog vil Værket selv ei tabes, men (som han troer) Engang udkomme i en nye og skjønne-

re Udgave, gjennemseet og forbedret af Forfatteren.

Frankrig eller Frankerig. I. Historie og Forfatning. 1. Ældste Historie. Ei et Folk, men en Confoederation af flere Nationer gave sig Navnet Franker (frie) da det lykkedes dem at overvinde Longobarderne deres bestandige Fiender. Dette Folkeforbund havde udbredet sig fra Mundingen af Lahn langs Rhinen og bestod af Chaucer, Sigambrer, Attuarier, Bructerer, Chamaver og Catter. Deres Tog bragte dem og til Gallien, hvor Romerne herskede. De trængte endog over Pyrenæerne og bragte uhyre Bytte tilbage med sig. Under de romerske Keisere Gordian, Maximian, Posthumius, Constantius og Julian spillede de med afvexlende Lykke en Rolle i hiin Tids Folkehistorie snart i Gallien, snart paa den bataviske Øe, snart i Brittanien, hvor de i Forening med Sachserne understøttede Oprørerne Carausius. Især udmærkede sig iblandt dem de saa kaldte Salier, Beboerne af Egnen ved Saale, med hvilke Keiser Julian kom i en haard Kamp, da de vare trængte frem til Schelde. De bleve endelig i det 4de Aarhundred ligesaa frygtelige i den vestlige Deel af det romerske Rige som Gotherne vare i den østlige og havde allerede sat sig fast i det belgiske Gallien og ved Somme, da Chlodevig i Slaget ved Soissons (Augusta Suessonum) som han vandt 486 over Syagrius gjorde Ende paa det romerske Herredømme i Gallien; han vendte derpaa sine Vaaben mod det thyringske Rige og paalagde Thyringen en Tribut. Ti Aar efter seirede han over Alemannerne ved Zülpich, underkastede sig Britterne i Armorika og Vestgotherne i Aqitanien. Frankernes forskjellige Folkestammer havde endnu forskjellige Fyrster; men Chlodevig fordrev dem alle med Magt, sine Fættre ryddede han af Veien ved List og Snigmord og gjorde sig til Eneherre i det Land, som allerede fra det fjerde Aarhundred kaldtes Francia. I Rheims paasatte han sig Kongekronen, efterat han allerede 496 havde ladet sig døbe i Rheims med en stor Deel af Folket *) og lagde Grunden til en Herskerstamme, der under Navn af Merovinger (kaldte saaledes af Chlodevigs Onkel Meroveus) regjerede Frankerig med en Deel af Tydskland til 751. Chlodevigs fire Sønner deelte Riget i Austrasien og Neustrien eller det østlige og vestlige Monarkie og det sidste igjen i tre Dele. Denne saavelsom flere paafølgende Delinger vakte blodige

*) Den Fabel er bekjendt, at en Due bragte en Olieflaske fra Himlen, af hvilken Chlodevig og hans Efterkommere bleve salvede. Man gjemte omhyggelig slig en Flaske.

Tvistigheder som tilligemed Kongernes kraftløse Regjering og Arabernes Naboelaug bragte Frankerig i Fare. De første Ministre (Majores Domus, Maitre du palais) styrede Riget og forsvarede det imod Fienderne, men fordrev ændelig det merovingiske Dynastie. Blandt disse Ministre erhvervede fornemmelig Pipin af Heristall, Carl Martell og Pipin den lille sig store Navne i Rigets Historie. Den Første gjorde Friserne skatskyldige. Carl Martel slog Araberne ved Tours (732) og tilintetgjorde derved deres Plan at underkaste sig Frankerig, undertvang Friserne aldeles og tvang Sachserne til at betale Skat. Childerich den tredies Svaghed begunstigede Pipin den lilles Herskesyge; Ministeren vandt Pavens Venskab, lod den svage Konge gaae i Kloster og kronedes af den hellige Bonifacius (de Tydskes Apostel). Fra ham nedstammede Carolingerne, som regjerede Frankerig til 987. Hans udødelige Søn Carl den store oprettede et mægtigt Rige, der strakte sig fra Ebro næsten til Weichselen og fra Nordsøen til det adriatiske Hav. Han blev af Paven udnævnt til romersk Keiser og hans Venskab søgtes endog af Arabernes Chalifer. Ved hans Død faldt snart Rigets Anseelse og kun hans Navn holdt det en tidlang i Kraft. Ludvig den frommes tre Sønner kom i Krig med hverandre, sluttede Forliget i Verdun 843 og deelte det frankiske Monarkie i tre Dele. Carl den 2den eller den skaldede erholdt det egentlige Frankerig, og Frankerne ophørte at være den herskende Nation i det vestlige Europa:

2. Fra Carl den skaldede til Revolutionens Udbrud 1789. Ingen af Carl den stores Efterfølgere af Carolingernes Stamme var istand til at haandthæve Rigets Anseelse, og Frankerig var en Skueplads for indvortes Uenighed. Den høie Adel spillede med Thronens Magt og deelte Rigets skjønneste Domainer imellem sig og hævede sig til souveraine Fyrster, der vel kaldtes Kronens Vasaller, men ei sielden selv bekrigede deres Konger. Blandt disse Vasaller vare de betydeligste Hertugerne af Frankerig, Burgund, Normandie Aquitanien (Guienne), Greverne af Flandern, Champagne, Isle de France og Toulouse. De havde endelig revet saa mange Provindser til sig at kun Soissons, Laon og nogle ubetydelige Landskaber tilhørte de sidste Carolinger. I denne Rigets ulykkelige Tilstand sank Kongernes Anseelse stedse indtil endelig den mægtige Hugo Capet efter Ludvig 5tes (Faineants) Død satte sig paa Thronen. Carl, Ludvigs Onkel, udelukkedes under det Paaskud at han var en Vasal af den tydske Keiser Otto. Capetingerne kom nu 987 i Carolingernes Sted. De første Capetinger havde adskilli-

ge Stridigheder med Rigets Store; under Philip 1ste fik Riget en farlig Fiende, da Hertugen af Normandie blev Konge i England. Med dette Rige fortes fra denne Tid idelige Krige. Under Philip begyndte og Korstogene, hvorved Frankerig mistede en stor Mængde Mennesker. Ludvig 6te begyndte ved sin Minister Sugers Hjelp at virke med mere Held for Riget, han ophævede Livegenskaber, ophjalp Borgerstanden og stiftede Fristæder. Ludvig 7des Korstog var høist uheldigt og hans forskudte Gemalinde Eleonoras Giftermaal med Henrik den 2den af England skaffede denne Frankerigs Fiende Guienne. Philip 2den (1180 — 1223) fratog Englænderne alle deres Besiddelser i Frankerig paa Guienne nær og under ham dannedes Pairernes Corps i Frankerig. Ved Ludvig 9des, den helliges Død (1270) havde Riget naaet betydelig politisk Vigtighed og erholdt en næsten gandske forandret Forfatning. Thronfølgen var bleven fuldkommen arvelig, da den forhen tildeels var afhængig af de Stores Valg, Krigsvæsenet var forbedret og Kronen havde gjort betydelige Fremskridt i Magt ved at inddrage en Mængde Lehn. Begrebet om Souverainitet uddannedes stedse mere og Kongen af Frankerig nærmede sig samme med stærke Skridt, da Majestætsforbrydelse blev nærmere analyseret under Philip den 3die som og indførte Brevadel. Udrustet med denne Kraft kunde Philip 4de den smukke vove at modsætte sig den stolte Pave Bonifacius den 8de med Fasthed og Held. Under ham og ved ham ophævedes Tempelherreordenen, hvis sidste Stormester Jakob af Molay maatte lade sit uplettede Liv paa Baalet. Under Philip samledes første Gang Rigets tre Stænder, Geistligheden (le Clergé), Adelen (la Noblesse, og Stæderne (Tiers Etat; *) Denne

*) Rigsstænderne havde i Frankerigs gamle Forfatning stor Deel i Regjeringen. Under de merovingiske og første carolingiske Konger holdtes aarlige almindelige Forsamlinger paa frie Mark i Marts Maaned, indtil Pipin bestemte dem til Mai deraf campus Martii og Campus Maii. Paa disse Forsamlinger indfandt Kongen sig med sin Hofstat, Biskopperne, de Store og Folket, hvilket endeligt mistede denne Ret, da det ei gjorde Brug af den. De offentlige Anliggender, Krig, Fred og Love afgjordes ved Stemmefleerhed. Pipin sammenkaldte Adelen og Geistligheden; men Carl den store forordnede, at hver Greve skulde bringe tolv Fogder eller i deres Sted ligesaa mange af de anseeligste blandt sine Undersaatter til Rigsforsamlingen, og disse skulde repræsentere Folket. Dog afveege igjen de første Capetinger her-

Rigsstændernes Forsamling, som hidtil havde hedet Parlament, kaldtes nu Assemblée des Etats Généreaux og Philip oprettede under Navn af Parlament en høieste Domstoel, som han anviste sit bestandige Sæde i Paris. Med Philips sidste Søn Carl den 4de uddøde den capetingiske Mandsstamme Aar 1328, og med Carls Fætter og Philip 4des Brodersøn Philip 6te kom Familien Valois paa den franske Throne. Herover opkom langvarige Krige med England, da Edvard den 3die, en Dattersøn af Philip den smukke, gjorde Fordring paa Frankerig. Englænderne vandt Slaget ved Crecy og erobrede Calais, og Philips Efterfølger, Johan den gode blev endog tagen til Fange i Slaget ved Poitiers af den sorte Prinds (1356). Carl 5te berøvede vel Englænderne igjen deres Erobringer paa Calais nær, men Frankerigs ulykkelige Tilstand under Carl den 6te gav den engelske Konge Henrik 5te Leilighed til at gjøre betydelig Fremgang i Frankerig; han blev endog udnævnt til Carl 6tes Efterfølger, men hans tidlige Død skaffede Carl 7de Thronen, hvilken dog længe vaklede indtil endelig Pigen fra Orleans fuldkommen befæstede den. Englænderne tabte paa nye alle deres Besiddelser uden Calais. Forskjellige Lehne, hvoriblandt Dauphiné vare imidlertid indlemmede under Kronen. Disse forøgedes under Ludvig 11te ved Provence, Anjou og Maine, hvortil Burgund kom ved Carl den dristiges Død. Dengang kunde man og have erholdt Franche-Comté og 6 Provindser af Nederlandene. Prindsesse Marias skjønne Arv, hvis man i Paris havde forstaaet at vinde de nederlandske Stænder.*) Herover opkom Misforstaaelse med Østerrig, da Erkehertug Maximilian ægtede Prindsesse Maria: vel bilagdes Striden, men udbrød igjen under Carl den 8de, da han tilbagesendte Maximilians Datter, der var bestemt ham til Brud og ægtede Anna af Bretagne, der var forlovet med Maximilian. Krigen, som herover udbrød, endtes i Freden til Senlis (1493) hvorpaa Carl ilede til Italien for at gjøre sine efter Huset Anjou arvede Fordringer paa Neapel gjeldende. Vel erobrede han Neapel, men tabte

fra, indtil Philip 4de paa ny bragte tredie Stand ved Stædernes Deputerede i Anseelse.

*) Ifølge Carl den dristiges Testamente vare Stænderne i hine Provindser befuldmægtigede til at vælge en Gemal for Prindsesse Maria. De tydske Stænder ønskede Erkehertug Maximilian af Østerrig, men Wallonerne Dauphinen af Frankerig; hiin var over 20, den sidste først 12 Aar gammel. Herover var nær opkommet Tvist i Forsamlingerne,

det snart igjen, saa Togtet var blot Tab for Frankerig og paadrog tillige de Franske den hæslige Sygdom Mal de Naples, der snart under et andet Navn udbredede sig over hele Europa. Carl døde 1498 og nu besteeg den anden Sidelinie af det valesiske Huus den orleanske Throne med Ludvig 12te (forhen Hertug af Orleans). Imidlertid var Kronens Magt betydeligt tiltaaet. Carl 7de havde forsteegang egenmægtig udskrevet Skatter, men Ludvig 11te gav Stændernes Forsamling Dødsstødet, ved deels med Magt, deels ved List at rive den høieste Magt til sig i saadan Omfang, at man vel kan ansee ham som Stifter af den uindskrænkede Magt i Frankerig. Kun Assemblé des états généreaux var endnu et beskjermende Skjold mod den kongelige Villies Magtsprog Ludvig 12tes redelige Politik afveeg vel fra hans Forgjengeres Macchiavellismus og han et skyldte ham meget for dets indre Forhold, men han var ei heldig i sine Foretagender til Rigets Udvidelse. Han bemægtigede sig Hertugdømmet Mailand paa Grund af Arveret og erobrede Neapel i Forening med Ferdinand den catholske og deelte det med ham; men snart kom han i Strid med sine forrige Allierede, som indgik den hellige Ligue imod ham og han mistede alle sine Besiddelser i Italien. Frants den 1ste saavelsom hans Søn Henrik 2den førte langvarige Krige med den mægtige Carl den 5te, tydsk Keiser og Konge i Spanien. Frants 1ste forenede Hertugdømmet Bretagne for stedse med Kronen og bragte den kongelige Magt til en høiere Fuldkommenhed. De mægtige Vasaller modtoge Betjeninger ved Hoffet og Parlamentet selv lærte at føie sig efter Kongens Villie. Henrik 2den lykkedes det at berøve Englænderne deres sidste Besiddelse i Frankerig, Calais. Under Frants den 1ste begyndte Reformationens Udbredelse i Frankerig, hvor dog dens Tilhængere, Hugonotterne, maatte udstaae de haardeste Forfølgelser. Med Religionspartierne forbandt sig nu og Factionerne ved Hoffet; det ulmede stærkt saavel under Henrik den 2den som Frants 2den, men brød under Carl 9de og Henrik 3 ud i de blodigste Krige. Guisernes Partie beskyttede Catholicismen og Bourbonnerne stode i Spidsen for Hugonotterne. Disse søgte man at udrydde ved det parisiske Blodbad (see Bartholomæusnatten) 24 Aug. 1572, hvori blandt mange flere Caspar Coligny faldt, men man naaede ei Hensigten. Den svage Henrik 3 bragte Frankerigs Elendighed til det høieste ved sin Man-

da en bestemt Hofdame afgjorde Sagen ved at træde ind i Raadssalen og forelægge de uimodsigeligste Beviser for at Prindsessen behøvede en Mand og intet Barn. Forsamlingen valgte strax Erkehertugen til Marias Brudgom.

gel paa Kraft. Den hellige Ligue trodsede Kongen; dog vovede han at lade Henrik af Guise rydde af Veien ved Snigmord. Heraf var Følgen, at Kongen maatte flygte til Hugonetterne, der anførtes af den unge Henrik af Navarra. I dennes Leir uden for Paris blev Henrik den tredie myrdet 1589 af Dominikaneren Jacob Clement, og med ham uddøde Linien Valois. Den store Henrik 4de af Bourbon var nærmest berettiget til Thronen, som han dog først kunde bestige efter en haard Kamp og ved at gaae over til den catholske Religion. Dog sikkrede han Hugonetternes Rettigheder ved det nantiske Edikt 1598. I Forening med den vise Sully arbeidede den fortræffelige Konge uafladelig paa sit Riges Vel. De Franske fik den første Anelse om Colonialvæsenets Vigtighed, og Pondichery i Ostindien, Martinique, Guadaloupe, Domingo og Quebek i Nordamerika bleve besatte af dem. I Begreb med at begynde paa sin Kjæmpeplan Europas Inddeling i 15 Stater som en almindelig europæisk Republik faldt denne ophøiede Monark for Ravaillacs Dolk (1610). Et høist interessant Skuespil udviklede sig for Europas Øine under hans Søn Ludvig 13de ved Richelieus Politik, som især gik ud paa at ydmyge Huset Habsburg, hvortil Trediveaarskrigen gav gunstig Leilighed. Han knækkede Hugonotterne gandske og tilintetgjorde de Stores Indflydelse til det sidste Spor. Stænderne og Notablerne samlede sig sidste Gang under Ludvig 13de og Thronens Souverainitet saae enhver Hindring ryddet af Veien. Hvad Richelieu havde saaet frembragte under Ludvig 14de en rig Høst. Den westphalske Fred skaffede Riget Elsas og Sundgau samt Bekræftelse paa Stæderne Metz, Toul og Verdun. Pyrenæerfreden (1659) forenede en betydelig Deel af Nederlandene og Grevskabet Roussillon med Frankerig. Richelieus Efterfølger Mazarin, større i Dep. for de udenlandske Sager end for de indre, gik frem med faste Skridt paa den betegnede Bane. Den især for Frankerigs indre Anliggender udødelige Colbert, bragde Frankerig til en Blomstren, det ei siden har seet Mage til. Stedse sit Valgsprog tro: Finanssager maae ei krybe, men flyve, forstod han at udføre sine store Ideer med kraftig og hurtig Virksomhed. Det franske Colonialvæsen, som ei havde gjort stor Fremgang under Richelieu, fik Liv og Kraft under Colberts Hænder, hvorom Cayenne og Madagascar vidne; Handelen i Almindelighed hævede sig; Marinens Tilstand blev Riget værdigere; Politie- og Justitsvæsenet erholdt større Fuldkommenhed, og en skjøn Dag brød frem for Videnskaber og Kunster. Louvois gav som Krigsminister sit Depart. en nye Glands: Turenne, Luxemburg, Cattinat, Condé, Boufflers og Vendome forgyldte Seiren til Frankerigs Faner, og Vauban, den Tids første Ingenieur

sikkrede Rigets Grændser. Saaledes kunde Ludvig en tidlang trodse det halve Europa, men han overlevede sine store Ministre og Armeerne tabte deres seierrige Generaler. Frankerigs Lykke tilintetgjordes ved en Mængde politiske Feilgreb, som Hugonotternes Fordrivelse, hvorved Frankerig mistede en Mængde flittige Undersaatter, ved Ophævelsen af det nantiske Edikt, ved at blande sig i fremmede Sager og fornemmelig ved Deeltagelsen i den spanske Successionskrig. Der behøvedes endnu blot et intrigant Væsen som Mad Maintenon for næsten at tilintetgjøre Erindringen om den lykkelige Tid. Da Ludvig døde beløb Gjelden sig ei til mindre end 4,500 Mill. Livres. Da Ludvig 14de døde (1715) kom hans Søns Sønnesøn Ludvig 15de paa Thronen. Det hele Tidsrum af hans politiske Existens er betegnet med en synderlig Blanding af Statsklogskab og Despotismus, god Huusholdning og Ødslen, Lykke og Ulykke. Først styrede Hertugen af Orleans Staten og under ham den listige, men slette Cardinal Dubois. Hertug Ludvig af Bourbon stod derpaa i tre Aar i Spidsen af Ministeriet og afløstes af den ved sin ypperlige Oekonomie og rigtige Politik ærværdige Fleury. Derpaa fulgte den berygtede Mad. Pompadours Periode; hun hævede og beskyttede Hertugen af Choiseul, som igjen styrtedes af en anden Qvinde (Du Barry). Disse ere Hovedpartierne i Maleriet af hiin Tid, hvor Rigets Vel og Beboernes Lykke mere end nogensinde tjente til Spil for Lidenskaberne. Under Ludvig 15 erhvervedes Lothringen og Corsika; i Colonialvæsenet var idelig Ebbe og Flod, hvorpaa især Aachnerfreden og Freden til Versailles havde stor Indflydelse. I Ludvigs Regjeringstid førtes Krigene om det polske Kongevalg, den østerrigske Successions- og Syvaarskrigen; Jesuiterordenen ophævedes, den bourbonske Familietractat blev indgaaet og Despotieaanden tiltog og viste sig fornemmelig i en utallig Mængde Lettres de Cachet. Gjelden opdyngedes til en endnu større Høide ved Ludvigs svage Tilbøielighed for uværdige Mennesker, der misbrugte deres Indflydelse og ødslede med Statens Penge. Et trøstende Haab oplivede Frankerig, da Ludvigs Sønnesøn Ludvig 16de (le bien desiré, den meget forventede) besteeg Thronen (1774). Han var besjelet af den reneste Villie til at fremme Nationens Held, men for svag til at føre Statsroeret i den rasende Strøm. Der skedte meget Godt; Maurepas, Vergennes, Turgot og Necker virkede efter deres Kræfter, men alle Forholdsregler vare kun Palliativer mod det ulæglige Onde. Nordamerikas Provindser tilkjempede sig paa denne Tid Friheden, og det fattige Frankerig kjøbte sig for 900 Mill. Livres Æren at have medvirket ved denne store Begivenhed, men kom derved i en endnu større Forlægenhed. Necker forlod den farlige Finansmi-

nisterpost og Calonne forstod for Øieblikket at skjule Hofets Forlegenhed, men Sandheden lod sig ei længe skjule. Ved to nye Paalæg (Land- og Stempeltaxen) vilde Calonne igjen ophjelpe de forstyrrede Financer; han foreslog derfor selv at kalde Rigets Notabler sammen i Versailles. Det skeedte: den 22de Febr. 1787 holdt Notablerne (146 i Tallet) deres første Forsamling; men fortrolige med Folkets Stemning afsloge de Ministerens farlige Forslag og erklærede tillige Rigsstændernes Sammenkaldelse for nødvendig. Den første Følge var at Calonne erholdt sin Afskeed, og Brienne, Erkebiskop af Sens blev Principalminister. Notablerne skiltes ad og Nøden blev endnu større; det aarlige Deficit beløb sig til 140 Mill. Livres og man maatte søge Midler i det mindste tildeels at dække det. Brienne foreslog stor Oekonomie, nye Paalæg og Laan. Parlamentet i Paris modsatte sig de nye Paalæg og blev ved et Lettre de Cachet forviist til Troyes i Champagne; men hverken denne Straf eller den paafølgende Tilbagekaldelse kunde bringe det til Eftergivenhed, og denne Gjenstridighed mod den kongelige Magt gav Folket et meget betydningsfuldt Forspil for Fremtiden. Selv et Laan af 450 Mill. blev forkastet. Hertugen af Orleans der stod i Spidsen af Pairerne i Paris blev tilligemed to Parlamentslemmer heftet. Parlamentet talede ei imod Lettres de Cachet, og Kongen, som blev kjed af Parlamentets bestandige Modsigelse, ophævede alle Parlamenter og dekreterede en blot af hans Villie afhængig Domstol (Cour plénière). Dette Værk af Brienne, Breteuil og Malesherbes vakte almindelig Misfornøielse. Adelen fra Rennes erklærede endog enhver, der vilde modtage en Plads ved denne Domstol, for æreløs. Man saae hele Rigsforfatningen derved overtraadt, og aldrig havde man med mere Liv og Interesse talt om Nordamerikas Befrielse end nu; Montesquieu, Voltaire, Diderot, d'Alembert og Rousseau læstes, og deres dristige Tanker kom i Omløb og snart i Anvendelse. Den begyndende Gjerning kunde ei blive skjult for Principalministeren og han foreslog nu selv Stændernes Sammenkaldelse. For det første skulde Betalingerne af alle Casser deels indskrænkes, deels udsættes et heelt Aar. Brienne tog nu sin Afskeed og Genferen Necker blev kaldet til Generaldirecteur for Finanserne og virkelig Statsminister. Hans første Skridt var at tilbagekalde Betalingernes Udsættelse: han raadede Kongen til at gjenindsætte de gamle Parlamenter og sammenkalde Notablerne for at tage en Beslutning angaaende Rigsstændernes Organisation. Notablerne kom sammen den 6te Nov. 1788, Borgerstanden (Tiers état) forlangte at repræsenteres i lige Antal med de priviligerede Stænder. Adel og Geistlighed, og Parlamentet bad Kongen om lige Fordeling af Paalæggene

for alle Stænder, om Pressefrihed og Afskaffelsen af Lettres de Cachet, medens Pairerne i Paris og Adelen gav Slip paa alle hidtil havte Forrettigheder og erklærede sine Besiddelser for pligtige til Paalæg. Rigestænderne skulde komme sammen den 1ste Mai 1789; første gang igjen efter 175 Aar. Valget af Deputerede satte nu hele Frankerig i Bevægelse; i Paris talede man allerede høit om Folkevenner og Folkefiender, og den frygtelige Crater truede med snart at bryde løs. De Deputerede, som havde paataget sig visse Forpligtelser af deres Menigheder, ankom til Paris; Forsamlingen aabnedes den 5te Mai ved en Tale af Kongen fra Thronen. Spørgsmaalet om der skulde stemmes efter Hoveder eller efter Stænder vakte heftige Debatter; Borgerstanden gav sig efter Abbed Sieyes Raad Navn af Nationalforsamling, en stor Deel geistlige og Adelige forenede sig med den og Revolutionen brød ud.

3. **Fra Begyndelsen af Revolutionen indtil Keiserdømmets Oprettelse, 1789 1804.** Idet Øieblik, at Folkerepræsentanterne mod Kongens Bestemmelse fortsatte deres Forsamlinger og høitidelig gjorde den Eed (20de Juni 1789) ei at ville skilles ad før Constitutionen var fuldendet og derpaa for Kongens Øine vovede at paatale deres Rettigheder med urokkelig Consequens, saa at Kongen selv maatte befale Adel og Geistlighed at forene sig med tredie Stand og tillige i fuld Følelse af Nationalvilliens Kraft, sanctionerede Udstædelsen af en nye Constitution, var alerede Dommen affagt over den monarkiske Forfatning. Havde imidlertid disse Skridt gjort Monarkens Nærmelse til Nationens Sag sandsynlig saa maatte Sammentrækkelsen af et Corps af 20000 Mand under Marschal Broglio og Neckers pludselige Afskeed saa meget mere ophidse Gemytterne. Stormklokkerne lød, og da Kongen afslog den Fordring at lade Tropperne skilles ad, antog Revolutionen den voldsomme Characteer, som saa længe udmærkede den. Bastillen blev erobret, en Nationalgarde organiseredes under Lafayette, Ludvig blev nødt til at komme fra Versailles til Paris, kalde Necker tilbage, fjerne sine Tropper og paasætte den trefarvede Cocarde, hvorfor man i Nationalforsamlingens Sæde den 4de Aug. da Feudalsystemet ophævedes, gav ham Titel af Frihedens Gjenopretter. Medens man i Lidenskabernes Storm promulgerede Menneskehedens Rettigheder, tiltoge de allerede begyndte Emigrationer daglig og Voldsomhederne bleve daglig mere oprørende. Frankerig fik nu en nye Inddeling i Departementer, Geistlighedens Godser, som man ansloeg til 2000 Mill. bleve sekulariserede. Kongens hidtil brugte Titel: Konge af Frankerig forvandledes til de Franskes Konge, der opkom Factioner under forskjellige

Benævnelser, blandt hvilke Jacobinerne bleve mærkelige og Kongen antog den nye Constitution; Borgereden lød paa at være Nationen, Kongen og Lovene troe og holde Constitutionen ved Magt. Nationalforsamlingen bestemte Kongens Indkomster til 25 Mill. Livr. erklærede de kongelige Domainer og de geistlige Eiendomme for Nationalgodser, ophævede al Forskjel i Stand, Fødsel og Titler, inddrog Klosterne og satte Munkene paa Pension, decreterede at Geistligheden skulde sværge Borgereden, oprettede en Nationaldomstol for Fornærmelse af Nationens Majestæt, afskaffede Endeel Afgifter og udstædede paa Mirabeaus Forslag Assignater. Den anden Act i denne store Begivenhed begyndte med den Forordning af Nationalforsamlingen, at Kongen ei maatte begive sig 20 Mile bort fra Paris, og hvis han forlod Riget og ei paa Nationalforsamlingens Opfordring kom tilbage, havde han forbrudt Thronen. Opbrændelsen af Pavens Billede i Paris gav Signalet til den skrækkeligste Revolution i Religionsvæsenet; Feuillanternes Club gjorde Epoche; Ludvig 16de vilde flygte, men blev tilbagebragt fra St. Menehoud; og han tilfredsstillede kun Folket ved at besværge den nye Constitution (den 3die Sept. 1790) hvilken gjorde ham til Overhoved over Land- og Søemagten og gav ham selv Ministre til Medhjelpere. Efter to Aar og 4 Maaneder adskildtes den constituerende Forsamling frivillig (den 30 Sept. 1791) og den lovgivende, paa hvilken Jakobinerne havde stor Indflydelse tiltraadde sine Functioner. Imidlertid var de udvandrede Adeliges og Geistliges Antal meget tiltaget. Blandt dem befandt sig begge Kongens Brødre, Prindsen af Condé, Hertugerne af Bourbon og Enghien og Marschal Broglio. Emigranterne samlede sig i Coblenz og Worms og fandt forønsket Understøttelse hos adskillige tydske Fyrster, der hidtil havde havt Besiddelser paa fransk Grund, men mistet samme ved Revolutionen, hvori de erklæredes forenede med Frankerig uden at man vilde høre nogle Forestillinger desangaaende. Hertil kom at man frygtede de franske Grundsætninger skulde udbrede sig videre og bringe Forvirring i andre Stater. Østerrig og Preussen indgik derfor en Forbindelse i Pillnitz (27 Aug. 1791). Næsten hele det øvrige Europa tog Partie imod Frankerig. Selv Ludvigs 16de Erklæring at han frivillig havde antaget Constitutionen bidrog kun lidet til deres Beroligelse. Da Ludvigs Formaninger til sine Brødre og hans Decret imod Emigranterne ei hjalp, men disse derimod ved fremmed Understøttelse dannede en royalistisk Armee og tillige Preussens og Østerrigs Forening blev bekjendt i Paris, erklærede Frankerig Kongen af Ungarn Krig (20 Apr. 1792) hvilken førtes først af Østerrig, Preussen og Hessen, og kort derpaa af Sardinien og det tydske Rige. Imidlertid var Paris

Skuepladsen for et rasende Anarkie. Den ulykkelige Ludvig blev efter utallige Mishandlinger, anklaget af Jacobinerne som Fædrenelandets Forræder, afsat og bragt med sin Familie til Temple. Krigens ulykkelige Gang, Preussernes Fremtrængen i Frankerig og Lafayettes Flugt fra Armeen frembragte de skrækkeligste Virkninger i Paris, da det Rygte udbredede sig, at de farligste Fiender af Friheden levede midt i Hovedstaden selv. Den blodige 2den Sept. fremkom: en Hob blodtørstige Tigre i Paris myrdede flere tusende uskyldige Medborgere, hvorpaa lignende Rædselsscener fandt Sted i Rheims &c. Nationalforsamlingens Eed (4de Sept.) „at den hadede alle Konger og al Kongemagt og aldrig vilde tilstaae at en Fremmed nogensinde foreskrev de Franske Love, „ havde til nærmeste Følge, at det nyeorganiserede Nationalconvent erklærede Kongemagten for afskaffet og Frankerig for en Republik. Dette skeedte den 21 Sept. 1792, og med denne Dag begyndte en nye Tidsregning, da alt skulde have nye Former; ogsaa Constitutionen af 1791 blev ophævet. Nu kom Efterretning om Mainzes Erobring ved Custine, om Dumouriez Seier ved Jemappe og Fiendens Fordrivelse fra Frankerigs Grændser; hvorpaa Nationalconventet erklærede sig beredvilligt at understøtte alle de Nationer, der vilde forskaffe sig Friheden. Imidlertid havde Kongen to Gange (11te og 26de Dec.) været i Forhør for Nationalforsamlingens Skranker, han dømtes til døde og henrettedes den 21 Jan. 1793. Hele Europa forbausedes ved Efterretningen herom. Nu erklærede Frankerig ogsaa Kongen af England, Statholderen af Holland og Spanien Krig; Portugal, Neapel, Toscana og Paven tiltraadde Forbundet med den nyeRepublik, som blot kunde stille udisciplinerede Hære og sammenløbne Hobe mod deres mægtige Fiender; desuden blev Republiken sønderrevet i sit Indre. Medens nemlig Borgerkrigen var brudt ud i Vendee, kjempede i Nationalconventet det terroristiske Partie (Bjerget) og det moderate (Dalen, Gironden) mod hinanden. Det første seirede. Velfærdscommissionen opstillede en nye Constitution og et Revolutionstribunal oprettedes, Skrækmændene, Danton, Robespierre og Marat dreve deres blodige Spil, og den meest tøilesløse Sansculottismus greb stedse videre om sig. Vel dræbte Charlotte Corday Marat, men det var kun den ene af Krogtene. Maria Antoinette blev ligesom sin Gemal bragt under Guillotinen (16 Oct. 1793), hende fulgte snart Orleans Egalité og Elisabeth, Ludvig 16des ædle Søster. Alle Kirker i Paris bleve lukkede, alle Kirkegodser og Kostbarheder erklæredes for Nationaleiendom og i Hovedstaden holdt man istedet for den sædvanlige Gudstjeneste den 10 Nov. Fornuftens Fest. Heller ikke Coloniernes Beboere havde man glemt; deres Rolighed blev

forstyrret ved det Dekret at alle Negre skulde have deres Frihed. Endnu 9 Maaneder varede Rædselssystemet, under hvilket Robespierre havde udkastet et nyt Religionssystem, hvorefter det blev Nationen tilladt at erkjende et høieste Væsens Tilværelse og Sjelens Udødelighed, og paa Dekadedagene skulde der holdes Feste for Naturen, det høieste Væsen, Stoicismus, Æren 2c.; men imidlertid flød Blodet i Strømme under Guillotinen og for Collot d'Herbois Cartætscher. Endelig slog Tyrannernes Time. Robespierre blev anklaget af Tallien og henrettet tilligemed de Fornemste af hans Partie (27 Juli 1794). Med ham faldt og Jacobinernes frygtede Magt og deres Forsamlingssal blev endog for nogen Tid lukket. Revolutionstribunalet blev paa nye organiseret; Retfærdighed, Upartiskhed og Menneskelighed skulde lede Dommerne. Efter kort Tid gaves der ingen Sansculotter mere; Nationalconventet erkjendte ingen Folkeselskaber mere og decreterede almindelig Frihed for Gudsdyrkelsen; dog maatte det endnu udholde en Kamp med Jacobinerne. Nu blev den tredie Constitution gjort til Grundlov for Frankerig og Nationalconventet erklæredes for permanent; efter en blodig Kamp med Sektionerne seirede det endeligt især ved Barras og Bonaparte, afvæbnede og dømte sine Fiender som Oprørere; dog opløste det sig endeligt selv og de to Raad, de Ældres (af 250 Medlemmer) og de Yngres (af 500) traadde istedet (28 Oct. 1795). Det fuldbyrdende Directorium af 5 Mand oprettedes, Instrumenterne til Assignaternes Forfærdigelse opbrændtes og i disses Sted kom Territorial-Mandater; Videnskabernes Nationalinstitut holdt sin første Forsamling, et Nationalkirkeraad blev organiseret 2c. Revolutionen i Paris af 4de Sept. 1797 befæstede Directoriets Magt. De Femhundredes Raad decreterede, at Negerne skulde have lige Rettigheder med de Franske. — Imidlertid var Krigen ført heldigt mod Frankerigs Fiender. De Franske indtoge Belgien, Tydskland indtil Rhinen samt Savoyen og Nizza; de oversvømmede Holland, som nødtes til at antage en nye Constitution. Geniale Hoveder stode i Spidsen af Armeerne og den duelige Carnot stod i Spidsen for Krigsministeriet. Et nyt Kigssystem og en nye Krigskunst udviklede sig, hvilken man kun sjelden var istand til at modstaae og som erindrede om Heltetiderne. Nationen blev opfordret en Masse og 13 Armeer tilkjempede Republiken Seire over Hannoveraner, Englændere, Hollændere, Østerriger, Preusser, Sardinier og Spanier. Uenighed imellem Østerriger og Preusser, saavelsom de franske Vaabens Held bevægede Kongen af Preussen til at slutte en Separatfred med Frankerig, hvilken kom istand i Basel 5te Apr. 1795, hvori man betingede det nordlige Tydskland Neutralitet under preussisk Beskyt-

telse; Hannover trak sine Tropper tilbage og Hessen-Cassel antog ligeledes Freden med nogen Opofrelse. Mellem Spanien og Frankerig sluttedes ligeledes Fred til Basel 22 Juli 1795 og Spanien afstod til Frankerig sin Deel af Øen St. Domingo. Toscana forligte sig ogsaa med den nye Republik, der var ligesaa heldig i Italien som ved Rhinen. — Saa heldigt imidlertid de Franske havde fægtet til Lands saa uheldige vare de til Søes. England havde opbudt alle sine Kræfter. Pitt vilde udhungre Frankerig og understøttede Royalisterne. Næsten alle franske Colonier kom i de Engelskes Hænder og de franske Flaader bleve ødelagde. Det med Frankerig forbundne Holland mistede ogsaa mange af sine Colonier, som Englænderne bemægtigede sig. Medens Englænderne seirede til Søes bidroge de ved deres Guineer til Coalitionens Vedligeholdelse paa Fastlandet. Directoriet anvendte alt for at modstaae Fienden. Ved Requisitioner og ved de før nævnte Mandater skaffede det sig Midler til at underholde de ved Conscription dannede Armeer. Allerheldigst var Bonapartes Ansættelse ved den italienske Armee. I Italien skulde Hovedoperationerne foregaae. Planen var at erobre Italien, trænge frem mod Østerrigs Hovedstad og forskaffe Republiken Skadeserstatning. Bonaparte fik uindskrænket Fuldmagt hertil, og Seirene ved Montenotte, Millesimo, Lodi, Arcole frembragte endelig uagtet alle Erkehertug Carls Anstrængelser i Tydskland og Italien Underhandlingerne i Leoben, hvorpaa fulgte Freden i Campo Formio (17 Oct. 1797). I denne aftraadde Østerrig Belgien og erkjendte den cisalpinske Republik, men fik til Erstatning en stor Deel af det Venetianske. For at afgjøre Striden med det tydske Rige skulde en Congres aabnes i Rastadt. Imidlertid havde man underhandlet forgjeves mellem London og Paris. Frankerig og Spanien havde forenet sig til en Offensiv- og Deffensiv-Alliance, hvorfor og England erklærede Spanien Krig. Mellem Frankerig og Sardinien var ligeledes sluttet en Alliance, og Genua var bleven til en liguriſk Republik; Holland tabte stedse flere Colonier til England, som nu gjorde Fordring paa Herredømmet over Havene og bemægtigede sig Enehandelen. Rom blev efter Duphots Død forvandlet til en Republik (10de Febr. 1798). Helvetien maatte erkjende fransk Indflydelse og man besluttede at gjøre et Tog til Ægypten for om muligt derfra at angribe Britterne i Indien. Men, da den franske Flaade var ødelagt ved Abukir af Nelson og Bonaparte selv var uheldig i Syrien, dannedes under Englands gyldne Ægide en nye Coalition mod Republiken. Porten erklærede Krig, Congressen i Rastadt opløstes, hvorved de bortreisende franske Gesandter paa en uhørt Maade bleve myrdede. Østerrig, Rusland og Neapel havde forenet sig med Tyrkerne og de Engelske. Dog

vare Neapolitanerne uheldige: de Franske trængte ind i Hovedstaden selv og oprettede en parthenopæisk Republik; men denne varede kort, og de saae sig snart nødsagede til at forlade Neapel og lidt efter lidt hele Italien, hvor Østerrigerne og Russerne under Suvarow spillede Mestre. Frankerig havde aldrig været i større Forlægenhed. Da kom Napoleon Bonaparte som ved en Trolddomskraft fra Ægypten og reddede Frankerig. Ved den af ham tilveiebragte Revolution af 18 Brumaire (9de Nov. 1799 fik Republiken den 4de Constitution. Bonaparte, som under Navn af første Consul styrede Staten, satte sig i Spidsen af Armeen gik over Alperne og seirede ved Marengo 14de Juni 1800). Moreau slog siden Østerrigerne ved Hohenlinden, hvorpaa fulgte Freden til Luneville (den 9de Febr. 1801) med Østerrig og det tydske Rige, i hvilken Frankerig vandt 1200 Qvadratmile Land med næsten 4 Mill Indb. Derpaa sluttedes Fred med Neapel, Rusland, Porten og i Amiens 27 Mai 1802 med England; med Pave Pius den 7de sluttedes et Concordat, hvorefter den catholske Religion igjen blev herskende i Frankerig. Etrurien blev Kongerige, den store Skadesløsholdelsesplan i Tydskland, der grundedes paa Sæcularisationssystemet blev sat i Værk; Helvetien erholdt en Mediationsact og maatte paa det nøieste forene sig med Frankerig; Holland betragtedes næsten som en Deel af Frankrig, erholdt en Constitution fra Paris, Piemont, Parma og Piacenza; indlemmedes i Frankerig, hvis Førstconsul fik sin Værdighed paa Livstid og var alerede i Forveien udnævnt til Præsident i den italienske Republik. Alerede i Consulatets første Aar vare Rolighed, Sikkerhed og Orden komme istedet for det revolutionaire Væsen. Mange Deporterede erholdt Tilladelse at vende tilbage, Emigrantlisterne bleve reviderede med liberal Aand og Gudstjenesten erholdt igjen sin Frihed. Adskillige Forsøg mod Bonapartes Liv mislykkedes tildeels ved høist besynderlige Tilfælde: dette saavelsom det Held, der fulgte alle hans Foretagender, hvoraf dog mange ei længer vare i Republikanismens Aand, ledede til den Idee at han stod under Himlens særdeles Beskyttelse. Herved stemtes Nationen til at antage en Statsforfatning, der tillige kunde give Nationens Overhoved fuldkommen Sikkerhed, og Republiken Frankerig forvandledes til et Keiserdømme (20 Mai 1804) Medens Bonaparte var Førsteconsul var Æreslegionen oprettet.

4. **Fra Keiserdømmets Oprettelse indtil Bourbonnernes Tilbagekomst og Ludvig 18des Thronbestigelse 1804—1814.** Efter den nye Statsorganisation skulde Keiserværdigheden være arvelig for Napoleons lovmæssige mand-

lige Efterkommere ifølge Førstefødselsretten. Døde Napoleon uden mandlige Arvinger, fulgte hans Broder Joseph og dennes mandlige Efterkommere, og i Tilfælde at han døde den yngre Broder Ludvig og hans Efterkommere. Keiseren havde Titel af Majestæt; hans Civilliste bestemtes til 25 Mill. Livres; hver Prinds fik een Mill. Keiseren er mindreaarig til det fuldbragte 18de Aar, indtil den Tid bestyres Riget af en fransk Prinds eller Een af Erkeembedsmændene. Erkeembedsmændene vare: Storvalgherren (Joseph), Rigserkekantsleren (Cambaceres), Statserkekantsleren, Erkeskatmesteren (Lebrun) Connetablen (Louis) og Storadmiralen. De førte Titel af Altesse serenissime og havde $\frac{1}{3}$ af en Prindses Indkomst. Enhver Embedsmand maatte sværge Rigets Constitution Lydighed og Keiseren Troskab. Senatet, der i det Høieste maatte bestaae af 120 Medlemmer, havde egne Commissioner for personlig Frihed og Trykkefrihed og skulde vaage over Constitutionen. Statsraadet af i det høieste 50 Medlemmer, deelte sig i 6 Sectioner for Lovgivningen, det Indre, Finanserne, Krigs- og Søvæsenet og Handelen. Det lovgivende Corps af 300 Medlemmer stemmes over Lovene, som forelægges Statsraadet og derpaa undersøges i Lovgivnings Tribunalets Section, Sectionen for det Indre og Finanserne; dog kan Keiseren udgive en Lov, sam her er forkastet. En høi keiserlig Domstol fælder Domme over Prindser, Titulærer, Ministre, Senatorer og Statsraad, over Statsforbrydelser, over Misbrug af Magten ꝛc. Den 2den Dec. 1804 blev den nye Keiser salvet og kronet tilligemed sin Gemalinde (Josephine) af Pave Pius 7de i Kirken Notre Dame. Carl den Stores Krone, Scepter og Sværd kom paa denne Dag i fransk-ke serlig Besiddelse. Tre Maaneder efter (den 17de Marts 1805) blev de Franskes Keiser ogsaa Konge i Italien og paasattes Jernkronen i Mailand den 26de Mai. England vilde ligesaa lidet som Sverrig Rusland og Porten erkjendte Napoleons nye Værdigheder, hvorimod den nye creerede arvelige Keiser af Østerrig samt mange tydske Fyrster lode den mægtige Souverain complimentere i St. Cloud. Mangehaande Omstændigheder og især de italienske Anliggender bragte Rusland til den Beslutning igjen at forbinde sig med England imod Frankerig. England havde nemlig alerede den 18de Mai 1803 erklæret Frankerig Krig. Heraf var Hannovers Tab en Følge. Nu udkom tillige strenge Forbud mod engelske Manufactur- og Fabrikvarer, og Napoleon truede med en Landgang paa England. Imidlertid opkom en nye Coalition. Rusland, Østerrig, Sverrig og Neapel traadde i nøie Forening med England for at sætte Frankerigs Udvidelser Grændser. Krigen begyndte, men Napoleons Seire ved

Ulm (14de Oct. 1805 og Austerlitz (2den Dec.) bragte Freden i Presburg istand 27 Dec. 1805 hvori Østerrig maatte afstaae 1000 Quadratmile med 3 Mill. Indb., og erkjende Bayern og Würtemberg for Kongeriger. Frankerig erholdt herved en afgjort Indflydelse i over Tydsklands Fyrster, hvilke det forbød at taale Østerrigs Hvervinger i deres Lande. Dog skulde Napoleons Lykke ei gandske være uden Skygge. Brittenes Seir ved Trafalgar (21de Oct. 1805) over den forenede fransk spanske Flaade tilintetgjorde Frugten af 6 Aars Udrustninger. Fra denne Dag forandrede Frankerig sit System mod England. Aldeles overbeviist om at alle Anstrængelser til Søes vare forgjeves, henvendte Napoleon sine ærgjerrige Planer blot paa det faste Land, hvor, som Napoleon erklærede, England skulde overvindes. — Alle Fastlandsmagterne, som stode i Forbindelse med Frankerig, maatte følge Napoleons Villie. Kongen af Neapel der havde viist et fiendtlig Sindelaug med Frankerig, erklæredes at have forbrudt sine Lande, der bleve overgivne til Napoleons Broder Joseph, som dog ei saae sig istand til at erobre Sicilien. En anden af hans Brødre, Ludvig, blev Konge i Holland, Eugen (Beauharnois) adopteret som keiserlig Prinds, Vicekonge af Italien og Svigersøn af Kongen af Bayern; Keiserens Vaabenbroder Alexander Berthier blev Fyrste af Neufchatel; Talleyrand, Minister for de udenlandske Sager, Prinds af Benevent; Bernadotte Prinds af Pontecorvo, Joachim Murat Storhertug af Berg og Stephanie Beauharnois, en Beslægtet af Keiserinden blev adopteret og gift med Churprindsen af Baden. Alle, som umiddelbart hørte til det nye Dynastie eller paa anden Maade vare forbundne dermed skulde med uopløselige Baand knyttes til Keiserens Person. Dette skeede deels ved Oprettelsen af det saa kaldte Foederativsystem (see dette) hvorved den forrige Ligevægt ophævedes; ved Udtrykket det store Rige, ved Oprettelsen af hine store Rigslehn og ved det keiserlige Familiestatut af 30te Marts 1806, hvilket forenede alle hine nye Konger, Hertuger, Fyrster og Prindser til et Heelt. Alle Prindser og Prindsesser af det keiserlige Huus alle Hertuger og høie Rigsembedsmænd hørte dertil. Deres Chef og fælleds Familiefader var Keiseren; han udøvede efter Loven faderlig Magt over alle Familiemedlemmerne, i deres Mindreaarighed og beholdt og siden Overopsigt over dem. Intet Giftermaal maatte indgaaes uden hans Tilladelse; alle Børn af egenmægtig fuldbyrdede Ægteskaber bleve betragtede som uægte: uden hans Tilladelse kunde ingen Adoption finde Sted, heller ikke Formynderskab; Ægteskabsskilsmisse fandt ei Sted. Han anordnede Prindsernes og Prindsessernes Opdragelse, saaledes at selv en fransk Prinds, der har besteget en fremmed Throne, maat-

te sende sine Sønner i det keiserlige Opdragelsesinstitut, der i det Høieste maatte være 20 Mile borte fra Residensen. — Bayerns Würtembergs og Badens Indtrædelse i Rhinforbundet og Hannovers Forening med Preussen havde sønderlemmet det tydske Rigslegeme; Napaleon nægtede det videre Erkjendelse, og antog hver enkelt Fyrstes Souverainitet. Dette gav Anledning til Rhinforbundets Oprettelse, hvis Act var bleven udkastet under den franske Keisers Autoritet, og Frants den anden nedlagde den tydske Keiserkrone, i hans Sted paatog Napoleon sig Protectionen for Rhinforbundsstaterne. Midlertid havde Underhandlinger fundet Sted mellem Paris og London; Meddelelsen af et Anslag mod Keiserens Liv, som Fox gav Talleyrand, syntes at vække Fortrolighed, Rusland tiltraadde Negociationerne, som dog bleve afbrudte, deels ved Fox's Død, deels ved Forandring af Tingenes Stilling. Keiseren af Rusland ratificerede ei de af Oubril antagne Fredspræliminarier; den engelske Minister Lauderdale blev igjen kaldet tilbage til London; og endnu før Slutningen af Aaret saae man Preussen, Rusland og Sverrig forenede med England i Kamp mod Frankerig Slagene ved Jena, Eylau og Friedland kostede Kongen af Preussen sit halve Rige ved Freden i Tilsit. Tre tydske Fyrster mistede under forskjellige Paaskud deres Lande (Churfyrsten af Hessen Cassel, Hertugen af Braunschweig og Fyrsten af Oranien); Hertugdømmet Warschau oprettedes og kom under Sachsens Overherredømme, hvis Regent i Freden til Posen var ophøiet til Konge. Danzig blev en Fristat og kort derpaa oprettedes Kongeriget Westphalen. Rhinforbundet udvidedes ved 11 Fyrstehuses Tiltrædelse. Østerrig havde ved alt dette iagttaget en lykkelig Passivitet, da det syntes at oppebie et andet Tidspunkt for at udføre sine aldrigopgivne Planer mod Frankerigs Overmagt. Neppe havde Napoleon sikret sig i Norden, før Tilstanden paa den pyrenæiske Halvøe gav ham en forønsket Leilighed at gjøre nye Erobringer der. Portugal havde kun tilsyneladende skildt sig fra England; en fransk Armee drog igjennem Spanien, besatte Portugal uden Modstand og tvang det regjerende Dynastie til Flugt. En Familietvist ved det spanske Hof gav ham ogsaa Leilighed til her at fremtræde som Voldgiftsmand: den svage Carl 4de resignerede Spaniens Krone til Fordeel for Napoleon; det samme maatte de spanske Prindser gjøre, hvorpaa Kongen af Neapel, Joseph Napoleon, besteeg den spanske Throne og Storhertugen af Berg, Joachim Napoleon, blev igjen Konge i Neapel. Paven berøvedes næsten hele sin verdslige Magt og var blot Biskop i Rom denne Forandring i Forhold kunde ei være dem ligegyldig, som i visse Tilfælde kunde befrygte noget Lignende. Til disse hørte Østerrig, endnu stærk nok til at vove et afgjørende

Slag naar det stedse med Klogskab. Begivenhederne i Spanien berørte Huset Habsburgs Familieinteresse og man tog megen Deel i den hellige Faders Skjebne. Uagtet det imponerende Skuespil, som den franske Keiser gav i Erfurt (i Oct. 1808) over Frankrigs politiske Storhed, ligt et Panorama oprulledes for Europas Öine, uagtet de derfra førte Underhandlinger med Wien og London og et tilsyneladende nøiere Venskab mellem Herrerne i Paris og Petersburg og uagtet Napoleons Fremgang paa den pyrenæiske Halvøe, greb Østerrig paa nye til Vaaben i Tillid til sin egen Kraft og fremmed Medvirkning, men maatte dog ligge under for Napoleons Lykke. Overvundet af Frankerig maatte det finde sig i at afstaae betydelige Lande, hverved Frankerigs og dets Allieredes Grændser udvidedes. Kirkestaten var midlertid ved et Decret af Napoleon aldeles tilintetgjort, og Rom erklæredes for den anden Stad i det franske Rige. Napoleon dicterede Freden i Wien (14de Oct. 1809) og endte derved som han selv udtrykte sig den fjerde puniske Krig. Nu syntes Frankerigs Herredomme over hele Italien og hele Tydskland at være fast grundet. Keiseren af Østerrig var indsluttet i en vel endnu betydelig, men af franske Foederativstater eller Frankerigs Allierede omgiven Stat. Nordens mægtige Keiser, knyttet ved taknemmeligt Venskab til Frankerigs Souverain, tvang Sverrig til at antage Continentalsystemet mod England, medens Porten afholdt ved Ruslands Angreb ei var istand til at foretage sig noget Stort mod Frankerigs Interesse. I Frankerig selv betragtede man Revolutionen som gandske endt, da Keiseren formælede sig med Erkehertuginde Maria Louise af Østerrig (1ste Apr. 1810) efterat han havde ladet sig skille ved sin forrige Gemalinde. Thronens Glands var derved forhøiet og sanctioneret, og der var gjort et stærk Skridt mere — næsten kunde man sige det sidste, til Høihedens øverste Maal. Der oprettedes nu og en nye Arveadel, der dog var forskjellig fra den gamle Feudaladel da den var bunden til en vis Formue, uden at nogle Privelegier fandt Sted i Afgifter, Jurisdiction, Embeder &c.; den ophørte og saasnart dens Basis, den bestemte Formue, manglede: dette Dekret gav Stordignitarierne Titel af Prinds og Durchlauchtighed; deres ældste Sønner kaldtes Hertuger af Riget saasnart Faderen til deres Fordeel havde stiftet et Majorat, der indbragte 200000 Franker; Ministrene, Senatorerne, Statsraaderne, Præsidenterne for det lovgivende Corps og Erkebiskopperne førte paa Livstid Titel af Grever, som gaaer over til den ældste Søn (hos Erkebiskopperne til den ældste Brodersøn) saasnart et Majorat indrettes af 30000 Franker aarlig Indkomst. Præsidenterne i Valgcollegierne, den første Præ-

sident og Generalprocurator ved Cassationsretten og alle Apellationsretter, Biskopperne, Mairerne i de gode Stæder erholde naar de have forestaaet deres Embede værdigen i nogle Aar Titelen Baron, der gaaer over paa deres mandlige Efterkommere, naar disse sikkres en aarlig Indtægt af 15000 Franker. Medlemmerne af Æreslegionen havde Titel af Chevalier, der og gaaer over paa deres Efterkommere, naar de have en reen aarlig Indtægt af i det mindste 3000 Franker. For det confoedererte Italien blev Titelen Duca arvelig for et Majorat af 200000 Franker, Conte for Kronens Storofficierer, Ministre, Statsraader, Senatorer og Erkebisper for et Majorat af 30 000 Livres aarlige Indkomster; Baroner bleve Præsidenterne, Generalprocureurerne, Biskopperne og 22 Podestas, med Arvetitel for et Majorat af 15000 Livrer. Der oprettedes en nye Orden, Jernkroneordenen, hvilken Titel gik i Arv paa den ældste Søn, naar han havde 3000 Livres aarlige Indkomster. Foruden denne Orden og Æreslegionens oprettede Napoleon i Leiren for Wien 1809 de tregyldne Skinds Orden. Saaledes var der klogeligen sørget for Thronens Glands, for Fortjenestens Belønning og Lidenskabernes Tilfredsstillelse. Regjeringen viste tillige Omsorg for alle Grene af Statsforvaltningen. Justitsvæsenet fik en fast, sikker Gang ved Napoleons Lovbog (Code Napoleon) og Lovenes Udøvelse fastsattes ved de øvre og nedre Retters Organisation. For aldeles at hæmme Aager, udstædedes et Decret (17 Marts 1808) hvor Landboerne sikkredes mod Jødernes Bedragerier. Regjeringen gav sig Skin af at gjøre Alt for den indenlandske Industrie og Handel. Man gjorde sig Umag for at faae brugbare Surrogater for de dyre Colonialvarer; der udsattes en Priis for den bedste Spindemaskine og man sørgede for Underviisningsvæsenet i hele Riget. Den 17de Marts 1808 stiftedes et keiserligt Universitet, under hvilket Navn alle Underviisningsanstalter i hele Riget forenedes til et sammenhængende Heelt. Grundsætningerne ved sammes Oprettelse vare følgende: der gives ingen Skole uden i Forbindelse med Universitetet. Ingen tør aabne en Skole, med mindre han er Medlem af Universitetet og gradueret; det omfatter saa mange Akademier som der ere Appellationsretter. Til hvert Akademie høre fem Faculteter (theologiskt, juridiskt, medicinskt, mathematiskt og i den skjønne Litteratur) hvilke uddele Grader, Baccalaureat, Licenciat og Doctorværdighed) Lycæer, Sekundarskoler, Privatinstituter, Pensionsanstalter. Medlemmerne af Universitetet gaae i en vis Rangforordning fra Stormesteren nedad. Underviisningen skulde være saa eens som muligt i hele Riget; dens Hovedgrundvold var Troskab mod Keiseren og Napoleons Dynastie. Af den meest

indgribende Indflydelse paa alle borgerlige og politiske Forhold vare dog især de Foranstaltninger, Napoleon tog i Henseende til Colonialvarer, hvorved alle Continentalstaters politiske Retning bestemtes. (See Continentalsystem og Colonier). England havde udstædet kraftige Geheimeraadsforordninger mod Napoleons Decreter af Berlin og Mailand og drev endnu Handel paa forskjellige Punkter af det faste Land. Napoleon greb Forholdsregler herimod, hvori man fornemmelig maa søge Hovedmotiverne til den afgjørende Krig mod Rusland 1812. Napoleon forenede nemlig Holland og Nordtydsklands Kystlande til Lübeck med Frankerig og udgav Handelstariffen af Trianon og Decretet af Fontainebleau. Foreningen af Nordtydsklands Provindser havde fornærmet selv adskillige af Frankerigs Forbundsstater, især Hertugen af Oldenburg, der var nær beslægtet med det russiske Keiserhuus. Vel talte man om Erstatning, men den fandt ei Sted og Hertugen af Oldenburg begav sig til Petersburg, og man frygtede allerede dengang for Rolighedens Afbrydelse paa det faste Land. Før det kom hertil blev den franske Regentfamilie forøget ved en Prinds af Napoleon og Maria Louise. Han fik Titel af Konge i Rom, hvilken Titel allerede da Rom blev forenet med Frankerig bestemtes for Thronarvingen. — Glæden over hans Fødsel formindskedes dog noget ved Anliggenderne i Spanien og Portugal, hvor man vedblev at gjøre den kjækkeste Modstand. Daglig saae man nu og en Krig imøde med Rusland uagtet Venskabet ei endnu var aldeles afbrudt og den franske General Prindsen af Pontecorvo imidlertid var bleven udnævnt til Thronfølger i Sverrig. Englænderne understøttede Spanien og Portugal med Kraft og forsynede dem med alle Nødvendigheder; tillige drev de betydelig Handel fornemmelig paa Rusland med Colonialvarer. Man begyndte i Frankerig at føre Klager mod Ruslands Opførsel, og en nye Continentalkrig udbrød i Juli 1812, hvori Frankerig understøttedes af Rhinforbundet, Warschau, Østerrig og Preussen. Uagtet de Franske trængte frem til Moskau nødtes de til et høist ødelæggende Tilbagetog efter at Moskau var stukket i Brand af Russerne. Den største Deel af den franske Armee omkom af Kulde, Hunger eller for Fiendens Sværd. Vel fik Napoleon det følgende Aar en nye Armee paa Benene, men blev efterhaanden forladt af sine Allierede, selv Rhinforbundsfyrsterne, der endog forbandt sig med hans Fiender og talte endelig Hovedslaget ved Leipzig (18 Oct. 1813) hvorved Frankerigs Magt aldeles knækkedes og Napoleons fuldkomne Fald bevirketes. Napoleon og hans Soldaterrige bekræftede Pits store Ord: Blandt alle Regjeringer er Soldaterdespotie af for-

test Varighed. Den 31 Marts 1814 droge Keiseren af Rusland og Kongen af Preussen ind i Paris. Alexander erklærede i sine Allieredes Navn at man ei længer kunde underhandle med Napoleon og Senatet opfordredes til at udnævne en Mellemregjering, der kunde forvalte Staten og forfatte en nye Constitution. Ifølge heraf forsamlede Senatet sig den 1ste April under Talleyrands Forsæde og overdrog ham tilligemed fire andre Medlemmer Interimsregjeringen. Han erklærede Dagen efter Napoleon for afsat, hvilken Beslutning det lovgivende Raad bekræftede, hvorpaa Ludvig 18de kaldtes til Frankerigs Throne. Napoleon havde imidlertid frasagt sig samme til Fordeel for sin Søn. Han gjorde det siden ubetinget den 6te April i Fontainebleau, da man forkyndte ham at Nationen alerede havde erklæret sig for Bourbonnerne og, da Marschallerne vægrede sig ved at fægte for ham mod deres Fædreneland. Han blev forviist til Øen Elba, som han erholdt til Eiendom og den tredie Mai drog Ludvig 18de høitidelig ind i Paris. Her begynder Frankerigs nyeste Periode som Kongerige under Bourbonnerne. Et Udkast til en Statsforfatning var alerede den 5 Apr. antaget af Senatet og den 6te af det lovgivende Raad Ludvig 18 skulde før han besteeg Thronen bekræfte denne Grundlov. Han var landet ved Calais den 24de Apr. og udstædede fra St. Ouen den 2den Mai en Erklæring som Konge af Frankerig og Navarra, hvori han offentlig fremstillede Grundsætningerne for den nye Statsform, med forbeholdt sig den nøiere Affattelse af Constitutionen da Senatets Udkast bar Præg af Forhastelse. Dette nye Udkast blev af Kongen overgivet Nationen den 4de Juni. Det indeholdt en frie, indskrænket monarkisk, paa ægte Oplysning bygget Statsforms Grundsætninger f. Ex. Alles Lighed for Loven; lige Forpligtelse til at bære Stadens Byrder, lige Ret til alle Embeder, personlig, Religions- og Trykkefrihed; Eiendomssikkerhed, Forglemmelse af hvad der var skeet, Conscriptionens Afskaffelse; Kongens Persons Hellighed. Han har den udøvende Magt, staaer i Spidsen for Krigsvæsenet, erklærer Krig og slutter Fred, foreslaaer Lovene og kundgjør dem. Han udøver den lovgivende Magt i Forening med Over- og Underhuset; dog maae de Love, der angaae Skatter og Paalæg først bringes i de Deputeredes Kammer (Underhuset). Ogsaa Husene kunne foreslaae Love; Kongen tilstaaes en Civilliste for hans Regjeringstid. Han sammenkalder Over- og Underhuset, udnævner alle Pairer, arveligt eller personligt, hæver Forsamlingerne og opløser Underhuset, men maae inden tre Maaneder sammenkalde et nyt; begge Huse kunne blot forsamles paa een Tid; — de Deputeredes Kammer bestaaer af de Deputerede, som ere udnævnte af Valg-

collegierne og fornyes hvert Aar ⅕, hver Deputeret maa være 40 Aar gammel og erlægge 1000 Franker directe Skatter. Kongen udnævner Valgcollegiernes Præsidenter og af 5 af Huset foreslagne Deputerede Underhusets Præsident. Cantsleren er Overhusets Præsident. Grundskatten gjelder kun for et Aar. Alle Ansøgninger til Huset eller fra det ene Huus til det andet maae skee skriftligt ꝛc. Allerede den 14de Mai oprettede Ludvig det nye franske Statsministerium af syv vel prøvede Mænd. En anden Indretning angik den kongelige Hofstat. Her traadde den gamle Adel igjen ind i sine Forrettigheder. Prindsen af Condé udnævntes til Kongens Overhofmester. Blandt Kongens Hofembedsmænd bemærker man Talleyrand-Perigord, Erkebiskop af Rheims, Kongens Storalmosenier, der har deelt Kongens Exil og staaer i Spidsen for de 154 af Kongen udnævnte Pairer af Frankerig. Kongen har i Juli Maaned givet Æreslegionen Henrik 4des Billede, Lilierne og en nye Indretning. De nuværende Medlemmer beholde de dermed forbundne Indkomster, hvilke ei tilstaaes dem der udnævnes for Fremtiden. Ligeledes har han beholdt Unionsordenen og de ældre kongelige Ordener, men afskaffet Ordenen af Westphalen og Spanien. Den 9die Aug. 1814 indsatte Kongen sit Statsraad. — Til Kongens Civilliste bestemtes 25 Mill. Franker, for den kongelige Familie 8 Mill. for de udenlandske Anliggender 9½, for de Indre 85, for Armeen 200, for Søemagten 51 Mill. Nationen paatog sig Kongens private Gjeld af 60 Mill. — Freden til Paris havde indskrænket Frankerig til de Grændser det havde 1792, og Kongen arbeidede saavidt det stod til ham paa Rigets Opkomst. Dog fandtes der stedse mange Misfornøiede og Napoleon havde mange hemmelige Tilhængere, der underholdt Forbindelser med ham. Pludselig løb Rygtet at han var landet i det sydlige Frankerig med en lille Hob; en General erklærede sig for ham efter den anden og han ankom uden mindste Modstand til Paris hvorfra Kongen saae sig nødt til at flygte. Napoleon opbød nu alt for at sætte sig i Forsvarsstand mod de Allierede, som paa Congressen i Wien havde lovet Ludvig 18de al mulig Understøttelse. Preusserne og Englænderne under Fyrst Blücher og Lord Wellington afgjorde Napoleons Skjebne i Slaget ved Belle-Alliance eller Waterloo (18de Juni 1815) han flygtede i Iil til Paris, hver han nok Engang nedlagde Regjeringen og vilde at Senatet skulde erkjende hans Søn for Keiser: da han ei fandt Bifald, begav han sig ombord paa et Skib fra Rochefort for at gaae til Amerika; men blev optagen af de Engelske og siden bragt i Sikkerhed til Øen St. Helena. Ludvig 18de vendte herpaa ved de Allieredes Understøttelse tilbage til sin Hovedstad, der begyndte nye Fredsunderhandlinger, hvori af-

gjordes at Frankerigs skulde indskrænkes til de Grændser, det havde 1789, dog beholdt det Avignon og Venaissin; videre skulde der udbetales til de Allierede en Sum af 700 Mill. Franker, og en allieret Armee skulde i 5 Aar besætte Frankerigs Grændsefæstninger. — II. Frankerigs Geographie, Statistik og Statsforfatning. Frankerig strakte sig under Napoleon fra 41° 14′ til 53° 43′ Bredde og fra 13° til 26° Længde. Det omfattede henved 14000 ☐ Mile med en Befolkning af 42½ Mill. Mennesker (foruden Beboerne af de illyriske Provindser). Nu er Frankerig indskrænket til de Grændser det havde for Revolutionen, dog ere Grændserne noget anderledes bestemte og tillige har Frankerig beholdt Avignon og Mömpelgaard, som ligge inden for Rigets Grændser. Storbrittanien har tilbagegivet Frankerig de franske Antiller undtagen St. Lucie og Tabago, ligeledes de øvrige erobrede Besiddelser uden for Europa undtagen Isle de France. Til Frankerigs ostindiske Colonier høre Pondichery i Carnatic, Mahé paa Malabarkysten, enkelte Handelsleger i Chandernagore ved Ganges, i Surate og i Canton i China. Ved Afrika har Frankerig afstaaet Isle de France, Rodrigo og Sechellesøerne, men beholder Bourbon. Den er rig, men har ingen Havn. I Nordafrika eiede fordum det afrikanske Selskab i Marseille Colonier i La Calle, Bona og le Collo; ved Vestkysten af Afrika eiede Frankerig Øerne Senegal og Gorea med nogle Handelspladse paa Kysterne og i Guinea. Vigtige ere de franske Besiddelser i Vestindien ere 1) De smaa Øer St. Pirre og Miquelon ved Newfoundland med betydelige Fiskerier; 2) Cayenne eller det franske Guyana; 3) den gamle franske Andeel af Domingo, hvor Petion nu kjæmper med Christoph. Den Colonie var fordum særdeles vigtig; nu synes den at være tabt for Frankerig; 4) Martinique, Guadeloupe, Desirade, Les Saintes, Marie galante, St. Martin Riget bestaaer nu af 84 Depp. Det egentlige Frankerig har 18 store nye Landeveie, 80 Broer, 30 Canaler af det største Slags, hvoraf 7 ere gandske fuldførte. Climatet hører til de skjønneste og frugtbareste i Europa. Der findes Produkter i Overflødighed af alle Naturriger: Viin, Olie og Sydfrugter ere i Særdeleshed vigtige. Finanserne vare før Revolutionen i en forvirret Tilstand; det samme var Tilfældet mod Slutningen af Napoleons Regjering. Det hidtil havte Skattesystem er beholdt. Grændsetolden mod Belgien, Tydskland og Schweitz vedvarer. Landmagten var under Napoleon den betydeligste paa Fastlandet. Den beløb sig til 650000 Mand regulære Tropper og 600000 Mand Nationalgarder; nu er den betydelig indskrænket. Den er for Fremtiden bestemt til 220000 Mand. En Befaling i Moniteuren af 11te Mai nedsatte den franske Sømagt til 13 Linieskibe, 21 Fregat-

ter, 27 Corvetter og 88 mindre Fartøier. Kongen har og antaget fire Schweizerregimenter og fornyet de gamle Forbindelser med det helvetiske Forbund. Manufacturer og Fabriker ere i en efter Tidsomstændighederne temmelig god Tilstand. Efter de nyeste Angivelser af alle aarlig i Frankerig fabriceerte Varer beløber deres Værdie sig til 1362 Mill. Franker, og Antallet af de derved beskjeftigede Arbeidere er 1,747,000. I Justitsforvaltningen er det i Hovedsagen blevet som det var før. Retten gaaer nemlig ud fra Kongen. Han udnævner Dommerne; overordentlige Commissioner ere imod Statslovene. Godsers Confiskation eller Inddragelse er for stedse afskaffet. Hvert Dep. har iøvrigt sin Præfect, der er et Slags Statholder. Ved Siden af ham staaer et Præfectur- og et Departementsraad. Hvert Departement deles i Arrondissements, som have Underpræfecter. Hver Stad og Flække har en Maire og een eller to Adjuncter tilligemed en Politiecommissair i Forhold til Befolkningen og et Municipalraad; i Stæder af 100000 Indb. er endnu en Overpolitiecommissair. Hvert Canton har en Fredsret, hvert Arrondissement en Domstoel og hvert Dep. en Criminalret. Desuden gaves der 35 Apellationsretter. Cassationsretten i Paris dømmer i sidste Instans og udgjør Revisionsretten. Den romersk-catholske Religion skal være Stats Religion; dog tilstaaes alle Religioner samme Friheder og Beskyttelse. Iøvrigt har man med Hensyn til den gallicanske Kirkes Forhold til den romerske Stoel antaget Concordatet af 1801. Under Napoleon stod det hele Kirkevæsen under Regjeringen. Keiseren udnævnte Erkebisper og Biskopper og ham svore de Troskabseed. Vel udnævnte de de øvrige Geistlige i deres Stift, men Keiseren maatte først bekræfte dem. De Reformeerte have Sognekirker, der tillige ere Consistorialkirker og Synoder; man regner en Consistorialkirke paa 6000 Mennesker; 5 slige Kirker udgjøre en Synode. Lutheranernes Kirke har og Localconsistorier, der ere inddeelte i Inspectioner og staae under Generalconsistorier. Jøderne have et Consistorium i Paris.

Fransk Decimalsystem. Ved Decimalregning overhovedet forstaaer man den Maade at regne paa, hvori bruges lutter Brøker af 10, 100 og 1000 Dele. Johannes Regiomontanus erkjendte først Nytten af samme ved Udregningen af logarithmiske Tabeller. De Franske have siden Revolutionen søgt at indrette Maal og Vægt efter Decimalsystemet. De førte alle Maal og al Vægt tilbage til et eneste, Længdemaalet. Dette Grundmaal kaldes metre og indeholder $\frac{1}{10,000,000}$ af Jordmeridianens Fjerdedeel = 3 Fod 0 Tomme 11,$\frac{44}{000}$ Linier Pariser Maal. Dette Maal bliver forøget eller formindsket efter Decimalregning; og man giver de forskjellige Maal Navne

ved at tilføie den græske eller latinske Decimalbenævnelse til Grundmaalet. De latinske Navne formindske, de græske forstørre. De latinske Ord ere Decem 10, Centum 100, Mille 1000; de græske Deka 10, Hekaton 100, Chilia 1000 Myrias. Derefter har man dannet til Formindskelse Decimetre $\frac{1}{10}$ Centimetre $\frac{1}{100}$ og Millemetre $\frac{1}{1000}$ af en Metre; videre til Forstørrelse Dekametre, 10 Metres; Hektometre, 100, Kilometre 1000 og Myriametre 10000 Metres. Paa samme Maade kan man gaae frem ved alle Slags Maal. Disse Maal ere 1) Flademaal Are = 100 Metres; 2) Brændemaal, Stere = 1 Cubik Meter; 3) Cubikmaal Litre = 1 Cubik Decimeter; 4) Tyngdemaal, Vægt, Gramme = Vægten af een Cubik-Centimetre destilleret Vand. Herefter ere og Mynterne bestemte. Imidlertid har man dog og særdeles Benævnelser for mange Maal. Ved Grundlængdemaalet heder Millemetre Trait, Streg, Centimetret Doigt, Finger, Decimetret Palme, Dekametret Perche. Ved Flademaalet hedder Hektaren Arpent; ved Cubikmaalet Hektolitre, Setier, Skjeppe; Kilolitre Muid, Pinte, Tønde.

Fransk Lovgivning. Frankerig havde fordum lige saa lidet Eenhed i Lovgivningen som Tydskland. Efter det lovgivende Corps kan man skjelne mellem tre Perioder i Lovgivningen (see code civil françois).

Fransk Malerskole. Med Frants 1ste begyndte egentlig Maleriets Historie i Frankerig. Han indførte Kunsten i Frankerig ved at indkalde Kunstnere fra Italien, som den berømte Leonardo da Vinci (1515) der døde i hans Arme, Andrea del Sarto (1518 og del Rosso (1530). Denne blev første Hofmaler og fik Overopsigt over Forskjønnelserne i Fontainebleau og efterfulgtes af Primaticcio. Den sidste trak flere Italiener til Frankerig og disses Kunstsmag blev herskende til Ludvig 14des Tid. Dette er Grunden, hvorfor mange Kunstkjendere ei antage nogen egentlig fransk Skole. Rigtig nok er det franske Malerie udvoxet af italiensk Stamme og næret ved italiensk Kunsts Indflydelse og Frankerigs største Malere have faaet deres Dannelse i Italien, dog viser den franske Aand og Nationalcharacteer sig hos dem i mangt eiendommeligt Træk. Under Frants 1ste dyrkedes fornemmlig Portraitmaleriet og i Glasmaleriet udmærkede de Franske sig saaledes, at Bramante, som Pave Julius 2den paalagde at pryde Vatikanets skjønne Vinduer, blandt andre Fremmede, lod komme adskillige franske Malere. De fleste Skribentere begynde den saa kaldede franske Skole med Jean Cousin fra Soucy ved Sens (1588) fortrinlig bekjendt som Glasmaler. Krigene under Henrik den 2den og Huge-

notternes Forfølgelser skadede Kunsten middelbart og umiddelbart. Først under Ludvig 13de hævede den sig igjen. Vel havde Henrik 4de forsamlet de dueligste Kunstnere i Louvre; men den ulykkelige Borgerkrig, hans politiske Planer og tidlige Mord hindrede ham i at give Kunsterne noget betydeligt Sving. Heller ikke maa man lade ubemærket, at allerede fra Frants 1stes Tid de saa kaldte galante og tit uanstændige Malerier, hvorved Kunsten fornedredes til Vellystens Tjenerinde, vare meget yndede i Frankerig, hvortil Heffet bidrog uendelig meget. Først med Simon Vouet (født i Paris 1582 død 1641) erholdt Frankerig en udmærket Nationalkunstner, der stiftede en Skole, hvoraf adskillige store Mestre ere udgangne, hvilke fulgte den rene italienske Smag. Blandt de Kunstnere, der udgik af hans Skole ere Le Sueur, Le Brun, Jean Baptiste Mole, Dorigny, hans egne Brødre og Andre. Hans Samtidige vare Philip de Champagne, Le Valentin, Blanchard Noël, Varin (død 1670) hvis Discipel var Nicolas Poussin (født i Andely 1594 død 1665). Alle disse Kunstnere indtraf under Richelieus Administration og gave de skjønne Kunster mere Characteer og Fuldkommenhed end de havde selv under Ludvig 14de. Richelieu drog Poussin fra Rom til Paris (1639), Kongen gav ham en Gage af 3000 Livres, Titel af første Hofmaler og Overopsigt over alle artistiske Foretagender. Dog skrev han selv, mismodig over de Intriguer han havde at kjempe imod, og over de smaalige Beskjeftigelser, hvormed man bebyrdede ham: „Jeg maa frygte at et længere Ophold i dette Land gjør mig til et middelmaadigt Menneske, saavelsom de andre." Han gik 1640 tilbage til Rom (See Art. Poussin). Hans ideale Stræben var ei for de Franske, og om og Ludvig 14de tillod ham at fortære sin Pension i Rom saa var dette mere af Forfængelighed og for at ansees som Beskytter af Videnskaberne end af virkelig Overbeviisning om denne Malers Fortjenester. Han var og den første store franske Landskabsmaler. En af hans Disciple var Caspar Dughet. Claude Gelée kaldet Claude Lorrain (født 1600 død 1682) den største Landskabsmaler, levede i Rom. Den største Eiendomlighed har den saakaldte franske Rafael, nemlig Eustache le Sueur (født 1617 død 1655). Reenheden i hans Stiil og Omrids og hans hjertelige Simpelhed udmærke ham for alle. Han forlod aldrig Paris og dog kom Ingen Rafael nærmere. Efter Richelieu begyndte Kunsterne igjen at synke, Under Ludvig 14de som alle Kunster skyldte meget i det mindste med Hensyn til Pragt, begik man to Feil i Kunsternes Direction: først gav man dem mere udvortes Glands end sand Storhed, for det andet underkastede man dem Le Bruns Eneherredømme, som underordnede alle Arbeider og alle Talenter sin Maade at see

og handle paa. Eensformighed og trykkende Tvang, der skade Kunsten saa meget, vare uudeblivelige Følger deraf. Hans Compositioner vare vel kraftige, men hans Figurer manierte og fornægte ei Franskmanden. Ved Siden af ham udmærkede sig den phantasierige Seb. Bourdon (født 1616 død 1671.) Havde Ministeren Colbert ei seet med Le Bruns Dine, havde han sikkrere naaet sit Maal at forherlige Ludvig 14des Regjering ved Kunsten. Imidlertid have Colbert og Le Brun i det mindste den Fortjeneste at have oprettet Akademierne i Rom og Paris, hvilke medsatte sig Laugstvangen ved den hellige Lucas's Akademie. Under Ludvig 14de naaede og Gobelins og Savonneries Manufacturer, hvori man forfærdigede de skjønneste Tæppener efter de persiske Mønstre, den høieste Fuldkommenhed. Louvois søgte siden at kuldkaste alt hvad Colbert havde anordnet. Hans Yndling, Pierre Mignard (kaldet Romeren, født 1610, død 1695) som blev første Maler, behandlede Kunstnerstolen med Stolthed. Dog var han selv en kraftig Maler. Epochen under Hertugen af Orleans Regentskab var ei gunstigere for Kunsterne. Uagtet den første Maler, Antoine Coypel (født 1669) personlig beskyttedes af ham og den herskende Luxus syntes at være Kunsterne gunstig, sank de dog efter Poussins, Le Sueurs, Mignards og Lebruns Død indtil Midten af Ludvig 15des Regjering. Jouvenet, Vanloo, Doyen, Pierre Subleyras, Restout, Wateau o.A. vise Maleriet i dets Aftagen. Den ukydske Maler Boucher (født 1704 død 1770) viser samme i fuldkomment Forfald, ved Afvigelsen fra Natur og Antike ved Bizarrerie og Affectation. Alle Kunsterne vare mere eller mindre afhængige af Akademiets Directører, hvis Smag man maatte rette sig efter for at vinde en Priis. Le Prince (født 1733 død 1781) af Bouchers Skole, var berømt ved at forbedre Aquatintamaneren. Joseph Vernet (født 1714 død 1789) en fortræffelig Landskabsmaler, især berømt af sine Søestykker, stod ene i sin Kunst, Gué dannede sig efter ham, Vien (født 1715 i Monepellier) vovede at vælge sig Naturens og Antikernes Studium til Ledere hvilket alle Skolens Overhoveder havde betragtet som en farlig Fordom. Dog iagttog han den Forsigtighed ei at træde frem som Reformator, ei træde nogens Egenkjerlighed for nær og ei vise nogen personlig Ærgierrighed. Uden at vække Enthusiasmus var han tilfreds med den Agtelse der grundede hans Rygte. Vincent, David, Regnault, Menageot, Suvée og alle senere Malere, der have udmærket sig som Mestre, vare enten hans Disciple eller havde dannet sig efter hans Mønster. Han ansees derfor som Fader for den nyere franske Malerskole. Den lykkelige Revolution i denne Kunst, siger Lebreton i hans Indberetning til Keiseren, af 5 Marts 1808, begunstigedes tildeels ved Tids-

alderens philosophiske Aand. Hvad Diderot bekjendtgjorde om Sallonerne af 1765 og 1767 vakte og udbredede mange nye Ideer om Kunsten, hvilke havde en gavnlig Indflydelse. Aar 1789 blomstrede denne nye Malerskole, da Revolutionen pludselig udbrød og Nationalforsamlingen 1791 ophævede ethvert artistisk Institut. Partierne hindrede Oprettelsen af nye Anstalter og i Aarene 1792 og 93 tabtes mange herlige Kunstværker ved de raae og ødelæggende Udbrud af det franske Frihedsraserie. Ogsaa Nationalconventet ophævede alle Akademier, derimod traadde de patriotiske Kunstnere sammen under Navn af Société populaire et républicaine des arts, hvortil enhver Borger, der drev en tegnende Kunst eller fandt Smag deri, kunde erholde frie Adgang og besøge Forsamlingerne i Louvre. Som Revolutionsmaler, der fandt Behag i Fremstillingen af Skræksceener, fremstod Viens Discipel David, samt Gerard og Vincent. Man kan, siger Fiorillo i de tegnende Kunsters Historie, ønske de Franske til Lykke med at de endelig have forladt den gamle Skoles Maxime og skjenke de antike og ædle Kunstværker mere Opmærksomhed; men de forfalde til et andet Extrem ved at miskjende Maleriets Grændser og Bestemmelse, holde Sculptur og Malerie for eet og affectere en Simplicitet, der er dem fremmed. Den største Deel af den nyere Skoles Malerier ligner colorerte Statuer og Basreliefs, Figurernes Omrids ere skjerende, Udtrykket voldsomt, Compositionen tom og tør, Coloriten haard, fordi de vælge Localfarver af Naturen og søge at hæve Effecten ved morke i det Sorte faldende Skygger. De nye franske Kunstnere troe at kunne overføre Grækernes Simpelhed i deres Værker, men forvexle det Simple med det Tomme og arbeide med Møie for at blive kjedsommelige. Da de ei ere gjennemtrængte af ægte classisk Dannelse, saa blive de kun staaende ved det Udvortes, uden at finde Grundsætningerne for Smagen, og det synes virkelig som Tidens Aand stedse mere vil fjerne dem fra Idealets Kunst. Den nyeste franske Skole deler sig efter Fiorillo i tre Classer, hvoraf den første har nogle agtværdige Elever af Vincent, David, (f. Ex. Drouais, Gerard, Girandet og Regnault, f. Ex. Prudhon, Gratiernes Maler, hvilke ved grundige Studier trænge dybt i den gamle Kunsts Indre, beskjeftige sig alvorlig med Natur og Anatomie, tage en Rafaels, Gjulio Romanos og andre store Mestres Værker til Mønstre, besidde et lykkeligt Talent i Opfindelse og Udførelse og paa nye fremkalde den venetianske og lombardiske Pensels Tryllefarver. Den anden Classe danne disse Kunstneres Efterlignere, hvilke ei kunne hæve sig til Idealets Høide; de affectere Simplicitet, som er det franske Naturel modsat, blive overdrevne for at fremtvinge Udtryk og give alle de=

res Værker et Anstrøg af ægyptisk Simpelhed og Kulde, fordi Keiseren havde en stor Tilbøielighed til den ægyptiske Kunst. Den tredie Classe bestaaer af Levningerne af den gamle Skole, som paa en jammerlig Maade er bleven tilbage for Tidsalderen. Til Miniaturmalerne og til de bedste Tegnere med Sepia og sort Kride hører for nærværende Tid Isabey, der har tegnet Bonaparte og hans Familie i flere Portraiter meget træffende. Garnier og Le Barbier udmærke sig i det historiske Fag, Valenciennes, Thibaut, Sablet i Landskabsfaget. Blomster og Frugtmaleriet, Afbildning af Naturalier som Planter, Insecter, Fugle, saavelsom Porcellainsmaleriet er i de nyeste Tider i Frankerig bragt til den høieste Spidse. Iøvrigt fortjener det at bemærkes at Maleriet blev meget understøttet under Napoleon og mange Anstalter gjordes derfor. Museerne derigerede Vivant Denon.

Fransk Musik. Allerede i de ældste Tider, da Frankerig endnu heed Gallien, havde dette Land en eiendomlig Musik. Diodor, Gregor af Tours o. A. berette, at der allerede har været Musikskoler Aar 2140 efter Verdens Skabelse. Bardus en gallisk Konge skal have stiftet dem, og efter ham skulde Sangerne og Spillerne være blevne kaldte Barder, hvilke Dupleix anviser deres Sæde i Montbard i Bourgogne. Vist nok er det, at Barderne tilhøre Celterne eller Galerne, og man kan altsaa ei tvivle om efter hvad Strabo, Diodas o. A fortælle, at Kundskab om og Lyst til Musiken fandtes hos Gallierne. Da Romerne undertvang dem forlede Barderne og Druiderne deres Fædreneland, og fra de Aarhundreder som fulgte paa Julius Cæsar, vide vi Intet om dette Lands Tonekunst. Blandt Frankerne maae den vel have været bekjendt for Pharamund, naar det ellers er sandt hvad Fouchet siger uden Beviis, at man har udraabt denne til Konge i Spidsen af Hæren under Lyden af krigersk Musik. Gregor af Tours fortæller at man ved Chlodevigs Daab i Kirken St. Remy i Rheims opførte en Musik, der var den ophøiede Gjenstand værdig. Den henrykkede Chlodevig saaledes, at han i en Fredsslutning med Theodorich, Ostgothernes Konge i en egen Artikel, paalægger denne at sende sig en god Guitarrespiller og et Musikchor fra Italien. Anekdoter om flere Konger fra denne Tid levere Beviser paa Kjerlighed til Musiken og sammes store Virkninger. Chilperich selv Digter og Musikus, opfandt fire Bogstaver, som han tilføiede Alphabetet for at lette Rimet i det franske Sprog og gjøre Sangen behageligere. Under Pipins Regjering antage Flere det første Orgel i Frankerig. Carl den store bragte Aar 801 Musici med sig fra Italien og oprettede en Musikskole i sit Pallads. Kong Roberts

Formæling med Constance, en Datter af Wilhelm, Greve af Provence ansees for Epochen for de Franskes Smag i Musikken. Kort derpaa dannede sig eet Selskab Sangere og Musici som man kaldte Trouveres, Traubadours, Chantiers; de digtede og sang. Andre kaldte sig Jongleurs eller Menetriers og ledsagede deres Sang med Instrumentalmusik. Man veed, at disse kom i de Stores Paladser, hvor man ved Taffelet, ved Høitider og offentlige Feste frydede sig ved deres Sang. Robert, Hugo Capets Søn, var Digter og Tonkunstner Thibault, Greve af Champagne, og Konge i Navarra, som var dødelig forelsket i Dronning Blanca, forsamlede sit Raad for at spørge om et Hjelpemiddel mod Sygdommen, man vidste intet andet for ham end Musik og Poesie Paa den hellige Ludvigs Tid synes Kunsten alene at have indskrænket sig til Kirkemusik. Carl 5te elskede Musikken meget og pleiede at slutte sit Taffel med Fløiteconcerter. Under Philip den smukke opbyggede man et Theater, hvor der opførtes Feerier med Musik. Den Fæstlighed, som man foranstaltede, da Ludvig Hutin, Philip den lange og Carl den smukke bleve slagne til Riddere, varede i tre Dage. Siden veed man indtil Frants den førstes Tid næstendeels ei, om der har været nogen Musik i Frankerig; men denne Konge, en Ven af alle Kunster, oprettede foruden sit Capel, en Kammermusik, der fulgte ham 1515 til Slaget ved Marignano og i Bologna forenede sig med Leo den 10des Capel, saa længe begge Souverainer opholdt sig der; en Omstændighed, der sandsynligviis havde Indflydelse paa den da herskende Smag og forberedede den mærkværdige Forandring, der bevirkedes ved Henrik 2dens Formæling med Catharina af Medicis. Frankerig skylder de Musici, der fulgte denne Prindsesse fra Italien, den bedre Smag i Musiken. Carl 9de yndede og dyrkede baade Poesie og Musik, og under hans Regjering oprettede Jean Antoine Baif i sit Huus i Forstaden St. Marceau et Musikakademie, hvori Kongen selv spillede Engang ugentlig. Eustachius du Lauroy fra Beauvais, Carl den 9des og Henrik 3dies Capelmester var en fortræffelig Tonekunstner. Margrethe af Lothringen, Henrik den 3dies Stifsasters Formæling, blev høitideligholdt ved en ligesaa nye som glimrende Fest. Ronsard og Baif forfærdigede Texten, Musikmestrene Beaulieu og Salmon Musiken dertil saavelsom til en comisk Ballet af La Chesnaye. Udførelsen af denne Ballet gav de Franske Smag paa dette Slags Amusement og der etablerede sig dengang en Troppe af Comediens italiens i Hotel Bourbon. Snart fandt hiin Fest Efterlignelse. Henrik 3dies Gemalinde gav en i Louvre, som endte sig med Balletten Ceres, hvori Musiken var af Claudin, Frankrigs paa den Tid meest berømte Tonekunstner og Dandsen af

Italieneren Ballazarini, som siden kaldte sig Beaujoyeur. Aar 1585 indførtes Musik i flere Kirker i Paris og det af Henrik den 3die oprettede bodfærdige Broderskab havde en sørgelig Musik i sit Følge. Henrik 4de gjorde lidet af Musiken, hvorimod Marie af Medicis var en desto større Veninde af samme. Ludvig 13de begunstigede Skuespil og Musik og componerede selv adskillige Sange. Ludvig 14des Smag og Pragt hyst bragte ogsaa Musikken i Opkomst. Aar 1644 lod Cardinal Mazarin de berømteste Musici komme fra Italien for at give den første Forestilling af en Opera. Den blev given i Louvres Sal; dens Emne var Les amours d' Hercule. Lulli debuterede deri med Musik til Balletten. I Aaret 1660 fremkom Lambert og Bosset med et nyt Slags Sang. Lambert, Overintendant for Musikken hos Enkedronningen, satte Perrins to første Operaer i Musik. De opførtes 1659 og 1671. Dog var Musiken i sin Barndom indtil Lullis's Tid, han var den egentlige Skaber og Forbedrer af Nationalsmagen. „Hans Chore siger Schubart, ere festlig store. I Recitativstilen var hon en saa stor Mester at de fleste europæiske Tonesættere rettede sig efter ham. Hans Arier ere rigtig nok blevne temmelig gammeldags for vore Tider, men Vee den der ei føler Kraften af deres simple Udtryk i sit Hjertes Inderste! Lulli forstod Sangen tilgavns, han følte og vakte Følelser. Vel var hans Sang yderst simpel, men Sandhed, Natur og kunstløst Udtryk erstatrede alle vore Former og Cadencer. Ogsaa i Kammerstilen har Lulli udmærket sig som Mester. Hans Ouverturer, Sonater og Dandsestykker vidne om et uudtømmeligt musikalsk Genie,“ Han er Opfinder af Menuetten, hvormed han gjorde Opsigt over hele Europa. Den første Menuet dandsede Ludvig 14de 1663 i Versailles med een af sine Maitresser. Lulli forfærdigede 13 Operaer, en Mængde herlige Kirkestykker og Galanteriesager. Efter hans Død gjorde, som Schubart udtrykker sig, den franske Musik, en lang Generalpause, hvilket dog mindre kan gjelde om Mangel paa Tonekunstnere overhovedet end om saadanne, der have lignet Lulli; thi paa Tonekunstnere manglede det ei: Campra, Colesse, Destouches, Mouret, Bernier, Clerembaut, Monteclair, Dubousset, Bastistin, La Lande, Marais, Forquerey, Marchand, Couperin, Batiste, Senailler, Rebel, Francoeur o. A. blomstrede efter hverandre og naaede mere eller mindre Høder.

Conversations-Lexicon,

eller

encyclopædisk Haandbog

over

de i selskabelig Underholdning og ved Læsning forekommende Gjenstande, Navne og Begreber, med Hensyn til Folke- og Menneske-Historie, Politik, Diplomatik, Mythologie, Archæologie, Jordbeskrivelse, Naturkundskab, Fabrik og Manufacturvæsen, Handel, de skjønne Kunster og Videnskaber, indbefattende tillige de ældre og nyere mærkværdige Tidsbegivenheder,

oversat

efter

den tydske Originals tredie Oplag, med adskillige Forandringer og Tillæg,

af

H. A. Kofod,

Overlærer ved Kjøbenhavns Kathedralskole.

Tredie Binds fjerde Hefte.

Kiøbenhavn 1817.
Forlagt af A. Soldin.
Trykt hos C. Græbe.

Fransk Musik (fortsat.) Rousseau, hvis musikalske Ordbog med Rette gjorde saa stor Opsigt, var en Dæmning imod sine Landsmænds slette Modesmag, hvis Oversvømmelser han i nogle Aar holdt tilbage. Rameau erhvervede sig som Theoretiker ei ringe Fortjeneste ved at opstille Principet for Grundbassen; som Componist fordunklede han ei allene alle sine Samtidige, men bragte selv Lullis skjønne Recitativer i Forglemmelse. Han var 50 Aar gammel, da han 1733 gav sin første Opera Hypolite et Aricie; 20 andre Compositioner af samme Slags paafulgte og satte Stemplet paa hans Hæder. Rousseau selv bekjendte, at man skylder hans Operaer, at det lyriske Theater er hævet over de almindelige Breder. „Han har, siger Rousseau, dristig gjennembrudt den meget ringe Musiks ringe Cirkel, inden hvilken vore smaae Musici siden Lullis Død tumlede sig omkring; han har et stort Talent, megen Ild, en stor Kundskab om alle harmoniske Omvæltninger og alle Midler til at frembringe Virkninger. Han er den første, der har forfærdiget Symfonier og rige Accompagnementer, men har deri gaaet for vidt. Han gjorde disse sidste altfor overlæssede, hyppige og forvirrede." Ogsaa han har havt Lullis Skjebne; den største Deel af hans Musik er glemt og vil ei mere komme for Dagen. Mere Indflydelse end nogen anden har Gluck havt paa den franske Musik. Han traadte frem med Piccini 1774. Hans Musik hævede de Franskes Stemning. Mod Slutningen af Kongeperioden sank Aanden stedse mere til Smaahed, og de comiske Operaer fordærvede næsten Alt: Philidor underholdt fortrinligt denne fordærvede Smag. Selv den fortræffelige Gretry vilde have udrettet uendeligt mere, hvis han var fremtraadt paa en anden Tid. De Franske have forsøgt sig i alle musikalske Skrivearter, og hver har hos dem sin Eiendommelighed. Man kan ikke nægte at ogsaa denne Kunst som alle andre var manieret paa en synderlig Maade. Forgjeves henviste flere til den italienske Smag; man søgte vel at amalgamere den med den franske, men hvad kunde komme der ud af, da de ere hinanden saa aldeles modsatte? Med Rette siger Burney i sin musikalske Reise: „Den rene Sandhed er at de Franske ei lide den italienske Musik; de foregive vel at antage og beundre den, men det er ei andet end Affectation." Ob-

the har i en Anmærkning viist, hvorfor det vel ei engang er muligt at begge Nationers Smag kan forene sig. Italieneren fryder sig ved Harmonie, og Melodie som saadan; Franskmanden har mindre denne Sands end Følelsen og Lidenskaben, som derved vækkes, for Øiet. Selsomme Harmonier, afbrudte Melodier, voldsomme Afvigelser og Overgange opsøger han for at udtrykke hine og udsætter sig tit for den Dadel at støde Øret. Hymnerne og Sangene under Revolutionen virkede derved saaledes at de ei maae forbigaaes i den franske Musiks Historie. Hvad Burney derfor har bemærket under den sidste Konges Regjering, have nyere Reisende bemærket om Revolutionstiden. Kun en udvortes Ynde lokkede til Pergolesis Stabat mater og Leos Miserere. Ved Haydns Stabelse var Salen Førstegang propfuld, ved Gjentagelsen tom, og Haßelmayers mozartske Theater fandt snart sin Undergang. Imidlertid gjør man meget af Mozarts og Haydns Symfonier og Quartetter og executere dem hyppigt. Napoleons Regjering var ogsaa virksom for Musikken. En før 1789 indrettet Syngeskole, som stod under Operaens Indflydelse opløstes som en kongelig Anstalt. Blandt Hovedindretningerne til Musikens Befordring er Conservatoire de Musique. Fem Directeurer have deri Opsigt over Eleverne, som ere inddeelte i forskjellige Classer efter de Instrumenter, de spille og nyde de berømteste Mestres Underviisning. Mærkværdigt er og det i en egen Bygning anlagde (1806) musikalske Bibliothek, det eneste i sit Slags, for hvilket Napoleon var saa virksom i Italien. Académie de Musique eller den store Opera hører uden Tvivl til de betydeligste, der gives og udmærker sig ved Kunsternes Virtuositet. I de nyeste Tider bevirkedes en nye Revolution i den franske Musik ved Cherubini og Spontini, der dog begge ligesom Gluck ei vare Franskmænd. Dem nærme sig mere eller mindre Mehul, Boyeldieu o. A. Nicol, Isouard, Berton, Carel, som har skrevet en Haandbog i Harmonien, slutte sig mere eller mindre til hine eller til D'Alayracs lette Romancetone. Man sammenligne iøvrigt hermed Reichardts Breve over den nyere Musiks Tilstand i Frankerig.

Fransk Poesie. I det 12te Aarhundred finde vi de første Spor til en Poesie i Frankerig fornemmelig uddannet af Normannerne. Da Normanneren Alexander (af hvem Alexandrinerne have Navn) ved Philip Augusts Hof mellem 1180 — 1223 havde forfattet Alexander den stores Levnet i Riim fuld af allegoriske Hentydninger paa Philips Bedrifter og Kongen med Velbehag havde hørt hans Riim og andre deri fundet Opmuntring til Poesien, da først levede Poesien op i Nordfrankerig. Kongerne af

Frankerig hædrede siden Digtere og Sang; andre Store stemmede i samme Tone, og saaledes blev Poesien ogsaa her en Hovedforlystelse ved Hoffet og i de bedre Selskaber. Det romantisk-poetiske Aand, der i hiin Tid ved Provençalerne levede i Italien, Spanien og Sydfrankerig, og og saa Veien igjennem det egentlige Frankerig, og det ridderlige Galanterie yttrede sig endog ved Seine. Fra den Tid Kong Thibault af Navarra havde udaandet sine Sukke for Dronning Blanca, liig en provençalsk Troubadour, istemmede og andre samme Tone og man finder blandt gamle Bibliothekers Haandskrifter hele Samlinger af gammel franske Chansons og pastorelles, fulde af bittre og tungsindige Klager til haarde Herskerinder. Selv ved det glade Bæger og til Underholdning ved Bordet sang man Elskovssange. Endelig efterlignede man her Kjerlighedsretten, hvori man poetisk undersøgde og afgjorde Stridsspørgsmaal i Kjerligheds og Galanteriesager. Desuagtet synes de Franske ei endnu med Enthusiasme at have hyldet Poesien, som Provencaler, Italiener, Spanier og Portugiser „De yndede siger Bouterweck, i Poesien meere den aandrige Underholdnings Kunst end virkelige Følelsers inderlige Udtryk." Derfor gjaldt i Frankerigs galante Cirkler en aandrig Fortæller ulige mere; Fortællinger, lystige Eventyrer, Feehistorier og Romaner fremspirede paa denne Grund. De kortere Stykker vare Fablieaux og Contes, som udgjorde een af Forlystelserne paa Galladage, ved Feste og Smauserier. Snart fortalte Gjæsterne selv efter en vis Tuur, snart optraadde Fortællere, som øvede sig i deres Kunst og for deres Færdigheds Skyld bleve tagne i Tjeneste af Hofferne. (Le grand Fabliau ou Contes du 12 & 13. Siècle) Par. 1779 5 Vol. 12). Romanerne vare af forskjelligt Slags: 1) Ridderromaner, der gik ud fra det under Turpins Navn digtede Carl den stores Levnet og fra Kong Arthurs Bedrifter saaledes som Benedictinermunken Wilhelm af Monmouth havde opdigtet dem. Ved de sidste sammensmeltede det Brittiske med det Franske, Kong Arthur og det runde Bord braates over paa fransk Grund ligesom maaskee Amadis kom fra Spanien eller Portugal. Endnu en anden Kilde for slige Digtninger var Alexanders fabelagtige Levnet og Sagnene om de thebanske og troianske Helte, som man alle henflyttede til Riddertiden. (Corps d' extraits de Romans de Chevalerie p. M. le Comte de Tressan. Paris 1782 4 Vol. 8. Bibliotheque universelle des Romans. Paris 1775). 2) Fabelagtige Krønniker i Vers. 3) Allegorier. I Spidsen af disse staaer den saa kaldte Rosens Roman, en Bog som i Frankerig ansaaes for Geniets Triumph. (Le Roman de la Rose par Guillaume de Lorris. Amst. 1735. 3 Vol. 12).

Paa Reiserne til Orienten bleve de Franske bekjendte med Necromanterne. I det 12te og 13de Aarhundred maa man og opsøge de første Spirer til den franske dramatiske Poesie, i deres Mysterier og Moraliteter. Saaledes blev det i det Væsentlige lige indtil Frants 1ste i Begyndelsen af det 16de Aarhundred, under hvem Chevaleriets Aand i Frankerig først uddøde. Her begynder en nye Periode i den franske Poesie, som tog sin Retning efter den fransk Nationalsmag, fra hvilken den ei siden er vegen. To Ting vise sig herved som charakteristisk: en Stræben efter Forstandighed, som fremmedes ved de gamle Classikers Exempel efter fransk Synsmaade, og Stræben efter at behage Hoffet. Gandske rigtigt bemærker Bouterweck: „den franske Poesie trængte sig stedse nærmere til Hoffets Sphære. Stedse mærkeligere antog den Hoffets Sæder og Sprog, og gik derved især naar den fortrinlig vilde udmærke sig, over til elegant Veltalenhed. Ængstlig stræbende efter Hoffets Gunst, agtede de franske Digtere Naturens Stemme mindre end Reglerne, uden hvis Iagttagelse de ei kunde træffe den store Verdens Tone. For at glimre efter Ønske med deres Talenter, turde de ei tabe den Effect af Øie, som deres Værker skulde gjøre i Nærheden af de Store. Til denne Effect, der tilstrækkelig smigrer Forfængeligheden, men nedtrykker den poetiske Selvfølelse og indskrænker hele Geniets Frihed prosaisk, kommer man stedse tilbage i Historien om de Franskes skjønne Literatur. Den store Verdens Bifald foresvævede dem bestandigt som den ledende Stjerne paa deres Horizont og som Kunstens høieste Priis.“ Saaledes opkom Eensidighed i Smagen og Afhængighed af et elegant Hofs Vedtægter; istedet for en frie Naturpoesie en Stats og Toiletpoesie. Denne Periode varede til imod Midten af det 17de Aarhundred, da Richelieu med sin hele Indflydelse efter sin Synsmaade virkede paa Frankerigs Litteratur og Poesie. Han drev paa det franske Sprogs Cultur, og krönede sine Bestræbelser herfor saavelsom for Frankerigs skjønne Litteratur overhovedet ved Stiftelsen af Academie françaife 1635, hvorved de Franskes litteraire Smag blev underkastet en formelig Lovgivning og Hofsmagen i visse Maader blev dictatorisk for Nationen. Den Række Digtere, som høre til denne Periode, begyndte med Marot, med hvem de franske Literatorer overhovedet lade den franske Poesies Epoche begynde Hans Tilhængere kaldte man Marotister, der ligesom deres Overhoved, stræbte efter Correcthed i elegant Snurrepiberie. Blandt dem fortjener maaskee Marots Veninderske, hvis man vil regne hende til hans Tilhængere, Frants 1stes Søster, Dronning Margarethe af Navarra, den meste Udmærkelse. Iøvrigt gives der næsten intet Slags Poesie, hvori man jo med mere eller mindre Lykke for-

søgte sig i denne Periode. Jodelle indledede en Omdannelse af Theatret og ham fulgte hans Venner, den saa kaldede franske Syvstjerne. (la Plei de françoise) hvori Ronsard priies endnu i det følgende Aarhundred som den meest lysende. Foruden ham og Jodelle hørte hertil du Bellay, Antoine de Baif, Pontus de Thyarde, Remi Belleau og Jean Daurat, hvis Glands dog allerede for længe siden er fordunklet. Jodelle maae tillige betragtes som Stifter af de franske Sonnettisters Skole; i den anden Halvdeel af det 16de Aarhundred herskede fornemmelig Sonnetpoesier. Der kom og et stort Forraad middelmaadige Lyst og Sørgespil til Syne før de gamle Theatre aldeles ophørte under Henrik 4de og en Mængde Hyrdedramaer for det lagdes Grund til de nye Skuespil ved to staaende Theatre i Paris. Til de meest berømte Navne fra denne Periode høre Desportes, især for hans Bergeries; Malherbe, de Franskes Mønster i det lyriske; Regnier, der erholdt Celebritet ved sine Satirer, som Racan ved sine bukoliske Digte og Passerat ved sine komiske Fortællinger. Som Skuespildigtere brøde Rotrou, Baro og Mairet Banen. I øvrigt vedblev ogsaa i denne Periode de Franskes Hang til Fortællinger, der i den første Halvdeel af det 16de Aarhundred endnu holdt fast ved de gamle Ridderromaner, men derpaa tog forskjellige Retninger. Først yndede man Novellerne, hvoriblandt Dronningen af Navarras Heptameron er mærkelig. Een af Nationens fortrinligste Hoveder, lige udmærket ved Opfindelsesaand og Vid, Rabelais, bragte den satiriske Roman paa Banen, hvortil siden kom Hyrderomanen og Memoirerne, som søgte at forene den sande Histories og Romanens Fortrin. Det var især fra den Tid d'Urfé skrev sin Hyrderoman Astræa og Brantôme sine Memoirer. Den tredie Periode, der gaaer fra Midten af det 17de til de første ti Aar af det 18de Aarhundred og indbefatter Ludvig 14des saa kaldte gyldne Alder, begynder med Corneille og Moliere. I det væsentlige skedte ingen Forandring, og man gik blot videre paa den allerede betraadde Bane. Den franske Nationalsmag slog nu fastere Rødder. Det var netop paa denne Tid at Frankerig erholdt en betydelig Indflydelse paa det øvrige Europa og tragtede efter Forrangen for alle andre Magter, hvorved ogsaa dets Sprog erholdt en politisk Vigtighed. Paa samme Tid indtraf en Mængde ypperlige Hoveder, der gave hiin Nationalsmag en classisk Anseelse. Man kan derfor ei undre over at ogsaa det øvrige Europa antog denne Nationalsmag til Mønster; og man begyndte at betragte selv de græske og romerske Mønstre igjennem franske Glas. Man kommer næsten i Forlægenhed ved at vælge blandt de mange udmærkede Hoveder, som forherligede Ludvig 14des Tidsalder. (See Vol-

taires Siècle littéraire de Louis 14. Her gjøres et Valg efter La Harpe, som i 4de Bind af sin Cours de Littérature fremstiller denne Periode. Som Skuespildigtere glimrede Pierre Corneille, kaldet den store, den mere blide Racine og Comikeren Moliere; af anden og tredie Rang var Quinault, med hvem egentlig Operaen begynder, Brueys Palaprat, Baron, Campistron, Boursault, Regnard, Dufreny, Dancourt, Hauteroche, Thomas Corneille, Pradon, den ældre Crebillon, Destouches o. A. I Fablen og Fortællingen staaer den naive, trohjertige Lafontaine øverst; ham fulgte dog uden at naae ham Boursault, Le Noble, Vergier o. A. Boileau blev Mønster for Satiren og Epistlen. Af et andet Slags vare Chaulieus og Jean Baptiste Rousseaus Epistler, ligesom den burleske Scarrons Satire er aldeles forskjellig fra den alvorligere Boileaus. I det Lyriske forsøgte mange sig. J. B. Rousseau staaer øverst som Odedigter, Chapelle og Chaulieu i Skjemtedigte; i Elegien gjordes Forsøg af Segrais, Mad. Deshoulieres og de la Suze: disse samme havde saavelsom Fontenelle valgt sig den idylliske Poesie. Længst stod man tilbage i det Episke, thi man kan ansee Desmarets, Chapelains og andres Forsøg for mislykkede. Kun Fenelons Telemach, der nærmer sig Romanen, i prosaisk Fremstilling fortjener nogen Udmærkelse: Romanerne selv tage i denne Periode en forskjellig Vending. Ved Calprenede kom de historiske Romaner i den gamle Ridderromans Maneer i Mode, og Damerne de Scudery, de la Force, de Villedieu, d'Aunoy de la Fayette lode ei lide nogen Mangel paa dem. Scarron og Le Sage cultiverede den comiske Roman, der dog ei kunde komme frem, rimeligviis fordi en Strøm af Fee-Eventyrer, efter Perrault, Grevinde d'Aunoy, Galland og A. oversvømmede Alt, indtil den aandrige vittige Hamilton spottede dem. Bussy Rabutins scandaleuse Memoirer (histoires amoureuses des Gaules) saavelsom de finere af Grammont (Hamilton) forkyndte ved deres Frivolitet den følgende Periode, som gik fra Hertug Regentens Regjering indtil Revolutionen. Voltaire staaer heri øverst; han var et overordentlig Genie af sjældent Omfang, usædvanlig Bøielighed og Frugtbarhed, fuld af Aand og Vid, om just ei meget dybsindig. Men maaskee han netop derfor fandt saa meget større Virkekreds og Bifald. Her betragtes han blot som Digter. Som Tragiker kan han sættes ved Siden af Corneille og Racine og er saaledes Frankerigs tredie store Tragiker. I Epopøien søgte han at udfylde et Hul i den franske Literatur ved Henriaden, der i Plan, Beskrivelser, Diction ꝛc. har alt hvad en fransk Critiker forlanger, kun ingen Poesie. Langt fortrinligere fra denne Side er hans fra moralsk Side forargelige comiske Epopoia La pucelle. Men her

varog Voltaire gandske i sit Element, thi i Alt, hvad Aand, Vid, Spot og Satire formaae, var han original og næsten uopnaaelig. Derfor glimrer og hans Genie fornemmelig i hans comiske Romaner. Af Encyclopedisterne hører fornemmelig Diderot herhid; han havde meget af Voltaire og desuden Lyst til at blive dramatisk Reformator, hvilket dog ei gandske lykkedes ham. Næst La Chaussee bidrog Diderot meest til at indføre det rørende Lystspil; men Diderots Indflydelse strakte sig videre. Ligesom Freron traadde frem imod Voltaire, saaledes traadde Palisot frem imod Diderot og Encyclopædisterne overhovedet; men hans Lystspil Philosopherne bevirkede ei hvad Forfatteren dermed havde til Hensigt. Philosophien og Tidens Frivolitet gik deres Gang fremad. Om den sidste vidne de letsindige tildeels obscoene Fortællinger og Digte af Voltaire, Piron, Dorat, Grecourt, Parny, Bernard o. A, hertil kom de frivole Romaner af den yngre Crebillon, Louvet, de Coudraye o. A. Imidlertid fremstod J. J. Rousseau, som en Modstander deraf. Han fandt og meget Bifald, dog mindre, fordi han fremstod med Værdighed, end fordi han viste sig parador. I hvert Slags Poesie erhvervede sig i øvrigt Flere en længere eller kortere Celebritet, som mange af dem dog blot skyldte Nyhedens Tillokkelser. Blandt Tragikerne har vel La Harpe den første Rang, som Beaumarchais blandt Comikerne. Til Tragikerne høre desuden Belloy, Le Miere, Chateaubrun, Mercier, Ducis, Chenier; til Comikerne Marivaux, Boissy, St. Foir, Piron, Sedaine, Collé, Fagan, Fabre d'Eglantine, Champfort, Collin d'Harleville, Picard o. A. For Operaen arbeidede Marmontel, Favart, Vadé, Anseaume og Barré. Som Fabeldigtere optraadde Dorat, Florian og Nivernois; poetiske Fortællinger leverede Colardeau og Imbert, poetiske Epistler Gresset og Dorat. Blandt Lyrikerne ansaaes Thomas for den bedste Odedigter og med ham Marquien af Pompignan og den yngre Racine; Elegier og Heroider digtede Dorat, Pezay, Colardeau, St. More og La Harpe. Berquin efterlignede Gesner i Idylpoesien. Satiren fandt foruden Gilbert ingen, der især opofrede sig den, derimod lagde flere sig efter det didaktiske og beskrivende Slags, som Louis Racine, Watelet, Dorat, Bernis og St. Lambert. Romanen undergik her som andre Steder mange Forandringer. Man kom stedse den borgelige Roman nærmere, hvilken dog deelte Publikums Yndest med de mindre Fortællinger. Marivaux, Prevot d' Exiles, Marmontel, Florian, d'Arnaud og Mad. Riccoboni ere tilstrækkelig bekjendte endog blandt Fremmede. Saaledes stod det da Revolutionen brød ud og adskillige af de ovennævnte levede ind i Revolutionens Tid. Derfor kun-

de heller ikke strax nogen betydelig Forandring bevirkes i Poesien. Man mærker imidlertid at en stor Deel af den forrige Frivolitet tabtes. Som udmærkede Mænd fra denne Tid staaer Arnauld, Boufflers, Chateaubriand, Chenier, Delille, Douval, Mad. Genlis, Le Brun, Legouvé, Lemercier, Parey, Raynouard og Mad. Staal, hvis Aand dog ligesaa lidet som Rousseaus er ægte fransk. Voltaire, der vist nok ei var partisk imod sit Fædreneland, yttrer sig saaledes angaaende den franske poetiske Literaturs Værd i sin Afhandling sur le poëme épique: „Man maae tilstaae at det er en Franskmand vanskeligere at forfatte et episk Digt end enhver anden. Deri er hverken vort Sprogs Rhythmus eller Tørhed Skyld. Tør Jeg sige det? af alle dannede Nationer er vor den mindst poetiske. De Værk paa Vers, der ere meest Mode i Frankerig ere Theaterstykker, disse maae skrives i en naturlig Stiil, der temmelig nærmer sig Conversationstonen. Boileau har blot behandlet didaktiske Gjenstande, som fordre Simpelhed. Som bekjendt er Bestemthed og Elegans Fortjenesten ved hans som ved Racines Vers; vilde han Elegana hæve sig til Oden, var han ei Boileau mere. Saadanne Mønstre have vænnet den franske Poesie til een alt for eensformig Gang; den geometriske Aand, som i vore Dage har bemægtiget sig Poesien, er bleven en nye Tømme paa den. Vor Nation, der af Fremmede ansees for letsindig, er med Pennen i Handen den viseste af alle. Methode er den herskende Egenskab hos vore Forfattere".

Fransk Sprog. I det nuværende Frankerig, det forrige Gallien, var i de ældste Tider det celtiske (galliske) Sprog i Brug. Efterat Romerne havde bemægtiget sig Gallien blev det romerske Sprog herskende; ved det vestromerske Riges Forfald og barbariske Folks Indtrængen udartede det romerske eller latinske Sprog saavel i Frankerig som i Italien. Der opkom et i Materie og Form høist fordærvet Latin, deels formedelst Germanernes fremmede Udtale, deels ved Indblanding af germaniske Ord og Vendinger. Strax ved sin Opkomst uddannede dette nye Folkesprog sig i en dobbelt Dialect, hvoraf man kan ansee hver næsten som et særskildt Sprog. Den grovere og mere udannede Dialect fandt Sted i det nordlige, den finere i det sydligere Frankerig. Begge skjelnede man ved det Ord, hvormed de udtrykte Ja. Det sydlige kaldte man Langue d'oc og det som taltes Norden for Loire Langue d'oui eller d'oil, og heraf er det nyfranske udgaaet. I Begyndelsen af det 12te Aarhundred forenede Raimond af St. Gilles, Greve af Provence, Sydfrankerig under eet Herredømme, som han tilsam-

men gav Navnet Provence: og fra denne Tid, da man betragtede Frankerig og Provence for to forskjellige Lande, skjelnede man og imellem begges Sprog; det sydlige kaldtes det provenzalske (hvoraf Provençalerne have Navn), det nordlige det franske. Hiint er endnu, skjøndt meget forandret det almindelige Sprog i Provence, Languedoc, Catalonien, Valencia, Majorca, Minorca og Sardinien. I det 12te Aarhundred blev først det egentlige franske hævet ved Normannerne, i det 13de fik det Overhaand formedelst adskillige Omstændigheder. De franske Conteurs gjennemvandrede næsten alle Lande, men Paris var og bleven Sædet for den scholastiske Philosophie, der stiftedes Planteskoler for Ungdommen og derhen strømmede man fra alle Lande. Saaledes befordrede særdeles Omstændigheder, ei indvortes [illegible] meget tidligt det franske Sprogs Udbredelse. I det 15 Aarhundred begynder først dette Sprogs Literatur og fra denne Tid tænkte man mere paa dets Forbedring, forhen skrev man Latin og skammede sig ved Almuesproget. Fra denne Tid maatte Sproget gaae frem med Literaturen. Frantz 1ste oprettede 1539 et Professur for det franske Sprog i Paris og fortrængte det latinske fra Domstolene og Documenterne, hvor det før havde hersket. De første, som skreve Sproget reent, vare Marot, Malherbe, Montaigne og Balzac. Cardinal Richelieu, der ei urigtig betragtede det franske Sprog som et Middel til at underkaste Frankerig alle Europas Folkeslag, bragte det til sin høieste Spidse ved at stifte Academie françoise eller Academie des Quarente. Dette Akademie, siger Bouterweck, blev Overhofretten for det franske Sprog og den franske Literatur. Hvilke Fortjenester det har erhvervet sig af Sproget er bekjendt. Men ved at ophæve Sprogbrugets raae Licens, og i det Væsentlige uforanderligen bestemme den Norm, hvorefter det franske Sprog for Fremtiden skulde tales og skrives, unddrog det og Geniet alle Midler ved fornuftig Licens at udvide Aandens Herredømme over Sproget efter meer end conventionel Tarv. Hvad der ei blev antaget i de Fyrgetyves literaire Raad gialdt ikke. Publikum havde vel sin Stemme, men det var et fransk Publikum, der concentrerede sig i Hovedstaden, og kun da tiltroede sig selv Smag naar det i Tale og Skrift, i Gjøren og Laden intet billigede uden hvad der ei var forkastet af Hoffet eller Akademiet. Det franske Sprog blev nu elegant Det erholdt en behagelig Correcthed og en beundringsværdig Præcision. Ludvig 14des hæderrige Tidsalder var og Sprogets gyldne Tid. Hvad Under om dette Sprog med slige Egenskaber (hvortil endnu kom det Galanterie med mange Ord Intet at sige) og under de politiske Conjuncturer under Ludvig 14des Regjering næsten

blev almindeligt Sprog over hele Europa. Egentlig burde kun et dødt Sprog tjene til Almeensprog; rigtig nok kunde man paa en Maade betragte det franske som et dødt Sprog, i hvilket man Intet turde forandre. Saameget havde de Fyrgetro indsluttet Sprogskatten og indskrænket Brugen. Neppe lod man nogle faa Forandringer af Voltaire i Ortographien gaae upaaanfede, og hvo havde mere Anseelse end Voltaire. Revolutionen bragte med meget Nyt ogsaa Sproget nye Ord, rigtig nok tildeels meget barbariske (see Merciers nouveau Tableau de Paris) hvortil man har en egen Ordbog af Snetlage. Men fra Consularregjeringen er Sproget viist tilbage til sine gamle Grændser. Blandt det franske Sprogs Ordbøger, staaer naturlig det af Académie francoise (først 1694. 2 Bd. Fol.) øverst. Nouveau Dictionnaire francois composé sur le Dict. de l' Ac. franc., enrichi d'un trés grand nombre de mots adoptès dans notre langue, depuis quelques année, et dans lequel on a refondu tous les supplemens, qui ont paru jusqu'á prèsent. Par. 1793. 2 Bd. stor 4. Den nyeste Udgave er fra 1811: desuden gives en Haandudgave af Catel i Berlin. Desuden gives der Ordbøger af Richelet, Furetiere og Trevoux. Wailly, Restaut, de la Veaux og Mozin have skrevet gode Grammatiker. Girards Synonym Ordbog bør ei forbigaaes. Som Sprogcritiker har Frankerig blandt flere Vaugelas, Bouhours, Boisregard og Morvan, mere bekjendt under Navn af Abbé de Bellegarde.

Fransk Theater. At en fortløbende Historie af det franske Theater er umulig, tilstaae Franskmændene se.v. Mod Slutningen af det 14de og i Begyndelsen af det 15de Aarhundred begynder paalidelige data med Passionsbroderskabet Confrèrie de la passion), der opførte geistlige Dramaer, som kaldtes Mysterier. Eet af disse taget af Christi Lidelses Historie gav hele Broderskabet Navn. Nærmere Efterretning om dette Broderskab finder man i 1ste Bind af Histoire du théâtre francois af Brødrene Parfaict (Amst 1735 15 Bind). Med Passionsbrødrene kappedes siden Bazoche en gammel priviligeret Forbindelse af Advokater, Procuratorer og andre Justitsofficianter i Paris, der allerede længe havde havt den Forret at regulere de offentlige Ceremonier og Feste. Disse begyndte at concurrere med Passionsbrødrene og kaldte derfor deres Stykker Moraliteter, hvilke man dog kan betragte som en Afart af Mysterierne kun med et andet Navn. Ved Siden af Moraliteterne udviklede ogsaa Farcen sig, hvoraf en Mester Pathelin Advokaten erholdt og fortjente en almindelig Celibritet. Rimeligt blev den første Gang opført 1480 og gav den følgende

Drammatik sin Retning. Dette kan man formode af det tredie Skuespillerselskab, som nu optraadde. Det gav sig Titel af Børnene uden Sorg (les enfans sans soucy), dets Forstander heed Narrefyrsten (Prince de Sots), dets Stykker bleve kaldte Sottiser; det var satiriske Stykker med den Tendens at tugte Narre, dog tillige og ofte fornemmelig at spotte Partier og Individuer af den store Verden. Foruden Efterretningerne om disse tre Selskaber veed man Intet om det franske Theater indtil Frants 1stes Tid. Under denne Fyrstes Regjering forberededes i Stilhed hvad der kom for Dagen under Henrik 2den. Dannet i de græske og romerske Classikers Skole, fremtraadde Jodelle med Skuespil, hvorom man hidtil ei havde havt noget Begreb og satte alle i Forbauselse. De øvrige under Navn af Syvstjernen bekjendte Digtere forenede sig med ham, og saaledes blev Midten af det 16de Aarhundred det Tidspunkt, hvori den franske Smag med eiendomlige Grundsætninger søgte at danne sig efter de gamle classiske Mønstre. De Forbigangne kom i Forglemmelse og man stræbte efter et nyt Maal. De følgende Digtere indtil Ludvig 13des Tid gjorde ei store Skridt fremad formedelst deres Mangel paa Kraft. Mayrat, Rotrou, Durier o. A., som med sund Forstand forbandt et ædlere Udtryk, kom Maalet nærmere, indtil den ophøiede Corneille med sin Kraft, den rørende Racine med sin Ømhed, den comiske Characteermaler. Moliere og senere hen Voltaire gave den franske Skueplads som det synes sin uigjenkaldelige Form. Hverken den paa Shakespeare vakte Opmærksomhed, eller en Diderots, Beaumarchais og Andres mere eller mindre afvigende Synsmaader, har været istand til at forandre Noget i det Væsentlige; man har udkastet sig et System af den dramatiske Kunst, der practisk følges som det eneste gyldige, og hver Afvigelse derfra betragtes som en Synd imod den gode Smag. Hvordan det staaer til med dette System har forhen Lessing i sin Dramaturgie og senere A. W. Schlegel i sine Forelæsninger om dramatisk Kunst og Literatur tilfulde viist. Her indskrænker man sig til hvad der egentligt kaldes theatrask, nemlig paa Skuepladsens Indretning og Stykkernes Opførelse. At begge ville holde Skridt med den drammatiske Litteraturs Fremgang, formoder vel Enhver af sig selv. Passionsbrødrene opførte i Begyndelsen deres Stykker paa Gaden, siden valgte de sig en Bygning, hvor de kunde gjøre det med mere Fordeel. I Treenighedshospitalet havde de deres første Theater, hvor de spillede paa Festdagene. Dette varede til Frants den 1stes Tid. Da Hospitalet 1539 blev sin gamle Bestemmelse tilbagegivet, toge de en Deel af Hotel Flandern dertil, og, da dette blev nedrevet 1543 en Deel af Hotel Burgund. I Baggrunden

var det her oprettede Theater jævnt ligesom nu med bag ved hverandre ophøiede Sæder, kaldte Etablies (det høieste kaldtes Paradiis); men paa Skuepladsen saae det anderledes ud. Af Decoration var Intet forhaanden. Naar Stykket begyndte saae man Enhver af de spillende Personer sidde i et Slags Indelukke, hvoraf de kom frem, naar Raden traf dem. Sad de, ansaaes de som fraværende. Et Slags Nische med Forhæng dannede et Kammer, hvis Bestemmelse var at skjule visse Forfald, der ei godt kunde vises for alles Øine f. E. den hellige Jomfrues Nedkomst ꝛc. De saa kaldte Enfans sans soucy spillede paa Theatre paa en offentlig Plads. Clercs de Bazoche gave sædvanlig kun Forestillinger tre Gange om Aaret og spillede i Privathuse, en tidlang ogsaa paa Slottet. Efter forskjellig Skjebne, der traf disse Skuespilselskaber, da man snart forbød dem at spille, snart igjen tillod dem det, bleve de ophævede af Parlamentet: Selskabet Bazoche 1545 og Les enfans sans soucy 1612. Begge spillede uden Betaling; hvilket ei var Tilfældet med Passionsbrødrene, hvis Fordringer Parlamentet maatte indskrænke. Vist nok maatte de aarlig betale 1000 Livres til Fattigadministrationen, hvorfor de havde Priveiegium for alle Skuespil. De fortrængte derfor alle de Skuespillere, som Tid efter anden indfandt sig fra Provindserne i Paris. Særdeles skeedte dette i det 16de Aarhundred fra den Tid Jodelle havde brudt en nye Bane, og en Mængde Stykker vare udkomne i hans Maneer, da der fandtes Personer, som af egen Tilbøielighed søgte at opføre dem. Disse førte først Navnet Comédiens. Nyhedens Tillokkelse trak strax en Mængde til dem; men de misundelige Passionsbrødre holdt over deres Privelegier, og det blev forbudet Comédiens at spille i Paris. Ved denne Leilighed paalagde en Hofbefaling 1548 dem kun at opføre verdslige, anstændige Stykker. Passionsbrøderskabets lykkelige Periode var forbi; Publikums Smag havde forandret sig. Dette kunde de ei i Længden skjule for sig selv, og, da de saae de ei vilde seire i den begyndte Kamp, traadde de endelig frivillig tilbage, kloge nok til at benytte sig af hiin Hofbefaling som Paaskud. Under Foregivende, at Opførelsen af verdslige Stykker ei passede sig for Geistlige, bortleiede de deres Theater til et Selskab Comédiens med Forbehold af to Loger for sig. Disse Comediens etablerede sig nu i Hotel de Bourgogne og saaledes opkom her 1552 Théâtre francois, hvorpaa Jodelle, la Peruse og Baif gave deres Stykker under Henrik 2den. Kort efter opfyldte Henrik 3die Frankerig med Gjoglere, som han lod komme fra Italien. Man kaldte dem i Gelosi : Folk, som stræbte at behage. Og de svarede til deres Navn; thi, da de 1577 begyndte at spille i Hotel de Bourbon, strømmede

Alt til dem. Da Comediens, som endnu fra Tid til anden kom fra Provindserne, bleve stedse fortrængte af Skuespillerne i Hotel de Bourgogne: kun hine kunde de ei fortrænge, der spillede i Forstæderne ved Markedstiderne, da alle Privelegier vare ophævede. Et af disse Theatre fik snart en ei almindelig Vigtighed. Af et saadant Markedstheater (Theatre de la foire) opstod ei alene et andet staaende Theater i Paris, Théâtre du Marais (efter Overeenskomst med Passionsbrødrene) men der udviklede sig og af Markedsstykkerne Spectacles de la foire) et gandske nyt Slags. Efterat Theatre du Marais længe havde kappets med det i Hotel de Bourgogne, optraadde Moliere, der hidtil havde spillet i Provindserne, i Forstningen i Markedstiden, ogsaa i Paris og fandt snart saa meget Bifald og Understøttelse af Hoffet, at man indrømmede ham en Deel af Palais royal til Opførelsen af sine Stykker. Efter Molieres Død bleve disse Forestillinger en tidlang afbrudte, men siden forenede dette Selskab sig med Théâtre du Marais, som derved gandske gik ind. Under Ludvig 13de havde alle Skuespillere giort sig frie fra Passionsbrodersskabet og det i Hotel de Bourgogne fik Titel af kongelige Skuespillere (Troupe royale). Imidlertid havde de italienske Skuespillere afvexlende Lykke. Gelosi holdt sig ligesaa lidet i Tiden, som et andet italienskt Selskab, der gav Forestillinger uden at have noget bestemt Sted, fra 1662. Et tredie lykkedes det bedre. Det spillede vexelviis med den franske Troupe, og erholdt Theatret i Hotel de Bourgogne, efterat begge de franske Skuespillerselskaber havde forenet sig i Palais royal. Man kjendte dette Theater siden under Navn af det italienske, hvilket under Ludvig 14de blev lukket for Mad. Maintenons Skyld. Prindsregenten aabnede det igjen, og Skuespillerne kaldte sig siden Troupe italienne de S. A. le duc d' Orleans, Regent de France. Saaledes havde der dannet sig to Hovedtheatre i Paris, det egentlige franske og det italienske. Til disse kom snart endnu et tredie, den comiske Operaes Theater, hvis Fødested og Vugge var Markedstheatret, hvor Operaer udviklede sig af Vaudevilles, først ved tilfældige Anledninger og siden ved hensigtsmæssig Udbannelse. Nogle af de fineste og meest udmærkede Hoveder blandt de comiske Digtere toge sig af det, og saaledes hævede den comiske Operaes Theater sig til lige Rang med de forrige. Alle tre Theatre havde udmærkede Skuespillere at opvise. Théâtre françois havde en Le Kain, Baron, Gaussin, Dumesnil, Clairon, Fleury o. A., det italienske en Carlin, Lellio, Riccoboni 2c. Siden have Pariser-Theatrene, hvilke man fordi de angaae Tonen maae betragte som synonyme med de Franske Theatre — formeret sig til 16, hvilke 1806 dog indskrænkedes til 8, fire større

og fire mindre. Blandt Kunstnerne ved hine udmærke sig Talma, Brunet, Duchesnois og George. De Fremskridt den theatralske Kunst har gjort paa disse Theatre, maae regnes fra den Tid, da Corneille, Racine og Moliere fremkom med deres Stykker. Der var skeet meget før Voltaires Tid, dog var der endnu nok at reformere for ham og selv for hans Efterfølgere. Voltaire drev især paa Skuepladsens Renselse og Udvidelse og fordrede en majestætisk prydet Skueplads. Havde han blot tillige drevet paa Kunstsandhed og Simpelhed i Forestillingerne, men ogsaa denne Kunst var i Frankerig overordentlig manieret (stiv). Ei alene den eventyrlige Opera var af Vedtægt bleven stivere ogsaa Tragoedien blev spillet inden snævre Former og en huul affecteret Declamation foredrog deres Mesterværker. Dette gik saavidt, at selv Voltaire ved Forelæsningen af sine egne Stykker forfaldt til en udtryksløs, monoton Bombast og var overbeviist om, at hans Stykkers Værdighed udtryktes paa denne Maade. Da han Engang indstuderede en Skuespillerinde en af sine tragiske Roller, sagde hun: „Ei min Herre, hvis Jeg spillede saaledes vilde man sige Jeg havde Fanden i Livet." Det er netop det Rigtige, svarede Voltaire en Skuespillerinde maa have Fanden i Livet." I Ludvig 14des Tid kom Augustus paa Skuepladsen med en frygtelig Paryk, der foran hængte ned til Beltestedet og var prydet med Laurbærblade, derover bar han en stor Hat med en dobbelt Rad Fiedre. Man spillede Tragoedier i Nymodens Hofdragt, med store Halskraver, Kaarde og Hat og alt gik som i Forgemakket. Først ved Revolutionens Tid blev dette forandret, og Talma har og i denne Henseende betydelig Fortjeneste. En Omstændighed, der havde sin Oprindelse fra de tre første staaende Theatre og siden vedligeholdt sig ved deres Formerelse, virkede meget stærkt paa den franske Skueplads. Hvert af Parises Theatre er nemlig bundet til et vist Slags, saa at selv Poetiken har en Berøringspunkt med Politiet. Dette har væsentlig Indflydelse 1) paa Stykkerne. Deraf kan man forklare den Mangel paa nye Forsøg, der i det høieste kun finde Sted ved de underordnede Theatre. Dertil høre Melodramer, som dog ei have noget tilfælleds med hvad vi tænke derved (see Melodrama). 2) Paa Skuespillerne. Disse ere ei tvungne til som hos os at paatage sig forskiellige Rollefag, men lægge sig kun efter et Slags f. Ex. det Tragiske, det Edelt comiske eller Lavtcomiske ꝛc. og naae ved denne Indskrænkelse en høiere Fuldkommenhed. Hertil bidrager endnu at mange af deres classiske Værker i flere Menneskealdre have været opførte paa Skuepladsen. Da Tilskuerne næsten kunde disse uden ad, saa kan deres hele Opmærksomhed være henvendt paa Udførelsen, og hver Stavelse,

der mangler bliver bemærket. Hermed vil man dog ei paastaae at den franske Skueplads har naaet en større Fuldkommenhed end andre Nationers. I det høiere Lystspil giver Nationens selskabelige Fiinhed dens Skuespillere et stort Fortrin. I det Tragiske er nu deres Mimik bragt i nøiere Forbindelse med de dannende Kunstner. Man seer paa Engang Maleren, Billedhuggeren og den pantomimiske Dandser forenede i den franske Skuespiller. Men Recitationen vakler imellem to Yderligheder, afstukken Regelmæssighed og udsvævende Voldsomhed. Talma gjør ogsaa heri en roesværdig Undtagelse. Men netop fordi han fjernede sig fra det ligesom staaende Spil i de ældre Roller, forstod Publikum sig i Førstningen ei paa ham — Humboldt har skrevet om den franske tragiske Skueplads (Propylæen 3 Bind S. 66) og Frue v. Hastfer, nu Chezy om Theatret i Paris med Hensyn til dets Forhold til Selskabet (Leben und Kunst in Paris, 2det Bind S. 131)

Frants 1ste, Konge i Frankerig, af sine Undersaatter kaldet Videnskabernes Fader, var født i Cognac den 12te Sept. 1494. Hans Fader var Carl af Orleans, Greve af Angouleme og hans Moder Lovise af Savoyen. Han besteeg Thronen den 1ste Jan. 1515, 21 Aar gammel, ved sin Svigerfaders Ludvig 12tes Død. Som en Sønneson af Hertuginde Valentine af Mailand, antog han Titel af Hertug i Mailand og satte sig i Spidsen af en mægtig Armee for at tage Hertugdømmet i Besiddelse. Det var ham ei ubekjendt, at Schweizerne, misfornøiede over at see Landsknægtene sig foretrukne, havde bemægtiget sig Mont Genevre og Mont Cenis, begge Italiens Porte, men han ventede Alt af sin og sin Hærs Tapperhed. Han søgte at gaae over Alperne igjennem de hidtil ubetraadte Passer Argentiere og Guillestre og udførte lykkelig denne dristige Plan. De Franske stode snart paa Sletterne ved Marignano, hvor de den 13de Sept. 1515 bleve angrebne af Schweizerne. Slaget varede to Dage, og efter heltemodige Anstrængelser fra begge Sider og efterat Kongen selv havde givet glimrende Prøver paa sit Mod og sin Aandsnærværelse, heldede Seieren til hans Side. Schweizerne flygtede og overlode Seierherren Valpladsen bedækket med 10000 af deres Landsmænds Liig. Den gamle Marschal Trivulcio, som havde kjempet med i 18 Slag, erklærede at de alle havde været Børneleeg mod dette Kjempeslag. — Det var tilstrækkeligt til at sætte Frants i Besiddelse af Mailand, thi Max. Sforza, som havde revet Herugdømmet til sig, aftraadde det til Kongen og begav sig til Frankerig, hvor han døde. Genueserne erklærede sig for Frants og Pave Leo 10, forskrækket over hans Vaabenlykke, begav sig til Kongen til Bologna

og sluttede Fred med ham. Aaret efter Mailands Erobring (1516) undertegnede Carl af Spanien og Frants 1ste Tractaten i Noyon hvori Tilbagegivelsen af Navarra var en Hovedbetingelse. De svoer hinanden evig Fred og forærede hinanden gjensidig det gyldne Skinds og den hellige Michaels Orden. Men denne Fred varede kun faa Dage. Efter Maximilians Død gjorde Frants sig Umage for Keiserkronen, men uagtet de betydelige Summer, han anvendte derpaa for at kjøbe de Tydskes Stemme faldt Valget dog paa Carl. Fra denne Tid viste Frants sig som Carls opbragte Modstander og førte idelige Krige mod ham til hans Død. Aarsagerne hertil vare mangehaande. Carl fordrede Artois og en Mængde Steder tilbage. Frants gjorde Fordring paa Neapel og Mailand og fordrede desuden Navarras Uafhængighed. Krigen udbrød først om Navarra, som Frants næsten paa samme Tid erobrede og igjen tabte. Han var heldigere i Picardiet, hvorfra han fordrev Carl, faldt ind i Flandern og erobrede Landrecies, Bouchain Hesdin og flere Stæder, men tabte det mailandske. Imidlertid havde Connetablen af Bourbon, som troede sig fornærmet, forladt Frantses Partie og gaaet over til Keiseren, som han meget gavnede ved sine Feldtherretalenter. Han slog de Franske, marscherede imod Provence, erobrede Toulon og beleirede Marseille. Frants ilede Provence til Hjelp, drev de Keiserlige tilbage, trængte ind i det Mailandske og beleirede Pavia. Medens han midt om Vinteren foretog sig denne Beleiring, begik han den Uforsigtighed at afsende 10000 Mand til Neapels Erobring. Den 24 Febr. 1525 kom det til et Slag ved Pavia, hvori Frants vovede sig saa yderligt at to Heste bleve skudte under ham og han faldt med sine fornemste Officierer i fiendtligt Fangenskab. Hvad der forøgede det Ubehagelige i hans Stilling var at han blev fangen af den eneste franske Officier der var fulgt Hertugen af Bourbon og at denne vare tilstede ved hans Ydmygelse. Dog tabte han ei Modet og skrev til sin Moder: „Alt er tabt uden Æren.“ Da han saae sig omringet og uden Redning vilde han kun overgive sig til Vicekongen af Neapolis, som han overgav sin Kaarde med de Ord: „Her Lannoy modtag en Konges Kaarde der fortjener Roes, thi før han tabte den, har han dermed udgydet deres Soldaters Blod; han er deres Fange ei af Feighed men Uheld.“ Han blev derpaa ført til Madrid, Carl havde forsamlet sit Conseil for at raadføre sig hvorledes han skulde behandle den fangne Konge. „Som Broder og Ven, sagde den værdige Biskop af Osma; frigiv ham uden anden Betingelse end at han bliver Eders Bundsforvandte.“ Carl fulgte ei dette høimodige Raad, og kun ved den haarde Fred, der blev

undertegnet den 14de Jan. 1526 i Madrid kunde Frants igjen erholde sin Frihed. Han frasagde sig sine Fordringer paa Neapel, Mailand og Genua, Souverainiteten over Flandern og Artois og skulde aftræde Hertugdømmet Burgund. Han maatte give sine to Sønner til Gidsler og love at gifte sig med Carls Søster Eleonore. Men, da siden Lannoy i Keiserens Navn fordrede Burgund, førte Frants ham istedet for Svar ind i de burgundiske Deputeredes Forsamling, som erklærede Kongen, at han ei havde Ret til at løsrive en Provinds fra Riget. Misundelse over Carls Magt bevægede nu flere Fyrster til at forene sig med Frants imod Carl. Blandt dem var Henrik 8de af England, Carls forrige Allierede, , Paven og de fleste Fyrster og Stater i Øvreitalien. Krigen brød igjen ud 1527. Frants lod Lautrec besætte Lombardiet og derpaa marschere mod Neapel, hvor den franske Hær blev aldeles ødelagt ved smitsomme Sygdomme og selv Anføreren døde 1528. Herved befordredes Freden i Cambrai eller Damefreden 1529; hvilken Frantses Moder og Carls Tante havde arbeidet paa. Frankerig beholdt Burgund, dog uden at Keiseren opgav sine Fordringer derpaa. Frants maatte betale 2 Mill. Daler for sine Sønners Udløsning og ægtede nu Keiserens Søster Eleonore, Enke efter Kongen af Portugal. Men neppe var denne Fred sluttet før Frants paa nye søgte at vække Keiseren Fiender. Hans Fordringer paa Mailand, som Keiseren vilde beholde som Rigslehn, vakte den tredie Krig 1535. Frants bemægtigede sig Savoyen, men Carl trængte ind i Provence og beleirede Marseille. Dog maatte han igjen ophæve Beleiringen, da Frants havde ladet den hele Landstrækning lægge øde for at Fienden ei skulde kunne holde sig. I denne Krig var den tyrkiske Sultan Soliman den anden Frantses Allierede. Efter frugtesløse Anstrængelser fra begge Sider bevirkede Pave Paul den 3die en Sammenkomst mellem de fiendtlige Fyrster i Nizza, hvor der 1538 blev sluttet en Stilstand paa 10 Aar Keiseren, som nogen Tid efter reiste igjennem Frankerig for at tugte det oprørske Gent, lovede Frants at forlehne een af hans Sønner med Mailand; men neppe havde han forladt Frankerig før han glemte at opfylde dette Løfte og Krigen opflammedes paa nye. Frants sendte Tropper til Italien, Roussillon og Luxembourg. Greven af Enguien slog de Keiserlige ved Cerisoles 1544 og gjorde sig til Herre af Montferrat. Carl 5te havde forenet sig med Henrik 8de og begge trængte ind i Piccardie og Champagne. De vare i Forveien blevne enige om uden Ophold at trænge frem til Paris, men, da Henrik for sin egen Fordeels Skyld først erobrede Boulogne, opkom der Misforstaaelse mel-

lem de Allierede; desuden hindrede de protestantiske Fyrsters Forbindelse i Tydskland Keiseren fra at forfølge sine Fordele med Eftertryk. Han viste sig derfor tilbøielig til Fred, som ogsaa kom istand til Crespi i Valois 1544. To Aar efter sluttede og England Fred. Frants, som længe havde lidt af den ulykfalige Sygdom, de Franske under Carl den 8de havde bragt fra Neapolis, døde den sidste Marts 1547. Han var af en ridderlig, virksom Aand. Den Beskyttelse, han viste Kunster og Videnskaber, udslættede næsten gandske hans Feil hos Efterverdenen. Han levede netop paa en Tid da Videnskaberne igjen opblomstrede og arbeidede ivrigen paa at udbrede dem i Frankerig. Hans Regjering er den Epoche, da Kunster og Videnskaber begyndte at faae en heldig Indflydelse paa Indbyggernes Aand og Sæder. I Aaret 1534 sendte han Jacqe Cartier, en duelig Sømand fra St. Malo til Amerika for at gjøre Opdagelser, og denne var virkelig saa heldig at opdage Canada. Frants var Stifter af det kongelige Collegium og lagde Grunden til Parises Bibliothek, som for nærværende Tid er det vigtigste i Europa.

Frants 2den, Konge af Frankerig, var en Søn af Henrik 2den og Catharina af Medicis og blev født i Fontainebleau den 11de Jan. 1544. Han besteeg Thronen efter sin Faders Død den 18de Jan. 1559. Aaret i Forveien havde han giftet sig med Maria Stuart, den skotske Kong Jacob 5tes eneste Datter. Skjøndt hans Regjering kun varede 17 Maaneder, udstrøedes dog i disse Sæden til mange Ulykker, som siden ødelagde Frankerig. Hans Gemalindes Morbrødre, Hertug Frants af Guise og Cardinalen af Lothringen sattes i Spidsen af Forvaltningen. Denne stod i Spidsen for Geistligheden og Finantserne, hiin for Krigsvæsenet, men begge brugte fornemmelig deres Magt til at tilfredsstille deres Stolthed og Herskesyge. Frants 2den overgav endog ved et aabent Brev efter sin Moders Opmuntring Souverainitetet over Hertugdømmet Bar til Frants af Guise og forbeholdt sig blot Lehnshøiheden. Anton af Navarra og hans Broder Ludvig Prinds af Condé opbragtes over at to Fremmede beherskede Landet medens Prindserne af Blodet og Kronens Officierer bortfjernedes, og de besluttede at tilintetgjøre Guisernes Magt. De forbandt sig med Hugenotterne, hvorimod Guiserne fremtraadde som Beskyttere for de Catholske. Religionen tjente her som Paaskud for Herskesygen, og Sammensværgelsen til Amboise gav det første Signal til Religionskrigene. Denne Sammensværgelse udbrød i Marts 1560; Prindsen af Condé stod usynlig i Spidsen af den, men la Renaudie havde Navn af Hovedmand. Denne betroede sig til Avenelles en Advokat i Paris, som forraadede Foreta-

gendet. Den største Deel af de Sammensvorne bleve grebne og henrettede. La Renaudie blev dræbt i en Fægtning og mange andre omkom ved hans Side med Vaaben i Haand. Guisernes Magt steeg efter denne Tildragelse endnu høiere. Det blev de Reformeerte aldeles forbudet at holde deres Gudstjeneste og i ethvert Parlament oprettedes et Kammer, som skulde paasee dette Forbuds Overholdelse. Prindsen af Condé blev fængslet og dømt til døde, men reddedes ved Kongens Død som indtraf den 5te Dec. 1560. Riget var ved hans Død i Gjeld og plagedes af Partier og Forfølgelsesaand. Frantses Tilhængere have kaldt ham Kongen uden Laster, man kunde tilføie dette Kongen uden Dyder.

Frants 1ste, Søn af Hertug Leopold af Lothringen og siden tydsk Keiser, var født 1708. Han havde efter sin Faders Død 1729 tiltraadt Regjeringen i Hertugdømmet Lothringen, men blev kort derpaa fortrængt derfra af de Franske. Thi da Stanislaus Lesczinsky anden Gang havde mistet den polske Throne, som han efter August den 2dens Død 1733 gjorde Fordring paa, bevirkede Ludvig 15, en Svigersøn af Stanislaus, at Keiseren tilstod denne nogen Erstatning. Da nu Frankerig længe havde gjort Fordring paa det nærliggende Lothringen og adskillige Gange havt det i Besiddelse, blev det i Præliminarierne til Wien afgjort at Hertugen af Lothringen skulde afstaae sit Land til Stanislaus, efter hvis Død det skulde tilfalde Frankerig; derimod skulde Frants sættes i Besiddelse af Storhertugdømmet Toscana, saasnart det ved Johan Gastos, den sidste Medicæers Død blev ledigt, hvilket indtraf allerede 1737. Aaret i Forveien havde han formælet sig med Keiser Carl 6tes Datter Maria Theresia. I Krigen som udbrød efter Carl 6tes Død spillede Frants ingen Rolle men, da Carl 7de af Bayern var død 1745 i Jan. i München, blev Frants valgt til Keiser den 14de Sept. samme Aar. Han regjerede 20 Aar som Keiser og døde i Insprück den 18de Aug. 1765, uden at hans Regjering udmærker sig ved nogle mærkværdige Handlinger, da Maria Theresia med al den ømme Kjerlighed, hun havde for ham, dog ei tillod ham at blande sig i Statens Anliggender.

Frants 1ste (Joseph Carl) Keiser af Østerrig, Konge af Ungarn, Erkehertug af Østerrig m. m. er en Søn af den romerske Keiser Leopold 2den og hans Gemalinde Marie Louise, en Datter af den spanske Konge Carl 3die og blev født den 12te Febr. 1768. Den 1ste Marts 1792 fulgte han sin Fader i de østerrigske Arvelande,

blev kronet til Konge i Ungarn den 6te Juni 1792, valgt til romersk den Keiser 7de og kronet den 14de Juli 1792. Som tydsk Keiser kaldtes han Frants 2den: da Frankerig var ophøiet til et Keiserdom, erklærede han sig ved en Proclamation af 7de Dec. 1804 til Arvekeiser af Østerrig, og efterat han den 6te Aug. 1806 maatte nedlægge den tydske Keiserkrone, er han bleven kaldet Frants 1ste. Sin første Opdragelse erholdt han i Florents under sin Faders Øine. Hans Onkel, daværende Keiser Joseph 2den, paatog sig at fuldende hans Dannelse, han lod den unge Erkehertug komme til Wien og overgav ham til de dueligste Mænd i alle Fag. I sit 20de Aar ledsagede Frants sin Onkel paa Toget imod Tyrkerne og paatog sig selv næste Aar Overcommandoen over Armeen, hvor Laudon stod ham ved Siden. Han afbrændte med egen Haand den første Kanon imod Belgrad, som overgav sig den 9de Oct. samme Aar. Efter Josephs Død tog han sig med priisværdig Iver af Regjeringen til sin Faders Ankomst. Han var med ved Sammenkomsten i Pillnitz (27de Aug. 1791) som hans Fader havde med Kongen af Preussen og Churfyrsten af Sachsen. Hvad der var forberedet ved hiin Conferents, fuldførte Frants efter sin Faders Død i den Krig han tilligemed Preussen førte imod Frankerig. Efterat Preussen havde sluttet Separatfred med Frankerig til Basel fortsatte han Krigen med Eftertryk. I Aaret 1794 indfandt han sig ved den nederlandske Armee, som han søgte at opmuntre ved sin Nærværelse og Tale. Den slog ogsaa virkelig de Franske ved Coteau og Landrecy, som den erobrede og seirede ved Tournay og Charleroi. Men de brabantske Stænder nægtede ham den fordrede Landstorm og Penge, hvorpaa han forlod Brüssel den 13de Juni og vendte tilbage til Wien. Freden til Campo Formio (17de Oct. 1797) skaffede Østerrig nogen Tid Rolighed; men Krigen udbrød paa nye, da Congressen i Rastadt gik overstyr. Russerne og Østerrigerne vare vel en tid lang heldige i Italien, men Russerne droge hjem. Bonaparte kom tilbage fra Egypten og slog Østerrigerne ved Marengo (14 Juni 1800) hvorpaa Freden til Lüneville kom istand. Østerrig afstod Nederlandene og Lombardiet, men fik til Erstatning Størstedelen af det Venetianske. Aar 1805 udbrød Krigen paa nye mellem Østerrig og Frankerig. Efter Slaget ved Austerlitz (2 Dec. 1805) holdtes en Sammenkomst mellem Keiser Frants og Napoleon, hvori de aftalte Betingelserne til en Vaabenstilstand og Grundvolden til Freden, som blev sluttet i Presburg 27 Dec. 1805. Østerrig maatte afstaae det Venetianske og Tyrol samt erkjende Bayern og Würtemberg som Kongeriger. I Aarene 1806 og 1807 vedligeholdt Østerrigs Neutralitet i Krigen mellem Frankerig og Preussen, det tilbød sig forgjeves 3die Apr. 1807 som

Mægler mellem de Stridende. Efter Freden i Tilsit rustede Østerrig sig af alle Kræfter, og Krigen brød paa nye ud med Frankerig 1809. Freden til Wien (14de Oct.) berøvede Østerrig betydelige Lande og udelukkede det aldeles fra Havet, men kort derpaa syntes Grunden at være lagt til en varig Forbindelse mellem Frants og Napoleon, da denne ægtede Frantses Datter Marie Louise. Keiser Frants forenede sig vel med sin Svigersøn imod Rusland 1812; men denne Forbindelse blev snart opløst, og i Aaret 1813 forbandt Frants sig med Preussen og Rusland for at ydmyge Frankerig. Han biraanede Kampen i egen Person, sluttede Freden til Paris 1814, hvor han saavelsom i Congressen i Wien, der holdtes kort efter, skaffede Østerrig alle sine tabte Lande tilbage eller Erstatning for dem. Keiser Frantses første Gemalinde var en Datter af Hertug Frederik Eugen af Würtemberg, hun døde den 18de Febr. 1790. Hans 2den Gemalinde var Maria Theresia, en Datter af Kong Ferdinand den 4de af Sicilien; hun fødte ham 13 Børn af hvilke 7 endnu leve og blandt dem Kronprindsen Ferdinand Carl Leopold Joseph Marcellin (født 19de Apr. 1793) og Napoleons forrige Gemalinde Marie Lovise. Tredie Gang giftede Frants sig med Maria Lovise Beatrix, den yngste Datter af hans Onkel, den afdøde Erkehertug Ferdinand af Østerrig, Hertug af Modena. I Aaret 1816 den 10de Nov. formælede Keiser Frants sig fjerde Gang med den bayerske Prindsesse Charlotte Augusta.

Frascati en lille Stad i Campagna di Roma i Kirkestaten, er prydet med skjønne Paladser og Haver. I Nærheden har det gamle Tusculum staaet. Bispedømmet der beklædes altid af een af de 6 Cardinalbiskopper.

Frauenlob (Heinrich) det antagne Navn paa en Mestersanger af det 14de Aarhundred (egentlig Browenlob, Vrouwenlob) hvis rette Navn vi ei kjende og af hvis Levnetsomstændigheder vi ei vide mere end at han har drevet sin Kunst i Mainz og er død der i Aaret 1317. Efter Nogles Mening skal han have været Doctor i Theologien, efter Andres Domherre i Mainz. I sine Sange priste han fornemmelig det smukke Kjøns Dyder. Derfor erholdt han Navnet Frauenlob og Fruentimmerne gjorde saa meget af ham, at Qvinderne som man fortæller med egne Hænder bare ham til Graven, vædede den med deres Taarer og gjøde saa megen Viin paa den at Kirken flød over. Digte af ham findes i den manessiske Samling, i en Codex i Calmar og i en i Rom.

Frederik (Friederich) den 1ste, den rødskjæggede, en Søn af Hertug Frederik af Schwaben og fra 1147 selv Hertug af Schwaben, var født 1121 og erholdt 31 Aar gammel efter sin Onkels, Keiser Conrad 3dies Død Keiserkronen 1152. Han var den 2den tydske Keiser af Hohenstaufernes Stamme og een af de mægtigste og meest indsigtsfulde Fyrster, der nogensinde har ført Tydsklands Scepter. Han befriede med Held den polske Konge Boleslav og ophøiede Böhmen til et Kongerige. Men hans Hovedøiemeed var rettet paa Italien for der at udvide og befæste sin Magt. Han maatte gjøre 6 Tog derhen for at tugte de oprørske Stæder i Lombardiet, der vare blevne rige og mægtige ved deres Handel og vovede at trodse Keiseren. Mailand, som i Aaret 1161 havde plantet Frihedens Fane og stræbte efter Herredømmet i Lombardiet, blev det følgende Aar erobret og sløifet af ham. Brescia og Piacenza bleve berøvede deres Mure og de øvrige Stæder, som havde taget Deel i Urolighederne mistede deres Privelegier. Desuagtet var Udfaldet af disse Krige ei lykkeligt for Keiseren. Pave Alexander den tredie, som havde maattet flygte til Frankerig satte Keiseren i Bann 1168. Lombardiets Stæder indgik en nye Forbindelse for at holde over deres Friheder: Mailænderne opbyggede deres Stad paa nye og tilføiede dem 1176 en afgjørende Seier ved Cremona. Denne medførte Freden, som sluttedes i Venedig. Imidlertid havde Frederik erklæret Lübeck og Regensburg for Rigsstæder og herved lagt Grunden til en Middelstand mellem Keiseren og de tydske Fyrster, hvorved den keiserlige Magt forøgedes og Borgerstanden hævedes. Ved Adskillelsen af Hertugdømmerne Bayern og Sachsen, som Henrik Løve havde besiddet, vandt vel Frederik i Magt men Hadet mellem de under den forrige Keiser opkomne Partier Guelfer og Gibeller blev saa meget heftigere. Paa Efterretningen at Saladin havde berøvet de Christne Jerusalem foretog Frederik et Korstog med en Hær af nogle Hundrede tusinde Mand. Keiseren af Constantinopel havde forenet sig med Saladin og Sultanen af Iconium. Men Frederik banede sig lykkeligt Vei til Asien, vandt to Seire over Tyrkerne, trængte ind i Syrien, hvor han stiftede den tydske Orden og døde efter at have badet sig i Floden Saleph den 10de Juni 1190 i Seleucia uden at have naaet Maalet for sine Ønsker. Frederik var en tapper, gavmild saavel i Lykke som Ulykke standhaftig Fyrste; dog vare Stolthed og Begjerlighed oftest Hoveddrivefjedrene til hans Handlinger. Han besad en beundringsværdig Hukommelse og usædvanlige Kundskaber for sin Tidsalder. Han agtede Lærde især Historieskriverne, af hvis Værker han dannede sig de høie Begreber om en Keiser, som han søgte at virkeliggjøre ved sin Regjering. Han var af et ædelt og ma-

jestætisk Udseende og trods sine Uenigheder med Paven en oprigtig Tilhænger af Religionen. Efter Keiserens Død kunde Hensigten af det begyndte Korstog ei mere opnaaes; hans heltemodige Søn, der havde paataget sig Overanførselen blev bortrykket af en pestagtig Sygdom og der kom kun faa Levninger tilbage til Tydskland af den mægtige Hær, Frederik havde ført til Asien.

Frederik 2den, en Sønnesøn af Frederik den 1ste og Søn af Henrik 6te, tydsk Keiser og den sicilianske Prindsesse Constantia, blev født 1194 og alerede 1196 valgt til romersk Konge. Han mistede sin Fader, da han først var tre Aar gammel, opvoxte under Formynderskab og blev somden eneste Green af Hohenstaufernes Familie hævet paa den tydske Keiserthrone 1210 ved pavelig Mægling, da Keiser Otto den 4de havde paadraget sig Pavens Vrede. Men først efter Ottos Død 1218 kom Frederik i fuldkommen Besiddelse af Riget. Efterat den unge Keiser paa en Rigsdag 1219 havde bevæget de tydske Fyrster til at antage adskillige gavnlige Forordninger gik han til Italien og blev kronet i Rom den 22de Nov. 1220 af Pave Honorius 3die. Han betegnede sin Kroning ved blodige Edicter mod de Vantroende og lovede edelig et Tog til det hellige Land. Da han nølede med at opfylde dette Løfte og desuden ved sin Magt og sin Fremgangsmaade i Italien, havde vakt Pavens Iversyge blev han i Aaret 1227 sat i Bann af Pave Gregor den 9de og truet med Tab af Keiserværdigheden. Frederik gik derpaa uden at lade sig løse af sin Bann til Asien og sluttede 1229 en tiaarig Vaabenstilstand med Sultanen af Babylon, hvorved denne overlod ham Jerusalem, Bethlehem, Nazaret og Sidon, samt udleverede alle christne Fanger. Men selv denne Vaabenstilstand tjente Paven til Paaskud at fornye hans Fordømmelse. Gregor samlede en Armee, tog en Deel af Apulien i Besiddelse og forlehnede Frederiks Svigerfader Johan af Brienne dermed. Den unge Henrik, Keiserens Søn, der i Faderens Fraværelse regierede Tydskland, erklærede sig efter Pavens Opmuntring imod sin Fader, som han falskeligen foregav at være død. Allevegne havde man vakt Frederik Fiender, da han ilede tilbage til Europa. Han viste sig med en hurtig samlet Hær i Italien slog Guelferne, med hvem Paven havde forenet sig flere Gange og aftvang Paven en Fred 1230, hvori han maatte udbetale 130000 Mark Sølv og tilbagegive alle erobrede Stæder. Derpaa vendte Keiseren sig til Tydskland, holdt en Rigsdag i Mains og lod sin anden Søn Conrad 4de vælge til romersk Konge, hvorimod han fordømte den oprørske Henrik til evigt Fangenskab. Efterat han saaledes havde bragt Rolighed tilveie i Tydskland gik han igjen til Italien og straf-

fede de oprørske Mailænder ved et stort Blodbad. Han erobrede flere med dem allierede Stæder, underkastede sig Sardinien, slog Venedigs og Genuas Krigsmagt tilbage, erobrede Urbino og Toscana og beleirede selv Rom, da Gregor paa nye havde udkastet Bannstraalen imod ham. Den forbittrede Pave opfordrede de tydske Fyrster til et nyt Keiservalg, og, da de ei fandtes villige til at opfylde hans Forlangende, vilde han sammenkalde en Kirkeforsamling imod Frederik. Men ogsaa denne Plan gik overstyr, da Henrik, Konge af Sardinien, Keiserens naturlige Søn, fangede de franske, engelske og spanske Prælater, som havde indskibet sig i Genua. Gregor døde af Ærgrelse over ei at kunne tilfredsstille sin Hævn i August 1245. Innocens 4de, som nogen Tid efter besteeg den pavelige Stool, var ligesaa utilbøielig til Forsoning som Gregor; han afsatte endog Frederik paa Conciliet i Lyon 1245. Den Lykke, der hidtil havde fulgt Frederik begyndte nu at forlade ham. Lombardiets forenede Nationer sloge ham, og et Partie i Tydskland valgte Henrik Raspo, Landgreve af Thyringen til Modkeiser. Uboiet af al denne Modgang vedblev Frederik at bekrige sine oprørske Undersaatter, og døde i Firuenzuola i Apulien den 13de Dec. 1250. Med ham faldt Rigets Glands og den keiserlige Anseelse i Tydskland og Italien. Hans Mod, Aand og Høimodighed gjøre ham til een af Tydsklands mærkeligste Keisere; og med mere Forsigtighed og Boielighed vilde han rimeligviis gandske have overvundet sine Fiender. Midt under Krigens evige Storme, gav han Love til Tydsklands Sikkerhed og befordrede den videnskablige Cultur. Han var een af de meest oplyste og fordumsfrie Mænd i sin Tid. Han lod oversætte Aristoteles, samt adskillige arabiske Værker paa Latin, bragte Mathematiken i Opkomst, gjenoprettede Hoiskoler i Neapel, forbedrede Skolerne i Bologna og Salerno og lagde Grunden til Wiens Universitet.

Frederik 1ste Konge af Danmark, var født den 3die Sept. 1471 og en Søn af Christian den 1ste og hans Dronning Dorothea af Brandenburg. Hertugdømmerne Schlesvig og Holsteen bleve deelte imellem ham og hans Broder Kong Hans. Han gjorde siden bestandige Fordringer til sin Broder blandt andet forlangte han Noget af Norge og lod sig kalde Arving til Norge; ligeledes arbeidede han paa at blive Konge i Sverrig. Han fulgte sin Broder paa det ulykkelige Tog mod Ditmarsken, hvor saavel Kongen som Hertugen kom i stor Fare. Da den jydske Adel havde opsagt Christian den 2den Lydighed tilbød den Hertugen den danske Throne, som han ogsaa modtog. Dog maatte han først erobre Kjøbenhavn og Malmøe, der viste

sig den flygtede Konge benævne. Det Oprør, som Søren Norbye afstedkom i Skaane blev ligeledes dæmpet, og endelig fik Frederik Christian 2den selv i sin Magt. Han var landet i Norge gik ned til Kiøbenhavn under Løfte om sikkert Leide, blev anholdt, da man paastod han havde brudt de gjorte Betingelser, og hensat i stræng Forvaring paa Sønderburg. Frederik den første yndede Reformationen, som ogsaa blev indført i Hertugdømmerne under hans Regjering ved Herman Tast; han tillod og Luthers Lære at prædikes i Kongerigerne. Frederik døde i Gottorp 1533 efter ti Aars Regjering og blev begraven i Schlesvig. Han var to Gange gift, med Anna af Brandenburg, der var Moder til Christian 3die, og med Sophie af Pommern.

Frederik 2den, en Søn af Christian 3die, blev født i Haderslev den 1ste Juli 1534. Han blev omhyggeligt opdragen og Kongen overlod ham Malmoe med dens Distrikt til Besiddelse for at han derved kunde vænne sig til Selvvirksomhed. Ved Faderens Død 1ste Jan. 1559 blev han Konge i Danmark og endnu før sin Kroning foretog han sig et Angreb paa Ditmarsken, der endte med dette Lands fuldkomne Undertvingelse. Toget blev udført af Kongen og hans Farbrødre Hertugerne Hans og Adolf, med hvilke han og deelte Ditmarsken. Efter sin Tilbagekomst lod han sig krone og maatte underskrive en Haandfæstning, hvorved Adelen sikkrede sig sine Rettigheder. Frederik kom i Uenighed med den svenske Konge Erik 14de og der udbrød en Krig som varede fra 1563 til 1570. Paaskuddet til denne Krig var deels de tre Kroner som Danmark havde optaget i sit Vaaben, deels Stridigheder mellem den danske Prinds Magnus, som havde erholdt nogle Eiendomme i Esth- og Liefland og Kongen af Sverrig, som paastod Lehnsfrihed over dem. I denne Krig seirede den danske General Daniel Ranzau over en langt større fiendtlig Hær ved Svarteraae, og gjorde derpaa et berømt Tog ind i Smaaland og et mesterligt Tilbagetog. Til Søes commanderedes de Danske af Otto Rud, som tog det svenske Skib Mageløs, men blev siden fangen og ført til Sverrig hvor han døde; desuden anførte Herluf Trolle Flaaden men han blev dødeligt saaret i et Slag under de pommerske Kyster. Det er den samme Herluf Trolle, som tillige med sin Gemalinde Birgitte Gjøe stiftede Herlufsholms adelige Skole. Under Krigen blev Erik 14de afsat af sin Broder Johan, som dog fortsatte Krigen endnu i to Aar, da Freden kom istand til Stettin 1570 paa de Vilkaar, at Sverrig skulde betale Krigsomkostningerne med 150,000 Rdr., begge Riger skulde have Ret til at føre tre Kroner i Vaabenet, Danmark skulde beholde Herjedalen og Jemteland

og have 8 Skibe tilbage, som de Svenske havde erobret. — Under Frederik 2den kom Peter Oxe tilbage fra sin Landsforviisning og blev Rigets Hofmester og Finansminister, i hvilken Post han gjorde Riget stor Tjeneste. Kongen saae sig endog i Stand til at opføre Kronborg, for desto bedre at kunne beherske Sundet. Der begyndtes desuden paa Frederiksborg, som Christian den 4de fuldførte. Fridrikstad i Norge byggedes og Antvorskov Kloster forandredes til et Slot. Det saakaldte Kloster i Kjøbenhavn indrettedes til Understøttelse for 100 fattige Studenter. Bornholm, som havde været Lybekkerne pantsat fra Frederik den førstes Tid indløstes. Hamborgerne som paastod Herredømmet over Elben ydmygedes og maatte betale først 10000 og siden 100000 Rdlr. Stridighederne med Nederlandene bilagdes saaledes at disse betalte Kongen 30000 Rdlr. — Frederik sørgede for Videnskaberne og understøttede kraftigen den berømte Astronom Tycho Brahe, der anvistes Øen Hveen til sine Observationer. Her opbyggedes Slottene Uranienborg og Stjerneborg, hvor Tycho Brahe tilligemed flere Studerende arbeidede paa Astronomiens Fuldkommenhed og forfærdigede mange fortræffelige astronomiske Instrumenter. Regjeringen førtes i det Hele meget godt og Frederik 2dens Regjering kan regnes til Danmarks bedste Tider. Kongen selv besad mange gode, skjøndt ei udmærkede Egenskaber; dog var han temmelig hengiven til Nydelse af stærke Drikke, hvilken Last den Tid var meget almindelig. Frederik var gift med Sophie af Meklenburg, med hvem han havde 7 Børn blandt dem Christian den 4de, hans Efterfølger og Prindsesse Anna, der blev gift med Kong Jacob 6te af Skotland. Frederik 2den døde paa Antworskovslot den 4de Apr. 1788.

Frederik 3die, en Søn af Christian 4de og Anne Catharina af Brandenburg, var født den 18de Marts 1609 i Hadersleben. Han havde en ældre Broder Christian, hvorfor hans Fader havde faaet ham udnævnt til Erkebiskop af Bremen. Da denne ældre Broder døde før Faderen, blev Frederik bestemt til Thronen, som han dog først efter nogle Vanskeligheder og efterat have underskrevet en meget haard Haandfæstning besteeg 1648. Kongen turde ei modsige Rigsraadets Beslutninger, ei uden sammes Tilladelse begynde Krig eller slutte Fred; ei indsætte nogen i de høie Rigsembeder uden een af de tre Candidater, Rigsraadet havde foreslaaet. I Begyndelsen af Frederiks Regjering havde han nogle Stridigheder med den stolte Corfitz Uhlfeldt, som var gift med Kongens Halvsøster Eleonora Christina, og under Christian 4de som Rigets Hovmester havde havt stor Indflydelse. Uhlfeldt blev endog beskyldt for Hensigter mod Kongens Liv af et

Fruentimmer ved Navn Dina, der var tilskyndet hertil af en Oberst Walter. Sagen blev undersøgt, Uhlfeldt blev frikjendt og Dina henrettet, desuagtet var Uhlfeldt misfornøiet, forlod hemmelig Riget og begav sig først til Holland og siden til Sverrig. Han blev derfor afsat fra sine Embeder, hans Godser inddragne og hans Familie maatte forlade Danmark. — Imidlertid var der udbrudt en Krig mellem Sverrig og Polen, hvis Konge Johan Casimir gjorde Fordring paa den svenske Throne. Carl 10de Gustav, Konge i Sverrig, førte denne Krig med overordentligt Held og vakte derved Misundelse hos adskillige andre Nationer. Hollænderne overtalte Danmark til at erklære Krig, hvilket ogsaa skedte, da man troede maaskee at kunne tilbageerobre Endeel af de under Christian 4de til Sverrig tabte Provindser. De Danske indtoge virkelig og Bremen og Verden, som de dog ei længe beholdt. Carl Gustav sluttede Vaabenstilstand med Polen og ilede igjennem det nordlige Tydskland til Danmarks Grændser. Hans Armee af 12000 Mand fandt næsten ingen Modstand, og selv den nyligt anlagde Fæstning Fridericia overgav sig til den svenske General Wrangel. Da Carl var ankommen til det lille Belt indtraf en saa heftig Frost at han inden faa Dage saae sig istand til at gaae over Isen til Fyen, derfra over Smaaøerne til Sjelland, hvor Alt kom i den største Forbauselse. Frederik udsendte Gesandtere, hvilke traf Carl i sin Slæde noget fra Wordingborg i Selskab med Corfits Uhlfeldt. Man foreslog ham Fred, men de Betingelser han fastsatte vare saaledes, at de ei kunde antages. Han gav Armeen Ordre til at marschere videre. Den danske Konge sendte nok Engang Gesandtere ud og det kom til Underhandlinger, som endtes i Freden til Roeskilde 1658, hvori Danmark afstod Skaane, Halland, Blekingen, Bahuus, Trondhjem og Bornholm. Der skulde desuden overlades de Svenske 12 Krigsskibe og 2000 Ryttere. Man fortæller at Gersdorf, da han underskrev Fredstrataten udbrød i Neros Ord: Vellem me nescire literas (Gid jeg ei kunde skrive). Uagtet denne Fred var saa fordeelagtig for de Svenske, brød Carl Gustav den dog strax igjen i det Haab at blive hele Danmarks Herre under Paaskud at de 2000 Ryttere ei vare fuldtallige, hvilken rigtig nok var Tilfældet, da nogle af dem vare deserterede. Den svenske Konge landede ved Korsøer i August Maaned og marscherede mod Kjøbenhavn, hvis Forsvarsvæsen vel ei var i den bedste Stand, men hvis Indbyggere vare besjelede af den herligste Aand. Borgere, Studenter og Militaire kappedes om at bidrage alt hvad der stod i deres Magt til Stadens Forsvar. Man havde raadet Kongen at forlade Kjøbenhavn for at sætte

sig i Sikkerhed, men han svarede at han vilde døe i sin Rede, og denne Kongens Standhaftighed virkede paa hele Folket. — De Svenske satte sig i Besiddelse af Kronborg ved List. Admiral Wrangel fik Commandanten Brunau og Oberst Beenfeldt indbildt, at Kjøbenhavn var indtataget og at al Modstand var forgjeves, hvorpaa de uden videre Undersøgelse overgave Fæstningen. Dette var saa meget værre som man ventede en hollandsk Flaade skulde komme Kjøbenhavn til Undsætning. Denne blev det nu vanskeligt at løbe igjennem Sundet, da de Svenske vare i Besiddelse af begge Kyster. Desuagtet lykkedes det den hollandske Admiral Opdam at slaae sig igjennem og undsætte Kjøbenhavn med Folk og Levnetsmidler, som man der høilig behøvede. Imidlertid havde Trondhjem og Bornholm uddrevet eller dræbt de Svenske og igjen underkastet sig Danmark. Man gjorde og et Forsøg paa at tage Kronborg tilbage; men det mislykkedes. Den danske Ingenieur Steenvinkel forbandt sig med Hans Rostgaard, Præsten Gerner og flere for at udføre denne Plan, men Steenvinkel blev henrettet og Rostgaard undkom med Nød og Neppe. Kjøbenhavns Borgere vedbleve at forsvare sig med Kjækhed, og Carl Gustav fattede endelig den Beslutning at tage Staden med Storm. Denne gik for sig Natten mellem den 10de og 11te Febr. 1659, men Frederik havde faaet Efterretning om Fiendens Anslag af Lorentz Tuxen, som flere Gange havde gjort sine Landsmænd betydelige Tjenester. Alting forberededes til at modtage de Svenske eftertrykkeligt. Saavel det første Angreb mellem Langebroe og Vesterport som det sildigere mellem Østerport og Castellet blev lykkeligt tilbagedrevet og Stormen skal have kostet Carl 3000 Mand. Han forvandlede nu Beleiringen til en Blokade, dog vilde han endnu ei indlade sig i Underhandlinger om Fred. De Danske vare og heldige andre Steder og i Forening med Endeel Brandenborgere sloge de de Svenske ved Nyborg, hvorpaa Carl begav sig til Sverrig, hvor han døde ei længe efter. Underhandlinger om Fred begyndte nu igjen og Freden kom istand til Kjøbenhavn 1660 paa de Vilkaar, at Sverrig skulde beholde Skaane, Halland, Blekingen og Bahuus — Krigen havde bragt Riget i en høist maadelig Forfatning. Gjelden var taget til og Tropperne, som havde gjort Tjeneste, skulde have deres Sold. For at raade Bod paa dette Onde sammenkaldtes en Rigsdag i Kjøbenhavn, hvor det dog snart kom til Strid mellem Adelen og de andre Stænder. Adelen fornærmede Borgerne, som havde virket meest til Rigets Forsvar ved haanende Udtryk og undslog sig desuden for at deeltage med de andre Stænder i Statens Byrder. Borgerne forenede sig nu derfor nøiere med Geistligheden. I Spidsen for denne stod Biskop Svane en klog og ær-

gjerrig Mand, og Borgerne repræsenteredes af deres brave Borgemestre Nansen. Disse to Mænd bleve enige at tilbyde Kongen Arvesuccessionen og understøttedes selv af adskillige Adelige som Hannibal Sehested, Schack og flere. Dronningen Sophie Amalie virkede udentvivl meget med ved denne Leilighed. Svane og Nansen fik lettelig Borgerne og Geistligheden til at villige deres Forslag og underskrive samme, men Adelen vægrede sig. Man gjorde derfor alvorlige Anstalter: Portene bleve lukkede, ingen maatte forlade Byen uden Pas fra Nansen, Vagterne bleve fordoblede ꝛc. Adelen vovede derfor ei længer at modsætte sig, men underskrev Arvesuccessionen for den mandlige og qvindelige Linie. Man gik nu videre: den gamle Haandfæstning casseredes og Kongen hyldedes paa nye. Ifølge en Act af 10de Jan. 1661 blev Kongen erklæret for aldeles uindskrænket og denne uindskrænkede Magt gik i Arv saavel til Frederiks qvindelige som mandlige Efterkommere. Kongen fik ogsaa Ret til at forfatte en nye Lov for Regjeringsformen. Denne Lov blev udkastet af Peter Schumacher, der siden adledes under Navnet Greve af Griffenfeldt og kaldes Kongeloven. I denne bestemmes blandt mere, at Kongen skal være aldeles uindskrænket, at han ingen Lov erkjender over sig uden Kongeloven, hvori Intet maae forandres, at han skal bekjende sig til den augsburgske Confession, at Kongen er myndig i sit 14de Aar, og at Enkedronningen med 7 kongelige Raad skal forestaae Regjeringen i en Regents Mindreaarighed, naar den afdøde Konge ei har bestemt hvorledes Regjeringen skal føres. — De Mænd, der havde deeltaget i denne saa betydelige Forandring erholdt anseelige Belønninger. Svane fik Titel af Erkebiskop og desuden en Sum Penge, hvilket sidste og var Tilfældet med Nansen, der tillige blev Præsident i Kjøbenhavn. — Nu foretog Regjeringen sig vigtige Forandringer. Rigsraadet og de høie Rigsembeder ophørte snart, og et Statsraad oprettedes, hvori baade Adelige og Uadelige skulde sidde. Desuden oprettedes Cancelliet, Admiralitetet og Høiesteret. De kongelige Indkomster sattes paa en sikrere Fod og en staaende Armee paa 25000 Mand indrettedes. — Mod enkelte Personer vistes megen Strenghed. Saaledes blev Adelsmanden Kai Lykke for nogle uforsigtige Udtryk, som Dronningen ansaae sig fornærmet over, tiltalt af Fiskalen for Majestætsforbrydelse, dømt fra Ære, Liv og Gods og henrettet in Effigie, da han selv var undkommet til Tydskland, hvor han døde i Fattigdom. — Mere grundet var den Straf, man idømte Uhlfeldt. Efter Freden var han kommen tilbage og levede paa sine Godser i Fyen. Han gjorde med Kongens Tilladelse en Reise til Badet i Aachen. Paa denne Reise søgte han at overtale Churfyrsten af

Brandenburg til at hjelpe den danske Adel til sine forrige Rettigheder. Churfyrsten aabenbarede Sagen for Kongen, hvorpaa der anlagdes Proces imod Uhlfeldt, der blev funden skyldig i Landsforræderie og blev straffet ligesom Kai Lykke. Selv hans fortræffelige Gemalinde blev indviklet med i hendes Mands Ulykke. Paa den da ske Gesandts Forestilling blev hun anholdt i England, bragt til Kjøbenhavn og maatte i 22 Aar sidde i Fængsel i Blaataarn. — Med den engelske Konge Carl 2den opkom nogle Stridigheder, der dog bleve uden videre Følger og afgjordes i Freden til Breda 1667. — Frederik arvede Grevskaberne Oldenburg og Delmenhorst efter den sidste Greve Anton Gynthers Død; desuden kjøbte han Sønderborg, Norburg og Endeel af Ærøe. For at indskrænke Hamburgerne gjorde han Altona til en Stad, som erholdt Religionsfrihed og snart blev betydelig ved sin Handel. — Kort Adeler der havde været i venetiansk Tjeneste sørgede for Sømagtens Forbedring. Handelen udvidedes til Guinea og Vestindien, hvor Danmark fik Colonier. Frederik den tredie bar og Omsorg for Videnskaberne og stiftede Universitetet og det kongelige Bibliothek saavelsom Kunstkameret. Han døde den 9de Febr. 1670.

Frederik 4de, en Søn af Christian 5te og Dronning Charlotte Amalie, blev født den 11te Oct 1671 og var i sin Ungdom noget svagelig hvorfor hans Underviisning stod noget tilbage. Ved sin Faders Død 1699 tiltraadde han Regjeringen og blev kort derpaa indviklet i Stridigheder med Hertug Frederik de af Holsteen, der stolende paa sit Svogerskab med den svenske Konge Carl den 12te befæstede Tønningen anlagde Skandser paa Grændserne og tiltog sig saaledes Rettigheder, som Kongen ei vilde tilstaae ham. Kongen af Danmark havde hemmeligt indgaaet en Alliance med Peter den 1ste af Rusland og August den 2den af Polen, rykkede ind i Schleswig og beleirede Tønningen, som dog blev undsat af en forenet svensk og brunsvig lüneburgsk Hær. Desuden ankom en engelsk og hollandsk Flaade til Østersøen og begyndte i Forening med en svensk at bombardere Kjøbenhavn og den der liggende Flaade. Carl den 12te landede selv paa Sjelland og marscherede mod Kjøbenhavn: herved blev Kongen af Danmark nødt til at slutte Freden til Travendal 1700 med Hertugen, tilstaae ham Ret til at befæste Grændserne mod Danmark og udbetale 260000 Rdlr i Krigsomkostninger. Kort derpaa udbrød Krigen om den spanske Succession, i hvilken Kongen af Danmark udleiede Endeel Tropper til Keiseren, England og Holland mod betydelige Subsidier. Disse Tropper, der anførtes af Gyldenløve, Trampe, Scholten, Johan og Jørgen Rant-

zau, indlagde sig stor Hæder under Heltene Eugen og Marlborough i Slagene ved Höchstadt, Malplaquet, Oudenarde og Ramellies. Men Frederik behøvede snart sine Tropper hjemme. Efterat Carl 12te havde forladt Sjelland vendte han sine Vaaben mod Peter den 1ste og August 2den, seirede over Russerne ved Narva og afsatte August, hvorpaa han trængte ind i Rusland, men blev aldeles slagen ved Pultava og flygtede nu til Tyrkiet. Kongen af Danmark indgik igjen i Forbindelse imod Sverrig og en dansk Armee gik over til Skaane, hvor den i Førstningen havde nogen Fremgang, men den svenske General Steenbock samlede ihast Endeel Bønder, angreb de danske ved Helsingborg og vandt en afgjørende Seier, saa de Danske i største Hast maatte romme Skaane. — En heftig Pest som rasede i Kjøbenhavn hindrede Frederik i at gjøre et nyt Forsøg imod Skaane, I Kjøgebugt forefaldt en Træfning til Søes mellem Gyldenløve og Wachtmeister. Skibet Dannebrog, som Hvidtfeldt commanderede, gik i Brand og Mandskabet kunde vel reddes, men ei uden at sætte det øvrige af Flaaden i stor Fare. Hvidtfeldt fattede derfor den Beslutning at lade Skibet springe i Luften tilligemed Folkene, en Beslutning, der med Heltemod udførtes Derpaa blev Krigen ført i Tydskland. De Danske erobrede Bremen og Verden, der siden solgtes til Hannover for 600 000 Rdlr. Steenbock begav sig til Tydskland for at redde Sverrigs Provindser: han mødte de Danske ved Gadebusch i det Mecklenburgske, hvor han igjen seirede. Efter Slaget gik han ind i Holsteen og opbrændte paa en barbarisk Maade Altona, men maatte derpaa indslutte sig i Tønningen da han blev forfulgt af en forenet sachsisk-dansk og russisk Armee Kort derpaa overgav han sig med sine 11000 Mand og blev ført som Fange til Kjøbenhavn, hvor han døde i Fængsel. Frederik 4de satte sig ved denne Leilighed i Besiddelse af det Schleswigske paa Grund af at Hertugen havde krænket Neutraliteten ved at tillade de Svenske at kaste sig ind i Tønningen. Stralsund blev derpaa beleiret af de Allierede og under denne Beleiring kom Carl den 12te tilbage. Uagtet hans Nærværelse satte Mod i Indbyggerne, blev dog Staden bragt til det Yderste: Carl den 12te maatte forlade den, hvorpaa den overgav sig til Beleirerne. — Carl udrustede efter sin Tilbagekomst en nye Hær, hvormed han faldt ind i Norge og beleirede Frederikshald, som forsvaredes med megen Tapperhed. Indbyggerne, der opmuntredes af de to patriotiske Brødre Hans og Peter Colbjørnsen, stak Ild paa deres Bye for at Fæstningen desto bedre kunde modstaae Fienden. Lykkeligviis havde den danske Søehelt Tordenskiold ødelagt den svenske Transportflaade, der skulde bringe Carl Krigsfornødenheder i

i Dynekilen, hvor for Frederikshalds Beleiring ophævedes. Dog opgav han derfor ei Planen mod Norge, som han andengang angreb 1718. Frederikshald eller rettere Frederiksteen (Fæstningen) beleiredes og Carl var allerede avanceret betydeligt med Løbegravene, da han blev skudt en Aften han var gaaet hen at see paa Arbeiderne. De Svenske forlode nu Norge, dog fortsattes Krigen indtil 1720, da der sluttedes Fred med den svenske Konge Frederik af Hessen, som var gift med Carl den 12tes Søster Ulricca Eleonora. Fredsbetingelserne undertegnedes i Fredensborg og Danmark tilbagegav de gjorde Erobringer undtagen Bremen og Verden, der iforveien vare solgte. Sverrig mistede Toldfrihed i Sundet og maatte love ei at ville hielpe Hertugen af Holsteen til Besiddelse af de Provindser, Danmark i sidste Krig havde berøvet ham. Sverrig maatte endvidere betale 600000 Rdlr. — I denne Krig havde Tordenskjold særdeles udmærket sig ved sine raske og heldige Foretagender. Hans egentlige Navn var Peter Vessel, men Kongen ophøiede ham i Adelstanden under Navnet Tordenskjold. Blandt de mærkeligste af hans Bedrifter er det før omtalte Tog ind i Dynekilen og Marstrands Erobring. Efter Krigen gjorde han en Udenlandsreese paa hvilken han blev dræbt i en Duel af den svenske Oberst Stahl. (See Tordenskjold). Frederik fortjener Roes for sin Sparsomhed, han efterlod Penge i Skatkammeret, uagtet den langvarige Krig mod Sverrig og Kjøbenhavns Ildebrand, som indtraf i Aar 1728 og ødelagde en betydelig Deel af Staden. — Under Frederik gik Præsten Egede til Grønland for at udbrede Christendommen i dette Land; med Missionsvæsenet forbandt man Anlæggelsen af Colonier paa Grønlands vestlige Kyster. Der stiftedes ogsaa et Comercecollegium og SøeassecuranceCompagniet oprettedes. Frederik indrettede og en Landmilits og opbyggede en Mængde Skoler til Bønderbørns Underviisning. Han ophævede og Vornedskabet, hvilket dog igjen indførtes af Christian den 6te. Frederik 4de stiftede Waisenhuset og byggede Slottene Fredensberg og Frederiksborg. Han var første gang gift med Lovise af Meklenburg efter hvis Død han ægtede Anne Sophia, en Datter af Storkantsleren Grev Reventlov, hvilket Ægteskab meget mishagede Christian den 6te, dengang Kronprinds. Frederik døde den 11te Oct. 1730 i Odense.

Frederik 5te, en Søn af Christian 6te og Sophia Magdalena, blev født den 31 Marts 1723 og besteeg Thronen ved sin Faders Død den 6te Aug. 1746. Kongen var af en meget elskværdig Characteer og hans Regjerings Begyndelse gav det bedste Haab. Enhver havde Adgang til Kongen, der modtog alle med største Nedladenhed og

vandt ved sin Mildhed og Lyst til at giøre vel alles Hierter. I Forstningen af sin Regiering arbeidede han alvorlig paa at afbetale den Gield, hvori Landet var kommet under Christian den 6te, og hans Bestræbelser vare en Tidlang temmelig heldige, saa længe Geheimeraad Thott og Grev Schulin deeltoge i Bestræbelsen. Desuagtet tiltog Gjelden i Frederiks senere Regierings Aar og hertil bidrog deels Udrustningen, der maatte gjøres mod Rusland, deels den Lyst til Pragt og Mangel paa streng Oekonomie, der indsneeg sig i Frederiks sidste Aar. I Syvaarskrigen holdt Frederik sig neutral, og hans Minister Grev Lynar befordrede Forliget til Kloster Seven, som dog ei blev overholdt. Da Keiserinde Elisabeth i Rusland døde 762 og den holsteenske Prinds Carl Peter Ulrich besteeg Ruslands Throne under Navn af Peter den 3die saae det farligt ud for Danmark, da han var dette Rige yderst fiendsk og vilde drive sine Fordringer igjennem som Hertug af Holsteen. Han sluttede Stilstand med Preussen og sendte en Armee ind i det Meklenburgske for at angribe Danmark, som ligeledes anstrængede sig for at modstaae sin mægtige Fiende. Netop i det Øieblik, man ventede at høre Fiendtlighedernes Udbrud fik man Efterretning om, at Peter var afsat og, at hans Gemalinde Catharina, der besteeg Thronen efter ham, ønskede at vedligeholde den gode Forstaaelse mellem Rigerne. Efter Schulins Død kom den fortræffelige Johan Hartvig Ernst Greve af Bernstorf til Statsroeret. Han har fornemmelig udmærket sig som Bondestandens Velgiører og som Befordrer af Videnskaber og Kunster. Flere udmærkede Mænd, som Mallet, Cramer, Roger ꝛc. indkaldtes til Danmark, og den store Digter Klopstock fik paa Bernstorfs Forslag en Pension fra dette Rige. Det synes imidlertid at Bernstorf ei altid gjorde sine Beregninger som streng Oekonom, og Danmark kunde taale de Udgifter, især efter de mange Bekostninger, Udrustningerne til den russiske Krig havde sat det i. Frederik sørgede ogsaa for Handelen, som blev givet frie paa Vestindien; et Handelscompagnie stiftedes paa Marocco og Afrika, hvilket dog snart igjen gik overstyr. Der indkaldtes Colonister for at opdyrke Hederne i Jylland. Under Frederik skjenkede den berømte værde og udmærkede Nationalskribent Baron Ludvig Holberg sit Baronie til Ridderakademiet i Sorøe, som igjen blev sat i Stand. Den botaniske Have indrettedes i Kjøbenhavn efter Oeders Forslag. Til Bibelfortolkningens Fremme sendtes et Selskab til Arabien, af hvilket kun Niebuhr kom tilbage og har givet Efterretninger om Reisen. Maler- og Billedhuggerakademiet oprettedes samt et dansk Theater, til hvis Opkomst den udødelige Holberg saa meget bidrog. Den nye

Frederiksstad ved Amalienborg blev anlagt og Frederiks Statue til Hest oprettedes paa Amalienborg Plads. Desuden opførtes Frederiks Hospital, en velgjørende Indretning, hvor Reenhed og Rummelighed tilligemed Pleie og Lægens Omhue bidrager til de Syges Helbredelse. Kongen lod nu i sin sidste Levetid maaskee alt for meget regiere af sin Yndling Adam Gottlob Moltke. Frederik overlod sig desuden gjerne til Overdaad i Drik, hvorover Regieringsforretningerne forsømtes og Riget var ved hans Død i en Gjeld af 20 Mill. Rdlr. Frederik 5te var to Gange gift, først med den elskværdige Lovise en Datter af Kong Georg den 2den af England og derpaa med Juliane Maria af Braunschweig, Moder til Arveprinds Frederik. Frederik 5te døde d. 14de Jan. 1766.

Frederik 6te født den 28 Jan. 1768, er en Søn af Christian den 7de og den engelske Prindsesse Caroline Mathilde. Formedelst hans Faders Svaghed tog han strax efter sin Confirmation vigtig Deel i Statsbestyrelsen og styrede, understøttet af den værdige Minister Andreas Peter Greve af Bernstorf, Riget med største Klogskab og almindeligt Bifald. Regjeringen characteriserede sig ved at give de indre Statskræfter Liv og Virksomhed, samt ved en Ligefremhed, Aabenhed, og Upartiskhed, der indgjød alle Agtelse og vedligeholdt udvortes Rolighed indtil Europas almindelige Rystelse ogsaa traf Danmark. Da Christian den 7de døde i Rendsburg den 13de Marts 1808 besteeg Frederik 6te Danmarks Throne under meget betænkelige Omstændigheder, da Riget var indviklet i en dobbelt Krig mod England og Sverrig. De Svenske gjorde et Indfald i Norge men bleve tilbagedrevne af Statholderen der Prinds Christian August af Holsteen Augustenburg. Da Gustav 4de ei længe efter blev afsat og Carl 13de var kommen i hans Sted sluttedes en Fred med Sverrig til Jönkjøping uden Tab for nogen af Parterne, Efter Napoleons uheldige Tog til Rusland kom Danmark, som Frankerigs Allierede i en meget farlig Stilling og Sverrig gjorde Fordring paa Norge hvilken blev afslaaet uagtet den understøttedes af England og Rusland. Kongen af Danmark sendte nu Hjelpetropper til den franske Armee paa Holsteens Grændser; men, da Napoleon havde tabt Slaget ved Leipzig og de Franske maatte romme Tydskland rykkede en allieret Armee af Østerriger. Preusser, Russer og Svenske under Anførsel af den svenske Kronprinds (Prindsen af Ponte Corvo) ind i Holsteen. Overmagten var for stor til at man kunde vente noget af at gjøre Modstand. Der begyndtes derfor Underhandlinger hvorpaa fulgte en Fred til Kiel 14 Jan. 1814, hvori Danmark afstod Norge til Sverrig og erholdt igjen

Svensk-Pommern med Løfte om de Allieredes Hjelp til videre Erstatning. Siden sluttedes ogsaa Fred med England, som beholdt Øen Helgoland. Kongen af Danmark begav sig derpaa til Congressen i Wien for selv at kunne paatale sine Rettigheder og ved Napoleons Tilbagekomst udsendte ogsaa Danmark Tropper for at vedligeholde Freden i Europa. Efter Freden i Paris 1815 blev afgjort at en allieret Armee skulde besætte de franske Grændsefæstninger og ved denne Armee befinder sig et dansk Troppecontingent. — Svensk-Pommern, der har en fra Danmark adskilt Beliggenhed blev af Frederik 6te bortbyttet til Preusen med Lauenburg og en Sum Penge. Under Frederik 6te er gjort en forandret Indretning ved Dannebrogsordenen, der bestaaer af forskjellige Classer og kun tildeles forrjente Personer af enhver Stilling i det borgerlige Selskab. — Den ved Krigen fremkaldte Standsning i Handelen forenet med andre Omstændigheder foraarsagede en Revolution i Pengevæsenet, der var af betydelige Følger. En nye Rigs-Bank oprettedes og de gamle Bankindretninger gik ind; de gamle Penge reduceredes og der udstædedes Rigsbanksedler, der i Værdie ere ringere end de forrige, da hver Specie gjelder to Sølvrigsbankdalere istedet for den før kun var 1¼ Rdlr. cour. —

Frederik Wilhelm den store, Churfyrste af Brandenburg, var født den 6te Febr. 1620. Hans Fader var Churfyrste Georg Wilhelm, en svag Fyrste under hvem Mark Brandenburg leed meget i de første Decennier af Trediveaarskrigen, fordi hans Minister Greven af Schwarzenberg gandske var Østerrig hengiven. Strax efter Faderens Død (1ste Dec. 1640) forandrede Frederik Wilhelm dette System, omendskjøndt han tiltraadde Regjeringen under meget betænkelige Omstændigheder. Hertugdømmet Preussen var et Lehn af Polen, Pommern, som efter at den vendiske Fyrstestamme var uddøed 1637 skulde tilfalde Brandenburg, var besat af de Svenske, hvilke afvexlende med Østerrigerne ogsaa søgte at holde sig i Mark; i den jülichske Arvs Lande, som Brandenburg og Pfalz-Neuburg havde deelt imellem sig, stode Spanier og Hollændere. Han sluttede, uagtet Østerrigs Modforestillinger en Neutralitetstractat med Sverrig 1641, men overlod Keiseren sit Cavallerie, som dette havde svoret Troskabs Eed. Ikke destomindre leed hans Land endnu Ergang 1643 ved en svensk og østerrigsk Armees Gjennemmarsch. Ved Vaabenstilstanden med Hessen-Cassel erholdt han (1644) de af Hessen besatte Pladse i Cleve og Mark tilbage. Aar 1647 giftede han sig med den oraniske Prindsesse Louise Henriette. Saa ugjerne han og gav Slip paa en Deel

af den pommerske Arv, overlod han dog i den westphalske Fred 1648 Forpommern, Øen Rügen og noget af Bagpommern til Sverrig, hvorimod han erholdt Bispedømmerne Halberstadt, Minden og Camin som Fyrstendømmer og Erkestiftet Magdeburg blev ham tilsagt efter den daværende Administrator, Prinds August af Sachsens Død. Da Kong Carl Gustav af Sverrig og Johan Casimir af Polen vare ifærd med at paaføre hinanden Krig, tragtede begge efter Forbindelse med Churfyrsten af Brandenburg. Han afsloa begges Tilbud, men samlede en Hær af 8000 Mand paa Grændsen af Hertugdømmet Preussen. Carl Gustav erobrede i kort Tid hele Stor- og Lille-Polen og besatte Cracau og Warschau; Johan Casimir var flygtet til Schlesien. Under disse Omstændigheder sluttede Churfyrsten et Forbund med Holland, hvilket Sverrig misbilligede hvorpaa Frederik Wilhelm ogsaa indgik en Defensiv Alliance med de vestpreussiske Stæder, hvilket Johan Casimir bekræftede og lovede Churfyrsten Souverainitet over Preussen, hvis han vilde erklære sig imod Sverrig. Dog vedblev Frederik Wilhelm sin Neutralitet indtil de Svenskes Indfald i Østpreussen tvang ham til et Forlig, til at tage Preussen til Lehn af Sverrig og som Lehnsmand afgive til den svenske Armee 1000 Mand Infanterie og 500 Mand Cavallerie. Han maatte ogsaa tilstaae de Svenske frie Gjennemmarsch gjennem sit Land og dele Toldindkomsterne i de nye anlagde preussiske Havne med dem. Derimod lovedes ham Befrielse fra al Lehnstribut for Preussen, Befrielse fra alle Apellationer til den svenske Krone og desuden Bispedømmet Ermeland som Fyrstendømme og svensk Lehn. Johan Casimir, som for østerrigske Penge havde hvervet nye Tropper, blev meget opbragt over dette Fordrag, hvorfor Churfyrsten nøiere forbandt sig med Sverrig ved Tractaten i Marienburg (15 Jan. 1656), hvori Sverrig i Tilfælde af Angreb lovede ham 6000 Mand Hielpetropper og Churfyrsten i lige Tilfælde de Svenske 4000 Mand Derpaa brøde begge Fyrsterne op mod Fienden af Warschau, hvor de med 16000 Mand sloge 29000 Polakker i et Slag, som varede 3 Dage, hvorpaa Warschau blev besat. Da Churfyrsten derpaa syntes tilbøielig til at forlade Forbindelsen med Sverrig, men Carl Gustav følte Vigtigheden af samme frasagde Kongen sig i Tractaten til Labiau (10de Oct. 1656) Overlehnshøiheden over Preussen og Ermeland, men forbeholdt sig Arvefølgen i Preussen, hvis den brandenburgske Mandsstamme uddøde. Iversyg over Carl Gustavs Seire sendte Østerrig paa denne Tid en Hær til Polen, og Danmark erobrede Hertugdømmet Bremen. Dette bevægede Carl Gustav til at brække op mod de Danske og overlade sin Bundsforvandte Churfyrsten til sin Skjebne. Han sluttede derfor under Østerrigs Mægling et Forlig med Polen til Welau (19de Sept.

1657), hvori han vel maatte frasige sig Besiddelsen af Ermeland, men erholdt derimod Souverainitet over Preussen for sig og sine Efterkommere. Tillige maatte Churfyrsten slutte et Forbund med Polen imod Sverrig, ifølge hvilket Polen lovede at understøtte Churfyrsten med 5000 Mand Cavallerie og 3000 Mand Infanterie, og Churfyrsten igjen Polen med 2000 Mand Infanterie og 2000 Mand Cavallerie. De polske Stænder antoge denne Tractat og bevilgede desuden, at Churfyrsten erholdt Lauenburg og Bütow som et polsk Lehn, dog uden at gjøre Lehnseden. Kun de preussiske Stænder vare utilfreds med denne Forandring og nægtede derfor Churfyrsten Hyldingseden, hvorfor han lod anlægge Fæstningen Frederiksburg i Kønigsberg. Carl Gustav døde pludseligt og Sverrig bekræftede i Freden til Oliva (1660) Betingelserne i Welauer-Conventionen og fastsatte at de gjorte Erobringer gjensidig skulde tilbagegives. Efter denne Fred vendte Churfyrsten sine Bestræbelser paa at befaste den indvortes Velstand og Handelen i sin Stat; dog sendte han Keiseren 2000 Mand til Hjelp imod Tyrkerne. Aar 1672 traadde han i Forbindelse med Nederlandene da disse af Ludvig 14de truedes med en Tilintetgjørelseskrig; han bevirkede og, at Keiseren, Hessen Cassel og flere tydske Fyrster forbandt sig til Hollands Forsvar imod Frankerig. De østerrigske Feldtherrers Langsomhed og Iversyge mod Churfyrsten tilintetgjorde Virkningen af denne Forbindelse. Mangel paa Levnetsmidler tvang Frederik Wilhelm til at trække sig tilbage og overlade sine westphalske Lande til Fiendens Ødelæggelser. Da Østerrigerne tillige skildte sig fra ham og de hollandske Subsidier udebleve, saae han sig nødt til Tractaten i Vossem (6 Juni 1673) en Landsbye ved Løven, ifølge hvilken Frankerig lovede at rømme Westphalen og betale Churfyrsten 800000 Livres, hvorimod han fratraadde Forbindelsen med Holland og lovede hverken middelbart eller umiddelbart at understøtte Frankerigs Fiender, men forbeholdt sig i Tilfælde af et Angreb at understøtte det tydske Rige. Dette Tilfælde indtraf i Aaret 1674, da en Rigskrig besluttedes imod Frankerig. Allerede i Forveien havde Churfyrsten forenet sig nøiere med Østerrig, Holland og Spanien. De to sidste Magter lovede ham Subsidier for et Corps af 16000 Mand. Med denne Hær gik han i Aug. 1674 ind i Elsas og forbandt sig med Rigsarmeen. Den keiserlige Feldtherre Bournonville undgik et Slag, hvor meget og Churfyrsten ønskede det, hvorpaa Turenne, som imidlertid havde faaet Forstærkning, slog den tydske Armee ved Mühlhausen i Sundgau og nødte den til at rømme Elsas. Medens Churfyrsten stod i Vinterqvarteer i Frankfurt, faldt en svensk Armee af 16000 Mand under Wrangel ind i Pommern og Brandenburg og betegnede sin Vei med Ødelæggel-

se og Plyndring. Churfyrsten ilede sine Stater til Hjelp med 5600 Mand, slog (18de Juni 1675) 11000 Svenske ved Fehrbellin og befriede derved Churstaten. Omendskjøndt nu Keiseren for dette Indfalds Skyld erklærede de Svenske i Achten var han dog tillige iversyg over Churfyrstens Seire i Pommern, hvor Wolgast, Anklam, Demmin og selv Stettin faldt i hans Hænder. Churfyrsten fandtes derfor saavel om Spanien og Holland tilbøielig til at slutte en Separatfred med Frankerig til Nimwegen 1678. Men, da Frankerig forlangte af hom at han skulde tilbagegive alle Erobringer til Sverrig og erstatte samme Krigsomkostningerne traadte han i nye Forbindelser med Danmark og Münster og fuldførte Erobringen af hele Pommern ved Indtagelsen af Greifswalde og Stralsund. Ligeledes tilbagedrev han (Jan. 1679) de under Horn i Preussen indfaldne Svenske. Nu stod han og Danmark alene tilbage i Feltet med Sverrig. Ludvig 14 forlangte at han skulde slutte Fred og tilbagegive Sverrig alle de gjorte Erobringer. Da Churfyrsten afslog dette, blev han af 30000 Franske, som faldt ind i Cleve, tvungen til Freden i St. Germain (29de Juni 1698), hvori han tilbagegav Sverrig de gjorte Erobringer, men erholdt de faa Pladse, som Sverrig siden den westphalske Fred havde eiet i Bagpommern og 300000 Krondaler af Frankerig som Skadeserstatning. Da Ludvig 14de siden ved sine Reunionskamre rev flere Stykker af Elsas og Lothringen til sig, bevirkede Churfyrsten (1684) en Vaabenstilstand paa 20 Aar mellem Tydskland og Frankerig. Dog optom nye Misforstaaelser mellem ham og Frankerig, da han 1685 fornyede Forbundet med Holland og modtog de Reformeerte Flygtlinge fra Frankerig i sine Stater, til hvis Velstand de betydeligt bidroge. Hine Misforstaaelser og det Haab af Østerrig at faae Skadesløsholdelse for sine Fordringer paa de schlesiske Fyrstendømmer Liegnitz, Brieg og Wolau, hvis Fyrste, med hvis Familie Huset Brandenburg stod i Arveforbindelse, var død uden Arvinger samt sættes i Besiddelse af Jægerndorf, bevirkede at han nærmede sig Østerrig, der endelig for alle hans Fordringer overlod ham den ubetydelige Schwibuser Kreds. Dog bevægede den østerrigske Gesandt, Freitag, Churprindsen til det Løfte, efter sin Regjeringstiltrædelse at tilbagegive denne Kreds med en Sum af 100000 Daler. Til Keiserens Understøttelse i Tyrkekrigen sendte derpaa (1686) Churfyrsten 8000 Mand under Anførsel af General von Schøning, hvilke udmærkede sig ved Staden Ofens Beleiring og Storm — I sit eget Land fremmede Churfyrsten især Agerdyrkning, Qvægavl og Havedyrkning; han bortforpagtede Domainerne, som hidtil sædvanlig bleve drevne

af Amtsskrivere; han understøttede med Liberalitet de franske Flygtninge og vandt herved 20000 nyttige og brugbare Statsborgere, som anlagde Fabrikker og Manufacturer og opdyrkede øde Egne. Vel svarede det afrikanske Handelsselskab ei til hans Forventninger, men hans Bestræbelser i denne Henseende vise hans umiskjendelige Iver for at bringe Liv i Handelen. Berlin blev under ham forskjønnet ved flere nye Anlæg og Bygninger; han lagde Grunden til Bibliotheket der og stiftede (1655) Universitetet i Duisburg. Han døde den 29 Apr. 1688 i Potsdam i sit 69de Aar og efterlod sin Søn Frederik 3die et betydelig forøget og velbyrket Land, en Skat af 650000 Daler og en øvet Hær af 28000 Mand. Da han mistede sin første Gemalinde Lovise giftede han sig anden Gang med Prindsesse Dorothea af Holsteen-Glücksburg, Enke efter Hertug Christian Ludvig af Braunschweig Celle.

Frederik 3, som Konge i Preussen Frederik den 1ste var født den 12te Juli 1657 i Königsberg, nød en omhyggelig Opdragelse og erholdt først ved sin ældre Broder Carl Emils Død, Udsigt til Successionen. Ved sine Misforstaaelser med sin Stedmoder Dorothea, blev han og miskjendt af sin Fader, der vilde gjøre ham arveløs, men lod sig af sine Ministre bevæge til at udkaste Testamentet saaledes, at Churprindsen blot skulde følge ham i Churværdigheden og Churlandene, men de øvrige Prindser i de andre Lande. Dette Testamente erklærede Frederik 3die, der allerede som Kronprinds var i god Forstaaelse, med Østerrig, for ugyldigt, tog sin Faders samtlige Lande i Besiddelse og gav sine Stedbrødre Embeder og Apannager. Prinds Wilhelm 3die af Oranien understøttede han paa Toget mod England (1688) med 6000 Mand. Til Rigsarmeen sendte han 20000 Mand mod de Franske, som ødelagde Rhinpfalz. I Aaret 1691 forbandt han sig med Keiseren, Spanien, England og Holland imod Frankerig og sendte 15000 Mand til Nederlandene, hvilke anførtes af Kong Wilhelm af England som Generallissimus. Ligeledes understøttede han Keiseren imod Tyrkerne med 6000 Mand mod en Skadesløsholdelse af 150000 Rdlr. Disse Tropper udmærkede sig ved Salankemen, ved Zentha og Belgrad. I Ryswicker-Freden bekræftedes Betingelserne af Fredene til Münster og St. Germain for Preussen. Schwibuserkredsen gav Frederik tilbage til Østerrig 1695 dog forbeholdt han sig sit Huses Fordringer paa de fire schlesiske Fyrstendømmer. Østerrig tilstod ham 250000 Daler, som vare anvendte paa Schwibus, og til Skadesløsholdelse Expectance paa Ostfriesland og Grevskabet Limburg i Franken. Af den sachsiske Churfyrste Frederik August 1ste som besteeg den polske Throne 1697 kjøbte han Beskyttelses-

ret over Stiftet Quedlinburg, Rigsfogdiet i Nordhausen og Amtet Petersburg ved Halle. Med de hohenzollerske Huse Hechingen og Sigmaringen sluttede han et Fordrag, hvorefter Brandenburg skulde arve disse Lande, naar det hohenzollerske Huus der uddøde, hvorimod samme skulde succedere i det brandenburgske Families frankiske Besiddelser, naar denne Familie uddøde. Han lod tage Staden Elbing i Besiddelse 1703. Denne Stad var alerede af Polen sat i Pant til den store Churfyrste for 400000 Rdlr. men den var hverken bleven ham overgiven eller Pengene udbetalte. Ludvig 14des glimrende Hof bragte ham til at organisere en betydelig Hofstat, og efter Churfyrsten af Sachsens Ophøielse paa den polske og Prindsen af Oraniens paa den engelske Throne ønskede han og at erholde den kongelige Værdighed. Kun med Vanskelighed erholdt han Keiserens Indvilligelse (16de Nov. 1700) paa de Betingelser at han gav Slip paa de tilgodehavende Subsidier, i den forestaaende spanske Successionskrig underholdt 10000 Mand paa sin egen Bekostning, i alle Rigsanliggender stemte med Keiseren, hvert tilkommende Keiservalg gav en østerrigsk Prinds sin Stemme og ei unddrog sine tydske Rigslande Forpligtelserne mod det tydske Rige. Nu paasatte han sig og sin Gemalinde Kronen i Königsberg (18 Jan. 1701) efterat han Dagen i Forveien havde stiftet den sorte Ørns Orden. Han blev nu erkjendt som Kong Frederik 1ste af Preussen af alle europæiske Magter undtagen af Paven, Frankerig, Polen og den tydske Orden. I den nordiske Krig tog han ingen Deel, men som Østerrigs Allierede sendte han i den spanske Arvefølgekrig 20000 Mand til Rhinen og 6000 til Italien. De fægtede under Fyrst Leopold af Dessau og vare med ved Hochstadt, Turin og i Belgien. Dog oplevede Frederik ei Enden paa denne Kamp eller Freden til Utrecht. Efter Kong Wilhelm 3dies Død bragte han som Dattersøn af den oraniske Prinds Frederik Henrik Meurs og Lingen til sit Huus. Efterat den habsburgske Mandsstamme var uddøed i Spanien tog han som Hertug af Cleve Overgeldern i Besiddelse, fordi Carl 5te i det 16de Aarhundred havde tvunget Hertug Wilhelm af Cleve, som var valgt til Regent af Stænderne i Geldern at overlade sig dette Land. Efterat Huset Longueville var uddøed blev han valgt til Regent 1707 af Stænderne i Fyrstendømmerne Neufchatel og Valengin. Af Greverne af Solms = Braunfels kjøbte han (1707) Grevskabet Tecklenburg i Westphalen for 300000 Daler og forbandt det med Grevskabet Lingen. Videnskaber, Kunster og Industrie toge til under Frederiks Regjering, men den Luxus, som herskede ved Hoffet bragte Finantserne i Uorden. Frederik stiftede Maler= og Billedhuggerakademiet i Berlin (1699), Universitetet i Halle (1694) og ved

Medvirkning af den store Leibnitz, Dronning Sophie Charlottes Lærer Videnskabernes Akademie (1700). Han lod Berlin udvide ved den af ham anlagde Frederiksstad (Friderichsstadt), byggede til sin anden Gemalindes Ære Charlottenburg og stiftede 1705 Overappellationsretten. Han døde den 25 Febr. 1713 i sit 56de Aar og efterlod een eneste Søn Frederik Wilhelm 1ste.

Frederik Wilhelm 1ste, en Søn af Frederik den 1ste, var født den 15de Aug. 1688. Efterat han fra 169 — 1693 var bleven opdragen i Hannover tilligemed Georg 2den af England, vendte han formedelst disse Prindsers Utilboielighed til hinanden tilbage til Berlin, hvor hans Overhofmester Oberst Fink von Finckenstein tidlig meddeelte ham hans afgjorde Tilbøielighed for Soldaterstanden, hvorfor han og bivaanede det nederlandske Feldttog, Slaget ved Malplaquet og Indtagelsen af Meurs. Som Kronprinds formælede han sig 1706 med den hannoverske Prindsesse Sophie Dorothea. Strax efter sin Regjeringstiltrædelse (i Febr 1713) indskrænkede han den store Luxus, der havde hersket ved hans Faders Hof. Han ophævede adskillige Embeder, indskrænkede Besoldningen ved andre og søgte først at sætte Finantserne i nye Stand. I Freden til Utrecht erkjendte Frankerig og Spanien den preussiske Kongeværdighed og Souverainiteten over Neufschatel og Valengin; ligeledes bekræftedes han i Besiddelsen af Geldern istedet for det aftraadde Fyrstendømme Orange. Samme Aar tog han Grevskabet Limburg i Besiddelse, paa hvilket hans Fader havde erholdt Expectance af Keiseren. I Løbet af den nordiske Krig, vilde Russerne og Sachserne, efterat den svenske General Steenbock havde capituleret i Tønningen, besætte Svensk-Pommern. For at hindre dette sluttede Administratoren af Holsteen-Gottorp og den svenske General-Gouverneur i Pommern, Grev Welling (Juni 1713) en Sequestrationstractat med Frederik Wilhelm om Stettin og Wismar. Kongen havde til Hensigt at bringe Roe i Norden ved sin Mægling; men Carl den 12te forkastede den Tractat der var indgaaet og forlangte Stettin tilbage af Preussen, hvorfor han vægrede sig ved Udbetalingen af de 400000 Rdlr. som Kongen havde betalt Russerne og Sachserne til Erstatning for Krigsomkostningerne. Herved bestemtes Frederik Wilhelm (1715) til Krig mod Sverrig og Forbund med Rusland, Sachsen og Danmark. I Forening med disse Magter erobrede Preussen Stralsund og Rügen. Denne Krig endtes først efter Carl den 12tes Død i Freden til Stockholm (21de Jan. 1720), hvorefter Preussen beholdt Stettin og Forpommern indtil Peenefloden samt Øerne Usedom og Wollin; hvorimod Kongen af Preussen

betalte 2 Mill. Rdl. til Sverrig. Den østerrigske Gesandt Grev Seckendorf fik Frederik til at fratræde den hannoverske Alliance, som var sluttet mellem England, Holland og Preussen, hvorpaa han i Tractaten til Wusterhusen lovede Keiseren at erkjende den pragmatiske Sanction og i Tilfælde af Angreb understøtte Keiseren med 10000 Mand. Omendskjøndt Frederik ved Udbruddet af den polske Arvefølgekrig 1733) hæderfuld modtog den fra Polen flygtede Stanislaus Lesziinsky August 3dies Modstander og derved vakte de med Sachsen allierede Hoffers Misfornøielse, stillede han dog 10000 Mand til Østerrigs Tjeneste, da Frankerig erklærede dette Rige Krig. Kongen og Kronprindsen befandt sig en Tidlang selv ved dette Armeecorps, der forenede sig med Østerrigerne ved Rhinen. Dog kom det ei her til noget betydeligt Foretagende og Krigen endtes i Freden til Wien (1735). I Statens Indre havde Frederik Wilhelm lagt Grunden til en nye Organisation af Finants- og Justitsvæsenet; han bragte Armeen til 70000 Mand befæstede Magdeburg, Stettin, Wesel og Memel; han byggede meget og stiftede collegium medico-chirurgicum, Charité og Hittebørnshuset i Berlin, det berlinske Cadetinstitut og Potsdams Waisenhuus. Emigranterne fra Salzburg og de fra Polen flygtede Dissidenter fandt en god Modtagelse i hans Stater. Han yndede ei Videnskaberne; og det var med Nød at Akademiet i Berlin og Universiteterne undgik at ophæves. Hans egen Familie var ei sjelden udsat for hans despotiske Haardhed. (See Art. Frederike Markgrevinde af Bayreuth). Selv sin Gemalinde forskaanede han ei for de haandgribeligste Udbrud af sin Vrede. Naar han gik paa Gaden undgik man ham gjerne, thi Ingen var sikker for ei at blive compromitteret paa det eftertrykkeligste, hvilket Fruentimmer især vare udsatte for, da han havde meget slette Tanker om dem. Iøvrigt beherskedes han af listige Mennesker der ved en Pibe Tobak, som han yndede lidenskabelig, formaaede alt over ham. Særdeles stræng var hans Opførsel mod Kronprindsen, Frederik, hvis Aand og Retning han ei forstod at bedømme. Han havde en besynderlig Forkjerlighed for store Soldater, som han samlede fra alle Kanter og dannede af dem sin Potsdammer Garde. Han efterlod ved sin Død (31te Mai 1740) et rigt Skatkammer (9 Mill Rdlr.) og en veldisciplineret Hær. Foruden Frederik 2den, som fulgte ham paa Thronen efterlod han endnu tre Sønner: August Wilhelm, Fader til Frederik Wilhelm 2den (født 1722 død 1758) Henrik (født 1726 død 1802) og Ferdinand (født 1730 død 1813).

Frederik 2den Konge af Preussen, den største Regent i det 8de Aarhundred, blev født den 24 Jan.

1712 og døde den 17de Aug. 1786. Hans Fader var Frederik Wilhelm 1ste, hans Moder den engelske Prindsesse Sophie Dorothea. Hans første Ungdom gik bort under en haard Opdragelse, der blot gik ud paa militaire Øvelser. General Grev Finckenstein var hans Hovmester, Oberst v. Kalkstein hans Underhovmester. Uagtet han efter Faderens Villie fornemmelig blev anført til Exerceren og til den hele lille Militærtjeneste, udviklede sig dog tidlig hans Sands for Digtekunst og Musik. Kun sin Fader uafvidende turde han beskjeftige sig med Litteratur og Kunster: lidt efter lidt steeg Spændingen mellem Fader og Søn, næret af den østerrigske Gesandt Seckendorf til en saadan Høide, at Faderen forlangte af Kronprindsen, han skulde frasige sig Thronfølgen og overlade samme til sin Broder August Wilhelm. Kun ved det paa Faderens Tænkemaade rigtig beregnede Svar, „at han vilde gjøre det, naar Faderen erklærede at han ei var hans ægte og virkelige Søn,“ blev Kongen, der ærede ægteskabelig Troskab som Religionspligt, afholdt fra Fornyelsen af sit Forlangende. Fortrædelig over Faderens Undertrykkelse og Had, besluttede Frederik at flygte til sin Mødrene Onkel, Georg 2den, der saavelsom Dronningen af Preussen ønskede at Kronprindsen af Preussen ægtede den engelske Prindsesse Amalie og Prindsen af Wales den ældste preussiske Prindsesse Frederike. Kun denne hans Søster, der var sindet ligesom han, og hans Venner Lieutenant Katt og Pagen Keith vidste Hemmeligheden om hans Flugt, som skulde gaae for sig fra Wesel, hvorhen han havde ledsaget Kongen sin Fader. Katts uforsigtige Ytringer, som af Seckendorf bleve Kongen forebragte, forraadede Prindsens Hensigt. Han blev indhentet, bragt til Cüstrin og behandlet med største Haardhed; neppe kunde flere Regenteres Forbønner og Erklæringen af de til en Krigsret nedsatte Generaler hindre Kongen fra at lade henrette sin Søn. Katt blev henrettet i Cüstrin; men Keith, som af Prindsen blev advaret ved nogle faa Linier, flygtede fra Wesel og levede i Holland, England og Portugal til han efter Frederiks Thronbestigelse vendte tilbage til Berlin, blev udnævnt til Oberstlieutenant, Staldmester og Curator for Videnskabernes Akademie. Prindsen, som efterat han var sluppen af den nøiere Forvaring, havde arbeidet i Kammeret i Cüstrin som yngste Raad efter Faderens Befaling, kom først tilbage til Hoffet, da hans ældste Søster Frederike blev gift med Arveprindsen af Bayreuth. Vel syntes Faderen forsonet med Sønnen, dog tillod han ham ikke at ægte den engelske Prindsesse, men Frederik maatte efter sin Faders Villie formæle sig med Elisabeth Christine, en Datter af Hertug Ferdinand Albrecht, af Wolfenbüttel Bevern (1733). Frederik Wilhelm gav hende Slottet Schønhausen og Kronprindsen

Grevskabet Ruppin og (1734) Staden Rheinsberg, hvor han indtil sin Thronbestigelse levede i Stilhed for Videnskaberne. Han omgikkes der med Lærde (Bielefeld, Chazot, Fouquet, Knobelsdorf, Keiserling og Jordan), Tonekunstnere (Graun, Benda) og Malere. Han stod i Brevvexling med udenlandske Lærde, fornemmelig med den af ham beundrede Voltaire. Adskillige Skrifter, fornemmelig hans Antimacchiavel, erholdt deres Tilværelse i Rheinsbergs landlige Rolighed. Hans Faders Død satte ham paa Thronen den 31te Mai 1740. Dengang herskede han over 2,200000 Mennesker, ved hans Død stode 6 Mill. under hans Scepter. Thi under hans Regjering hævedes den preussiske Stad ved hans Talenter, hans høie videnskabelige Dannelse, hans Virksomhed og hans militaire Genie til en Grad af Magt og Kraft, hvorom man ved Faderens Død ei kunde have nogen Anelse. Han arvede af sin Fader 8 Mill. 700000 Rdlr. og en fortræffelig Hær af 76000 Mand. Begge satte ham istand til efter Keiser Carl 6tes Død at drive sit Huses Fordringer paa de schlesiske Fyrstendømmer Liegnitz, Brieg, Wolau og Jægerndorf igjennem. Han lovede Maria Theresia mod Aftrædelsen af disse Fyrstendømmer Understøttelse mod alle sine Fiender, hendes Gemal sin Stemme til Keiserværdigheden og to Mill. Rdlr. Men hans Forslag bleve forkastede, hvorfor Frederik begyndte den første schlesiske Krig. Han besatte Nedre-Schlesien (Dec. 1740) og slog Østerrigerne under Neiperg (10 Apr. 1741) ved Mollwitz. Denne Seier vakte Maria Theresias Fiender og den østerrigske Arvefølgekrig begyndte. Maria Theresias eneste Bundsforvandte, Georg 2den af England, raadede hende til Fred mod Preussen, fordi Frederik 2den var hendes meest virksomme Modstander. Efter Frederiks Seier ved Chotusitz ei langt fra Czaslau (17de Mai 1742) kom og Freden istand. Præliminarierne bleve under engelsk Mægling undertegnede i Breslau den 11te Juni og Freden selv bekræftet i Berlin (28de Juli 1742), hvori Frederik erholdt hele Nedre- og det meste af Øvre-Schlesien samt Grevskabet Glaz med fuldkommen Souverainitet. Derimod frasagde Frederik sig alle sine Fordringer paa de øvrige østerrigske Lande, paatog sig den for Schlesien contraherede Gjeld af 1,700000 Daler og lovede at holde Catholikernes Rettigheder i Schlesien ukrænkede. Sachsen tiltraadde denne Fred og England og Rusland garanterede den. I Aaret 1743 tog Frederik Ostfriesland i Besiddelse efter den sidste Greves Død. Da Carl den 7de ved Fortsættelsen af den østerrigske Succionskrig var uheldig og maatte flygte fra sine bayerske Arvelande og de østerrigske Vaaben overalt vare seierrige, frygtede Frederik, at Maria Theresia igjen skulde berøve ham Schlesien. Han indlod sig derfor i hemmelig Forbindelse

med Frankerig (Apr. 1744) sluttede en Unionstractat med Keiseren, Pfalz og Hessen-Cassel i Frankfurt 22de Mai 1744) og begyndte den anden schlesiske Krig, hvori Sachsen traadte paa Østerrigs Side. Frederik faldt ind i Bøhmen, men Carl af Lothringen ilede fra Elsas, forenede sig med Sachserne og tvang Kongen til igjen at forlade Bøhmen. Keiser Carl 7des Død (18de Jan. 1745) og Bayrernes Nederlag ved Pfaffenhofen bevirkede at den unge Churfyrste Maximilian Joseph af Bayern i Freden til Füßen forsonede sig med Maria Theresia og at Frankfurter-Unionen opløste sig efterat Hessen-Cassel havde erklæret sig for neutral. Derimod var Østerrig traadt i et nøie Forbund (8 Jan. 1745) med England, Nederlandene og Sachsen i Warschau, og Sachsen havde desuden sluttet en særdeles Tractat (18 Mai 1745) med Østerrig. Desuagtet overvandt Frederik Østerrigerne og Sachserne (4de Juni 1745) ved Hohenfriedberg, hvorpaa han gik til Bøhmen og overvandt dem nok en Gang efter en meget haardnakket Kamp ved Sorr (30te Sept. 1745). Endelig seirede Fyrst Leopold af Dessau over Sachserne ved Kesselsdorf (15 Dec. 1745), i hvilket Slag Carl af Lothringen, omendskjøndt han stod i Nærheden, ingen Deel tog. Kort derpaa (25de Dec. 1745) sluttedes Freden til Dresden paa samme Basis som den forrige. Preussen beholdt Schlesien, men Frederik lovede at erkjende Frants 1ste som Keiser. Sachsen skulde udbetale 1 Mill. Rdlr. til Preussen. De paafølgende 11 Fredsaar anvendte Frederik fortræffeligt til at fremme sit Riges Vel ved en forbedret Lovgivning, ved Manufacturernes og Handelens Blomstren, ved Agerdyrkningens Forbedring og ved hensigtsmæssigere Indretninger i Finantserne og ved det Militære. Da han af sin Gesandt ved det dresdenske Hof Malzahn, som ved Hjelp af den sachsiske geheime Secreteer Menzel havde faaet fat paa nogle hemmelige Papirer, erholdt Efterretning om en Forbindelse mellem Østerrig, Rusland og Sachsen imod Preussen, ilede han med at forekomme sine Fiender ved et Indfald i Sachsen (29de Aug. 1756) hvormed den tredie schlesiske eller den saakaldte Syvaarskrig begyndte. Allerede i Forveien havde han nøiere forenet sig med England ligesom Østerrig med Frankerig. Han trængte ind i Sachsen med tre Colonner, besatte Wittenberg, Leipzig og Torgau, indsluttede 17000 Sachser ved Pirna og nødte dem, efterat han forgjeves havde opfordret Churfyrsten til Alliance med sig, til Overgivelse; dog maatte han først gaae imod Østerrigerne, som under Brown rykkede Sachserne til Undsætning. Disse angreb og slog han ved Lowositz den 1ste Oct. 1756. Han behandlede derpaa Sachsen som en erobret Provinds. Paa Rigsdagen i Regensburg erklæredes en Rigsexekutionskrig imod ham og

Sverrig fremtraadde ligeledes imod ham som Fiende. I Bøhmen vandt vel Frederik (6te Mai 1757) Slaget ved Prag, men han tabte Slaget ved Collin imod Daun (18de Juni 1757). Russerne havde udbredet Ødelæggelse i Østpreussen og sloge Preusserne under Lehwald ved Grossjægerndorf (30te Aug. 1757). I Westregnene i Hessen og i de Braunschweigske Lande trængte de Franske seirende frem; men Frederik slog dem og Rigstropperne ved Roßbach (5te Nov 1757) og gik derpaa til Schlesien, hvor han (5 Dec. 1757) ved Leuthen tilkjempede sig en vigtig Seier over Carl af Lothringen, Daun og Nadasti. Imidlertid besatte Fermor Kongeriget Preussen og lod Indbyggerne sværge Keiserinden af Rusland Troskabseed. Men, da Russerne vare trængte frem til Pommern og Brandenburg, slog Frederik dem (25 Aug. 1758) ved Zorndorf. — Dog leed han kort derpaa (14 Oct. 1758) et betydeligt Tab ved Dauns natlige Overfald ved Hochkirchen. I Aaret 1759 søgte den preussiske General Wedel at hindre Russernes og Østerrigernes Forening, men han blev slagen (23 Juli 1759) ved Brieg af Russerne under Soltikow og Frederik selv som ilede Wedel til Hjelp, tabte Slaget ved Kunnersdorf imod Russerne (12 Aug. 1759.) Ligesaa føleligt for Kongen var Tabet af Finks Corps paa 15000 Mand, som blev overumplet og taget ved Maxen paa Bøhmens Grændse (20 Nov. 1759.) Derimod havde Hertug Ferdinand og Arveprindsen af Braunschweig slaaet de Franske ved Crevelt (23 Juni 1758) og, omendskjøndt Broglio i Spidsen af de Franske og Sachserne havde seiret ved Bergen (13de Apr. 1759) forsvarede Hertug Ferdinand dog Weseren og slog Contades ved Minden (1ste Aug. 1759. I Aaret 1760 (31 Juli) slog han Franskmændene nok Engang ved Marburg. Omendskjøndt Mangel paa Enighed mellem de russiske og østerrigske Feldtherrer, som efter deres Forening skulde tilbageerobre Schlesien, hindrede deres Foretagenders Fremgang, blottedes dog Schlesien for Tropper, da Fouquets Corps (23 Juni 1760) maatte overgive sig ved Landshut. Frederik, som ved et ødelæggende Bombardement (fra 14de – 29 Julii 1760) forgjeves havde villet tvinge Dresden til Overgivelse, maatte trække op til Schlesien, hvor Daun beleirede Breslau. Her slog Frederik ved Liegnitz (15de Aug.) Østerrigerne under Laudon, før Daun kunde taae Deel i Kampen. Vel brandskattede Østerrigerne og Russerne under Lascy og Tottleben (i Oct. 1760) Berlin, men de oppebiede ei Frederiks Ankomst fra Schlesien, hvorpaa han gik til Sachsen, slog Østerrigerne i det blodige Slag ved Torgau (3 Nov. 1760) og skaffede sig herved Vinterqvarteer i Sachsen. Ikke destemindre befandt Frederik sig i en betænkelig Stilling, især efterat han ved Georg 2dens Død saae sig de engelske Subsidier berøve-

de. Meget fordeelagtigt indtraf derfor den russiske Keiserinde Elisabeths Død (5te Jan. 1762) især da hendes Efterfølger Peter den tredie alerede i lang Tid havde viist sig som en hengiven Ven af Frederik. Freden med Sverrig kom nu istand i Hamburg (22de Mai 1762). Mellem Frederik og Peter var alerede sluttet en Alliance (i Juni 1762) da Peters Afsættelse igjen opløste samme, dog bekræftede Catharina Freden med Preussen. Da Søekrigen mellem England og Frankerig imidlertid ogsaa var ophørt, kom Freden til Hubertsburg istand (15de Febr. 1763), hvilken bekræftede Fredene til Breslau og Dresden og fastsatte Status quo. Dog traadte Frederik ud af Syvaarskrigen med en Glands, der sikkrede ham for Fremtiden en afgjort Indflydelse paa de tydske og europæiske Anliggender. Efter Krigen vendte han først sin Omsorg paa sine i samme udsuede og ødelagde Lande. Han aabnede sine Magasiner for at skaffe sine Undersaatter Korn til Næring og til Udsæd. Han lod uddele Heste blandt Bønderne for at de kunde dyrke deres Agre; de Huse der vare lagde i Aske, lod han opbygge for sine egne Penge. Schlesien erholdt Befrielse for alle Afgifter paa 6 Maaneder, Neumark og Pommern paa 2 Aar. Carmer udkastede et Landvæsenssystem for den schlesiske Adel, hvorefter denne kunde optage Capitaler uden overdrevne Renter. I Aaret 1764 lagde Frederik Grunden til Berlins Bank og gav den 8 Mill. til første Fond. Mindre hensigtsmæssigt var det, at han 1766 organiserede Accisen aldeles paa fransk Fod. Mange nye Institutter erholdt i denne Fredens Tid deres Tilværelse af ham. Den nye Lovbog blev dog først fuldendt og indført under hans Efterfølger. Med Rusland sluttedes et Forbund (31 Marts 1764), hvorpaa Frederik befordrede Stanislaus Poniatovskis Valg til Konge i Polen og understøttede Dissidenternes Sag. For at forbinde Preussen med Pommern og Brandenburg og overhovedet for at arrondere den preussiske Stat, aftaltes i Petersburg Polens første Deling, som blev besluttet den 5te Aug. 1772. Frederik erholdt hele Polsk Preussen (som i Aaret 1466 af den tydske Orden var aftraadt til Polen) tilligemed Dele af Storpolen indtil Netzefloden, dog med Undtagelse af Danzig og Thorn. Fra denne Tid inddeeltes Kongeriget Preussen i Ost og Vestpreussen. Kongen lod anlægge en Fæstning i Graudenz og et Krigs- og Domainekammer i Marienwerder. Keiser Joseph 2den besøgte Frederik i Schlesien 1769 og modtog et Gjenbesøg af Kongen i Mähren 1770. Da Maximilian Joseph af Bayern var død uden Arvinger, og Landet skulde tilfalde Churfyrst Carl Theodor af Pfalz som næste Arving, besatte Østerrig en stor Deel af Bayern. Herimod erklærede Frederik sig, da hans aarvaagne Blik gjennemskuede Josephs Hensigter. Vel havde Carl Theo-

dor villiget i Østerrigs Fordringer, men den præsumtive Arving, Hertugen af Zweibrücken havde modsat sig denne Afstræælse og søgt Frederiks Mægling, og Churfyrsten af Sachsen gjorde ligeledes retmæssige Fordringer paa den bayerske Allodialarv. Da Østerrig ved denne Leilighed ei ved Negotiationer kunde bringes fra sine Planer, allierede Sachsen sig med Preussen, og Frederik begyndte den bayerske Arvefølgekrig (i Juli 1778) ved to Hæres Indrykken i Bøhmen. Keiser Joseph stod i en velforskandset Leir bag Elben ved Jaromitz og var ei at bringe til noget Slag, den bedagede Maria Theresia ønskede Fred, dog gik de i Kloster Braunau (i August) begyndte Underhandlinger overstyr. Om Efteraaret trak Prinds Henrik, med hvem Sachserne havde forenet sig, til den sachsiske Grændse og Frederik selv gik tilbage til Schlesien. I Januar 1779 gjorde Wurmser en Demonstration mod Glatz og Mollendorf imod Laudon. Men, da Catharina 2den erklærede hun vilde understøtte Preussen med 60000 Mand, blev denne Krig uden Slag endt (13de Mai 1779) ved Freden i Teschen saaledes, at Churfyrsten af Pfalz skulde have Bayern med Undtagelse af Innviertel og Braunau, som Østerrig erholdt, hvorimod Østerrig lovede ei at hindre Churfyrsten af Brandenburgs Succession i de to frankiske Fyrstendømmer, Ansbach og Bayreuth. I Aaret 1780 efterat Huset Mannsfeld var uddød tilfaldt Kongen den Deel af Grevskabet, som stod under magdeburgsk Høihed og allerede i 200 Aar var bleven administreret. Endnu ved Enden af sit virksomme Liv sluttede Frederik (23de Juli 1785) Fyrsteforbundet med Sachsen og Hannover, for at modsætte sig Keiser Josephs Plan at tilbytte sig Bayern for den største Deel af de østerrigske Nederlande, som han vilde afstaae til Churfyrsten. Flere af Tydsklands geistlige og verdslige Fyrster tiltraadde dette Forbund og Keiseren maatte opgive sin Plan. En ulægelig Vatersot befordrede den store Konges Dod, der indtraf i Sans Souci den 17de Aug. 1786 i hans 75de Aar. Han efterlod sin Brodersøn Frederik Wilhelm 2den et Rige, der var forøget med 1325 Qvadratmile, besad en Stat af over 70 Mill. Daler, en Hær af 200000 Mand, stor Anseelse hos alle europæiske Magter og en ved Befolkning, Industrie, Velstand og videnskabelig Cultur kraftig ophjulpen Stat. — Frederik yndede Videnskaberne og har selv udarbeidet en Mængde Værker, der findes i følgende tre Samlinger: Oeuvres posthumes Frederic 2 &c. Berlin 1788, 15 B. 8.; Supplément aux Oeuvres posthumes de Fred. le grand, Berl. 5 Vol. 8. og Oeuvres de Frederic 2d. publiés du vivant de l'auteur, Berl. 1789, 4 Vol. 8. De angaae meest Historie, Statsvidenskab, Krigsvidenskab, Philosophie og Literaturen overhovedet. Hans Histoire de mon temps kan sættes ved

Siden af de bedste af Oldtidens Værker i denne Videnskab. Hans Antimachiavel (først a la Haye 1740) viser, hvorledes han har forberedet sig til Regent. Et kosteligt Førstespeil er hans Forsøg om Regjeringsformerne og om Regenternes Pligter, hvilket han skrev efter en syvogtyveaarig Regjering.

Frederik Wilhelm 2den, Konge af Preussen, Frederik 2dens Brodersøn og Efterfølger, af Smigrere kaldet den meget elskede, var født den 25de Sept. 1744. Hans Fader var August Wilhelm, Prinds af Preussen, hans Moder Louise Amalie, en Datter af Ferdinand Albrecht Hertug af Braunschweig Wolfenbüttel. Under Generalmajor von Borks Opsigt blev han underviist af Hofrathen Sack og Professor Beguelin. Han var to Gange gift: først (1765) med Prindsesse Christina Ulrike af Braunschweig. Hun fødte ham en Datter Frederike Charlotte Ulrike Catharina, der blev gift med Hertugen af York. Efterat det første Ægteskab var ophævet, giftede han sig anden Gang 14de Juli 1769 med Prindsesse Frederike Louise af Hessen Darmstadt. Allerede som Kronprinds overlod han sig til en Levemaade og Nydelser, som hans Onkel misbilligede. Begge vare i en lang Række af Aar halv fremmede for hinanden. Dog yttrede Frederik 2den sin Tilfredshed med Kronprindsen, da han i den bayerske Arvefølgekrig ved Neustädtel i Schlesien gav et Beviis paa personlig Tapperhed. Hans Regjering begyndte under gunstige Auspicier (17de Aug. 1786). Preussen var ei indviklet i Strid med nogen Fiende, og Frederik 2den havde skaffet det et Slags afgjørende Stemme i Europas Anliggender. Dog tabtes snart ved adskillige Misgreb i Politiken Crediten ved de fremmede Hoffer. Snart opdagede man Inconsequens, Egennytte og Begjerlighed efter Lande i Underhandlingerne med andre Magter; snart forødedes den arvede Skat ved unyttige Krige og ved Yndlingers Overdaadighed, saa der ved Kongens Død var contraheret en Gjeld af 18 Mill. Hans første politiske Foretagende var at sende 20000 Preusser under Hertugen af Braunschweig til Holland (1787) hvor Patrioterne (det antioraniske Partie) havde fornærmet Kongens Søster, der var gift med Arvestatholderen paa hendes Reise til Haag og derfor ei gjort nogen Afbigt. Efter Preussernes Ankomst blev den gamle Tingenes Orden igjen indført i Holland og (15de Apr 1788) et Defensivforbund sluttet i Haag mellem Preussen, England og Holland. I Krigen mellem Sverrig og Rusland (1788) standsede Frederik Wilhelm i Forening med England Danmarks Angreb paa Sverrig. Iversyg over Ruslands og Østerrigs Fremskridt i Tyrkekrigen, garanterede

han Polen i et Forbund (1790) alle sine Besiddelsers Integritet og ophidsede derved Østerrig, hvorfor en preussisk Hær trak sig sammen paa Bøhmens Grændse og en østerigsk i Bøhmen. Men Leopold 2den ønskede ei Krig med Preussen og lovede (27de Juli 1790) i Reichenbacher Conventionen, som blev sluttet mellem Østerrig og Preussen under Englands og Hollands Mægling, at tilbagegive Tyrkerne alle Erobringer indtil Distriktet ved Aluta, paa hvilke Betingelser ogsaa Freden til Szistowa blev sluttet mellem Tyrkiet og Østerrig. Misforstaaelserne ved denne Convention jævnede Frederik Wilhelm 2den og Leopold ved en Sammenkomst i Pillnitz (Aug. 1791) hvor de traadde sammen i en Convention til en nærmere Forbindelse mod Frankerig. Fordeelagtigere end Alliancen med Porten vilde Forbindelsen med Polen bleven, hvis ei Krigen med Frankerig havde deelt Preussens Magt og nødt det til et forandret politisk System med Hensyn til Polen. Den bedre Deel af Polakkerne, i hvis Spidse Stanislaus Augustus stod, ønskede en nye Constitution og en arvelig Thronfølge, som bestemtes det sachsiske Huus. For at sikre sig en udvortes Garantie sluttedes Forbundet mellem Preussen og Polen, hvori Preussen garanterede den polske Stats Integritet og lovede samme en Understøttelse af 40000 Mand Infanterie og 4000 Mand Cavallerie, saasnart en fremmed Magt vilde blande sig i Polens indvortes Anliggender. Men da Catharina 2den havde endt Krigen med Tyrkerne og Preussen tilligemed Østerrig anvendte deres Stridskræfter i Kampen mod Frankerig, bragte hun Preussen til det Alternative, enten som Følge af Forbundet med Polen at forsvare denne Stat imod Rusland eller og i Forening med Rusland dele den anden Gang. Preussen lod (i Jan. 1793) et Troppecorps under Møllendorf rykke ind i Storpolen og besætte Stæderne Danzig og Thorn tillige med Posen, Gnesen og Endeel andre Woiwodskaber, tilsammen 1100 Quadratmile med 1,200,000 Indb., hvilket under Navn af Sydpreussen blev forenet med Øst- og Vestpreussen og organiseret efter preussisk Forfatning. Omendskjøndt Rigsdagen i Grodno maatte erkjende denne Aftrædelse til Preussen, og Afstaaelsen af endnu flere Lande til Rusland, saa opkom dog (i April 1794) under Kosciusko og Madalinsky en Opstand blandt Polakkerne for at tilkjempe deres Uafhængighed. Russerne bleve i Førstningen slagne og Preusserne flere Gange overvundne, indtil endelig Kosciusko blev tagen til Fange af den russiske General Fersen (den 10de Oct.) og Praga (4 Nov.) stormedes af Suvarow. Derpaa foregik Polens tredie Deling (179.) mellem Rusland, Østerrig og Preussen, og det polske Rige opløstes aldeles. Preussen erholdt flere Pro-

vindser, der deels forenedes med Sydpreussen, deels kom til at udgjøre Nye-Øst Preussen og Nye-Schlesien. Kongen af Polen fik Pension af de tre Magter, som havde deelt hans Rige, og døde i Petersburg 1798. — Ifølge Sammenkomsten i Pillnitz sluttedes et Forbund mellem Østerrig og Preussen (1 Dec. 1792) for at overholde den tydske Rigsforfatning, bestride den franske Revolution og bevirke en uafhængig Constitution for Polen. Omendskjøndt man i Frankerig ei ventede, at Preusen virkelig vilde tage Deel i Kampen, lod dog Frederik Wilhelm 2den (i Juni 1792) en Hær af 50000 Mand under Anførsel af Hertugen af Braunschweig brække op mod Rhinen. Han fulgte selv Hæren tilligemed Prindserne. Begyndelsen af Feldttoget syntes at love det bedste Udfald. De Tydske trængte efter Indtagelsen af Fæstningerne Longwy (23 Aug.) og Verdun (2 Sept.) ind i Champagne, hvor Dumouriez stod imod dem. Han blev vel trængt tilbage af Preusserne ved Grandpré (14de Sept.), men tog derpaa fast Post ved St. Menehould, hvor han forstærkedes ved Kellermann og Bournonville, og hvor Kellerman (den 20de Sept.), tilbagedrev Preussernes Angreb paa Høiene ved Valmy. Sygdomme, slet Veir og Mangel paa Levnetsmidler tvang Preusserne at trække sig tilbage. Longwy og Verdun faldt igjen i Republikanernes Hænder og Thionville deblokeredes. Medens de Tydske trængte frem i Champagne havde Custine gjort dem en Diversion i Ryggen og indtaget Speyer, Worms, Mainz og Frankfurt. Denne sidste Stad blev tilbageerobret af Preusserne og Hesserne (2den Dec.) og Kalkreuth tvang det følgende Aar (22 Juli 1793) Fæstningen Mainz til Overgivelse. Desuagtet hindrede Misforstaaelser mellem de østerrigske og preussiske Feldtherrer den allierede Armees Virksomhed i Sommeren 1793, indtil Hertugen af Braunschweig (14de Sept. drev de Franske tilbage ved Pirmasens, og Østerrigerne (2te Oct.) overvældede Weisenburger-Linierne og erobrede Fort-Louis (14de Nov. Men alerede den 26de Dec. havde Pichegru paa nye bemægtiget sig Weissenburgerlinierne hvorpaa Preusser og Østerriger trak sig tilbage over Rhinen. I Begyndelsen af Aaret 1794 nedlagde Hertugen af Braunschweig Overcommandoen; ham fulgte Møllendorf, som (23 Mai) erobrede de franske Forskandsninger ved Keiserslautern. Dog nødte Østerrigernes Tab i Belgien Preusserne til igjen at trække sig tilbage over Rhin, den 5te Apr. 1795 sluttede Hardenberg og Barthelemy Freden til Basel mellem Preussen og Frankerig, hvorved Preussen lod alle sine Lande paa den venstre Rhinbred i de Franskes Hænder. Der aftaltes desuden mellem Frankerig og Preussen en Demarkationslinie for det nordlige Tydsklands Neutralitet. Under Frederik Wilhelm den 2dens Regiering overlod

den sidste Første af den brandenburgsk-frankiske Mandsstamme, Markgreve Christian Frederik Carl Alexander, (2. Dec. 1791) de to frankiske Fyrstendømmer Anspach og Bayreuth til Churlinien med en aarlig Livrente af 500000 Gulden. Ved denne Leilighed fornyede Kongen den røde Ørns Orden. Med Hensyn til den indre Administration blev den af Frederik 2den indførte franske Regie afskaffet, mangen god Indretning iværksattes og en nye Lovbog indførtes. Men den af Frederik 2den befordrede Oplysning og Tolerance blev meget indskrænket ved Wøllner og andre Mænd, der omgave Kongen, ved Religionsediktet (1788) og en nye sammensat Examinationscommission. Frederik Wilhelm 2den døde den 16de Nov. 1797 i sit 54de Aar.

Frederik Wilhelm 3die, en Søn af den forrige og nuregjerende Konge i Preussen, blev født den 3die Aug. 1770 og blev formælet den 24de Dec. 1793 med Prindsesse Louise Augusta Wilhelmine Amalie af Mecklenburg Strelitz, som han mistede ved Døden den 19de Juli 1810. Kort efter sin Regjeringstiltrædelse fjernede han adskillige af sin Faders Fortrolige, som den offentlige Misfornøielse tilstrækkelig havde betegnet. Religionsediktet og Tobaksforpagtningen ophævedes, Censuren erholdt mere Liberalitet, Inqvisitioren over politiske Meninger ophørte, de Militaires Sold forøgedes og man anbefalede dem en mere human Opførsel mod Civilstanden. Istedet for Overdaadighed og Luxus traadde viis Sparsomhed; det kongelige Par gav selv et ophøiet Exempel paa Simpelhed i det huuslige Liv og den paa Thronen saa sjeldne ægteskabelige Kjerlighed. Fortiente Mænd traadde paa nye i offentlig Virksomhed. Dog vedblev det af Frederik 2den (under andre Omstændigheder) indførte Forhold mellem Cabinetsraaderne og Ministrene indtil den nye Statsorganisation efter Tilsitfreden, da endelig efter gjentagne Ministerskifter, Friherren af Hardenberg, som Statskantsler forenede Administrationens enkelte Radier til et heelt. Under Continentalmagternes vedvarende og flere Gange fornyede Krige imod Frankerig formaaede hverken Englands Løfte om Subsidier eller Ruslands Underhandlinger og Trudsler at rokke det af Preussen siden Baselerfreden antagne Neutralitets-System. Denne Fredens Tid benyttede Kongen til at hæve Rigets Provindser til en stedse høiere Grad af Cultur og fornemmelig i de nyere Provindser grunde den indvortes Velstand paa en varig Basis. For de til Frankerig i Baseler-Freden paa den venstre Rhinbred aftraadte Lande (Geldern, Endeel af Cleve og Meurs (tilsammen omtrent 46 Qv. Mile med 122,000 Indb.) erholdt han til Erstatning Fyrstendømmer-

ne Paderborn, Hildesheim, Erfurt, Eichsfeld, den største Deel af Münster, adskillige Abbedier og Rigsstæderne Nordhausen, Mühlhausen og Goslar. Denne Skadesløsholdelse udgjorde 235 Qvadratmile med 618000 Indb. Selv den nye Coalition mod Frankerig i Aaret 1805 kunde ei bringe Kongen fra sit fredelige System. Men, da en russisk Armee trak sig sammen paa den preussiske Grændse og man vilde nøde Preussen til Deeltagelse i Krigen imod Frankerig eller i det mindste til at bevilge russiske Troppers Gjennemmarsch, samledes en preussisk Hær i Schlesien og ved Weichsel. Denne truende Stilling imod Rusland ophørte da et fransk Troppecorps marscherede igjennem det Ansbachske og Keiser Alexander selv ankom i Potsdam. Kongen sluttede nu en Convention med Rusland (3die Nov. 1805) ifølge hvilken han lovede under visse Betingelser at erklære sig imod Frankerig og tilstaae en russisk Armee Gjennemmarsch. Dog vilde han først fremtræde som Mægler mellem de krigførende Magter. Men Træfningerne i Schwaben afgjorde den østerrigske Hærs Skjebne under General Mack og Slaget ved Austerlitz paafulgde før den til Napoleon i Wien sendte Minister Haugwitz kunde begynde sine Underhandlinger. Imidlertid dækkede Preussen ved sine Tropper de nordtydske Lande og besatte især Hannover, hvorved dette Lands Occupation ved Russerne og de Svenske hindredes. Ved de efter Slaget ved Austerlitz gandske forandrede politiske Conjuncturer sluttede Grev v. Haugwitz (15 Dec.) en Tractat i Wien med Keiser Napoleon, i hvilken Alliancen mellem begge Magter fornyedes, Preussen overlod Anspach, Cleve og Neufchatel til Frankerig, hvorimod Frankerig overlod Preussen den hele hannoverske Churstat, og en gjensidig Garantie fastsattes for de ældre og nyeerhvervede Lande. Efter Haugwitzes Tilbagekomst vilde man kun ratificere denne Tractat under visse Modificationer med Hensyn til Preussens Forhold til England. Derfor reiste Haugwitz til Paris i Jan. 1806. Men Hensigten af denne Sendelse synes ei at være opnaaet i den mellem ham og Duroc (15de Febr.) sluttede Tractat thi Preussen maatte nu ved Hannovers civile Besættelse og ved at spærre Floderne, som falde ud i Nordsøen handle offensivt imod England fordi Byttet af de til Frankerig overladte Provindser alerede fandt Sted. England lod nu (29de Mai 1806) udstæde Caperbreve imod Preussen og erklærede formelig Krig den 11te Juni. Dog var Preussen ei blot kommet i Uenighed med England om Hannovers Besættelse: Kongen af Sverrig, som havde imodtaget Subsidier af England, vilde derfor i det mindste dække det Lauenburgske og erklærede ethvert Angreb paa dette Land for en Krigserklæring. Ikke desmindre besatte Preusserne Lauenburg, som de Svenske romte ef-

ter en lille Fægtning ved Schaalsee (23 Apr.) Men Kongen af Sverrig lagde nu Embargo paa de preussiske Skibe i de svenske Havne og befalede at blokere de preussiske Havne ved Østersøen. Efter Rhinforbundets Oprettelse, som gav Anledning til nye Underhandlinger, mellem Frankerig og Preussen, forligte Preussen sig (i Aug. 1806) med Sverrig. Preussen forlangte af Frankerig at Tydstland skulde rømmes af franske Tropper og at den franske Keiser ei lagde nogen Hindring i Veien for Oprettelsen af et nordtydsk Forbund, der skulde indbefatte alle de Stater, der ei vare nævnte i Rhinforbundets Fundamentalact. Preussen underhandlede alerede desangaaende med Hofferne i Dresden og Cassel. Videre forlangte den preussiske Gesandt von Knobelsdorf i sin Konges Navn, at Fæstningen Wesel igjen skulde skilles fra det franske Rige og de tre af franske Tropper besatte Abbedier, Essen, Elten og Werden tilbagegives. Preussen forbandt sig nu med Sachsen og 22000 Sachser stødte til Prindsen af Hohenlohes Corps, hvorpaa Krigen begyndte den 8de Oct. 1806 ved Overgangen over Saale ved Saalburg. Den 9de Oct. seirede Prindsen af Ponte Corvo, den 10de faldt Prinds Ludvig af Preussen i Spidsen af den preussiske Avantgarde ved Saalfeld og den 14de Oct. forefaldt Slagene ved Jena og Auerstädt. De preussiske Fæstninger overgave sig skyndsomst til Seierherren; de enkelte preussiske Corps capitulerede uden videre Kamp; kun Blücher forsvarede sig tappert i Lübeck (6te Nov.), men saae sig nødt til at capitulere i Ratlau (7de Nov). Derpaa førtes Krigen ind i de insurgerte polsk preussiske Provindser, hvor Franskmændene stødte paa de fremrykkede russiske Hære. Slaget ved Eylau (9de Febr. 1807) afgjorde Intet, men Russernes Nederlag ved Friedland medførte Freden i Tilsit. I denne Fred, som Rusland sluttede den 8de og Preussen den 9de Juli tabte det preussiske Monarkie omtrent Halvparten af sine Besiddelser i Ostfriesland, Minden, Hildesheim, Paderborn, Münster, Bayreuth, Erfurt, Eichsfeld, Hannover med Osnabrück, Grevskaberne Mark, Ravensberg, Tecklenburg og Lingen, Altmark samt Magdeburg paa den venstre Elbbred, Halberstadt, Nordhausen, Mühlhausen og Goslar m. m, desuden hele Sydpreussen, Nyøstpreussen og en betydelig Deel af Vestpreussen med Netzedistriktet og Danzig. Tillige erkjendte Preussen de to nye Stater, der stiftedes tildeels af dets Lande, Kongeriget Westphalen og Hertugdømmet Warschau. Departementet Bialystock kom til Rusland; Danzig erholdt en selvstændig politisk Existence som Hansestad, dog blev den sat under Kongerne af Preussen og Sachsens Beskyttelse, og det bestemtes at Skibsfarten paa Netzefloden og Bromberger-Canalen skulde være frie for enhver Told. Til Forbindelse mellem

Kongeriget Sachsen og Hertugdømmet Warschau aftaltes i Freden en Miltairvei igjennem Kongen af Preussens Stater, hvilken siden blev nærmere bestemt (13de Oct. 1807) ved franske og preussiske Commissarier. Endelig lovede Preussen indtil Freden mellem England og Frankerig at lukke sine Havne for Britterne. Frankerig og Rusland garanterede hinandens Landes Integritet samt de Magters, der vare indsluttede i denne Fred. Formedelst ubetalte Contributionssummer bleve franske Troppecorps tilbage i Monarkiets fleste Lande; Fæstningerne Custrin, Stettin og Glogau besattes af franske og Forbundstropper. Kun vanskeligt og langsomt kunde Preussen komme sig af denne Krigs Ødelæggelser; dog arbeidede Kongen paa en fuldkommen nye Organisation af den indre Statsform. Sammes velgjørende Characteer fremlyste af Edictet af 9de Oct. 1807, hvorved Vornedskabet ophævedes, dog blev denne Ophævelse siden ved et Decret af 27de Juli 1808 indskrænket til de ost- og vestpreussiske Domainebønder; af de nye Forordninger for Stæderne af 19de Nov. 1808, af den Beslutning at sælge de kongelige Domainer; af Klosternes og de øvrige geistlige Godsers Forvandling til Statseiendomme (30 Oct. 1810); af det Militaires nye og hensigtsmæssige Organisation: af den Omsorg der vistes Opdragelses- og Oplysningsvæsenet, især ved Stiftelsen af det nye Universitet i Berlin (1809) og ved det Frankfurter-Universitets Forflyttelse til Breslau, hvor det erholdt en nye, mere hensigtsmæssig Form (1811). Ved de paa nye opkomne Misforhold mellem Frankerig og Rusland, som i Juni 1812 førte til Udbruddet af en Krig lod Kongen ved sin Gesandt von Krusemark (24 Febr. 1812) en Alliancetractat med Frankerig undertegne hvori begge Magter gjensidig garanterede hinandens Staters Integritet og forpligtede sig til gjensidig Understøttelse mod alle Magter i Europa, som den ene eller anden af dem kunde indvikles i Krig med, samt at lukke deres Havne for de neutrale Skibe, der havde tabt deres Flags Uafhængighed, som de overhovedet holdt paa de Betingelser for den neutrale Skibsfart, som var bestemt i Utrechterfreden. I Mai 1812 talte Kongen med Keiser Napoleon i Dresden, og et preussisk Hjelpecorps, som i Førstningen anførtes af General Grawert, siden af General York under Marschal Macdonalds Overcommando, rykkede fra Ostpreussen ind i Curland og var bestemt til at beleire Riga. De Franskes Tilbagetog fra Rusland bragte Preussen igjen paa Fode. Farlig var imidlertid Preussens Stilling i den første Halvdeel af Aaret 1813, da de Franskes Tilbagetog gik igjennem dets Provindser. Allerede ved Slutningen af forrige Aar havde General York sluttet en Convention med de eftersættende russiske Trop-

per, ifølge hvilken hans Corps skulde blive neutral. Regjeringen maatte misbillige dette Skridt, især da en Erklæring mod Frankerig paa den Tid endnu var kommen for tidligt. For roligere at kunne oppebie Fremtiden og virke til Landets Bedste, forlagde Kongen af Preussen 22de Jan. sin Residens til Breslau, men lod en Regjeringscommission blive tilbage og formanede sine Undersaatter faderlig til at vogte sig for alle anarchiske Forvirringer og alle Voldsomheder mod de Franske. Derpaa udkom fra den 9de Febr. kraftige Opmuntringer, angaaende Armeens Forstærkelse til Fædrenelandets Redning, og Anstalter bleve trufne, der opflammede den politiske Enthusiasme til en for vore Tider sjelden Grad. Endnu anede man kun Hensigten af Udrustningen og alt styrtede til Vaaben; Uduelige maatte alvorlig vises tilbage. I Henseende til Embedsmænd bleve bestemte Forholdsregler trufne. Qvinder og Børn, Høie og Lave kappedes om at bidrage til Oprettelsen af de frivillige Jægerdetaschementer (en Indretning, der gjorde Epoche i den nyere Tids Krigshistorie og efterlignedes næsten over hele Tydskland) og søgte at afhjelpe Fædrenelandets Nødvendigheder ved uhørte Opofrelser. I Febr. Maaned trak Levningerne af den franske Armee under Vicekongen af Italien igjennem Brandenburg; man gjorde alvorlige Forsvarsanstalter. Russernes Nærmelse bevirkede at de Franske rømte Berlin den 4de Marts, hvorpaa Russerne som Venner rykkede ind i samme. Den 15de Marts drog Keiser Alexander paa det venskabeligste modtagen af Kongen ind i Breslau. Den 20de Marts forkyndtes offentlig at Kongen af Preussen havde sluttet en Of- og Defensivalliance med Keiseren af Rusland, og at Continentalsystemet var ophævet for de preussiske Lande. Ved Proclamationer opmuntrede Kongen Folket og Hæren til Kamp imod Frankerigs Overmagt. En Nationalcocarde paasattes, Jernkorsets Orden oprettedes, Fordele i Henseende til Ansættelse for Fremtiden tilstodes dem, der droge i Krigen. Alt dette bidrog til at fremme den store Nationaludrustning, som man virkelig kan kalde Preussens Anstrængelser. Den var i kort Tid bragt saa vidt i alle Rigets Dele, at den preussiske Armee ved Slutningen af Marts næsten var bragt til det Firedobbelte og med General Yorks Corps beløb sig til 110000 Mand, af hvilke i Slaget ved Großgørschen dog kun 3000 kunde være i Virksomhed. Sildigere da Fienden trængte frem i Schlesien og mod Brandenburg, udvikledes Organisationen af et Landeværn og en Landstorm. Med Kraft deeltoge Preusserne i Krigsbegivenhederne imod de Franske; fægtede heldigen ved Großbeeren og Dennewitz og deeltoge hæderligen i den store Seier ved Leipzig saavelsom i de Allieredes følgende Sei-

re. Til Belønning for disse Anstrængelser erholdt Preussen ved Pariserfreden og Wienercongressen en stor Deel af de forhen tabte Lande tilbage eller og Erstatning for dem. Af Hertugdømmet Warschau fik Rusland det meste under Titel af Kongeriget Polen, dog beholdt Preussen Endeel under Navn af Storhertugdømmet Posen. Danzig kom igjen under Preussen; en stor Deel af Kongeriget Sachsen blev givet Preussen til Erstatning, ligeledes betydelige Lande paa den venstre Rhinbred, hvoraf Storhertugdømmet Nederrhin oprettedes, Hertugdømmet Berg, Münster, Paderborn samt Preussens øvrige gamle Besiddelser i den westphalske Kreds, undtagen Ostfriesland, som lagdes til Hannover, samt i de sachsiske Kredse. Ved at overlade Lauenburg til Danmark og tillige udbetale en Sum Penge erholdt Preussen den forrige svenske Deel af Pommern, som Sverrig havde afstaaet Danmark for Norge.

Frederik (mit der gebissenen Wange ɔ: med den forbidte Kind) Markgreve af Meissen og Landgreve af Thyringen, fortjener at omtales ei alene som Stamfader for det sachsiske Huus, men og for sin egen Skjebne. Hans Fader Albert, Landgreve af Thyringen, var gift med Keiser Frederik 2dens Datter Margrethe, med hvem han avlede Frederik og Diezmann eller Diderik. Men hans Kjerlighed til en Hoffrøken Kunigunde af Eisenberg forledede ham endog til den Plan at lade myrde sin Gemalinde. Vel mislykkedes Planen, men Margrethes Venner troede blot at kunne redde hende ved hurtig Flugt. Den utrøstelige Moder kunne neppe rive sig løs fra sine Sønner. Hun overvældede især Frederik ved sin Afskeed med Kys, og beed ham i Udbrudbet af sin heftige Smerte i Kinden saaledes, at der for stedse blev et Ar. Albert forbittret over at hans Foretagende var mislykket, udøste nu sit Had over sine Sønner, hvilke han vilde udelukke fra Arvefølgen i Thyringen, som han ønskede at skaffe sin med Kunigunde avlede uægte Søn Apitz. Flere af hans Riddere og Vasaller følte Uretfærdigheden i hans Foretagende, traadde paa hans retmæssige Sønners Side, og der brød en Krig ud mellem disse og Faderen 1281. I denne var Frederik saa ulykkelig at blive tagen til Fange af sin Fader og maatte tilbringe et heelt Aar som Fange paa Wartburg, indtil endelig nogle af hans troe Undersaatter befriede ham med Magt. Da han og hans Broder siden efter deres Farbroder Diderik den Vises og hans Søns Død (1282 og 1291) erholdt disses Lande Meissen og Lausitz og Faderen ei var tilfreds hermed kom det paa nye til Krig mellem ham og hans Sønner i hvilken Albert blev fangen og kun paa Keiser Rudolph af Habsburgs Mægling løs-

ladt. Af Hevngjerrighed søgte nu Albert at ophidse forskjellige Fyrster til Krig mod sine Sønner. Da dette ei lykkedes solgte han mange af sine Eiendomme, og endelig uagtet sine Sønners og Landstændernes Modstand, hele Thyringen til Keiser Rudolphs Efterfølger Adolph af Nassau for 94000 Gylden (1294). Denne rykkede ind i Thyringen og bemægtigede sig der nogle Stæder og Slotte; men, da Frederik og Diezmann rykkede imod ham med en Hær; trak han sig af Mangel paa Levnetsmidler efter meget at have ødelagt Thyringen, med en Deel af sin Armee til Mühlhausen og fortsatte derpaa sine Ødelæggelser i Meissen indtil han blev afsat 1298 og fældet af Albrecht 1ste (2den Juli) som var valgt til Keiser i hans Sted. Albrecht var ligesaalidet som hans Forgjenger sindet at opgive sine Fordringer paa Thyringen; da hans Forsøg i Altenburg at rydde Frederik af Veien var mislykket, tog han Eisenach og nogle andre Stæder i Besiddelse og rykkede med en stor Armee mod Frederik og hans Broder. Brødrene gik ham imøde og sloge ham aldeles ved Lucka i Altenburg den 31te Mai 1307. Skjøndt han samlede en nye Hær og hærjede Thyringen paa nye, kunde han Intet udrette imod Frederik. Albrecht blev dræbt paa et Tog mod Schweitz 1ste Mai 1308 af sin Brodersøn Johan af Schwaben, hvem Albrecht ei vilde overlade hans retmæssige Arv. Saasnart Keiserens Død blev bekjendt underkastede den hidtil stedse oprørske Stad Eisenach sig Frederik. Ved hans Broders Mord i Thomaskirken i Leipzig erholdt han og hans Deel af Landet og blev saaledes ei allene Markgreve i hele Sachsen og Lausitz og Landgreve af Thyringen, men han forenede og de forrige Rigsstæder Altenburg, Chemnitz og Zwickau med sine Lande og lod det følgende Aar paabyde en almindelig Fred i samme, til hvis Overholdelse Adel og Borgerskab eedelig forpligtede sig. I Aaret 1317 havde han det Uheld at blive fangen af Churfyrste Waldemar af Brandenburg, med hvem han var kommen i Krig og han erholdt kun sin Frihed paa de Betingelser, at han udbetalte Waldemar 30000 Mark Sølv og afstod ham Nedre-Lausitz. Efter saa mangen Kamp, hvorved han erholdt Navnet den stridbare, besad han endelig sine Lande nogle Aar i Fred indtil 1326 da han døde af et Slagflod, som nogentid i Forveien havde truffet ham. Han viste sig kjæk under megen Modgang og var næsten stedse seierrig mod sine mange Fiender blandt hvilke endog vare to Keisere.

Frederik Carl Joseph, Churfyrste af Mainz og det tydske Riges Erkekantsler, var født den 3die Jan. 1719 og døde i Aschaffenburg den 25 Juli 1803. Han nedstammede fra Friherrerne af Erlach, blev den 24de Ju-

li 1774 udnævnt til Erkebiskop af Mainz og den 26de til Biskop af Worms. Han var en fortræffelig Regent, en Beskytter og Kjender af Videnskaberne og et ædelt Menneske. Det fremstikkende Træk i hans Characteer var Retfærdighed. Han satte Grændser for Embedsmændenes vilkaarlige Opførsel og skaffede med ædel Iver den undertrykte Uskyldighed Ret. Han belønnede og opmuntrede Fortjenester, hvor han fandt den; adskillige Protestanter, som Joh. von Müller og Seckendorf stode i hans Tjeneste. Han erhvervede sig Fortjeneste af sit Lands Cultur ved Præmier, Livegenskabets Afskaffelse, Colonisters Begunstigelse I Mainz oprettede han Fattiganstalter, der saavelsom i Erfurt Gjordemødre- og Redningsinstituter og Arbeidshuse. Han gjorde meget for Videnskabernes Opkomst paa begge Stæder. Han kaldte G. Forster, Sömmering og Andre til Mainz og behandlede enhver Lærd med Udmærkelse. I Nunciaturstriden viste han sig som en varm Forsvarer af Kirkefriheden og ved sin Tiltrædelse til Fyrsteforbundet som en Beskytter af de tydske Fyrsters Rettigheder. Omendskjøndt hans Indkomster vare meget formindskede, lod han dog alle Enker og Faderløse udbetale deres Naadepenge og alle sine Embedsmænd paa den venstre Rhinbred deres Gage. Ved disse og flere Træk af Sjelsstorhed og Ædelmodighed erhvervede han sig sine Undersatters Tak og Nu- og Efterverdenens Agtelse.

Frederik Henrik Ludvig, mere bekjendt under Navnet Prinds Henrik af Preussen, var Frederik 2dens Broder og blev født i Berlin den 18de Jan. 1726. Han fik en meget haard og uhensigtsmæssig Opdragelse i sine første 15 Leveaar indtil hans Faders Død. Saa herligt og siden denne Prindses Talenter udvikledes, beholdt han dog fra denne første Opdragelse sin slette tydske Dialect og en vis Sværhed i Udtrykket. I en Alder af 16 Aar gjorde han sit første Feldttog som Oberst ved den Armee som under Kongen og Schwerin trængte ind i Mæhren (1742) og bivaanede det berømte Slag ved Czaslau, som Preusserne vandt den 17de Mai. I Aaret 1744 forsvarede han med Haardnakkenhed og et heldigt Udfald den kun af en simpel Muur omgivne Stad Tabor i Bøhmen. Endnu mere udmærkede han sig den 4de Juni 1745 i Slaget ved Striegan eller Hohenfriedberg, hvor Preusserne under deres Konge sloge den fiendtlige Armee under Carl af Lothringen og begyndte at udvikle hine store tactiske Bevægelser, der siden bragte dem saa megen Fordeel og Hæder. Efter Freden til Dresden tog Frederik 2den sit Ophold i Potsdam og kaldte sine Brødre Henrik og Ferdinand til sig. Den Første nyttede denne Rolighed og overgav sig med Lidenskab til Studeringer. Han gjorde store Fremskridt ved

Hjelp, af en varm Indbildningskraft, en skarpsindig, fornemmelig til Eftertanke og Calcul hengiven Aand, en fast kun paa det Gode rettet Villie og en lykkelig Hukommelse. Hans Begjerlighed efter Underviisning strakte sig ligesaa vel til de behagelige som nyttige Kunster, og midt under de Studier, han foretog sig for at berige sin Aand med Kundskaber, fandt han Tid til at gjøre sig fuldkommen i Musik og Malerie. Hans Ophold i Potsdam, hvor Frederik havde forsamlet sin Tids meest udmærkede Mænd bidrog til at give hans Aand og Characteer hiint ophøiede Sving, den snart tog. Saaledes henlevede Prindsen de 7 første Aar efter Freden; Aar 1752 formælede han sig med Prindsesse Wilhelmine af Hessen Cassel og Frederik lod ham bygge et Palais i Berlin. Paa samme Tid modtog han Domainet og Slottet Rheinsberg, hvilket Frederik 2den havde beboet som Kronprinds. Faa Aar efter begyndte Syvaarskrigen, og i den fik den ædle Fyrste Leilighed til at udvikle sine Talenter og anvende hine lærde Theorier, som han havde studeret under Freden. I Slaget ved Prag var det Henriks urokkelige Mod, hans under alle Farer og Tilfælde sikkre Blik, der afgjorde denne glimrende Dag. I Slaget ved Rosbach erholdt han et hæderfuldt Saar. Efter denne mærkværdige Seier lod Kongen sin saarede Broder blive i Leipzig og gav ham Commandoen over de faa Tropper, der bleve tilbage i denne Egn: men kort derpaa stillede han ham i Spidsen af sin anden Armee og fra denne Tid styrede begge Brødrene ved deres Geniers gjensidige Virkninger og modsatte Egenskaber, Begivenhederne i denne Krig, hvori de spillede Hovedrollen; og som deres Sag var fælleds blev og deres Hæder. Aar 1758 havde Prinds Henrik det Hverv med 25000 Mand at dække Sachsen, Hannover, Braunschweig og Hessen, følgelig ogsaa Markbrandenburg og Hjertet af de preussiske Stater. Ligeoverfor en langt overlægen Fiende, vidste han ved kloge Maneuvrer og ved at trætte Fienden i smaae Fægtninger, hvori han havde Fordelen, at standse Fiendens Fremskridt og vinde saa megen Tid, at Kongen kunde naae sine Hensigter og komme ham til Hjelp. Det glimrende Feldttog i Aaret 1759 aabnede han angrebsviis. Han trængte ind i Bøhmen, forstyrrede Østerrigernes Magasiner og vendte sig derpaa imod Rigsarmeen, hvor han bevirkede det samme. Han forstod ved rigtige Combinationer at forstyrre Fiendens Planer og uden een af Kongen begaaet Feil vilde dette Feldttog havt det heldigste Udfald. I Aaret 1760 gav Kongen ham Comandoen over en Armee af 40000 Mand, som var bestemt til at byde Russerne Spidsen. Efter flere vel calculerede Marscher undsatte Prindsen Breslau og viste herved sit Talents Overlægenhed, saaledes at han naaede

sine Henfigter uden at øve noget Afgjørende, der kunde faldet ufordeelagtigt ud for ham. Mindre glimrende, skjøndt høist læreriqt for Krigsvidenskaben var Feldttoget 1761, hvori Prindsen formedelst sin Armees Svaghed saae sig indskrænket til det defensive. I Aaret 1762 derimod aabnede han Feldttoget ved adskillige vel beregnede Angreb, hvorved han drev Østerrigerne tilbage; paa denne lykkelige Begyndelse fulgte adskillige Uheld, hvilke man dog kun kan tilskrive hans Troppers ringe Antal, hvormed han maatte besætte og forsvare en meget udstrakt Linie. Men Angrebet paa og Erobringen af Freiberg og den Seier, Prindsen her tilkæmpede sig, havde de vigtigste Følger og bidrog ei lidet til at befordre Freden til Hubertsburg. Neppe havde de krigforende Magter sluttet Fred før Prinds Henrik ilede fra de Hære, han saa hæderligen havde anført, tilbage i Rolighedens Skjød. Slottet Rheinsberg gjorde han til Philosophiens og Musernes Sæde; men hans altfor store Tillid til Personer, der vare samme uværdige, foraarsagede ham huuslig Forvirring, som forstyrrede hans Roelighed, og bragte ham til at bortfjerne en Gemalinde, som i det mindste syntes at fortjene hans Overbærelse. Da Rusland, Østerrig og Preussen midt under Freden beskjeftigede sig med Polens Deling, blev det overdraget Prinds Henrik at underhandle herom, og Frederik 2den skyldte ham Fordele, som han neppe turde ventet. I den bayerske Arvefølgekrig anførte Prindsen en Armee, som marscherede til Dresden i Juli 1778, forenede sig der med en sachsisk Armee og faldt ind i Bøhmen. Mangel paa Levnetsmidler nødte ham til at trække sig tilbage og den det følgende Aar undertegnede Fred gjorde Ende paa Krigen. I Aaret 1784 gik Prinds Henrik til Paris under Paaskud at see det meest glimrende Hof i Europa, men egentlig for at foreslaae en Forbindelse, der kunde indskrænke Østerrigs Udvidelsesplaner. Denne Plan slog Feil formedelst Versailler Hoffets Ubestemthed, Prindsen vendte tilbage, og den store Konges Død forandrede Tingenes Udseende. Frederik Wilhelm fjernede sin Onkel fra Forretninger og Prinds Henrik var tilbøielig til at begive sig til Frankerig, hvori dog dette Lands indvortes Uroligheder hindrede ham. Han begav sig derfor igjen til Rheinsberg og trøstede sig over sin Brodersøns Utaknemmelighed ved Omgang med Philosopher, Lærde og Kunstnere. Krigen, som Preussen foretog imod Frankerig, havde ei Prindsens Bifald, men hans Erfaring kom ei i Betragtning. Allerede gammel og affældig behøvede han Rolighed og saaledes ventede han i sin rolige Eensomhed Enden paa et Liv, der havde været helliget Statens Held og de selskabelige Dyder. Han døde i Reinsberg i August 1802. Han havde nydt Livet

med Maadehold, saae Alderdommen komme uden Anger og skuede selv Døden med Fasthed. Prinds Henrik havde selv forfattet følgende Gravskrift over sig:

Jetté par la naisfance dans le tourbillon de vaine fûmée
Que le vulgaire appelle
Glorie et Grandeur,
Mais dont le sage connoit le néant,
En proie à tous les maux de l'humanité,
Tourmenté par les pasfions des autres,
Agité par les fiennes,
Souvent en proie à la calomnie,
En bute à l'injustice,
Ft accablé encore par la perte
de parens cheris
d' amis sûrs et fidèles;
Mais aussi souvent confolé par l'amitié,
Heureux dans le recueillement de ses pensée;
plus heureux
Quand ses services purent être utiles á la patrie
ou á l'humanité souffrante:
Tel est l'abrégé de la vie de
Frederic Louis Henri
Fils de Frederic Guillaume I, Roi de Prusse,
et de Sophie Dorothée,
Fille de George I, Roi de la Grande Bretagne.

Pasfant!
Souviens-toi, que la perfection ne se trouve point sur la terre;
Si je n'ai pas été le meillieur des hommes,
Je ne suis point au nombre de mèchans.

L'éloge ou le blame
Ne touchent point celui qui
Reposè dans l'èternité.
Mais la douce espèrance
Embellit les derniers momens
De celui, qui remplit ses devoirs;
Elle m'accompagne en mourant.

Nè le 18 Janvier 1726. Dècedé le 3 Août 1802.

Frederik Wilhelm 1ste Konge af Würtemberg, født den 6te Nov. 1754, giftede sig 1788 med en Prindsesse af Braunschweig Wolfenbüttel og 1795 anden Gang med Prindsesse Mathilde, en Datter af Kong Georg den 3die af England. Efter sin Broders Død fulgte han ham den 23de Dec. 1797 som Hertug af Würtemberg og sluttede samme Aar Fred med den franske Republik. I Begyndelsen af sin Regjering havde han heftige Stridigheder med de würtembergske Stænder, der gave ham Skyld for at gjøre Indgreb i deres Rettigheder. I April 1803 blev han Churfyrste ifølge Lunevillerfreden, og ifølge Presburgerfreden, hvori han erholdt en betydelig Udvidelse af Land, lod han sig udraabe til Konge den 1ste Jan. 1806. Han havde allerede i Aaret 1805 overladt Napoleon i Krigen mod Østerrig et Troppecontingent under een af sine Sønners Commande. Det samme gjorde han som Medlem af Rhinforbundet i Feldttogene 1806 og 1809. Iøvrigt skyldes ham den Roes at han under vanskelige Forhold har opført sig med Klogskab og Værdighed, skaanet sine Undersaatter saa meget muligt og betegnet sin Regjering ved mangen nyttig Indretning. Han formælede sin Datter 1807 med Kongen af Westphalen; hans Søster var Keiser Paul den 1stes Gemalinde og lever som Enkekeiserinde i Petersburg. Hans 6 Brødre have for det meste været i fremmed Krigstjeneste: Ferdinand var østerrigsk Feldtmarschal, men tog sin Afskeed efter Presburgerfreden; Eugen var preussisk Feldtmarschal og commanderede 1806 Reserven ved Halle, hvor han havde en ulykkelig Træfning med Prindsen af Ponte Corvo, hvorpaa han nedlagde Commandoen. Efter det for de Franske saa ulykkelige Tog til Rusland erklærede ogsaa Würtemberg sig imod Napoleon, og Kronprindsen af Würtemberg udmærkede sig i Feldttoget i Frankerig 1814.

Frederike (Sophie Wilhelmine) Markgrevinde af Bayreuth, Frederik den stores Søster, var født i Berlin den 31te Juli 1709. Hun blev gift den 20 Nov. 1731 og dette Giftermaal gav Anledning til den frygteligste Tvist mellem hendes Fader og Moder og tusindfuld Kummer for hende selv. Hendes Moder, hvis ulykkelige Ægteforhold alerede havde begyndt Dagen efter hendes Bryllup, vilde gifte hende med Prindsen af Wallis, efterat dennes Fader, Churfyrsten af Hannover var bleven Konge i England; men hendes Fader bestemte hende først for Markgreven af Schwedt, derpaa for Hertugen af Weissenfels og siden for Kong Carl 12te af Sverrig, der lod anholde om hende, og høist sandsynlig var hun bleven hans Gemalinde, hvis han ei var død saasnart. Disse Giftermaalsanliggender foraarsagede hende de bittreste Dage, da

hun derved meget rigtig følte, at hun ei var andet end en Bold for Andres Lune og Intriguer. Hun fortæller i sit Levnet (Mærkværdigheder af den preussiske Prindsesse Fred. Soph. Wilh. Levnet ɔc. fra Aug 1709 1733 skreven af hende selv paa Fransk, Tübingen 1811, hos Co ta i to Bind) de mindste Omstændigheder i sit Familieforhold med en saa fortrolig Oprigtighed at hun bevirker inderlig Rørelse. Desuden foraarsagede Faderens Had til hendes Broder Frederik, som hun inderlig elskede, hende hjertelig Kummer, og paadrog hende oprørende Mishandlinger af Faderen. Man høre hendes egen Beskrivelse over den første Sammenkomst, hun havde med Kongen efter sin Broders Arrestering. „Imidlertid traadde Kongen ind; i Uvisheden om min Broders Skjebne vidste Jeg ei hvad Jeg skulde gjøre. Jeg nærmede mig ham med mine Sødskende for at kysse hans Haand, men neppe saae han mig før han blev gandske sort i Ansigtet af Forbittrelse og gav mig tre uhyre Slag med sin Næve i Ansigtet, hvoraf det ene traf mig saaledes i Tindingen, at Jeg faldt om uden Bevidsthed og vilde have slaaet Hovedet i Stykker med Væggen, hvis ei Frøken Sonnfels havde været saa lykkelig at gribe mig ved mit Hovedtøi. Kongen vilde træde mig med Foden og gjentage sine Slag, men Dronningen og mine Søstre dannede en Vold om mig og lode ham ei komme til mig. Een af mine Søstre, som saae mig endnu ligge uden Liv, hentede et Glas Vand og noget styrkende for at bringe mig til mig selv igjen. Formedelst Kongens Omtumlen med dem der omgave mig, kunde man ei engang faae mig løftet op fra Jorden, men ved megen Gnidning og de stærke Sager man anvendte bragtes Jeg igjen til Live og man løftede mig op paa et Tabouret, der fandtes ved det Vindue, hvorved dette hele Optrin foregik. Hvor meget hellere var Jeg ikke bleven i min bevidstløse Tilstand. Det er mig ei mueligt at beskrive den trøstesløse Tilstand, hvori alle vare, der befandt sig i Værelset. Kongen var næsten qualt af Forbittrelse: hans Blik var vildt, hans Ansigt opblæst; der var Skum paa hans Læber; Dronningen vred Hænderne og udstødte de klageligste Skrig. Mine Sødskende laae for Kongens Fødder selv den mindste, som kun var tre Aar gammel og græd og hulkede. Kongen svoer ved alle Engle og Dievle, at han vilde lade min Broder ombringe. Disse ofte gjentagne Ord vakte mig endelig af min Dødsfvaghed og Jeg raabte høit: skjenk dog min Broder Livet og jeg ægter Hertugen af Weissenfels. Hans Forbittrelse hindrede ham i at forstaae mig; af Frygt for jeg skulde gjentage disse siirlige Ord stoppede Frøken Sonnfels Munden paa mig med et Torklæde, just da Jeg vilde sige dem nok engang. Nu udøste Kongen Skjeldsord over mig; efter hans Mening skulde Jeg være Skyld i alle Ulykker og

mit Hoved skulde tilfredsstille ham derfor. Dengang vilde han ei have kunnet gjort mig større Tjeneste end at opfylde denne Trudsel. Min Smerte var saa stor, at jeg havde forladt Verden med Glæde." Man vil af dette Brudstykke letteligt kunne udkaste sig et Billede af den indvortes Jammer, der ofte fandt Sted i det kongelige Slot i Berlin. Hun ægtede siden Arveprindsen af Bayreuth, ei uden Tilbøielighed, men hadet af sin Moder og forsømt selv med Hensyn til Udstyret og endelig beklaget af sin Fader, som Øinene vare blevne aabnede paa. Hun fulgte sin Gemal til en Svigerfader, der var sygelig og afhængig af utallige Luner. Dog opførte hun sig i alle Forhold med ligesaa megen Klogskab som Retskaffenhed, og den Overvægt, som en dannet Aand skjenker i enhver Stilling, forlod hende aldrig. De ubehagelige oeconomiske Forhold i Svigerfaderens Huus vare en fortrinlig Grund, hvorfor hun flere Aar af sit Ægteskab opholdt sig i Berlin hos sin Fader, hvortil og hendes Gemals Tilbøielighed til Militairvæsenet gav Anledning, da han commanderede et preussisk Regiment. Hendes tiltagende Sygelighed bevægede hende til at erholde Faderens Tilladelse at begive sig til Bayreuth, uagtet han gjerne havde beholdt hende hos sig. Siden var hun i Berlin, da hendes Broder havde besteget den preussiske Throne under den første schlesiske Krig. Men hun maatte føle den Kummer, at denne af hende saa meget elskede Broder, vendte sin Tilbøielighed fra hende og endog behandlede hende fiendtlig, da hendes Gemal havde sluttet en Tractat med den tydske Keiser, der forpligtede ham til at hverve et Regiment og til personlig Militairtjeneste for Keiseren. Den hemmelige Forstaaelse, der fandt Sted imellem hendes Gemal, der for Resten var god og en vis Marwitz, forøgede hendes Kummer, og man kan vel sige, at ei letteligt nogen Forstinde har levet under saa forviklede Forhold og opført sig med saa megen Klogskab som hun.

Frederiksborg, et Lystslot ved Hillerød, 4½ Miil fra Kjøbenhavn; Frederik den anden opførte nogle af de yderste Bygninger, men Christian den 4de det egentlige Slot, der er bygget i gothisk Smag og prydet med en Mængde Figurer af udskaaret Arbeide og Billedhuggerarbeide. Kirken, hvori flere af de senere Konger ere kronede, er meget skjøn saavelsom Riddersalen, hvori findes en Mængde Malerier saavelsom i andre af Slottets Værelser. Christian 4de fandt stor Behag i at opholde sig paa dette Slot, der har en yndig Beliggenhed.

Frederikshald en bekjendt Bye i Aggershuus Stift med Fæstningen Frederikssteen, der er mærkværdig i Nordens Historie for den Tapperhed, hvormed den har forsvaret sig imod de Svenskes Angreb. Den svenske Konge Carl den 12te ønskede at erobre Nørge, gjorde et Indfald der 1716 og beleirede Frederikssteen. Indbyggerne besluttede at gjøre tapper Modværge og opmuntredes især af de to patriotiske Brødre Hans og Peter Colbjørnsen. For at Fienden ei fra Byen skulde skade Fæstningen, stak Indbyggerne selv Ild paa den, og, da Tordenskjold tillige havde ødelagt den svenske Transport Flaade i Dynekilen maatte Carl ophæve Beleiringen. Han kom dog siden igjen og angreb Fæstningen med Eftertryk: Løbegravene vare aabnede og man begyndte at frygte for Fiendens Overmagt, da Carl faldt for Fæstningen den 11te Dec. 1718. — Denne Stads Minde er foreviget paa flere Steder, blandt andre i Thaarups Sang om Fædrenelandskjerlighed:

„Du Troskabs Minde i vort Norden
Urokkelige Frederikshald!
Du trodset Carls gjentagne Torden
Og tændte Lynet til hans Fald.
Paa Klippens Fod som Alter brændte
Et Offer for vort Fødeland;
Der Borgerkjerligheden tændte
For eget Vel sin Bye ibrand.''

Fredsdommere. Fredsretter. — Fredsdommere (Justices of peace) indførtes først i England af Eduard den 3die i det 14de Aarhundred, for saavel i London som andre Rigets Stæder at befordre den offentlige Rolighed ved kongelig Autoritet. Deres Embede fordrer, at de skal lade paagribe alle Forbrydere, der forstyrre Borgernes Roe og Sikkerhed, som Tyve, Mordere ꝛc. forhøre dem, og derpaa træffe de nødvendige Forberedelser for at Overdommeren ved Domstolene kan fælde en afgjørende Dom. Ogsaa i borgerlige Anliggender kunne de betragtes som Rettens første Instans. Ved den franske Stats nye Organisation indførte man dem og i Frankerig (Juges de paix) saavelsom siden i andre efter fransk Mønster organiserede Stater f. Ex. Westphalen og andre. Fredsretten bestaaer af en Fredsdommer, to Medhjelpere (suppleans) og en Greffier. I Frankerig har hvert Distrikt af 10 til 15000 Indb. en Fredsdommer, i Stæderne ere der efter Befolkningens Forhold flere. Efter en Lov fra Aaret 9 skal Fredsdommernes Antal ei være under 3000 og ei over 3600. De bleve foreslagne af Borgerne i deres Distrikt, valgte af Keiseren og installerede af Underpræfecten. De udnævnes

paa 10 Aar, men kunne derpaa udnævnes paa nye. De ere 1) Politiebetjente; 2) have en vis Jurisdiction udenfor Processen, især i personlige Forhold. De føre f. Ex. Forsædet i Familieraadet, forsegle Arve, hvor ei alle Arvinger ere tilstæde eller der ere Mindreaarige iblandt dem; 3) udgjøre Fredsretterne i alle Tilfælde hvor der forsøges mindeligt Forlig før en Sag bringes for Retten, Forligelsescommissionerne og endelig 4) have de en fuldkommen Jurisdiction i følgende Stridsklager: a) Over alle Personal- og Mobilarklager til Beløbet af 100 Franker. I Sager indtil 50 Franker dømme de i sidste Instans uden Appellation; b) i alle Anliggender, der kun beløbe sig til en Sum af 50 Franker i følgende Punkter: 1) i Klager over Beskadigelse paa Markfrugter, Høstsæd og Agre; 2) i Klager over Grændseskjellenes Forflyttelse, uretmæssige Tilegnelser af Grundstykker, Træer, Hækker, Grave, Indbegninger &c., naar de udøves i det løbende Aar; 3) ved Reparturerne af de Leieren til Byrde faldende Udgifter ved Huse og Forpagtninger; 4) i Bestemmelsen af Arbeidslønnen for Dagløntere og Lønnen for Tjenestefolk; 5) i Verbalinjurier, Trætterier, Slagsmaal, naar Partierne ei gaae den criminelle Vei; 6) ved Toldbedrag, naar Fængselsstraf ei finder Sted m. m.

Fredsslutning, Fredsunderhandling. Mellem to krigførende Magter gjør enten een af de stridende Partier eller en neutral Magt det første Forslag til Fredens Gjenoprettelse. Saaledes aabnes og Fredsunderhandlingerne, enten umiddelbart mellem de krigførende Magter eller middelbart ved en tredie Stat, der igjen enten blot anvender sin gode Tjeneste (bona officia) eller fremtræder som Mediateur eller Fredsmægler med de krigførende Partiers Bifald. Forsamles i denne Hensigt befuldmægtigede Ministre, saa opkommer en Fredscongres, hvis ei Fyrsterne selv, som i de nyeste Tider, forsamle sig til Fredsunderhandlinger. Da Underhandling ved ministeriel Correspondence kun vilde trække Sagen ud sender man altid Gesandtere. Disse beskjeftige sig nu enten først med en Præliminairfredstractat eller arbeide strax paa en Definitivfred. En *Præliminairfredstractat* maae man ei forvexle med *Fredspræliminarier*, hvori der forhandles om Stedet, hvor Underhandlingerne skulle skee, om Maaden, hvorpaa Freden skal sluttes, hvo der skal modtages eller udelukkes, hvo der skal paatage sig Mæglingen og Garantien, hvilken Characteer de Befuldmægtigede have, hvilket Ceremoniel der skal følges. Ligesaalidet maa man dermed forvexle Præliminairconvention, hvori der handles om et Punkt uden

hvis Tilstaaelse et af Partierne ei vil indlade sig i Negotiationer. Præliminairfredstractat har derimod at gjøre med Hovedpunkterne, og giver sig for det første ei af med mindre vigtige Biting, som man siden haaber at kunne jævne. Saadanne Fredsinstrumenter have undertiden kun Formen af en Punktation, men undertiden og af en virkelig Definitivtractat, men i begge Tilfælde undertegnes og ratificeres de ligesom Freden; hvorpaa de have fuldkommen forbindende Kraft, hvis ei siden noget andet udtrykkeligt afgjøres. Definitivfreden, det er den, som bringer alt til Ende, afgjør derpaa alle stridige Punkte. Den almindelige Form for en saadan er følgende. Efter Paakaldelsen af det guddommelige Navn, kommer Anledningen til Tractaten, Opregnelsen af Gesandterne samt deres Fuldmagter, dernæst de almindelige Artikler, som Fredens Gjenoprettelse, Fiendtlighedernes Ophøren, hvad der angaaer Contributioner, Fanger, Amnestie &c. Nu først følge Fredens egentlige og særdeles Hovedartikler, ved hvilken Punctet om Besiddelsestilstanden var det vanskeligste, hvis ei en seirende Fiende havde det i sin Magt at dictere Freden. Bestemmelsen af Tid og Sted til Ratificationens Udvexling og Underskriften gjør Slutningen. Underskriften foraarsagede forhen store Vanskeligheder, da ingen af Parterne vilde synes tilsidesat. Nu har man forskjellige Maader at undgaae disse Vanskeligheder paa: 1) Alternation, da hver undertegnende Magt stille denanden øverst, til hvilken Instrumentet er udfærdiget; eller 2) Protestationer fra den ene og Reverse fra den anden Side, hvilke have til Hensigt at hindre, at den nærværende Underskrift skulde ansees som Regel for Fremtiden. Underskriften, Seglets Paasættelse og Ratificationernes Udvexling skee snart med Høitidelighed, snart i Stilhed. Til Fredsslutningen tilføies endnu undertiden offentlige eller hemmelige Separatartikler. Mange indeholde Hovedpunkter, som have Hensyn til Freden selv og sammes Fuldbyrdelse, andre ere blot Forbehold med Hensyn til de brugte Titler, Sprog &c. Saaledes har man fra den Tid det franske Sprog (1614) er bleven brugt ved Fredsslutninger, i de Fordrag, hvori Frankerig har taget Deel, bemærket, at deraf ei skulde udledes nogen Pligt for Fremtiden. Er nu Fredsslutningen undertegnet og af Souverainerne i egenhændig undertegnede Dokumenter ratificeret ɔ: bekræftet, og ere Ratifikationerne udvexlede, saa er intet tilbage uden dette lette Punkt at bekjendtgjøre den og det vanskelige at bringe den i Udførelse. I det sidste laae ofte Spiren til nye Krige. Samlinger af Fredsslutninger (det er Fredsfordrag) ere en Hovedkilde for Staternes politiske Historie. Man har adskillige slige over hvilke findes en critisk Oversigt i Martens Discours

sur les recueils de Traités foran Supplement au recueil des Traités Vol. 1. — Den nyere Tids vigtigste Fredsslutninger. Krudtets Opfindelse og Anvendelse og den dermed forbundne aldeles nye Maade at føre Krig paa foranledigede en fuldkommen Omdannelse af Politik og Diplomatik eller rettere lagde Grunden til en aldeles nye Politik i det nyere Europa ved Slutningen af det 15de og Begyndelsen af det 16de Aarhundred. Især bleve Frankerigs Fordringer paa Mailand og Spaniens tilligemed Frankerigs Fordringer paa Neapel, samt begge disse Staters Erobring af Fremmede, Aarsager til den i Mailand, Venedig, Rom og Florents opkomne Politik, hvis Virkninger snart viste sig i de europaiske Fredsslutninger. De første vigtige Fredsslutninger i det nyere Europa ere de, hvorved de fire Krige endtes som førtes mellem Keiser Carl 5te i Tydskland og Frants 1ste af Frankerig om Italien. Efterat Frants 1ste var tagen til Fange ved Pavia sluttedes den første Fred til Madrid (14 Jan. 1526). paa de Betingelser, at Frants skulde give Slip paa de italienske Besiddelser og Burgund, love at udbetale to Mill. Daler og give to af sine Sønner til Gidsler. Men neppe var Frants 1ste sat i Frihed før han erklærede dette Forbrag for tvungent, og i Forening med Paven, Venedig o. A. fornyede Krigen, der førtes uden synderlig Held for Frants, som i Freden til Cambray (Damefreden den 5te Aug. 1529) vel beholdt Burgund, men frasagde sig Lehnshøiheden over Fransk Flandern og Artois, maatte betale to Mill. i Løsepenge for sine Sønner og overlade Mailand til Huset Sforza. Efterat Frants 2den af Mailand var død uden Arvinger fordrede Frants 1ste paa nye at belehnes med Mailand. Da Keiseren vægrede sig opkom den tredie Krig, hvori Frants var forbunden med den tyrkiske Sultan Soliman den 2den. Paven fik en Stilstand tilveiebragt i Nizza paa 10 Aar, 1538) men Krigen fornyedes igjen, da nogle franske Gesandtere bleve myrdede i Italien (1541). Denne sidste Krig endtes i Freden til Crespy (18de Sept. 1544) paa samme Basis som Freden til Cambrai. Samtidig med disse Krige var Reformationens Udbredelse i Tydskland. Protestanterne traadde sammen i et Forbund til Schmalkalden (1530) og Catholikerne indgik med dette det hellige Forbund til Nürnberg (1538). Religionskrigen i Tydskland begyndte dermed at Høvederne for det schmalkaldiske Forbund, Churfyrste Johan Frederik af Sachsen og Landgreve Philip af Hessen erobrede Hertugdømmet Braunschweig Wolfenbüttel. Carl 5te adsplittede det schmalkaldiske Forbund i Slaget ved Mühlberg, hvori han tog Churfyrsten til Fange og tildeelte Hertug Moritz af Sachsen hans Lande og Churværdigheden. Moritz, som ei kunde finde sig i

Keiserens paafølgende Opførsel med Protestanterne og hans Svigerfader Landgreven af Hessen, forbandt sig med Henrik 2den af Frankerig og overraskede Keiseren i Tyrol, medens Franskmændene besatte Metz, Toul og Verdun, hvorpaa (1552) fulgte Passauerforliget og paa sammes Basis Religionsfreden i Augsburg (25 Sept. 1555), som lovmæssig bestemte Kirkepartiernes forskjellige Rettigheder i Tydskland. Carl 5te sluttede en Vaabenstilstand med Frankerig til Vaucelles, men der udbrod snart nye Fiendtligheder mellem Henrik 2den og Carls Søn Philip 2den af Spanien, hvilke endtes Freden til Chateau Cambresis (3 Apr. 1559), hvori Frankerig overlod adskillige Grændsestæder i Nederlandene og Italien til Philip 2den. — Ved Kysterne af Østersøen havde den tydske Orden seierrig udbredet sig fra 1226. Preussen, Liefland, Curland og Semgallen tilhørte den i Forening med Sværdbrødrene. Dog maatte den allerede i Freden til Thorn (1466) overlade Vestpreussen til Polen og tage Østpreussen til Lehn af samme Rige. I Aaret 1513 løskjøbte Hærmesteren i Liefland og Curland Walther af Plettenberg sig fra den tydske Orden. Høimesteren Albrecht af Brandenburg erholdt, efterat han havde indført Reformationen i Østpreussen, i Freden med Polen 9de Apr. 1525) Østpreussen som et arveligt Hertugdømme og som et Lehn af Polen. Men, da den russiske Czar Iwan Wasiliewitsch 2den trængte seierrig frem i Liefland (1558) overlod Hærmesteren Gothard Kettler i en Tractat til Wilna (1561) Liefland til Polen, hvorimod han erholdt Curland og Semgallen som arveligt Hertugdom til Lehn af Polen. — I den sidste Trediedeel af det 16de Aarhundred var en Opstand vakt i Nederlandene formedelst Philip den 2dens Undertrykkelse, hvilken havde en nærmere Forbindelse mellem de 7 nordlige Provindser til Følge (1579) og disse holdt sig, understøttede af Frankerig og England, imod Spaniens Magt. Deres Tilværelse som selvstændig Stat var allerede sikkret i Stilstanden 1609, dog blev den først formelig erkjendt af Spanien i den westphalske Fred 1648. Denne Fred endte Trediveaarskrigen, som paa det Skrækkeligste havde ødelagt Tydskland. I denne Krig havde Christian den 4de af Danmark sat sig i Spidsen af Protestanterne (1626), men blev overvunden af Tilly ved Lutter am Barenberg og frasagde sig i Freden til Lübeck (12 Mai 1629) al videre Deeltagelse i Krigen mod at han fik de erobrede Lande tilbage og Tilladelse at hæve Told paa Elben ved Glückstad. Siden tog Gustav Adolph af Sverrig Protestanternes Partie, men Churfyrst Johan Georg 1ste af Sachsen skildte sig fra Sverrigs Interesse ved Freden i Prag (30te Mai 1635) og forbandt sig med Keiseren. Freden til Osnabrück og Münster, almindeligt kaldet den westphalske Fred endte (den 24 Oct. 1648) Tre-

divcaarskrigen og grundede et nyt politisk System i Europa. I denne Fred bleve Nederlandene og Schweitz erkjendte for Fristater; Religionsfreden fra 1555 bekræftedes ogsaa for de Reformeerte, Protestanter og Catholiker fik lige Rettigheder, og med Hensyn til Religionsudøvelse og Besiddelsen af geistlige Godser blev Aaret 1624 antaget som Normalaar; de Rigsstænder, der vare erklærede i Achten af Keiseren, erholdt Amnestie og for det pfalziske Huus oprettedes en nye Churværdighed; Kronen Sverrig erholdt Forpommern, en Deel af Bagpommern, Øen Rügen, Wismar, Bremen og Verden, Sæde ved Rigsdagen og den svenske Armee 5 Mill. Rdlr.; Frankerig erholdt fuldkommen Høihed, over Metz, Toul og Verdun og alt hvad Østerrig havde besiddet i Elsas. Adskillige geistlige Stater secularriseredes til Fordeel og Skadesløsholdelse for indre Rigsstænder, der maatte gjøre Afstaaelser eller havde Fordringer: saaledes seculariseredes Magdeburg, Halberstadt, Minden og Camin for Brandenburg; Schwerin, Ratzeburg m. m. for Mecklenburg; Hersfeld for Hessen Cassel ꝛc. Kun mellem Fankerig og Spanien fortsattes Krigen indtil Pyrenæerfreden (paa Fasanøen 7de Nov. 1659) gjorde Ende paa den. Her afgjordes Ludvig 14des Formæling med den ældste spanske Infantinde Maria Theresia og Spanien afstaadde Roussillon samt nogle Pladser i Nederlandene til Frankerig. I det europæiske Norden kjempede Rusland Polen og Danmark almindeligt med Sverrig. De Stridigheder, der vare opkomne mellem Erik 14de og Frederik 2den mellem Danmark og Sverrig bilagdes i Freden til Stettin (13de Dec. 1570) hvori Sverrig udbetalte i Krigsomkostninger 150000 Rdlr. tilsted Danmark Ret til at føre de tre Kroner i Vaabenet og overlod Heriedalen og Jæmteland samt udleverede 8 erobrede Skibe. Under Christian 4de opkom en nye Krig som, foranlediges ved Carl den 9des Fordringer paa norsk Lapland. Denne Krig endtes ved Freden i Knæred eller Sjørød (16de Jan. 1613) saaledes at Kongen af Sverrig maatte give Slip paa Titel af Lappernes Konge; betale 1 Mill. Rdlr. i Krigsomkostninger og indtil de bleve betalte lade Elfsborg og Gothenborg i Pandt; begge Riger havde Lov til at føre de tre Kroner i deres Vaaben; derpaa sluttede Gustav Adolph Fred med Rusland til Stolbova (27 Febr. 1617) hvori Czar Michael Feodorowitsch maatte afstaae til Sverrig Ingermanland og Carelen, og næste Aar overlade Polen Smolensko, Severien, Czernichau. — Efter en uheldig Krig i Slutningen af Christian den 4des Regjering saae Danmark sig nødt til i Freden til Brømsebro (13 Aug. 1645) at overlade Sverrig Herjedalen, Jæmteland, Gulland og Øsel, og Halland paa 30 Aar og tillige tilstaae Sverrig Toldfrihed i Sundet. Medens Carl Gustav bekrigede Johan Casimir i

Polen, angreb Danmark de svenske Besiddelser, men Sverrig førte siden Krigen saa heldig, at Danmark i Freden til Rosfilde (26de Febr. 1658) maatte overlade Sverrig, Skaane Halland, Bleckingen, Bahus, Trondhjem og Bornholm; Krigen fornyedes kort derpaa, men ved Carl Gustavs Død kom det til en nye Fred i Kjøbenhavn 6 Juni 1660), hvori Trondhjem og Bornholm bleve Danmark tilbagegivne; samme Aar sluttedes Freden til Oliva (3 Mai 1660) hvori Sverrig vel erholdt Liefland og Esthland, men gav Slip paa Curland og Semgallen og erkjendte Brandenburgs Souverainitet over Hertugdømmet Preussen. Blandt Europas vestlige Stater havde Nederlandenes Republik naaet en betydelig Handel paa begge Indierne og en stor Overvægt i Marinen. Dette vakte Englands Iversyge. Allerede Cromwel havde udstædet Navigationsacten hvorved en Krig opflammedes, der endtes i Aaret 1654 d. 15te Apr. efter adskillige meget blodige Søslag. Under Carl 2den udbrød en nye Krig mellem disse to Stater, hvilken endtes i Freden til Breda (den 31te Juli 1667) paa Beting l[illegible]en af ari po[illegible] le.is og Nederlænderne tilstodes nogen Lettelse i Navigationsacten. Mere truende var Frankerigs Stilling imod Republiken, efterat samme ved Trippelalliancen havde tvunget Ludvig 14de til Aachener Freden (2den Mai 1668). I Forbindelse med England erklærede Ludvig (1672) Republikken Krig, dog maatte Carl 2den, fordi han af Parlamentet ei understøttedes med Penge til at føre denne Krig, alerede den 19de Febr. 1674 slutte Freden til Westminster med Holland, paa samme Basis, som Freden til Breda, og den Understøttelse, som Republiken erholdt af den store Churfyrste af Brandenburg, Østerrig og det tydske Rige, bragte Separatfredene i Nimwegen istand, hvilke sikkrede Hollands Uafhængighed, men skaffede Frankerig nogle Fordele ved Tydsklands Grændser. Snart blev dog Kampen igjen fornyet af Ludvig 14de (1688) da han for Hertuginden af Orleans gjorde Fordring paa en stor Deel af Pfalz, og en stor Forbindelse blev indgaaet mod Frankerig mellem Østerrig, Spanien Nederlandene og Storbrittanien. Desuagtet vare de franske Vaaben saa seierrige, at Frankerig i Separatfredsslutningerne til Ryswick (1697) ei uden Fordeel traadde ud af Kampen. Destomere haardnakket og til Skade for Frankerig førtes den spanske Successionskrig (1701 — 1714) indtil Forandringen i det brittiske Ministerium medførte Freden til Utrecht (1713) og Freden til Rastadt og Baden (1714) hvori Ludvigs Sønnesøn Philip af Anjou blev erkjendt for Konge i Spanien og beholdt de spanske Colonier uden for Europa, men maatte overlade til Østerrig Belgien, Mailand, Neapel og Sardinien; Sicilien til Hertugen af Savoyen, som sidenamaatte bortbytte dette Land for Sardinien, og Minorka og Gibraltar, til England. Paa den

tydske Grændse maatte Frankerig romme Kehl, Freiburg og Breisach; dog restituerede Keiseren deformedelst Alliancen med Frankerig i Achten erklærede Churfyrster af Bayern og Colln. Ved Frankerigs føromtalte Angreb paa Holland indvikledes og Danmark og Sverrig i Krig med hverandre, det første Rige som Brandenburgs, det sidste som Frankerigs Allierede. Danmark maatte i Freden til Lund med Sverrig og i Fontainebleau med Frankerig (1679) tilbagegive Sverrig alt hvad der var erobret under Krigen. I Begyndelsen af det 18de Aarhundred udbrød den saakaldte nordiske Krig. Danmark, Rusland og Polen forenede sig mod den unge svenske Carl 12te for at berøve ham de af hans Forfædre gjorde Erobringer. Carl ilede først sin Svoger Hertugen af Holsteen, som var angreben af Danmark, til Hjelp, hvorved Freden i Travendal kom istand, (10 Aug. 1700) og Danmark maatte betale Hertugen en Sum Penge og tilstaae ham jus armandi (Ret til at befæste Grændserne). Mere haardnakket var Krigen mod August 2den af Polen og Peter 1ste af Rusland. Efterat Carl havde tilintetgjort Augusts Plan at bringe Liefland tilbage til Polen, givet dette Rige en nye Konge i Stanislaus Lesczinsky og flyttet Krigen ind i Sachsen, maaatte August 2den i Freden til Altranstadt (24de Sept. 1706) give Slip paa den polske Throne. Imidlertid havde Peter indtaget Ingermanland og paa den erobrede Grund anlagt Petersburg, han slog derpaa Carl ved Pultava (1709), hvorpaa Danmark og August den 2den paa nye begyndte Krigen, som først endtes efter Carls Død ved adskillige Separatfrede. Preussen og Hannover vare ogsaa gaaet over til Sverrigs Fiender. I Freden (20 Nov. 1719) beholdt Hannover Fyrstendømmerne Bremen og Verden, som det havde kjøbt af Danmark, der havde erobret dem fra Sverrig. Georg 1ste udbetalte derfor Sverrig en Mill. Rdlr. Freden med August 2den blev først kun undertegnet som Vaabenstilstand, Med Preussen sluttedes Fred (21 Jan. 1720) til Stockholm. I Freden med Danmark til Fredensborg (3die Juli 1720) gav dette Rige, Wismar, Stralsund og Rügen tilbage; men Sverrig udbetalte 600000 Rdlr. og mistede Toldfriheden i Sundet. I Freden med Rusland til Nystadt (10de Sept. 1721) maatte Sverrig afstaae Ingermanland, Esthland, Liefland, samt Wiburg i Finland, dog udbetalte Peter til Sverrig to Millioner Rdlr. Kong August 2den af Polens Død (1ste Febr. 1733) foranledigede en Krig om Successionen i Polen da Østerrig og Rusland erklærede sig for August 3die og Frankerig samt dets Allierede for Stanislaus Lesczinsky. Krigen blev ført levende i Kongeriget Italien og endt ved Freden i Wien (3die Oct. 1735), hvilken lidt efter lidt alle de krigførende Magter tiltraadte. Ved den erholdt

August 3die den polske Throne, men Stanislaus fik Kongetitelen, samt Lothringen, der efter hans Død skulde tilfalde Frankerig, hvorimod Hertugen af Lothringen Frants Stephanus erholdt Toscana. Infanten Carl af Spanien, Philip 5tes ældste Søn af hans andet Ægteskab med Elisabeth af Parma blev Konge i Neapel og Sicilien, hvilkeLande Keiser Carl 6te aftraadde ham og fik istedet der for Parma og Piacenza, hvilket han især bevægedes til for at faae den pragmatiske Sanction erkjendt af de øvrige krigførende Magter. Ikke destomindre udbrød efter Carls Død den østerrigske Successionskrig, hvilken Frederik 2den aabnede ved et Indfald i Schlesien (1740) formedelst hans Fordringer paa nogle schlessiske Fyrstendommer. Churfyrste Carl Albrecht gjorde Fordring paa den hele østerrigske Arv paa Grund af sin Nedstammelse fra Keiser Ferdinand 1ste og Frankerig, Spanien og Sardinien erklærede nu ligeledes den pragmatiske Sanction for ugyldig. Kun Storbrittanien holdt med Maria Theresia og snart erklærede ogsaa Sardinien og Sachsen sig for hende (1744). For at blive af med sin farligste Modstander, Frederik 2den, overlod Maria Theresia, ham i Freden (28 Juli 1742) fer schlessiske Fyrstendømmer og Glatz. Denne Fred tiltraadde Sachsen. Men, da Frederik ved de østerrigske Vaabens Held, frygtede Tabet af Schlesien; begyndte han den anden schlesiske Krig, hvori Sachsen holdt med Østerrig. Efter Slaget ved Kesseldorf sluttedes Freden til Dresden (25 Dec. 1745) paa samme Basis som Freden til Breslau. Endnu før denne Fred havde den unge Churfyrste af Bayern, Maximilian Joseph forsonet sig med Østerrig i Freden til Füssen (22 Apr. 1745). Maria Theresia tilbagegav det af hendes Tropper besatte Bayern, hvorimod han gav Slip paa sine Fordringee med Hensyn til den østerrigske Arv. Successionskrigen ophørte aldeles i Freden til Aachen (1748) paa Betingelsen af Status quo, dog maatte Østerrig overlade den spanske Prinds Philip Hertugdømmerne Parma og Piacenza. Roligheden varede imidlertid kun 8 Aar; thi allerede 1756 begyndte den tredie schlesiske eller Syvaarskrigen. Frederik 2den kjempede imod Østerrig, Rusland, Sverrig, Frankerig, Sachsen, og det tydske Rige; kun England var allieret med ham. Efter den russiske Keiserinde Elisabeths Død, gav hendes Efterfølger Peter i Freden (5 Mai 1762) det erobrede Preussen tilbage, ligesom Hubertsburgerfreden (15de Febr. 1763) med Østerrig og Sachsen, bragte alt tilbage til Status quo. Nu var Tydskland roligt indtil Joseph den 2dens Hensigt at forene hele Bayern med Østerrig efter den bayerske Churfyrstes Død (1778) affstedkom den bayerske Arvefølgekrig. Frederik 2den understøttede Hertugen af Zweibrücken, som præsumliv Arving, mod Østerrigs Fordringer;

Sachsen, der havde nogen Ret til den bayerske Allodialarv, forbandt sig med Preussen. Dog endtes denne Krig uden noget krigersk Foretagende af Betydenhed i Freden til Teschen (13 Mai 1779), saaledes at Pfalz tog Bayern i Besiddelse og overlod Innviertel og Braunau til Østerrig. Sachsen erholdt 6 Millioner Gylden for sin Allodialarv. Mod et senere Forsøg af Joseph 2den at bortbytte Bayern mod den største Deel af de østerrigske Nederlande, sluttede Frederik 2den det tydske Fyrsteforbund med Hannover og Sachsen (23 Juli 1785), hvilket siden flere tydske Fyrster tiltraadde. — Mellem England og dets amerikanske Colonier vare allerede opkomne Stridigheder siden 1764 fornemmelig om den Ret at paalægge Colonierne Skatter. Krigen kom til Udbrud 1775. Den 4de Juli 1776 erklærede 13 brittiske Provindser sig for uafhængige; i Aaret 1778 traadde Frankerig, 1779 Spanien paa deres Side. Tilsidst erklærede England ogsaa Holland Krig. Krig med Amerika blev ført saa ufordeelagtigt, at England i Freden til Paris (3die Sept. 1783) maatte erkjende de 13 nordamerikanske Provindsers Uafhængighed, tilbagegive Tabago og Colonien ved Senegal til Frankerig og Minorka og Florida til Spanien. I Freden med Holland (1784) vandt det Negapatnam.— Sverrig, som ei havde glemt sine Afstaaelser i Freden til Nystad, erklærede Rusland Krig, men denne førtes saa uheldigt at Sverrig nødtes i Freden til Abo (7de Aug. 1743) at afstaae Finland indtil Floden Kymen. Da senere hen i Tiden Gustav 3 (1788) erklærede Rusland Krig, forefaldt vel adskillige morderske Søeslag, men Freden til Werala (14de Aug. 1790) sluttedes paa Betingelserne af Status quo. Ruslands Magt var efterhaanden betydeligt forøget især paa Sverrigs Bekostning. Peter den store havde ogsaa erobret nogle Provindser fra Persien, hvilke dog Keiserinde Anna tilbagegav. Hun førte og i Forening med Østerrig en Krig mod Porten, der uagtet Russernes Seire ei skaffede Rusland nogen Fordeel (1739). Under Catharina den 2dens Regjering vandt Rusland betydeligt. Den første Tyrkekrig endtes ved Freden i Kutschuk Kainarschi (21 Juli 177.) hvori Rusland vandt Asov samt Landet imellem Dnieper og Bug og frie Skibsfart paa det sorte Hav. Krim erklæredes tillige for uafhængigt af Tyrkerne, men dets Chan underkastede sig (1783) frivillig det russiske Scepter, ligeledes aftraadtes Cuban af Chanen og indlemmedes i Rusland under Navn af Caucasien. Denne Forening og Frygt for at Joseph 2dens og Catharina den 2dens Sammenkomst i Cherson (1787) skulde fremme Udførelsen af det saakaldte græske Project (Tyrkernes Fordrivelse af Europa) bevægede Porten til at erklære Rusland Krig, hvori Østerrig som Ruslands Allierede tog Deel. Leopold 2den sluttede (1790) Fred paa Szistowa paa Betingelsen af Status quo og tilbagegav Belgrad. I Freden

til Jassy (Dec. 1791) vandt Catharina 2den Oczakow og Landet mellem Bug og Dniester. Hun havde desuden i Polens 3 Delinger (1772, 1793 og 1795) underkastet over 6 Mill Polakker det russiske Scepter og forenede Hertugdømmet Curland med sit Rige (1795). Den sidste Krig, der førtes mellem Rusland og Tyrkiet endtes i Freden til Bukarest (28 Mai 1812) hvori Floderne Pruth og Donau bestemtes til Grændse mellem Rigerne. — De vigtigste Fredsslutninger, som i den senere Tid have forandret de fleste europæiske Staters Skikkelse, vare Følger af den i Aaret 1792 udbrudte franske Revolutionskrig. Af Kampen, som de forbundne Magter førte imod Frankerig traadde først Preussen i Freden til Basel (5 Apr. 1795), hvori Preussen overlod sine paa den venstre Rhinbred liggende Lande til Frankerig indtil en almindelig Fred med Tydskland. Spanien fulgte dette Exempel og sluttede ligeledes Fred til Basel (22de Juli 1795) hvori det aftraadde Frankerig sin Andeel af St. Domingo. Kun med England og Østerrig gik Fredsunderhandlingerne overstyr. Ved Bonapartes Seire i Øvreitalien nødtes først Kongen af Sardinien til Fred (15de Mai 1796), hvorved Savoyen og Nizza forenedes med Frankerig, derpaa sluttede Neapel Fred med Status quo (10 Oct. 1796) og Parma under de i Vaabenstilstanden bestemte Vilkaar om visse Summers Udbetaling og Leveringer. Paven indgik Fred til Tolentino (19de Febr. 1797) og afstod Avignon, Bologna, Ferrara og Romagna; endelig sluttede Østerrig Freden til Campo Formio (17de Oct. 1797) hvori Frankerig erholdt Belgien, Mailand og Mantua indrettedes til den cisalpinske Republik, hvorimod den største Deel af Republiken Venedig forenedes med Østerrig. Frankerig erholdt de venetianske Øer og Besiddelserne i Albanien. Østerrig lovede at give Hertugen af Modena Stadesløsholdelse ved Breisgau. Paa den (9 Dec. 1797) aabnede Fredscongres i Rastadt forlangte Frankerig Rhinen til Grændse mod Tydskland. Forhandlingerne trak sig i Langdrag og Congressen opløstes, efterat Krigen mellem Frankerig og Østerrig var fornyet i Marti 1799. I Aaret 1798 havde Porten formedelst de Franskes Expedition til Ægypten erklæret Frankerig Krig og indtraadt i den fornyede Coalition mellem England, Østerrig og Rusland; og Ferdinand 4de af Neapel var 1798 trængt ind i den af de Franske stiftede romerske Republik for at restituere Paven. Derpaa havde det franske Directorium erklæret Kongerne af Neapel og Sardinien Krig (i Dec. 1798) og nødt den sidste til at frasige sig Piemont. Efter Krigens Fornyelse med Østerrig maatte og Storhertug Ferdinand af Toscana overlade sit Land til de Franske. Krigen førtes imidlertid uheldigt for dem indtil Bona-

partes Tilbagekomst fra Ægypten. Hans Seier ved Marengo og Moreaus ved Hohenlinden tilveiebragte Freden i Luneville (9de Febr. 1801). Denne Fred, som Keiseren sluttede for sig selv og paa Rigets Vegne, bestemte Rhinens Dalvei til Grændse mellem Frankerig og Tydskland, hvorved Østerrig overlod Belgien og Tydskland alle Lande paa den venstre Rhinbred til Frankerig. Derimod erholdt Østerrig Totrediedele af den venetianske Stat, saa at Dalveien af Floden Etsch skulde danne Grændsen mellem det østerrigske Italien og den gjenoprettede cisalpinske (italienske Republik). Denne Republik samt Ligurien, Helvetien og Batavien vare indbefattede i Freden. Breisgau kom til Huset Modena: Toscana blev ophøiet til Kongeriget Etrurien og overgivet en Prinds af Parma. Storhertugen af Toscana saavelsom de Fyrster, der mistede Lande paa den venstre Rhinbred, skulde have Erstatning i Tydskland ved geistlige Godsers Secularisation. Denne Erstatningsforhandling blev afgjort i Rigsdeputationsbeslutningen 1803 efter de af Frankerig og Rusland i Fælledskab fremlagde Udkast. Med Neapel undertegnedes Freden til Florents (28de Marts 1801). Neapel lovede i samme at lukke sine Havne for engelske og tyrkiske Skibe indtil disse Staters Fred med Frankerig og aftraadde Øen Elba, Stato degli Præsidii og Fyrstendømmet Piombino. Efterat Ægypten var rømmet af de Franske bleve Fredspræliminarierne undertegnede mellem England og Frankerig i London (1ste Oct. 1801) og paa disses Basis Freden i Amiens (27de Marts 1802). I denne Fred gav England tilbage til Frankerig og sammes Allierede alle Erobringer undtagen Ceylon og Trinidad; Malta skulde gjengives Malteserridderne, hvis Uafhængighed skulde garanteres af de vigtigste europæiske Magter; Havnen ved det gode Haabs Forbjerg skulde staae aaben for alle contraherende Magters Skibe; Porten skulde have Ægypten tilbage og saavelsom Portugal garanteres i sine Besiddelsers Integritet; derimod vilde Frankerig rømme Neapel og Kirkestaten og erkjende den af Rusland og Porten stiftede joniske (eller de syv Øers) Republik. Ifølge heraf undertegnedes nu og Freden med Porten (25 Juni 1802), hvori de forrige Tractater fornyedes, og de franske Skibe lovedes samme Rettigheder paa det sorte Hav som var tilstaaet Britterne (30te Oct. 1799). Med Rusland var Freden undertegnet i Paris (8 Oct. 1801) paa Betingelsen af Status quo, dog med nogle hemmelige Vilkaar med Hensyn til de italienske Anliggender. Med Portugal sluttedes Fred til Madrid (29de Sept. 1801) i hvilken Floden Karapanatuba bestemtes til Grændse mellem det franske og portugisiske Amerika. — Storbrittanien fornyede Krigen allerede den 18de Mai 1803 og bevirkede efter Forbindelsen med Rusland

og Østerrig disse Magters Continentalkrig imod Frankerig. Efter Slagene ved Ulm og Austerlitz sluttede Østerrig Freden til Presburg (27 Dec. 1805), hvori det erkjendte alle de Forandringer, Frankerig havde gjort i Italien og Napoleon som Konge i Italien; det overlod desuden den Deel af det venetianske, det havde faaet i Luneviller-Freden, samt Tyrol, Forøsterrig og Breisgau. Østerrig erkjendte tillige Bayerns og Würtembergs Kongeværdighed med fuld Souverainitet og Badens Ophøielse til et Storhertugdømme. Derimod blev Salzburg og Berchtesgaden forenet med Østerrig hvorimod Churfyrsten af Salzburg fik Würzburg. En østerrigsk Prinds skulde arvelig besidde Høimesterværdigheden ved den tydske Orden. — Rhinforbundets Oprettelse (12te Juli 1806) blev af Frankerig selv erklæret for en Fuldbyrdelse af Presburgerfreden. Denne nye Confoederation og Preussens derved bevirkede Rustning imod Frankerig, havde til Følge, af de under Foxes Ministerium indledede Underhandlinger mellem England og Frankerig bleve afbrudte (30te Sept. 1806) og den (20de Juli 1806) mellem Frankerig og Rusland sluttede Fred ei blev ratificeret af Keiser Alexander 1ste. Frankerigs Krig mod Preussen og Rusland varede fra den 8de Oct. 1806 indtil Tilsitfreden, der undertegnedes den 8de Juli 1807 med Rusland og den 9de med Preussen. Under Krigen havde Hessen Cassel, Braunschweig Wolfenbüttel og Oranien Fulda mistet deres Besiddelser og de Franske havde tillige besat hele Svensk-Pommern. I Tilsitfreden mistede Preussen Altmark paa den venstre Elbbred, Fyrstendømmet Ostfriesland, Grevskaberne Mark og Ravensberg, Fyrstendømmerne Minden, Hildesheim, Paderborn, Münster, Halberstadt, Bayreuth, Eichsfeld og Erfurt, Grevskaberne Tecklenburg, Lingen, Mansfeld og Hohnstein, Hertugdømmet Magdeburg, Churstaten Hannover med Fyrstendømmet Osnabrück, de forrige Rigsstæder Nordhausen, Mühlhausen og Goslar, de forrige Abbedier, Quedlinburg, Essen, Elten, Werden &c Cotbusser Kredsen, en betydelig Deel af Vestpreussen og Netzedistriktet med Danzig, hele Sydpreussen og Nye-Østpreussen. Af disse Lande kom Departementet Bialystok til Rusland; Cotbusserkredsen til Sachsen: af Sydpreussen, Vestpreussen og det øvrige af Nye-Østpreussen dannedes Hertugdømmet Warschau; af adskillige preussiske Lande mellem Elben og Weseren samt de hessiske og braunschweigske Lande oprettedes Kongeriget Westphalen; begge disse Stater saavelsom Fristaten Danzig og alle de Indretninger, Napoleon vilde foretage sig i Rhinforbundet erkjendtes af Rusland og Preussen. Endelig lovede Preussen indtil Freden mellem England og Frankerig uden Undtagelse at spærre alle sine Lande for Englands Handel og Skibsfart. Kort efter denne Fred

drog en fransk Armee under Junot igjennem Spanien imod Portugal, og i Spanien selv opkom Uenigheder mellem Prindsen af Asturien og hans Fader Carl 4de, der berøvede det bourbonske Huus den spanske Throne. Men før den nye Konge Joseph Napoleon havde betraadt Spaniens Grund, havde England (4 Juli 1808) sluttet Fred med den spanske Nation, hvori de gamle Handelsforhold mellem Nationerne igjen oprettedes. England understøttede derpaa den i Ferdinand 7des Navn handlende Regjeringsjunta, med Vaaben og Tropper. Omendskjøndt nu Napoleons Seire bevirkede hans Broders Tilbagekomst til Madrid (i Dec. 1808), maatte han dog selv forlade Spanien for at modsætte sig Østerrig, der med stor Magt havde angrebet Frankerigs Allierede. Freden til Wien (14de Oct. 1809) endte denne blodige Kamp. Østerrig afstod i denne Fred Salzburg og Berchtesgaden, Inn- og Hausruckviertel, Hertugdømmet Krain, Villacherkredsen i Kärnthen, Triest med dens Distrikt, Grevskabet Görz, Friaul, Croatien indtil Saufloden, Fiume, det ungarske Litterale og det østerrigske Istrien, videre Vestgallizien Cracau og Zamoscer Kredsen i Østgallicien og desuden et Stykke af Østgallizien med 400000 Indb., der blev overladt Rusland. Desuden gav Østerrig Slip paa det tydske Ordens Høimesterdom, efterat Napoleon havde ophævet Ordenen i Rhinforbundet. Vestgallizien lagdes til Warschau, Salzburg forenedes med Bayern og af de øvrige Lande dannedes de illyriske Provindser. Østerrig lovede desuden at tiltræde Continentalsystemet mod England indtil en Fred sluttedes mellem England og Frankerig. — Kong Gustav 4de Englands troe Bundsforvandte, havde formedelst sin blinde Lidenskabelighed imod Frankerig mistede Svensk-Pommern; hans Vedhængenhed ved England indviklede ham (1808) i Krig mod Rusland og Danmark. Han tabte Finland til Rusland og mistede Kronen i en Opstand den 13de Marts 1809. Hans Efterfølger Carl 13de sluttede Fred med Rusland (17de Sept. 1809) til Frederikshamn hvori hele Finland med Alandsøerne, Endeel af Nordland og Lapland blev overladt Rusland. Med Danmark sluttedes Fred til Jønkjøping paa Betingelsen af Status quo (10 Dec. 1809) og med Frankerig til Paris (6te Jan. 1810), hvori Frankerig tilbagegav Svensk-Pommern og Rügen, men Sverrig lovede at tiltræde Continentalsystemet mod England. Omendskjøndt Sverrig efter at Prindsen af Ponte Corvo var bleven udnævnt til Thronfølger erklærede England Krig, sluttede dog Carl 13de Fred med dette Rige (18 Juli 1812) da Krigen udbrød mellem Rusland og Frankerig. Denne Krig havde de vigtigste Følger; de Franskes Uheld i Rusland og deres Nederlag ved Leipzig bevirkede deres fuldkomne Uddrivelse

af Tydskland og Napoleons Affættelse. Imidlertid var en stor allieret Armee rykket mod Danmark, der ved denne Overmagt nødtes til Freden i Kiel (14 Jan. 1814) hvori det maatte afstaae Kongeriget Norge til Sverrig, hvorimod det erholdt Svensk-Pommern, som Kongen af Danmark siden bortbyttede til Preussen mod Lauenburg og en Sum Penge. Ludvig 18des Indsættelse til Frankerigs Konge befordrede Freden til Paris (30 Mai 1814), hvori Frankerig afstod alle de under Revolutionskrigen gjorde Erobringer og beholdt blot Avignon og Venaissin samt Endeel af Savoyen. Frankerig maatte desuden afstaae til England Isle de France, Rodrigo og Sechelles samt Øerne St. Lucie og og Tabago i Vestindien. Noget efter aabnedes en Congres i Wien, hvorhen flere af Europas Regenter personlig begav sig for at afgjøre Europas Anliggender. Medens man her var ifærd med at bringe Alt i Orden kom Napoleon tilbage fra Øen Elba og satte sig nok Engang paa Thronen, som han dog igjen maatte forlade efter Slaget ved Waterloo eller Belle Alliance (18 Juni 1815). De Allierede rykkede paa nye ind i Paris, hvor der igjen sluttedes Fred (2 Oct. 1815) hvori Frankerig indskrænkedes til de Grændser det havde 1789, dog beholdt det Avignon og Venaissin. Desuden foretoges en nøiagtig Grændsebestemmelse ifølge hvilken Frankerig endnu overlod Fæstningen Landau og nogle andre Stæder. Frankerig forpligtedes desuden til at udbetale de Allierede 700 Mill. Franker og underholde en allieret Armee i de franske Grændsefæstninger i fem Aar. Fredene i Paris, Congressen i Wien og enkelte Tractater mellem de andre Magter gave Europa et gandske andet Udseende end det havde under Napoleon og Landene fik tildeels igjen sine gamle Beherskere. Napoleons Svoger, Joachim, maatte forlade Neapel, hvorpaa Ferdinand 4de igjen forenede dette Rige med Sicilien. Paven fik igjen alle sine Lande tilbage med Undtagelse af Avignon; Republiken Marino erkjendtes; Fyrstendømmet Lucca blev overgivet den forrige Dronning af Etrurien, Marie Louise; Kongen af Sardinien fik alle sine Lande tilbage og desuden det Genuesiske; det gamle østerrigske Lombardie saavelsom det Venetianske kom under Østerrig med Navn af lombardisk Kongerige; Hertugdømmet Modena blev igjen overgivet Familien Este og Parma med Piacenza blev overdraget Napoleons Gemalinde Marie Louise. Storhertugen af Toscana erholdt sine Lande tilbage og desuden Fyrstendømmet Piombino og Øen Elba. Østerrig erholdt tilbage hvad det havde tabt i de to foregaaende Fredsslutninger undtagen Vestgallizien, som skulde udgjøre en Deel af Kongeriget Polen hvilket forenedes med Rusland, dog med en egen Constitution. Østerrig kom og i Besiddelse af Ragusa, hvorimod Belgien blev

overladt Kongen af Nederlandene. Preussen fik deels de Lande tilbage, det tabte i Freden i Tilsit eller Erstatning for samme. Af de forrige polske Besiddelser beholdt Preussen Storhertugdømmet Posen, samt Danzig og det Meste af Vestpreussen: det Øvrige kom under Rusland som Kongeriget Polen. Dog bleve Crakau og Thorn erklærede for Fristæder. Til Erstatning for de polske Lande fik Preussen en stor Deel af Sachsen og Lausitz samt Storhertugdømmet Nederrhin, der bestod af de forrige franske Depp. Roer, Sarre, Rhin og Mosel samt En Deel af Donnersberg; videre Hertugdømmet Berg og Westphalen, som Storhertugen af Darmstadt afstod mod at erholde Mainz og Worms med deres Distrikt. Ostfriesland blev afstaaet til Hannover, der var ophøiet til et Kongerige under Englands Overherredømme. Ved at bortbytte det Lauenburgske til Danmark erholdt Preussen den forrige svenske Andeel af Pommern. Bayern, som maatte afstaae Tyrol og det meste af Salzburg fik istedet Würzburg, Aschaffenburg og nogle Lande ved Rhinen. Churfyrsten af Hessen Cassel og Hertugen af Braunschweig-Wolfenbüttel og Oldenburg erholdt deres Lande tilbage. Sachsen derimod mistede omtrent det Halve af dets Besiddelser, fordi det vedblev saa længe at holde fransk Partie. Hamburg, Lübeck, Bremen og Frankfurt am Main erklæredes for frie Rigsstæder. Det tydske Statsforbund oprettedes igien, dog uden nogen Keiser som Rigets Overhoved, hvorfor og Churværdighederne ophørte. Hvert Medlem af det tydske Rige forpligtedes til et vist Troppecontingent i Tilfælde af en Rigskrig. Forbundet skulde have visse Sammenkomster, hvor Medlemmerne havde Sæde efter en bestemt Rang.

Fregat, et Krigsskib, som i Rangen følger efter et Linieskib. Det fører i Almindelighed fra 20 til 40 Kanoner. Et Krigsskib under 20 Kanoner kaldes en Corvette. Fregaton er et spansk eller venetiansk mindre Fartøi med en fiirkantet Speil (Bagdeel) kan rumme 4 til 500 Tønder og bruges til at transportere Tropper eller ved Galeiernes Losning.

Freiberg, en vigtig Bjergstad i den erzgebirgiske Kreds i Meissen ved den freibergske Mulde. Det gamle Slot udenfor Staden heed Freudenstein. Husenes Antal beløber sig i Staden til 676 og i Forstæderne, hvor der boe Bjergfolk og Pottemagere 280. Den var fordum langt større, men blev næsten gandske ødelagt i Trediveaarskrigen. Indbyggernes Antal, som i Aaret 1540 var 40000, beløber sig nu til omtrent 9000. I den her-

værende Domkirke er den churforstelige og hertugelige Begravelse, hvor Churfyrsterne ere bisatte fra Moritz og indtil Johan Georg 4de. Videre er her et godt Gymnasium med et anseeligt Bibliothek og det over hele Europa berømte i Aaret 1765 stiftede Bjergakademie, hvori unge Bjergfolk, deels paa Kongens, deels paa egen Bekostning underviises theoretisk og practisk. Under det herværende Overbjerg- og Oberbygteamt staae alle øvrige kongelige Bjerg- og Smeltehytteværker og den freibergske Bjergrets Afgjørelser staae endog i Anseelse af Udlandet. Bjergværket her blev anlagt 1169. Antallet af Gruberne omkring Staden, som stedse ere i Gang, beløber sig fra 130 til 150. I Sølv give de et Udbytte, der aarlig beløber sig til 28 a 30.000 Mark; de levere og Kobber, Tin og Blye, af det sidste aarlig endog nogle 1000 de Centner, desuden findes her en Svovl og Vitriolhytte og to store Manufacturer af leoniske Tresser og Kniplinger.

Freinsheim (Johan) blev født i Ulm den 16de Nov. 1608. De Evner, der tidlig yttrede sig hos ham, forenede med en tro Hukommelse og levende Vid, bevægede hans velhavende Forældre at opdrage ham til Videnskaberne og lade ham underviise saavel i offentlige Skoler som af Privatlærere. Dette skeete med saa herligt et Udfald, at han allerede i sit 14de Aar kom til Akademiet. Han gik for at studere Retten først til Marburg og siden til Giessen hvor han tillige beskjeftigede sig med Philosophien og de skjønne Videnskaber. Siden begav han sig til Strasburg, hvor den berømte Mathias Bernegger, som foredrog den gamle Literatur og Historie fik ham saa kjer, at han understøttede ham paa alle Maader. Fra Strasburg begav han sig til Frankerig for at benytte de derværende Bibliotheker og lære at kjende dette Lands Lærde. Ministeren Michael Marescot blev hans Beskytter og paa hans Anbefaling arbeidede Freinsheim en tidlang som kongelig Sekreteer i Archiverne i Metz. Herfra vendte han tilbage til sin Velynder og Ven Berneggers Huus og ægtede hans Datter. Imidlertid fremtraadde han med en latinsk Lovtale over Gustav Adolph, hvilken formedelst dens gjennemtrængende Veltalenhed og skjønne Sprog gjorde hans Navn fordeelagtig bekjendt. Han vandt og derved det svenske Hofs Naade, hvilket 1642 kaldte ham som Professor i Oekonomien og Veltalenheden til Universitetet i Upsala. Den Hæder, han erhvervede sig i dette Embede og som Forfatter udbredede sig stedse mere og bevægede Dronning Christine til i Aaret 1647 at udnævne ham til Bibliothekar i Stokholm og Historiograph. Men saa magelig og hans Stilling var og saa stor Yndest, han nød hos Dronningen, fandt han dog ei Landet passende for sin Sundhed og længtes til-

dage til Tydskland. Dronningen bevilgede ham ei allene dette, men tilstod ham fuldkommen Afskeed af sin Tieneste, da Churfyrsten af Pfalz kaldte ham til Professor honorarius ved Universitetet i Heidelberg med Titel og Rang som churfyrstelig Raad. Freinsheim nød ei længe sin Lykke i Heidelberg og døde den 30te Aug. 1660. Han hædredes som en stor Lærd fornemmelig i den gamle Litteratur og Historie. Dette har han beviist saavel ved sine fortrinlige Udgaver af Classiker, som ved sine heldige Supplementer til de tabte Bøger af Livius og Curtius. Han har derved viist en Kundskab om Kilderne til den romerske Historie og en Flid, der sætter i Forbauselse. Hans episke Digt over Hertug Bernhard hviler derimod i fortjent Forglemmelse.

Frejus, en gammel, slet bygget og formedelst de i Nærheden værende Moradser usund Stad ved Kysten af det forrige Provence med 2200 Indb. Dens Navn er fremkommet af det romerske Forum Julii. Havnen er tilstoppet med Sand, men den derved liggende Rhede giver tilstrækkelig Sikkerhed. I Nærheden af Staden finder man endnu Levninger af en gammel romersk Vandledning. Desuden findes her et Amphitheater, Pantheon og andre gamle Ruiner. I den nyere Historie er Frejus bleven berømt af at Bonaparte steeg i Land her den 15 Oct. 1799 da han kom fra Ægypten; i April 1814 gik han herfra ombord til Elba og næste Aar ved samme Tid landede han endnu engang her for igjen en kort Tid at bestige Thronen.

Freret (Nicolas) født i Paris 1688 var en Søn af en Procurator ved Parlamentet og blev af Føielighed mod sin Familie Advokat, men opgav siden denne Beskjeftigelse for at hellige sig Historiens og Chronologiens Studium. Medfødt Tilbøielighed drog ham til disse Videnskabers Studium, og allerede i sit 16de Aar havde han læst og excerperet de fortrinligste Værker af Scaliger, Usher, Petau og andre store Chronologer. Indskrifternes Akademie optog ham i en Alder af 25 Aar; han udmærkede sin Indtrædelse ved en Tale om de Franskes Oprindelse, der var ligesaa lærd som dristig, og indeholdt adskillige upassende Yttringer om Prindsernes Anliggender med Regenten, hvorfor han maatte bøde i Bastillen. Her var Skeptikeren Bayle næsten den eneste Forfatter, man gav ham for at fordrive Tiden, og han læste saa flittig at han næsten kunde ham uden ad. Hvor meget han har indsuet af hans Grundsætninger kan man see, naar man kaster et Blik paa hans Lettres de Thrasybule á Leucippe og paa hans efterladte Examen des apologistes du Christianisme. I begge disse lige

irreligiøse Værker, viser Atheismen sig bragt i et formeligt System. Desuden excerperede han, forfærdigede Ordbøger i forskjellige Sprog og læste de fleste græske og latinske Autorer not eengang. Efterat han igjen havde erholdt sin Frihed overdrog Marschallen af Noailles ham sine Børns Opdragelse, men han fortsatte derved uafbrudt sine litteraire Arbeider. Aar 1723 vendte han tilbage til det faderlige Huus og studerede nu med største Iver de gamle Nationers Chronologie. Han fandt, at den ægyptiske Historie, den ældste blandt alle, begynder først 1900 Aar for Chr. og at den chinesiske ei gaaer længer tilbage end 2575. Hans mange Afhandlinger og Stridsskrifter herom blandt andre imod Newton, udgjøre en stor Deel af Akademiets Memoirer for hiin Tid. Ligesaa ivrigt beskjeftigede han sig med Geographien; man fandt blandt hans Papirer 1357 geographiske Korter fra hans Haand. Tid til saa mange Arbeider fik han derved, at han kun sev livet; iøvrigt var han ei fremmed i nogen Videnskab og forstod vel at føre Pennen. Han døde i Aaret 1749. En fuldstændig Udgave af hans Værker udkom i Paris 1796 i 20 Bind.

Freron (Elie Catharine) født i Quimper 1719 viste tidligt sine store Talenter. Han nød Jesuiternes Underviisning og besøgte nogen Tid med heldig Fremgang Ludvig 14des Collegium; Brumoi og Bougeant ledede hans Studier og vakte hans Smag for Literaturen. Efterat han i Aaret 1739 havde forladt Jesuiterne hjalp han Abbed Desfontaines i at forfatte hans Blade og udgav 1746 en lille Journal under Titel: Lettres de Madame la Comtesse. Denne Grevinde skulde repræsentere Fornuften og den gode Smag og viste rigtig nok i sin Correspondence megen Aand og Vid. Nogle Skribentere, som han havde behandlet med liden Skaansel, bevirkede Journalens Undertrykkelse; men i Aaret 1749 udkom den paa nye under forandret Titel. Ved Begyndelsen af dette Aar udgav Freron sine Lettres sur quelques écrits de ce temps, hvis skarpe og bidende Critiker mishagede et stort Antal Skribentere. De bleve nogle Gange afbrudte, men stedse til Publikums Misfornøielse. Kong Stanislaus, som yndede Redacteuren, gjorde sig Umage for at holde et Værk vedlige, som han gjerne læste, og afværgede Frerons Arrestering. Efterat han havde udgivet 13 Bind af sin Journal, udgav han den fra 1754 under Titel af Année litteraire og fortsatte den til sin Død den 10de Marts 1776. Han havde et Anfald af Gigt i det Øieblik man forkyndte ham, at Privilegiet paa hans Blad var suspenderet paa Seglbevareren Miromesnils Befaling. Denne Efterretning rystede ham; Gigten traadde tilbage og qvalte ham.

Saaledes døde ved Regjeringens uretfærdige Forholdsregel en Mand, der havde opofret alt for at forsvare den. Megen naturlig Forstand og Talent, Munterhed, en rigtig Smag, Vedhængen ved gamle Grundsætninger, Iver med de falske Philosopher og Neologister vare denne frygtelige Journalists Egenskaber; forresten var han af de bedste Sæder og den behageligste Omgang. Hans bittreste Fiende var Voltaire, der i sin Ecossaise, et Stykke fuldt af grove Personligheder, bragte ham paa Skuepladsen. Freron havde stedse i sine Blade fremstillet Voltaire som en glimrende Digter, men ringere end Corneille, Boileau og Racine: han havde erklæret ham for en elegant, men unøiagtig Historieskriver og overbeviset mere for Literaturens Tyran end dens Konge. Voltaire syntes i lang Tid ei at lægge Mærke til de Pile, som bleve afskudte imod ham; men den bidende Beretning, som Freron gav om hans Lystspil: La femme, qui a raison, opbragte ham saaledes at han ei kunde afholde sig fra at vise sin hele Forbittrelse i et til adskillige Journalister stilet Brev (1760.) Freron svarede derpaa med Skarphed. Det medtagne Stykke var slet, desuden var det ham ei vanskeligt at bringe Publikum paa sin Side. Voltaire selv opgav sit Stykkes Forsvar, men søgte at fremstille Kritikeren latterlig og forhadt. Hver Maaned udkom en nye Satire imod ham. Det lykkedes ham og tildeels at gjøre Forfatteren af Année littéraire mistænkt som partisk og uretfærdig, og berøve hans Blade, som dog stedse søgtes, en Deel af deres Aftræk. Hertil kom at foruden Voltaire ogsaa la Harpe med Encyclopædisterne og Palissot droge i Marken mod Kritikeren og ofte i Mangel af tilstrækkelige Grunde kjempede imod ham med Fornærmelser og Personligheder. Uagtet dette frygtelige Forbund talte Freron dog mange udmærkede Mænd blandt sine Venner, af hvilke Een udtrykker sig paa følgende Maade om ham: Denne saa bagtalte Freron var een af de retskaffenste, beste, høimodigste og elskværdigste Mænd i Paris, han var begavet med en behagelig Figur og alle selskabelige Dyder; en fortræffelig Søn, Mand, Fader, Broder og Ven; Ingen har nogensinde besiddet mere rigtig Tact, mere Smag, mere Munterhed og mere Forstands Fiinhed; men han gav sig af med den saa vanskelige Critik og Voltaire havde til Skjendsel for Genie og Videnskaber bragt det i Mode kun at besvare Critiken ved Fornærmelser og grove Invectiver. Halve Europa troede efter ham og hans Tilhængeres Udsagn at Freron var uden Barmhjertighed dømt til Galeierne. Hans Enke har under Revolutionen forestaaet Fyrstinderne Radziwils Opdragelse i Warschau.

Freron (Stanislaus) en Søn af den ovennævnte og Gudsøn af Kong Stanislaus Lesczinsky, blev opdragen i Paris i Ludvig 14des Collegium, hvor og Robespierre befandt sig. Efter sin Faders Død arbeidede Freron længe paa Année litteraire, hvis Hovedmedarbeidere vare Grozier og Geoffroy især den sidste. I Aaret 1789 begyndte han at redigere Orateur du peuple. Mercier siger i sin Nouveau Paris: „Freron var ligesom Marat ved sit Blad der lignede en Ildbrand, Aarsag i at Borgerne og Kongens nye Garde bleve uenige; og dette var et beqvemt Middel til at opflamme denne Gardes Tøilesløshed og give Fyrsten uden Forsvar til Priis for Pøbelens Angreb." Som Deputeret for Paris i Nationalforsamlingen gjorde Freron fælleds Sag med Robespierre. Han blev sendt i Ærender til det sydlige Frankerig og man bebreider ham, at han har efterladt sig et sørgeligt Minde i Toulon og Marseille. Efter sin Tilbagekomst blev han Robespierre mistænkt og havde virksom Deel i den Begivenhed, som befriede Frankerig fra sin Bøddel. Efter den 9de Thermidor erklærede Freron sig imod Terroristerne, sine gamle Venner. Han søgte forgjeves at fralægge sig den Beskyldning Jakobinerne gjorde imod ham at han kun havde angrebet Robespierre for at træde i hans Sted: man bebreidede ham at han søgte at styrte Jakobinerne, hvis Hovedmand han selv havde været. Han foretog nu igjen Orateur du peuple; men denne Journal redigeredes blot under hans Navn af Dussaulx, der dengang var meget ung, men allerede udmærket ved sit Talent. Indtil paa nogle faa Phraser nær, som Tidsomstændighederne løde, var denne Orateur det modsatte af den ældre; den gjorde Freron uenig næsten med alle, som før havde været af samme Mening som han. Ved Expeditionen til St. Domingo 1802 blev Freron udnævnt til Underpræfect i Syden og afreiste med General Leclerc, men maatte allerede efter to Maaneders Forløb bukke under for Climaets Indflydelse. Hans Grundsætningers Tøilesløshed maatte sætte dem i Forbauselse som kjendte hans Hjertes Blidhed og Eftergivenhed. Han besad megen Forstand, derimod manglede han Characteer. Han skal under Revolutionen for sin Fordeels Skyld paa Engang have leveret Artikler til de monarkiske og republikanske Journaler.

Fresco, Malerie al fresco, ogsaa Kalkmalerie kaldes det Slags Malerie, der udføres med Vandfarver paa en endnu frisk Grund af Kalk blandet med Sand. Af denne friske Grund kommer og det italienske Navn. (Det franske fresque er dannet efter det italienske). Maleren lader hver Dag kun saa meget af Muren belægge med sin Deig som han kan male den Dag. Da han maae gaae hur-

tig til Værks fordi Grunden ellers vilde blive tør, saa betjener han sig herved af Cartons (see Carton) til Figurernes Omrids, og ved Udmaalingen, hvis ei Kartens allerede har angivet Farven, af et lille Malerie, hvorpaa Farvetonerne ere angivne. I det mindste bruge de nyere Malere denne Fremgangsmaade. Frescomaleriet er iøvrigt et af de ældste og varigste, som de antike Malerier, der ere komne til os tilstrækkelig bevise. Hvor værdige de ere den sande store Kunstner beviser Michael Angelos og Rafaels Exempel. Da det sixtinske Capel skulde males, raadede Broder Sebastiano at lade det male med Olie og Muren blev virkelig tilberedet dertil. Men Michael Angelo sagde: Visst ikke; Oliemaleriet er kun for Qvinder og aandløse af deres Haandværk stolte Mænd, som Broder Sebastiano." Da det smaae Detail i Farvernes Fordeling og alt hvad der kan bestikke Øiet her falder bort, er Kunstneren nødt til at vise sig stor i Former, Characterer og Udtryk. En nær Undersøgelse taale dette Slags Malerier ikke, da de stedse have noget tørt og raat ved sig som mishager, hvorfor et forvænnet Øie finder dem grove. Frescomaleriet skal sees langt fra. Hvor vanskeligt det er at udmærke sig heri seer man af Vasaris Udsagn: „Mange af vore Kunstnere udmærke sig i Olie- og Vandfarvemalerier som Frescomaleriet ei lykkes, fordi dette af alle fordrer den meste Kraft, Sikkerhed og Bestemthed, da en Forandring ei let er mulig." Imidlertid blive Vandfarverne ogsaa blegere paa Gipsgrunden, og Grunden selv falder af med Tiden. Selv de herlige Frembringelser i Vaticanet og det sixtinske Kapel ere deres Undergang nær.

Freya efter den gamle nordiske Mythologie Kjerlighedens Gudinde, den fornemste og meest tilbedede blandt de qvindelige Guddomme næst Frigga, Odins Gemalinde. Hun var en Datter af Vanen Niordur eller Niord og Skade (en Datter af Jetten Thiasse) og Søster til Freyr, Frugtbarhedens Gud. Hendes Gemal var Odur (Odr) o: den vrede, hvem hun fødte to Døttre, , Hnossa, Fortræffelighedens Gudinde og Gersemi. Freya er som hendes Broder meget skjøn og rig paa Ond og den meest velgjørende af Gudinderne. Hun hører gjerne Menneskenes Bønner og de Elskende paakalde hende. Hun har en Bolig i Himlen, der hedder Folkvang og saa ofte hun drager i Kamp hører det Halve af Byttet, hende til, det andet Halve Odin. Hendes Sal Sefrumner er stor og skjøn og hun ynder Sangen. Odur, hendes Gemal forlod hende og gik til fremmede Lande. Derover sørgede hun meget og fældte mange Taarer, men disse Taarer vare røde som Guld. Hendes Vogn blev trukket af to Katte. Hun besad den Kraft at forvandle eller antage allehaande synderlige Fuglemasker. Hvo der

erholdt een af disse kunde paatage sig visse Fugles Skikkelse og erholdt Kraft til at flyve. Fra hende vil man udlede Navnet Fredag.

Friaul (ital. Friuli, fransk Frioul, Lat. Forum Julium) var fordum en Provinds i det nordlige Italien, som grændsede mod Nor. til Kærnthen, mod S. til den venetianske Havbugt, mod Østen til Grevskabet Görz og Havbugten ved Triest og mod V til Trevisaner-Mark, Feltrino og Bellunese. Denne Provinds er meget frugtbar paa Viin og Frugter, der udføres og Silke og Jern. Den har en bred Canal, som Venetianerne have anlagt til Behov for Fæstningen Palmanova og paa hvilken tre Skibe kunne fare ved Siden af hverandre. Den havde tilforn en Hertug. Siden erholdt Østerrig det Meste deraf. I Freden til Altenburg blev den overladt Frankerig og lagt til de illyriske Provinser, men Østerrig fik den tilbage 1814. Marschal Duroc havde Titel af Hertug af Friaul.

Friction, Gnidning, fremkommer, naar to Legemer bevæges imod hinanden. Den er af største Vigtighed for Mechaniken. Jo glattere Fladerne ere, d sto ringere er (under iøvrigt lige Omstændigheder) Frictionen, men aldrig er den aldeles ingen.

Fribytter er en Søerøver, der overalt gaaer ud paa Bytte og forandrer sit Flag efter Omstændighederne. En Fribytter er derved forskjellig fra en Kaper, at denne er befuldmægtiget ved en Autorisation af sin Regjering, Kaperbrevet, og øver kun Fiendtligheder mod de Nationer, med hvilke hans egen er i Krig. Han behandles derfor som Militair, Fribytteren derimod som en Røver. (See Corsarer.)

Fribreve (Licenser) skylde deres Opkomst det bonapartiske Continentalsystem. Da dette ved Decreterne i Berlin og Mailand og Englands derimod udstædede Geheimeraadsforordninger erholdt en saadan Udstrækning, at al Søehandel derved syntes at maatte ophøre, førte Uleiligheden af Handelens Spærring til den Nødhjelp med enkelte tilladte Undtagelser fra de almindelige Regler at gjøre den stedse tiltagende Nød taaleligere. Saaledes begyndte England først i Nov. 1808 uagtet Navigationsactens Bestemmelser, at uddele Licenser, der gjaldt for et Aar til alle Nationers Skibe uden franske, paa den Betingelse at de skulde indføre Korn i England. Disse Licenser erklæredes dog ved Slutningen af det følgende Aar ophævede og istedet for den før paabudne Indførsel af Korn, blev det nu paalagt de Skibe, der erholdt slige Licenser, at udføre

engelske Fabrik- og Kolonialvarer. Ogsaa Frankerig bevægedes til at efterligne Englands Exempel og begyndte ligeledes at uddele Licenser. Betingelserne for dem saavelsom Tiden, de kunde gjelde, afvexlede hyppigt efter Omstændighederne. Snart tilbød man falske Papirer tillige med Licenserne: ved en Geheimeraadsforordning af 2den Dec. 1810 tilbød England endog de Skibe (undtagen fransk.) Licenser, der allerede vare forsynede med franske Friebreve, under den eneste Betingelse at udføre en Trediedeel af deres Ladning i engelske Varer, hvorimod de turde indføre ligesaa mange franske. Ligesom England i Førstningen havde Korns Indførsel til Hovedhensigt, saaledes var Frankerig fornemmelig betænkt paa at skaffe sig Marinenødvendigheder, skjøndt disse heller ikke bleve en udelukkende Betingelse for Uddelelsen af franske Licenser. Udførelsen af franske Varer og Muliggjørelsen af Colonialvarers Indførelse paa amerikanske Skibe blev flere Gange en Hovedhensigt med de franske Licenser. Rusland uddeelte endelig i Begyndelsen af Aaret 1811 Licenser til Handel med England, ligesom Sverrig det følgende Aar. Dette Uvæsen ophørte ved Napoleons Fald.

Fricorps, en af flere Compagnier, Batallioner eller Regimenter bestaaende Afdeling af frivillige, men ei under streng Krigstugt staaende Tropper. Slige Friecorps ere ofte oprettede fornemmelig, naar en Stat kommer i Fare ved en Fiendes Nærmelse. Disse Fricorps have ei sjelden gjort betydelig Tjeneste, som Studentercorpset i Kjøbenhavn under Frederik den tredie, det lützowske i den sidste Krig i Tydskland mod Frankerig &c.

Friedland, en lille Bye i Ostpreussen, er bleven berømt i det 19de Aarhundreds Historie ved det Slag, som bragte Freden i Tilsit tilveie. Det var Resultatet af de sidste 14ten Dage i Krigen. Fægtningerne ved Spanden og Lomitten og Altkirchen den 5te Juni, Fægtningen ved Deppen 6te Juni, i hvilke endnu Russerne havde mere Fordeel end Tab, Affairen ved Glattau den 8de Juni, hvori Russerne bleve trængte af deres Positioner foran Gutstadt og den endnu alvorligere Træfning ved Heilsberg 10de Juni, hvor den franske Keiser selv commanderede mod den russiske General Benningsen, kunne betragtes tilsammen som Indledning til Slaget ved Friedland. Allerede den 11te Juni tilbød Napoleon Russerne et afgjørende Slag; men disse holdt dem rolige inden deres Forskandsninger, men forlode disse om Aftenen og trak sig tilbage til den høire Bred af Alle hvis venstre Bred de tilligemed deres Leier, Magasiner og Saarede overlode Fienden. Næste Dag rykkede den franske Armee frem i Slagorden og af-

skar ved et dristigt Manøver af Marschal Davoust Russerne fra Eylau, medens en lignende Operation fandt Sted imellem den høire russiske Fløi og Königsberg. Om Aftenen var Napoleons Hovedqvarteer i Eylau. Den 13de tidligt lykkedes det Murat, understøttet af Davoust at isolere det preussiske Corps under Lestocq, hvilket herved gandske kom ud af Communication med Russerne. Disse fortsatte deres Tilbagetog langs den venstre Bred af Alle til Schlippenbeil, efterat de allerede havde forladt Bartenstein og retireerede forbi Friedland, hvorhen Napoleon nu selv marscherede med sine Garder, det første Armeecorps og de under Ney, Lannes og Mortier. Deboucheerne ved Friedland beholdtes af Divisionerne Nansouty og Grouchy uagtet en Cavalleriefægtning med de i Staden selv ankomne Russer. Derimod havde Russerne sendt en Cavalleriedivision til en stærk Recognisering mod Königsberg eller rettere til Beskyttelse af Hovedquarteret i Friedland paa den venstre Alle-Bred. Et Angreb paa disse Tropper begyndte den følgende Dags (13 Juni 1807) vigtige Begivenheder tidlig mellem Kl. 2 og 3. Dette Angreb blev vel afslaaet, men, da de Franske stedse opstillede sig tættere mellem Landsbyerne Heinrichsdorf, Posthenen og Sortlaker Skoven, saa blev Kanon- og Tirailleurilden temmelig levende. Fægtningens Tiltagen foranledigede General Benningsen at sende saavel den keiserlige Gardes Infanterie som flere efterkommende Divisioner til Alles venstre Bred, hvilke den største Deel af den russiske Armee fulgte til efter Kl. 5. Af disse Bevægelser maatte de Franske drage den Slutning, at Benningsen herved vilde bane sig Veien til Königsberg; men Øienvidner (Plotho i hans Dagbog over Krigen 1806 og 1807, Berl. 1811) ere af den Mening at den russiske General gandske imod sin Villie blev indviklet i denne Fægtning, der havde Slaget til Følge, da han vel intet videre havde til Hensigt end at slaae Marschal Lannes's Corps, beholde sin Position og derpaa trække sig tilbage til Flodens høiere Bred. Den franske Armees stedse tiltagende Styrke og de gjensidige Positioner overbeviste endelig General Benningsen at Slagets uundgaaelige Øieblik var kommet. Han stillede derfor sin Armee i Slagtorden: den dannede en Bue foran Staden Friedland og støttede begge Fløiene mod Alle, paa en for det meste jevn Grund; Mühlenfließ deelte den i to ulige Dele. Den høire Fløi stod ved Domerauerskoven, den venstre rakte fra Mühlenfließ, forbi Sortlacker Skoven indtil Alle ved det Punkt, hvor Eylaus, Bartensteins og Schlippenbeils Landeveie forene sig; den nærliggende Skov skjulte den franske Armees Bevægelser. Denne angives fra 70 til 80000 Mand, Russernes til 61000. Cavalleriet paa den høire russiske Fløi commanderede Generallieutenant Uwarow og Fyrst

Gallizin, den høire Fløi af Infanteriet Fyrst Gotschakow; den venstre Fløi af Infanteriet anførte Fyrst Bagrathion, den venstre Fløis Cavallerie Generallieutenant Kollogribow. Med den dem egen Kulde stode Russerne ligeoverfor Fienden i kort Kanonskudsvidde og rykkede nogle Gange frem under den heftigste Ild især ved Posthenen; de russiske Jægere trængte i det mindste fire Gange frem indtil Sortlacker-Skoven, men bleve stedse tilbagekastede; den brændende Landsbye Sortlack maatte endelig opgives. Begge Fløies Cavallerie fægtede ei uheldigt mod de Franske, dog uden noget Afgjørende. Meest skadede de i Skoven opererende Sværme af franske Tirailleurs Russerne. Saaledes forløb Morgenen og Middagen uden noget Resultat, men Tabet af Mennesker var stort. Dagen heldede allerede mod sin Ende og en Hemmelighed syntes at hvile over dens sidste Timer. Denne udviklede sig da efter Kl. 6 den i Skoven imidlertid formerede franske Armee ved 20 frygtelige Kanonskud erholdt Signal til Angreb i Masse. Den bestod af Marschallerne Lannes's, Neys, Mortiers og Victors Corps og af de keiserlige Garder. Under en ødelæggende Kanonild rykkede disse Masser imod den russiske Armee, trængte igjennem Skoven og trykkede den venstre fiendtlige Fløi mellem Alle og Mühlenfließ til Friedland, medens den høire russiske Fløi var heldig mod Marschal Lannes. Men den venstre Fløis Uheld nødte og den høire til Tilbagetog mod Friedland. „Men nu, saa fortæller et Øienvidne, aabnede sig en græsselig Scene. Endeel af det russiske Infanterie nærmede sig den brændende Forstad, gjennem hvilken Russerne skulde fortsætte deres Tilbagetog og fandt den besat af fiendtlige Tropper. Hvo formaaer at skildre de følgende Øieblikke, de tappre Russers Fortvivlelse og Raserie, deres frygtelige Angreb — det kunde ei være frygteligere —, deres Fremrykken igjennem den brændende Bye imod Kugleregnen, som Fienden udgjød over dem og som berøvede de fleste Livet. Men Fienden (de Franske) maatte afsted af Staden og Forstaden ud i det Frie og derhen forfulgte de af Hevn opflammede Russer dem. Allerede stege Luerne af Staden høit og Broerne sank, og endnu kom forfulgte Tropper for at sætte over til den anden Bred; Cavallerie og Infanterie styrtede sig endelig i Floden forfulgt af den fiendtlige Ild og søgte og fandt saaledes Redning eller Død. Et frygteligt Optrin maatte ende denne Nationernes lange og store Strid, værdigt de udstandne Farer, Anstrængelser og mange Ofre; den Overvundne maatte endnu i enkelte Øieblikke blodig hevne sig og ved sær usete Bedrifter aftvinge Fiendens Agtelse og Beundring; Fienden maatte forbauses over sin kjekke Modstanders Tapperhed og glemme Forfølgelsen." — Slaget var tabt for Russerne. De havde efter franske

Beretninger mistet 17300 Døde og Fangne; efter russisk Angivelse beløb Tallet til 10000 Mand, efter et Øievidnes Beretning 6 til 8000 døde og 12000 Blesserede. Blandt de Døde vare Generalmajorerne Masowsky og Suchin 1; blesserede vare Generallieutenanterne Essen 1, Steinheil, Suchin 2 og Markow 1. De Franske angave deres Tab til 500 Døde og 3000 Saarede, blandt de første Artilleriecobersten Desfourneaux og blandt de sidste Generalerne Latour Maubourg, Drouet, Cohorn, Brun og den sachsiske Generalmajor Lobichelwitz. Indtagelsen af Königsberg den 16de Juni var den nærmeste Følge. Russerne trak sig bestandig tilbage langs den høire Bred af Alle til deres egne Grændser; de Franske rykked rask efter imod Niemen. Den 19de drog Napoleon ind i Tilsit, hidtil det russisk-keiserlige Hovedqvarteer; allerede Dagen iforveien havde Storhertugen af Berg, som commanderede Forpostkjeden ved Bredderne af Niemen ved Fyrst Bagrathion erholdt Forslag om en Vaabenstilstand. Efter tre Dage blev denne sluttet (21de Juni); den 25de paafulgte Vaabenstilstand med Preussen. De mærkværdige Sammenkomster den 21de og 26de Juni og den dobbelte Fred i Tilsit (7de og 9de Juli) vare de mærkeligste Resultater af den 14de Juni 1807.

Friedrich (C. D.) fra Greifswalde, født 1776, en Søn af en Sæbesyder, begyndte sine Studier først som Landskabsmaler ved Akademiet i Kjøbenhavn, men gik derpaa 1795 til Dresden, hvor han endnu opholder sig. Uden nogen anden Kunstners Veiledning har han gandske dannet sig selv ved Naturens Hjelp. For at berige sig med nye Ideer og indrette sine Studier efter Naturen foretog han sig fra Tid til anden Reiser til sit Hjem, til Øen Rügen, igjennem Bøhmen til Wien, paa Harz- og Kiempebjergene. Italien har han aldrig besøgt, og alle hans Arbeider bære og Præger af en nordisk Characteer. Tidligere indskrænkede denne Kunstner sig næsten gandske til Arbeider i Sepia, som han forstaaer at behandle meget næt og blødt, dog tillige kraftigt saa han deri overtræffes af faa nyere Kunstnere. Allerede i Aaret 1803 beundrede man flere slige Tegninger ved Kunstudstillingerne i Dresden, det var meest Udsigter af Rügen, de pommerske Kridtbjerge rc., som Kunstneren paa mangehaande Maader havde idealiseret. Det meest udeelte Bifald erholdt 1806 en Udsigt af Arcona paa Rügen i Maaneskin efter en Storm. Den er bleven mere bekjendt ved et Kobberstik i Aqua Tinta, der dog uagtet sit Kunstværd, kun svagt viser Originalen. Først siden fremtraadde han med Oliemalerier, hvilke stedse have tiltaget i Fuldkommenhed ved den ualmindelige Flid og den varme Iver, hvormed han arbeider og stræ-

der at uddanne sit Talent. Blandt hans Oliemalerier udmærke sig: et stort Vinterlandskab, en Kirkegaard med Ruinerne af et gothisk Capel mellem Egetræer, hvilket Malerie bevirkede hans Optagelse som Medlem af Berlins Videnskabers Akademie; videre et Altermalerie for Kirken i Totschen, der viser os et paa Spidsen af en Klippe staaende Kors, bag hvilken Solen staaer op; et mindre Malerie forestillende en taaged Vintermorgen og en forvildet Vandrer bedende for et Crusifix; videre Udsigten fra en Have til en yndig med høie Bjerge omgivet Egn; og en Udsigt over Kjempebjergenes Bjergkjede. Mangfoldighed i Opfindelsen, dyb Følelse, Studium af Naturen, Simpelhed og Eenhed i Fremstillingen, en for det meste mørk ofte melancholsk Characteer, fjern fra al Efterlignelse og fuld af Originalitet, yttrer sig meer eller mindre i hans Landskaber. Friedrichs sieste Arbeider have og en symbolisk-mystisk religiøs Betydning. Herved hæver denne Kunstner sig til Repræsentant for et gandske nyt af ham selv grundet eller i det mindste uddannet Slags Landskabsmalerie.

Frigga, oprindeligen maaskee Symbol for Jorden og den samme som Hertha, efter den skandinaviske Mythologie en Datter af Fiorgyer, som og er et Navn for Jorden. Hun var Gudedronningen, Odins Gemalinde og Moder til Aserne, Baldur, Bragur, Hermode, og Tyr. Alle Menneskers Skjebne er hende bekjendt; men hun aabenbarer ingen den, omendskjøndt hun foruD veed den. Hun deler med Odin Underthronen Hlidskjelf, hvorfra man kan see over alle Lande. Gudindernes Forsamlinger holder hun i Vingolf, et meget skjønt Pallads, hvori engang alle gode Menneskers Sjele skulle boe hos Alfader. Hendes egen Bolig heder Fønsal. Hendes Tjenerinde er Fulla og hendes Sendebud Gea.

Frigivne kaldtes hos Grækerne og Romerne de af deres Herrer i Frihed satte Slaver. En romersk Frigiven bar til Tegn paa sin Frihed en Hue eller Hat, antog sin Herres Navn og erholdt af denne i Foræring et hvidt Klæde og en Ring. Efter en Forordning af Servius Tullius fik han vel tilligemed Friheden ogsaa Borgerret, men hørte til Plebeierne og kunde aldrig erholde noget Hædersembede. Den Frigivne blev stedse i et vist Pietetsforhold til sin forrige Herre. De skyldte hinanden gjensidig Hjelp og Understøttelse. Da de Frigivnes Antal i den senere Tid tog overordentligt til og de ved tilranet Magt og Rigdomme bleve farlige selv for de svage Keisere udkom Forordninger for at indskrænke dem. Saaledes maatte i et Testamente af 20000 Slaver ei over 100 sættes i Fri-

hed. Foruden denne Frigivelse af en Slave per testamentum, gaves der endnu to andre høitidelige Maader per Censum og per Vindictam. Den første bestod deri, at Herren lod sin Slave indskrive i Censorens Borgerliste. Fra Lustrationsdagen blev nu Slaven ansect for en romersk Borger. Den sidste Maade var den høitideligste. Herren førte Slaven ved Haanden til Prætoren eller Consulen og sagde: Jeg vil at denne Mand skal være fri efter romersk Ret og Sædvane." Gav Prætoren sin Tilladelse, saa slog han med en Stav paa Slavens Hoved og sagde: „Jeg erklærer denne Mand for frie efter Romernes Sædvane." Derpaa dreiede Lictoren eller Herren den, som skulde frigives, omkring i en Kreds, gav ham et Strøg paa Kinden og lod ham gaae med de Ord, at han kunde forføie sig hvorhen han vilde, Var denne Ceremonie endt indførte Skriveren den hele Forhandling i Prætorens Protokol, og Slaven hentede sin Hat i Gudinden Feronias Tempel som Tegn paa sin Frihed.

F r i h a v n er en fri eller med forskiellige Rettigheder forsynet Havn, hvor alle Nationers Skibe kunne løbe ind og handle frit og uden Told.

F r i h e d er positivt udtrykt det samme som man med et negativt kalder Uafhængighed. Saa mange Slags Uafhængighed der gives, saa mange Slags Frihed gives der ogsaa. Træet er afhængigt af Jordbunden, hvori det er voxet, og hvoraf det faaer sin Næring; det nedsynker naar Grunden falder uden Redning i Afgrunden. Fuglen er uafhængig af Træet, hvorpaa den sidder og Jordbunden, hvori Træet voxer; frie svinger den sig i Luften naar Træe og Grund synke under den. Man seer at Frihed paa dette Sted blot betyder Evne til vilkaarlig Bevægelse, hvorved Dyreriget adskiller sig fra Planteverdenen i det Hele. Denne Frihed har det fornuftige Menneske tilfælleds med de ufornuftige Dyr. Den maa altsaa kaldes dyrisk eller animalisk Frihed. Denne Frihed er aabenbar meget indskrænket. Thi hvor meget ogsaa Dyret er istand til at bevæge sig, er det dog indskrænket til Jorden overhovedet. Denne Frihed kan desuden mere eller mindre indskrænkes ja endog ophæves ved tilfældige Omstændigheder det syge, fængslede, lænkebundne Menneske befinder sig her i samme Tilfælde som ethvert andet Dyr i en lignende Forfatning. Men der gives og en Frihed som det fornuftige Menneske tillægger sig fremfor det blotte Dyr. Denne kunde man kalde den m e n n e s k e l i g e eller h u m a n e. Denne er igjen dobbelt, en indvortes, der tilkommer Mennesket betragtet i og for sig selv og en udvortes, der tilkommer det betragtet i Forhold til andre Mennesker. Med Hensyn

til Handlen heder hiin den sædelige eller moralske Frihed, denne den retlige eller juridiske, af hvilken, den borgerlige eller politiske kun er en Modification. Den sædelige Fri-hed (Villiens Frihed) er nemlig den Evne at bestemme sig selv, uafhængig af den sandselige Drifts Fordringer, efter Fornuftens høiere Fordringer. Det har fra de ældste Tider været et omtvistet Punkt, om der tilkommer Mennesket en slig Evne af absolut Selvbestemmelse eller ei. Men, naar man betænker, at al sædelig Bedømmelse af de menneskelige Handlinger og derhos al Tilregnelse og Giengjeldelse maat-te falde bort, naar Mennesket ei var frit; at desuden en vis indvortes Følelse siger ethvert ei forud indtaget Menne-ske, at det kan modstaae alle Fristelser til det Onde og op-fylde sin Pligt, naar det alvorligt vil, at endelig Samvit-tigheden med ubøielig Strenghed undertiden drager selv den meest hærdede Forbryder til Regnskab for hans onde Handlinger: saa tør vel de have Ret, som paastaae, det er practisk nødvendigt for Mennesket at antage sin Frihed, omendskjøndt det ei kan indsee eller begribe Muligheden af en saa ophøiet Evne hos et Væsen, der tillige er Naturnød-vendigheden underkastet. Men den retlige Frihed er Ret-tighed til at gjøre een af Andres Vilkaar ighed uafhængig Brug af sine egne Kræfter i sine Handlinger med andre. Da Mennesket meget naturligt stedse stræber efter at udvide sin Virkekreds, saa vil han overladt til sig selv vist nok fordre denne Frihed for sig af Andre, men kun tilstaae den, saavidt han behøver det. For at altsaa den retlige Fri-hed kan tilfalde alle i muligste Omfang og overhovedet Ideen om Ret realiseres i Sandseverdenen, fordrer For-nuften en Forening af Menneskene, hvori den fælleds Vil-lie i Form af Love og den fælleds Kraft i Form af et Over-hoved træder istedet for Privatvillie og Privatkraft. En saadan Forening kaldes et borgerligt Selskab eller en Stat (græsk Polis). Derfor kaldes den retlige Frihed en bor-gerlig eller politisk Fred, for saavidt som den i Staten lov-mæssig erkjendes og haandthæves. Mange skjelne imid-lertid den politiske Frihed fra den borgerlige derved, at de henføre hiin paa den hele Stat, for saavidt den deels er afhængig af andre Stater, deels ingen arvelig Beher-sker har, men regjeres som en saakaldet Fristat af valgte Personer: denne derimod paa de enkelte Borgere, for saa-vidt deres gjensidige Forhold er saaledes bestemte, at der ingen fødte Herrer eller Tjenere gives iblandt dem. Det-te sidste Slags Frihed er det som betegnes ved det i den franske Revolution saa berømt, ja næsten berygtet blevne Udtryk Frihed og Lighed. Man fordrede nemlig, at Enhver i Staten født, skulde betragtes som deelagtig i samme Retigheder som andre Medlemmer i Staten: Talen var altsaa egentlig ikke om Ophævelse af al borgerlig Subor-

dination eller Ulighed i enkelte Rettigheder (som Eiendoms- eller Formuestilstand) efter den vrange Fortolkning man ofte gav dette Udtryk, men kun om Ophævelse af alt Slags Slaverie, Livegenskab, Vornedskab og den ene Borgers priveligerede Herredømme over den anden. De gamle Politiker kaldte denne Borgernes Frihed og Lighed Isonomie, Lighed for Lovene, og betragtede den med Rette som Grundvolden i enhver velindrettet Stat.

Frihed i kirkelig Forstand (Kirkefrihed) finder allevegne Sted, hvor Staten tillader den offentlige Øvelse af forskjellige Religioner ved Siden af hverandre. I Stater, som iagttage den offentlige Gudstjeneste og Udøvelsen af Kirkeskikkene kun i en bestemt Religions-Form og ei taale flere, findes ei denne Frihed. Ei at tilstaae den var længe de Fyrsters og Lovgiveres Maxime, som anvendte et bestemt Troessystems bindende Kraft til Statshensigter. Og deri handlede de ganske Consequent. Thi hvad enten Statsforfatningen var theokratisk som den mosaiske, eller den høieste geistlige Magt forenede sig med den høieste borgerlige i en Person som i Thibet, eller Monarkiet har bygget sin Throne paa Nationens herskende Tro, paa en vis Religions Hellighed og Regjeringsmaaden er indflættet i Troens Synsmaader og Former som forhen i Spanien og Portugal, hvor Catholicismen er bleven aldeles national; vil Folkereligionens Eenhed være nødvendig til dens Opretholdelse, saa længe det skal blive ved den gamle Forfatning og for at enhver Misfornøielse kan undgaaes ogsaa ved Folkets første Culturtrin, og enhver Lærdom eller Religionsskik, som afviger fra den antagne, maae undertrykkes. Historien giver paafaldende og ofte skrækkelige Beviser paa den Strenghed og Consequents, hvormed denne Maxime er bragt i Anvendelse. Uden at tale om Orientalernes Fanatismus, behøver man blot at erindre sig Middelalderens Jødeforfølgelser, Ludvig 14des Dragonader, Inquisition og Auto da feer. Disse Intoleransens gamle Statsmaximer maatte stedse tabe mere af deres Kraft og Betydning, jo mere paa den ene Side Folkene kom i Berørelse med hverandre ved Handelen og lærte at tænke lysere, og Fyrsterne og deres Raadgivere paa den anden Side indsaae at Undersaatternes Vel og Statens rette Maal ei blev opnaaet ved eensidig Rettroenhed, ei ved en fornuftstridig og al frie Virksomhed dræbende Samvittighedstvang, men snarere ved denne Virksomheds Opmuntring og Understøttelse. Opmuntrende Beviser herpaa gave England, Holland og de tydske Stater, der tilstode enhver Religion frie Udøvelse, og derved tiltoge saavel i Befolkning, som i Velstand og Dannelse, medens Spanien, Frankerig og nogle tydske Stater som i Salzburg og

Pfalz lode deres flittigste Undersaatter dræbe eller udvandre. Man overbeviste sig om at enhver Religion, hvad den ellers og lærte, naar den kun bød Agtelse mod de borgerlige Love og Lydighed imod Ovrigheden, kunde bestaae med Statens Hensigt, og man kunde ved den forandrede Tidsaand ligesaalidet hindre andre Religioners Opspiren ved Siden af den herskende som finde dem farlige. Rusland har, uagtet det erkjender den græske Kirke for den herskende, allerede fra det 16de Aarhundred tilstaaet Armenierne, fra Begyndelsen af det 17de de Reformeerte og Lutheranerne, fra 1683 Catholikerne og fra Catharina den 2dens Tid alle Religioner frie Øvelse. Fem christelige Religionspartier og Jøderne holde deres Gudstjeneste i nie forskjellige Sprog i Petersburg. I Georgien, Taurien og paa flere Steder have Muhamedanerne Moscheer. Ogsaa Polen bekjendte sig efter sin Gjenoprettelse til de franske Toleranse Grundsætninger. I Ungarn nyde Grækerne fra Slutningen af det 17de Aarhundred og Protestanterne allerede fra Reformationen lige, skjøndt ofte krænkede Rettigheder med Catholikerne; Socinianer og Jøder have i det mindste frie Religionsøvelse. I Tydskland har den westphalske Fred sikkret Protestanterne frie Religionsøvelse i de catholske Lande og Catholikerne i de protestantiske. De tydske Keisere antoge vel ei denne Grundsætning for deres Arvestater, dog gav Keiser Joseph 2den 1781 Protestanterne fuldkommen Religionsfrihed. I Preussen og de øvrige tydske Stater have den occidentalske Christenheds tre Hovedconfessioner fra Rhinforbundets Opkomst ei allene denne Frihed, men og fuldkommen lige borgerlige Rettigheder, saa at Protestanter i catholske Lande og Catholiker i protestantiske kunne erholde alleslags Civilembeder hvilken Religion og er den herskende. Derhos kunne og Grækerne, hvor de opholde sig for deres Handels Skyld, holde Gudstjeneste paa deres Viis og intet med Christendommens Hovedlærdomme overeensstemmende Religionspartie er udelukket fra almindelig Toleranse. I Sachsen blev under det russiske Gouvernement 1814 det græske Religionspartie i borgerlige Rettigheder sat ved Siden af de øvrige. Sverrig som blandt alle europæiske Stater holder strængest over den evangelisk lutherske Lære, har ved en Rigsdagsbeslutning af 1779 ligeledes bevilget almindelig Toleranse. Danmark havde i Forveien gjort det samme. I England drev Wilhelm 3die Toleranseacten igjennem for de protestantiske Nonconformister i alle tre Riger; de derfra udelukkede Catholiker have først 1778 erholdt frie Religionsøvelse; om fuldkommen Lighed med Protestanterne i borgerlige Rettigheder stride de endnu. Holland tilstod Christne og Jøder af alle Confessioner frie Religions-

øvelse saa længe det var en Fristat, men først ved Constitutionen af 1801 have de faaet lige borgerlige Rettigheder med den herskende reformeerte Kirke. I Schweitz gjaldt før 1798 kun den helvetiske reformeerte Confession og Catholicismen, men den af det franske Directorium i dette Aar paatvungne Constitution gav og alle øvrige christelige Confessioner frie Religionsøvelse, hvilken bekræftedes ved de følgende Constitutioner. Jøderne nyde denne Rettighed under mange Indskrænkelser kun i Argau. I Frankerig kom det efter de haardeste Forfølgelser først 1788 til lovmæssig Toleranse for alle christne Religionspartier; dog aldeles ikke til offentlig frie Religionsøvelse og endnu mindre til lige borgerlige Rettigheder. — Men, da Revolutionen ei alene ophævede al Religionstvang, men endog al christelig Religionsøvelse blev det den første Consul Bonaparte let, ved den christelige Religions Gjenindførelse og Concordatet 1801 at sikkre alle i Frankerig levende Religionspartier lige borgerlige Rettigheder og Friheder. Ogsaa som Keiser vedblev han af politiske Grunde at holde over almindelig Toleranse og hans mægtige Indflydelse virkede ogsaa i denne Henseende paa Italien og den pyrenæiske Halvøe, saavidt den var besat af franske Tropper. Ham skylde og Jøderne, der dog forhen ved deres Penge og deres Vigtighed for Handelen havde vidst at skaffe sig mere eller mindre frie Religionsøvelse i Europas fleste Stater undtagen Spanien og Portugal, at denne Rettighed sikkredes dem; tillige erholdt de i det franske Rige og i adskillige af Rhinforbundsstaterne, den dem næsten i 18 hundrede Aar berøvede Besiddelse af Borgerretten. Siden Napoleons Fald har man i adskillige Lande gjort stærke Skridt tilbage; Jesuiterordenen er igjen oprettet. og Inquisitionen traadt i sine gamle Rettigheder; selv i det sydlige Frankerig have Protestanterne maattet lide meget af Catholikerne. Ved Erobringen af det græske Keiserdom tilstode Tyrkerne de græske Christne for at være visse paa deres Lydighed frie Religionsøvelse; andre christelige Confessioner have og under deres Gesandters Beskyttelse og visse Indskrænkelser samme Rettighed. Iøvrigt hersker det gamle Intoleranseprincip i alle asiatiske og afrikanske Stater, der bekjende sig til den muhamedanske, lamaiske og forskjellige hedenske Religioner; kun China og Søestæderne overhovedet taale for Handelens Skyld fremmede Religionsbekjendere og deres Gudstjeneste. Europæernes Colonier frembyde den besynderligste Blanding af alleslags Religioner; Moderlandets Religion har vel stedse Fortrinnet, dog taales Christne, Muhamedaner, Jøder og Hedninger af ethvert Slags, naar deres Religion ei ligefrem strider imod borgerlig Orden, og beskyttes i deres

Gudstjeneste. Kun Portugiserne og Spanierne i Amerika holde strængt over den catholske Kirkes Eneherredømme.

Frihedstræet var under den franske Revolution Tegnet paa den vundne Frihed. Jacobinerne opfandt dette Symbol i den Periode, da de begyndte at blive mægtige og plantede for at give Folket et Skuespil det første Frihedstræe i Paris. I flere af Frankerigs Stæder efterlignede man denne Høitidelighed og det blev herskende Skik, at de franske Hære ved deres Indmarsch i fremmede Stæder gjorde det samme. I Begyndelsen plantede man allestider Popler, men, da det franske Navn paa dette Træe (peuplier) gav Anledning til letsindige Spotterier, saa valgte man siden Ege eller Fyrre til Frihedstræer, Et andet, dengang ligesaa berømt Sindbillede var den røde Frihedshue, som man fra April 1792 begyndte at bære til Erindring om de til Galeierne fordømte, men siden frikjendte Soldater af Regimentet Chateauvieux. Selv ved offentlige Forsamlinger viste mange af Medlemmerne sig i denne Pynt; og man fandt Behag i denne Mode indtil den almægtige Maire Pethion tilkjendegav sit Mishag med den.

Friherre (Baron) oprindeligen en Adelsmand, der intet Lehnsgods besad, følgelig ei var forpligtet til nogen Lehnstjeneste; fornemmelig kaldtes de store Godseiere saaledes, der ei vare forpligtede til nogen Lehnsforpligtelse eller Hoftjeneste. De erholdt over deres store Landeiendom aldeles de samme Rettigheder, som oprindeligen Gouverneurerne over Provindserne, ogsaa Sæde og Stemme paa Rigsdagene, de hørte til den høie Adel. Nu er det blot en Titel paa en Adelsmand, der staaer midt imellemen Greve og en almindelig Adelsmand.

Frimurere, Frimurerbroderskab (Frimurerorden ogsaa fortrinsviis kaldte Murere) et over alle Verdensdele saavidt europæisk Cultur naaer, meer eller mindre udbredt Selskab der indbefatter Mænd af forskjellige Folk, Stænder og Religioner, som forenede i Forsamlinger, , der kaldes Loger, udøve en vis Kunst, billedligt kaldet Murerie, eller Frimurerie, hvilken, de ved deres Optagelse love at skjule for alle, der ei ere Medlemmer af deres Selskab, hvilke de kalde Profane. Hvori denne hemmelige Kunst bestaaer vil sees af det følgende. Den i henved hundrede Aar stærke Udbredelse af dette Selskab fra England over Frankerig, Tydskland, Sverrig og Danmark og over de europæiske Colonier i Asien, Afrika og Amerika; Selskabets bekjendt blevne menneskekjerlige Grundsætninger, ifølge

hvilke det understøttede hjelpbehøvende Medlemmer, faderløse og fattige Børn, forenede med det Hemmelighedsfulde i dets Virken, hvilket dog fremskimtede af sit symbolske Slør ved de af Broderskabet selv foranstaltede Aftryk af Constitutionsbøger, Logetaler, Sange, Apologie ꝛc. for at give de Uindviedes Nysgjerrighed en bestemt Retning og Næring; videre mægtige og indsigtsfulde Monarkers Deeltagelse og Beskyttelse, og paa den anden Side de ofte haarde Forfølgelser, som Frimurerne fornemmelig formedelst deres edelige Løfte om Taushed ved deres Optagelse, maatte taale i andre Lande: Alt dette drager dannede Menneskers Opmærksomhed hen paa denne i sit Slags eneste Forbindelse. De væsentlige Forhold, hvori Frimurerbroderskabet staaer til Menneskehedens høiere Uddannelse, og den Forandring, som modnes i dets eget Indre, foranledige Forfatteren af nærværende Artikel (selv en Frimurer) til kortelig at fremstille det som er det vigtigste ved denne Gjenstand, saavel for den optagne Frimurer som for den tænkende Mand uden for Selskabet, uden Forbehold efter bedste Viden og Samvittighed, som Kjerlighed for Broderskabet og den endnu høiere Kjerlighed til Menneskeheden indgiver ham. Det kommer her ei an paa at fremstille Forbundets hemmelige Kjendetegn og Skikke, som blot høre til sammes eiendomlige Form; derimod skal dets Væsen og Bestemmelse gjøres kjendelig af Grundtrækkene i dets Historie, Forfatning og Love, det Trin hvorpaa det nu staaer betegnes, og det Haab antydes, som Menneskeheden nærer om det. Den Mening er vidt udbredet af uunderrettede Frimurere og Ikkefrimurere, at Frimurerbroderskabet skulde nedstamme fra de græske, vel endog ægyptiske Mysterier, eller fra de dionysiske Bygmestre, fra Pythagoræerne eller fra Essænerne i bestandig historisk Sammenhæng. Men ligesaalidet som ovennævnte Stiftelser udgjøre noget bestandigt historisk Heelt imellem sig selv, ligesaa ugrundet er det at betragte Frimurerselskabet som sammenhængende Fortsættelse af nogen af disse Forbindelser. I Lawrie's Frimureriets Historie af authentiske Kilder ꝛc. Edinburg 1804; oversat paa Tydsk af Burkhardt, Freiberg 1810, fornemmelig i Anmærkningerne S. 313 – 368 kan Historieforskeren herom finde det nærmere. Det Følgende vil overbevise Kjendere af de græske, ægyptiske og romerske Oldsager, at vel samme væsentlige selskabelige Idee ligger til Grund for Frimurerselskabet, som besjelede sine Foreninger, men tillige at alle Overeensstemmelser mellem Frimurerselskabet og hine Oldtidens Instituter, længe efter at disse vare ophørte ere overførte i det allerede paa egen Grund staaende Frimurerinstitut af Oldtidens hedenske og christelige Skrifter og vel for Størstedelen af Mænd, som kun kjendte Oldtiden overfladisk. Ligesaa ugrundede ere

de historiske Hypotheser, at Frimurerselskabet skal være opkommet i Middelalderen af Tempelherreordenen eller en anden geistlig Orden eller senere af Jesuiterordenen, eller efter Nicolai middelbart af Rosenkorsridderne, eller efter Lessing af et i London i Stilhed bestaaende af Bygmester Christopher Wren ved Paulskirkens Bygning stiftet Selskab. En stor Deel af disse Hypotheser ere foranledigede hos ukyndige Frimurere ved den aabenbar til rituelt Brug udtænkte Ordenshistorie (historia ordinis). Og saa den Synsmaade som om Frimureriet var opkommet af Haandværksmureriet er, taget i sædvanlig Mening, aldeles ugrundet; thi Frimurerselskabet udsprang ei af blot egentlige Murerlaug; men længe før der i Europa gaves Laug af Murere, Steenhuggere, Tømmermænd, Tækkere, Laasesmedde, Glarmestre og andre til Bygning nødvendige Haandværkere, bestode mange og talrige Bygningscorporationer, hvilke forenede alle sine Haandværker i Mænd af Europas dannede Folk under een eller flere Bygmestres (Architekters) Bestyrelse. Skyttede ved Frihedsbreve af den geistlige og verdslige Magt og i en egen Forfatning forenede til enhver stor Bygning, opførte disse Selskaber i alle det christelige Europas Lande, talrige, tildeels kjæmpemæssige Værker i den, i sine ædleste Mesterværker eiendomlige, ophøiet skjønne Kunststiil, som sædvanlig kaldes den gothiske. Disse Bygningscorporationer finde vi i det Væsentlige fuldkommen lignende og paa samme Maade blandede af Architecter og Byggere fra Italien, Tydskland, Nederlandene, Frankerig, England, Skotland og andre Lande, og ei sielden fra Grækenland f. Ex. ved Bygningen af den berømte Kloster Batalha i Portugal (ved Aar 1400) ved Bygningen af Münster og Taarnet i Strasburg (1015 — 1439), det i Cölln (950 — 1211 — 1365) Domkirken i Meissen (i det 10de Aarhundred) Domkirken i Mailand, Klosteret paa Bjerget Cassini og alle mærkværdige Bygninger paa de brittiske Øer. At Frimurerbroderskabet er udgaaet af disse store Forbindelser af Kunstnere og Arbeidere og ved hvilke Midler og Overgange disse ere blevne til et Forbund, der ei mere beskjeftiger sig med den egentlige Bygningskunst, dette er Opgaven for de nyeste critiske Forskninger i Frimureriets Historie. Den nærmeste Hensigt er her at meddele Grundtrækkene deraf. De første Oldtidens Selskaber, hvormed Frimurerbroderskabet staaer i historisk Sammenhæng ere Bygningscorporationerne, som fandtes hos Romerne under Benævnelsen Collegia og Corpora. De første Laug af Bygfolk (collegia fabrorum) indførte Numa i Rom tilligemed flere Laugsforbindelser (collegia artificum) efter de græske Laug og Præsteselskabers Mønstre, og anordnede dem tilsvarende Laugsforsamlinger og Gudstjeneste-Skikke. Efter de tolv Tav-

lers Love turde Collegierne, overeensstemmende med Solons Lovgivning, give sig selv deres selskabelige Forfatning og slutte Fordrag imellem sig selv, naar kun intet deraf var imod de offentlige Love. Meget tidligt udbrededes disse Laug af alle Slags, især de som havde at bestille med Bygningskunsten, i alle Landstæder og Provindser af det stedse tiltagende romerske Rige og virkede mægtigt til at udbrede romerske Sæder Videnskaber og Kunster. Stiftet i hine oprindelige Tider, da Stat og selskabelig Religionsovelse som et uadskilleligt Heelt dannedes efter en Familics Monster, vare de romerske Collegier, foruden deres Kunstforbindelse baade en borgerlig Indretning og en religiøs Forening. Denne for Menneskeheedens Udvikling frugtbare Eiendomlighed beholdt Collegierne især de i Bygningsarbeidet indtil det romerske Riges Fald og fortplantede sig derpaa i det i Middelalderen gjenfødte Europas Bygningscorporationer. Da de romerske Collegier holdt deres Forsamlinger inden lukte Dørre, bleve de og en Tilflugt for politiske Partier, fremmede Mysterier, hemmelige Indvielser og Lærdomme af alle Slags. Det var Collegiernes Retsmiddel, hvorunder det lykkedes Joderne fra Cæsars Tider at turde holde Synagoge i det romerske Rige. Ogsaa de Christne søgte, skjøndt med ringere Held, Collegiernes og Corporationernes Rettigheder i det romerske Rige især i Rom. De romerske Keisere i det første Aarhundred indskrænkede vel Collegierne saa meget muligt, men de senere Regjeringer maatte derfor tilstaae dem saa meget mere. I corpus juris findes adskillige Fortegnelser paa de i tredie og fjerde Aarhundred lovmæssige, skattefrie Kunster og Haandværker, hvoriblandt og Architekter, Skibsbyggere, Maskinarbeidere, Battistmagere, Malere, Billedhuggere, Marmorarbeidere, Murere, Steenhuggere, Tømmermænd og andre forekomme. Der var ingen nogenlunde betydelig Stad, ingen nok saa fjern Provinds, hvor der jo indtil baade det vestlige og østlige Riges Undergang fandtes flere af de saa kaldte Collegia med egne Forfatninger og Laugslove og i fast bestemte Forhold til Staten og Præsteskabet. Bygningscorporationerne maatte paa Keiserens Befaling komme sammen fra alle Dele af Riget til Opførelsen af store Stæder, Kirker og Palladser; selv ved enhver romersk Legion vare de nødvendige Bygningsarbeidere. Af slige romerske Bygningscorporationer vare og mange i det under romersk Herredømme meget civiliserede og med Pragt bebyggede Brittanien, ved Armeen saavelsom i Stæderne. Ligeledes i Spanien, Frankerig, ved Rhinen og Donau. Vel forsvandt disse Collegier i Brittanien, medens Picter, Scoter og Sachser ødelagde Landet og deres Kunstværker for det meste med; men de vedbleve at blomstre i Frankerig, Spanien, Italien og det

græske Rige og af disse Lande lode de christne sachsiske Konger især Alfred og Athelstan, en Mængde Kunstnere komme til England for at opføre deres Borge, Kirker og Klostre. Vare nu end disse indvandrede Kunstnere Christne saavelsom de der endnu fandtes fra ældre Tider, og havde og for Størstedelen Geistlige til Forstandere, som Architecter; saa kunde dog de af dem bestaaende Corporationer ingen anden Forfatning have end den dem bestandig overleverede, igjennem det hele dannede Europa udbredte og endnu af Corpus juris romani, bekjendte Collegiernes Forfatning overhovedet og især Bygningscollegiernes i det østlige og vestlige Romerrige. Denne Forfatning var følgelig den samme som de romerske Bygningscorporationer i Brittanien havde havt og som de under Alfred og Athelstan tilbageblevne Kunstnere endnu erkjendte. Da Medlemmerne af disse Bygningscorporationer i det 10 Aarhundred hørte til de meest forskjellige Nationer og derfor til meget fra hverandre afvigende tildeels som kjettersk fordømte kirkelige Partier, følgelig vare forskjellige i Troe, Sæder og Levemaade, saa kunde man ene under den Betingelse bevæge dem til at komme til England og blive der, at Paven og Kongen tilstode dem fyldestgjørende Friheder og Privelegier fornemmelig egen Jurisdiction og egen Bestemmelse af Arbeidslønnen. Da forenede de sig under skriftlige Constitutioner, ved hvilke de græske og romerske Laugs gamle Forfatning og den romerske Riets Bestemmelser laae til Grund. Disse Bygningsmænds forskjellige Troesmeninger, tildeels de virkelig renere Indsigter hos deres Forstandere og Geistlige, foranledigede og begrundede den rene Sædelære, den religiøse Toleranse og den exemplariske sædelige Vandel, hvorved disse Corporationer udmærke sig fremfor den største Deel af deres Samtidige og blevc tillige en Drivefjer til hiin Kunstflid, der har frembragt saa beundringsværdige Mindesmærker. Fra Romernes Tider havde den høie Lære om en Architekts Dannelse og Værdighed vedligeholdt sig, som Vitruvius i sit Værk over Bygningskunsten beskriver den; et System af religiøse og moralske, i Symboler indklædede Lærdomme og hellige Handlinger, af de græske fornemmelig de stoiske Philosophers Systemer og af nogle Brudstykker af det græske og ægyptiske Mysterievæsen, saavelsom af den første Christendoms fornemmelig de gnostiske Sekters Lære og Skikke, dannede deres indre Hemmelighed (esoterisk Mysterium). Den pavelige Kirkes Tyrannie, som den verdslige Magt villig tilstod at oprette Kjetterbaal, ja ubetænksomt gjorde det selv, nødte dem til omhyggelig at skjule denne Hemmelighed tilligemed Bygningskunstens egentlige Hemmeligheder og de den understøttende Kunster, især Skillekunsten, Metaltilberedelsen og Naturlæren, og kun med Forsigtighed og deelviis, paa Omveie og i fremmed

Indklædning, udbrede den til andre, naar de som Kunstne-re vilde finde Arbeide og taales, og som Mennesker und-gaae det skrækkeligste Lod. Mindesmærker af deres rene-re og dybere Indsigter i Religionen, Sædelæren og Histo-rien have Medlemmer af disse Corporationer efter deres Indsigters og Dannelsers forskjellige Grader, anbragt deels ved hvert af deres større Bygningsværker i Europa i reen symbolske Kunstfremstillinger, deels og som Antydninger af en ringere Art i de mange tusende endnu tilværende eller omhyggelig opbevarede saa kaldt Vartegn (Wahrzeichen). Den hele hidtil antydede historiske Sammenhæng mellem det nuværende Frimurerbroderskab og Middelalderens Byg-ningscorporationer, mellem disse og Romernes Collegier vilde alerede være uigjendrivelig klar af Kundskab om Oldtiden, af Englands Historie og det nuværende Frimu-rerbroderskabs Overeensstemmelse i Forfatning, Symboler og Skikke, hvis ei de historiske Mellemleed nøiagtig kunde eftervises. Thi, hvis man sammenligner Frimurerbroder-skabets Grundindretninger, Love, Symboler og enkelte Skikke med de nøiagtig samlede Efterretninger om Romer-nes Bygningscorporationer, saa findes der en Række Over-eensstemmelser i characteristiske Enkeltheder, som i enhver saakaldet Lærlingsloge, for hvert System og hver Sted, hvor Frimurerie drives, maa overraske Iagttageren. Dog til Lykke have tre skriftlige Mindesmærker vedlige-holdt sig i det fra Bygningscorporationerne nedstammen-de Frimurerbroderskab, hvilke med stor Fuldstændighed godtgjøre hiin historiske Sammenhæng, saavelsom hine Middelalderens Bygningscorporationers Lære og Skikke, og derved ere af uskateerlig Værdie for Historien om det høi-ere reen menneskelige Livs Fremspiren i Middelalderen. Det hele Frimurerbroderskab befinder sig i Besiddelse af en historisk-critisk og philosophisk Bearbeidelse af disse vig-tige Mindesmærker ved Skriftet: Frimurerbroderskabets tre ældste Kunstdocumenter ꝛc. 2 B. stor 8. Dresden 1810 og 1812, hvori tillige Beviserne for de historiske Paastande i ovenstaaende Opsats for Størstedelen ere fremførte af Kilderne. Før noget kan anføres af disse Dokumenter, der er nødvendigt for nærværende Plan, maa først med Hensyn til Bygningscorporationerne i England i det 10de Aarhundred, anføres, at en egen Omstændighed i Tænke-maade, Forfatning og Beskjeftigelse gav dem en bestemt Retning og et eiendomligt Liv. Alerede nogle Aarhundre-der før Sachsernes Indfald 449 blomstrede i England en talrig christelig Kirke, som alerede var forfulgt under Dio-cletian og sendte ærværdige Biskopper til de ældste almin-delige Kirkeforsamlinger. Den blev tilligemed den romer-ske Cultur ødelagt og fordreven af Picter og Sachser og kun i Wales's og Skotlands Orkener, paa Øerne mellem England, Skotland og Irland, fornemmelig Anglesey og

Man og i det dengang selvstændige Irland fandt de Christne og deres Lærere Tilflugt og fortsatte der deres reen apostoliske, med den orientalske Kirke beslægtede Lære, Skikke og Forfatning. De fromme Lærde og menneskekjerlige Geistlige af denne gammelbrittiske Kirke, hvilke selv de bittreste Fiender tilkjende Roes for ægte christelig Hellighed, kaldtes Euldeer, Keldeer, Ceili-de, Colidei. Som Biskopper og Kirkelærere, som Eneboere eller og forenede i store Klostre til et gudhengivent Liv og Videnskabernes og de gamle Sprogs alvorlige Studium, vare de et Mønster for Folket og baade Lærere i Religionen og i det selskabelige menneskeværdigere Lives Kunster og Færdigheder. Vel stræbte de at vinde Sachserne og deres raae Konger for Christendommen; men ei istand til at udbrede og forsvare Guds Rige med samme Midler og Vaaben, som den fra Paven i Aaret 597 med 40 Munke til Brittanien sendte Augustin og de ham efterfølgende Biskopper, vare de nødte til at lade sig nøie med en stille Indflydelse paa nogle af de bedre Konger og Store i det sachsiske Rige og maatte see den pavelige Kirke tage Overhaand, sig selv blodig forfulgte og deres store Klosterskoler paa Anglesen, Man og i Wales forstyrrede eller tagne i Besiddelse af pavelige Munke. Christi mi de og vile Aand troe, forsmaaede de ei i deres forrige Eiendom at ansættes som Chorsangere, Messetjenere og Dørvogtere. De forsvandt endelig næsten gandske i England, omendskjøndt de ei gandske tilintetgjordes i Irland før dets Erobring af de Engelske og i Skotland før Reformationen, og man kan bevise at de første Reformatorer, i England have tændt deres Lys ved disses. Historien om denne ærværdige Deel af den christelige Geistlighed, hvorfra Europas største Lærere gik ud under Carl den store og Alfred er hensigtsmæssig undertrykt og forfalsket af pavelig sindede Historieskrivere; kun faa Skribentere have hidtil begyndt at erkjende deres Vigtighed og bekjendtgjøre de Efterretninger, man endnu har, fornemmelig Usher, Ledwick og Grose. Disse Kuldæer lykkedes det og at skaffe sig Indgang hos Alfred og Athelstan, og, da Athelstan ved Opbyggelsen af ødelagde Stæder og nye Klostre og Kirker ansatte særdeles mange Bygmestre, holdt han det for nøvendigt at samle de over hans hele Rige adspredte af de forskjelligste Nationer blandede Corporationer i et selskabeligt af Staten garanteret, men og Staten ansvarligt Heelt under en selv bestemt, dog af Staten bekræftet Forfatning. Kuldæerne benyttede den dem herved tilbudne Leilighed, i disse Selskaber, hvori de havde mange Troesforvandte og især i den under Athelstan fuldførte almindelige nye Samling af det hele Broderskab levende at opbevare deres gamle christelige og moralske Lærdomme og Skikke og sammenvæve dem til et litur=

gift Heelt med de fra de romerske og græske Collegier tilbageblevne Kunstlærdomme, Skikke og Laugsforskrifter, hvilke tildeels bleve omdannede og anderledes tydede. Beviserne for alle disse Paastande føres i ovennævnte Skrift af Kilderne. Det ældste af sine Dokumenter er den i Aaret 926 alle Bygningscorporationer i England af Kong Athelstan ved hans Søn Edwin, i York bekræftede Constitution eller Forfatning, hvis Original i det angelsachsiske Sprog endnu gjemmes i York, hvoraf en lovmæssig bekræftet Oversættelse, første Gang trykt, findes i ovennævnte Skrift. Dette Dokument begynder saaledes: „Den evige Guds, Himmelens og Jordens Faders og Skabers Almagt, hans guddomelige Ords Viisdom og hans udsendte Aands Medvirkning, være med vor Begyndelse og skjenke os Naade til, saaledes at regjere os i dette Liv, at vi her maae erholde hans Bifald og efter Døden det evige Liv. De gode Brødre ville først vide, hvorledes og paa hvad Maade den ærværdige Architectur begyndte; men dernæst, hvorledes den vedligeholdtes og kom i Flor hos Konger og Fyrster. Dernæst ønske de og at vide, hvilke af den hellige Albanus efter Romernes Maade indførte Love, endnu ere gode og nyttige. Da nu allerede Grækerne og Romerne ansaae Architecturen for værdig til, troligen at iagttages som en stor Kunst og mærkværdig Videnskab, saa skal det være ligedan for os efter Kong Athelstans fromme Villie." Alerede dette Sted lærer os, at gammeltroende med den ældste østerlandske Kirke overeensstemmende Christne her tale. Dette bliver mere klart af adskillige Yttringer, der findes adspredte i det hele Dokument, men især derved at Paven blot kaldes „den romerske Biskop." Paa det anførte Sted følger en Bygningskunstens Historie, der begyndes med Adams og hans Families bibelsk-mythiske Historie, og gaaer derpaa fremad i Kunsthistorien med Anførelsen af nogle rabbinske Traditioner om Babeltaarnbygningen, til Salomons Tempel, hvor Hiram, dog kun efter Bibelens Beretning hæderlig omtales, og derpaa til Grækerne og Romerne; her gjøres fortrinligt af Pythagoras Euklides og Vitruvius. Dernæst fremsættes Bygningskunstens Historie i Brittanien og de ældste Bygningscorporationer der meget rigtigt og overeensstemmende med de paalideligste Historieskrivere, og blandt andet berettes, „at St. Albanus, en værdig romersk Ridder ved Aar 300 har taget sig af Kunsten, fastsat Indretninger og Grundlove (Charger) for Murerne, lært dem Skikke, udvirket dem Arbeid, en god Løn, og et Fribrev af Keiser Carausius; overeensstemmende hermed skulde de som et Selskab i Brittanien staae under Bygmestrene." Herpaa fortælles Landets og dets Bygningers Ødelæggelse ved de nordlige Barbarer, samt Angler og

Sachser, og derved siges: „Men endelig vendte Freden tilbage og Bispoppen i Rom lod Anglerne og Sachserne omvende til den christelige Troe, hvoraf stedse flere duelige Bygmestre fremstode i Britanien, hvilke bleve undervisste af de aarvaagne Tilbageblevne af de gamle brittiske Bygmestre. Nu oprettedes der først Kirkerne i Canterbury og Rochester og de ældre Gudshuse sattes istand. Herpaa sendte og Kong Carl Martel mange Murere over Havet til Brittanien, fordi de sachsiske Konger havde forlangt det og saaledes levede Bygningskunsten stedse mere op under de gamle brittiske Bygmestres Styrelse. Det er vist nok at beklage at de Danskes Indfald ødelagde mangen en skiøn augustisk Bygning og at mange Efterretninger om Selskabet ere opbrændte med Klosterne, hvori Logerne alerede dengang holdtes; men denne Mangel har den fromme Kong Athelstan beslutte at afhjelpe. Han har derfor befalet at de af den hellige Albanus indførte romerske Indretninger igjen skulle bringes istand og bekræftes hvorfor han har givet sin yngste Søn Edwin et Fribrev for Murerne, at de selv kunne regjere sig indbyrdes og træffe Indretninger til Kunstens Fremme, fordi denne Søn (Edwin) selv har antaget Grundsætningerne (Chargerne) og lært Skiktene. Han har og ladet gallisse Mænd komme og bestilt dem til Forstandere, og ladet Grækernes, Romernes og Galliernes Indretninger, som de have medbragt i Skrifter giennemsee tilligemed den hellige Albanus's Indretninger, og herefter skulle nu alle Murerselskaber indrettes. Han har ladet Eder sammenkalde her til York. og Forstanderne skulle nu bekjendtgjøre Eder de Love, hvilke de have fundet i de gamle troværdige Efterretninger, som de have gjennemgaaet, og hvilke det er godt og nyttigt at iagttage ɪc.“ Nu følge disse 16 ældste Love selv, hvilke stemme nøie overeens med Alt, hvad møisommelige Forskninger i de gamle Romeres Kilder og Corpus juris lærer om de romerske Bygningscorporationer, og vise sig forædlede ved den rene christelige Lære. Blandt disse Love ere følgende de mærkværdigste: „1) den første Pligt er at I oprigtigen tilbede Gud og følge Noachidernes Love, fordi de ere guddommelige Love hvilke hele Verden bør følge. Derfor skulle I tage Eder i Agt for vildfarende Lærdomme og ei derved forsynde Eder imod Gud. 2) Eders Konge skulle I være troe uden Forræderie og Øvrigheden lydige uden Falskhed paa det Sted I befinde Eder. Statsforræderie være langt fra Eder og erfare i noget desangaaende, da skulle I advare Kongen. 3) Imod alle Mennesker skulle I være tjenstfærdige, og saavidt I kunne stifte trofast Venskab med dem og ei bryde Eder om, at de ere en anden Religion eller Mening hengivne. 4) Særdeles skulle I og være troe imod hverandre, skulde derfor og en Broder for-

gaae sig imod nogen anden eller en Medbroder eller forresten feile, saa maae alle staae ham bi at han kan gjøre sin Forseelse god igjen og forbedre sig." Denne Constitution beholdt Bygningscorporationerne i England og Skotland i det væsentlige, indtil de fra det 14de Aarhundred lidt efter lidt gik over i faste Kjøbstedlaug. Det er beviist af en Række authentiske Efterretninger, at der i England og Skotland har i uafbrudt Følge været Loger, der arbeidede efter disse Constitutioner, hvilke foruden de egentlige Kunstmedlemmer ogsaa optoge Mænd af Lærdom og Indflydelse skjøndt ei Kunstnere, i deres Selskab, som saakaldede antagne Murere (accepted Masons), blandt hvilke mægtige Personer, ja selv Konger af England befandt sig. I de borgerlige Urolligheders og politiske Partiers Tider vare disse Loger af frie og antagne Murere for Størstedelen Patrioter, som vare den lovmæssige Regjering hengivne og derfor flere Gange forfulgtes af Modpartiet. I London fandtes end nu efter den store Brand i Aaret 1666 mange Bygningsloger, hvilke som afsondrede, men under Kongens almindelige Beskyttelse efter de gamle fælleds Constitutioner forenede Selskaber mere eller mindre reent fortplantede den gamle overleverede Kunstlære med dens Symboler og Skikke. At disse Bygningsloger fandtes endnu fire i Aaret 1717. De fleste Medlemmer af samme vare blot antagne Murere, hvilke altsaa foruden Lighed i politiske Meninger og Ønsker, kun den reen menneskelige og moralske Gehalt af de overleverede Love, Lærdomme og Skikke „for det gamle ærværdige Broderskab af frie og antagne Murere," kunde bevæge til at fortsætte denne selskabelige Forbindelse ogsaa uden at være Kunstnere, og hensigtsmæssig omdanne den efter Datidens Aand, saavelsom efter den Loge, hvori Broderskabet fornemmelig den Londoner-Loge befandt sig ved dens hidtil øvede Virksomhed med Hensyn til Stat og Kirke. Hertil gaaer Frimurerbroderskabets første Periode, hvori de bestode som et Selskab af frie Bygningskunstnere, som ved Bygningskunsten forenede til udvortes Virksomhed, stræbte efter den reenmenneskelige Fuldendelse i Religion, Dyd og Lyksalighed, og udbredede Indsigt deri saavelsom Kjerlighed dertil med kunstsindig Viisdom. Allerede ved Medvirken af de berømte Bygmestre Inigo Jones og Christopher Wren, der havde antaget sig Logerne, fremmerst fordi de behøvede duelige og sædelige Bygningsarbeidere ved deres talrige Bygninger, saavelsom ved nogle andre fortrinlige Medlemmer var Broderskabet forberedet til en Gjenfødelse i den nyere Tids Aand. Denne Omdannelse bragtes dog først til Modenhed efter Aaret 1717 ved tre Medlemmer af de før nævnte fire Loger, ved den berømte Physiker Desaguliers, ved den lærde og følende Theolog James Anderson

og ved den høiforstandige George Payne. Thi ledede af disse Mænd fattede Medlemmerne af hine fire Loger den Beslutning, at fortsætte Frimurerbroderskabet i dets gamle Forfatning, Lære og Liturgie, som et Bygningskunsten ei mere vedkommende af alle Bygningslaug uafhængigt Selskab, ligesom de forhen som antagne Murere vare vante til, dog med videre Bestemmelser efter Tiderne. Overeensstemmende med Overleveringernes (Traditionernes) Aand erklærede de Broderkjerlighed, Hielp og Troskab (brotherly love, relief and truth) for det Væsentlige i dette Selskab og sørgede paa alle Maader for at det viste sig for Folket og Regjeringen som et Broderskab for Menneskekjerlighed, Tolerance og Selskabelighed, der tillige gjorde ubetinget Lydighed mod den lovmæssige Regjering til hellig Pligt. Ved at beholde Navnet, Forfatningen og Skikkene af de frie og antagne Mureres ældgamle og ærværdige Broderskab (of the ancient and honorable society: Brotherhood or fraternity of the free and accepted Masons) erholdt hine Loger fra Regjeringens Side en gammel Corporations Rettigheder og bleve taalte, ligeledes de alerede forenede Medlemmers Deeltagelse og flere gamle antagne Mureres Tilbagekomst, hvilke for Størstedelen havde forladt de uvirksomme Loger. „Videre holdt de det for godt (dette er deres egne Ord) i Aaret 1717, fast at begrunde Foreningen og Harmoniens Middelpunkt under en Stormester, sætte den ældste Murer, der tillige var Mester i en Loge, paa Stolen (Logeregjeringen) pro tempore constituere sig til een stor Loge, fornye Logeembedsmændenes Fjerdingaarsraadslagning, holde den aarlige Forsamling tilligemed Festen og vælge en Stormester blandt dem selv indtil de nød den Ære at faae en høiadelig Broder til Overhoved." Og saaledes lagdes ved alle disse Forholdsregler og Indretninger Grunden til den anden Periode af Frimurerbroderskabet, under hvilken det erholdt en renere og friere Tilværelse. Den oprindelige Bestemmelse troe var og er det et Selskab, der er helliget reensædelig Menneskekjerlighed, Overbærelse og Selskabeligheds Hensigter, i Kjerlighed, Hjelp og Troskab, fuldkommen adskildt fra Bygningscorporationerne og alle fremmedartede Forbindelser og Institutter, hvilket dog har beholdt det gamle Frimurerselskabets Navn, Grundlove, overleverede Lærdomme og Skikke, over sin Kunst som en Hemmelighed og indskrænker sig til frie Mænd. Hine Indretninger blev tillige Midlet til at udbrede det omdannede Broderskab eller Frimuriets overleverede udvortes Former over hele Europa og alle europæiske Colonier. I Aaret 1721 erholdt een af Medbrødrene James Anderson af den nye Storloge det Hverv „at bearbeide de gamle feilfulde Copier af de gamle gothiske Constitutioner efter

en nye og bedre Methode" og deraf danne en, i Fremtiden for alle af denne Storloge stiftede særdeles Loger almindelig og udelukkende gyldig Constitutionsbog. Han samlede mange Haandskrifter af de gamle Constitutioner, der samtlig vare Afskrifter af hiin Yorks Constitution forøgede med nye Forordninger og Efterretninger, benyttede dem ved Udarbeidelsen af den nye Constitutionsbog, men lagde Yorkerconstitutionen, som Sammenligningen med Grundtexten lærer, ordret til Grund, kun tillod han sig, overeensstemmende med Tidens Begreber og især med Storlogens nye Plan, at gjøre Tilsætninger, Forandringer og Udladelser. Hans Manuskript blev endnu i Aaret 1721 af 14 dertil udnævnte lærde Brødre gjennemseet og efter nogle Forbedringer billiget, og ifølge en Beslutning af Storlogen i Aaret 1722 trykt, sanctioneret som en gyldig Constitutionsbog og overgivet det store Publikum for at gjøre samme opmærksomt paa det nystiftede Forbund og for at adsprede adskillige Fordomme, som Folket og Regjeringen nærede derimod. Ved den anden udvidede Udgave af denne Constitutionsbog 1738 benyttede Anderson igjen Yorker Constitutionen og optog flere Steder af samme. Endnu i den af Entick 1756 besørgede Udgave vise sig lignende Spoer af hiint Dokuments gjentagne Afbenyttelse. Hiin nye Udgave er udvidet i den historiske Fortælling, især ved Fortællingen om vigtige Forfald og Forandringer i Storlogen selv, hist og her ogsaa forkortet. Selv i den af Northouck besørgede Udgave af 1784, sees tydelig Planen, Gangen i Fortællingen og Coloriten af Yorker Constitutionen. Det vigtigste i denne Constitutionsbog for den nyeengelske Storloge i London ere de saa kaldte 6 gamle Pligter (old Charges), hvilke Anderson har uddraget af de forævnte 16 Grundsætninger i Yorker-Constitutionen, med Benyttelse af senere Laugsforordninger, paa ene efter det nye Stormesterdoms Plan og 1722 bragte i den Form, hvori de endnu uforandrede erkjendes af det nye engelske Stormesterdom, imedUndtagelse af de dette eiendomme ige særdeles Forskrifter og Indretninger, saavelsom af alle andre Loger i Verden hvor forskjellige de forresten ere i deres særdeles Indretninger og Skikke, som det hele Broderskabs Grundlov og som den vigtigste fælleds Helligdom. I disse gamle Pligter have hine hellige Forskrifter for reen Sædelighed og broderlig Lighed med oprigtig Lydighed imod hver retmæssig Øvrighed forenet med religiøs Tolerance og Agtelse for alle andre menneskelige Selskabs Forhold af Yorker-Constitutionen, rensede og udvidede fortplantet sig i den endnu meest blomstrende engelske Storloges Constitution. Fra denne Storloge udbredede hine Grundsætninger sig, hvilke betegne Frimureriets inderste Væsen selv i sine fornemste Yttringer, over hele Frimurer-

broderskabet, som for Størstedelen nedstammer fra hiin engelske Storloge og ordret har adtaget sine 6 Grundsætninger. Følgende ere de vigtigste Ord af hine gamle Pligter saaledes som de lyde hos Anderson og i Udgaven af 1784, i alle øvrige engelske, skotske, irske, franske, hollandske, danske, svenske og tydske, Publikum af Logerne selv fremlagde Constitutionsbøger." Mureren er som Murer forbunden at adlyde Sædelighedsloven; og naar han forstaaer Kunsten ret vil han hverken være en svagsjelet Gudsfornægter eller irreligiøs ugudelig. Omendskjøndt Murerne i gamle Tider i ethvert Land forpligtedes til at være af dette Lands Religion, saa ansees det dog nu for tjenligere, alene at forpligte sig til den Religion, hvori alle Mennesker stemme overeens, overlade deres særdeles Meninger til dem selv, det er (til den Religion) at være gode og redelige Mænd, eller Mænd af Ære og Retskaffenhed, ved hvilkesomhelst Benævninger og Overbeviisninger de forresten maae være forskjellige. Herved blever Mureriet Middelpunktet til Foreningen (Eenhed, Enighed) og Middelet til at stifte paalideligt Venskab mellem Personer, som ellers vilde blevet i bestandig Forstand fra hverandre. Mureren er en fredelig Undersaat af den borgerlige Magt, hvor han og boer eller arbeider og skal aldrig indlade sig i Sammenrottelser mod Nationens Fred og Velfærd eller vise sig pligtstridig mod Undersøvrigheden. Intet Privathad eller Stridigheder skal bringes til Logens Dør, langt mindre Stridighed om Religion, Nationer eller Statforfatning, da vi som Murere blot ere af den ovennævnte catholske (almindelige) Religion; tillige ere vi af alle Nationer, Mundarter og Sprog og ere afgjort imod alle Statsstridigheder, der aldrig have kunnet fremme Logens Vel og aldrig ville det." Disse Grundsætninger bevise Frimuriets gode Aand og ere Maalestokken, efter hvilken Menneskeheden af Broderskabet er berettiget til at bedømme hver Storloge og enkelt Loge i alle deres Indretninger og i deres hele Virksomhed. Det vilde være lærerigt at meddele det væsentlige Indhold af Frimurerbroderskabets tvende andre ældste Dokumenter, hvis denne Artikels Hensigt fordrede mere end blot at nævne dem for at Enhver, der føler nogen Interesse for denne Gjenstand kan studere dem. Det andet Kunstdokument er et under Henrik 6te nedskrevet Brudstykke, som giver en ligefrem Forestilling om Forbundets Væsen overeensstemmende med ovennævnte Love. Det findes før aftrykt i Gentleman's Magazine (1753 p. 417) dernæst i alle efter 1756 udkomne Udgaver af den nyeengelske Constitutionsbog, i Prestons Oplysninger, i Hutchinsons Mureriets Aand og i Sebaß Frimurer Magasin (1 St. 1805). Det tredie af de ældste og vigtigste Kunstdokumenter er den gamle Art

for Optagelsen til Murer, som den endnu udøves som det ældste Ritual for alle Murerne for det gammel engelske System i alle Verdensdele. Den er oprindelig saa gammel som Yorkerconstitutionen, indeholder endnu Skikke fra de romerske Bygningscorporationer, samt fra de ældste christelige Asceter og Munke og fremsætter Broderskabets Lærdomme og Forfarning overeensstemmende med de gamle Pligter, som et liturgiskt Kunstværk, der med alle sine Ufuldkommenheder er ene i sit Slags i Menneskehedens Historie. Tillige er den deri indeholdte Liturgie det Mønster, hvorefter enhver Loges eller Storloges Ritual med Hensyn til dens historiske Ægthed og det overleverede Frimureries rene Aand kan bedømmes. Fra denne ældste Ritual er dog det nye engelske Stormesterdoms Ritual i vigtige Stykker forskjellig, omendskjøndt den i Aanden stemmer overeens med hiin. Overskue vi Alt hvad hidtil er sagt med et Blik, viser Frimurerforbundet sig som et, efter sin Oprindelse og videre Udvikling, med Menneskehedens høiere Uddannelse væsentlig sammenknyttet Selskab, som det hidtil eneste Forbund, der udelukkende har helliget sig det Reenmenneskelige, og saavidt det trofast holder ved Frimureriets Væsen, virksom betegner Veien for Fremtidens høiere selskabelige Bestræbelser. Udvikles Spirerne af ægte menneskelig Sands, som umiskjendelig slumre i Brodeskabets Grundlove og Grundskikke, til lys Videnskab og reen, altomfattende Kunstlære; opvarmes Brødrenes Sind ved selskabelig Kunstøvelse og deres Virkekraft faaer en fornuftmæssig Retning; hæves de ved deres ædlere Medlemmer til deres Tilværelses tredie Grad, da de befriede fra Hemmelighedens Skranker, omfatte den hele Menneskehed med een Kjerlighed; da kan og vil af Frimurerbroderskabet udgaae et høiere, Menneskeheden i større Grad lyksaliggjørende Forbund.

Friser, et gammelt tydsk, til Istævonernes og Ingævonernes Stamme hørende Folk, der havde sin Boepæl mellem Middelrhinarmen, Nordsøen og Ems og Oerne, som dannedes af Rhinen og den da endnu ei gandske sammenflydte Sydersøe. Den egentlige Rhin adskildte dem fra Bataverne, men Ems fra Chaucerne. Sydlig grændsede de til Bructerer og Marser, men efter de sidstes Fordrivelse til Angrivarier og Chamaver. Sandsynligen boede de tidligere paa Bataverøen, men hvorfra de allerede i Cæsars Tid bleve fordrevne af de mægtige Bataver. Drusus og Germanicus, som bragte Roms Vaaben ind i Tydskland, bleve understøttede af dem imod Cheruskerne, som vare deres Fiender. De reddede den romerske Flaade fra den Undergang, der truede den ved Mundingen af Ems. Men dette Venskab ophørte i det Oieblik Romerne

fik det Indfald at ville behandle dette frihedselskende Folk som Undersaatter. De bleve strax Roms erklærede Fiender, myrdede de romerske Krigere, ødelagde Romernes Fæstninger og beleirede endog een af dem, skjøndt forgjeves. Under Nero bemægtigede de sig nogle herreløse Lande paa denne Side Sydersøen, maaskee og Yssel, dog maatte de igjen rømme samme. Fra denne Tid tier Historien længe om dem, og de forekomme først i det 4de og 5te Aarhundred i Sachsernes store Forbund. Dengang boede de fra Schelde til Elben og Eideren langs Søkysten og det er sandsynligt at deres Navn indbefattede et Forbund, af flere Folkeslag. Man finder dem og i Brittanien blandt de sachsiske Folkeslag. Under Keiser Julian erobrede de Bataverøen og beholdt den siden; den frankiske Majordomus Pipin ydmygede dem først her, da han slog deres Konge Radbod og fratog ham det vestlige Land indtil Rhinmundingerne. Hans Efterkommer Poppo søgte igjen at vinde det Tabte, men blev slagen tilbage af Carl Martel. Carl den store erobrede derpaa ogsaa Frisernes østlige Rige og lod det regjere ved egne Hertuger. I Henseende til Levemaaden, hvori de dog lignede de øvrige Tydskere, skildrer Tacitus dem som et yderst fattigt Folk. De stode under to Fyrster, der udøvede kongelig Magt, dog med de blandt Germannerne sædvanlige Indskrænkelser. Men trods deres Fattigdom forstode de ved deres Gesandtskab til Rom med megen Værdighed at holde over deres egen og den hele tydske Nations Ære.

Frisere er at bringe Hovedhaaret i en vis pyntelig Orden. Friseur kaldes den, som giver sig af med at sætte Haaret i Orden; Ordet er omtrent synonymt med Haarskjærer og Parykmager. De forrige Tider, da man satte Haaret i en Mængde Figurer, vare langt fordeelagtigere for Friseurerne end de nuværende, i den Henseende langt simplere.

Frisler en Hudsygdom, hvori Huden bliver rød og ujevn at føle paa, dog gives der og hvide Frisler; i disse ligne Ujevnhederne paa Huden Sveddraaber. De røde Frisler brænde noget. De kunne findes paa enkelte Steder af Huden og være udbredede over hele Legemet. Feberphoenomenerne ere derved ofte gandske umærkelige. Unge Børn have dem sædvanligt, de frembringes almindeligt af en Syrlighed i Fordøielsesorganerne, der kan foraarsages af Moderens uhensigtsmæssige Forhold, som Dietfeil, Lidenskaber, Forkjølelse &c. upassende Næring for den spæde Alder, Ureenlighed. Forresten ere de ei me-

get farlige; kun naar de forene sig med andre Sygdomme blive disse slemmere. De gaae meget let tilbage.

Frist i juridisk Forstand den ved Loven fastsatte Tid til en Handlings Udførelse. Give Een Frist i Pengesager er at tilstaae ham en længere Tid inden han betaler, hvad han er forpligtet til.

Fritta eller Fritte kaldes Glasmassen, hvoraf det fine hvide Glas tilberedes og overhovedet den første Blanding af de til Glasset hørende Materialier til alle Slags Glas.

Frobisher (Martin) een af Englands berømte Søhelte under Dronning Elisabeth. Hun udsendte ham for at finde den saa kaldte nordvestlige Gjennemfart til Sydhavet eller en Aabning, som man troede at finde ved det nordlige Amerika, hvorigjennem man kunde seile fra det atlantiske til Sydhavet og saaledes lettere komme til Indien. Frobisher gjorde to Reiser i denne Henseende (1575 og 1577) men vendte tilbage med uforrettet Sag efterat være kommet til den 63°. Han var med ved det berømte Angreb paa den spanske Armada 1588 og udmærkede sig saaledes ved sin Tapperhed at han blev slagen til Ridder. Siden landede han i Bretagne og blev saaret ved Angrebet paa et Fort, som efter kjek Modstand maatte overgive sig. Han døde af sit Saar i Plymouth 1594.

Frode, Navnet paa en Række danske Konger fra den fabelagtige Tidsalder, om hvilke Saxo fortæller mange for en stor Deel eventyrlige Bedrifter. Blandt disse Froder er især deleshed Frode den 1ste med Tilnavnet den fredegode bleven bekjendt. Han regjerede ved Christi Fødsels Tid og satte sig i saadan Anseelse, at ingen vovede at angribe hans Rige. Ogsaa Rigets indvortes Tilstand var lykkelig og Indbyggerne levede i en de Tider sjelden Sikkerhed og Rolighed. Der fortælles at den svenske Konge Fiolmer besøgte Frode ved en Juleboitid, men omkom af Uforsigtighed om Natten i et Miødkar. Der berettes at man ved Frodes Død bestemte Riget til den, der forfærdigede den bedste Gravskrift over den elskede Konge og at Digteren Hjarne paa den Maade besteeg Thronen. Blandt de følgende Froder er fornemmelig den 7de mærkelig som Lovgiver og fordi han gav Krigshæren en bedre Indretning. Forresten er det ikke saa let at bestemme hvilke Bedrifter, der egentlig tilkommer enhver af disse Froder.

F r o n d e kaldtes et Partie, som under Ludvig 14des Mindreaarighed modsatte sig Hoffet og Cardinal Mazarini, som Enkedronningen efter Ludvig 13des Død (1643) erklærede for første Minister. De Skatter, man paalagde Folket vare uhyre, og, da Parlamentet vægrede sig ved at registrere dem, saa bleve flere Gange enkelte Medlemmer af samme hæftede, hvilket ei aliene opbragte Folket, men og Prindserne af Blodet og mange Store imod Mazarini, der berigede sig umaadeligt. Men Udfaldet heraf tjente blot til endnu mere at befæste den kongelige Magt. Vel maatte Mazarini en kort Tid gaae i Landflygtighed, men saasnart Ludvig 14de var bleven myndig kom Ministeren i Triumph tilbage, og Condé, som stod i Spidsen for Frondepartiet, maatte forlade Frankerig.

F r o n d e u r s kaldtes Tilhængerne af Frondepartiet. Nogle antage at Navnet kommer af at de sloge deres Modstanderes Vinduer ind.

F r o n d s b e r g (Georg af Frundsberg, Freundsberg eller Fronsperg), Herre af Mindelheim, Keiserlig Anfører, blev født 147[illegible] og døde i Mindelheim 1528. Han var en vakker tydsk Ridder og berømt Feldtherre af en tapper Slægt. Hans Fader Ulrik var om ei Ophavsmand saa dog første Anfører for det schwabiske Forbund. Georg af Frondsberg tog Deel i det schwabiske Forbunds Tog mod Hertug Albert af Bayern, men uddannede sit store Talent for Krigskunsten fornemmelig i Keiser Maximilian den 1stes Krige imod Schweizerne. Allerede 1504 ansaaes han for en af de tappreste Riddere i den keiserlige Hær. Fra 1512 stod han i Spidsen for de keiserlige Tropper i Italien. Han tjente med lige Hæder under Maximilian 1ste og Carl 5te, og bidrog til den Sidstes Seier ved Pavia (1525). Meer end engang tilførte han ham Krigsfolk fra Tydskland, hvilke Frondsbergs Navn kaldte til Vaaben. Saaledes havde han i Aaret 1526 hvervet 12000 Tydskere paa egen Regning, ved hvilke han saaledes forstærkede Carl af Bourbons Hær at han kunde drage mod Rom og indtage den med Storm. Siden førte Frondsberg det schwabiske Forbunds Fodfolk mod Ulrich af Würtemberg, og i Krigen imod Frankerig tjente han i Nederlandene under Philibert af Oranien. Han forbedrede Krigsvæsenet. Et Slags Fodfolk, som af deres Vaaben, en Landse, kaldtes Lanskenets, Landsknægte og vare inddeelte i Regimenter, gave ei Schweizerne noget efter i krigersk Holding og Tapperhed. Paa Rigsdagen i Worms 1521, hvor Luther forsvarede sig for Keiser Carl og de forsamlede Rigsstænder, gjorde den forfulgte Mands rolige Blik et saadant Ind-

tryk paa den gamle Frondsberg, at han klappede Luther venskabelig paa Skuldren og sagde: Munk, Munk, du gaaer nu en Gang, som Jeg og mangen Anfører ei har gjort i det alvorligste Slag. Men er du af den rette Mening og vis i din Sag, saa far fort i Guds Navn og vær ved godt Mod; Gud vil ei forlade dig." — Sammenlign Ad. Reißners Georg og Caspar af Frundsbergs Historie. Frankf. am Mayn 1572 Fol.

Fronte, Forsiden f. Ex. af en Bygning. I Krigssproget er Fronten den Side af Slagordenen, som vender lige imod Fienden eller det Sted hvor man tænker sig ham. Gjøre Front imod noget er at vende sig lige imod det.

Frontespice den forreste Side af en Bygning, især den Deel deraf som stikker frem for det øvrige. Overhovedet bruger man Benævnelsen om den forreste Deel af enhver Gjenstand eller hvad der først falder i Øinene; saaledes bruger man Ordet om Titelblad eller Titelkobber.

Frontignan, en lille Stad med 1420 Indb. i Nedre-Languedoc ved Søen Thau, hvor der voxer god Muskatellerviin, som urigtig kaldes Frontignac. Passerilles eller Muskatrosinerne komme ligeledes derfra. Nu er denne Stad Hovedstedet for et Canton i Heraultdep. i Kredsen Montpellier.

Frontinus (Sextus Julius) en Romer af lav Herkomst, men som ved sine Fortjenester svingede sig op til de høieste Statsembeder, blev Prætor under Domitian og fire Aar efter Consul. Han blev sendt som Feldtherre til Britanien og forestod de romerske Vaaben med Hæder. Af Nerva erholdt han Opsigt over Vandledningerne, hvorom han og skrev, og døde som Augur under Trajan 106. Han var tillige en stor Retslærd og stod i høieste Anseelse hos sine Samtidige. Han forlangte i sit Testamente at man ei skulde oprette ham et Gravminde efter hans Død, da Erindringen om ham vel vilde vedblive, hvis han fortjente det. Af hans talrige Skrifter i den anvendte Mathematik ere de fleste tabte. Hans fire Bøger de Strategematibus, hvoraf den 4de Bog handler om Krigsdisciplinen, ere bekjendte.

Frost kalde vi den Tilstand i vor Atmosphære, hvori Vandet forvandles til Iis. Den Grad af Temperatur, ved hvilken dette skeer er overalt den samme og altsaa et fast Punkt, der har Navn af Frysepunktet. Den koldblevne Luft unddrager Vandet sit Varmestof, hvorved det taber sin Flydenhed. Frostens Magt er umaalelig. De organiske Legemer lide dog ei i lige Grad ved den, og man-

ge af dem ere saaledes organiserede, at de kunne udholde endog den stærkeste bekjendte Kuldegrad. Værterne er stærk Frost ved behørigt Tørreveir ei saa skadeligt, som naar den følger strax efter Regn. Aarsagen dertil er sandsynlig at de fine Kar og Kanaler i Værterne selv om Vinteren ere opfyldte med Fugtighed og derfor sprænges i heftig Frost ved Isens Udvidelse. Derved lider deres hele indvortes Bygning en fuldkommen Forstyrrelse. Selv de stærkeste Egers Knagen i heftig Kulde har vist ingen anden Grund. Ogsaa Menneskene og Dyrene er stærk Frost farlig og dødelig. Den synes at forstyrre det dyriske Legemes hele Pirrelighed og røve samme al indvortes Varme. Mennesket føler sig angrebet af en saa uimodstaaelig Lyst til Søvn, at det sover ind og stivner uden al Følelse. Bringer man et paa denne Maade indsovet Menneske i et varmt Kammer opvaagner det ei mere; den pludselige Overgang fra Varme i Kulde dræber det ganske; graver man det derimod ned i Snee kommer det sig undertiden. Lige Beskaffenhed har det med forfrosne Legemer, der blot kunde reddes ved langsomt at optøes i Sneen. Frosten virker ogsaa meget skadeligt paa visse Næringsmidler for Mennesker og Dyr. Alle saftige Frugter tabe ved den deres behagelige Smag og Næring og gaae over i Forraadnelse efterat være optøede. Selv Kjød som ved Frosten bevares for Forraadnelse, opløses snart efter samme. Flydende Sager som Øl tabe deres Smag ved Frosten. Hos os ere almindelig Østvindene de koldeste.

Frue er i Danmark en Benævnelse, man bruger til alle de Fruentimmer, hvis Mænd have Rang, saaledes kaldes en Sekreteers eller Lieutenants Kone Frue. De, hvis Mænd have en høi Rang kaldes naadige Frue, eller deres Naade. Ordet svarer aldeles ikke til det tydske Frau, der betyder Kone, Qvinde.

Frugt kaldes i Botaniken den Deel af en Vært, som danner sig af den allerede i Blomsten synlige Frugtspire. Den væsentlige Deel af enhver Frugt udgjør Sæden, hvorved Værten forplantes. Denne ligger enten blot, det er, uden Bedækning, eller hvilket er Tilfældet ved de fleste Værter, befinder sig i et Gjemme, hvoraf der gives forskjellige Slags, som Capsel, Bælg (Bælle), Steenfrugt, Kjernefrugt, Bær, Nød ꝛc. Tildeels skjenke de Mennesket en meget velsmagende og sund Næring.

Frugtbringende Selskab eller Palmeordenen stiftedes 1617 i Weimar af Caspar von Teutleben, Hovmester hos Prindsen Johan Ernst den yngre, til Vedligeholdelse og Gjenoprettelse af Modersprogets Reenhed.

Sproget var dengang endnu meget raat, og syntes ved Blanding af fremmede Ord og Talemaader desuden at ville tabe al Originalitet. Selskabet steeg til en overordentlig Flor og fik selv Rigsforster, ja endog Carl Gustav Konge af Sverrig til Medlemmer. Dets Indretning var dannet efter de italienske Akademiers; man havde f. Ex. for at undgaae al Rangstrid og gjøre de borgerlige Medlemmer lige med de fornemmere tillagt enhver et Navn, som han maatte betjene sig af i Selskabet. Dog forfaldt man herved til Latterligheder; og endnu besynderligere ere de Malerier, Valgsprog og Navne af Værter valgte, hvilke nye Medlemmer erholdt til Symbol og Skjelnetegn. Saaledes heed f. Ex. den anden Director, Wilhelm Hertug af Weimar den Smagfulde (Velsmagende). hans Sindbillede var en Pære med et Hvespestik og det saakaldte Valgsprog, erkjendt Godhed. Andre hedde den Saftige, den Nærende, den Bittersøde, den Stive &c. Ved det tydske Sprogs Forbedring forviste Selskabet fremmede Ord med alt for stor Strænghed og opfandt i sammes Sted selsomme tydske; det foretog ogsaa paafaldende Forandringer i Orthographien. Overhovedet er det at beklage, at det hele Selskab ei forenede sig til Udgaven af nogle Værker over Sproget og at for faa store Lærde toge Deel i det.

Frugtstykke et Malerie, hvorpaa Have eller Træefrugter ere forestillede. De erholde deres fortrinligste Ynde ved Anordningen, Farveblandingen og Belysningen og ere formedelst Simpelheden i deres Form og Farvernes større Tæthed mindre vanskelige end Blomsterstykker. De fortrinligste Frugtmalere ere de Heem, Mignon, Gillemans, Verbruggen, van Royen, van Hugsum, Rachel Ruysch.

Frugtviin kaldes og Cider og har desuden forskjellige Navne af Frugten hvoraf den tilberedes f. Ex. Æbleviin, Pæreviin, Ribsviin, Palmeviin, Rosinviin, Kirsebærviin &c. Den er en, af slimigt søde, sukkeragtige Bestanddele indeholdende Frugter, ved Gjering tilberedet Viin eller viinagtig Drik: den bedste Frugtviin er den som man erholder af Viindruernes Saft, hvilken og derfor ligefrem kaldes Viin. Da det er Planterigets Sukkerstof alene som kan taale Viingjæringen, saa maa Vinen blive saa meget kraftigere og behageligere, jo sødere Mosten er. Den sødeste Most faaer man under de varme og hede Himmelstrøg paa en mere tør, stenet og kalkagtig Bund især i mindre regnige Aar, da Druerne tidlig blive modne. Vinen bliver saa meget behageligere jo omhyggeligere man gaaer frem ved Presningen og jo mindre der udpresses med af Skallerne, Kjernerne eller andet uvedkommende. Den

bedste Viin faaer man, naar den først løseligt udpressede Viin adskilles fra den øvrige og gjæres for sig selv. Under lige Betingelser kan man i de fleste varme Lande forvandle den søde Saft i adskillige Palmearter til Palmeviin og Sukkerrørets udpressede Saft til vin de canne. Af Rosiner kan man formedelst det i dem værende Sukkerstof ved Tilsætning af en behørig Mængde Vand eller Viin og ved Gjæring frembringe Rosinviin (de Gamles vinum passum). Til Æble eller Pæreviin eller den egentlig saa kaldte Cider (vinum pomaceum) tager man fuldkommen moden reen, ei af Forraadnelse angreben Efteraars eller Vinterfrugt, skiller den ved Skallen og Kjernen, knuser den eller maler den paa Viinmøllen, presser Saften ud og lader samme gjæres ligesom Druesaften. Vinen bliver stærkere, naar man først lader den udpressede Saft fryse og befrier den saaledes fra det overflødige Vand, og sætter Sukker til. Paa samme Maade kan man tilberede en viinagtig Drik af flere Slags Bær. Den egentlige Cider eller Frugtviin tilberedes især hyppig i England og Frankerig, og man paastaaer at Beboerne af Normandiet have opfundet Ciderem, fordi de formedelst deres koldere Clima ei kunne drive Viinavl. Til Maade er Cideren aldeles ikke skadelig for Sundheden, men desto mere, naar man nyder for meget af den, da den er stærkt berusende.

Frygt er levende Bekymring for Fare eller ethvert (ofte kun indbildt) Onde hvilket vi ei føle Kraft nok til at kunne modstaae. Graderne i samme ere Banghed, Angest, Gruen, Rædsel. Den, der har Tilbøielighed til at frygte kalde vi frygtsom; den der fatter sig let for at modstaae Faren med Overlæg, kalde vi modig; hvo der ei let kan sættes i Frygt uforskrækket. Hvo der mangler Mod er feig; hvo der mangler Uforsagthed, frygtsom o: han kan let afskrækkes ved Forestillinger, som vække Frygt eller uformodede Tilfælde. Denne Frygtsomhed er en blivende Tilstand, Forskrækkelse derimod overgaaende; selv den modigste kan sættes i Skræk. Der er altsaa Forskjel imellem Frygt og Frygtsomhed. Hiin hører til Affecterne og virker ofte uvilkaarligt, men kun overgaaende, denne ligger i Characteren og er varig. Hvo der frygter, gjør det ved Synet af Faren, den frygtsomme i længere Frastand fra den, thi den kunde jo komme nærmere; han flygter og troer neppe at kunne undflye den. Frygtsomhed er en Følge af physiske Indtryk paa vor Følelsesevne, forstærket og befæstet ved legemlig Beskaffenhed og Opdragelse. En ængstelig Forsigtighed charatacteriserer den Frygtsommes hele Opførsel, hersker i hans Tale, hans Gang, hans Bevægelser og hans Ansigt. Hans Stemme er forsagt, lav, ængstelig, ligesaa hans Gang. I Omgang er han

mere krybende end høflig, thi han troer ei nøksom at kunne tage sig iagt for at fornærme andre.

Frøken er en Titel for fornemmere ugifte Fruentimmer, dog kalder man ei alle de ugifte Fruentimmer, Frøkener, hvis Mødre ere Fruer. Kun Døttre af fornemmere Rangspersoner erholde denne Titel; dog har man i den senere Tid ei fulgt nogen bestemt Regel heri.

Füger (Frederik Henrik) født i Heilbronn 1751 var Søn af en Præst. Allerede i Skolen følte han Lyst til at tegne alting efter, og allerede i sit 11te Aar malede han uden at have havt nogen Anviisning smaae Billeder i Miniatur. Men Synet af Alexanders Slag ved Audran efter Le Brun, Læsning af store Kunstneres Levnet og hans Hang til historisk Lecture bestemte ham til Historiemaleriet. En anseet Slægtning i Stutgard bragte ham i Guibals der værende Skole, hvor han uagtet al Opmuntring af sin fortræffelige Mester, var nær ved at tabe Modet og Haabet om at udrette noget Stort i Kunsten. Han gik virkelig og til Halle for der at studere Jura, men her opmuntrede Klotz ham til ei at blive sin første Leveplan utro. Derefter fortsatte han sine Tegnetimer et Par Aar i Dresden og begav sig 1774 til Wien, hvor Bekjendtskab med den værdige Hofraad von Birkenstock skaffede ham den Fordeel at han af Keiserinde Marie Theresia blev sendt som Pensionær til Rom. Efter et syvaarigt uafbrudt Studium der (1775 – 1781) gik han 1782 til Neapel, hvor den derværende keiserlige Gesandt Greven af Lamberg tog ham to Aar i sit Huus, i hvilken Tid han fik Anledning til offentlig at lægge sine fortrinlige Talenter for Dagen saavel ved tre store Frescomalerier i Dronningens tydske Bibliotheksal i Caserta (uden forhen at have havt nogen Øvelse i denne Kunstareen) som ved et heldigt udført Portræt af denne Prindsesse. Aar 1783 erholdt han en Indbydelse at træde i russisk keiserlig Tjeneste, man foretrak af Taknemmelighed en anden næsten samtidig ved det wienske Hof, hvorhen han blev kaldet 1784 som Vicedirectør ved den derværende Maler- og Billedhuggerskole. I Begyndelsen maatte han der næsten gandske, maaskee mod sin Villie, beskieftige sig med Miniaturmalerier, hvilke han dog behandlede i en dristig en Historiemaler værdig Maneer. Men i Mellemtiden dannede han sig ei mindre i Oliemaleriet med det bedste Held, hvorom hans fortræffelige Billede af Joseph 2den og Germanicus's Død i den wienske Forsamlingssal vidne. Aar 1788 gik han til sit Fødested for efter 16 Aars Fraværelse at besøge sin Fader; herpaa gik han nogle Maaneder til Mainz, hvor Churfyrsten viste ham fortrinlig Ære, og saa igjen til Wien. Nu fulgte fra hans utræt-

telige Haand et aandrigt Billede af mærkværdige Personer eller og et historisk Malerie det andet. Af hine anføre vi her fire i Legemsstørrelse. Joseph 2den, som Catharina den 2dens Bundsforvandte, Erkehertuginde Elisabeth, der binder en Laurbærkrands for sin Gemal (den nuværende Keiser) under Beleiringen for Belgrad, Laudons Billede i Harnisk, som Belgrads Betvinger og Mad. de Witt i nygræsk Costume. Af historiske Stykker: Prometheus, som bortrøver den himmelske Ild, for Greven af Zinzendorf i Slottet i Ernstbrunn; Philip og Erasistratus i Greven af Fuggers Gallerie; Orpheus, som udbeder sig af Pluto Tilbagegiveisen af Eurydice; og Dido paa Baalet, det sidste for det fyrstelig kaunitzske Cabinet; de første Forældre ved Abels Liig for sin Ven Herren af Naith; Junius Brutus's Dom over sine Sønner og som Sidestykke Virginias Død, begge i Greven af Fries's Kunstsamling; Semiramis, som ved sit Pyntbord erfarer Babyloniernes Opstand imod sig og endelig Sokrates for sine Dommere. Af hans Miniaturbilleder, som udmærke sig ved deres characteristiske Lighed, ved det yndige i Vendingerne og deres sande og kraftige Farve frem for alle andre i denne Kunstgreen, nævnes her blot Keiser Joseph 2dens (det eneste af denne Monarch, der virkelig ligner, stukket af John) og et andet af Grevinde Rzewuska, i sit Cabinet omgivet af sine Børn. Ei mindre mærkværdige ere 20 Haandtegninger, som denne Kunstner har forfærdiget under en længe vedholdende Upasselighed, efter Klopstocks Messias paa blaat Papir med Kride og Tusk. Nogle af disse ere stukne til den nye Leipziger Pragtudgave af dette Digt, ligeledes af John i punkteret Maneer (saa godt samme og det lille Format tillader). Foruden denne have fornemmelig følgende Wienerkunstnere arbeidet efter ham: Bartsch, Beckenkam, Griger, Jakobe, Kinninger, Pfeiffer, Rhein og Wrenk. Etsede af Füger selv ere hans for omtalte Semiramis, en Herkules's Forgudelse og en Allegorie over Maleriet. Et af hans nyeste og skjønneste Arbeider er den i Aaret 1804 for det keiserlige Hofcapel malede Johannes i Ørkenen, hvilket blev betalt med 1000 Dukater.

Fugger, Familien, var Engang anseelig og udbredt i Tydskland, nu er der kun enkelte Levninger tilbage af den. Anne Meisner af Kirchheim fødte sin Mand, den ærlige Væver Johannes Fugger i Landsbyen Graben ei langt fra Augsburg, to Sønner, Johannes og Ulrich, om hvilken sidste man ingen videre Efterretning har. Vel anede det ei den muntre Johannes hvilket Skridt han gjorde til Familienavnets Glands, da han selv en Mester i Væverkunsten, ombyttede den lille Landsbye med den skjønne Stad Augsburg; han solgte sin arvede Deel i Faderens

faa Grundeiendomme og tilgiftede sig Borgerret med Klare Widolph. Dette skedte i Aaret 1370. Væverlauget i Augsburg var af stor Anseelse og roste sig af allerede at have deeltaget i Keiser Ottos Seier over Ungarerne ved Lech den 10de Aug. 955, og at være et Medlem af dette Laug smigrede vel meget den forfængelige Johannes Fugger, hvis høie Sind endnu mere viste sig da hans elskede Kone Klara var død. Han ægtede da Elisabeth Gfattermann, en Raadsherres Datter (1382). To Sønner og fire Døttre udsprang af dette Ægteskab. Raadsherrens Svigersøn blev een af de tolv i Lauget, som sadde i Raadet, og især des vigtig blev Johannes, da han blev Frischöffe ved den vestphalske Vehmret. Han havde erhvervet sig 3000 Gylden, en stor Capital for den Tid, da han døde 1409. Hans ældste Søn Andreas aagrede saaledes med sin Deel af Arven, at han snart blev kaldet den rige Fugger. Barbara af den gamle Slægt Stammler af Aste blev hans Gemalinde og ved hende stiftede han den adelige Familie Fugger af Raadyret, kaldet saa efter det Vaaben, som Keiser Frederik 3die gav Sønnerne, men denne Green af Familien uddøde aldeles 1583. Johannes anden Søn Jacob, den første Fugger, der besad et Huus i Augsburg var heldigere i sin Slægt. Tre af Jacobs Sønner: Ulrich, Georg og Jacob giftede sig i de adeligste Familier og bleve af Keiser Maximilian formelig optagne i Adelstanden, efterat de af Keiser Frederik 3die havde erholdt som Vaaben to Lilier og Bøffelhorn (1473) thi Fuggerne tjente Huset Østerrig meer end nogen anden Familie ved Raad og Daad ved de Midler, deres store Rigdomme gav dem i Hænderne. Naar Maximilians Skatkammer var tomt og han behøvede Penge til sine Planer, stod Fuggernes stedse fyldte Pengecasse ham aaben. For 70000 Guldgylden pantsatte han dem paa 10 Aar Grevskabet Kirchberg og Herskabet Weissenhorn, og Fuggerne behøvede kun 8 Uger at udrede de 170000 Dukater Subsidier, hvormed Pave Julius 2den i Forening med Kongerne af Spanien og Frankerig understøttede Keiser Maximilian i Krigen mod Venedig 1509. For at erholde Tiaran, hvorefter Maximilian stræbte, men ei erholdt, negocierte han 300000 Dukater hos Fuggerne, hvorfor han satte sine bedste Klenodier i Pant. Jacobs Sønner befæstede Husets Hæder hver paa sin Maade. Ulrich opofrede sig allene Handelen, som han drev med Østerrig. Ved Keiser Frederik 3dies Sammenkomst med Hertug Carl den dristige af Burgund i Trier (1473) paatog Ulrich sig Leveranserne for det keiserlige Hof; hans Skriverstue (Comtoir) kaldtes den gyldne og var vidt og bredt berømt. Der var ingen Handelsgjenstand, som jo Ulrik omfattede ved sin Digten og Tragten, selv Albrecht Dürers Kunstværker vandrede igjennem hans Hænder til Italien. Jacob var bleven Bjergværksmand; han forpagtede de gyldne

Ertsaarer i Schwaz i Tyrol, ved hvilke han og hans Familie vandt uhyre Rigdomme, hvoraf Erkehertugerne af Østerrig erholdt 150000 Gylden til Laans, og det prægtige Slot Fuggerau i Tyrol opførtes. Jacob døde i Hall i Tyrol (1503) og Keiseren ledsagede ham personlig til hans Hvilested, dette kunde man læse i en Gravskrift under Buerne foran Kirken i Hall, men Stormen, som 1609 ødelagde Hall og Schwaz, forstyrrede og dette Monument. Fuggerne fortsatte Bjergværksvæsenet her saavelsom i Ungarn, Krain og Kärnthen og deres Guldbænger bleve stedse større. Derhos lykkedes deres Handel stedse bedre: deres Varer gik til alle Egne og Lande, og næsten enhver Vei, ethvert beseilet Hav førte fuggerske Lastvogne og Skibe. Den høieste Glands naaede Familien under den stolteste af de tydske Keisere, Carl 5te. Ulrich Fuggers Sønner vare døde uden Arvinger; Jacob havde ingen Børn efterladt og saaledes beroede Stammens Glands paa Georg, der avlede to Sønner med den ædle Regina Imhof, nemlig Raimund og Anton. I disses Tid holdt Carl den mærkværdige Rigsdag i Augsburg og laae Aar og Dag i Antons kobbertakte Huus paa Viintorvet. Anton havde frie Adgang til den stolte Spanier, thi Fuggerne kom den keiserlige Skat ofte til Hjelp og Keiseren regnede ved mange Leiligheder paa deres Understøttelse, som paa Toget imod Tunis (1537). Keiseren ophøiede Fuggerne i Grevestanden (14 Nov. 1530) gav dem det pantsatte Kirchberg og Weissenhorn arveligt, optog dem blandt Rigsstænderne paa den schwabiske Grevebænk og begavede dem med et Seglbrev, der virkelig tilstod dem fyrstelige Rettigheder. „Endnu ingen har Jeg tilstaaet sligt, og heller ikke er Jeg tilsinds nogentid at gjøre det mere," sagde Carl — men neppe vare fem Aar forløbne, før han tilstod dem den Forret at slaae Guld og Sølvmynter, hvilken de 5 Gange have benyttet (i Aarene 1621, 22, 23. 24 og 1694). Ogsaa sad Anton og 12 af hans Efterkommere i det hemmelige Raad, som traadte istedet for Rigsstadens Laugsregjering. Denne Anton efterlod 6 Millioner Guldkroner i rede Penge, Kostbarheder, Juveler og Eiendomme i alle Dele af Europa og begge Indierne. Keiser Carl skal engang, da han besaae den kongelige Skat i Paris, have sagt: „I Augsburg er en Væver, som kan betale alt dette med sine egne Penge." Keiser Ferdinand 2den forhøiede endnu Fuggernes Glands da han ei alene bekræftede Carls Naadebrev, men meddeelte Greverne Hans og Hieronymus Fugger det saa kaldte store Comitiv med alle Rettigheder for de to ældste af Familien, hvorved de bleve berettigede til at anlægge Bjergværker i deres Herskaber, indrette Markeder, skjenke Lehn, arve Undersaatter og tage deres indbragne Gebser, jage, fiske, anlægge Møller og Vertshuse. Saaledes toge

Fuggerne til i Penge og Hæder. „I fem Hovedgrene (siger Hædersspeilet) udbredede den ædle Stamme sig saaledes at den i Aaret 1619 talte saa mange Medlemmer som Aaret har Dage: 47 Grever og Grevinder og unge og gamle Efterkommere af begge Kjøn." Ogsaa som Grever handlede de og erhvervede sig saa meget, at de inden 94 Aar havde sammenkjøbt i liggende Grunde for 941000 Gylden og i Aaret 1762 besadde endnu to hele Grevskaber, 6 Herskaber og 57 andre Eiendomme foruden deres Huse og Grundstykker i og omkring Augsburg. De fornemste Embeder i Riget vare besatte med Fuggere og flere rigsfyrstelige Huse roste sig af Slægtskab med dem. Deres Baaninger og Haver vare Mesterstykker af den Tids Architectur og Smag, og saaledes kunde de ene med Anstand herbergere Keiserens Majestæt, og det klingrer mindre eventyrligt, at, da Carl den 5te efter sit Tog til Tunis tog ind hos Grev Anton, tændte denne en Ild i Caminen af Caneeltræe og til Ære for sin høie Gjest kastede hans tunge Gjeldsbeviis paa Ilden. — Fuggerne udmærkede sig tillige ved deres Mildhed, deres Omsorg for Trængende, den Iver, som besjelede dem at gjøre vel med Raad og Daad og at hjelpe enhver, der var stædet i Nød. „Ved de ædle Fuggere, siger Hædersspeilet, opfyldtes Frelserens Bud: Giver, saa skal Eder gives." Ulrich, Georg og Jacob, den velgjørende Jacobs Sønner, kjøbte Huse i Jacober Forstaden ved Augsburg, lode dem nedrive og byggede 106 mindre, som de overlode fattige Borgere for en ringe Leie; saaledes opkom Fuggeriet, der under dette Navn endnu er til og forsynet med egne Mure og Porte; Jacob stiftede og det saakaldte Træhuus for 32 af de dengang stærkrasende Kopper angrebne Fremmede; Hieronymus Fugger testamenterede de Fattige 2000 og et Legat til et Hospital for 500 fuggerske Undersaatter i Waltenhausen; Anton stiftede en Skole, et Stipendium for Studerende, et Legat til aarlig Udstyr for tre unge Piger; hans Sønner oprettede Træhuset ved Gansebühel for veneriske Syge. Som troe Sønner af den saa kaldte alene saliggjørende Kirke, beflittede de sig især paa at nedlægge store Offre paa Herrens Alter, og, da Reformationen rystede deres Kirkes Grundvold, virkede Fuggerne af alle Kræfter for deres Troes Sag. Det var dem, som først kaldte Jesuiterne til Augsburg, skaffede dem Bygninger til Collegium, Kirke og Skole og begavede dem rigeligt med Penge, som de og understøttede andre geistlige Ordener og Broderskaber. En from Troe og hellig Tillid saae i denne Families Rigdom og Magt kun Himlens synlige jordiske Velsignelse, for saa megen Møie, Redelighed og Godhed. — Efter de to ovennævnte Brødre Raimund og Anton har Stammen deelt sig i to Stammer, den raimundske og Antonius-Linien; disse ere igjen deelte i flere Grene, men alle skrive

sig: Greverne Fugger af Kirchberg og Weissenhorn. Den raimundske Hovedlinie deelte sig med Raimunds to Sønner i to Grene. Johan Jacob stiftede den phirtiske og Georg den kirchberg-weissenhornske. Af den første findes endnu den frantsbenneiske Green i Göttersdorf; to andre Grene ere uddøde. Den kirchberg-weissenhornske eller Georgs-Linien blomstrer endnu i skjønne Grene. Antoniuslinien havde tre Sidelinier, den marx-, hans- og jacobiske. Den førstes Mandsstamme er uddød 1676; af den Hans-fuggerske Linie gives der endnu fem Grene. Den jacob-fuggerske Linie blomstrer endnu i den babenhausiske Green, som efterat de øvrige Descendenter lidt efter lidt ere uddøde, har bragt deres samtlige Besiddelser til sig. Grev Anselm Maria Fugger blev af Keiser Frants 2den (1 Aug. 1803) ophøiet i Rigsfyrstestanden med Førstefødselsret, og Rigsherskaberne Babenhausen, Boos og Rettershausen under Hovedbenævnelsen Babenhausen ophøiet til et Rigsfyrstendømme. Ved Rhinforbundets Oprettelse kom saavel dette Fyrstendømme som de øvrige fuggerske Besiddelser under Kongen af Bayerns Souverainitet. Babenhausen er Residensen for Anselm Maria Fugger, hvis bestemte Efterfølger er Anton Anselm. De fuggerske Besiddelser udgjøre omtrent 12 Qvadratmile med 36000 Mennesker.

F u l d a i den forrige overrhinske Kreds var fordum et rigt Benedictinerabbedie, men fra 1752 et exemt Høistift. I Aaret 1802 blev det ophøiet til et verdsligt Fyrstendømme og tildeelt Prindsen af Oranien som Skadesløsholdelse; men efter Slaget ved Jena lod Napoleon det tage i Besiddelse med den Erklæring, at det aldrig mere skulde komme til en Prinds af Oranien og lagde det 1810 til Storhertugdømmet Frankfurt. Nu er en Deel deraf forenet med Hessen Cassel. Landet bestod før af 43 Qvadratmile og havde efter Tællingen 1796 90000 Indb. Det er for Størstedelen bjergigt og har gode Skove, men dyrker i de frugtbare Dale tilstrækkeligt Korn for Indbyggerne, desuden megen Hør, der forarbeides som Garn og Lærred, hvilket tilligemed Brænde ere Hovedartiklerne for Udførselen. Nogle Egne have god Biinavl og Qvægavlen er ligeledes en Gjenstand for Handelen saavelsom Forsendelsen af Bruckenauer-Mineralvand. Salt gives der til Nødtørft. Staden Fulda ligger ved Floden af samme Navn, har skjønne offentlige Bygninger og talte i Aaret 1796 i 653 Huse og 5132 Indb. hvortil endnu kommer Forstæderne Altenhof og Hinterburg med 1409 Indb. og det Militære. Foruden Agerdyrkningen er Garnhandelen en Næringsvei for Staden. I Nærheden ligger Fasaneriet et skjønt Lystslot.

Fundamentalbas (af Fundament, Grundvold) Grundbassen i det musikalske Accompagnement, hvilken findes naar man fører en Harmonie tilbage til dens Stemmeaccord, som Generalbassen lærer.

Funderet Gjeld, Fonds eller Stocks kaldes den engelske Statsgjeld, for hvis Rentebetaling fastsatte Skatter ere anviste. Den erholder Navn enten af de Procent den yder eller af andre Omstændigheder. Disse Papirers Stigen og Falden er Gjenstanden for en meget udbredt Aagerhandel. Desuden gives der ikke funderet eller Interimssikkerheder. Af disse Fonds eller Stocks er Englands Nationalgjeld sammensat (See Art. England og Fonds).

Fungiter ere Koralsvampe, Svampe lignende Forsteninger.

Furca eller Gaffelbjerget, et 13,171 Fod høit Bjerg i Walliserlandet, hvilket kaldes saaledes fordi Landet, seet derfra ligner en Gaffel, da Bjergene trække sig hen paa begge Sider som Benene i en Gaffel; efter Andres Fortolkning har det sit Navn af sine to høieste Spidser. Det ligger paa den nordvestlige Side af Walliserlandet og udgjør Hovedmiddelpunktet af de høie Alper. Fra Sydvest henimod Furca gaaer den høieste Kjede, der adskiller Wallis fra Piemont og fra Furca strækker sig en næsten ligesaa høi Kjede, hvorved Berns Overland grændser til Wallis. Paa Østsiden staaer det i Forbindelse med St. Gotthard og Hovedbjerget strækker sig derfra langs Sydgrændsen af Graubünden. Paa Walliser-Siden opstaaer af det fra to Gletschere kommende Vand, Floden Rhone, som tager sit Løb mod Sydvest. Fra samme Bjergmasse, hvis Middelpunkt Furca udgjør, udspringe og de i forskjellige Retninger løbende Floder, Reuß, Aar, Tessin og Rhin. Paa den høieste Spidse af Furca udgjør et Kors Grændseskjellet mellem Wallis og Urserdalen i Uri.

Furier (see Erinnyer og Eumenider).

Furioso betegner i Musiken ei saa meget en Art af Bevægelse som Characteer i Udtrykket og bruges derfor og kun som Biord f. Ex. Allegro furioso. Det Vilde og Rasende, hvorpaa dette Udtryk hentyder, befordres ei ved en overordentlig Hurtighed, som man vildfarende troer, men en vild og haard Accent i Foredraget afgjør her mere end Bevægelsen, og denne Accent begunstiges af Tonesætteren med Hensyn til Udførelsen, ved fremmede og haar-

de Digressioner, vedholdende Dissenanser, Sforzatos, uventede og pludselig indtrædende Fortes ꝛc.

Füselier kaldes egentlig en med en Flint eller let Gevær (Füsil) bevæbnet Soldat til Forskjel saavel fra de fordums Landsknægte som fra Musketererne. Nu omstunder betegner man med dette Navn et vist Slags let Infanterie, hvis Gevær er noget kortere og lettere end Musketerernes.

Füßli eller **Füßly** (Henrik) af Englænderne kaldet Fuseli, en berømt Kunstner, Forfatter af Miltons Gallerie, og en aandrig Kunstdommer, hvis Forelæsninger holdne i Kunstakademiet i London 1801, Eschenburg har oversat og udgivet (Braunschweig 1803). Han er født 1742. Spiren til hans Virtuositet vaktes i hans Fædrenestad Zürich mellem 1750 — 1760, hvor kort efter hverandre Klopstock, Kleist og Wieland havde sat Landerne i Bevægelse og vakt meget, som først sildigere kom til almindelig og offentlig Kundskab. Efterat han 1761 med Lavater havde foretaget sig en Reise i Tydskland, gik han tilbage til England og derfra 1772 til Rom. 1778 vendte han tilbage til England og tog der sit bestandige Opholdssted. Man finder Efterretninger om ham i Godes England og Wales, 3die Deel og hos Forster i hans Ansichten. Hans samtlige Værker tilligemed et Forsøg af hans Biographie ere udkomne siden 1806 i den füßliske Kunsthandling i fire Hefter, Storfol. De berømteste Fremstillinger i denne Samling ere: Dions Aand (Gespenst) efter Plutarch, alerede roest af Sulzer under Artiklen Historie, Lady Macbeth og nogle Scener af Uglspeil, som Füßly alerede gav sig ifærd med 1756 Den simple naturlige Anordning i de sidste, Jagttagelsen af det rige og maleriske i de gamle Klædedragter, det kraftige til det burleske Stof svarende, dog ei til modbydelig Caricatur gaaende Udtryk, bevise Kunstnerens Fortrinlighed Videre har man af ham Herkules i Kamp med Diomedes's menneskeædende Heste, et Forsøg at legemliggjøre Sophisten Philostratus's Gallerie; Kronrøverne i Shakespeares Hamlet er det sidste Stykke i den første Afdeling. Füßli hører til de største nu levende Malere, hans Mønster er Michael Angelo, hans dristige Arbeider tabe sig ofte i det Overdrevne og uhyre.

Fustage, Varers Indfatning eller det Kar, hvori Varer indpakkes og forsendes. **Fusti** kaldes i Kjøbmandssproget hvad der regnes fra Varene for Smuds og Beskadigelse. **Fustiregning** kaldes Regningen over det Sønderbrudte, Fordærvede eller Beskadigede i de tilfor-

handlede Varer, hvorfor og Kjøbmændene bruge Ordene Refacti og Gerbelur.

Fyen, en af Danmarks største Øer 57 Qvadratmile stor, grændser mod Nord til Kattegat, mod Ø. til det store Belt, mod S. til Østersøen og mod V. til det lille Belt. Folkemængden er omtrent 110,300. Øen er i det Hele meget frugtbar paa Korn, Frugter, Hør, Hamp, Humle, Qvæg, Faar og Svier. Indbyggerne paa Landet beskjeftige sig hermed saavelsom med Strikning og Væv=ning. Kjøbstædernes Beboere nære sig af Handel, Ager=dyrkning, Haandværker, Skibsfart og Fiskerier. Fra Fyen udføres alle Slags Korn, Boghvede, Ærter, Æbler, Hør, Humle, Smør, Ost, Honning, Qvæg, Heste m. m. Forskjellige Næringsgrene drives med megen Flid og Ind=byggerne vise i det Hele megen Industrie og mere Cultur end Sjellands Indbyggere. Fyen tilligemed Langeland og Taasinge (Thorsenge) og Endeel Smaaøer udgjøre eet Stift med en Biskop og en Stiftamtmand. Det deles i to Amter: Odense og Svendborg Amt. Til Odense Amt, hvori Øens vigtigste Stad Odense ligger, høre 8 Herreder og til Svendborg Amt, Øen Langeland iberegnet 6. Paa Fyen selv findes 8 Kjøbstæder og paa Langeland een. Hele Stiftet har 201 Kirkesogne.

Fyrste betyder egentlig den Første eller Forreste. I Frankernes Sprog forekommer Ordet (Fürst) som Be=tegnelsen paa en personlig Værdighed og betyder den, der staaer foran i Krigshæren, Hærføreren (Hær=tog) hvorved han tillige erholdt en saa stor Anseelse, at han og i Freden gjaldt som den første. Hvad han havde været i Krigen blev han og i Freden, Befalingsmand, Regent. Da Fran=kerne bleve herskende Stamme blandt de germanniske Folkeslag, erholdt Ordet en almindelig Gyldighed og man be=tegnede dermed ethvert Statsoverhoved, Tilfælde og Om=stændigheder satte overalt i Spidsen af ethvert større eller mindre Menneskesamfund, den, som udmærkede sig ved Legems= eller Aandskraft eller ved Rigdomme erholdt Overvægt. Fyrsternes Værdighed foranlediger ei blot en politisk men og en historisk Undersøgelse, og til denne indskrænke vi os her. Vi see at Fyrste er et almindeligt Begreb, thi der gives Fyrster af forskjellig Rang og Be=nævnelse som Keiser, Konge, Churfyrste, Erkehertug, Stor=hertug, Hertug; souveraine og ikke souveraine Fyrster. Hvoraf kommer denne Forskjel? I den gamle Historie fin=des den ikke. Der kjender man blot et Slags Monarker, Kongerne, og hos Romerne, da der byggedes en Fyrste=throne paa Republikens Ruiner, Keiserne, Cæsarerne efter Julius Cæsar, som grundede en Enkelts Herredømme i

Rom. Navnet Konge var Romerne forhadt, derfor brugte man en anden Titel istedetfor denne. Forskiellen er altsaa grundet i den nyere Historie og fornemmelig ved Germannerne, der bleve herskende i Europa og hvis Stammer trængte til Italien, Frankerig, Spanien og Brittanien. Naar vi høre Romerne tale om Germannernes Konger og Forster maae vi tage os iagt for dermed at forbinde saadanne Begreber som nu ere herskende. En saadan Konge kan blot sammenlignes med Indiernes Cazifer. I Krigstider, naar flere Stammer gierde fælleds Sag, fulgte de en fælleds Anfører, Hertugen, Forsten, den Forreste. Med Krigen ophorte hans Commando, i Freden var hver Stamme for sig. Her valgte Folkemenigheden sig i fuld Forsamling en Høvding, af Romerne kaldet rex og princeps. Den Valgtes Opholdssted kaldtes Hof, hvor de offentlige Forsamlinger holdtes. Man skulde troe at Mænd af Aar og Erfaring almindelig valgtes til Høvdinge; der gives og de, som have paastaaet dette og tillige at Ordet Greve kommer af Grau (Graae) fordi man valgte Mænd, der vare graae af Alder til Fyrster; dog synes det som om man kun kan antage dette med nogen Indskrænkelse. Udtrykkelig siger Tacitus (Germ. 7) „Kongerne, (Høvdingerne) vælge de for deres Adels Skyld, Hertugerne for deres Tapperhed.” Veed man nu hvad Tacitus forstaaer ved Adel (c. 25) seer man lettelig dens Oprindelse af Rigdom og Landbesiddelser. Sandsynligviis foregedes Anseelsen, hvor Konge og Hertug, den adelige Rige og den tappre Hærfører forenedes i een Person. Naar nu en Stamme, som var i Feide med en anden, overvældede denne, smeltede begge sammen til eet og der opkom større Distrikter. Deraf kan man forklare hvad Tacitus siger paa et andet Sted (c. 12:) „ved Folkeforsamlingerne valgte man og Fyrster, der afgiorde Retten i Gauer og Flækker.” Disse synes følgelig at være staaet under Fyrsterne, og i det mindste taler den følgende Tid derfor at disse Underdommere vare Grever. Lidt efter lidt seer man de fleste smaae Nationer som Tacitus omtaler, forsvinde, men færre og større at komme frem, hvori sandsynligen de andre ere indlemmede. Meest udmærke sig de allerede under Gordian (237 244) ind i Gallien streifende Franker. Stedse foregede Fyrsterne deres Følge og dannede derved ligesom en staaende Hær imod Nationen selv. Vi finde i Markulphs Formularer og paa flere Steder hos Gregorius fra Tours, at Troskabsceed var indført blandt Frankerne, og at ei alene Fyrstens Følge, men og Folket, som dog endnu stedse havde den lovgivende Magt, aflagde den. Herved forandredes snart meget i Forfatningen, og som en Hovedforandring maa man ansee det, at Hertugerne og Greverne ei mere valgtes af Folket, men indsattes af Fyrsterne, der nu med

større Ret kaldtes Konger. De frankiske Konger satte Hertuger over Gauerne, eller i de af flere Gauer bestaaende Provindser, for deri at sørge for Krigsvæsenet og føre Folket i Marken i Krigens Tid. Greverne bleve satte over Gauerne som Dommere og øvede Regjeringsret, ei i deres eget, men i Kongens Navn. Aar 486 tilintetgjorde den frankiske Konge Chlodevig ved Seiren ved Soissons Levningerne af det romerske Herredømme i Gallien, som siden ombyttede det gamle Navn med Navnet Franker og Chlodevig blev Stifter af det frankiske Monarkie. Han og hans Efterkommere forøgede samme; dog var deres Storhed afvexlende. Det svækkedes, deels ved de indvortes Krige, som de frankiske Konger førte bestandig, deels ved gjentagne Delinger. Den hele Regjeringsmagt kom endelig i Hænderne paa en Major Domus, og een af disse Pipin den lille, bemægtigede sig 752 Frankernes Throne. Under hans Søn, Carl den store, efter hvem Stammen blev kaldet den carolingiske steeg Frankernes Rige til den høieste Spidse af Magt og Hæder. Den 25 Dec 800 paasatte Pave Leo den 3die Carl Keiserkronen i Rom, og han beherskede som Keiser en betydelig Deel af Europa. Havde nogen det Ønske, at ville herske alene saa var det Carl, og han forsømte Intet som kunde føre til hans Ønskers Tilfredsstillelse. Da han indsaae at Hertugernes Magt kunne blive Regenterne farlig lod han disse lidt efter lidt gaae ind og sikkrede derved Thronen. Men blot Carls Værdighed arvedes af hans Stamme ei hans Aand. Hvad han havde forenet formaaede hans Efterfølgere ei at holde sammen. Vel forenede Carl den tykke endnu engang de frankiske Lande under sit svage Scepter, men i Aaret 887 skildtes Rigerne ad paa nye, og den frankiske Keiserværdighed gik over til Tydskland. I denne Tid havde de fremmede Folks Indfald i dette Land gjort Hertugers Indførelse igjen nødvendig i det mindste i Grændseprovindserne. Allerede i Aaret 847 havde Ludvig den tydske indsat en Hertug i Thyringen for at beskytte denne Grændse mod Sorberne og ligeledes en egen Hertug i Sachsen; 907 erholdt Bayern og det rhinske Franken Hertuger. Da disse Hertuger og Greverne stedse tiltoge i Magt, saa begyndte begge at gjøre deres Embeder arvelige, unddrage sig Keiserens Magt og udøve den dem forlenede Magt, som eiendommelig, ei som modtagen af Keiseren. Kort derpaa tiltoge de sig og den Ret at repræsentere Nationen, hvilken Keiseren maatte tilstaae den, love at beskytte dem i deres Rettigheder og Værdigheder, benytte sig af deres fælleds Raad i Statsanliggenderne og ansee dem som Medhjelpere i Regjeringsforretningerne. Koblenzer-Fordraget fra 860 ansees derfor som een af de første Rigsgrundlove til Fast-

sættelsen af den tydske Rigsforfatning, som indskrænket ved Stænderne. En Overvægt mere erholdt denne Herrestand, da efter Ludvig Barns Død i Slutningen af det 10de Aarhundred Tydskland ophørte at være et Arverige og fra Conrad 1stes Regjering 912 blev et Valgrige. Allerede under de sachsiske Keisere (919 — 1024) viste sig Følgerne deraf, thi vi finde at Fyrsterne besidde deres Lande vel endnu som Keiserens Vasaller men dog arveligt, og at deres Stemmer paa Rigsdagene, som hidtil blot vare raadslaaende, nu bleve afgjørende. Under de frankiske Keisere (1024 — 1125, forsamlede de sig vel endnu ved Hofleiren for som Vasaller at vise Rigets Overhoved deres Tjeneste, men unddrage dem samme stedse mere, indtil de under Henrik 4de (1056 — 1106) næsten overtraadte den skyldige Agtelse. Under denne Keiser var det og at Hertugerne og Greverne begyndte at udøve Landshøihed, hvormed det snart lykkedes dem saaledes at de under Lothar af Sachsen (1125 — 1137) kun viste sig som deres Provindsers Landsherre. De Forrettigheder, som Fyrsterne under de frankiske Keisere havde tiltrodset og tilkjempet sig, men hidtil dog kun usurperet, fandt de Leilighed til at faae bekræftede og erklærede for retmæssige under de følgende schwabiske Keisere. De geistlige Rigsstænder gik foran; de verdslige fulgte dem. I Aaret 1232 lod Frederik 2den udstæde et Dokument, hvorefter enhver Fyrste rolig skulde have alle Friheder og Rettigheder efter sit Lands Skik, hvad enten det var ham forlenet eller han besad det som Eiendom. Fra dette Dokuments Datum vare alle de Usurpationer, som hidtil have fundet Sted, forvandlede til lovmæssige Rettigheder. Enhver Fyrste Greve og Herre var i sit Land, enhver Abbed og Biskop i i det til hans Stift hørende Distrikt den sande Regent. Paa denne Maade blev Tydskland et Indbegreb af nogle hundrede Stater, aldeles forskjellige i Størrelse, Navn og Forfatning. Denne Mængde Stater med ufuldkomne Souverainitetsrettigheder, forenede med hverandre ved et fælleds Overhoved, udgjorde et Statslegeme, kaldet det tydske Rige. Da det var et Valgrige erholdt Rigets Stænder naturligviis Valgret, som fordum tilkom hele Folket. Endnu ved Conrad 1stes Valg udøvede det samme, leiret ved Rhinens Bredder mellem Mainz og Worms. Men snart kom denne Forretning under Form af Raadslagning i Hænderne paa nogle faa enkelte Fyrster, der siden blot ventede paa de Øvriges Bifald. Valget tilfaldt de Biskopper og Fyrster, som beklædede Erkeembeder, hvilke efterhaanden og i Stilhed havde dannet sig fra Otto 1stes Tid (936), saaledes at de geistlige Fyrster havde Statsembederne, de verdslige derimod Hofbetjeningerne som Erke-

embeder. Herved erholdt ide tre Erkebisper af Mainz, Trier og Cøln og adskillige verdslige Fyrster en større politisk Vigtighed. Ved Frederik 1stes Valg (1152) omtales udtrykkeligt at det var skeet ved 6 til 8 Rigeerke=Embedsmænd. Ved ethvert nyt Keiservalg blev de øvrige Fyrsters Deel deri stedse mindre; i Midten af det 13de Aarhundred bleve de gandske udelukkede og de syv Stammeførere forsamle e sig alene til Valg eller Chur, hveraf de bleve kaldte Churfyrster, Ved Churforeningen 1338 og ved Carl 4des gyldne Bulle fra 1356 blev Churcollegiet fuldkomment uddannet. Paa slig Maade opkom de forskjellige Fyrstetitler. Kun Churfyrsterne vare udelukkende egne for Tydskland, i andre Lande finder man og de øvrige Titler, fordi næsten alle store Stater først med Tiden flode sammen af de mindre. Da var det blot Keiserne og Kongerne, der havde fuldkommen Høihedsret. Derfor gaves der egentlig ingen Konge i det tydske Rige, uden den romerske, enhver Keisers forudvalgte Thronfølger. Da derfor en Churfyrste af Brandenburg egenmægtig udnævnte sig til Konge i Preussen var dette Indgreb i de keiserlige Rettigheder. Nu var der en fuldkommen Souverain i Statslegemet ved Siden af den, som alene burde være det; og hvor stor Ret den Wiener-Statsmand havde, der strængt dadlede sit Hof for at have erkjendt Preussens Kongedom, viste siden de Krige, Preussen har ført imod det østerrigske Keiserhuus. Dette var det første Skridt til den tydske Constitutions Kuldkastelse, hvilken fuldførtes ved Rhynforbundets Oprettelse, hvorved de førrige Rigsfyrster erholdt fuldkommen Souverainitet. Mange forandrede deres Titler og istedet for Churfyrster bleve de Konger og Storhertuger. Hidtil havde Kongerne forlangt og virkelig tildeels erholdt lige Rang med Keiserne; nu synes det som Keiserne have første Rang og Kongerne kun den anden. Ruslands Stifter, Peter den 1ste. havde gjort Begyndelsen med, ved Siden af den ene Keiser (Tyrkernes Sultan havde kun lige Rang, ei lige Titel) endnu at opstille en anden. Frankerig blev ophøiet til et Keiserdom af Napoleon 1804, men dette faldt igjen med ham 1815. Den tydske Keiserværdighed ophørte ved Rhinforbundets Oprettelse; derimod opkom alerede noget før et østerrigsk Keiserhuus. Det tydske Statsforbund er vel siden igjen oprettet, men der gives desuagtet ingen tydsk Keiser, som Rigets Overhoved.

Fyrsteforbund (det tydske). Naar man vil forstaae Anledningen til og Hensigten med det tydske Fyrsteforbund, maae man gaae tilbage til den baierske Mandsstammes Uddøen med Maximilian Joseph (30te Dec 1777). Efter hans Død skulde hans Lande tilfalde den nærmeste

Agnat, Churfyrste Carl Theodor af Pfalz. Denne barnløse Fyrste havde givet efter for Huset Østerrigs Hensigter, hvilket havde formaaet ham til, ved tilsyneladende retmæssige Fordringer paa de ledige Lande, at give Slip paa Arven i Wiener-Conventionen (3 Jan. 1778). Denne Convention modsatte sig den præsumtive Arving af Pfalz Hertugen af Zweibrücken, og den retmæssige Arving til den bayerske Allodialarv, Churfyrsten af Sachsen. Begge søgte Kongen af Preussens Mægling, hvilken, efterat alle diplomatiske Underhandlinger med Østerrig vare afbrudte begyndte den bayerske Arvefølgekrig (Juni 1778). I Freden til Teschen (13de Mai 1779), som endte denne Krig, blev Wiener-Conventionen ophævet, Østerrig erholdt af Bayern blot Innviertel tilligemed Braunau, og Carl Theodor kom i Besiddelse af de øvrige Lande. Preussen og Rusland, der vare Bundsforvandte paatoge dem at garentere denne Fred. Nogle Aar efter, da Keiser Joseph fulgte sin Moder i Regjeringen over de samtlige østerrigske Stater fattede han paa nye den Tanke at arrondere og forstærke den østerrigske Stat ved Bayern. Han indledede derfor hos den aldrende Churfyrste Carl Theodor Bayerns Bortbyttelse mod de østerrigske Nederlande, dog med Undtagelse af Luxemburg og Namur og lovede tillige Churfyrsten Nederlandene under Titel af Kongeriget Burgund. Friherren af Lehrbach søgte at vinde Churfyrsten og den russiske Gesandt Grev Romanzow gjorde sig Umage med Hertugen af Zweibrücken som præsumtiv Arving, for at faae dem til at bifalde Planen, og Østerrig lovede foruden hiin Aftrædelse endnu en Sum af tre Mill. Gylden. Tilsidst erklærede man Hertugen, at man var forsikkret om Churfyrstens Bifald, og at Sagen ogsaa uden ham vilde komme istand. Men Hertugen svarede, at han ei vilde villige i Aftrædelsen af sine Forfædres Lande og vendte sig derfor paa nye til Frederik 2den af Preussen. Denne understøttede strax Hertugens Forestilling til Catharina 2den af Rusland med alt Eftertryk, og erholdt den Erklæring, at Keiserinden havde anseet dette Bytte nyttigt for begge Parter, men at det maatte være afhængigt af begges frie Villie. Omendskjøndt nu og Ludvig 16de som Medgarant for Teschner-Freden lod Kongen af Preussen forsikkre, at Joseph 2den hans Allierede, havde opgivet dette Project formedelst Hertugen af Zweibrückens Modstand, saa vægrede dog Wiener Hoffet sig ved at give en bestemt og tilfredsstillende Erklæring. Frederik indbød derfor i Marts 1785 Churfyrsterne af Sachsen og Hannover til et Forbund, hvis Hensigt var at holde over det tydske Riges Integritet og Forfatning. Chursachsen overdrog sin Gesandt i Berlin Grev Zinzendorf og Churhannover Ministeren von Beulwitz at slutte samme. Saaledes blev uagtet alle

Østerrigs og Ruslands Modbestræbelser og Noter, det saa kaldte Fyrsteforbund undertegnet i Berlin den 23de Juli 1785 af Brandenburg, Sachsen og Hannover; herved forpligtede disse tre Hoffer sig til at opretholde og befæste den tydske Rigsforfatning, overeensstemmende med den westphalske Fred og de følgende gyldige Fredsslutninger, den keiserlige Valgcapitulation og de øvrige Rigslove. Forholdsreglerne i Henseende til Bayerns Bortbytning indeholdtes i en hemmelig Biartikel. Inden nogle Maaneder tiltraadtes Forbundet af Churfyrsten af Mainz og hans Coadjutor Dalberg, Landgreven af Hessen Cassel Markgreverne af Ansbach og Baden, Hertugerne af Braunschweig, Zweibrücken, Mecklenburg, Weimar og Gotha samt Fyrsten af Anhalt Dessau. Østerrigs Plan var forstyrret ved denne Frederik den stores sidste offentlige Act. Angaaende dette Fyrsteforbund, hvilket man i sin Tid ansaae som en sikker Støtte for den tydske Forfatning, udkom en Mængde Skrifter, blandt hvilke et af Christ. Wilhelm Dohm. über den deutschen Fürstenbunds, Berlin 1788, og et andet af Johannes Müller: Darstellung des Fürstenbunds, Leipzig, 1787, have varig Interesse.

Fyrsteret kaldtes i den tydske Statsforfatning den Keiseren tilkommende Magt at fælde en afgiørende Dom i Sager, som angik en Rigsfyrstes Liv, Ære eller Lehnsret. Om denne Rets Oprindelse veed man intet vist. Publicisterne streede om Keiseren alene kunde udøve den, eller han skulde tage de øvrige Rigsstænder med. Denne Fyrsteret maa ei forvexles med Privatfyrsteretten, det er de Love, som en Regent har at iagttage i sine Privatforhold, eller snarere de Rettigheder, der tilkomme ham i disse Forhold eller i Huusanliggender, modsatte Statsanliggender. En formelig Lovbog gives ei derover: man antager det, der stemmer overeens i de europæiske Hoffers Skikke, almindelig som Norm. Successioner, den faderlige Magt, Formælinger, Formynderskaber og overhovedet Familiesager ere Gjenstande for denne Ret

Fyrste- eller Landsskoler. Disse vigtige Lære- og Opdragelsesanstalter i Kongeriget Sachsen, bleve stiftede 1543 af Churfyrste Moritz, som bestemte Bygningerne af de ophævede Klostre i Pforte, Meissen og Grimma (først i Merseburg) til Skoler, hvilke han saa rigelig udstyrede med de tildeels meget anseelige Klostergodser, at flere hundrede Drenge for Størstedelen uden Betaling og tildeels for ubetydelige Skolepenge, deri kunde underholdes og underviises Fra deres Orkomst udmærkede disse Skoler sig ved deres faste Stræben efter grundig og lærd Dannelse, og denne Characteer have de beholdt, uagtet

Tidernes Fremskriden have gjort betydelige Forandringer ved dem nødvendige. Derbos have de det vigtige Fortrin, at Eleverne, der danne ligesom en stor Familie med Lærerne, ere under bestandig Opsyn og den hele Dag igjennem beskjeftiges paa en nyttig Maade, uden derfor at tilbringe mange Timer ubevægelige i Høresalene. Den største talrigste og berømteste af de tre Fyrsteskoler er den i Pforte eller Schulpforte, fordum et Cistercienser-Kloster $1\frac{1}{2}$ Miil fra Naumburg, beliggende ganske eensomt i en yndig Egn. Indvielsesdagen var den 1ste Nov. 1543. I Begyndelsen var Alumnernes Antal bestemt til 100, men allerede Churfyrste August, Moritzes Efterfølger, tilføiede 50 og lod Skolebygningen udvide. Derved blev den Indretning truffen, at enhver Churfachsisk Stad skulde have nogle Fripladse at besætte, hvilke dog i Mangel af Indfødte kunde gives til Fremmede, naar disse engang for alle betalte en vis Sum. Blandt de 50 nye oprettede Pladse vare 20 Kostpladse for Udlændige, som aarlig betalte 25 Gylden og derfor ligesom Alumnerne fik Alt hvad de behøvede. Eleverne havde et Slags Uniform (den saakaldte Spanier, en rund Hue af sort ..., og Skeleksien, en kort sort Kappe, der neppe skjulte Ryggen) der først er bleven afskaffet i de nyeste Tider. Den gamle Skoleindretning kan man lære at kjende af Pertuchs Chronicon Portense. Først i Aaret 1780 under den fortjente Geislers Rectorat begyndte mange vigtige Forbedringer, blandt hvilke den væsentligste var at Skolehusets øverste Etage blev forvandlet til en Sovesal, da hidtil kun to og to havde boet og sovet sammen i en Celle. Derimod boede nu tretten tre og flere Elever i en Celle, med hvis Opsigt og Underviisning det blev ved det Gamle. Men snart følte man, at disse Forandringer ei vare tilstrækkelige og forvandlede Cellerne til Stuer, saaledes at alle Eleverne nu beboe 12 rummelige Stuer; mellem to af Stuerne boer paa et eget Kammer en Collaborator, der har Opsigt med dem. Beboerne af to Stuer sove paa en egen Sal og Collaboratoren hos dem i et særskildt Cabinet. En næsten ligesaa forandret Skikkelse erholdt den offentlige Underviisning; men først i Aaret 1808 blev Overconsistorial-Præsident von Nostiz Jänkendorf sendt til Pforte; han bekjendtgjorde en nye Skoleindretning og Læreplan, hvilken ei længe efter blev sat i Virksomhed. Det af 4500 Bind bestaaende Bibliothek aabnes to Gange ugentlig for Eleverne: de kunne og faae Bøger derfra til Afbenyttelse paa længere Tid. Skoletiden er egentligt bestemt til 6 Aar, for at kunne afgaae tidligere behøves kongelig Tilladelse. Foruden Rectoren er der endnu ansat syv Professorer, en Lærer i Dands og een i Skrivning og Tegning. Indkomsterne bestyrer Rentemesteren, der tillige som Skoleforvalter har Oekononomien under sig. Fra 1543 havde

8500 Elever erholdt Underviisning og Ophold i Pforte og af disse ere dannede mange udmærkede Mænd, som Grævius, Ernesti, Klopstock, og af endnu levende, Sartorius, Eichstädt, Seidenstücker, Böttiger, Döring og mangfoldige Andre. Fyrsteskolen i Meissen, kaldet Afranum blev aabnet den 3die Juli 1543 og har 118 Pladse. Eleverne boede indtil den nyeste Tid fordeelte i to saakaldte Sovehuse fire og fire sammen og sov i særskildte ligeoverfor hinanden liggende Kamre. Ved de færre Indkomster blev det først i Aaret 1812 muligt at forvandle Cellerne til Stuer og ansætte nogle Collaboratorer. Ogsaa her er et Bibliothek, bestaaende af flere tusinde Bind. Underviisningen besørge syv Professorer og en Skrive-, Sprog- og Dandsemester. Til de berømte Elever af denne Skole høre Lessing, Gellert, Rabener, Klotz og blandt endnu levende Nizsch, Zachariä i Heidelberg og Andre. Den tredie Fyrsteskole, som hidtil har beholdt sin gamle klosterlige Form, er i Grimma i en behagelig Egn ved Mulde. Ogsaa denne stiftedes 1543 i Merseburg, men, da den ei der vilde trives blev den flyttet herhid 1550 og indviet den 14de Sept. Den har 85 Pladse, der for Størstedelen ere Friepladse, tildeels og Kostgjængerpladse. Eleverne ere deelte i fire Classer og underviises af fem Professorer og nogle andre Lærere. I Cellerne boe tre og tre sammen. Ogsaa her ere betydelige Forbedringer foretagne, og den gamle Form har kun vedligeholdt sig i det udvortes, fordi Skolen ei havde betydelige Fonds, hvorfor den ligesom Afranum i Meissen maatte have Tilskud fra Pforte. Bibliotheket er 4000 Bind. Her studerede Samuel og Esaias von Pufendorf Cramer (Cantsler i Kiel), Hederich, Tittmann og andre berømte Lærde. Disciplenes Antal i Fyrsteskolerne indskrænker sig nu ei til det bestemte Antal Pladse, men de kunne med kongelig Tilladelse ogsaa Extraneer tage Deel i Underviisningen. Foruden disse har Klosterskolen i Roßleben 7 Mile fra Pforte en lignende Indretning med 30 fri og 30 Kostpladse og den af Ernst Georg 1577 stiftede hennebergske Fyrsteskole i Schleusingen.

Fægtekunst kaldes den Kunst færdigen at forstaae personlige Angreb og Forsvar, især med Kaarde eller Sværd. Den anvendes ei blot i virkelig alvorlig Kamp men og for at styrke og smidiggjøre Legemet ved regelmæssige Bevægelser og selv som Forstillelse som fuldendt Fremstilling af en vexelsidig Kamp. Herved nærmer sig den skjønne Kunst, omendskjøndt Legemets Bevægelser ei ere frie men indskrænkede ved Angrebets og Forsvarets Hensigt. I sidste Tilfælde, maa den ei betragtes som en virkelig Kamp paa Liv og Død, men som et Slags Leeg, hvorved man betjener sig af Hug- og Stikrappierer. I Fægtekun-

sten have fornemmelig de Franske bragt det vidt. Cavalleristernes Fægtekunst har meget lidet tilfælles med den sædvanlige. Skriftlig Underviisning i Fægtekunsten kan erholdes i Schmidts Lehrschule der Fechtkunst, men den bedste Underviisning er den practiske.

Færøerne, en Samling af 22 Øer i Nordsøen under 61° 15' — 62° 20' N. B., Kongeriget Danmark tilhørende. Da Harald Haarfager erobrede Norge droge en Mængde Misfornøiede ud, og Endeel af disse (Normanner) nedsatte sig paa Færøerne. Af disse Øer ere de 17 beboede af 4774 Indb. paa omtrent 23 Qvadratmile. Landet bestaaer meest af Klipper, som dog paa de fleste Steder ere bedækkede med en temmelig frugtbar Jordskorpe. Climatet er ei saa koldt som i andre Lande under samme Bredde, Luften er sund og Indbyggerne naae almindelig en høi Alder. Korn findes der kun lidet af, derimod er der Overflødighed af Græsgange, hvorfor og Landet har megen Qvægavl men især Faareavl. Af Mineralier findes fornemmelig Steenkul. Der findes og betydelige Tørvemoser, som erstatte Mangelen paa Skov. Indbyggerne forarbeide mange uldne Varer, som Strømper, Nattrøier og Vanter &c.; desuden drive de Fiskerie og have betydelig Fuglefangst. Fra Færøerne udføres uldne Varer, Skind, Uld, Tælle, Smør, saltet Kjød, Fier (Ederduun,) Fisk og Tran. Derimod indføres Korn, Salt, Hamp, Jern, Viin, Trævarer, Colonialvarer m. m. De Nordmænd, som først landede paa disse Øer, fandt der en Mængde vilde Faar, hvorfor de kaldte dem Faareøerne, hvilket er forvandlet til Færøerne. De vigtigste Øer ere Strømøe og Suderøe. Paa den første ligger Byen Thorshavn, hvor der findes en latinsk Skole og hvor Landfogden og de fornemste Embedsmænd boe. Øerne ere inddeelte i 6 Sysler og 7 Præstegjeld og bestyres af en Landfoged en Lagmand, en Sorenskriver og 6 Sysselmænd.

Fæstning kaldes et ved Kunst for enhver mulig Krig saaledes indrettet Sted, at Faa deri kunne forsvare sig imod mange, som angribe dem. En Fæstnings Hensigt er, foruden at tjene til Magasin for alle Slags Krigsfornødenheder, at opholde en Fiende i sine Fremskridt og vinde Tid for en slagen Armee; thi Fienden er for ei at udsætte sig i Fare nødt til at anvende i det mindste en Deel af sin Styrke mod Fæstningen. Dens Fortrinlighed er afhængig deels af Forholdet hvori Forsvarerne staae til Angriberne, deels af Tiden, hvori den kan holde sig. Naar man antager en Fæstnings ydre Polygons Side til

99 rhinlandske Roder, saa behøver, Udenværkerne undtagne en Mangekant af

Sider —	til Angreb	til Forsvar	og holder sig efter Løbegravenes Aabning.
6	2400 Mand	30000	18 til 20 Dage
7 — 8	3000-3500	40000	24
9 — 11	4000-5000	50000	30
12 ꝛc.	5000-6000	60000	42

Hvoraf følger, at i Almindelighed større Platse have Fortrinnet for mindre. — Foruden Omkredsen, som bestaaer af Bastioner og Courtiner ere følgende de væsentlige Dele af alle Fæstninger; Hovedgraven, Halvmaanen med Redouter for Courtinerne, den bedækkede Vei og Glaciet; i de indgaaende Vinkler af den bedækkede Vei, Vaabenpladse for Besætningen ꝛc. Men foruden dette behøves en indsigtsfuld og virksom Commandant, en duelig Ingenieur og en tapper Garnison. Alle Udenværker kunne næsten ansees som overflødige for den ringe Nytte, de gjøre. Naar en Fæstning skal have en god Beliggenhed, maa den i Kanonskudsvidde ei beherskes af nogle Høider; enkelte Sider maae være uangribelige, Moradser eller iværksatte Oversvømmelser maa vanskeliggjøre Adgangen; man maa være istand til at forsyne Fæstningen med alle Nødvendigheder, selv naar Fienden ligger for den; Beleirerne bør ei kunne finde nogen Side, hvor de ubehindret kunne arbeide, Tilførsel og Tilbagetog maa kunne afskjeres Beleirerne; Vande og Klipper maa hindre dem i at lede Løbegraverne og anlægge Batterier, den bør beherske Passer og Strømme.

Fødsel er den Act hos Pattedyrene, da de bringe en Unge af deres Art til Verden. Naar nemlig Frugten har ligget den behørige Tid i Moderen og er istand til at føre et selvstændigt Liv løsriver den sig for at leve uafhængig af Moderen. Naar nemlig Frugtmoderen ved Frugtens tiltagende Størrelse er udvidet til sit Maximum, vaagner igjen dens Pirrelighed og Contractionsevne, den trækker sig sammen fra Bunden imod Aabningen og ved Siderne og driver det modne Foster ud. Fødselstiden er forskjellig hos de forskjellige Slags Dyr, men for hver Art er Tiden nøie bestemt for Frugtens Modenhed. Barnet fødes efterat have ligget 39 til 40 Uger i Moderen. Fødselsmoderens Sammentrækning er forbunden med smertelige Følelser, som kaldes Veer, som inddeles i Forveer, der ei ere saa heftige og de virkelige Veer. Fødselsmoderens Sammentrækning foregaaer i samme Orden, som samme Udvi-

delse gik for sig, da den øvre Deel eller Bunden først trækker sig sammen, medens den nedre Deel og Aabningen eller den saa kaldte Modermund udvider sig. Herved synker Frugten henimod Aabningen: den i Frugthinden værende Vædske drives foran som den Deel der gjør mindst Modstand og danner en Blære, som meget bidrager til Modermundens Udvidelse. Det er derfor skadeligt, naar uvidende Jordemødre, ved Kniben i Blæren for tidligt bringe den til at briste. Naar Veerne blive stærkere gaaer denne Blære af sig selv itu og strax fremkommer Barnets Hoved. Da Hjerneskallens Dele endnu ei ere gandske fuldendte, men kun ved et Membram forbundne paa Hvirvelen, saa de endog kunne skydes over hinanden, saa kan Hovedet ved det Tryk, det lider faae en mere langagtig og sammentrykt Form, hvorved det desto lettere kan glide ud igjennem Fødselsdelene, hvorpaa snart den øvrige Krop følger. Fødselen i sig selv er ingen Sygdom, men formedelst den betydelige Revolution den foraarsager i Legemet kan den give Anledning til Sygdom. Vel fordrer Fødselen en heftig Anstrængelse af Naturen, men denne har og truffet mange og høist hensigtsmæssige Tilberedelser til den. Dog bliver Fødselen stedse baade med Hensyn til Legeme og Sjel af yderste Vigtighed for Qvinden. Hvilken Overgang fra Sorg, Smerte, bange, angestfuld Forventning til den glade Overbeviisnig at have født et Menneske! Men tillige hvilken Revolution i Legemet ved Befrielsen fra Svangerskabets Byrde, ved Overgangen fra den meest smertefulde, heftige Anstrængelse til pludselig Udmattelse! Hertil kommer Sindsbevægelsen, Tabet af Blod, den forandrede Retning af Næringsfunktionerne, først i Frugtmoderen og siden i Brysterne. Omendskjøndt altsaa Fødselen selv ingen Sygdom er, saa kan dog en saa pludselig og voldsom Revolution i Legemet let give Anledning dertil og fordrer altsaa den største Skaansel. Gaaer Fødselen regelmæssig for sig paa den ovenbeskrevne Maade kaldes den naturlig. Dertil udfordres, at Moderbækkenet er rigtig bygget og at dets Aabning tillader den modne Frugt frie Udgang, at Frugtens Størrelse svarer til Bækkenet, fornemmelig at Hovedet har den af Naturen bestemte, til Bækkenets Gjennemsnit svarende Omfang, Frugtens rigtige Stilling og endelig at de udvortes Fødselslemmer ei have nogen unaturlig Beskaffenhed. Let Fødsel kaldes den som gaaer for sig uden heftige Anstrængelser eller Smerter og i kort Tid ei over 6 til 8 Timer fra Begyndelsen af de sande Veer. Svær kaldes Fødselen, naar den vel er naturlig men forbunden med overordentlige Anstrængelser og Smerter og fordrer megen Tid. Unaturlig (egentlig kun uregelmæssig) Fødsel er en saadan, hvorved een eller flere af de anførte Fordringer til en naturlig Fødsel mangle f. Ex.

naar Qvindens Bækken ei er rigtigt bygget, eller i Barnebommen bragt i en urigtig Stilling ved den engelske Syge, naar Aabningen er for trang, saa Barnets Hoved selv ved den stærkeste Sammenpresning ei kan gaae igjennem, naar Frugtens Stilling er urigtig ꝛc. En kunstig Fødsel er den, som frembringes ved Kunstens Hjelp med Instrumenter eller Haandgreb af Accoucheuren. Fortidlig Fødsel kaldes en saadan, som indtræffer nogle Uger før den rette Tid er forløben nemlig efter den 7de og før Slutningen af den 9de Maaned. Omendskjønt Naturen har bestemt Frugten en Tid af 40 Uger til dens Modenhed, saa kommer den dog undertiden nogle Uger for til den Uddannelse at den kan forlade Moderen. At den desuagtet ei er fuldkommen moden bemærker man af adskillige Tegn. Et saadant Barn skriger ikke som andre Børn, men giver blot en utydelig Lyd fra sig, sover stedse, maa stedse varmes, hvis ei Hænder og Fødder skal blive kolde paa det. Desuden er og — naturligviis meer eller mindre eftersom det har naaet større eller mindre Modenhed — Huden paa hele Kroppen rød, ofte endog blaa, bedækket med et bløbt, langt uldent Haar, især paa Kinderne og Ryggen; Fontanellen er stor, Hjernebenene let bevægelige, Ansigtet er gammelt, rynket, Øinene for det meste lukkede, Neglene paa Fingrene og Tæerne korte og bløde, neppe en Linie lange; Vægten er under 6 efte endog under 5 Pund. Utidig kaldes Fødselen, naar Frugten fremkommer før den 7de Maaned; dette er et i en saadan Grad umodent Barn at det ei kan leve. Sildig Fødsel er den som først indtræffer efter den sædvanlige Tid af 40 Uger. Da denne Regning alene grunder sig paa Moderens Angivelse saa kan ofte Feiltagelse eller Bedrag finde Sted herved. Alligevel er en saadan Fødsel af største Vigtighed, da der kan spørges om et Barn, der er født over 40 Uger efter Faderens Død kan ansees som retmæssigt eller ikke. De medicinske Skribentere have været af meget forskjellige Meninger i dette Tilfælde. Nogle betvivle Moderens Foregivende ved slig en for sildig Fødsel, og angive som Grunde at Naturen forbinder sig til Svangerskabets bestemte Tidsrum, og at Sorg, Sygdom ꝛc. ei kan forhindre Frugtens Vært. Andre derimod paastaae, at Naturen heri ei binder sig til nogen Regel og at mange Aarsager kunne sinke Frugtens Vært ꝛc. Plenk siger (i sine Begyndelsesgrunde til Fødselshielpen) at uigjendrivelige og paa det nøieste undersøgte Bemærkninger have godtgjort, at Fødselstiden kan undertiden forsinkes til den 10, 11te Maaned og derover. I Røderers Opusc. med, anføres at et Barn havde været 15 Maaneder i Moderen, da det kom til Verden og veirde 8 Pund. Man maa i slig Tilfælde dømme med stor Varsomhed og overveie alle Omstændigheder.

Man har iagttaget at slige silbigt fødte Børn have givet Tegn paa en udtrykkelig Bevægelse over 6 eller 7 Maaneder for Fødselen, at de have havt en større legemlig Udvannelse end sædvanligt, thi de vare overhovedet større, havde haardere Knogler, Haarene vare længere og mere farvede. Stemmen stærkere, Linene og Ansigtet mere levende; mange skulde endog havt enkelte Tænder. Feilfødsel, Aborteren, naar Frugten skiller sig saa tidligt fra Moderen at den ei kan leve, fra Begyndelsen af Svangerskabet til den 7de, men oftest i den tredie Maaned. Aarsagen hertil kan ligge i Moderens alt for store Pirrelighed, ogsaa i for megen Fuldblodighed. Tilstødende Omstændigheder kunne give nærmere Anledning f. E. Stød, Fald, Dands, Krampe, Lidenskaber ꝛc.

Fødselshjelp er Udøvelsen af den Kunst ved bestemte mechaniske, paa physiologiske og pathologiske Kundskaber grundede Forretninger for at lette Fødselen og saavel før, som under og efter Fødselen sørge for den Svangres, Fødendes og Nyforløstes Sundhed og Liv. Den er en Deel af Chirurgien, ligesom denne igjen en Deel af Lægekunsten i det Hele. Jordemodervidenskaben er den Deel af Fødselshjelpen, som bestemmer den naturlige Hjelp for Moder og Barn, selv ved en let Fødsel, hvorimod man ved Fødselshjelp ei alene indbefatter denne men og den kunstige Hjelp ved svære unaturlige Fødsler. Fødselshjelp i vidtløftig Forstand har vel fundet Sted fra de ældste Tider, endog hos ukultiverede Folk, skjøndt meget ubetydelig. Selv hos Fortidens mere cultiverede Folk, om hvilke vi have nærmere Efterretninger, stod denne Kunst endnu paa et lavt Trin. I Ægypten vare blot Præsterne i Besiddelse af Videnskaber og Kunster, derfor udøvede de og Lægekunsten og gave sandsynligt deres Raad ved svære Fødsler. Israelitinderne havde vel Gjordemødre, men deres Kunst gik ikke vidt. De første Efterretninger om kunstig og mandlig Fødselshjelp finde vi hos Grækerne; de ere fra Hippokrates's Tidsalder (†357 f. Chr). Lægerne meddeelte ved svære Fødsler deres Raad. Gjordemødre og Chirurger ydede Hjelp efter Kunstens Regler, saavel med Hænderne som med Instrumenter. Af hiin Tids Skrifter see vi at Accouchementvidenskaben stod paa et høiere Trin hos Grækerne end den stod paa de fleste Stæder i Europa i forrige Aarhundred. Desuagtet foretog man ogsaa hos dem adskilligt, deels Skadeligt deels uhensigtsmæssigt, og man foretog kun lidet af det som egentlig var nødvendigt. Mange Gange nøiedes de med at anraabe Eileithya, deres Fødselsgudinde, om Hjelp. Romerne vare i Førstningen et krigersk Folk, som ei agtede Kunster og Videnskaber. Saaledes var og Fødselshjelpen indskrænket til nogle ubetyde-

ligheder og til Ofre for Juno, Lucina og andre Guddomme, der forestod Fødselen. Først senere i Monarchiets Tid kom Lægekunsten og med den Fødselshjelpen i en bedre Stand. Romerinderne havde sædvanlig Gjordemødre, men ved svære Fødsler bleve Læger kaldne til Hielp. Disse vare enten selv Græker, hvoraf der i Keisernes Tid levede mange i Rom, eller deres Kundskaber vare for Størstedelen ofte af de græske Skribentere. Til dette Tidsrum høre fornemmelig Celsus (40 ef. Chr. Soranus (100 Aar ef. Chr.) Moschion, som har forfattet den første Lærebog i Gjordemødrevidenskaben og Galen paa samme Tid som de to forrige. Efter det romerske Riges Undergang i Vesten fulgte en lang Række af Aar, hvori Videnskaberne og Kunsterne laae begravne i Mørke. Kun hos Araberne vedligeholdt sig endnu nogen Lærdom, og med denne Lægevidenskaben og Fødselshjelpen, som vi kunne see af de Skrifter, der ere komne til os fra hiin Periode f. Ex. af Rhazes (†932) Haly Abbas, Avecenna (†1036) og Abulcasis (1122). Vi see tillige, at der ei gjordes nogen videre Fremgang, men at man blev staaende paa det Trin, som man stod alerede i Hippokrates's Tid. I Europa blev Lægekunsten paa den Tid dyrket af Araberne (i Spanien) af Jøder, Munke og Qvinder. Uvidenhed og Overtroe var hos de fleste traadt istedet for Videnskab; den kunstige Fødselshjelp synes at have indskrænket sig til Udskjærelsen af Fosteret af den døde Moders Liv. Ved Afrikaneren Constantin (1087) blev Sprogkundskaber og Medicin bragte til Italien. I Salerno stiftedes en medicinsk Skole, paa hvilken i det tolvte Aarhundred den saa kaldte Civitas Hippocratica blomstrede, og som siden blev Moder til de medicinske Skoler i Montpellier og Paris (1220) og alle medicinske Faculteter i Europa. Derved, at Paverne overgave Munkene Medicinens Udøvelse samt Lærepladsene ved de nye stiftede Skoler, og Anatomiens og Chirurgiens Udøvelse blev forbudet alle Læger paa det strængeste (1215) blev og Fødselshjelpevidenskaben indskrænket til indvortes og overtroiske Midler, og anatomiske Kundskaber manglede aldeles. Omendskiøndt Paven senere (1311) forbød Munkene Udøvelsen af Medicinen, blev den dog saavelsom andre Videnskaber nedsjunken i Barbarie, og Fødselshjelpevidenskaben blev gandske overladt Qvinder, Munke, Hyrder og andre slige Folk. Vare de færdige med deres Kunst anraabte de Helgene og hængte Billeder og Reliquier paa Barselkonen ꝛc. indtil Barnet eller Sjelen forlod hende. Saaledes vedblev Tilstanden indtil det 16de Aarhundred. Nu begyndte en bedre Tid for Videnskaberne overhovedet og ligeledes for Lægevidenskaben ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse i det 15 Aarhundred. Grækernes, Romernes og Arabernes Skrifter kunde nu mangfoldiggiøres. Aandsforbindelsen

blev almindeligere blandt Menneskene, Forskningsaanden vaktes paa nye og fik mere Næring end forhen. Vel var ved denne Tid Fødselshielpen saa aldeles i Hænderne paa Qvinder, at det ansaaes som den største Skam for en Mand at befatte sig dermed og det betragtedes som et afskyeligt Angreb paa Qvindekjønnets Ære og Dyd, og den der gav sig af dermed som en Eventyrer og Troldmand. Ja i Hamburg dømte man endog (1521) en vis Dr. Veites til Baalet derfor. Dog forgjeves hist og her for en bedre Underviisning for Gjordemødrene ved Forfattelsen og Udbredelsen af Gjordemoderbøger, blandt hvilke de første var af Eucharius Røßlin (Roslein) i Worms og udkom (1513) under Titel: Svangre Koners og Gjordemødres Rosenhave. Den nu igjen tilladte og mere begunstigete Bearbeidelse af Anatomien, bidrog og meget til Forbedringen af Fødselshjelpevidenskaben, hvori fornemmelig Vesalius i Padua udmærkede sig (1543). Lægerne og Chirurgerne beskjeftigede sig dog endnu kun blot med det theoretiske, dog gik de sidste lidt efter lidt over til Praxis, da de forrettede den ei allene tilladte men og lovmæssig paabudne Udskjeren af Frugten hos afdøde Svangre saavelsom andre ved Fødselen forefaldende Operationer. Frants Rousset, Saarlæge i Paris fremsatte i et Skrift (1581) først Muligheden af et heldigt Udfald ved Snit i Fødselsmoderen hos Levende, hvilket han gav Navn af Enfantement cæsarien, cæsarisk Børnefødsel, hvoraf siden det nu almindelige Navn Keisersnit opkom. Efter dette Skrifts Udbredelse blev og denne Operation foretaget med Levende baade i og uden for Frankerig, selv undertiden uden at den var uomgjengelig nødvendig. I Tydskland kom Mænd endnu yderst sjelden til Fødselshjelp, hvorimod det i Frankerig og Italien allerede var mere brugeligt, at kalde Læger til Hjelp. En i Accouchementvidenskaben til sin Tid berømte Chirurg i Paris, Julius Clement, som hjalp Mad. de la Valiere, Ludvig 14des Maitresse ved hendes Nedkomst, erholdt først som Hæderstitel Navn af Accoucheur (1711) hvilket behagede Saarlægerne saa meget at de lidt efter lidt lode sig alle kalde saaledes. Henrik af Deventer var den første, som (1701) forsøgte at lægge en videnskabelig lig Grund for Fødselshjelpen. I Frankerig, hvor overhovedet Accouchementvidenskaben var stegen høiere end i andre Lande, blev Horel dieu indrettet til en Underviisningsanstalt for Gjordemødre (1745). Historien om Tangens Opfindelse, dette saa høist vigtige Instrument for Fødselshjelpen, er indhyllet i noget Mørke. Allerede mellem Aarene 1660 og 1679, skal en vis Chamberlaine, Chirurg i London, have opfundet et Instrument, hvorved han var istand til heldigen at tilendebringe den sværeste Fødsel for Moderen og Barnet. Men han beholdt denne Opdagelse

som en Hemmelighed for sig selv, gik 1688 til Amsterdam hvor han solgte sit Arcanum til nogle Fødselshjelpere, hvilke ogsaa siden dreve Handel dermed, og denne vedligeholdt sig længe mellem Besidderne af denne Hemmlighed. Palfyn, en berømt Anatomiker og Chirurg i Gent i Flandern, kom endelig paa Spor efter dette hemmelige Instrument og lod et forfærdige, der bestod af to Staalskeer, der ligeoverfor hinanden bleve lagte paa det i Bækkenet staaende Hoved, og hvorved dette ligesom ved to Jernhænder skulde fremtrækkes. Han kan altsaa ansees som den første retmæssige Opfinder af den første Tang (1723). I Tydskland vedblev Accouchementvidenskaben at være i en ufuldkommen Tilstand. Kun sjelden blev mandlig Hjelp tilladt af Qvinderne. Gjordemødrene vare for det meste uvidende, de almindelige Fødselshjelpere ligeledes indskrænkede i deres Kundskaber og grusomme i deres Handlen. Tangen forbedredes nu stedse mere, især af Plevier i Amsterdam (1750) Levret i Paris (1747) og Smellie i London (1752). Fødselshjelpevidenskaben blev fuldkomnere ved disse Mænds Skrifter og Underviisning. Selv i Tydskland kom den lidt efter lidt i Yndest, og lidt efter lidt dannede sig og der Fødselshjelpere, der bleve berømte for deres practiske Duelighed og bidroge til at udbrede deres Videnskab ved mundtlig og skriftlig Underviisning. Blandt disse udmærke sig Kaltschmidt i Jena (1750), Mohr i Giengen i Schwaben 1750), Meckel i Berlin, Direktør for Tydsklands første Giordemoderskole (1751); Roderer Lærer ved et andet Institut af dette Slags i Göttingen (ligeledes stiftet 1751); Cranz i Wien fornemmelig ved Anbefaling og Udbredelse af den Levretske Tange (1757), Stein i Cassel og Marburg (1763), Wrisberg i Göttingen. I Danmark har Fødselshjelp Videnskaben gjort heldige Fremskridt, hvortil foruden Lægevidenskabens saa fortrinlige Dyrkelse i det Hele, den Praxis unge Læger kunne erholde paa Accouchementhuset særdeles bidrager. Den ældre Saxtorph har store Fortjenester som Accoucheur. Oprettelsen af flere Instituter for denne Videnskab og Gjordemødreskoler har meget bidraget til at lette Underviisningen i samme og bringe den til en saa høi Grad af Uddannelse, som den nu har. Foruden de ovennævnte have endnu i den nyeste Tid flere Mænd virket til dette Maal, som en Osiander i Göttingen, Siebold i Würzburg og flere. Man er ved disse Mænds forenede Bestræbelser og ved Uddannelsen af alle til denne Kunst hørende Kundskaber kommet saavidt med tilstrækkelig Oversigt at kunne bestemme, hvor Kunsten kan forholde sig lidende og overlade Fødselsforretningen til Naturen, og hvor denne enten ikke alene, eller ei uden Skade for Moder og Barn kan tilendebringe Fødselsforretningen, og hvor derfor Kunsten maa handle sikkert, fast og bestemt ligesaa langt

fra forrige Tiders Uvidenhed og Uvirksomhed som fra Grusomhed og Vold.

F ø l e l s e er, legemlig betragtet, den over det hele Legeme udbredte Følelsesevne (Almindelig Følelse) eller den især Fingre og Taaespidserne eiendomlige, af andre Legemers umiddelbare Berørelse afhængige Følelsesevne (Følen). Denne organiske Sensibilitet, hvis Sæde er de over hele Legemet udbredte Nerver, forudsætter og en indvortes eller aandelig Følelsesevne, hvorved vi blive os de paa Nerverne gjorde Indtryk og derved foraarsagede Forandringer bevidst. Denne aandelige Sensibilitet kalde vi ofte ligefrem Følelse og inddele den i Følelse af Lyst og Ulyst, fordi den snart kan være af et behageligt, snart et ubehageligt Slags, undertiden og blandet: denne Følelse strækker sig langt videre end hiin; thi den omfatter 1) alle Fornemmelser ved den udvortes Sands, de maae komme igjennem hvilket Organ de ville, f. E. Synet, Hørelsen ꝛc. 2) Alle Fornemmelser af den indvortes Sands ɔ: de, som opstaae ved slige Forandringer i Sjelens Tilstand, der blot kunne iagttages indvortes f. E. ved Indbildnigskraftens Billeder, ved Begreber og Ideer, som avles af Forstand og Fornuft ꝛc. Herhid høre altsaa: a) den sædelige eller moralske Følelse, som ei er andet end det eiendommelige Velbehag eller Mishag, som vi føle ved den levende Forestilling af det Gode eller Onde. Denne Forestilling er egentligt en Idee af Fornuften, som ved Sædelighedsloven bestemmer hvad der er Godt og Ondt. Iagttage vi nu (hos os selv eller andre) en Tænke- eller Handlemaade, der strider imod hine Loves Fordringer eller stemmer overeen med dem saa betragte vi samme i første Tilfælde med Mishag eller Ulystfølelse og i sidste med Velbehag eller Tilfredshedsfølelse, og denne Følelse kaldes den sædelige, fordi der tages Hensyn til det ved Sædelighedsloven bestemte Gode eller Onde. Af en anden Art er b) den æsthetiske Følelse, som bestaaer i en eiendommelig Velbehag i det Skjønne og Ophøiede og Mishag i det Hæslige og Lave. Ligeledes føle vi eiendommeligt Velbehag i det Sande og Mishag i det Falske, hvoraf Sandhedsfølelsen udspringer, hvilken man og kan kalde logisk Følelse. Alle disse Følelser ere alerede af Naturen tilstæde hos Mennesket, men kunne meget styrkes og forfines ved Udviklingen og Uddannelsen af Menneskets naturlige Anlæg, ligesom de paa den anden Side kunne saaledes svækkes og undertrykkes ved Raahed og Lastefuldhed, at de hos mange Mennesker synes gandske at være uddøde.

F ø l e l s e s e v n e. Fra den Tid den critiske Philosophie bevirkede en dybere Udforskning af Menneskets

aandelige Natur og en skarpere Sønderlemmelse af Bevidsthedens Gjerningssager, skjelnede man og med Hensyn til det aandige Subjects Aabenbarelser, tre Evner, efter deres oprindelige Grundsætninger og Lovmæssighed, fra hinanden forskjellige: Forestillingsevnen, Følelsevnen og Begjereevnen. Disse tre Evner ere sideordnede, men ei underordnede, fordi de hverken bestaae ved hverandre eller kunne udledes af hverandre; men de staae i Vexelvirkning til hverandre fordi Forestillinger kunne gaae over til Følelser, ligesom Følelser til Forestillinger, og begge til Bestræbelser, hvilke igjen kunne gaae over til Forestillinger og Følelser. Der findes endelig en harmonisk Sammenhæng imellem disse tre Evner, fordi ingen af dem hindrer den anden i sin lovlige Ytring og de samtlig ere bestemte til at realisere den aandelige Virksomheds og Sædelighedens Hensigter. Følelsen er og ligesaa væsentlig forskjellig fra Fornemmelsen som Følevnen fra Forestillings eller Begjereevnen. Efter sin Oprindelse er Fornemmelsen sandselig, Følelsen aandelig. Hiin fremkommer naar Sandserne afficeres, denne ved vort aandige Princips Virken paa sig selv. Fornemmelsen er forbunden med Iagttagelsen af Indtrykkets Nødvendighed, Følelsen er et Væsens Eiendom, der besidder Frihed. Fornemmelse har den hele organiserede levende Verden, Følelse er kun fornuftige Væseners Eiendom. Vi finde nemlig i vort aandige Væsen, den umiddelbare Forkyndelse af vor Tilværelse overhovedet og vor individuelle Tilstand i Særdeleshed og vor Personlighed som Væsen, hvori et dobbelt System af Kræfter er forbundet til et harmonisk Hele og som efter denne Forbindelse ligesaavel tilhører Naturverdenen som Frihedens Rige. Vi kalde denne umiddelbare Forkyndelse Følelse og skjelne samme væsentligt fra vore Forestillinger og vore Bestræbelser. Thi før Begrebet om Tilværelse kan danne sig hos os indeholder vor Følelse os derfor, og før endnu Begreberne om Individualitet og Personlighed udvirke sig, føle vi os allerede som Individuer efter den inderligste Forening af sandselige og aandelige Anlæg til en Persons Hele. For vi endnu i Begrebet kunne skjelne imellem Frihed og Nødvendighed imellem Dyd og Last føle vi os som frie Væsener, og Samvittighedens Stemme kjender vore Handlingers Fortjeneste i Følelsen. Denne er altsaa hverken Forestilling eller Bestræbelse, men en ligesaa uafhængig Actus af det aandige Subject i Bevidstheden som Forestillingen og ifølge sin Eenhed ei istand til at oploses. Følelsen for saavidt den udgaaer af det aandige Subjects Selvvirksomhed, er efter sin Forkyndelse og Retning uudtømmelig og i en vis Henseende umaalelig; aldrig tilfredsstilles den i sin hele Omfang, aldrig kan dens sidste Punkt naaes. Sproget er for fattigt til at udtrykke den subjektive Følelses Umaale-

lighed, omendskjøndt Fremstillingen af Følelsen er det poetiske Sprogs Grundcharacteer og bliver sammes Skjelnemærke fra det prosaiske Sprog.

Følelsesmennesker kaldes de, som i deres Handlinger og Overbeviisninger mere lade sig bestemme ved Følelsen end ved Grundsætninger, hvorimod de, hos hvilke det sidste er Tilfældet kaldes Forstands= eller Fornuftmennesker, fordi Grundsætningers Tænken er en Virksomhed i Forstanden og Fornuften. Denne Modsætning er imidlertid meget ubestemt. Thi blandt de Følelser, som bestemme Mennesket i sine Overbeviisninger og Handlinger, skjule ofte Grundsætningerne sig, naar de ei tænkes med Bestemthed og Tydelighed. Netop derfor er det farligt at rette sig blot efter Følelsen, fordi da lettelig falske Grundsætninger kunne indsnige sig og antage Masken af skjønne eller ædle Følelser. Men, da det er meget vanskeligt at tænke Grundsætninger tydeligt og bestemt, og endnu vanskeligere at dømme og handle efter saaledes tænkte Grundsætninger, saa overlade de fleste Mennesker sig hellere til deres Følelse og tabe sig i samme med sværmende Indbildningskraft. Saadanne Mennesker see ofte med en vis Foragt ned paa dem, som kun hylde Følelsen, for saavidt samme lader sig retfærdiggjøre ogsaa for Fornuftens Domstol.

Indhold.

D. Side 1
Da Capo, 1
Dacien, 1
Dacier, 2
Dactyliographik, 3
Dactyliothek, 3
Dactylologie, 4
Dactylus, 5
Daendels, 5
Dagobert, 5
D'Aguesseau, 6
Dairi 7
Dalai-Lama, 7
Dalayrac, 8
Dalberg, 9
Dalecarlien, 9
Dalarne, 9
Dalin, 10
Dalmatica, 10
Dalmatien, 10
Dal Segno, 10
Dalton, 11
Damascenus, 11
Damascere, 11
Damask, 11, 12
Damiat, 12
Damiette, 12
Damiens, 13
Damon, 14
Dampe, 14
Dampbad, 15
Dampmaskine, 15
Dampmaaler, 16
Dampier, 16
Danae, 16
Danaer, 17
D'Ancourt, 17
Dandulo, 18
Daniel, 18, 19
Danischmend, 19
Dankelmann, 19
Danmark, 20
Dannebrog-Ordenen, 24
Danneker, 24
Dansk Sprog, Cultur og Litteratur 24
Dante, 28
Danton, 30
Danzig, 32
Daphne, 33
Daphnis, 34
Dardaner, 34
Dardanus, 34
Dardanellerne, 34
Darien, 36
Darius, 36
Daru, 39
Darwin, 40
Dasymeter, 40
Daubenton, 40
D'Aubigné, 41
Daun, 41
Daunou, 42,
Dauphin, 42
Davenant, 42
David, 43
Davila, 45
Davis, 45
Davoust, 45
Debandade, 47
Debatte, 47
Decade, 48
Decagon, 48
Decan, 48
Dechifrere, 48
Declare, 48
Decimalregning, 48
Decime, 49
Decimere, 49
Decision, 49
Declamation, 49
Declination, 50
Declinator, 50
Declinatorium, 50
Decoration, 50
Decorateur, 50
Decrescendo, 51
Decresendo, 51
Decretaler, 51
Decretister, 51
Decreter, 51
Deduction, 52
Deducere, 52
Defension, 52
Defensor, 52
Defensionslinie, 52
Defensiv-Alliance, 52
Defilé, 52
Defilere, 52
Definere, 53
Definitum, 53
Degen, 53
Degerando, 53
Degradation, 54
Deidamia, 54
Deiphobe, 54
Deismus, Theismus, 54

Defterdar, Tefterdar, 55
Defter Emir, 55
Dejanira, 55
Dejeuné, 55
Dejoces, 56
Dejotarus, 56
Delavare, 56
Delegatus, 56
Delegation, 56
Delegant 56
Delegat, 56
Delegater, 56
Delegationer, 56
Delft, 57
Delia, 57
Delille, 57
Delamaria, 59
Delos, 59
Delphi, 60
Delta, 61
Demagog, 61
Demarcationslinie 62
Demerary, 62
Demeter, 62
Demetrius, 62
Demiurg, 63
Democratie, 63
Democrit, 64
Demonstration, 65
Demontere, 65
Demosthenes, 65
Demoustier, 67
Denar, 68
Dendriter, 68
Dendrometer, 68
Denham, 68
Denina, 68
Denis, 69
Denner, 70
Dennewitz, 70
Denon, 70
Departement, 70
Dephlogisticere, 71
Deployere 71
Deponens, 71
Deponent, 71
Deponere, 71
Depositar, 71
Deposito, 71
Depositopenge, 71
Depositobank, 71
Deportation, 71
Depot, 72
Derwisch, 72
Desaix, 72
Descartes, 73
Deserteur, 75
Deshoulieres, 75
Desiller, 76
Desmoulins, 76
Desorganisere, 77
Despotismus, 77
Dessalines, 77
Dessau, 78
Dessert, 78
Destillere, 78
Destouches, 79
Detachement, 79
Detail, 80
Determinere, 80
Determination, 80
Determinismus, 80
Determinist, 80
Deukalion, 80
Devalvation, 81
Devolution, 81
Devolvere, 81
Dey, 81
Diaconus, 82
Diacon, 82
Diaconat, 82
Diaconissa, 82
Diaconicon, 82
Diadem, 82
Diagnosis, 82
Diagnostik, 82
Diagonallinie, 82
Diagoras, 83
Diacustik, 83
Dialect, 83
Dialectik, 83
Dialectiker, 83
Dialelle, 83
Dialog, 84
Diamant, 84
Diameter, 86
Diana, 86
Dianatræet, 87
Diaphanometer, 88
Diatonisk, 88
Diaz, 88
Dichotomie, 88
Dictator, 88
Dictatorisk, 89
Diction, 89
Didaktik, 89
Didaktisk Poesie, 89
Didaskalier, 89
Diderot, 90
Dido, 91
Didot, 92
Didymæus, 92
Dieter, 92
Dieppe, 92
Dietrich, 93
Djezzar, 94
Diffamationsklage, 94
Differenzial = Regning, 94
Diffesion, 95
Digesta, 95
Digestion, 95
Dignitarier, 95
Digte, 95
Digtekunst, 95
Diiambus, 95
Dijon, 95
Dike, 96
Dilemma, 96
Dilettant, 96
Diligence, 96
Dimension, 96
Dim, 96
Diminuendo, 96
Diner, 96
Dio Cassius, 96
Dioces, 97
Diodorus, 97
Diogenes, 97
Diogenes Laertius, 97
Diokletian, 99
Diomedes, 99

Dion, 100
Dionæa, 101
Dione, 101
Dionysier, 101
Dionys fra Halicarnas, 101
Dionys den ældre, 101
Dionysos, 103
Dioptrik, 103
Dioscurer, 104
Diphtong, 104
Diplom, 104
Diplomatorium, 104
Diplomatie, 104
Diplomatik, 105
Dipoder, 107
Dippel, 107
Diptychon, 108
Diptychum, 108
Directorialcanton 108
Directorium 108
Dis, 109
Discant, 109
Disciplin, 109
Discontere, 109
Disconto, 109
Disconto-Casse, 109
Discordia, 109
Discortionspenge, 109
Discortions-Dage, 110
Discursiv, 110
Discus, 110
Discuskasten 110
Disjunction, 110
Disjunctivt, 110
Disparat, 110
Dispensation, 111
Dispensatorium, 111
Disputation, 111
Dissenters, 111
Dissidenter, 112
Dissonanz, 113
Distanz, 113
Distanzmaaler, 113
Distesa, 113
Distichon, 113
Distinere, 113
Distribution, 113
Dithyrambus, 114
Dittersdorf, 114
Divan, 114
Diversion, 115
Divertissement, 115
Dividende, 115
Division, 115
Dnieper, 115
Dniester, 116
Dobberan, 116
Doctorværdighed, 116
Doctrin, 116
Dodona, 116
Doge, 117
Dogma, 117
Dogmatik, 117
Dogmatismus, 118
Dogmatiker, 118
Dohm, 118
Dohna, 119
Dokke, 119
Dolci, 120
Dolgorucki, 120
Dollar, 120
Dollond, 120
Dolomieu, 121
Dom, 121
Domainer, 121
Dombrowsky, 122
Domcapitel, 122
Domicilium, 123
Dominante, 123
Dominicalskat 123
Dominium, 123
Domingo, 123
Dominicaner, 127
Dominicus, 127
Dominique, 127
Dominica, 127
Dominere, 128
Domino, 128
Domitianus, 128
Don, 129
Donatister, 129
Donativpenge, 129
Donatus, 129
Donau, 129
Don Carlos, 130
Don Gratuit, 130
Donner, 130
Don Quixote, 130
Dorat, 130
Dordrecht, 131
Doria, 131
Dorisk, 132
Dorpat, 133
Dorset, 133
Dortmund, 133
Dosso, Dossi, 134
Douane, 134
Dower, 134
Dow, Gerhard, 134
Doyen, 135
Drachma, 136
Draco, 136
Drage, 136
Dragoman, 137
Dragoner, 137
Drake, 138
Drama, 139
Dramaturgie, 139
Draper, 139
Draperie, 140
Drayton, 140
Drebbel, 140
Dreg, 141
Dresden, 141
Droits réunis, 142
Drost, 142
Drot, 142
Drotningholm, 142
Drouais, 143
Drouet, 143
Druider, 144
Druser, 145
Drusus, 146
Dryader, 147
Dryden, 147
Dschinges-Khan, 149
Dualismus, 150

Dualist, 150
Dublin, 50
Dubione, 150
Du Bocage, 151
Dubois, 151
Dubos, 152
Ducange, 152
Ducas, 152
Ducat, 152
Ducaton, 153
Duchesne, 153
Duclos, 153
Du Deffand, 154
Duegna, 155
Duel, 156
Duero, 156
Duro, 156
Duet, 156
Dufresne, 156
Dufresnoy, 157
Dufresny, 157
Dughet, 158
Duguay-Trouin, 158
Dugommier, 159
Duhammel du Monceau, 159
Dulon, 160
Dumas, 160
Dumesnil, 161
Dumouriez, 161
Dumpler, 164
Dunker, 164
Düna, 164
Dünerne, 165
Dünkirchen, 165
Dunois, 166
Duns, 166
Dunster, 166
Dunstkreds, 167
Dunstmaaler, 167
Duodecimalsystem, 167
Duodecime, 167
Duodrama, 167
Du Paty, 167
Dupleix, 168
Duplicat, 169
Duplicitet, 169
Dupont, 169
Duquesne, 170
Dur, 171
Durante 171
Durchlaucht, 171
Durer, Albrecht, 171
D'Urfé, 172
Durlach, 172
Duroc, 173
Durrenberg, 173
Dusch, 173
Dussek, 174
Düsseldorf, 174
Duumvirat, 175
Duval, 175
Dyarchie, 176
Dyer, 176
Dyk, van, 177
Dykkere, 177
Dynamik, 177
Dynast, 178
Dynastie, 178
Dyr, 178
Dyrekredsen, 178
Dædalien, 179
Dædalos, 179
Dæmon, 180

E.

Ebbe og Flod, 184
Ebersberg, 185
Ebert, 185
Ecce Homo, 186
Echelon, 186
Echiniter, 186
Echiquier, 186
Echo, 186
Eckhell, 187
Eckmühl, 187
Eclectiker, 188
Ecole polythechnique, 189
Edam, 189
Edda, 189
Edelink, 190
Eden, 190
Edenburg, 190
Edderduun, 191
Edgeworth, 191
Edict, 191
Eduard den gamle, 192
Eduard den unge, 193
Eduard, Confessor, 193
Eduard, 1ste 193
Eduard, 3die 95
Eduard, den sorte Prints, 196
Eduard, 4de, 196
Eduard, 6te, 197
Eed, 197
Eenhed, 197
Effecthandel, 198
Effendi, 198
Egbert, 198
Egede, 198
Egennytte, 199
Egenskab, 199
Eger, 199
Egeria, 199
Eginhard, 200
Egmont, 200
Egoismus, 201
Ehrenbretstein, 202
Esthland, 202
Eichsfeld, 202
Eiendom 202
Eiendomsret, 202
Eisenach, 203
Eisleben, 203
Ekhof, 203
Eklipse, 204
Ekliptik, 205
Ekloge, 206
Ekstatiker, 207
Elasticitet, 207
Elba, 208
Elbeé, 208
Elben, 210
Elberfeld, 210
Elbeuf, 210
Elbing, 211
Eldorado, 211
Electra 211

Electricitet, 211
Electriseermaskine, 214
Electrometer, 215
Elegante Zeitung, 215
Elegie, 216
Elementer, 216
Elephantorden, 217
Elephantiasis, 217
Eleusis, 217
Eleutheronomie, 219
Elias, 220
Elisabeth, 220, 223, 224, 225, 227
Elision, 228
Elite, 228
Elleviou, 228
Elliot, 228
Eloges, 231
Elsas, 231
Elysium 231
Elziwir, 232
Email, 233
Emanation, 233
Emancipation, 233
Emanuel den store, 235
Embden, 236
Embargo, 236
Emblem, 236
Embryo, 236
Embs, 237
Emeritus, 237
Emeticum, 237
Emigranter, 237
Eminens, 238
Emir, 238
Empedokles, 238
Emphasis, 239
Emphytheuse 239
Empirie, 240
Encriniter, 240
Encyclopædie, 240
Encyclopædister, 241
Endemie, 241
Endossere, 242
Endymion, 242
Energie, 242
Engel, 242
Engelsburg, 243
Engelsk Litteratur, Videnskab, Poesie og Theater, 243
Engelsk Sprog, 252
England, 254
Engle, 269
Enkaustik, 269
Ennius, 270
Ensemble, 271
Enthusiasmus, 271
Entomologie, 272
Envoyes, 272
Eon de Beaumont, 272
Eos, 274
Epacter, 274
Epaminondas, 274
Epaulette, 276
Epeé, 276
Epernay, 277
Ephemerider, 277
Ephesus, 278
Ephorus, 278
Ephorer, 278
Epictet, 278
Epicur, 279
Epicuræer, 280
Epicykel, 281
Epidemie, 281
Epidermis, 281
Epiglottis, 282
Epigoner, 282
Epigram, 282
Epigraphe, 282
Epilepsie, 282
Epilog, 283
Epimetheus, 283
Epiphania, 283
Epiphonem, 283
Epiphora, 283
Epirus, 283
Episk Digtning, 284
Episcenium, 284
Episkopale, 284
Episode, 285
Epistel, 285
Epistolæ obscurorum virorum, 86
Epithalamium, 286
Epoche, 286
Epode, 286
Epopee, 287
Epos, 287
Erasmus, 289
Erato, 291
Ercilla y Zuniga, 291
Erdmansdorf, 292
Erebus, 292
Eremit, 293
Erfaring, 293
Erfurt, 294
Erhard, 294
Erich, 296
Erich Eiegod, 296
Erich Emun, 296
Erich Plougpenning, 296
Erich 14de, 298
Erichthonius, 299
Eridanus, 300
Erinnyerne, 300
Eriphyle, 300
Eris, 301
Erke, 301
Erlach, 301, 303
Erlangen, 304
Ernesti, 305
Ernst, 306
Erobring, 306
Eros, 306
Erpenius, 307
Erskine, 308
Ertz, 308
Erycina, 308
Erymanthos, 308
Erysichton, 308
Erzgebürge, 309
Eschen, 309
Eschenbach, 310

Eschenburg, 310
Escorial, 310
Eskimoer, 311
Esmenard, 311
Esoterisk, 312
Espagnolet, 312
Espinasse, 313
Esplanade, 315
Espremenil, 315
Esquire, 316
Eslingen, 316
Esra, 316
Essen, 317
Esser, 318
Essæer, 319
Estaing, 319
Este, 320
Esther, 320
Estocq, 320
Estrees, 322
Ethik, 323
Ethnographie, 323
Etienne, 323
Etikette, 323
Etrurien, 324
Etymologie, 326
Eucharistie 326
Euclides, 326
Eudæmonismus, 326
Eudiometer, 326
Eudocia, 327
Eudoxia, 327
Euduranion, 328
Eugen, 328, 330 333
Euler, 331
Eumenider, 331
Eunomia, 331
Eunuch, 332
Euphemismus, 332
Euphon, 333
Euphonie, 333
Euphrat, 333
Euphrosyne, 333
Eurythmie, 333
Euripides, 333
Euripus, 335
Europa, 335, 336
Eurotas, 340
Eurus, 340
Euryale, 340
Eurydice, 340
Eurynome, 340
Eurystheus, 349
Eusebia, 340
Eusebius, 341
Eustachi, 341
Eustathius, 341
Euterpe, 341
Euthanasia, 341
Eutin, 342
Eutropius, 342
Eva, 342
Evalvation, 342
Evan, 342
Evangelium, 342
Evergeter, 342
Evidenz, 343
Evig, 343
Evig Fred, 343
Evolutioner, 344
Evolutionsescader, 344
Evolutionstheorie, 344
Evremont, 344
Ewald, 344
Exanthemer, 345
Exarchat, 345
Exeption, 345
Exchequer, 345
Excommunication, 346
Excommunicere, 346
Excursion, 346
Execution, 346
Exegese, 346
Exequier, 347
Exil, 347
Exorcismus, 347
Exoterisk, 348
Expansion, 348
Experiment, 348
Explorator, 348
Explosion, 348
Exponent, 348
Exposition, 348
Extension, 349
Eyk, van, 349
Eylau, 349

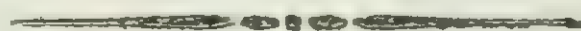
F.

Fabel, 351
Fabius Maximus, 352
Fablius, 352
Fabiers, 352
Fabliaux, 352
Fabre d'Eglantine, 352
Fabricius, 354
Fabrik, 355
Facade 355
Facette, 355
Fac simile, 355
Factor, 355
Faction, 356
Faculteter, 356
Fagot, 356
Fahrenheit, 356
Fakir, 356
Falconet, 357
Fald, 357
Faldskjerm, 359
Falerner Viin, 359
Falk, 359
Falkejagt, 360
Falklandsøer, 361
Falliment, 362
Falsarius, 365
Falsk, 365
Falskt Lys, 365
Fama, 365
Fanal, 365
Fanatismus, 365
Fandango, 366
Fanfare, 366
Fantasie, 366
Farao, Faro, Pharao, 366
Farce, 367
Farinelli, 367

Farnese, 369
Farnesisk Pallads, 370
Farquhar, 373
Farve, 370
Farveblanding, 371
Farveclavier, 371
Farvelære, 372
Fasanerier, 373
Fasces, 373
Fasch, 374
Faschiner, 374
Fastelavn, Fastetid,
Fasti, 376
Fatalismus, 376
Fata Morgana, 377
Fatum, 377
Fauna, 378
Fauner, 378
Faust, 378
Faustina, 380
Favart, 380
Faxardo, 381
Fayance, 382
Fayette, 382 386
Fea Carlo, 387
Feber, 387
Febvre, le, 390
Fecialer, 392
Federici, 392
Feer, 393
Fehrbellin, 394
Feldtmarschal, 395
Feldtslange, 395
Felicitas, 395
Fellenberg, 395
Felloplastik, 397
Felonie, 398
Fenelon, 398
Feodor, 400
Ferdinand, 404, 406
Ferdinand 1ste, 400
Ferdinand 4de, 402
Ferdinand 5te, 403
Ferdinand 7de, 404
Ferdusi, 408
Ferguson, 409
Ferment, 409
Fernambuco, 409
Ferney, 410
Fernow, 410
Feronia, 412
Ferara, 412
Ferro, 413
Fersen, 4 3
Fescenniske Vers, 414
Fesch, 4 5
Fehler, 41
Festdage, 416
Feston, 416
Feth-Ali Shah, 417
Fetischismus, 417
Feudalsystem, 418
Feuillans, 418
Fiacre, 418
Fibrer, 418
Fichte, 418
Fichtelberg, 419
Fidalgo, 420,
Fideicommis, 420
Fides, 420
Fidibus, 420
Fielding, 420
Fiesco, 422
Figur, 425
Figurine, 426
Filament, 426
Filangieri, 427
Filial, 427
Filtrere, 427
Fin, Fine, 427
Finale, 427
Fingal, 430
Fingalshule, 430
Finisterræ, 430
Fink, 430
Finkenstein, 431
Finner, 431
Firma, 432
Firmament, 432
Firman, 433
Firmian, 433
Fiscal, 434
Fischart, 434
Fiscus, 434
Fiskene, 435
Fiskering, 436
Fistel, 436
Fisteltone, 436
Fix, 436
Fix Luft, 437
Fixstjerner, 437
Flaade, 438
Flag, 438
Flagellanter, 438
Flagskib, 440
Flageolet, 440
Flamme, 440
Flamsk, 440
Flanke, 440
Flaske, 4 0
Flassan, 441
Flauto, 442
Flaxman, 442
Flescher, 442
Flemming, 443
Fleischer, 444
Fleurus, 44
Fleury, 444, 445
Flibustier, 446
Flint, 448
Flinteglas, 449
Flintestene, 449
Flod, 449
Flodguder, 450
Flora, 450
Florentiner Arbeid, 450
Florentiner-Lak, 450
Florents, 452
Florian, 451
Florida, 452 ca,
Florida Blan 453
Flot, 453
Flue, 453
Flydende, 454
Flyvende, 454
Flyvemaskine, 455
Flynz, 455
Fløite, 455
Fo, Fohe, Fohi, 456
Focus, 459
Foederativsystem, 459
Foix, 464

Folard, 464
Folie, 465
Folie d' Espagne, 465
Folk, 465
Folkerandring, 465
Fonds, 467
Fontaine, 468
Fontainebleau, 471
Fontane, 471
Fontanelle, 471
Fontanes, 471
Fontanges, 472
Fontenai, 472
Fontenelle, 473
Fontenalier, 474
Foote, 474
Forbans, 475
Forioso, 475
Forkel, 475
Form, 476
Formale, 476
Formen, 476
Formula Concordiæ 477
Forst, 477
Forstvæsen 477
Forster, 478, 488
Fort, 482
Forte, 483
Fortepiano, 483
Fortinguera, 484
Fortuna, 484
Forum, 485
Fossilier, 485
Foetus, 486
Fouché, 486
Fouqué, 487
Fouquer, 4 9
Fourcroy, 490
Fourier 492
Fox, 49?, 493
Fracastoro, 498
Fractur, 498
Franc, 498
Franciscus, 499
Franke, 500
Franker 504
Frankfurt, 504
Frankfurt an Main, 505
Frankfurt an der Oder, 506
Franklin, 506
Frankrig, 510
Fransk Decimalsystem, 533
Fransk Lovgivning, 534
Fransk Malerie, 534
Fransk Musik, 538
Fransk Poesie, 542
Fransk Sprog, 548
Fransk Theater, 550
Frants 1ste, 555, 559
Frants 2den, 558
Frascati, 561
Frauenlob, 561
Frederik, 1ste, 562, 564
Frederik 2den, 563, 565
Frederik 3die, 566 582, 579
Frederik 4de, 570
Frederik, 5te 572
Frederik 6te, 574
Frederik Wilhelm den store, 575
Frederik Wilhelm 1ste, 581, 603
Frederik Wilhelm 2den, 589
Frederik Wilhelm 3die, 592
Frederik mit der gebissenen Wange, 597
Frederik Carl Joseph, 598
Frederik Henrik Ludvig, 599
Friderike, 603
Frederiksborg, 605
Frederikshald, 606
Fredsdommere, 606
Fredsslutning,
Fredsunderhandling, 607
Fregat, 621
Freiberg, 621
Freinsheim, 622
Frejus, 623
Freret, 623
Freron 624, 626
Fresco, 626
Freya, 627
Friaul, 628
Friction, 628
Fribytter, 628
Friebreve, 628
Friecorps, 629
Friedland, 629
Friedrich, 632
Frigga, 633
Frigivne, 633
Frihavn, 634
Frihed, 634 636
Frihedstræet, 639
Friherre, 639
Frimurere, 639
Friser, 652
Frisere, 653
Frisler, 653
Frist, 654
Fritta, 654
Frobisher, 654
Frode, 655
Fronde, 655
Frondeurs, 655
Frondsberg, 655
Fronte, 656
Frontespice, 656
Frontignan, 656
Frontinus, 656
Frost, 656
Frue, 657
Frugt, 657
Frugtbringende Selskab, 657
Frugtstykke, 658
Frugtviin, 658
Frygt, 659
Frøken, 660
Füger, 660
Fugger, 661

Fulda, 665
Fundamentalbas, 666
Funderet Gield, 666
Fungiter, 666
Furca, 666
Furier, 666
Furioso, 666
Füselier, 667
Füßli, 667
Fustage, 667
Fyen, 6 8
Fyrste, 668
Fyrsteforbund, 672
Fyrsteret, 674
Fyrste- eller Lands-skoler, 674
Fægtekunst, 676
Færøerne, 677
Fæstning, 677
Fødsel, 678
Fødselshielp, 681
Følelse, 685
Følelsesevne, 685
Følelses mennesker, 687

Subscriptionsplan.

Efter Fleres Ønske udkommer paa mit Forlag en dansk, og saavidt muligt af en Handelskyndig localiseret. Oversættelse af: Krusens allgemeiner und besonders Hamburger Contorist, welcher von den Währungen, Münzen, Gewichten, Maaßen, Wechselarten und Gebräuchen der vornehmsten in- und außer Europa gelegenen Städte und Länder, eine umständliche Nachricht ertheilet und solche beschriebene Münz-Sorten, Gewichte und Maaßen, vorzüglich gegen die, welche zu Hamburg, dann aber auch, in angegebenen Tabellen, gegen die, welche an andern Orten gebraüchlich sind, genau vergleichet. Fünfte verbesserte und ansehnlich vermehrte Ausgabe. — Dette høistinteressante Værk er uundværligt for Enhver, der beskjæftiger sig med Handelen og indeholder hvad enhver Handelscontorist bør vide, naar han vil forestaae en Handel og føre den saaledes, som den bør føres, uden som Ukyndig at staae tilbage for den Kyndige og ved sin Ukyndighed at være udsat for Tab i sine Han-

delsforetagender. Den indeholder: om Myndt, Maal og Vægt, Banker, Vexelmaader og Vexelhandel, Handelspladse, Messer; Skibsfart, med den dermed forbundne Haverie, Assurance og Bodmerie; Handelslove, Handelsret og Handelsretter; Handelspolitie, Handelskamre, Handelspolitik, Handelstractater, offentlige Handelscompanier. — Handelsarter, som: Tusk= eller Barottohandel, den udenlandske Handel, Activ= og passiv Handel og Handelsbilanz, Product= eller Colonie = Handel, Manufactur= og Fabrik = Handel, Mellem = Handel, Handel en Gros, Varehandel, Propre= og Egenhandel, Commissionshandel, Transithandel, Speditionshandel, Commandite, Compagniehandel, Assurancehandel, Aventura Grossa, Leverancehandel, Premiehandel, Actiehandel, Handel med Staaspapirer. Værket vil komme til at bestaae af 4 Bind i 4to, hvert paa omtrent 25 Ark, og overlades Subskribenterne, (den for de mange Tal og Beregninger dyre Trykkeløn uagtet) for den lave Priis 19 Rbß. Arket paa Trykpapir og 24 Rbß. paa Skrivpapir. Subscription modtages hos Undertegnede. Subskribentsamlere erholde paa 8 Expl. det 9 frit.

A. Soldin, Boghandler,
i Fortunstræde No. 148.

Fra Pressen er udkommen, andet Hæfte af Magazin for de nyeste og meest yndede Reisebeskri-

velser indeholdende Chateaubriands høist interessante Reise fra Paris til Jerusalem, og Tilbagereise igjennem Ægypten, Nordafrica og Spanien. Med de varmeste Farver skildrer Forf., hvis skjønne Skrivemaade er noksom bekjendt, os sine Vandringer i Grækenland og Syrien. Snart leder han os hen til Grækenlands herlige Ruiner, hvor saa mange skjønne Minder fra Fortiden vækkes, snart til Jerusalem og de øvrige i Skriften forekommenden Stæder, Byer og Pladser, hvor Frelseren og hans Apostle fødtes og virkede. Det Hele er beskrevet med saa høitidelige Følelser, og med et saa fromt Sind, at det maa gjøre Indtryk paa enhver, der føler det Høie, Store og Sjelsopløftende, som hvert Minde om disse classiske og hellige Egne opvækker. Hver anden eller tredie Maaned udkommer et Hefte paa 12 Ark, som koster 2 Rbdlr. paa Trykpapir og 3 Rbdlr. paa Skrivpapir. Subskriptionen, som endnu staaer aaben, modtages hos Forlæggeren, A. Soldin, i Fortunstræde N. 148. Subskribentsamlere erholde paa 8 Exemplarer det 9de frit.

Fra Pressen er udkommen; 3die Oplag af: Johan Herman Wessels samtlige Skrifter, med en Fortale af Prof. Rahbek, 1. 2 Deel 28½ Ark stor med 24 Sider paa Arket, trykt med Petit og Forfatterens Portræt stukken af Clemmens, Pris 5 Rbdlr 3 Mk. i Materie og 7 Rbdlr. indb.

Fra Pressen er udkommen Tredie Oplag af: Lærebog i Geografien for Begyndere, af H. A. Kofod, Overlærer ved Kjøbenhavns Kathedralskole. Landene findes her efter de nyeste Inddelinger og Overeenskomster. De vigtigste Ting paa ethvert Sted findes altid hosføiet for at bidrage til desbedre at beholde det i Hukommelsen. 16 Mk. indb. 20 Mk.

I Thonboes Læsebog og Exempelsamling til Brug i Almmueskoler agtede Forfatteren at tilføie et kort Udtog af Fædrelandets Historie, men da Bogen vilde blevet for vidtløftigt, saa opgav han dette Forsæt. Da det er vigtig for Ungdommen af Landalmuen at kjende noget til deres Fædrenelands Historie, saa har Hr. A. Kofod, Overlærer ved Kjøbenhavns Kathedralskole, udarbeidet et Udtog af Fædrenelandets Historie, for Landsbyskoler, som vil kunne bruges som et Anhang til Thonboes Læsebog og Exempelsamling. Den koster 4 Mk. indbunden 5 Mk. 8 ß.

Tredie Oplag af Broders mindre latinske Gramatik for Begyndere: oversat af Prof. Sverdrup; paa ny udgivet med nogle Tillæg, Forandringer og Forbedringer, 10 Mk. indbunden 13 Mk.

Andet Oplag af Fransk Læsebog, indeholdende: le nouveau Robinson, par I. H. Campe, revue et corrigé par l'abbé Grandmottet, med en forklarende dansk Oversættelse af

de i Bogen forekommende vanskelige Ord og Talemaader, 3 Rbdlr., indbunden 4 Mk. mere.

Andet Oplag af Dansk Handels Brevbog eller Anviisning til at skrive gode danske Handelsbreve tilligemed de for den som agter at blive Kjøbmænd nødvendige Handelskundskaber: som at føre en god Handelskorrespondence, de fornemste Handelskunstord og Handelstermini, Handelsindretninger og Handelstilfælde, Handelslove og Handelsvedtægter, Handelsformularer med hosføiede Forholdsregler efter de danske Love; om Vexler og hvad derved er at iagttage. 3 Rbdlr. indbunden 4 Mk. mere.

Geographie for Begyndere efter de sidste Forandringer i Aarene 1814 og 1815 af H. A. Kofod, Overlærer ved Kjøbenhavns Cathedralskole. Man finder heri Tydskland, Frankerig og Italien, Schweitz, Holland og øvrige Riger efter den allernyeste Inddeling og saaledes som er besluttet ved Wienerkongressen og senere Overeenskomster. Ved de fleste Stæder findes anført det der gjør Stædet interessant og vigtigt; 5. Mk. i Materie og 6 Mk. 8 ß. indb.

Andet forbedrede Oplag af Pastor Strøms Forstandsøvelser til Brug i Almueskoler. Dette nye Oplag er forøget paa flere Stæder og tillige anbragt en Række af nye Øvelser til Tænkekraftens Anvendelse. Forfatteren har derved tillige faaet Leilighed til, foruden Anviisningen til Opmærksomhedsøvelsernes Forbindelse med Naturhistorien, og til Sprogøvelsernes Anvendelse i

Stedet for Grammatik ogsaa at anbringe en kort Fremstilling af Sjelelæren, saaledes, som den paa en populær Maade kan udføres med Børn. Prisen er 10 Mk. 8 ß., indbunden 12 Mk.

Paster Strøms Bibelske Fortællinger af det gamle og nye Testamente tillige med udvalgte Stykker af Bibelen. Forfatteren har holdt sig nærmere til Bibelens Ord end sædvanlig skeer og saa nær som muligt til vor almindelige Bibeloversættelse. Han har søgt at undgaae saadanne Udtryk og Vendinger, som ved et nyere Anstrøg kunde blive afstikkende imod Bibelens gamle ærværdige Stiil. Han har fremstillet Jesu Levnetshistorie i større Udførlighed og i Sammenhæng efter Tidsordenen, ifølge alle Evangelisternes Beretninger, saaledes, at Intet af Vigtighed er udeladt enten af Jesu Taler eller Handlinger. Han har tillige fremstillet i et kjernefuldt Uddrag de skjønneste, lærerigste og opbyggeligste Tanker og Sætninger. Herved bliver Bogen ikke blot Exempelbog, men tilligemed en Andagtsbog og Skolebibel og vil tjene til Exempel og Lærdom for Ungdommen. Der er og tilføiet en bibelsk Geographie, Religionshistorie og Tidsregning. 10 Mk. 8 ß. indbunden 12 Mk.

Samme Forfatteres mindre Bibelske Historie, fortalt med Bibelens egne Ord 4 Mk.

Andet Oplag af Materialier til Underviisning i Hovedregning, af H. C. Nielsen, Skolelærer i Kierteminde, D. M. Første

Hefte indeholder: de første Elementer til at vinde mekanisk Færdighed i Hoved-Regning afmaalt til Fjerdedeels-Timers Øvelser med Børn af 1ste Klasse i Almue-Skoler. 2det Hæfte: afmaalt til Halve-Timers Øvelser med Børn af 2den Klasse i Almueskoler. 3die Hefte; lette Regler anvendelige ved forekommende Regning i det daglige Liv, afmaalt til Timers Øvelser med Børn af 2den Klasse i Almue-Skoler. — I Følge det Kongelige Danske Cancelliets Skrivelse af 15 Mai 1813, skal den saavidt muligt anskaffes for Skoleklassens Regning ved enhver Almue-Skole paa Landet. 7 Mk. 8 ß. i Mat. og 9 Mk. indbunden.

Skolelærer og Dannebrogsmand Nielsens Regnebog eller Materialier til Tavleregning for Ungdommen tilligemed over 2400 Opgaver og Regningsstykker i alle daglig forekommende Regningstilfælde, og hvorved Læreren i Overflødighed forsynes med Opgaver for Børnene. De ere beregnede i den nu brugelige Pengesort nemlig Rigsbankspenge Navne Værdie, Sølv Værdie, rede Sølv og udenlandske Pengesorter efter deres nuværende Forhold. Der findes og Tidens-Regning, Kjederegning, Nummetsregning, med Figurer, udførlig Vexel- og Handelsregning, Rentesregning, hvori er taget Hensyn til Forord. om Pengevæsenet. Varepriser og Betalinger ere saaledes som de ere for Nutiden. Reglerne ere korte men tydelige og adskillige forekommende ikke almindelige bekjendte Benævnelser

ere i Indledninger forklarede. Det er nødvendig at Stykkerne ere i Rigsbankpenge, især der hver udenlandske Pengesorter og rede Sølv forekommer og det til de Priser de nu gjelde. Ved at udregne dem til Priserne før Krigen og Forordningen om Pengevæsenet, i Dansk Cour., vil Lærlingen efter vel at have udregnet Stykket i Dansk Courant, nødes til atter at udregne Differencen imellem Priserne dengang i Dansk Cour. og Priserne nu; altsaa dobbelt. Den er 19 Ark stor med Tabeller og koster 13 Mk. 8 ß.

Tydsk Læsebog, indeholdende: Die Entdeckung von Amerika, ein Unterhaltungsbuch für Kinder und junge Leute, von J. H. Campe, 1. 2. 3ter Theil, forsynet med dansk Oversættelse af de i Bogen forekommende vanskelige Ord og Talemaader. 4 Rbdlr. indbunden 28 Mk.

Funkes Abc- og Stavebog.

Naar Ungdommen skal læse tydeligen og forstaaeligen, saa er det nødvendigt, at den lærer grundigt at stave førend den begynder at læse. Vi have forskjellige Abeter, men i de fleste findes intet tilstrækkeligt Forraad af Staveøvelser, og Ungdommen begynder at læse førend den endnu fuldkommen kan stave. Flere Lærere have anmodet mig at lade Abeten og Staaveøvelserne af Funkes Abc- og Læsebog særskilt aftrykke. Den indeholder et temmeligt Forraad af Staveøvelser, begynder med

lette Eenstavelser, gaaer over til to og tre Stavelser, sammenflydende, forlængede og dobbelte Vocaler og sammenflydende Consonanter. Stavelserne udgjøre for det meste, et Ord eller Gjenstand, der er mere fattelig for Børn, end to sammensatte Bogstaver. Naar Barnet fuldkommen kan læse Stavelserne, saa kommer der Stykker til Øvelse i Læsning, nemlig Gjenstande af Natur- og Kunstriget, ved hvis Læsning Læreren vil have Leilighed til at forklare og udvikle disse Ting; derefter Læresætninger og Sentenser, sigtende til tidlig at bibringe Ungdommen rigtige Begreber om hvad de bør gjøre og lade; Spørgsmaale til Besvarelse og Ting til Adskillelse, hvorved Læreren sættes istand til at prøve og tillige skjærpe deres Forstand. Den koster 2 Mk. indbunden.

Primons tydske Grammatik, tilligemed Stiilsøvelser, tydske Breve, Danismer, rigtige og urigtige Udtryk og Skrivemaader, tydske Synonymer eller Ord som synes at have eens Betydning, men dog ere af forskjellig Betydning tilligemed Forklaring hvor de rigtig bør bruges. Den koster 21 Mk., indbunden 4 Rbdlr. 1 Mk.

Andet Oplag af: Funkes Abc- Stave- og Læsebog. Den indeholder foruden Abceten og Staveøvelserne, som ere trykte med store Bogstaver, Læseøvelser, som: om Dyr, Værter, Mineralier; Menneskets Fornødenheder, som Fødemidler, Klæder, Vaaning, Lægemidler; Spørgsmaale som Bør-

rene skulle besvare, for herved at opvække og skjærpe deres Opmærksomhed; Læresætninger og Sentenser, Ting til Sammenligning og Adskillelse; Fortællinger saavel til Morskab, som til Overtroens og Frygtens Udryddelse hos Børn; mærkværdige Anekdoter om Dyr; Øvelser for Forstanden, Skarpsindigheden og Eftertanken; Charader, Gaader og Ordsprog; Tabel med store og smaae Bogstaver, Tal og Distinctionstegn; 5 Mk. i Materie og 6 Mk. indbunden.

Kort Udsigt over de mærkeligste Begivenheder i Verden, til Brug for Begyndere i Borgerskoler af H. A. Kofod, Overlærer ved Kjøbenhavns Kathedralskole. Man finder her de vigtigste Begivenheder i Historien fremstillede i et simpelt og fatteligt Sprog og tillige i chronologisk Orden. Prisen er 4 Mk. 8 ß. og indbunden 6 Mk.

Salzmans tydske ABC. og Læsebog, eller Anviisning til paa den naturligste Maade at lære Børn at læse tydsk. — Forfatteren, der har saa mange Aars Pædagog-Erfaring for sig, siger i Fortalen: „Den første Læse-Underviisning var sikkerligen hidtil en meget ubehagelig Forretning, der saare snart ærgrede baade Læreren og Børnene. Jeg havde selv, i hvor gjerne jeg end sysselsatte mig med de mindste Børn, endnu aldrig Taalmodighed nok til at kunde befatte mig dermed. Efter nu i 17 Aar aldeles

at have helliget mig til at underviise og opdrage Børn og over begge Dele skrevet forskjelligt, har jeg ved Eftertanke og gjorte Forsøg fundet Midlet til at lette Læse-Underviisningen og omskabe samme til en behagelig Syssel baade for Børn og deres Lærere." — 5 Mk. i Materie og 6 Rbmk. indbunden.

Almindelig Contorist eller den nyeste og for nærværende Tid brugelige Mynt-, Maal- og Vægt-Forfatning i alle Lande og Handelsstæder, indeholdende Efterretning om Myndt-, Maal- og Vægtforfatningen, Vexelmaaderne, Uso, Respectdage, de offentlige Banquer, Messerne og andre Handelen vedkommende Anstalter i Landene og Handelsstæderne i og udenfor Europa, tilligemed Tabeller over Regningsmønterne, virkelige Mynter, Vexelpladsenes Pari i Guld og Sølv, Længdemaalene, Mile- eller Veimaalene, Land- og Markmaalene, Qvadrat og Cubikmaalene, Sammenligning af Vægterne. Den er 133 Ark stor i 4to og faaes for 17 Rbdlr. indbunden 3 Rbdlr. mere.

Forsøg til en Islandsk Naturhistorie med adskillige oeconomiske samt andre Anmærkninger, ved N. Mohr, med 7 store Kob., 4 Rbdlr.

Den unge Sømands Haandbog, af P. W. Schultz, Prem. Lieutenant i Søe-Etaten, med 9 Kobbere, den indeholder det Vidværdigste for en enhver ung Søemand. 3 Rbdlr.

Efterretning om Sandvexterne og deres Anvendelse til at dæmpe Sandflugten paa Vesterkanten af Jylland efter kongelig Befaling til Brug for Klitbeboerne, ved Erich Wiborg, uden Kobber, 6 Mk.

Nyeste Samling af det Kongelige Norske Videnskabers Selskabers Skrivter, 1ste Bind, indeholdende Afhandlinger af Morville Storm, Nyerup, Tychsen, Hagerup, Fester, Helzen, Schønheider, Rathke, m. Kob. 4 Rdlr.

Commentære eller Forklaring over danske og norske Lov, ved P. K. Troiel, 4 Rbdlr.

Mirza og Fatme, en indiansk Fortælling, 8 Mk.

Wielands Sympathier til Hjertets Dannelse, 5 Mk.

Becker om Landmandens Oplysning i Udtog oversat ved Prof. Nyerup, 3 Mk.

Six Sonates a Flute Traversiere et Basse par H. H. Zielche, Musicien de la Cour du Roi. 15 Mk.

Madame de Genlis fransk Taleøvelsesbog, indeholdende de i det daglige Liv forekommende ægte franske Talemaader og Udtryk, (en nyttig Haandbog for dem, som alerede forstaae noget Fransk, og ville forskaffe sig tilbørlig Færdighed i at tale det rigtigen og uden Feil) 12 Mk., indb. 15 Mk.

Afbildning, og Beskrivelse over Normands-Dalen i Fredensborg Have, med 33 Afbildninger Fol., 5 Rbdlr.

Alexis eller Faderens Vildfarelse, Syngestykke, 5 Mk.

Ægteskabsforslaget eller de to Officerer, Com., 3 Mk.

Ambrosio eller Munken, 3 Dele, en Roman, 3 Rbdlr.

Andre, C. C., og J. M. Bechsteins almeennyttige Underholdninger i Naturhistorie, Physik Technologie og Landvæsenet, 1 - 3 Deel, 6 Rbdlr.

Anecdoter mærkværdige, om Catharina den Anden, Paul den Første, og Keiser Alexander 10 Mk.

Anecdoter og vigtige Indfald, 4 Mk.

Ankers, Peter Kofod, samlede juridiske Skrifter, udgivne af Professorerne J. S. V. Schlegel og R. Nyerup, 1ste, 2den og 3die Deel, 16 Rbdlr.

Anviisning til hvorledes svækkede Mennesker kunne igjen erholde deres Sundhed og forlænge deres Liv, 9 Mk.

Batsch, Prof., Botanik for Fruentimmer og Planteyndere, med illuminerede Kobb., 2 Rbdlr. 3 Mk.

Beckmanns Anviisning til Technologie eller til Kundskab om Haandværker, Fabrikker og Manufacturer, fornemmelig dem, der staae i nærmeste Forbindelse med Landhuusholdningen, Politie og Cameral-Videnskaben, 3 Rbdlr 2 Mk.

Beccaria, om Forbrydelser og Straffe, 21 Mk.

Begtrup, Gr., Professor i Landoeconomien, Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen, Fyen, Lolland, Langeland, Falster, Ærøe og Jylland, 7 Bind, med Kort og Kobbere, 30 Rbdlr.

Behrmann, H., Haandbog i den tydske prosaiske Litteratur, indeholdende Prøver af Tydsklands classiske Prosaiker tilligemed biografiske og litteraire Efterretninger, 3 Rbdlr. 3 Mk.

Benjowskys, Grev, mærkværdige Reiser og Hændelser i Siberien og Kamtschatka, 2 Rbdlr. 3 Mk.

Beskrivelser over alle asiatiske, afrikanske og amerikanske Nationers Sæder, Skikke, Religion, Afgudsdyrkelse og Krige, 1803, 1-3 Deel, 10 Rbdlr.

Biebog eller Anviisning til Biers Behandling i Danmark af D. Didrichsen, m. K. 5 Mk.

Birkner, Skrivter, 1-3 D. 27 Mk.

Bondephilosophie, indeholdende en Samling af virkelige Tildragelser, som formedelst Landalmuens Uvidenhed have havt skadelige Følger. Skreven til at befordre Overtroens og skadelige Fordommes Udryddelse hos Landalmuen, oversat af Werfel, 9 Mk.

Boye, J., Statens Ven, 1-2 D. 1792-97, 4 Rbdlr.

Brevbog, nyeste originale danske eller Anviisning til at lære sig selv at skrive gode og ziirlige Breve, af C. P. Hansen, andet Oplag, 3 Rbdlr.

Bröder, C. G. Lectiones latinae delectandis, in usum Scholarum excudi curavit G. Sverdrup, 9 Mk.

— — — latinske Lectioner indeholdende Naturhistorie, Samtaler, Fortællinger og Fabler, indrettede for Begyndere. Udgivet af Prof. Sverdrup, andet Oplag, 8 Mk.

— — — store latinske Grammatik, andet Oplag, paa ny igiennemseet og forbedret af Prof. Sverdrup, 3 Rbdlr. 3 Mk.

Bruuns, Malte Conrad, poetiske Forsøg, 2 Rbdlr.

Bruun, Th. Prof., poetisk Læsebog eller Samling af fortrinlige engelske Digte, 2 Rbdlr.

Buonapartes Levnet og Bedrifter, 5 Mk.

Campe, J. H., Robinson der jüngre, en ny tydsk Læsebog, giennemseet af Sprogmester C. G. Reisler, og forsynet med dansk Oversættelse af de vanskeligste Ord og Talemaader ved J. Werfel, 3 Rbdlr. 3 Mk.

— — — Reise igiennem England og Frankrige i Breve til en ung Mand i Tydskland 1806, 21 Mk.

Christiani, engelsk Handelsbrevbog, indeholdende en Samling af engelske Breve til Brug for unge Mennesker som bestemme sig til Handelen,

Lilligemed et Anhang som indeholder engelske Formularer til de almindeligste Handelsdocumenter, 10 Mk.

Confectyr- og Conditorbog eller grundig Anviisning til selv at forfærdige alle Slags Conditorsager, 5 Mk.

Conversationsbog eller Anviisning til fiin Levemaade og en velanstændig Omgang med Mennesker af alle Stænder, 10 Mk.

Emilie, den skjønne, af Gustav Schilling, 12 Mk.

Erfaringsskole for alle dem, der elsker Livet, Helbreden og deres Tilfredshed, en Samling af virkelige Tildragelser for det meste i de sidste ti Aar, til daglig forekommende Ulykkers Forebyggelse, 4 Rbdlr.

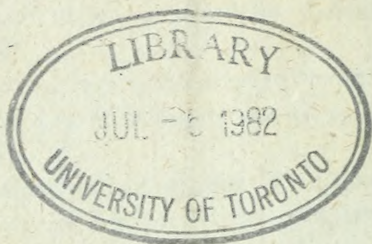
Farvebog, nye, for Fruentimmer, hvorefter man kan farve saavel alle Slags Garn, som alt Linned, Uldent-, Silke- og Bomuldstøi de skjønneste Couleurer, af J. Werfel, 9 Mk.

Florians Gonsalvo af Cordova, oversat af Høst, 15 Mk.

Fischer, C. A., Reise til Genua, 12 Mk.

Fiskerbog eller Anviisning til at fiske, af J. Werfel, 5 Mk.

Flora (den danske) eller naturlige Afbildning af danske Planter, indeholdende en Samling af de almindeligste Markblomster, som vexe vilde i Egnen omkring Kjøbenhavn, 4to, 1-4 Hefte, med illum. Kobb. 10 Rbdlr.

LIBRARY
JUL 6 1982
UNIVERSITY OF TORONTO

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

Brief
AE
47134
v.3

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 09 05 07 08 024 6